

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**ΚΥΠΡΙΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ (1570-71).
ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΥ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ (1570-1650).**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΑΠΑΔΑΜΟΥ ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗΣ

2019

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**ΚΥΠΡΙΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ (1570-71).
ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΥ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ (1570-1650).**

ΠΑΠΑΔΑΜΟΥ ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗΣ

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών στο
Πανεπιστήμιο Κύπρου**

2019

ΠΑΠΑΔΑΜΟΥ ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗΣ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Χρυσοβαλάντης Παπαδάμου

Τίτλος Διατριβής: Κύπριοι πρόσφυγες στη Βενετία μετά τον Πόλεμο της Κύπρου (1570-71). Ανασυγκρότηση του βίου, κοινωνική και πολιτισμική ένταξη (1570-1650).

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση

Διδακτορικού διπλώματος στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας και εγκρίθηκε στις

..... [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός

Σύμβουλος: _____

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Υπεύθυνη Δήλωση Υποψήφιου Διδάκτορα

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Χρυσοβαλάντης Παπαδάμου

.....[υπογραφή]

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Πόλεμος της Κύπρου και η κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς αποτέλεσε μία από τις κορυφαίες στιγμές της μακροχρόνιας βενετοτουρκικής σύγκρουσης. Η Κύπρος, το τελευταίο προπύργιο της Χριστιανοσύνης στην Εγγύς Ανατολή, μετατράπηκε το 1571 σε οθωμανική επαρχία. Τότε ένας απροσδιόριστος αριθμός προσφύγων εγκατέλειψε το νησί και εγκαταστάθηκε στον υπό βενετική κυριαρχία ελλαδικό χώρο, στη βενετική μητρόπολη, στη ισπανική επικράτεια και στη Ρώμη.

Οι κύπριοι πρόσφυγες που επέλεξαν να εγκατασταθούν στη Βενετία βρήκαν έναν γνώριμο χώρο, λόγω και των οικογενειακών, εμπορικών, πνευματικών, θρησκευτικών δεσμών που είχαν ήδη αναπτυχθεί εκεί, με αποτέλεσμα την ομαλότερη εισδοχή τους στην τοπική κοινωνία. Παράλληλα, σημαντικό ρόλο στην ένταξή τους σε αυτήν διαδραμάτισε η ακμάζουσα ελληνική παροικία. Η συνεισφορά της Αδελφότητας του Αγίου Νικολάου (*Confraternità di San Nicolò dei Greci*) υπήρξε καθοριστική για την αρωγή των προσφύγων, όπως επίσης και για την αποδοχή που έλαβαν. Εκτός από την Αδελφότητα και κατ' επέκταση την ελληνική παροικία, καθοριστική υπήρξε η συνεισφορά της βενετικής διοίκησης προς τους Κύπριους τέως υπηκόους της, η οποία τους παρείχε οικονομική βοήθεια, εδαφικές εκτάσεις, ένταξη των ικανών προς υπηρεσία ανδρών στις στρατιωτικές της δυνάμεις κ.ά.

Στη Βενετία, οι Κύπριοι προσπάθησαν με ποικίλους τρόπους να ανασυγκροτήσουν τη ζωή τους. Θα πρέπει, όμως, να επισημανθεί ότι ανήκαν σε ποικίλες κοινωνικές κατηγορίες: ευγενείς, αστοί, έμποροι, λόγιοι, κληρικοί, χειρώνακτες, τυχοδιώκτες, επαίτες, γυναίκες ελευθέρων ηθών κ.ά. Ανάλογα με τις δυνατότητες που προσέφερε στον καθένα το προσωπικό και οικογενειακό του κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς, αυτός εντάχθηκε με διάφορους τρόπους στη βενετική κοινωνία χαράσσοντας τη δική του πορεία.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η μελέτη τόσο οικογενειών όσο και μεμονωμένων προσώπων από τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες του νησιού, που μετά την κατάληψή του εγκαταστάθηκαν στη Βενετία. Η μελέτη του προσφυγικού αυτού ρεύματος στηρίχθηκε σε μια προσωπογραφική προσέγγιση και στην επεξεργασία της περίπτωσης. Συνεπώς, έγινε προσπάθεια να αναδειχθούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις προσφύγων με σκοπό την παρακολούθησή τους και την εξέλιξή τους στη βενετική κοινωνία. Για τον λόγο αυτό, επιβεβλημένη ανάγκη αποτέλεσε η ανάλυση των δραστηριοτήτων που οι κύπριοι

πρόσφυγες ανέπτυξαν στην πόλη των δόγηδων ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης, η ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία, η ενασχόλησή τους με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας, η εξέλιξή τους μέσα στο βενετικό περιβάλλον, το χρονικό άνυσμα των οικογενειών. Επίσης μελετήθηκαν οι δεσμοί που ανέπτυξαν τόσο με τους συμπατριώτες τους στην πόλη όσο και με την ιδιαίτερη πατρίδα τους, η οικονομική τους επιφάνεια, η θρησκευτική τους ταυτότητα, η υιοθέτηση βενετικών προτύπων στον καθημερινό τους βίο, ο υλικός τους πολιτισμός, η επαφή με την πατρίδα τους κ.ά.

ABSTRACT

The Ottoman invasion of Cyprus and the conquest of the island by the Ottomans was a great moment in the long-lasting Venetian-Ottoman conflict. Cyprus, the last stronghold of Christianity in the East, turned into an Ottoman province in 1571. At that time, an undefined number of refugees left the island and settled in Greek territory, which was under Venetian domination, and the in Venetian metropolis.

Cypriot refugees who chose to settle in Venice immersed themselves smoothly in the local society because of the family, commercial, intellectual and religious bonds that they developed created. The thriving Greek community also played an important role in their smooth settlement. The contribution of the St Nicholas fraternity (*Confraternità di San Nicolò dei Greci*) was crucial since it provided not only help to the refugees but also assisted them in being accepted by the local community. Apart from the fraternity and the Greek community, the contribution of the Venetian government towards the former Cypriot citizens has also been of utmost importance since they were offered financial help, territorial land and the inclusion of skilled men in the army forces.

In Venice, Cypriots tried to settle in a variety of ways. It should be noted that they were divided in different social categories: nobles (*nobili*), citizens (*cittadini*), merchants, clergymen, beggars, prostitutes and others. Each individual's social and economic background determined the way one was immersed in the Venetian society.

This study aims to investigate the families as well as the people, who settled in Venice after the island's conquest, coming from three different social backgrounds. The study of this specific refugees' trend was based on a prosopographical approach and the individual processing of each case. Consequently, an effort was made to designate prominent cases of refugees aiming at their further investigation and development in the Venetian society. For this reason, a necessary requirement was the analysis of the activities that the Cypriot refugees developed in Venice regardless of their social background, their inclusion in the local society, their involvement in the Greek fraternity issues and their development in the Venetian environment. The study also investigated the bonds that the Cypriot refugees developed with their fellow citizens and with Cyprus, their economical background, their religious identity,

the adoption of Venetian standards in their daily routine as well as the contact with their country.

ΠΑΠΑΔΑΜΟΥ ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗΣ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Καθόλη τη διάρκεια της έρευνας, της μελέτης και της συγγραφής της παρούσας διδακτορικής διατριβής η συμβολή αρκετών προσώπων τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε προσωπικό επίπεδο υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση της εργασίας. Κατ' αρχάς θερμότερες ευχαριστίες οφείλω να εκφράσω στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κ. Άγγελ Νικολάου-Κονναρή για τις ατέρμονες επιστημονικές και προσωπικές συζητήσεις που είχαμε κατά τη διάρκεια της μακράς πορείας μας για την ολοκλήρωση αυτής της μελέτης. Οι πολύτιμες συμβουλές της, το ενδιαφέρον και η υπομονή της, οι ουσιαστικής σημασίας παρατηρήσεις και διορθώσεις της, οι προτροπές και η ενθάρρυνσή της υπήρξαν καίριες για την εξέλιξη και την ολοκλήρωση της επιστημονικής αυτής εργασίας. Επίσης, ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να εκφράσω σε όλα τα μέλη της πενταμελούς επιτροπής για την επιστημονική τους βοήθεια, τις συζητήσεις που αναπτύξαμε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής, τις παρατηρήσεις και τις διορθώσεις τους. Συγκεκριμένα, ευχαριστώ την ακαδημαϊκό καθηγήτρια κ. Χρύσα Μαλτέζου, την επίκουρη καθηγήτρια κ. Νατάσσα Κωνσταντινίδου, την επίκουρη καθηγήτρια κ. Ειρήνη Παπαδάκη και τον επίκουρο καθηγητή κ. Στάθη Μπίρταχα.

Επίσης, θερμότερες ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη οφείλω να εκφράσω στην ακαδημαϊκό και τέως διευθύντρια του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας καθηγήτρια κ. Χρύσα Μαλτέζου, η οποία με ενέταξε στον κόσμο της αρχαικής έρευνας. Με τις χρήσιμες συμβουλές της στις πρώιμες αρχαικές μου απόπειρες, τη συνεχή καθοδήγηση και την πίστη της στην επίτευξη των στόχων μου κατάφερα να ολοκληρώσω τη μελέτη αυτή. Ακόμη, την επιστημονική συνεργάτιδα του Ελληνικού Ινστιτούτου και υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης και του Αρχείου κ. Δέσποινα Βλάσση ευχαριστώ πολύ για τη διακριτική και ουσιαστική της βοήθεια για την αντιμετώπιση ποικίλων αρχαικών και βιβλιογραφικών θεμάτων που αντιμετώπισα κατά την παρουσία μου ως υπότροφος του εν λόγω ιδρύματος.

Επιπλέον, νιώθω ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη για τον επίκουρο καθηγητή της Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Α.Π.Θ. κ. Στάθη Μπίρταχα, ο οποίος μου ενεφύσησε, κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο Α.Π.Θ., την αγάπη του για τη μελέτη της βενετικής παρουσίας στην Κύπρο και της αρχαικής έρευνας. Χάρη στις προτροπές του και

στην αμέριστη συμπαράστασή του πέτυχα στις εξετάσεις του Ελληνικού Ινστιτούτου και έγινα δεκτός στο εν λόγω ίδρυμα το 2013 ως υπότροφος-ερευνητής. Η παρουσία μου σε ένα χώρο μεγάλων δυνατοτήτων και ακόμα μεγαλύτερων ερεθισμάτων αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην επιστημονική μου ανέλιξη. Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου εκεί η παρουσία του στα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα και η αμέριστη στήριξή του σε προσωπικό επίπεδο ήταν ιδιαίτερα σημαντικά.

Ακόμη, θερμές ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στον καθηγητή του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Ε.Κ.Π.Α. κ. Γεράσιμο Παγκράτη για την επιστημονική του συνδρομή και τις επισημάνσεις του κυρίως σε εμπορικής φύσεως θέματα, κατά την έρευνά μου στις εμπορικές συμβολαιογραφικές πράξεις που σύναψαν οι κύπριοι πρόσφυγες. Επίσης, δεν θα μπορούσα να μην μνημονεύσω το βυζαντινολόγο δρ. Χριστόδουλο Χατζηχριστοδούλου, διευθυντή του Ιστορικού Αρχείου του Ιδρύματος Τραπεζής Κύπρου, που με τη βαθιά φιλία του και τις γνώσεις του διευκόλυνε ποικιλότροπα την έρευνά μου και διεύρυνε τους γνωστικούς μου ορίζοντες με τις πολύτιμες συμβουλές του. Ακόμη, ευχαριστώ τον διευθυντή του Βυζαντινού Μουσείου και της Πινακοθήκης του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ δρ. Ιωάννη Ηλιάδη για τη διευκόλυνση που μου παρείχε στη μελέτη εικόνων σχετικών με την έρευνά μου, που φυλάσσονται στο εν λόγω μουσείο. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στη διευθύντρια του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου δρ. Άννα Pouradier Duteil-Λοϊζίδου για τις χρήσιμες συζητήσεις και τις πολύτιμες συμβουλές της, καθώς επίσης για τη διευκόλυνση που μου παρείχε στο ίδρυμα σχετικά με τη μελέτη του αρχαιακού υλικού που βρίσκεται κατατεθειμένο εκεί. Ακόμη, τον ανώτερο ερευνητή του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου δρ. Νίκο Κουρέα, ο οποίος φρόντισε να μου παράσχει κάθε δυνατή βοήθεια στο εν λόγω ίδρυμα σχετικά με τη μελέτη των αρχαιακών τεκμηρίων που είχε στη διάθεσή του.

Ξεχωριστές ευχαριστίες αισθάνομαι την υποχρέωση να εκφράσω στους συνυποτρόφους μου και συνοδοιπόρους μου στα κοινά ερευνητικά χρόνια δρ. Ελευθέριο Δεσποτάκη, δρ. Σταύρο Γριμάνη και κ. Νικόλαο Καποδίστρια για τις ατελείωτες συζητήσεις, την εμπιστοσύνη, την ηθική υποστήριξη και τις κοινές αναζητήσεις.

Επίσης, η υποτροφία στη Βενετία μού έδωσε την ευκαιρία να έρθω σε επαφή με καθηγητές και ερευνητές με τους οποίους μοιράστηκα τις σκέψεις μου και τους προβληματισμούς μου. Συνεπώς, οφείλω ευχαριστίες σε όλα αυτά τα πρόσωπα, καθώς επίσης

και στο προσωπικό του Κρατικού Αρχείου της Βενετίας, της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης των υπόλοιπων αρχείων και βιβλιοθηκών που εργάστηκα για τη διευκόλυνση που μου παρείχαν κατά την αρχειακή μου έρευνα. Επιπλέον, θα ήταν παράλειψη να μην συμπεριλάβω την γραμματέα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας κ. Ελένη Χατζηστουλιανού για την συνεχή διοικητική της στήριξη όλα αυτά τα χρόνια και τους φίλους που με στήριξαν όλη αυτήν την περίοδο με πολύπλευρο τρόπο.

Τέλος, σημαντική βοήθεια μου προσέφερε η οικογένειά μου. Οι γονείς μου, Γιαννάκη και Ινώ, με στήριξαν με κάθε τρόπο, υλικά, ηθικά και συναισθηματικά. Η Ανθή με την αγάπη, την πίστη και την αγόγγυστη στήριξή της με βοήθησε ούτως ώστε να πραγματοποιήσω τους στόχους μου και να ολοκληρώσω τη παρούσα μελέτη. Τους ευχαριστώ όλους από καρδιάς και τους αφιερώνω την εργασία αυτή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	x
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	10
Εισαγωγή	13
Το αντικείμενο και το εύρος της έρευνας.....	13
Αποτίμηση της βιβλιογραφίας και των πηγών.....	21
Μεθοδολογικά και ερμηνευτικά ζητήματα: ο χρόνος, ο χώρος και οι παράγοντες της μετακίνησης των Ελλήνων (15 ^{ος} - αρχές 19 ^{ου} αιώνα).....	36
1. Ο Πόλεμος της Κύπρου (1570-71) και η διασπορά των προσφύγων.	54
1.1. Οι δυτικές κυριαρχίες στην Κύπρο προ του Πολέμου.....	55
1.2. Η στρατιωτική οργάνωση του νησιού και ο Πόλεμος.....	70
1.3. Η οθωμανική κατάκτηση.	87
1.4. Διάγραμμα της μετοικεσίας των προσφύγων ύστερα από τον Πόλεμο.....	98
1.4.1. Η μετάβαση στο βενετικό Stato da Mar και στη μητρόπολη.....	99
1.4.2. Η μετάβαση σε περιοχές εκτός βενετικής επικράτειας.	111
2. Η Βενετία ως κέντρο υποδοχής και εγκατάστασης των προσφύγων.	123
2.1. Η ελληνική παροικία της Βενετίας.	124
2.2. Η παρουσία των κυπρίων προσφύγων στη Βενετία και στην ελληνική Αδελφότητα. .	145
2.2.1. Η προγενέστερη παρουσία των Κυπρίων στη Βενετία και η ελληνική Αδελφότητα (14 ^{ος} -1570).	145
2.2.2. Η δραστηριοποίηση των κυπρίων προσφύγων στην ελληνική Αδελφότητα Βενετίας (1570-1650).	157
3. Η ένταξη των προσφύγων στη βενετική κοινωνία. Παραδείγματα ανασυγκρότησης του βίου τους.....	167
3.1. Η μέριμνα του βενετικού κράτους για την αποκατάσταση των προσφύγων.	169
3.2. Κοινωνικές κατηγορίες των προσφύγων	180
3.2.1. Παραδείγματα ευγενών οικογενειών.	188
3.2.1.1. Οικογένεια Singlítico.	188
3.2.1.2. Οικογένεια de Nores.....	207
3.2.1.3. Οικογένεια Podocataro.	230

3.2.2. Παραδείγματα οικογενειών αστικής προέλευσης.....	253
3.2.2.1. Οικογένεια Fini.....	253
3.2.2.2. Οικογένεια Flangini.....	273
3.2.2.3. Οικογένεια de Marico.....	310
3.2.3. Παραδείγματα λοιπών κατηγοριών.....	335
3.2.3.1. Κύπριοι Κληρικοί.....	335
3.2.3.1.1. Εφημέριοι στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων.....	338
3.2.3.1.2. Ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Θεοφάνης Ξενάκης.....	349
3.2.3.1.3. Ιερωμένοι και ασχολίες τους στη Βενετία.....	362
3.2.3.1.4. Κύπριες μοναχές στο ορθόδοξο γυναικείο μοναστήρι της Βενετίας.....	374
3.2.3.2. Παραδείγματα προσφύγων από τα λαϊκά στρώματα και περιθωριακών στοιχείων.....	379
Συμπεράσματα.....	407
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	416
ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	416
ΠΗΓΕΣ.....	418
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	420
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	435
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ.....	450
ΠΙΝΑΚΕΣ.....	472
ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ ΔΕΝΤΡΑ.....	514
ΧΑΡΤΕΣ.....	524
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	527

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

<i>ΑΠ</i>	<i>Αρχείο Πόντου</i>
<i>ΒΣ</i>	<i>Βαλκανικά Σύμμεικτα</i>
<i>ΓΠ</i>	<i>Γρηγόριος Παλαμάς</i>
<i>ΔΙΑ</i>	<i>Δελτίον της Ιονίου Ακαδημίας</i>
<i>ΔΟΠΕΚ</i>	<i>Δελτίον του Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου</i>
<i>ΕΕΒΣ</i>	<i>Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών</i>
<i>ΕΕΚΜ</i>	<i>Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών</i>
<i>ΕΕΦΣΠΑ</i>	<i>Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών</i>
<i>ΕΕΦΣΑΠΘ</i>	<i>Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης</i>
<i>ΕΚ</i>	<i>Εκκλησιαστικός Φάρος</i>
<i>ΕΚΕΕ</i>	<i>Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών</i>
<i>ΕΚΕΙΣ</i>	<i>Επετηρίδα της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών</i>
<i>ΕΜΑ</i>	<i>Επετηρίδα Μουσείου Αγώνα</i>
<i>ΕΜΑΑΑ</i>	<i>Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών</i>
<i>ΕΚΜΙΜΚ</i>	<i>Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου</i>
<i>ΗΕ</i>	<i>Ηπειρωτική Εστία</i>
<i>ΗΧ</i>	<i>Ηπειρωτικά Χρονικά</i>
<i>Κερ.Χ</i>	<i>Κερκυραϊκά Χρονικά</i>
<i>ΚΛ</i>	<i>Κυπριακός Λόγος</i>
<i>ΚΣ</i>	<i>Κυπριακαί Σπουδαί</i>
<i>ΚΧ</i>	<i>Κρητικά Χρονικά</i>
<i>ΛΣ</i>	<i>Λακωνικαί Σπουδαί</i>
<i>ΜΚΕ</i>	<i>Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια</i>
<i>ΜΥ</i>	<i>Μελέται και Υπομνήματα</i>
<i>ΠΑΑ</i>	<i>Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών</i>
<i>ΠΑ'ΔΚΣ</i>	<i>Πρακτικά Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 1969)</i>
<i>ΠΒ'ΔΚΣ</i>	<i>Πρακτικά του Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 1982)</i>
<i>ΠΓ'ΔΚΣ</i>	<i>Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου</i>
<i>ΠΘ'ΔΚΣ</i>	<i>Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ελούντα 2001)</i>
<i>ΠΙ</i>	<i>Περί Ιστορίας</i>
<i>ΠΣΚΙ</i>	<i>Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας</i>
<i>ΠΣτ'ΔΠΣ</i>	<i>Πρακτικά Στ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου</i>

<i>AIRCRU</i>	<i>Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica</i>
<i>AOL</i>	<i>Archives de l'Orient Latin</i>
<i>ASR</i>	<i>American Sociological Review</i>
<i>ArV</i>	<i>Archivio Veneto</i>
<i>AV</i>	<i>Ateneo Veneto</i>
<i>BDS</i>	<i>Bollettino di Demografia Storica</i>
<i>BGG</i>	<i>Bollentino della Greca di Grottaferrata</i>
<i>BF</i>	<i>Byzantinische Forschungen</i>
<i>BFAUE</i>	<i>Bulletin of the Faculty of Arts of the University of Egypt</i>
<i>BNJ</i>	<i>Byzantinische und Neugriechischen Jahrbücher</i>
<i>BS</i>	<i>Balkan Studies</i>
<i>DOP</i>	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
<i>GSLI</i>	<i>Giornale Storico e Letterario della Liguria</i>
<i>JEH</i>	<i>Journal of Ecclesiastical History</i>
<i>MC</i>	<i>Medieval Cronicle</i>
<i>MHR</i>	<i>Mediterranean Historical Review</i>
<i>MLR</i>	<i>The Modern Language Review</i>
<i>MM</i>	<i>Miscellanea Marciana</i>
<i>NH</i>	<i>Neo-Hellenika</i>
<i>OCP</i>	<i>Orientalia Christiana Periodica</i>
<i>QSA</i>	<i>Quaderni di Studi Arabi</i>
<i>QS</i>	<i>Quaderni Storici</i>
<i>QSUP</i>	<i>Quaderni per la Storia dell'Università di Padova</i>
<i>REB</i>	<i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RHDFÉ</i>	<i>Revue Historique de Droit Français et Étranger</i>
<i>RP</i>	<i>The Review of Politics</i>
<i>RQ</i>	<i>Renaissance Quarterly</i>
<i>RS</i>	<i>Renaissance Studies</i>
<i>RSBN</i>	<i>Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici</i>
<i>RSBS</i>	<i>Rivista di Studi Bizantini et Slavi</i>
<i>SF</i>	<i>Südost-Forschungen</i>
<i>SI</i>	<i>Studia Islamica</i>
<i>ST</i>	<i>Studi Tassiani</i>
<i>SV</i>	<i>Studi Veneziani</i>
<i>TMLR</i>	<i>The Modern Language Review</i>
<i>TRP</i>	<i>The Review of Politics</i>

A.E.I.B.	Αρχείο Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας
A.S.C.P.	Archivio Storico della Curia Patriarcale
A.S.V.	Archivio di Stato di Venezia
B.M.C.C.	Biblioteca del Museo Civico Correr
B.N.M.	Biblioteca Nazionale Marciana
b.	Busta
flz.	Filza
m.v.	more veneto (βενετικό έτος, έναρξη 1 ^η Μαρτίου)
n.s.	nuova seria
reg.	registro
r.	recto
v.	verso
v.	volume
αρ.	αριθμός
βλ.	βλέπε
έγγρ.	έγγραφο
επιμ.	επιμέλεια
Θ.	Θήκη
Κ.	Κατάστιχο
μτφρ.	μετάφραση
πρβλ.	παράβαλε
παραπ.	παραπομπή
σελ.	σελίδα/ες
τ.	τόμος
υποφ.	υποφάκελος
φ.	φύλλο
φφ.	φύλλα
χ.α.	χωρίς αρίθμηση

Εισαγωγή

Το αντικείμενο και το εύρος της έρευνας

«Και τότες, δια τα κρίματά μας, επήραν την οι Τούρκοι με πολλήμ μας ατροπή και ζημίαν. Όπου, όσον καιρό ήταν ειστό χέριν τους Βενετικούς, απού τους υΰβ ωστους φο΄, πολομούν χρόνοι οη΄. Και αφόν επέθανεν ο ρε Τζάκος, ώστοι και επήγεν η ρήγαιναν ειστήν Βενετία, πολομούν χρόνοι ιθ΄, διατί ο ρε Τζάκος επέθανεν ειστήν εχρονίαν αυογ΄. Όπου αληθινά έμεινεν ειστό κουβερνό τους Βενετικούς χρόνους λζ. Και ήταν το νησί τους ενενηφτά χρόνους με πολλή αναψασή. Και, θωρώντα αφέτης ο Θεός τα κρίματά μας, ήρταμ μας οι πειρασμοί αστούς Τούρκους και έπρεπέ μας και περίτου. Και τότες ειστές δύο του Ιουλίου αφο΄, ημέραν Σάββατον, ειστές έξι ώρες της ημέρας, ενέφανεν η αρμάδα η τουρκική ειστήν Πάφον. Και την Κυριακή την γ΄ αυτου μηνός, έφτασεν ειστήν Λεμεσόν. Και ήυρεν τον τόπον εύχαιρον. Και βγήκαν κάμποσοι Τούρκοι έξω και, με την δύναμην του αφέτη του Θεού, τίποτε δεν εποίκαν ζημίαν. Εδιάβησαν τα κάτεργα και επήγαν ειστήν Αλυκήν την Τρίτην τη ε΄ του αυτου μηνός. Και την Τετράδην τη στ΄ του αυτου μηνός, καλόν πωρνόν, έφτασαν ειστόν Σταυρόν τον Μέγα, και έκαψαν το μοναστήριν. Και ήυραν και πολλούς Χριστιανούς απάνω, και άλλους εσκοτώσαν και άλλους επιάσαν ζωντανούς και εποίκασιν σκλάβους. Και ταπισά επήγαν ειστήν Λευκωσίαν και επήρα την από σπαθιού και αιχμαλωτεύσα πολλούς Χριστιανούς. Και αφής έμεινε η Κύπρο ειστό χέριν τους, ετραβενιασά τοσά κακά, όπου να μηδέν τα δώσει αφέντης ο Θεός αλλού τόπου...»¹.

Η χειρόγραφη αυτή βιοματική ιστορία, που ξεδιπλώνεται μέσα από τις σελίδες ενός σύμμικτου κώδικα της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετία (Ven. Marc. Gr. VII, 16, 1080, φφ. 239v-240r), αποτυπώνει με αποκαλυπτικό τρόπο τον πόνο και τις κακουχίες που βίωσαν οι Κύπριοι κατά τον Πόλεμο του 1570-71². Ο ανώνυμος αυτός μάρτυρας του κυπριακού πολέμου ένιωσε την ανάγκη να καταγράψει, ως παρακαταθήκη για τις επόμενες γενεές, τις παραχώδεις εκείνες ημέρες τις σκέψεις του για το τραγικό αυτό γεγονός που καθόρισε την τύχη του νησιού και των κατοίκων του. Παράλληλα, θεώρησε ότι όλα όσα συνέβησαν στο νησί υπήρξαν απόρροια των αμαρτημάτων του κυπριακού λαού, που επέφεραν την οργή «του αφέντου του Θεού».

¹ Νικολάου-Κονναρή Α., «Η Κύπρος στις απαρχές της Τουρκοκρατίας: τα ιστορικά σημειώματα στα φφ. 239v-240r του κώδικα Ven. Marc. Gr. VII, 16, 1080», *EKEE* 31 (2005), σελ. 201-204.

² Ο κώδικας εσωκλείει τα δύο πιο σημαντικά *Χρονικά* της Κύπρου, του Λεόντιου Μαχαιρά (φφ. 1r-239r και 240v-305v) και του Γεώργιου Βουστρώνιου (308r-401v).

Ο Πόλεμος της Κύπρου και η κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς αποτέλεσε μία από τις κορυφαίες στιγμές της μακροχρόνιας βενετοτουρκικής σύγκρουσης. Η Κύπρος, το τελευταίο προπύργιο της Χριστιανοσύνης στην Εγγύς Ανατολή, μετατράπηκε το 1571 σε οθωμανική επαρχία.

Η μακρά πορεία της λατινικής κυριαρχίας στο νησί εγκαινιάστηκε το 1192 με τη δημιουργία του φραγκικού βασιλείου υπό τον οίκο των Λουζινιάν. Έκτοτε και για μία περίοδο τεσσάρων σχεδόν αιώνων η παρουσία των δυτικών στα δρώμενα του βασιλείου υπήρξε καθοριστική, με αποτέλεσμα την αναπόφευκτη επαφή των Κυπρίων με τη Δύση. Ιδιαίτερα, ύστερα από την επίσημη προσάρτηση της Κύπρου το 1489 στο βενετικό *Κράτος της Θάλασσας* (*Stato da Mar*), οι επαφές των κατοίκων του νησιού με την πόλη των δόγηδων υπήρξαν πυκνές και αδιάλειπτες τόσο σε οικονομικό όσο και σε πνευματικό επίπεδο. Παράλληλα, το νησί αποτελούσε «il luogo più necessario et importante del Dominio» για τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει σε έκθεσή του βενετός τοποτηρητής στις αρχές του 16^{ου} αιώνα³.

Για τη Βενετία η Κύπρος, εκτός από στρατιωτική βάση, κατέστη σημαντικός σταθμός στο διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ Δύσης, Ανατολής και Αφρικής. Στο νησί, εκτός από την ποικιλία των τοπικών προϊόντων (λ.χ. δημητριακά, ζάχαρη, βαμβάκι, μαλλί, αλάτι, κρασί, λάδι, αρώματα κ.ά.), συσσωρεύονταν εξωτικά αγαθά από την Ανατολή (π.χ. ελαφαντόδοντα, πολύτιμα μέταλλα, μπαχαρικά, βαμβακερά υφάσματα, μεταξωτά, χρυσοϋφαντα, παπαγάλοι κ.ά.), τα οποία πωλούνταν σε όλα τα μέρη του κόσμου, όπως παρατήρησε το 1483 κατά την επίσκεψή του ο δομινικανός μοναχός Felix Faber («υπάρχουν έμποροι από όλες τις χώρες του κόσμου, χριστιανοί και άπιστοι. Μεγάλα και πλούσια καταστήματα μεταμορφώνουν, χάρη στην τέχνη του αρωματοποιού, τα αρωματικά φυτά της Ανατολής σε προϊόντα πολυτελείας. Το νησί, πράγματι βρίθει από αρωματικά χόρτα και φυτά έτσι που τα καταστήματα της Λευκωσίας τα πουλούν σε όλα τα μέρη του κόσμου»).

Κατά την ογδονταετή περίπου βενετική κυριαρχία στην Κύπρο (1489-1571), διαμορφώθηκαν οι κατάλληλες εκείνες συνθήκες που οδήγησαν στη μετοικεσία των κυπρίων προσφύγων είτε σε περιοχές του *Κράτους της Θάλασσας* (λ.χ. Κρήτη, Ιόνια Νησιά, Ίστρια) είτε στη βενετική μητρόπολη, μετά την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς (1570-71). Τότε, ένας απροσδιόριστος αριθμός Κυπρίων, προερχόμενος κατά κύριο λόγο από τα αστικά κέντρα της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, υποχρεώθηκε ή επέλεξε να εγκαταλείψει την πατρίδα γη.

³ Μπίρταχας Σ., *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση στο βενετικό κράτος της θάλασσας. Το παράδειγμα της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 12.

Σημαντικοί παράγοντες της εγκατάστασης των προσφύγων στον υπό βενετική κυριαρχία ελλαδικό χώρο αποτέλεσαν η κοινή γλώσσα και η θρησκεία, οι εμπορικές συναλλαγές που είχαν ήδη αναπτύξει οι Κύπριοι με τις περιοχές αυτές, καθώς επίσης και το παρόμοιο διοικητικό καθεστώς που επικρατούσε σ' αυτές, καθώς και τα προνόμια που απολάμβαναν οι ίδιοι εκεί ως βενετοί υπήκοοι.

Όσον αφορά τη βενετική μητρόπολη, οι κύπριοι πρόσφυγες βρήκαν εκεί ένα λίγο έως πολύ γνώριμο περιβάλλον εξαιτίας των σχέσεων που ανέπτυξαν καθόλη τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας στο νησί τους. Παράλληλα, το ακμάζον ελληνικό στοιχείο που βρισκόταν εγκατεστημένο εκεί αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα στην ομαλότερη ένταξη των προσφύγων στο νέο τους κοινωνικό περιβάλλον. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει το 1468 ο καρδινάλιος Βησσαρίων προς τον δόγη της Βενετίας, Cristoforo Moro, η πόλη ως άλλη Κωνσταντινούπολη αποτέλεσε πόλο έλξης για αρκετούς Έλληνες, τονίζοντας ότι «όλα τα γένη των ανθρώπων, από όλο σχεδόν τον κόσμο συγκεντρώνονται στην πόλη σας, έτσι και οι Έλληνες, προερχόμενοι από κάθε μέρος του ελλαδικού χώρου, καταφθάνουν πρωτίστως στη Βενετία οδηγούμενοι από την ανάγκη να συμβιώσουν μαζί σας. Και φτάνοντας στην πόλη σας, αισθάνονται ότι εισέρχονται σε μια σχεδόν άλλη Κωνσταντινούπολη»⁴.

Έτσι, οι κύπριοι πρόσφυγες που επέλεξαν να εγκατασταθούν στη Βενετία βρήκαν έναν γνώριμο χώρο, λόγω και των οικογενειακών, εμπορικών, πνευματικών, θρησκευτικών δεσμών που είχαν ήδη αναπτυχθεί εκεί, με αποτέλεσμα την ομαλότερη εισδοχή τους στην τοπική κοινωνία. Παράλληλα, σημαντικό ρόλο στην ένταξή τους σε αυτήν διαδραμάτισε η ακμάζουσα ελληνική παροικία. Η συνεισφορά της Αδελφότητας του Αγίου Νικολάου (*Confraternità di San Nicolò dei Greci*) υπήρξε καθοριστική για την αρωγή των προσφύγων, όπως επίσης και για την αποδοχή που έλαβαν. Το γεγονός αυτό πιστοποιείται κατά τρόπο εναργή από απόφαση της ελληνικής Αδελφότητας το έτος 1572, που κατέτασσε την Κύπρο στην πρώτη θέση μεταξύ των έξι πατριδών, όρος με τον οποίο δηλώνονταν οι γεωγραφικές περιοχές από όπου κατάγονταν τα μέλη της Αδελφότητας. Ο διαχωρισμός αυτός επέτρεπε την καλύτερη αντιπροσώπευση και προάσπιση των συμφερόντων των κατά τόπους ελληνόφωνων ορθοδόξων στην Αδελφότητα. Εκτός από την Αδελφότητα και κατ' επέκταση την ελληνική παροικία, καθοριστική υπήρξε η συνεισφορά της βενετικής διοίκησης προς τους αναξιοπαθούντες κύπριους τ έως υπηκόους της, η οποία τους παρείχε οικονομική βοήθεια,

⁴ Mohler L., *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, v. III, Paderborn 1967, σελ. 541-543, εγγρ. 63 (μτφρ. του αποσπάσματος από τα λατινικά).

εδαφικές εκτάσεις, ένταξη των ικανών προς υπηρεσία ανδρών στις στρατιωτικές της δυνάμεις κ.ά.

Στη Βενετία, οι Κύπριοι προσπάθησαν με ποικίλους τρόπους να ανασυγκροτήσουν τη ζωή τους. Θα πρέπει, όμως, να επισημανθεί ότι ανήκαν σε ποικίλες κοινωνικές κατηγορίες: ευγενείς, αστοί, έμποροι, λόγιοι, κληρικοί, χειρώνακτες, τυχοδιώκτες, επαίτες, γυναίκες ελευθέρων ηθών κ.ά. Ανάλογα με τις δυνατότητες που προσέφερε στον καθένα το προσωπικό και οικογενειακό του κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς, αυτός εντάχθηκε με διάφορους τρόπους στη βενετική κοινωνία χαράσσοντας τη δική του πορεία. Η υδάτινη πολιτεία για τους περισσότερους αποτέλεσε δρόμο χωρίς επιστροφή και η «γλυκεία» και «ακριβή» τους χώρα παρέμεινε μια μακρινή ανάμνηση.

Με βάση τα παραπάνω, αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η μελέτη τόσο οικογενειών όσο και μεμονωμένων προσώπων από τρεις κατά βάση κοινωνικές κατηγορίες του νησιού, που μετά την κατάληψή του εγκαταστάθηκαν στη Βενετία. Η μελέτη του προσφυγικού αυτού ρεύματος στηρίχθηκε σε μια προσωπογραφική προσέγγιση και στην επεξεργασία της περίπτωσης. Συνεπώς, έγινε προσπάθεια να αναδειχθούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις προσφύγων με σκοπό την παρακολούθησή τους και την εξέλιξή τους στη βενετική κοινωνία. Για τον λόγο αυτό, επιβεβλημένη ανάγκη αποτέλεσε η ανάλυση των δραστηριοτήτων που οι κύπριοι πρόσφυγες ανέπτυξαν στην πόλη των δόγηδων ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης, η ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία, η ενασχόλησή τους με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας, η εξέλιξή τους μέσα στο βενετικό περιβάλλον, το χρονικό άνωμα των οικογενειών. Επίσης μελετήθηκαν οι δεσμοί που ανέπτυξαν τόσο με τους συμπατριώτες τους στην πόλη όσο και με την ιδιαίτερη πατρίδα τους, η οικονομική τους επιφάνεια, η θρησκευτική τους ταυτότητα, η υιοθέτηση βενετικών προτύπων στον καθημερινό τους βίο, ο υλικός τους πολιτισμός, η επαφή με την πατρίδα τους κ.ά.

Αρχικά, θα πρέπει να διευκρινισθεί η επιλογή της Βενετίας ως χώρος μελέτης της παρούσας εργασίας. Αρχικός στόχος της διατριβής ήταν η παρακολούθηση κατά τρόπο ενδελεχή της υποδοχής των κυπρίων προσφύγων σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο, τόσο σε περιοχές του *Stato da Mar* όσο και στη βενετική μητρόπολη, για να φανεί το μέγεθος του προσφυγικού ρεύματος και η εξέλιξή του σε διαφορετικούς τόπους εγκατάστασης. Ωστόσο, το εγχείρημα αυτό αποδείχθηκε εξαιρετικό μεγαλεπήβολο εξαιτίας της πληθώρας των αρχειακών σειρών που θα έπρεπε να ερευνηθούν και των αρχειακών τεκμηρίων που θα έπρεπε να συλλεχθούν τόσο από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας (λ.χ. για την Κρήτη κυρίως *Notai di Candia, Duca di Candia*) όσο και από τοπικά αρχεία στον ελλαδικό χώρο (λ.χ. Κέρκυρας,

Κεφαλονιάς, Κυθήρων κ.ά.). Το γεγονός αυτό θα απαιτούσε, λοιπόν, πολυετή έρευνα ούτως ώστε να καλυφθεί το συγκεκριμένο θέμα και αμφίβολο αποτέλεσμα. Το πρόβλημα θα γινόταν μεγαλύτερο, εάν χρειαζόταν να παρακολουθήσει κανείς τη μετάβαση των προσφύγων και στις επικράτειες άλλων ιταλικών κρατών (λ.χ. του παπικού ή του βασιλείου της Νεαπόλεως), της ιβηρικής χερσονήσου κλπ. Συνεπώς, η ολοκλήρωση του εγχειρήματος σε μία τέτοιου τύπου μελέτη δεν θα ήταν εφικτή και γι' αυτό τον λόγο το αντικείμενο της έρευνας περιορίστηκε στον χώρο της βενετικής μητρόπολης. Εντούτοις, στην εργασία μελετήθηκαν συνοπτικά και περιπτώσεις προσφύγων που κατέληξαν στο *Stato da Mar* με σκοπό να καταδειχθεί σε αδρές γραμμές η πορεία που ακολούθησαν οι πρόσφυγες και η αποδοχή που έτυχαν στις περιοχές που κατέληξαν.

Εξάλλου, η επιλογή της Βενετίας ως χώρου επισταμένης μελέτης κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική δοθέντος ότι αποτελεί παραδειγματικό πεδίο έρευνας για την παρακολούθηση της ενσωμάτωσης και της εξέλιξης των κυπρίων προσφύγων στη βενετική κοινωνία. Η Βενετία, ως μητροπολιτικό κέντρο της Γαληνοτάτης, αποτέλεσε για τους Κύπριους έναν σημαντικό εμπορικό και πνευματικό χώρο, ήδη πριν από την εποχή της βενετικής κυριαρχίας στο νησί τους. Επιπροσθέτως, όπως ήδη σημειώθηκε, στην πόλη υπήρχε μια οργανωμένη ελληνική παροικία με θρησκευτικό κέντρο τον ναό του Αγίου Γεωργίου (*chiesa di San Giorgio dei Greci*) και με θεσμικό όργανο την Αδελφότητα του Αγίου Νικολάου (*Confraternità di San Nicolò dei Greci*). Συνεπώς, η έρευνα επικεντρώθηκε σε δύο άξονες: από τη μία στην ενασχόληση των προσφύγων με την ελληνική Αδελφότητα και κατ' επέκταση στις σχέσεις που αυτοί ανέπτυξαν με την ελληνική παροικία, και από την άλλη στην εξέλιξή τους στο ευρύτερο πλαίσιο της βενετικής κοινωνίας.

Το χρονικό άνωμα δύο γενεών θεωρείται ικανοποιητικό για την μελέτη του τρόπου ένταξης και προσαρμογής των προσφύγων στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Επίσης, ο 17^{ος} αιώνας αποτέλεσε την εποχή της μεγάλης ακμής της ελληνικής παροικίας της Βενετίας, στην οποία συνέβαλαν καθοριστικά οι Κύπριοι τόσο με την ενεργή τους συμμετοχή στα κοινά της Αδελφότητας όσο και με τα σημαντικά κληροδοτήματά τους που ευεργέτησαν την Αδελφότητα και κατ' επέκταση την ελληνική παροικία. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις ξεπεράσαμε για λίγο το χρονικό όριο που θέσαμε (1650) και αυτό πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των σημαντικών πληροφοριών που ήταν αναγκαίες να παρατεθούν για την καλύτερη ανάδειξη του θέματός μας.

Τα κυριότερα ερευνητικά ερωτήματα που θέτει η παρούσα μελέτη είναι τα εξής:

- 1) Γιατί η μερίδα αυτή των κυπρίων προσφύγων επέλεξε να εγκαταλείψει την páτρια γη και να εγκατασταθεί στη Βενετία; Σε ποιες κοινωνικές κατηγορίες ανήκαν οι πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι ασχολίες τους στην πόλη και η εξέλιξή τους μέσα στον χρόνο;
- 2) Ποια ήταν η αντιμετώπισή τους από τις βενετικές αρχές και το τοπικό στοιχείο;
- 3) Ποια υπήρξε η στάση της ελληνικής παροικίας και κυρίως της Αδελφότητας απέναντι στην κυπριακή νεοεγκατασταθείσα πληθυσμιακή ομάδα; Οι Κύπριοι έγιναν αποδεκτοί από την Αδελφότητα; Ασχολήθηκαν με τα κοινά της; Προσέφεραν ή ενίσχυσαν είτε οικονομικά είτε με οποιοδήποτε άλλον τρόπο την Αδελφότητα;
- 4) Διείσδυσαν στον ιστό του υφιστάμενου ελληνικού στοιχείου και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Castello και γύρω από τον ναό του Αγίου Γεωργίου;
- 5) Διείσδυσαν στον βενετικό ιστό και ποια η εξέλιξή τους μέσα σε αυτόν;
- 6) Κράτησαν επαφές με την ιδιαίτερη πατρίδα τους; Έως πότε και έως ποιον βαθμό η μνήμη της τελευταίας παραμένει ζωντανή σ' αυτούς;
- 7) Ποια ήταν η θρησκευτική τους ταυτότητα;

Η παρούσα μελέτη δομείται από τρία βασικά μέρη. Στο πρώτο μέρος της εργασίας, επιχειρείται μία σύντομη ανασκόπηση της λατινικής κυριαρχίας στο νησί. Σ' αυτό παρουσιάζονται σε αδρές γραμμές τα βασικά συστατικά στοιχεία του φραγκικού βασιλείου των Λουζινιάν, καθώς επίσης και η ένταξη του νησιού στον βενετικό κορμό. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη βενετική περίοδο και στα γεγονότα εκείνα που ανάγκασαν ένα μέρος του πληθυσμού, κυρίως από τη Λευκωσία και Αμμόχωστο, να εγκαταλείψουν το νησί. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζεται η στρατιωτική οργάνωση του νησιού, η εισβολή των οθωμανικών δυνάμεων, η κατάληψη και οι συνέπειες του Πολέμου, καθώς και η μετοικεσία των προσφύγων τόσο στο *Stato da Mar* όσο και σε άλλα μέρη του δυτικού κόσμου.

Στο δεύτερο μέρος, εξετάζεται η παρουσία και η δράση των Ελλήνων στη Βενετία. Σημαντικό γεγονός για την παροικία αποτέλεσε το 1498 η εξασφάλιση του δικαιώματος από μέρους των Ελλήνων να συστήσουν λαϊκή Αδελφότητα, δηλαδή ένα νομικά αναγνωρισμένο σωματείο με θρησκευτικό και φιλανθρωπικό χαρακτήρα, την *Confraternità di San Nicolò dei Greci*. Επίσης, μερικά χρόνια αργότερα (1514), οι ορθόδοξοι *stradioti* με αίτησή τους προς τις βενετικές αρχές εξασφάλισαν το δικαίωμα ανέγερσης ορθόδοξου ναού αφιερωμένου στον Άγιο Γεώργιο. Σ' αυτό το προγενέστερα διαμορφωθέν πλαίσιο εντάχθηκαν δυναμικά και οι κύπριοι πρόσφυγες ύστερα από την εγκατάστασή τους στην πόλη. Προκειμένου να καταστεί όσον το δυνατόν σαφέστερη η ενασχόληση των Κυπρίων με τα κοινά της Αδελφότητας, πραγματοποιείται αναφορά στις επαφές που είχαν αναπτύξει οι Κύπριοι με αυτήν πριν από

τον Πόλεμο, καθώς επίσης και μετά από αυτόν. Κυρίως με την εγκατάστασή τους στην πόλη, πάντως, οι κύπριοι πρόσφυγες συμμετείχαν ενεργά στις αρχαιρεσίες της και κατόρθωσαν να αναδειχθούν σε διάφορα αξιώματα της εν λόγω συσσωμάτωσης, ακόμη και σ' εκείνο του προέδρου της.

Στο τρίτο και κυριότερο μέρος της εργασίας, μελετώνται ενδεικτικές περιπτώσεις οικογενειών και μεμονωμένων προσώπων από τρεις κοινωνικές ομάδες της κυπριακής κοινωνίας. Ειδικότερα, εξετάζονται οι οικογένειες Singlitico, de Nores και Podocataro από την ανώτερη κοινωνική ομάδα και οι Fini, Flangini και de Marico από την αστική. Η επιλογή των αριστοκρατικών οικογενειών έγινε αφενός με βάση το εκτενές αρχαιολογικό υλικό που εντοπίστηκε αναφορικά με αυτές και αφετέρου τη σπουδαιότητάς τους στο κυπριακό βασίλειο. Πράγματι, οι οικογένειες αυτές διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα δρώμενα του νησιού, διέθεταν αρκετά φέουδα και η οικονομική τους επιφάνεια ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, κατείχαν σημαντικά εκκλησιαστικά και διοικητικά οφίκια και μπενεφίκια, συνέδραμαν τη βενετική διοίκηση, είχαν επαφές με τη Βενετία και γενικότερα με τον δυτικό κόσμο, ενώ οι γόνοι τους, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ακολουθούσαν το λατινικό δόγμα. Εξαιτίας του πολέμου αρκετά μέλη των παραπάνω οικογενειών έχασαν τη ζωή τους στο πεδίο των μαχών, ενώ άλλα αιχμαλωτίστηκαν. Τα περισσότερα επέλεξαν τη φυγή από το νησί κυρίως εξαιτίας της απώλειας των περιουσιακών τους στοιχείων. Από την παρακολούθηση των οικογενειών αυτών στην πόλη των δόγηδων εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα για τις σχέσεις που ανέπτυξαν με τη βενετική μητρόπολη πριν και μετά τον Πόλεμο, την οικογενειακή και οικονομική τους κατάσταση στη Βενετία, τις κοινωνικές τους σχέσεις στην πόλη, τις δραστηριότητές τους, τις σχέσεις τους με την ελληνική παροικία, την ελληνική Αδελφότητα και την βενετική κοινωνία, την εξέλιξη τους μέσα στο χρόνο, την αντιμετώπισή τους από τη βενετική διοίκηση κ.ά.

Σε αντίθεση με τις αριστοκρατικές, οι αστικές οικογένειες που μελετήθηκαν έχουν να επιδείξουν μια ανοδική πορεία στη Βενετία μετά από τον Πόλεμο του 1570-71. Έως τότε η παρουσία τους στα δρώμενα του νησιού δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Στη Βενετία, ωστόσο, οι οικογένειες αυτές ανέπτυξαν σημαντική οικονομική δραστηριότητα καταφέροντας να αποκτήσουν τεράστιες περιουσίες λόγω κυρίως των εμπορικών τους ενασχολήσεων και των αξιωμάτων που κατέλαβαν στη βενετική διοίκηση. Παράλληλα, η συμβολή τους στα δρώμενα της ελληνικής Αδελφότητας ήταν τεράστια, όπως συνάγεται χαρακτηριστικά από τη μελέτη της περίπτωσης του Tommaso Flangini, με το κληροδότημα του οποίου ιδρύθηκε το Φλαγγινειανό Κολλέγιο και το νοσοκομείο.

Η τρίτη εξετασθείσα κατηγορία κυπρίων προσφύγων μελετάται σε δύο υποενότητες. Την πρώτη καταλαμβάνει το ορθόδοξο ιερατείο, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει πρόσωπα προερχόμενα από τα κατώτερα λαϊκά στρώματα της κυπριακής κοινωνίας. Αρχικά, εξετάζονται οι κύπριοι ορθόδοξοι κληρικοί και οι μοναχές που έδρασαν στη Βενετία. Ορισμένοι από τους κληρικούς αυτούς διετέλεσαν εφημέριοι στον ναό του Αγίου Γεωργίου. Ένας μάλιστα εξ αυτών, ο Θεοφάνης Ξενάκης κατέλαβε το 1617 τον επισκοπικό θρόνο των ελληνορθόδοξων της Βενετίας (μητροπολίτης Φιλαδελφείας). Επίσης, εξετάζονται οι περιπτώσεις των κυπρίων κληρικών που δεν άσκησαν τα ιερατικά τους καθήκοντα στον ναό του Αγίου Γεωργίου και καταπιάστηκαν με άλλου είδους δραστηριότητες. Ακόμη, γίνεται λόγος για την ορθόδοξη μονή την οποία επάνδρωσαν, από τις απαρχές της ίδρυσής της, αρκετές κύπριες μοναχές, Μία δε εξ αυτών, η Eugenia Flatro-Singlitico, κατόρθωσε να αναδειχθεί το 1616 σε ηγουμένη της μονής.

Στη δεύτερη υποενότητα μελετώνται άτομα από τα λαϊκά στρώματα, τα οποία αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι του προσφυγικού ρεύματος που κατέληξε στην πόλη. Οι πλείστοι παρέμειναν στην αφάνεια και έζησαν στις φτωχές γειτονίες του Castello, γύρω από τον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, και προσπάθησαν με κάθε δυνατό τρόπο να επιβιώσουν εξασκώντας διάφορα επαγγέλματα. Κατά κύριο λόγο απασχολούνταν ως εργάτες στο κρατικό ναυπηγείο της πόλης, ως υπηρέτες/τριες στα σπίτια πλουσίων και εν γένει με χειρωνακτικές εργασίες. Στην προσπάθειά τους για επιβίωση σημαντική υπήρξε η συνεισφορά της Αδελφότητας, καθώς επίσης και της βενετικής διοίκησης. Ο εντοπισμός των προσώπων αυτών υπήρξε έργο ιδιαίτερα δυσχερές εξαιτίας κυρίως της οικονομικής τους ένδειας και της αδυναμίας τους να συντάξουν δικαιοπρακτικά έγγραφα και διαθήκες. Παρόλα αυτά, εντοπίστηκαν ορισμένα παραδείγματα προσώπων της ομάδας αυτής. Οι συναφείς πληροφορίες αντλήθηκαν από ένα μικρό αριθμό διαθηκών, από δικογραφίες που συντάχθηκαν εναντίον τους, από ληξιαρχικές πράξεις βαπτίσεων, γάμων και θανάτων τόσο από τον ορθόδοξο ναό του Αγίου Γεωργίου όσο και από τις ενοριακές λατινικές εκκλησίες της πόλης.

Πέραν των εξαχθέντων συμπερασμάτων, η εργασία συνοδεύεται από παράρτημα, το οποίο περιλαμβάνει τα γενεαλογικά δέντρα των οικογενειών που μελετήθηκαν, πίνακες με κυπριακά ονόματα που εντοπίστηκαν σε νεκρολόγια και πράξεις γάμων, οι Κύπριοι που εγγράφηκαν μέλη της ελληνικής Αδελφότητας, χάρτες της πόλης, εικόνες και έκδοση επιλεγμένων εγγράφων.

Αποτίμηση της βιβλιογραφίας και των πηγών

Το ερευνητικό ενδιαφέρον των περισσότερων Ελλήνων και ξένων μελετητών όσον αφορά τη ιστοριογραφία του ελληνισμού της Βενετίας επικεντρώθηκε κυρίως σε κοινωνικά, οικονομικά, θεσμικά, εκδοτικά, καλλιτεχνικά, εκκλησιαστικά και πνευματικά ζητήματα, τα οποία σχετίζονται με την παρουσία και τη δράση των Ελλήνων στη Βενετία μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης⁵. Εξαιτίας της πλειάδας των εργασιών που εκπονήθηκαν για τα θέματα αυτά κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστούν ορισμένα αντιπροσωπευτικά έργα. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η μελέτη του Giorgio Fedalto που εκπονήθηκε το 1967, *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI*, η οποία εξετάζει τις απαρχές της εγκατάστασης των Ελλήνων στη Βενετία και στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν ως προς την άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων στον Άγιο Βλάσιο (San Biagio) κατά τον 15^ο αιώνα. Το έργο του βασίστηκε κυρίως σε αρχαιακό υλικό που εντοπίστηκε στο αρχείο της Curia Patriarcale στη Βενετία και αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για τους ερευνητές μέχρι και σήμερα⁶.

Η Χρύσα Μαλτέζου στο έργο της *Η Βενετία των Ελλήνων* παρουσιάζει την πορεία και την εξέλιξη των Ελλήνων στη βενετική μητρόπολη πριν και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Μέσα από τη μελέτη της αναδεικνύονται οι προσπάθειες των Ελλήνων στη Βενετία για την εξασφάλιση θρησκευτικής ελευθερίας, την ίδρυση Αδελφότητας και την

⁵ Για την ιστορία της ελληνικής παροικίας ενδεικτικά βλ. Βελούδης Ι., *Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία, Βενετία 1893* Μανούσακας Μ., «Η πρώτη άδεια (1456) της βενετικής Γερουσίας για τον ναό των Ελλήνων της Βενετίας και ο καρδινάλιος Ισίδωρος», *Θησαυρίσματα* 1 (1962), σελ. 109-118· Γιαννακόπουλος Ι., *Έλληνες λόγιοι εις την Βενετία: Μελέται επί της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων από του Βυζαντίου εις την Δυτικήν Ευρώπην*, Αθήνα 1965· Λιάτα Ε., «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας από τα ταμειακά βιβλία της ελληνικής Αδελφότητας των ετών 1536-1576», *Θησαυρίσματα* 11 (1974), σελ. 191-239· Μανούσακας Μ., «Επισκόπηση της ελληνικής ορθόδοξης αδελφότητας της Βενετίας (1498-1953)», *Τα Ιστορικά* 11 (1989), σελ. 243-264· Τσιγκάκης Κ., «Ο Ελληνισμός της Βενετίας», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 523-556· Μπρούσκαρη Ε., *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία*, Αθήνα 1995· Μαλτέζου Χ. (επιμ.), *Δημοσία Ιλαρία*, Βενετία 1999· Tierpolo F. M. και Tonetti E. (επιμ.), *I Greci a Venezia. Atti del convegno internazionale di studio (Venezia, 5-7 novembre 1998)*, Venezia 2002· Μαλτέζου Χ., *Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά, μία τραγική μορφή ανάμεσα στον βυζαντινό και τον νέο ελληνικό κόσμο*, Βενετία 2004· Κουτμάνης Σ., «Η οικονομία της ευλάβειας. Η κατανάλωση του κεριού στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία (17^{ος}-18^{ος} αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006), σελ. 369-398· ο ίδιος, «Το τρίτο είδος. Θρησκευτική υβριδικότητα και κοινωνική αλλαγή στην ορθόδοξη κοινότητα της Βενετίας (τέλη 17ου- αρχές 18ου αι.)», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 389-419· Σταυρουλάκης Ε. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνη της Βενετίας κατά την πρώτη (1666-1797) και κατά τη μεταβατική (1797-1845) περίοδο λειτουργίας του*, Ιωάννινα 2010· Δεσποτάκης Ε., «Το ζήτημα της ταφής των Ελλήνων της Βενετίας (τέλη 15^{ου} – αρχές 16^{ου} αιώνα)», *Θησαυρίσματα* 41-42 (2011-2012), σελ. 115-137· Γριμάνης Σ., «Ο Μεθόδιος Μορώνης και οι αιτιάσεις των Καθολικών εναντίον των Ορθοδόξων της Βενετίας (1677-1679)», *Θησαυρίσματα* 43 (2014), σελ. 277-344.

⁶ Fedalto G., *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI*, Firenze 1967.

ανέγερση ορθόδοξου ναού. Παράλληλα, αναδεικνύονται οι δραστηριότητες των Ελλήνων της πόλης και σημαντικές προσωπικότητες που ευεργέτησαν την παροικία. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τις συνέπειες της κατάληψης της πόλης από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα (1797). Τότε η κοινοτική περιουσία της Αδελφότητας, που βρισκόταν κατατεθειμένη στο Δημόσιο Νομισματοκοπείο, δημεύθηκε από τους Γάλλους και η άλλοτε πλούσια Αδελφότητα έχασε όλες τις οικονομίες της. Η μελέτη είναι σημαντική γιατί δίνει μια γενική επισκόπηση της πορείας των Ελλήνων στη Βενετία τόσο σε πολιτικοοικονομικό όσο και σε θρησκευτικοκοινωνικό επίπεδο.

Ο Αθανάσιος Καραθανάσης συνέγραψε δύο μονογραφίες, αναλύοντας στην πρώτη την ίδρυση, την οργάνωση και τη λειτουργία της Φλαγγινείου Σχολής, η οποία δημιουργήθηκε χάρη στο κληροδότημα του Κύπριου Tommaso Flangini (*Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*). Στη δεύτερη πραγματεύεται νέα στοιχεία για τη Φλαγγίνειο Σχολή, τα έργα διαφόρων λογίων που έδρασαν στη Βενετία και την εκκλησιαστική ρητορική στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (*Η Βενετία των Ελλήνων*). Οι αξιόλογες αυτές μελέτες αναδεικνύουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη λειτουργία της Φλαγγινείου Σχολής και το σημαντικό έργο που επιτέλεσε ως το πρώτο ελληνικό σχολείο εκτός ελλαδικού χώρου. Από τη Σχολή αυτή αποφοίτησαν σημαντικές προσωπικότητες που δίδαξαν τα ελληνικά γράμματα στον υπό βενετική και οθωμανική κυριαρχία ελλαδικό χώρο⁷.

Η Φανή Μαυροειδή, στη μελέτη της *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας στο ΙΣΤ΄ αι. Έκδοση του Β΄ μητρώου εγγράφων (1533-1562)*, εξέτασε το θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής Αδελφότητας και τη λειτουργία των εκτελεστικών διοικητικών οργάνων της. Παράλληλα, εξέδωσε το δεύτερο μητρώο μελών της Αδελφότητας, το οποίο περιέχει εγγραφές και συνδρομές των Ελλήνων την περίοδο 1533-1562, με αποτέλεσμα να γίνεται γνωστός ο αριθμός των εγγεγραμμένων αδελφών το συγκεκριμένο διάστημα (1044 πρόσωπα). Η Μαυροειδή αναλύει ενδελεχώς τα θεσμικά όργανα της Αδελφότητας και με την έκδοση του μητρώου έρχονται στο φως ονόματα Ελλήνων που έδρασαν στην πόλη⁸.

Στο έργο της η Ελένη Κούκκου *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων Βενετίας (1599-1829)* ασχολήθηκε με την ίδρυση, τη λειτουργία και την εξέλιξη της ορθόδοξης μονής στη Βενετία. Στη μελέτη της ασχολήθηκε με τις προσπάθειες ίδρυσης της μονής, τις πρώτες μοναχές, τα διακονήματά τους, τις περιπέτειες της μονής, τα κληροδοτήματα των Ελλήνων

⁷ Καραθανάσης Α., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη, 1975· ο ίδιος, *Η Βενετία των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 2010.

⁸ Μαυροειδή Φ., *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας στο ΙΣΤ΄ αι. Έκδοση του Β΄ μητρώου εγγράφων (1533-1562)*, Αθήνα 1976.

προς αυτήν και την εξέλιξή της μέσα στο χρόνο. Πρόκειται για σημαντικό έργο που συνιστά το μοναδικό που επεξεργάζεται ενδελεχώς το θέμα αυτό⁹.

Η Άρτεμις Ξανθοπούλου-Κυριακού ασχολήθηκε με την τελευταία περίοδο της ιστορίας της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας αρχής γενομένης από την κατάλυση της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου το 1797 από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα και την οικονομική κατάρρευση της ελληνικής Αδελφότητας (*Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866): διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*). Η συγγραφέας παρουσιάζει την ιστορία της Αδελφότητας και της παροικίας την ταραγμένη εκείνη περίοδο και ολοκληρώνει το έργο της με την ενσωμάτωση της πόλης στο ιταλικό βασίλειο το 1886. Η μελέτη της είναι σημαντική, γιατί παρουσιάζει τα προβλήματα που προέκυψαν στην Αδελφότητα με την κατάληψη της Βενετίας από τους Γάλλους, τις συνέπειες της οικονομικής της κατάρρευσης στα θρησκευτικά, εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα της Αδελφότητας. Τέλος, ερευνά τη συνεισφορά των Ελλήνων της Βενετίας στην επανάσταση του 1821¹⁰.

Επίσης, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η τάση από μέρους των ερευνητών να μελετούν τις κατώτερες κοινωνικές ομάδες των Ελλήνων στη Βενετία, όπως τους χειρώνακτες, τις μάγισσες, τις γυναίκες ελευθέρων ηθών κ.ά. Σημαντική μελέτη του είδους αποτελεί η διδακτορική διατριβή της Ιωάννας Ιορδάνου, με τίτλο *Maritime Communities in Late Renaissance Venice: The Arsenalotti and the Greeks, 1575-1600*. Σε αυτήν ασχολείται κυρίως με τους έλληνες εργάτες που απασχολούνταν στο κρατικό ναυπηγείο της Βενετίας, καθώς επίσης και με τους έλληνες ναυτικούς. Εξετάζει τον τρόπο ζωής των *arsenalotti* στον χώρο εργασίας τους, τον χώρο εγκατάστασής τους και γενικότερα την κοινωνικοοικονομική ζωή της ομάδας αυτής των Ελλήνων στην βενετική κοινωνία. Η μελέτη της καλύπτει μια μερίδα του ελληνικού στοιχείου που βρισκόταν εγκατεστημένη στις φτωχές συνοικίες του Castello, αναδεικνύοντας άγνωστες πτυχές της¹¹.

Η Διονυσία Γιαλαμά, στο έργο της *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας. Με βάση τις δικογραφίες της Ιεράς Εξέτασης της Βενετίας*, ασχολήθηκε με το «κυνήγι μαγισσών» και εντόπισε στα κατάστιχα της Ιεράς Εξέτασης της Βενετίας δικογραφίες που σχηματίστηκαν εναντίον Ελληνίδων με την κατηγορία της μαγείας. Εξετάζει τις κοινωνικές

⁹ Κούγκκου Ε., *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων Βενετίας (1599-1829)*, Αθήνα 1965.

¹⁰ Ξανθοπούλου-Κυριακού Α., *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866): διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1978.

¹¹ Iordanou I. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Maritime Communities in Late Renaissance Venice: The Arsenalotti and the Greeks, 1575-1600*, Warwick 2008.

συνθήκες, αλλά και το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι γυναίκες αυτές έζησαν και έδρασαν, καθώς και τους θεσμούς και τους μηχανισμούς που κινητοποιήθηκαν για την καταστολή της αποκλίνουσας δραστηριότητάς τους. Η σημασία της μελέτης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι μέσα από τις δικογραφίες ανασυνθέτει την καθημερινότητα και τις πρακτικές επιβίωσης των Ελληνίδων που ασκούσαν τη μαγεία για βιοποριστικούς κυρίως λόγους, αλλά και την πρόσληψή τους από τη βενετική κοινωνία¹².

Στη διδακτορική του διατριβή, *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710). Κοινωνικό Φύλο-Οικονομία-Νοοτροπίες*, ο Σωτήρης Κουτμάνης μελέτησε τα έμφυλα υποκείμενα και τους οικονομικούς φορείς της ελληνικής εγκατάστασης στη Βενετία από το 1620 έως το 1710. Εξέτασε τα κοινωνικά, οικονομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της παρουκίας, καθώς επίσης και ζητήματα κοινωνικών φύλων, νοοτροπιών και ταυτοτήτων. Επικεντρώθηκε κυρίως στους εμπόρους, τους ναυτικούς, τις γυναίκες κατώτερης κοινωνικής θέσης (όπως λ.χ. γυναίκες ελευθέρων ηθών και τις υπηρέτριες). Παρέθεσε, ακόμη, διάφορα στατιστικά στοιχεία που αφορούν την ημερήσια διατροφή ενός εργάτη στο ναύσταθμο (arsenale), τη μισθοδοσία τόσο των ναυπηγών όσο και των πληρωμάτων στα πλοία, τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, τα καθημερινά έξοδα μιας οικίας κ.ά. Επίσης, οι προσεγγίσεις του αναφορικά με τις ελληνίδες ιερόδουλες συνιστούν θεματική που δεν είχε έως τότε μελετηθεί. Η συμβολή της εργασίας του είναι ιδιαίτερα σημαντική, δεδομένου ότι γενικά τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα είχαν μελετηθεί ελάχιστα από τους ερευνητές. Τέλος, ο Κουτμάνης ανέδειξε σε μεγάλο βαθμό τις έμφυλες αντιθέσεις και τις ταξικές διαφοροποιήσεις που υπήρχαν στους κόλπους της Αδελφότητας¹³.

Στη μελέτη της *The Greeks of Venice, 1498-1600. Immigration, Settlement and Integration*, η Ersie Burke ασχολήθηκε, ομοίως, με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της ελληνικής παρουκίας, τα οποία ήταν συγκεντρωμένα στην περιοχή του Castello. Η συγγραφέας παρουσιάζει μία γενική επισκόπηση της παρουσίας των Ελλήνων στη Βενετία μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, τη θρησκευτική τους ταυτότητα μετά τη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-39), τις προσπάθειές τους για θρησκευτική ελευθερία και απόκτηση ιδιόκτητου ναού, τη σύσταση Αδελφότητας και την ένταξή τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Επικεντρώνει την έρευνά της σε συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες, όπως επί παραδείγματι στους τεχνίτες, στους ναυτικούς, στους καλαφάτηδες, στους εργάτες

¹² Γιαλαμά Δ., *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας. Με βάση τις δικογραφίες της Ιεράς Εξέτασης της Βενετίας*, Αθήνα 2009.

¹³ Κουτμάνης Σ. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710). Κοινωνικό Φύλο-Οικονομία-Νοοτροπίες*, Αθήνα 2013.

στο ναυπηγείο της Βενετίας, στους υπηρέτες και στις υπηρέτριες, στους εμπόρους και παρουσιάζει συναφή στατιστικά στοιχεία. Παράλληλα, η Burke μελέτησε την απογραφή που διενήργησε το βενετικό πατριαρχείο το 1592-94 και εστίασε την έρευνά της στην περιοχή του Castello, όπου βρισκόταν συγκεντρωμένο το κύριο μέρος των Ελλήνων της πόλης, εξάγοντας στατιστικά δεδομένα για το σύνολο των ελληνικών νοικοκυριών, τον μέσο όρο των ατόμων που διέμεναν σε κάθε οικία και το φύλο (εντόπισε 675 Έλληνες). Στο έργο της εξετάζει γενικότερα τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Ελλήνων, τις γαμήλιες πρακτικές, το ζήτημα της προίκας, το θέμα του ενταφιασμού, την υιοθέτηση βενετικών προτύπων στον καθημερινό τους βίο κ.ά. Σε κάθε περίπτωση παραθέτει σχετικά παραδείγματα¹⁴.

Γενικά οι περισσότερες από τις μελέτες που έχουν εκπονηθεί έως σήμερα για τον ελληνισμό της Βενετίας είναι σημαντικές, διότι εξετάζουν διάφορους τομείς της ιστορίας της παροικίας και της Αδελφότητας βασιζόμενες σε πρωτογενείς πηγές και δίνουν το έναυσμα στους νέους ερευνητές να επικεντρωθούν σε θεματικές οι οποίες έχουν μελετηθεί ελάχιστα ή αγνοηθεί από την επιστημονική έρευνα. Γι' αυτό τον λόγο, τόσο τα προαναφερθέντα έργα όσο και πληθώρα άλλων μελετών στάθηκαν χρήσιμα για την τεκμηρίωση της παρούσας εργασίας και την κατανόηση της ελληνικής παρουσίας στη Βενετία, τις δραστηριότητες της Αδελφότητας, τις θρησκευτικές πρακτικές των ορθοδόξων και γενικότερα τις ασχολίες και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Έλληνες στο νέο χώρο εγκατάστασής τους.

Όσον αφορά τη θεματική των προσφυγών από την Κύπρο που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία, ελάχιστοι έχουν ασχοληθεί με σποραδικές έρευνες και μελέτες έως σήμερα. Όπως επισημαίνει η Burke, από τη βιβλιογραφία του ελληνισμού της Βενετίας απουσιάζουν οι μελέτες που εξετάζουν τόσο το κυπριακό όσο και το κρητικό προσφυγικό ρεύμα προς τη βενετική μητρόπολη. Ειδικές ή γενικές μελέτες που έχουν εκπονηθεί για τους Κύπριους και την Κύπρο κατά και μετά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας μνημονεύουν ονόματα κυπρίων μεταναστών και προσφύγων που εγκαταστάθηκαν και έδρασαν στην πόλη του Αγίου Μάρκου και στις υπό βενετική κυριαρχία περιοχές. Μεταξύ αυτών μνημονεύονται οι εργασίες των ακόλουθων ερευνητών: του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, του Κώστα Κύρρη, της Χρύσα Μαλτέζου, του Στάθη Μπίρταχα¹⁵, της Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, της Νάσας Παταπίου, της

¹⁴ Burke E., *The Greeks of Venice, 1498-1600. Immigration, Settlement and Integration*, Turnhout 2016.

¹⁵ Μπίρταχας Σ., *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση στο βενετικό κράτος της θάλασσας. Το παράδειγμα της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2011.

Ευαγγελίας Σκουφάρη¹⁶, του Ζαχαρία Τσιρπανλή, του Ιωάννη Χασιώτη, του Benjamin Arbel¹⁷, του Wipertus Hugues Rudt de Collenberg και του Gilles Grivaud¹⁸.

Από τις ειδικές εργασίες του είδους ξεχωρίζουν οι ακόλουθες: Ο Κύρρης ασχολήθηκε με την υπό εξέταση θεματική και δημοσίευσε έξι σύντομες μελέτες. Η έρευνά του επικεντρώθηκε κυρίως σε αρχειακά τεκμήρια που φυλάσσονται στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου. Στις μελέτες αυτές πραγματοποιείται μία επιγραμματική κυρίως αναφορά στους κύπριους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία. Επίσης εξέδωσε έναν μικρό αριθμό διαθηκών (8), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον πρωτοπαπά Γεώργιο από τη Βατυλή. Η έρευνά του, ωστόσο, δεν επεκτάθηκε στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας ή σε κάποια άλλα αρχεία και βιβλιοθήκες της πόλης με σκοπό την καλύτερη ανάδειξη του προσφυγικού ρεύματος¹⁹.

Ο Wipertus Hugues Rudt de Collenberg ασχολήθηκε με τους κύπριους πρόσφυγες τη δεκαετία του 1980, δημοσιεύοντας τέσσερα εκτενή άρθρα μετά από ευρεία αρχειακή έρευνα τόσο στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας όσο και στο αρχείο του Βατικανού. Από την έρευνα αυτή έφερε στο φως αρκετές άγνωστες πληροφορίες για Κύπριους που αιχμαλωτίστηκαν από τους Οθωμανούς, παραθέτοντας έναν εκτενή ονομαστικό κατάλογο 291 ονομάτων (*Les litterae hortatoriae accordées par les papes en faveur de la rédemption des Chypriotes captifs des Turcs (1570-1597) d'après les fonds de l'Archivio Segreto Vaticano*). Επίσης, εκπόνησε

¹⁶ Skoufari E., *Il regno della Repubblica. Continuità istituzionali scambi interculturali a Cipro durante la dominazione veneziana (1473-1570)*, Padova 2008· η ίδια, *Cipro veneziana (1473-1571). Istituzioni e culture nel Regno della Serenissima*, Roma 2011.

¹⁷ Arbel B., "Cypriot Population under Venetian Rule (1473-1571). A Demographic Study (plates I-VII)", *MY 1* (1984), σελ. 181-215· ο ίδιος, "The Cypriot Nobility from the Fourteenth to the Sixteenth Century: A New Interpretation", στο: B. Arbel, B. Hamilton and D. Jacoby (επιμ.), *Latins and Greeks in the Mediterranean after 1204*, London 1989, σελ. 175-197· ο ίδιος, "Greek Magnates in Venetian Cyprus: The Case of the Singlitico Family", *DOP 49* (1995), σελ. 325-337· ο ίδιος, *Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th centuries*, Great Britain 2000· ο ίδιος, "The Venetian Domination of Cyprus: Cui Bono?", στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 45-55.

¹⁸ Grivaud G., "Une société en guerre: Chypre face à la conquête ottomane", στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 194-204· ο ίδιος, «Η οθωμανική κατάληψη της Κύπρου», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σελ. 1-182, 269-379· ο ίδιος, *Venice and the Defense of the Regno di Cipro: Giulio Savorgnan's Unpublished Cyprus Correspondence (1557-1570). Including Ascanio Savorgnan's Descrizione delle Cose di Cipro from the Collections of the Bank of Cyprus Cultural Foundation*, Nicosia 2016.

¹⁹ Κύρρης Κ., «Κύπριοι λόγιοι της Ενετίας κατά τους XVI^{ov} και XVII^{ov} αιώνες», *ΔΟΠΕΚ 6*, αρ. 11-12 (1967), σελ. 81-95· ο ίδιος, "Prosopographical data Relating to Georgio Protopapa da Vati", *EKEE 1* (1967-1968), σελ. 85-104· ο ίδιος, "Documents Relating to Georgio Protopapa da Vati and Michiel Favro Cyprio", *EKEE 2* (1968-1969), σελ. 57-84· ο ίδιος, "Cypriote Scholars in Venice in the XVI and XVII Centuries with some notes on the Cypriote Community in Venice and other Cypriote Scholars who Lived in Rome and the Rest of Italy in the same Period", *Ο ελληνισμός εις το εξωτερικόν. Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der Neueren Zeit, Herausgegeben von Johannes Irmscher und Marika Mineemi*, Berlin 1968, σελ. 183-272· ο ίδιος, "Further Documents Relating to Cypriot Immigrants in Venice (XVI-XVII Centuries)", *EKEE 3* (1969-1970), σελ. 147-150· ο ίδιος, "The Cypriote Family of Soderini and other Cypriotes in Venice (XVI-XVII Centuries)", *NH 1* (1970), σελ. 58-78.

μια προσωπογραφική μελέτη έξι αριστοκρατικών οικογενειών της Κύπρου και συνέταξε τα γενεαλογικά τους δέντρα (*Recherches sur quelques familles Chypriotes au pape Clément VIII Aldobrandini (1592-1605): Flatro, Davila, Sozomeno, Lusignan, Bustron et Nores*). Ακόμη, παρουσίασε δύο σημαντικές προσωπικότητες της Κύπρου που ανέλαβαν τη διεύθυνση της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης (Giovanni Sozomeno και Giovanni Matteo Bustron). Τα έργα του Collenberg είναι ιδιαίτερα σημαντικά και αποτελούν σημεία αναφοράς για κάθε ερευνητή που θέλει να ασχοληθεί με τους Κύπριους που μετοίκησαν στη Δύση μετά τον βενετοτουρκικό πόλεμο του 1570-71. Ωστόσο, δεν πρόκειται για συνθετικές μελέτες και σε αρκετές περιπτώσεις η μη έκδοση αρχειακών τεκμηρίων ή και οι εσφαλμένες παραπομπές καθιστούν δυσχερή την επαλήθευση των ερευνητικών του πορισμάτων²⁰.

Ο Ιωάννης Χασιώτης εξέδωσε σημαντικές ιστορικές πηγές από το ισπανικό αρχείο Simancas. Οι επιστολές τις οποίες επεξεργάζεται εντοπίζονται στην περίοδο 1561-1623 (69 επιστολές) και 1588-1629 (43 επιστολές) και αφορούν κυρίως την αναζήτηση από μέρους των Κυπρίων οικονομικής βοήθειας, την ένταξή τους στον ισπανικό στρατό και τις εκκλήσεις τους προς τον ισπανό βασιλέα προκειμένου να αποστείλει βοήθεια για την απελευθέρωση του νησιού από τους Οθωμανούς. Οι εκδόσεις αυτές είναι οι μοναδικές στην ελληνική βιβλιογραφία που αφορούν ισπανικά αρχεία²¹.

Η Χρύσα Μαλτέζου εκπόνησε τέσσερις μελέτες, αντλώντας πληροφορίες κυρίως από το αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου, αλλά και από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας. Σε αυτές η ερευνήτρια πραγματοποιεί μία γενική επισκόπηση ορισμένων Κυπρίων που έδρασαν στη Βενετία πριν και μετά τον Πόλεμο και των σχέσεων που ανέπτυξαν με τη βενετική μητρόπολη. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο εντοπισμός ενός ονομαστικού καταλόγου κυπρίων αιχμαλώτων, τον οποίο συνέταξε το 1571 ο βενετός βάλιος στην Κωνσταντινούπολη (*Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού της Κύπρου [1571]*). Οι συνοπτικές εργασίες της Μαλτέζου συμβάλλουν στην κατανόηση των σχέσεων που ανέπτυξαν οι Κύπριοι με τη

²⁰ Collenberg de Rudt H. W., “Les litterae hortatoriae accordées par les papes en faveur de la rédemption des Chypriotes captifs des Turcs (1570-1597) d’après les fonds de l’Archivio Segreto Vaticano”, *EKEE* 11 (1981-1982), σελ. 13-167· ο ίδιος, “Recherches sur quelques familles Chypriotes au pape Clément VIII Aldobrandini (1592-1605): Flatro, Davila, Sozomeno, Lusignan, Bustron et Nores”, *EKEE* 12 (1983), σελ. 5-68· ο ίδιος, “Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnés dans les registres du Vatican, 1378-1471”, *MY* 1 (1984), σελ. 521-678· ο ίδιος, “Les “custodi” de la Marciana Giovanni Sozomeno et Giovanni Matteo Bustron. Relations familiales, sociales, culturelles et politiques au sein de la communauté Chypriote”, *MM* 5 (1990), σελ. 9-76.

²¹ Χασιώτης Ι., *Πηγές της κυπριακής ιστορίας από το ισπανικό αρχείο Simancas. Από τη μικροϊστορία της κυπριακής διασποράς κατά τον ΙΣΤ΄ και ΙΖ΄ αιώνα*, Λευκωσία 2000· ο ίδιος, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας* (ιστ΄-ιζ΄ αι.), Λευκωσία 2003².

βενετική μητρόπολη κατά τα έτη 1489-1571, καθώς και της δράσης τους στη Βενετία μετά τον Πόλεμο²².

Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης ασχολήθηκε με την προσωπογραφία κυπρίων διανοουμένων μετά τον Πόλεμο (*Κυπριακή Λογιοσύνη 1571-1878. Προσωπογραφική θεώρηση*). Ειδικότερα, μελετά κύπριους λογίους που γεννήθηκαν στην Κύπρο ή στη διασπορά και έδρασαν στη Δύση. Εκτός από τα βιογραφικά στοιχεία του κάθε προσώπου, παραθέτει τα έργα τους και τη σχετική βιβλιογραφία. Ακολούθως, συνέταξε μία μικρής έκτασης μελέτη με τίτλο *Κύπριοι στη Βενετία*, στην οποία παρουσιάζει δειγματοληπτική ορισμένες γνωστές περιπτώσεις Κυπρίων που έδρασαν στη Βενετία πριν και μετά τον Πόλεμο²³.

Ο Ζαχαρίας Τσιρπανλής συνέγραψε μια μονογραφία για τη διασπορά των Κυπρίων μετά τον Πόλεμο (*Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου-Βατικανού [1571-1878]*). Στη μελέτη του παραθέτει σύντομα βιογραφικά σημειώματα Κυπρίων που κατέφυγαν στην Ιταλία και στην Κεντρική Ευρώπη. Πρόκειται για ένα χρήσιμο ερευνητικό εργαλείο που περιλαμβάνει πληθώρα ονομάτων και πλούσια βιβλιογραφία. Επίσης, στο τελευταίο κεφάλαιο αναλύει τις σχέσεις Κύπρου και Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας κατά τον 17^ο αιώνα²⁴.

Η Νάσα Παταπίου εκπόνησε δύο μικρές μελέτες. Η πρώτη αφορά την κύπρια ευγενή Μαργαρίτα Μουξία, που εγκαταστάθηκε στη Βενετία μετά την κατάληψη της Κύπρου (*Η Μαργαρίτα Μούξια και η Διαθήκη της. Νέα στοιχεία για τον κυπριακό ελληνισμό στη Βενετία (16^{ος} -17^{ος} αι.)*). Η συγγραφέας εκδίδει και σχολιάζει τη διαθήκη της και παραθέτει βιογραφικά στοιχεία της οικογένειάς της. Με παρόμοιο τρόπο, στη δεύτερη μελέτη της η Παταπίου προσεγγίζει την οικογένεια Φλαγγή πριν και μετά τον Πόλεμο (*Νέα στοιχεία για την κυπριακή οικογένεια Φλαγγή (Flangin)*)²⁵.

²² Μαλτέζου Χ., «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού της Κύπρου (1571)», *ΠΒ' ΔΚΣ, Μεσαιωνικόν Τμήμα*, τ. Β', Λευκωσία 1986, σελ. 215-239' η ίδια, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού και η πνευματική του δράση κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας (1489-1571)», στο: Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου – Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Β', Λευκωσία 1996, σελ. 1209-1227' η ίδια, *Από την Κύπρο στη Βενετία: Κύπριοι στη Γαλινοτάτη μετά την Τουρκική κατάκτηση του νησιού*, Λευκωσία 2003' η ίδια, «Κύπριοι στην πόλη του Αγίου Μάρκου μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού (1571)», *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, σελ. 75-82.

²³ Κιτρομηλίδης Π., *Κυπριακή Λογιοσύνη 1571-1878. Προσωπογραφική θεώρηση*, Λευκωσία 2002' ο ίδιος, «Κύπριοι στη Βενετία», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαλινοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 207-217.

²⁴ Τσιρπανλής Ζ., *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου – Βατικανού (1571-1878)*, Θεσσαλονίκη 2006.

²⁵ Παταπίου Ν., «Η Μαργαρίτα Μούξια και η Διαθήκη της. Νέα στοιχεία για τον κυπριακό ελληνισμό στη Βενετία (16^{ος} -17^{ος} αι.)», *ΕΕΚΕΙΣ* 9 (2010), σελ. 67-84' η ίδια, «Νέα στοιχεία για την κυπριακή οικογένεια Φλαγγή (Flangin)», στο: Θ. Πυλαρινός και Π. Τζαβάρια (επιμ.), *Κερ.Χ* 8 (2015), σελ. 675-692.

Τέλος, σημαντική είναι η έρευνα της Άγγελ Νικολάου-Κονναρή για την αριστοκρατική οικογένεια de Nores. Με σειρά άρθρων η συγγραφέας αναδεικνύει αξιόλογες προσωπικότητες της οικογένειας που έδρασαν στους πνευματικούς κύκλους της Ιταλίας τον 17^ο αιώνα, όπως ήταν οι Πέτρος και Γεώργιος de Nores. Σημειωτέον ότι η Νικολάου-Κονναρή εκπονεί μονογραφία για τη συγκεκριμένη οικογένεια²⁶.

Κατόπιν τούτων και διαπιστώνοντας τα ερευνητικά κενά και κυρίως την απουσία μιας συνθετικής μελέτης για την ανάδειξη του ζητήματος των κυπρίων προσφύγων στη Βενετία, η παρούσα διδακτορική διατριβή δίνει για πρώτη φορά μια ολοκληρωμένη εικόνα της πορείας των κυπρίων προσφύγων όλων των κοινωνικών ομάδων και της εξέλιξής τους στον νέο χώρο διαβίωσης και δράσης τους. Στις θεματικές συγκαταλέγονται ζητήματα όπως η επιλογή του χώρου εγκατάστασης των προσφύγων στη Βενετία, η αντιμετώπισή τους από τις βενετικές αρχές και την ελληνική Αδελφότητα, η εξέλιξή τους και ο βαθμός αφομοίωσής τους στη βενετική κοινωνία, η θρησκευτική τους ταυτότητα, η οικονομική τους κατάσταση, οι επαφές τους με την πατρίδα τους και οι ενδοοικογενειακές τους σχέσεις.

Για την επίτευξη του στόχου της εργασίας, κεντρικό άξονα αποτέλεσε η έρευνα στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, στο οποίο είναι συγκεντρωμένο το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών που χρησιμοποιήθηκαν. Αυτό δεν θα ήταν εφικτό χωρίς την εξασφάλιση τριετούς υποτροφίας από το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας. Η παρουσία μου ως υποτρόφου ερευνητή στο Ίδρυμα αυτό (2013-2016) μου έδωσε τη δυνατότητα να εργαστώ επί καθημερινής βάσεως τόσο στο αρχείο του εν λόγω Ιδρύματος όσο και στο Κρατικό Αρχείο και σε άλλα αρχεία και Βιβλιοθήκες της πόλης (Archivio di Stato di Venezia, Biblioteca Marciana, Biblioteca del Museo Civico Correr, Archivio della Curia Patriarcale). Παράλληλα, η έρευνά μου επεκτάθηκε και σε αρχεία και βιβλιοθήκες γειτονικών πόλεων (π.χ. Biblioteca Comunale di Treviso, Biblioteca e Archivio di Bassano del Grappa). Κατ' αυτόν τον τρόπο, κατόρθωσα να εντοπίσω σημαντικό πρωτογενές αρχειακό

²⁶ Nicolaou-Konnari A., “L’identité dans la diaspora: Travaux et jours de Pierre (avant 1570 (?)-après 1646) et Georges de Nores (1619-1638)”, στο: S. Fourrier and G. Grivaud (επιμ.), *Identités croisées en un milieu Méditerranéen: Le cas de Chypre (Antiquité – Moyen Âge)*, Mont-Saint-Aignan 2006, σελ. 329-353· η ίδια, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία μετά το 1570/1: η περίπτωση της οικογένειας Δενόρες», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαλινοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 218-239· η ίδια, “Francesco Patrizi’s Cypriot Connections and Jason and Pietro de Nores”, στο: B. Arbel, E. Chayes and H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, σελ. 157-203· η ίδια, “Affinità elettive nei circoli letterari italiani del Cinquecento: Torquato Tasso, Pietro de Nores e gli altri”, *ST* (υπό δημοσίευση). Αναφορικά με τη μονογραφία για την οικογένεια de Nores ευχαριστώ την καθηγήτρια Νικολάου-Κονναρή.

υλικό, το οποίο φωτίζει και συνθέτει ποικιλοτρόπως τη ζωή των κυπρίων προσφύγων στην υδάτινη πολιτεία.

Στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου φυλάσσεται ένας αξιόλογος αριθμός κωδίκων και εγγράφων (π.χ. διαθήκες, κληροδοτήματα, εμπορικά ιδιωτικά αρχεία, πράξεις γάμων, βαφτίσεων, θανάτων, μητρώα μελών κ.ά.), τα οποία δεν είχαν μελετηθεί συστηματικά και μαρτυρούν εναργώς την παρουσία των Κυπρίων στη βενετική μητρόπολη κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Για παράδειγμα, φυλάσσονται οι φάκελοι 29 Κυπρίων (14 ανδρών και 15 γυναικών), εντός των οποίων βρίσκονται διαθήκες και κληροδοτήματά τους, καθώς επίσης εμπορικά και ιδιωτικά τους αρχεία (λ.χ. Tommaso Flangini, Michiel de Marico, Francesco Soderini κ.ά.)²⁷. Οι προαναφερθείσες πηγές λειτουργούν συμπληρωματικά μεταξύ τους, αναδεικνύοντας διαφορετικές πλευρές της εγκατάστασης των Κυπρίων στην πόλη των δόγηδων.

Στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας μελετήθηκε ένας μεγάλος αριθμός αρχειακών σειρών, και το πλούσιο και αρκετά αποκαλυπτικό υλικό που εντοπίστηκε αναδεικνύει αρκετές πτυχές της ζωής των προσφύγων πριν και μετά από τον Πόλεμο. Αρχικά, η έρευνα επικεντρώθηκε στις σειρές *Senato, Deliberazioni Mar (reg. 36 [1562]- 60 [1600])* και οι ανάλογες *filze 26 [1562] – 147 [1600]*· *Senato, Deliberazioni Terra (reg. 48 [1570]- 104 [1620])* και οι ανάλογες *filze 55 [1570] – 244 [1620]*· *Collegio, Suppliche di dentro (filze 3 [1568]- 48 [1657])*· *Collegio, Suppliche di fuori (filze 322 [1568]-353 [1600])*· *Cinque Savi alla Mercanzia (filze 135 [1550] -143 [1614])*. Σ' αυτές εντοπίστηκαν πάνω από 400 αποφάσεις για διάφορα ζητήματα των προσφύγων κατά την εγκατάστασή τους στην πόλη, αναφορικά με αιτήσεις στη βενετική Σύγκλητο για την παροχή οικονομικής βοήθειας, την απελευθέρωση των ιδίων ή συγγενικών τους προσώπων, την πρόσληψή τους στις βενετικές στρατιωτικές δυνάμεις κτλ. Στην διατριβή αναλύονται και σχολιάζονται μόνον οι αποφάσεις εκείνες που αφορούν τις οικογένειες και τα πρόσωπα που εξετάζονται.

Οι αιτήσεις των προσφύγων προς τη βενετική διοίκηση παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, αφού επιτρέπουν την εξαγωγή σημαντικών πληροφοριών, σχετικών με την οικογενειακή κατάσταση του αιτούντος πριν και μετά από τον Πόλεμο, την κοινωνική θέση που κατείχε στην Κύπρο, τις ασχολίες του στο νησί, τις τυχόν υπηρεσίες που προσέφερε στη Γαληνοτάτη, τη συμμετοχή του στην άμυνα του νησιού κατά την εισβολή των οθωμανικών

²⁷ Μαλλέζου Χ., *Οδηγός του Αρχείου*, Βενετία-Αθήνα 2008, σελ. 215-268.

δυνάμεων, την πορεία που ακολούθησε μετά τη φυγή του από την Κύπρο μέχρι τον τελικό του προορισμό.

Εν συνεχεία η έρευνα μετατοπίστηκε σε δικαιοπρακτικά έγγραφα και διαθήκες, οι οποίες είναι συγκεντρωμένες κυρίως στις σειρές *Notarile Atti* και *Notarile Testamenti*. Το πλούσιο και εξαιρετικά αποκαλυπτικό υλικό παρουσιάζει ποικίλες πτυχές της καθημερινής ζωής των Κυπρίων και του κοινωνικοοικονομικού τους χαρακτήρα. Το ερευνητικό αυτό πεδίο κέντρισε την προσοχή μας εξαιτίας της αμεσότητας των πηγών και των σημαντικών ανέκδοτων στοιχείων που αναδύονται από τις αρχειακές μαρτυρίες. Τα νοταριακά αυτά έγγραφα αποτελούν μια αξιόπιστη ιστορική πηγή, αφού περιέχουν έγκυρες και ελεγμένες πληροφορίες για ένα ή περισσότερα πρόσωπα. Όσον αφορά την πρώτη αρχειακή σειρά (*Notarile Atti*), εκτός από τη χρησιμότητά τους ως μαρτυριών που σχετίζονται με συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, παρέχουν επιπλέον αξιόλογες ενδείξεις για την οικονομική και κοινωνική θέση των συμβαλλόμενων μερών. Παράλληλα, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, όπως λ.χ. τις εμπορικές συμφωνίες, τις αγοραπωλησίες ακίνητης περιουσίας, τα προικοσύμφωνα, τις διαθήκες, τις δωρεές, τις ρυθμίσεις διαφορών και χρεών, τις μαρτυρίες για ποικίλα περιστατικά, τη γεωγραφική και την κοινωνική κινητικότητα, την κυκλοφορία του χρήματος, το βιοτικό επίπεδο και τις διαπροσωπικές σχέσεις των συμβαλλόμενων μερών, τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων κτλ. Από τη σειρά αυτή, μελετήθηκαν τα κατάστιχα επτά βενετών συμβολαιογράφων και αποδελτιώθηκαν 170 φάκελοι, με αποτέλεσμα να εντοπιστεί ένας πολύ μεγάλος αριθμός συμβολαιογραφικών πράξεων που αφορά τους κύπριους πρόσφυγες (πάνω από 700 συμβολαιογραφικές πράξεις). Η επιλογή εξέτασης των συγκεκριμένων βενετών συμβολαιογράφων έγινε με βάση το χρονικό διάστημα άσκησης του επαγγέλματός τους στη Βενετία, που συμπίπτει με την περίοδο που εξετάζεται στην παρούσα εργασία (1570-1650). Κατά τη διάρκεια της έρευνας κατέστη φανερό ότι αρκετοί Κύπριοι αλλά και Έλληνες έδειξαν μια ιδιαίτερη προτίμηση κυρίως στους συμβολαιογράφους Giovanni Nicolò Doglioni (1573-1611), Fausto Doglioni (1611-1660) και Nicolò Velano (1654-1679).

Από την άλλη, η έτερη μνημονευθείσα αρχειακή σειρά (*Notarile Testamenti*), περιέχει διαθήκες. Μέσα από τα κείμενα αυτά δίδεται η δυνατότητα διεύθυνσης στις σκέψεις και στις επιθυμίες του κάθε διαθέτη κατά την ύστατη ώρα της ζωής του, καθώς επίσης και στον υλικό πολιτισμό μίας αντιπροσωπευτικής ομάδας της ελληνικής παροικίας της Βενετίας στο χρονικό διάστημα στο υπό εξέταση χρονικό διάστημα (από το 1570 έως τα μέσα 17^{ου} αιώνα). Το υλικό που συλλέχθηκε παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού πρόκειται για στοιχεία που αφορούν

την οικογενειακή και οικονομική κατάσταση του διαθέτη, το κοινωνικό του υπόβαθρο, τα περιουσιακά του στοιχεία, τις διαπροσωπικές του σχέσεις, την αντίληψή του περί του θανάτου, την αίσθηση της κυπριακής του ταυτότητας, τις δωρεές που τυχόν παρείχε στην ελληνική Αδελφότητα, στον ναό του Αγίου Γεωργίου, στα νοσοκομεία της πόλης κ.α. Για τον εντοπισμό του συμβολαιογραφικού υλικού που αφορά τους Κυπρίους ερευνήθηκαν τα κατάστιχα 78 συμβολαιογράφων και αποδελτιώθηκαν 238 φάκελοι με γνώμονα τη χρονολογική δράση του κάθε συμβολαιογράφου στην πόλη (1550-1750). Ας σημειωθεί ότι εντοπίστηκαν 700 διαθήκες Κυπρίων ανεξαρτήτως κοινωνικής κατηγορίας, ως επί το πλείστον ανέκδοτες. Από την ανώτερη κοινωνική ομάδα εντοπίστηκαν 193 διαθήκες (72 ανδρών και 121 γυναικών), από τα μεσαία στρώματα 268 (163 ανδρών και 105 γυναικών), ενώ οι υπόλοιπες 239 αφορούν πρόσωπα που φέρουν μόνο τον τοπικό προσδιορισμό *da/di Cipro* (156 ανδρών και 83 γυναικών). Στη διατριβή χρησιμοποιήθηκαν και σχολιάστηκαν μόνον εκείνες που αφορούν τα εξεταζόμενα πρόσωπα.

Έτερο άξονα της έρευνας αποτέλεσε η αναζήτηση δικαστικών υποθέσεων στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας που αφορούσαν σε παραπτώματα Κυπρίων, τα οποία διαπράχθηκαν στη Βενετία και εν γένει στη βενετική επικράτεια. Η συναφής έρευνα διεξήχθη στις ακόλουθες αρχειακές σειρές: *Avogaria di Comun' Quarantia Criminal' Consiglio di dieci, Deliberazioni, Parti Criminali' Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Parti Secrete' Secrete, Materie Miste Notabili' Capi del Consiglio di Dieci, Processi e Carte Criminali' Sant'Ufficio, Processi*. Η μεγαλύτερη βαρύτητα δόθηκε στις σειρές *Avogaria di Comun* και *Sant'Ufficio, Processi*. Στην πρώτη από αυτές ερευνήθηκαν 68 φάκελοι, όπου εντοπίστηκαν 47 υποθέσεις Κυπρίων που προσήχθησαν σε δίκη, ενώ στη δεύτερη 44 φάκελοι, όπου εντοπίστηκαν 23 υποθέσεις Κυπρίων και κυρίως γυναικών που προσήχθησαν ενώπιον του δικαστηρίου της Ιεράς Εξέτασης. Πράγματι, στον αντίποδα της λιγότερο ή περισσότερο ομαλής ένταξης της πλειονότητας των προσφύγων στη βενετική κοινωνία βρίσκονται εκείνοι που πέρασαν στην παρανομία. Στις δικογραφίες που εντοπίστηκαν αναφέρονται λ.χ. περιπτώσεις Κυπρίων που συνέστησαν συμμορίες και διέπρατταν ληστείες στη Βενετία, καθώς επίσης και στη βενετική ενδοχώρα, που δραπέτευσαν, που φόνευσαν ή έκλεψαν, ή άσκησαν τη μαγεία. Μέσα από τις ιστορίες τους αναδεικνύονται οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν και οι προσπάθειες επιβίωσής τους στο περιβάλλον υποδοχής. Την διεξαχθείσα έρευνα συμπληρώνουν τεκμήρια και από ορισμένες άλλες αρχειακές σειρές, που διαφωτίζουν επιμέρους πτυχές του μωσαϊκού της κυπριακής παρουσίας στην υδάτινη πολιτεία.

Στο σημείο αυτό ας σημειωθεί ότι, πέραν της πληθώρας των πρωτογενών πηγών, χρειάστηκε να υπερκεραστούν προβλήματα που άπτονται της φυσικής φθοράς των αρχαικών τεκμηρίων, της δυσχερούς πολλές φορές ανάγνωσης και κατανόησης της γλώσσας τους (ιταλικής της εποχής με συχνούς βενετικούς τύπους ή και λατινισμούς), των λεκτικών και εκφραστικών ιδιομορφιών του κάθε γραφέα. Η αρχαική έρευνα συνδυάστηκε με την ενδελεχή μελέτη της βιβλιογραφίας αναφορικά με διάφορα ζητήματα του Ελληνισμού της Βενετίας και τους κύριους πρόσφυγες που κατέλυσαν στην πόλη. Ακόμη, πρέπει να επισημανθεί ότι η έρευνά μας υστερεί σε οθωμανικές αρχαικές πηγές εξαιτίας της άγνοιας της γλώσσας, γεγονός που μας υποχρέωσε να αρκестούμε στη χρήση των ήδη δημοσιευμένων πηγών. Ωστόσο, να σημειωθεί, ότι εντοπίστηκε σε τουρκικό κρατικό αρχείο ένας ιδιαίτερα σημαντικός κατάλογος κυπρίων αιχμαλώτων ο οποίος αριθμεί 13.719 ονόματα. Στον κατάλογο αυτό σημειώνονται τα ονόματα των αιχμαλώτων, καθώς επίσης και η αξία του καθενός²⁸.

Στην παρούσα μελέτη, εξαιτίας του εξαιρετικά μεγάλου όγκου των αρχαικών τεκμηρίων που συγκεντρώθηκαν κατά τη διάρκεια της τριετούς ερευνητικής μου δραστηριότητας στη Βενετία, δεν επιχειρήθηκε η ποσοτική ή στατιστική μελέτη του υλικού. Εξάλλου ένα τέτοιο εγχείρημα θεωρήθηκε επικίνδυνο δεδομένου της αποσπασματικής και τυχαίας φύσης των διαθέσιμων πηγών. Μία πλήρης και ακριβής μελέτη της δημογραφικής παρουσίας και τοπογραφικής κατανομής των κυπρίων προσφύγων στο βενετικό περιβάλλον θα απαιτούσε την αποδελτίωση και μελέτη των βιβλίων βαφτίσεων, γάμων και θανάτων όλων των εκκλησιών της πόλης (72), των απογραφών που διενήργησε η βενετική διοίκηση (1624, 1633, 1642, 1661) και το βενετικό πατριαρχείο (1592)²⁹, των διαθηκών, των αιτημάτων, των

²⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mâliyeden Müdevver, defter 221 bis.*

²⁹ Οι τέσσερις απογραφές για την καταμέτρηση του πληθυσμού της πόλης που διενήργησαν τα εκτελεστικά όργανα της Βενετίας παρουσιάζουν αρκετά προβλήματα. Οι τρεις πρώτες (1624, 1633, 1642) διεξήχθησαν από τους *Provveditori alla Sanità*, οι οποίοι χώρισαν τον πληθυσμό της πόλης σε τρεις τάξεις (*nobili, cittadini, artefici*) και σε δέκα κατηγορίες (λ.χ. άνδρες, γυναίκες, παιδιά, ιερείς, υπηρέτες-τριες, ξένοι). Η απογραφή κάθε νοικοκυριού παρουσιάζεται αρκετά λεπτομερειακά, χωρίς ωστόσο να σημειώνονται οι ενδοοικογενειακές σχέσεις. Το κυριότερο, όμως, πρόβλημα αποτελεί το γεγονός ότι στην κατηγορία των *artefici* ότι δεν σημειώνεται το επώνυμο παρά μόνο το επάγγελμά του. Συνεπώς, εντοπίζεται μόνο το ελληνικό στοιχείο που ασκούσε μη χειρωνακτικά επαγγέλματα (λ.χ. έμποροι, δικηγόροι, ιατροί, κληρικοί). Παρόλο που σε ελάχιστες περιπτώσεις προσδιορίζεται η εθνοτική καταγωγή, με αποτέλεσμα να εντοπίζεται το ελληνικό στοιχείο, εντούτοις τα στοιχεία που μπορούν να αντληθούν από τις απογραφές αυτές είναι αναξιόπιστα ως προς τον ακριβές μέγεθος του πληθυσμού, αλλά αξιόπιστα ως προς τη σύνθεση των νοικοκυριών. Στην τέταρτη απογραφή που διενεργήθηκε το 1661 από τους *Dieci Savi alle Decime* (υπεύθυνη αρχή για την εισπραξη του φόρου της δεκάτης) παρόλο που σημειώνονται τα επίθετα και η καταγωγή της κεφαλής κάθε οικίας, δεν σημειώνονται τα υπόλοιπα μέλη που διέμεναν εκεί. Για τα προβλήματα των βενετικών απογραφών βλ. G. Favero, M. Moro, P. Spinelli, F. Trivellato, F. Vianello, «Le anime dei demografi. Fonti per la rilevazione dello stato della popolazione di Venezia nei secoli XVI e XVII», *BDS* 15 (1992) 23-119. Κουτμάνης, *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710)*, σελ. 33-42.

δικογραφιών, των εμπορικών πράξεων, των υποθέσεων διαζυγίων κτλ. Ωστόσο, και πάλι το αποτέλεσμα δεν θα ήταν απόλυτο. Παρόλα αυτά στην εργασία παραθέτονται πίνακες ονομάτων Κυπρίων που εντοπίστηκαν είτε στα κατάστιχα της ελληνικής Αδελφότητας (λ.χ. μητρώο μελών 144 άνδρες και 72 γυναίκες) είτε στα νεκρολόγια εκκλησιών κυρίως της περιοχής του Castello (λ.χ. εντοπίστηκαν 232 ονόματα Κυπρίων).

Κατά συνέπεια, κρίθηκε σκόπιμο για τις ανάγκες της διατριβής να γίνει μια ποιοτική μελέτη και να ερευνηθούν και να αναλυθούν συγκεκριμένα παραδείγματα οικογενειών και μεμονωμένων προσώπων από τις τρεις κοινωνικές κατηγορίες των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία, ούτως ώστε να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τις σχέσεις που ανέπτυξαν με τη βενετική μητρόπολη πριν και μετά τον Πόλεμο, την οικογενειακή και οικονομική τους κατάσταση στη Βενετία, τις κοινωνικές τους σχέσεις στην πόλη, τις δραστηριότητές τους, τις σχέσεις τους με την ελληνική παροικία, με την ελληνική Αδελφότητα και με την βενετική κοινωνία, την εξέλιξη τους μέσα στο χρόνο και την αντιμετώπισή τους από τη βενετική διοίκηση.

Στο πλαίσιο αυτό η μελέτη επικεντρώθηκε σε τρεις από τις σημαντικότερες οικογένειες της ανώτερης κοινωνικής ομάδας του βασιλείου της Κύπρου (Singlitico, de Nores, Podocataro). Πράγματι, οι οικογένειες αυτές διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα δρώμενα του νησιού, διέθεταν αρκετά φέουδα και η οικονομική τους επιφάνεια ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, κατείχαν σημαντικά εκκλησιαστικά και διοικητικά οφίκια, συνέδραμαν τη βενετική διοίκηση, είχαν επαφές με τη Βενετία και γενικότερα με τον δυτικό κόσμο, σύναψαν επιγαμίες με οικογένειες πατρικίων, ενώ οι γόνοι τους, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ακολουθούσαν το λατινικό δόγμα.

Εξαιτίας του Πολέμου αρκετά μέλη των παραπάνω οικογενειών έχασαν τη ζωή τους στο πεδίο των μαχών, ενώ άλλα αιχμαλωτίστηκαν. Τα περισσότερα επέλεξαν τη φυγή από το νησί, κυρίως εξαιτίας της απώλειας των περιουσιακών τους στοιχείων. Η επιλογή των οικογενειών αυτών έγινε με γνώμονα το πλούσιο αρχαικό υλικό που εντοπίστηκε και ανάλογα με τη φύση των εγγράφων αντλούνται διαφορετικού τύπου πληροφορίες, οι οποίες εκδόθηκαν από ποικίλα θεσμικά όργανα της βενετικής διοίκησης. Έτσι, με τον συγκερασμό των πληροφοριών αυτών με τη σχετική βιβλιογραφία κατέστη δυνατόν να ανασυσταθεί η δραστηριότητα των οικογενειών αυτών στη Βενετία και να καταδειχθεί η εξέλιξή τους στην τοπική κοινωνία στους τομείς της οικονομίας, της πνευματικής και εκκλησιαστικής ζωής.

Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση των οικογενειών από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα (Fini, Flangini, de Marico). Από τις οικογένειες αυτές εκείνη των Fini μελετάται

για πρώτη φορά, αφού μέχρι σήμερα τα στοιχεία για την οικογένεια αυτή ήταν ελάχιστα έως ανύπαρκτα. Όσον αφορά στις οικογένειες των Flangini και de Marico, παρόλο που έχουν μελετηθεί από άλλους ερευνητές, εδώ προστίθενται νέες αδημοσίευτες πληροφορίες και διορθώνονται παραλείψεις και εσφαλμένα στοιχεία.

Από την παρακολούθηση των οικογενειών της ανώτερης και μεσαίας κοινωνικής ομάδας εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα για τις σχέσεις που ανέπτυξαν με τη βενετική μητρόπολη πριν και μετά τον Πόλεμο, την οικογενειακή και οικονομική τους κατάσταση στη Βενετία, τις κοινωνικές τους σχέσεις στην πόλη, τις δραστηριότητές τους, τις σχέσεις τους με την ελληνική παροικία, την ελληνική Αδελφότητα και την βενετική κοινωνία, την εξέλιξη τους μέσα στη χρονική περίοδο των ετών 1570-1650 και την αντιμετώπισή τους από τη βενετική διοίκηση. Όσον αφορά τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, μέσα από τις δικογραφίες, τις διαθήκες και τις αιτήσεις γίνονται γνωστές οι ιστορίες τους, αφήνοντας και αυτά το στίγμα τους στην ιστορία της κυπριακής παρουσίας στη Βενετία μετά τον Πόλεμο.

Με τη διατριβή αυτή παρουσιάζονται νέες πρωτογενείς πηγές, ενημερώνεται η παλαιότερη βιβλιογραφία και συμπληρώνονται κενά, διορθώνονται εσφαλμένες πληροφορίες, προστίθεται νέο ανέκδοτο και αδημοσίευτο υλικό, γίνεται ανασύσταση της ιστορίας προσώπων και οικογενειών προσφύγων της Κύπρου στη Βενετία και δίδονται ερεθίσματα για μελλοντική ενασχόληση με παρεμφερείς θεματικές.

Μεθοδολογικά και ερμηνευτικά ζητήματα: ο χρόνος, ο χώρος και οι παράγοντες της μετακίνησης των Ελλήνων (15^{ος} - αρχές 19^{ου} αιώνα).

Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις από τόπο σε τόπο είναι ένα από τα αρχαιότερα κοινωνικά φαινόμενα που στιγμάτισε τις ζωές των ανθρώπων κατά τη διάρκεια των αιώνων. Ανέκαθεν πληθυσμιακές ομάδες μετακινούνταν είτε για την εξεύρεση νέων υλικών αγαθών και ευκαιριών είτε για την αποφυγή πολεμικών καταστάσεων, της φτώχειας και των ασθενειών. Διαχρονικά, η μετακίνηση των πληθυσμών, κυρίως σε καιρούς πολιτικών μεταβολών και ανακατατάξεων, δεν αφορούσε μόνο τις λαϊκές τάξεις αλλά όλα τα κοινωνικά στρώματα, που ωθούνταν σε μετεγκατάσταση σε νέους χώρους μακριά από την πατρίδα τους. Το φαινόμενο απέκτησε διεθνή χαρακτήρα τον 19^ο αιώνα με τη συγκρότηση των εθνών-κρατών. Οι λόγοι της μετεγκατάστασης ποικίλλουν και κατηγοριοποιούνται σε τρία είδη. Το πρώτο είναι η φτώχεια και αποτελεί το κυριότερο κίνητρο της μετακίνησης σε άλλο χώρο για εξεύρεση εργασίας. Το δεύτερο αφορά τα άτομα με υψηλό εργασιακό και πνευματικό επίπεδο (επιστήμονες, διανοούμενοι, ερευνητές κ.ά.) που αναζητούν ανώτερο βιοτικό επίπεδο και μετακινούνται στα εκάστοτε οικονομικά κέντρα. Τέλος, το τρίτο είδος περιλαμβάνει τους πρόσφυγες, οι οποίοι κινδυνεύουν στην πατρίδα τους εξαιτίας των πολεμικών ή εμφύλιων αναταραχών. Στην περίπτωση αυτή υποχρεώνονται βιαίως σε αποδημία. Συνεπώς, σύμφωνα με τα παραπάνω οι μετακινήσεις μπορούν να θεωρηθούν ως εθελούσιες ή μη και μπορούν να χωριστούν σε εποχιακές, προσωρινές και μόνιμες³⁰.

Η μετάβαση της Ευρώπης από τον Μεσαίωνα στους νεότερους χρόνους χαρακτηρίζεται από μια γενικότερη κρίση που εκδηλώθηκε στις αγροτικές και αστικές κοινωνίες του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της περιόδου, αποτέλεσε η μείωση του πληθυσμού της Ευρώπης εξαιτίας της πανώλης. Παράλληλα, η δημογραφική μείωση επιταχύνθηκε από τους συνεχείς πολέμους, άλλες επιδημίες, τους λιμούς, τις εκτεταμένες φυσικές καταστροφές, τις μετακινήσεις πληθυσμιακών ομάδων κ.ά.³¹. Σε όλα αυτά είναι αναγκαίο να προστεθεί η μεταβολή των κλιματολογικών συνθηκών, που δημιουργήθηκε από την εναλλαγή παρατεταμένων χειμώνων και υγρών καλοκαιριών με

³⁰ Βεντούρα Λ., «Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20^ο αιώνα», στο: Χ. Μπάγκαβος και Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα 2006, σελ. 86.

³¹ Panta L., *Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV-XIX)*, Torino 1980· Cipolla C., *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία 1000-1700*, Αθήνα 1988², σελ. 324· Epstein S., *Freedom and Growth: The Rise of States and Markets in Europe, 1300-1750*, London-New York 2000, σελ. 89-92· Turin Kirshner J., “Family and Marriage: a Socio-Legal Perspective”, στο: J. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance*, New York 2004, σελ. 89-90· Hughes D., “Bodies, Disease and Society”, στο: J. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance*, New York 2004, σελ. 105-110,

αποτέλεσμα την έλλειψη σιτηρών. Η ψυχρότητα του κλίματος σε συνδυασμό με τις αρχαϊκές συνθήκες μεταφοράς και τις συχνές απαγορεύσεις εισαγωγών ή εξαγωγών από τους τοπικούς άρχοντες οδήγησαν τις κοινωνίες σε σιτοδείες και λιμούς. Οι παραπάνω εξελίξεις που διαδραματίστηκαν στην Ευρώπη καθ' όλη τη διάρκεια του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα επηρέασαν τις κοινωνικοοικονομικές δομές της³².

Ωστόσο, από τα τέλη του 15^{ου} και τον 16^ο αιώνα παρατηρείται μία κατακόρυφη αύξηση του πληθυσμού, που σε αντιδιαστολή με την έλλειψη φυσικών πόρων οδηγεί, σύμφωνα με τη μαλθουσιανή θεωρία, στο συμπέρασμα ότι ο ευρωπαϊκός πληθυσμός είχε αγγίξει την περίοδο αυτή τα όριά του³³. Ιδιαίτερα μετά το 1500 το σύνολο του πληθυσμού αυξάνεται στη Γαλλία, στην Ισπανία, στην Ιταλία, στα Βαλκάνια, στη Μικρά Ασία και μέχρι το 1600 σχεδόν διπλασιάζεται. Η δημογραφική αυτή άνοδος έφτασε τα 60 ή 70 εκατομμύρια, αντί των 30 ή 35 των δύο προηγούμενων αιώνων³⁴.

Επίσης, από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ο μεσογειακός κόσμος παρουσιάζεται πολυεθνικός και διαμελισμένος με ασταθή και ευμετάβλητα σύνορα. Οι πόλεμοι δημιουργούν συνεχείς πληθυσμιακές ανακατατάξεις εξαιτίας της εξόντωσης ή της υποχρεωτικής μετακίνησης διαφόρων ομάδων. Κάθε φορά που μια περιοχή άλλαζε επικυρίαρχο τότε αυτή δεχόταν ή έστελνε μαζικά κύματα προσφύγων. Συνεπώς, η Ευρώπη αποτελούσε έναν χώρο συνεχών μετακινήσεων ανθρώπων, ανταλλαγής αγαθών και ιδεών παρά έναν σαφή χάρτη διαιρεμένων πολιτικά και πολιτισμικά χωρών³⁵.

Η Ευρώπη, ανοικτή προς κάθε κατεύθυνση, ιδιαίτερα προς τα δυτικά και τον Ατλαντικό, κατάφερε να εξισορροπήσει και να λύσει το πρόβλημα του υπερπληθυσμού της. Οι μετακινήσεις του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα είναι έντονες, γεγονός που διαφαίνεται από τα ακόλουθα ενδεικτικά αριθμητικά μεγέθη: η Ισπανία έστειλε 100.000 υπηκόους της για εγκατάσταση στην Αμερική, η Γαλλία προώθησε μεγάλες μάζες του πληθυσμού της στη γειτονική της Ιβηρική χερσόνησο, η Βενετία διέθετε περίπου 4.000-5.000 οικογένειες που

³² Vries de J., *The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750*, Cambridge 1976, σελ. 4-15.

³³ Σύμφωνα με τη θεωρία του Malthus ο πληθυσμός της γης αυξάνεται συνεχώς και η παραγωγή των προϊόντων δεν μπορεί να καλύψει τις ανάγκες της. Συνεπώς, αν δεν ελεγχθεί το μέγεθος του πληθυσμού τότε αυτός αυξάνεται με γεωμετρικό τρόπο, ενώ τα μέσα διατροφής των ανθρώπων παράγονται με αριθμητικό τρόπο. Βλ. Αυτόθι, σελ. 4-12.

³⁴ Braudel F., *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, τ. Β', Αθήνα 2002, σελ. 66-67· Carpentier J. and Lebrun F. (επιμ.), *Ιστορία της Μεσογείου*, Αθήνα 2009², σελ. 262· Epstein, *Freedom and Growth*, σελ. 92-96.

³⁵ Curtin P., *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge 1984, σελ. 1-12· Katsiardi-Hering O., "Migrationen von bevölkerungsgruppen in südosteuropa vom 15 jahrhundert bis zum beginn des 19 jahrhunderts", *SF 59/60* (2001), σελ. 125-148· Bade K., *L'Europa in movimento. Le migrazioni dal settecento a oggi*, Roma 2001, σελ. 11-14· Greene M., «Η αναγέννηση του Ισλάμ: 1500-1700», στο: D. Abulafia (επιμ.), *Η Μεσόγειος στην Ιστορία*, Αθήνα 2004, σελ. 235.

διαβιούσαν στη Μέση Ανατολή, η Γερμανία οδήγησε τους κατοίκους της προς την Ιταλία κτλ. Έμποροι και ναυτικοί, λόγιοι και σπουδαστές, ιερωμένοι και προσκυνητές, στρατιώτες και μισθοφόρους, τεχνίτες και καλλιτέχνες, αγρότες και κτηνοτρόφοι, τυχοδιώκτες και ληστές, όλοι μετακινούνται στα γεωγραφικά μήκη και πλάτη της Ευρώπης, ο καθένας εξυπηρετώντας τον δικό του σκοπό³⁶.

Συνεπώς, ο πληθυσμός της Ευρώπης φαίνεται ότι δεν είναι εδραίος αλλά σε κίνηση, αφού οι μετακινήσεις των ανθρώπων είναι άλλοτε περιοδικές και άλλοτε μόνιμες. Κατ' επέκταση, στην πρώτη περίπτωση η απομάκρυνση του υποκειμένου από τον τόπο προέλευσής του προϋποθέτει την επανεγκατάστασή του σε αυτόν, ενώ στη δεύτερη η αποδημία του είναι μόνιμη και αμετάκλητη και η επιστροφή του στον αφετηριακό χώρο αδύνατη³⁷. Παράλληλα, οι μετακινήσεις των ανθρώπων χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, στην ομαδική και την ατομική. Η μεν πρώτη αφορά την οργανωμένη φυγή μίας ομάδας ατόμων είτε του ίδιου φύλου ή επαγγέλματος είτε ολόκληρων οικογενειών που έχουν ως επικεφαλής κάποιο συμπατριώτη τους. Η κατηγορία αυτή είναι δυνατό να διαιρεθεί σε ακόμη δύο μέρη, την εθελοντική ή αναγκαστική μετακίνηση (λόγω της υποδούλωσης μίας περιοχής από μια ξένη δύναμη ή της μετακίνησης στρατιωτικών σωμάτων) και την κατακτητική (μεταφορά πληθυσμών για εποικιστικούς λόγους από μία δύναμη). Η δε δεύτερη, η ατομική μετακίνηση, ξεκινά μοναχική και στην πορεία, στις πλείστες περιπτώσεις, εξελίσσεται σε συλλογική, είτε εξαιτίας της επικινδυνότητας του χειρσαίου ταξιδιού, είτε των κοινών χαρακτηριστικών των ατόμων που ταξιδεύουν, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των εμπόρων και των αγωγιατών³⁸.

Οι λόγοι που οδηγούν στη μετοικεσία του κοινωνικού συνόλου ποικίλλουν, με κυριότερους τις πολεμικές συρράξεις και τους οικονομικούς παράγοντες. Οι στρατιωτικές προπαρασκευές ενόψει επικείμενης επίθεσης ωθούν τον πληθυσμό σε κίνηση, με σκοπό την αποφυγή των συνεπειών της κατάκτησης, ενώ το αποτέλεσμα ενός πολέμου καθορίζει την τύχη των υπόδουλων, η οποία εξαρτάται από τις προθέσεις του κατακτητή. Επίσης, οι οικονομικοί λόγοι εντάσσονται στο πλαίσιο των διεθνών εμπορικών δικτύων και συναλλαγών, όπως το ορίζει η γεωγραφία του εμπορίου. Η βαριά φορολογία συνιστά κίνητρο για τη φυγή των ατόμων, που αλλάζουν χωριά, πόλεις και ηγεμονίες μετοικώντας σε περιοχές με περισσότερη προστασία και ευελπιστώντας σε εξεύρεση καλύτερης τύχης. Ακόμη, οι πνευματικές αναζητήσεις σπρώχνουν λογίους και σπουδαστές στα πνευματικά και

³⁶ Braudel, *Η Μεσόγειος*, σελ. 81-84.

³⁷ Petersen W., "A General Typology of Migration", *ASR* 23/3 (1958), σελ. 262.

³⁸ Κατσιαρδή-Hering O., «Η διακίνηση των ανθρώπων και των αγαθών. Μια τυπολογία των μετακινήσεων», στο: Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. Α', Αθήνα 2003, σελ. 219-220.

κοσμοπολίτικα κέντρα της Ευρώπης. Τόσο στις μαζικές όσο και τις ατομικές μετακινήσεις οι άνθρωποι έχουν να αντιμετωπίσουν κοινά προβλήματα, όπως τη μεγάλη διάρκεια του ταξιδιού, τις κακουχίες, το πρόβλημα της επικοινωνίας, τον φόβο για το άγνωστο και το διαφορετικό, τις κλιματολογικές συνθήκες κ.ά. Με την εγκατάστασή τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον οι μετανάστες αυτοί είναι αναγκασμένοι να αποδεχθούν τα νέα πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένα, καθώς επίσης και τη διαφορετική κουλτούρα. Αισθανόμενοι «ξένοι» στον χώρο υποδοχής, επιδιώκουν την ένταξή τους σε αυτόν, προσπαθούν να δώσουν το δικό τους στίγμα στην τοπική κοινωνία και να οργανωθούν σε «εθνικές» ομάδες φροντίζοντας έτσι στη διατήρηση και στην ενίσχυση του αισθήματος του συνανήκειν και της ταυτότητάς τους³⁹.

Για την καλύτερη κατανόηση των μετακινήσεων των Ελλήνων από τον 15^ο αιώνα, πρέπει να μελετηθούν οι πολιτικές, οικονομικές, στρατιωτικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στους χώρους εκκίνησης και υποδοχής, τους παράγοντες απόθησης-έλξης (push-pull factors)⁴⁰, της οικογένειας και της καταγωγής. Ιδιαίτερα, στο μοντέλο απόθησης-έλξης (push-pull) των θεωρητικών προσεγγίσεων για την επεξήγηση των αιτιών και των αποτελεσμάτων της μετακίνησης του πληθυσμού θα πρέπει να προστεθούν οι παράγοντες που δεν είναι εξαρτημένοι από τον άνθρωπο, όπως η πολιτική και η οικονομία. Συνεπώς, η φτώχεια, οι κακές υγειονομικές συνθήκες, ο πολιτικός εκφοβισμός και η εκδίωξη, η ανεργία, η έλλειψη πολιτικής και θρησκευτικής ελευθερίας, είναι μερικοί από τους παράγοντες που ωθούν ένα πρόσωπο να εγκαταλείψει την πατρογονική του εστία (push). Αντίθετα, οι καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, η επαγγελματική αποκατάσταση, η πολιτική και θρησκευτική ελευθερία είναι οι αιτίες που έλκουν κάποιον (pull). Έτσι, οι αιτίες που επηρεάζουν τον άνθρωπο να πάρει την απόφαση της φυγής ποικίλουν με αποτέλεσμα κάθε περίπτωση να είναι μοναδική και να χρειάζεται τη δική της ερμηνεία. Σύμφωνα, με τα παραπάνω κριτήρια ανάλυσης φαίνονται οι εφήμερες ή μόνιμες εγκαταστάσεις, τα δίκτυα που αναπτύσσονται ανάμεσα στα εμπορικά κέντρα, ο θρησκευτικός χαρακτήρας των παροικιών και οι ασχολίες τους⁴¹.

³⁹ Katsiardi-Hering, "Migrationen", σελ. 125-148' η ίδια, «Από τις "ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού" στην ιστοριογραφία του μεταναστευτικού φαινομένου (15^{ος}-19^{ος} αι.)», στο: Π. Κιτρομηλίδης και Τ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002. Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, τ. Β', Αθήνα 2004, σελ. 234-235' Jenkins R., *Social Identity*, London-New York 2008³, σελ. 98-102.

⁴⁰ Lee E., "A Theory of Migration", *Demography* 3 (1966), σελ. 47-57.

⁴¹ Bade, *L'Europa in movimento*, σελ. 19-22' Moch P. L., *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington-Indianapolis 2003², σελ. 16-18' Κατσιαρδή-Hering, «Η διακίνηση των ανθρώπων και των αγαθών», σελ. 238-239.

Το ελληνικό μεταναστευτικό φαινόμενο των νεότερων χρόνων, χωρίζεται σε δύο χρονικές περιόδους, από τον 15^ο μέχρι τον 16^ο αιώνα και από τον 17^ο έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Οι ατομικές ή ομαδικές μετακινήσεις των Ελλήνων προς τη χριστιανική Δύση έχουν ως αφετηρία τη Οθωμανική Αυτοκρατορία και το βενετικό *Κράτος της Θάλασσας* (*Stato da Mar*). Η εδραίωση των Οθωμανών μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης (1453) και οι συνεχείς επεκτατικές βλέψεις της Υψηλής Πύλης, που ήθελε να καταστήσει τη Μεσόγειο σε οθωμανική λίμνη, υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για τη δημιουργία αυτού του φαινομένου. Η κυριαρχία των Οθωμανών στο μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής Μεσογείου ώθησε τους Έλληνες να κινηθούν δυτικότερα αναζητώντας ασφαλέστερα μέρη διαβίωσης, όπως στην ιταλική χερσόνησο, την Ισπανία, τη Γαλλία κ.α. Στα μέρη αυτά, οι απόγονοι των Βυζαντινών φρόντιζαν να βρίσκονται σε ανοικτό «διάλογο» με τους δυτικούς ηγεμόνες, αποσκοπώντας στην απελευθέρωση του ελλαδικού χώρου από τους Οθωμανούς⁴². Από την άλλη, οι σχέσεις των δυτικών ηγεμόνων με τη Οθωμανική Αυτοκρατορία εναλλάσσονταν συνεχώς από ειρηνικές σε πολεμικές, εξαιτίας της επιθυμίας των πρώτων να κυριαρχήσουν είτε εμπορικά είτε στρατιωτικά στη Μεσόγειο ή να προσεταιριστούν με κάθε τρόπο τους Οθωμανούς προς το δικό τους όφελος⁴³.

Στις ατομικές μετακινήσεις, εντάσσονται κατά κύριο λόγο οι βυζαντινοί λόγιοι που βρήκαν καταφύγιο στην ιταλική χερσόνησο την περίοδο της συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-39), αλλά και αργότερα, ύστερα δηλαδή από την πτώση της βυζαντινής πρωτεύουσας. Οι λόγιοι ως προστατευόμενοι των δυτικών ηγεμόνων απολαμβάνουν διάφορα προνόμια και εγκαθίστανται στις αυλές τους για λόγους πολιτικούς, θρησκευτικούς και πολιτισμικούς, συμβάλλοντας έτσι στη αναγέννηση των γραμμάτων και των τεχνών. Στη Δύση, οι βυζαντινοί λόγιοι ασχολούνται ως αντιγραφείς, διορθωτές και επιμελητές βιβλίων, εκδίδουν τα πρώτα εγχειρίδια της ελληνικής γραμματικής στα τυπογραφεία της Βενετίας και αλλού, διδάσκουν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Φλωρεντίας, του Μιλάνου, της Ρώμης και της Πάδοβας, μεταδίδουν την ελληνική γλώσσα και μεταφράζουν αρχαίους Έλληνες κλασσικούς συγγραφείς⁴⁴.

⁴² Μανούσικας Μ., *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1965, σελ. 1-42.

⁴³ Κατσιαρδή-Hering, «Η διακίνηση των ανθρώπων και των αγαθών», σελ. 239· Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 41-46.

⁴⁴ Ενδεικτικά βλ. Γιαννακόπουλος Ι., *Έλληνες λόγιοι εις την Βενετίαν: μελέται επί της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων από του Βυζαντίου εις την δυτικήν Ευρώπην*, Αθήνα 1965· Τωμαδάκης Ν., «Η εν Ιταλία έκδοσις ελληνικών εκκλησιαστικών βιβλίων (κυρίως λειτουργικών) γενομένη επιμέλεια Ελλήνων Ορθοδόξων κληρικών κατά τους ιε'-ιζ' αιώνες», *ΕΕΒΣ* 37 (1969-70), σελ. 3-33· Fedalto G., «Stranieri a Venezia e a Padova», *Storia della cultura veneta dal primo quattrocento al Consiglio di Trento*, Padova 1978, σελ. 499-535· Τσιρπανλής, Ζ.,

Παράλληλα, με τους βυζαντινούς λογίους, σημαντικές μετακινήσεις παρατηρούνται από τους εμπόρους και τους ναυτικούς που κινούνταν στα νευραλγικά εμπορικά κέντρα της Αγκώνας, του Λιβόρνο, της Νεάπολης και κυρίως της Βενετίας. Να σημειωθεί ότι κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες, οι Έλληνες δεν είχαν αναπτύξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το διεθνές και περιφερειακό εμπόριο και ασχολούνταν ως απλοί μεταφορείς, ναυπηγοί, προμηθευτές ειδών διατροφής, βιοτέχνες κ.ά. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, οι Έλληνες εντάχθηκαν πιο δυναμικά στο διεθνές εμπορικό σκηνικό⁴⁵.

Συνεπώς, οι οικονομικοί λόγοι ορίζουν τα αιτία της μετακίνησης και της δημιουργίας των παροικιών. Αρχικά, οι Έλληνες είναι μετακινούμενοι στα διάφορα λιμάνια, όπου ανθεί το θαλάσσιο διεθνές εμπόριο, ενώ στη συνέχεια γίνονται εδραίοι, δημιουργώντας τις πρώτες οργανωμένες παροικίες στην Αδριατική. Στις παροικίες οι Έλληνες οργανώθηκαν σε Αδελφότητες και κατοίκησαν γύρω από τον ορθόδοξο ναό, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο τις πρώτες κοιτίδες της ελληνικής διασποράς. Με την πάροδο των χρόνων, αυτοί κατάφεραν να αποκτήσουν στους χώρους εγκατάστασής τους προνόμια από την τοπική εξουσία, όπως χαρακτηριστικά συνέβη τον 16^ο αιώνα στις παροικίες του Λιβόρνο, της Νεάπολης, της Βενετίας και της Αγκώνας. Η παροχή προνομίων σε αυτούς διασφαλίζει αφενός την κοινωνική τους σταθερότητα στο χώρο υποδοχής και αφετέρου τη νομική κατοχύρωση τους απέναντι στις άλλες εθνοτικές ομάδες και το γηγενή πληθυσμό. Παράλληλα, δίδεται το δικαίωμα στους Έλληνες να οργανώσουν τη λειτουργία της παροικίας τους τόσο σε οικονομικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο⁴⁶.

Το Ελληνικό Κολέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700), Θεσσαλονίκη 1980· Μαλτέζου Χ., «Οι Έλληνες μέτοικοι στη Βενετία μετά την άλωση. Ταυτότητα και εθνική συνείδηση», *Θησαυρίσματα* 35 (2005), σελ. 175-184· Constantinidou N. and Walsby M. (επιμ.), *Documenting the Early Modern Book World. Inventories and Catalogues in Manuscript and Print*, Leiden-Boston 2013· η ίδια, “Printers of the Greek Classics in the 16th Century and Market Distribution: the Case of France and the Low Countries”, στο: R. Kirwan and S. Mullins (επιμ.), *Specialist Markets in Early Modern Europe*, Leiden-Boston 2015, σελ. 275-293· η ίδια, *Responses to Religious Division, c. 1580-1620: Public and Private, Divine and Temporal*, Leiden-Boston 2017· η ίδια and Lamers H., *Receptions of Hellenism in Early Modern Europe*, Leiden-Boston, (υπό δημοσίευση).

⁴⁵ Stoianovich T. και Κατσιαρδή-Hering O., «Εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο. Κέντρα, δίκτυα, πηγές», στο: Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. Α', Αθήνα 2003, σελ. 454-455.

⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά: Τωμαδάκης Ν., «Ναοί και θεσμοί της ελληνικής κοινότητας του Λιβόρνου», *ΕΕΕΒΣ* 16 (1940), σελ. 84-102· Ambrasi D., “La comunita greca di Napoli e la sua chiesa. In margine all’immigrazione greca nell’Italia meridionale nei secoli XV e XVI”, *Asprenas* 8 (1961), σελ. 156-185· Chassiotis I., “La comunita greca di Napoli e i moti insurrezionali nella penisola balcanica meridionale durante la seconda meta del XVI secolo”, *BS* 10:2 (1969), σελ. 279-288· ο ίδιος, “Sull’organizzazione, incorporazione sociale e ideologia politica dei Greci a Napoli (dal XV alla meta del XIX sec.)”, *ΕΕΦΣΑΠΘ* 20 (1981), σελ. 411-452· Τσιρπανλής Ζ., «Εκλογή μητροπολίτη Ιταλίας από τους Έλληνες της Αγκώνας 1543-1548», *Δωδώνη* 2 (1973), σελ. 63-76· Μανουσάκας Μ., «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», Αθήνα 1989, σελ. 243-264· ο ίδιος, «Οι μεγάλες ελληνικές παροικίες της Ιταλίας (Βενετία, Νεάπολη, Λιβόρνο, Τεργέστη) από την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) έως σήμερα», στο: J. Fossey and J. Morin (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora : From Antiquity to Modern Times*, v. II, Amsterdam

Κατά την πρώτη περίοδο (15^{ος}-16^{ος} αι.), η Βενετία, η καρδιά της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου, αποτέλεσε για τους Έλληνες λογίους και εμπόρους τη σημαντικότερη πόλη στην οποία δραστηριοποιήθηκαν αμέσως εξαιτίας της καίριας θέσης που κατείχε ως εμπορικό, πνευματικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της εποχής. Εκεί οι Έλληνες κατάφεραν από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα να δημιουργήσουν μία ανθηρή ελληνική παροικία κατά τους πρώιμους νεότερους χρόνους⁴⁷. Η μετοικεσία των Ελλήνων προς τη Βενετία και στις κτήσεις της έχει διττό χαρακτήρα, αφού μπορεί να χαρακτηριστεί ως εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Στην πρώτη περίπτωση, οι μέτοικοι προέρχονται από περιοχές που βρίσκονται υπό βενετική κυριαρχία και συνεπώς θεωρούνται βενετοί υπήκοοι, αφού μετακινούνται από την περιφέρεια στη μητρόπολη. Στη δεύτερη περίπτωση, η μετακίνησή όσων προέρχονταν από περιοχές του ελλαδικού χώρου υπό οθωμανική κυριαρχία θεωρείται ως εξωτερική και σκοπό είχε την αποφυγή των δυσμενών συνθηκών ζωής και της αναζήτησης καλύτερης τύχης. Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, σημειώθηκαν σημαντικές μετακινήσεις ατόμων προς τη Βενετία και τις βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως λ.χ. το 1500-1503 από τις περιοχές της Μεθώνης, της Κορώνης και της Πύλου, το 1540 από τη Μονεμβασιά και το Ναύπλιο και το 1570-71 από την Κύπρο⁴⁸.

Εκτός από την ατομική μετακίνηση, παρατηρείται την περίοδο αυτή (15^{ος}-16^{ος} αι.) η μαζική μετακίνηση πληθυσμιακών ομάδων με κυριότερη αιτία τον πόλεμο. Οι κατακτητικοί πόλεμοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι συνεχείς πιέσεις ώθησαν τους Έλληνες, τους Αλβανούς και τους Ελληνοαρβανίτες από διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου (Ηπειρο, Ρούμελη, Ακαρνανία κ.α.) και των Βαλκανίων προς την Κάτω Ιταλία (π.χ. Απουλία, Καλαβρία, Καμπανία) και τη Σικελία. Εκεί, οι πληθυσμοί αυτοί εγκαταστάθηκαν σε ορεινές περιοχές, καταπίεστηκαν με αγροτικές και κτηνοτροφικές ασχολίες και παρέμειναν καθ' όλη τη διάρκεια των δύο προαναφερθέντων αιώνων αποκομμένοι από τα χερσαία και θαλάσσια

1991, σελ. 1-12· Βλάμη Δ., «Η οικογένεια των Ελλήνων εμπόρων της διασποράς: μερικές παρατηρήσεις για την περίπτωση του Λιβόρνου», *Τα Ιστορικά* 24-25 (1996), σελ. 177-204.

⁴⁷ Μανούσακας, «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», σελ. 243-264· Μαλτέζου Χ., *Η Βενετία των Ελλήνων*, Αθήνα 2005, σελ. 27-68.

⁴⁸ Κολυβά-Καραλέκα Μ. και Μοάτσος Ε., «Αποκατάσταση Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών προσφύγων στην Κρήτη το 1548», *BNJ* 22 (1979-1985), σελ. 375-453· η ίδια, «Varii siano li animi de li abitanti. Προσφυγικοί πληθυσμοί στη Ζάκυνθο (16^{ος} αιώνας)», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 419-427· Μαλτέζου Χ., *Από την Κύπρο στη Βενετία: Κύπριοι στη Γαλινοτάτη μετά την Τουρκική κατάκτηση του νησιού*, Λευκωσία, 2003· Τσιρπανλής Ζ., *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου – Βατικανού (1571-1878)*, Θεσσαλονίκη 2006· Κιτρομηλίδης Π., «Κύπριοι στη Βενετία», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαλινοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 207-217· Παπαδία-Λάλα Α., «Εγκαταστάσεις πληθυσμών στην ελληνοβενετική ανατολή (13ος-18ος αιώνας). Μία όψη του μεταναστευτικού φαινομένου», στο: Γ. Βαρζελιώτη και Κ. Τσιγκάκης (επιμ.), *Γαλινοτάτη. Τιμή στη Χρύσα Μαλτέζου*, Αθήνα 2013, σελ. 620-631.

εμπορικά δίκτυα, σε αντίθεση με τους συμπατριώτες τους που εγκαταστάθηκαν σε βορειότερες ιταλικές περιοχές με νευραλγικά λιμάνια⁴⁹.

Επίσης, οι ηγεμόνες των δυτικών ευρωπαϊκών δυνάμεων (λ.χ. Ισπανοί και Βενετοί) οργάνωσαν σε ορισμένες περιπτώσεις μαζικές μετακινήσεις προσφυγικών πληθυσμών σε περιοχές της Δύσης, όπως χαρακτηριστικά συνέβη στις περιπτώσεις των Πελοποννησίων (της δυτικής και νοτιοδυτικής πλευράς) και των Κυπρίων. Οι πρώτοι οδηγήθηκαν στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία (1532 και 1534) από τους Ισπανούς και οι Κύπριοι στην Πόλα της Ίστριας από τους Βενετούς (1578). Οι εποικισμοί αυτοί οφείλονται κυρίως στις επιδιώξεις των δυνάμεων αυτών για πληθυσμιακή αναζωογόνηση εγκαταλελειμμένων περιοχών τους, που καταστράφηκαν είτε από πολεμικές επιχειρήσεις είτε από καιρικά φαινόμενα⁵⁰.

Κατά την δεύτερη χρονική περίοδο (17^{ος} έως αρχές 19^{ου} αι.), οι μετακινήσεις των Ελλήνων δεν διαφοροποιήθηκαν από τους δύο προηγούμενους αιώνες, αλλά ενισχύθηκαν με νέα ρεύματα και ίδρυση παροικιών στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Στην περίπτωση των Πελοποννησίων και Μανιατών πραγματοποιήθηκε δεύτερος εκπατρισμός τους τον 17^ο αιώνα, όταν μεταφέρθηκαν από τους Βενετούς αντίστοιχα στην Τοσκάνη και την Κορσική εξαιτίας της οθωμανικής καταπίεσης. Οι Μανιάτες, μετά από συνεννόηση με τις γενοουατικές αρχές, που είχαν υπό τον έλεγχό τους την Κορσική, ξεκίνησαν τη μετοικεσία τους στις 3 Οκτωβρίου 1675. Με επικεφαλής την οικογένεια των Στεφανόπουλων αποβιβάστηκαν στην Κορσική 730 άτομα (14 Μαρτίου 1676). Εκεί εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Παιομίας, όπου τους παραχωρήθηκαν προνόμια και γη. Ωστόσο, κατά την παραμονή τους υπέστησαν αρκετές διώξεις από τον εντόπιο πληθυσμό⁵¹. Επίσης, στα τέλη του 17^{ου} αιώνα παρατηρήθηκε στην περιοχή της Πελοποννήσου μία ιδιότυπη μετακίνηση. Οι Βενετοί, όταν κατέλαβαν για δεύτερη φορά την περιοχή (1685-1715), προχώρησαν εξαιτίας της εκδίωξης του μουσουλμανικού στοιχείου στην επάνδρωση των εγκαταλελειμμένων περιοχών με ελληνικούς

⁴⁹ Ducellier A., «Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα από τα τέλη του Μεσαίωνα στη νεώτερη εποχή», *Ιστορικά* 3/5 (1986), σελ. 30-40.

⁵⁰ Κωνσταντινίδης Μ., «Η άλλοτε εν Πόλα της Ίστριας ελληνική κοινότητα και οι εν τη περιφερεία αυτής ελληνικοί συνοικισμοί (1540-1796)», *ΕΦ* 12 (1913), σελ. 510-524· Χασιώτης Ι., «Η Πελοπόννησος στο πλαίσιο της μεσογειακής πολιτικής του Καρόλου Ε΄», *Πελοποννησιακά* 15 (1984), σελ. 218-225· Τσιρπανλής Ζ., *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 25-29· Κατσαρδής-Hering Ο., «Από την οθωμανική κατάκτηση ως την εδραίωση του νεοελληνικού κράτους», στο: Ι. Χασιώτης, Ο. Κατσαρδής-Hering και Ε. Αμβατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος} – 21^{ος} αι.*, Αθήνα 2006, σελ. 35-36. Στη Μάλτα οι Ιωαννίτες Ιππότες εγκατέστησαν μια ομάδα Ροδιτών βλ. Τσιρπανλής Ζ., «Από τη Ρόδο στη Μάλτα (1523-1530). Οι Ροδίτες πρόσφυγες και οι βυζαντινές εικόνες της Παναγίας Δαμασκηνης και της Παναγίας Ελεημονήτριας», *Δωδώνη* 17 (1988), σελ. 197-236.

⁵¹ Βαγιακάκος Δ., *Οι Μανιάται της Κορσικής*, τ. Α΄, Αθήνα 1970, σελ. 19-23· Τσιρπανλής Ζ., «Οι Μανιάτες της Τοσκάνης και της περιοχής του Τάραντα», *ΑΣ* 4 (1979), σελ. 105-159.

πληθυσμούς. Μετά από πρόσκληση των Βενετών αρκετοί Έλληνες από τις οθωμανικές περιοχές της Στερεάς Ελλάδας μετακινήθηκαν προς την Πελοπόννησο⁵².

Σε διεθνές επίπεδο, παρόλο που η ανακάλυψη των Νέων Χωρών (τέλη του 15^{ου} αι.) δημιούργησε νέα δεδομένα στον εμπορικό τομέα, η Μεσόγειος παρέμεινε το κέντρο των διεθνών συναλλαγών και της ναυτιλίας. Το γεγονός αυτό μαρτυρείται από το ενδιαφέρον των δυτικών δυνάμεων τόσο για το μεσογειακό εμπόριο όσο και με το εμπόριο με την Ασία, καθώς επίσης και από την ίδρυση διαφόρων εταιριών, όπως της *Levant Company* (11 Σεπτεμβρίου 1581) και της *East India Company* (1602) που ίδρυσαν οι Άγγλοι και της *Dutch East India Company* (1602) οι Ολλανδοί⁵³. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των Ευρωπαίων εξακολουθεί να βρίσκεται η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως μια αστείρευτη πηγή πρώτων υλών, χρήσιμη για την αναδυόμενη βιομηχανία των ευρωπαϊκών δυνάμεων⁵⁴.

Εκτός από τον ανταγωνισμό των Γάλλων και των Άγγλων ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, καθοριστικό παράγοντα στα νέα δεδομένα αποτέλεσε η εμπλοκή της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη διεξαγωγή του εμπορίου με τη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι δύο αυτοκρατορίες δεν άργησαν να εμπλακούν σε πολυετείς πολεμικές συγκρούσεις και εν τέλει στη σύναψη διμερών συμφωνιών. Με τις συνθήκες του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασάροβιτς (1718) αναπτύχθηκε το ηπειρωτικό εμπόριο των Βαλκανίων και η Αψβουργική Αυτοκρατορία ανέλαβε ηγετικό ρόλο στα εμπορικά δίκτυα της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης, καθώς επίσης και σε αυτά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς οι περιοχές της Τρανσυλβανίας και μέρος της Ουγγαρίας, της Κροατίας και της Σλοβενίας πέρασαν στα χέρια των Αψβούργων, ενώ η Μολδαβία και η Βλαχία παρέμειναν περιοχές υπό οθωμανική κυριαρχία. Με τη συνθήκη του Πασάροβιτς οι Αψβούργοι έλαβαν μέρη του Βελιγραδίου, της Βοσνίας, της Σερβίας και της Βλαχίας. Συνεπώς, με τις συνθήκες αυτές η εμπορική αυστριακή παρουσία στη Μεσόγειο έγινε εντονότερη⁵⁵.

⁵² Ντόκος Κ., «Η μετοικεσία των Αθηναίων στην Πελοπόννησο και η πρώτη φάση του επαναπατρισμού τους (1688-1691)», *Μνήμων* 10 (1985), σελ. 96-138· Μάλλιαρης Α., *Η Πάτρα κατά τη βενετική περίοδο (1687-1715). Γη, πληθυσμοί, κοινωνία στη Β. Δ. Πελοπόννησο*, Βενετία 2008, σελ. 49-90· Παπαδιά-Λάλα Α., «Εγκαταστάσεις πληθυσμών», σελ. 624-625.

⁵³ Wood A., *A History of the Levant Company*, London 1997², σελ. 1-42· Adams J., *The Familial State. Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe*, New York 2005, σελ. 49-58· Chaudhuri K., *The Trading World of Asia and the English East India Company 1660-1760*, New York 2006², σελ. 1-18· Ward K., *Networks of Empire. Forced Migration in the Dutch East India Company*, New York 2009, σελ. 1-47· Laidlaw C., *The British in the Levant Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, London 2010, σελ. 18-24.

⁵⁴ Κατσιαρδή-Hering O., *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, Αθήνα 1986, σελ. 1-3.

⁵⁵ Αυτόθι, σελ. 4-5.

Εξαιτίας αυτής της αλλαγής των πολιτικοοικονομικών συνθηκών άνοιξαν οι χερσαίοι εμπορικοί δρόμοι από τα οθωμανικά εδάφη προς την κεντρική Ευρώπη και οι Έλληνες απέκτησαν προνόμια τόσο από τον σουλτάνο όσο και από τον αψβούργο αυτοκράτορα. Συνεπώς, η θέση των ελλήνων εμπόρων στο διεθνές εμπόριο αναβαθμίστηκε, καθώς εξασφάλισαν δασμολογικές απαλλαγές και άλλα προνόμια, όπως την παραχώρηση γης, την απόκτηση υπηκοότητας και τη δημιουργία παροικιών. Έτσι, οι Έλληνες ακολουθώντας τα εμπορικά δίκτυα της εποχής οργάνωσαν νέες παροικίες σε διάφορα μέρη της κεντρικής Ευρώπη (λ.χ. Τεργέστη, Βιέννη κ.α.)⁵⁶. Ιδιαίτερα, για τους Έλληνες οι ευνοϊκοί όροι της συνθήκης του Πασάροβιτς βοήθησαν στην ευημερία του ελληνικού εμπορίου καθιστώντας τους ανταγωνιστές των δυτικών εμπόρων. Βαθμιαία διαμορφώθηκε ένα σύμπλεγμα αλληλένδετων δικτύων διακίνησης αγαθών και ανθρώπων που μεταφέρονταν από τη ανατολική προς τη κεντρική Ευρώπη⁵⁷.

Η Βιέννη ως πρωτεύουσα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αποτέλεσε οικονομικό κέντρο της εποχής και το γεγονός αυτό την καθιστούσε τη κυριότερη εστία των βαλκάνιων ορθόδοξων εμπόρων στην Κεντρική Ευρώπη, με αποτέλεσμα Έλληνες και Βλάχοι να εγκατασταθούν εκεί και να εμπλακούν δυναμικά στα εμπορικά δίκτυα μεταξύ της αψβουργικής μοναρχίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁵⁸. Επίσης, σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των ελλήνων εμπόρων διαδραμάτισαν τα διατάγματα του 1774 και 1777, που θέσπισε η αψβουργική αυτοκρατορία, δίνοντάς τους με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα της απόκτησης υπηκοότητας. Σύμφωνα με τα μέτρα που έλαβε η αυτοκρατορική διοίκηση κάθε έμπορος οθωμανός υπήκοος θα μπορούσε να αποκτήσει την υπηκοότητα δηλώνοντας όρκο πίστης στη μοναρχία. Παράλληλα, θα μπορούσε να εγκατασταθεί μαζί με την οικογένειά του στην Τρανσυλβανία και στην Ουγγαρία. Το μέτρα αυτά αποσκοπούσαν στο να καταλαγιάσουν οι αντιδράσεις των ντόπιων εμπόρων που πλήττονταν τα συμφέροντά τους από τους οθωμανούς υπηκόους, καθώς επίσης και να περάσει το εμπόριο από την Ανατολή στη κυριότητα των ντόπιων. Οι Έλληνες εκμεταλλευόμενοι τα μέτρα αυτά δήλωσαν πίστη στην Αυτοκρατορία

⁵⁶ Κατσιαρδή-Hering, «Από την οθωμανική κατάκτηση», σελ. 38-42· η ίδια and Stassinopoulou M., «The Long 18th Century of Greek Commerce in the Habsburg Empire», στο: H. Heppner, P. Urbanitsch and R. Zedinger (επιμ.), *Social Change in the Habsburg Monarchy*, Bochum 2011, σελ. 191-213· Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας*, σελ. 46-49, 54-59· Σειρηνίδου Β., *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αι.)*, Αθήνα 2011.

⁵⁷ Κατσιαρδή-Hering, «Από την οθωμανική κατάκτηση», σελ. 38-39.

⁵⁸ Μαντούβαλος Ι., «“Έλληνες” διαθέτες και πρακτικές κληροδοσίας στην Τεργέστη: μια πρώτη προσέγγιση σε σχέση με την περίπτωση της Βιέννης και της Πέστης (19^{ος} αιώνας)», *Μνήμων* 30 (2009), σελ. 110-111.

και απόκτησαν την υπηκοότητα, γεγονός που τους έδωσε το δικαίωμα της ένταξης και της ανέλιξής τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον⁵⁹.

Εκτός από την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, έκανε έντονη την παρουσία της στη διεθνή σκηνή η Ρωσία. Με το τέλος των ρωσοτουρκικών πολέμων και τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), η Ρωσία ανέλαβε με τη σειρά της ενεργό ρόλο στο διεθνές εμπόριο. Οι Έλληνες και οι Σέρβοι ως οθωμανοί υπήκοοι ευνοήθηκαν από τις νέες πολιτικές συγκυρίες και απέκτησαν νέα εμπορικά προνόμια (π.χ. ευκολότερη μετακίνησή τους στις νότιες ρωσικές επαρχίες, την εγκατάστασή τους στις νέες πόλεις όπως οι Μαριούπολη, Ταγανρόκ, Οδησσός κ.α.) και την ίδρυση παροικιών. Επίσης, εξασφάλισαν εμπορικές διευκολύνσεις, με αποτέλεσμα την άνθηση των εμπορικών επιχειρήσεων των Ελλήνων στην ομόδοξη αυτή Αυτοκρατορία. Εκπατρισμοί των Ελλήνων της Πελοποννήσου και των Κυκλάδων πραγματοποιήθηκαν μετά το τέλος του πρώτου ρωσοτουρκικού πολέμου (1768-1774) προς την κεντρική και δυτική Μεσόγειο (Μινόρκα, Τεργέστη, Λιβόρνο, Βενετία, Νεάπολη) και με το πέρας του δεύτερου πολέμου (1787-1792) προς τις νέες ρωσικές κτήσεις (Κριμαία, Οδησσό, Μαριούπολη κ.ά.)⁶⁰.

Η αλλαγή της γεωγραφικής διασποράς των Ελλήνων από τους προηγούμενους αιώνες οφείλετο κυρίως στις γεωπολιτικές εξελίξεις που διαμορφώθηκαν στον μεσογειακό χώρο από τον 17^ο αιώνα και εξής, καθώς επίσης και στον ρόλο που διαδραμάτισε η Οθωμανική Αυτοκρατορία εντός της οικονομίας της Ευρώπης και των διεθνών εμπορικών δικτύων⁶¹.

Όπως έχει καταδειχθεί, οι Έλληνες κατάφεραν να εξαπλωθούν και να ανελιχθούν, τόσο στον οικονομικό όσο και στον πνευματικό τομέα στον ευρωπαϊκό χώρο από τον 15^ο μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η κυριότερη διαφορά των δύο ρευμάτων που αναφέρθηκαν έγκειται στο κίνητρο που ώθησε τους Έλληνες στη φυγή προς τη Δύση. Από τη μία, το πρώτο κύμα (15^{ου}-16^{ου} αι.) πραγματοποιήθηκε λίγο πριν και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και είχε σκοπό την αποφυγή της οθωμανικής κατάκτησης. Από τη άλλη, το δεύτερο κύμα (17^{ου}-αρχές 19^{ου} αι.) οφείλετο στις οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετώπισαν οι Έλληνες καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και στις νέες εμπορικές εξελίξεις. Καθοριστικό παράγοντα στην επέκταση των ελλήνων εμπόρων σε ολόκληρη την Ευρώπη

⁵⁹ Σειρηνίδου Β., «Βαλκάνιοι έμποροι στην αψβουργική μοναρχία (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αιώνα). Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμηχανίες», στο: Μ. Α. Στασινοπούλου – Μ. Χ. Χατζηϊωάννου (επιμ.), *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*, Αθήνα 2005, σελ. 57-58· Μαντούβαλος Ι., «“Έλληνες” διαθέτες», σελ. 109-110.

⁶⁰ Φωτιάδης Κ., *Ο ελληνισμός της Κριμαίας. Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη*, Αθήνα 1990, σελ. 34-36· Παπουλίδης Κ., «Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *ΒΣ* 4 (1992) σελ. 110-111· Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας*, σελ. 46-59.

⁶¹ Stoianovich και Κατσιαρδή-Hering, «Εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο», σελ. 423-446.

έπαιξαν τα εμπορικά προνόμια που εξασφάλισαν από τον 17^ο αιώνα και έπειτα ως απόρροια των πολιτικών συνθηκών και αντιπαλοτήτων των Οθωμανών με τους δυτικούς ηγεμόνες. Οι παροικίες που δημιούργησαν οι Έλληνες στην ιταλική χερσόνησο κατά την πρώτη περίοδο υπήρξαν ο συνδετικός κρίκος των δύο ρευμάτων, αφού ήταν οι πρώτες οργανωμένες ελληνικές εστίες, στα πρότυπα των οποίων δημιουργήθηκαν και εξελίχθηκαν οι υπόλοιπες παροικίες της κεντρικής Ευρώπης⁶².

Ανεξάρτητα από τη χρονολογία και τη γεωγραφία του ελληνικού μεταναστευτικού παροικιακού φαινομένου μεταξύ του 15^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, κρίνεται σκόπιμη η διευκρίνιση ορισμένων όρων και κυρίως αυτών που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη, όπως της μετακίνησης, της διασποράς, της παροικίας, της κοινότητας, της Αδελφότητας, της *nazione* και του Κύπριου.

Ο όρος *διασποράς*, χαρακτηρίζει μία μερίδα πληθυσμού που εγκαταστάθηκε σε περιοχή εκτός του γενέθλιου χώρου και διατηρεί τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο τους πολιτισμικούς και συναισθηματικούς δεσμούς του με αυτόν. Οι λόγοι της φυγής από την πατρίδα ποικίλλουν και είναι οικονομικοί, κοινωνικοί, θρησκευτικοί και πολιτικοί. Με την πάροδο του χρόνου και τη διαδοχή των γενεών, οι σχέσεις υποκειμένων και χώρου εγκατάστασης μεταλλάσσονται είτε θετικά είτε αρνητικά καθορίζοντας τη συλλογική τους μνήμη και την εθνοτική τους συνείδηση. Στις πλείστες περιπτώσεις ο νόστος για επαναπατρισμό δεν υλοποιείται και οι πάροικοι δεν καταφέρνουν να παλιννοστήσουν. Ωστόσο, το ιδεολογικό και συναισθηματικό δέσιμο των παροίκων με την ιδιαίτερη πατρίδα τους είναι στενό⁶³.

Στη διασπορά οι απόδημοι συγκεντρώνονται σε αστικά κέντρα δημιουργώντας παροικίες⁶⁴. Η *παροικία* προσδιορίζει το σύνολο των ομοεθνών που κατοικούν μόνιμα στο εξωτερικό μακριά από τη γενέθλιο γη, δηλαδή τα μέλη μίας παροικίας παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά, όπως καταγωγή, γλώσσα και θρήσκευμα. Για τους Έλληνες η πτώση της Κωνσταντινούπολης (1453) και η βαθμιαία κατάληψη του ελλαδικού χώρου από τους Οθωμανούς, αποτέλεσε αιτία εγκατάλειψης των εστιών τους και φυγής προς τη Δύση, με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν παροικίες (λ.χ. Βενετία, Νεάπολη κ.α.). Ο όρος *παροικιακός Ελληνισμός* καθιερώθηκε στη σύγχρονη ιστοριογραφία, για να τονίσει την εγκατάσταση και

⁶² Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 225-262.

⁶³ Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας*, σελ. 17-20· ο ίδιος, «Εισαγωγή», στο: Ε. Αμπατζή, Ο. Κατσιαρδή-Hering και Ι. Χασιώτης (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος}-21^{ος} αι.*, Αθήνα 2006, σελ. 15-16· Κατσιαρδή-Hering, «Από τις “ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού”», σελ. 223-250.

⁶⁴ Ψηρούκη Ν., *Το νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, Αθήνα 1983, σελ. 19-37.

τις συσσωματώσεις των Ελλήνων στην Ευρώπη από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα μέχρι τη δημιουργία του πρώτου ελληνικού κράτους τον 19^ο αιώνα. Στις παροικίες οι Έλληνες προσπάθησαν να εξασφαλίσουν από τις τοπικές αρχές διάφορα προνόμια, οικονομικά, θρησκευτικά, κοινωνικά και πολιτικά. Συνεπώς σημαντικό μέλημα των Ελλήνων στις παροικίες ήταν η εξασφάλιση από τις τοπικές αρχές της ελεύθερης και απρόσκοπτης άσκησης των θρησκευτικών τους καθηκόντων και της ανέγερσης ορθόδοξου ναού. Κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα, η παραχώρηση της άδειας για ανέγερση ναού στους «σχισματικούς» Έλληνες δεν ήταν μία εύκολη διαδικασία. Ιδιαίτερα, στις περιοχές που κυριαρχούσε ο καθολικισμός εγείρονταν έντονες αντιδράσεις για την τέλεση μυστηρίων και για την ανέγερση ορθόδοξου ναού τόσο από τον τοπικό λατινικό κλήρο όσο και από τη Αγία Έδρα. Εντούτοις, η άδεια παραχωρείτο ανάλογα με τα εκάστοτε συμφέροντα των τοπικών αρχών, όπως συνέβη στην περίπτωση της Βενετίας. Επιπλέον, η άδεια δινόταν και στην περίπτωση που ορθόδοξοι Έλληνες αποδέχονταν την πνευματική υπαγωγή τους στον πάπα. Το γεγονός αυτό ώθησε αρκετές φορές τους Έλληνες στην εικονική ή μη αποδοχή της ουνίας προκειμένου να επιτύχουν τον στόχο τους, όπως συνέβη σε κάποιες περιπτώσεις στις παροικίες της Κάτω Ιταλίας, της Σικελίας και της Μάλτας⁶⁵.

Στον ιταλικό χώρο, απώτερος σκοπός τους υπήρξε η εξασφάλιση σχετικής άδειας για τη σύσταση Αδελφότητας, δηλαδή ενός νομικά κατοχυρωμένου σωματείου που θα είχε λατρευτικό και φιλανθρωπικό χαρακτήρα (*Confraternità* ή *Scuola*). Τη διοίκηση της Αδελφότητας ασκούσε ένα ολιγομελές συμβούλιο που είχε ως κύριο μέλημα την οργάνωση και τη συσπείρωση των παροίκων, την κοινωνική πρόνοια, την πνευματική εκπαίδευση των νέων και την ανέλιξη των μελών της. Η κοινωνική πρόνοια επιτυγχανόταν με τη δημιουργία νοσοκομείων και ορφανοτροφείων για τους άπορους Έλληνες, ιδρύματα που συντηρούνταν από τις φιλανθρωπίες και τα κληροδοτήματα που παραχωρούσαν τα μέλη της Αδελφότητας⁶⁶.

Όσον αφορά στη Βενετία, ο όρος *ελληνική παροικία* περιλαμβάνει το σύνολο των Ελλήνων που κατοικούσαν στην πόλη, που είτε είχαν εγγραφεί είτε όχι στη *Confraternità di San Nicolò dei Greci*. Ειδικότερα, όμως, τον θεσμικό και διοικητικό χαρακτήρα της παροικίας, ενσωματώνει ο όρος *Αδελφότητα* (*Scuola* ή *Confraternità*), δηλαδή η νομικά αναγνωρισμένη από τη βενετική διοίκηση εθνοτικό-θρησκευτική ομάδα των Ελλήνων που ήταν εγκατεστημένη στην πόλη. Η Αδελφότητα ως διοικητικό όργανο της παροικίας αποτέλεσε για τα μέλη της ενοποιητικό κρίκο και κέντρο αποφάσεων για το κοινό καλό. Σε

⁶⁵ Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας*, σελ. 62-66.

⁶⁶ Αυτόθι, σελ. 19-22.

αυτήν μπορούσαν να λαμβάνουν μέρος μόνο όσοι Έλληνες ήταν εγγεγραμμένοι σε αυτήν και ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα. Ο όρος *κοινότητα* για τους Έλληνες της Βενετίας δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ, ούτε για να καταδείξει το σύνολο των Ελλήνων που εγκαταστάθηκαν στην υδάτινη πολιτεία, ούτε για τη διοικητική τους οργάνωση.

Ο όρος *κοινότητα* (*comunità*) είναι σύγχρονος και χρησιμοποιείται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα για τις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού⁶⁷. Με τον όρο *κοινότητα* εννοείται το θεσμικό καθεστώς ενός οργανωμένου διοικητικά συνόλου ομοεθνών που κατοικεί σε μία ξένη χώρα. Συνεπώς, είναι το εκλεγμένο και διοικητικά αναγνωρισμένο θεσμικά όργανο της παροικίας. Οι δύο όροι, *κοινότητα* και *παροικία*, είναι αλληλένδετοι, αφού από τη μία η *κοινότητα* δημιουργήθηκε εξαιτίας της παρουσίας της *παροικίας* και από την άλλη η *παροικία* μέσω της *κοινότητας* απέκτησε νομικό πρόσωπο και κατ' επέκταση την αντιπροσώπευσή της στις τοπικές αρχές.

Επίσης, θα πρέπει να διευκρινισθεί ο όρος *nazione*, αφού δεν πρέπει να αποδοθεί με τη σημερινή έννοια του όρου *έθνος*. Η λατινική εξήγηση της λέξης *natio* ορίζει το γένος, τη γέννηση. Τον Μεσαίωνα και την πρώιμη νεότερη εποχή ως *nazioni* δηλώνονταν οι εμπορικές παροικίες των διαφόρων ευρωπαϊκών δυνάμεων κυρίως στα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου (στα οποία είχαν ιδρύσει προξενεία)⁶⁸.

Εκτός από τις εμπορικές παροικίες ο όρος *nazioni* όριζε και τις φοιτητικές ομάδες στα μεσαιωνικά πανεπιστήμια. Οι φοιτητές ήταν οργανωμένοι σε *nazioni*, ανάλογα με τον τόπο καταγωγής τους. Βασική προϋπόθεση εγγραφής ενός σπουδαστή στη *nazione* ήταν η κοινή γλώσσα και καταγωγή. Στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, οι έλληνες φοιτητές ήταν συσσωματωμένοι στη *natio ultramarina*. Η οργάνωση των φοιτητικών *nazioni* παρουσίαζε κοινά χαρακτηριστικά με αυτά της Αδελφότητας, αφού είχαν καταστατικό και δικό τους προστάτη άγιο. Συγκεκριμένα, οι *nazioni* δημιουργήθηκαν στις αρχές του 13^{ου} αιώνα στα πανεπιστήμια της Μπολόνιας και του Παρισιού με σκοπό την ασφάλεια των σπουδαστών από τις τοπικές αρχές και την προστασία των ομοεθνών τους. Παράλληλα, οι φοιτητές απέκτησαν φωνή στα πανεπιστημιακά δρώμενα, όπως στην εκλογή των καθηγητών. Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, οι *nazioni* στο Παρίσι δημιουργήθηκαν ως συντεχνίες των ξένων καθηγητών, ενώ στην

⁶⁷ Ξανθοπούλου-Κυριακού Α., *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866): διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 38' Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης*, σελ. 266-267.

⁶⁸ Zernatto G., "Nation: The History of a Word", *TRP* 6/3 (1944), σελ. 351-352' Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης*, σελ. 151-153' Mauro F., "Merchant Communities 1350-1750", στο: J. Tracy (επιμ.), *The Rise of Merchant Empires. Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750*, New York-Sydney 1990, σελ. 255-286' Hobsbawm E., *Εθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1994, σελ. 31-32.

Μπολόνια την ίδια περίοδο ξεκίνησαν ως υποκατηγορίες των Κολεγίων των ξένων σπουδαστών του Δικαίου. Το 1245 οι σπουδαστές πέτυχαν να οργανωθούν σε ανεξάρτητες αρχές αναλαμβάνοντας πια ενεργό μέρος στη λειτουργία του πανεπιστημίου. Το ίδιο συνέβη και στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, όπου και εκεί οι φοιτητές οργανώθηκαν το 1228 σε *nazioni* (αρχικά ήταν τέσσερις των: Γάλλων, Ιταλών, Γερμανών και Προβηγκιανών). Η κάθε *nazione* είχε το δικό της καταστατικό που είχαν ψηφίσει τα μέλη της⁶⁹.

Από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, για τους Βενετούς ο όρος *nazione greca* χαρακτήριζε τους ορθόδοξους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που κατοικούσαν στον ελλαδικό χώρο. Τους αιώνες που ακολούθησαν μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, ο όρος *Greco* δήλωνε την εθνοτική ομάδα των Ελλήνων (η οποία ξεχώριζε από τις υπόλοιπες κοσμικές ομάδες), που ήταν θρησκευτικά προσκείμενη στο ορθόδοξο δόγμα (*rito greco*) και μιλούσε την ελληνική γλώσσα. Οι Έλληνες της Βενετίας τον όρο *Greco* τον χρησιμοποιούσαν, μόνο όταν ήθελαν να τονίσουν ή να διεκδικήσουν κάτι σαν σύνολο από τις βενετικές αρχές, σημειώνοντας ότι είναι μέλη της *nazione greca*. Σε ατομικό, όμως, επίπεδο, όταν συνέτασσαν ένα έγγραφο, μνημόνευαν μόνο το όνομά τους και τον τόπο καταγωγής τους (π.χ. Zorzi da Candia, Maria da Corfu, Nicolo da Zante, Marco da Cipro). Όπως αποδεικνύεται από τα αρχαιακά τεκμήρια η τοπική ταυτότητα ήταν πιο δυνατή από τη συλλογική, αφού τις περισσότερες φορές μετά το όνομα ορίζεται ο τόπος καταγωγής. Στις αρχές, όμως, του 19^{ου} αιώνα, οι Έλληνες της Βενετίας εξαιτίας των συνεχόμενων θρησκευτικών αναταραχών που προέκυψαν στους κόλπους της Αδελφότητας και της Εκκλησίας αποποιήθηκαν τον όρο *nazione greca* και χρησιμοποίησαν τον όρο *greco ortodossa*. Αυτό οφείλετο στον διαχωρισμό που επεδίωκαν τα ορθόδοξα μέλη της παροικίας από τους υπόλοιπους Έλληνες, οι οποίοι είχαν γίνει ουνίτες, και με την προσηλυτιστική τους τακτική απειλούσαν το σύνολο των ορθοδόξων της πόλης⁷⁰.

⁶⁹ Στεργέλλης Α., *Τα δημοσιεύματα των ελλήνων σπουδαστών του πανεπιστημίου της Πάδοβας τον 17^ο και 18^ο αι.*, Αθήνα 1970, σελ. 18-22· Μπόμπου-Σταμάτη Β., *Τα κατάστιχα του σωματείου (nazione) των Ελλήνων φοιτητών του πανεπιστημίου της Πάδοβας (17^{ου}-18^{ου} αι.)*, Αθήνα 1995, σελ. 16-21· Grendler P. F., *The Universities of the Italian Renaissance*, Baltimore 2002, σελ. 36-37· ο ίδιος, “The Universities of the Renaissance and Reformation”, *RQ* 57/1 (2004), σελ. 1-42· Παπαδία-Λάλα Α. «Οι *Greco* στον ελληνοβενετικό κόσμο (13^{ος} – 18^{ος} αι.). Ο λόγος των πολλαπλών εξουσιών», στο: Ο. Κατσιαρδή-Hering, Α. Παπαδία-Λάλα, Κ. Νικολάου και Β. Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα 2018, σελ. 166-167.

⁷⁰ Μαλτέζου, «Οι Έλληνες μέτοικοι στη Βενετία», σελ. 178· Παπαδία-Λάλα Α. «Οι *Greco* στον ελληνοβενετικό κόσμο», σελ. 170-179· Κατσιαρδή-Hering Ο., «Έλλην, Γραικός, Ρωμηός: από το πολυεθνικό στο εθνικό», στο: Ο. Κατσιαρδή-Hering, Α. Παπαδία-Λάλα, Κ. Νικολάου και Β. Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα 2018, σελ. 24-33.

Εν κατακλείδι, ένας ιδιαίτερα σημαντικός όρος, που θα πρέπει να προσδιορισθεί είναι του *Κύπριου/Κυπριώτη* και του τρόπου που προσλάμβαναν οι Κύπριοι την εθνική τους ταυτότητα. Κομβικό σημείο στην ιστορία του νησιού αποτέλεσε η μετάβασή του από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στη λατινική κυριαρχία. Για την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι Κύπριοι προσλαμβάνουν την εθνική τους ταυτότητα, κατά την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελούν τα γραφόμενα του Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου. Ο Άγιος θεωρούσε τους Κύπριους αναπόσπαστο κομμάτι της βυζαντινής Οικουμένης, οι οποίοι συμμετείχαν στην πολιτική, πολιτισμική και θρησκευτική της ταυτότητα, με κύρια στοιχεία την πίστη στον βυζαντινό αυτοκράτορα, στο ορθόδοξο δόγμα και στην ελληνική γλώσσα. Ο Άγιος Νεόφυτος στα έργα του χρησιμοποιούσε τον συλλογικό προσδιορισμό *Ρωμαίοι* τόσο για τους Κύπριους όσο και γενικότερα για τους Βυζαντινούς. Το *Έλληνας/ελληνικό* χρησιμοποιείται με τη σημασία του ειδικολάτρη και για αυτό τον λόγο δεν προσδιορίζει ποτέ ούτε τους Έλληνες της Κύπρου ούτε τους Βυζαντινούς. Συνεπώς, στα έργα του το πατριδωνυμικό *Κύπριος* δηλώνει τον τόπο καταγωγής και την πολιτισμική ταυτότητα των Ελλήνων της Κύπρου, εφόσον εσωκλείει τα στοιχεία του *Ρωμαίος*⁷¹.

Σε αντιδιαστολή με τον όρο *Ρωμαίος*, το *Γραικός* ως συλλογικός προσδιορισμός των Ελλήνων της Κύπρου δεν συναντάται εξαιτίας της αρνητικής του χροιάς, που οφείλεται στην εκκλησιαστική διαμάχη του 13^{ου} αιώνα, με την υποταγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου στην Λατινική. Το *Γραικός* χρησιμοποιείται σε μεταφράσεις στην ελληνική γλώσσα της *Bulla Cypria* που έγιναν από αντιπροσώπους της Λατινικής Εκκλησίας και όχι από βυζαντινούς συγγραφείς. Οι τελευταίοι στις μεταφράσεις τους χρησιμοποιούν τον όρο *Ρωμαίοι*. Όσον αφορά τους Φράγκους του νησιού (σταυροφόρους και γενικότερα τους Δυτικούς), επικρατεί το *Λατίνος*, που ο προσδιορισμός αυτός δηλώνει μία συλλογική εθνική και θρησκευτική ομάδα⁷².

⁷¹ Νικολάου-Κονναρή Α., «Η γλώσσα στην Κύπρο κατά τη Φραγκοκρατία (1192-1489). Μέσο έκφρασης φαινομένων αλληλεπίδρασης και καθορισμού εθνικής ταυτότητας», *Βυζαντινά* 15 (1995), σελ. 349-387' η ίδια, «Η ονοματολογία στα χειρόγραφα του *Χρονικού* του Λεόντιου Μαχαϊρά», στο: E. Jeffreys και M. Jeffreys (επιμ.), *Αναδρομικά και Προδρομικά: Approaches to Texts in Early Modern Greek*, Oxford 2005, σελ. 329-330' η ίδια, «Όλος ο τόπος ήταν γεμάτος Ρωμαίοι: αυτό-/ετεροπροσδιορισμοί και ταυτότητα/-ες στην Κύπρο κατά τη λατινική κυριαρχία (1191-1571)», στο: O. Κατσαρδής-Hering, A. Παπαδία-Λάλα, K. Νικολάου και B. Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έλλην, Ρωμικός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα 2018, σελ. 148-149' Kontoura-Galaki E. and Koutrakou N., «Local vs “Foreigners”»: Criteria for the Formation of Local Identities in Late Byzantium. An Approach to Modern Graecitas Through Late Byzantine Writers», στο: K. Dimadis (επιμ.), *Identities in the Greek World (From 1204 to the Present Day)*, v. V, Athens 2014, σελ. 1-21.

⁷² Ioannides G., «La constitution o Bulla Cypria Alexandri Papae IV del Barberinianus Graecus 390», *OCF* 66/1 (2000), σελ. 363, 368' Νικολάου-Κονναρή, «Όλος ο τόπος ήταν γεμάτος Ρωμαίοι», σελ. 151.

Το δεύτερο μισό του 14^{ου} και ο 15^{ος} αιώνας χαρακτηρίζονται από πολιτικοοικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που προκλήθηκαν στο νησί, λόγω της κατάληψης της Αμμοχώστου από τους Γενουάτες (1373), της επίθεσης των Μαμελούκων (1426), της εμφύλιας διαμάχης μεταξύ της βασίλισσας Καρλόττας και του νόθου αδελφού Ιακώβου (1460-64), καθώς επίσης και διαφόρων επιδημιών που έπληξαν το νησί, με αποτέλεσμα τη δημογραφική ανακατάταξη. Παράλληλα, η πολιτισμική αλληλεπίδραση μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων συνέβαλαν στη διαμόρφωση μίας κοινής ταυτότητας. Συνακόλουθα, η οικονομική και κοινωνική άνοδος μελών της αστικής τάξης βοήθησαν στην παραπάνω όσμωση των δύο στοιχείων. Στα χρονικά του Λεόντιου Μαχαιρά και του Γεώργιου Βουστρώνιου, γραμμένα τον 15^ο αιώνα στην κυπριακή διάλεκτο, οι Έλληνες του νησιού ονομάζονται *Ρωμαίοι* με την ίδια σημασία των προηγούμενων αιώνων διαχωρίζοντας τους Ορθόδοξους από τους Λατίνους της Κύπρου. Στο χρονικό του Μαχαιρά για τους Φράγκους του νησιού και γενικότερα για τους Δυτικούς χρησιμοποιείται ο θρησκευτικός προσδιορισμός *Λατίνοι* («ἀφ' ὃν ἐπῆραν τὴν Κύπρον οἱ Λατίνοι»), ενώ το όνομα *Φράγκος* σε ελάχιστες περιπτώσεις περιγράφει τους Κύπριους λατινικής καταγωγής. Στις πλείστες περιπτώσεις έχει διαφορετική σημασία και δηλώνει τους Γάλλους και γενικά τους Δυτικούς⁷³.

Στο αρχαιότερο χειρόγραφο του χρονικού του Μαχαιρά (B.N.M., Gr. VII, 16, 1080) εμφανίζεται η πρώτη γραπτή μαρτυρία του *Κυπραίος/Κυπριώτης* με μία διευρυμένη έννοια που περιλαμβάνει όλους τους Κυπρίους, Ορθόδοξους και Λατίνους (π.χ. «ρήγας τῆς Ἀρμενίας, Κύπρου, Ἱεροσολύμων, ὁ ἑποῖος ἦτον Κυπραῖος»). Η αποδοχή των φράγκων ως Κυπρίων είναι ευδιάκριτη σε διάφορα σημεία του χρονικού, αποδεικνύοντας ότι το νησί αποτελούσε πλέον την πατρίδα τους. Να σημειωθεί, όμως, ότι το *Κυπριώτης* εμφανίζεται σε πατερικά κείμενα ήδη από τον 6^ο αιώνα, ορίζοντας την τοπικότητα. Έτσι, το *Κυπραῖος/Κυπριώτης/Chiprois* ως τοπικός και συλλογικός προσδιορισμός περικλείει όλους τους μόνιμους κατοίκους του νησιού του, χωρίς να ενσωματώνει θρησκευτικό δόγμα, κοινωνική θέση και εθνοτική καταγωγή⁷⁴.

Από τον 16^ο αιώνα, με την προσάρτηση του νησιού στη Βενετία, η πολιτισμική ταυτότητα των γηγενών και κυρίως της ανώτερης κοινωνικής ομάδας έλαβε έναν χαρακτήρα ελληνοϊταλικό. Ο όρος *Ρωμαῖος* προσδιορίζει τους ελληνορθόδοξους του νησιού («καθολικῆς ἐκκλησίας τῶν ρωμαίων λευκωσίας») δηλώνοντας παράλληλα και την ελληνική γλώσσα, ενώ

⁷³ Αυτόθι, σελ. 154-155.

⁷⁴ Νικολάου-Κονναρή, «Η ονοματολογία», σελ. 332-335· η ίδια, «Ὁλος ὁ τόπος ἦτον γεμάτος Ῥωμαῖου», σελ. 155-156.

το Έλληνας εξακολουθεί να διατηρεί τη σημασία του ειδωολάτρη. Το *Κυπριώτης* αποτελεί τον τοπικό προσδιορισμό και απαντά τόσο στην ελληνική γλώσσα (*Κυπριώτης/Κυπριώτισσα*) όσο στη γαλλική (*Chiprois*) και στην ιταλική (*C/Zipriot(t)o/a*). Για τους Κύπριους της διασποράς, και κυρίως στη Βενετία, τις περισσότερες φορές ο τοπικός προσδιορισμός ακολουθεί το όνομα (λ.χ. *Marco ciprioto*)⁷⁵. Το *Κύπριος/Κυπριώτης* χρησιμοποιείται και από τους Κύπριους λατινικής καταγωγής προσδιορίζοντας την εντοπιότητα τους, ενώ το θρήσκευμά τους δηλώνεται με τη λέξη *Λατίνο*.

Επίσης, το *ciprioto* ή *da/di Cipro* παρουσιάζεται αρκετά έντονο στη Βενετία από τους πρόσφυγες του κυπριακού πολέμου. Μετά από την κατάκτηση του νησιού, τόσο οι Ορθόδοξοι όσο και οι Λατίνοι που κατέληξαν στην υδάτινη πολιτεία, ως πρόσφυγες, δηλώνουν την Κύπρο ως την ιδιαίτερη πατρίδα τους. Συνεπώς, το *Ciprioto* καταδεικνύει τον γεωγραφικό προσδιορισμό και την καταγωγή ενός προσώπου ανεξαρτήτως θρησκευτικού δόγματος. Όπως φαίνεται μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια και κυρίως από τις αιτήσεις των προσφύγων προς τη βενετική διοίκηση για οικονομική βοήθεια η δήλωση του τόπου καταγωγής τους είναι πάντοτε έντονη (*da/di Cipro*) χωρίς να δηλώνουν το θρήσκευμά τους. Απώτερος σκοπός τους ήταν η κατάδειξη του χώρου προέλευσής τους και των συνεπειών που υπέστησαν εξαιτίας της πολεμικής σύγκρουσης μεταξύ της Βενετίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για τον λόγο αυτό όταν αναφερόμαστε στην παρούσα εργασία σε κύπριους πρόσφυγες, εννοούνται τόσο οι Ορθόδοξοι όσο και οι Λατίνοι και για το θρήσκευμα θα γίνεται ιδιαίτερη αναφορά σε κάθε περίπτωση. Να σημειωθεί ότι όσοι κύπριοι πρόσφυγες εμπλέκονται στα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας νοείται ότι ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα, αφού ένα πρόσωπο για να εγγραφεί μέλος της θα έπρεπε να ήταν Ορθόδοξο.

⁷⁵ Για παραδείγματα Κυπρίων βλ. Πάρδος Α., «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498-1530). Α΄ Άνδρες», *Θησαυρίσματα* 16 (1979), σελ. 335-337, 347-350· ο ίδιος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498-1530). Β΄ Γυναίκες», *Θησαυρίσματα* 17 (1980), σελ. 151, 172.

1. Ο Πόλεμος της Κύπρου (1570-71) και η διασπορά των προσφύγων.

Στο εισαγωγικό αυτό κεφάλαιο επιχειρείται μία σύντομη ανασκόπηση της λατινικής κυριαρχίας στο νησί. Σ' αυτό παρουσιάζονται σε αδρές γραμμές τα βασικά συστατικά στοιχεία του φραγκικού βασιλείου των Λουζινιάν, καθώς επίσης και η ένταξη του νησιού στον βενετικό κορμό. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη βενετική περίοδο και στα γεγονότα εκείνα που ανάγκασαν ένα μέρος του πληθυσμού, κυρίως από τη Λευκωσία και Αμμόχωστο, να εγκαταλείψουν το νησί. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζεται η στρατιωτική οργάνωση του νησιού, η εισβολή των οθωμανικών δυνάμεων, η κατάληψη και οι συνέπειες του Πολέμου. Ως επακόλουθο, αιτία φυγής των Κυπρίων αποτέλεσε η κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς και η απώλεια των περιουσιακών τους στοιχείων. Τότε ένας απροσδιόριστος αριθμός προσφύγων εγκατέλειψε το νησί και βρήκε καταφύγιο τόσο στο *Stato da Mar* όσο και σε άλλα μέρη του δυτικού κόσμου. Η φυγή των Κυπρίων στα μέρη αυτά δεν ήταν τυχαία, αφού η Ευρώπη για αυτούς ήταν ένας οικείος πολιτισμικά χώρος που θα μπορούσε να τους δεχθεί.

Καθ' όλη τη διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας στο νησί οι σχέσεις των Κυπρίων με το δυτικό κόσμο υπήρξαν στενές, εξαιτίας των εμπορικών σχέσεων ανάμεσα στα δύο μέρη. Παράλληλα, αρκετοί γόννοι ευγενών οικογενειών γνώρισαν από κοντά τον δυτικό πολιτισμό και τις αναγεννησιακές ιδέες φοιτώντας κυρίως στα ιταλικά πανεπιστήμια, και δη σε αυτό της Πάδοβας. Με την κατάληψη του νησιού οι κύπριοι πρόσφυγες βρήκαν αρχικά καταφύγιο στις βενετικές περιοχές του ελλαδικού χώρου. Η Κρήτη αποτέλεσε τον πρώτο σταθμό των προσφύγων και έπειτα τα Ιόνια νησιά. Στις περιοχές αυτές παρουσιάζεται η αντιμετώπιση των προσφύγων από τις βενετικές αρχές και το τοπικό στοιχείο, καθώς επίσης και οι προσπάθειες τους για επιβίωση. Επίσης, γίνεται αναφορά σε περιπτώσεις προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στις περιοχές αυτές, τα επαγγέλματα που άσκησαν και γενικότερα τον τρόπο επιβίωσής τους στο νέο χώρο.

Εκτός από τις παραπάνω περιοχές, μία μάζα του κυπριακού πληθυσμού βρήκε καταφύγιο σε διάφορες περιοχές του ευρωπαϊκού κόσμου. Αρκετοί από αυτούς ζήτησαν την αρωγή του ισπανού βασιλέα είτε για την εξαγορά των ιδίων ή των οικείων προσώπων τους από τα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής είτε για την τοποθέτησή τους στο ισπανικό ναυτικό και στο στρατό. Αρκετοί ήταν αυτοί που εγκαταστάθηκαν στην ισπανική επικράτεια και κυρίως στο βασίλειο της Νεαπόλεως. Εκεί το ακμάζον ελληνικό στοιχείο βοήθησε την ένταξή τους

στο νέο τους περιβάλλον. Εκτός από τον Καθολικό Βασιλέα οι κύπριοι πρόσφυγες απευθύνθηκαν στην κεφαλή της Λατινικής Εκκλησίας για βοήθεια, εξασφαλίζοντας κυρίως οικονομική βοήθεια. Επίσης, κινήθηκαν και σε άλλες περιοχές του δυτικού κόσμου όπου θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν κάποια βοήθεια. Με συνοπτικό τρόπο καταδεικνύεται η διασπορά των κυπρίων προσφύγων και ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη βενετική μητρόπολη.

1.1. Οι δυτικές κυριαρχίες στην Κύπρο προ του Πολέμου.

Η Κύπρος, το τρίτο σε μέγεθος νησί της Μεσογείου, αποτέλεσε από τα αρχαία χρόνια σταυροδρόμι λαών και εμπορικών δρόμων μεταξύ Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής και γι' αυτό η ιστορία της σχετίζεται κατά κύριο λόγο με τη γεωγραφική της θέση⁷⁶. Παράλληλα, εξέχοντα ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις στο νησί διαδραμάτιζε πάντοτε και η παραγωγικότητά του, καθώς διέθετε εκτεταμένες πεδινές εκτάσεις για καλλιέργεια, ψηλά βουνά με άφθονη ξυλεία, κατάλληλη για κατασκευή πλοίων, και ακόμη άφθονο ορυκτό πλούτο, κυρίως χαλκό⁷⁷.

Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο (330-1191), η Κύπρος γνώρισε πολλές αναταραχές. Θεωρητικά, η διοίκηση του νησιού ήταν σε άμεση εξάρτηση από τη βυζαντινή πρωτεύουσα. Εντούτοις, η μακρινή της θέση από την Κωνσταντινούπολη επέτρεψε την ανάδειξη τοπικών αυτονομιστικών κινημάτων φιλόδοξων βυζαντινών στρατηγών τον 11^ο και 12^ο αιώνα. Το πολιτικό σκηνικό της ανατολικής Μεσογείου άλλαξε οριστικά με τα γεγονότα της Α΄ Σταυροφορίας (1096-1099), που κατέληξαν στην ίδρυση του φραγκικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ και μικρότερων ηγεμονιών στα παράλια της Παλαιστίνης και της Συρίας, με χαλαρή εξάρτηση μεταξύ τους, σύμφωνα με το δυτικό φεουδαρχικό σύστημα διοίκησης. Η ίδρυση των φραγκικών αυτών κρατιδίων και η παρουσία των Δυτικών στα παράλια της Συρίας και της Παλαιστίνης έφεραν την Κύπρο στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος τόσο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας όσο και των Δυτικών⁷⁸.

⁷⁶ Baurain C., «Σχέσεις Κύπρου και Εγγύς Ανατολής», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, Αρχαία Κύπρος, τ. Α', Λευκωσία 1997, σελ. 431-464.

⁷⁷ Edbury P., *Το βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες, 1191-1374*, Νικολάου-Κονναρή Α. (μτφρ.), Αθήνα 2003, σελ. 43-44.

⁷⁸ Nicolaou-Konnari A., "The Conquest of Cyprus by Richard the Lionheart and its Aftermath: A Study of Sources and Legend Politics and Attitudes in the Year 1191-1192", *EKEE* 26 (2000), σελ. 32-39· Riley-Smith J., *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 2003³, σελ. 13-30· Edbury, *Το βασίλειο της Κύπρου*, σελ. 24-27.

Αφορμή για την Γ' Σταυροφορία υπήρξε η προέλαση του σουλτάνου της Αιγύπτου Σαλαντίν (Salah al-Din) στη Συροπαλαιστίνη με αποκορύφωμα την κατάληψη της Ιερουσαλήμ στις 2 Οκτωβρίου 1187. Η κατάλυση του σταυροφορικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ ώθησε τον πάπα Κλήμεντα Γ' στην κήρυξη της Γ' Σταυροφορίας (1189-1192) με κύριο στόχο την ανακατάληψη της Ιερής Πόλης⁷⁹. Κατά τη διάρκεια αυτής της Σταυροφορίας, οι βασιλείς της Γαλλίας και της Αγγλίας επέλεξαν για πρώτη φορά τον θαλάσσιο και όχι τον χερσαίο δρόμο προς τους Αγίους Τόπους. Ο βασιλιάς της Αγγλίας, Ριχάρδος Α' ο Λεοντόκαρδος, αναγκάστηκε λόγω των καιρικών συνθηκών να αγκυροβολήσει με το στόλο του στο λιμάνι της Λεμεσού. Εκεί ήλθε σε επαφή με τον Ισαάκιο Δούκα Κομνηνό (1183-1191)⁸⁰, ο οποίος μετά την αποστασία του από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε αυτοανακηρυχθεί «Δεσπότης» της Κύπρου το 1184. Αυτός δέχθηκε αρχικά να προμηθεύσει με τρόφιμα τα αγγλικά στρατεύματα, όμως, αθέτησε τη συμφωνία του και οι δύο πλευρές οδηγήθηκαν σε σύγκρουση⁸¹.

Κατά τη διάρκεια της προσωρινής στρατοπέδευσης του Ριχάρδου στην Κύπρο, τον επισκέφτηκαν φράγκοι ιππότες μαζί με τον βασιλιά τους Γκυ ντε Λουζινιάν για να επιβεβαιώσουν την εύνοιά του, αφού ήθελαν να καταλάβει τον θρόνο της Ιερουσαλήμ. Αυτοί, επίσης, του επισήμαναν τη στρατιωτική σημασία της Κύπρου για την άμυνα των φραγκικών κτήσεων στην Παλαιστίνη, καθώς και τους κινδύνους που ελλόχευε μια ενδεχόμενη συμμαχία του Ισαάκιου Κομνηνού με τον σουλτάνο της Αιγύπτου Σαλαντίν. Ως επακόλουθο, ο Ριχάρδος με τα στρατεύματά του κοντά στη Λεμεσό απείλησε τον Ισαάκιο, ο οποίος έσπευσε να καταφύγει στο εσωτερικό του νησιού αμαχητί. Η καθοριστική αναμέτρηση των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων έλαβε χώρα κοντά στην Τριμιθούντα και έληξε με ολοκληρωτική ήττα του Ισαάκιου, ο οποίος αναγκάστηκε να παραδοθεί άνευ όρων και οδηγήθηκε σιδηροδέσμιος στη Συρία. Μετά τη νίκη τους, τα στρατεύματα του Ριχάρδου κατέλαβαν τις

⁷⁹ Hill G., *A History of Cyprus*, Cambridge 1972², v. I, σελ. 317-320 και v. II, σελ. 32-33· Riley-Smith J., *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, London 2002², σελ. 113-120· Edbury, *Το βασίλειο της Κύπρου*, σελ. 28-42· Τσιρπανλής Ζ., *Η Μεσαιωνική Δύση (5ος-15ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 287-288.

⁸⁰ Κατά την περίοδο της βασιλείας του Ανδρονίκου Α' Κομνηνού (1183-1185), ο Ισαάκιος Δούκας Κομνηνός, μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας, κατόρθωσε με πλαστά έγγραφα να αναλάβει την εξουσία της Κύπρου, αυτοανακηρύχθηκε βασιλιάς και έκοψε δικά του νομίσματα (1184). Για να εδραιώσει την εξουσία του ζήτησε τη βοήθεια των Νορμανδών. Σύναψε συμφωνία με τον Γουλιέλμο Β', που επισφραγίστηκε με τον γάμο του Ισαάκιου και της αδελφής του νορμανδού βασιλιά. Το 1186 ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β' Αγγελος έστειλε στόλο για να εκδιώξει τον Ισαάκιο. Με την επέμβαση, όμως, του νορμανδικού στόλου τα βυζαντινά στρατεύματα ηττήθηκαν, με αποτέλεσμα να παραμείνει ο Ισαάκιος Κομνηνός κυρίαρχος του νησιού μέχρι το 1191, βλ. Edbury, *Το βασίλειο της Κύπρου*, σελ. 24-25· Ασδραχά Α., «Η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς (Β')», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επίμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Βυζαντινή Κύπρος*, τ. Γ', Λευκωσία 2005, σελ. 384-412.

⁸¹ Ασδραχά, «Η Κύπρος», σελ. 401-403· Nicolaou-Konnari, «The Conquest of Cyprus», σελ. 39-53· Edbury P., «Franks», στο: A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005, σελ. 64-67.

άλλες πόλεις και τα φρούρια της Κύπρου και οι Άγγλοι έγιναν κύριοι ολόκληρου του νησιού (1191)⁸².

Ο Ριχάρδος όρισε δύο τοποτηρητές, τον Ριχάρδο της Καμβίλλης (Richard de Camville) και τον Ροβέρδο του Τουρνεχέμ (Robert de Tourneheim), με μικρές στρατιωτικές δυνάμεις, για να ελέγχουν και να διοικούν το νησί, ενώ ο ίδιος με τον υπόλοιπο στρατό του και τους φράγκους ιππότες, που είχαν έλθει για να τον συναντήσουν, έφυγε για την Πτολεμαΐδα της Παλαιστίνης, στον Άγιο Ιωάννη της Άκρας. Η πιεστική όμως διακυβέρνηση του νησιού από τους άγγλους τοποτηρητές προκάλεσε την αντίδραση των Κυπρίων. Ωστόσο, η επανάσταση που οργανώθηκε στην ύπαιθρο, έξω από τις οχυρωμένες πόλεις, κατεστάλη εύκολα από τα στρατεύματα του Ριχάρδου. Το γεγονός αυτό έπεισε τον Άγγλο βασιλιά ότι δεν συνέφερε η κατοχή της Κύπρου και έτσι έσπευσε να την πουλήσει στους Ναΐτες ιππότες έναντι 100.000 βυζαντινών⁸³.

Μόλις οι Ναΐτες ανέλαβαν τη διακυβέρνηση του νησιού, επέβαλαν δυσβάσταχτους φόρους σε όλους τους κατοίκους, με απώτερο σκοπό την αποπληρωμή του χρέους τους στον Ριχάρδο Α' τον Λεοντόκαρδο. Εξαιτίας των μέτρων αυτών, τον Απρίλιο του 1192, ξέσπασαν ταραχές στη Λευκωσία με αποτέλεσμα οι Ναΐτες ιππότες να τις καταπνίξουν, αλλά ύστερα από τα γεγονότα αυτά δεν επιθυμούσαν να διατηρήσουν στην κατοχή τους την Κύπρο. Τότε παρουσιάστηκε ο Γκυ ντε Λουζινιάν, ο οποίος διατηρούσε τον τίτλο του βασιλιά της Ιερουσαλήμ. Ο Λουζινιάν δήλωσε ότι ήταν έτοιμος να αγοράσει το νησί καταβάλλοντας στους Ναΐτες ιππότες τα 40.000 βυζαντινά, που οι ίδιοι είχαν ήδη πληρώσει για την αγορά της Κύπρου, και να αναλάβει το χρέος των υπόλοιπων 60.000 προς τον Ριχάρδο⁸⁴.

Αμέσως μόλις ανέλαβε τη διοίκηση του νησιού (Μάιος 1192), ο Γκυ ντε Λουζινιάν, για να εδραιώσει την εξουσία του και να ενισχύσει τη στρατιωτική του δύναμη, προσκάλεσε φράγκους ευγενείς της Παλαιστίνης -που ύστερα από τις επιτυχίες των μουσουλμάνων του

⁸² Collenberg de Rudt H. W., "L'empereur Isaac de Chypre et a fille (1155-1207)", *Byzantion* 38 (1968), σελ. 123-179· Nicolaou-Konnari, "The Conquest of Cyprus", σελ. 52-53.

⁸³ Hill, *A History of Cyprus*, v. I, σελ. 34-38· Luttrell A., «Τα στρατιωτικά τάγματα», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν βασιλείον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 733-737· Richard J., «Η σύσταση και οι βάσεις του μεσαιωνικού βασιλείου (1192-1205)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν βασιλείον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 1-3· Nicolaou-Konnari, "The Conquest of Cyprus", σελ. 59-64· Coureas N., "The Conquest of Cyprus During the Third Crusade According to Greek Chronicles From Cyprus", *MC* 8 (2013), σελ. 193-203· Nicolaou-Konnari A. and Schabel C., "Limassol under Latin Rule", στο: A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Lemesos. A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, Newcastle 2015, σελ. 195-201.

⁸⁴ Edbury P., «Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των Σταυροφόρων και των προσκυνητών», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 30-31· Nicolaou-Konnari, "The Conquest of Cyprus", σελ. 64-71· Edbury, *To βασίλειο της Κύπρου*, σελ. 73-74· ο ίδιος, "Franks", σελ. 67-68.

Σαλαντίν είχαν χάσει τα φέουδά τους-, καθώς και Λατίνους από τη Δύση να κατοικήσουν στην Κύπρο. Σε αυτούς διένειμε περίπου 500 φέουδα με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας. Μετά τον θάνατό του (1194), τον διαδέχθηκε ο αδελφός του Αιμερύ (Aimery, 1194-1205), χάρη στον οποίο οφείλεται η οργάνωση του κράτους των Λουζινιάν στην Κύπρο. Αυτός κατάφερε την ίδρυση της Λατινικής Εκκλησίας στο νησί το 1196 και ένα χρόνο αργότερα (1197) έλαβε το στέμμα και τον τίτλο του βασιλιά της Κύπρου, ύστερα από αίτημά του προς τον Γερμανό αυτοκράτορα Ερρίκο ΣΤ' της δυναστείας των Hohenstaufen⁸⁵.

Οι Λουζινιάν είχαν στην κατοχή τους την Κύπρο για τρεις περίπου αιώνες (1192-1489) και στο διάστημα αυτό κυβέρνησαν περισσότεροι από δεκαπέντε βασιλείς. Το βασίλειό τους συγκροτήθηκε επί τη βάση των δυτικών φεουδαρχικών προτύπων. Ανώτατο όργανο του κράτους ήταν η Υψηλή Αυλή (*Haute Cour*), ενώ υπήρχε και η Κάτω Αυλή ή Αυλή της Βουργεσίας (*Basse Cour, Cour de Bourgeois*) που λειτουργούσε ως δικαστήριο των αστών. Η διακυβέρνηση των Λουζινιάν βασίστηκε στους φεουδαρχικούς νόμους του βασιλείου της Ιερουσαλήμ, γνωστούς ως *Ασσίζες της Ιερουσαλήμ*. Ο πληθυσμός της Κύπρου κατά την περίοδο αυτή εμφανίζει μια εθνοτική πολυμορφία. Την πλειονότητα των κατοίκων αποτελούσαν ορθόδοξοι κύπριοι, αλλά συγκεντρώθηκαν στο νησί και Σύριοι χριστιανοί, Αρμένιοι, Μαρωνίτες, Εβραίοι κ.ά., φυσικά οι φράγκοι επικυρίαρχοι, καθώς και όλο και περισσότεροι Ιταλοί, υπήκοοι των ναυτικών εμπορικών πόλεων της Ιταλίας (λ.χ. Βενετίας, Γένοβα κ.ά.)⁸⁶.

Στον εκκλησιαστικό τομέα με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού διαδόθηκε στην Κύπρο το λατινικό δόγμα, το οποίο πρέσβευαν οι νέοι κυρίαρχοι. Η διείσδυση στο νησί της Λατινικής Εκκλησίας ήταν φυσικό να αποτελέσει σημείο προστριβής με το ορθόδοξο στοιχείο. Κύριο θρησκευτικό αίτημα προβλήθηκε ο έλεγχος της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τη Λατινική, γεγονός που υπηρετούσε και πολιτικές σκοπιμότητες, δεδομένου ότι μια ανεξάρτητη Ορθόδοξη Εκκλησία, που θα ασκούσε βαθύτατη επιρροή στο ποιμνιό της, θα συνιστούσε πηγή δυσαρέσκειας του τελευταίου και συνεπώς έντονη απειλή για την εδραίωση

⁸⁵ Richard, «Η σύσταση και οι βάσεις του μεσαιωνικού βασιλείου», σελ. 1-12' ο ίδιος, "Les révoltes Chypriotes de 1191-1192 et les inféodations de Guy de Lusignan", στο: B. Kedar, J. Riley-Smith and R. Hiestand (επιμ.), *Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Leicester 1997, σελ. 123-28' Coureas N., *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, Ashgate 1997' ο ίδιος and Schabel C., *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, Nicosia 1997, σελ. 74-78' Edbury, *Το βασίλειο της Κύπρου*, σελ. 76-79' Runciman S., *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Γ', Αθήνα 2006, σελ. 94-96.

⁸⁶ Richard J., «Οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί του μεσαιωνικού βασιλείου», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 333-374' ο ίδιος, «Το δίκαιο του μεσαιωνικού βασιλείου», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 375-386' Coureas N. (μτφρ.), *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*, Nicosia 2002, σελ. 227-390.

του φραγκικού πολιτεύματος. Από την άλλη, βέβαια, η πολιτική εξουσία είχε συνείδηση ότι η κατά μέτωπο αντιπαράθεση και η καταπίεση της Ορθόδοξης Εκκλησίας θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε επισφαλείς για το νέο καθεστώς καταστάσεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι κοσμικές αρχές, καθ' όλη τη διάρκεια της φραγκικής και βενετικής κυριαρχίας, να προσπαθούν να εφαρμόσουν μια συμβιβαστική πολιτική απέναντι στα δύο δόγματα, γεγονός που συχνά οδηγούσε στη λήψη αποφάσεων ευνοϊκών προς τους ορθόδοξους.

Η κατάργηση του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Κύπρου⁸⁷ επισημοποιήθηκε με την οριστική υποταγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Λατινική, που επισφραγίστηκε στις 20 Φεβρουαρίου 1196 με επιστολή του πάπα Κελεστίνου Γ' (30 Μαρτίου 1191-8 Ιανουαρίου 1198) προς τον βασιλιά Αιμερύ. Άλλωστε, ο βασιλιάς της Κύπρου είχε ήδη υποβάλει σχετική αναφορά στον πάπα εκφράζοντάς του αίτημα για αναγνώριση του στέμματός του και υποσχόμενος την παραχώρηση φεουδαρχικών προνομίων στην τοπική Λατινική Εκκλησία. Το μέτρο αυτό καταστύψε αφενός την Λατινική Εκκλησία αυτάρκη και αφετέρου ενέτασσε την παπική εξουσία στο θεσμικό καθεστώς του σταυροφορικού βασιλείου. Ακόμη, ο Αιμερύ με την εγκαθίδρυση της Λατινικής Εκκλησίας στο νησί πέτυχε την ιδεολογική ένταξη του βασιλείου της Κύπρου στη Δύση⁸⁸.

Τότε, προέκυψε η ανάγκη για ανέγερση νέων οικοδομημάτων σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα, τα οποία θα χρησιμοποιούσαν οι νέοι κυρίαρχοι και οι λατίνοι υποτελείς τους για την άσκηση των λατρευτικών τους καθηκόντων. Για το σκοπό αυτό, στα δύο κυριότερα αστικά κέντρα του νησιού οικοδομήθηκαν μεγαλοπρεπείς γοτθικοί ναοί, στη μεν Λευκωσία της Αγίας Σοφίας και στη δε Αμμόχωστο του Αγίου Νικολάου⁸⁹. Ο πρώτος λατίνος αρχιεπίσκοπος Alanus είχε την έδρα του στη Λευκωσία, ενώ οι υπόλοιποι επίσκοποι στην Αμμόχωστο, τη Λεμεσό και την Πάφο. Για να εξασφαλίσει την αυτάρκεια του κλήρου της η Λατινική Εκκλησία οικειοποιήθηκε μεγάλο μέρος από την περιουσία της Ορθόδοξης, με αποτέλεσμα να στερήσει από αυτήν τα εισοδήματα και τα μέσα για την επιβίωσή της. Το 1220 στη Λεμεσό, σε μία τοπική λατινική σύνοδο, έγινε η πρώτη σημαντική απόπειρα, σε πρακτικό

⁸⁷ Το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας θεσπίστηκε στην Έφεσο το 431 με τον Η' κανόνα της Γ' Οικουμενικής Συνόδου, βλ. Mansi, τ. ΙΝ', 1469' Ράλλης Γ. και Πότλης Μ., *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τέ αγίων και πανεύφημων αποστόλων, και των ιερών οικουμενικών και τοπικών συνόδων, και των κατά μέρος αγίων πατέρων/ Εκδοθέν, σύν πλείσταις άλλαις τήν εκκλησιαστικήν κατάστασιν διέπουσαις διατάξεσι, μετά των αρχαίων εξηγητών και διαφόρων αναγνωσμάτων*, τ. Β', σελ. 203-206' Κονιδάρης, «Θέσις της Εκκλησίας της Κύπρου», 81-121' Hill, *A History of Cyprus*, v. I, 273-276' Μιτσίδης, «Αυτοκέφαλον Κύπρου», σελ. 129-154.

⁸⁸ Coureas and Schabel, *The Cartulary*, σελ. 74-78' Coureas N., "Conversion on Latin Cyprus: A New Faith or a New Rite?", *EKEE* 24 (1998), σελ. 77-80' Schabel C., "Religion", στο: A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005, σελ. 171-172.

⁸⁹ Enlart C., *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, Hunt D. (μτφρ.), London 1987, σελ. 82-130.

πλέον επίπεδο, υπαγωγής της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Λατινική με πρωτοβουλία της βασίλισσας Αλίκης της Καμπανίας. Στη σύνοδο αποφασίστηκε ότι ο ορθόδοξος κλήρος θα απαλλασσόταν από τον κεφαλικό φόρο (*chevagia*) και τις αγγαρείες έναντι του τοπικού ηγεμόνα υπό τον όρο, όμως, της υπακοής του στους λατίνους επισκόπους. Παραχωρήθηκε δε στη Λατινική Εκκλησία η δεκάτη των περιουσιών του βασιλιά και των βαρόνων. Επιπλέον, οι μετακινήσεις και οι μεταθέσεις των ορθόδοξων κληρικών από τη μια ενορία στην άλλη και οι χειροτονίες τους θα υπόκειντο σε αυστηρό έλεγχο τόσο από τον οικείο φεουδάρχη όσο και από τον Λατίνο αρχιεπίσκοπο⁹⁰.

Οι αποφάσεις της συνόδου της Λεμεσού επισφραγίστηκαν με μια δεύτερη σύνοδο που πραγματοποιήθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1222 στην Αμμόχωστο υπό την προεδρία του παπικού πληρεξουσίου καρδινάλιου Πελάγιου. Οι αποφάσεις που ελήφθησαν στην σύνοδο της Αμμοχώστου υπήρξαν καθοριστικές για την εξέλιξη του εκκλησιαστικού καθεστώτος. Οι πιο σημαντικές διατάξεις αφορούσαν στην παύση του ορθόδοξου αρχιεπισκόπου και τη μείωση των ορθόδοξων επισκοπών από δεκατέσσερις σε τέσσερις, όσες ήταν και οι λατινικές. Οι έδρες αυτές των ορθόδοξων επισκόπων μεταφέρθηκαν στην ύπαιθρο και ειδικότερα η έδρα της Λευκωσίας στη Σολέα, της Λεμεσού στα Λεύκαρα, της Πάφου στην Αρσινόη και της Αμμοχώστου στην Καρπασία. Το μέτρο αυτό στόχευε στη μείωση της ισχύος και των δυνατοτήτων των ορθόδοξων ιεραρχών, αφού τοποθετούνταν χαμηλότερα από τους αντίστοιχους λατίνους επισκόπους, που έδρευαν στις πόλεις. Τις αποφάσεις της συνόδου επικύρωσε ο Πάπας Ονώριος με γράμμα του στις 21 Ιανουαρίου 1223. Απώτερος σκοπός του Πάπα ήταν η πλήρης κατάργηση των ορθόδοξων επισκοπών⁹¹.

Η διαμάχη των δύο δογμάτων έφτασε στην κορύφωσή της κατά την αρχιερατεία του πάπα Αλέξανδρου Δ' (1254-1261), με αφορμή την εκλογή του ορθόδοξου αρχιεπισκόπου Κύπρου Γερμανού Πησίμανδρου⁹², ο οποίος αντέδρασε σθεναρά στα καταπιεστικά μέτρα του λατίνου αρχιεπισκόπου της Κύπρου Ούγου Φαγιάνου. Ο Γερμανός μετέβη μαζί με τρεις

⁹⁰ Coureas, *The Latin Church*, σελ. 287-296· ο ίδιος, “Conversion on Latin Cyprus”, σελ. 77-80· Schabel, “Religion”, σελ. 171-175.

⁹¹ Παπαδόπουλλος, «Εκκλησία Κύπρου», σελ. 562-565· Κύρρης Κ., «Η οργάνωση της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους δύο πρώτους αιώνες της Φραγκοκρατίας» *EKMIMK* 2 (1993), σελ. 164-168.

⁹² Παρά την κατάργηση του θεσμού του αρχιεπισκόπου στη σύνοδο της Αμμοχώστου το 1222, ο παπικός ληγάτος *Eudes de Chateauroux* επέτρεψε στους ορθόδοξους επισκόπους που δήλωσαν υποταγή στον πάπα (*Ecclesiae Romanae devoti*) να εκλέξουν το 1251 αρχιεπίσκοπο τον Γερμανό Πησίμανδρο. Η εκλογή του Πησίμανδρου επικυρώθηκε από το Ληγάτο *Eudes* και από τον ίδιο τον πάπα, αφού πρώτα δήλωσε υποταγή και στους δύο. Ο Πησίμανδρος έθεσε τον εαυτό του και την Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου υπό την προστασία της παπικής έδρας. Εντούτοις, το αξίωμα του ορθόδοξου αρχιεπισκόπου θα καταργείτο μετά το θάνατο του Γερμανού Πησίμανδρου, βλ. Gill J., “The Tribulations of the Greek Church in Cyprus, 1196-1280”, *BF* 5 (1977), σελ. 87-88· Κύρρης, «Οργάνωση Ορθόδοξου Εκκλησίας», σελ. 160-161· Παπαδόπουλλος, «Εκκλησία Κύπρου», σελ. 600-601.

επισκόπους στη Ρώμη και εξέφρασε τα παράπονά του. Τότε ο πάπας, εξέτασε το ζήτημα και εξέδωσε ειδικό διάταγμα στις 3 Ιουλίου 1260, το γνωστό ως *Κύπρια Διάταξη* ή *Βούλλα της Κύπρου* (*Constitutio Cypria* ή *Bulla Cypria* ή *Bulla Alexandrina* ή *Summa Alexandrina*), με το οποίο τέθηκαν οι βάσεις για τις μελλοντικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο Εκκλησίες της Κύπρου μέχρι το 1571. Η *Βούλλα της Κύπρου* περιείχε διοικητικούς κανόνες για τη λειτουργία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου⁹³.

Ειδικότερα, με τη *Bulla Cypria* επικυρώθηκε ο περιορισμός των ορθόδοξων επισκοπών σε τέσσερις (που είχε θεσπιστεί με τη σύνοδο της Αμμοχώστου το 1222) και η προϋπόθεση υποβολής όρκου υποταγής κάθε νέου ορθόδοξου επισκόπου στον λατίνο αρχιερέα της περιφέρειάς του. Ο λατίνος αρχιεπίσκοπος θα ήταν εφεξής ο μοναδικός ιεράρχης με τον τίτλο αυτό. Συνεπώς, ο θεσμός του ορθόδοξου αρχιεπισκόπου Κύπρου θα καταργείτο μετά τον θάνατο του υφιστάμενου αρχιεπισκόπου Γερμανού Πησίμανδρου, ο οποίος, πάντως, θα διατηρούσε τόσο τον τίτλο όσο και την ανεξαρτησία του από το λατίνο αρχιεπίσκοπο. Επίσης, θεσπίστηκε η εφαρμογή του λατινικού κανονικού δικαίου κατά την εκδίκαση των εκκλησιαστικών υποθέσεων των ορθόδοξων. Οι δε ορθόδοξοι επίσκοποι, καθώς και οι ευγενείς φεουδάρχες υποχρεώθηκαν να καταβάλλουν τη δεκάτη των εισοδημάτων τους στη Λατινική Εκκλησία. Από την άλλη, απαγορεύτηκε στους λατίνους επισκόπους να καθαιρούν ή να παύουν του ορθόδοξους αρχιερείς, δικαίωμα που περιήλθε στην αποκλειστική αρμοδιότητα του πάπα. Με τα μέτρα που επέβαλε η Λατινική Εκκλησία εναντίον της Ορθόδοξης, ένα μικρό ποσοστό του ελληνορθόδοξου κλήρου συμμορφώθηκε με τις παπικές εξαγγελίες, εκλατινίστηκε και ονομάστηκε αφοσιωμένο ή προσκείμενο στη Λατινική Εκκλησία (*Ecclesiae Romanae devoti* ή «Εκκλησία των αφοσιωμένων εις τήν Ρωμαϊκὴν Εκκλησίαν»). Η υπόλοιπη μερίδα των ορθόδοξων κληρικών και λαϊκών αντιστάθηκε στον εκλατινισμό με εξεγέρσεις. Η αντίσταση αυτή των Κυπρίων πιστοποιείται από τις παπικές επιστολές, οι οποίες καταδίκασαν τις εξεγέρσεις και ζητούσαν από τον βασιλιά της Κύπρου να υπερασπιστεί τον λατινικό κλήρο. Μια από αυτές ήταν και η επιστολή του πάπα Βονιφάτιου Η' (1294-1303), που καταδίκασε ως αιρετικό τον ορθόδοξο επίσκοπο των Λευκάρων Ματθαίο

⁹³ Χατζηψάλτης Κ., «Εκ της ιστορίας της Κύπρου κατά την Φραγκοκρατίαν. Α'. Τρόπος εκλογής Ελλήνων επισκόπων. Β'. Έλληνες επίσκοποι Λευκάρων, Αμαθούντος, Νεμεσού και Κουρίου», *ΚΣ* 22 (1958), σελ. 13-14· Gill, «The Tribulations», σελ. 89-90· Παπαδόπουλλος, «Εκκλησία Κύπρου», σελ. 594-595· Richard J., «A propos de la "Bulla Cypria" de 1260», *BF* 22 (1996), σελ. 19-31.

και ζήτησε την φυλάκισή του, επειδή αρνήθηκε να δώσει όρκο υποταγής στον λατίνο επίσκοπο Λεμεσού *Berard*, καθώς και να χρησιμοποιεί άζυμα στη θεία κοινωνία⁹⁴.

Από τον 15^ο αιώνα, εξέχουσα σημασία στα πολιτικά δρώμενα της Κύπρου θα διαδραματίσει η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Ο γάμος του βασιλιά Ιακώβου Β' (1464-1473) με τη βενετή πατρικία Caterina Cornaro⁹⁵ θα σηματοδοτούσε το τέλος της φραγκικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Από τη μία ο Ιάκωβος με τον γάμο αυτό θέλησε να ενδυναμώσει τη θέση του με την υποστήριξη της Βενετίας, της σημαντικότερης δυτικής δύναμης στην Ανατολή, και από την άλλη οι Βενετοί ενίσχυσαν τις διαθέσεις τους ώστε να ενσωματώσουν το βασίλειο της Κύπρου στη σφαίρα επιρροής τους. Ο αιφνίδιος θάνατος του βασιλιά Ιακώβου Β' το 1473 όσο και του υιού του Ιακώβου Γ' ένα χρόνο αργότερα (1474), έδωσε την ευκαιρία στη Βενετία να επέμβει στα εσωτερικά του βασιλείου, άτυπα από το 1473 και επίσημα από το 1489.

Με τον θάνατο του Ιακώβου Β' η επέμβαση της Βενετίας στο πολιτικό σκηνικό του βασιλείου υπήρξε ενεργή και απροκάλυπτη, με αποτέλεσμα να προκαλέσει την έντονη αντίδραση των Καταλανών και του λατίνου αρχιεπισκόπου της Λευκωσίας Luis Perez Fabregues (*Fabrice*), με αποτέλεσμα να προχωρήσουν σε μια πραξικοπηματική ενέργεια τον Νοέμβριο του 1473, επιχειρώντας να καταλάβουν την Αμμόχωστο, να αιχμαλωτίσουν τη βασίλισσα και να τον ανήλικο υιό της και νόμιμο διάδοχο του θρόνου, με σκοπό τη διακυβέρνηση του νησιού. Η συνωμοσία αυτή υπήρξε προϊόν συνεννόησης μεταξύ της Αγίας Έδρας και του Φερδινάνδου της Νεαπόλεως και αποσκοπούσε στην ανάληψη του θρόνου της Κύπρου από κάποιο νόθο υιό του τελευταίου. Ωστόσο, οι Βενετοί κατάφεραν να καταπνίξουν την εξέγερση, να ελευθερώσουν την Caterina Cornaro και τον υιό της και να τους θέσουν υπό την προστασία τους. Παρόλο που παραδόθηκε η άσκηση εξουσίας στη βασίλισσα Cornaro, εντούτοις τελούσε υπό την αυστηρή κηδεμονία της Γαληνοτάτης. Με τον ξαφνικό θάνατο του Ιακώβου Γ' το 1474 οι Βενετοί συνέχισαν να διαφυλάσσουν την ασφάλεια της Cornaro και μετά από

⁹⁴ Coureas, "Conversion on Latin Cyprus", σελ. 81-83· Schabel C., "The Greek Bishops of Cyprus, 1260-1340, and the Synodikon Kypriou", ΚΣ 64-65 (2000-2001), σελ. 217-234· ο ίδιος, *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373*, Nicosia 2001, σελ. 331-332· ο ίδιος, "Queen Plaisance of Cyprus and the Bulla Cypria", στο: S. Edginton and H. Nicholson (επιμ.), *Deeds Done Beyond the Sea: Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders Presented to Peter Edbury*, Farnham 2014, σελ. 155-168.

⁹⁵ Η Caterina Cornaro ήταν κόρη του Βενετού Marco Cornaro, ενώ η μητέρα της καταγόταν από τους δούκες της Νάξου και τους αυτοκράτορες της Τραπεζούντας. Με τον αρραβώνα της με τον Ιάκωβο Β', η Αικατερίνη τέθηκε υπό την προστασία της Βενετίας και υιοθετήθηκε επίσημα ως θυγατέρα του Αγίου Μάρκου, του πολιούχου αγίου της Βενετίας. Από τότε ήταν γνωστή και με το όνομα Caterina Veneta, τίτλο που χρησιμοποίησε και στα νομίσματα της Κύπρου, βλ. Hill, *History*, τ. Γ', 632-635· Franzoi, «Η γοητεία της βασιλείας», 17-31· Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί», 233-258.

μία δεκαπενταετία μετέτρεψαν την έμμεση κυριαρχία τους σε άμεση εντάσσοντας επίσημα την Κύπρο στον βενετικό αποικιακό κορμό, πείθοντας την τελευταία βασίλισσα να τους παραχωρήσει το νησί. Ως αντάλλαγμα της παραχώρησαν κτήματα στη βενετική ενδοχώρα και συγκεκριμένα στο Asolo, καθώς επίσης και ετήσιο εισόδημα 8.000 δουκάτων⁹⁶. Έτσι, η προσάρτηση του νησιού αποτέλεσε μια ιδιότυπη περίπτωση υπαγωγής μιας περιοχής στη Γαληνοτάτη⁹⁷ και η βενετική κατοχή της Κύπρου άρχετε επίσημα το 1489. Ωστόσο, η δεκαπενταετία του προτεκτοράτου (1474-1489) θεωρείται τμήμα της βενετικής περιόδου, αφού κατά την περίοδο αυτή τέθηκαν οι βάσεις της βενετικής αποικιακής διοίκησης και διακυβέρνησης στην Κύπρο⁹⁸. Με την προσάρτηση της Κύπρου στην αλυσίδα των αποικιακών κτήσεων της Βενετίας ενδυναμώθηκε ακόμη περισσότερο η υπεροχή στο μεσογειακό χώρο, γεγονός που της εξασφάλιζε τη σχεδόν απρόσκοπτη διεξαγωγή του εμπορίου της στην Ανατολή⁹⁹.

Η Βενετία διατήρησε στην πλειονότητά τους τις θεσμικές και κοινωνικές δομές που προϋπήρχαν στο βασίλειο των Λουζινιανών. Η κοινωνική οργάνωση που κληροδότησε το

⁹⁶ Edbury P., «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον -Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 223-258· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 455-458· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 23-24.

⁹⁷ Ειδικότερα, από το 1205 οι τρόποι προσάρτησης εδαφών στον βενετικό κορμό ήταν τρεις: α) η άμεση κατάκτηση, διακυβέρνηση και εκμετάλλευση των περιοχών που ενδιέφεραν τη Βενετία, β) η παραχώρηση άδειας σε βενετούς πολίτες να κατακτούν περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας σύμφωνα και με το διάταγμα του δόγη Pietro Ziani (1205) και γ) η υποτέλεια άλλων φραγκικών κρατιδίων, που δημιουργήθηκαν με τη διανομή των εδαφών του Βυζαντίου (1204). Για παράδειγμα, στην άμεση κυριαρχία της Βενετίας πέρασε η Κρήτη, η οποία εξαγοράστηκε από τον Bonifacio del Monferrato τον Αύγουστο του 1204 και κατακτήθηκε ολοκληρωτικά το 1211. Τα λιμάνια της Μεθώνης και της Κορώνης στην Πελοπόννησο πέρασαν, ομοίως, στην κυριότητά της μετά τη διανομή του 1204. Στο προαναφερθέν διάταγμα του δόγη Pietro Ziani (1205) ανταποκρίθηκαν πολλοί Βενετοί πατρίκιοι, όπως λ.χ. ο ανιψιός του δόγη Enrico Dandolo Marco Sanudo, που κατέκτησε τη Νάξο, την Πάρο, τη Μήλο, την Ίο, την Κύθνο και άλλα νησιά ιδρύοντας έτσι το Δουκάτο του Αιγαίου, ο Marino Dandolo, που κατέλαβε την Ανδρο, ο Giacomo Barozzi που κατέκτησε τη Σαντορίνη κ.ά. Όσον αφορά την τρίτη περίπτωση, η Βενετία έστελνε αντιπροσώπους της σε νεοϊδρυθέντα φραγκικά πολιτικά μορφώματα ή κατάφερνε να επιβάλει την υποτέλεια στους ηγεμόνες τους, όπως συνέβη π.χ. το 1209 όταν η Βενετία παραχώρησε στον Geoffroi de Villehardouin ως φέουδο την Πελοπόννησο με αντάλλαγμα την υποτέλεια στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου (Γάσπαρης Χ., «Βυζάντιο και Βενετία: Η βενετική κυριαρχία στα βυζαντινά εδάφη», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 124-127· Παπαδιά-Λάλα Α., «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα: ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 179-180). Εν αντιθέσει προς αυτές τις τακτικές, η προσάρτηση της Κύπρου στη βενετική επικράτεια υπήρξε ιδιότυπη και καινοφανής, δεδομένου ότι αυτή βασίστηκε στην πράξη υιοθεσίας της τελευταίας βασίλισσας του οίκου των Λουζινιανών, της βενετικής πατρικίας Caterina Cornaro από τη Γαληνοτάτη. Ήδη από την εποχή του γάμου της με τον Ιάκωβο Β' η Βενετία δεσμεύτηκε να παρέχει τη βοήθειά της στο βασίλειο του Ιακώβου όποτε υπήρχε ανάγκη. Μετά τον θάνατο του Ιακώβου Β', καθώς και του υιού του, διαδόχου του θρόνου Ιακώβου Γ', η Cornaro κατέστη υποχείριο των βενετών αξιωματούχων που εστάλησαν στο νησί και εν τέλει υπέκυψε στις πιέσεις τους και παραχώρησε στη Βενετία το βασίλειό της (Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί», σελ. 239- 258).

⁹⁸ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 455-458· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 24-25.

⁹⁹ Arbel B., «Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period», στο: E. Dursteler (επιμ.), *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Leiden-Boston 2013, σελ. 125-254.

προηγούμενο καθεστώς έμεινε αναλλοίωτη και παράλληλα η ταξική διαστρωμάτωση παρέμεινε η ίδια. Το νομικό σύστημα, που στηριζόταν στο δίκαιο των Ασιζών της Υψηλής Αυλής, στο δίκαιο των Ασιζών της Αυλής της Βουργεσίας ή Κάτω Αυλής και για θέματα γάμου και άλλα στους νόμους της Ορθόδοξης και Λατινικής Εκκλησίας, παρέμεινε ανέπαφο. Η εκκλησιαστική οργάνωση του νησιού παρέμεινε ως είχε.

Το νησί κατέστη σημαντικό κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου της Βενετίας στον εμπορικό δρόμο προς την Ανατολή, δεδομένου ότι απείχε ελάχιστα από τη Συρία και τη Μικρά Ασία και διέθετε πληθώρα αγροτικών προϊόντων με κυριότερα τα δημητριακά, το βαμβάκι, τη ζάχαρη και το αλάτι. Τα κυπριακά προϊόντα εξάγονταν στην πόλη του Αγίου Μάρκου, που αποτελούσε σημαντικό κέντρο του διεθνούς εμπορίου της εποχής. Ο εμπορικός ρόλος του νησιού στο διεθνές σκηνικό έδωσε τη δυνατότητα στους Κυπρίους για νέες ευκαιρίες και για επαγγελματική εξέλιξη. Ως υπήκοοι της Γαληνοτάτης, οι Κύπριοι, μετακινούνταν με μεγαλύτερη ευχέρεια στα διάφορα λιμάνια της Μεσογείου, που είχε μετατραπεί σε λατινική λίμνη μεταφέροντας εμπορεύματα. Παράλληλα, γίνονταν δέκτες των ευρωπαϊκών ιδεών που ανθούσαν στη Δύση¹⁰⁰.

Ιδιαίτερα, η πόλη της λιμνοθάλασσας έγινε πόλος έλξης για αρκετούς Κυπρίους εμπόρους και ναυτικούς που δραστηριοποιούνταν εκεί. Στα οικονομικά κατάστιχα της Ελληνικής Αδελφότητας παραθέτονται καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα αρκετά ονόματα κυπριακών πλοίων και ναυτικών με καταγωγή από την Κύπρο, όπως λ.χ. οι: Zorzi zipri patron (1552), Zorzi ciprioto (1557), Giacomo Vatica patron di nave Gradeniga (1560, 1564, 1566-67), Zorzi Vatica patron nave (1562) κ.ά¹⁰¹. Παράλληλα, μαζί με τους εμπόρους και τους ναυτικούς, μία άλλη κατηγορία Κυπρίων που έρχεται σε επαφή με τα ιταλικά πρότυπα ζωής και τις αναγεννησιακές ιδέες, ήταν αυτή των κυπρίων σπουδαστών στα ιταλικά Πανεπιστήμια. Ήδη από τον 14^ο αιώνα φοιτητές από την Κύπρο σπουδάζουν στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, με παλαιότερη μνεία στον Ιωάννη di Guglielmo, φοιτητή του κανονικού δικαίου

¹⁰⁰ Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα», σελ. 277-370· Παπαδία-Λάλα Α., «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα», σελ. 173-276· Αριστείδου Α., «Τα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα της Κύπρου κατά τις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα», *EKEE* 22 (1996), σελ. σελ. 93-112.

¹⁰¹ Τα ονόματα αυτά γίνονται γνωστά χάρη στην απόφαση της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας, να θεσπίσει στις 28 Μαρτίου 1546 φορολογία για κάθε ελληνικό καράβι που θα αγκυροβολούσε στη Βενετία για κάλυψη των αναγκών της και για την ολοκλήρωση του ορθόδοξου ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Το πρώτα οικονομικά βιβλία της Αδελφότητας καλύπτουν το χρονικό διάστημα 1536-1576. Βλ. Παναγιωτοπούλου Κ., «Έλληνες ναυτικοί και πλοιοκτήτες από τα παλαιότερα οικονομικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (1536-1576)», *Θησαυρίσματα* 11 (1974), σελ. 284-352.

(1344). Η παρουσία των κυπρίων φοιτητών εντείνεται κατά τον 16^ο αιώνα με αποτέλεσμα να αριθμούνται σαράντα σπουδαστές το χρονικό διάστημα 1502-1593¹⁰².

Στην ογδονταετή βενετική κατοχή, ο πληθυσμός της Κύπρου σημείωσε δημογραφική ανάκαμψη μετά από μία μακρά περίοδο παρακμής εξαιτίας του μαύρου θανάτου, που είχε ως αφετηρία τα μέσα του 14^{ου} αιώνα και διήρκεσε μέχρι την προσάρτηση του νησιού στη Γαληνοτάτη. Κατά το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, η Λευκωσία και η Αμμόχωστος αποτέλεσαν μεγάλα αστικά κέντρα με την πρώτη να αριθμεί περίπου 30.000 κατοίκους και τη δεύτερη 10.000¹⁰³. Στις παραμονές του βενετοτουρκικού πολέμου, ο πληθυσμός του νησιού έφτασε σχεδόν τις 195.000 ψυχές. Στην πρωτεύουσα ήταν εγκατεστημένη η ανώτερη κοινωνική ομάδα του νησιού, όπου διατηρούσε επιβλητικά αρχοντικά. Παράλληλα, στη Λευκωσία και στην Αμμόχωστο, κατοικούσαν εύποροι αστοί, των οποίων η οικονομική τους ευρωστία οφειλόταν στις αστικές οικονομικές δραστηριότητες (λ.χ. εμπόριο), καθώς επίσης και στην κατοχή και εκμετάλλευση της γης. Παράλληλα, αρκετοί από αυτούς ασχολούνταν με τη δημόσια υπηρεσία, αφού η Γαληνοτάτη εφάρμοσε στο νησί το γραφειοκρατικό της σύστημα. Τέλος, στην κατώτερη βαθμίδα της κοινωνικής πυραμίδας των πόλεων βρισκόταν η λαϊκή τάξη.

Στην κυπριακή ύπαιθρο ήταν εγκατεστημένος ο αγροτικός πληθυσμός που περιελάμβανε το 80-85% των κατοίκων του νησιού και διέμενε σε 900 περίπου χωριά. Αυτά τελούσαν υπό την κηδεμονία είτε ενός φεουδάρχη, είτε μίας επισκοπής ή μοναστηριού ή μοναστικού Τάγματος, είτε ανήκαν στην κυριότητα της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου. Οι χωρικοί διαιρούνταν σε δύο κατηγορίες, στους ελεύθερους χωρικούς ή φραγκομάτους και στους παροίκους, που ήταν άμεσα εξαρτημένοι από τη φεουδαρχική γη (δημόσια, ιδιωτική ή εκκλησιαστική). Αναντίρρητα, αποτελούσαν την παραγωγικότερη και παράλληλα την ασθενέστερη και την πιο καταπιεσμένη κοινωνική τάξη του νησιού. Τόσο οι ελεύθεροι όσο και οι πάροικοι δεν ήταν κύριοι της γης που καλλιεργούσαν, αφού αυτή ανήκε σε κάποιο φεουδάρχη ή μισθωτή. Επίσης, ήταν αναγκασμένοι να παραδίδουν ένα μέρος της αγροτικής

¹⁰² Μαλτέζου Χ., «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού και η πνευματική του δράση κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας (1489-1571)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικών Βασιλείων-Ενετοκρατία*, τ. Ε', Λευκωσία 1996, σελ. 1211.

¹⁰³ Πριν από τον πόλεμο του 1570 η Λευκωσία αριθμούσε περίπου 30.000 κατοίκους, πληθυσμός ανάλογος με πόλεις όπως η Μαδρίτη, η Πάδοβα, το Άμστερνταμ ή το Αμβούργο. Βλ. Arbel B., «Κύπρος: Επαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας. Συνέχειες και ασυνέχειες», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 161-168. Η Αμμόχωστος το 1477 περιγράφεται ως μια ερειπωμένη πόλη, ενώ το 1516 απαριθμούσε 4.500 κατοίκους. Βλ. Arbel, "Cypriot Population", σελ. 198-201' ο ίδιος, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 499.

και κτηνοτροφικής τους παραγωγής στον φεουδάρχη τους, καθώς επίσης και να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στη Γαληνοτάτη υπό τη μορφή αγγαρειών.

Όσον αφορά την εκκλησιαστική κατάσταση στην Κύπρο, αυτή δεν διαφοροποιήθηκε με την προσάρτηση του νησιού στο βενετικό κορμό. Οι Βενετοί, όντας ρωμαιοκαθολικοί, θεωρούσαν τον πάπα ως την ανώτατη εκκλησιαστική αρχή εντός της επικράτειάς τους. Στις κτήσεις τους στην ανατολική Μεσόγειο και στο πλαίσιο της πολιτικής τους, προσπαθούσαν να μην καταργούν σ' αυτές ολοσχερώς τα θέσμια που υπήρχαν πριν από την υπαγωγή τους στο βενετικό κράτος να διατηρούν το υφιστάμενο εκκλησιαστικό καθεστώς, εφόσον αυτό δεν ερχόταν σε αντίθεση με το συμφέρον του κράτους¹⁰⁴. Παράλληλα, τοποθετούσαν στις αρχιερατικές έδρες πρόσωπα της εμπιστοσύνης τους, κυρίως Βενετούς¹⁰⁵, για να ελέγχουν απόλυτα την εκκλησιαστική κατάσταση στις κτήσεις τους. Το μέτρο αυτό είχε ως σκοπό την αποτροπή ανάμιξης του πάπα στις εσωτερικές υποθέσεις της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου.

Ειδικότερα, η Λατινική Εκκλησία κατείχε τα πρωτεία στο νησί και η Ορθόδοξη Εκκλησία βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Βενετών, εξαιτίας του φόβου πιθανής αναταραχής και συσπείρωσης του ορθόδοξου πληθυσμού, γύρω από έναν εκκλησιαστικό ηγέτη. Ωστόσο, καθ' όλη τη διάρκεια 16^{ου} αιώνα παρατηρούνται σημάδια ακμής της Ορθόδοξης Εκκλησίας σε σχέση με τη Λατινική. Από τη μία, αυτό δικαιολογείτο λόγω της χαλάρωσης των ηθών των λατίνων κληρικών, της συρρίκνωσης του ποιμνίου τους, της ερήμωσης λατινικών ναών και μοναστηριών, της απουσίας του αρχιεπισκόπου και των επισκόπων από τις έδρες τους (*absenteismus*) και της αναπλήρωσής τους από τους βικάριους ή τοποτηρητές κ.ά. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις ιεραρχών που απουσίαζαν από τις έδρες τους αποτελούν στις αρχές του 16^{ου} αιώνα ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Sebastiano Priuli και ο επίσκοπος Λεμεσού Nicolò Dolce, όπου βρίσκονταν εγκατεστημένοι μόνιμα στη Ρώμη, όπου και απεβίωσαν ο μεν

¹⁰⁴ Στην Κύπρο διατηρήθηκαν τέσσερις επισκοπικές έδρες. Σε άλλες περιοχές του βενετοκρατούμενου ελλαδικού χώρου το μέτρο αυτό δεν εφαρμόστηκε απόλυτα, όπως για παράδειγμα στην Κρήτη, την Εύβοια και την Κέρκυρα, όπου οι επισκοπικές έδρες καταργήθηκαν και στη θέση τους θεσπίστηκε το αξίωμα του πρωτοπαπά. Οι ορθόδοξοι επίσκοποι αντικαταστάθηκαν από τους λατίνους επισκόπους. Από την άλλη στη Μεθώνη, στη Κορώνη, στη Κεφαλονιά, στη Λευκάδα και στην Πελοπόννησο οι ορθόδοξες επισκοπές διατηρήθηκαν. Βλ. Πανοπούλου, «Βενετοί και ελληνική πραγματικότητα», σελ. 287-290.

¹⁰⁵ Όπως χαρακτηριστικά συνέβη στις 7 Φεβρουαρίου 1477 όταν τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου ανέλαβε ο Βενετός ο Victor Marcellus (ή Vittore Marcello, 1477-1484). Βλ. Αριστείδου, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου», σελ. 196. Fedalto G., «Η Λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο», στο: Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. ΜεσαιωνικόνΒασίλειον-Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 718-719. Chotzakoglou C., "Unveiling the Venetian Art-Image: Remarks on the Painting and its Religious Background of Cyprus During the Period of the Venetian Rule (1498-1571)", στο: C. Maltezu, A. Tzavara and D. Vlassi (επιμ.), *I Greci Durante la Venetocrazia: Uomini, Spazio, Idee (XIII-XVIII Sec.)*. *Atti del Convegno Internazionale di Studi (Venezia, 3-7 Dicembre 2007)*, Venezia 2009, σελ. 429.

πρώτος το 1502 και ο δε δεύτερος το 1514. Επίσης, την ίδια τακτική ακολούθησε και ο Livio Podocataro, που εξελέγη στο αρχιεπισκοπικό αξίωμα το 1524. Το γεγονός αυτό αποτελούσε ένα γενικότερο πρόβλημα της Λατινικής Εκκλησίας στη Δύση, πόσο μάλλον στις απομακρυσμένες δυτικές κτήσεις στην Ανατολή. Προς αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού εκδόθηκε στις αρχές του 15^{ου} αιώνα σχετική βούλλα που καλούσε όλους τους λατίνους κληρικούς να επιστρέψουν άμεσα στις επισκοπικές τους έδρες, διαφορετικά, θα καταργούνταν οι θέσεις και τα εισοδήματά τους. Παρά τα μέτρα αυτά, στα τέλη του 15^{ου} αιώνα η εκκλησιαστική κατάσταση στην Κύπρο δεν είχε διαφοροποιηθεί¹⁰⁶.

Από την άλλη, η Ορθόδοξη Εκκλησία βρισκόταν σε πλεονεκτικότερη θέση, αφού είχε ενισχυθεί στο παρελθόν από τις ενωτικές αποφάσεις της Συνόδου της Φερράρας-Φλωρεντίας (1439), με τις οποίες κατέστη ισότιμη με τη Λατινική Εκκλησία, καθώς επίσης και από την πολιτική των τελευταίων Λουζινιάν. Ήδη από εκείνη την περίοδο ή και παλαιότερα σιωπηρά οι ορθόδοξοι επίσκοποι εγκαταστάθηκαν στις παλαιές τους έδρες: στη Λευκωσία από τη Σολέα, στην Αμμόχωστο από την Καρπασία, στην Πάφο από την Αρσινόη, εξαιρουμένου του επισκόπου Λεμεσού που παρέμεινε στα Λεύκαρα. Στις επισκοπικές έδρες βρίσκονταν πλέον μόνον οι ορθόδοξοι επίσκοποι και οι βικάριοι των λατίνων επισκόπων, αφού όπως ήδη προαναφέρθηκε οι λατίνοι επίσκοποι στην πλειονότητά τους δεν καταλάμβαναν τις θέσεις τους. Το γεγονός αυτό άφησε ανενόχλητους τους ορθόδοξους επισκόπους να αυξήσουν το κύρος τους και να ασκήσουν την επιρροή τους στο ούτως ή άλλως πολυάριθμο ποίμνιό τους¹⁰⁷.

Οι σχέσεις των δύο Εκκλησιών εντάθηκαν μετά την σύνοδο του Τρέντο (ή του Τριδέντου, 13 Δεκεμβρίου 1545 – 4 Δεκεμβρίου 1563), που συγκλήθηκε με σκοπό να περιορίσει την εξάπλωση των μεταρρυθμιστικών απόψεων του Λούθηρου και του Καλβίνου και να επιτύχει την αναμόρφωση της ίδιας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, αντικειμενικός σκοπός της ήταν να εδραιώσει την πνευματική και πολιτική εξουσία του πάπα. Επιπλέον, στόχευε να λάβει επαρκή μέτρα για την επιβολή των δογμάτων της Καθολικής Εκκλησίας και την ανύψωση του συγκεντρωτισμού της εξουσίας στο πρόσωπο του «αλάθητου» πάπα, γεγονός που έμελλε να επηρεάσει και την Ορθόδοξη Εκκλησία. Μετά τη σύνοδο, οι λατίνοι αρχιερείς άσκησαν ισχυρές πιέσεις στους Ορθοδόξους, που ζούσαν στην περιοχή της ευθύνης τους, για να εφαρμόσουν το λατινικό λειτουργικό

¹⁰⁶ Αριστείδου, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου», σελ. 187-195· Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα», σελ. 293· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 129.

¹⁰⁷ Παπαδόπουλλος, «Εκκλησία Κύπρου», σελ. 645-646.

τυπικό και για να αναγνωρίσουν την υπαγωγή τους στην παπική δικαιοδοσία. Με τον τρόπο αυτό αναιρούνταν οι όροι της συνόδου της Φερράρας-Φλωρεντίας και οι ορθόδοξοι παρουσιάζονταν και πάλι ως «σχισματικοί» και «αιρετικοί».

Τις αποφάσεις του Τρέντου επιχείρησε να εφαρμόσει στην Κύπρο ο λατίνος αρχιεπίσκοπος Filippo Mocenigo, βενετός ευγενής, που είχε επιλεγεί στις 16 Μαρτίου 1560 υπό τον όρο της μόνιμης διαμονής στην έδρα του, προκειμένου να συμβάλει στην αναμόρφωση και ανόρθωση της Λατινικής Εκκλησίας στο νησί. Η εκλογή ατόμου της εμπιστοσύνης της Γαληνοτάτης ενισχύθηκε και από την παραχώρηση του *ius patronatus* επί της αρχιεπισκοπής Λευκωσίας στους Βενετούς με βούλλα του πάπα Πίου Δ' στις 19 Δεκεμβρίου 1560. Το 1564 ο Mocenigo δημοσίευσε σε κάθε ναό τις αποφάσεις της συνόδου καλώντας τόσο τους Λατίνους όσο και τους Ορθοδόξους να τις εφαρμόσουν. Η επιμονή του στο θέμα αυτό προκάλεσε τη σθεναρή αντίδραση των τεσσάρων ορθόδοξων επισκόπων, οι οποίοι αρνήθηκαν να συμμορφωθούν, με αποτέλεσμα να οξυνθεί ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα δύο δόγματα. Η βενετική διοίκηση προσπάθησε να κατευνάσει την κατάσταση που εκδηλώθηκε και ενημέρωσε το Συμβούλιο των Δέκα στη Βενετία. Το Συμβούλιο, μετά τη διερεύνηση της υπόθεσης, θεώρησε ότι η διαμάχη ανάμεσα στους ιεράρχες αποτελούσε ένα σοβαρό ζήτημα και αφορούσε παράλληλα την κρατική ασφάλεια Έτσι, έδωσε εντολή στη διοίκηση του νησιού να αποσιωπήσει το ζήτημα και να εμποδίσει τον αρχιεπίσκοπο να δημοσιεύσει τις αποφάσεις της συνόδου. Ακόμη, ζητήθηκε από τη διοίκηση να σταματήσει κάθε ενέργεια επιβολής των αποφάσεων της συνόδου και να εμποδίσει την οποιαδήποτε πληροφόρηση της Αγίας Έδρας επ' αυτού. Ακολούθως, ο αρχιεπίσκοπος υποσχέθηκε ότι θα υπακούσει στις εντολές του Συμβουλίου, υπόσχεση που τελικά δεν τήρησε. Οι ενέργειες του Mocenigo δεν είχαν κάποιο αποτέλεσμα, αφού οι Βενετοί προσπαθούσαν με κάθε μέσο να διατηρήσουν την ειρήνη στο νησί και να αποτρέψουν ενδεχόμενη προσέγγισή τους με τους Οθωμανούς¹⁰⁸

Τέλος, στον πολιτισμικό τομέα στην Κύπρο, οι Βενετοί άσκησαν μία πλημμελή εκπαιδευτική πολιτική, με εξαίρεση την μέριμνά τους για την εγκύκλια εκπαίδευση των γόνων της λατινικής άρχουσας τάξης. Ωστόσο, παρατηρούνται αφομοιωτικά φαινόμενα και προϊόντα πολιτιστικού συγκρητισμού που παρατηρούνται κυρίως μεταξύ των μελών της άρχουσας τάξης (βενετικής και κυπριακής) –που διατηρούσαν δεσμούς με τα κέντρα της Δύσης ή

Ντόκος Κ., «Η εφαρμογή των αποφάσεων της Συνόδου του Trento και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 212-214· Αριστείδου, «Ορθόδοξη Εκκλησία Κύπρου», σελ. 204-205.

συνδέονταν με τη φοίτηση σε ιταλικά πανεπιστήμια (κατά κύριο λόγο σ' εκείνο της Πάντοβας)-, τα οποία καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα της λογοτεχνικής παραγωγής της περιόδου (λ.χ. τη μετάφραση πετραρχικών ποιημάτων στο κυπριακό ιδίωμα), αλλά και της ιστοριογραφίας, της γλώσσας, της μουσικολογίας, φυσικά της τέχνης και ιδίως της ζωγραφικής. Η περίοδος της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο στηρίχθηκε στη στενή συνεργασία μεταξύ των κυπρίων ευγενών και των βενετών κυρίαρχων. Μέσα από την αποικιακή της εμπειρία η Βενετία κατανόησε ότι η καλύτερη εγγύηση για σταθερότητα και ευημερία της ήταν η ικανοποίηση ως ένα μέρος των βασικών αναγκών των υπηκόων της¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 489-498. Για αφομοιωτικά φαινόμενα στη βυζαντινή τέχνη της Κύπρου βλ. Ηλιάδης Ι. (αδημ. διδακτ. διατρ.), *Η Κυπροαναγεννησιακή ζωγραφική: Το λατινικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Λαμπαδιστού στον Καλοπαναγιώτη και τα παρεμφερή μνημεία*, Λευκωσία 2008.

1.2. Η στρατιωτική οργάνωση του νησιού και ο Πόλεμος.

Καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, οι επεκτατικές βλέψεις των Οθωμανών στη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου συνεχώς αυξάνονται και υλοποιούνται με τη βαθμιαία κατάληψη διαφόρων περιοχών της βορείου Αφρικής, όπως της Αιγύπτου (1516-17), της Αλγερίας (1519), της Κυρηναϊκής (1521) και της Τριπολίτιδος (1551). Από την προέλαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν θα μπορούσαν να μην πληγούν και οι περιοχές του ελλαδικού χώρου που βρίσκονταν κάτω από τη ηγεμονία των εμπορικών ναυτικών δημοκρατιών και κυρίως της Βενετίας και της Γένουας¹¹⁰.

Η Κύπρος, το τελευταίο προπύργιο της χριστιανοσύνης στο νοτιοανατολικό άκρο της Μεσογείου, για μεγάλο χρονικό διάστημα κατάφερε να μείνει αλώβητη από τις κατακτητικές βλέψεις των Οθωμανών. Ωστόσο, καθ' όλη τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο, υπέβασκε ο φόβος για επικείμενη οθωμανική επίθεση, ενώ δεν έλειπαν η μικρής κλίμακας πειρατικές επιδρομές. Ήδη από την αυγή της βενετικής παρουσίας στο νησί οθωμανικά πειρατικά πλοία προσέγγισαν τις ακτές της Καρπασίας (Ιούνιο του 1489) και λεηλάτησαν τα γύρω χωριά συλλαμβάνοντας αρκετούς κατοίκους, ενώ οι επιθέσεις αυτές συνεχίστηκαν μέχρι την τελική κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς (1570-71)¹¹¹.

Με την ανάρρηση στο θρόνο του νέου σουλτάνου, Σελίμ Β' (1566-1574), η Βενετία προσπάθησε να διαφυλάξει τα κυριαρχικά της δικαιώματα στην Κύπρο ανανεώνοντας τη συνθήκη ειρήνης που είχε συνάψει με τον πατέρα του πρώτου, Σουλεϊμάν Α' Μεγαλοπρεπή¹¹². Επίσης, το νησί συνέχισε να τελεί φόρου υποτελής στον νέο σουλτάνο, Σελίμ Β'. Το βασίλειο της Κύπρου από το 1426 έως το 1517 τελούσε φόρου υποτελής στους Μαμελούκους της Αιγύπτου μετά την καταστροφική ήττα του βασιλιά Ιανού (1398-1432) στη Χοιροκοιτία στις 7 Ιουλίου 1426. Η ετήσια εισφορά που όφειλε να πληρώνει η διοίκηση του νησιού στο σουλτάνο ανερχόταν στις 8.000 δουκάτα. Με την κατάλυση, όμως, της δυναστείας των Μαμελούκων και την κατάληψη της Αιγύπτου από τους Οθωμανούς το 1517, η ετήσια

¹¹⁰ Οι βενετικές κτήσεις που πέφτουν στα χέρια των Οθωμανών κατά τον 16^ο αιώνα είναι η Μεθώνη και η Κορώνη (1500), η Ρόδος (1522), η Μονεμβασιά (1540), η Σάμος (1550), η Χίος και η Νάξος (1566). Βλ. Παπαδία-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα», σελ. 180-181' Μοσχονάς Ν. (επιμ.), *Οι ναυτικές πολιτείες της Ιταλίας. Αμαλφί, Πίζα, Γένοβα, Βενετία και η ανατολική Μεσόγειος*, Αθήνα 2008.

¹¹¹ Ορφανίδης Γ., «Πειρατικές επιδρομές στην Κύπρο στα χρόνια της Βενετοκρατίας», *Κ1* 55-56 (1978), σελ. 12-26' Τσιγκνάκης Κ., «Η Κύπρος στη δίνη του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων (15^{ος}-16^{ος} αι.)», στο: Ν. Μοσχονάς (επιμ.), *Κύπρος. Σταυροδρόμι της Μεσογείου*, Αθήνα 2001, σελ. 88' Coureas N., "Piracy in Cyprus during the Late Lusignan and Venetian Periods, 15th-16th Centuries", *EKEE* 33 (2007), σελ. 112-162, όπου εκτενείς βιβλιογραφία.

¹¹² İnalçik H., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, Κοκολάκης Μ. (μτφρ.), Αθήνα 1995³, σελ. 64-67' Τσιγκνάκης, «Η Κύπρος στη δίνη του ανταγωνισμού», σελ. 87-91.

εισφορά πέρασε στα χέρια των τελευταίων, με αποτέλεσμα οι Βενετοί να συνεχίσουν την καταβολή του φόρου στην Υψηλή Πύλη με απώτερο σκοπό την αποτροπή των κατακτητικών βλέψεων των Οθωμανών¹¹³.

Εντούτοις, ο Σελίμ Β΄ επιδιώκοντας να επισφραγίσει τη βασιλεία του με μία μεγάλη κατάκτηση, όπως άλλωστε το όριζε και η παράδοση, θέλησε να υλοποιήσει την επιθετική πολιτική των προκατόχων του εντάσσοντας στα κατακτητικά του σχέδια και την Κύπρο. Σύμφωνα με τους συμβούλους του, το νησί θεωρείτο «κλειδί» για τον έλεγχο της ανατολικής Μεσογείου και παράλληλα αποτελούσε για τους οθωμανούς προσκυνητές έναν ενδιάμεσο σταθμό προς τη ιερή τους πόλη, τη Μέκκα¹¹⁴. Επιπλέον, την απόφαση του σουλτάνου για κατάληψη του νησιού ενίσχυσαν οι παραινέσεις του φιλόδοξου και έμπιστου του φίλου Ιωσήφ Νάζη (Joao Miguís/Miguez). Ο Νάζη, Εβραίος στην καταγωγή, υπήρξε μία ηγετική προσωπικότητα δίπλα στον Σελίμ Β΄ και κατάφερε να εξασφαλίσει τον τίτλο του Δούκα της Νάξου με υποχρέωση την καταβολή 14.000 χρυσών δουκάτων τον χρόνο στο νέο σουλτάνο. Μετά από περιπετειώδη ζωή στη Δυτική Ευρώπη κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη και έγινε τραπεζίτης και μισθωτής φόρων του Σελίμ Β΄. Οι εμπορικές του δραστηριότητες εκτεινόταν από την Αμβέρσα μέχρι την Παλαιστίνη με αποτέλεσμα να πλήττονται τα συμφέροντα τόσο των Βενετών όσο και των Ισπανών. Από τις ενέργειες και τη γενικότερη δράση του Νάζη, τόσο οι Βενετοί όσο και οι Ισπανοί αρκετές φορές επιχείρησαν να τον εξολοθρεύσουν¹¹⁵.

Εξαιτίας των επεκτατικών βλέψεων του Σελίμ Β΄, ο φόβος μίας μεγάλης οθωμανικής επίθεσης ήταν διάχυτος σε ολόκληρη την Ευρώπη. Το αίσθημα αυτό ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο με τον τερματισμό του ουγγρικού πολέμου και της συνθήκης ειρήνης, που υπογράφηκε στις 17 Φεβρουαρίου 1568 ανάμεσα στον γερμανό αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό

¹¹³ Ziada M., “The Mamluk Conquest of Cyprus in the Fifteenth Century”, *BFAUE* 1/1 (1933), σελ. 90-113 και 2/1 (1934), σελ. 37-57· η ίδια, “The Mamluk Sultans, 1219-1517”, στο: M. Setton (επιμ.), *A History of the Crusades*, v. I, *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Madison 1975, σελ. 486-512· Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 711-712, 735, 745, 832-833· Ayalon D., “The End of the Mamlūk Sultanate: Why did the Ottomans Spare the Mamlūks of Egypt and Wipe out the Mamlūks of Syria”, *SI* 65 (1987), σελ. 125-148· Irwin R., «Οι εισβολές των Μαμελούκων στην Κύπρο», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικών βασιλείων – Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 159-176· İnalçik, *H Oθωμανική Αυτοκρατορία*, σελ. 79-80· Αριστέιδου Α., «Η καταβολή φόρου υποτέλειας της Κύπρου στο Μαμελούκο και αργότερα στον Τούρκο σουλτάνο», *EKEE* 24 (1998), σελ. 153-160.

¹¹⁴ Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 147.

¹¹⁵ Roth C., *The House of Naxi: The Duke of Naxos*, Philadelphia 1948· Grunebaum-Ballin P., *Joseph Naci, duc de Naxos*, Paris 1969· Pedani P., “Tra economia e geo-politica: La vision ottomana della guerra di Cipro”, *AIRCRO* 5 (2003), σελ. 287-288· Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, σελ. 424-431· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 145-146. Επίσης, σε πράκτορες του Νάζη αποδίδεται η πυρκαγιά που ξέσπασε στις 13-14 Σεπτεμβρίου του 1569 στον ναύσταθμο (*arsenale*) της Βενετίας στις παραμονές του κυπριακού πολέμου. Βλ. Χασιώτης Ι., *Οι Έλληνες στις παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου. Ειδήσεις, επαναστατικές κινήσεις και εξεγέρσεις στην ελληνική χερσόνησο από τις παραμονές ως το τέλος του κυπριακού πολέμου (1568-1571)*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 35-36, 63-65.

και στον σουλτάνο. Οι οθωμανικές δυνάμεις αποδεσμεύονταν πλέον από το συγκεκριμένο μέτωπο και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε κάποιο νέο χτύπημα¹¹⁶. Συνεπώς, ο τρόμος του τουρκικού κινδύνου που υπέβασκε σε ολόκληρη την Ευρώπη και οι συνεχείς και συγκεχυμένες πληροφορίες που έφευγαν από την Κωνσταντινούπολη προς τα ευρωπαϊκά κέντρα για μια νέα κρούση των Οθωμανών αύξαναν τις πιθανότητες για συγκεκριμένους στόχους. Ήδη από το 1567 κατακλύζουν τη βενετική μητρόπολη πληροφορίες που αφορούν τις πυρετώδεις πολεμικές προετοιμασίες των Οθωμανών και χαρακτηριστικά στις 20 Οκτωβρίου 1567 οι πληροφορίες αναφέρουν ως πιθανούς στόχους τη Μάλτα, τη Γολέτα ή την Κύπρο. Παρόμοιο είναι το περιεχόμενο και των μηνυμάτων του επόμενου έτους (30 Οκτωβρίου, 18 και 28 Νοεμβρίου, 14 Δεκεμβρίου του 1568), ενώ στις 11 και 25 Ιουνίου 1569 ο βενετός βάιλος στην Κωνσταντινούπολη πληροφορούσε τη Γαληνοτάτη ότι ο στόχος των Οθωμανών ήταν η ισπανοκρατούμενη Απουλία. Από την πλευρά τους οι Βενετοί στις 23 Ιουλίου του ίδιου έτους προσπαθώντας να εξαλείψουν τις πιθανότητες επίθεσης στα εδάφη τους στο μεσογειακό χώρο ζήτησαν από τον Σελίμ Β΄ τη διατήρηση της βενετοτουρκικής συνθήκης ειρήνης και φιλίας που είχαν υπογράψει παλαιότερα¹¹⁷.

Εντούτοις, τόσο οι Ισπανοί όσο και οι Βενετοί προετοιμάζονταν για τη νέα επίθεση της Ημισέληνου. Παρόλο που ο Καθολικός Βασιλέας βρισκόταν σε δυσμενή θέση εξαιτίας του πολέμου της Γρανάδας, που του δέσμευε μεγάλο τμήμα των ναυτικών και χερσαίων δυνάμεών του, έθεσε τα στρατεύματά του σε συναγερμό αναμένοντας την επιβεβαίωση του στόχου κρούσης των Οθωμανών. Την ίδια πολιτική ακολούθησε και η Γαληνοτάτη με τη συνεχή ενίσχυση και τον εξοπλισμό των κτήσεών της με στρατιωτικές δυνάμεις. Εκτός από τις αμυντικές αυτές ενέργειες, τόσο οι Ισπανοί όσο και οι Βενετοί προσπάθησαν σε αρκετές περιπτώσεις να σαμποτάρουν τις στρατιωτικές προετοιμασίες των Οθωμανών. Την χρονική περίοδο 1568-1570 κατάσκοποι των δύο παραπάνω δυνάμεων αποπειράθηκαν να πλήξουν την καρδιά του οθωμανικού ναυτικού, το ναύσταθμο στην Κωνσταντινούπολη. Στις προσπάθειες αυτές συμμετείχε και ένας κύπριος αρχιτεχνίτης που εργαζόταν στο ναυπηγείο. Ωστόσο, οι ενέργειες αυτές απέβησαν άκαρπες, αφού δεν κατάφεραν να προξενήσουν σημαντικές ζημιές στα οθωμανικά πλοία¹¹⁸. Τέλος, το 1569 ο βενετός βάιλος στην Κωνσταντινούπολη

¹¹⁶ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 880· Mantran R., “L’impero ottomano, Venezia e la guerra (1570-1670)”, *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia 1570-1670*, Venezia 1986, σελ. 227-229.

¹¹⁷ Χασιώτης, *Οι Έλληνες στις παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου*, σελ. 19-21· Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 878-879· Braudel F., *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄*, τ. Γ΄, Αθήνα 2002, σελ. 215-216.

¹¹⁸ Χασιώτης, *Οι Έλληνες στις παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου*, σελ. 35-36· Mantran, “L’impero Ottomano”, σελ. 227-233.

επιβεβαίωσε τις υποψίες για επικείμενη επίθεση των Οθωμανών γνωστοποιώντας στη Βενετία τις πυρετώδεις μυστικές στρατιωτικές προπαρασκευές, τη ναυπήγηση νέου στόλου και τη συγκέντρωση στρατευμάτων στην Καραμανία¹¹⁹.

Τελικά, στις 11 Φεβρουάριο 1570, ο Kubād Čawush αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη με προορισμό την καρδιά της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου, για να παραδώσει στη βενετική Σύγκλητο το τελεσίγραφο του σουλτάνου, με το οποίο ζητούσε την παράδοση της Κύπρου. Με 199 έναντι 220 ψήφους το αίτημα του Σελίμ Β΄ απορρίφθηκε από τη Σύγκλητο και η Βενετία βρέθηκε σε εμπόλεμη κατάσταση¹²⁰. Η απόφαση του σουλτάνου για κατάληψη του νησιού αποσκοπούσε στο να καταστήσει την ανατολική Μεσόγειο οθωμανική λίμνη, γεγονός που θα του έδινε τη δυνατότητα να αφοσιωθεί σε μελλοντικές επιχειρήσεις στη Δύση¹²¹.

Στις 17 Απριλίου 1570 το πρώτο κύμα του οθωμανικού στόλου ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη με προορισμό την απόμακρη βενετική κτήση με επικεφαλής τον Piali Pascha. Μετά από μερικές ημέρες ακολούθησε ο υπόλοιπος στόλος μεταφέροντας τις χερσαίες δυνάμεις, με αρχιστράτηγο τον Lâla Mustafâ Pacha. Η οθωμανική αρμάδα που αριθμούσε περίπου 350 πλοία προσέγγισε τις ακτές της Κύπρου την 1^η Ιουλίου 1570 και η απόβαση στις Αλυκές της Λάρνακας πραγματοποιήθηκε δύο ημέρες αργότερα¹²².

Ποια ήταν, όμως, η κατάσταση που επικρατούσε στην Κύπρο πριν από την εισβολή των Οθωμανικών δυνάμεων; Η Βενετία παρόλα τα προβλήματα που αντιμετώπιζε πριν από την έναρξη του κυπριακού πολέμου –μερική καταστροφή του στόλου της μετά από φωτιά που ξέσπασε στον ναύσταθμο στη Βενετία στις 13 Σεπτέμβριο 1569, προσπάθεια αντιμετώπισης του λιμού που ταλάνιζε τη βενετική ενδοχώρα, αδυναμία του βενετικού ναυτικού να αντιμετωπίσει τις ληστρικές επιθέσεις των Ουσκόκων πειρατών στην Αδριατική, μείωση των εσόδων του κράτους εξαιτίας του εμπορικού ανταγωνισμού της Βενετίας με τις υπόλοιπες

¹¹⁹ Coco C. and Manzonetto F., *Baili veneziani alla Sublime Porta: Storia e caratteristiche dell'ambasciata veneta a Costantinopoli*, Venezia 1985, σελ. 45-51· Fenlon L., *The Ceremonial City. History, Memory and Myth in Renaissance Venice*, London 2007, σελ. 158-159· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 143-149.

¹²⁰ Setton, *The Papacy and the Levant 1204-1571*, v. IV, σελ. 953-954· Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 887· Αριστείδου Α., «Μεχμέτ πασά Σοκόλοβιτς και Κυπριακός Πόλεμος», ΚΣ 51 (1987), σελ. 71-72· Monello G., *Accadde a Famagosta. L'assedio Turco ad una fortezza veneziana ed il suo sconvolgente finale*, Cagliari 2006, σελ. 28-29· Fenlon, *The Ceremonial City*, σελ. 160· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 33.

¹²¹ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 887-891· Norwich J., *Ιστορία της Βενετίας*, Αθήνα 1982³, σελ. 452· Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. Γ΄, σελ. 218· Κουμαριανού Α., *Ενημερωτικά δυτικά φύλλα (1570-1572). Ο Πόλεμος της Κύπρου*, Λευκωσία 2004, σελ. 62.

¹²² Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 892-896· Αριστείδου, «Μεχμέτ πασά Σοκόλοβιτς», σελ. 72-74· η ίδια, «Ο κυπριακός πόλεμος (1571-1573) και η κατάληψη της Λευκωσίας και τη Αμμοχώστου από τους Τούρκους σύμφωνα με ανέκδοτες πηγές του ιστορικού αρχείου της Ραγούζας», *EMA* 1 (1979), σελ. 12-48· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 58-59.

δυνάμεις της Μεσογείου (Γαλλίας, Αγγλίας, Πορτογαλλίας, Ισπανίας, Αψβουργικής Αυτοκρατορίας)– προσπάθησε να υπερασπιστεί τη μακρινή της κτήση¹²³.

Ο ορατός οθωμανικός κίνδυνος ώθησε τη Βενετία, κατά την τελευταία δεκαετία της κυριαρχίας της στο νησί, να μεριμνήσει περισσότερο για την αμυντική οργάνωση της κτήσης της. Συνεπώς, απέστειλε στο νησί έμπειρους στρατιωτικούς και μηχανικούς για να εκτιμήσουν την κατάσταση και να προτείνουν λύσεις για την καλύτερη αμυντική οργάνωσή του. Το 1562 ο Ascanio Savorgnan υπέβαλε έκθεση στη βενετική Γερουσία για τη γενική εικόνα που αντίκρουσε κατά την παρουσία του στην Κύπρο. Στην έκθεσή του μεταξύ άλλων ανέφερε ότι η Λευκωσία δεν διέτρεχε άμεσο κίνδυνο, αφού απείχε αρκετά μακριά από τη θάλασσα και δεν θα έπρεπε να ενισχυθεί περαιτέρω οχυρωματικά. Αντίθετα, υποστήριξε θα έπρεπε να ανοικοδομηθούν νέες οχυρώσεις, είτε στις Αλυκές της Λάρνακας, είτε στη Λεμεσό. Οι απόψεις του δεν έγιναν αποδεκτές και προσέκρουσαν στις σφοδρές αντιδράσεις και πιέσεις των ευγενών και των εύπορων αστών που διαβιούσαν στη Λευκωσία, αφού πλήττονταν τα συμφέροντά τους και ζητούσαν την άμεση ενίσχυση του φρουρίου της πρωτεύουσας¹²⁴.

Όταν, πλέον όμως, πλήθαιναν οι φόβοι για επικείμενη επίθεση των Οθωμανών στο νησί, η Βενετία έστειλε το 1567 τους Sforza Pallavicino και Giulio Savorgnan, αδελφό του προαναφερθέντος Ascanio. Ο μεν πρώτος, ως στρατιωτικός εμπειρογνώμονας, θα πρότεινε στη βενετική Σύγκλητο τρόπους για την καλύτερη οργάνωση των αμυντικών δυνάμεων και ο δεύτερος θα ήταν υπεύθυνος για τα οχυρωματικά έργα, που θα έπρεπε είτε να επισκευαστούν είτε να ανακατασκευαστούν με τρόπο που να εξυπηρετούν τη σύγχρονη στρατιωτική μηχανική και κυρίως την ανάγκη για αποτελεσματική αντιμετώπιση της ολοένα και αυξανόμενης χρήσης του πυροβολικού. Οι δύο εμπειρογνώμονες με την αρωγή τόσο της μητρόπολης όσο και του εντόπιου στοιχείου, ιδιαίτερα των ευγενών και των αστών, δαπάνησαν σημαντικά χρηματικά ποσά για τη διαμόρφωση και ενίσχυση των σημαντικότερων οχυρωμένων πόλεων του νησιού, της Λευκωσίας, της Αμμοχώστου και της Κερύνειας. Την άνοιξη του 1567 η Βενετία δαπάνησε 50.000 δουκάτα για την αμυντική οχυρωματική οργάνωση του νησιού και άλλα 50.000 για την αποστολή έμφυχου και άφυχου υλικού¹²⁵.

¹²³ Lane, *Βενετία η Θαλασσοκράτειρα*, σελ. 412-418· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 149-150.

¹²⁴ Perbellini G., “Le fortificazioni del regno di Cipro nello Stato Veneto (XV-XVI sec.)”, ΚΣ 50 (1986), σελ. 215-220· ο ίδιος, *The Fortress of Nicosia, Prototype of European Renaissance Military Architecture*, Nicosia 1994, σελ. 9-10· Grivaud, *Venice and the Defence of the Regno di Cipro*, σελ. 163-222.

¹²⁵ Hale J., “From Peacetime Establishment to Fighting Machine: the Venetian Army and the War of Cyprus and Lepanto”, στο: J. Benzoni (επιμ.), *Il mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Firenze 1974, σελ. 175-179· Fenlon, *The Ceremonial City*, σελ. 157· Grivaud G., “Une société en guerre: Chypre face à

Η Λευκωσία, χάρι στα σχέδια του Giulio Savorgnan, απέκτησε οχυρωμένη αστεροειδή περίμετρο με έντεκα προμαχώνες, που οι επτά από αυτούς έφεραν ονόματα ευγενών-φεουδαρχικών οικογενειών του βασιλείου. Για την επίτευξη των νέων οχυρώσεων χρειάστηκε η κατεδάφιση οικιστικών περιοχών της πόλης (καταστράφηκαν 1800 σπίτια, 40 εκκλησίες, παρεκκλήσια και μοναστήρια) και από τις οκτώ πύλες διατηρήθηκαν μόνο οι τρεις (Αμμοχώστου, Κερύνειας και Πάφου). Εντούτοις, παρόλες τις προσπάθειες για ολοκλήρωση των οχυρωματικών έργων της πρωτεύουσας πριν από την έκρηξη του πολέμου, αυτά δεν ολοκληρώθηκαν πλήρως¹²⁶.

Παρόλα αυτά, τα τείχη της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου αποτέλεσαν άριστα επιτεύγματα της στρατιωτικής αρχιτεκτονικής την εποχή της Αναγέννησης. Όσον αφορά την Αμμόχωστο, αυτή αποτέλεσε σημαντικό κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου στην ανατολική Μεσόγειο, καθώς επίσης και το τελευταίο χριστιανικό προπύργιο στην Ανατολή, που αντιστάθηκε σθεναρά στην επεκτατική πολιτική των Οθωμανών κατά το τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα. Καθ' όλη τη διάρκεια της βενετοκρατίας, οι διοικούντες επέδειξαν επισταμένη μέριμνα για τις οχυρώσεις της Αμμοχώστου. Με την έναρξη της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο, το 1489, θεσπίστηκε για την Αμμόχωστο η εσαεί παραχώρηση του 10% των εισοδημάτων του δημόσιου ταμείου (*camera*) για τα οχυρωματικά έργα και παράλληλα από το 1506 δαπανούνταν επιπλέον 100 δουκάτα το μήνα για το σκοπό αυτό, ποσό που κατά τη διάρκεια των ετών αυξανόταν ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες. Υπολογίζεται ότι το χρονικό διάστημα 1492-1528 δαπανήθηκαν για τα οχυρωματικά έργα 178.902 δουκάτα. Εν τω μεταξύ, η διοίκηση του νησιού χρησιμοποίησε τις υπηρεσίες των ενήλικων ελεύθερων χωρικών, που υποχρεώνονταν να προσφέρουν υποχρεωτική εργασία (αγγαρεία) προς το δημόσιο δέκα ημερών (μετέπειτα έξι) ετησίως, γεγονός που συνέδραμε σημαντικά στην ολοκλήρωση των οχυρώσεων. Παράλληλα, η Βενετία κάθε χρόνο έστελνε στην Αμμόχωστο επαγγελματίες τεχνίτες για τον σκοπό αυτό. Με την ολοκλήρωση των οχυρωματικών έργων και την ανέγερση του προμαχώνα Martinengo το 1560, που θεωρείται

la conquête ottomane», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαλινοτάτη και η Ευγενεσιότητα. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ.σελ. 194-195· Panciera W., “Giulio Savorgnan e la costruzione della fortezza di Nicosia (1567-1570)”, στο: Ε. Skoufari (επιμ.), *La Serenissima a Cipro. Incontri di culture nel cinquecento*, Viella 2013, σελ. 135-138.

¹²⁶ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 472-474· Perbellini G., *The Fortress of Nicosia, Prototype of European Renaissance Military Architecture*, Nicosia 1994, σελ. 8-10· Coldstream N. και Ιακώβου Μ., «Βενετικές οχυρώσεις», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 175-177· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 60-62· Panciera, “Giulio Savorgnan”, σελ. 138-142· Lanfranchi F., “Giulio Savorgnano a Nicosia. Nascita di una fortezza “alla moderna” (1567-1570)”, *SV* 71 (2015), σελ. 277-444· Grivaud, *Venice and the Defence of the Regno di Cipro*, σελ. 259-476.

ως ο καλύτερος τεχνολογικά αρχιτεκτονικός σχεδιασμός προμαχώνα μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα¹²⁷. Σύμφωνα με τον βενετό στρατιωτικό μηχανικό Giovanni Girolamo Sanmichieli, που επιφορτίστηκε με την εποπτεία των οχυρωματικών έργων της Αμμοχώστου το 1558, η πόλη αποτελούσε το «κλειδί του βασιλείου της Κύπρου» («la chiave del Regno»), αφού συμβάδιζε η οικονομική της σπουδαιότητα με τη καίρια γεωγραφική και στρατιωτική της θέση¹²⁸. Γενικότερα, τα τείχη της Αμμοχώστου οφείλουν αρκετά στους σχεδιασμούς των βενετών μηχανικών με κυριότερους τους Ercole Martinengo (1555), Giovanni Girolamo Sanmichieli (1558), Luigi Brungoli (1561), Ascanio και Giulio Savorgnan (1562) κ.ά.¹²⁹. Επιπλέον, εξαιτίας της καίριας σημασίας της για το βασίλειο της Κύπρου, η πόλη αποτέλεσε έδρα του καπετάνιου της Αμμοχώστου (*capitano di Famagosta*), ο οποίος διέθετε διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες. Ο *capitano* σε καιρό ειρήνης είχε υπό την εποπτεία του όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις του νησιού, ενώ σε καιρό πολέμου ή έκτακτων καταστάσεων η μητρόπολη έστελνε στην Κύπρο ένα γενικό προβλεπτή (*pronveditor general*), ο οποίος αναλάμβανε την ηγεσία των στρατιωτικών τμημάτων¹³⁰.

Επισταμένης φροντίδας από τους Βενετούς έτυχε και το φρούριο της Κερύνειας. Μέχρι το 1528 δαπανήθηκαν 33.868 δουκάτα για τα οχυρωματικά έργα και στις 11 Μαρτίου 1562 η βενετικής Σύγκλητος ψήφισε ειδική φορολογία για τον σκοπό αυτό. Ο Ascanio Savorgnan στην έκθεσή του προς τη βενετική Σύγκλητο το 1562 πρότεινε την κατεδάφιση του φρουρίου και την ανέγερση νέου στον δρόμο προς την πρωτεύουσα. Εντούτοις, η εισήγησή του δεν εισακούστηκε και πριν από την οθωμανική απόβαση έγιναν οι αναγκαίες επιδιορθώσεις¹³¹.

Όσον αφορά τα ήσσονος σημασίας φρούρια του νησιού, οι Βενετοί αρκέστηκαν είτε στη διατήρησή τους είτε στην αχρήστευσή τους. Στην οροσειρά του Πενταδακτύλου, τα φρούρια της Καντάρας, του Αγίου Ιλαρίωνα και του Βουφαβέντου, ενώ χρησιμοποιήθηκαν

¹²⁷ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 472-473· Coldstream και Ιακώβου, «Βενετικές οχυρώσεις», σελ. 177-179· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 57-58.

¹²⁸ Ο Giovanni Girolamo Sanmichieli επιφορτίστηκε την εποπτεία των οχυρωματικών έργων τόσο της Κέρκυρας όσο και της Αμμοχώστου και θεωρούσε την πρώτη ως το «κλειδί της Ιταλίας» και τη δεύτερη ως το «κλειδί του βασιλείου της Κύπρου». Βλ. Manno A., «Politica e architettura militare: Le difese di Venezia (1557-1573)», *SV* n.s. 11 (1986), σελ. 9· Grivaud G. and Patapiou N. (εκδ.), *Pietro Valderio - La guerra di Cipro*, Nicosia 1996, σελ. 167-168· Tasoto S., *Fortezze veneziane dall'adda all'Egeo. La difesa della Repubblica di Venezia nei disegni della biblioteca Comunale di Treviso (secoli XVI-XVIII)*, Venezia 2014, σελ. 11, 17-19.

¹²⁹ Perbellini, «Le fortificazioni del regno di Cipro» σελ. 206-214· Παταπίου Ν., «Οι οχυρώσεις της Αμμοχώστου επί βενετοκρατίας (ΙΣΤ΄ αι.)», *EKEE* 25 (1999), σελ. 79-130.

¹³⁰ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 459-460, 466-471· ο ίδιος, «Κύπρος: Επαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας», σελ. 161-162· Πανοπούλου, «Βενετοί και ελληνική πραγματικότητα», σελ. 281-282· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 31-33.

¹³¹ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 473· Grivaud, *Venice and the Defence of the Regno di Cipro*, σελ. 163-222.

κατά την πρόιμη βενετική περίοδο, προς τα τέλη της εγκαταλείφθηκαν. Το γεγονός αυτό οφειλόταν στη γενικότερη αμυντική τακτική που ακολουθούσαν οι Βενετοί, που προτιμούσαν τη συγκέντρωση στρατιωτικών δυνάμεων σε παράκτιες περιοχές, παρά στον καταμερισμό τους σε πολλά μικρότερα φρούρια και δη στην ενδοχώρα. Ωστόσο, στην περίπτωση της Κύπρου ούτε αυτή η τακτική εφαρμόστηκε, αφού την ίδια τύχη με αυτά της οροσειράς του Πενταδακτύλου είχαν και τα φρούρια της Λεμεσού και της Πάφου. Στην πρώτη περίπτωση, οι Βενετοί αποφάσισαν να καταστρέψουν το φρούριο της Λεμεσού μετά την αιφνιδιαστική και ληστρική επίθεση των Οθωμανών το 1539, με σκοπό να μην χρησιμεύσει σε ανάλογη περίπτωση ως ορμητήριο του εχθρού. Όσον αφορά την Πάφο, οι δύο πύργοι που βρίσκονταν στο λιμάνι παραμελήθηκαν. Η πρόταση του Giulio Savorgnan, το 1567, για ανέγερση φρουρίου στις Αλυκές, που είχε εξελιχθεί σε σημαντικό οικονομικό κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου με τη Συρία, δεν υλοποιήθηκε ποτέ, γεγονός που διευκόλυνε την αποβατική ενέργεια των Οθωμανών τον Ιούνιο του 1570. Συνεπώς, τα κυριότερα κέντρα αντίστασης των Βενετών ήταν η Λευκωσία και η Αμμόχωστος και με την έναρξη του κυπριακού πολέμου εκεί θα κρινόταν η τύχη του νησιού¹³².

Τον Ιουνίου του 1570, ο οθωμανικός στόλος με ιδιαίτερη ευκολία προσέγγισε τις ακτές της Λάρνακας και χωρίς αντίσταση αποβίβασε τα στρατεύματά του, στις 3 Ιουνίου 1570. Οι Οθωμανοί προσπάθησαν να εδραιώσουν τις θέσεις τους στις γύρω περιοχές πριν λάβουν την οριστική απόφαση του στόχου τους για το ένα από τα δύο αστικά κέντρα του νησιού. Παράλληλα, επιχείρησαν καταδρομικές επιθέσεις σε γειτονικά χωριά και ενδεικτική είναι η περίπτωση των Λευκάρων. Στις 4 Ιουλίου εχθρικά τμήματα προσέγγισαν το χωριό και οι κάτοικοι δήλωσαν ανενδοίαστα υποταγή. Η στάση αυτή των χωρικών οφειλόταν αρχικά στη αδυναμία τους να αντισταθούν σε ένα οργανωμένο στρατό λόγω της έλλειψης οπλισμού. Επίσης, η αδράνειά τους να προβάλουν αντίσταση, θεωρήθηκε από τους ιστορικούς, ως απόρροια της γενικότερης δυσαρέσκειας που ένιωθαν τα κατώτερα αγροτικά στρώματα των Κυπρίων εξαιτίας της σκληρής έως τότε πολιτικής των Βενετών απέναντί τους. Η παθητική στάση των κατοίκων του χωριού μόλις έγινε γνωστή στη Λευκωσία είχε ως αποτέλεσμα την άμεση αντίδραση της διοίκησης. Ο τοποτηρητής Nicolò Dandolo διέταξε στις 9 Ιουλίου εκατό έφιππους *stradioti* και 600 στρατιώτες, υπό την αρχηγία του Ευγένιου Λάσκαρη Μεγαδούκα,

¹³² Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 473-474· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 63· Nicolaou-Konnari A. and Schabel C., «Limassol», σελ. 351-352.

να μεταβούν στο χωριό και να αφανίσουν όλους τους άνδρες για παραδειγματισμό, ενώ τις οικογένειές τους να τις οδηγήσουν στη Λευκωσία¹³³.

Με τη στρατοπέδευση των οθωμανικών δυνάμεων στην περιοχή των Αλυκών, ο αρχιστράτηγος Lâla Mustafâ Pacha θέλησε να δείξει τις φιλειρηνικές του διαθέσεις αποστέλλοντας επιστολή στη διοίκηση της Λευκωσίας μέσω ενός αιχμαλώτου με την οποία ζητούσε την παράδοση του νησιού. Ως αντάλλαγμα ο πασάς θα χορηγούσε σε όλους τους φεουδάρχες και στους κατοίκους της πόλης την προσωπική και θρησκευτική τους ελευθερία¹³⁴. Παράλληλα, σημείωσε στην επιστολή του το τί θα επακολουθούσε σε περίπτωση που δεν θα συμμορφώνονταν με τη βούλησή του και τα στρατεύματά του καταλάμβαναν το νησί. Οι βενετικές αρχές της Λευκωσίας, με επικεφαλής τον τοποτηρητή Nicolò Dandolo, απέφυγαν να απαντήσουν στον αρχιστράτηγο αναμένοντας την επίθεση των Οθωμανών. Η απόφαση της επίθεσης δεν άργησε να ληφθεί από τον Lâla Mustafâ Pacha, αφού, από τη μία, οι πληροφορίες που λάμβανε για την πρωτεύουσα τόνιζαν τη μη ολοκλήρωση των οχυρωματικών έργων και, από την άλλη, οι ειδήσεις για την Αμμόχωστο υποδήλωναν την άριστη αμυντική κατάσταση και τη σημαντική παρουσία δύο ικανών και έμπειρων στρατιωτικών, των Marc'Antonio Bragadin και Astorre Baglione.

Εν τέλει, στις 26 Ιουλίου 1570, ο Lâla Mustafâ Pacha οδήγησε τα στρατεύματά του προς την πρωτεύουσα. Σύμφωνα με τις οθωμανικές πηγές η στρατιωτική του δύναμη αριθμούσε περίπου 60.000 με 100.000 άνδρες, ενώ μέσα στα τείχη της πρωτεύουσας οι αμυνόμενοι ανέρχονταν περίπου στις 12.000. Οι Οθωμανοί στρατοπέδευαν γύρω από την πρωτεύουσα και κατασκεύασαν οχυρωματικά έργα, που θα χρησίμευαν στον βομβαρδισμό των τειχών και της πόλεως. Την υπεράσπιση της πόλης ανέλαβαν δύο πρόσωπα ανίκανα στρατιωτικά, να αντιμετωπίσουν τον οθωμανικό κίνδυνο, και αυτά ήταν ο βενετός τοποτηρητής Nicolò Dandolo και ο κύπριος ευγενής Eugenio Singlitico, ο κόμης του Roucha. Εξαιτίας της μη ολοκλήρωσης των οχυρωματικών έργων, των λανθασμένων χειρισμών των δύο ανίκανων διοικητών κατά τη διάρκεια του πολέμου και της έλλειψης εξωτερικής βοήθειας, η μοίρα της πόλης ήταν προκαθορισμένη. Οι μάχες διήρκεσαν 45 ημέρες και στις 9 Σεπτεμβρίου οι Οθωμανοί κατάφεραν να εισβάλουν στην πόλη. Οι λεηλασίες και οι σφαγές διήρκεσαν πάνω από τρεις ημέρες. Σύμφωνα με τις πηγές, τα θύματα της πρώτης ημέρας ξεπέρασαν τις 20.000, ενώ αντίστοιχος ήταν ο αριθμός των αιχμαλώτων που οδηγήθηκαν στα

¹³³ Grivaud G., "Une société en guerre", σελ. 198-199' ο ίδιος, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 64' Παταπίου Ν., «Η σφαγή στα Λεύκαρα τον Ιούλιο του 1570. Αρχαιακές μαρτυρίες», *Θησαυρίσματα* 44 (2014), σελ. 157-198.

¹³⁴ Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 64.

διάφορα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Ο Nicolò Dandolo βρήκε τραγικό θάνατο στο μέγαρο της βενετικής διοίκησης μαζί με άλλους υπερασπιστές που κατέφυγαν εκεί για προστασία. Από την πόλη κατάφεραν να δραπετεύσουν στα βουνά αρκετοί *stradioti* με τους περισσότερους να καταλήγουν στην Αμμόχωστο και ενισχύουν την άμυνά της¹³⁵. Από την καταστροφική μανία των Οθωμανών δεν γλύτωσαν σημαντικά καλλιτεχνικά έργα και αντικείμενα αξίας. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι χρειάστηκαν οκτώ ημέρες για να μεταφερθούν από την πρωτεύουσα όσα είχαν κλαπεί από τα οθωμανικά στρατεύματα¹³⁶.

Με την νίκη του ο Lâla Mustafâ Pacha έστειλε σε όλα τα σημεία του νησιού αγγελιοφόρους, να αναγγείλουν το μήνυμα της κατάληψης της πρωτεύουσας. Παράλληλα, έδωσε εντολή το κεφάλι του τοποτηρητή Dandolo να τοποθετηθεί σε ένα σάκο με αργυρά νομίσματα και να σταλεί στη διοίκηση της Αμμοχώστου με το μήνυμα να του παραδώσουν την πόλη. Μετά τη τριήμερη λεηλασία της Λευκωσίας ο Lâla Mustafâ Pacha στράφηκε χωρίς χρονοτριβή στα οχυρά, της Κερύνειας, της Λεμεσού και της Πάφου. Παρά τις εντολές του Marc'Antonio Bragadin να μην παραδοθούν στον εχθρό, οι βενετοί διοικητές των οχυρών μπροστά στον κίνδυνο της κατάληψης και των αντιποίνων προχώρησαν στην παράδοσή τους χωρίς αντίσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι διοικητές του οχυρού της Κερύνειας Giovanni Maria Mudazzo και ο Alfonso Palazzo (*castellano*), που μπροστά στο φόβο της κατάληψης παράκουσαν τις σαφείς εντολές του Bragadin και παραδόθηκαν. Ο πασάς μετά την παράδοση των κλειδιών της πόλης από τους δύο βενετούς αξιωματούχους, τους άφησε μαζί με την φρουρά τους να αναχωρήσουν για την Κρήτη. Οι δύο φρούραρχοι κλήθηκαν στη Βενετία, όπου πέρασαν από δίκη και καταδικάστηκαν σε φυλάκιση¹³⁷.

Η αρχή του τέλους της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο σήμανε στις 17 Σεπτεμβρίου 1570 όταν τα οθωμανικά στρατεύματα έκαναν την εμφάνισή τους μπροστά στα τείχη της Αμμοχώστου. Ο κύριος όγκος των στρατευμάτων του Lâla Mustafâ Pacha έφτασε τις 200.000-250.000 άνδρες που υποστηρίζονταν από πυροβολικό 74 κανονιών. Η πληθώρα των στρατευμάτων του οθωμανού αρχιστράτηγου οφειλόταν στη συνεχή ενίσχυση των τμημάτων του με έμψυχο και άψυχο υλικό από την Καραμανία και τη Συρία. Στο αντίπαλο στρατόπεδο η βοήθεια που αναμενόταν από τη Βενετία, για να συνδράμει τους αμυνόμενους, δεν έφτασε

¹³⁵ Από τις πηγές γίνονται γνωστά αρκετά ονόματα *stradioti* που κατέφυγαν από τη Λευκωσία στην Αμμόχωστο. Βλ. Quarti G., *La guerra contro il Turco a Cipro e a Lepanto: 1570-1571. Storia documentata*, Venezia 1935, σελ. 503-504· Monello, *Accadde a Famagosta*, σελ. 3.

¹³⁶ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 953 και 962-985· Grivaud, "Une société en guerre", σελ. 196-197· ο ίδιος, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 84, 152-153· Moro F., *Venezia in guerra. Quattordici secoli di storia politica e battaglia*, Venezia 2011, σελ. 179-180.

¹³⁷ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 987-988· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ 86-88.

ποτέ. Παρ' όλα αυτά, το σθένος των υπερασπιστών της Αμμοχώστου ήταν άριστο και όλοι ήταν αποφασισμένοι να αντισταθούν, δηλώνοντας την πίστη τους στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου.

Υπό τις διαταγές του *capitano* της Αμμοχώστου Marc'Antonio Bragadin, τέθηκαν 3.000-4.000 έμπειροι πεζοί ιταλοί μισθοφόροι, 200-300 έφιπποι *stradioti* και 4.000 περίπου γηγενείς οπλοφόροι. Η στρατιωτική κατάσταση της Αμμοχώστου ήταν πολύ καλύτερη από αυτήν της Λευκωσίας, αφού τα οχυρωματικά έργα είχαν ολοκληρωθεί, τα μισθοφορικά σώματα σιτιζόνταν και αμείβονταν κανονικά, υπήρχε οργανωμένο νοσοκομείο για την περίθαλψη τραυματιών και γενικά το ηθικό τόσο των στρατιωτικών δυνάμεων όσο και του πληθυσμού ήταν ακμαιότατο. Σε αντιδιαστολή με την κατάσταση που επικρατούσε στη Λευκωσία –ο πληθυσμός της οποίας έδειχνε τη δυσαρέσκεια του απέναντι στο πρόσωπο του τοποτηρητή Nicolò Dandolo και την απροθυμία του για αντίσταση– ο πληθυσμός της Αμμοχώστου ήταν έτοιμος να συμμετάσχει ενεργά στη άμυνα της πόλης. Παράλληλα, είχε πίστη στους ανώτατους διοικητές του, Marc'Antonio Bragadin, Astorre Baglione και Lorenzo Tierolo, πρόσωπα αγαπητά που ενέπνεαν εμπιστοσύνη και αποφασιστικότητα για την απόκρουση του κοινού εχθρού¹³⁸.

Καθ' όλη τη διάρκεια της εντεκάμηνης πολιορκίας της Αμμοχώστου το ηθικό των αμυνόμενων παρέμενε υψηλό παρόλες τις κακουχίες και την ανισότητα των δυνάμεων μεταξύ των δύο στρατευμάτων. Ο Lâla Mustafâ Pacha προσπάθησε με κάθε τρόπο να κάμψει το ηθικό των πολιορκημένων και να τους εξαναγκάσει σε παράδοση, ενώ οι Marc'Antonio Bragadin και Astorre Baglione αντιστέκονταν σθεναρά περιμένοντας τη βοήθεια από τη Δύση. Πίστευαν ότι η Γαληνοτάτη δεν θα άφηνε στο έλεος των απίστων την μακρινή της κτήση. Τελικά, η μόνη βοήθεια που έφτασε στην πόλη ήταν στις 26 Ιανουαρίου 1571 μετά την παράτολμη ενέργεια του Marc'Antonio Querini να σπάσει τον οθωμανικό κλοιό και να αποβιβάσει στρατιωτικές δυνάμεις από την Κρήτη¹³⁹.

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η Βενετία με την εξαγγελία της έκρηξης του πολέμου προσπάθησε να συγκροτήσει, με τη βοήθεια του πάπα Πίου Ε' και του Καθολικού Βασιλέα Φιλίππου Β', μία χριστιανική σταυροφορία για τη σωτηρία της Κύπρου. Η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου θέλησε να καταστήσει ως προς το συμφέρον της ένα τοπικό πόλεμο σε διεθνή, ανακόπτοντας την κατακτητική μανία των Οθωμανών και

¹³⁸ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 988-998· Αριστείδου, «Μεχμέτ πασά Σοκόλοβιτς», σελ. 73-74· Fenlon, *The Ceremonial City*, σελ. 162-163· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 155-156· Moro, *Venezia in guerra*, σελ. 181-183.

¹³⁹ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 1005-1006· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 157.

εξωθώντας τους σε μία συμβιβαστική συμφωνία. Υπέρμαχος υποστηρικτής της προσπάθειας της Βενετίας να αντιτάξει τον χριστιανικό κόσμο έναντι του μουσουλμανικού αποτέλεσε ο πάπας Πίος Ε΄. Η ηγετική αυτή φυσιογνωμία στο κάλεσμα της Γαληνοτάτης για βοήθεια έδρασε άμεσα και κατόρθωσε να ενώσει τις δύο χριστιανικές δυνάμεις της Μεσογείου, τη Βενετία και τη Ισπανία, παρά την αμοιβαία τους καχυποψία και δυσπιστία. Παρόλες τις δυσκολίες, η συνεργασία των τριών χριστιανικών δυνάμεων είχε ως συνέπεια τη δημιουργία ενός τεράστιου στόλου αποτελούμενου από 12 παπικά πλοία με επικεφαλής τον Marco Antonio Colona, 126 βενετικά υπό τον Girolamo Zane και τέλος 49 ισπανικά κάτω τον Gian Andrea Doria.

Εν τέλει, στις 31 Αυγούστου 1570, ο συμμαχικός στόλος των τριών χριστιανικών δυνάμεων συγκεντρώθηκε στο λιμάνι της Σούδας στην Κρήτη. Η εσκεμμένη, όμως, καθυστέρηση του απόπλου των ισπανικών δυνάμεων από τη Μεσσήνη της Ιταλίας για τη βενετική κτήση είχε ως αποτέλεσμα τη βραδύτητα της σταυροφορίας. Παρόλο που η περίοδος των θαλάσσιων επιχειρήσεων διαρκούσε μέχρι τα τέλη του καλοκαιριού ο χριστιανικός στόλος αναχώρησε από την Κρήτη στις 17 Σεπτεμβρίου 1570. Στις ακτές της Μικράς Ασίας και ειδικότερα στα ανοικτά του Φοίνικα ο σταυροφορικός στόλος πληροφορήθηκε την άλωση της Λευκωσίας και των υπόλοιπων πόλεων, εκτός της Αμμοχώστου. Οι αρχηγοί του στόλου έκριναν ανώφελη την επέμβαση στο νησί και προτίμησαν την επιστροφή τους στην Κρήτη. Η αδράνεια των παραπάνω αξιωματούχων για ολοκλήρωση του στόχου της σταυροφορίας προκάθориσε την τύχη του νησιού¹⁴⁰.

Εν τω μεταξύ, στην Αμμόχωστο οι αμυνόμενοι καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα αντιστεκόταν με ανδρεία και αποφασιστικότητα στις σφοδρές επιθέσεις των δυνάμεων του Lâla Mustafâ Pacha. Οι απώλειες στο στρατόπεδο του τελευταίου ήταν αρκετές και το ηθικό των στρατιωτών του άρχισε να κάμπτεται. Η κατάσταση μεταβλήθηκε υπέρ των Οθωμανών την άνοιξη του 1571 όταν ενισχύθηκαν με νέα στρατεύματα και προμήθειες από τη Συρία και τη Μικρά Ασία, ενώ οι έγκλειστοι στην πόλη παρέμεναν χωρίς καμία βοήθεια.

Από τον Ιούνιο οι έντονοι και ακατάπαυστοι βομβαρδισμοί άρχισαν να προξενούν καταστροφές τόσο στα τείχη όσο και στο εσωτερικό της πόλης. Παρόλα αυτά, η αντίσταση των υπερασπιστών προκάλούσε τον θαυμασμό και την έκπληξη των αντιπάλων τους, αφού τη μέρα πολεμούσαν και το βράδυ επισκεύαζαν τις ζημιές στις οχυρώσεις. Ο Bragadin

¹⁴⁰ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 886-887, 901-928· Setton, *The papacy and the Levant*, v. IV, σελ. 234-237· Mantran, "L' Impero Ottomano", σελ. 228· Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. Γ', σελ. 221-227· Fenlon, *The Ceremonial City*, σελ. 162-171.

ευελπιστούσε ακόμη στην άφιξη του συμμαχικού στόλου που θα έφερνε τη σωτηρία στο νησί και την εκδίωξη των Οθωμανών. Ωστόσο, αυτό δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ με αποτέλεσμα στις 31 Ιουλίου ο Bragadin να προχωρήσει στην υλοποίηση της κοινής απόφασης που πάρθηκε με τους πολίτες για παράδοση της πόλης. Η φρουρά της Αμμοχώστου είχε πλέον φτάσει στα έσχατα όρια αντίστασης και αντοχής, αφού οι εναπομείναντες ενεργοί στρατιώτες ανέρχονταν στους 500. Οι όροι που συμφωνήθηκαν ανάμεσα στους δύο αρχιστράτηγους περιλάμβαναν την απρόσκοπτη αναχώρηση όλων των ιταλών στρατιωτών και των οικογενειών τους με τα υπάρχοντά τους για την Κρήτη. Το μέτρο αυτό θα ίσχυε και για τους Κυπρίους, ενώ όσοι δεν επιθυμούσαν να εγκαταλείψουν το νησί θα απολάμβαναν την ατομική και θρησκευτική τους ελευθερία¹⁴¹.

Η παράδοση της πόλης υπογράφηκε στις 5 Αυγούστου 1571 από τον Lâla Mustafâ Pacha και τον Marc'Antonio Bragadin. Κατά την παράδοση των κλειδιών της πόλης ο οθωμανός στρατηγός αθέτησε την υπόσχεσή του, συνέλαβε όλους τους αξιωματικούς που συνόδευαν τον Bragadin και τους εκτέλεσε τον ένα μετά τον άλλο έξω από την σκηνή του. Σε αυτούς συγκαταλέγονταν οι Astorre Baglione, Juan Antonio Querini και Alvise Martinengo, ενώ από εκείνη τη στιγμή άρχισε το μαρτυρικό τέλος του Marc'Antonio Bragadin με το κόψιμο της μύτης και των αυτιών του. Στις 15 Αυγούστου 1571 ο Lâla Mustafâ Pacha πραγματοποίησε θριαμβευτική είσοδο στην Αμμόχωστο. Η βαρβαρότητά του εκδηλώθηκαν προς το πρόσωπο του Marc'Antonio Bragadin λίγες ημέρες αργότερα. Αρχικά, τον περιέφεραν σε όλη την πόλη, τον ανάγκασαν να μεταφέρει στην κορυφή όλων των πύργων ένα σακί χώμα, τον έδεσαν πάνω στο κατάρτι της γαλέρας του Arab Pasha για να γίνει ορατός από όλους τους αιχμαλώτους και τέλος τον οδήγησαν στον τόπο του μαρτυρίου του, στην κεντρική πλατεία της Αμμοχώστου. Εκεί του πρότειναν να αλλαξοπιστήσει για να κερδίσει την ελευθερία του. Ωστόσο, ο σκληροτράχηλος στρατιωτικός προτίμησε μαρτυρικό θάνατο. Ο δήμιος ξεκίνησε τη φρικαλέα πράξη του γδέρνοντας το σώμα του Bragadin και λίγο αργότερα ο βενετός διοικητής της Αμμοχώστου παρέδωσε το πνεύμα του. Οι εκτελεστές του δεν έμειναν μέχρι εκεί, διαμέλισαν το σώμα του, γέμισαν το δέρμα του με άχυρα και βαμβάκι και το περίφεραν ως τρόπαιο σε ολόκληρη την πόλη και στις ακτές της Συρίας και της Καραμανίας προς συμμόρφωση των υπόλοιπων χριστιανών. Με το μαρτυρικό τέλος των υπερασπιστών της Αμμοχώστου έπεσε η αυλαία της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Στις

¹⁴¹ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 1008-1027· Monello, *Accadde a Famagosta*, σελ. 32-36· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 113-117.

22 Σεπτέμβρη 1571 ο Lâla Mustafâ Pacha αναχώρησε από την Κύπρο με τρόπαια και αιχμαλώτους για την Κωνσταντινούπολη¹⁴².

Με την αποχώρηση του οθωμανικού στόλου από το νησί ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού αιχμαλωτίστηκε και οδηγήθηκε στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Τα δεσμά της αιχμαλωσίας δεν απέφυγαν ούτε οι υπερασπιστές του νησιού, που κατά κύριο λόγο ήταν βενετοί και έλληνες στρατιώτες. Σύμφωνα με τις πηγές, ο αριθμός των αιχμαλώτων που έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών κυρίως από τα δύο αστικά κέντρα, της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, ανέρχονταν σε αρκετές χιλιάδες. Ειδικότερα, ο αριθμός των αιχμαλώτων στη Λευκωσία κυμαίνεται από 15.000 έως 25.000, ενώ στην Αμμόχωστο μερικές χιλιάδες¹⁴³. Οι αριθμοί αυτοί τείνουν να αποδειχθούν πραγματικοί, παρόλο που μέχρι σήμερα θεωρούνταν υπερβολικοί. Συνδυάζοντας τις πηγές έρχονται στο φως συνεχώς νέα στοιχεία για τις τραγικές συνέπειες του κυπριακού πολέμου και για τις ιστορίες των αιχμαλώτων. Στοιχεία που αφορούν το θέμα αυτό αντλούνται μόνο αποσπασματικά από αρχειακά τεκμήρια που είναι κατατεθειμένα είτε στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας (Archivio di Stato di Venezia, κυρίως στις σειρές *Senato Terra*, *Senato Mar*, *Suppllice di dentro*, *Suppllice di fuori*, *Bailo à Constantinopoli*, *Senato*, *Dispacci degli Ambasciatori e residenti Costantinopoli*) είτε σε άλλα αρχεία (π.χ. Archivio Segreto Vaticano, Archivio General de Simancas κ.ά.)¹⁴⁴, που παρουσιάζουν ατομικές αιτήσεις είτε για την απελευθέρωση των ιδίων των αιχμαλώτων είτε των συγγενικών τους προσώπων¹⁴⁵. Επίσης, σημαντικές πληροφορίες για το θέμα αυτό αντλούνται από διάφορες λίστες αιχμαλώτων, στρατιωτών ή αμάχων, που κυκλοφόρησαν μετά τον πόλεμο στην Κωνσταντινούπολη κυρίως στο περιβάλλον του βενετού βαΐλου, με σκοπό την απελευθέρωση όσο το δυνατόν περισσότερων προσώπων. Η πρώτη λίστα με ονόματα αιχμαλώτων συντάχθηκε στις 18 Απριλίου 1571 και αφορούσε άτομα από την Λευκωσία («Relazione venuta da Costantinopoli con lettere de XVIII d'april 1571 di quello che sia avvenuto di molti che erano in Nicosia alla presa di quella città»)¹⁴⁶. Επίσης,

¹⁴² Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 1028-1035· Bragadin G., *Venezia da Mar. Città diffusa su cinque mari*, Venezia 2004, σελ. 247-248· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 117-119.

¹⁴³ Constantini V., «Destini di guerra. L'inventario ottomano dei prigionieri di Nicosia (settembre 1570)», *SV* n.s. 45 (2003), σελ. 229-241· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 84.

¹⁴⁴ Collenberg, «Les litterae hortatoriae accordées par les Papes», σελ. 13-167· Χασιώτης Ι. (επιμ.), *Πηγές της κυπριακής ιστορίας από το ισπανικό αρχείο Simancas. Από τη μικροϊστορία της κυπριακής διασποράς κατά τον ΙΣΤ΄ και ΙΖ΄ αιώνα*, Λευκωσία 2000.

¹⁴⁵ Για ένα εκτενή κατάλογο *stradioti* που πολέμησαν στην Κύπρο και αιχμαλωτίστηκαν βλ. Κορρέ Κ., (αδ. διδακτ. διατρ.), *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας. Πολεμική και κοινωνική λειτουργία (15^{ος}-16^{ος} αιώνας)*, Κέρκυρα 2017, σελ. 229-278.

¹⁴⁶ A.S.V., *Collegio*, Relazioni, b. 84, χ.α. (18 Απριλίου 1571). Η λίστα των ονομάτων έχει εκδοθεί στο Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 236-239.

πληροφορίες αντλούνται από τα χρονικά του πολέμου, που εκδόθηκαν στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, υπό τη μορφή εκθέσεων ή χρονικών από αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων και κυρίως αιχμάλωτων στρατιωτικών που κατάφεραν να γλιτώσουν από τα δεσμά της αιχμαλωσίας¹⁴⁷. Επιπλέον, ιδιαίτερα σημαντική πηγή αποτελούν οι 1.017 αιτήσεις προς τον πάπα για τη συλλογή χρημάτων προς απελευθέρωση κυπρίων αιχμαλώτων¹⁴⁸.

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η συνεισφορά του βενετού βάλου στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος είχε αναλάβει όλες τις διαδικασίες για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων. Λαμβάνοντας κονδύλια από τη βενετική διοίκηση προσπαθούσε να ελευθερώσει όσο το δυνατό περισσότερο πρόσωπα. Η διαδικασία για την απελευθέρωση ενός αιχμαλώτου ξεκινούσε από τον ίδιο τον κρατούμενο ή κάποιο αντιπρόσωπό του αποστέλλοντας επιστολή στο βάλιο αιτούμενος τη βοήθειά του. Τότε ο βάλιος διερευνούσε τα όσα σημείωνε ο κρατούμενος, ότι δηλαδή πολέμησε στην Κύπρο ή καταγόταν από το νησί, και καλούσε μάρτυρες για την πιστοποίηση των όσων ισχυριζόταν. Έπειτα κατατίθεντο τα λύτρα της εξαγοράς του και για την απομάκρυνσή από την Κωνσταντινούπολη του χορηγείτο πιστοποιητικό είτε από τον ίδιο τον βάλιο είτε από το τουρκικό δημόσιο (*carta di libertà*). Γενικότερα υπήρχαν διάφορες υπηρεσίες που πιστοποιούσαν την απελευθέρωση ενός αιχμαλώτου ανάλογα με το που είχε τοποθετηθεί. Για παράδειγμα, εάν υπηρετούσε ως κωπηλάτης σε κάποια γαλέρα του χορηγείτο βεβαίωση από τον γραφέα του πλοίου¹⁴⁹.

Επίσης, σημαντική υπήρξε η αρωγή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην απελευθέρωση των Κυπρίων. Χαρακτηριστικά, ο πατριάρχης Ιερεμίας Β΄ χορήγησε 100 δουκάτα στον κύπριο Γεώργιο Λιβάδη για την πληρωμή των λύτρων επιφανών *stradioti*. Ο Λιβάδης υπήρξε *stradioto* στην Λευκωσία, πολέμησε εκεί, αιχμαλωτίστηκε και κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη. Με την εξαγορά του η δράση του υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική για την απελευθέρωση των συμπατριωτών του. Ο Λιβάδης ανέπτυξε ένα ισχυρό δίκτυο σε

¹⁴⁷ Ο Angelo Gatto πολέμησε στην Κύπρο και υπήρξε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη. Η αφήγησή του περιέχει κατάλογο με αιχμαλώτους που βρίσκονταν στον πύργο της Μαύρης Θάλασσας (Gatto A., *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου (Narratione del terribile assedio e della resa di Famagosta)*, Λάρνακα 1972). Στην αφήγησή του ο Nestor Martinengo παραθέτει ένα κατάλογο τριάντα δύο αιχμάλωτων αρχηγών που πιάστηκαν στην Αμμόχωστο (Martinengo N., *L'assedio et presa di Famagosta dove s'intende minutissimamente tutte le scaramucchie et batterie, mine et assalti dati a essa fortezza*, Verona 1572). Ο Giovanni Sozomeno σημειώνει στο χρονικό του λίστα με τους νεκρούς στη Λευκωσία (Sozomeno G., *Narratione della guerra di Nicosia, fatta nel regno di Cipro da' Turchi l'anno MDLXX*, Bologna 1571), κατάλογο που συμπληρώνει η αφήγηση του Francesco Altomira (Altomira F., *Narratione della guerra di Nicosia, fatta nel Regno di Cipro da' Turchi l'anno 1570, compilata sulle narrazioni di Giovanni Sozomeno, nobile cipriotto*, Bologna 1571). Επίσης, κατάλογο παραθέτει ο Angelo Calepio (Calepio A., *Vera et fidelissima narratione del successo dell'espugnazione e defensione del Regno di Cipro*, μτφρ στο: *Chorografia et breve historia universale dell'isola di Cipro, di frate Stefano Lusignano*, Bologna 1573).

¹⁴⁸ Collenberg, "Les litterae hortatoriae accordées par les papes", σελ. 13-167.

¹⁴⁹ Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας*, σελ. 252-254.

συνεργασία με τον βενετό βάιλο καταφέροντας σε σύντομο χρονικό διάστημα να λυτρώσει αρκετούς αρχηγούς των *stradioti* πριν οι Οθωμανοί αντιληφθούν την αξία τους και ζητήσουν περισσότερα λύτρα. Στη μακρά λίστα των όσων ελευθέρωσαν συγκαταλέγονται και τρία σημαντικά πρόσωπα του κυπριακού πολέμου οι Αντρέας Ροντάκης, Νικόλαος Βελάμης και Γιάννης Λυκουρέση¹⁵⁰. Τα δεινά και οι ιστορίες των αιχμαλώτων που αναδεικνύονται από τις διάφορες πηγές παρουσιάζουν το μεγάλο πλήγμα που υπέστη η Κύπρος από την οθωμανική κατάληψη. Από τις αφηγήσεις και τις περιγραφές του κάθε κρατούμενου αποκομίζουμε σημαντικές πληροφορίες σχετικές με τον τόπο αιχμαλωσίας του, τις συνθήκες ζωής, τον κύριό του, τους συγκρατούμενούς του, το χρονικό διάστημα της αιχμαλωσίας, καθώς επίσης και άλλα γεγονότα από τη ζωή του μέχρι την απελευθέρωσή του.

Όσοι Κύπριοι γλίτωσαν από τις τραγικές συνέπειες της κατάληψης και της αιχμαλωσίας πήραν το δρόμο της προσφυγιάς. Η φυγή δεν ήταν μόνο η μοίρα των ευγενών και των επωνύμων, αλλά και των απλών ανθρώπων που βίωσαν τον πόλεμο και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους για την εξεύρεση καλύτερης τύχης. Η μετοικεσία των Κυπρίων προς τη Δύση ήταν δικαιολογημένη, αφού για αυτούς η Ευρώπη αποτελούσε γνώριμο χώρο εξαιτίας των σχέσεων που είχαν αναπτύξει καθ' όλη τη διάρκεια της λατινικής παρουσίας στο νησί. Χώροι υποδοχής ή μόνιμης εγκατάστασής τους αποτέλεσαν οι βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου (Κρήτη, Ιόνια Νησιά κ.ά.), η Βενετία, η Ισπανία και οι ισπανοκρατούμενες ιταλικές περιοχές, η Ρώμη, η Γαλλία κ.α.¹⁵¹.

Ιδιαίτερα η Βενετία δέχθηκε ένα μεγάλο αριθμό προσφύγων, εξαιτίας και του ελληνικού στοιχείου που ήταν συγκεντρωμένο εκεί από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Οι Έλληνες, οργανωμένοι σε Αδελφότητα κατάφεραν να δημιουργήσουν κατά τον 16^ο αιώνα μια ισχυρή παροικία. Παράλληλα, μεταξύ άλλων εξασφάλισαν το προνόμιο της απόλυτης θρησκευτικής ελευθερίας και προχώρησαν στην ανέγερση ορθόδοξου ναού αφιερωμένου στον Άγιο Γεώργιο (*San Giorgio dei Greci*) (εικ. 1-3). Με αρωγούς τη βενετική διοίκηση και την ελληνική Αδελφότητα, οι κύπριοι πρόσφυγες κατάφεραν εύκολα να

¹⁵⁰ Για τη δράση του Λιβάδη βλ. Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας*, σελ. 257-259.

¹⁵¹ Ενδεικτικά βλ. Χασιώτης Ι. (επιμ.), *Πηγές της κυπριακής ιστορίας από το ισπανικό αρχείο Simancas. Από τη μικροϊστορία της κυπριακής διασποράς κατά τον ΙΣΤ΄ και ΙΖ΄ αιώνα*, Λευκωσία 2000· Τσιγκνάκης Κ., «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα. Προβλήματα εγκατάστασης», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 175-208· Τσιρπανλής Ζ., *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου – Βατικανού (1571-1878)*, Θεσσαλονίκη, 2006· Κιτρομηλίδης Π., «Κύπριοι στη Βενετία», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 207-217· Νικολάου-Κονναρή Α., «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία μετά το 1570/1: η περίπτωση της οικογένειας Δενόρες», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 218-239.

επουλώσουν τις πληγές τους και να ορθοποδήσουν. Ωστόσο, οι δεσμοί με την πατρίδα και το αίσθημα της καταγωγής τους δεν έσβησε και η ανάμνηση της μακρινής τους πατρίδας παρουσιάζεται συχνά σε έγγραφα προσωπικού χαρακτήρα, όπως λ.χ. στις διαθήκες.

Η ολοκληρωτική επισφράγιση της παράδοσης της Κύπρου από τη Βενετία έγινε τρία χρόνια αργότερα, στις 7 Μαρτίου 1573, όταν το Συμβούλιο των Δέκα προχώρησε –ύστερα δηλαδή από τη χριστιανική νίκη στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571)– σε μυστικές διεργασίες με τον σουλτάνο και σύναψε συμφωνία ειρήνης, εκχωρώντας του επίσημα το νησί. Οι όροι της συμφωνίας για τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου ήταν ταπεινωτικοί και η ειρήνη που συμφωνήθηκε απατηλή για την άλλοτε κραταιά βενετική «αυτοκρατορία». Η Βενετία υποχρεώθηκε στην καταβολή αποζημιώσεως 300.000 δουκάτων στους Οθωμανούς για τα έξοδα του Κυπριακού Πολέμου, στην αύξηση του ποσού της ετήσιας εισφοράς για τη Ζάκυνθο σε 1.500 δουκάτα, στη διατήρηση των συμφωνηθέντων εμπορικών διομολογήσεων, στην επιστροφή των πλοίων που κατασχέθηκαν από τις δύο πλευρές κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης του 1570-71 και, τέλος, στην επαναφορά των συνόρων στη Δαλματία και την Αλβανία πριν από την έκρηξη του πολέμου. Με την συμφωνία αυτή έκλεισε το ζήτημα της Κύπρου για τη Βενετία και παράλληλα τελείωσε μία σημαντική περίοδος της κυπριακής ιστορίας. Παρόλο που η ναυμαχία της Ναυπάκτου υπήρξε μία θριαμβευτική νίκη των χριστιανικών δυνάμεων εναντίον των Οθωμανών, εντούτοις δεν είχε καταλυτικές επιπτώσεις και δεν ήταν ικανή να καταστρέψει τις βαθιές οθωμανικές ρίζες στην Ανατολή. Ιδιαίτερα για τη Βενετία, ενώ το γόητρο της νίκης αναπτέρωσε το ηθικό της, εντούτοις οι προαναφερθείσες αποζημιώσεις της συνθήκης του 1573 καταδεικνύουν τη δυσμενή θέση της Γαληνοτάτης.

1.3. Η οθωμανική κατάκτηση.

Με την κατάκτηση της Κύπρου οι προθέσεις του Σελίμ Β΄ να καταστήσει την ανατολική Μεσόγειο οθωμανική λίμνη και να συνεχίσει το έργο των προκατόχων του επιτεύχθηκαν. Ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα προηγήθηκαν η κατάληψη της Αιγύπτου (1517), της Ρόδου (1522) και της Χίου (1566). Με τον τρόπο αυτό, οι εκάστοτε σουλτάνοι πέτυχαν να ισχυροποιήσουν τη γεωπολιτική και στρατιωτική τους θέση στη Μεσόγειο και κατ' επέκταση να προστατεύσουν τα εμπορικά τους πλοία, διαφυλάσσοντας τους θαλάσσιους δρόμους προς τις περιοχές της Αιγύπτου και γενικότερα της Ανατολής. Στα σχέδιά τους αυτά εμπόδιο αποτελούσε η Κύπρος, αφού στο νησί αγκυροβολούσαν κουρσαρικά φραγκικά καράβια, που εξορμούσαν κατά των οθωμανικών εμπορικών νηοπομπών οι οποίες μετέφεραν προμήθειες προς την Κωνσταντινούπολη από τη Συρία και την Αίγυπτο. Οι περιοχές αυτές επέφεραν στον ισολογισμό της αυτοκρατορίας σημαντικά έσοδα, που έφταναν το ένα τρίτο επί του συνόλου. Παράλληλα, με την κατάκτηση του τελευταίου προπύργιου της Χριστιανοσύνης οι Δυτικοί πλέον εκτοπίζονται πλήρως από την νοτιοανατολική Μεσόγειο¹⁵².

Η οθωμανική κατάκτηση αποτέλεσε τομή στην ιστορία του νησιού, αφού είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της μακροχρόνιας φραγκικής και βενετικής κυριαρχίας και την εξάρθρωση των νομικών και πολιτικών δομών της κυπριακής κοινωνίας, που βασιζόταν στους δυτικούς φεουδαρχικούς θεσμούς. Πλέον καταλύεται το παλαιό φεουδαρχικό σύστημα και αντικαθίσταται από ένα στρατιωτικό κράτος, στο οποίο υπήρχε συγκερασμός της κοσμικής και της θρησκευτικής εξουσίας¹⁵³.

Οι διεργασίες για ένταξη της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ξεκίνησαν ήδη από τον Φεβρουάριο του 1570, όταν ο σουλτάνος Σελίμ Β΄ έστειλε φερμάνι στο νησί, τονίζοντας την παραδοσιακή οθωμανική πολιτική ανοχής και ανεξιθρησκίας που εφαρμοζόταν σε κάθε νέα κτήση επιδιώκοντας να προσεταιριστεί με τον τρόπο αυτό τα δυσσάρεστημένα κατώτερα κοινωνικά στρώματα του νησιού. Με την εθελούσια αποδοχή των Κυπρίων και την ένταξή τους στην Αυτοκρατορία, ο σουλτάνος υποσχόταν ότι θα αναλάμβανε την προστασία τους και θα τους εξασφάλιζε την άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Ειδικά το θρησκευτικό δέλεαρ χρησιμοποιείτο συχνά από τους σουλτάνους στις

¹⁵² Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. Γ΄, σελ. 211-221· İnalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σελ. 222· Goffman D., *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, New York 2002, σελ. 154-159. Για την πειρατεία στην Κύπρο τον 15^ο και 16^ο αιώνα βλ. Coureas, "Piracy in Cyprus", σελ. 112-162.

¹⁵³ Grivaud G., «Δίκαιον - Οικονομία», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ΄, Λευκωσία 2011, σελ. 274-275.

υπό κατάκτηση περιοχές και αποσκοπούσε στην εύνοια των ορθόδοξων πληθυσμών για αλλαγή κηδεμονίας. Σύμφωνα με τις θρησκευτικές αντιλήψεις των Οθωμανών, που εξάγονται από το Κοράνι, οι άνθρωποι χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, στους μουσουλμάνους και τους άπιστους, και ο κόσμος, στη Χώρα του Ισλάμ και τη Χώρα του Πολέμου. Στο ιερό βιβλίο, αναγνωρίζονται ως πιστοί μόνο οι Εβραίοι και οι Χριστιανοί, οι οποίοι σημειώνονται ως λαοί της Βίβλου. Έτσι, με την υποδούλωσή τους οι λαοί αυτοί θα μπορούσαν να παραμείνουν υπήκοοι του σουλτάνου, εξασφαλίζοντας την προστασία του, και ως αντάλλαγμα θα ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν κεφαλικό φόρο. Παράλληλα, θα αποκλείονταν από τον διοικητικό μηχανισμό, εκτός και αν ασπάζονταν τον μουσουλμανισμό¹⁵⁴.

Η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε και στην περίπτωση της Κύπρου. Εκτός από το φερμάνι του Σελίμ το 1570, ο διοικητής των στρατιωτικών δυνάμεων Lâla Mustafâ Pacha, τόσο κατά την πολιορκία της Λευκωσίας όσο και της Αμμοχώστου, προέτρεπε μέχρι και την ύστατη στιγμή τους αμυνόμενους σε παράδοση, υποσχόμενος διάφορα προνόμια. Σε αντίθετη περίπτωση, τόνιζε ότι με την υποδούλωσή τους, θα αντιμετώπιζαν τις ανάλογες συνέπειες της κατάληψης. Στην πρωτεύουσα, οι βενετικές στρατιωτικές δυνάμεις και ο πληθυσμός της δεν ενέδωσαν στις προτροπές του πασά και βίωσαν την οργή των οθωμανικών στρατευμάτων με την εισβολή τους στην πόλη. Τρεις ημέρες διήρκεσαν οι λεηλασίες και τα θύματα υπήρξαν αρκετά. Παράλληλα, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της πόλης βίωσε τα δεσμά της αιχμαλωσίας. Στην περίπτωση της Αμμοχώστου, η οθωμανική αυτή τακτική είχε εν μέρει κάποιο αποτέλεσμα, αφού στις 2 Απριλίου 1571 εγκατέλειψε την πόλη μεγάλο μέρος του άμαχου πληθυσμού (3.660 άτομα). Πριν, όμως, από τη φυγή τους ο βενετός διοικητής Marc'Antonio Bragadin εξασφάλισε τη διαβεβαίωση του Lâla Mustafâ Pacha για την ελεύθερη μετάβασή τους στην ενδοχώρα υπό την συνοδεία γενιτσάρων¹⁵⁵.

Με την κατάληψη του νησιού ένας μεγάλος αριθμός κυπρίων και υπερασπιστών σύρθηκε στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής (π.χ. Αλέππο, Ρόδο, Συρία κ.α.). Ο μεγαλύτερος αριθμός αιχμαλώτων κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη, όπως φαίνεται από τις μαρτυρίες των ίδιων των θυμάτων, από μεμονωμένους καταλόγους βενετών και οθωμανών αξιωματούχων, καθώς επίσης και άλλων μαρτύρων των γεγονότων του πολέμου. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρονται, οι αριθμοί ανέρχονται σε αρκετές χιλιάδες, όπως για παράδειγμα 15.000 έως 25.000 στη Λευκωσία και μερικές χιλιάδες στην Αμμόχωστο. Οι αριθμοί αυτοί

¹⁵⁴ Μιχαήλ Μ., *Η εκκλησία της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο (1571-1878). Η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας*, Λευκωσία 2005, σελ. 37-38.

¹⁵⁵ Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 98.

καταδεικνύουν τη μεγάλη καταστροφή που προκλήθηκε στο νησί εξαιτίας του Πολέμου. Ένας από τους αιχμαλώτους στην Κωνσταντινούπολη, ο Ettore Podocataro, σημείωσε σε επιστολή του προς τον βενετό βάλιο της πόλης, Marc'Antonio Barbaro, ότι στη Λευκωσία σκοτώθηκαν 40.000 άτομα και 15.000 αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στην οθωμανική πρωτεύουσα από τον Riyale Pasha. Παράλληλα, τόνισε ότι για τα επόμενα 300 χρόνια η Κύπρος θα ήταν κατεστραμμένη πληθυσμιακά και αποδιοργανωμένη οικονομικά¹⁵⁶.

Μέχρι σήμερα οι αριθμοί αυτοί θεωρούνταν υπερβολικοί, ωστόσο φαίνεται ότι δεν απέχουν κατά πολύ από την πραγματικότητα και πιθανόν ο αριθμός των αιχμαλώτων του κυπριακού πολέμου να αυξηθεί ακόμη περισσότερο με τη διερεύνηση και άλλων αρχειακών τεκμηρίων. Σε κατάλογο που έχει εντοπιστεί σε οθωμανικό αρχείο της Κωνσταντινούπολης είναι καταγεγραμμένα τα ονόματα 13.719 κυπρίων αιχμαλώτων. Σε αυτόν ο γραφέας İbrahim Efendi κατέγραψε το όνομα του κάθε κρατούμενου, το ποσό που εκτιμήθηκε ότι άξιζε ο κάθε ένας και το οποίο εναλλασσόταν ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, την ομορφιά και την φυσική κατάσταση του κάθε προσώπου. Επίσης, σημειώνεται ο φόρος που έπρεπε να καταβληθεί κατά την αγορά του αιχμαλώτου από τον αγοραστή. Συνολικά από τους 13.719 αιχμαλώτους ο φόρος που θα συλλεγόταν ήταν 1.786.678 άσπρα, που αναλογούσε κατά μέσο όρο λίγο περισσότερο από 130 άσπρα κατά κεφαλή. Παρά τη σπουδαιότητα του καταλόγου αυτού αρνητικό αποτελεί η μη αναφορά του επιθέτου του κάθε αιχμαλώτου με αποτέλεσμα να μην μας γίνεται γνωστό σε ποια κοινωνική ομάδα της Κύπρου ανήκε. Ωστόσο, ορισμένα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν εάν παρατηρήσει κανείς τα μεγάλα ποσά που σημειώνονται σε κάποιες περιπτώσεις αιχμαλώτων και που πιθανόν αυτοί να ανήκαν σε ανώτερες κοινωνικές ομάδες ή να ήταν πρόσωπα που κατείχαν υψηλές στρατιωτικές θέσεις (λ.χ. αρχηγούς των *stradioti*)¹⁵⁷.

Τα δεινά του Πολέμου παρουσιάζονται με παρόμοιο τρόπο και από τον ανώνυμο συγγραφέα του *Θρήνου της Κύπρου*, «Άλλους άψαν τα σπίτια τους κι εμείνασιν καμένα, τα κόκκαλά τους βρίσκονται όλα πυροκαμένα. Παρακελείται τον Θεόν, να ναι συγχωρεμένοι Εκείνοι όλ' οι χριστιανοί, όσ' είναι σκοτωμένοι (στίχοι 217-220)» και «Εκάμαν τέκνα ορφανά και χήρες τες μητέρες, αίματα χύσαν άμετρα σε εκείνες τες ημέρες, εχώρισα ανδρόγυνα, όπου 'τον αρμοσμένα κι έμειναν τα παιδάκια τους 'ς τον κάμπο απλωμένα. Σκότωσαν χριστιανούς

¹⁵⁶ Για την κωδικοποιημένη επιστολή του Ettore Podocataro βλ. A.S.V., *Senato*, Dispacci, Dispacci degli Ambasciatori e residenti Costantinopoli, flz. 5 (1570-71), φφ. 282r-286r (15 Νοεμβρίου 1570) Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 171 Costantini V., «Famagusta in Early Ottoman Sources», στο: M. Walsh (επιμ.), *City of Empires. Ottoman and British Famagusta*, Newcastle 2015, σελ. 5-7.

¹⁵⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Mâliyeden Müdevver, defter 221 bis Constantini V., «Destini di guerra. L'inventario ottomano dei prigionieri e potere di Nicosia (settembre 1570)», *SV* n.s. 45 (2003), σελ. 229-241.

πολλούς μαζί με τα παιδιά τους, ‘ς τα όρη ειν’ τα ρούχα τους, ‘ς τους κάμπους τα μαλλιά τους, τα κόκκαλά τους βρίσκονται ‘ς τα όρη σκορπισμένα, εις τα χωριά πολλά κακά έχουνιν καμωμένα (στίχοι 231-239:))»¹⁵⁸.

Επίσης, αρκετοί ήταν αυτοί που εξισλαμίσθηκαν είτε με τη βία είτε οικειοθελώς για να σώσουν τη ζωή τους. Ιδιαίτερα, ορισμένα μέλη της άρχουσας τάξης της κυπριακής κοινωνίας εξισλαμίσθηκαν με τη θέλησή τους αποσκοπώντας στη διατήρηση των περιουσιακών τους στοιχείων, της απαλλαγής τους από τη δυσβάστακτη φορολογία και στην ανάληψη διοικητικών θέσεων ή υπηρετώντας στον οθωμανικό στρατό. Οι εξισλαμισθέντες ευγενείς και φεουδάρχες αποτέλεσαν μια νέα τοπική άρχουσα ομάδα στο νησί, κατώτερη όμως από την οθωμανική ελίτ. Η παλαιά τους δύναμη και αίγλη χάθηκε με την κατάκτηση του νησιού, όμως με την επανάκτηση των παλαιών τους κτημάτων και της ανάληψης αξιωμάτων στο νέο καθεστώς ξεχώρισαν από τον απλό λαό¹⁵⁹.

Μία άλλη μερίδα του πληθυσμού, ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης, επέλεξε να καταφύγει σε διάφορα μέρη του δυτικού κόσμου. Οι πλείστοι ήταν κάτοικοι της Λευκωσίας, κυρίως ευγενείς και αστοί, οι οποίοι έχασαν τις περιουσίες και τα κτήματά τους. Το γεγονός ότι η πρωτεύουσα καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς και δεν παραδόθηκε είχε ως αποτέλεσμα οι κάτοικοί της να μην υπόκεινται στο οθωμανικό εθιμικό δίκαιο. Σύμφωνα με αυτό όσοι παραδίδονταν με τη θέλησή τους είχαν το δικαίωμα είτε να εξισλαμιστούν είτε να υποταχθούν και να πληρώνουν εις το διηνεκές κεφαλικό φόρο. Όσοι, όμως, δεν παραδίδονταν υπόκειντο στις πρακτικές συνέπειες της κατάληψης, που ήταν είτε η αιχμαλωσία είτε ο θάνατος. Στην Αμμόχωστο, ο πληθυσμός που έπεσε στα χέρια των Οθωμανών ήταν λιγότερος σε σύγκριση με της Λευκωσία, εξαιτίας της φυγής 3.660 ατόμων πριν την παράδοση της πόλης. Από την πολεμική αυτή σύγκρουση πλήγηκαν περισσότερο τα μέλη της ανώτερης κοινωνικής τάξης, ευγενείς και φεουδάρχες, οι οποίοι έχασαν τα φέουδά τους, τις οικονομίες τους και τα πολυτελή αρχοντικά τους. Παράλληλα, και οι αστοί των δύο μεγάλων πόλεων υπέστησαν μεγάλο πλήγμα, αφού τα περιουσιακά τους στοιχεία εξανεμίσθηκαν.

Από τα δεινά που προκλήθηκαν δεν γλίτωσε ούτε η Λατινική Εκκλησία, αφού εκδιώχθηκε ή θανατώθηκε ο κλήρος της και οι ναοί της μετατράπηκαν σε τεμένη, όπως συνέβη με τους δύο επιβλητικούς καθεδρικούς ναούς, της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία και

¹⁵⁸ Παπαδόπουλος Θ., «Ο θρήνος της Κύπρου», ΚΣ 44 (1980), σελ. 25, 26.

¹⁵⁹ Kyrris C., “Modes de survivance de transformation et d’adaptation du régime colonial latin de Chypre après la conquête ottomane”, *EKEE* 13-16 (1984-87), σελ. 255-268’ ο ίδιος, «Ανατομία του οθωμανικού καθεστώτος στην Κύπρο 1570-1878», *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Λευκωσία 1984, σελ. 65-83.

του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Stefano Lusignan «στα 1570, όλος ο λατινικός κλήρος ξεριζώθηκε, δεν έμεινε ούτε ένας λατίνος στην Κύπρο»¹⁶⁰.

Πριν από την αναχώρησή του ο Lâla Mustafâ Pacha, προχώρησε στη διοικητική οργάνωση του νησιού, διορίζοντας οθωμανούς αξιωματούχους στη Λευκωσία, στη Λεμεσό, στη Κερύνεια και στην Πάφο. Η Κύπρος από το 1571 έως το 1670 αποτέλεσε ξεχωριστό πασαλίκι (*pasalik*) με διοικητή ένα μπεηλέρμπεη (*beylerbeyi*)¹⁶¹. Βάσει του διοικητικού συστήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η νέα κτήση αποτέλεσε ένα από τα τριάντα έξι *eyelet*, το οποίο περιλάμβανε δύο στρατιωτικοδιοικητικές επαρχίες (*sancak*), της Πάφου και της Αμμοχώστου, στις οποίες υπάγονταν δεκαεπτά καδηλίκια (*kadilik*)¹⁶². Η Λευκωσία ήταν το διοικητικό κέντρο και δεν ανήκε σε καμία επαρχία. Υψηλή θέση στο διοικητικό σύστημα της Κύπρου κατείχε ο μουλλάς (*mulla*) με έδρα την πρωτεύουσα και οι καδήδες στα υπόλοιπα δεκαέξι κατηλλήκια¹⁶³. Για τις στρατιωτικές ανάγκες του νησιού, ο Lâla Mustafâ Pacha άφησε περίπου 3.000 στρατό, ωστόσο κατά τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας η φρουρά του νησιού ήταν ανεπαρκής, και αυτό ενθάρρυνε επαναστατικές ενέργειες των Κυπρίων σε συνεργασία με δυτικές δυνάμεις (λ.χ. Βενετία, Ισπανία, Οίκος της Σαβοΐας, Γαλλία, Ρώμη) για αποτίναξη του νέου κυρίαρχου¹⁶⁴.

Όσον αφορά τη γη, σύμφωνα με τον ισλαμικό ιερό νόμο (*Şeriat*), την απόλυτη δικαιοδοσία πάνω σε αυτήν είχε ο Θεός και κατ' επέκταση ο χαλίφης ή ο σουλτάνος που αναλάμβανε τη διαχείρισή της ως ο κύριος εκπρόσωπος Του στη γη. Μετά από την απόκτηση γαιών που ανήκαν σε απίστους, ως αποτέλεσμα πολεμικής σύγκρουσης και κατάκτησης, αυτές ενσωματώνονταν στο αυτοκρατορικό ταμείο (*baylt mal al-muslimin*), με αποτέλεσμα η

¹⁶⁰ Κουρέας Ν., «Η διαμόρφωση της σύγχρονης λατινικής κοινότητας στην Κύπρο», *EKEIS* 6 (2003), σελ. 137-141. Τσιρπανλής Ζ., «Σχέσεις Κύπρου και καθολικής εκκλησίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σελ. 825.

¹⁶¹ Από το 1670 έως το 1703 το νησί βρισκόταν κάτω από τη δικαιοδοσία του αρχιναύαρχου (*kapudanpaşa*), ο οποίος επέλεγε τον εκάστοτε διοικητή (μουσελλίμη-*müsellim*) του νησιού. Έπειτα, από το 1703 μέχρι το 1745 υπαγόταν στον Μεγάλο Βεζύρη κτλ. Για την οθωμανική διοίκηση του κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας βλ. Gazioğlu A., *The Turks in Cyprus: a province of the Ottoman Empire, 1571-1878*, London 1990, σελ. 97-98. Θεοχαρίδης Ι., *Οθωμανικά έγγραφα, 1572-1839*, τ. Α', Λευκωσία 1993, σελ. xi-xv.

¹⁶² Για τα *sancak* βλ. İnalçik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σελ. 183-184.

¹⁶³ Grivaud, «Δίκαιον - Οικονομία», σελ. 276-279, όπου και βιβλιογραφία.

¹⁶⁴ Για τις επαναστατικές ενέργειες των Κυπρίων και της ελπίδας κατάληψης τους νησιού από μια δυτική δύναμη βλ. Χασιώτης Ι., «Η αμφισβήτηση της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο και η πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων (1571-1878)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σελ. 183-268.

προσωπική ιδιοκτησία να καταργείται και το κράτος να είναι η απόλυτη και νόμιμη αρχή που θα αποφάσιζε για τα κτηματικά δικαιώματα των υπηκόων του¹⁶⁵.

Οι γαίες διαχωρίζονταν σε διάφορες κατηγορίες: στις δημόσιες (*miri*), στις αφιερωμένες σε θρησκευτικά ιδρύματα (*wakfs*), στις πλήρους κυριότητας-ιδιωτικές (*mülks*), στις νεκρές (*matruks*) και τέλος για τις δημόσιες χρήσης (*mawats*). Η σημαντικότερη εξ αυτών ήταν οι δημόσιες γαίες, που απάρτιζαν σχεδόν το σύνολο των γαιών της Αυτοκρατορίας και οργανώθηκαν σύμφωνα με το τιμαριωτικό σύστημα, το οποίο ήταν αναγκαίο για την επιβίωση του κράτους και την οργάνωση του αγροτικού πληθυσμού. Το σύστημα αυτό, αρχικά εφαρμόστηκε στα τέλη του 13^{ου} αιώνα από τον Οσμάν (1289-1324) και καθιερώθηκε στα μέσα του 15^{ου} αιώνα από τον Μεχμέτ Β΄ (1451-1481). Σύμφωνα με αυτό ο σουλτάνος παραχωρούσε στους στρατιωτικούς του αξιωματούχους τιμάρια και αυτοί με τη σειρά τους ως αντάλλαγμα προσέφεραν στρατιωτικές υπηρεσίες. Ως τιμάριο (*timar*) ορίζεται το δικαίωμα του σουλτάνου να λαμβάνει από τον τιμαριούχο ένα σύνολο φορολογικών προσόδων. Επίσης, ο τιμαριούχος δεν είχε την απόλυτη κυριότητα πάνω στη γη, αφού όπως σημειώθηκε ήδη η γη ανήκε αποκλειστικά στον σουλτάνο¹⁶⁶.

Στην περίπτωση της Κύπρου, μετά την κατάληψή της καταλύθηκαν οι παλαιές φεουδαρχικές δομές και η γη μετατράπηκε σε κρατική. Συνεπώς, οι ευγενείς και φεουδάρχες, που κατείχαν μεγάλο μέρος της κυπριακής γης πριν τον πόλεμο έχασαν πλέον τις γαίες τους. Ωστόσο, υπήρξαν περιπτώσεις μελών της ανώτερης κοινωνικής τάξης που δήλωσαν υποταγή, όπως για παράδειγμα δύο μέλη της οικογένειας Singlitico, οι Pietro και Zuane, και ο Scipion Caraffa και έλαβαν γαίες εν είδει τιμαρίου με κληρονομικό δικαίωμα τη μεταβίβασή τους στους απογόνους τους. Με την παράδοσή τους και την απόκτηση γαιών είχαν την υποχρέωση να υπηρετήσαν στο οθωμανικό στρατό¹⁶⁷. Παρόμοια περίπτωση με τους παραπάνω αποτελεί ο Claudio Cecchini, ο οποίος κατείχε την εκμετάλλευση των αλυκών της Λάρνακας μέχρι το 1570. Με την κατάληψη του νησιού δήλωσε υποταγή και συνέχισε να διατηρεί μέρος της

¹⁶⁵ Για την κρατική ιδιοκτησία και την κατανομή των κρατικών γαιών βλ. İnalçik H. και Quataert D. (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1300-1600*, τ. Α΄, Σαργιάννης Μ. (μτφρ.), Αθήνα 2008, σελ. 114-132.

¹⁶⁶ Μιχαήλ, *Το τσιφλίκι (çiftlik) της οθωμανικής περιόδου*, σελ. 31-34. Για τις γαίες βλ. Delcambre A., "Mawat", στο: C. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis and C. Pellat (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. VI, Leiden 1991, σελ. 869-870· Cohen A., "Miri", στο: C. Bosworth, E. Van Donzel, W. Heinrichs and C. Pellat (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. VII, Leiden- New York 1993, σελ. 125-126· Plessner M., "Mulk", στο: C. Bosworth, E. Van Donzel, W. Heinrichs and C. Pellat (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. VII, Leiden- New York 1993, σελ. 546-547· İnalçik H., "Timar", στο: P. Bearman, T. Bianquis, C. Bosworth, E. Van Donzel and W. Heinrichs (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. X, Leiden 2000, σελ. 502-507· Hunwick J., "Wakf", στο: P. Bearman, T. Bianquis, C. Bosworth, E. Van Donzel and W. Heinrichs (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. XI, Leiden 2002, σελ. 59-99.

¹⁶⁷ Grivaud, «Δίκαιον - Οικονομία», σελ. 290-295.

περιοχής αυτής, αφού αναγκάστηκε να τη μοιράζεται με έναν εμίρη¹⁶⁸. Επίσης, τρία μέλη της φρουράς της Κερύνειας με την παράδοση του κάστρου εξισλαμίσθηκαν, έλαβαν τα ονόματα Yusuf Abd' Ullah, Mustafa Abd'Ullah και Mahmud Abd'Ullah και εξασφάλισαν τιμάρια αξίας μέχρι και 10.000 άσπρων¹⁶⁹.

Στην Κύπρο, κατά τη λατινική κυριαρχία ίσχυε το φεουδαρχικό σύστημα, όπου ο φεουδάρχης κατείχε τη γη και ο καλλιεργητής ήταν άρρηκτα δεμένος με αυτήν. Οι δουλοπάροικοι δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν το φέουδο στο οποίο ανήκαν και ταυτόχρονα ήταν πλήρως υποταγμένοι και εξαρτημένοι στον εκάστοτε φεουδάρχη. Με την οθωμανική κατάκτηση ο αγρότης τοποθετείται σε ένα νέο καθεστώς σε σχέση με τη γη και τη διοίκηση. Η γη ανήκε αποκλειστικά στον σουλτάνο, ο οποίος την παραχωρούσε στον τιμαριούχο και αυτός απολάμβανε φορολογικές προσόδους για λογαριασμό του. Επίσης, ο τιμαριούχος ήταν ο μεσάζον μεταξύ του κράτους και του καλλιεργητή και εξαιτίας της απουσίας μίας φεουδαρχικής τάξης, η διοίκηση αναλάμβανε τον ρόλο της κυρίαρχης τάξης. Συνεπώς, ο σουλτάνος παραχωρούσε στον τιμαριούχο ένα ή περισσότερα τιμάρια, τα οποία εκτός από τη γη περιείχαν τον αγροτικό πληθυσμό που δούλευε σε αυτά. Ο τιμαριούχος παραχωρούσε στον καλλιεργητή το δικαίωμα επικαρπίας της γης (*tassarruf*) και αυτός όφειλε την πληρωμή φόρων στον πρώτο από την παραγωγή, με κυριότερο τη δεκάτη. Αρχικά, τα αγροτικά τιμάρια δεν ανήκαν κληρονομικά στον τιμαριούχο, ωστόσο από το 1537 επιτράπη η κληρονομική μεταβίβαση των τιμαρίων, φτάνει ο υιός του τιμαριούχου να μπορούσε να ανταποκριθεί στις στρατιωτικές του υποχρεώσεις απέναντι στον σουλτάνο. Αν δεν συμμετείχε σε αυτές το κράτος είχε το δικαίωμα να λάβει πίσω το τιμάριο. Ακόμη, σε άλλες περιπτώσεις με την απόσυρση του τιμαριούχου από την ενεργό στρατιωτική δράση, το τιμάριο του δινόταν ως ανταπόδοση των υπηρεσιών του¹⁷⁰. Ακόμη, η επικαρπία ενός τιμαρίου υποβαλλόταν στους όρους που έθετε πάντοτε ο σουλτάνος και υπόκειτο στον αυστηρό έλεγχο των αξιωματούχων της διοίκησης¹⁷¹.

¹⁶⁸ Kyrris, "Modes de survivance de transformation", σελ. 255-268. Ο Cecchini είχε παντρευτεί τη θυγατέρα του Giovanni Santa Maura, γνωστής κυπριακής οικογένειας (της Αγιομαύρας). Πιθανόν, εξαιτίας της δυσαρέσκειάς του, αφού αναγκάστηκε να μοιραστεί τις αλυκές με έναν οθωμανό εμίρη προχώρησε σε συνωμοτικές κινήσεις με άλλους Κυπρίους αποστέλλοντας το 1600 επιστολή στο δούκα της Σαβοΐας για αποστολή στρατιωτικής βοήθειας για απελευθέρωση του νησιού. Βλ. Χασιώτης, «Η αμφισβήτηση της οθωμανικής κυριαρχίας», σελ. 205-206.

¹⁶⁹ Kyrris, "Modes de survivance de transformation", σελ. 257.

¹⁷⁰ Για τις στρατιωτικές υπηρεσίες που έπρεπε να παρέχουν στον σουλτάνο οι τιμαριούχοι βλ. Gibb H. and Bowen H., *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of the Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, v. I, London 1950, σελ. 50.

¹⁷¹ Μιχαήλ, *Το τσιφλίκι (çiftlik) της οθωμανικής περιόδου*, σελ. 29-38.

Να σημειωθεί ακόμη ότι με την οθωμανική κρατικοποίηση των γαιών υπό την εποπτεία του σουλτάνου, παρεμποδιζόταν με τον τρόπο αυτόν η ανάπτυξη μίας τάξης γαιοκτημόνων που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την Αυτοκρατορία. Συνεπώς, η σχέση καλλιεργητή με τον τιμαριούχο ήταν διαφορετική με το δυτικό φεουδαρχικό πρότυπο του φεουδάρχη και καλλιεργητή. Στο οθωμανικό σύστημα ο τιμαριούχος λειτουργούσε ως κρατικός λειτουργός που λάμβανε, εξαιτίας των στρατιωτικών του υπηρεσιών στον σουλτάνο, φορολογικές προσόδους. Έτσι, ο κάτοχος της γης, ο τιμαριούχος, δεν κατείχε στην πραγματικότητα τη γη αλλά τις φορολογικές προσόδους που απορρέανε από αυτήν¹⁷².

Από το 1572 οι Οθωμανοί επέβαλαν στους Κύπριους δυσβάστακτη φορολογία που διαχωρίζεται σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη αφορούσε τους κανονικούς φόρους, δηλαδή τις εισφορές που επέβαλε το Κοράνι, η δεύτερη ήταν οι εθιμικοί φόροι και η τελευταία οι έκτακτοι. Η *djiza* επιβαλλόταν στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας και αποτελούσε τον φόρο υποτέλειας. Ο κεφαλικός φόρος υπολογιζόταν για κάθε φορολογική εστία που είχε επικεφαλή είτε ενήλικο άνδρα (έγγαμο ή μη) είτε χήρα. Επίσης, οι πληθυσμός δεν απαλλάχθηκε από την αγγαρεία που εφαρμοζόταν επί Λουζινιανών και Βενετών και από το 1572 ο σουλτάνος επέβαλε μία φορά την εβδομάδα αγγαρεία στις κρατικές γαίες, στην παραγωγή της ζάχαρης και όπου αλλού υπήρχε ανάγκη (π.χ. φύλαξη ακτών)¹⁷³.

Οι εξαγγελθείσες προθέσεις του σουλτάνου πριν από τον πόλεμο για βελτίωση της διαβίωσης των Κυπρίων δεν υλοποιήθηκαν και, εξαιτίας των φόρων που εφαρμόστηκαν, οι συνθήκες έγιναν ακόμα πιο δύσκολες. Την κατάσταση επιδεινώναν κάθε φορά και οι νέοι διοικητές και ανώτεροι αξιωματούχοι του νησιού που στέλνονταν από τη μητρόπολη, οι οποίοι προσπαθούσαν με κάθε δυνατό τρόπο να εκμεταλλευτούν και να αποκομίσουν όσο το δυνατό περισσότερα οφέλη κατά την παραμονή τους στην απόμακρη αυτή οθωμανική επαρχία. Οι συνθήκες αυτές είχαν ως συνέπεια αρκετοί χωρικοί να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Σε λιγότερο από τρεις αιώνες οθωμανικής κατοχής εξαφανίστηκαν τετρακόσια χωριά σε ολόκληρη την Κύπρο. Στη μείωση του πληθυσμού συνέβαλαν και άλλοι παράγοντες, όπως οι δύσκολες κοινωνικές συνθήκες, ο κίνδυνος του εξισλαμισμού, οι λοιμοί, οι θεομηνίες κ.ά.¹⁷⁴.

¹⁷² İnalçik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σελ. 198-207· Μιχαήλ Μ., *Το τσιφλίκι (çiftlik) της οθωμανικής περιόδου. Μοναστηριακά τσιφλίκια στους κώδικες 49 (1813-1841) και 51 (1818-1881) της Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λευκωσία 2005, σελ. 29-40· Grivaud, «Δίκαιον - Οικονομία», σελ. 290-295.

¹⁷³ Για τις διαφόρων τύπων φορολογίες βλ. αυτόθι, σελ. 331-349, 356. Για τη φορολογία που επέβαλε η οθωμανική διοίκηση στα χωριά με βάση τα αγροτικά προϊόντα και τις ποσότητες που παράγονταν μετά τον Πόλεμο (1572) σύμφωνα με τις οθωμανικές απογραφές βλ. Jennings R., *Village Life in Cyprus at the Time of the Ottoman Conquest*, Istanbul 2009.

¹⁷⁴ Τυλληρίδης Α., «Από την ιστορία των εξισλαμισμών στην Κύπρο», *ΚΣ* 51 (1987), σελ. 111-146· Grivaud G., «Villages désertés à Chypre (fin XIIe – fin XIXe siècles)», *ΜΥ* 3 (1998), σελ. 407.

Για την εφαρμογή των φορολογικών μέτρων της οθωμανικής διοίκησης απαραίτητη ήταν η διενέργεια απογραφής του πληθυσμού της Κύπρου. Έτσι, το 1572 έγινε η πρώτη απογραφή των κατοίκων, για να υπολογιστεί παράλληλα το ύψος του κεφαλικού φόρου που θα επέφερε στο κεντρικό ταμείο η νέα κατάκτηση. Συγκεκριμένα, αυτοί που θα πλήρωναν αυτόν τον φόρο έφτασαν τους ογδόντα πέντε χιλιάδες άρρενες. Παράλληλα, παρατηρήθηκε η σημαντική ερήμωση χωριών, όπως είκοσι τέσσερα στη πεδιάδα της Μεσαορίας και εξήντα τρία στην υπόλοιπη Κύπρο σε σύνολο εννιακόσιων πέντε¹⁷⁵.

Με σκοπό τη σταθεροποίηση της νέας τάξης πραγμάτων και προς αποφυγή επισφαλών καταστάσεων για την οθωμανική διοίκηση, αυτή προχώρησε στην παροχή ορισμένων προνομίων μόνο στους ορθόδοξους κατοίκους του νησιού. Παρόλο που με την κατάληψη του νησιού ορθόδοξοι ναοί μετατράπηκαν σε τεμένη, αφαιρέθηκαν οι σταυροί και οι καμπάνες και λεηλατήθηκαν μονές και ναοί, εντούτοις επετράπη στους ορθόδοξους η λειτουργία των εκκλησιών τους και γενικότερα υπήρξε κάποια προνομιακή μεταχείριση στο θέμα της άσκησης των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Ο σουλτάνος προέβη στην αποκατάσταση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία από την αυγή της φραγκικής κυριαρχίας στο νησί βρισκόταν υποταγμένη στη Λατινική. Συνεπώς, η Ορθόδοξη Εκκλησία ανέκτησε κάποια από τα περιουσιακά της στοιχεία, ναούς και μοναστήρια, και οι ορθόδοξοι ιεράρχες, με πρώτο τον αρχιεπίσκοπο και έπειτα τους επισκόπους, αποκαταστάθηκαν στις επισκοπές μητροπολιτικές τους έδρες. Ο αρχιεπίσκοπος αναγνωρίστηκε ως ο εκπρόσωπος των ορθοδόξων της Κύπρου απέναντι τόσο στις τοπικές αρχές όσο και στον σουλτάνο. Πρώτος αρχιεπίσκοπος χρίσθηκε ο Τιμόθεος de Acre (1572-1587/88), μοναχός της μονής Κύκκου. Συνεπώς, με την οθωμανική κατάκτηση έγινε ανασύσταση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και αποκαταστάθηκε το αυτοκέφαλό της¹⁷⁶.

Η ευνοϊκή αυτή μεταχείριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας από μέρος του σουλτάνου αποσκοπούσε κυρίως σε στρατιωτικοπολιτικούς στόχους, κυρίως για την αποφυγή εξεγέρσεων και της αναζήτησης βοήθειας από την Δύση από μέρος των Κυπρίων. Ο λατινικός κλήρος εκδιώχθηκε γιατί θεωρείτο από την οθωμανική διοίκηση εχθρικός και πράκτορας των δυτικών δυνάμεων. Παρόλα αυτά, το 1572 μαρτυρείται η παρουσία φραγκισκανών μοναχών στη

¹⁷⁵ Αυτόθι, σελ. 306-307' Hadjikyriacou A., "Economic Geography", στο: B. Struck, R. Bavaj and K. Lawson (επιμ.), *Doing Spatial History*, London 2019 (υπό δημοσίευση).

¹⁷⁶ Papadopoulos T., *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Brussels 1952, σελ. 1-122' Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σελ. 16' Μιχαήλ, *Η εκκλησία της Κύπρου*, σελ. 58-59' Μιστιδής Α., «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σελ. 519-529.

Λάρνακα, απόρροια της συγκέντρωσης ξένων εμπορών στο νησί. Αρχικά, οι λατίνοι ιερείς τελούσαν τις ιεροτελεστίες τους στα προξενεία των Γάλλων και των Βενετών και από το 1589 τελούσαν δύο λειτουργίες το χρόνο στο ναό του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα (κατά την εορτή του ομώνυμου αγίου και της Μαρίας Μαγδαληνής). Τον ναό τον είχαν αγοράσει οι Ορθόδοξοι καταβάλλοντας το ποσό των 3.000 άσπρων στους Οθωμανούς. Το παπικό ενδιαφέρον για την απόμακρη πλέον Κύπρο παρουσιάστηκε κυρίως το 1592, όταν ο πάπας Κλήμης Η΄ απέστειλε στο νησί τον μισιονάριο των *Minori Observanti* Callisto Martello με ευρύτατες αρμοδιότητες και με κυριότερη την άφεση αμαρτιών στους αλλαξοπιστήσαντες. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του πρώτου λατίνου επισκόπου Πάφου που εκλέχθηκε εξήντα χρόνια μετά την κατάληψη της Κύπρου, του Pietro Vespa (1629-1648), αρκετοί Τούρκοι (πιθανότατα εξισλαμισμένοι λατίνοι) προσέρχονταν στην καθολική εκκλησία του Αγίου Ιακώβου στη Λευκωσία κρυφά και βαφτίζονταν. Παρόμοια περίπτωση αναφέρει στις 27 Αυγούστου 1638 ο Giovanni Battista da Todi, επικεφαλής των *Minori Observanti* στο νησί, σημειώνοντας ότι τέλεσε ομαδική βάφτιση έντεκα Οθωμανών (“alcuni Turchi rinegati”)¹⁷⁷.

Εκτός από τον λατινικό κλήρο που εγκαταστάθηκε στο νησί μετά τον Πόλεμο, εμφανίζονται και ευρωπαίοι έμποροι. Με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού στο νησί, και ιδιαίτερα μετά τη βενετοτουρκική συνθήκη ειρήνης του 1573, οργανώθηκαν στην πόλη της Λάρνακας βενετικά, γαλλικά, αγγλικά και ολλανδικά προξενεία. Τα νεοσυσταθέντα αυτά προξενεία λειτουργούσαν και ως κέντρα συσπείρωσης και εργοδότησης για το λατινικό στοιχείο που παρέμεινε στο νησί, όπως επίσης και χώροι προστασίας από τις αυθαιρεσίες των οθωμανικών αρχών. Παρόλο που η Πύλη επέβαλε από το 1571 μονοπώλιο σε διάφορα προϊόντα του νησιού (π.χ. νάτριο, αλάτι, καπνό, χαρούπια) και απαγόρευσε την εξαγωγή άλλων τροφίμων, εντούτοις οι εξαγωγές κυπριακών προϊόντων συνεχίστηκαν (λ.χ. βαμβάκι, μαλλί, ζάχαρη, αλάτι κ.ά.). Καθώς επίσημος οθωμανικός εμπορικός στόλος μεγάλης κλίμακας δεν υπήρχε, τη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου και των εμπορικών συναλλαγών ανάμεσα στην αυτοκρατορία και την Ευρώπη αναλάμβαναν ξένοι έμποροι. Σημαντικό ρόλο στις εμπορικές δραστηριότητες έχουν πλέον σε μεγάλο βαθμό οι Κύπριοι της διασποράς, και κυρίως της Βενετίας, εισάγοντας ή εξάγοντας προϊόντα από και προς το νησί. Οι τελευταίοι διατηρούσαν επαφές με συγγενικά και φιλικά τους πρόσωπα, που παραμένουν στο νησί, με αποτέλεσμα οι εμπορικές τους συναλλαγές να διεκπεραιώνονται με μεγαλύτερη ευκολία και αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη. Με την

¹⁷⁷ Τσιρπανλής Ζ., *Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων του Βατικανού (1625-1667)*, Λευκωσία 1973, σελ. 68, 70· ο ίδιος, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 265-266, 282· Κουρέας, «Η διαμόρφωση της σύγχρονης λατινικής κοινότητας», σελ. 144.

κατάληψη της Κύπρου τόσο η Δύση όσο και η Κωνσταντινούπολη συνέχισαν πλέον να προμηθεύονται σημαντικές ποσότητες αγροτικών προϊόντων που παρήγε η εύφορη κυπριακή γη.

Συνεπώς, με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού στο νησί, οι κάτοικοί του θα έπρεπε να προσαρμοστούν με τη νέα τάξη πραγμάτων. Το παλαιό φεουδαρχικό σύστημα αντικαταστάθηκε με το τιμαριωτικό και ο αγροτικός πληθυσμός υπόκειται σε ένα νέο καθεστώς σε σχέση με τη γη, αφού πλέον δεν εξαρτιόταν από τον φεουδάρχη, όπως ίσχυε κατά την περίοδο της λατινικής κυριαρχίας. Στον διοικητικό μηχανισμό οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν εξισλαμισμένα μέλη της παλαιάς άρχουσας τάξης, που γνώριζαν το νησί με σκοπό την καλύτερη διοίκησή του με αντάλλαγμα την παραχώρηση μέρους της παλαιάς τους περιουσίας. Δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις βενετών στρατιωτικών που μπροστά στον κίνδυνο αιχμαλωσίας προτίμησαν να παραδοθούν, να εξισλαμισθούν και να αποκτήσουν κτήματα και αξιώματα. Την ίδια τακτική ακολούθησαν και αρκετοί κάτοικοι του νησιού που ανήκαν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα εξαιτίας της καταπίεσης που υφίσταντο και των βαρύτερων φόρων που επιβλήθηκαν. Με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού διαφοροποιήθηκε και η θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού, παρόλο που η Ορθόδοξη Εκκλησία αποκαταστάθηκε, αρκετοί ήταν αυτοί που εξισλαμίσθηκαν για να αποφύγουν τη βαριά φορολογία ή επέλεξαν να εγκαταλείψουν το νησί.

1.4. Διάγραμμα της μετοικεσίας των προσφύγων ύστερα από τον Πόλεμο.

Όπως ήδη σημειώθηκε, ο Πόλεμος της Κύπρου (1570-71) και η κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς αποτέλεσε μία από τις κορυφαίες στιγμές της μακροχρόνιας σύγκρουσης ανάμεσα στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου και την Υψηλή Πύλη. Η αδυναμία της Βενετίας να προστατεύσει τη μακρινή της κτήση και η αποτυχία της Ιερής Συμμαχίας για αποστολή βοήθειας στο νησί είχαν ως αποτέλεσμα την παράδοση της Κύπρου στον σουλτάνο Σελίμ Β΄, τη λεηλασία του νησιού, την αιχμαλωσία απροσδιόριστου αριθμού ατόμων και τη δημιουργία προσφυγικού ρεύματος προς τη Δύση.

Η Ευρώπη για τους Κυπρίους δεν ήταν άγνωστη, αλλά ένας οικείος πολιτισμικά συμβατός χώρος που θα μπορούσε να τους δεχθεί μετά τη φυγή τους. Ήδη οι τρεις αιώνες φραγκικής κυριαρχίας στο νησί προλείαναν το έδαφος για την εισροή των προσφύγων στη Δύση. Την περίοδο αυτή οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ της Κύπρου και του δυτικού κόσμου ήταν στενές, εξαιτίας κυρίως, των εμπορικών σχέσεων ανάμεσα στα δύο μέρη. Η προνομιστική θέση του νησιού στον εμπορικό δρόμο Ανατολής-Δύσης ως διαμετακομιστικού σταθμού των εμπορικών νηοπομπών έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς γηγενείς να ασχοληθούν με αυτού του είδους τις δραστηριότητες. Παράλληλα, μαζί με τους εμπόρους και τους ναυτικούς, μία άλλη κατηγορία Κυπρίων, κυρίως ευγενικής καταγωγής, που γνώρισε από κοντά τον δυτικό πολιτισμό και τις αναγεννησιακές ιδέες ήταν οι φοιτητές που σπούδασαν σε ιταλικά πανεπιστήμια, και δη σε αυτό της Πάδοβας¹⁷⁸. Στο πανεπιστημιακό περιβάλλον τόσο της Πάδοβας όσο και των άλλων ιδρυμάτων οι Κύπριοι έγιναν δέκτες των αναγεννησιακών ιδεών, τις οποίες και μεταλαμπάδευσαν με την επάνοδό τους στο νησί. Τα σημάδια αυτά είναι εμφανή τόσο στον πνευματικό όσο και στον πολιτιστικό βίο της Κύπρου¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Pertusi A., "Cultura bizantina a Venezia", *Storia della cultura veneta dalle origini al Trecento*, v. I, Vicenza 1976, σελ. 326-349· Τσιρπανλής Ζ., *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700). Συμβολή στη μελέτη της μορφωτικής πολιτικής του Βατικανού*, Θεσσαλονίκη 1980· Betto B., "Nove ricerche sui studenti Ciproiti all'università di Padova (1393-1489)", *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σελ. 40-80· Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού», σελ. 1211-1218· Πλουμίδης Γ., «Αι πράξεις εγγραφής των Ελλήνων σπουδαστών του Πανεπιστημίου της Παδούης (Μέρος Α΄. Artisti 1634-1782)», *ΕΕΒΣ* 37 (1969-1970) σελ. 84-195· ο ίδιος, «Αι πράξεις εγγραφής των Ελλήνων σπουδαστών του πανεπιστημίου της Παδούης (Μέρος Β΄. Legisti 1591-1809)», *ΕΕΒΣ* 38 (1971), σελ. 84-208· ο ίδιος, "Gli scolari Greci nello studio di Padova", *QSUP* 4 (1971), σελ. 127-141.

¹⁷⁹ Νικολάου-Κονναρή Α., «Σχέσεις αλληλεπίδρασης και φαινόμενα αλλοτρίωσης στην Κύπρο των Λουζινιάν (1192-1489): το παράδειγμα της εκπαίδευσης», *ΕΚΜΙΜΚ* 2 (1993), σελ. 311-327· Κιτρομηλίδης Π., «Βιβλία και ανάγνωση στη Λευκωσία της Αναγέννησης. Η μαρτυρία της βιβλιοθήκης του Μάρκου Ζαχαρία», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 263-275· Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ., «Όψεις της ζωγραφικής των εικόνων στην Κύπρο κατά τη βενετική περίοδο και οι σχέσεις με τη Βενετία», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή

1.4.1. Η μετάβαση στο βενετικό Stato da Mar και στη μητρόπολη.

Με την προσάρτηση της Κύπρου στον βενετικό αποικιακό κορμό το 1489, οι σχέσεις με τη μητρόπολη έγιναν εντονότερες. Οι λόγοι που ώθησαν τους Κυπρίους προς τη Βενετία ήταν οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί και πνευματικοί. Καθ' όλη τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας, το νησί αποτελούσε σημαντική βάση για τη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου των Βενετών με την Ανατολή. Επίσης, κυπριακά πλοία και ναυτικοί κινούνταν ευκολότερα στα λιμάνια τόσο της Βενετίας όσο και των βενετοκρατούμενων ελληνικών περιοχών, μεταφέροντας ανθρώπους και προϊόντα¹⁸⁰.

Επιπλέον, καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, σημαίνουσες προσωπικότητες της κυπριακής αριστοκρατίας εγκαταστάθηκαν στην πόλη των δόγηδων, όπως για παράδειγμα μέλη των οικογενειών Singlitico, de Nores, Podocataro, Zaccaria, Flatro κ.ά. Η Βενετία, ως κοιτίδα της τέχνης και του πολιτισμού, αποτέλεσε για αυτούς έναν χώρο πνευματικής αναζήτησης¹⁸¹. Η επαφή τους με το αναγεννησιακό περιβάλλον είχε επίδραση τόσο στην κυπριακή τέχνη όσο και στα γράμματα. Τις αναγεννησιακές αυτές ιδέες μεταλαμπάδευσαν στο νησί και οι κύπριοι φοιτητές που σπούδαζαν στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και συναναστρέφονταν με σημαντικούς κύκλους των γραμμάτων¹⁸².

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που ευνόησε τη μετοικεσία των κυπρίων προσφύγων στη βενετική μητρόπολη το 1570-71 ήταν το ακμάζον ελληνικό στοιχείο που προϋπήρχε εκεί ήδη από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Με την πτώση της βυζαντινής πρωτεύουσας στους Οθωμανούς (1453), αρκετοί πρόσφυγες, μεταξύ αυτών και πολλοί λόγιοι, κατέληξαν στη Βενετία, όπου οργανώθηκαν σε Αδελφότητα με προστάτη τον Άγιο Νικόλαο (1498). Δεύτερη μαζική άφιξη ελλήνων προσφύγων στη λιμνοθάλασσα μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης πραγματοποιήθηκε με τη λήξη του τρίτου βενετοτουρκικού πολέμου

(επιμ.), *Η Γαλινοτάτη και η Ευγενεστάτη: Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 157-193.

¹⁸⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Giorgio de Cipro, πλοιοκτήτης ενός μικρού ιστιοφόρου, ο οποίος το 1511 εμπορευόταν ανάμεσα στον Χάνδακα και την Κωνσταντινούπολη και από το 1526 μεταξύ Βενετίας και Χάνδακα. Επίσης, την ίδια περίοδο ο συμπατριώτης του Nicolò de Cyrgi ανέπτυξε εμπορικές δραστηριότητες με τον Χάνδακα και την Κωνσταντινούπολη (1525). Βλ. Πλουμίδης Γ., *Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δεύτερου και τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου (1503-1537)*, Ιωάννινα 1974, σελ. 118-119· Τσελίκας Α., «Επτά επίσημα κυπριακά εκκλησιαστικά έγγραφα (1578-1771) (πιν. ΚΓ'-ΚΣΤ')», *Θησαυρίσματα* 14 (1977), σελ. 252-255.

¹⁸¹ Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 219-220· Κιτρομηλίδης, «Κύπριοι στη Βενετία», σελ. 209.

¹⁸² Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού», σελ. 1209-1227· Nicolaou-Konnari, "L'identité dans la diaspora", σελ. 329-353· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 171-191.

(1537-1540). Τότε η Γαληνοτάτη έχασε μερικές από τις αποικιακές της κτήσεις, όπως ήταν οι βόρειες Σποράδες, η Αίγινα, οι τελευταίες κτήσεις της στην Πελοπόννησο, το Ναύπλιο και τη Μονεμβασιά. Παράλληλα, την ίδια περίοδο οι Οθωμανοί κατέλαβαν και τα νησιά των Κυκλάδων, εκτός της Τήνου. Εξαιτίας του πολέμου πρόσφυγες από το Ναύπλιο και τη Μονεμβασιά έφθασαν στη Βενετία και έγιναν δεκτοί τόσο από τη βενετική διοίκηση όσο και από την ελληνική Αδελφότητα. Ιδιαίτερα, η τελευταία φρόντισε να τους προσφέρει όλα τα εχέγγυα για περίθαλψη και άσυλο. Οι Έλληνες της Βενετίας αποτελούσαν ισχυρό στοιχείο στην πόλη εξασφαλίζοντας κατά καιρούς διάφορα προνόμια από τις βενετικές αρχές, με κυριότερα τη θρησκευτική τους ελευθερία και την ανέγερση ορθόδοξου ναού (1573). Συνεπώς, στην καρδιά της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου τέθηκαν οι βάσεις για τη δημιουργία μίας συμπαγούς οργανωμένης ελληνικής παροικίας, που ήταν έτοιμη να δεχθεί στους κόλπους της και να φιλοξενήσει Έλληνες από τις περιοχές που βρίσκονταν τόσο υπό βενετική όσο και υπό οθωμανική κυριαρχία¹⁸³.

Παρόμοια περίπτωση αποτελούν οι κύπριοι πρόσφυγες μερικά χρόνια αργότερα, με την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς (1570-71). Το δρόμο του εκπατρισμού δεν πήραν μόνο οι ευγενείς και οι αστοί, αλλά και ο απλός κόσμος προερχόμενος κυρίως από τα δύο αστικά κέντρα του νησιού, τη Λευκωσία και την Αμμόχωστο. Εκτός από τη βενετική μητρόπολη, οι κύπριοι πρόσφυγες κατέφυγαν και στις βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου (κυρίως Κρήτη και Ιόνια Νησιά), όπου το τοπικό στοιχείο και οι βενετικές αρχές προσπάθησαν με κάθε δυνατό τρόπο να τους συνδράμουν¹⁸⁴.

Ο θαλάσσιος δρόμος που ακολούθησε το προσφυγικό ρεύμα των Κυπρίων είχε ως πρώτο σταθμό τη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Το νησί για μία ακόμα φορά αποτέλεσε καταφύγιο προσφύγων, όπως χαρακτηριστικά συνέβη το 1548 με τους Μονεμβασιώτες και Ναυπλιώτες πρόσφυγες. Στην περίπτωση, όμως, των Κυπρίων ο μεγάλος όγκος του προσφυγικού κύματος και οι δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν στο νησί, λόγω της επιθέσεως του οθωμανού ναυάρχου Ουλούτς Αλή στις βόρειες ακτές του νησιού το 1571,

¹⁸³ Κολυβά-Καραλέκα Μ. και Μοάτσος Ε., «Αποκατάσταση Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών προσφύγων στην Κρήτη το 1548», *BNJ* 22 (1979-1985), σελ. 375-432· Μανούσακας Μ., «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», σελ. 243-264· Παπαδιά-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα», σελ. 181.

¹⁸⁴ Μοσχόπουλος Γ., «Η κυπριακή οικογένεια Στράμπαλη στην Κεφαλονιά (16^{ος}-17^{ος} αι.)», *ΠΒ' ΔΚΣ, Μεσαιωνικόν Τμήμα*, τ. Β', Λευκωσία 1986, σελ. 249-258· Τσικνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 175-208· Papadamou C., "A Secret War: Espionage in Venetian Corfu during the Construction of the San Marco Fortress", στο: G. Theotokis and A. Yildiz (επιμ.), *A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War and Military Elites*, Leiden-Boston 2018, σελ. 362-364.

καθώς επίσης και της επανάστασης των χωρικών του Ρεθύμνου, επέφεραν κοινωνική αναστάτωση και δυσχέρειαν το έργο των βενετικών αρχών της Κρήτης¹⁸⁵.

Η άφιξη των πρώτων προσφύγων στο νησί τοποθετείται μετά την κατάληψη της Λευκωσίας το 1570, ενώ μεγαλύτερος όγκος έφτασε ένα χρόνο αργότερα, με την πτώση της Αμμοχώστου. Ακριβείς ημερομηνίες για τα δύο αυτά προσφυγικά ρεύματα δεν υπάρχουν, εξαιτίας της έλλειψης επαρκών πληροφοριών από τα αρχειακά τεκμήρια που έχουν διασωθεί. Η πλεύση των προσφύγων προς την Κρήτη επιτεύχθηκε με πλοία του χριστιανικού στόλου και των δυτικών εμπόρων. Το νησί αποτέλεσε για ένα μεγάλο μέρος των προσφύγων τόπος μόνιμης διαμονής, ενώ για άλλους ως ενδιάμεσος σταθμός προς τα Ιόνια Νησιά και την Ιταλία. Στο προσφυγικό αυτό ρεύμα συμπεριλαμβάνονταν κύπριοι, ορθόδοξοι και λατίνοι, καθώς επίσης και αρκετοί ιταλοί και έλληνες στρατιώτες, που έλαβαν μέρος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Κύπρο και κατάφεραν να γλιτώσουν από την αιχμαλωσία¹⁸⁶.

Με την παρουσία των προσφύγων στο νησί, οι βενετικές αρχές ήρθαν αντιμέτωπες με ένα δυσάρεστο γεγονός, αφού ταλαιπωρημένοι, πεινασμένοι και ρακένδυτοι οι Κύπριοι ζητούσαν τη βοήθεια τόσο των αρχών του νησιού όσο και του τοπικού πληθυσμού. Το δράμα των προσφύγων και την πλήρη εξαθλίωσή τους τονίζει σε έκθεσή του ο γενικός προνοητής και ανακριτής της Κρήτης (*pronveditore general et inquisitore di Candia*) Giacomo Foscarini (1574-77)¹⁸⁷.

Οι βενετικές αρχές προσπαθώντας να βρουν λύση στο πρόβλημα ενέταξαν τους ικανούς προς υπηρεσία άνδρες στις χερσαίες στρατιωτικές δυνάμεις της Κρήτης, καθώς επίσης και ως κωπηλάτες χωρίς αλυσίδα (*scapoli*) στις γαλέρες που αγκυροβολούσαν στα λιμάνια του νησιού. Η λύση που δόθηκε ικανοποιούσε τόσο τη Βενετία, αφού ενισχύονταν οι στρατιωτικές της δυνάμεις, όσο και τους πρόσφυγες, αφού εξασφάλιζαν πρόσκαιρη απασχόληση, μισθό και διατροφή. Συνεπώς, με τον τρόπο αυτό μειώθηκαν οι καθημερινές προστριβές των προσφύγων με τον γηγενή πληθυσμό. Η απόφαση αυτή λήφθηκε από τις βενετικές αρχές εξαιτίας των επανειλημμένων τοπικών συγκρούσεων, μικρής κλίμακας, μεταξύ Κυπρίων και γηγενών, λόγω της κοινωνικής αναστάτωσης που προκλήθηκε στο νησί,

¹⁸⁵ Τσιγκνάκης Κ., «Περιθωριακά στοιχεία στην Κρήτη στα τέλη του 16^{ου} αι.», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 245-261· ο ίδιος, «Ατασθαλίες βενετών αξιωματούχων στο διαμέρισμα της Σητείας στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Η περίπτωση του ρέκτορα Zuan Antonio Diedo», *ΠΘ'ΑΚΣ*, Ηράκλειο 2004, σελ. 244-245.

¹⁸⁶ Για τη συνεισφορά των στρατιωτικών αυτών σωμάτων στην άμυνα της Κύπρου βλ. Παταπίου Ν., «Η κάθοδος των ελληνοαλβανών *stradioti* στην Κύπρο (ΙΣΤ'αι.)», *EKEE* 24 (1998), σελ. 194-198· Κορρέ Κ. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Μισθοφόροι *stradioti* της Βενετίας. Πολεμική και κοινωνική λειτουργία (15^{ος} – 16^{ος} αιώνας)*, Κέρκυρα 2017, σελ. 229-279.

¹⁸⁷ Τσιγκνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 185.

καθώς επίσης και της πίεσης των προσφύγων προς τις αρχές, που τόνιζαν ότι, εάν δεν ικανοποιούνταν τα αιτήματά τους θα στρέφονταν προς τους Οθωμανούς¹⁸⁸.

Η βενετική διοίκηση της Κρήτης αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες ορισμένων ανδρών, κυρίως ευγενικής καταγωγής, κατά τη διάρκεια του πολέμου της Κύπρου τους ενέταξαν σε ανώτερες ιεραρχικά θέσεις. Για παράδειγμα, ο «nobile cipriotto Paleologo Corner» υπηρέτησε ως ανθυπολοχαγός (*alfiero*) και αργότερα ως υπολοχαγός (*luogotenente*) στη μονάδα του εκατόνταρχου (*colonello*) Manoli Mormori. Εξαιτίας της ανδρείας, της αφοσίωσης, της επαγγελματικής του συμπεριφοράς και των υπηρεσιών που προσέφερε στη Γαληνοτάτη ο Giacomo Foscarini απέστειλε το 1577 επιστολή στη Βενετία, ώστε ο Corner να ανελιχθεί στο αξίωμα του καπετάνιο (*capo*) μίας ομάδας έμμισθων στρατιωτών. Παρόλο που η Βενετία ενέκρινε το αίτημα αυτό, οι θέσεις στην Κρήτη είχαν ήδη πληρωθεί, με αποτέλεσμα να αποζημιωθεί ο Corner με το μηνιαίο ποσό των 12 δουκάτων. Ένα χρόνο αργότερα ο Corner, εξαιτίας της δυσμενούς οικονομικής του θέσης, καθώς έπρεπε να συντηρήσει τη οικογένειά του, απέστειλε επιστολή στη Βενετία εξιστορώντας την συνεισφορά της οικογένειάς του στον πόλεμο της Κύπρου και τα όσα βίωσε στην αιχμαλωσία μέχρι την άφιξη του στην Κρήτη. Έτσι, για μία ακόμη φορά μελέτησε το θέμα του η βενετική Σύγκλητος διορίζοντας τον Corner διοικητή της ομάδας του καπετάνιου Bertoluzzo da Fano¹⁸⁹.

Αρκετοί ήταν οι Κύπριοι που υπηρέτησαν στις στρατιωτικές δυνάμεις της Κρήτης και οι περιπτώσεις τους καταδεικνύουν με αποκαλυπτικό τρόπο τις ικανότητές τους και τις σημαντικές υπηρεσίες που παρείχαν στη Γαληνοτάτη. Ο Alessandro Famagosto εντάχθηκε στη φρουρά των Αγίων Θεοδώρων και εξαιτίας των ικανοτήτων του ο γενικός προνοητής Giacomo Foscarini τον διόρισε καπετάνιο των πολιτοφυλακών (*ordinanze*) και των προνομιούχων (*privileggiati*) της περιοχής των Σφακιών με μισθό 15 δουκάτων. Ο Pamphilo d'Acri, πιθανό μέλος της ευγενούς οικογενείας των Acire (ή Dacre/Decres) που εμφανίζεται στο βασίλειο της Κύπρου από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, καταλήγει και αυτός πρόσφυγας στην Κρήτη και τοποθετείται αρχηγός των πολιτοφυλάκων και των προνομιούχων των πέντε φρουριών του διαμερίσματος του Χάνδακα (Καινούργιου, Τεμένους, Πυργιώτισσας, Μαλεβιζίου, Μονοφατσίου) με μισθό 12 δουκάτων το μήνα (1577). Μια εκ των υποχρεώσεων του ως αρχηγού ήταν η εκγύμναση και η εκπαίδευση των στρατιωτών που υπηρετούσαν σε αυτά. Επίσης, Κύπριοι έλαβαν υψηλές θέσεις στις δεκατρείς πολεμικές γαλέρες που στάθμευαν στον Χάνδακα και στη Σητεία, όπως για παράδειγμα ο Francesco da Famagosta,

¹⁸⁸ Αυτόθι, σελ. 181.

¹⁸⁹ Αυτόθι, σελ. 192-194.

συγγενής του παραπάνω Alessandro, που διορίστηκε κυβερνήτης (*comite*) μίας εξ αυτών, ο «Antonio da Cipro quondam Zorzi» που έλαβε τη θέση του υποκυβερνήτη (*sottocomite*), ο «Antonio de Cipri, quondam Chiriaco» που έγινε πλότος (*poeti*) κ.ά.¹⁹⁰.

Ωστόσο, υπήρξαν και περιπτώσεις Κυπρίων που εκμεταλλεύτηκαν τη γενική αναστάτωση που προκλήθηκε στην Κρήτη με την εισροή των προσφύγων και το ευνοϊκό κλίμα των αρχών προς αυτούς. Έτσι, στα τέλη του 1571 ο Luca Moxia (ή Muxia) αιτήθηκε στη βενετική Σύγκλητο να του επιβεβαιωθεί η κρητική ευγένεια, την οποία εξασφάλισε από τον γενικό καπετάνιο της Θάλασσας (*capitano general da Mar*) Girolamo Zane (26 Αυγούστου 1570). Όπως σημείωσε στην αίτησή του, ο Moxia καταγόταν από την Κύπρο, αλλά γεννήθηκε και κατοικούσε στην Κρήτη («*cittadino antiquo de Cipro, ma nattivo et habitante in Candia*»). Η Σύγκλητος έκανε αποδεκτό το αίτημά του δύο χρόνια μετά (1573) και η θετική έκβαση της υπόθεσής του οφειλόταν από τη μία στους συγγενικούς δεσμούς που είχε με τον επίσημο διερμηνέα της Βενετίας, τον Κύπριο Michiel Membre¹⁹¹, και από την άλλη την πρόθεση του Moxia να παραχωρήσει οικονομική ενίσχυση ύψους 1.000 δουκάτων για τα οχυρωματικά έργα του Χάνδακα (5 Δεκεμβρίου 1573)¹⁹².

Πόσος, όμως, περίπου ήταν ο αριθμός των προσφύγων που κατέλυσαν σε αυτή τη βενετική κτήση; Αναλυτικός κατάλογος πιθανόν δεν είχε συνταχθεί ή δεν έχει εντοπιστεί ακόμη, όπως επίσης δεν έχει διεξαχθεί επισταμένη έρευνα των αρχειακών σειρών του δούκα της Κρήτης (*Duca di Candia*) και των νοταρίων (*Notai di Candia*) στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας. Ωστόσο, η πληροφορία που παραδίδει σε επιστολή του ο δούκας της Κρήτης Marco Cicogna προς το δόγη της Βενετίας (25 Ιουνίου 1576) είναι ενδεικτική, για να καταδείξει το μεγάλο κύμα των προσφύγων που εγκατέλειψαν την Κύπρο. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι στην Κρήτη εγκαταστάθηκαν 8.000 άτομα, ενώ ο συνολικός πληθυσμός του νησιού έφτανε τις 219.000. Μέσα από την επιστολή του ο Cicogna τονίζει το οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα που δημιουργήθηκε με την αθρόα προσέλευση των Κυπρίων και τη γενικότερη κατάσταση επιδεινώνει ακόμη περισσότερο η σιτοδεία που έπληττε την Κρήτη την περίοδο εκείνη. Χαρακτηριστικά, ο δούκας έγραψε ότι μόνο τα πληρώματα των πολεμικών γαλερών κατανάλωναν ετησίως 10.000 στάρα σιταριού και έπρεπε να προστεθούν οι πρόσφυγες στους

¹⁹⁰ Πλουμίδης Γ., *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554-1600)*, τ. Α', Ιωάννινα 1985, σελ. 51, αρ. 168· Τσικνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 194-196.

¹⁹¹ Για τον Michiel Membre βλ. υποκ. λαϊκά στρώματα.

¹⁹² Τσικνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 182-183.

οποίους παραχωρούσε βοήθεια. Για τον λόγο αυτό ζητούσε την άμεση βοήθεια της μητρόπολης¹⁹³.

Από την πλευρά τους όσοι Κύπριοι παρέμειναν μόνιμα στην Κρήτη προσπάθησαν να ενταχθούν στο νέο περιβάλλον. Εκτός από αυτούς που εντάχθηκαν στο στράτευμα, οι εγγράμματοι τοποθετήθηκαν σε διοικητικές θέσεις, όπως συνέβη με τον Onofrio Urri. Καταγόμενος από αυτόχθονη οικογένεια του κυπριακού βασιλείου, που εντοπίζεται στα δρώμενα του νησιού από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, ο Onofrio κατέληξε στην Κρήτη με το ρεύμα των προσφύγων και ανέλαβε διάφορες θέσεις, αρχικά ως αρχιεπιστάτης (*sopramassaro*) στη Σούδα και έπειτα στο δημόσιο ταμείο (*camera fiscale*) στον Χάνδακα, με αποτέλεσμα να αποκτήσει μεγάλη πείρα σε θέματα δαπανών. Μετά την αναχώρηση του Giacomo Foscarì από την Κρήτη το 1578, ο Onofrio διαπίστωσε διάφορες ατασθαλίες στα δημόσια ταμεία της Σητείας και Ρέθυμνου. Εξαιτίας της τιμιότητας και της αφοσίωσής του απευθύνθηκε με επιστολή στον δόγη αναλύοντας τα όσα ανακάλυψε. Παράλληλα, έθεσε τον εαυτό του στην υπηρεσία του δόγη και σημείωνε ότι ήταν έτοιμος να διαλευκάνει την υπόθεση που προέκυψε και να δώσει λύσεις στο φαινόμενο αυτό. Τελικά, η Σύγκλητος εξουσιοδότησε στις 29 Σεπτεμβρίου 1580 τον Onofrio να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες επικουρούμενος από τους ρέκτορες της Κρήτης.

Αντίθετη από την περίπτωση του νομιμόφρονος και πιστού στο καθήκον Onofrio Urri αποτελεί η περίπτωση του πρόσφυγα Hieronimo Benedusio. Αυτός διορίστηκε γραμματέας του ρέκτορα της Σητείας, Zuanne Antonio Diedo (1573-75). Ο τελευταίος είχε κατηγορηθεί για σωρεία ατασθαλιών, όπως επίσης και το στενό του περιβάλλον. Ανάμεσα στα πρόσωπα αυτά ήταν και ο Κύπριος Benedusio, ο οποίος συγκέντρωσε παρανόμως αρκετές αρμοδιότητες στα χέρια του αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη και τρομοκρατώντας τους κατοίκους. Για παράδειγμα, απασχολείτο στην καγκελαρία και στην καβαλαρία του διαμερίσματος της Σητείας και ήταν υπεύθυνος για την σιταποθήκη που προμήθευε τους κατοίκους της πόλης. Σε περιόδους σιτοδείας, στις οποίες οι φτωχοί δεινοπαθούσαν, αυτός διέθετε τα προϊόντα σε φιλικά του πρόσωπα, ενώ προς εκφοβισμό των κατοίκων κυκλοφορούσε με ένα αρκεβούζιο, πράξη που απαγορευόταν. Κατά την δικογραφία που συντάχθηκε για τον Diedo και το περιβάλλον του, ο Benedusio αντιλαμβανόμενος τη δυσμενή του θέση εγκατέλειψε κρυφά την πόλη. Επειδή δεν παρουσιάστηκε να απολογηθεί εντός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου,

¹⁹³ Γιαννόπουλος Ι. *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1571)*, Αθήνα 1978, σελ. 69-77.

θεωρήθηκε ένοχος και κηρύχθηκε εξόριστος (*bandito*) από όλα τα βενετικά εδάφη (13 Απριλίου 1575). Μάλιστα όποιος τον κατέδιδε θα εξασφάλιζε χρηματική αμοιβή¹⁹⁴.

Εκτός από τον δημόσιο τομέα, οι κύπριοι πρόσφυγες ασχολήθηκαν και με άλλες ασχολίες, όπως με την καλλιέργεια της γης, το εμπόριο και τα ελεύθερα επαγγέλματα. Ό,τι γνώριζε ο καθένας το εφάρμοσε στην Κρήτη, που δεν διέφερε κατά πολύ από την ιδιαίτερη πατρίδα του, την Κύπρο. Γνώστες των αγροτικών ασχολιών αρκετοί προωθήθηκαν στην εύφορη κρητική ύπαιθρο εξασφαλίζοντας από την τοπική βενετική διοίκηση εκτάσεις γης. Στις πόλεις ασχολήθηκαν με το επάγγελμα που ασκούσαν στην Κύπρο, όπως για παράδειγμα ο Bortolamio Ferante, ο οποίος ήταν πρακτικός γιατρός (*ceroico*). Ο Ferante συνεργάστηκε με ένα τοπικό γιατρό, τον Cesare Pini de Luca, οργανώνοντας στην πόλη του Χάνδακα νοσοκομείο που θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες της φρουράς. Ιδιαίτερα σημαντική αποτέλεσε η συνεισφορά των δύο γιατρών κατά την επιδημία του λοιμού στη Σητεία (1573) και στα Χανιά (1582). Με εμπορικές δραστηριότητες ασχολήθηκε ο Pietro cipriotto και καταπιάστηκε με το διαμετακομιστικό εμπόριο Κρήτης-Κωνσταντινούπολης. Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Κρήτη οι Κύπριοι εντάχθηκαν αρχικά ως μέλη πληρωμάτων εμπορικών πλοίων που μετέφεραν προϊόντα σε διάφορα μέρη, αλλά αργότερα ορισμένοι από αυτούς κατάφεραν να εξασφαλίσουν τα δικά τους εμπορικά καράβια¹⁹⁵.

Η Κρήτη αποτέλεσε για το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων που κατέληξαν εκεί χώρος μόνιμης εγκατάστασής τους. Στην νέα τους πατρίδα προσπάθησαν να ενσωματωθούν στην τοπική κοινωνία και να αντεπεξέλθουν στις δύσκολες συνθήκες. Όσοι διέθεταν στρατιωτική πείρα εντάχθηκαν στις στρατιωτικές δυνάμεις του νησιού, ενώ όσοι κατείχαν μόρφωση επιδίωξαν και πέτυχαν το διορισμό τους σε κάποια δημόσια υπηρεσία. Οι υπόλοιποι καταπιάστηκαν με διάφορες εργασίες που θα τους εξασφάλιζαν οικονομική ενίσχυση. Με την παρέλευση μερικών ετών από την άφιξη τους στο νησί, αρκετοί πρόσφυγες διοχετεύθηκαν προς την ενδοχώρα και γενικότερα διασκορπίστηκαν σε ολόκληρο το νησί. Το στίγμα των Κυπρίων από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα είναι ιδιαίτερα εμφανές στην κρητική κοινωνία. Ονόματα που καταδεικνύουν την κυπριακή τους προέλευση συναντώνται συχνά στις πηγές (Κυπριώτης, Κυπραίος, Κύπριος, Ντατζύπρης), ενώ απηχήσεις της κυπριακής τους παρουσίας

¹⁹⁴ Τσικνάκης, «Ατασθαλίες βενετών αξιωματούχων», σελ. 249.

¹⁹⁵ Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες (1554-1600)*, σελ. 89, αρ. 351. Τσικνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 201.

διαπιστώνονται στην κρητική λογοτεχνία, όπως στην κωμωδία *Στάθης*, όπου οι πρωταγωνιστές του έργου είναι Κύπριοι¹⁹⁶.

Μετά την Κρήτη επόμενος σταθμός των προσφύγων αποτέλεσαν τα βενετοκρατούμενα Ιόνια νησιά. Στα νησιά αυτά (Κέρκυρα, Ζάκυνθο, Κεφαλονιά, Ιθάκη) συναντάται ένας μικρός αριθμός προσφύγων, σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα ερευνητικά δεδομένα εξαιτίας της απουσίας επισταμένης έρευνας κυρίως στα τοπικά κρατικά αρχεία.

Όσον αφορά την περίπτωση της Κέρκυρας, το νησί αποτελούσε σημαντικό κρίκο στην αλυσίδα των εμπορικών σταθμών της Γαληνοτάτης και τον 16^ο αιώνα θεωρείτο από τους Βενετούς σημείο κλειδί για τη διαίονιση της αποικιακής τους παρουσίας στην Ανατολή. Το νησί ευρισκόμενο σε κομβικό σημείο –στην είσοδο της Αδριατικής από τη μία και του Λεβάντε από την άλλη– διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη διακίνηση ανθρώπων και πληροφοριών. Η ορατή οθωμανική απειλή, βέβαια, επέβαλε τη διαρκή επεξεργασία αμυντικών σχεδιασμών. Έτσι, μετά και τις δύο μεγάλες οθωμανικές επιθέσεις του 1537 και 1571 ενισχύθηκε το παλαιό φρούριο της πόλης και οικοδομήθηκε ένα νέο φρούριο στις παρυφές του λόφου του Αγίου Μάρκου. Με τον τρόπο αυτό οι Βενετοί δημιούργησαν ένα ισχυρό αμυντικό έρεισμα και ταυτόχρονα έναν ασφαλέστερο σταθμό ανεφοδιασμού, που επέτρεπε την καλύτερη επικοινωνία με τις υπόλοιπες εμπορικές σκάλες τους στην Ανατολή¹⁹⁷.

Στην πόλη της Κέρκυρας εντοπίζεται πρόσφυγας το 1588 ο Pietro Antonio Brachimi, υπερασπιστής της Αμμοχώστου, που μετά την κατάληψη της πόλης εγκαταστάθηκε με την οικογένεια του στο νησί των Φαιάκων. Στην Αμμόχωστο υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις, όπως επικεφαλής ομάδας πολιτοφυλάκων (*cernide*), έπειτα στην ομάδα του Costanzo Cauriol και πριν από την κατάληψη της πόλης σε αυτήν του κόμη Nestor Martinengo¹⁹⁸. Εξαιτίας της στρατιωτικής του πείρας εντάχθηκε στις στρατιωτικές δυνάμεις της Κέρκυρας και συγκεκριμένα στο νέο φρούριο του Αγίου Μάρκου. Ωστόσο, στις 19 Δεκεμβρίου 1588 συνελήφθη ως ύποπτος για συνωμοτική κίνηση μετά από επιστολή που έστειλε ο βάλιος στην Κωνσταντινούπολη Giovanni Moro (1588-1590). Ο τελευταίος ενημέρωσε τόσο τις αρχές της

¹⁹⁶ Ευαγγελάτος Σ., «Χρονολόγηση του “Στάθης”», *ΠΓ’ ΔΚΣ, Βυζαντινοί και Μέσοι Χρόνοι*, τ. Β’, Αθήνα 1974, σελ. 90-91.

¹⁹⁷ Sanudo M, *I diarii di Marino Sanudo*, v. V, Venezia 1881, σελ. 821 και v. XVI (1886), σελ. 228· Γιωτοπούλου-Σισυλιάνου Ε., *Πρεσβείες βενετοκρατούμενης Κέρκυρας (16^{ος} – 18^{ος} αι.)*, Αθήνα 2002, σελ. 144-145.

¹⁹⁸ Ο κόμης Nestor Martinengo υπηρέτησε στην Αμμόχωστο από το 1570 μέχρι και την κατάληψη της πόλης τον Αύγουστο του 1571. Αιχμαλωτίστηκε από τα οθωμανικά στρατεύματα και σύρθηκε στα σκλαβοπάζαρα της Τρίπολης στη Συρία. Απέκτησε την ελευθερία του χάρη στη βοήθεια του γάλλου προξένου και κατέφυγε στη Βενετία. Στις 7 Δεκεμβρίου 1571 παρέδωσε στο *Collegio* την αναφορά του για την κατάκτηση της Αμμοχώστου. Βλ. Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 15-16.

Κέρκυρας όσο και τον δόγη στη Βενετία, ότι έμπιστό του πρόσωπο («confidenza da persona») τον ενημέρωσε για τις μυστικές συνεννοήσεις ενός κύριου *capitano*, που υπηρετούσε στο νέο φρούριο της Κέρκυρας με τους Οθωμανούς, που στόχο είχαν την κατάληψη του νησιού¹⁹⁹.

Πιο συγκεκριμένα, ο Brachimi θα αναλάμβανε υπονομευτική δράση εντός του φρουρίου μετά από επικείμενη εμφάνιση του οθωμανικού στόλου και θα προέβαινε σε δολιοφθορές, διευκολύνοντας το έργο των επίδοξων κατακτητών. Οι αρχές συνέλαβαν ως ύποπτο τον Brachimi και τους δύο υιούς του που υπηρετούσαν και αυτοί ως μισθοφόροι στο νέο φρούριο της πόλης. Οι βενετικές αρχές του νησιού δεν προχώρησαν στη διεξαγωγή ανακρίσεων, αλλά απέστειλαν αμέσως τους τρεις Κύπριους στη Βενετία μαζί με επιστολές και έγγραφα που βρέθηκαν στην οικία τους. Οι επικεφαλής του Συμβουλίου των Δέκα επιλήφθηκαν την υπόθεσή τους και μετά την πάροδο πέντε μηνών, την ενδελεχή εξέταση των υπόπτων και των ανευρεθέντων εγγράφων, πληροφόρησαν τον βάιλο στην Κωνσταντινούπολη ότι δεν είχαν προκύψει επιβαρυντικά στοιχεία σε βάρος τους. Θα εξακολουθούσαν, εντούτοις, να τους κρατούν δέσμιους, ωσότου έλθουν σε γνώση τους νέα στοιχεία προερχόμενα είτε από τον ίδιο τον βάιλο είτε από τον προνοητή και καπιτάνο της Κέρκυρας είτε από άλλες πηγές²⁰⁰.

Κατά τη διάρκεια της κράτησης των υπόπτων στις φυλακές της Βενετίας, η Prudenza, σύζυγος του κύριου *capitano* Pietro Antonio Brachimi, απέστειλε επιστολή στο *Consiglio di Dieci*, παρακαλώντας να αφήσουν ελεύθερο τον σύζυγό της και τους δύο υιούς της. Στην επιστολή της αναφέρει ότι ο σύζυγός της άδικα κατηγορείται και ότι η ίδια μαζί με τις κόρες της παραμένουν στην Κέρκυρα, διανύοντας δύσκολες στιγμές μακριά από τους οικείους τους. Επιπλέον, στα στοιχεία που σημειώνει η Prudenza στο σχετικό της γράμμα αναφέρει ότι την υπόθεση του συζύγου της έχει αναλάβει ο δικηγόρος Donado. Στο σημείο αυτό, τα ίχνη των υπόπτων χάνονται.

Ωστόσο, με την παρέλευση τεσσάρων ετών από τη σύλληψη του *capitano* Pietro Antonio Brachimi, αυτός εντοπίζεται να υπηρετεί και πάλι στις στρατιωτικές μονάδες της Κέρκυρας. Πιο συγκεκριμένα, ο Brachimi από το 1592 μέχρι το 1599 ήταν *capitano* στην κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου. Κατά τη διάρκεια της θητείας του ενεπλάκη σε δικαστική υπόθεση που αυτή τη φορά αφορούσε την κακομεταχείριση και τη δημιουργία προβλημάτων

¹⁹⁹ A.S.V., *Consiglio di Dieci*, Deliberazioni, Parti Secrete, flz. 24, χ.α. (24 Μαΐου 1589) (βλ. παραρ. εγγ. 6-7)· A.S.V., *Senato*, Dispacci degli Ambasciatori e residenti Costantinopoli, flz. 28, αρ. 42, φφ. 301r-302r.

²⁰⁰ A.S.V., *Consiglio di dieci*, Deliberazioni, Parti Secrete, flz. 24, χ.α. (24 Μαΐου 1589).

στους αγρότες της εν λόγω κοιλάδας. Στις 14 Ιουνίου 1598 ο Pietro Antonio Brachimi σε επιστολή του στις προς τις αρχές της Κέρκυρας δήλωνε την αθωότητα του για όσα κατηγορείτο και ότι όλα οφείλονται στην κακή φήμη που είχε εξαιτίας των προηγούμενων κατηγοριών του. Επίσης, στα έγγραφα της υπόθεσης σημειώνεται ότι κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης της δικογραφίας το 1599 ο Brachimi σημειώνεται ως απών και δεν αναγράφεται τελικά αν καταδικάστηκε ή όχι²⁰¹.

Εκτός από την Κέρκυρα, κύπριοι πρόσφυγες κατέληξαν σε ένα ακόμη βενετοκρατούμενο νησί του Ιονίου Πελάγους, την Κεφαλονιά. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και μέλη της ευγενικής καταγωγής κυπριακής οικογένειας των Strambali. Πιθανόν ελληνοκυπριακής καταγωγής η οικογένεια εντοπίζεται στα δρώμενα του βασιλείου της Κύπρου από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ενώ σημαντική προσωπικότητα κατά τον 16^ο αιώνα αποτέλεσε ο Diomede Strambali, που κατάφερε να ανελιχθεί σε σημαντικές διοικητικές θέσεις του νησιού, όπως για παράδειγμα του βισκόντη της Λευκωσίας το 1555. Ωστόσο, ένα χρόνο αργότερα στις 9 Αυγούστου 1556 ο Diomede παραιτήθηκε επικαλούμενος λόγους υγείας, αλλά στην πραγματικότητα αυτό που τον ανάγκασε να παραιτηθεί ήταν οι αντιρρήσεις που είχε σε διάφορα ζητήματα του ανεφοδιασμού της Λευκωσίας. Επίσης, οι δύο υιοί του, Jacomo και Felipo, εντοπίζονται στον κατάλογο των κυπρίων ευγενών που παρείχαν στρατιωτική υπηρεσία στις βενετικές αρχές. Κατά την πολιορκία της Λευκωσίας έξι μέλη της οικογένειας Strambali έχασαν τη ζωή τους. Ο Diomede Strambali μετά τον πόλεμο κατέφυγε στην παπική αυλή, όπου το 1585 υπέβαλε αίτηση στον πάπα Σίξτο Ε΄ για παραχώρηση των εσόδων των κληροδοτημάτων των συμπατριωτών του Jacomo Gafran και του Pietro Urri, το οποίο και εγκρίθηκε²⁰².

Αρκετά μέλη της οικογένειας εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Κάστρου του Αγίου Γεωργίου, όπου αποτελούσε την πρωτεύουσα του νησιού. Εκεί βρισκόταν εγκατεστημένη η άρχουσα τάξη του νησιού, καθώς επίσης και οι βενετοί διοικητικοί λειτουργοί. Έτσι, το 1578 εντοπίζεται στην περιοχή του Κάστρου ο Andrea Strambali να εγγράφεται μέλος του ναού της Παναγίας Ευαγγελίστριας. Έκτοτε μέλη της οικογένειας αυτής παρουσιάζουν ενεργή συμμετοχή στα δρώμενα του νησιού. Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας διαδραμάτισε η

²⁰¹ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Penale, b. 4041, αρ. 18.

²⁰² Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Ε΄, Λευκωσία 1996, σελ. 1146· Νικολάου-Κονναρή Α., «Η διασκευή του χειρογράφου της Ραβέννας της Εξήγησης του Λεοντίου Μαχαιρά και η *Narratione* του Διομήδη Strambali», στο: Π. Αγαπητός και Μ. Πιερός (επιμ.), «*Τ' άδόνιν κείνον που γλυκά θλιβάται*». *Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημόδου ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση (1400-1600)*, Ηράκλειον 2002, σελ. 300-301.

ευγενική τους καταγωγή, αφού κατάφεραν να εξασφαλίσουν από τις βενετικές αρχές του νησιού οικονομική βοήθεια και κτήματα για το νέο τους ξεκίνημα.

Στην περιοχή του Κάστρου εντοπίζεται εγκατεστημένη η οικογένεια του Zuanne Maria Strambali και της Anna Barbati. Το 1612 ο Zuanne Maria εξασφάλισε μια θέση στο στράτευμα ως *pronvionato a cavallo*. Από τον γάμο του απέκτησε δύο υιούς, τους Jacobus και Nicolò, οι οποίοι βαφτίστηκαν στον ναό του Αγίου Θεοδώρου στο Κάστρο σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό²⁰³. Παρόλο που στην Κύπρο η οικογένεια Strambali ανήκε στην ανώτερη κοινωνική ομάδα και ακολουθούσε το λατινικό δόγμα, στην Κεφαλονιά φαίνεται ότι μέλη της ακολουθούν το ορθόδοξο δόγμα. Πιθανόν ένας εκ των δύο γονέων ή και οι δύο, ο Zuanne Maria Strambali και η Anna Barbati, ήταν ορθόδοξοι και για αυτό τον λόγο βάπτισαν τα παιδιά τους ορθόδοξα.

Ιδιαίτερη ανέλιξη στην τοπική κοινωνία της Κεφαλονιάς έλαβε ο Giacomo Strambali, ο οποίος συμμετείχε στο συμβούλιο της κοινότητας του νησιού, που αποτελείτο από εκατό ογδόντα μέλη της άρχουσας τάξης. Συγκεκριμένα, στο πρακτικό του συμβουλίου της κοινότητας, στις 2 Δεκεμβρίου 1593, σημειώνεται ότι κατά την εκλογική διαδικασία ο Giacomo έλαβε 99 θετικές και 80 αρνητικές ψήφους, με αποτέλεσμα να εκλεγεί μέλος του. Επίσης, το 1613 ο Giacomo έλαβε το αξίωμα του καπετάνο (*capitano*) και βοήθησε στην απογραφή και ανασυγκρότηση των στρατιωτικών δυνάμεων της Κεφαλονιάς. Ο Giacomo παντρεύτηκε την Caterouza, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, την Eleana, την Vittoria, τον Gregorio και την Diana. Ο Giacomo φαίνεται πως απεβίωσε πριν από το 1635, γιατί σε νοταριακή πράξη που συμμετέχει η σύζυγός του σημειώνεται ως «χήρα του ποτέ ευγενή Γιάκουμου Στράμπαλη»²⁰⁴.

Η οικογένεια του Giacomo κατάφερε να αποκτήσει σημαντική περιουσία, τόσο κτηματική όσο και οικονομική. Στις νοταριακές πράξεις τα μέλη της οικογένειας εντοπίζονται να κατέχουν σημαντικές εκτάσεις γης σε εύφορα μέρη της Κεφαλονιάς, τις οποίες ενοικίαζαν σε γνωστές αρχοντικές κεφαλονίτικες οικογένειες, όπως των Φωκάδων και των Αγγελάτων. Επίσης, κατείχαν οικίες στο Αργοστόλι, που εκείνη την περίοδο εξελισσόταν σε πόλη-λιμάνι, τις οποίες ενοικίαζαν σε διάφορους εμπόρους (λ.χ. Pietro Vegia, Samuele Vitete) και ευγενείς της περιοχής (λ.χ. Zuanne Vegia). Η οικονομική ευρωστία της οικογενείας του Giacomo Strambali και η ευγενική τους καταγωγή τους έδωσαν τη δυνατότητα να συνάψουν γάμους με

²⁰³ Μοσχόπουλος, «Η κυπριακή οικογένεια Στράμπαλη», σελ. 253, παραπ. 25.

²⁰⁴ Μοσχονάς Ν., «Πρακτικά συμβουλίου κοινότητας Κεφαλονιάς, βιβλίο Α' (19 Μαρτίου – 19 Απριλίου 1953)», *Σύμμεικτα* 3 (1979), σελ. 277, 302· Μοσχόπουλος, «Η κυπριακή οικογένεια Στράμπαλη», σελ. 251-252.

τοπικές αριστοκρατικές οικογένειες, όπως των Φωκάδων, Κρασάδων, Γερακάρηδων και Raccolieri.

Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, η οικογένεια ενσωματώνεται πλήρως στην τοπική κοινωνία και αρχίζει σταδιακά να φθίνει και να εκτοπίζεται από τα δρώμενα της Κεφαλονιάς. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση του Nicolò Strambali, ο οποίος έδρασε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα ως αγιογράφος διακοσμώντας τους ναούς του Αγίου Θεοδώρου (1683) και της Ευαγγελίστριας (1694, 1696-97) στην περιοχή του Κάστρου, καθώς επίσης και τη μονή της Ευαγγελίστριας στο νησάκι Βαρδιανοί. Τέλος, σημειώνεται ως μέλος του συμβουλίου της κοινότητας της Κεφαλονιάς και το 1701 απεβίωσε. Αξιοπερίεργο αποτελεί το γεγονός ότι στη διαθήκη του δεν όρισε ως κληρονόμους του κάποιο μέλος της οικογένειας Strambali, αλλά τους Στέφανο και Χριστόδουλο Κρασά. Πιθανοί λόγοι της απόφασής του αυτής ήταν ότι τα μέλη της οικογένειας Strambali μειώθηκαν δραματικά με αποτέλεσμα είτε να μην είχε στενούς συγγενείς ή στενές σχέσεις με την οικογένειά του είτε δεν απέκτησε απογόνους²⁰⁵.

Όπως έχει καταδειχθεί με τα όσα έχουν σημειωθεί παραπάνω, οι κύπριοι πρόσφυγες με τη φυγή τους από το νησί αρχικά κατευθύνθηκαν προς το *Stato da Mar*. Ιδιαίτερα, η Κρήτη και τα Επτάνησα αποτέλεσαν για αυτούς χώροι μόνιμης ή προσωρινής εγκατάστασης. Ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης οι Κύπριοι βίωσαν τις κακουχίες και τις ταλαιπωρίες της προσφυγιάς προσδοκώντας στον νέο τόπο διαμονής τους μια καλύτερη ζωή. Στα μέρη αυτά τόσο το τοπικό στοιχείο όσο και οι βενετικές αρχές προσπάθησαν να τους συνδράμουν με κάθε δυνατό μέσο. Ειδικότερα, οι βενετικές αρχές επωμίστηκαν το μεγαλύτερο μέρος της προσπάθειας αυτής προστατεύοντας από τη μία την τοπική κοινωνία από τυχόν αναταραχές που θα προέκυπταν από το προσφυγικό ρεύμα και από την άλλη συνδράμοντας τους υπηκόους τους που έχασαν τις περιουσίες τους, τις οικογένειές τους και την πατρίδα τους από τη βενετοτουρκική σύγκρουση του 1570-71.

²⁰⁵ Μοσχόπουλος, «Η κυπριακή οικογένεια Στράμπαλη», σελ. 257-258.

1.4.2. Η μετάβαση σε περιοχές εκτός βενετικής επικράτειας.

Με την κατάκτηση της Κύπρου, εκτός από τις περιοχές του βενετικού *Κράτους της Θάλασσας* (*Stato da Mar*) και της Βενετίας, μία μάζα του κυπριακού πληθυσμού βρήκε καταφύγιο σε διάφορες περιοχές του ευρωπαϊκού κόσμου. Όπως ήδη σημειώθηκε, η Δύση αποτελούσε για αυτούς ένα γνώριμο χώρο λόγω των οικογενειακών, εμπορικών και εκπαιδευτικών δεσμών που ανέπτυξαν τόσο κατά της φραγκικής όσο και της βενετικής περιόδου. Συνεπώς, στον ευρωπαϊκό χώρο οι πρόσφυγες κατέφυγαν, για να αναζητήσουν είτε μία καλύτερη ζωή είτε οικονομική βοήθεια προς απελευθέρωση των συγγενικών τους προσώπων. Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι στις περιοχές αυτές δεν πραγματοποιήθηκε μια ομαδική μετακίνηση προσφύγων, όπως συνέβη χαρακτηριστικά στην περίπτωση της βενετοκρατούμενης Κρήτης (1570-71) και έπειτα της Ίστριας (1578). Οι μετακινήσεις των κυπρίων προσφύγων στην Ευρώπη ήταν κυρίως ατομικές, ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων, όπως καταδεικνύουν τα παραδείγματα των προσφύγων που διασκορπίστηκαν στις περιοχές αυτές.

Αρχικά, πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε περιοχές του Καθολικού Βασιλέα στην Ισπανία, καθώς επίσης και στις ισπανοκρατούμενες περιοχές της Κάτω Ιταλίας. Οι σχέσεις Ισπανών και Κυπρίων στο νησί ανάγονταν από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα με την εγκαθίδρυση της δυναστείας των Λουζινιάν. Καθ' όλη τη διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας οι σχέσεις, που αναπτύχθηκαν με τα ισπανικά βασίλεια, αφορούσαν τόσο τον οικονομικό όσο και τον πολιτικό τομέα. Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, δεν έλειψαν και οι επιγαμίες κυπρίων βασιλέων με γόνους ισπανικών οίκων, όπως συνέβη το 1315, όταν ο Ερρίκος Β΄ Λουζινιάν (1285-1324) πάντρεψε τη μεγαλύτερη του αδελφή, Μαρία Λουζινιάν, με τον βασιλιά της Αραγωνίας Ιάκωβο Β΄ (1291-1327)²⁰⁶. Οι Αραγόνοι αποσκοπούσαν με το γάμο αυτό να κληρονομήσουν τον βασιλικό θρόνο της Κύπρου με τον θάνατο του βασιλιά Ερρίκου Β΄, ο οποίος ήταν τότε σαράντα ετών και άγαμος. Ωστόσο, δύο χρόνια αργότερα, το 1317, ο Ερρίκος Β΄ νυμφεύθηκε την κόρη του βασιλιά της Σικελίας Φρειδερίκου, Constance της Αραγωνίας²⁰⁷.

Η στρατιωτική και η οικονομική υπεροχή της Ισπανίας στη Μεσόγειο κατά τον 16^ο αιώνα ώθησε αρκετούς πρόσφυγες να ζητήσουν την αρωγή του ισπανού βασιλέα μετά τη

²⁰⁶ Lutrell A., "The Hospitallers in Cyprus after 1191", στο: Α. Παπαγεωργίου (επιμ.), *ΠΑ' ΔΚΣ, Μεσαιωνικών τμήμα, τ. Β'*, Λευκωσία 1972, σελ. 156-158.

²⁰⁷ Mas Latrie de L. M., *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison du Lusignan*, v. III, Paris 1861, σελ. 718. Collenberg W., "Les Lusignan de Chypre", *EKEE* 10 (1979-1980), σελ. 109. Hill, A *History of Cyprus*, v. II, σελ. 283. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του Μεσαιωνικού», σελ. 52. ο ίδιος, *Το Βασίλειο της Κύπρου*, σελ. 303-304.

φυγή τους από την Κύπρο είτε για την εξαγορά των οικείων προσώπων τους από τα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής είτε για τη διενέργεια εράνων στα εδάφη της επικράτειάς του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι κύπριοι ευγενείς Andrea Zaccaria, Livio Podocataro και Zuanne Flatro. Ο Zaccaria κατέφυγε στον ισπανό βασιλέα για οικονομική ενίσχυση, ώστε να απελευθερώσει τις έξι αδελφές και τον αδελφό του που βρίσκονταν στα χέρια των Οθωμανών. Στις 28 Απριλίου 1573, ο ισπανός βασιλιάς Φίλιππος Β΄ έδωσε εντολή στον αντιβασιλέα της Νεάπολης καρδινάλιο Antoine Perrenot de Granvelle να καταβάλει το ποσό των 300 δουκάτων για ικανοποίηση του αιτήματος του Zaccaria. Οι άλλοι δύο, ο Livio Podocataro και ο Zuanne Flatro, ζήτησαν την παραχώρηση άδειας για διενέργεια εράνων (ζητεία) στα εδάφη του Καθολικού Βασιλέα, ούτως ώστε να συγκεντρώσουν τα αναγκαία λύτρα για την απελευθέρωση των συγγενών τους. Ο μεν Podocataro, ενώ βρισκόταν στη Βενετία, ζήτησε με τη μεσολάβηση του ισπανού πρέσβη βοήθεια για την απελευθέρωση των τριών υιών του (1573-7/4). Ο δε Flatro, αφού παρέμεινε επί μία δεκαπενταετία αιχμάλωτος μαζί με τη σύζυγό του και τον υιό του στη Ρόδο, κατάφερε να ελευθερωθεί καταβάλλοντας το ποσό των 400 σκούδων. Έτσι, στις 23 Μαΐου 1590 εξασφάλισε άδεια για διενέργεια εράνου, με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για απελευθέρωση της οικογένειάς του που βρισκόταν ακόμη αιχμάλωτη στη Ρόδο²⁰⁸.

Εκτός από την οικονομική βοήθεια ή την εξασφάλιση άδειας για εράνους στα εδάφη του ισπανού βασιλέα, αρκετοί ήταν οι πρόσφυγες που προσπάθησαν να εξασφαλίσουν μία θέση στο ισπανικό ναυτικό και στο στρατό. Ήδη από τα μέσα του 15^{ου} και κυρίως τον 16^ο αιώνα αρκετοί ήταν οι Έλληνες και οι Κύπριοι που εντάχθηκαν στα στρατιωτικά σώματα της Ισπανίας και διακρίθηκαν ως *estradiotes* (ελαφροί ιππείς), ως πιλότοι γαλερών και ως πυροβολητές. Οι ισπανοί βασιλείς σε αντάλλαγμα των στρατιωτικών τους υπηρεσιών τους παραχώρησαν φέουδα, κτήματα και άλλες διευκολύνσεις στην επικράτειά τους. Ιδιαίτερα σημαντική αποδείχθηκε η παρουσία των Ελλήνων στις μονάδες του ισπανικού ναυτικού και κυρίως στον στόλο του βασιλείου της Σικελίας. Οι Ισπανοί χρησιμοποίησαν τους Έλληνες ως πιλότους στις γαλέρες τους κατά την πλεύση του στόλου τους στο Ιόνιο και στο Αιγαίο εξαιτίας των ναυτικών τους γνώσεων. Σημαντική υπήρξε η συνεισφορά ενός Ναξιώτη, του Ιωάννη Μόδενα, κατά τη διάρκεια ιερού συνασπισμού (*Sacra Lega*, 1571-1573). Ο τελευταίος

²⁰⁸ Χασιώτης, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 2-4 και 25-27. Επίσης, μνημονεύονται αρκετά ονόματα κυπρίων προσφύγων που κατέφυγαν στην αυλή του ισπανού βασιλέα για βοήθεια. Βλ. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 216-222.

υπήρξε σύμβουλος του αρχηγού του χριστιανικού στόλου στην ανατολική Μεσόγειο Δον Χουάν του Αυστριακού (1547-1578)²⁰⁹.

Το παράδειγμα των Ελλήνων ακολούθησαν και οι Κύπριοι από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και αρκετοί ήταν αυτοί που κατατάχθηκαν ως μισθοφόροι σε διάφορες ισπανικές στρατιωτικές θέσεις και κυρίως στο πολεμικό ναυτικό. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Κύπριου Παύλου Πατρίκιου, που εξασφάλισε το 1562 έμμισθη θέση στο ισπανικό πολεμικό ναυτικό μετά από έγκριση του αιτήματός του από το *Συμβούλιο του Πολέμου*. Ο Παύλος είχε απαχθεί σε νεαρή ηλικία από μουσουλμάνους πειρατές και παρέμεινε μαζί τους για αρκετά χρόνια. Με την απόδρασή του και την επαναφορά του στον χριστιανισμό οι Ισπανοί τον στρατολόγησαν στις ναυτικές τους δυνάμεις με σκοπό την καταπολέμηση των πειρατικών επιδρομών, εξαιτίας της ναυτικής του πείρας, καθώς επίσης και της γνώσης του για τα ορμητήρια και τις συνήθειές τους²¹⁰.

Μετά από την οθωμανική κατάκτηση της Κύπρου αρκετοί ήταν αυτοί που επικαλέστηκαν τις ναυτικές τους υπηρεσίες στο ισπανικό στέμμα και ζήτησαν είτε την επανένταξή τους στις στρατιωτικές δυνάμεις είτε την παραχώρηση κάποιας χορηγίας ή μηνιαίας σύνταξης, για να καταφέρουν να επιβιώσουν. Αυτό έπραξαν δύο Κύπριοι, ο Ορλάνδος και ο Φραγκίσκος, που με αίτησή τους το 1581 εξέφρασαν την αμέριστη πίστη τους στο ισπανικό στέμμα και ζήτησαν την αρωγή του βασιλιά εξαιτίας της εικοσιπενταετής υπηρεσίας τους στις ισπανικές δυνάμεις. Ο μεν πρώτος αιτήθηκε αύξηση του μισθού του και ο δεύτερος έμμισθη θέση στο ελαφρύ ιππικό της Νεάπολης ή της Σικελίας²¹¹.

Επιπλέον, όσοι Κύπριοι κατόρθωσαν να αποφύγουν την αιχμαλωσία ή κατάφεραν να απελευθερωθούν θέλησαν να ενταχθούν στις ισπανικές δυνάμεις ως μισθοφόροι, όπως χαρακτηριστικά έπραξαν οι Κύπριοι Δομήνικος Μπενέτης και ο ανιψιός του Άγγελος Ρόδης. Κατά την αιχμαλωσία τους εξισλαμίσθηκαν και υπηρέτησαν ως γενίτσαροι στην Κωνσταντινούπολη, μέχρι που κατάφεραν να αποδράσουν και να καταλήξουν στη Ρώμη. Εκεί επανήλθαν στη χριστιανική πίστη ως καθολικοί και ζήτησαν να ενταχθούν στο ισπανικό ναυτικό. Η αίτησή τους έγινε αποδεκτή από το *Συμβούλιο του Κράτους* το 1600 και τοποθετήθηκαν στο ναυτικό της Νεάπολης με μηνιαίο μισθό. Το ίδιο έπραξε και ο Άγγελος

²⁰⁹ Χασιώτης, *Σχέσεις Ελλήνων και Ισπανών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 27-32· Γεωργής Γ., *Ισπανία-Κύπρος: Στους αντίποδες της Μεσογείου. Διαχρονικές σχέσεις*, Λευκωσία 2010, σελ. 218-262.

²¹⁰ Χασιώτης, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 1-2· Γεωργής, *Ισπανία-Κύπρος*, σελ. 220.

²¹¹ Χασιώτης, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 19-20.

Δάρδανος, ο οποίος παρέμεινε στην αιχμαλωσία για τριάντα χρόνια. Όταν ελευθερώθηκε, κατέφυγε στη Ισπανία και εξασφάλισε μία θέση στο πολεμικό ναυτικό το 1604²¹².

Εκτός από τη συμμετοχή των Κυπρίων στα ισπανικά στρατιωτικά τμήματα, ιδιαίτερα σημαντική αποτέλεσε η συνεισφορά τους στα ισπανικά κατασκοπευτικά σώματα. Με την εγκατάστασή τους στη Νεάπολη αρκετοί ήταν αυτοί που στρατολογήθηκαν σε αυτά, αφού εκεί έδρευε το γενικό αρχηγείο της ισπανικής κατασκοπείας στο χώρο της Ανατολής²¹³. Ένας εξ αυτών υπήρξε ο Ιερώνυμος Κόμπης, που μετά την απελευθέρωσή του από την Κωνσταντινούπολη, τοποθετήθηκε το 1575 στους κόλπους του ισπανικού κατασκοπευτικού δικτύου στην οθωμανική πρωτεύουσα, με κύρια καθήκοντα την αποστολή πληροφοριών στον αντιβασιλέα της Νεάπολης και τη φιλοξενία ισπανών πρακτόρων που μετέβαιναν στην Ανατολή. Επί σαράντα χρόνια ο Κόμπης διετέλεσε βασικό στέλεχος των μυστικών υπηρεσιών της Ισπανίας στον τομέα της συλλογής πληροφοριών στην Κωνσταντινούπολη, αναλαμβάνοντας παράλληλα διάφορες θέσεις και αποστολές²¹⁴.

Ένας άλλος παράγοντας που συνέτεινε στην απόφαση των Κυπρίων να καταφύγουν στην επικράτεια του ισπανού βασιλέα, και ιδιαίτερα στην πόλη της Νεάπολης, ήταν η ελληνική Αδελφότητα, που άκμαζε εκεί από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Εκεί, οι Έλληνες οργανωμένοι σε Αδελφότητα κατάφεραν το 1518 να οικοδομήσουν δικό τους ορθόδοξο ναό αφιερωμένο στους Αποστόλους Πέτρο και Παύλο. Ο ναός είχε ανεγερθεί κυρίως με δαπάνες του στρατιωτικού Θωμά Ασράνη-Παλαιολόγου από την Κόρινθο. Το προνόμιο της θρησκευτικής ελευθερίας, που απέκτησαν οι Έλληνες της πόλης, ήταν απόρροια της αναγνώρισης που έχαιραν από το ισπανικό στέμμα λόγω των στρατιωτικών τους υπηρεσιών στα μισθοφορικά σώματα του ισπανικού ναυτικού και στρατού. Οι Έλληνες εξαιτίας της ανδρείας τους κατάφεραν να αποκτήσουν αρκετά προνόμια, όπως οικονομικά οφέλη, καλλιεργήσιμη γη, θρησκευτική ελευθερία κ.ά²¹⁵.

Η Αδελφότητα των Ελλήνων της Νεάπολης υπήρξε χώρος υποδοχής για προσφυγικές πληθυσμιακές ομάδες προερχόμενες από τις οθωμανοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Το πρώτο κύμα προσφύγων που έφτασε εκεί, ήταν το 1534 μετά τη σύντομη ισπανική κυριαρχία

²¹² Γεωργής, *Ισπανία-Κύπρος*, σελ. 226-227, 238.

²¹³ Chassiotis G., “Venezia e i domini Veneziani tramite di informazioni sui Turchi per gli Spagnoli nel sec. XVI”, στο: G. Beck, M. Manoussakas and A. Pertusi (επιμ.), *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (Secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, v. I, Firenze 1977, σελ. 123.

²¹⁴ Chassiotis, “La comunità Greca di Napoli”, σελ. 285-286’ ο ίδιος, *Πηγές της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 27-42.

²¹⁵ Chassiotis, “Sull’organizzazione, incorporazione sociale e ideologia”, σελ. 418-423. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση της Βενετίας η οποία αναγνώρισε τις σημαντικές στρατιωτικές υπηρεσίες των Ελλήνων *stradioti* και τους παραχώρησε ευκολότερα την άδεια ανέγερσης ορθόδοξου ναού στην πόλη αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Βλ. Μανούσακας, «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», σελ. 243-264.

της Κορώνης. Τότε οι κάτοικοί της εγκατέλειψαν μαζί με κατοίκους της Πάτρας και της νοτιοδυτικής Πελοποννήσου τις εστίες τους, ακολουθώντας τα ισπανικά πλοία που απέπλεαν προς τη Σικελία και τη Νεάπολη²¹⁶. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1571, η Αδελφότητα δέχθηκε στους κόλπους της τους κύπριους πρόσφυγες ως αναπόσπαστο κομμάτι της. Οι τελευταίοι εντάχθηκαν και αναμείχθηκαν ενεργά στα κοινά της Αδελφότητας, καταλαμβάνοντας σε αρκετές περιπτώσεις σημαντικά αξιώματα, ακόμη και αυτό του προέδρου της (*governator della confraternità dei nazionali Greci*)²¹⁷.

Ο προαναφερθείς Ιερώνυμος Κόμπης, κατά την σύντομη παραμονή του στη Νεάπολη στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αναμείχθηκε με τα κοινά της Αδελφότητας. Εξαιτίας των γνωριμιών του και του κύρους που είχε αποκτήσει λόγω των κατασκοπευτικών του υπηρεσιών, κατάφερε να εκλεγεί στο ύψιστο αξίωμά της Αδελφότητας, του προέδρου (*governator*). Στον κολοφόνα ενός ελληνικού κώδικα, που αντέγραψε ο ιερομόναχος Ραφαήλ από τη Θεσσαλία στις 29 Ιουλίου 1608, διασώζεται η εξής σημείωση, που καταδεικνύει τη προσφορά του Κόμπη στην Αδελφότητα και το κύρος που έχαιρε: «δια συνδρομής και εξόδου του πανευγενεστάτου και ενδοξωτάτου άρχοντος κυρίου Ιερωνύμου, το επίκλην Κόμπη, και καπιτάνου εξ της περιφήμου νήσου Κύπρου και την σήμεραν ώδε εν Νεάπολει εις υπηρεσίαν του γαληνοτάτου βασιλέως Φιλίππου τρίτου της Ισπανίας»²¹⁸.

Ακόμη, ένας προσφιλής προορισμός των προσφύγων που εγκατέλειψαν την Κύπρο το 1570-71 ήταν η Ρώμη. Η κεφαλή της Λατινικής Εκκλησίας προσπάθησε με ποικίλους τρόπους να συνδράμει τους πρόσφυγες παρέχοντάς τους οικονομική βοήθεια, καθώς επίσης και συστατικές επιστολές για τη διενέργεια εράνων στα εδάφη τόσο στην επικράτειά του όσο και στην υπόλοιπη καθολική Ευρώπη, για τη συλλογή χρημάτων και την απελευθέρωση των αιχμαλώτων του κυπριακού πολέμου. Ιδιαίτερα μέσα από τα αρχεία του Βατικανού αναδεικνύεται ένας μεγάλος αριθμός Κυπρίων, κυρίως ευγενικής καταγωγής, που κατέφυγαν στον πάπα για οικονομική βοήθεια και απελευθέρωση είτε των ιδίων είτε των συγγενικών τους προσώπων²¹⁹.

Επίσης, αρκετοί Κύπριοι, μετά την αιχμαλωσία τους, εξαναγκάστηκαν να εξισλαμιστούν με αποτέλεσμα κατά την απελευθέρωσή τους να καταφύγουν στη Ρώμη και να ζητήσουν την επαναφορά τους στους κόλπους του χριστιανισμού. Η μερίδα αυτή των

²¹⁶ Χασιώτης, *Σχέσεις Ελλήνων και Ισπανών*, σελ. 43.

²¹⁷ Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 213-222.

²¹⁸ Chassiotis, “La comunità Greca di Napoli”, σελ. 285-286· ο ίδιος, *Πηγές της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 35.

²¹⁹ Η μοναδική μελέτη που αναδεικνύει ένα μεγάλο αριθμό αιτήσεων κυπρίων αιχμαλώτων μέσα από τα αρχεία του Βατικανού είναι του Collenberg, “Les litterae hortatoriae accordées par les papes”, σελ. 13-167.

Κυπρίων, όπως φαίνεται, ακολουθούσε το λατινικό δόγμα, και για αυτόν τον λόγο κατέφυγαν στην παπική αυλή. Τη διαδικασία της επαναφοράς των αλλαξοπιστησάντων διενεργούσε η Ιερά Εξέταση. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στενές σχέσεις Βατικανού και Κύπρου ανάγονται από τις αρχές της λατινικής κυριαρχίας στο νησί. Ιδιαίτερα, με την υπαγωγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Λατινική με την *Bulla Cypria* το 1260, ο ποντίφικας ενεπλάκη σε αρκετές περιπτώσεις στα θρησκευτικά, πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα του νησιού²²⁰.

Το ενδιαφέρον της Αγίας Έδρας για την ικανοποίηση των διαφόρων αιτημάτων των «*proveri cyprioti*» δεν οφείλεται αποκλειστικά και μόνο σε ανθρωπιστικούς λόγους, αλλά και στην εξωτερική πολιτική που ακολουθούσε η Αγία Έδρα. Ιδιαίτερα, ο υποκινητής της *Sacra Lega* πάπας Πίος Ε΄ (1566-1572), και έπειτα ο διάδοχός του, Γρηγόριος ΙΓ΄ (1572-1585), υπήρξαν υπέρμαχοι μίας χριστιανικής σταυροφορίας εναντίον των Οθωμανών και της συνένωσης για τον σκοπό αυτό των ισπανικών και βενετικών δυνάμεων. Ωστόσο, οι ελπίδες του πάπα Γρηγορίου ΙΓ΄ για σταυροφορικές κινήσεις με τη συμμετοχή των δυτικών δυνάμεων διαψεύστηκαν πολύ γρήγορα, αφού δύο χρόνια από τη λήξη του κυπριακού πολέμου η Βενετία σύναψε συμφωνία ειρήνης με την Υψηλή Πύλη (1573) και το ίδιο έπραξε λίγο αργότερα η Ισπανία (1581)²²¹.

Με την εγκατάστασή τους στη Ρώμη, οι κύπριοι πρόσφυγες δεν συνάντησαν μία συμπαγή ομάδα Ελλήνων, οργανωμένη σε Αδελφότητα, όπως στα πρότυπα της Βενετίας ή της Νεάπολης, παρόλο που εκεί η ελληνική παρουσία μαρτυρείται από το Μεσαίωνα. Οι εγκατεστημένοι στην παπική πρωτεύουσα Έλληνες βοήθησαν, όμως, και αυτοί με το δικό τους τρόπο τους δυστυχείς πρόσφυγες²²².

Επίσης, δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις των Κυπρίων που μετά τον πόλεμο κατέληξαν σε περιοχές της κεντρικής Ευρώπης, εκεί όπου θα μπορούσαν να αναζητήσουν βοήθεια για την απελευθέρωση των συγγενικών τους προσώπων και την οικονομική τους ενίσχυση. Η περιπλάνηση και το δράμα των προσφύγων αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο πρόσωπο του Κύπριου Σταμάτη Δονάτου, ο οποίος μετά την απελευθέρωσή του από την Κωνσταντινούπολη προσπάθησε να συγκεντρώσει το ποσό των 250 δουκάτων για την

²²⁰ Gill J., "The Tribulations of the Greek Church in Cyprus, 1196-1280", *BF* 5 (1977), σελ. 89-90· Παπαδόπουλλος, «Εκκλησία Κύπρου», σελ. 594-602· Richard, "A propos de la "Bulla Cypria", σελ. 19-31· Coureas N. and Schabel C., *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, Nicosia 1997· Coureas N., *The Latin Church in Cyprus, 1313-1378*, Nicosia 2010.

²²¹ Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. Γ΄, σελ. 273-321.

²²² Χαραλαμπίδης Κ., «Η ελληνική κοινότης Ρώμη κατά τον ζ΄-ι΄ αιώνα», *ΓΠ* 56 (1973), σελ. 258-263· Καιροφύλας Κ., «Έλληνες εν Ρώμη κατά τον Μεσαίωνα», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, τ. Ε΄, Αθήνα 1926, σελ. 363-366· Τσιφτανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 141-142.

εξαγορά της μητέρας του (Φραγκούλας) και των δύο αδελφών του (Δημήτριου και Ανδρέα), οι οποίοι βρίσκονταν ακόμη αιχμάλωτοι στην οθωμανική πρωτεύουσα. Ο Δονάτος κατά την περιπλάνησή του για τη συλλογή των χρημάτων κινήθηκε μεταξύ Αγκώνας, Ρώμης, Βελγίου, Ολλανδίας, Πολωνίας, Αυγούστας (Augsburg), Βασιλείας, Στρασβούργου, Τυβίγγης κ.α. Κατά την πορεία του ο Δονάτος συναναστράφηκε το 1579 με τον φιλέλληνα γερμανό θεολόγο και καθηγητή του πανεπιστημίου της Τυβίγγης, Martino Crusius (1526-1607). Ο επιφανής αυτός λόγιος άντλησε από το Δονάτο σημαντικές γλωσσολογικές και λαογραφικές πληροφορίες που αφορούσαν την Κύπρο. Οι χειρόγραφες σημειώσεις του Crusius για τον κύπριο πρόσφυγα ανέρχονται σε σαράντα έξι σελίδες, ενώ στο έργο του *Turcograecia* τού αφιέρωσε δύο σελίδες. Από τις σημειώσεις του Crusius μπορούμε να αναπλάσουμε τη μορφή του Δονάτου, αφού παρουσιάζεται ως ένα νεαρό παιδί κάτω των τριάντα ετών, μετρίου αναστήματος, με μαύρο γένι, που δεν ήξερε να γράφει και στο λόγο του χρησιμοποιούσε αρκετές ιταλικές και λατινικές λέξεις, δεν έφερε σπαθί αλλά ένα μικρό μαχαίρι και σε ένα σακουλάκι φύλαγε μικρά προσωπικά του αντικείμενα. Από τον νεαρό Κύπριο ο γερμανός λόγιος «πήρε μαθήματα» της λαϊκής κυπριακής διαλέκτου και συνέλεξε σημαντικές πληροφορίες για την Κύπρο, τον πόλεμο και την αιχμαλωσία του Δονάτου²²³.

Τον γερμανό αυτό θεολόγο επισκέφτηκαν και άλλοι κύπριοι πρόσφυγες κατά την περιοδεία τους στην Ευρώπη για τη συλλογή χρημάτων προς απελευθέρωση των συγγενών τους. Για παράδειγμα, ο Αλέξανδρος Τρούκελλος από τη Λευκωσία συνάντησε τον Crusius το 1582 κατά την περίοδο που περιφερόταν στην Ευρώπη, ενώ λίγο αργότερα, το 1589, ο Στέφανος Σταματίου Λάσκαρης από την Αμμόχωστο κατέληξε στην αυλή του Crusius με συστατικές επιστολές του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμία Β΄ Τρανού και του αρχιεπισκόπου Κύπρου Νεόφυτου (1587-1592) για τη συλλογή χρημάτων²²⁴.

Τον Crusius δεν επισκέφτηκαν μόνο αφανείς Κύπριοι αλλά και λόγιοι, όπως ήταν ο Λεόντιος Φιλόπονος Ευστράτιος, από το χωριό Κοιλάνι. Ο Λεόντιος αιχμαλωτίστηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου και εστάλη στην Κωνσταντινούπολη, όπου λίγο αργότερα ελευθερώθηκε από τον πατριάρχη Ιερεμία Β΄. Παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα στην αυλή του πατριάρχη, ενεδύθει το μοναχικό σχήμα και μαθήτευσε στον Μάξιμο Μαργούνιο. Το 1585 εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη με κατεύθυνση τη Βενετία, όπου εκεί έλαβε μαθήματα λατινικής γλώσσας και φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Κατά την παραμονή του εκεί συσχετίστηκε με έλληνες λογίους, όπως ήταν Κύριλλος Λούκαρης, ο

²²³ Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 232-233.

²²⁴ Αυτόθι, σελ. 234-236.

Γαβριήλ Σεβήρος και ο κρητικός ιερομόναχος Λαυρέντιος Μαρίνος. Το 1589 ο Λεόντιος εγκατέλειψε τη Βενετία μαζί με τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδας Γαβριήλ, για να επισκεφτούν τον Crusius. Ένα χρόνο αργότερα, ο Λεόντιος έφτασε στο σπίτι του γερμανού θεολόγου, όπου εκεί είχε εποικοδομητικές συζητήσεις περί θεολογικών θεμάτων. Παράλληλα, ενημέρωσε τον Crusius για την πρόθεση του πατριάρχη Ιερεμία Β΄ να αποστείλει στη Τυβίγγη τον επίσκοπο Κυθήρων και τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρο, για να συζητήσουν τις δογματικές διαφορές μεταξύ των ορθοδόξων και των προτεσταντών. Μετά την επίσκεψή του στον Crusius, ο κύπριος ιερομόναχος επέστρεψε στη Βενετία και μετά κατευθύνθηκε στη Ρώμη. Η πορεία του Λεοντίου είναι αξιοπερίεργη, αφού σε σύντομο χρονικό διάστημα κινήθηκε από την προτεσταντική Τυβίγγη στην καθολική Ρώμη, με ένα ενδιάμεσο σταθμό στη Βενετία. Εν τέλει, ο Λεόντιος μετά από την περιπλάνησή του στη Δύση επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Κύπρο, έγινε ηγούμενος της μονής του Αγίου Ιωάννη του Πίπη στη Λευκωσία, όπου έχουν διασωθεί αρκετές αυτόγραφες επιστολές και κείμενα του²²⁵.

Επίσης, στην πόλη Buzău της Βλαχίας εγκαταστάθηκε το 1571 ο κύπριος λατίνος κληρικός Λουκάς μαζί με τον ανιψιό του Λορέντζο. Ο Λουκάς κατάφερε να ανέλθει στον επισκοπικό θρόνο της πόλης το 1583 χάρη στη μόρφωσή του και στην έντονη εκκλησιαστική του δραστηριότητα, ενώ λίγα χρόνια αργότερα έγινε μητροπολίτης Βλαχίας (1605). Το αξιόλογο έργο του Λουκά έγινε γνωστό στον ηγεμόνα της Βλαχίας, Μιχαήλ Γενναίο (1593-1601), ο οποίος του ανέθεσε το 1595 διπλωματικές αποστολές στην Τρανσυλβανία και στον τσάρο της Μόσχας²²⁶.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει για ένα γόνο γνωστής οικογένειας των ανώτερων στρωμάτων της κυπριακής κοινωνίας, του Enrico Caterino Davila, υιού του Antonio Davila και της Florentia Singlitico. Οι γονείς του Enrico εγκατέλειψαν το νησί το 1571 και μετά από αρκετές περιπλανήσεις στην Ευρώπη (Μαδρίτη, Γαλλία και Ρώμη) κατέληξαν με τα εννέα παιδιά τους στο Pione di Sacco, περιοχή κοντά στην Πάδοβα. Εκεί γεννήθηκε ο τελευταίος υιός της οικογένειας, ο Enrico Caterino Davila (1576-1631), ο οποίος αποτέλεσε μία εξέχουσα προσωπικότητα που ανδρώθηκε στο περιβάλλον των Μεδίκων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η αδελφή του Enrico Caterino, η Margarita, υπηρετούσε ως κυρία επί των τιμών της βασίλισσας Αικατερίνης των Μεδίκων. Η Margarita ανέλαβε τη διαπαιδαγώγηση του νεαρού αδελφού της και με την ενηλικίωσή του ο Enrico Caterino εντάχθηκε στην ακολουθία της βασίλισσας και έλαβε μέρος στις εμφύλιες πολεμικές συγκρούσεις που ξέσπασαν στη Γαλλία

²²⁵ Αυτόθι, σελ. 236-244, όπου και εκτενείς βιβλιογραφία.

²²⁶ Αυτόθι, σελ. 252.

στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα να πληγωθεί το 1597 στην πολιορκία της Αμιένης. Έπειτα, από το 1599 υπηρέτησε πιστά τη Γαληνοτάτη αναλαμβάνοντας διάφορες στρατιωτικές θέσεις. Μετά από μία πολυτάραχη ζωή και λίγο πριν από τον θάνατό του, συνέταξε στα 1626-27 ένα σημαντικό έργο, τη *Historia delle guerre civili di Francia*, στην οποία πραγματεύεται σε δεκαπέντε βιβλία τα όσα συνέβησαν στη Γαλλία την χρονική περίοδο 1560 μέχρι το 1598²²⁷.

Ένας ακόμη κύριος πρόσφυγας που έχασε την οικογένειά του και τα περιουσιακά του στοιχεία κατά τον πόλεμο ήταν ο Αθανάσιος ο ρήτωρ. Αρχικά, σε πολύ μικρή ηλικία μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου τέθηκε υπό την προστασία των πατριαρχών Νεοφύτου Β΄ και Τιμοθέου Β΄. Με δικά τους έξοδα μαθήτευσε στο σχολείο των Ιησουιτών στον Γαλατά (1607-1614), το 1614 προσπάθησε να ενταχθεί ως μαθητής στο Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη, όπου απορρίφθηκε λόγω της προχωρημένης του ηλικίας. Στη Ρώμη παρέμεινε για μικρό χρονικό διάστημα (1614-18), έπειτα μετέβη στη Βενετία (1619-1620), για να καταλήξει στο τέλος στο Παρίσι (25 Μαΐου 1620), όπου θα περάσει το υπόλοιπο της ζωής του. Ως ικανός άνδρας που ήταν συνδέθηκε με ισχυρές προσωπικότητες του Παρισιού, όπως με τον καγκελάριο του Κράτους Pierre Séguier και τον καρδινάλιο Juillet Mazarin. Με εντολή του πρώτου ο Αθανάσιος μετέβη στην Ανατολή με σκοπό την αγορά θρησκευτικών και άλλων χειρογράφων. Έτσι, κατάφερε να αγοράσει σε πολύ χαμηλές τιμές χειρόγραφα από διάφορες μονές της Ανατολής, όπως του Αγίου Όρους, των Μετεώρων, της Θράκης, της Κύπρου, των Ιεροσολύμων κ.α. Ο Αθανάσιος συνδέθηκε με διάφορους λογίους της εποχής και εξέδωσε τέσσερα βιβλία φιλοσοφικού περιεχομένου και πραγματείες για την ένωση των Εκκλησιών. Οι φιλενωτικές του προθέσεις παρουσιάζονται ξεκάθαρες στα κείμενά του και πολλές φορές κατηγορήθηκε από τους έλληνες λογίους ως «παπιστής». Τα έργα του και επιστολές του διασώζονται μέχρι και σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού²²⁸.

Τα παραδείγματα των προσφύγων που κατέφυγαν στην Δύση όπως αποδεικνύεται ήταν αρκετά. Ο καθένας τους προσπάθησε με τον δικό του τρόπο, μετά τη φυγή του από την Κύπρο, να επιβιώσει και να ανασυγκροτήσει τη ζωή του μακριά από την πατρίδα του. Για τους περισσότερους η Κύπρος αποτελούσε πλέον μία μακρινή ανάμνηση. Ωστόσο, οι προσπάθειες μερικών εξ αυτών, εκτός από τη συλλογή χρημάτων για την απελευθέρωση συγγενικών τους προσώπων, επικεντρώθηκαν στη διοργάνωση αντιτουρκικών κινήσεων που

²²⁷ Αυτόθι, σελ. 93-102· Benzoni G., “La fortuna, la vita, l’opera di Enrico Caterino Davila”, *SV* 16 (1974), σελ. 279-442.

²²⁸ Constantinides N. and Browning R., *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the Year 1570*, Washington 1993, σελ. 24-25· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 244-246.

σκοπό είχαν την απελευθέρωση της Κύπρου. Ιδιαίτερα η χριστιανική νίκη του Ιερού Συνασπισμού στη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) και η καταστροφή του οθωμανικού στόλου έδωσε την ευκαιρία στους Κυπρίους να απευθύνουν εντονότερες εκκλήσεις προς τους ευρωπαίους ηγεμόνες, σημειώνοντας την προθυμία τους να συνεργαστούν στρατιωτικά μαζί τους για ανάκτηση του νησιού. Για παράδειγμα, ένα χρόνο μετά την κατάληψη της Αμμοχώστου ορισμένοι κάτοικοι της Πάφου, παρακινούμενοι από τον συμπολίτη τους Πρόπαυλο, προχώρησαν σε μυστικές συνεννοήσεις με βενετούς αξιωματούχους. Το γεγονός αυτό έγινε αμέσως γνωστό στις οθωμανικές αρχές, που προχώρησαν στην άμεση σύλληψη και εκτέλεση των συνωμοτών (7 Φεβρουαρίου 1572). Ακόμη, ο στασιασμός της φρουράς των γενιτσάρων της Αμμοχώστου, στις 22 Μαΐου 1578, και η συνεργασία τους με το εντόπιο στοιχείο είχε ως αποτέλεσμα οι εξεγερμένοι να ζητήσουν βοήθεια από την Ισπανία, τη Βενετία και την Αγία Έδρα με σκοπό την παράδοση του νησιού στον πρώτο ευρωπαίο ηγεμόνα που θα αποβιβαζόταν στο νησί. Η επανάσταση αυτή δεν άφησε ασυγκίνητους ούτε τους Έλληνες της ιταλικής χερσονήσου, και ιδιαίτερα τους κύπριους πρόσφυγες²²⁹.

Επίσης, ο «Eugenio Pennachi, gentilhuomo ciprioto» περιόδευσε το 1583 στην Ευρώπη για τη συλλογή χρημάτων και την απελευθέρωση δυο συγγενικών του προσώπων που κρατούνταν αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης, ο Pennachi προσπάθησε να ανταλλάξει τα συγγενικά του πρόσωπα με ένα οθωμανό αιχμάλωτο που βρισκόταν στην Καρθαγένη της Ισπανίας. Από το Παρίσι που βρισκόταν απέστειλε επιστολή στον δούκα της Σαβοΐας Κάρολο Εμμανουήλ Α΄ (1580-1630) για απελευθέρωση της Κύπρου, μετά και από την παρότρυνση του κύπριου ευγενούς Etienne Lusignan. Ήδη από τη δεκαετία του 1580, οι αξιώσεις του Καρόλου Εμμανουήλ για την Κύπρο προβάλλονταν έντονα εξαιτίας της θέλησής του να ισχυροποιήσει τη θέση του στην ιεραρχία των δυτικών ηγεμόνων, εκμεταλλευόμενος τις εκκλήσεις των Κυπρίων για βοήθεια. Οι διεκδικήσεις του δούκα της Σαβοΐας για το στέμμα της Κύπρου ανάγονται από την εκχώρηση του *iure uxoris* το 1485 από την βασίλισσα Καρλόττα. Τα δυναστικά δικαιώματα του δούκα Εμμανουήλ Φιλιπέρτο Α΄ (1553-1580) αναθερμάνθηκαν μετά τον πόλεμο της Κύπρου και οι μυστικές συνεννοήσεις με την Υψηλή Πύλη εντάθηκαν ακόμη περισσότερο²³⁰.

Επίσης, στο προσκήνιο εμφανίζεται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα το μικρό αλλά φιλόδοξο δουκάτο της Τοσκάνης, το οποίο προσέλκυσε το ενδιαφέρον των Κυπρίων. Σε ανάλογη περίπτωση με το δουκάτο της Σαβοΐας, η Τοσκάνη θέλησε να αναβαθμίσει τη θέση της στον

²²⁹ Χασιώτης, «Η αμφισβήτηση της οθωμανικής κυριαρχίας», σελ. 188-190.

²³⁰ Για τις επιδιώξεις του δούκα της Σαβοΐας και τις προσπάθειες του Pennachi βλ. αυτόθι, σελ. 201-209.

ευρωπαϊκό χώρο διαμορφώνοντας έναν μικρό και οργανωμένο ναυτικό στόλο. Παράλληλα, δημιούργησε το 1561 το τάγμα του Αγίου Στεφάνου, κάνοντας έτσι εμφανή τη στρατιωτική της παρουσία στη ανατολική Μεσόγειο. Οι αξιώσεις της Τοσκάνης για κατάληψη της Αμμοχώστου ενισχύθηκαν μετά την κατάληψη του φρουρίου της Πρέβεζας το 1605 από το τάγμα του Αγίου Στεφάνου. Τότε, η ιδέα της κατάληψης της Αμμοχώστου άρχισε να εφαρμόζεται με τη συνεργασία του Κυπρίων. Ωστόσο, μετά την οριστικοποίηση του χώρου και του χρόνου της επίθεσης, οι διχογνωμίες των διοικητών και η καθυστέρηση έξι ημερών είχαν ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη των σχεδίων των εξεγερμένων στο νησί από τους Οθωμανούς και την αποτυχία της επίθεσης (24 Ιουνίου 1607). Το άδοξο τέλος του σχεδίου των Τοσκανών είχε αντίκτυπο στους Κυπρίους, οι οποίοι πλήρωσαν το τίμημα της επιθυμίας τους για απελευθέρωση, αφού οι οθωμανικές αρχές προχώρησαν στη θανάτωση τετρακοσίων ατόμων²³¹. Παρόλα αυτά, οι Κύπριοι δεν σταμάτησαν τις αντιτουρκικές κινήσεις καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί. Παράλληλα, με κάθε μέσο προσπάθησαν να ευαισθητοποιήσουν τους δυτικούς ηγεμόνες για την απελευθέρωση της πατρίδας τους.

Αναντίρρητα, οι κύπριοι πρόσφυγες που κατέφυγαν στην Ευρώπη δεν αρκέστηκαν μόνο στην ικανοποίηση των προσωπικών τους αναγκών, αλλά προσπάθησαν να αφυπνίσουν τους δυτικούς ηγεμόνες με σκοπό την απελευθέρωση της πατρίδας τους και των αιχμαλώτων, καθώς επίσης και τη λύτρωση των συμπατριωτών τους που παρέμειναν στο νησί. Αρκετοί ήταν αυτοί που προχώρησαν στη συγγραφή πραγματειών εξιστορώντας τα γεγονότα του κυπριακού πολέμου. Τα περισσότερα έργα συντάχθηκαν στην ιταλική γλώσσα από αυτόπτες μάρτυρες της πολιορκίας της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, ενώ δύο έμμετρες διηγήσεις διασώθηκαν στην ελληνική. Οι αφηγήσεις του πολέμου, φορτισμένες συναισθηματικά, συντάχθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου ή με το τέλος του, αρχικά βιαστικά υπό τη μορφή ημερολογίου των μαχών, ενώ στη συνέχεια οι συντάκτες τους τις επεξεργάστηκαν λογοτεχνικά για δημοσίευση. Οι περισσότεροι συγγραφείς, δέσμοι του κυπριακού μικρόκοσμου, αδυνατούσαν να κατανοήσουν το πραγματικό μέγεθος της σύγκρουσης ανάμεσα στη χριστιανική Δύση και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι κυριότεροι συγγραφείς του πολέμου αυτού υπήρξαν οι κυπριακής ή μη καταγωγής: Angelo Calepio, Philippo Membre, Giovanni Sozomeno, fra Augustin, Angelo Gatto, Antonio Maria Graziani, Alessandro Podocataro, Pietro Valderio, Steffano Lusignan κ.ά.²³².

²³¹ Αυτόθι, σελ. 212-217.

²³² Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 7-22.

Εν κατακλείδι, οι Κύπριοι με τη φυγή τους από το νησί εναπόθεσαν τις ελπίδες τους στη χριστιανική Δύση. Ιδιαίτερα η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, η Ισπανία και το παπικό Κράτος αποτέλεσαν τους κυριότερους χώρους εγκατάστασής τους. Το κυπριακό προσφυγικό ρεύμα εγκατέλειψε το νησί κυρίως με το τέλος του πολέμου, ενώ δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις Κυπρίων που εγκατέλειψαν το νησί πολύ αργότερα, μη μπορώντας να εναρμονιστούν στα νέα δεδομένα. Οι πρόσφυγες κατέφυγαν σε διάφορα ευρωπαϊκά μέρη, όπου θα μπορούσαν να επιβιώσουν καλύτερα. Οι άγνωστες ιστορίες τους έρχονται στο φως από τα τοπικά κρατικά αρχεία με αποτέλεσμα να γίνονται γνωστές στους ερευνητές οι μαρτυρίες τους για τον κυπριακό πόλεμο του 1570-71 που καθόρισε τις τύχες και έπειτα τη διαμόρφωση της ζωής τους στους νέους χώρους εγκατάστασής τους. Έτσι, εκτός από τους κυριότερους χώρους παραμονής των προσφύγων που αναλύθηκαν παραπάνω, η κυπριακή παρουσία εντοπίζεται στον ευρύτερο ιταλικό χώρο (όπως στο Παλέρμο, στο Ότραντο, στο Λιβόρνο, στην Πίζα, στην Τεργέστη), στη Μάλτα, στη Δανία, στην Ελβετία, στη Βλαχία και Μολδαβία, στη Ρωσία μέχρι και στη βόρεια Αφρική.²³³

²³³ Για πληθώρα παραδειγμάτων βλ. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 198-262.

2. Η Βενετία ως κέντρο υποδοχής και εγκατάστασης των προσφύγων.

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται γενική επισκόπηση της ελληνικής παρουσίας στη Βενετία και οι προσπάθειές των Ελλήνων για σύσταση Αδελφότητας και ανοικοδόμησης ιδιόκτητου ορθόδοξου ναού. Παράλληλα, στόχος του κεφαλαίου είναι να καταδείξει την κυπριακή παρουσία στα δρώμενα της Αδελφότητας πριν και μετά τον Πόλεμο του 1570-71. Πράγματι, αρκετοί κύπριοι πρόσφυγες με την εγκατάστασή τους στην πόλη εγγράφηκαν ως μέλη της Αδελφότητας, σαν αναπόσπαστο κομμάτι των Ελλήνων, και ασχολήθηκαν ενεργά με τις δραστηριότητές της.

Ήδη από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα μαρτυρείται η δραστηριοποίηση των Κυπρίων στην πόλη των δόγηδων και στην επικράτειά τους. Η παρουσία τους γίνεται εντονότερη μετά τη βενετοτουρκική σύρραξη και την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς. Τότε αρκετοί κύπριοι πρόσφυγες βρήκε καταφύγιο στη Βενετία και η αρωγή της ελληνικής Αδελφότητας ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την ενσωμάτωσή τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον.

Το ελληνικό στοιχείο από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα αποτέλεσε ένα σημαντικό κομμάτι στη βενετική κοινωνία και για το λόγο αυτό γίνεται αναφορά στις προσπάθειες των Ελλήνων για ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών τους πρακτικών και της εξασφάλισης του δικαιώματος από μέρος τους να συστήσουν λαϊκή Αδελφότητα, δηλαδή ένα νομικά αναγνωρισμένο σωματείο με θρησκευτικό και φιλανθρωπικό χαρακτήρα, την *Confraternità di San Nicolò dei Greci*. Με την θέσπιση της Αδελφότητας το 1498 οι Κύπριοι γίνονται μέλη της, λαμβάνουν μέρος στις αρχαιρεσίες της και με κάθε τρόπο προσπαθούν να συνεισφέρουν σε αυτήν. Λίγα χρόνια αργότερα οι Έλληνες *stradioti* πέτυχαν το 1514 με αίτησή τους προς τις βενετικές αρχές να λάβουν το δικαίωμα ανέγερσης ορθόδοξου ναού αφιερωμένου στον Άγιο Γεώργιο. Μέσα σε αυτό το διαμορφωθέν πλαίσιο εντάχθηκαν δυναμικά οι Κύπριοι που δραστηριοποιούνταν στην πόλη. Προκειμένου να καταστεί σαφέστερη η ενασχόληση των Κυπρίων με τα κοινά της Αδελφότητας, πραγματοποιείται αναφορά στις επαφές που ανέπτυξαν οι Κύπριοι με αυτήν πριν από τον Πόλεμο. Ιδιαίτερα έντονη παρουσιάζεται η ενασχόληση των Κυπρίων με την Αδελφότητα μετά τον Πόλεμο. Δηλωτικό της μεγάλης παρουσίας των κυπρίων προσφύγων στην Αδελφότητα αποτελεί η απόφασή της να δημιουργήσει τις *πατρίδες* κατατάσσοντας την Κύπρο στην πρώτη θέση. Έκτοτε οι Κύπριοι λαμβάνουν ενεργό μέρος στις αρχαιρεσίες της κατορθώνοντας σε αρκετές περιπτώσεις να αναδειχθούν σε διάφορα αξιώματά της και δη σ' εκείνο του προέδρου της. Παράλληλα,

Κύριοι υπήρξαν μέλη επιτροπών που συστάθηκαν για τη λήψη σημαντικών αποφάσεων που αφορούσαν καίρια ζητήματα της Αδελφότητας.

2.1. Η ελληνική παροικία της Βενετίας.

Από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα, μαρτυρείται η ελληνική παρουσία στην πόλη του Αγίου Μάρκου εξαιτίας των στενών πολιτικών, στρατιωτικών και οικονομικών σχέσεων που ανέπτυξε η Βενετία με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία²³⁴. Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 και τον κατακερματισμό της Αυτοκρατορίας σε μικρά λατινικά κρατίδια, η Γαλινοτάτη δημιούργησε τη δική της «αποικιακή αυτοκρατορία» στον ελλαδικό χώρο. Στις 10 Οκτωβρίου 1204, οι Σταυροφόροι υπέγραψαν τη συμφωνία *partitio terrarum imperii Romaniae*, με αποτέλεσμα η Βενετία, παρόλες τις εδαφικές αυξομειώσεις, εγκαίνιασε τη μακραίωνη κυριαρχία της στα εδάφη της άλλοτε κραταιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με διάρκεια έως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα (1204-1797)²³⁵.

Η δυναμική παρουσία της Βενετίας στον μεσογειακό χώρο μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204) δημιούργησε νέες προϋποθέσεις για την εγκατάσταση και τη δραστηριοποίηση ελλήνων εμπόρων και ναυτικών στη λιμνοθάλασσα. Συνεπώς, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, δημιουργήθηκε ένας συμπαγής πυρήνας Ελλήνων στην υδάτινη πολιτεία, γεγονός που ώθησε στις 4 Ιουλίου 1271 το Μεγάλο Συμβούλιο (*Maggior Consiglio*) να εξαγγείλει ορισμένες ρυθμίσεις για τους Έλληνες που διέμεναν εκεί για μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι λόγοι εγκατάστασής τους (προσωρινής ή μόνιμης) στη βενετική μητρόπολη ποικίλλουν, εξαιτίας των εκάστοτε πολιτικών, στρατιωτικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στον αφετηριακό χώρο²³⁶.

Η φυγή των Ελλήνων προς τη Βενετία συνεχίστηκε και τον 14^ο αιώνα λόγω της εδαφικής επέκτασης των Οθωμανών στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατά τον

²³⁴ Γάσπαρης Χ., «Βυζάντιο και Βενετία: Η βενετική διείσδυση στην Ανατολή», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνοισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 81-117. Οι πρώτες εγκαταστάσεις Ελλήνων στη Βενετία ανάγονται τον 6^ο αιώνα, με την ίδρυση του εξαρχάτου της Ραβέννας, όπου η Βενετία αποτέλεσε επαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, τον 10^ο και 11^ο αιώνα εγκαταστάθηκαν και εργάστηκαν στη Βενετία έλληνες τεχνίτες και αρχιτέκτονες μετά από πρόσκληση των δόγηδων Pietro Orseolo και Domenico Silvio. Η εισροή τεχνιτών συνεχίστηκε και τους επόμενους αιώνες με αποτέλεσμα τη συμβολή των ελλήνων καλλιτεχνών στην εξέλιξη της βενετικής τέχνης. Βλ. Μαλτέζου, *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 8-23.

²³⁵ Παπαδία-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα», σελ. 177-185.

²³⁶ Τσικνάκης Κ., «Ο Ελληνοισμός της Βενετίας (13^{ος}-18^{ος} αιώνας)», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνοισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 523-524, 557.

επόμενο αιώνα, δύο σημαντικά γεγονότα καθόρισαν τη μετοικεσία των Ελλήνων στην πόλη των τεναγών. Αρχικά, η σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας (1438/39), που διεξήχθη για την ένωση των Εκκλησιών, έδωσε τη δυνατότητα σε βυζαντινούς λογίους και κληρικούς να γνωρίσουν από κοντά τις ιταλικές πόλεις στις οποίες ανθούσε η Αναγέννηση, μία εκ των οποίων ήταν και η Βενετία. Από την άλλη, η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς (1453) προκάλεσε τη μαζική φυγή ελλήνων προσφύγων προς τη Δύση. Τότε, η πόλη των δόγηδων, ως σημαντικό πολιτισμικό και οικονομικό κέντρο της εποχής, αποτέλεσε τον κυριότερο προορισμό των προσφύγων στη Δύση, με αποτέλεσμα την αδιάκοπη εισροή ετερόκλητων ομάδων Ελλήνων (λ.χ. λογίων, εμπόρων, στρατιωτών, καλλιτεχνών, εργατών κ.ά). Η διαδικασία ένταξής τους στη βενετική κοινωνία διαφοροποιείτο ανάλογα με την κοινωνική θέση του καθενός, την επαγγελματική του δραστηριότητα, την γνώση ή μη της ιταλικής γλώσσας, τον τόπο προέλευσής του, το φύλο και το θρήσκευμά του (ορθόδοξος ή καθολικός) κ.ά²³⁷.

Η μεγάλη εισροή προσφύγων στην πόλη τους κατέστησε το μεγαλύτερο αριθμητικά ξένο στοιχείο στην πόλη. Το γεγονός αυτό πιστοποιούσε το 1468 σε επιστολή του ο καρδινάλιος Βησσαρίων προς τον δόγη της Βενετίας, Cristoforo Moro, σημειώνοντας ότι «όλα τα γένη των ανθρώπων, από όλο σχεδόν τον κόσμο συγκεντρώνονται στην πόλη σας, έτσι και οι Έλληνες, προερχόμενοι από κάθε μέρος του ελλαδικού χώρου, καταφθάνουν πρωτίστως στη Βενετία οδηγούμενοι από την ανάγκη να συμβιώσουν μαζί σας. Και φτάνοντας στην πόλη σας, αισθάνονται ότι εισέρχονται σε μια σχεδόν άλλη Κωνσταντινούπολη»²³⁸.

Από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, η έντονη παρουσία των Ελλήνων στην πόλη του Αγίου Μάρκου δημιούργησε την ανάγκη να οργανωθούν διοικητικά. Παράλληλα, κύριο μέλημά τους ήταν η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, σύμφωνα πάντα με το ορθόδοξο τυπικό. Μέχρι τη σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1438/39), οι Έλληνες της πόλης συγκεντρώνονταν κρυφά, είτε σε ιδιωτικά σπίτια είτε σε εκκλησίες της πόλης, για την τέλεση των μυστηρίων τους, αφού οι ορθόδοξοι κληρικοί διώκονταν από τις βενετικές αρχές, επειδή θεωρούνταν σχισματικοί και αιρετικοί²³⁹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο κληρικός

²³⁷ Geanakoplos D., *Bizanzio e il rinascimento. umanisti Greci a Venezia e la diffusione del Greco in Occidente (1400-1535)*, Roma 1967, σελ. 37· Katsiardi-Hering, "Migrationen", σελ. 125-148· Μαλτέζου, «Οι Έλληνες μέτοικοι στη Βενετία μετά την άλωση», σελ. 175-184.

²³⁸ Mohler L., *Kardinal Bessarion als teologe, humanist und staatsmann*, v. III, Paderborn 1967, σελ. 541-543, εγγρ. 63 (μτφρ. του αποσπάσματος από τα λατινικά).

²³⁹ Λιάτα Ε., «Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας από το 1412-1558. Κατάλογος και έγγραφα», *Θησαυρίσματα* 13 (1976), σελ. 85-110.

Μιχαήλ από την Εύβοια, που τελούσε στις αρχές του 15^{ου} αιώνα μυστήρια σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό στον ναό του San Giovanni in Bragora, ενώ το 1430 εντοπίζεται να ιεραουργεί στον ναό του San Martino. Οι βενετικές αρχές προχώρησαν στην τιμωρία του ιερέα και τον εξόρισαν από την πόλη²⁴⁰. Ωστόσο, οι Έλληνες δεν σταμάτησαν να ασκούν κρυφά τις θρησκευτικές τους πρακτικές σε διάφορες εκκλησίες της πόλης, ιδιαίτερα στις συνοικίες του San Marco, του Cannaregio (ναοί: Santi Apostoli, Santa Sofia) και του Castello (ναοί: San Giovanni in Bragora, San Martino, Santa Maria Formosa, San Antonino) (Χάρ. 1-2)²⁴¹.

Μετά τη σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας και την ένωση των δυο Εκκλησιών, η βενετική διοίκηση έγινε ανεκτικότερη στο θέμα των ορθόδοξων Ελλήνων της πόλης, παραχωρώντας τους το δικαίωμα να τελούν στην πόλη τα μυστήριά τους κυρίως στο παρεκκλήσιο (capella) του λατινικού ναού του San Biagio στην περιοχή του Castello²⁴². Η κυριότερη αιτία ήταν η μεγάλη συγκέντρωση του ελληνικού στοιχείου στη συνοικία του Castello, και ιδιαίτερα στην περιοχή του βενετικού ναυστάθμου (*arsenale*), όπου βρίσκονταν εγκατεστημένοι οι περισσότεροι Έλληνες εξαιτίας των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων (π.χ. μαραγκοί, τεχνίτες, εργάτες στο ναυπηγείο κτλ.). Η απόφαση της Γερουσίας για την τέλεση των θρησκευτικών πρακτικών των Ελλήνων στο παρεκκλήσι του San Biagio προσέκρουσε στην έντονη αντίδραση των λατίνων κληρικών του ναού, οι οποίοι συνεχώς προέβαλαν διάφορα προσκόμματα στην τέλεση των μυστηρίων από τους ορθόδοξους ιερείς. Η δυσφορία των Ελλήνων τούς οδήγησε να εκφράσουν στη βενετική Σύγκλητο την έντονη επιθυμία τους για ανοικοδόμηση ιδιόκτητου ορθόδοξου ναού. Σημαντικό ρόλο στην έγκριση του αιτήματός τους διαδραμάτισε ο έλληνας καρδινάλιος Ισίδωρος (μητροπολίτης Κιέβου), ο οποίος εξασφάλισε τη συγκατάθεση του λατίνου πατριάρχη της Βενετίας Maffeo Contarini, καθώς επίσης και βούλλα από τον πάπα Κάλλιστο Γ'. Εν τέλει, στις 18 Ιουνίου 1456 οι Έλληνες έλαβαν την πολυπόθητη άδεια από τη Σύγκλητο για την ανέγερση ναού, που όμως ανακλήθηκε έναν χρόνο αργότερα εξαιτίας της διαπίστωσης από μέρους των βενετικών αρχών

²⁴⁰ Moschonas N., "I Greci a Venezia e la loro posizione religiosa nel XV° secolo", *Ερανιστής* 5 (1967), σελ. 126-127.

²⁴¹ Imhaus B., *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1500*, Roma 1997, σελ. 219-228· Μαλτέζου, *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 21-22. Η Βενετία από το 1171 χωρίστηκε σε έξι γεωγραφικές ζώνες, που ονομάστηκαν *sestieri* (από το *sesto* που σημαίνει έκτος). Τα έξι *sestieri* είναι τα εξής: Castello, San Marco, Cannareggio, Santa Croce, San Polo και Dorsoduro. Επίσης, τα *sestieri* χωρίζονταν σε ενορίες. Το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων ήταν συγκεντρωμένο στο *sestiere* του Castello, οι Αρμένιοι, οι Σλάβοι και οι Τούρκοι στο Santa Croce, οι Φλωρεντινοί και Γερμανοί στο San Polo (Rialto). Βλ. Martin J. and Romano D., "Reconsidering Venice", στο: *Venice Reconsidered. The History and Civilization of an Italian City-State 1297-1797*, Baltimore 2000, σελ. 21.

²⁴² Εκτός από το λατινικό ναό του San Biagio οι ορθόδοξοι κληρικοί τελούσαν τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντά και σε άλλους ναούς της πόλης, όπως των: San Servilio, San Biagio, San Lorenzo, San Severo, Santa Caterina delle Sacche, San Giovanni Crisostomo, Sant'Agata, San Giovanni in Bragora. Βλ. Μπρούσκαρη Ε., *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία*, Αθήνα 1995, σελ. 6.

ότι η κύρια μάζα των Ελλήνων δεν ακολουθούσε το καθολικό τυπικό και η θρησκευτική τους υποταγή στον πάπα ήταν μόνο φαινομενική²⁴³.

Μετά από την παρέλευση δεκατριών ετών, το Συμβούλιο των Δέκα (*Consiglio dei Dieci*) εξέδωσε νέο διάταγμα το 1470 το οποίο ανάγκασε όλους τους Έλληνες της Βενετίας να τελούν τα μυστήριά τους αποκλειστικά και μόνο στο παρεκκλήσιο του ναού του San Biagio, ενέργεια που αποσκοπούσε στον πλήρη έλεγχο του πολυπληθούς ξένου ελληνικού στοιχείου, που είχε εγκατασταθεί στην πόλη²⁴⁴. Οι ελπίδες των Ελλήνων για ανάκληση του παραπάνω διατάγματος διαψεύστηκαν παρά τις επανειλημμένες αιτήσεις τους προς τη βενετική διοίκηση (1473, 1474 και 1479)²⁴⁵. Οι Βενετοί επέμειναν στις αρχικές τους θέσεις και στον έλεγχο των Ελλήνων μέσω της Λατινικής Εκκλησίας. Οι Έλληνες αριθμούσαν περίπου 4.000-5.000 ψυχές και συνέρρεαν στην πόλη από κάθε σημείο, όπως σημείωνε χαρακτηριστικά το 1479 το Συμβούλιο των Δέκα σε διάταγμά του («et anche seria pericolosa cosa consentir in uno reducto sererado ogni festa adunation de 4 over 5000 persone, che in puocho tempo poria esser mazor, confluendo Greci in questa terra da ogni parte»)²⁴⁶. Παράλληλα, υποχρέωσαν όλους τους ορθόδοξους κληρικούς να δηλώσουν ομολογία πίστεως στη Λατινική Εκκλησία, για να μπορούν να τελούν τα μυστήρια τους²⁴⁷.

Παρ' όλες τις απαγορεύσεις και τους εκφοβισμούς των βενετικών αρχών, οι Έλληνες δεν εγκατέλειψαν τις προσπάθειές τους για την τέλεση των μυστηρίων τους. Από τις απαγορεύσεις αυτές εξαιρέθηκε η βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα Παλαιολογίνα-Νοταρά, κόρη του μεγαδούκα Λουκά Νοταρά, η οποία εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη λίγο πριν από την άλωσή της από τους Οθωμανούς (1453). Με την εγκατάστασή της στη Βενετία το 1457, η Παλαιολογίνα-Νοταρά προσπάθησε να εξασφαλίσει από το Συμβούλιο των Δέκα το δικαίωμα της τέλεσης μυστηρίων στο σπίτι της, σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό. Μετά από αρκετές αιτήσεις της το Συμβούλιο της παραχώρησε το 1475 την άδεια να τελεί ιδιωτικές λειτουργίες, απόφαση που λίγο αργότερα ακυρώθηκε²⁴⁸. Εν τέλει, στις 26 Μαΐου 1487, εξασφάλισε υπό όρους νέα άδεια για την τέλεση λειτουργιών στην οικία της. Το ίδιο έπραξε και η ανιψιά της

²⁴³ Μανούσακας Μ., «Η πρώτη άδεια (1456) της βενετικής Γερουσίας για το ναό των Ελλήνων της Βενετίας και ο καρδινάλιος Ισίδωρος», *Θησαυρίσματα* 1 (1962), σελ. 109-118· Moschonas, "I Greci a Venezia", σελ. 114-125.

²⁴⁴ Όσον αφορά το διάταγμα βλ. Τσικνάκης, «Ο Ελληνισμός της Βενετίας», σελ. 559-560 (έγγραφο αρ. 4).

²⁴⁵ Lamansky V., *Secrets d'état de Venise: Documents extraits notices et etudes*, v. I, New York 1968, σελ. 053-054.

²⁴⁶ Moschonas, "I Greci a Venezia", σελ. 122· Ducellier, «Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα», σελ. 28.

²⁴⁷ Μανούσακας, «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», σελ. 245-246.

²⁴⁸ Για τα έγγραφα της απόφασης βλ. Moschonas, "I Greci a Venezia", σελ. 133-137.

Παλαιολογίνας-Νοταράς, η πριγκίπισσα Ευδοκία Καντακουζηνή, που κατάφερε να εξασφαλίσει άδεια τέλεσης ιδιωτικών μυστηρίων στον χώρο όπου διέμενε²⁴⁹.

Οι Έλληνες επανήλθαν το 1498 με νέο αίτημά τους προς το *Consiglio dei Dieci* ζητώντας την παραχώρηση άδειας να οργανωθούν σε λαϊκή Αδελφότητα, σύμφωνα με τα πρότυπα των υπόλοιπων ξένων εθνοτικών μειονοτήτων ή των μη βενετών πολιτών που ήταν εγκατεστημένοι στη Βενετία, όπως των Αλβανών (*Scuola degli Albanesi*-1443) και των Δαλματών (*Scuola di San Giorgio degli Schiavoni*-1451), των Φλωρεντινών, των Γενοβέζων, των Λομβαρδών κ.ά.

Η δημιουργία των Αδελφοτήτων (*Confraternità/Scuole*) ανάγει την καταγωγή της στους συλλόγους που οργανώθηκαν στη Ρώμη κατά τον 8^ο αιώνα και στις *Scuole Peregrinorum* της Ιταλίας του 9^ο-11^ο αιώνα. Στη Βενετία οι *Confraternità* ή *Scuole* ιδρύονταν μόνο με παραχώρηση άδειας από τη βενετική διοίκηση και υπόκειντο αρχικά στον έλεγχο της Γερουσίας. Το 1360 πέρασαν στη δικαιοδοσία του *Consiglio dei Dieci* και εν τέλει το 1534 πέρασαν σε εκείνη των *Provveditori di Comun*. Στη Βενετία οι Αδελφότητες διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες. Αρχικά, στην πρώτη εντάσσονταν οι *Scuole Grandi* (Santa Maria della Carità, San Giovanni Evangelista, Santa Maria della Misericordia, and San Marco) που αριθμούσαν από 500 έως 600 μέλη. Στη δεύτερη, οι *Scuole Piccole* είχαν λιγότερα μέλη από τις *Grandi* τον 16^ο αιώνα υπήρχαν συνολικά στην πόλη 120 μικρές Αδελφότητες, ενώ τον 18^ο αιώνα έφτασαν τις 350. Στην τρίτη κατηγορία, οι *Scuole Nazionali*, συγκροτούνταν από τις ξένες εθνικές μειονότητες της πόλης (λ.χ. Ελλήνων, Δαλματών, Αλβανών, Αρμενίων, Γερμανών κ.ά.) και είχαν χαρακτήρα φιλανθρωπικό και θρησκευτικό. Παράλληλα, οι Αδελφότητες αυτές διατηρούσαν δικό τους νοσοκομείο, όπως εκείνα που ίδρυσαν οι Γερμανοί και οι Αρμένιοι τον 16^ο αιώνα. Οι Αδελφότητες των ξένων εθνοτικών μειονοτήτων αποτελούσαν τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα μέλη τους που βρίσκονταν μακριά από την πατρίδα τους. Τέλος, η τέταρτη κατηγορία είναι οι *Scuole delle Arti* που αποτελούσαν τις επαγγελματικές συντεχνίες²⁵⁰.

²⁴⁹ Αυτόθι, σελ. 105-137· Nicol D., *The Byzantine Lady. Ten Portraits 1250-1500*, Cambridge 1994, σελ. 98-100· Μαλτέζου Χ., *Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά, μία τραγική μορφή ανάμεσα στον βυζαντινό και τον νέο ελληνικό κόσμο*, Βενετία 2004· Ganchou T., “Les tribulations vénitiennes de la Ca’Notara (1460/1490). À la recherche du Plutarque d’Anna”, στο: A. Binggeli, A. Boud’Hors and M. Cassin (επιμ.), *Manuscripta graeca et orientalia. Mélanges monastiques et patristiques en l’honneur de Paul Gehin*, Leuven-Paris-Bristol 2016, σελ. 383-442· Burke, *The Greeks of Venice*, σελ. 175.

²⁵⁰ Για τον θεσμό και την οργάνωση των *Confraternità Grandi/Maggiori* και *Piccole/Minori* βλ. Pullan B., *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London 1968· ο ίδιος, *Rich and Poor in Renaissance Venice*, Oxford 1971· Black C., *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge 1989· Lenoci L. (επιμ.), *Confraternite, chiese e società. Aspetti e problemi dell’associazionismo*

Η ίδρυση Αδελφοτήτων (*Confraternità* ή *Scuole*) εντασσόταν στην πολιτική της Βενετίας, που αποσκοπούσε στον έλεγχο των ξένων εθνικών μειονοτήτων που διέμεναν στην πόλη. Παράλληλα, οι Αδελφότητες των ξένων προέκυψαν ως ένας επιβεβλημένος τρόπος αντιμετώπισης των θεμάτων που ταλάνιζαν τα αλλόγλωσσα σύνολα, τους «ξένους» (*stranieri*). Οι Αδελφότητες, για να αποκτήσουν νομική υπόσταση έπρεπε να λάβουν ειδική άδεια ιδρύσεως από τη βενετική διοίκηση, να είναι αφιερωμένες σε κάποιο προστάτη άγιο και κύριος σκοπός τους να είναι η φιλανθρωπία και η αλληλοβοήθεια.

Όσον αφορά την Αδελφότητα των Ελλήνων, αυτή θα ήταν ένα νομικά αναγνωρισμένο σωματείο με διττό χαρακτήρα, φιλανθρωπικό και θρησκευτικό, οργανωμένο συντεχνιακά, σύμφωνα πάντα με το βενετικό δίκαιο της εποχής. Σκοπός της Αδελφότητας θα ήταν η ενίσχυση και η περίθαλψη των άπορων και ταλαιπωρημένων Ελλήνων, η μέριμνα και η φροντίδα των ορφανών παιδιών, η προικοδότηση των φτωχών Ελληνίδων, η απελευθέρωση των αιχμαλώτων, η τέλεση των θρησκευτικών τελετών και η εκλογή των εφημερίων του ναού. Οι Έλληνες, για να ενισχύσουν το αίτημά τους προς τη βενετική διοίκηση, επικαλέστηκαν δύο σημεία, τη στρατιωτική συμμετοχή τους στα βενετικά σώματα για κατάληψη της Δαλματίας και την αμέριστη πίστη τους στη Γαληνοτάτη. Τελικά, στις 28 Νοεμβρίου 1498 το Συμβούλιο των Δέκα έκανε αποδεκτό το αίτημα της *nazione greca* (το γένος των Γραικών), όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται το ελληνικό στοιχείο στο έγγραφο, με μόνη προϋπόθεση τα άρρενα μέλη της Αδελφότητας να μην ξεπερνούν ανά έτος τα 250. Απεριόριστος ήταν ο αριθμός των γυναικών, εξαιτίας της κατώτερης θέσης τους στην τοπική κοινωνία και της μη επικινδυνότητάς τους για το βενετικό κράτος²⁵¹. Η σημαντική αυτή εξέλιξη για τους Έλληνες της πόλης αποτέλεσε το θεμέλιο για την ανοδική τους πορεία στην πόλη των δόγηδων κατά τους δύο επόμενους αιώνες. Η Αδελφότητα δεν περιορίστηκε μόνο στο στενό πλαίσιο ενός συλλόγου που θα ανακούφιζε τους αναξιοπαθόντες συμπατριώτες της και θα φρόντιζε για τις

laicale europeo in età moderna e contemporanea, Fasano 1994· Brawn P., “Le “scuole”, στο: A. Tenenti and U. Tucci (επιμ.), *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima. Il Rinascimento società ed economia*, v. V, Roma 1996, σελ. 307-354· Ortalli F., “Per salute delle anime e delli corpi”. *Scuole piccole a Venezia nel tardo Medioevo*, Venezia 2001· Vio G., *Le scuole piccole nella Venezia dei Dogi. Note d’archivio per la storia delle confraternite Veneziane*, Vicenza 2004. Για την οργάνωση των Αδελφοτήτων στον ελλαδικό χώρο βλ. Πανοπούλου Α., «Επαγγέλματα, συντεχνίες και θρησκευτικές αδελφότητες», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, τ. Α΄, Αθήνα-Βενετία 2010, σελ. 155-186· η ίδια, *Συντεχνίες και θρησκευτικές αδελφότητες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Αθήνα-Βενετία 2012.

²⁵¹ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 71-74· Πάρδος Α., «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498-1530). Β΄ Γυναίκες», *Θησαυρίσματα* 17 (1980), σελ. 149-205· Κωνσταντινίδου Κ., «Η γυναικεία παρουσία στην ελληνική παροικία της Βενετίας», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Δημόσια Γλαρία*, Βενετία 1999, σελ. 185-203.

θησκευτικές τους ανάγκες, αλλά αποτέλεσε πόλο έλξης και καταφύγιο αρκετών Ελλήνων που εγκατέλειψαν τις εστίες τους κυρίως λόγω της επεκτατικής οθωμανικής πολιτικής²⁵².

Η ελληνική Αδελφότητα, με έδρα τον ναό του San Biagio και με προστάτη τον Άγιο Νικόλαο (*Confraternità di San Nicolò dei Greci*), η εικόνα του οποίου κοσμούσε το λάβαρό της, απέκτησε το 1498 νομική υπόσταση, καταστατικό, οικονομικά και άλλα βιβλία, το δικαίωμα να εκλέγει δικούς της αντιπροσώπους και εφημέριους. Με αυτόν τον τρόπο οι έριδες που μάστιζαν τα προηγούμενα χρόνια το σύνολο των Ελλήνων της πόλης εξαλείφθηκαν²⁵³. Κύριο μέλημα της Αδελφότητας ήταν η πλήρης ισότητα των μελών της, συνεπώς, όλοι είχαν δικαίωμα συμμετοχής στη Γενική Συνέλευση (*Capitolo Generale*), η οποία κάθε χρόνο εξέλεγε το Διοικητικό Συμβούλιο (*Banca*), που απαρτιζόταν από σαράντα μέλη (από το 1625 τα μέλη έγιναν εξήντα τρία). Το Διοικητικό Συμβούλιο απαρτιζόταν από τον πρόεδρο (*gastaldo* ή *procurator* ή *guardian grande/maggiore*), τον αντιπρόεδρο (*vicario*), τον γραμματέα (*scrivano*) και τα δώδεκα μέλη (*decani*). Ο πρόεδρος της Αδελφότητας εκλεγόταν αρχικά από τη Γενική Συνέλευση, ενώ από το 1565 από το Συμβούλιο των Σαράντα και την Προσθήκη (*Capitolo di Quaranta e Zonta*). Σύμφωνα με το καταστατικό της Αδελφότητας, ο πρόεδρος αρχικά έφερε τον τίτλο του *procurator* (1522-24), έπειτα του *gastaldo* (1526-1570) και από το τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα συναντάται ως *guardian grande* (1571-1618), ακολουθώντας με τον τρόπο αυτό την προσωνομία που έφεραν οι αντίστοιχοι πρόεδροι των βενετικών Αδελφοτήτων της πόλης. Προϋπόθεση για την ανέλιξη ενός Έλληνα στο αξίωμα του προέδρου ήταν η διατήρηση μόνιμης κατοικίας στη Βενετία, ηλικιακά να υπερβαίνει τα 35 έτη, να ακολουθεί το ορθόδοξο δόγμα και η εκλογή του να επιτευχθεί με τα 2/3 των ψήφων. Η θητεία του είχε διάρκεια ένα έτος και ήταν ο αντιπρόσωπος των Ελλήνων στις βενετικές αρχές. Επιπλέον, όφειλε να παρουσιάζει στις αρμόδιες αρχές (αρχικά στους *Provveditori di Comun* και αργότερα στους *Giustitia Vecchia*), όποτε υπήρχε ανάγκη, τα κατάστιχα της Αδελφότητας και την *mariegola*. Τέλος, στις υποχρεώσεις του ήταν η σύγκληση της Γενικής Συνέλευσης και η διαχείριση του ταμείου της Αδελφότητας, το οποίο όφειλε να παραδώσει εντός δεκαπέντε ημερών πριν από τη λήξη της θητείας του²⁵⁴.

²⁵² Μανούσακας, «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας, σελ. 245-246· Μαλτέζου, *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 36-37.

²⁵³ Για τις έριδες πριν την οργάνωση των Ελλήνων σε Αδελφότητα βλ. Μαυροειδή-Πλουμίδα Φ., «Εγγραφα αναφερόμενα στις έριδες των Ελλήνων της Βενετίας στα τέλη του ΙΕ' αι.», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 115-187· η ίδια, «Νέες ειδήσεις για την ελληνική παροικία της Βενετίας (1493-1499)», *Θησαυρίσματα* 15 (1978), σελ. 66-79.

²⁵⁴ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 19-20.

Όσον αφορά τον αντιπρόεδρο (*vicario*), η θητεία του ήταν ετήσια και ήταν επιφορτισμένος με τα καθήκοντα του επιτρόπου της εκκλησίας. Ακόμη, φρόντιζε για την τέλεση λειτουργίας κάθε δεύτερη Κυριακή του μήνα και για την πληρωμή του ιερέα του ναού (10 σολδία). Σε περίπτωση απουσίας του προέδρου από την πόλη, ο αντιπρόεδρος είχε την εποπτεία του ταμείου της Αδελφότητας και όφειλε να του παραδώσει αναλυτική αναφορά με την επιστροφή του. Επίσης, εάν ο πρόεδρος απουσίαζε περισσότερο από μήνα από την πόλη και από τα καθήκοντά του, τότε ο αντιπρόεδρος είχε το δικαίωμα να συγκαλέσει Γενική Συνέλευση για την αντικατάσταση του προέδρου. Το αξίωμα του αντιπροέδρου άρχισε να λαμβάνει την πραγματική του μορφή το 1557, αφού ο εκάστοτε αξιωματούχος απαλλάχθηκε από τα καθήκοντα του επιτρόπου του ναού, έλαβε βοηθό (*sotto vicario* από το 1599) και ο μισθός του έφτασε τα 4 δουκάτα μηνιαίως²⁵⁵.

Εξαιτίας των συνεχών αναγκών που προέκυπταν, το Διοικητικό Συμβούλιο συμπληρώθηκε με τους δύο γοβερναδόρους (*governatori*), αξίωμα που θεσμοθετήθηκε το 1524 και ήταν επιφορτισμένοι με τον έλεγχο των λογαριασμών του προέδρου και η θητεία τους ήταν ετήσια. Επίσης, το 1534 θεσπίστηκε το αξίωμα των δύο συνδίκων (*sindici*), η θητεία τους ήταν διετής, είχαν την εποπτεία των πεπραγμένων του Συμβουλίου και της νομιμότητας της δράσης του σωματείου. Τέλος, την ίδια χρονιά συστήθηκε το Συμβούλιο των Σαράντα και της Προσθήκης (*Capitolo di Quaranta e Zonta*), το οποίο απαρτιζόταν από τα σαράντα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου και τα είκοσι ένα μέλη της Προσθήκης. Για τη λήψη αποφάσεων έπρεπε να είναι παρόντα στο Συμβούλιο τουλάχιστον τριάντα ένα μέλη και το σώμα αυτό εξέλεγε τα μικρότερα όργανα του σωματείου²⁵⁶.

Οι μόνοι περιοριστικοί όροι για την ένταξη μελών στην Αδελφότητα ήταν το θρήσκευμα, αφού κάθε αδελφός έπρεπε να είναι ορθόδοξος («*di rito greco*»), και ελληνικής καταγωγής²⁵⁷. Με την πάροδο των ετών και την ανοδική προσέλευση ελλήνων προσφύγων από τις βενετοκρατούμενες περιοχές (π.χ. Κρήτη, Κύπρο, Ιόνια νησιά, Ναύπακτο, Μεθώνη, Κορώνη) τα μέλη της Αδελφότητας αυξήθηκαν. Επίσης, δεν υπήρχε κανένας οικονομικός ή κοινωνικός περιορισμός στην ένταξη και στην εκλογή των ελλήνων μελών στα διάφορα αξιώματα, σύμφωνα με το καταστατικό της Αδελφότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα επαγγέλματα των πρώτων μελών της Αδελφότητας, που ανήκαν κυρίως στα

²⁵⁵ Αυτόθι, σελ. 20-21.

²⁵⁶ Κορρέ Κ. (εκδ.), *Τα πρακτικά των συνελεύσεων της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας: Εκλογές και Αποφάσεις. Βιβλίο Α' (1558-1601)*, Αθήνα-Βενετία 2012, σελ. 18-23.

²⁵⁷ Κατά τον 17^ο αιώνα παρατηρείται η παρουσία ορθοδόξων Σλάβων ως μέλη της Αδελφότητας, των οποίων ο αριθμός ήταν μηδαμινός. Για παράδειγμα, την χρονική περίοδο 1620-1700 αριθμούσαν μόνο 14 άτομα. Βλ. Mavroidi F., "I Serbi e la confraternità greca di Venezia", *BS* 24/2 (1983), σελ. 511-529.

χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Ειδικότερα, τα επαγγέλματα των δύο ελλήνων αντιπροσώπων της, που κατέθεσαν στις βενετικές αρχές το 1498 το αίτημα για χορήγηση άδειας ιδρύσεως *Confraternità*, ήταν ο μιν πρώτος μαραγκός (ο Ιωάννης από την Λευκάδα «Zuan de Sancta Maura, maragon») και ο δε δεύτερος φαρμακοπώλης (ο Αλέξιος Βάρβαρης από την Κέρκυρα «Alessio Varvari, spricier»). Τέλος, κάθε μέλος της Αδελφότητας είχε την υποχρέωση, για να ενταχθεί σε αυτήν, να καταβάλει κατά την εγγραφή του το ποσό των 3 λιρών (*intrada*) και έπειτα την ετήσια συνδρομή που ανερχόταν στις 100 λίρες (*luminaria*)²⁵⁸.

Με την ίδρυση της Αδελφότητας του Αγίου Νικολάου εγγράφηκαν ως μέλη και οι έλληνες *stradioti*, δηλαδή το επίλεκτο μισθοφορικό σώμα έφιππων στρατιωτών που έφερε ελαφρύ οπλισμό και η Βενετία χρησιμοποιούσε ευρέως στις στρατιωτικές της επιχειρήσεις. Οι έλληνες *stradioti*, ήταν γνωστοί για την ευελιξία, την ταχύτητα και το θάρρος τους στο πεδίο της μάχης²⁵⁹. Εξαιτίας της σημαντικής στρατιωτικής συνεισφοράς τους, η Γαληνοτάτη διαφοροποίησε τη στάση της έναντι του ελληνικού στοιχείου της πόλης και έγινε πιο ανεκτική στα ζητήματά τους. Έτσι, στις 4 Οκτωβρίου 1511, οι έλληνες *stradioti*, εκμεταλλευόμενοι την ευνοϊκή προς αυτούς αντιμετώπιση, υπέβαλαν αίτηση (*supplica stratiotarum*) στις βενετικές αρχές για παραχώρηση άδειας αγοράς οικοπέδου με σκοπό την ανέγερση ορθόδοξου ναού, αφιερωμένο στον προστάτη τους Άγιο Γεώργιο²⁶⁰.

Τα επιχειρήματα, στα οποία στήριζαν την αίτησή τους οι έλληνες *stradioti*, ήταν οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην τέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, αφού ήταν αναγκασμένοι μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες να συνωστίζονται σε μία γωνιά του ναού του San Biagio. Σύμφωνα με τα γραφόμενά τους στην αίτηση, ο ναός έμοιαζε σαν Βαβυλωνία εξαιτίας των διαφορετικών γλωσσών, ανθρώπων και λειτουργιών που ακούγονταν

²⁵⁸ Μαυροειδή Φ., «Οι πρώτοι πρόεδροι της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (1498-1558)», *Θησαυρίσματα* 7 (1970), σελ. 172-181· η ίδια, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 18-31, 52-53, 75-142· η ίδια, *Aspetti della società veneziana del '500. La confraternità di S. Nicolo dei Greci*, Ravenna 1989, σελ. 88-89· Λιάτα, «Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 85-110· Πάρδος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Α' Άνδρες», σελ. 294-386· ο ίδιος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Β' Γυναίκες», σελ. 149-205· Μανούσακας, «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», σελ. 245-246· Μαλτέζου, «Οι Έλληνες μέτοικοι στη Βενετία», σελ. 176-177.

²⁵⁹ Για τους Έλληνες *stradioti* βλ. Πηλείδης Γ., «Morire per honor di la Signoria. Οι έλληνες *stradioti* στη Βενετία», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Δημόσια Γλαρία*, Βενετία 1999, σελ. 27-46· Μαλτέζου Χ., «*Stradioti*»: *Οι προστάτες των συνόρων*, Αθήνα 2003, σελ. 1-41· Birtachas S., «La memoria degli stradioti nella letteratura italiana del tardo Rinascimento», στο: Ζ. Ζογραφίδου (επιμ.), *Tempo, spazio e memoria nella letteratura italiana. Omaggio ad Antonio Tabucchi*, Salonicco 2012, σελ. 124-142· ο ίδιος, «Stradioti, cappelletti, compagnie or milizie Greche: "Greek" Mounted and Foot Mercenary Companies in the Venetian State (Fifteenth to Eighteenth Centuries)», στο: G. Theotokis and A. Yildiz (επιμ.), *A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War and Military Elites*, Leiden-Boston 2018, σελ. 325-346· Κορρέ Κ., (αδ. διδακτ. διατρ.), *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας. Πολεμική και κοινωνική λειτουργία (15^{ος}-16^{ος} αιώνας)*, Κέρκυρα 2017.

²⁶⁰ Lamansky, *Secrets d'état de Venise*, σελ. 061-062· Bugh G., «Andrea Gritti and the Greek Stradiots of Venice in the Early 16th Century», *Θησαυρίσματα* 32 (2002), σελ. 81-96.

ταυτόχρονα εκεί («il dicto loco a un tempo diverse gente, lengue, voce et offitii (...) si fa una confusion che passa quella de Babilonia, (...) che si messe da le nostre osse cum ossame de galiotti, fachini et de ogni altra vil condition de homini») ²⁶¹.

Επίσης, ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που απασχολούσε τους έλληνες *stradioti* ήταν η μη ύπαρξη ιδιόκτητου ελληνικού νεκροταφείου και ο ενταφιασμός τους γινόταν με άτομα κατώτερων κοινωνικών ομάδων. Μέχρι τότε οι Έλληνες κήδευαν τους νεκρούς τους στη *via Comune* χωρίς μνήμα, εξαιτίας της έλλειψης χώρου. Με την παρέλευση μερικών ημερών, τα νεκρά σώματα ξεθάβονταν και ρίπτονταν στη λιμνοθάλασσα. Εξαιτίας αυτής της τακτικής, οι *stradioti* τόνιζαν πώς έπρεπε να τυγχάνουν ευνοϊκότερης αντιμετώπισης στο θέμα ενταφιασμού τους, ούτως ώστε απερίσπαστοι να μάχονται και να θυσιάζουν τη ζωή τους για το συμφέρον της Βενετίας. Χαρακτηριστικά στην αίτησή τους σημείωναν ένα μακάβριο επιχείρημα, της μη αναγνώρισεως των νεκρών κατά την Δευτέρα Παρουσία, («όταν έρθει η τελευταία μέρα της Κρίσης, τα ψάρια της θάλασσας θα δυσκολευτούν πολύ να αποδώσουν τα σώματά μας») ²⁶².

Μετά την παρέλευση τριών ετών (30 Απριλίου 1514), ο δόγης Leonardo Lorendan και το Συμβούλιο των Δέκα έκαναν αποδεκτό το αίτημα των ελλήνων *stradioti*, με μόνη προϋπόθεση την εξασφάλιση άδειας και από την κεφαλή της Λατινικής Εκκλησίας. Τότε τον παπικό θρόνο κατείχε ο φιλέλληνας και ουμανιστής Λέοντας Ι΄, ο οποίος με ιδιαίτερη ευκολία εξέδωσε την άδεια παραχωρώντας τους δύο βούλλες (18 Μαΐου και 3 Ιουνίου 1514) ²⁶³. Επίσης, στη θετική αυτή εξέλιξη του αιτήματος των *stradioti* σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν δύο έλληνες, έμπιστοι συνεργάτες του πάπα, ο Ιανός Λάσκαρης και ο Μάρκος Μουσούρος (ενεργό μέλος της Αδελφότητας τα έτη 1514/15), οι οποίοι διετέλεσαν καθηγητές του νεοσύστατου Ελληνικού Κολλεγίου στη Ρώμη. Τις δύο παραπάνω βούλλες επικύρωσε λίγα χρόνια αργότερα, στις 26 Μαρτίου 1526, ο πάπας Κλήμης Ζ΄, παραχωρώντας επιπλέον στους Έλληνες της Βενετίας το προνόμιο της άμεσης εκκλησιαστικής υπαγωγής τους στον πάπα και όχι στον λατίνο πατριάρχη της πόλης. Το γεγονός αυτό επέσυρε σφοδρές αντιδράσεις από τον

²⁶¹ Κουτμάνης, *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710)*, σελ. 261, παραπ. 44.

²⁶² Πηλείδης, «*Morige per honor di la Signoria*», σελ. 38-40. Γενικότερα για το ζήτημα ενταφιασμού των Ελλήνων στη Βενετία βλ. Δεσποτάκης Ε., «Το ζήτημα της ταφής των Ελλήνων της Βενετίας (τέλη 15^{ου} – αρχές 16^{ου} αιώνα)», *Θησαυρίσματα* 41-42 (2011-2012), σελ. 115-137.

²⁶³ Μανουσάκας, «Η πρώτη άδεια (1456) της βενετικής Γερουσίας», σελ. 110-111· Πλουμίδης Γ., «Αι βούλλαι των παπών περί των ελλήνων ορθοδόξων της Βενετίας (1445-1782)», *Θησαυρίσματα* 7 (1970), σελ. 232, 238-239.

τελευταίο, με αποτέλεσμα οι βενετικές αρχές να παρέμβουν δυναμικά στο θέμα που προέκυψε, γνωμοδοτώντας υπέρ των Ελλήνων²⁶⁴.

Με την απόκτηση της τελικής άδειας από τις βενετικές αρχές, οι Έλληνες προχώρησαν το 1526 στην αγορά οικοπέδου από τον βενετό ευγενή Pietro Contarini έναντι του ποσού των 2.168 δουκάτων²⁶⁵. Ο χώρος βρισκόταν στην ενορία του San Antonino, στην περιοχή του Castello. Ένα χρόνο αργότερα οικοδόμησαν ναΐσκο για τις θρησκευτικές τους τελετές, παρά τις έντονες αντιδράσεις του λατίνου πατριάρχη Girolamo Querini, ο οποίος τους θεωρούσε σχισματικούς. Ο τελευταίος προσπάθησε να θέσει υπό τον έλεγχό του την εκκλησία, απαγόρευσε την τέλεση μυστηρίων και απείλησε με αφορισμό όποιον εισερχόταν σε αυτήν. Ωστόσο, οι Έλληνες στράφηκαν και πάλι προς τις βενετικές αρχές και με διάβημά τους διαμαρτυρήθηκαν έντονα για τα μέτρα του πατριάρχη. Τότε η Βενετία έλαβε το μέρος των Ελλήνων, αλλά παράλληλα προσπάθησε να μην συγκρουστεί με τη Λατινική Εκκλησία²⁶⁶.

Η θεμελίωση του μεγαλοπρεπούς ναού του *San Giorgio dei Greci* στο Castello (Χαρ. 3-4) πραγματοποιήθηκε το 1539 και ολοκληρώθηκε τριάντα τέσσερα χρόνια αργότερα με αρκετές δυσκολίες (1573), αλλά και με γενναιόδωρες δωρεές, αφού το κόστος του έφτασε τα 18.000 χρυσά δουκάτα. Η Αδελφότητα έλαβε διάφορα μέτρα για την αποπεράτωση του ναού, όπως την πραγματοποίηση εκκλησιαστικών εράνων και τη φορολόγηση ναυτικών και εμπορικών πλοίων. Σημαντική πηγή για την ολοκλήρωση του ναού αποτέλεσε το τελευταίο μέτρο, το οποίο ψηφίστηκε από την Αδελφότητα το 1546 και θα είχε ισχύ για δέκα χρόνια, και αφορούσε τη φορολόγηση κάθε ελληνικού εμπορικού πλοίου που πρόσδεने στο λιμάνι της πόλης. Το ποσό καθοριζόταν ανάλογα από το μέγεθος του πλοίου, την ποσότητα του φορτίου του και το είδος των εμπορευμάτων. Συνεπώς, η Αδελφότητα εξασφάλισε για περίοδο δέκα ετών μία σταθερή πηγή εισοδήματος και παρόλο που η εισφορά αυτή δεν ανανεώθηκε οι έμποροι και οι ναυτικοί συνέχισαν άτυπα και εθελούσια να καταβάλλουν το χρηματικό ποσό που τους αναλογούσε με σκοπό την αποπεράτωση του ναού. Το μέτρο αυτό ήταν απόρροια ενός διατάγματος που εξέδωσε το 1514 η βενετική διοίκηση για την πάταξη του λαθρεμπορίου. Ως γνωστό, η πόλη της Βενετίας αποτελούσε κέντρο διαμετακομιστικού

²⁶⁴ Μανούσακας, «Η εν Βενετία ελληνική κοινότης», σελ. 175-178· Πλουμίδης, «Αι βούλλαι των παπών», σελ. 238-239.

²⁶⁵ Μπρούσκαρη, *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου*, σελ. 11-13, 112-138· Despotakis E., “La vendita del terreno per la costruzione della Chiesa di San Giorgio dei Greci a Venezia (1526-1528). Il documento originale”, *Θησαυρίσματα* 44 (2014), σελ. 151-155.

²⁶⁶ Fedalto G., *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI*, Firenze 1967, σελ. 60-61· Μπρούσκαρη, *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου*, σελ. 14-16· Δεσποτάκης, «Το ζήτημα της ταφής των Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 128-131.

εμπορίου στο μεσογειακό χώρο και υπήρξε πόλος έλξης για τους εμπόρους της εποχής. Έτσι, το διάταγμα του 1514 όριζε την μεταφορά στη Βενετία κάθε εμπορεύματος που διακινείται στην Αδριατική («ogni merce che entra nell'Adriatico o esce dall'Adriatico deve toccar Venezia»), με αποτέλεσμα τα εμπορεύματα να περνούν πρώτα από την πόλη για έλεγχο και έπειτα να καταλήγουν στον τελικό τους προορισμό. Το μέτρο αυτό εκμεταλλεύτηκε η ελληνική Αδελφότητα και για αυτό το λόγο έλαβε την απόφαση το 1546 να φορολογεί κάθε ελληνικό καράβι που προσέγγιζε το λιμάνι της πόλης²⁶⁷.

Κατά τη διάρκεια της οικοδόμησης του ναού, εργάστηκαν διάφοροι αρχιτέκτονες, ανάμεσά τους και ο γνωστός Andrea Palladio (1575), ο οποίος επιμελήθηκε τον γυναικωνίτη. Τη διακόσμηση των εικόνων του τέμπλου και της κόγχης του ιερού βήματος ανέλαβε ο Μιχαήλ Δαμασκηνός (1574-1582) και τον τρούλο ο Ιωάννης ο Κύπριος (1592) υπό την επίβλεψη του Jacomo Tintoretto. Τον εικονογραφικό διάκοσμο συμπλήρωσαν αργότερα οι Εμμανουήλ Τζάνες Μπουνιαλής και Θωμάς Μπαθάς και τα ψηφιδωτά στο ιερό βήμα φιλοτέχνησαν οι Alvisè Gaitano και Zuanantonio Marini. Με την ολοκλήρωση του ναού και τη χειροτονία του Γαβριήλ Σεβήρου ως μητροπολίτη Φιλαδελφείας το 1577, ο ναός του *San Giorgio dei Greci* αποτέλεσε την έδρα του ορθόδοξου επισκόπου και την καρδιά της ελληνικής Αδελφότητας. Πλέον, οι Έλληνες συγκεντρώνονταν γύρω από τον ναό του Αγίου Γεωργίου και στις ενορίες του San Pietro di Castello, San Biagio, San Martino, Santa Trinità, San Giovanni in Bragora και San Antonino στην περιοχή του Castello²⁶⁸.

Η χειροτονία του Γαβριήλ Σεβήρου (1577-1616) πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον πατριάρχη Ιερεμία Β΄ Τρανό, στις 18 Ιουλίου 1577. Ως ενάρετο και αρεστό πρόσωπο, κατάφερε επί της ποιμαντορίας του να εξασφαλίσει από τις βενετικές αρχές σημαντικά προνόμια και επιδόματα. Υπερασπίστηκε με σθένος τις υποθέσεις των Ελλήνων και κατάφερε η μητρόπολή του να υπόκειται στον αποκλειστικό έλεγχο του

²⁶⁷ Παναγιωτοπούλου Κ., «Έλληνες ναυτικοί και πλοιοκτήτες από τα παλαιότερα οικονομικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (1536-1576)», *Θησαυρίσματα* 11 (1974), σελ. 287-290· Μπούσκαρη, *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων*, σελ. 22-40, 46-58· η ίδια, «La chiesa di San Giorgio dei Greci», σελ. 533-554.

²⁶⁸ Μανούσκακας, «Τα κυριότερα έγγραφα (1536-1599) για την οικοδομή», σελ. 334-355· ο ίδιος, «Έλληνες ζωγράφοι εν Βενετία», σελ. 212-226· Παλιούρας Α., «Η εικονογράφηση του τρούλλου του Αγίου Γεωργίου Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 63-86· ο ίδιος, «Τα ψηφιδωτά του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων», σελ. 144-176· Plumidis G., «Considerazioni sulla popolazione greca a Venezia nella seconda metà del '500», *SV* 14 (1972), σελ. 222· Καζανάκη Μ., «Ειδήσεις για τον ζωγράφο Θωμά Μπαθά (1554-1599) από το νοταριακό αρχείο Κέρκυρας», *ΔΙΑ* 1 (1976), σελ. 124-138· Χατζηδάκης Μ., «Το έργο του Θωμά Βαθά ή Μπαθά και η *divota maniera greca* (πιν. IB'-KB')», *Θησαυρίσματα* 14 (1977), σελ. 239-250· Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδη Μ. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Μιχαήλ Δαμασκηνός (1530/35-1592/93). Συμβολή στη μελέτη της ζωγραφικής του*, Αθήνα 1989· Τσικνάκης, «Ο Ελληνισμός της Βενετίας», σελ. 533-536· Μπούσκαρη, *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου*, σελ. 16-21, 74-87· Ιορδανου, *Maritime Communities*, σελ. 116-119· Burke, *The Greeks of Venice*, σελ. 20-21.

πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και όχι στη Λατινική Εκκλησία. Επίσης, το 1593 ίδρυσε σχολείο ελληνικών και λατινικών γραμμάτων, για το οποίο εξασφάλισε ετήσια χορηγία ύψους 150 δουκάτων από τη βενετική Γερουσία (1610)²⁶⁹. Κατά τη λειτουργία του σχολείου, δίδαξαν σε αυτό επιφανείς προσωπικότητες, όπως οι Θεόφιλος Κορυδαλλέας, Μητροφάνης Κριτόπουλος, Γεράσιμος Βλάχος, Αλοΐσιος Γραδενίκος κ.ά.²⁷⁰. Επιπλέον, ίδρυσε το 1599 γυναικείο μοναστήρι, το οποίο είχε και εκπαιδευτικό χαρακτήρα²⁷¹. Την ίδια χρονιά καθιέρωσε τα ληξιαρχικά κατάστιχα γάμων και βαπτίσεων, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό υπήρξε το συγγραφικό του έργο, το οποίο περιλαμβάνει αρκετές δογματικές πραγματείες. Η προσωπικότητα του Γαβριήλ Σεβήρου, ως μητροπολίτη Φιλαδελφείας, υπήρξε καθοριστική για τη μετέπειτα πορεία τόσο της μητρόπολης όσο και της Αδελφότητας²⁷².

Επιπλέον, η παρουσία ελλήνων λογίων και τυπογράφων στην πόλη των δόγηδων συνέδραμε δυναμικά τόσο την Αδελφότητα του Αγίου Νικολάου όσο και την πνευματική ζωή της Βενετίας. Η πόλη, κατά τον 16^ο αιώνα, αποτελούσε το κυριότερο κέντρο προώθησης των ελληνικών γραμμάτων με έντονη εκδοτική δραστηριότητα, ιδιαίτερα των κλασικών συγγραφέων. Σημαντικές προσωπικότητες που έδρασαν στη Βενετία ήταν οι Ζαχαρίας Καλλέργης, Αρσένιος Αποστόλης, Ιωάννης Γρηγορόπουλος, Μάρκος Μουσούρος, Ιωάννης Πλουσιαδηνός, Ιωάννης Ρώσος, Γεώργιος Τριβίζιος, Νικόλαος Βλαστός κ.ά.²⁷³.

Όσον αφορά τον αριθμό των μελών της ελληνικής Αδελφότητας, κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, τα μέλη της παρουσιάζουν συνεχή αύξηση, εξαιτίας της μαζικής προσέλευσης ελλήνων προσφύγων από τις βενετοκρατούμενες περιοχές που έπεφταν στα χέρια των Οθωμανών (π.χ. Ναύπλιο, Μονεμβασιά, Κύπρος κ.ά.). Παράλληλα, η πόλη των δόγηδων, ως σημαντικό εμπορικό και οικονομικό κέντρο της εποχής, προσέλκυε συνεχώς εμπόρους και

²⁶⁹ Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα η βενετική Γερουσία εξαιτίας της θετικής θρησκευτικής πολιτικής της απέναντι στους Έλληνες της πόλης θέσπισε τη χορήγηση μηνιαίου επιδόματος στον εκάστοτε μητροπολίτη Φιλαδελφείας, που κυμαινόταν από 15 έως 25 δουκάτα. Παράλληλα, η Γερουσία μερίμνησε και για άλλα ζητήματα των Ελλήνων, όπως τη διευκόλυνση της χρήσεως των κληρικών σε μητροπολίτες, την εκχώρηση των προσόδων της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη του Μωραΐτη στο νησί της Κέρκυρας (1659) κ.ά. Η θετική αυτή στάση της Βενετίας κράτησε μέχρι της αρχές του 18^{ου} αιώνα, εξαιτίας της θέλησής της να διατηρήσει άριστες σχέσεις με τους εύρωστους οικονομικά Έλληνες της πόλης. Βλ. Μανούσακας, «Η εν Βενετία ελληνική κοινότης», σελ. 191-192· Τσιγκάκης, «Ο Ελληνισμός της Βενετίας», σελ. 539-541.

²⁷⁰ Μανούσακας Μ., «Αλοΐσιος – Αμβρόσιος Γραδενίγος (1616 ci - 1690)», *EMAA* 5 (1959), σελ. 102-108· ο ίδιος, «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», σελ. 255· Καραθανάσης Α., «Ο Αλοΐσιος–Αμβρόσιος Γραδενίγος στη Βενετία (1650-1680)», *Θησαυρίσματα* 7 (1970), σελ. 139-150.

²⁷¹ Κούκκου Ε., *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων Βενετίας (1599-1829)*, Αθήνα 1965, σελ. 33-48, 154-167.

²⁷² Μανούσακας, «Η εν Βενετία ελληνική κοινότης», σελ. 194-209· Μανούσακας Μ. – Σκουλάς Ι., *Τα ληξιαρχικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας. Α' πράξεις γάμων (1599-1815)*, Βενετία 1993, σελ. ιδ'· Apostolopoulos G. (επιμ.), *Gavriil Seviros, Archivescovo di Filadelfia a Venezia e la sua epoca. Atti della giornata di studio dedicata alla memoria di Manussos Manussacas (Venezia, 26 settembre 2003)*, Venezia 2004.

²⁷³ Καραθανάσης, *Η Βενετία των Ελλήνων*, σελ. 30-31.

ναυτικούς τόσο από το Ιόνιο Πέλαγος όσο και από το Αιγαίο. Όπως χαρακτηριστικά σημείωνε ο Γαβριήλ Σεβήρος το 1577, οι Έλληνες που διέμεναν στη Βενετία, εγγεγραμμένοι και μη στην Αδελφότητα, ανέρχονταν στις τέσσερις και πλέον χιλιάδες σ' ένα σύνολο εκατό πενήντα χιλιάδων κατοίκων²⁷⁴.

Εξαιτίας της αυξανόμενης προσέλευσης των Ελλήνων στη Βενετία, η Αδελφότητα αναγκάστηκε, ειδικά μετά και την εγκατάσταση των κυπρίων προσφύγων το 1570-71, να δημιουργήσει το θεσμό των *πατρίδων* (*patrie*). Η απόφαση πάρθηκε στις 2 Μαΐου 1572, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν έξι *πατρίδες*, όρος με τον οποίο δηλώνονταν οι γεωγραφικές περιοχές από όπου κατάγονταν τα μέλη της Αδελφότητας. Με βάση τον τόπο καταγωγής των μελών της κάθε *πατρίδας*, καθορίστηκε το ποσοστό συμμετοχής τους στη διοίκηση και ο αριθμός των αντιπροσώπων τους ορίστηκε στους επτά. Όσον αφορά τις περιοχές του ελλαδικού χώρου που δεν εντάσσονταν στις *πατρίδες* και δεν θα είχαν συχνή εκπροσώπηση ορίστηκε να εκλέγονται υποχρεωτικά κάποια από τα μέλη τους σε διάφορα αξιώματα. Οι έξι *πατρίδες* που δημιουργήθηκαν ήταν οι εξής: πρώτη η Κύπρος, δεύτερη η Κρήτη με τα νησιά του Αρχιπελάγους, τρίτη το Ναύπλιο και η Μονεμβασία, τέταρτη η Ζάκυνθος με την Κεφαλονιά, πέμπτη η Κέρκυρα και τελευταία η Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Το 1625 ο αριθμός των επτά αντιπροσώπων ανήλθε στους εννέα για κάθε *πατρίδα* και την πρώτη θέση στην κατανομή κατείχε και πάλι η Κύπρος²⁷⁵.

Ο 17^ο αιώνας για την *Confraternità di San Nicolò dei Greci* θεωρείται η περίοδος της μεγάλης ακμής της, αφού οι Έλληνες ήταν καλά οργανωμένοι διοικητικά και εκκλησιαστικά. Η κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση βελτιώθηκε αισθητά από τα προηγούμενα χρόνια και αρκετοί ήταν αυτοί που κατάφεραν με την οικονομική τους ευρωστία να ενταχθούν

²⁷⁴ Βελούδης Ι., *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία εν Βενετία. Ιστορικών υπόμνημα*, Βενετία 1893, σελ. 70· Plumidis, "Considerazioni sulla popolazione greca", σελ. 219-226· Lane F., *Storia di Venezia*, Torino 1978⁴, σελ. 25· Λιάτα Ε., «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας από τα ταμειακά βιβλία της ελληνικής Αδελφότητας των ετών 1536-1576», *Θησαυρίσματα* 11 (1974), σελ. 191-239. Ενδεικτικά, ο πληθυσμός της Βενετίας το 1500 ανερχόταν στις 115.000, ενώ εβδομήντα χρόνια αργότερα έφτασε τις 170.000. Ωστόσο, κατά την περίοδο της μεγάλης πανώλης (1575-77) που έπληξε την πόλη οι κάτοικοι μειώθηκαν κατά ένα τρίτο περίπου. Κατά τον 17^ο αιώνα, ο πληθυσμός κυμαινόταν από το 1624 έως το 1633, από 102.243 σε 141.625 ψυχές. Βλ. Beltrami D., *La composizione economica e professionale della popolazione di Venezia nei secoli XVII e XVIII*, Padova 1951, σελ. 69-85, 155-179· η ίδια, *Storia della popolazione di Venezia*, σελ. 59· Zannini A., "Un censimento inedito del primo seicento e la crisi demografica ed economica di Venezia", *SV* 24 (1993), σελ. 115-116· ο ίδιος "L'economia veneta nel seicento", σελ. 473-502. Για τη δυσκολία εξαγωγής ακριβών υπολογισμών από τις βενετικές απογραφές βλ. Favero G., Moro M., Spinelli P., Trivellato F., Vianello F., "Le anime dei dimografi. Fonti per la rivelazione dello stato della popolazione di Venezia nei secoli XVI e XVII", *BDS* 15 (1992), σελ. 23-119.

²⁷⁵ Πάρδος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Α' Άνδρες», σελ. 294-386· ο ίδιος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Β' Γυναίκες», σελ. 149-205· Μαλτέζου., *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 54-58· Κωνσταντινίδου, «Η γυναικεία παρουσία στην ελληνική παροικία», σελ. 187-203· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 32-33.

στο μεσαίο κοινωνικό στρώμα της Βενετίας, εκείνο των *cittadini*. Παράλληλα, μία μικρή μερίδα Ελλήνων και Κυπρίων, εξαιτίας της μεγάλης οικονομικής τους επιφάνειας, κατάφεραν στα μέσα του 17^{ου} αιώνα να εξαγοράσουν τη βενετική ευγένεια και να ανέλθουν στην υψηλότερη κοινωνική βαθμίδα της πόλης (λ.χ. Flangini, Fini). Εκτός από την κοινωνική τους ανέλιξη, μεταβλήθηκε και ο χώρος διαμονής τους, αφού πλέον δεν διέμεναν στις υποβαθμισμένες περιοχές του Castello και την περιοχή του λιμανιού, αλλά εγκαταστάθηκαν στις κεντρικότερες περιοχές της Βενετίας, εκεί όπου βρισκόταν το εμπορικό κομμάτι της πόλης, στα *sestieri* του San Marco και του San Polo²⁷⁶.

Όσον αφορά την Αδελφότητα, η αύξηση των μελών της, η ίδρυση του Φλαγγινειανού Κολλεγίου (1665-1797) και του νοσοκομείου, τα μεγάλα κληροδοτήματα και οι σημαντικές ευεργεσίες, η προσέλευση μεγάλου αριθμού προσφύγων μετά την κατάληψη της Κρήτης (1669), η παρουσία σπουδαστών από τα Ιόνια Νησιά και των εμπόρων από την Ήπειρο ήταν μερικοί από τους λόγους που κατέστησαν τη *nazione greca* σε μία από τις σημαντικότερες, πολυπληθείς, ετερόκλητες και αναγνωρισμένες θεσμικά ξένες μεταναστευτικές ομάδες της Βενετίας²⁷⁷.

Στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ένα σημαντικό γεγονός συντάραξε τη Βενετία και συνεπακόλουθα την ελληνική παροικία. Ήταν ο πολυετής βενετοτουρκικός πόλεμος, που ξέσπασε το 1645 και ολοκληρώθηκε το 1669 με την κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς. Τότε, ένα μεγάλο κύμα προσφύγων από τη μεγαλόνησο κατέληξε στη Βενετία. Οι επιπτώσεις της πολεμικής σύγκρουσης υπήρξαν σημαντικές τόσο για τη Γαλινοτάτη που έχασε τη σημαντικότερη κτήση της στο *Stato da Mar* όσο και για την ελληνική Αδελφότητα, η οποία ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο με νέο κύμα προσφύγων. Από τη μία, η εγκατάσταση των Κρητικών προκάλεσε ταξικό χάσμα ανάμεσα στη κοινωνία της Αδελφότητας, εξαιτίας των ποικίλων κοινωνικών τάξεων των προσφύγων (κρητικοί ευγενείς, *cittadini* των μεγάλων

²⁷⁶ Για την εξαγορά της βενετικής ευγένειας και της ένταξης νέων μελών στις τάξεις των Βενετών πατρικίων βλ. ενδεικτικά Lane F., "The Enlargement of the Great Council of Venice", στο: J. Rame and W. Stockdale (επιμ.), *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, Toronto 1971, σελ. 237-274· Cowan A., "New Families in the Venetian Particiate 1646-1718", *AV* 23/1-2 (1985), σελ. 55-75· Raines D., *L'invention du mythe aristocratique. L'image de soi du patriciat vénitien au temps de la Sérénissime*, v. I-II, Venezia 2006. Για περιπτώσεις Ελλήνων που εξαγόρασαν τη βενετική ευγένεια βλ. Μέρτζιος Κ., *Θωμάς Φλαγγίνης και ο μικρός ελληνομνήμων*, Αθήνα 1939, σελ. 9-10· Sabbadini R., *L'acquisto della tradizione. Tradizione aristocratica e nuova nobiltà a Venezia (sec. XVII-XVIII)*, Udine 1995, σελ. 45· Παπαδάμου Χ., «Κύπριοι στη Βενετία μετά τον Πόλεμο της Κύπρου (1570/1). Προσωπογραφικές προσεγγίσεις: η περίπτωση της οικογένειας Fini», *Θησαυρίσματα* 44 (2014), σελ. 236-239.

²⁷⁷ Ενδεικτικά βλ. Καραθανάσης Α., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη, 1975· Μαλτέζου Χ., «Η τύχη των τελευταίων βενετών ευγενών της Κρήτης», στο: Σ. Κακλαμάνης, Α. Μαρκόπουλος και Γ. Μαυρομάτης (επιμ.), *Ενθύμησις Ν. Μ. Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο 2000, σελ. 447-458· Σταυρουλάκης Ε. (αδ. διδασκ. διατρ.), *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνη της Βενετίας κατά την πρώτη (1666-1797) και κατά τη μεταβατική (1797-1845) περίοδο λειτουργίας του*, Ιωάννινα 2010.

πόλεων του Χάνδακα, Ρεθύμνου και Χανίων και τέλος άτομα από τα χαμηλά στρώματα). Από την άλλη, η έλευση αρκετών λογίων και καλλιτεχνών είχε ως αποτέλεσμα την μεγαλύτερη πνευματική της τόνωση (π.χ. Γεράσιμος Βλάχος, Ιωάννης και Αντρέας Τρωίλος, Φιλόθεος Σκουφός, Αλοΐσιος Γραδενίγος)²⁷⁸.

Ιδιαίτερα σημαντική παρουσιάζεται η εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Την περίοδο της πολυετούς σύρραξης στην Κρήτη (1645-1669), οι Βενετοί παραχώρησαν φορολογικές διευκολύνσεις στους εμπόρους προκειμένου να ανακάμψουν οι εμπορικές δραστηριότητες της Γαληνοτάτης στα Βαλκάνια και στην ανατολική Μεσόγειο. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκαν οι έλληνες έμποροι, που ανέπτυξαν σημαντικές δραστηριότητες στον τομέα αυτόν μεταφέροντας από τη Βενετία στον ελλαδικό χώρο υφάσματα, βιβλία και μπαχαρικά και αντίστροφα λάδι, ξυλεία, κρασί, βαμβάκι, μαλλί, μετάξι κ.ά. Συνεπώς, συνέβαλαν, από τη μία, στην οικονομία της Βενετίας και, από την άλλη, ανέπτυξαν το εμπόριο με τις περιοχές του ελλαδικού χώρου. Η δυναμική παρουσία των Ελλήνων στο χώρο του εμπορίου τούς έδωσε το δικαίωμα το 1670 να ενταχθούν στο ειδικό σώμα των εμπόρων της πόλης, στους *Capi di Piazza* (εμπορικό επιμελητήριο), το οποίο είχε συμβουλευτικό χαρακτήρα στη βενετική διοίκηση σε θέματα εμπορίου²⁷⁹.

Με την αυγή του 18^{ου} αιώνα, ξέσπασε στους κόλπους της Αδελφότητας μία σοβαρή θρησκευτική κρίση, γεγονός που στιγματίσει τη μετέπειτα πορεία της. Ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Μελέτιος Τυπάλδος (1685-1713)²⁸⁰ δήλωσε ομολογία πίστεως στη Λατινική Εκκλησία, προξενώντας την αντίδραση των Ελλήνων. Τα αίτια της μεταστροφής του Τυπάλδου στον καθολικισμό παραμένουν αδιευκρίνιστα, ωστόσο σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η έντονη φιλοδοξία του να γίνει καρδινάλιος. Παράλληλα, επιχείρησε την τοποθέτηση ουνιτών κληρικών στον ναό του Αγίου Γεωργίου και την εφαρμογή του γρηγοριανού ημερολογίου²⁸¹. Παρά τις έντονες αντιδράσεις των Ελλήνων, η βενετική διοίκηση εκμεταλλεύτηκε την αναταραχή στους κόλπους της Αδελφότητας και στις 18 Ιανουαρίου 1709 εξέδωσε διάταγμα στο οποίο όριζε τον διορισμό καθολικών ιερέων στον ναό του Αγίου Γεωργίου. Η στάση αυτή της Βενετίας έναντι των θρησκευτικών πεποιθήσεων των

²⁷⁸ Ζώης Λ., «Κρήτες Πρόσφυγες του 1667», *KX* 10 (1956), σελ. 346-352· Μαλτέζου, «Η τύχη των τελευταίων βενετών ευγενών», σελ. 447-458.

²⁷⁹ Ξανθοπούλου-Κυριακού Α., *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866): διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 42.

²⁸⁰ Για τον Μελέτιο Τυπάλδο βλ. Roussopoulos T. (αδ. διδακτ. διατρ.), *The Archbishop Meletios Typaldos and his Conflicting Relations with the Greek Confraternity of Venice*, Edinburg 2014.

²⁸¹ Fedalto G., “Appunti inediti sulla comunità dei Greci Veneziani nella corrispondenza dell’oratoriano, padre Gianbattista Bedetti (1623-1697)”, *Μνημόσυνον Σοφίας Αντωνιάδη*, Βενετία 1974, σελ. 329-335.

Ελλήνων προκαλεί εντύπωση εξαιτίας της ήπιας μέχρι τότε πολιτικής της. Η δυναμική της επέμβαση στη θρησκευτική έριδα των Ελλήνων μπορεί να δικαιολογηθεί λόγω του αναπτειρωμένου ηθικού της Γαληνοτάτης μετά την κατάληψη της Πελοποννήσου (1685-1715)²⁸².

Η γενική κατάσταση που δημιουργήθηκε είχε ως αποτέλεσμα την έντονη αντίδραση των ορθοδόξων Ελλήνων έναντι της Βενετίας, καθώς επίσης και την άρνησή τους να εκκλησιάζονται στον ναό του Αγίου Γεωργίου. Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Δ΄ (1711-1713) με την γνωστοποίηση της απόσχισης του Τυπάλδου από την Ορθόδοξη Εκκλησία προχώρησε στον αφορισμό του το 1712. Η αναστάτωση που προκλήθηκε συνεχίστηκε και μετά το θάνατο του Τυπάλδου, αφού κανείς ορθόδοξος κληρικός δεν θέλησε εφεξής να αναλάβει το μητροπολιτικό θρόνο ή να ιεουργήσει στον ναό, εφόσον οι ορθόδοξοι κληρικοί υποχρεώνονταν να δηλώσουν ομολογία πίστεως στην Λατινική Εκκλησία. Την περίοδο 1741-1758, η βενετική διοίκηση επέτρεψε την ύπαρξη βικαρίου για τον έλεγχο της εκκλησίας και τη θέση ανέλαβε ο λατίνος κληρικός Pier Antonio Muazzo²⁸³.

Η μεταστροφή της παραπάνω θρησκευτικής πολιτικής των βενετικών αρχών έναντι των Ελλήνων πραγματοποιήθηκε το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα και οφείλετο στις πολιτικοστρατιωτικές συνθήκες που είχε να αντιμετωπίσει η Βενετία, εξαιτίας των κατακτητικών βλέψεων του Ναπολέοντα. Στις 31 Αυγούστου 1780, μετά δηλαδή από εβδομήντα και πλέον χρόνια, η βενετική διοίκηση αποδέχθηκε την εκλογή μητροπολίτη Φιλαδελφείας χωρίς την υπογραφή ομολογίας πίστεως στην Λατινική Εκκλησία. Τότε τον μητροπολιτικό θρόνο κατέλαβε ο ορθόδοξος κληρικός Σωφρόνιος Κουτούβαλης, ο οποίος προσπάθησε να αναγεννήσει τη μητρόπολη, που είχε πληγεί ανεπανόρθωτα τις προηγούμενες δεκαετίες²⁸⁴.

Στις 16 Μαΐου 1797 ο Ναπολέων Βοναπάρτης εισήλθε με τα στρατεύματά του στην πόλη και η κατάλυση της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου ήταν πλέον γεγονός. Από τις

²⁸² Ενδεικτικά για τον βενετοτουρκικό πόλεμο στην Πελοπόννησο βλ. Eickhof E., *Venezia, Vienna e i Turchi. Bufiera nel sud-est Europeo 1645-1700*, Milano 1991· Setton K., *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991· Λιάτα Ε. (επιμ.) και Τσιγκάκης Κ. (μεταγρ.), *Με την Αρμάδα του Μοριά 1684-1687. Ανέκδοτο ημερολόγιο με σχέδια*, Αθήνα 1998· Μάλλιαρης Α., *Η Πάτρα κατά τη βενετική περίοδο (1687-1715). Γη, πληθυσμοί, κοινωνία στη Β. Δ. Πελοπόννησο*, Βενετία 2008, σελ. 23-29.

²⁸³ Για την περίοδο της αρχιερατείας του Τυπάλδου και της αναστάτωσης που προκλήθηκε βλ. Γεδεών Μ., *Τυπάλδου-Στάη συμμορία. Σημείωμα περί των εν Βενετία θρησκευτικών ταραχών 1686-1712*, Κωνσταντινούπολη 1913· Μπόμπου-Σταμάτη Β., «Αναφορά Ελλήνων της Βενετίας στον Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο Β΄ για τον Μελέτιο Τυπάλδο (1700)», *Θησαυρίσματα* 15 (1978), σελ. 98-105· Μπίρταχας Σ., «Στα χνάρια ενός υποψηφίου Βησσαρίωνα ή θρησκευτικές και πολιτικές ζυμώσεις στη Ρώμη και στη Βενετία στα χρόνια που Μελέτιο Τυπάλδου», *Περί Ιστορίας* 4 (2003), σελ. 167-181.

²⁸⁴ Μανούσακας, «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας», σελ. 259-260· Τσιγκάκης, «Ο Ελληνισμός της Βενετίας», σελ. 546-548.

πρώτες ενέργειες του Ναπολέοντα ήταν η κατάσχεση όλων των καταθέσεων που βρίσκονταν στο δημόσιο ταμείο, στην *zecca*. Συνεπώς, με την πράξη αυτή επήλθε η χρεωκοπία της Βενετίας και του επιχειρηματικού της κόσμου, συμπεριλαμβανομένων και των ελλήνων εμπόρων. Τα παραπάνω γεγονότα είχαν αντίκτυπο στην ελληνική Αδελφότητα, αφού στο δημόσιο ταμείο ήταν κατατεθειμένες όλες οι οικονομίες της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξανεμιστούν τα κληροδοτήματα των Ελλήνων, που ήταν η κυριότερη πηγή εισοδήματος της Αδελφότητας. Λίγους μήνες αργότερα, με τη συνθήκη του Campo Formio (17 Οκτωβρίου 1797) η Βενετία περιήλθε υπό αυστριακή κυριαρχία. Με την κατάληψη της πόλης, η ισχυρή μακρόχρονη παρουσία των Ελλήνων στην υδάτινη πολιτεία τερματίστηκε. Η Αδελφότητα, που αριθμούσε στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα 741 μέλη, συρρικνώθηκε δραματικά, αφού στα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχε μόνο 189 μέλη²⁸⁵. Αυτό οφείλετο στην εμπορική και οικονομική παρακμή της Βενετίας και τη στροφή των ελλήνων εμπόρων σε νέα ακμάζοντα λιμάνια. Ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα οι Έλληνες δραστηριοποιούνταν σε διάφορες ευρωπαϊκές περιοχές και ακολουθούσαν τα εμπορικά δίκτυα της εποχής οργώνοντας παράλληλα νέες παροικίες στην κεντρική Ευρώπη, όπως στις περιοχές: Τεργέστη, Βιέννη, Πέστη, Sibiu, Brasov, Λειψία, Σεβαστούπολη, Οδησσό, Άμστερνταμ, Μασσαλία, Λονδίνο, Μινόρκα κ.ά.²⁸⁶ Η νέα περίοδος που εγκαινιάστηκε με την αυστριακή διοίκηση δεν έχει πλέον κοινά χαρακτηριστικά με την προηγούμενη.

Κλείνοντας, θα πρέπει να επισημανθεί ένα ιδιαίτερα προβληματικό ζήτημα και πολυσυζητημένο που απασχόλησε αρκετές δεκαετίες τους ερευνητές της ελληνικής Αδελφότητας και αυτό είναι ο υπολογισμός των εγκατεστημένων Ελλήνων στη Βενετία τους αιώνες αυτούς. Για το ζήτημα της καταγραφής του συνόλου των μελών της Αδελφότητας, οι ερευνητές στηρίχθηκαν στα κατάστιχά της, όπως μητρώα γάμων και βαπτίσεων, οικονομικά κατάστιχα, μητρώα μελών, νοταριακές πράξεις, διαθήκες, πρακτικά συνελεύσεων κ.ά. Επίσης, συμπληρωματικές πηγές που καλύπτουν τα κενά των παραπάνω αρχειακών τεκμηρίων αποτελούν τα κατάστιχα των λατινικών εκκλησιών (βαπτίσεων, γάμων και θανάτων), οι αποφάσεις της βενετικής διοίκησης για τους Έλληνες, καθώς επίσης και οι απογραφές που

²⁸⁵ Ξανθοπούλου-Κυριακού, *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866)*, σελ. 45-49.

²⁸⁶ Κατσιαρδή-Hering O., *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, Αθήνα 1986, σελ. 31-48· η ίδια, «Η διακίνηση των ανθρώπων και των αγαθών», σελ. 241-243· η ίδια, «Από την οθωμανική κατάκτηση», σελ. 38-42· Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας*, σελ. 46-49 και 54-59· Μαντούβαλος, «Έλληνες» διαθέτες και πρακτικές κληροδοσίας στην Τεργέστη», σελ. 110-111· Σειρηνίδου Β., *Έλληνες στη Βιέννη (18ος – μέσα 19ου αι.)*, Αθήνα 2011· Katsiardi-Hering O. and Stassinopoulou M., “The Long 18th Century of Greek Commerce in the Habsburg Empire”, στο: H. Heppner, P. Urbanitsch and R. Zedinger (επιμ.), *Social Change in the Habsburg Monarchy*, Bochum 2011, σελ. 191-213.

διενεργήθηκαν από τις βενετικές αρχές. Ο συνδυασμός όλων αυτών των πηγών μπορεί να δια φωτίσει πολύπλευρες πτυχές της εγκατάστασης των Ελλήνων στην πόλη και να προσδώσει εν μέρει μία εικόνα του συνόλου των τελευταίων. Ωστόσο, ένας ακριβής υπολογισμός των Ελλήνων της Βενετίας δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, αφού οι πηγές δεν μπορούν να καλύψουν το σύνολό τους.

Αρχικά, οι αναφορές για τους Greci της Βενετίας κατά τον 15^ο αιώνα εξάγονται κυρίως από λατινικές εκκλησιαστικές πηγές, που τονίζουν τη διαφύλαξη της καθολικής πίστης από τους σχισματικούς Έλληνες. Οι πρώτες αποφάσεις της βενετικής Συγκλήτου ανάγονται στα χρόνια 1416 και 1418 και έχουν σχέση με τις θρησκευτικές τελετές των Ελλήνων και τις πρακτικές των ορθοδόξων κληρικών²⁸⁷. Έπειτα, μία δεκαετία περίπου πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης, ο πάπας Ευγένιος Δ΄ ενημέρωσε με επιστολή του τον πατριάρχη της Βενετίας (19 Οκτωβρίου 1445) ότι ο αριθμός των σχισματικών Ελλήνων αυξανόταν συνεχώς εξαιτίας τους μεγάλου κύματος που έφτανε στην πόλη και τον προέτρεπε να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός (...*quorum numerum non ignoramus magnum esse*...) ²⁸⁸. Την παραπάνω επισήμανση τόνισε σε απόφασή της η βενετική Γερουσία, στις 18 Ιουνίου 1456, όταν οι Έλληνες της πόλης κατέθεσαν την πρώτη τους αίτηση για παραχώρηση άδειας προς ανοικοδόμηση ορθόδοξης εκκλησίας (...*ut magna multitudo Grecorum, que in hoc civitate commoratur*...) ²⁸⁹. Επίσης, το Συμβούλιο των Δέκα σημείωσε σε διάταγμα, που εξέδωσε το 1479, ότι ο αριθμός των Ελλήνων προσφύγων έφτασε σχεδόν τις 4.000 με 5.000²⁹⁰.

Τον ίδιο αριθμό σημείωσε το 1577 σε επιστολή του ο μητροπολίτης Γαβριήλ Σεβήρος προς τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμία Β΄, προσπαθώντας να τον πείσει ότι θα έπρεπε να παραμείνει στη Βενετία εξαιτίας του πολυπληθούς ποιμνίου του («υπερ τα τέσσερας χιλιάδος όντα του Κυρίου Χριστόνυμον λαόν») και όχι να μεταβεί στη μητρόπολή του στη Φιλαδέλφεια της Μικράς Ασίας²⁹¹. Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, ο Θεοδόσιος Ζυγομαλάς θέλοντας να τονίσει στο έργο του το πολυάριθμο ελληνικό στοιχείο της Βενετίας έγραψε ότι αυτό αριθμούσε τις 15.000²⁹². Ανάλογο αριθμό αναφέρει στο έργο του και ο Antonio

²⁸⁷ Βελούδης, *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία*, σελ. 11.

²⁸⁸ Fedalto G., *Ricerche storiche sulla posizione giuridica*, σελ. 116.

²⁸⁹ Μανούσικας, «Η πρώτη άδεια (1456) της βενετικής Γερουσίας», σελ. 113.

²⁹⁰ Moschonas, «I Greci a Venezia», σελ. 122· Ducellier, «Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα», σελ. 28.

²⁹¹ Βελούδης, *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία*, σελ. 70.

²⁹² Ο Θεοδόσιος έλαβε τις πληροφορίες αυτές από τον πατέρα του Ιωάννη Ζυγομαλά, ο οποίος υπήρξε διερμηνέας και γραμματέας του πατριαρχικού εξάρχου Μητροφάνη Καισαρέας, που μαζί είχαν επισκεφθεί τη Βενετία το 1546 και το 1549. Βλ. Λιάτα, «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 193· Plumidis, «Considerazioni sulla popolazione greca», σελ. 221-222.

Possevino, καθώς οι σχισματικοί Έλληνες ανέρχονταν στις 14.000²⁹³. Ωστόσο, οι αριθμοί αυτοί παρουσιάζονται υπερβολικοί και δεν επιβεβαιώνονται, ενώ δεν αποκλείεται οι αναφορές αυτές να έκρυβαν κάποιες σκοπιμότητες²⁹⁴. Οι σύγχρονοι μελετητές τείνουν μετά την επεξεργασία ληξιαρχικών και λοιπών βιβλίων τόσο της Αδελφότητας όσο και των καθολικών εκκλησιών στον υπολογισμό που αναφέρει ο Γαβριήλ Σεβήρος στα μέσα του 16^{ου} αιώνα²⁹⁵. Το πολυπληθές ελληνικό στοιχείο στη Βενετία οφείλεται κυρίως στη συνεχή άφιξη Ελλήνων στην πόλη εξαιτίας των βενετοτουρκικών συγκρούσεων και όχι στη βιολογική αναπαραγωγή τους, καθώς επίσης και στην περιοδική μετακίνηση ναυτικών στην υδάτινη πολιτεία λόγω της εμπορικής της σημασίας. Για παράδειγμα, μετά την προσέλευση των Κυπρίων (1570-71) και των Κρητικών προσφύγων (1645-1669) παρατηρείται δημογραφική αύξηση της ελληνικής παροικίας.

Ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν σε κάθε περίοδο δημιουργείται είτε δημογραφική αύξηση είτε δημογραφική μείωση της Αδελφότητας. Χαρακτηριστικά την εποχή της μεγάλης πανώλης του 1575-1577 χάθηκε το ένα τρίτο της πόλης, στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονταν και Έλληνες. Ακόμη, την εποχή της μεταστροφής του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιου Τυπάλδου (1685-1713) στον καθολικισμό και της οικονομικής-εμπορικής παρακμής της Βενετίας στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, τα μέλη της Αδελφότητας μειώθηκαν δραματικά. Οι έλληνες έμποροι της πόλης εξαιτίας της αλλαγής των οικονομικών συνθηκών δραστηριοποιήθηκαν σε άλλες περιοχές, όπως για παράδειγμα στο Λιβόρνο, στην Αγκώνα και στην Τεργέστη²⁹⁶. Συνεπώς, ένας ακριβής αριθμός δεν μπορεί να υπολογιστεί. Όμως, αυτό που μπορούμε αναμφισβήτητα να σημειώσουμε είναι η σημαντική παρουσία των Ελλήνων στην πόλη και η εδραίωσή τους στο χώρο του Castello. Ακόμη μέχρι και σήμερα η θύμηση της ελληνικής παροικίας και κυρίως της ελληνικής Αδελφότητας είναι ιδιαίτερα

²⁹³ Possevino A., *Risposta di Teodoro Eugenio di Famagosta all'Aviso Mandato Fuori dal sig. Antonio Quirino Senatore Veneto, circa le Ragioni che Hanno Mosso la Santità di Paolo V Pontefice a Publicare l'Interdetto sopra tutto il Dominio Venetiano*, Bologna 1607, σελ. 46.

²⁹⁴ Σύμφωνα με τον Ducellier οι αριθμοί που σημειώνονται από τους δύο συγγραφείς, τον Θεοδόσιο Ζυγομαλά και τον Possevino Antonio, παρουσιάζονται υπερβολικοί. Αυτό φαίνεται από την αριθμητική αδυναμία των Ελλήνων στα μέσα του 15^{ου} αιώνα να συστήσουν Αδελφότητα, όπως έπραξαν οι Δαλματοί και οι Αλβανοί. Βλ. Ducellier, «Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα», σελ. 28-29.

²⁹⁵ Λιάτα, «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 193· 2013· Burke, *The Greeks of Venice*, σελ. 19-20.

²⁹⁶ Παρόμοιο φαινόμενο παρακμής εξαιτίας των εξωτερικών συνθηκών παρατηρείται στο πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα στην ελληνική παροικία της Τεργέστης. Οι Έλληνες της παροικίας το 1783 ανέρχονταν στα 396 άτομα. Όμως, με το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης το 1821 ο αριθμός των Ελλήνων της πόλης αυξήθηκε απότομα φτάνοντας τις 3.200 ψυχές. Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης ανάγκασαν αρκετούς από αυτούς να εγκαταλείψουν την πόλη, με αποτέλεσμα το 1830 το σύνολο των Ελλήνων να φτάσει τους 1.700. Βλ. Κατσιαρδή-Heinig, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης, 1750-1830*, σελ. 123-124.

έντονη στο χώρο πλησίον του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και γενικότερα στο *campo dei Greci*.

ΠΑΠΑΔΑΜΟΥ ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗΣ

2.2. Η παρουσία των κυπρίων προσφύγων στη Βενετία και στην ελληνική Αδελφότητα.

2.2.1. Η προγενέστερη παρουσία των Κυπρίων στη Βενετία και η ελληνική Αδελφότητα (14^{ος}-1570).

Οι σχέσεις Βενετών και Κυπρίων ανάγονται από τον 12^ο αιώνα, όταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός παραχώρησε στη Βενετία χρυσόβουλλο (1126) διευρύνοντας με τον τρόπο αυτό τα εμπορικά τους προνόμια στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Έτσι, οι Βενετοί απέκτησαν το δικαίωμα της ελεύθερης εμπορίας και στην Κύπρο, ενώ το ίδιο χρυσόβουλλο επικυρώθηκε είκοσι ένα χρόνια αργότερα (1147) από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό δίνοντας την ευκαιρία στους Βενετούς να αποκτήσουν εμπορικές σκάλες και στην Κύπρο²⁹⁷.

Από τον 14^ο αιώνα, παρατηρείται η κυπριακή παρουσία στη Βενετία και στην επικράτειά της με τις πρώτες μαρτυρίες Κυπρίων στα βενετικά εδάφη να αφορούν κυρίως νεαρούς σπουδαστές που φοιτούν στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Παλαιότερη μνεία είναι του Giovanni di Guglielmo (1344), φοιτητή του κανονικού δικαίου²⁹⁸. Καθοριστικό ρόλο στη φοίτηση των Κυπρίων στο εν λόγω πανεπιστήμιο διαδραμάτισε το κληροδότημα που άφησε το 1393 ο Petro de Gafrano από τη Λευκωσία. Το κληροδότημα αυτό όριζε τη λειτουργία ενός ειδικού φροντιστηρίου για τέσσερις νεαρούς κύπριους σπουδαστές και το ποσό ανερχόταν στα 200 δουκάτα²⁹⁹.

Κατά τον 15^ο αιώνα, ο αριθμός των φοιτητών από το νησί αυξάνεται, ενώ κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα οι κύπριοι σπουδαστές έφτασαν τους σαράντα. Η φοίτησή τους στα ιταλικά πανεπιστήμια, και δη σε αυτό της Πάδοβας, τους έδωσε την δυνατότητα να γνωρίσουν από κοντά τις αναγεννησιακές ιδέες της εποχής και να μεταλαμπαδεύσουν τις γνώσεις τους στο κυπριακό περιβάλλον. Από τα κυπριακά ονόματα που σημειώνονται στους καταλόγους του πανεπιστημίου της Πάδοβας, παρατηρεί κανείς ότι οι περισσότεροι ήταν γόνιμοι ευγενών οικογενειών του νησιού, όπως των Lusignan, Singlitico, Muscornio, de Nores, Podocataro, Audeth κ.ά.³⁰⁰.

²⁹⁷ Παπαδοπούλου Ε., «Οι πρώτες εγκαταστάσεις Βενετών στην Κύπρο», *Σύμμεικτα* 5 (1983), σελ. 303-332.

²⁹⁸ Fabris G., «Professori e scolari Greci all'università di Padova», *AV* n.s. 5/30-31 (1942), σελ. 124. Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία», σελ. 895.

²⁹⁹ Τσελίκας Α., «Η διαθήκη του Petro de Gafrano και οι πράξεις εκλογής Κυπρίων φοιτητών για το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας (1393, 1436-1569)», *EKEE* 17 (1988-1989), σελ. 261-292.

³⁰⁰ Χαρακτηριστικά δύο γόνιμοι της οικογένειας de Nores υπήρξαν φοιτητές του πανεπιστημίου της Πάδοβας και αυτοί ήταν οι Giason και Calcegan. Ο μιν πρώτος σπούδασε Φιλοσοφία και δε δεύτερος Νομική τη δεκαετία του

Οι περισσότεροι, με το πέρας των σπουδών τους, διέπρεψαν σε ποικίλους τομείς, όπως τον ακαδημαϊκό, τον εκκλησιαστικό και τον διοικητικό. Επιφανείς διδάσκαλοι στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας υπήρξαν ο Ιάκωβος ο Κύπριος (1434) και ο Ludovico Podocataro (1460), που κατείχαν τη θέση του ρέκτορα της Σχολής των Ιατροφιλοσόφων και ο Εμμανουήλ ο Κύπριος ως ρέκτορας στη Νομική Σχολή (1489). Σημαντική εκκλησιαστική καριέρα πέτυχαν ο Ludovico Podocataro και ο ανειψιός του, Livio. Ο μεν πρώτος χειροτονήθηκε το 1483 επίσκοπος Καπύης στο βασίλειο της Νεάπολης από τον πάπα Σίξτο Δ΄ και το 1500 έγινε καρδινάλιος, ενώ ο Λίβιος το 1524 χρίστηκε αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας και έζησε μεταξύ Βενετίας και Ρώμης. Ο Livio ανέπτυξε σημαντικές σχέσεις με λογίους της εποχής, όπως με τον ουμανιστή καρδινάλιο Pietro Bembo. Με τον θάνατό του το 1555 ευεργέτησε με τον δικό του τρόπο τους κύπριους φοιτητές του πανεπιστημίου της Πάδοβας, κληροδοτώντας ένα σημαντικό χρηματικό ποσό για τη φοίτηση τριών νεαρών Κυπρίων³⁰¹.

Επίσης, εκτός από τους φοιτητές και τους καθηγητές, εντοπίζονται σποραδικές αναφορές Κυπρίων εγκατεστημένων στη Βενετία στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, όπως ήταν για παράδειγμα ο Νικόλαος από την Αμμόχωστο (1382). Ωστόσο, από τον 15^ο αιώνα και έπειτα η παρουσία των Κυπρίων στην υδάτινη πολιτεία γίνεται εντονότερη, εξαιτίας κυρίως της ανάπτυξης των εμπορικών σχέσεων του νησιού με τη βενετική μητρόπολη. Την εποχή αυτή εντοπίζονται αρκετοί Κύπριοι να βρίσκονται εγκατεστημένοι στην πόλη, όπως ο Ιωάννης Syrothi (1412), οι ναυτικοί Νικόλαος (από τη Λευκωσία 1457) και Κωνσταντίνος (1473), ο Πέτρος Κύπριος (1477), ο Ευστάθιος από την Πάφο (1483) κ.ά.³⁰². Παράλληλα, εκτός από το ανδρικό κυπριακό στοιχείο, εντοπίζονται στην πόλη και κύπριες γυναίκες, όπως ήταν η Νικολέτα από τη Λευκωσία και η Κατερίνα. Τα στοιχεία για αυτές αντλούνται από τις διαθήκες τους που συντάζαν στη Βενετία. Η πρώτη, η Νικολέτα, ήταν κόρη του Ιωάννη Coveri και σύζυγος του Ιωάννη Καστροφύλακα από τον Μοριά. Κατά την παραμονή της στη Βενετία θέλησε να συντάξει το 1478 τη διαθήκη της στο βενετό συμβολαιογράφο Battista de Rizatis. Η δεύτερη, η Κατερίνα, κατοικούσε στην ενορία του San Antonino και ήταν σύζυγος

1530. Βλ. Παναγιωτάκης Ν., «Ιάσων Δενόρες: Κύπριος θεωρητικός του θεάτρου (c. 1510-1590)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *ΠΒ΄ ΔΚΣ, Μεσαιωνικόν Τμήμα*, τ. Β΄, Λευκωσία 1986, σελ. 467-486· Νικολάου-Κονναρή Α., «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία μετά το 1570/1: η περίπτωση της οικογένειας Δενόρες», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 226-227.

³⁰¹ Plumidis, "Gli scolari Greci", σελ. 127-141· Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία», σελ. 895-896· Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού», σελ. 1211-1217.

³⁰² Imhaus B., *Le Minoranze Orientali a Venezia, 1300-1510*, Roma 1997, σελ. 444, 450, 465, 469, 470.

του Georgii και στις 17 Δεκεμβρίου 1472 κάλεσε στο σπίτι της τον νοτάριο Avanzo Nicolò, όπου του εξέθεσε τις τελευταίες της επιθυμίες³⁰³.

Στη Βενετία δεν έλειψαν και οι αντιπαραθέσεις των Κυπρίων με τους υπόλοιπους Έλληνες, όπως χαρακτηριστικά προέκυψε με την περίπτωση του Πέτρου Κύπριου (Petrus Cipri) και του ορθόδοξου εφημέριου Γεώργιου Τριβίζιου στον ναό του San Biagio, στην περιοχή του Castello. Η διένεξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα να εμπλακεί στα θέματα των Ελλήνων της πόλης ο λατίνος πατριάρχης της Βενετίας. Το 1477, ο Πέτρος Κύπριος και ο εφημέριος Γεώργιος Τριβίζιος, κατέφυγαν στον λατίνο πατριάρχη για την επίλυση του προβλήματος που προέκυψε σχετικά με την τύχη ενός περγαμηνού ευαγγελισταρίου. Το περγαμινό αυτό βιβλίο ανήκε στον Νικόλαο, υιό του Ευσταθίου, ο οποίος είχε εμπιστευθεί το χειρόγραφο στον ιερέα Ησαΐα το 1462 με σκοπό την μνημόνευσή του όσο θα ήταν εν ζωή. Μετά τον θάνατό του, όρισε πως ο Ησαΐας θα έπρεπε να το δωρίσει σε κάποιο μοναστήρι. Ωστόσο, εξαιτίας του θανάτου και των δύο προσώπων η τύχη του ευαγγελισταρίου παρέμεινε μετέωρη. Για αυτόν τον λόγο ο Πέτρος Κύπριος και ο ιερέας Γεώργιος Τριβίζιος αδυνατούσαν να βρουν μία συμβιβαστική λύση για το θέμα που προέκυψε και για αυτό τον λόγο κατέφυγαν στον λατίνο πατριάρχη. Τότε, ο τελευταίος αποφάνθηκε ότι το χειρόγραφο θα έπρεπε να περιέλθει στα αντικείμενα του παρεκκλησίου του San Biagio. Παράλληλα, έδωσε εντολή να συγκεντρωθούν και να καταγράφουν όλα τα αντικείμενα, τα ιερά λείψανα και τα σκεύη των ελληνορθόδοξων, που ήταν διασκορπισμένα στον ναό και να τοποθετηθούν σε ένα κιβώτιο με τρία κλειδιά, τα οποία θα κρατούσαν τρία ξεχωριστά πρόσωπα. Τέλος, το κουτί θα βρισκόταν υπό την επίβλεψη του λατίνου εφημέριου του San Biagio³⁰⁴.

Στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, με την προσάρτηση της Κύπρου στον βενετικό κορμό, η τελευταία βασίλισσα του νησιού Caterina Cornaro, εξαναγκάστηκε να παραχωρήσει το στέμμα της στη Γαληνοτάτη και να εγκαταλείψει το νησί. Την Κορνάρο ακολούθησαν οι κυρίες επί των τιμών της, που εγκαταστάθηκαν μαζί της στην έπαυλη που της παραχώρησε η βενετική διοίκηση στο Asolo³⁰⁵. Δύο από τις υπηρέτριές της γίνονται γνωστές μέσω της εγγραφής τους στην ελληνική Αδελφότητα. Η μεν πρώτη, η Μαρία Πεπελίνα («Perelina

³⁰³ A.S.V. *Notarile*, Testamenti, b. 46, αρ. 16' Μαλτέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 11-12.

³⁰⁴ Ο Τριβίζιος από το 1474 ιερουργούσε στο παρεκκλήσιο του San Biagio μετά από σχετική παπική άδεια. Επίσης, να σημειωθεί ότι ο τελευταίος είχε διατελέσει κωδικογράφος του καρδινάλιου Βησσαρίωνος στη Ρώμη. Βλ. Μαστροδημήτρης Π., «Γεώργιος Τριβίζιος (προ του 1423-1485) κωδικογράφος του Βησσαρίωνος και ιερέας των εν Βενετία Ελλήνων», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 49-62' Μαλτέζου, *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 28-29.

³⁰⁵ Franzoi U., «Η γοητεία της βασιλείας», *Αικατερίνη Κορνάρο η τελευταία βασίλισσα της Κύπρου, 1473-1489*, Λευκωσία 1995, σελ. 17-31' Perocco D. (επιμ.), *Storia di Caterina Corner regina di Cipro. La prima biografia*, Padova 2012.

Maria fo donzella della rexina»), σημειώνεται στο βιβλίο συνδρομών το 1525 να πληρώνει την ετήσια συνδρομή της, ενώ η δεύτερη, η Μαρία Χαλεπά (Maria Chalipa), καταβάλλει το 1527 τη δική της εισφορά. Ακόμη, η Χαλεπά κληροδότησε μέρος της περιουσίας της που ανερχόταν σε 30 δουκάτα και 18 σολδία στην Αδελφότητα. Το ποσό έπρεπε να δαπανηθεί για την οικοδόμηση του ναού και για τις ανάγκες της *Confraternità*³⁰⁶. Την ίδια σχεδόν περίοδο, περνούν από τη Βενετία τρεις γόννοι ευγενών οικογενειών, ο Zuanne, ο Pietro και ο Giason de Nores. Ο Zuanne διετέλεσε πρόεδρος της επιτροπής που συστάθηκε από τη βενετική διοίκηση για την κωδικοποίηση και την μετάφραση των *Ασσιζών του Βασιλείου της Ιερουσαλήμ και της Κύπρου* στα ιταλικά, έργο που εκδόθηκε το 1535. Ο Πέτρος απεβίωσε στη Βενετία το 1544 και ο Ιάσων τύπωσε το 1553 στη Βενετία το πρώτο του έργο, που είχε ουμανιστικό περιεχόμενο, αφιερώνοντάς το στον αδελφό του Calcerando, καθηγητή από το 1537 στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας³⁰⁷.

Στην εκπνοή του 15^{ου} αιώνα ένα σημαντικό γεγονός αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία των Ελλήνων της Βενετίας και σηματοδότησε την απαρχή μίας λαμπρής πορείας, που θα είχε διάρκεια έως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Το γεγονός που στιγμάτισε την μετέπειτα πορεία των Ελλήνων, καθώς επίσης και των Κυπρίων, ήταν η απόκτηση άδειας για σύσταση Αδελφότητες. Έτσι, το 1498, οι Έλληνες της πόλης συνέστησαν την *Confraternità di San Nicolò dei Greci* με αποτέλεσμα να οργανωθούν διοικητικά σε ένα νομικά αναγνωρισμένο λαϊκό σωματείο, σύμφωνα πάντα με τα πρότυπα των υπόλοιπων Αδελφοτήτων στη Βενετία. Η *Confraternità di San Nicolò dei Greci* ως νομικό πρόσωπο ήταν υποχρεωμένη να τηρεί μία σειρά από βιβλία, τα οποία θα ήταν στη διάθεση της βενετικής διοίκησης σε περίπτωση ελέγχου. Το πρώτο και κυριότερο κατάστιχο της Αδελφότητας, η *Mariegola*³⁰⁸, καλύπτει μία περίοδο τεσσάρων περίπου αιώνων (1470-1691 και 1708-1751) και περιέχει όλες τις διατάξεις και τα ψηφίσματα του σωματείου, καθώς επίσης και τις αποφάσεις της βενετικής διοίκησης για τα θέματα που αφορούσαν τους Έλληνες της *Confraternità*. Εκτός από τη *Mariegola*, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μητρώα μελών της Αδελφότητας, τα πρακτικά

³⁰⁶ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 55· Πάρδος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Β' Γυναίκες», σελ. 172.

³⁰⁷ Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού», σελ. 1215· Κακλαμάνης και Γιαλαμά, «Νέες ειδήσεις» 2000, σελ. 141-170· Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 226-227· Κιτρομηλίδης, «Κύπριοι στη Βενετία», σελ. 209.

³⁰⁸ Η *Mariegola* ήταν το κατάστιχο το οποίο κατέθεταν όλες οι Αδελφότητες στη βενετική διοίκηση. Οι υπηρεσίες που ήταν υπεύθυνες για τις Αδελφοτήτες ήταν η *Proveditori di Comun* και η *Giustizia Vecchia*. Στο βιβλίο αυτό ήταν καταχωρημένες όλες οι αποφάσεις και το καταστατικό της Αδελφότητας, οι εκλογές των προέδρων και των εφημερίων, τα μέλη που απάρτιζαν τον διοικητικό συμβούλιο και τέλος οι αποφάσεις της βενετικής διοίκησης για την συγκεκριμένη Αδελφότητα. Βλ. Μαυροειδή, «Οι πρώτοι πρόεδροι», σελ. 172-173.

συνεδριάσεων, τα οικονομικά και τα εμπορικά βιβλία, τα κατάστιχα ετήσιων συνδρομών (*luminarie*) και έκτακτων εισφορών (*offerte*), οι διαθήκες, τα κληροδοτήματα, τα ληξιαρχικά μητρώα γάμων και βαπτίσεων κ.ά. Τα παραπάνω κατάστιχα αποτελούν για τους ερευνητές μία αστείρευτη πηγή πληροφόρησης για τη λειτουργία της *Confraternità di San Nicolò dei Greci*³⁰⁹.

Εξαιτίας των παραπάνω σημαντικών αρχειακών τεκμηρίων δίνεται η δυνατότητα στους ερευνητές να γνωρίζουν τον συνολικό αριθμό των ανδρών και των γυναικών που απάρτιζαν κάθε έτος την Αδελφότητα, τα ονόματά τους, τον τόπο καταγωγής τους, την επαγγελματική τους ιδιότητα (όπου αναφέρεται), το έτος εγγραφής τους, την χρονική περίοδο που είναι εγγεγραμμένοι στην Αδελφότητα κ.ά. Τα δύο πρώτα μητρώα καλύπτουν τη χρονική περίοδο από την ίδρυση της Αδελφότητας το 1498 έως το 1562 και τα μέλη της προέρχονται κυρίως από τις βενετοκρατούμενες περιοχές (Ιόνια Νησιά, Κρήτη, Κύπρο κ.ά.). Στο μεν πρώτο μητρώο (1498-1530), ο αριθμός των ανδρών ανέρχεται στους 545 και των γυναικών 222 (συνολικά 767 μέλη) και στο δεύτερο (1533-1562) ο συνολικός αριθμός εγγεγραμμένων μελών είναι 1042 ψυχές (850 άνδρες και 192 γυναίκες)³¹⁰.

Ο εντοπισμός των Κυπρίων στα μητρώα αυτά επιτεύχθηκε με βάση είτε τον τοπικό προσδιορισμό που δηλώνεται μετά το όνομα του εγγεγραμμένου (π.χ. di/da Cipro, Ciproto), είτε με βάση το επίθετό του, αν αυτό συμπεριλαμβάνεται στις γνωστές ευγενείς οικογένειες του νησιού (π.χ. Davilla, Goneme, Favro κτλ.). Σύμφωνα με το πρώτο μητρώο (1498-1533), οι εγγεγραμμένοι Κύπριοι που εντοπίστηκαν ως μέλη της Αδελφότητας και πλήρωσαν την ετήσια συνδρομή τους στην Αδελφότητα ανέρχονται σε 24 άτομα (19 άνδρες και 5 γυναίκες).

Άνδρες

- Andrea da Zipro (1501, 1506)
- Basegio Ciproto [ή Biaxio da Cipro] (1517-19)
- Bestrum Iotin di Zipro [ή Bustron Jotin da Cipro ή Giotin Ciproto] (1527-30)
- Murtato Zorzi de Cipri (1518),
- Thomaso de Zorzi da Cipro [ή Tomaso di Zorzi da Cipro (1524-28)
- Trichefalo Jacomo da Zipro (1528-29)

³⁰⁹ Ένα μεγάλο μέρος των βιβλίων της Αδελφότητας έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα και βρίσκονται στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας. Βλ. Μαλτέζου Χ., *Οδηγός του Αρχείου*, Βενετία-Αθήνα 2008.

³¹⁰ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 171-325· Πάρδος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Α' Άνδρες», σελ. 294-386· ο ίδιος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Β' Γυναίκες», σελ. 149-205· Μαλτέζου, *Οδηγός του Αρχείου*, σελ. 73-79.

- Calzara da Zipro [ή Calzula Michali ή Cazarà Michali] (1526-27)
- Domenego da Zipro (1500, 1502, 1504-06, 1508-09, 1516, 1520, 1524)
- Flatro Zegno da Zipro [ή Vlatro Zegno] (1527-28)
- Francesco da Nicossia (1505)
- Ilia Zuanne Ciprioto (1522)
- Lefarà Ieronimo da Cipro (1517-30)
- Logarà Avrami da Cipro [ή Lugorà Abramo ή Avramio di Cipro] (1518-21)
- Tripoliti Tomaxo Ziprioto (1524-29)
- Vassili Ciprioto sartor [ή Pancalo Biasio ή Basegio Ciprioto] (1521)
- Vizino Nicolo da Cipro (1518)
- Zervo Ettore da Zipro (1527)
- Zorzi da Nicossia (1505, 1513-14, 1516)
- Zorzi da Cipro patron di nave (1528)

Γυναίκες

- Alovisa Zipriota (1525-1527)
- Francescina da Nicossia (1505)
- Isabella da Cipro [ή Isabella da Cipro/Isabetta di Domenego] (1505-1509)
- Pelecano Maria Zipriota (1526)
- Pepelina Maria fo donzella della rexina (1525)

Για τους κύπριους άνδρες βλ. Πάρδος Α., «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Α΄ Άνδρες», σελ. 331, 335, 337, 338, 347, 348, 351, 352, 354, 361, 377, 379, 381, 382, 383, 388 και για τις κύπριες γυναίκες βλ. ο ίδιος, «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών. Β΄ Γυναίκες», σελ. 151, 161, 164, 172.

Όσον αφορά το δεύτερο μητρώο (1533-1562), οι Κύπριοι αριθμούν 27 άνδρες και 1 γυναίκα.

Άνδρες

- Agustin Sartto (1551)
- Baxegio (ή Baxelio) da Zipro (1535-36)
- Domenego cypriote (1547-48, 1550)
- Erquell (Erchulle) ziprioto (1533-38)
- Ettore Xervo zipriotti (1533-48)
- Fambrizio Nigroponte ziprioto (1548)
- Ferando Zipriotti (1537-38)
- Franco de Zipro (1548, 1551-53)
- Hieronymo Muxie (1552)
- Lenardo Zebeton cyprioto (1547, 1549-52)
- Manoli Davilla (1551)
- Martin Vaola cyprioto (1547)
- Michalli che fa la patter nostril gipriotto (1533-38, 1543-46)
- Michiel Membre (1549)
- Nicolò de Domenego da Zipro (1550)
- Nicolò Mortato (1540-1556)
- Paulo Muxia (1549)
- Piero Mina zipriotto (1535-36, 1538, 1553)
- Piero Tuttrista da Zipro (1549)
- Zacomo Cattasarcha (1548)
- Zacomo Chanttacha zipriotto (1535-48)
- Zegno Buchari cypriotti (1547-53)
- Zeronimo Blefara (1533-46)
- Ziofre Babi (1561)
- Nicolò de Domenego da Zipro (1550)
- Nicolò Mortato (1540-1556)
- Paulo Muxia (1549)
-

Γυναίκες

- Anna mozer de ser Ferando Zipriotti (1537-38)

Για τους Κύπριους που εντοπίστηκαν στο δεύτερο μητρώο μελών βλ. αντίστοιχα Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 188, 193, 202, 207, 232, 236, 243, 263, 292, 299, 300-301, 307-308, 310, 323.

Συνεπώς, μέσω των παραπάνω μητρώων πιστοποιείται η παρουσία των Κυπρίων στην καρδιά της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου πολύ πριν από την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς. Παράλληλα, μαρτυρείται η ενεργή συμμετοχή των Κυπρίων στα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας και η αποδοχή που υφίσταντο από τους υπόλοιπους Έλληνες ως αναπόσπαστο κομμάτι της Αδελφότητας. Από τα ονόματα που εντοπίστηκαν και στα δύο μητρώα παρατηρείται η παρουσία γνωστών οικογενειών της Κύπρου, όπως των Flatro, Bustron, Logarà, Muxia, Davilla³¹¹. Επίσης, για μόνο ένα έτος (1549) εντοπίζεται ως μέλος της ελληνικής Αδελφότητας ο γνωστός κύπριος δραγομάνος στην υπηρεσία της Βενετίας, Michiel Membre (1549)³¹².

Εξίσου σημαντική πηγή αποτελούν τα οικονομικά κατάστιχα της Αδελφότητας, μέσω των οποίων σημειώνεται η παρουσία ελλήνων ναυτικών, πλοιοκτητών και ελληνικών караβιών που προσέγγισαν το λιμάνι της Βενετίας κατά τον 16^ο αιώνα. Στις 28 Μαρτίου 1546 η ελληνική Αδελφότητα έλαβε την απόφαση να φορολογεί κάθε ελληνικό καράβι που προσέγγιζε το λιμάνι της πόλης. Ο λόγος της επιβολής αυτού του μέτρου ήταν η ενίσχυση των οικονομικών της Αδελφότητας και η ολοκλήρωση των εργασιών οικοδόμησης του ναού του Αγίου Γεωργίου, που είχε ήδη ξεκινήσει από το 1539. Ως ένδειξη ευγνωμοσύνης η Αδελφότητα θα παρείχε στους ναυτικούς ψωμί, κεριά και λάδι. Έτσι, μέσα από τα οικονομικά κατάστιχα της Αδελφότητας την χρονική περίοδο από το 1536 έως το 1576 σημειώνονται 405 ονόματα ελλήνων πλοιοκτητών και ναυτικών και περίπου 30 ονόματα πλοίων. Από αυτούς 6 έχουν καταγωγή από την Κύπρο και ήταν οι εξής³¹³:

- Zorzi zipri patron (κυβερνήτης πλοίου) naviglio (1552)
- Zorzi ciprioto (1557)
- Giacomo Vatica patron di nave Gradeniga (1560, 1564, 1566-67)
- Zorzi Vatica patron nave (1562) και galion caravella (1567-68)
- (δεν αναγράφεται το όνομα) Vatica patron naviglio (1565)
- Sava ciprioto patron (1566)

³¹¹ Collenberg, «Δομή και προσέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 785-862.

³¹² Παταπίου, «Μιχαήλ Μεμπρέ», σελ. 137-165. Bellingeri G., "Un prospetto geografico di Michele Membre (1581)", στο: U. Marazzi (επιμ.), *Turcica et islamica. Studi in memoria di Aldo Gallotta*, Napoli 2003, σελ. 15-36. Arbel B., "Translating the Orient for the Serenissima: Michiel Membre in the Service of Sixteenth-Century Venice", στο: A. Fuess, Heyberger B. and Vendrix P. (επιμ.), *La frontiere méditerranéenne du XVe au XVIIe siècle. Échanges, circulations et affrontements*, Turnhout 2014, σελ. 253-281.

³¹³ Παναγιωτοπούλου, «Έλληνες ναυτικοί και πλοιοκτήτες», σελ. 284-352 και για τα ονόματα των Κυπρίων αντίστοιχα σελ. 314, 318-319, 321-324.

Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικά αποτελούν τα κατάστιχα θανάτων των λατινικών εκκλησιών. Ωστόσο, ο εντοπισμός και η καταγραφή των αποβιωτήριων πράξεων των Ελλήνων που απεβίωσαν στη Βενετία είναι ένα δύσκολο και χρονοβόρο έργο για τους μελετητές, αφού θα πρέπει να ερευνηθούν όλα τα νεκρολόγια των καθολικών εκκλησιών της πόλης για να εξαχθεί ένας συνολικός αριθμός των εγκατεστημένων στην πόλη Ελλήνων³¹⁴. Όσον αφορά τον ναό του *San Giorgio dei Greci*, επειδή αυτός δεν ήταν ενοριακός απαγορευόταν από τις βενετικές αρχές οι ορθόδοξοι κληρικοί να τηρούν νεκρολόγια. Για αυτόν τον λόγο, η ημερομηνία και η αιτία θανάτου ενός Έλληνα σημειωνόταν μόνο στα κατάστιχα της καθολικής εκκλησίας της ενορίας στην οποία ανήκε. Η διαδικασία που ακολουθείτο κατά την ημέρα της ταφής του νεκρού ήταν η ακόλουθη: αρχικά γινόταν καταγραφή του αποθανόντος στο κατάστιχο της ενορίας του και έπειτα το νεκρό σώμα του μεταφερόταν υπό τη συνοδεία των λατίνων κληρικών στον ναό του Αγίου Γεωργίου και εκεί το παραλάμβαναν οι ορθόδοξοι ιερείς για να τελέσουν τη νεκρώσιμη ακολουθία και τον ενταφιασμό. Στα ταμειακά βιβλία της Αδελφότητας σημειώνεται για πρώτη φορά, στις 25 Ιουνίου 1536, η πράξη αποπληρωμής μίας νεκρώσιμης ακολουθίας και ενταφιασμού αποθανόντα Έλληνα στον περίβολο του ναού³¹⁵.

Η πρώτη αυτή μνεία δεν είναι τυχαία, γιατί μόλις το 1526 οι Έλληνες προχώρησαν στην αγορά οικοπέδου για ανοικοδόμηση ιδιόκτητου ναού, στην ενορία του San Antonin³¹⁶. Το 1527 έκτισαν ένα μικρό πρόχειρο ναό για την τέλεση των θρησκευτικών τους πρακτικών και όρισαν τον χώρο του κοιμητηρίου τους. Με τον τρόπο αυτό, οι Έλληνες κατάφεραν να

³¹⁴ Από τα μέχρι σήμερα ερευνητικά δεδομένα έχουν δημοσιευθεί οι αποβιωτήριες πράξεις τεσσάρων καθολικών ναών της περιοχής του Castello που αφορούν τους Έλληνες βλ. Μαλτέζου Χ. και Πλουμίδης Γ., *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων στο αρχείο του ναού του Αγίου Αντωνίνου Βενετίας (1569-1810)*, Βενετία 2001· Τζαβάρια Α. (έκδ.), *Θάνατοι Ελλήνων στη Βενετία. Οι αποβιωτήριες πράξεις στο αρχείο του ναού του San Pietro di Castello (1582-1802)*, Αθήνα-Βενετία 2012· η ίδια, *Θάνατοι Ελλήνων στη Βενετία. Οι αποβιωτήριες πράξεις στα αρχεία των ναών του San Giovanni in Bragora και του San Biagio (1556-1806)*, Αθήνα-Βενετία 2016. Στο παράρτημα παρατίθενται στατιστικοί πίνακες από τα νεκρολόγια ναών που μελετήθηκαν με βάση το φύλο και την ηλικία του αποθανόντος.

³¹⁵ Λιάτα Ε., «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας από τα ταμειακά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας των ετών 1536-1576», σελ. 191-209· Δεσποτάκης, «Το ζήτημα της ταφής των Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 115-131.

³¹⁶ Οι Έλληνες ως νεκροταφείο χρησιμοποιούσαν τον προαύλιο χώρο του ναού του San Biagio, μέχρι που ήρθαν σε έντονη διαμάχη το 1525 με τον λατίνο κληρικό του ναού Giovanni a Vinea. Ο τελευταίος προέβη σε μία άνομη πράξη ενοικιάζοντας τον χώρο που είχαν οι Έλληνες ως νεκροταφείο, στον караβομαραγκό Domenico ο οποίος τον μετέτρεψε σε ναυπηγείο. Τότε, οι Έλληνες κατέφυγαν στο λατίνο πατριάρχη της Βενετίας Girolamo Querini για διευθέτηση του θέματός τους. Μετά από μία δικαστική διαμάχη οι τελευταίοι δεν κατάφεραν να επανακτήσουν τον χώρο. Παρόλα αυτά, οι Έλληνες δεν σταμάτησαν τις προσπάθειές τους για απόκτηση ιδιόκτητου ναού και νεκροταφείου. Το 1526 προχώρησαν στην αγορά οικοπέδου στην ενορία San Antonin, που εκεί έμελλε να κτιστεί ο μεγαλοπρεπής ναός του Αγίου Γεωργίου και οι Έλληνες να αποκτήσουν το δικό τους χώρο ενταφιασμού των νεκρών τους. Βλ. βλ. Δεσποτάκης, «Το ζήτημα της ταφής των Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 115-131· Karaghianni U., «Le arche dei Greci nel campo di San Giorgio dei Greci come espressione del loro adeguamento ai modelli della società veneziana (seconda metà del XVI sec. – XVII sec.)», *Θησαυρίσματα* 31 (2001), σελ. 157-180.

υπερκεράσουν τα χρόνια προβλήματα που αντιμετώπιζαν και παράλληλα να αποκτήσουν ένα κομμάτι γης στην υδάτινη πολιτεία, που θα αποτελούσε την τελευταία τους κατοικία, όπως το είχαν πετύχει παλαιότερα άλλες σημαντικές μειονότητες εγκατεστημένες στη Βενετία³¹⁷. Μέχρι το 1571, μέσα από τα νεκρολόγια των διαφόρων καθολικών εκκλησιών της Βενετίας σημειώνονται οι θάνατοι 112 Κυπρίων³¹⁸.

Επίσης, στα πρώτα ταμειακά βιβλία της Αδελφότητας (1536-1576) εντοπίστηκαν 15 Κύπριοι σε ένα σύνολο 507 Ελλήνων. Από αυτούς οι 13, σε σύνολο 421 Ελλήνων, ενταφιάστηκαν στο *campo dei Greci* και οι άλλοι 2 (σε σύνολο 86) κηδεύτηκαν σε άγνωστο χώρο, αφού δεν δηλώνεται ο τόπος ενταφιασμού τους. Στους αποβιώσαντες Κυπρίους που κηδεύτηκαν στον περίβολο του ναού του Αγίου Γεωργίου συμπεριλαμβάνεται ένα μέλος γνωστής οικογενείας της Κύπρου, ο Bernardo Singlitico. Τα ονόματα των Κυπρίων είναι τα εξής:

- Agapito Cypriotto (1571),
- Bernardo Singlitico (1569 [m.v. 1568])
- Bortollo Curajer (1539)
- D[imitri] Cypriotto (1573)
- Ferrando (1570)
- σε τρεις περιπτώσεις το όνομα δεν αναγράφεται παρά μόνο η καταγωγή τους από την Κύπρο (1552, 1556, 1563),
- Δύο Κύπριοι κηδεύτηκαν σε άγνωστο χώρο ήταν οι: Zymeon (1546) και Zorzi Cipriotto (1557).
- Loiso Clono (1565),
- Marco Cornar (1543)
- Piero Maguluchia (1565)
- Tomaso (1570)
- Zuane di Marco (1567)

Λιάτα Ε., «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας από τα ταμειακά βιβλία της ελληνικής Αδελφότητας των ετών 1536-1576», *Θησαυρίσματα* 11 (1974), σελ. 210-212, 214, 216-221, 224-225.

³¹⁷ Τον 14^ο αιώνα δύο σημαντικές μειονότητες της Βενετίας, οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, κατάφεραν να αποκτήσουν δικό τους χώρο ενταφιασμού των νεκρών τους, οι μεν πρώτοι στο Lido, στην ενορία του San Nicolò και οι δε δεύτεροι στο νησί του San Giorgio Maggiore. Βλ. Candio P., "L'antico cimitero ebraico del Lido nei contratti tra la comunità ebraica ed il monastero Benedettino di S. Nicolo (XIV-XVIII sec.)", *AV* 29 (1991), σελ. 109-139· Calabi D., "Gli stranieri e la città", στο: A. Tenenti and U. Tucci (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima, Il Rinascimento: Società ed economia*, v. V, Roma 1996, σελ. 930· Luzzatto A., *La comunità ebraica di Venezia e il suo antico cimitero*, v. I-II, Milano 2000.

³¹⁸ Plumidis, "Considerazioni sulla popolazione greca", σελ. 220-223. Η καταγραφή των αποθανόντων Ελλήνων στα ειδικά νεκρολόγια του ναού πραγματοποιήθηκε πολύ αργότερα το 1811, όταν οι αυστριακές αρχές παραχώρησαν άδεια στην ελληνική Αδελφότητα και στους εφημέριους του Αγίου Γεωργίου να τηρούν ληξιαρχικά βιβλία θανάτων. Βλ. Μαλτέζου, *Οδηγός του Αρχείου*, σελ. 151-152, 155-156.

Οι εγκατεστημένοι στη Βενετία Κύπριοι δεν θα μπορούσαν να μην εμπλακούν με τα κοινά της Αδελφότητας. Αρκετοί ήταν αυτοί που κατέλαβαν διάφορα αξιώματα, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις ανήλθαν στα ανώτερα αξιώματα της Αδελφότητας, αυτά του προέδρου (*gastaldo* ή *guardian grande*) και του αντιπροέδρου (*vicario*). Χαρακτηριστικά, ο Zeronimo Blefara διετέλεσε πρόεδρος το 1520 και το 1523, ισόβιος επίτροπος της Αδελφότητας από το 1524 και αντιπρόεδρος το 1525. Παράλληλα, ο Blefara υπήρξε μέλος της πενταμελούς επιτροπής, που το 1526 διεξήγαγε τις διαδικασίες για την αγορά οικοπέδου προς ανέγερση του ορθόδοξου ναού στην περιοχή του Castello. Ακόμη, συμμετείχε το 1527 στην ψηφοφορία για την εκλογή του πρώτου ορθόδοξου κληρικού του ναού του Αγίου Γεωργίου. Επίσης, τρεις ακόμη Κύπριοι, ο Nicolò Mortato (πρόεδρος το 1547), ο Erchulle Galata και ο Dimitri Lascari, συμμετείχαν ενεργά στα κοινά της Αδελφότητας, λαμβάνοντας μέρος και στην επιτροπή που συγκλήθηκε το 1556 για τη συγκέντρωση κεφαλαίου προς ολοκλήρωση του έργου οικοδόμησης του ναού³¹⁹. Ακόμη, ο Erchulle Galata εκλέχθηκε αντιπρόεδρος το 1555 και ο Leandro Zebeton πρόεδρος τα έτη 1557-1558 και 1565-1566³²⁰. Ο τελευταίος είχε αναπτύξει σημαντικές εμπορικές δραστηριότητες στη Βενετία και κυρίως με τους γερμανούς εμπόρους στο *fontego dei Tedesci*, όπου είχε πουλήσει μεγάλες ποσότητες βαμβακιού που προέρχονταν από την Κύπρο (1566-67)³²¹.

Με βάση τις παραπάνω αναφορές και τα κατάστιχα της Αδελφότητας, παρατηρείται ότι οι Κύπριοι είχαν δραστηριοποιηθεί στη Βενετία πολύ πριν από την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς. Από τα δεδομένα αυτά παρουσιάζεται ότι οι Κύπριοι ανήκαν σε ποικίλες κοινωνικές και επαγγελματικές κατηγορίες: ευγενείς, κληρικοί³²², αστοί, έμποροι, λόγιοι, ράφτες, μαραγκοί, εργάτες, σπουδαστές, χειρωνάκτες, ναύτες κτλ. Ανάλογα με τις δυνατότητες που προσέφερε στον καθένα το προσωπικό, οικογενειακό, κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς, εντάχθηκαν με διάφορους τρόπους στη βενετική κοινωνία χαράσσοντας ο καθένας τη δική του πορεία. Θα πρέπει να επισημανθεί, όμως, ότι το ποσοστό των Κυπρίων που εντοπίστηκαν στα παραπάνω κατάστιχα δεν είναι απόλυτο. Ο ονομαστικός κατάλογος των μελών της Αδελφότητας καταδεικνύει το σύνολο των Ελλήνων

³¹⁹ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 61.

³²⁰ Kyrris C., "Cypriots Scholars in Venice in the XVI and XVII Centuries", στο: J. Irmscher and M. Mineemi (επιμ.), *Ο Ελληνισμός εις το εξωτερικόν. Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der Neueren Zeit*, Berlin 1968, σελ. 196, 198· Μαυροειδή, «Οι πρώτοι πρόεδροι», σελ. 177, 180-181· Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού», 1221.

³²¹ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 135-136.

³²² Στις 8 Ιουνίου 1550, ο παπάς Κυπριώτης (*prete Jirrioto*) πλήρωσε μικρή συνδρομή για την οικοδόμηση του ναού του Αγίου Γεωργίου. Βλ. Λιάτα, «Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 100.

(συμπεριλαμβανομένων και των Κυπρίων) που ήταν εγγεγραμμένοι σε αυτόν. Ωστόσο, παρατηρείται μέσα από τις βενετικές αναφορές ότι οι Έλληνες της Βενετίας ήταν πολύ περισσότεροι σε σύγκριση με αυτούς που ήταν εγγεγραμμένοι στην Αδελφότητα. Συνεπώς, καταδεικνύεται ότι υπήρξαν περιπτώσεις Ελλήνων και Κυπρίων που για ποικίλους λόγους, ενώ διέμεναν μόνιμα ή προσωρινά στη Βενετία, δεν αποτέλεσαν μέλη της Αδελφότητας. Στις περιπτώσεις αυτές, ο εντοπισμός τους είναι εξαιρετικά δύσκολος έως και αδύνατος. Σε ελάχιστες περιπτώσεις μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ένα πρόσωπο έχει καταγωγή από την Κύπρο και αυτό επιτυγχάνεται μόνο από το συσχετισμό ποικίλων αρχειακών πηγών (λ.χ. εμπορικές ή συμβολαιογραφικές πράξεις, διαθήκες κτλ.), που σε κάποια από αυτές μπορεί να δηλώνεται η καταγωγή του. Για το λόγο αυτό, χρειάζεται να τονιστεί και πάλι ότι ο εντοπισμός ενός Κυπρίου στα αρχειακά τεκμήρια είναι εφικτός μόνο με δύο τρόπους: είτε όταν ορίζεται κατευθείαν η καταγωγή του μετά το όνομά του (π.χ. Nicolo di/da Cipro ή Nicolo Ciproto) είτε με βάση το επίθετό του, εάν αυτό συγκαταλέγεται σε κάποια από τις γνωστές οικογένειες του νησιού.

2.2.2. Η δραστηριοποίηση των κυπρίων προσφύγων στην ελληνική Αδελφότητα Βενετίας (1570-1650).

Στη «quasi alterum Byzantium», όπως χαρακτηριστικά σημείωσε για τη Βενετία ο καρδινάλιος Βησσαρίωνας το 1468, δημιουργήθηκε η σημαντικότερη εστία συσπείρωσης των ξενιτεμένων Ελλήνων, και κατ' επέκταση των κυπρίων προσφύγων κυρίως μετά το 1570-71. Ένα από τα κυριότερα ενοποιητικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων της πόλης αποτέλεσε η αναγκαστική φυγή τους από την πατρίδα τους και η άρνησή τους να συμβιώσουν με το οθωμανικό στοιχείο³²³. Όπως έχει ήδη καταδειχθεί, με το τέλος του κυπριακού πολέμου (1570-71) η γεωγραφική πορεία που ακολούθησαν οι κύπριοι πρόσφυγες σε περιοχές της Γαληνοτάτης ήταν: Κύπρος – Κρήτη – Ιόνια Νησιά – Βενετία. Η μετακίνησή τους επιτεύχθηκε με την επιβίβασή τους στα χριστιανικά πλοία και στα εμπορικά καράβια (Ελλήνων, Βενετών, Ισπανών κ.ά.).

Οι Κύπριοι που κατέληξαν στη Βενετία χωρίζονται σε τρεις εθνοτικές ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει τους βενετούς αποίκους, που διέμεναν στο νησί κατά τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας. Ως βενετοί πολίτες κατέφυγαν στη μητρόπολη, από όπου κατάγονταν οι οικογένειές τους, αποσκοπώντας στην άμεση αρωγή από τη βενετική διοίκηση. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει τους Κύπριους που εγκατέλειψαν την πατρίδα τους εξαιτίας του φόβου για τις συνέπειες της οθωμανικής κατάκτησης. Η τρίτη ομάδα αποτελείται από τους Κύπριους λατινικής καταγωγής σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό εξελληνισμένους που διέμεναν στο νησί κατά τη διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας. Με την πάροδο των χρόνων, την καταγωγή τους υποδήλωναν από τη μία το λατινικό δόγμα και από την άλλη το επώνυμό τους, το οποίο ανάγονται σε παλαιές φραγκικές, βενετικές και συριακές οικογένειες (λ.χ. de Nores, Davilla, Tronco, De Aciri κ.ά.). Προσκολλημένοι στο τοπικό περιβάλλον, ταύτιστηκαν με τους γηγενείς Έλληνες και αποτέλεσαν αναπόσπαστο κομμάτι της κυπριακής κοινωνίας. Ωστόσο, με την κατάκτηση της Κύπρου εγκατέλειψαν μαζί με τους υπόλοιπους πρόσφυγες το νησί, αναζητώντας στα βενετοκρατούμενα μέρη και στη Δύση μία καλύτερη ζωή τόσο για τους ίδιους όσο και για τα συγγενικά τους πρόσωπα³²⁴.

Για κάθε πρόσφυγα καθοριστικό παράγοντα στην ένταξή του στο νέο κοινωνικό περιβάλλον διαδραματίζει η γλωσσική επικοινωνία, αφού πρωταρχικό ρόλο στο

³²³ Pontani A., “La filologia”, στο: G. Cambiano, L. Canfora and D. Lanza (επιμ.), *Lo spazio letterario della Graecia antica. La ricezione e l'attualizzazione del testo*, v. II, Roma 1995, σελ. 310. Μαλτέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 18.

³²⁴ Αυτόθι, σελ. 13-18.

επικοινωνιακό σύστημα της ανθρώπινης ύπαρξης καταλαμβάνει η γλώσσα³²⁵. Συνεπώς, στη δεδομένη περίπτωση των Κυπρίων που κατέληξαν στη Βενετία, κοινός κώδικας επαφής τους με τους υπόλοιπους Έλληνες της πόλης αποτέλεσε η ελληνική γλώσσα, η οποία τους βοήθησε να ενταχθούν ευκολότερα στη βενετική κοινωνία. Παράλληλα, ένας ακόμη παράγοντας που διευκόλυνε την προσαρμογή τους στην τοπική κοινωνία ήταν η γνώση από μέρους τους της ιταλικής γλώσσας, εξαιτίας της μακράς λατινικής κυριαρχίας στο νησί τους και της επαφής τους με δυτικό κόσμο κατά την διάρκεια των αιώνων. Ιδιαίτερα, οι Κύπριοι, όσο και οι Επτανήσιοι και οι Κρητικοί, που κατάγονταν από περιοχές υπό μακρά βενετική διοίκηση είχαν έρθει σε άμεση επαφή με την ιταλική γλώσσα, και κατ' επέκταση τη βενετική διάλεκτο, όπως επίσης και με το γραφειοκρατικό σύστημα της Γαληνοτάτης. Αυτό είχε ως συνέπεια την πολυγλωσσία της κυπριακής κοινωνίας, η οποία έδωσε την ευκαιρία στους Κυπρίους να εξοικειωθούν από τη μία με τις λατινικές γλώσσες και από την άλλη η κυπριακή διάλεκτος να εμπλουτιστεί με γαλλικές, ιταλικές και αραβικές λέξεις. Οι γλωσσικές δεξιότητες των Κυπρίων συνέβαλαν στη διευκόλυνση της ζωής των προσφύγων στη Βενετία.

Έτσι, η γνώση της ιταλικής γλώσσας εξαιτίας της εκατονταετούς σχεδόν βενετικής κυριαρχίας στο νησί τους και η ανάπτυξη στενών σχέσεων (οικονομικών, διοικητικών, πνευματικών, εκκλησιαστικών) με τη μητρόπολη τους βοήθησε στην ομαλότερη ένταξή τους στο βενετικό περιβάλλον. Ωστόσο, όσοι δεν ήταν γνώστες της ιταλικής γλώσσας, η χρήση της *lingua franca*, δηλαδή μίας κοινής γλώσσας που χρησιμοποιούσαν σε καθημερινό επίπεδο οι άνθρωποι της θάλασσας και του λιμανιού, θα βοήθησε τους πρόσφυγες στο πρώτο διάστημα της εγκατάστασής τους³²⁶.

Με την άφιξή τους στη Βενετία –όπως θα ήταν λογικό– οι κύπριοι πρόσφυγες συγκεντρώθηκαν στις συνοικίες του Castello, εκεί όπου κτυπούσε η καρδιά της Αδελφότητας και ήταν εγκατεστημένο το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων. Εξαιτίας της παρουσίας του κυπριακού στοιχείου που εγκαταστάθηκε στην πόλη δεν πρέπει να υπονοηθεί ότι δημιουργήθηκε μία νέα κυπριακή παροικία ή μία νέα Αδελφότητα Κυπρίων. Αυτοί, ως αναπόσπαστο κομμάτι των Ελλήνων, εντάχθηκαν αμέσως και χωρίς καμία διάκριση στην *Confraternità di San Nicolò dei Greci*. Δηλωτικό της αποδοχής τους από την Αδελφότητα και της μεγάλης προσέλευσης των προσφύγων υπήρξε η θεσμοθέτηση των έξι *πατρίδων*, αφού σύμφωνα με την απόφαση του διοικητικού της συμβουλίου στις: «2 Maggio 1572. Parte del

³²⁵ Guillou A., «Η επικοινωνία στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (εισηγητές, αποδέκτες, μηνύματα και κώδικες)», στο: Ν. Μοσχονάς (επιμ.), *Η επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1993, σελ. 31.

³²⁶ Kahane H., Kahane R. and Tietze A., *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana 1958' Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία», σελ. 871-887.

Capitolo General che il Capitolo di 40 sia composto di cinque Patrie sette per cadauna: prima Cipro, seconda Candia e isole Arcipelago, terza Napoli di Malvasia, quarto Zante e Ceffallonia, quinto Corfu e il rimanenti cinque o quanti fossero di meno di sette per cadauna delle cinque, siano fatti dell'altre Patrie e città non nominate che è la Grecia Superiore»³²⁷. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, πριν από τον πόλεμο του 1570-71 οι Κύπριοι ασχολήθηκαν με τα κοινά της Αδελφότητας από την ίδρυσή της. Εργάστηκαν από κοινού με το υπόλοιπο ελληνικό στοιχείο για τη σύσταση της Αδελφότητας και για την οικοδόμηση του ναού του Αγίου Γεωργίου, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις κατάφεραν να ανελιχθούν στο ύψιστο αξίωμά της, αυτό του προέδρου (π.χ. οι Zeronimo Blefara, Nicolò Mortato)³²⁸.

Για την εγκατάσταση των κυπρίων προσφύγων στη Βενετία ιδιαίτερα σημαντικό παρουσιάζεται το τρίτο μητρώο μελών της Αδελφότητας, που διασώζεται στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου. Το μητρώο μελών εσωκλείει στα φύλλα του όλες τις εγγραφές των Ελλήνων από το 1563 έως το 1701. Μέσα από τις αναφορές αυτές, αναδύονται αρκετές γνωστές και άγνωστες κυπριακές προσωπικότητες, που έγιναν μέλη της Αδελφότητας, καθώς επίσης και η περίοδος εγγραφής τους σε αυτήν. Ο εντοπισμός τους επιτεύχθηκε είτε με βάση τα επίθετά τους είτε κυρίως με βάση τον τοπικό προσδιορισμό τους μετά το ονοματεπώνυμό τους, da/di Cipro ή cipriot(t)o³²⁹.

Σε μία διάρκεια 138 ετών (1563-1701) το σύνολο των Ελλήνων (ανδρών και γυναικών) που πλήρωσαν την ετήσια συνδρομή τους ανέρχεται περίπου στις 3.434 ψυχές (άνδρες 2500 και γυναίκες 934). Εξ αυτών, οι Κύπριοι που εντοπίστηκαν είναι 255 (174 άνδρες και 81 γυναίκες). Όσον αφορά τα δύο προηγούμενα κατάστιχα που μελετήθηκαν, ο αριθμός των μελών της Αδελφότητας διαφέρει κατά πολύ χρονικά και ποσοτικά. Αρχικά, το πρώτο καλύπτει την περίοδο 1498-1530 με σύνολο ατόμων 767 (26 Κύπριοι) και το δεύτερο την περίοδο 1533-1562 με 1.042 άτομα (27 Κύπριοι). Η χρονική περίοδος που καλύπτει το τρίτο μητρώο είναι σχεδόν η τετραπλάσια (1563-1701), όπως επίσης και ο αριθμός των ατόμων που περιλαμβάνει. Ένα ακόμη στοιχείο που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι κατά την περίοδο στην οποία αναφέρεται αυτό το κατάστιχο σημειώθηκαν δύο σημαντικά γεγονότα για την παροικία και κατ' επέκταση για την ελληνική Αδελφότητα. Αυτά ήταν η έλευση των κυπρίων προσφύγων (1570-71) και έναν αιώνα αργότερα των κρητικών προσφύγων (1669). Κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου (1645-1669), αρκετοί γηγενείς εγκατέλειψαν το

³²⁷ Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 1. Νομικό Καθεστώς, Κ.1 (Mariegola), φ. 11r.

³²⁸ Μαυροειδή, «Οι πρώτοι πρόεδροι», σελ. 177, 180.

³²⁹ Για τα ονόματα των κυπρίων μελών της Αδελφότητας βλ. παράρτημα πίνακα *Ονόματα Κυπρίων στο μητρώο μελών της ελληνικής Αδελφότητας 1563-1701*.

νησί, αλλά το μεγαλύτερο κύμα των προσφύγων αναχώρησε για την πόλη του Αγίου Μάρκου μαζί με τους βενετούς στρατιώτες κατά την παράδοση του νησιού στους Οθωμανούς³³⁰.

Εξαιτίας των δύο παραπάνω γεγονότων δημιουργήθηκε δημογραφική κρίση στους κόλπους της Αδελφότητας. Παράλληλα, στη Βενετία, εκτός από τα δύο κύματα προσφύγων που κατέληξαν στην πόλη, δημιουργήθηκε δημογραφική κάμψη λόγω της επιδημίας της πανώλης, που αποδεκάτισε τον πληθυσμό της πόλης δύο φορές, το 1575-77 και το 1630-31, γεγονός που θα επηρέασε και την ελληνική παροικία, αφού στα θύματα θα αριθμούσαν και αρκετοί Έλληνες³³¹.

Όσον αφορά το αριθμητικό μέγεθος των Κυπρίων στο τρίτο μητρώο, όπως ήδη σημειώθηκε, ανέρχεται στα 255 άτομα. Εύλογο είναι το ερώτημα με ποιο κριτήριο η Αδελφότητα κατέταξε την Κύπρο στην πρώτη θέση των *πατρίδων*; Ο αριθμός των Κυπρίων σε σχέση με τους υπόλοιπους εγγεγραμμένους Έλληνες στην Αδελφότητα είναι πολύ μικρός (3.434). Στα 255 άτομα που εντοπίστηκαν φαίνεται καθαρά η καταγωγή τους (*da Cipro*). Ωστόσο, είναι δύσκολος ο εντοπισμός των υπόλοιπων Κυπρίων, επειδή δεν αναγράφεται ο τόπος καταγωγής τους ή άλλο στοιχείο που να προδίδει την καταγωγή τους. Συνεπώς, το *Capitolo Generale* της Αδελφότητας, για να προβεί σε αυτή την απόφαση, είναι δηλωτικό ότι το αριθμητικό μέγεθος των Κυπρίων που ασχολήθηκαν με τα κοινά της Αδελφότητας ήταν μεγαλύτερο από τα 255 πρόσωπα που εντοπίστηκαν.

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι θα υπήρξαν περιπτώσεις Κυπρίων που δεν εγγράφηκαν στην Αδελφότητα για ποικίλους λόγους, όπως για παράδειγμα η αδυναμία τους να πληρώσουν την ετήσια συνδρομή στην Αδελφότητα, η άρνησή τους να ασχοληθούν με τα κοινά της, οι κακές σχέσεις με τα υπόλοιπα μέλη της Αδελφότητας. Κάποιοι άλλοι παράγοντες ήταν η επαγγελματική και η κοινωνική τους άνοδος στο βενετικό περιβάλλον και η απομάκρυνσή τους από το ελληνικό στοιχείο, η μεταστροφή τους στον καθολικισμό ή ακολουθούσαν από πριν το λατινικό δόγμα (μέλη της Αδελφότητας ήταν μόνο ορθόδοξοι) κ.ά.³³².

³³⁰ Ζώης Λ., «Κρήτες πρόσφυγες του 1667», *KX* 10 (1956), σελ. 346-352· Μαλτέζου Χ., «Η τύχη των τελευταίων βενετών ευγενών της Κρήτης», στο: Σ. Κακλαμάνης, Α. Μαρκόπουλος και Γ. Μαυρομάτης (επιμ.), *Ενθύμησις Ν. Μ. Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο 2000, σελ. 447-458.

³³¹ Beltrami, *Storia della popolazione di Venezia*, σελ. 59· Sella D., «L'economia», στο: G. Gozzi and P. Prodi (επιμ.), *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima. Dal Rinascimento al barocco*, v. VI, Roma 1994, σελ. 704· Zannini, «Un censimento inedito del primo seicento», σελ. 104· ο ίδιος, «L'economia veneta nel seicento. Oltre il paradigma della 'crisis generale'», *La popolazione italiana nel seicento*, Bologna 1999, σελ. 473-502.

³³² Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας*, σελ. 73-74.

Επίσης, ένα παράδοξο και αξιοσημείωτο γεγονός που παρατηρείται είναι ότι άτομα που, ενώ συμμετείχαν στα κοινά της Αδελφότητας δεν εντοπίζονται εγγεγραμμένα στο μητρώο, με χαρακτηριστική περίπτωση τον κύπριο πρόσφυγα Emanuel Fini, που, ενώ συμμετείχε συστηματικά στις συνελεύσεις της Αδελφότητας και είχε ενεργό ρόλο στις αρχαιρεσίες της, δεν εντοπίστηκε εγγεγραμμένος στο τρίτο μητρώο μελών της Αδελφότητας. Μάλιστα, στις 3 Ιουλίου 1608, στη συνέλευση του Συμβουλίου των Σαράντα για την εκλογή των δύο επιτρόπων (*governatori*), ο Emanuel έλαβε 24 θετικές ψήφους και εκλέχθηκε στο αξίωμα αυτό μαζί με τον Lucio di Tadio. Εντούτοις, σύμφωνα με τη σημείωση που παρατίθεται στο περιθώριο του πρακτικού, ο Emanuel αρνήθηκε να καταλάβει τη θέση, την οποία τελικά ανέλαβε ένας άλλος Κύπριος ο Μιχαήλ Δημάρικος. Το περίεργο είναι ότι σύμφωνα με το καταστατικό της Αδελφότητας κανείς δεν μπορούσε να λαμβάνει μέρος στις συνελεύσεις της, εάν δεν ήταν εγγεγραμμένος και δεν είχε προηγουμένως τακτοποιήσει τις χρηματικές του υποχρεώσεις προς αυτήν³³³.

Εκτός από το μητρώο μελών, ιδιαίτερα σημαντικές πληροφορίες αντλούνται από τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Αδελφότητας (*Capitolari*), στα οποία σημειώνονται διάφορες αποφάσεις της εκτελεστικής εξουσίας της *Confraternità di San Nicolo dei Greci*, καθώς επίσης η διαδικασία ανάδειξης των εκπροσώπων της και οι υποψήφιοι που λάμβαναν μέρος κάθε φορά. Συνεπώς, μέσα στα *Capitolari* εμφανίζονται οι Κύπριοι που έλαβαν αξιώματα, καθώς επίσης και αυτοί που υπέβαλαν υποψηφιότητα για διάφορες αρχαιρεσίες. Όπως διαπιστώνεται, μετά το 1570 οι ασχολίες των Κυπρίων με τα διοικητικά της Αδελφότητας γίνονται εντονότερες. Η προσωπική τους επιθυμία για ανέλιξη στους κόλπους της *Confraternità* είχε ως αποτέλεσμα να θέσουν αρκετές φορές οι Κύπριοι υποψηφιότητα τόσο για το αξίωμα του προέδρου όσο και για τα υπόλοιπα αξιώματα. Από το 1570 αρκετοί ήταν αυτοί που ανέλαβαν τα ηνία της Αδελφότητας, προσπαθώντας ο καθένας με το δικό του τρόπο να συμβάλει για το κοινό καλό. Μέσα από τα πρακτικά των συνελεύσεων, εντοπίζονται αρκετές κυπριακές προσωπικότητες και κυρίως μέλη γνωστών οικογενειών του νησιού, που ασχολήθηκαν με τα διοικητικά της *Confraternità*³³⁴. Το ύψιστο αξίωμα της Αδελφότητας, αυτό του προέδρου, ανέλαβαν από το 1571 έως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα 21 Κύπριοι και

³³³ Παπαδάμου, «Κύπριοι στη Βενετία», σελ. 233.

³³⁴ Τα επτά *Capitolari* μας ενδιαφέρουν κυρίως τα πρώτα τέσσερα που καλύπτουν μία εκατονταετία: *Capitolare I* (1558-1601), *Capitolare II* (1601-1618), *Capitolare III* (1618-1639), *Capitolare IV* (1639-1657), *Capitolare V* (1658-1669), *Capitolare VI* (1669-1681), *Capitolare VII* (1681-1694). Βλ. Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία* 3, *Capitolari I-VII*.

κάποιοι εξ αυτών εκλέχθηκαν περισσότερες από μία φορές. Στον κατάλογο που παρατίθεται σημειώνονται οι κύριοι πρόεδροι της Αδελφότητας από το 1572:

A/A	Όνοματεπώνυμο	Ψήφοι Υπέρ & Κατά	Ημερομηνία Εκλογής
1.	Zuane Galatà	23 > 7	A' Βιβλίο, αρ. 45 / 29 Ιουνίου 1572
2.	Pietro Mina	24 > 6	A' Βιβλίο, αρ. 48 / 2 Αυγούστου 1573
3.	Francesco Sidereno / Soderini	22 > 7	A' Βιβλίο, αρ. 65 / 15 Ιανουαρίου 1575
4.	Rafael Sosomeno	27 > 8	A' Βιβλίο, αρ. 120 / 13 Μαρτίου 1586
5.	Bernardin (Bernardo) Martinengo	40 > 10	A' Βιβλίο, αρ. 152 / 10 Αυγούστου 1589
6.	Simon de Florio	21 > 2	A' Βιβλίο, αρ. 169 / 5 Μαρτίου 1592
7.	Vicenzo Muscorno	1) 25 > 8 2) 25 > 9	1) Β' Βιβλίο αρ. 8 / 4 Αυγούστου 1602 2) Β' Βιβλίο αρ. 131 / 27 Σεπτεμβρίου 1615 (στο περιθώριο της πράξης εκλογής του σημειώνεται ότι, σύμφωνα με δήλωση του ανιψιού του Bernardo Aciri, ο Muscornο αρνήθηκε να αναλάβει καθήκοντα).
8.	Julio (Giulio) Soderino	1) 32 > 1 2) 34 > 7 4) 18 > 8 5) 17 > 2	1) Β' Βιβλίο αρ. 16 / 17 Αυγούστου 1603 2) Β' Βιβλίο αρ. 43 / 27 Μαρτίου 1607 3) Β' Βιβλίο αρ. 76 / 6 Νοεμβρίου 1611 (αντικατέστησε τον αδελφό του Zuane Antonio Soderini που πέθανε, παραιτήθηκε στις 11 Δεκ. 1611) 4) 1618 5) 25 Μαρτίου 1631
9.	Bernardo Goneme	24 > 5	B' Βιβλίο αρ. 37 / 27 Μαρτίου 1606 – 27 Μαρτίου 1607
10	Zuane Antonio Soderini (αδελφός του Julio Soderini)	17 > 7	B' Βιβλίο αρ. 72 / 9 Μαρτίου 1611
11	Michiel de Piero Demarico	31 > 10	B' Βιβλίο αρ. 100 / 7 Ιουλίου 1613
12	Dimitri Goneme	25 > 8 22 > 10	B' Βιβλίο αρ. 119 / 1 Ιουνίου 1614 Capitolare III, 11/21 Δεκεμβρίου 1627
13	Zuane Goneme/ Gonemi	25 > 5 23 > 8	Capitolare III, 18 Οκτωβρίου 1620 Capitolare III, 18 Δεκεμβρίου 1633
14	Tommaso Flangini	21 > 7	Capitolare III, 20 Νοεμβρίου 1623 και 1642
15	Gieronimo Giustinian	20 > 11	Capitolare III, 29 Νοεμβρίου 1626
16	Bernardo Acris	21 > 10 34 > 4 31 > 11	Capitolare III, 9 Ιανουαρίου 1627 Capitolare III, 23 Μαρτίου 1636 (αρνήθηκε να αναλάβει τη θέση)

		29 > 6	Capitolare III, 19 Μαρτίου 1637 (αρνήθηκε να αναλάβει τη θέση) 1657
17	Nicolo Gonemi	31 > 1	Capitolare III, 26 Δεκεμβρίου 1633, 1635, 1649, 1653
18	Filipo Zinbleti	22 > 12	Capitolare III, 6 Απρίλη 1636
19	Francesco Negroponte	22 > 5	Capitolare IV & V, 1647 & 1665
20	Georgio Brachimi	27 > 2	Capitolare VI, 1674
21	Pietro Chrisafida	23 > 4, 22>5, 20 > 6	Capitolare VII, 1684, 1685, 1689
22	Antonio Liasis		1833,1854, 1855, 1862, 1863
Πηγές: Κορρέ Κ. (εκδ.), <i>Τα πρακτικά των συνελεύσεων της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας: Εκλογές και αποφάσεις. Βιβλίο Α' (1558-1601)</i> , Αθήνα-Βενετία 2012· η ίδια, <i>Τα πρακτικά των συνελεύσεων της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας: Εκλογές και αποφάσεις. Βιβλίο Β' (1601-1618)</i> , Αθήνα-Βενετία 2013· Α.Ε.Ι.Β., <i>Α'. Οργάνωση-Λειτουργία</i> , 3. Capitolari III-VII.			

Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη των τεσσάρων πρώτων *Capitolari*, οι Κύπριοι συμμετείχαν συστηματικά στα διοικητικά της Αδελφότητας καταλαμβάνοντας αρκετές φορές το αξίωμα του προέδρου. Ως αναπόσπαστο κομμάτι των Ελλήνων και χωρίς προσκόμματα οι Κύπριοι κατέλαβαν εκτός από το αξίωμα του προέδρου (*guardian grande*) και διάφορα άλλα, όπως του αντιπροέδρου (*vicario*), του επιτρόπου (*governadore*), του συνδίκου (*sindico*), του γραμματέα (*scrivano*), ενώ παράλληλα συμμετείχαν ως μέλη στο Διοικητικό Συμβούλιο (*Banca*), στην Προσθήκη (*Zonta*) και στο Συμβούλιο των Τεσσαράκοντα (*Capitolo di Quaranta e Zonta*). Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι: Bernardo Gonemi (διετέλεσε *guardian grande*-1606, *governadore*-1599, *scrivano*-1581-82, 1589, 1595, *sindico*-1611, 1613), Francesco Sidereno ή Soderino (*guardian grande*-1575, *governadore*-1574, *sindico*-1580, *Banca*-1577, 1580, *Capitolo di Quaranta e Zonta*-1573, 1574 και μέλος αρκετές φορές της κυπριακής *patria*), Jacomo Vatica (*governadore*-1580, *Banca*-1577, *Capitolo di Quaranta e Zonta*-1574), Symon de Florio (*vicario*-1571, *governadore*-1570, 1586,1604, *sindico*-1607, 1610-11, *sindico*-1573,1578,1614, εκπρόσωπος *patria*) κ.ά.

Παράλληλα, εκτός από τις αρχαιρεσίες και την κατάληψη αξιωμάτων της Αδελφότητας, οι Κύπριοι συμμετείχαν σε διάφορες επιτροπές της και έλαβαν μέρος σε αποφάσεις ιδιαίτερης σημασίας για την Αδελφότητα. Ενδεικτικά, την περίοδο της προεδρίας του Κύπριου Bernardo Martinengo (9 Νοεμβρίου 1589) το *Capitolo di Quaranta* ενέκρινε πρόταση του πρώτου να αγιογραφηθεί ο τρούλος του ναού του αγίου Γεωργίου από τον miser

Zuane depentor Cipriotto, επειδή ο Μιχαήλ Δαμασκηνός βρισκόταν στην Κρήτη και αδυνατούσε να συνεχίσει το εικονογραφικό του έργο στον ναό. Επιπλέον, αποφασίστηκε πως την επίβλεψη των εργασιών του Zuane θα αναλάμβανε ο γνωστός βενετός ζωγράφος Jacopo Tintoretto. Συγκεκριμένα, στο κέντρο θα απεικονιζόταν ο Χριστός παντοκράτωρ και γύρω από Αυτόν η ετοιμασία του θρόνου με τη Μεγάλη Δέηση και τις ουράνιες δυνάμεις (εικ. 4). Έπειτα, στη δεύτερη ζώνη, θα αναπαρίσταντο οι δώδεκα Απόστολοι με πλήθος αγγέλων και τέλος διάφορα διακοσμητικά στοιχεία. Η αμοιβή του ζωγράφου θα ανερχόταν στα 220 δουκάτα, ποσό που αποσκοπούσε στην ολοκλήρωση των εργασιών και σε τυχόν μικροέξοδα που θα προέκυπταν για την ολοκλήρωση του έργου³³⁵. Ο κύριος ζωγράφος εργάστηκε για τέσσερα χρόνια στο ναό, όπου ολοκλήρωσε και τη διακόσμηση του ιερού βήματος που είχε αφήσει ημιτελή ο Δαμασκηνός. Επίσης, το 1593 ανέλαβε την εικονογράφιση του παρεκκλησίου που βρισκόταν δίπλα από την έδρα του μητροπολίτη Φιλαδελφείας και τέλος φιλοτέχνησε διάφορες φορητές εικόνες³³⁶.

Ακόμη, το 1608 η Γενική Συνέλευση της Αδελφότητας όρισε τριμελή επιτροπή επιφορτισμένη με την αγορά των κτηρίων της οικογένειας Foscarini, που βρίσκονταν πλησίον του ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Τα δύο από τα τρία μέλη της επιτροπής ήταν οι Κύπριοι Bernardo Gonemi και Julio Soderini. Ωστόσο, η αγορά δεν επιτεύχθηκε εξαιτίας διαφόρων κωλυμάτων που προέκυψαν. Η Αδελφότητα, όμως, συνέχισε τις προσπάθειες για την αγορά των ακινήτων και το 1626 επί προεδρίας του Κύπριου Gieronimo Giustinian επανήλθε και πάλι το θέμα αυτό στη Γενική Συνέλευση. Τότε οι δύο διαχειριστές των οικονομικών της Αδελφότητας (*sindici*) οι Κύπριοι Julio Soderini και Zuane Gonemi προχώρησαν με τις διαδικασίες και κατάφεραν το 1629 να αποκτήσει η Αδελφότητα έναντι του ποσού των 9.000 δουκάτων τα κτήρια της οικογένειας Foscarini³³⁷. Ένα χρόνο αργότερα (1609) σε παρόμοια περίπτωση δύο Κύπριοι, οι Bernardo Gonemi και Vincenzo Muscornò, ορίστηκαν από την Αδελφότητα, για να διαπραγματευτούν την αγορά της οικίας του κερκυραίου ευγενή *cavaliere* Κοκκίνη. Σύμφωνα με την απόφαση της Αδελφότητας, η οικία αυτή θα προοριζόταν για τη στέγαση των μοναχών της ορθόδοξης μονής ευγενών ελληνίδων

³³⁵ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 253-255, 261-262.

³³⁶ Παλιούρας Α., «Η εικονογράφηση του τρούλλου του Αγίου Γεωργίου Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 63-86.

³³⁷ Μαλτέζου Χ., «Από τα ερείψιμα σπίτια των Foscarini στην ελληνική γειτονιά της Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 34 (2004), σελ. 293-307. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 101-102.

Βενετίας. Εν τέλει, η Αδελφότητα κατάφερε έναντι του ποσού των 2.200 δουκάτων να αποκτήσει την οικία³³⁸.

Επίσης, μέσα από τα *Capitolari* παρουσιάζεται και το φιλανθρωπικό έργο της Αδελφότητας από το οποίο ευνοήθηκαν αρκετοί άποροι Κύπριοι. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η *Confraternità di San Nicolò dei Greci* είχε διττό χαρακτήρα, φιλανθρωπικό και θρησκευτικό. Συνεπώς, κάνοντας πράξη το φιλανθρωπικό της έργο η Αδελφότητα χορηγούσε σε τακτά χρονικά διαστήματα μικρά βοηθήματα στους άπορους Έλληνες της πόλης. Ειδικότερα, κάθε πρώτη Κυριακή του μήνα εκπρόσωπος του Διοικητικού Συμβουλίου διένεμε χρηματική βοήθεια στους φτωχούς και ασθενείς της ελληνικής παροικίας, τα ονόματα των οποίων σημειώνονταν σε ειδικό κατάστιχο υπό την ευθύνη του γραμματέα της Αδελφότητας³³⁹.

Ιδιαίτερη ευαισθησία έδειξε η Αδελφότητα και στο θέμα των άπορων ανύπαντρων Ελληνίδων, που φρόντιζε να τις προικοδοτεί με χρηματικά ποσά, με σκοπό την αποκατάστασή τους. Απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση του βοηθήματος των είκοσι δουκάτων από τα νεαρά κορίτσια ήταν η ελληνική τους καταγωγή και το ορθόδοξο δόγμα («greche di nacione e rito»). Στα πρακτικά των συνεδριάσεων σημειώνονται αρκετά ονόματα νεαρών Ελληνίδων που υπέβαλαν υποψηφιότητα για απόκτηση αυτής της προικοδοσίας. Το επίδομα δινόταν κυρίως σε μεγάλες εορτές (Χριστούγεννα, Πάσχα, Δεκαπενταύγουστο), καθώς επίσης και κατά την εορτή των αγίων Γεωργίου και Νικολάου. Το παραπάνω βοήθημα έλαβαν αρκετές Κύπριες, όπως για παράδειγμα: το 1589 η «Andriana de Margarita cipriota», η «Meriatta del quondam Zorzi Vatica» και η «Elena Gimbletti cipriotta», το 1598 η «Agniese de papa Nicola de Cipro», η «Laura de Nicolo Frases sartor cipriotto», η «Gaspara de Steffano de Cipro» και η «Fiorenza de Iani de Cipro», το 1602 η «Elena de Zuane de Cipro», το 1603 η «Lucretia de Luca fatto de Cipro» και η «Pasqua de Zuanne de Cipro», το 1604 η «Marietta de Nicolò de Cipro», η «Orsetta de Zuanne de Cipro» και η «Angelica d'Andrea Xiuta» κ.ά.³⁴⁰. Να σημειωθεί ότι αρκετές ήταν και αυτές που αιτήθηκαν για βοήθημα αλλά δεν το εξασφάλισαν, όπως ενδεικτικά το 1589 η «Laura quondam Flatro», η «Florù quondam Celio cipriotto», η «Isabetta de Vincenzo cipriotta», το 1603 «Agustina de Zuane de Cipro», η «Crestina de Zorzi de Cipro» κ.ά.³⁴¹

³³⁸ Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 39-44· Κορρέ, *Πρακτικά συνελεύσεων - Βιβλίο Β'*, σελ. 149-152, 159-161.

³³⁹ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Β'*, σελ. 247-253.

³⁴⁰ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Α'*, σελ. 258-259· η ίδια, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Β'*, σελ. 53-54, 65-67.

³⁴¹ Αυτόθι- *Βιβλίο Α'*, σελ. 258· η ίδια, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Β'*, σελ. 54.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν σε ορισμένες περιπτώσεις η παράθεση ορισμένων σωματικών χαρακτηριστικών των προικοδοτηθέντων κοριτσιών που πιθανόν να αποσκοπούσε στην ταύτιση αυτών των προσώπων, όπως λ.χ. της «Calizza del quondam Nicolo de Cipro, una lentigine apresso il naso a banda destra», της «Antonia del quondam Zorzi Santorineo, brunetta et sta in casa al presente del signor Zaffiri Todorin», της «Veneranda del quondam Zanetto de Zorzi, varolada con una lentigine in mezzo il petto» κ.ά. Τα σημάδια που σημειώνονται ότι έφεραν στα σώματά τους τα νεαρά κορίτσια πιθανόν να προκλήθηκαν από κάποια ασθένεια, η οποία τους προξένησε αυτές τις ουλές³⁴².

Όπως έχει καταδειχθεί στην ενότητα αυτή οι κύπριο πρόσφυγες με την εγκατάστασή τους στην πόλη του Αγίου Μάρκου δραστηριοποιήθηκαν ενεργά στην ελληνική Αδελφότητα και κάποιοι εξ αυτών κατάφεραν να καταλάβουν μέχρι και το υψηλότερό της αξίωμα. Τα πρόσωπα αυτά, κυρίως γνωστών οικογενειών του νησιού, με το κύρος και την οικονομική τους επιφάνεια συνεισέφεραν με κάθε δυνατό τρόπο στην Αδελφότητα. Η προσφορά τους έχει μείνει χαραγμένη στη μνήμη της και στα κατάστιχά της, όπου εντοπίζεται πλήθος αναφορών για τις δραστηριότητές τους και της συνεισφοράς τους.

³⁴² Αυτόθι– Βιβλίο Β',σελ. 335.

3. Η ένταξη των προσφύγων στη βενετική κοινωνία. Παραδείγματα ανασυγκρότησης του βίου τους.

Στο τρίτο και κυριότερο μέρος της εργασίας, μελετώνται ενδεικτικές περιπτώσεις οικογενειών και μεμονωμένων προσώπων από τρεις κοινωνικές ομάδες της κυπριακής κοινωνίας που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία. Στόχος του κεφαλαίου αυτού είναι η παρακολούθηση συγκεκριμένων οικογενειών τόσο από τα ανώτερα όσο και από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, καθώς επίσης και περιπτώσεων από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Από την παρακολούθηση των περιπτώσεων αυτών στη Βενετία θα εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τις σχέσεις που ανέπτυξαν με τη βενετική μητρόπολη πριν και μετά τον Πόλεμο, την οικογενειακή και οικονομική τους κατάσταση στη Βενετία, τις κοινωνικές τους σχέσεις στην πόλη, τις δραστηριότητές τους, τις σχέσεις τους με την ελληνική παροικία, την ελληνική Αδελφότητα και την βενετική κοινωνία, την αντιμετώπισή τους από τη βενετική διοίκηση, την αίσθηση της ταυτότητάς τους, τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και την εξέλιξη τους μέσα στο χρόνο και τον νέο χώρο εγκατάστασής τους.

Ειδικότερα, από την ανώτερη κοινωνική ομάδα ξεετάζονται οι οικογένειες Singlitico, de Nores και Podocataro και από την αστική οι Fini, Flangini και de Marico. Η επιλογή των αριστοκρατικών οικογενειών έγινε αφενός με βάση το εκτενές αρχαικό υλικό που εντοπίστηκε αναφορικά με αυτές και αφετέρου τη σπουδαιότητάς τους στο κυπριακό βασίλειο. Πράγματι, οι οικογένειες αυτές διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα δρώμενα του νησιού, διέθεταν αρκετά φέουδα και η οικονομική τους επιφάνεια ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, κατείχαν σημαντικά εκκλησιαστικά και διοικητικά οφίκια, συνέδραμαν τη βενετική διοίκηση, είχαν επαφές με τη Βενετία και γενικότερα με τον δυτικό κόσμο, ενώ οι γόνοι τους, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ακολουθούσαν το λατινικό δόγμα. Εξαιτίας του Πολέμου αρκετά μέλη των παραπάνω οικογενειών έχασαν τη ζωή τους στο πεδίο των μαχών, ενώ άλλα αιχμαλωτίστηκαν. Τα περισσότερα επέλεξαν τη φυγή από το νησί κυρίως εξαιτίας της απώλειας των περιουσιακών τους στοιχείων.

Σε αντίθεση με τις αριστοκρατικές, οι αστικές οικογένειες που μελετήθηκαν έχουν να επιδείξουν μια ανοδική πορεία στη Βενετία μετά από τον Πόλεμο του 1570-71. Έως τότε η παρουσία τους στα δρώμενα του νησιού δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντική έως και ανύπαρκτη. Στη Βενετία, ωστόσο, οι οικογένειες αυτές ανέπτυξαν σημαντική οικονομική δραστηριότητα καταφέροντας να αποκτήσουν τεράστιες περιουσίες λόγω κυρίως των εμπορικών τους ενασχολήσεων και των αξιωμάτων που κατέλαβαν στη βενετική διοίκηση. Παράλληλα, η

συμβολή τους στα δρώμενα της ελληνικής Αδελφότητας ήταν τεράστια, όπως συνάγεται χαρακτηριστικά από τη μελέτη της περίπτωσης του Tommaso Flangini, με το κληροδότημα του οποίου ιδρύθηκε το Φλαγγινειανό Κολλέγιο και το νοσοκομείο. Για το δόγμα να μπει ορθόδοξο

Η τρίτη εξετασθείσα κατηγορία κυπρίων προσφύγων μελετάται σε δύο υποενότητες. Την πρώτη καταλαμβάνει το ορθόδοξο ιερατείο, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει πρόσωπα προερχόμενα από τα κατώτερα λαϊκά στρώματα της κυπριακής κοινωνίας. Αρχικά, εξετάζονται οι κύπριοι ορθόδοξοι κληρικοί και οι μοναχές που έδρασαν στη Βενετία. Ορισμένοι από τους κληρικούς αυτούς διετέλεσαν εφημέριοι στον ναό του Αγίου Γεωργίου. Ένας μάλιστα εξ αυτών, ο Θεοφάνης Ξενάκης κατέλαβε το 1617 τον επισκοπικό θρόνο των ελληνορθόδοξων της Βενετίας (μητροπολίτης Φιλαδελφείας). Επίσης, εξετάζονται οι περιπτώσεις των κυπρίων κληρικών που δεν άσκησαν τα ιερατικά τους καθήκοντα στον ναό του Αγίου Γεωργίου και καταπιάστηκαν με άλλου είδους δραστηριότητες. Ακόμη, γίνεται λόγος για την ορθόδοξη μονή την οποία επάνδρωσαν, από τις απαρχές της ίδρυσής της, αρκετές κύπριες μοναχές, Μία δε εξ αυτών, η Eugenia Flatro-Singlitico, κατόρθωσε να αναδειχθεί το 1616 σε ηγουμένη της μονής.

Στη δεύτερη υποενότητα μελετώνται άτομα από τα λαϊκά στρώματα, τα οποία αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι του προσφυγικού ρεύματος που κατέληξε στην πόλη. Οι πλείστοι παρέμειναν στην αφάνεια και έζησαν στις φτωχές γειτονίες του Castello, γύρω από τον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, και προσπάθησαν με κάθε δυνατό τρόπο να επιβιώσουν εξασκώντας διάφορα επαγγέλματα. Κατά κύριο λόγο απασχολούνταν ως εργάτες στο κρατικό ναυπηγείο της πόλης, ως υπηρέτες/τριες στα σπίτια πλουσίων και εν γένει με χειρωνακτικές εργασίες. Στην προσπάθειά τους για επιβίωση σημαντική υπήρξε η συνεισφορά της Αδελφότητας, καθώς επίσης και της βενετικής διοίκησης. Οι συναφείς πληροφορίες αντλήθηκαν από διαθήκες, από δικογραφίες που συντάχθηκαν εναντίον τους, από ληξιαρχικές πράξεις βαπτίσεων, γάμων και θανάτων τόσο από τον ορθόδοξο ναό του Αγίου Γεωργίου όσο και από τις ενοριακές λατινικές εκκλησίες της πόλης. Στο κεφάλαιο αυτό παρατίθενται νέα στοιχεία και διορθώνονται παλαιές παραλήψεις και γενικότερα γίνεται ανασύσταση των συγκεκριμένων οικογενειών και των προσώπων που εξετάστηκαν ώστε να καταδειχθεί ο τρόπος ένταξής τους και ανέλιξης τους στην βενετική κοινωνία.

3.1. Η μέριμνα του βενετικού κράτους για την αποκατάσταση των προσφύγων.

Οι κύπριοι πρόσφυγες μετά την έλευσή τους στην πόλη του Αγίου Μάρκου συσπειρώθηκαν στις γειτονιές γύρω από τον ναό του Αγίου Γεωργίου στην περιοχή του Castello, εκεί όπου βρισκόταν εγκατεστημένη η πλειονότητα των Ελλήνων της πόλης. Σημαντικό παράγοντα στην ομαλότερη ένταξή τους στο νέο τους κοινωνικό περιβάλλον διαδραμάτισε η ελληνική Αδελφότητα, η οποία με κάθε μέσο προσπάθησε να τους ανακουφίσει. Παράλληλα, εκτός από την Αδελφότητα, ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η αρωγή της βενετικής διοίκησης στους «*miserabili cipriotti*»³⁴³. Ως υπήκοοι της Γαληνοτάτης, οι Κύπριοι επωφελήθηκαν συλλογικά και ατομικά, τόσο από τα διατάγματα της βενετικής διοίκησης όσο και από τις χρηματικές χορηγίες που τους παρείχε για το νέο τους ξεκίνημα. Πάγια πολιτική της διοίκησης μετά από κάθε βενετοτουρκική σύγκρουση ήταν να συνδράμει τους δυστυχείς υπηκόους της (πρόσφυγες ή μη) με τρόφιμα, με χρηματικά ποσά, με την παραχώρηση εδαφών κ.ά.³⁴⁴.

Το πρώτο χρονολογικά διάταγμα του Μεγάλου Συμβουλίου, που αφορούσε το σύνολο των κυπρίων προσφύγων, εκδόθηκε στις 5 Ιουλίου 1573 και σύμφωνα με αυτό όλοι οι βενετοί αξιωματούχοι που εκλέγονταν σε κενωθείσες θέσεις του δημοσίου είχαν την υποχρέωση να συνδράμουν οικονομικά τους πρόσφυγες, οι οποίοι έχασαν την πατρίδα τους και τις οικογένειές τους κατά τον βενετοτουρκικό πόλεμο του 1570-71. Η χρηματική εισφορά θα καταβαλλόταν από τους αξιωματούχους κατά τη διάρκεια των πρώτων έξι μηνών κάθε έτους και η επιβολή του μέτρου αυτού θα είχε χρονική διάρκεια είκοσι χρόνια. Σε αντίθετη περίπτωση, η μη καταβολή του ποσού στο δημόσιο ταμείο θα επέσυρε αυστηρές κυρώσεις στους παραβάτες. Το διάταγμα του Μεγάλου Συμβουλίου αφορούσε όλους τους κρατικούς αξιωματούχους που διορίζονταν σε θέσεις τόσο στη βενετική ενδοχώρα (*Terra Firma*) όσο και στο *Κράτος της Θάλασσας (Stato da Mar)* από τον κόλπο του Quarnaro μέχρι τη

³⁴³Για την έννοια της φτώχειας και την πρόσληψή της βλ. Mollat M., *Les pauvres au Moyen Age*, Paris 1978, σελ. 9-21· Παπαδιά-Λάλα Α., *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Βενετία 1996, σελ. 15-33· η ίδια, «Οι “φτωχοί” στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Ορολογία, αντιλήψεις, πραγματικότητες», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές συμπόσιο. Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 91-99.

³⁴⁴ Χαρακτηριστικές περιπτώσεις ελλήνων υπηκόων της Βενετίας που δέχθηκαν την πρόνοια της διοίκησης μετά από μία βενετοτουρκική σύγκρουση κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα ήταν οι: Ναυπλιώτες, Μονεμβασιόι, Κύπριοι και Κρητικοί. Βλ. ενδεικτικά Μαλτέζου Χ., «Πρόσφυγες από την Κρήτη στα Κύθηρα (Άγνωστες πληροφορίες από το αρχείο των Κυθήρων)», *ΕΕΒΣ* 39-40 (1973), σελ. 518-526. Κολυβά-Καραλέκα Μ., «Αποκατάσταση Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών προσφύγων στην Κρήτη το 1548», *ΒΝΙ* 22 (1977-84), σελ. 375-452.

Βενετία³⁴⁵. Θετική εξέλιξη ως προς τη συνεισφορά των βενετών αξιωματούχων προς τους Κυπρίους μετά το πέρας των είκοσι ετών αποτέλεσε η ανανέωση του διατάγματος το 1597 για μία ακόμη δεκαπενταετία³⁴⁶.

Το 1575, όμως, φαίνεται ότι προέκυψε μια αναταραχή από μέρους των κυπρίων προσφύγων, όταν παραπονέθηκαν στη διοίκηση ότι δεν ευεργετήθηκαν ακόμη από την καταβολή του ποσού που προέβλεπε το διάταγμα του 1573. Συνεπώς, μετά από εξέταση του θέματος που προέκυψε από τους *Cinque Savi alla Mercanzia* (1 Δεκεμβρίου 1575), αυτοί αποφάνθηκαν ότι οι διατάξεις που ψηφίστηκαν το 1573 από το Μεγάλο Συμβούλιο θα έπρεπε να τηρηθούν κανονικά, παρόλο που τα προβλεπόμενα χρήματα δεν επαρκούσαν³⁴⁷.

Δεύτερη σημαντική απόφαση της βενετικής διοίκησης για τους πρόσφυγες ελήφθη στις 20 Δεκεμβρίου του 1578. Η Σύγκλητος ενέκρινε τη μετακίνηση πενήντα οικογενειών Κυπρίων και ισάριθμων Ναυπλιωτών και Μονεμβασίων στην πόλη της Πόλας, που βρίσκεται νοτιοδυτικά της χερσονήσου της Ίστριας³⁴⁸. Η παραπάνω απόφαση πιθανόν να δικαιολογείται μετά από πληροφορίες που έλαβε το Μεγάλο Συμβούλιο ότι μία μερίδα κυπρίων προσφύγων εγκατέλειψε τα βενετικά εδάφη και επέστρεψε στην Κύπρο, αποκομίζοντας σημαντικά οφέλη από την οθωμανική διοίκηση του νησιού. Το γεγονός αυτό προβλημάτισε ιδιαίτερα τη βενετική διοίκηση, γιατί μία τέτοια πράξη έπληττε το κύρος και την ισχύ της Γαληνοτάτης. Επιπλέον, ο επαναπατρισμός αυτός των Κυπρίων θα μπορούσε να αποτελέσει αιτία φυγής και άλλων προσφύγων από τα βενετικά εδάφη. Συνακόλουθα, οι οθωμανικές αρχές στην Κύπρο, ικανοποιημένες από αυτή την εξέλιξη, εξέδωσαν διάταγμα για τη διευκόλυνση και την παροχή προνομίων στους παλιννοστούντες με σκοπό να προσελκύσουν και άλλους Κυπρίους που εγκατέλειψαν το νησί³⁴⁹. Επίσης, ένας ακόμη λόγος που βοήθησε στη λήψη της απόφασης αυτής από τη βενετική διοίκηση για την εγκατάσταση των κυπρίων προσφύγων στην περιοχή της Ίστριας ήταν ο εγκωμιαστικός λόγος που εκφώνησε ο Giason de Nores το 1577 προς τον νεοεκλεγέντα δόγη Sebastiano Venier, νικητή της ναυμαχίας της Ναυπάκτου (1571). Ο

³⁴⁵ Για το κείμενο της απόφασης βλ. Μαλτέζου Χ., «*ire debeas in rettorem Canea*». *Η εντολή του δόγη Βενετίας προς τον ρέκτορα Χανίων 1589*, Βενετία 2002, σελ. 234-236.

³⁴⁶ A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, Prima Serie, b. 139, φφ. 142v-143r.

³⁴⁷ A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, Prima Serie, b. 136, φφ. 66v-67r (βλ. παραρ. εγγ. 1)

³⁴⁸ Για την απόφαση της Συγκλήτου βλ. A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 44, φφ. 97r-100r (olim 67r-70r)· A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 72, χ.α.

³⁴⁹ Gazioğlu A., *The Turks in Cyprus. A Province of the Ottoman Empire (1571-1878)*, London 1990, σελ. 76.

Giason εξουσιοδοτήθηκε από τους συμπατριώτες του να εκθέσει στο δόγη το αίτημά τους για παραχώρηση γης στα βενετικά εδάφη³⁵⁰.

Ως απόρροια των δύο παραπάνω αποφάσεων, το Μεγάλο Συμβούλιο, επιφόρτισε τους *Cinque Savi alla Mercanzia* για την οικονομική ενίσχυση των κυπρίων προσφύγων που βρίσκονταν στα βενετικά εδάφη, με σκοπό την απόκτηση μίας καλύτερης ζωής ως πιστοί υπήκοοι της Γαληνοτάτης που ήταν. Στην απόφαση σημειώνεται ότι είναι άδικο για αυτούς που έχασαν τις περιουσίες τους να ζουν μέσα στη φτώχεια και την εξαθλίωση μακριά από την πατρίδα τους, ενώ άλλοι να απολαμβάνουν τα αγαθά της ζωής με την επιστροφή τους στις πατρογονικές εστίες υπό οθωμανική διοίκηση³⁵¹.

Συνεπώς, μετά την απόφαση της βενετικής διοίκησης στις 20 Δεκεμβρίου 1578 για την εγκατάσταση πενήντα οικογενειών από την Κύπρο στην περιοχή της Ίστριας, την ηγεσία της μετακίνησής τους ανέλαβε ο Κύπριος Francesco Calergi («nobile di Famagosta»)³⁵². Η ενέργεια αυτή της Βενετίας αποσκοπούσε από τη μία στην ενίσχυση των παραμεθόριων περιοχών της και από την άλλη στη χορήγηση εδαφών και προνομίων στις οικογένειες που έχασαν τις περιουσίες τους από τις βενετοτουρκικές συγκρούσεις. Εκτός από τις κυπριακές οικογένειες που θα μεταφέρονταν στην Ίστρια, αποφασίστηκε και η μεταφορά οικογενειών από το Ναύπλιο και τη Μονεμβασιά, στις οποίες ομοίως παραχωρήθηκαν κτήματα και θέσεις στο δημόσιο (29 Αυγούστου 1579)³⁵³.

Η μεταφορά των προσφύγων σε περιοχές της Ίστριας, οι οποίες βρισκόταν ήδη σε αποσύνθεση, θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί άμεσα, αλλιώς τα εδάφη που θα τους παραχωρούνταν θα επανέρχονταν στη δικαιοδοσία της Γαληνοτάτης. Φαίνεται ότι η μεταφορά των Κυπρίων στην Πόλα πραγματοποιήθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, αφού σε επιστολή που συνέταξε τον Ιανουάριο του 1581 ο νέος *Provveditore di Istria*, Marin

³⁵⁰ Denores G., *Oratione di Iason Denores al Serenissimo Principe di Venetia Sebastian Veniero*, Padova 1578, αναδημ. Παναγιωτάκης Ν., *Κρητικό Θέατρο. Μελέτες*, Αθήνα 1998, σελ. 299-312· ο ίδιος, «Ιάσον Δενόρες», σελ. 13· Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 228.

³⁵¹ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 51, φφ. 213v-214r (olim 184v-185r).

³⁵² Ο Francesco Calergi τη δεκαετία του 1560 διετέλεσε βάλιος της Καρπασίας και το 1563 κοινοποίησε κανονισμούς σχετικούς με το διαμέρισμα της δικαιοδοσίας του. Βλ. Παταπίου Ν., «Κανονισμοί του διαμερίσματος Καρπασίας. Ένα νέο μνημείο της κυπριακής διαλέκτου του έτους 1563», *ΕΕΚΕΙΣ* 8 (2008), σελ. 23-28. Επίσης, για το εν λόγω θέμα ετοιμάζεται έκδοση από τους G. Grivaud, A. Nicolaou-Konnari και D. Baglioni.

³⁵³ A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 44, φφ. 97r-100r (olim 67r-70r)· A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 72, χ.α. (20 Δεκεμβρίου 1578). Για την μεταφορά των οικογενειών από το Ναύπλιο και την Μονεμβασιά στις 29 Αυγούστου 1579 και την παραχώρηση κτημάτων και θέσεων στη δημόσια υπηρεσία (λ.χ. γραμματείς) βλ. A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 44, φ. 149r-v (olim 118r-v)· A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 73, χ.α. (29 Αυγούστου 1579).

Malpiero³⁵⁴, σημείωσε στη βενετική διοίκηση ότι κατά την ανάληψη των καθηκόντων του συνάντησε ανάμεσα στους κατοίκους της πόλης σαράντα οκτώ οικογένειες από την Κύπρο. Ας σημειωθεί ότι το αξίωμα του *Provveditore di Istria* θεσπίστηκε με το διάταγμα του 1578 με σκοπό την καλύτερη διοίκηση της περιοχής και την αποφυγή αναταραχών από μέρους των γηγενών προς τους νέους κατοίκους. Οι ενέργειες του Malpiero ως *provveditore* υπήρξαν θετικές προς τους Έλληνες, αφού μεταξύ άλλων τους παραχώρησε άδεια ανέγερσης ορθόδοξου ναού αφιερωμένου στον Άγιο Νικόλαο. Ανάμεσα στις κυπριακές οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στην Πόλα, συναντάται η οικογένεια Σωζόμενων (Sosomeno), που απέκτησε γαίες στην περιοχή Campi d'Altura στην κομόπολη Maderno, ενώ στην ίδια περιοχή έλαβε εδάφη και η οικογένεια του Ercole Paleologo. Επίσης, η Isabella Flevra πήρε υπό τη δικαιοδοσία της εκατό τρία στρέμματα στην περιφέρεια της Πόλας, μεταξύ των χωριών Sissano (σημ. Šišan) και Lisignano (σημ. Ližjan)³⁵⁵. Το 1590 στην έκθεση του ο *provveditore* Lodovico Memo σημείωσε ότι το σύνολο των Ελλήνων (Κυπρίων, Ναυπλιωτών και Μονεμβασίων) ανερχόταν σε τριακόσια άτομα έναντι εννιακοσίων εξήντα τεσσάρων γηγενών³⁵⁶.

Η μέριμνα της βενετικής διοίκησης για τους Κυπρίους της Πόλας δεν σταμάτησε μόνο στην παραχώρηση εδαφών. Λίγους μήνες αργότερα (13 Αυγούστου 1579), εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Δέκα οικονομική βοήθεια ύψους 13.000 δουκάτων. Το 1584, στην κατανομή των χρημάτων στους πρόσφυγες παρατηρήθηκε μία ατασθαλία από τον Κύπριο Mattio Agarito, του οποίου η οικογένειά ανήκε στις πενήντα οικογένειες που μεταφέρθηκαν στην Πόλα (1578). Το γεγονός αυτό ανάγκασε τους *Provveditori di Zecca* να διερευνήσουν την υπόθεση (2 Απριλίου 1584)³⁵⁷. Επίσης, μερικά χρόνια αργότερα, ο Agarito κατέθεσε αίτηση στη Σύγκλητο στις 11 Ιουλίου 1597, παρακαλώντας να του παραχωρηθεί χρηματική βοήθεια ύψους 150 δουκάτων, για να απελευθερώσει την κόρη του, που βρισκόταν ακόμη αιχμάλωτη των Οθωμανών³⁵⁸.

Μία άλλη κοινωνική μέριμνα της Βενετίας ήταν η παραχώρηση ελεημοσύνης σε εκκλησίες και μοναστήρια, σε μοναχούς, σε κοινωφελή ιδρύματα, σε νοσοκομεία καθώς και σε μεμονωμένες «εθνοτικές» ομάδες ή πρόσωπα τόσο στη μητρόπολη όσο και στις βενετικές

³⁵⁴ Ο βενετός πατρίκιος Malpiero εκλέχθηκε στη θέση του *Provveditore di Istria* στις 3 Δεκεμβρίου 1581, μετά τον θάνατο του προκατόχου του Zuan Battista Calbo. Βλ. A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 77, χ.α. (3 Δεκεμβρίου 1581).

³⁵⁵ Κωνσταντινίδης Μ., «Η άλλοτε εν Πόλα της Ίστριας ελληνική κοινότης και οι εν τη περιφέρειά αυτής ελληνικοί συνοικισμοί (1540-1796)», *ΕΦ* 12 (1913), σελ. 518-519.

³⁵⁶ Αυτόθι, σελ. 517-518· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 26.

³⁵⁷ A.S.V., *Collegio*, Suppllice di Dentro, flz. 7 (1581-1584), αρ. 249.

³⁵⁸ A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 57, φ. 63r (olim 41r).

κτήσεις. Το μέτρο αυτό εφαρμοζόταν κάθε χρόνο κατά τις εορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα³⁵⁹. Συνεπώς, στις 30 Μαρτίου 1583, πριν από την εορτή του Πάσχα, η Σύγκλητος αποφάσισε, τον διαμοιρασμό του ποσού των 461 δουκάτων σε φιλανθρωπίες. Από το μέτρο αυτό επωφελήθηκαν οι «*roneri ciprioti*», όπως σημειώνονται στον κατάλογο που συντάχθηκε, και τους παραχωρήθηκε χρηματική βοήθεια 25 δουκάτων³⁶⁰.

Εκτός από τις συλλογικές αποφάσεις της βενετικής διοίκησης που εκδόθηκαν για τους πρόσφυγες, ιδιαίτερη σπουδαιότητα παρουσιάζουν και οι ατομικές αποφάσεις της υπέρ αυτών. Οι Κύπριοι, ως βενετοί υπήκοοι, εναπόθεσαν τις ελπίδες τους στην αρωγή της Γαληνοτάτης, αφού ο πόλεμος τους στέρησε την πατρίδα, τις περιουσίες και τα συγγενικά τους πρόσωπα. Συνεπώς, αιτούνταν στη βενετική διοίκηση την παροχή οικονομικής βοήθειας, την απελευθέρωση των συγγενικών τους προσώπων, τον διορισμό τους σε κάποια υπηρεσία, την παραχώρηση κτημάτων κ.ά. Από τις παραπάνω αιτήσεις εξάγονται σημαντικές πληροφορίες για διάφορα ζητήματα των προσφύγων, όπως είναι η οικογενειακή τους κατάσταση πριν και μετά τον πόλεμο, η κοινωνική θέση που κατείχαν στην Κύπρο, οι ασχολίες τους στο νησί, οι υπηρεσίες που προσέφεραν τόσο οι ίδιοι όσο και τα συγγενικά τους πρόσωπα στη Βενετία. Επίσης, πληροφορούμαστε για την πορεία που ακολούθησαν με τη φυγή τους από το νησί μέχρι τον τελικό τους προορισμό, τα πρόσωπα με τα οποία συσχετιζόνταν τόσο στην Κύπρο όσο και τον χώρο εγκατάστασής τους, την κατάστασή τους κατά την υποβολή του αιτήματός τους και τα άτομα που πιστοποιούν τα όσα ισχυρίζονται στην επιστολή τους. Το μεστό αλλά και σύντομο βιογραφικό σημείωμα που παρέθετε ο κάθε αιτητής στόχευε κυρίως στην ανάδειξη της αφοσίωσής του και των υπηρεσιών που προσέφερε ο ίδιος ή τα συγγενικά του πρόσωπα στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, με απώτερο σκοπό την έγκριση του αιτήματός του.

Παράλληλα, οι πληροφορίες που αντλούνται από τα συγκεκριμένα έγγραφα δίνουν τη δυνατότητα στους μελετητές να αναδείξουν άγνωστες πτυχές της ιστορίας των προσφύγων, που βίωσαν από κοντά τον πόλεμο και τις κακουχίες, την εγκατάλειψη της πατρίδας τους και την μετοίκησή τους στις βενετικές περιοχές. Η έγκριση του αιτήματός τους για παραχώρηση μικρού ή μεγάλου βοηθήματος ή για την ένταξή τους στον βενετικό στρατό ή σε κάποια

³⁵⁹ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 54, φφ. 142v-143v (olim 101v-102v).

³⁶⁰ «E solita ogni anno la Signoria nostra per le feste di Pasqua distribuir in elemosina a diversi luoghi pii, si dentro, come fuori di questa città diversa summa di denaro per sovenimento di essi luoghi pii...», όπου σημειώνεται κατάλογος των αποδεκτών της ελεημοσύνης. Βλ. A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 54, φφ. 143v-144r (olim 102v-103r).

υπηρεσία αποτελούσε σωτήριο εφελτήριο για τη νέα τους ζωή³⁶¹. Για τον λόγο αυτό, η διοίκηση μετά την εξέταση των αιτήσεων των προσφύγων έκανε στις πλείστες των περιπτώσεων αποδεκτό το αίτημά τους και παραχωρούσε ανάλογο βοήθημα ή κάποια δημόσια ή στρατιωτική θέση. Μέσω των επιστολών αυτών εντοπίζονται Κύπριοι διαφόρων κοινωνικών τάξεων, επώνυμοι και ανώνυμοι, πλούσιοι και φτωχοί, άνδρες και γυναίκες, ανεξαρτήτως κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης. Το ποσό που καταβαλλόταν κάθε φορά μεταβαλλόταν ανάλογα με την κοινωνική προέλευση του κάθε αιτητή, καθώς επίσης και με τις υπηρεσίες που είχε παράσχει ο ίδιος ή η οικογένειά του στη Γαληνοτάτη.

Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτού του είδους οι αιτήσεις δεν ήταν αποκλειστικό προνόμιο μόνο των Κυπρίων, αλλά όλων των βενετών υπηκόων της Γαληνοτάτης, που υπέστησαν ζημιές εξαιτίας μίας πολεμικής σύρραξης της Βενετίας με επίδοξους κατακτητές³⁶². Έτσι, αρκετές υπήρξαν οι αιτήσεις, μετά τον πόλεμο του 1570-71, και των στρατιωτών του κυπριακού πολέμου που με την επιστροφή τους στα βενετικά εδάφη ή την απελευθέρωσή τους ζήτησαν οικονομική βοήθεια ή την επανένταξή τους στις στρατιωτικές δυνάμεις³⁶³.

Από την πληθώρα των αρχειακών τεκμηρίων που εντοπίστηκαν παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα κυπρίων προσφύγων, οι οποίοι αιτήθηκαν στη βενετική διοίκηση για οικονομική βοήθεια, για την τοποθέτησή τους σε κάποια υπηρεσία/θέση κ.ά. Από τις πληροφορίες που αντλούνται από τα έγγραφα, αναδεικνύονται οι κακουχίες, τα δεινά που βίωσαν οι αιτητές τη δύσκολη περίοδο του πολέμου, τα όσα ακολούθησαν μετά την κατάληψη του νησιού, καθώς επίσης και η μέριμνα της Βενετίας προς αυτούς. Οι αιτήσεις των προσφύγων ξεκινούν αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου και εντείνονται από τα μέσα της δεκαετίας του 1570, εξαιτίας του χρονικού διαστήματος που μεσολάβησε μέχρι την εγκατάστασή τους στις υπό βενετική κυριαρχία περιοχές ή στη μητρόπολη.

Για παράδειγμα, η Andriana, σύζυγος του αποθανόντος Tomaso Staurin Ciprioto, μετά την απελευθέρωσή της και την εγκατάστασή της στη Βενετία υπέβαλε στις 2 Μαΐου του 1583 αίτηση, ζητώντας την αρωγή της Γαληνοτάτης, τονίζοντας την άσχημη οικονομική της κατάσταση και την προχωρημένη της ηλικία. Συγκεκριμένα, στην αίτησή της σημειώνει ότι ο

³⁶¹ Στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας είναι κατατεθειμένος μεγάλος όγκος αιτήσεων Κυπρίων και εντοπίζεται κυρίως στις αρχειακές σειρές: *Collegio, Supplice di dentro*· *Collegio, Supplice di fuori*· *Senato, Mar*· *Senato, Terra*· *Cinque Savi alla Mercanzia*.

³⁶² Πλουμίδης Γ., *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554-1600)*, Ιωάννινα 1985.

³⁶³ Για αιτήσεις των *stradioti* που πολέμησαν στην Κύπρο βλ. Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας*, σελ. 229-278.

σύζυγός της υπήρξε αρχηγός μίας ομάδας πολιτοφυλάκων («capitano alle cernede») και ένας από τους υπερασπιστές του προμαχώνα Costanzo στα τείχη της Λευκωσίας. Κατά την κατάληψη της πόλης σκοτώθηκε τόσο ο ίδιος όσο και ο ένας εκ των γιών της, ενώ η ίδια με τα τρία της παιδιά (δύο κορίτσια και ένα αγόρι) αιχμαλωτίστηκαν και στάλθηκαν σε σκλαβοπάζαρο της Αλεξάνδρειας. Από τα δεσμά της αιχμαλωσίας κατάφερε να απελευθερωθεί μόνο η Andriana, η οποία εγκαταστάθηκε στη Βενετία και παρακάλεσε τη *Serenissima Signoria* να της παραχωρήσει χρήματα για την απελευθέρωση των τριών παιδιών της, καθώς επίσης και κάποιο εισόδημα για την επιβίωσή της. Λίγο αργότερα, στις 18 Ιουνίου 1583, το Συμβούλιο ενέκρινε το αίτημά της και την χορήγηση τριών δουκάτων το μήνα μέχρι το τέλος της ζωής της. Παράλληλα, το Συμβούλιο έδωσε την υπόσχεση ότι θα φροντίσει για την απελευθέρωση των οικείων προσώπων της³⁶⁴.

Στην παρούσα περίπτωση, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το περγαμινό έγγραφο που βρίσκεται συνημμένο στην αίτηση της Andriana. Το έγγραφο φέρει ημερομηνία 7 Απριλίου 1581 και της το χορήγησαν γνωστές προσωπικότητες της κυπριακής κοινωνίας οι «signor Tucio Costanzo fo del magnifico Alessandro nobile di Cypro, il magnifico signor Mutio Constanzo fo del magnifico miser Giacomo de Cypro, il magnifico signor Ballian Sosomeno fo del magnifico miser Zuane de Cypro». Με αυτό οι παραπάνω πιστοποιούν τα όσα αναφέρει η Andriana στην αίτησή της και ότι η ίδια «e stata vera et legitima consorte della bona memoria de miser Tomaso Staurin, capitano alle cernede in Cipro in la contra di Audimo, il quale nella difesa della lacrimosa città di Nicosia fu deputado con tutta la sua compagnia al belloardo Costanzo». Επιπλέον, τα παραπάνω πρόσωπα, που ανήκαν σε ευγενείς οικογένειες της Κύπρου, σημειώναν ότι, εκτός από την υπεράσπιση του προμαχώνα Costanzo, ο Tomaso μαζί με την ομάδα του πραγματοποίησε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πρωτεύουσας συχνές εξόδους με την ομάδα του, τόσο κατά τη διάρκεια της ημέρας όσο και της νύκτας, προξενώντας σημαντικές απώλειες στο οθωμανικό στρατόπεδο. Η Andriana επισυνάπτοντας στην αίτησή της το περγαμινό σημείωμα των Costanzo και Sosomeno ενίσχυσε ακόμα περισσότερο την αίτησή της προσπαθώντας να εξασφαλίσει το επιθυμητό βοήθημα και την επανένωση της οικογένειάς της. Επίσης, καταδεικνύεται ότι η Andriana διατηρούσε σχέσεις με πρόσωπα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων της κυπριακής κοινωνίας πριν και μετά

³⁶⁴ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 54, φ. 165r (olim 124r).

τον πόλεμο, που είχε ως αποτέλεσμα να καταφέρει να εξασφαλίσει από αυτούς συστατικό γράμμα και δη περγαμηνό³⁶⁵.

Ακόμη μία περίπτωση Κύπριας που αιτήθηκε τη συνδρομή της βενετικής διοίκησης ήταν η Helena Bertucci. Η προαναφερθείσα υπέβαλε αίτηση στις αρχές, ζητώντας σύνταξη για τα όσα προσέφερε ο σύζυγός της κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο Giovanni Battista Bertucci ασκούσε το λειτούργημα του ιατρού στη Λευκωσία και κατά την πολιορκία της Λευκωσίας φρόντιζε τους τραυματίες, ενώ, μετά από παράκληση του στρατιωτικού διοικητή της Αμμοχώστου Marc'Antonio Bragadin, μετέβη κρυφά στην Αμμόχωστο, για να περιθάλψει και εκεί τους τραυματίες. Μετά την κατάληψη της πόλης, ο Giovanni Battista Bertucci κατέφυγε με την οικογένειά του στη Βενετία, όπου λίγο αργότερα απεβίωσε. Τότε, η σύζυγός του, εξαθλιωμένη από τη φτώχεια της, κατέφυγε στις αρχές παρακαλώντας για την αρωγή τους, ούτως ώστε να καταφέρει να επιβιώσει τόσο η ίδια όσο και τα παιδιά της³⁶⁶.

Από την άσχημη μοίρα που έπληξε τους Κυπρίους δεν εξαιρούνται ούτε οι ευγενικής καταγωγής. Η Catherina Singlitico, κόρη του Zacho Singlitico και αδελφή του conte Eugenio, πρώτη σύζυγος του Vernin de Nores και έπειτα του Pietro della Gridia (ή Delagridia), ζήτησε στις 4 Μαρτίου 1591 την αρωγή της Βενετίας εξαιτίας της δύσκολης οικονομικής της κατάστασης. Η «gentil donna Catherina» στην αίτησή της για βοήθημα υπερτονίζει την ευγενική της καταγωγή και τη συνεισφορά και τη θυσία των πέντε αδελφών της, που αγωνίστηκαν στις μάχες της Λευκωσίας υπερασπιζόμενοι την τιμή της Γαληνοτάτης. Επιπλέον, κατά την κατάληψη της πόλης, ο δεύτερος της σύζυγος Pietro μαζί με ένα της υιό σκοτώθηκαν, ενώ η ίδια με τον υιό της Francesco σύρθηκαν στην αιχμαλωσία. Μετά την απελευθέρωση τους, εγκαταστάθηκαν στη Βενετία και ζούσαν σε μεγάλη ένδεια. Μαζί τους διέμενε και η ανιψιά της, η Margarita, κόρη του αποθανόντος Mautio Zimbletti. Αναγνωρίζοντας η διοίκηση την ευγενική της καταγωγή και τις υπηρεσίες που προσέφερε η οικογένειά της, η Σύγκλητος αποφάσισε στις 30 Μαρτίου 1591 να της παραχωρήσει 200 δουκάτα, με σκοπό να αποκτήσει και πάλι η Catherina την οικονομική της ευρωστία³⁶⁷.

Δύο ακόμη ευγενικής καταγωγής Κύπριες που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία και πριμοδοτήθηκαν από τη Σύγκλητο ήταν οι «provere donne Elena et Paula Flatro», οι οποίες έλαβαν στις 23 Ιουνίου 1584 μηνιαίο βοήθημα 1,5 δουκάτο μέχρι το τέλος της ζωής τους. Στην απόφαση της Συγκλήτου σημειώνονται ως μοναχές με τα ονόματα «Eugenia et Macaria

³⁶⁵ A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 87, χ.α. (2 Μαΐου 1583).

³⁶⁶ Μαλτέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 34-35.

³⁶⁷ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 61, φφ. 43v-44r (olim 15v-16r) A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 119, χ.α. (4 Μαρτίου 1591).

monache dell'ordine di San Basilio». Η πρώτη ήταν σύζυγος του Marco Singlitico και η δεύτερη του Tomaso Palol, «tutti doi delli principali cavalieri et feudatarii di Nicosia» και στο έγγραφο αυτοί σημειώνονται ως θανόντες³⁶⁸. Η Elena Flatro-Singlitico, μετέπειτα μοναχή Eugenia, διετέλεσε το χρονικό διάστημα 1616-1620 ηγουμένη του ορθόδοξου μοναστηριού που ίδρυσε το 1599 ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρος³⁶⁹. Η Paula Flatro, μετέπειτα μοναχή Macaria, εκτός από το βοήθημα που πήρε, της παραχωρήθηκαν επιπλέον 20 δουκάτα (5 Σεπτεμβρίου 1585). Οι *Cinque Savii alla Mercanzie* ενέκριναν το ποσό αυτό εξαιτίας της φτώχειας της και της επιθυμίας της να μεταβεί σε γυναικείο μοναστήρι στην Κέρκυρα³⁷⁰.

Επίσης, οικονομική βοήθεια ζήτησε μια ομάδα Κυπρίων, οι οποίοι αιχμαλωτίστηκαν κατά την κατάληψη του νησιού και υπηρέτησαν ως κωπηλάτες στον οθωμανικό στόλο. Κατά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571), οι αιχμάλωτοι αυτοί κατάφεραν να ελευθερωθούν και να επιβιβαστούν στη γαλέρα του *capitano* Julio Rosa Zarrettino. Ωστόσο, κατά τη σύνταξη της αίτησής τους στις 5 Μαΐου 1574, βρίσκονταν για αρκετό καιρό αγκυροβολημένοι στη Ζάρα στη γαλέρα του Zarrettino. Σημειώνουν, ακόμη, ότι έχουν πληρωθεί τρεις ή τέσσερις φορές και υπολείπονταν να τους καταβληθούν ακόμη αρκετοί μισθοί. Για τον λόγο αυτό, όπως αναφέρουν οι «proveri Cypriotti, non havemo il modo di continuar in queste scala perchè havemo perso la patria, li parenti, la robba et non havemo sustantia alcuna in quello mondo» και ζητούν το συντομότερο να τους αποδοθούν και οι υπόλοιποι μισθοί τους. Την αίτηση υπογράφουν εννέα Κύπριοι οι: Francesco de Janni, Zegno, Thodori de Luchi, Giacomo de Giulio Martinengo, Filippo de Piero, Zorzi de Perin, Marco di Lario, Manoli di Alexi και Francesco. Όπως σημειώνεται στο περιθώριο του εγγράφου, η αίτησή τους εξετάστηκε είκοσι ημέρες μετά (24 Μαΐου 1574) από τον *Provveditore all'Armar*, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την μισθοδοσία των πληρωμάτων των πολεμικών πλοίων³⁷¹.

Εκτός από οικονομική βοήθεια, οι Κύπριοι ζήτησαν την τοποθέτησή τους σε κάποια στρατιωτική ή διοικητική θέση. Χαρακτηριστικά στις 7 Ιανουαρίου 1583 η βενετική διοίκηση επιβεβαίωσε την εκλογή του Thomaso Selumi, υιού του Francesco από τη Λευκωσία, στη θέση του αποβιώσαντα Alesio di Beni. Ο *capitano di Padoa* Andrea Foscarini ζήτησε να προσληφθεί ο Thomaso στο *officio alla porta sarasinesca*, που βρισκόταν στην πύλη που

³⁶⁸ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 55, φ. 78v (olim 50v).

³⁶⁹ Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 39-44. Για τη μοναχή Ευγενία βλ. υποενοότητα *Κύπριες μοναχές στο ορθόδοξο γυναικείο μοναστήρι της Βενετίας*.

³⁷⁰ A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, Prima Serie, b. 137, φ. 150r-v.

³⁷¹ A.S.V., *Collegio*, Supplice di Dentro, flz. 5, φ. 263r.

οδηγούσε στην ακρόπολη της Πάδοβας. Εξαιτίας των εξαιρέτων πληροφοριών που έλαβε ο *capitano* για το πρόσωπο του Thomaso, πρότεινε και ζήτησε από τη διοίκηση την πρόσληψή του με μηνιαίο μισθό 15 λιρών³⁷².

Την παραχώρηση εδαφών από τη βενετική διοίκηση ζήτησε στις 7 Μαΐου 1581 ο ελληνοκυπριακής καταγωγής Giacomo Strambali «feudatario nel Regno di Cipro». Στην αίτηση του προς το *Collegio* ως «servitor fedelissimo et suddito di questo Stato» εξιστόρησε τα όσα προσέφερε κατά τη διάρκεια του πολέμου και την αιχμαλωσία του στην Κωνσταντινούπολη. Με την απελευθέρωσή του κατέφυγε στη Βενετία, όπου ζήτησε από το *Collegio* να εγκρίνει το αίτημά του για ενοικίαση γης, στο «scoglio nominato selva nel territorio di Zara»³⁷³. Επίσης, ένα χρόνο αργότερα (25 Φεβρουαρίου 1582), ο Giacomo, που υπηρετούσε στα στρατιωτικά τμήματα της Βερόνας, ζήτησε από τη Σύγκλητο την αύξηση του μηνιαίου μισθού του. Για να ενισχύσει την αίτησή του, πρόσθεσε τις υπηρεσίες που προσέφερε ως *capitano di fanti* στην Κεφαλονιά και αυτές στη Βερόνα. Εν τέλει, στις 31 Μαρτίου 1583 η Σύγκλητος ενέκρινε το αίτημά του και του αύξησε το μισθό από 15 σε 18 δουκάτα το μήνα, αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες που προσέφερε στη Γαληνοτάτη και τα δεινά που υπέστη τόσο ο ίδιος όσο και η οικογένειά κατά τον κυπριακό πόλεμο³⁷⁴.

Η επίκληση των Κυπρίων στις υπηρεσίες που προσέφεραν στη Γαληνοτάτη κατά τη διάρκεια του πολέμου και της πίστης τους προς αυτήν υπήρξαν πάντοτε το κυρίαρχο στοιχείο στις περισσότερες αιτήσεις που έχουν εντοπιστεί. Σημαντικό κομμάτι του εγγράφου καταλαμβάνει αρχικά η αφοσίωσή του αιτητή στη Βενετία, οι υπηρεσίες που προσέφερε ο ίδιος ή οι συγγενείς του, η κατάληξή του μετά τον πόλεμο και, τέλος η δύσκολη οικονομική κατάσταση που βίωσε μετά την απώλεια των περιουσιακών του στοιχείων και της πατρίδας του. Στο τέλος του εγγράφου, σε μερικές γραμμές παραθέτει το αίτημά του παρακαλώντας τη βενετική διοίκηση να δείξει συμπόνια απαλλάσσοντάς τον από τη μιζέρια του και ικανοποιώντας το αίτημά του.

Ακόμη και αρκετά χρόνια αργότερα, οι απόγονοι των κυπρίων προσφύγων, για να ενισχύσουν τις αιτήσεις τους, σημειώνουν τις υπηρεσίες και τις θυσίες των προγόνων τους για χάρη της Γαληνοτάτης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι δύο υιοί του Emanuel Fini, Vincenzo (1606-1659) και Girolamo (1621-1685). Ο Emanuel εγκαταστάθηκε στη Βενετία

³⁷² A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 54, φ. 234r-v (olim 193r-v)· A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 89, χ.α. (7 Ιανουαρίου 1583).

³⁷³ A.S.V., *Collegio*, Suppllice di Fuori, flz. 335 (1581), χ.α.· πρβλ. Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες (1554-1600)*, σελ. 65 εκ παραδρομής λανθασμένη αρχειακή ένδειξη.

³⁷⁴ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 54, φ. 145r (olim 104r)· A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 87, χ.α. (31 Μαρτίου 1583).

μετά την κατάληψη του νησιού, ενώ ο πατέρας και τα τέσσερα αδέρφια του σκοτώθηκαν στις μάχες της Λευκωσίας. Το 1646 οι υιοί του, Vincenzo και Girolamo, αιτήθηκαν στο Μεγάλο Συμβούλιο να εξαγοράσουν τη βενετική ευγένεια έναντι του ποσού των 100.000 δουκάτων έκαστος. Η πρακτική αυτή ήταν απόρροια της βενετοτουρκικής σύρραξης στην Κρήτη και το εν λόγω συμβούλιο, εξαιτίας της έλλειψης ρευστότητας και αδυναμίας να καλύψει τις πολεμικές δαπάνες, αποφάσισε να απονείμει τη βενετική ευγένεια σε όποιον ήταν διατεθειμένος να καταβάλει το ποσό των 100.000 δουκάτων. Η οικογένεια Fini είχε καταφέρει να δημιουργήσει μια τεράστια για τα δεδομένα της εποχής οικονομική και κτηματική περιουσία, με αποτέλεσμα τα δύο αδέρφια να εξαγοράσουν στις 2 Δεκεμβρίου 1649 τη βενετική ευγένεια έναντι του ποσού των 200.000 δουκάτων, λαμβάνοντας τον τίτλο του πατρικίου. Στην αίτησή τους τόνισαν τις υπηρεσίες και τα ποσά που δαπάνησε ο παππούς τους Demetrio Fini για την άμυνα της Λευκωσίας, καθώς επίσης και το γεγονός ότι απώλεσε την ίδια του τη ζωή και εκείνης των τεσσάρων παιδιών του³⁷⁵.

Όπως έχει καταδειχθεί, η βενετική διοίκηση προσπάθησε με κάθε μέσο να βοηθήσει τους κύπριους πρόσφυγες. Η εγκατάσταση μίας μεγάλης πληθυσμιακής ομάδας σε περιοχές του *Stato da Mar* και στη βενετική μητρόπολη επέσυρε αρκετούς κινδύνους στην τοπική κοινωνία και οικονομία. Συχνές ήταν οι αντιδράσεις των εγχωρίων για την κατάσταση που επικρατούσε με την άφιξη των προσφύγων, που πολλές φορές τους οδήγησαν σε συγκρούσεις με αυτούς και η επικαιρότητα του φαινομένου είναι συγκλονιστική. Ενδεικτικό της εξαθλίωσης των προσφύγων αποτελεί έκθεση του γενικού προνοητή και ανακριτή της Κρήτης, Giacomo Foscarini, το 1574, ο οποίος υπογράμμισε προς τον δόγη Alvisio Mocenigo, την άθλια κατάσταση των Κυπρίων. Χαρακτηριστικά σημείωσε ότι οι «*miserabili ciprioti*» κυκλοφορούσαν στους δρόμους των Χανίων και του Χάνδακα ρακένδυτοι, πεινασμένοι και σε άθλια κατάσταση³⁷⁶. Η αύξηση του πληθυσμού των δύο πόλεων εξαιτίας των προσφύγων είχε επιπτώσεις και στην καθημερινή ζωή των κατοίκων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μεγάλο επισιτιστικό και κοινωνικό πρόβλημα. Η θέα των προσφύγων δεν διέφερε κατά πολύ από τις υπόλοιπες βενετικές περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν. Σημαντικές αντιδράσεις από τους εγχωρίους παρατηρήθηκαν και κατά την εγκατάσταση των Κυπρίων-Μονεμβασίων-Ναυπλιωτών στην Πόλα της Ίστριας το 1578, οι οποίοι τους δημιούργησαν σοβαρά

³⁷⁵ Παπαδάμου, «Κύπριοι στη Βενετία», σελ. 228, 238-240. Για την εξαγορά της βενετικής ευγένειας και την ένταξη οικογενειών στους κόλπους των πατρικίων βλ. ενδεικτικά Lane F., “The Enlargement of the Great Council of Venice”, στο: J. Rame and W. Stockdale (επιμ.), *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, Toronto 1971, σελ. 237-274. Cowan, “New Families in the Venetian Patriariate 1646-1718”, *AV* 23/1-2 (1985), σελ. 55-75. Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, v. II, σελ. 631-695.

³⁷⁶ Τσιγκάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 184-185.

προβλήματα (λ.χ. θανάτωση των ζώων τους, κλοπές κ.ά.)³⁷⁷. Συνεπώς, η βενετική διοίκηση έψαχνε διάφορους τρόπους, για να ανακουφίσει τους πρόσφυγες, χωρίς ωστόσο να δημιουργείται πρόβλημα στην εσωτερική της διοίκηση.

3.2. Κοινωνικές κατηγορίες των προσφύγων

Με την προσάρτηση της Κύπρου στο βενετικό *Stato da Mar* (1489) οι επικυρίαρχοι κράτησαν αμετάβλητο το θεσμικό πλαίσιο του φεουδαρχικού συστήματος του βασιλείου. Η μακρόχρονη αποικιακή τους πείρα τούς δίδαξε ότι η ριζική διαφοροποίηση των θεσμών, που καθόριζαν τον καθημερινό βίο των υπηκόων τους, θα μπορούσε να οδηγήσει σε δυσάρεστες πολιτικές και κοινωνικές αναστατώσεις. Με την ένταξη της Κύπρου στον βενετικό αποικιακό κορμό και την κατάργηση της βασιλείας η διοίκηση του νησιού ασκείτο πλέον από βενετούς αξιωματούχους. Παράλληλα, οι Βενετοί κατήργησαν την Υψηλή Αυλή (*Haute Cour*), πράξη που ακύρωνε τα πολιτικά προνόμια των ευγενών και των φεουδαρχών, και την αντικατέστησαν με το Μεγάλο Συμβούλιο, ούτως ώστε να μην αποκλειστεί οριστικά η άρχουσα τάξη από τη διοίκηση. Στο νεοσύστατο Συμβούλιο λάμβαναν μέρος όλα τα άρρενα μέλη της ανώτερης κοινωνικής τάξης του νησιού, που είχαν συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους. Η νέα αυτή κοινοτική συσσωμάτωση ονομάστηκε *communitas* ή *universitas nobilium, feudatorum et burgensium*. Ως *burgenses* εννοούνταν τα εύπορα στοιχεία της Λευκωσίας, ως επί το πλείστον ελληνοκυπριακής καταγωγής³⁷⁸.

Καθ' όλη τη διάρκεια της βενετικής παρουσίας στο νησί η συνεργασία της ανώτερης κοινωνικής τάξης με τους επικυρίαρχους υπήρξε στενή παρά τη γενικότερη δυσαρέσκεια που υπέβασκε από πλευράς των πρώτων. Στενότερη συνεργασία των δύο μερών επιτεύχθηκε λίγα χρόνια πριν από την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς, όταν το 1566 η Βενετία αποφάσισε τη δημιουργία ενός Συμβουλίου, αποτελούμενο από έντεκα μέλη της ανώτερης τάξης των Κυπρίων, τα οποία θα προσέφεραν βοήθεια στον βενετό τοποτηρητή³⁷⁹.

Κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας (1489-1571), η αριστοκρατία στην Κύπρο περιελάβανε οικογένειες γαλλικής, ισπανικής, βενετικής, συριακής και ελληνοκυπριακής καταγωγής, οι οποίες συνέθεταν τον κορμό της φεουδαρχίας και της ανώτερης κοινωνικά και

³⁷⁷ Κωνσταντινίδη, «Η άλλοτε εν Πόλα της Ίστριας ελληνική κοινότης», σελ. 508-524.

³⁷⁸ Arbel, "The Cypriot Nobility", σελ. 177-178· ο ίδιος, «Η Κύπρος υπό βενετική κυριαρχία», σελ. 460-461, 489-490· Ντόκος Κ., «Οι κοινότητες των λαϊκών τάξεων στη βενετοκρατούμενη Κύπρο», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 390-391.

³⁷⁹ Collenberg. «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 827-829.

οικονομικά τάξης. Η προνομιούχα αυτή ελίτ, αποτελούμενη περίπου από εκατόν ογδόντα έως διακόσιες οικογένειες ευγενών (*nobili*) και φεουδαρχών (*feudati*), αποκόμιζε σημαντικά εισοδήματα από τα φέουδά της. Όσοι κατείχαν φέουδα ονομάζονταν *feudati* ή *feudatarii*, ενώ όσοι δεν κατείχαν έφεραν τον τίτλο *nobiles* ή *nobili*³⁸⁰. Ορισμένες από τις παραπάνω οικογένειες έλαβαν τις γαίες τους από την εποχή των Λουζινιάν και με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού κατάφεραν να αναγνωριστούν από τους Βενετούς. Παράλληλα, οι νέοι κυρίαρχοι προχώρησαν και στην ενοικίαση ή στην πώληση φέουδων των Λουζινιάν και στην πλειοδότηση τίτλων με σκοπό την συλλογή χρημάτων για την ενίσχυση του δημόσιου ταμείου³⁸¹.

Στην πρωτεύουσα του νησιού, όπου ήταν εγκατεστημένος ο κρατικός μηχανισμός, οι ευγενείς διέθεταν επιβλητικά αρχοντικά, καθώς επίσης και αγροκίες στα φέουδά τους. Από την τάξη αυτή ξεχώριζαν κυρίως δέκα οικογένειες, οι οποίες διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο στα δρώμενα του νησιού παρεμβαίνοντας στις αποφάσεις του συμβουλίου της κοινότητας των ευγενών και των φεουδαρχών, μονοπωλώντας τα δημόσια αξιώματα και απολαμβάνοντας το μεγαλύτερο κομμάτι της αγροτικής παραγωγής: Singlitico, Podocataro, de Nores, Sozomeno, Negron, Costanzo, Davila, Fabrice, Flatro, Acres (ή Dacres). Η οικονομική δύναμη και το κύρος των οικογενειών αυτών ενισχύθηκαν κατά τη βενετική περίοδο εξαιτίας των δοσοληψιών τους και των στενών δεσμών που ανέπτυξαν με τους επικυρίαρχούς τους, καθώς επίσης και από τις επιγαμίες που σύναψαν με βενετούς πατρικούς³⁸². Η επιδίωξη των ανώτερων στρωμάτων της τοπικής κοινωνίας για ανάληψη δημόσιων και εκκλησιαστικών αξιωμάτων αποσκοπούσε τόσο στην εισοδηματική τους ενίσχυση, όσο και στην οικονομική εξασφάλιση των νεότερων μελών τους, που δεν αποκόμιζαν κάποια κτηματική περιουσία εξαιτίας της μεταβίβασης της περιουσίας στα πρωτότοκα παιδιά³⁸³.

Εκτός από την συμμετοχή τους στη διοίκηση του νησιού, κάποιοι από τους ευγενείς και φεουδάρχες κατάφεραν να εξαγοράσουν βαρονικούς τίτλους από τη Γαληνοτάτη, μετά την εξαφάνιση των παλαιών κατόχων τους. Οι Singlitico και οι de Nores, οικογένειες με μεγάλη οικονομική επιφάνεια, απέκτησαν τον κληρονομικό τίτλο του κόμητα τη δεκαετία του

³⁸⁰ Αυτόθι, σελ. 831-832.

³⁸¹ Αριστείδου Α., «Ενοικιάσεις και πωλήσεις φέουδων επί Βενετοκρατίας στην Κύπρο κατά την περίοδο 1509-1517», *EKEE* 23 (1997), σελ. 115-123.

³⁸² Μερικά παραδείγματα ευγενών οικογενειών της Κύπρου που σύναψαν επιγαμίες με βενετικές οικογένειες ήταν: λ.χ η de Nores με τους Querini, Orio, Pesaro, Corner' η Podocataro με τους Pesaro, Querini, Michiel, και Zorzi' η Singlitico με Pesaro και Barbarigo κ.ά. Βλ. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 496' Collenberg. «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 829 παραπ. 40, 834-837' Παταπίου, «Ο κύπριος έμπορος Florio Audet», σελ. 147-148.

³⁸³ Arbel, "The Cypriot Nobility", σελ. 175-190' ο ίδιος, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 490-491' Αριστείδου Α., «Πλούσιοι και φτωχοί στη βενετοκρατούμενη Κύπρο», στο: Μαλτέζου Χ. (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 385' Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 86-87.

1520. Συγκεκριμένα, ο Eugenio (Zegno) Singlitico έλαβε τον τίτλο του conte de Rochas το 1521 και ο Zuan de Nores αυτόν του conte di Tripoli το 1529. Επίσης, τον τίτλο του conte di Jaffa (Ιόππης) έλαβε το 1476 ο Giorgio Contarini, εξαδέλφος της βασίλισσας Caterina Cornaro³⁸⁴. Οι παραπάνω τίτλοι προέρχονταν από τα σταυροφορικά κρατίδια στη Συρία και στη Παλαιστίνη³⁸⁵.

Ανεξαρτήτως οικονομικής επιφάνειας και αξιωμάτων, οι ευγενείς της Κύπρου κλήθηκαν κατά τη διάρκεια του βενετοτουρκικού πολέμου να υπερασπιστούν το νησί και τις περιουσίες τους. Έτσι, η άρχουσα τάξη, εκτός από το έμπυχο υλικό που παρείχε για την άμυνα της πόλης, δαπάνησε σημαντικά ποσά για την ολοκλήρωση των οχυρωματικών έργων. Η μοίρα των ευγενών κρίθηκε στις μάχες της Λευκωσίας και όσοι γλίτωσαν από τις σφαγές είτε σύρθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής είτε μετοίκησαν στη Δύση, ενώ ελάχιστοι παρέμειναν στο νησί. Σύμφωνα με τους χρονικογράφους του πολέμου, ο αριθμός των ευγενών που έχασαν τη ζωή τους στις μάχες της Λευκωσίας ήταν ιδιαίτερα μεγάλος. Όσον αφορά την Αμμόχωστο, η συμμετοχή των ευγενών στην άμυνα της πόλης ήταν ιδιαίτερα μικρή σε σύγκριση με αυτή της Λευκωσίας, εξαιτίας της συγκέντρωσής τους στην πρωτεύουσα. Κατά την παράδοση της Αμμοχώστου από τον Marc'Antonio Bragadin, άλλοι από τους αμυνόμενους σφαγιάστηκαν και άλλοι αιχμαλωτίστηκαν. Εξαιτίας της παράδοσης της πόλης οι Οθωμανοί συνέλαβαν μικρό αριθμό αιχμαλώτων. Όσοι κατάφεραν να γλιτώσουν είτε εγκατέλειψαν το νησί είτε προτίμησαν να συμβιβαστούν με τη νέα τάξη πραγμάτων. Ιδιαίτερα τα μέλη της ανώτερης κοινωνικής τάξης που δήλωσαν υποταγή στους Οθωμανούς, παρέμειναν στο νησί συμμετέχοντας στη οθωμανική διοίκηση και εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο ολόκληρη ή μέρος της περιουσίας τους. Οι περισσότεροι για το επιτύχουν αυτό αλλαξοπίστησαν και αυτό εξάγεται από το γεγονός ότι μη μουσουλμάνοι δεν μπορούσαν να καταλάβουν αξιώματα³⁸⁶.

Τέτοια περίπτωση δήλωσης υποταγής αποτελεί η περίπτωση των τριών στρατιωτικών διοικητών των βουνών Zuanne και Pier Paolo Singlitico και Scipio Caraffa, οι οποίοι μετά την κατάληψη της Λευκωσίας παρουσιάστηκαν στο στρατόπεδο του Lâla Mustafâ Pacha με πλήθος ιερέων και πολιτοφυλάκων (*cernide*). Προς ανταπόδοση της πράξης αυτής, ο οθωμανός διοικητής παρέδωσε στους τρεις διοικητές ως δώρα τιμάρια και χωριά. Επιπλέον, αποφυλάκισε τις συζύγους και τα παιδιά τους που είχαν αιχμαλωτιστεί. Ο Scipion Caraffa

³⁸⁴ Collenberg. «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 832.

³⁸⁵ Arbel, "Greek Magnates in Venetian Cyprus", σελ. 330. Richard J., "Pairie d' Orient latin: Les quatre baronnies des royaumes de Jerusalem et de Chypre", *RHDFÉ* 27 (1950), σελ. 67-88. ο ίδιος, *Orient et Occident au Moyen Age: Contacts et relations XIIe-XIVe siecles*, London 1976, κεφ. XV.

³⁸⁶ Collenberg. «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 840-841.

κατάφερε επίσης να απελευθερώσει την αδελφή του κόμητα de Rochas Eugenio Singlítico³⁸⁷. Η ενέργεια αυτή από μέρους του πασά δεν ήταν πράξη φιλευσπλαχνίας, αλλά αποσκοπούσε στον παραδειγματισμό και στη γρηγορότερη παράδοση του νησιού από τους αμυνόμενους. Επίσης, κατά τη διάρκεια του πολέμου ένα μέλος της οικογένειας Bustron, ο Zuanne, ασπάστηκε το μουσουλμανισμό και ανέλαβε καθήκοντα γραμματέως του οθωμανού διοικητή. Τέλος, με τη λήξη του πολέμου ορισμένα μέλη ευγενών οικογενειών όπως των de Nores (2), Podocataro (1), Costanzo(1), Muscornio(1), Flatro(1), Bustron(1), Lusignan(1) δήλωσαν υποταγή εξασφαλίζοντας μέρος των περιουσιών τους³⁸⁸.

Ακριβής καταγραφή των μελών της ανώτερης κοινωνικής τάξης και γενικότερα όλων των υπερασπιστών που έχασαν τη ζωή τους στις μάχες της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου ή αιχμαλωτίστηκαν δεν έχει διασωθεί. Συνεπώς, τα ονόματα των θανόντων, των υπερασπιστών ή των αιχμαλώτων αντλούνται αποσπασματικά τόσο από τις περιγραφές των χρονικογράφων του πολέμου, εκ των οποίων οι περισσότεροι υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων, όσο και από αιτήσεις των προσφύγων ή των αιχμαλώτων προς τη βενετική διοίκηση ή σε άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις (λ.χ. ισπανό βασιλέα). Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι αιτήσεις όσων διασώθηκαν εξαιτίας των πληροφοριών που παραθέτουν, αφού, για να γίνουν πιστευτά τα όσα ισχυρίζονταν και για να ευοδωθεί το αίτημά τους, σημειώνουν αρκετές λεπτομέρειες σχετικές με τον πόλεμο, την οικογενειακή τους κατάσταση, τα πρόσωπα με τα οποία σχετίζονταν, τον τόπο της αιχμαλωσίας του κ.ά.

Από δημοσιευμένες πηγές μάς γίνονται γνωστά αρκετά μέλη των κάτωθι ευγενών και αστικών οικογενειών που έχασαν τη ζωή τους ή αιχμαλωτίστηκαν:

Θανόντες

2 Acres (Dacres)	8 de Nores	9 Seba
2 Alemani	5 Ficardi	18 Singlítico
11 (ή 9) Attar	11 Flatro	12 Sosomeno
3 Babin	6 Gibelet	6 Strambali
9 Benedetti	4 Goneme	1 Tripoli
2 Bibi	6 Jerusalem	7 Vernin
4 Bragadin	1 Lacana	3 Zaccaria
4 Buccari	2 Lascari	5 Zappi
9 Bustron	2 Laze (Layze)	4 Zerba
3 Calife/Calufe	4 Lusignan	
1 Capadoca	5 Martinengo	

³⁸⁷ Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 86.

³⁸⁸ Collenberg, «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 838-839.

5 Chappes	1 Milani
2 Chevides	4 Mistachiel
3 Circassi	5 Muscorno
1 Contostefano	3 Mustatori
1 Cornaro	8 Podocataro
4 Costanzo	2 Palaeologo
2 Decressi	3 Sansoni

Αιχμάλωτοι

11 Costanzo	1 Goneme	20 Podocataro
8 Bustron	5 Lusignan	9 Rames
10 Flangin	7 Muscorno	
18 Flatro	12 Nores	

Quarti G., *La guerra contro il Turco a Cipro e a Lepanto: 1570-1571. Storia documentata*, Venezia 1935· Collenberg, “Les litterae hortatoriae accordées par les papes”, σελ. 13-167· ο ίδιος, «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 841· Κακλαμάνης Σ., *Andrea Cornaro. Historia Candiana. Μια αφήγηση του Δ΄ βενετοτουρκικού πολέμου (1570-1573). Κύπρος-Ναύπακτος, Λευκωσία 2017*, σελ. 487-494.

Στον αντίποδα της ανώτερης κοινωνικής τάξης βρίσκονται οι καλλιεργητές της γης που χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, στους παροίκους (*parici*) και στους ελεύθερους χωρικούς ή φραγκομάτους (*francomati*). Στην πλειονότητά του το λαϊκό αυτό στρώμα αποτελείται κυρίως από ελληνοκυπριακής καταγωγής χωρικούς και καταλαμβάνει το 80-85% του συνολικού πληθυσμού. Αναμφίβολα, αυτή η κοινωνική τάξη αποτελεί την ενδεέστερη οικονομικά τάξη του νησιού, καθώς επίσης και την πιο καταπιεσμένη. Εγκατεστημένοι στα εννιακόσια περίπου χωριά της κυπριακής υπαίθρου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι με τη γη και εξαρτημένοι από τα φεουδαρχικά κτήματα (ιδιωτικά, δημόσια, εκκλησιαστικά).

Οι δύο αυτές κατηγορίες, οι πάροικοι και οι ελεύθεροι χωρικοί, παρά τη σχετική ομοιομορφία τους σε κοινωνικό αλλά και σε οικονομικό επίπεδο, παρουσιάζουν διαφορές σχετικά με το εργασιακό τους καθεστώς και τις υποχρεώσεις τους. Αρχικά, οι δύο αυτές κατηγορίες δεν διαθέτουν δικά τους κτήματα και η γη που καλλιεργούν ανήκει στον εκάστοτε φεουδάρχη τους. Στον τελευταίο οι πάροικοι οφείλουν το 1/3 ή τα 2/3 τόσο της αγροτικής όσο και της κτηνοτροφικής παραγωγής, καθώς επίσης και ένα ετήσιο χρηματικό ποσό του ύψους περίπου των 15 έως 23 βυζαντινών. Επίσης, στα άρρενα μέλη των παροίκων (ηλικίας 15-60) επιβαλλόταν δύο ή τρεις ημέρες την εβδομάδα να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στα κτήματα

των φεουδαρχών τους (θεσμός αγγαρείας) κ.ά.³⁸⁹. Από την άλλη, οι ελεύθεροι χωρικοί απολάμβαναν μία πιο ευνοϊκή μεταχείριση, αφού παρέδιδαν στον φεουδάρχη ένα ποσοστό από την συνολική τους παραγωγή που κυμαινόταν άλλοτε από το ¼ έως το ½ και άλλοτε από το ½ έως το ¼¹⁰ και επίσης δεν του πλήρωναν κάποιο ετήσιο χρηματικό ποσό, ούτε ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται κάποιες ημέρες της εβδομάδας στα κτήματά του. Ακόμη, οι ελεύθεροι χωρικοί ήταν αναγκασμένοι δέκα ημέρες τον χρόνο να εργάζονται κυρίως στα οχυρωματικά έργα (θεσμός αγγαρείας). Η ουσιώδης διαφορά των δύο αυτών κατηγοριών ήταν ότι οι πάροικοι βρίσκονταν σε καθεστώς δουλείας, αφού ήταν άμεσα εξαρτημένοι από τον φεουδάρχη τους, δεν είχαν δικαίωμα εγκατάλειψης των κτημάτων και γενικότερα αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα του φέουδου³⁹⁰. Αντίθετα, οι ελεύθεροι χωρικοί μπορούσαν να απομακρυνθούν από τα κτήματά τους και να εγκατασταθούν στα αστικά κέντρα, εντασσόμενοι κατ' αυτόν τον τρόπο στα κατώτερα λαϊκά στρώματα των πόλεων. Κοινό τους στοιχείο ήταν η οικονομική τους ένδεια και η καταπίεση που υφίσταντο τόσο από τους κυρίους τους όσο και από τη βενετική διοίκηση, με αποτέλεσμα τα ζητήματα αυτά να αποτελέσουν ανασταλτικό παράγοντα στη στρατιωτική συνεισφορά των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων κατά τη διάρκεια του πόλεμου³⁹¹.

Ανάμεσα στην ανώτερη κοινωνική τάξη και στα λαϊκά στρώματα βρίσκεται η αστική τάξη των πόλεων. Στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού, στη Λευκωσία και την Αμμόχωστο, οι αστοί συγκροτούσαν τα εύπορα στρώματα της κοινωνίας. Στην πρωτεύουσα του νησιού, οι εύποροι αστοί (*burgenses*) συμμετείχαν στο κοινοτικό σώμα των ευγενών και των φεουδαρχών χάρη στην οικονομική τους ευμάρεια. Τα πρόσωπα αυτά ήταν κυρίως ελληνοκυπριακής καταγωγής και η οικονομική τους ευρωστία προερχόταν πρωτίστως από την εκμετάλλευση της γης παρά από τις αστικές τους ασχολίες, η οποία επετεύχθη μετά την αγορά ή την ενοικίαση κτημάτων από το δημόσιο. Κάποιοι *burgenses* απέκτησαν οικονομική επιφάνεια ως έμποροι, στρατιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι, γιατροί, συμβολαιογράφοι,

³⁸⁹ Για τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των παροίκων βλ. Αριστείδου, «Πλούσιοι και φτωχοί», σελ. 376-381. Αναλυτικά για τις υποχρεώσεις των παροίκων βλ. Νικολάου-Κονναρή Α., «Συνέχειες και ασυνέχειες στη δουλοπαροικιακή πολιτική της βενετικής διοίκησης στην Κύπρο», στο: Κ. Λαμπρινός (επιμ.), *Κοινωνίες της υπαίθρου στον βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο: διάρθρωση, εξουσίες, αντιθέσεις (13^{ος}-18^{ος} αι.)*, Αθήνα 2019, σελ. 67-83, όπου και εκτενείς βιβλιογραφία.

³⁹⁰ Υπήρξαν και πολλές περιπτώσεις παροίκων που κρυφά εγκατέλειψαν τα φέουδά τους και την Κύπρο, όπως σημειώνει ο βενετός χρονογράφος Marino Sanuto. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι τον Μάρτιο του 1519 υπήρχαν εγκατεστημένοι στη Ρόδο πεντακάσιοι κύπριοι πάροικοι. Για αυτό τον λόγο το Συμβούλιο των Δέκα εξέδωσε διάταγμα που απαγόρευε στους καπετάνιους των πλοίων που απέπλεαν από την Κύπρο να μεταφέρουν πάροικους εάν πρώτα δεν είχαν εξασφαλίσει σχετική άδεια από τις βενετικές αρχές του νησιού. Βλ. Αριστείδου, «Πλούσιοι και φτωχοί», σελ. 376.

³⁹¹ Arbel, "Cypriot Population", σελ. 190-193, 203-211· ο ίδιος, "Roots of Poverty and Sources of Richness in Cyprus under Venetian Rule", στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 351-357· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 88-90.

δικηγόροι κ.ά. Παράλληλα, στην κατηγορία αυτή εντάχθηκαν και άτομα βενετικής προέλευσης (βενετοί *cittadini*), που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο νησί μετά την προσάρτησή του στον βενετικό αποικιακό κορμό. Όλα τα παραπάνω στοιχεία, λοιπόν, μπόρεσαν να συμμετάσχουν στην οργανωμένη κοινότητα της ανώτερης τάξης στη Λευκωσία (*communitas* ή *universitas nobilium, feudatorum et burgensium*)³⁹².

Παράλληλα, εκτός από τους εύπορους αστούς, στις πόλεις διαβιεί μια υποδεέστερη ομάδα, η λαϊκή τάξη (*popolo menudo* ή *popolari*). Αυτή απαρτιζόταν από άτομα που ασχολούνταν κυρίως με χειρωνακτικά επαγγέλματα (*arte meccanica*) και ζούσαν στην πόλη στα όρια της φτώχειας. Στην πλειονότητά τους δεν ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης ούτε είχαν στην διάθεσή τους κτήματα ή άλλα εισοδήματα. Παρόλη την ένδειά τους, στην Λευκωσία και την Αμμόχωστο, ήταν οργανωμένοι άτυπα σε ένα κοινοτικό σώμα που τους επέτρεπε να αποστέλλουν πρεσβείες στη βενετική μητρόπολη εκθέτοντας με τον τρόπο αυτά τα αιτήματά τους³⁹³. Αυτή η τάξη, που τροφοδοτούσε με εργατικό δυναμικό την τοπική βιοτεχνική παραγωγή, βρισκόταν συχνά σε δυσχερή θέση και ενίοτε στα όρια της πείνας. Αυτό παρατηρείται ιδίως σε περιόδους σιτοδείας, είτε εξαιτίας προβλημάτων στην αγροτική παραγωγή του νησιού (ξηρασία, επιδημία ακρίδας κ.ά.), είτε εξαιτίας στρεβλώσεων του βενετικού συστήματος διακυβέρνησης, που ανεχόταν τις καταστροφικές για τα ενδεέστερα κοινωνικά στρώματα –και ασφαλώς κερδοφόρες– πρακτικές των μεγάλων σιτοπαραγωγών³⁹⁴.

Η κοινωνική σύνθεση των δύο μεγάλων αστικών κέντρων, της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Στην πρωτεύουσα ήταν εγκατεστημένη η βενετική διοίκηση, η άρχουσα τάξη (ευγενείς, φεουδάρχες και εύποροι αστοί), τα υπόλοιπα αστικά στοιχεία, οι ξένοι άποικοι και ο απλός λαός (*popolari*). Αντίθετα, στην Αμμόχωστο το αστικό στρώμα των κατοίκων παρουσιάζεται περισσότερο ενιαίο, αφού κυριαρχεί η αστική τάξη εξαιτίας της απουσίας της ανώτερης κοινωνικής ομάδας. Ακόμη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι κάτοικοι των πόλεων απολάμβαναν αστικές ελευθερίες και διάφορες άλλες απαλλαγές σε σχέση με τις υποχρεώσεις των αγροτικών πληθυσμών (τον δουλοπαροικιακό κεφαλικό φόρο, την αγγαρεία, τον φόρο του αλατιού κ.ά.). Για αυτούς τους λόγους, οι χωρικοί επιθυμούσαν να αποκτήσουν αστική ιδιότητα, γεγονός ιδιαίτερα δύσκολο³⁹⁵.

Η πολιτική που ακολούθησε η βενετική διοίκηση του νησιού απέναντι στις παραπάνω κοινωνικές τάξεις παρουσιάζει αρκετές διαφοροποιήσεις. Ο προσεταιρισμός από μέρους της

³⁹² Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 98-104.

³⁹³ Arbel, "Cypriot Population", σελ. 196-203· ο ίδιος, "Urban Assemblies and Town Councils in Frankish and Venetian Cyprus", στο: Θ. Παπαδόπουλλος και Β. Εγκλεζάκης (επιμ.), *ΠΒ' ΔΚΣ, Μεσαιωνικών Τμήμα, τ. Β'*, Λευκωσία 1986, σελ. 205-213· Ντόκος, «Οι κοινότητες των λαϊκών τάξεων», σελ. 387-394· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 91, 100.

³⁹⁴ Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 115-127.

³⁹⁵ Arbel, «Η Κύπρος υπό βενετική κυριαρχία», σελ. 500.

βενετικής διοίκησης τόσο της ανώτερης όσο και της μεσαίας κοινωνικής τάξης, με την παροχή τού δικαιώματος συμμετοχής τους στον διοικητικό μηχανισμό αποσκοπούσε στην αποφυγή δυσάρεστων για αυτήν καταστάσεων. Ωστόσο, η δυσαρέσκεια των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ιδίως της υπαίθρου, εξαιτίας της καταπίεσης που υφίσταντο από τη διοίκηση και τους φεουδάρχες αντικατοπτρίζεται στην απροθυμία τους κατά την εισβολή των οθωμανικών δυνάμεων να συνδράμουν στην άμυνα του νησιού.

Η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού με τον πόλεμο του 1570-71 στιγμάτισε τις ζωές ολόκληρου του πληθυσμού του νησιού. Κοινή μοίρα όλων, ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης, αποτέλεσαν τα δεινά που προκλήθηκαν από τις συνέπειες του πολέμου. Οι πλείστοι έχασαν τις περιουσίες τους, τα προνόμιά τους και τα συγγενικά τους πρόσωπα. Το μεγαλύτερο πλήγμα βίωσαν η ανώτερη και η μεσαία κοινωνική τάξη, οι οποίες πήραν τον δρόμο της προσφυγιάς ευελπιστώντας για ένα καλύτερο μέλλον, πάντα με την αρωγή της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου. Στη Βενετία κατέφυγαν τα περισσότερα μέλη της άρχουσας και μεσαίας τάξης εξαιτίας των προγενέστερων δεσμών τους με τη μητρόπολη και με τους κυρίαρχους.

Στην παρούσα ενότητα, θα γίνει προσπάθεια ανασύστασης ορισμένων χαρακτηριστικών περιπτώσεων οικογενειών από τις δύο αυτές κοινωνικές ομάδες, καθώς επίσης και μεμονωμένων ατόμων από τα λαϊκά στρώματα της Κύπρου, ώστε να καταδειχθεί η προσπάθειά τους για επιβίωση, η εξέλιξή τους μέσα στο βενετικό περιβάλλον, οι σχέσεις τους με το ελληνικό στοιχείο, οι επαγγελματικές τους ασχολίες, οι θρησκευτικές τους αντιλήψεις, ο υλικός πολιτισμός τους κ.ά. Εξαιτίας της πληθώρας των πληροφοριών που συλλέχθηκαν από τα διάφορα αρχεία της Ιταλίας και του εξωτερικού κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν ενδεικτικά τρεις οικογένειες από τα ανώτερα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας και τρεις από την αστική τάξη. Έτσι, επιλέχθηκαν τρεις από τις πιο σημαντικές οικογένειες του νησιού, των Singlitico, των de Nores και των Podocataro, οι οποίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα τοπικά δρώμενα κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας. Όσον αφορά την εύπορη αστική τάξη συμπεριλήφθηκαν οι οικογένειες των Fini, Flangini και de Marico, οι οποίες αντικατοπτρίζουν την επιτυχημένη ένταξη μίας προσφυγικής αστικής οικογένειας στη βενετική κοινωνία της μητρόπολης και την εξέλιξή της σε αυτήν. Τέλος, από τα λαϊκά στρώματα μελετήθηκαν μεμονωμένα πρόσωπα και ο αγώνας τους για επιβίωση στη βενετική μητρόπολη.

Η πραγματοποίηση του εγχειρήματος αυτού αποτέλεσε μία ιδιαίτερα δύσκολη διαδικασία εξαιτίας της πληθώρας των αρχειακών σειρών και τεκμηρίων που έπρεπε να ερευνηθούν και να μελετηθούν, ώστε να εντοπισθούν όλες εκείνες οι πληροφορίες που θα αναδείκνυαν τα στοιχεία που θα ήταν χρήσιμα για την ολοκλήρωση αυτής της μελέτης.

3.2.1. Παραδείγματα ευγενών οικογενειών.

3.2.1.1. Οικογένεια Singlítico.

Η οικογένεια Συγκλητικό (Singlítico/Singritico), πιθανόν ελληνοκυπριακής καταγωγής, συμμετείχε στη διοίκηση του βασιλείου των Λουζινιάν και σταδιακά αναρριχήθηκε στην αριστοκρατία του νησιού. Κατά τη διακυβέρνηση των Λουζινιανών η διατήρηση βυζαντινών θεσμών και η δημογραφική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου επέτρεψαν και, σε κάποιο βαθμό, επέβαλαν τη στελέχωση των βασιλικών και φεουδαρχικών υπηρεσιών με αυτόχθονες Κύπριους και, στη συνέχεια, χριστιανούς από τη Συροπαλαιστίνη. Αυτή η ομάδα μορφωμένων και επαρκώς δίγλωσσων ή πολύγλωσσων γραφειοκρατών περιελάμβανε κληρικούς, αστούς και φραγκομάτους, η σταδιοδρομία των οποίων στη δημόσια υπηρεσία, ιδιαίτερα στο Σέκρετον, υπήρξε κληρονομική παράδοση σε αρκετές οικογένειες. Η συμμετοχή τους τόσο στις διάφορες κρατικές και χωροδεσποτικές υπηρεσίες όσο και στη διοίκηση της Ορθοδόξου Εκκλησίας παρείχε θεσμική συνέχεια, επέτρεπε την κοινωνική κινητικότητά τους (μια νέα αριστοκρατία αξιωματούχων) και αποτελούσε δίαυλο επικοινωνίας και ανταλλαγών ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό, την άρχουσα φραγκική τάξη και τις άλλες εθνοτικές ομάδες.

Οι μορφές του ονόματος των Συγκλητικών (Singriticho, Sinclítico, Singritico, Syngritico, Synglítico, Σεκρετικός, Συνκριτικός, Συνκλητικός, Συγκλητικός) υποδεικνύουν ξεκάθαρα ότι τα μέλη της οικογένειας υπήρξαν παραδοσιακά «γραμματικοί» του *Σεκρέτου*. Το *Σέκρετον* ήταν η υπηρεσία που υιοθετήθηκε από το βυζαντινό *Σέκρετο/Σύγκριτο* με καθήκοντα την τήρηση των αρχείων, στα οποία σημειώνονταν οι γαιοκτήμονες και η φορολογία που όφειλαν, και παράλληλα ήταν υπεύθυνη για τη διαχείριση των κρατικών εσόδων και εξόδων³⁹⁶.

Με την εγκαθίδρυση των Λουζινιάν στο νησί η οικογένεια, παρόλο που έχασε αρχικά το κοινωνικό της γόητρο, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα κοινωνικά δρώμενα του βασιλείου. Κατά τη φραγκική περίοδο, η παλαιότερη μνεία του επωνύμου *σεκρετικός* εντοπίζεται στις 5 Απριλίου του 1261, όταν απεβίωσε ο «κύριος Κωνσταντίνος ο

³⁹⁶ Για την σημασία της λέξης *sekreton* βλ. Richard J. and Papadopoulos T., *Le livre des remembrances de la secrète du Royaume de Chypre (1468-1469)*, Nicosie 1983· Kazhdan A. (εκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. III, New York 1991, σελ. 1865-1866· Νικολάου-Κονναρή, «Συνέχειες και ασυνέχειες», σελ. 55.

Σεκρετικός»³⁹⁷. Μέλη της οικογένειας Συγκλητικών διατέλεσαν γραμματείς και αυλικοί των Λουζινιάν, ιατροί, κληρικοί, ενώ από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα η παρουσία τους γίνεται εντονότερη. Μέλη της σπούδασαν στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, όπως έπραξε ο Ιάκωβος Συγκλητικός στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αποφοιτώντας από την Ιατροφιλοσοφική Σχολή (*artisti*)³⁹⁸. Επίσης, μέλη της οικογένειας έλαβαν μέρος στη διένεξη ανάμεσα στη βασίλισσα Καρλόττα και τον ετεροθαλή αδελφό της Ιάκωβο Β΄ τον νόθο. Από τον τελευταίο έλαβε φέουδα ο Φίλιππος Συγκλητικός και το χρονικό διάστημα 1468-69 και 1473 υπηρέτησε ως καπετάνιος στο φρούριο της Σίγουρης στη Μεσαορία³⁹⁹.

Λίγο πριν από την προσάρτηση του νησιού στον βενετικό αποικιακό κορμό, μέλη των Συγκλητικών ανήλθαν ακόμη περισσότερο οικονομικά, στρατιωτικά και κοινωνικά στην κυπριακή κοινωνία. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα η οικογένεια Singlitico να θεωρείται η πλουσιότερη από όλες τις οικογένειες της ανώτερης κοινωνικής τάξης κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας. Σημαίνουσα θέση στην οικογένεια των Singlitico έλαβαν στις αρχές του 16^{ου} αιώνα οι απόγονοι του Tomaso Singlitico και της Margarita Mistachiel, οι οποίοι απέκτησαν τους Nicolò, Eugenio, Pietro και Francesco. Αρχικά, στις βενετικές πηγές εμφανίζεται ο Nicolò Singlitico, ο οποίος σημειώνεται ως «nobile ciprioto» να κατέχει το αξίωμα του καπετάνιου της Λεμεσού τα έτη 1505 και 1516. Το 1509 ο Nicolò ζήτησε από τη βενετική Σύγκλητο το *civitanado* της Πεντάγειας και το 1516 αγόρασε έναντι του ποσού των 4.000 δουκάτων το χωριό Αναφωτίδα, το οποίο και παραχώρησε ως προίκα στην κόρη του Arrolonia, η οποία νυμφεύθηκε τον βενετό πατρίκιο Bartolomeo, υιό του Andrea Pesaro. Η επιγαμία της οικογένειας Singlitico με αυτής των Pesaro δεν σταμάτησε εκεί, αφού οι αδελφοί του Nicolò, Eugenio και Pietro, προχώρησαν σε γάμους των θυγατέρων τους με μέλη της παραπάνω οικογένειας. Ο μεν Eugenio πάντρεψε την κόρη του με τον Andrea, υιό του

³⁹⁷ Darrouzès J., “Les manuscrits originares de Chypre à la Bibliothèque Nationale de Paris”, *REB* 8 (1950), σελ. 170· Arbel, “Greek Magnates in Venetian Cyprus”, σελ. 327· Beihammer A. (εκδ.), *Griechische briefe und urkunden aus dem Zypern der Kreuzfahrzeit. Die formularsammlung eines königlichen sekretärs im Vaticanus Palatinus Graecus 367*, Nicosia 2007, σελ. 150, 188, 200, 224-226. Για το όνομα και τη σχεδόν κληρονομική ανάληψη αξιωμάτων από τους Συγκλητικούς στο Σέκρετον, καθώς και για τη διαδικασία δημιουργίας μιας νέας αριστοκρατίας αξιωματούχων, βλ. Nicolaou-Konnari A., “Greeks”, στο: A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005, σελ. 29-30, 50-51, 41-57.

³⁹⁸ Betto, “Nove ricerche sui studenti Ciprioti”, σελ. 52, 66. Για τα διάφορα επαγγέλματα μελών της οικογένειας Συγκλητικών βλ. Arbel, “Greek Magnates in Venetian Cyprus”, σελ. 327-328.

³⁹⁹ Collenberg, “Études de prosopographie généalogique”, σελ. 667· Arbel, “Greek Magnates in Venetian Cyprus”, σελ. 327-328· Παταπίου Ν., «Η διαθήκη του Ευγένιου Συγκλητικού του Θωμά (1538). Νέες ειδήσεις για τη βενετοκρατούμενη Κύπρο», *ΚΣ* 67-68 (2003-2004), σελ. 221-223.

Girolamo Pesaro, και ο δε Pietro την κόρη του Violante με τον Bartolomeo, υιό του Luca Pesaro⁴⁰⁰.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Nicolò Singlitico τα πέρασε στη Βενετία, εγκατεστημένος στην ενορία του San Moisè αναπτύσσοντας στην πόλη σημαντικές εμπορικές δραστηριότητες, που αφορούσαν κυρίως σιτηρά και βαμβάκι. Κυριότεροι συνεργάτες του ήταν ο συμπατριώτης του Georgio Cappadoca και ο Βενετός Francesco Morosini. Στις 24 Νοεμβρίου 1531, ο «Nicolai Singritico, nobilis Cyprii», όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στη διαθήκη του, κάλεσε στο σπίτι του τον βενετό νοτάριο Hieronimo Canal, για να του εκφράσει τις τελευταίες του επιθυμίες. Εκτός από τα ποσά που άφησε στους οικείους του, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά σε τρεις ανιψιές του, την Aurelia, την Victoria και την Catherina, οι οποίες έλαβαν το μοναχικό σχήμα. Οι δύο πρώτες ζούσαν στη μονή του Santa Croce στη Giudecca, ενώ η τρίτη στη μονή του San Zuanne στο Torcello. Η τελευταία, η Catherina, ήταν κόρη του αδελφού του Nicolò, Francesco Singlitico. Από τη διαθήκη του Nicolò φαίνεται ότι ακολουθούσε και αυτός το λατινικό δόγμα, όπως είχαν πράξει οι τρεις προαναφερθείσες ανιψιές του, αφού δηλώνει την επιθυμία να ενταφιασθεί εντός του ναού του San Moisè⁴⁰¹.

Επίσης, ανάμεσα στην πόλη του Αγίου Μάρκου και την Κύπρο φαίνεται να περνούσε τη ζωή της η θυγατέρα του Nicolò Singlitico, Appolonia (ή Polonia). Η τελευταία υπήρξε σύζυγος του βενετού πατρικίου Bartolomio da Cha da Pesaro και από τον γάμο τους απέκτησαν μία θυγατέρα, τη Maria. Η Appolonia έζησε από κοντά τα γεγονότα του πολέμου στη Λευκωσία, όπως και η υπόλοιπη οικογένειά της, και μετά την κατάληψη της πόλης κατέφυγε στη Βενετία, ενώ η κόρη της, η Maria, εστάλη αιχμάλωτη στην Κωνσταντινούπολη⁴⁰².

Ο έτερος αδελφός του Nicolò, ο Eugenio (Zegnius/Genio/Eugenio), υπήρξε το πλουσιότερο μέλος της οικογένειας των Συγκλητικών. Ο Eugenio, που έφερε τον τίτλο «nobilis equitis Cyprii», κατάφερε το 1510 να αγοράσει, μετά από έγκριση του Συμβουλίου των Δέκα, τον τίτλο του υποκόμη της Λευκωσίας έναντι του ποσού των 2.000 δουκάτων και μετά από μία δεκαετία τον τίτλο του *conte de Rochas* με καταβολή 1.500 δουκάτων (1521)⁴⁰³.

⁴⁰⁰ Arbel, “Greek Magnates in Venetian Cyprus”, σελ. 328-330. Παταπίου, «Η διαθήκη του Ευγένιου Συγκλητικού», σελ. 224-225. Για τον Nicolò, βλ. Nicolaou-Konnari A. and Schabel C., “Limassol”, σελ. 322.

⁴⁰¹ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 191, αρ. 573. Παταπίου, «Ο Κύπριος έμπορος Fiorio Audet», σελ. 147.

⁴⁰² A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 657, αρ. 105.

⁴⁰³ Skoufari, *Il regno della Repubblica*, σελ. 92-94. Όσον αφορά το κείμενο της απόφασης του Συμβουλίου των Δέκα για την εκχώρηση του αξιώματος και του τίτλου *de Rochas* (23 Αυγούστου 1521), βλ. Μαλτέζου X., «Νέαι

Ο τίτλος *de Rochas* ανήκε στην τελευταία απόγονο των Grinier, την Elena di Grinier, ο οποίος μετά τον θάνατό της περιήλθε στην κατοχή του δημοσίου. Επιπλέον, τη δεκαετία του 1520 ο Ευγένιος κατάφερε και αγόρασε δύο σημαντικά φέουδα, αυτά της Μόρφου (1525) και της Αραδίππου (1528), έναντι του υπέρογκου για την εποχή ποσού των 60.000 δουκάτων. Η πώληση περιοχών από το δημόσιο οφειλόταν κυρίως στη γενική οικονομική δυσπραγία της Βενετίας κατά τον 16^ο αιώνα, εξαιτίας των συνεχών οθωμανικών επιθέσεων στις βενετικές κτήσεις⁴⁰⁴.

Ο Eugenio ασχολήθηκε και αυτός με εμπορικές δραστηριότητες, όπως έκανε ο αδελφός του Nicolò, με αποτέλεσμα να βρίσκεται στη Βενετία σε τακτά χρονικά διαστήματα. Οι εμπορικές ασχολίες τού έδωσαν τη δυνατότητα να αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερη οικονομική επιφάνεια. Στη Βενετία συνέταξε στις 6 Ιουνίου 1538 τη διαθήκη του στο σπίτι όπου διέμενε στην ενορία της Santa Marina, στην περιοχή του Castello. Εκτός από τα μεγάλα ποσά που κληροδότησε στους οικείους του, ο Eugenio δήλωσε και τον τόπο ενταφιασμού του, εντός του ναού Santa Croce στη Giudecca. Στο ομώνυμο μοναστήρι κληροδότησε 500 δουκάτα, ενώ σε αυτό βρίσκονταν μοναχές οι δύο από τις ανιψιές του, η Aurelia και η Victoria. Επιπλέον, στη διαθήκη του σημείωσε ότι, εάν ο θάνατος δεν τον έβρισκε στη Βενετία αλλά στην Κύπρο, θα ήθελε να ενταφιασθεί στο φέουδό του στη Μόρφου, εντός της εκκλησίας του Αγίου Μάμαντος. Εν τέλει, ο Eugenio απεβίωσε στη Βενετία και ενταφιάστηκε στο ναό του Santa Croce (15 Ιουνίου 1538)⁴⁰⁵. Φαίνεται ότι ο κλάδος αυτός της οικογένειας ασπάσθηκε το λατινικό δόγμα για να αναρριχηθεί στην αριστοκρατία του νησιού, αλλά ανάλογα με την περίπτωση τα μέλη του δεν είχαν ενδιασμούς να ακολουθούν και τα δύο δόγματα. Ωστόσο, όπως παρατηρείται άλλοι κλάδοι της ίδιας οικογένειας Singlitico παρέμειναν πιστοί στην Ορθοδοξία⁴⁰⁶. Τα ποσά που κληροδότησε ο Eugenio σε διάφορα εκκλησιαστικά ιδρύματα, καθώς επίσης και οι επιθυμίες του για ενταφιασμό σε ορθόδοξη ή καθολική εκκλησία καταδεικνύουν μία θρησκευτική υβριδικότητα που εμφανίζεται αρκετά συχνά στις οικογένειες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Η οικονομική άνοδος της οικογένειας των Συγκλητικών συμβάδιζε, όπως είναι φυσικό, και με την κατάληψη διαφόρων αξιωμάτων. Το 1563 ο εγγονός του προαναφερθέντος

ειδήσεις περί του Ευγενίου Συγκλητικού εκ των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας», *ΠΑ' ΔΚΣ, Νεώτερον Τμήμα*, τ. Γ', Λευκωσία 1973, σελ. 235-237.

⁴⁰⁴ Arbel, "Greek Magnates in Venetian Cyprus", σελ. 329-332.

⁴⁰⁵ Burke, *The Greeks of Venice*, σελ. 180.

⁴⁰⁶ Μαλτέζου, «Νέαι ειδήσεις περί Ευγενίου Συγκλητικού», σελ. 227-238' Arbel, "Greek Magnates in Venetian Cyprus", σελ. 330-332' Παταπίου, «Η διαθήκη του Ευγενίου Συγκλητικού», σελ. 231-235.

Eugenio, που έφερε το ίδιο όνομα, ανέλαβε σε ηλικία 33 ετών το αξίωμα του *collateral general* των βενετικών στρατιωτικών δυνάμεων στη βενετική ενδοχώρα. Ο Eugenio Singlitico, υιός του Giacomo Singlitico (Zachos), κατά την παραμονή του στη βενετική ενδοχώρα νυμφεύθηκε την Chiara Bressa από το Treviso (1565) και έλαβε ως προίκα 22.000 δουκάτα. Λίγο πριν την έναρξη του βενετοτουρκικού πολέμου μετατέθηκε στη Λευκωσία, αναλαμβάνοντας στρατιωτικά καθήκοντα δίπλα στον βενετό τοποτηρητή Nicolò Dandolo. Επίσης, κατά την διάρκεια των οχυρωματικών έργων στη Λευκωσία συνεισέφερε στη βενετική διοίκηση του νησιού 10.000 δουκάτα για την ολοκλήρωση των έργων. Εξαιτίας της πράξης του ένας εκ των προμαχόνων έλαβε το όνομα Rochas, τίτλος που έλαβε ο παππούς του Eugenio Singlitico το 1521⁴⁰⁷.

Πριν, όμως, αναχωρήσει για την Κύπρο και αναλάβει τα καθήκοντά του, ο Eugenio προνόησε και συνέταξε τη διαθήκη του στον βενετό συμβολαιογράφο Piero Zuane Mamoli. Κατά την παραμονή του στη Βενετία, ο Eugenio διέμενε στην ενορία του San Basegio στο Dorsoduro, όπου και κάλεσε τον νοτάριο. Μέσω της διαθήκης του τακτοποίησε όλες τις οικονομικές του εκκρεμότητες και κληροδότησε μεγάλα ποσά και μέρος της περιουσίας του στους συγγενείς του. Επίσης, εξέφρασε την επιθυμία για τον χώρο ενταφιασμού του, έτσι, εάν ο θάνατος τον έβρισκε στη Βενετία ήθελε να ταφεί στον ναό του Santa Croce στη Giudecca, εκεί όπου βρίσκονταν θαμμένοι η σύζυγός του Chiara Bressa και ο παππούς του Eugenio, και εάν πέθαινε στην Κύπρο, ήθελε το ταφικό του μνημείο να βρίσκεται στο ναό των Καρμηλιτών στη Λευκωσία. Μετά από την τακτοποίηση των χρεών του, ο Eugenio όρισε ως κληρονόμο της περιουσίας του τον υιό του Giacomo, που απέκτησε με την Chiara στις 2 Αυγούστου 1567. Επίσης, δεν λησμόνησε τη νόθα κόρη του Virginia, που απέκτησε ένα χρόνο αργότερα, τον Οκτώβριο του 1568, και την οποία ανέθρεψε στο σπίτι της στην Κύπρο η αδελφή του Margarita, σύζυγος του Scipio Caraffa. Το άδοξο τέλος του *collateral general* και *conte di Rochas* Eugenio Singlitico επήλθε με την τραγική κατάληψη της Λευκωσίας το 1570⁴⁰⁸.

Επίσης, στα μέσα του 16^{ου} αιώνα δύο μέλη της οικογένειας Singlitico, ο Pier Paolo Singlitico, υιός του Marco Singlitico, και ο Franzino Singlitico προσήχθησαν ενώπιον της Ιεράς Εξέτασης ως ύποπτοι για τον ενστερνισμό λουθηρανικών απόψεων. Το κατηγορητήριό τους συντάχθηκε από τον αρχιεπισκοπικό βικάριο και ιεροεξεταστή στην Κύπρο δομινικανό μοναχό Lorenzo di Orseti da Bergamo τη δεκαετία του 1550. Παρά τα επιβαρυντικά στοιχεία εναντίων των δύο υπόπτων, η υπόθεση του Pier Paolo δεν ολοκληρώθηκε και παρέμεινε στο

⁴⁰⁷ Arbel, "Greek Magnates in Venetian Cyprus", σελ. 333-335.

⁴⁰⁸ Για το κείμενο της διαθήκης βλ. Μαλτέζου, «Νέαι ειδήσεις περί Ευγενίου Συγκλητικού», σελ. 239-244.

στάδιο της ανακριτικής διαδικασίας. Ωστόσο, ο Franzino οδηγήθηκε κανονικά σε δίκη και φυλακίστηκε. Εξαιτίας της παραμονής του στη φυλακή και της βεβαρημένης υγείας του αναγκάστηκε να αποκηρύξει τις ιδέες του και να ζητήσει συγχώρηση από τη Λατινική Εκκλησία. Λίγο αργότερα, κατά την παραμονή του στις φυλακές, διαφοροποίησε και πάλι τις απόψεις του, με αποτέλεσμα το 1564 η καταδικαστική του απόφαση σε φυλάκιση να μετατραπεί από την Ιερά Εξέταση της Ρώμης σε θάνατο ως αιρετικός. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Franzino είχε σπουδάσει στην Πάδοβα και στη Γερμανία, ενώ σημαντικό ρόλο στις μεταρρυθμιστικές του απόψεις συνέβαλε η παρουσία του καλβινιστή αυγουστινιανού μοναχού Ambrosio Cavalli da Milano, που είχε εγκατασταθεί για μικρό χρονικό διάστημα στην Κύπρο⁴⁰⁹.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου της Κύπρου, η συμβολή της οικογένειας των Singlitico υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική τόσο σε έμπυχο όσο και σε άψυχο υλικό. Στο στρατιωτικό αξίωμα του *collateral general*, από όλα τα μέλη της οικογένειας Singlitico, ανήλθε ο προαναφερθείς Eugenio Singlitico, *conte de Rochas*. Στις 27 Μαρτίου 1570, έφτασε στην Κύπρο, αναλαμβάνοντας τα στρατιωτικά του καθήκοντα δίπλα στον βενετό τοποτηρητή Nicolò Dandolo. Επίσης, αρκετά άρρενα μέλη της οικογένειας ηγήθηκαν στρατιωτικών μονάδων κατά τον πόλεμο, όπως ήταν οι αδελφοί Pier Paolo και Zuanne Singlitico (υιοί του Marco Singlitico, φεουδάρχη της Λάρνακας), οι οποίοι είχαν υπό τις διαταγές τους ομάδες πολιτοφυλάκων (*cernide*)⁴¹⁰.

Οι δύο τελευταίοι, μετά την κατάληψη της πρωτεύουσας από τα οθωμανικά στρατεύματα, έλαβαν μήνυμα από τον Marino Singlitico, απεσταλμένο του Lâla Mustafâ Pacha, για να παραδοθούν (10 Σεπτεμβρίου 1570). Ως εκ τούτου, και μετά από πιέσεις των στρατιωτών τους, οι διοικητές των βουνών, Pietro Paolo και Zuanne Singlitico, παρουσιάστηκαν ενώπιον του οθωμανού διοικητή και δήλωσαν υποταγή. Το ίδιο έπραξε και ο Scirpio Caraffa, έτερος διοικητής πολιτοφυλάκων. Σε αντάλλαγμα ο Lâla Mustafâ Pacha

⁴⁰⁹ Για τις δικογραφίες των δύο Singlitico βλ. A.S.V., *Santo Ufficio*, b. 10, αρ. 2 (1550) και b. 12, αρ. 22 (1555)· Ambrosini F., *Storie di patrizi e di eresia nella Venezia del cinquecento*, Milano 1999, σελ. 63-64, 163· Costantini V., *Il sultano e l'isola contesa. Cipro tra eredità veneziana e potere ottomano*, Milano 2009, σελ. 99· Μπίρταχας Σ., «Μορφές πρόσληψης της Μεταρρύθμισης και μηχανισμοί πειθάρχησης στην Ιταλία στα μέσα του 16^{ου} αιώνα: Κύπριοι βενετοί υπήκοοι στη Ρωμαϊκή Ιερά Εξέταση», *ΚΣ* 73 (2011), σελ. 157-169· ο ίδιος, «Ουμανισμός, Μεταρρύθμιση και Αντιμεταρρύθμιση στη βενετική Κύπρο: αφομοίωση, αντίσταση και νέες ταυτότητες», στο: Κ. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, τ. Γ', Αθήνα 2011, σελ. 666-668.

⁴¹⁰ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 973, 985· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 150· Όσον αφορά τον Zuanne Singlitico ο Hill αναφέρει λανθασμένα ότι ήταν αδελφός του *collateral general*, *conte* Eugenio Singlitico. Ωστόσο, όπως διαπιστώνεται ο Zuanne ήταν εξάδελφος του Eugenio. Για την αναφορά αυτή του συγγραφέα βλ. Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 951, υποσημ. 2.

απέδωσε στους τρεις διοικητές μέρος των παλαιών τους φεούδων, καθώς επίσης και τις οικογένειές τους που είχαν αιχμαλωτιστεί⁴¹¹. Σύζυγος του Pier Paolo ήταν η Elisabeta Davila (αδελφή του Antonio Davila) και του Scipio Caraffa η Margarita Singlitico (αδελφή του Eugenio Singlitico), με την οποία απέκτησε έναν υιό, τον Giovanni Alvisè Caraffa⁴¹².

Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Λευκωσίας, αρκετά ήταν τα μέλη της οικογένειας Συγκλητικών που έχασαν τη ζωή τους στο πεδίο της μάχης. Αρχικά, ο Eugenio (*conte de Rochas* και *collateral generale*) απεβίωσε στον προμαχώνα Podocataro μαζί με τους αδελφούς του, Nicolò, Geronimo και Tomaso (*visconte di Nicosia*). Επίσης, ένας ακόμη αδελφός του Eugenio, ο Matteo, απεβίωσε κατά την περίοδο του πολέμου, ενώ ήταν κυβερνήτης μίας γαλέρας του βενετικού στόλου. Γενικότερα, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων, έχασαν τη ζωή τους δεκαοκτώ μέλη της οικογένειας Singlitico και κάποιοι εξ αυτών ήταν: ο Pietro, υιός του Tomaso· ο Hieronimo· ο Lucio· ο Giovanni Marco· ο Sinnochiero· ο Francesco· τα αδέλφια Pietro Antonio και Ercole· ο Pietro da Larnaca· ο Hieronimo· ο Balian⁴¹³.

Ένα αξιομνημόνευτο συμβάν, που εντοπίζεται σε αναφορές για τον πόλεμο της Κύπρου, είναι η πυρπόληση στα ανοικτά της Αμμοχώστου ενός οθωμανικού πλοίου που μετέφερε αιχμαλώτους από την Λευκωσία, κυρίως γυναικόπαιδα ευγενών, και σημαντική λεία προς τον πασά στην Κωνσταντινούπολη (6 Οκτωβρίου 1570). Κατά την πλεύση του πλοίου στα ανοικτά του νησιού προκλήθηκε μεγάλη έκρηξη, που κατέστρεψε τόσο το πλοίο όσο και τα δύο παρακείμενα πλοία που το συνόδευαν, σκορπώντας το θάνατο σε όλους όσους επέβαιναν σε αυτά. Τα αίτια της έκρηξης αποδόθηκαν είτε σε ατύχημα στην πυριτιδαποθήκη του πλοίου είτε σε εμπρησμό από κάποιον αιχμάλωτο. Όσον αφορά τον δεύτερο ισχυρισμό, σημειώνονται τέσσερα πιθανά πρόσωπα που προκάλεσαν την έκρηξη και αυτά είναι: η Belisandra Maraveglia, σύζυγος του Pietro Albino, η κόμισσα της Τρίπολης, η Renee de Rochas και η Arnalda Singlitico. Γύρω από τα ονόματα αυτά αναπτύχθηκε μια φιλολογία, παρόλο που είναι δύσκολο να γνωρίζουμε τα ακριβή αίτια της έκρηξης και ποιο από τα παραπάνω άτομα προκάλεσε το συμβάν, αφού δεν διασώθηκε κανείς, για να μπορέσει με ακρίβεια να πιστοποιήσει τα όσα έχουν γραφτεί. Παρόλα αυτά, το γεγονός αυτό είχε ως

⁴¹¹ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 985· Grivaud «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 85-86.

⁴¹² Μαλτέζου, «Νέαι ειδήσεις περί Ευγένιου Συγκλητικού», σελ. 241· Grivaud και Ραταρίου, *Pietro Valderio*, σελ. 110-111 παραπ. 138.

⁴¹³ Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 236-239· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 64· Κακλαμάνης, *Andrea Cornaro. Historia Candiana*, σελ. 488-489.

αποτέλεσμα την θανάτωση πλήθους αιχμαλώτων εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν μέλη ευγενών οικογενειών του νησιού⁴¹⁴.

Εκτός από τους νεκρούς που αριθμούσε η οικογένεια Συγκλητικών, αρκετά μέλη της βίωσαν τα δεσμά της αιχμαλωσίας, και αυτά ήταν κυρίως τα γυναικόπαιδα που έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών με την κατάληψη της Λευκωσίας. Ειδικότερα, στους αιχμαλώτους συγκαταλέγεται η Maria, κόρη της Appolonia Singlitico και του Bartolomio da Cha da Pesaro. Η Maria μεταφέρθηκε αιχμάλωτη στην Κωνσταντινούπολη και αυτό πιστοποιείται από τον κατάλογο αιχμαλώτων και θανόντων της Λευκωσίας που συνέταξε ο βενετός βάλιος στην Κωνσταντινούπολη και στάλθηκε στη βενετική μητρόπολη στις 18 Απριλίου 1571. Στον κατάλογο η Maria σημειώνεται ως: «una monaca figliuola che fu del quondam magnifico miser Bartholomeo da ca' da Pesaro è schiava»⁴¹⁵. Από τα στοιχεία που παρατίθενται φαίνεται ότι ο πατέρας της, Bartholomeo, είχε πεθάνει πριν ή κατά τη διάρκεια του πολέμου και η Maria είχε λάβει το μοναχικό σχήμα.

Η μητέρα της Maria, η Appolonia Singlitico, φαίνεται πως γλίτωσε από τα δεσμά της αιχμαλωσίας και κατέφυγε στη Βενετία. Συγκεκριμένα, στις 22 Απριλίου 1572 η Appolonia κάλεσε στο σπίτι της στη συνοικία San Felice τον βενετό συμβολαιογράφο Vettore Maffei, για να του υπαγορεύσει τη διαθήκη της, γιατί, όπως αναφέρει, βρισκόταν άρρωστη στο κρεβάτι. Το εύθραυστο της υγείας της πιθανόν να οφείλετο στις κακουχίες που βίωσε κατά την διάρκεια της πολιορκίας της Λευκωσίας και της ταλαιπωρίας του ταξιδιού της προς τη Βενετία. Επειδή συχνά τον 16^ο αιώνα μία ασθένεια επέφερε τον θάνατο, οι ασθενείς έσπευδαν να συντάξουν τη διαθήκη τους εκφράζοντας τις τελευταίες τους επιθυμίες και διευθετώντας τις εκκρεμότητές τους. Συνεπώς, αυτό έπραξε η Appolonia, κληροδοτώντας διάφορα ποσά στους οικείους της, στο νοσοκομείο San Giovanni e Paolo, στις μοναχές του μοναστηριού Spirito Santo στη Βενετία, στην υπηρέτριά της Verra κ.α. Επίσης, επιτρόπους της διαθήκης της όριζε τον «Hieronymo Balbi quondam magnifico miser Nicolò» και την κόρη της Maria, όταν αυτή θα ελευθερωνόταν από την Κωνσταντινούπολη. Φαίνεται ακολουθούσε το λατινικό δόγμα γιατί ως τόπο ενταφιασμού της δήλωσε τον ναό του San Felice, κληροδοτώντας στους ιερείς του ναού 20 δουκάτα το χρόνο για την τέλεση λειτουργιών προς τη μνήμη της⁴¹⁶.

⁴¹⁴ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 985-986' Παταπίου Ν., «Περί των συμβάντων στην Αμμόχωστο (1570-1571). Ημερολόγιο ενός σύγχρονου», *EKEE* 23 (1997), σελ. 132' Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 91 παραπ. 174.

⁴¹⁵ Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 239.

⁴¹⁶ A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 657, αρ. 105.

Την ίδια τύχη με την Maria είχε και η κόρη του Giacomo (Zacho) Singlitico και αδελφή του *collateral generale* και *conte de Rochas* Eugenio, Catherina Singlitico. Η «gentil donna Catherina», πρώτη σύζυγος του Vernin de Nores και έπειτα του Pietro della Gridia (ή Delagridia), αιχμαλωτίστηκε μαζί με τον υιό της, Francesco, κατά την κατάληψη της Λευκωσίας, ενώ ο σύζυγός της, Pietro della Gridia, και ο έτερός της υιός είχαν σκοτωθεί στις μάχες. Μετά την απελευθέρωσή τους, η Caterina και ο υιός της Francesco εγκαταστάθηκαν στη Βενετία, όπου εκεί ζούσαν σε μεγάλη ένδεια. Για αυτόν τον λόγο, στις 8 Ιουνίου 1581 η Caterina κατέθεσε αίτηση στους *Capi del Consiglio di Dieci*, επεδίωξε να λάβει το ποσό των 500 δουκάτων, που βρισκόταν κατατεθειμένο στο δημόσιο ταμείο (*zecca*). Όπως σημειώνει στην αίτησή της, είχε λάβει από τον αδελφό της Eugenio Singlitico προίκα για τον γάμο της 4.000 δουκάτα, από τα οποία τα 3.500 δουκάτα ήταν δεσμευμένα, ενώ τα υπόλοιπα 500 ήταν ελεύθερα, για να τα χρησιμοποιήσει. Επειδή, όμως, αντιμετώπισε αρκετά προβλήματα από τις δημόσιες υπηρεσίες χωρίς τελικά να λάβει τα 500 δουκάτα, απευθύνθηκε στους *Capi del Consiglio di Dieci* παρακαλώντας τους να την βοηθήσουν, ώστε να επιλυθεί το πρόβλημα που αντιμετώπιζε και να αποδεσμευθεί το συντομότερο το παραπάνω ποσό. Μετά από τη διερεύνηση του θέματός της από τους *Capi del Consiglio di Dieci*, τους *Avvocatori Fiscal* και τους *Provveditori di Zecca* η Σύγκλητος εξέδωσε στις 23 Ιουνίου 1584 απόφαση σημειώνοντας ότι θα έπρεπε να επιλυθεί άμεσα το ζήτημα και να καταβληθούν στην Caterina τα χρήματα που της ανήκαν⁴¹⁷.

Η οικονομική κατάσταση της Caterina Singlitico φαίνεται πως δεν βελτιώθηκε, αφού μερικά χρόνια αργότερα, στις 4 Μαρτίου 1591, κατέθεσε νέα αίτηση στη βενετική διοίκηση, ζητώντας αυτή τη φορά οικονομική βοήθεια. Στην αίτησή της υπερτονίζει την ευγενική της καταγωγή, τη συνεισφορά της οικογένειάς της στο νησί και τέλος τη θυσία των πέντε αδελφών της που έπεσαν στις μάχες της Λευκωσίας, υπερασπιζόμενοι την τιμή της Γαληνοτάτης. Παραθέτοντας τα δεινά που βίωσε στην αιχμαλωσία και την ένδειά της, ζήτησε την αρωγή της βενετικής διοίκησης. Ακόμη, σημείωσε ότι ζούσε κάτω από την ίδια στέγη με τον υιό της Francesco και την ανιψιά της Margarita, κόρη του αποθανόντος Moutio Zimbletti. Και πάλι η Σύγκλητος εξετάζοντας το αίτημά της, αποφάσισε στις 30 Μαρτίου 1591 να της παραχωρήσει το ποσό των 200 δουκάτων με σκοπό την ανακούφισή της από την παρούσα «*miseria*» της⁴¹⁸.

⁴¹⁷ A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 91, χ.α.

⁴¹⁸ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 61 (1591), φφ. 43v-44r (olim 15v-16r) A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 119, χ.α. (4 Μαρτίου 1591).

Η Caterina, όπως και ο υιός της Francesco, κατά την παραμονή τους στην πόλη των δόγηδων ανέπτυξαν σχέσεις κυρίως με πρόσωπα του συγγενικού τους περίγυρου και της κοινωνικής τους προέλευσης από την Κύπρο. Στις 18 Δεκεμβρίου 1599, ανατέθηκε στην Caterina Singlitico η διαχείριση ενός κληροδοτήματος 25 δουκάτων που άφησε ο «quondam reverendissimo vescovo di Parenzo, Cesare de Nores» σε ευγενείς Κύπριες της Βενετίας⁴¹⁹. Συγκεκριμένα, στη διαθήκη του τελευταίου κατονομάζονται οι «nobile Cipriote Lugrecia Vernina, Lugrecia de Nores, Paula de Nores, Creusa, Agnese, Laura, Cecilia και η Margarita», που αρχικά βρίσκονταν εγκατεστημένες στη Giudecca (πιθανόν στη μονή του Santa Croce) και έπειτα, κατά τη σύνταξη του εγγράφου, διέμεναν στην ενορία του San Martino, κοντά στο βενετικό ναύσταθμο (*arsenale*). Έτσι, η Caterina Singlitico μαζί με τον «nobil di Cipro Giacomo de Nores» θα διαχειρίζονταν το ποσό αυτό με σκοπό την οικονομική βοήθεια των παραπάνω γυναικών⁴²⁰.

Μια ακόμη αίτηση της Caterina, πιθανόν λίγο πριν από τον θάνατό της, κατατέθηκε στη βενετική διοίκηση απευθυνόμενη αυτή τη φορά στον δόγη της Βενετίας. Η αίτησή της φέρει ημερομηνία 14 Αυγούστου 1612 και είχε ως σκοπό τη μεταβίβαση του μηνιαίου ποσού των 5 δουκάτων, που λάμβανε ως βοήθημα από τη βενετική διοίκηση, στην ανιψιά της Cecilia de Nores. Το ιδιαίτερο στην αίτηση της Caterina είναι οι λεπτομέρειες που παραθέτει για το ένδοξο παρελθόν και τη συνεισφορά της οικογένειάς της στην Κύπρο καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, η Caterina σημειώνει ότι ο παππούς της Eugenio Singlitico εξαγόρασε διάφορα αξιώματα στο πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα (1516-17, 1520 και 1537), καταθέτοντας το σημαντικό ποσό των 16.000 δουκάτων στην *Camera Fiscal del Regno di Cipro*.

Επίσης, όταν υπήρχε ανάγκη η οικογένεια της Caterina, παρείχε στη Γαληνοτάτη έμπυχο και άψυχο υλικό, όπως έπραξε το 1537 ο πατέρας της, Giacomo Singlitico. Συγκεκριμένα, κατά την οθωμανική επίθεση στην Κέρκυρα από τον Χαϊρεντίν Μπαρπαρόσα στις 27 Αυγούστου 1537, ο Giacomo ενίσχυσε τις βενετικές δυνάμεις της Κέρκυρας με στρατιώτες και άλογα από τα φέουδά του, με δημητριακά, με γαλέτα και με βαμβάκι («8.410 staria di formento, 120 cantari cipriotii biscotti e 25 sacchi di cotton»). Τα εφόδια που απέστειλε ο Giacomo στην Κέρκυρα ήταν είδη πρώτης ανάγκης, ιδιαίτερα σημαντικά σε περιόδους πολεμικών συγκρούσεων. Τα δημητριακά (*frumento*) και η γαλέτα

⁴¹⁹ Ο Cesare de Nores είχε οριστεί το 1573 από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ' επίσκοπος του Parenzo στην Ίστρια και στη θέση αυτή παρέμεινε μέχρι το θάνατό του το 1597. Βλ. Παναγιωτάκης Ν., *Ιάσων Δεπόρες: Κύπριος θεωρητικός του θεάτρου (c. 1510-1590)*, Αθήνα 1985, σελ. 6.

⁴²⁰ A.S.V., *Notarile, Atti*, b. 4948 (1599), φφ. 243r-v.

(biscotti/biscottum) ήταν απαραίτητα για το στράτευμα, όπως και η γαλέτα για τη διατροφή των πληρωμάτων τόσο των πολεμικών όσο και των εμπορικών πλοίων. Η παραγωγή της γαλέτας γινόταν κυρίως στη Βενετία, καθώς επίσης και σε σημαντικά λιμάνια του *Stato da Mar*, όπως της Αμμοχώστου και του Χάνδακα. Για τη δημιουργία της γαλέτας απαιτούνταν μεγάλες ποσότητες δημητριακών και στην Κύπρο το προϊόν αυτό βρισκόταν σε αφθονία⁴²¹.

Επιπλέον, η οικογένειά της παραχώρησε για την κατασκευή των οχυρωματικών έργων στη Λευκωσία 10.000 δουκάτα, ενώ κατά τον πόλεμο θυσίασε αρκετά μέλη της, όπως τον αδελφός της, *conte* Eugenio Singlitico, που τοποθετήθηκε στο πλευρό του τοποτηρητή Dandolo και τα υπόλοιπα αδέλφια της. Η ίδια, η Caterina, έχασε οκτώ παιδιά στον πόλεμο και της απέμεινε μόνο ο Francesco, ο οποίος κατά τη συγγραφή της αίτησής της ήταν ήδη νεκρός. Σημειώνει παράλληλα ότι ως «nobile donna» που ήταν θα έπρεπε να έχει μία άνετη ζωή, όπως συνέβαινε στον πρότερο βίο της στην Κύπρο. Ωστόσο εξαιτίας του πολέμου έχασε σχεδόν τα πάντα και ζούσε στη Βενετία σε μεγάλη ένδεια. Συνεπώς, για τους παραπάνω λόγους ζήτησε από τη βενετική διοίκηση ως ελάχιστη ανταπόδοση των όσων έπραξε η οικογένειά της να εισακουστεί το αίτημά της και το ποσό των 5 δουκάτων να μεταβιβαστεί μετά τον θάνατό της στην ανιψιά της, Cecilia de Nores. Η βενετική διοίκηση αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες και τις θυσίες της οικογένειάς της ενέκρινε το αίτημά της και δια βίου η Cecilia θα λάμβανε αυτό το βοήθημα⁴²².

Από τα μέλη της οικογένειας Συγκλητικών που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία, μόνο ένας ασχολήθηκε με τα κοινά της *Confraternità di San Nicolò dei Greci* και ήταν ο Antonio Singlitico, υιός του Giorgio. Ο Antonio ανήκει στα μέλη της οικογένειας των Singlitico που ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα, όπως φαίνεται από την ενασχόλησή του με την Αδελφότητα, αφού, για να γίνει κάποιος μέλος της, θα έπρεπε να ήταν ορθόδοξος. Ο Antonio ασχολήθηκε σχεδόν για μία εικοσαετία με τα κοινά της *Confraternità* (1583-1600)⁴²³. Η πρώτη μνεία του ονόματός του στα πρακτικά της Αδελφότητας εντοπίζεται στις 14 Σεπτεμβρίου 1583, ενώ ως εγγεγραμμένο μέλος της σημειώνεται στις 6 Δεκεμβρίου 1589.

⁴²¹ Γάσπαρης Χ., «Εμπόριο και Φορολόγηση Προϊόντων», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, Βενετία 2010, σελ. 256-257. Για την Οθωμανική επίθεση στην Κέρκυρα ενδεικτικά βλ. Bacchion E., *Il dominio veneto su Corfù (1386-1797)*, Venezia 1956, σελ. 69-81· Mallett M. and Hale J., *Military Organization of a Renaissance State Venice c. 1400 to 1617*, Cambridge 1984 σελ. 227-233· Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Ε., «Οι Τούρκοι στην Κέρκυρα. Επιπτώσεις στη μορφή της πόλης από τις τουρκικές πολιορκίες», στο: Ε. Concina και Α. Νικηφόρου-Testone (εκδ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική 14ος-19ος αι.*, Κέρκυρα 1994, σελ. 49-58.

⁴²² A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 83, φ. 47r (olim 24r) (βλ. παραρ. εγγ. 8)· A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 205 χ.α.

⁴²³ Το όνομα του πατέρα του Antonio εντοπίζεται σε συμβολαιογραφική πράξη στις 15 Μαρτίου 1588, όταν ο «dominus Antonius Singlitico, quondam dominus Georgii» ορίστηκε ένας από τους διαχειριστές της διαθήκης του Κύπριου Gabriel Cuduna. Βλ. A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4868, φ. 27r.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, ενώ δεν ήταν αρχικά εγγεγραμμένος ως μέλος της λάμβανε, μέρος στις αρχαιρεσίες της. Σύμφωνα με το καταστατικό της Αδελφότητας, κανένας Έλληνας δεν μπορούσε να λαμβάνει μέρος στις αρχαιρεσίες της, εάν πρώτα δεν είχε εγγραφεί ως μέλος της και έπειτα να τακτοποιήσει την ετήσια εισφορά του⁴²⁴.

Ο Antonio Singlitico, για πρώτη φορά στις 14 Σεπτεμβρίου 1583, έθεσε υποψηφιότητα για κατάληψη μίας εκ των δύο θέσεων των αντιπροσώπων της κυπριακής πατρίδας. Οι θέσεις προκηρύχθηκαν για την αντικατάσταση των δύο συμπατριωτών του Balian Sosomeno και Stefano di Rossi. Συνυποψήφιοι συμπατριώτες του Antonio ήταν ο Zuane Bustron, ο Rafael Sosomeno και ο Hieronimo di Rossi. Τελικά, τις θέσεις κατέλαβαν οι δύο τελευταίοι. Παρόλο που δεν ευοδώθηκε η εκλογή του Antonio στο αξίωμα, υπέβαλε και δεύτερη φορά υποψηφιότητα μετά από δύο χρόνια καταφέροντας να εκλεγεί (13 Απριλίου 1585)⁴²⁵. Κατά την εικοσαετή, σχεδόν, συμμετοχή του στις αρχαιρεσίες της Αδελφότητας, ο Antonio εκλέχθηκε σε διάφορα αξιώματα, όπως αυτό του γοβερναδόρου δύο φορές (*governatore* 1590, 1596). Στη δεύτερη εκλογή του στο αξίωμα αυτό, στις 27 Φεβρουαρίου 1596, αρνήθηκε να αναλάβει τα καθήκοντά του και ένα μήνα αργότερα διεξήχθη ψηφοφορία για την πλήρωση της θέσης του, την οποία και κατέλαβε ο Κύπριος Zuanne Sosomeno⁴²⁶. Επίσης, εκλέχθηκε τέσσερις φορές μέλος του δωδεκαμελούς Διοικητικού Συμβουλίου (*Banca* - 1589, 1592, 1594, 1599) και μία φορά μέλος της προσθήκης (*Zonta* - 1593). Ακόμη, υπέβαλε υποψηφιότητα χωρίς επιτυχία για το αξίωμα του προέδρου της Αδελφότητας (*gastaldo* - 1596, 1598) και του σύνδικου (*sindico* - 1599). Παράλληλα, συμμετείχε ενεργά στις συνεδριάσεις της Αδελφότητας και έλαβε μέρος σε σημαντικές για την Αδελφότητα αποφάσεις, όπως στις 26 Μαΐου 1588, όταν συμφωνήθηκε η τοποθέτηση ρολογιού στο καμπαναριό⁴²⁷.

Στη Βενετία, ο Antonio δραστηριοποιήθηκε ενεργά στον τομέα του εμπορίου αναπτύσσοντας σημαντικές σχέσεις τόσο με έλληνες όσο και με βενετούς εμπόρους. Από το 1588 συνεργάστηκε με μέλη των κυπριακών οικογενειών Cuduna, Rames, Muscornο και Negroponte, διακινώντας διάφορα προϊόντα από και προς τη Βενετία. Επίσης, στις 3 Φεβρουαρίου 1591 ο «signor Antonio Singlitico del quondam signor Georgi» δημιούργησε

⁴²⁴ Η παρατυπία αυτή εμφανίζεται και σε άλλες περιπτώσεις, όπως αυτή του κύπριου πρόσφυγα Emanuel Fini, ο οποίος λάμβανε μέρος στις αρχαιρεσίες της Αδελφότητας σε τακτά χρονικά διαστήματα (1608-1625) και παρόλα αυτά δεν εντοπίστηκε η εγγραφή του στο μητρώο μελών. Βλ. Παπαδάμου, «Κύπριοι στη Βενετία», σελ. 233-234.

⁴²⁵ Ο Antonio συνολικά υπέβαλε τέσσερις φορές για αντιπρόσωπος της κυπριακής πατρίδας (1583, 1585, 1598, 1600). Βλ. αντίστοιχα Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Α'*, σελ. 177-178, 190-193, 342-344, 381-382.

⁴²⁶ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Α'*, σελ. 322-325, 328-329.

⁴²⁷ Αυτόθι, σελ. 247-250, 274-275, 303-305, 366-367 (*Banca*), 289-290 (*Zonta*), 322, 338-339 (*gastaldo*), 358-360 (*sindico*).

έναν εμπορικό συνεταιρισμό (*compania*) με δύο Ζακυνθινούς, τους «miser Piero Paoloruolo dal Zante» και «miser Andrea Psaropulo dal Zante». Ως αντιπρόσωποι των δύο μερών ορίστηκαν οι «Andrea Ventrame quondam Ioannis de Nauplio» για τον Singlitico, και ο Spilioti Tarino για τους υπόλοιπους δύο. Η παραπάνω συμφωνία διαλύθηκε κοινή συναινέσει μετά από εννέα χρόνια, στις 7 Ιανουαρίου 1600⁴²⁸.

Κατά την πορεία των εμπορικών του δραστηριοτήτων, ο Antonio αντιμετώπισε και δυσάρεστες καταστάσεις, όπως ήταν η καταστροφή πλοίων που μετέφεραν εμπορεύματά του. Το πρώτο ατύχημα συνέβη στις 21 Απριλίου 1593, όταν το πλοίο με την ονομασία Tigre και με κυβερνήτη τον Giovanni Tratto βυθίστηκε στα νερά της Γαλλίας, προερχόμενο από την Αγγλία. Ένα χρόνο αργότερα, στις 27 Ιανουαρίου 1594, στο ταξίδι του προς την Κρήτη το πλοίο Girarda et Correria με καπετάνιο τον Bastian greco βυθίστηκε μεταξύ του Traù και Spalato στη Δαλματία. Το τρίτο ατύχημα έγινε στις 19 Ιανουαρίου 1599, όταν το καράβι Martinenga με κυβερνήτη τον Francesco Sfachietto βυθίστηκε στα ανοικτά της Ζάρας, προερχόμενο από την Σμύρνη. Ωστόσο, οι ατυχείς αυτές εκβάσεις των εμπορικών του δραστηριοτήτων δεν τον πτόησαν και συνέχισε και τα επόμενα χρόνια να διακινεί εμπορεύματα⁴²⁹.

Παράλληλα, ο Antonio ανέπτυξε στενές σχέσεις με τους Έλληνες και τους συμπατριώτες του που βρίσκονταν εγκατεστημένοι στη Βενετία. Εν αντιθέση άλλα μέλη της οικογένειας Singlitico, είτε δεν ασχολήθηκαν είτε ασχολήθηκαν ελάχιστα με την ελληνική παροικία, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στο ότι ανήκαν στον αριστοκρατικό καθολικό κλάδο της οικογένειας. Στις 13 Μαρτίου 1588, ο Antonio μαζί με τον «Thomas Polo quondam Bernardi» ορίστηκαν επίτροποι στη διαθήκη του αποθανόντος Κύπριου «Gabriel Cuduna olim dominus Davidis», με σκοπό τη διευθέτηση των τελευταίων του επιθυμιών⁴³⁰.

Επίσης, δύο χρόνια αργότερα, στις 6 Ιουλίου 1600, ο Antonio παρουσιάστηκε με άλλους Έλληνες της πόλης ενώπιον του βενετού νοτάριου Giovanni-Nicolò Doglioni ⁴³¹, με σκοπό να πιστοποιήσουν του λόγου το αληθές για τον «miser Gabriel Rossio Ciprioto quondam miser Alvise». Συγκεκριμένα, παρόντες ήταν οι «capitano Giorgio Cabassi da

⁴²⁸ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4881 (1600), φφ. 9v-10v.

⁴²⁹ Tenenti, *Naufraiges, corsairs et assurances*, σελ. 101-102, 111, 235. Για τη σπουδαιότητα της Σμύρνης ως εμπορικός σταθμός βλ. Φραγκάκη-Syrett, *Το εμπόριο της Σμύρνης*, σελ. 19-40.

⁴³⁰ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4868, φ. 27r. Ο Gabriel Cuduna di Cipro εγγράφει ως μέλος της ελληνικής Αδελφότητας την περίοδο 1577-1585. Βλ. Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 37v.

⁴³¹ Pedani-Fabris M., "*Veneta auctoritate notarius*". *Storia del notariato veneziano (1514-1797)*, Milano 1996, σελ. 170-172, 202-203.

Napoli di Romania ma nativo di Cipro, il signor Antonio Singlitico del quondam signor Georgio et signor Tomaso Polo quondam signor Bernardo nobile di Cipro, miser Piero Antonio Vergin quondam miser Lucca et miser Hieronimo Ruffin quondam miser Nicolo da Famagosta». Σύμφωνα με τους προαναφερθέντες, ο Gabriel Rossio, όταν ξέσπασε ο πόλεμος, βρισκόταν στην Κρήτη και επέστρεψε στην Κύπρο με τις γαλέρες του Marc'Antonio Querini, για να ενταχθεί στις βενετικές δυνάμεις της Αμμοχώστου⁴³². Στις 12 Ιανουαρίου 1571, δώδεκα γαλέρες υπό τη διοίκηση του Marc'Antonio Querini και του Santo Tron έφτασαν στην Αμμόχωστο φέρνοντας στρατιωτική βοήθεια, 1270 στρατιωτών, 800 δοχείων κρασιού, μεγάλη ποσότητα σιτηρών, 6562 δουκάτα και πολεμοφόδια. Ο στόλος του Querini κατά την παραμονή του στην Αμμόχωστο προξένησε σημαντικές φθορές στο οθωμανικό ναυτικό. Με την ένταξη του στις στρατιωτικές δυνάμεις του Marc'Antonio Bragadin, ο Gabriel Rossio πολέμησε με ιδιαίτερη γενναιότητα σε διάφορες θέσεις μέχρι την παράδοση της πόλης⁴³³. Από τα ονόματα που σημειώνονται στην αίτηση του Gabriel Rossio διαπιστώνεται ότι επέλεξε και πρόσωπα της ανώτερης κοινωνικής τάξης του νησιού, που έχαιραν γενικότερης εκτίμησης, έζησαν από κοντά τα γεγονότα του πολέμου και σίγουρα γνώριζαν τον αιτούντα, ο οποίος πιθανόν να αποτέλεσε μέλος των στρατιωτικών τους ομάδων. Με αυτό τον τρόπο ο Gabriel Rossio προσπάθησε να ενισχύσει την αίτησή του, ούτως ώστε γίνουν πιστευτά τα όσα σημείωνε και να καταφέρει να εξασφαλίσει αυτό που επιδίωκε.

Μια ακόμη προσωπικότητα της οικογένειας των Συγκλητικών, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ο Alessandro Singlitico, ο γνωστός κύπριος καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας (1570-1647). Ο εν λόγω, υιός του προαναφερθέντος Antonio, νυμφεύθηκε τη Lucia Podocataro και μαζί απέκτησαν τέσσερα παιδιά, την Eugenia, τον Luigi, την Fiorenza και τον Antonio. Η Eugenia έλαβε το 1616 ως σύζυγο τον Scipio Gonemi, καθηγητή στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας από το 1630 έως το 1698, ο Luigi ακολούθησε στρατιωτική καριέρα και ο Antonio σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και αποφοίτησε το 1633⁴³⁴. Όσον αφορά την πανεπιστημιακή καριέρα του Alessandro, άρχεται στις 11 Μαρτίου 1592 όταν εγγράφηκε φοιτητής. Έπειτα, όταν ολοκλήρωσε τις σπουδές του, διετέλεσε αρχικά σύνδικος της Νομικής Σχολής, έπειτα έλαβε την έδρα του Κανονικού και Αστικού Δικαίου (1617 και 1623), διορίστηκε διευθυντής της βιβλιοθήκης του πανεπιστημίου (1632) και για δύο χρόνια εξελέγη πρόεδρος του Collegio Veneto Jurista (1640-42), δηλαδή

⁴³² Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 945-947· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 97-98.

⁴³³ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4881-82, φφ. 129r-v.

⁴³⁴ Στεργέλλης, *Τα δημοσιεύματα των Ελλήνων σπουδαστών*, σελ. 32· Rossetti L. (επιμ.), *Gli stemmi dello studio di Padova*, Padova 1983, σελ. 110.

της επιτροπής που απένεμε τη διδακτορική δάφνη (*auctoritate veneta*)⁴³⁵. Το οικόσημό του, που μαζί με άλλα κοσμούν τον κεντρικό τοίχο του κτηρίου του πανεπιστημίου της Πάδοβας, αναπαριστά ένα όρθιο λέοντα να στηρίζεται στα πίσω πόδια του και περιστοιχίζεται από οκτώ μικρούς σταυρούς. Στο κάτω μέρος του οικοσήμου υπάρχει η επιγραφή: «ALEXANDER SGNGTITICO / CYPRIUS SGNDICUS / UNIVERSITATIS BENEMERITUS / MDLXI» (εικ. 17)⁴³⁶.

Ο Alessandro, πριν αναλάβει τα καθήκοντά του ως καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, ασχολήθηκε, όπως και ο πατέρας του, με το εμπόριο δημιουργώντας συνεταιρισμούς και επενδύοντας σημαντικά χρηματικά ποσά σε διάφορα προϊόντα με κυριότερα, το κρασί, το βαμβάκι, το μαλλί, τα μπαχαρικά, τα δημητριακά κ.ά. Η εμπορική του δραστηριότητα έλαβε χώρα την πρώτη δεκαετία του 1600 και εκτεινόταν στα λιμάνια της Αγγλίας, Πορτογαλίας και Σμύρνης. Στις πλείστες περιπτώσεις συνεργαζόταν με βενετούς εμπόρους, ενώ στις 12 Αυγούστου 1604 συνεργάστηκε με δύο κύπριους εμπόρους ευγενικής καταγωγής, τους Vincenzo Muscornio και Giacomo Chiriachi, για την πώληση μαλλιού και βαμβακιού.

Ωστόσο, κατά τις εμπορικές του δραστηριότητες αντιμετώπισε διάφορες δυσάρεστες καταστάσεις. Σε πέντε περιπτώσεις πλοία που μετέφεραν προϊόντα του Alessandro με προορισμό τη Βενετία βυθίστηκαν, όπως στις 16 Δεκεμβρίου 1602 κοντά στην πόλη Lecce, την 1^η Δεκεμβρίου 1607 στην Lissa, καθώς το πλοίο ερχόταν από τη Ζάκυνθο, στις 22 Δεκεμβρίου 1607 και την 1^η Φεβρουαρίου 1608 τα καράβια προερχόμενα από το Άμστερνταμ και τέλος στις 12 Φεβρουαρίου 1608 από τη Σμύρνη. Επίσης, δύο καράβια που μετέφεραν εμπορεύματά του έπεσαν στα χέρια κουρσάρων. Στις 20 Δεκεμβρίου 1602, το καράβι Santa Maria de Loreto κυριεύθηκε στα ανοικτά της Αγγλίας προερχόμενο από τη Λισαβόνα και στις 22 Αυγούστου 1605 το πλοίο Cigala et Mazzocha απέπλευσε από τη Σμύρνη προς τη Βενετία⁴³⁷.

Κατά την παραμονή του στη Βενετία, ο Alessandro δεν εγγράφηκε μέλος της ελληνικής Αδελφότητας, ούτε διεκδίκησε κάποιο από τα αξιώματά της ούτε έλαβε μέρος σε κάποια από τις συνελεύσεις της. Αυτό, πιθανόν να οφείλεται στο ότι ακολουθούσε το λατινικό δόγμα. Αυτό εξάγεται από το γεγονός ότι ως καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας θα

⁴³⁵ Fabris, "Professori e scolari Greci", σελ. σελ. 145-147' Στεργέλλης. *Τα δημοσιεύματα των Ελλήνων σπουδαστών*, σελ. 32' Πλουμίδης, «Αι πράξεις εγγραφής των Ελλήνων σπουδαστών», σελ. 86.

⁴³⁶ Rossetti, *Gli stemmi dello studio di Padova*, σελ. 22, αρ. 70.

⁴³⁷ Tenenti, *Naufrages, corsairs et assurances*, σελ. 353, 509, 511, 514, 516 (για τα ναύαγια) και 355, 438 (για την αιχμαλωσία των πλοίων από τους κουρσάρους).

έπρεπε να ακολουθεί το λατινικό δόγμα, καθώς επίσης και από το γεγονός ότι στην ελληνική Αδελφότητα εγγράφονταν μόνο μέλη που ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα. Ωστόσο, παρόλο που δεν συμμετείχε στα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας, στις 19 Απριλίου 1601 προσέφερε σε αυτήν το ποσό των 100 δουκάτων για την αγορά δύο ασημένιων δάδων για τις ανάγκες του ναού του Αγίου Γεωργίου⁴³⁸. Παράλληλα, φαίνεται ότι σχετιζόταν με τους ελληνικούς κύκλους της πόλης και έχαιρε της εκτιμήσεώς τους. Έτσι, το 1616, μετά τον θάνατο του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου, ο Alessandro επιφορτίστηκε με τη σύνταξη ενός επιγράμματος προς τιμή του κεκοιμημένου ποιμενάρχη, το οποίο χαρακτήκε στην επιτάφια πλάκα του. Μία ακόμη αναφορά στον Alessandro εντοπίζεται στη διαθήκη της ευγενικής καταγωγής κύπριας Λουκρητίας Λαξέ (Lucretia Laze/Laxe), την οποία αυτή συνέταξε στη Βενετία στις 9 Φεβρουαρίου 1629 (*m.v.* 1628). Η διαθήτρια σημείωσε ότι ο Alessandro τής χρωστούσε το ποσό των 463 δουκάτων και εάν της επέστρεφε ολόκληρο το ποσό χωρίς ενστάσεις, ήταν διατεθειμένη να λάβει μόνο τα 400 δουκάτα⁴³⁹. Ωστόσο, παραμένει άγνωστο αν ο Alessandro προέβη στην εξόφληση του οφειλόμενου ποσού, γιατί μετά από σύντομο χρονικό διάστημα η Λουκρητία απεβίωσε «13 detto (Μάιος 1629). madona Lugretia Laxe, Cipriota, de anni 75 incirca, da febre e vecchiezza mesi 5»⁴⁴⁰.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η στρατιωτική καριέρα ενός από τους υιούς του Alessandro, του Luigi Singlitico. Τα βιογραφικά στοιχεία του Luigi έρχονται στο φως από μία επιστολή που συνέταξε ο υιός του, Girolamo, στις 15 Δεκεμβρίου 1666. Ο Girolamo Singlitico κατέθεσε αίτηση προς τον δόγη, με σκοπό να του επιτραπεί να λάβει τη θέση και τον ετήσιο μισθό που είχε ο πατέρας του, ο Luigi. Όπως σημειώνει ο Girolamo μετά τον θάνατο του πατέρα του, θα έπρεπε ο ίδιος να μεριμνήσει για τη μητέρα και τις τέσσερις αδελφές του, που στηρίζονταν για την επιβίωσή τους σε αυτόν. Επίσης, δηλώνει ότι ο παππούς του, Alessandro Singlitico, υπήρξε καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και ο πατέρας του Luigi υπηρέτησε στην Ολλανδία, στη Γερμανία, στον πόλεμο της Κρήτης (1649-1669), στο φρούριο της Bressa ως υπεύθυνος μίας στρατιάς 120 *fanti*, τη διοίκηση του οποίου ανέλαβε αργότερα, και στη Δαλματία υπηρέτησε στην «piazza di Spalato» και ως «governator delle militia di Traù» με συνολικό ετήσιο μισθό 1.100 δουκάτων. Κατά την παραμονή του στη Δαλματία, ο Luigi απεβίωσε. Για αυτόν τον λόγο ο υιός του, ο Girolamo Singlitico, ζήτησε μέσω της επιστολής του το 1666 την ανάληψη της θέσεως του πατέρα του με τον ίδιο μισθό

⁴³⁸ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Α'*, σελ. 389-390.

⁴³⁹ Τσιρπανλής, *Κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 323.

⁴⁴⁰ Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 72, αρ. 338.

τόσο για το καλό της οικογένειάς του όσο και ως ένδειξη ανταπόδοσης των υπηρεσιών που προσέφερε στη Γαλινοτάτη ο πατέρας του⁴⁴¹.

Εκτός από τον Luigi Singlitico, στρατιωτική καριέρα ακολούθησε και ο Muttio Singlitico, ο οποίος μετά τον πόλεμο της Κύπρου εντάχθηκε στις στρατιωτικές δυνάμεις της Βερόνας. Ο *stratioto* Muttio Singlitico (1539-1594) ήταν υιός του Marco Singlitico και αδελφός των δύο διοικητών των πολιτοφυλάκων στην Κύπρο, Pier Paolo και Zuanne Singlitico, που, όπως σημειώσαμε παραπάνω, δήλωσαν υποταγή στον Lâla Mustafâ Pacha με την κατάληψη της Λευκωσίας. Πριν τον πόλεμο ο Muttio είχε λάβει στις 16 Δεκεμβρίου 1564 το αξίωμα του *sopracomito* σε βενετική πολεμική γαλέρα που στάθμευε στην Κύπρο μαζί με τον Gioan Battista Benedetti. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στην απόφαση του διορισμού και οι δυο ήταν «gentilhuomini di honor et di valore»⁴⁴².

Με το τέλος του πολέμου, ο μόνος από τους τρεις αδελφούς που εγκατέλειψε το νησί ήταν ο Muttio και τοποθετήθηκε από τις βενετικές αρχές στο φρούριο του San Felice στην πόλη της Βερόνας. Στις 19 Αυγούστου 1578, ο Muttio αντικαταστάθηκε από τον *stratioto* Filippo Marascotto και μετατέθηκε στην περιοχή του Orzinovi κοντά στην Brescia, αναλαμβάνοντας την αρχηγία μίας ομάδας 30 στρατιωτών (*fanti*) με μηνιαίο μισθό 25 δουκάτων. Ωστόσο, η στρατιωτική του καριέρα φαίνεται πως σταμάτησε απότομα σύμφωνα με την πράξη θανάτου του της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 1594. Ο θάνατος δεν τον βρήκε σε κάποια μάχη, όπως θα άρμοζε σε έναν γενναίο στρατιώτη, αλλά στη Βενετία στη συνοικία San Giovanni in Bragora σε ηλικία πενήντα πέντε ετών. Αιτία του θανάτου του ήταν ένα κτύπημα στο κεφάλι που τον ταλαιπώρησε για πέντε ημέρες μέχρι που επήλθε το μοιραίο. Στην πράξη θανάτου του σημειώνονται τα εξής: «1594, adì 19 settembre. Il signor Matio Sinclitico di Cipro, de anni 55, amalato da una ferita nella testa già giorni 5. Licenziato»⁴⁴³.

Εκτός από τις προαναφερθείσες προσωπικότητες, εντοπίστηκαν σε αρχειακά τεκμήρια με μία μόνο μνεία εκάστη δύο γυναίκες της οικογένειας των Συγκλητικών, των οποίων όμως δεν έγινε κατορθωτή η ταύτιση τους με κάποιο κλάδο της οικογένειας. Η πρώτη είναι η Maria Singlitico, η οποία εγγράφηκε ως μέλος της ελληνικής Αδελφότητας το 1602 πληρώνοντας μόνο για ένα έτος την συνδρομή της⁴⁴⁴. Η δεύτερη είναι η Margarita Singlitico (1560-1630), σύζυγος του Stafeno Pistachi, που κατοικούσε στη συνοικία San Giovanni in Bragora και απεβίωσε λόγω ασθένειας στις 8 Νοεμβρίου 1630 σε ηλικία εβδομήντα ετών («madonna

⁴⁴¹ A.S.V., *Collegio*, Suppliche, Comesse ai Savi, b. 549, χ.ά.

⁴⁴² A.S.V., *Senato*, Dispacci dei Rettori Cipro, flz. 3, χ.α.

⁴⁴³ Τζαβάρια, *San Giovanni in Bragora και του San Biagio*, σελ. 43 αρ. 165.

⁴⁴⁴ A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 326r.

Margarita Singlitico et relicta del quondam Stefano Pistachi, anni 70, da flusso mesi tre et cascata dala percossia. Vesitata dall'eccelesimmo Rovere. Arente Corte delle Ancore. Licenziata liberamente»)⁴⁴⁵.

Εν κατακλείδι, μετά τα όσα έχουν σημειωθεί παραπάνω καταδεικνύεται ότι η σημαντική οικογένεια των Συγκλητικών/Singlitico, που κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα απέκτησε για τα δεδομένα της κυπριακής κοινωνίας μια τεράστια οικονομική επιφάνεια, σημαντικούς τίτλους και αξιώματα, κατέληξε μετά τον βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-71) να βρίσκεται σε μεγάλη ένδεια μακριά από την πατρίδα της, χάνοντας τα περιουσιακά της στοιχεία. Η κυριότερη, όμως, συνέπεια από την κατάσταση που δημιουργήθηκε ήταν η απώλεια σημαντικού αριθμού μελών της οικογένειας. Ιδιαίτερα, η οικογένεια του Giacomo Singlitico, πατέρα του *conte* και *collateral* Eugenio Singlitico, σχεδόν ξεκληρίστηκε, αφού τα πέντε άρρενα μέλη της οικογένειας σκοτώθηκαν στις μάχες (Eugenio, Nicolò, Tomaso, Gerolamo, Matteo), ενώ από τις γυναίκες εντοπίστηκε στη Βενετία μόνο η Catherina, που κατέληξε εκεί σε άσχημη οικονομική κατάσταση μαζί με τον έναν της υιό. Τα μέλη της οικογένειας Singlitico που εγκατέλειψαν το νησί προσπάθησαν να αναδιοργανώσουν τη ζωή τους, εναποθέτοντας κατά κύριο λόγο τις ελπίδες τους στην αρωγή της Γαληνοτάτης, η οποία αναγνώρισε την ευγενική τους καταγωγή και τις υπηρεσίες που προσέφεραν πριν και μετά τον Πόλεμο, με αποτέλεσμα να τους ενισχύσει οικονομικά, ενώ κάποιους από αυτούς τους προσέλαβε ως αξιωματικούς στις στρατιωτικές της δυνάμεις.

Επίσης, φαίνεται ότι τα μέλη της οικογένειας (εκτός από τον Antonio) δεν ανέπτυξαν ιδιαίτερες σχέσεις με την ελληνική Αδελφότητα, παρόλο που ο τόπος κατοικίας τους ήταν στο Castello, η συνοικία δηλαδή όπου ήταν συσπειρωμένο το ελληνικό στοιχείο. Όσον αφορά τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, τα περισσότερα μέλη της οικογένειας Singlitico ακολουθούν το καθολικό δόγμα (ιδιαίτερα ο ευγενής κλάδος), όπως φαίνεται από τις μοναχές που ήταν εγκατεστημένες σε διάφορες μονές της Βενετίας και την επιθυμία τους για ενταφιασμό σε λατινικές εκκλησίες. Αυτό καταδεικνύεται και από τη μη ενασχόλησή τους με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας που προϋπόθεση ένταξής τους σε αυτήν ήταν το ορθόδοξο θρήσκευμα, καθώς επίσης και από την ανυπαρξία πληροφοριών στα κατάστιχα του ναού του Αγίου Γεωργίου για τυχόν τέλεση μυστηρίων, όπως του γάμου, της βάφτισης και της κηδείας. Προς τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, τα στοιχεία για την οικογένεια Singlitico στη Βενετία λιγοστεύουν και πιθανόν η οικογένεια οδεύει προς τη δύση της, αφήνοντας έτσι το ένδοξο

⁴⁴⁵ Τζαβάρρα, *San Pietro di Castello*, σελ. 106 αρ. 493.

παρελθόν στην Κύπρο. Αυτό θα οφείλεται και στις επιγαμίες που θα συντελέστηκαν στην πόλη των δόγηδων και στην αφομοίωσή τους στη βενετική κοινωνία. Η θύμησή τους είναι μέχρι και σήμερα εμφανής σε διάφορα σημεία τόσο στη Βενετία όσο και στην Πάδοβα, όπως οι τάφοι κάποιων εξ αυτών και το οικόσημό της οικογένειας που κοσμεί μεταξύ άλλων το πανεπιστήμιο της Πάδοβας.

Το ίδιο πιθανόν συνέβη και στα μέλη της οικογένειας Singlitico που παρέμειναν στο νησί μετά τη κατάληψή του, που είτε εξισλαμίσθηκαν, για να μην χάσουν τα κτήματά τους και παράλληλα εντάχθηκαν στην διοίκηση του νησιού σε διάφορα αξιώματα, είτε περιέπεσαν σε δυσμένεια και χάθηκαν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι διοικητές των βουνών, Pietro Paolo και Zuanne Singlitico, που μετά την κατάληψη της Λευκωσίας παρουσιάστηκαν ενώπιον του οθωμανού διοικητή και δήλωσαν υποταγή εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό μέρος της περιουσίας τους.

3.2.1.2. Οικογένεια de Nores.

Η οικογένεια de Nores ή de Norès (γαλλ.) / di ή de Nores, μία ή δύο λέξεις (ιταλ.) / Δενόρες (η ελλ. απόδοση αποδίδεται για πρώτη φορά τον 17^ο αι.)⁴⁴⁶, πιθανόν αγγλο-νορμανδικής καταγωγής, ανήκε στην ανώτερη κοινωνική και πνευματική ελίτ του βασιλείου της Κύπρου κατά την περίοδο της φραγκικής και βενετικής κυριαρχίας. Η παρουσία της οικογένειας στο νησί ανάγεται από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα (1210) και η παρουσία της στην Ανατολή οφείλεται στην συμμετοχή τους στην Γ΄ Σταυροφορία με τα στρατεύματα του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου (1191). Κατά την βασιλεία των Λουζινιάν υπήρξαν πιστοί υποτελείς και κατέλαβαν διάφορα αξιώματα ήδη από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα⁴⁴⁷. Με την προσάρτηση του νησιού στον βενετικό αποικιακό κορμό η οικογένεια de Nores απέκτησε ακόμη μεγαλύτερη οικονομική και κοινωνική ισχύ. Αρκετά μέλη της σύναψαν επιγαμίες τόσο με ευγενείς οικογένειες της Κύπρου (π.χ. Lusignan, Singlitico, Flatro, Benedetti, Costanzo, Bustron, Cornaro) όσο και με οίκους βενετών πατρικίων (π.χ. Pesaro, Corner, Querini, Bragadin, Bembo, da Mosto, Memmo, Giustiniani)⁴⁴⁸. Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, μέλη των de Nores παρουσιάζουν μια σημαντική εξελικτική πορεία σε ποικίλους τομείς, όπως στον πολιτικό, στον εκκλησιαστικό, στον στρατιωτικό και στον πνευματικό⁴⁴⁹.

Οι πολιτισμικές και ιδεολογικές μεταβολές που δημιουργήθηκαν με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού στην Κύπρο το 1489 και της σταδιακής αντικατάστασης της γαλλικής γλώσσας και κουλτούρας από την ιταλοβενετική είχαν ως αποτέλεσμα την όσμωση και τη διείσδυση αναγεννησιακών ιδεών, κυρίως στην άρχουσα τάξη της Κύπρου και στον επηρεασμό των πνευματικών της ανθρώπων. Οι de Nores επηρεασμένοι από αυτές τις πολιτικοκοινωνικές μεταβολές μπορούν να χαρακτηριστούν ως εκπρόσωποι της άρχουσας τάξης που ακολουθούν το λατινικό δόγμα, αλλά παράλληλα επισυνάπτουν επιγαμίες με ελληνορθόδοξες οικογένειες. Ακόμη, οι συνθήκες αυτές τους ευνόησαν να αναπτύξουν κατά τον 16^ο αιώνα σημαντικές διασυνδέσεις με σημαίνουσες προσωπικότητες στην Ιταλία, όπως ο τρίτος κόμης της Τρίπολης Giacomo de Nores που συνδέθηκε με τον καρδινάλιο Ιπόλυτο Β΄

⁴⁴⁶ Για τις διάφορες γραφές του όνοματος βλ. Bustron F., *Chronique de l'île de Chypre*, R. de Mas Latrie (έκδ.), Paris 1886 (ανατύπ. Λευκωσία, 1998), σελ. 426· Lusignan E., *Chorograffia et breve historia universale dell'isola de Cipro principiando al tempo di Noè per in sino al 1572*, Bologna 1573, φφ. 82r-83r· ο ίδιος, *Description de toute l'isle de Cypre*, Paris 1580, φ.82r-v· Collenberg, «Δομή και προσέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 833-834, 836,849· Nicolaou-Konnari, «L'identité dans la diaspora», σελ. 351-353· η ίδια, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 218.

⁴⁴⁷ Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 219.

⁴⁴⁸ De Nores I., *Apologia contra l'auttor del verato di Iason de Nores [...]*, Padova 1590, φφ. 12v-15v.

⁴⁴⁹ Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 218-233.

d'Este και τον δούκα της Φερράρας Αλφόνσο Β΄ d'Este. Συνεπώς, όλα αυτά τούς έδωσαν τη δυνατότητα να ενσωματωθούν ευκολότερα στις τοπικές κοινωνίες μετά την κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς⁴⁵⁰.

Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, σημαίνουσα προσωπικότητα του «*casa antiquissima et nobilissima*», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Florio Bustron για την οικογένεια, αναδείχθηκε ο Zuanne, υιός του Zacco de Nores⁴⁵¹. Ο Zuanne εξαγόρασε το 1529 τον κληρονομικό τίτλο του *conte di Tripoli*, έναν από τους τέσσερις φεουδαλικούς τίτλους που αναβίωνε η Βενετία στο νησί ως ανάμνηση των σταυροφορικών βασιλείων⁴⁵². Επίσης, διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στην τοπική κοινωνία συνδράμοντας σε διάφορες περιπτώσεις τη βενετική διοίκηση, όπως χαρακτηριστικά συνέβη κατά τη διάρκεια της θητείας του βενετού τοποτηρητή Pietro Balbi (1503-04). Ο Zuanne βοήθησε τον τελευταίο να διεκπεραιώσει την πρώτη καταμέτρηση της γης και του πληθυσμού στο νησί. Έπειτα, στις 20 Μαΐου 1531, ο Zuanne ορίστηκε μέλος της τριμελούς επιτροπής (*conte di Tripoli*, Alvise Cornaro και Francois Attar), η οποία επιφορτίστηκε με τη συλλογή, την οργάνωση, την εξέταση και τέλος τη μετάφραση στην ιταλική γλώσσα των *Ασσιζών του βασιλείου της Ιερουσαλήμ και της Κύπρου*. Το έργο της μετάφρασης ανέλαβε ο συμβολαιογράφος Florio Bustron και με την ολοκλήρωση του δίτομου αυτού έργου ο τοποτηρητής Marc'Antonio Trevisan το κατέθεσε στο Συμβούλιο των Δέκα προς έλεγχο (21 Μαΐου 1534)⁴⁵³.

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση του Zuanne, δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησε δύο παιδιά, τους Cesare και Alvise. Ο Cesare de Nores έμεινε άκληρος, σε αντίθεση με τον έτερο αδελφό του, που απέκτησε πέντε υιούς (Giacomo, Giovanni, Ottavio, Francesco Maria, Cesare) και έξι θυγατέρες (Margarita, Laura, Emilia, Costanza, Elena, Maria). Η οικογένεια του Alvise συνδέθηκε με επιγαμίες με ευγενείς οικογένειες της Κύπρου, όπως των Podocataro, Flatro, Costanzo και Bustron. Το 1570 κατά τη διάρκεια των μαχών στη Λευκωσία τέσσερα από τα πέντε άρρενα παιδιά του έχασαν τη ζωή τους και ο μόνος που επιβίωσε ήταν ο κληρικός Cesare de Nores, ο οποίος μετέπειτα χρίστηκε λατίνος επίσκοπος του Parenzo στην Ίστρια (1573, σημ. Κροατία)⁴⁵⁴.

Η οικογένεια των de Nores κατά την περίοδο των πολεμικών προπαρασκευών για την οχύρωση της πρωτεύουσας και ολόκληρου του νησιού συνέβαλε έμπρακτα τόσο σε έμψυχο

⁴⁵⁰ Αυτόθι, σελ. 219-220.

⁴⁵¹ Bustron, *Chronique*, σελ. 426.

⁴⁵² Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 219.

⁴⁵³ Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία», σελ. 1133-1139.

⁴⁵⁴ Collenberg, «Recherches sur quelques familles Chypriotes», σελ. 49-51· ο ίδιος «Les “custody” de la Marciana», 48, 50-51.

όσο και άψυχο υλικό, ακολουθώντας το παράδειγμα των υπόλοιπων ευγενών. Ο εγγονός του Zuanne και υιός του Alvisè, Giacomo de Nores τρίτος, *conte de Tripoli*, προσέφερε το χρηματικό ποσό των 10.000 δουκάτων το 1568 για την ολοκλήρωση των οχυρωματικών έργων της Λευκωσίας. Ως εκ τούτου, ένας εκ των έντεκα προμαχώνων έλαβε το όνομα Tripoli, από τον κληρονομικό τίτλο του, που είχε αγοράσει το 1529 ο παππούς του Giacomo, Zuanne de Nores. Επίσης, λίγο πριν την έκρηξη του πολέμου ο Giacomo υποδέχθηκε στο νεόδμητο *palazzo* του στην Άσσια/Άσκεια τις διοικητικές αρχές της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου (Nicolò Dandolo, Marc' Antonio Bragadin, Astore Baglioni, Eugenio Singlitico), για να οργανώσουν την άμυνα του νησιού και τον τρόπο δράσης τους στην επικείμενη επίθεση των Οθωμανών. Στη σημαντική αυτή συνάντηση συμφωνήθηκαν μεταξύ άλλων η κατανομή των στρατιωτικών δυνάμεων στα δύο αστικά κέντρα και η συγκομιδή των δημητριακών (6 ή 10 Απριλίου 1570)⁴⁵⁵. Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο Giacomo υπηρέτησε σε διάφορες στρατιωτικές θέσεις, όπως διοικητής μονάδων πυροβολικού και διοικητής λόχου εβδομήντα λογχοφόρων. Εν τέλει, την 1^η Σεπτεμβρίου 1570, λίγο πριν από την κατάληψη της Λευκωσίας, ο Giacomo πληγώθηκε και μετά από πέντε ημέρες απεβίωσε⁴⁵⁶.

Σύμφωνα με τις πηγές, αρκετά ήταν τα μέλη της οικογένειας των de Nores που πολέμησαν γενναία στις επάλξεις της πρωτεύουσας και είτε έχασαν τη ζωή τους είτε βίωσαν τα δεινά της αιχμαλωσίας. Λαμβάνοντας υπόψιν την έλλειψη ενός συλλογικού καταλόγου των νεκρών ή των αιχμαλώτων του πολέμου και με τα μέχρι σήμερα ερευνητικά δεδομένα η οικογένεια απαριθμεί οκτώ νεκρούς τους: *conte di Tripoli* Giacomo de Nores (6 Σεπτεμβρίου 1570) και οι αδελφοί του Francesco Maria⁴⁵⁷, Ercole, Giovanni και Ottavio (6 Αυγούστου 1570)· Hieronimo de Nores· Jason de Nores· Audet de Nores. Επίσης, εικασίες σημειώνονται από τους εκάστοτε ερευνητές για τον υπαίτιο του συμβάντος που σημειώθηκε στα ανοικτά της Κύπρου με την ανατίναξη ενός οθωμανικού πλοίου γεμάτο αιχμαλώτους και των δύο πλησίων από αυτό πλοίων (6 Οκτωβρίου 1570). Μια από τις εκδοχές, είναι ότι η μία εκ των γυναικών που πιθανόν να προκάλεσε την έκρηξη να ήταν η κόμισσα της Τρίπολης και σύζυγος του

⁴⁵⁵ Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 52-53.

⁴⁵⁶ Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 237· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», σελ. 492· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 81-82.

⁴⁵⁷ Ο Francesco Maria είχε ακολουθήσει εκκλησιαστική καριέρα και το 1547 έγινε αρχιδιάκονος στην Πάφο. Βλ. Collenberg, «Recherches sur quelques familles Chypriotes», σελ. 49.

Giacomo de Nores, από την οικογένεια των Podocataro (άγνωστο παραμένει το όνομά της, πιθανόν όμως να ήταν η Maria)⁴⁵⁸.

Εκτός από τους νεκρούς, δώδεκα μέλη της οικογένειας βίωσαν τα δεσμά της αιχμαλωσίας και μερικοί εξ αυτών ήταν: ο Alivise de Nores και ο υιός του Giacomo de Nores (αιχμάλωτος του Mustaffa Bassa), οι αδελφοί Fabrizio και Favio de Nores, ο Pietro Geronimo (αιχμάλωτος στο Αλγέρι, ελευθερώθηκε το 1576 καταβάλλοντας το ποσό των 600 zechini), η Maria αδελφή του Pietro Geronimo (αιχμάλωτη στην Κωνσταντινούπολη, ελευθερώθηκε από τον Andronico Cathocosmo έναντι του ποσού 1.000 zechini) και ο Horation (αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη). Στις πηγές βρίθουν οι συγκινητικές ιστορίες των μελών της οικογένειας που βίωσαν τις εκτελέσεις, τις αιχμαλωσίες, τις εξαγορές και τις αλλαξοπιστίες⁴⁵⁹.

Όσοι, όμως, γλίτωσαν από την αιχμαλωσία πήραν το δρόμο της προσφυγιάς. Στη Δύση, και κυρίως στην ιταλική χερσόνησο, οι de Nores βρήκαν ένα πρόσφορο έδαφος στο οποίο ενσωματώθηκαν χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Αυτό οφείλεται στις σχέσεις που ανέπτυξαν με την Ιταλία, και κυρίως με τη Βενετία, καθόλη τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας στο νησί τους, στις επιγαμίες της οικογένειας με ευγενείς βενετικούς οίκους, στις οικονομικές δραστηριότητες που ανέπτυξαν με τη μητρόπολη, στις σπουδές που πραγματοποίησαν τα μέλη της οικογένειας στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και τέλος στις σχέσεις που ανέπτυξαν με τους πνευματικούς κύκλους της Ιταλίας⁴⁶⁰.

Εξαιτίας της πληθώρας των μελών της οικογένειας de Nores που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία και στη βενετική ενδοχώρα κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν κυρίως δύο σημαντικοί κλάδοι της, του Jason de Nores του Pietro και του Alvisè de Nores του Zuanne (πρώτου *conte di Tripoli*). Παράλληλα, θα αναφερθούν και μεμονωμένες προσωπικότητες της οικογένειας που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Από τις πηγές αντλούνται για τα πρόσωπα που θα εξεταστούν σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και τη μετέπειτα εξέλιξή τους στη βενετική

⁴⁵⁸ Quarti, *La guerra contro il Turco*, σελ. 320· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 91· Nicolaou-Konnari A., “Women in Medieval Famagusta: Law, Family, and Society”, στο: G. Grivaud, A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Medieval Famagusta*, v. II, *Society and Politics* (Turnhout, υπό δημοσίευση).

⁴⁵⁹ Quatri, *La guerra contro il Turco*, σελ. 295-296· Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 971· Collenberg, “Les litterae hortatoriae accordées par les papes”, σελ. 52, 132 αρ. 160 (Pietro Geronimo), αρ. 163 αρ. 5^A (Petrus de Nores)· ο ίδιος, “Recherches sur quelques familles Chypriotes”, σελ. 55· Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 237· Περδίκη, *Λογίζου Σκεοφύλακος Κρονικα*, σελ. 343-345· Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 220· Grivaud «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 74· Κακλαμάνης, *Andrea Cornaro. Historia Candiana*, σελ. 489.

⁴⁶⁰ Εκτός από τη Βενετία οι de Nores εγκαταστάθηκαν και σε άλλα μέρη της Ιταλίας, όπως στη Ρώμη, στη Νεάπολη, στο Λιβόρνο κ.α. Για παράδειγμα, στον ορθόδοξο ναό των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου στην Νεάπολη ιερουργούσε το 1615 ο κληρικός Hieremia de Nores. Επίσης, ο Vittorio de Nores το 1636 μέσω της διαθήκης του δώρισε στην ελληνική παροικία του Λιβόρνου μία οικία. Βλ. Chassiotis, “Sull’organizzazione, incorporazione sociale e ideologia”, σελ. 427· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 222, 224.

κοινωνία, τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, την οικονομική τους κατάσταση, την ενασχόλησή τους με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας, τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις κ.ά.

1. Οικογενειακός κλάδος του Giason de Nores (1510-1590) του Pietro.

Ιδιαίτερα σημαντική προσωπικότητα της οικογένειας των de Nores, που εγκαταστάθηκε στην πόλη των δόγηδων, αποτέλεσε ο Giason de Nores. Μαρτυρούνται οι γραφές Jason / Giason(e) / Jason de Nores / Denores). Ο Giason ήταν υιός του Pietro (αδελφού του πρώτου *conte di Tripoli* Zuanne de Nores) και της Vera Strambali, κόρης του *dottor* και *cavalier* Giovanni Strambali και της Lucretia Fabrice. Το ζεύγος είχε αποκτήσει πέντε παιδιά τους: Calceran, Giason, Melusine, Giacomo και Margarita. Ο Giason γεννήθηκε στη Λευκωσία περίπου το 1510⁴⁶¹. Η Βενετία για αυτόν αποτελούσε ένα γνώριμο μέρος, εξαιτίας της κατοικίας που κατείχε ο πατέρας του στην ενορία του San Canciano κοντά στο Rialto και των σπουδών που έκανε τόσο ο ίδιος όσο και ο μεγαλύτερος αδελφός του Calceran τη δεκαετία του 1530 στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, με τον μεν πρώτο να σπουδάζει Φιλοσοφία και τον δε δεύτερο Νομική⁴⁶².

Κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στο πανεπιστήμιο, τα δύο αδέρφια σύναψαν στενές σχέσεις με διακεκριμένους καθηγητές, όπως ήταν οι λόγιοι Trifone Gabriele (1470-1549) και Sperone Speroni (1500-1588). Με ιδιαίτερη υπερηφάνεια ο Giason έφερνε συχνά στη μνήμη του τον Gabriele και δήλωνε τη φιλοξενία που του προσέφερε για μερικούς μήνες στο σπίτι του στην Πάδοβα⁴⁶³. Με το πέρας των σπουδών τους, ο Giason διαβιούσε ανάμεσα στη Βενετία και την Κύπρο, ενώ ο αδελφός του Calceran διορίστηκε το 1537 καθηγητής στην έδρα *artis notariae* του εν λόγω πανεπιστημίου και νυμφεύθηκε τη Margarita Davila. Επίσης, στη Βενετία ο Giason σχετίστηκε με τον Paolo Manuzio (1512-1574), υιό του γνωστού τυπογράφου Aldo Manuzio. Ο Paolo υπήρξε θαυμαστής των έργων του Giason και του δημοσίευσε το 1553 το πρώτο του έργο με τίτλο *In Epistolam Q. Horatii Flacci de Arte Poetica*, το οποίο ο συγγραφέας αφιέρωσε στον αδελφό του Calceran⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ Comnenus Papadopoli N., *Historia gymnasii patavini*, v. I, Venice 1726, σελ. 332-333' Κακλαμάνης και Γιαλαμά, «Νέες ειδήσεις», σελ. 154-156.

⁴⁶² Lorenzetti G., *Venezia e il suo estuario. Guida storico-artistica*, Trieste 1980, σελ. 354-355.

⁴⁶³ Nicolaou-Konnari A., "Francesco Patrizi's Cypriot Connections and Jason and Pietro de Nores", στο: B. Arbel, E. Chayes and H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, σελ. 180-182.

⁴⁶⁴ Κακλαμάνης και Γιαλαμά, «Νέες ειδήσεις», σελ. 147-149' Νικολάου-Κονναρή, «Φιλίες του πνεύματος», σελ. 12' η ίδια, "Francesco Patrizi's Cypriot Connections", σελ. 187-188.

Η Βενετία για τον Giason έμελλε να αποτελέσει τη δεύτερη πατρίδα του, αφού προαισθανόμενος τη συμφορά που επρόκειτο να συμβεί στο νησί, πιθανόν να το εγκατέλειψε έγκαιρα με την οικογένειά του πριν την οθωμανική επίθεση. Ας σημειωθεί ότι κατά τις πολεμικές προπαρασκευές και την αναδιαμόρφωση των οχυρώσεων της πρωτεύουσας η οικία του Giason, που βρισκόταν κοντά στο bastion Caraffa, κατεδαφίστηκε και επιπλέον έχασε εισοδήματα 3.000 δουκάτων («perso insieme con la patria tre mila ducati d'entrata, quando di più ci fu distrutto un bellissimo palazzo perche impediva la fortezza di Nicosia»). Συνεπώς, αυτά μπορεί και να αποτέλεσαν ένα επιπλέον κίνητρο για την εγκατάστασή του στη βενετική μητρόπολη⁴⁶⁵.

Ο Giason εγκαταστάθηκε πρόσφυγας στη υδάτινη πολιτεία με τη σύζυγό του, Lucretia Benedetti, και τα τέσσερα τους παιδιά (Pietro, Laura, Lugretia και άγνωστο παραμένει το όνομα του τέταρτου παιδιού του). Μέχρι σήμερα ήταν γνωστό ότι σύζυγος του Giason de Nores ήταν η Caterina Singlitico, αδελφή του *conte de Rochas* Eugenio Singlitico. Ωστόσο, μέσα από τις πηγές γίνεται αντιληπτό ότι σύζυγος του Giason ήταν η Lucretia, εν αντίθεση με την Caterina που πήρε, αρχικά, για σύζυγό της τον Vernin de Nores και, έπειτα, τον Pietro della Gridia (ή Delagridia)⁴⁶⁶.

Για την επιβίωση της οικογένειάς του ο Giason άσκησε το επάγγελμα του οικοδιδάσκαλου σε σπίτια βενετών πατρικίων. Πρώτη μνεία για τον Giason στην πόλη μετά τον πόλεμο εντοπίζεται στις 13 Οκτωβρίου 1571, όταν οι *Capi del Consiglio di Dieci* τού ενέκριναν την έκδοση της κοσμολογικής πραγματείας του *Breve trattato del mondo et delle sue parti, semplici et miser*⁴⁶⁷. Στις 16 Δεκεμβρίου 1573 έλαβε τον τίτλο του λέκτορα της ρητορικής στην Ακαδημία των Rinascenti στην Πάδοβα με μισθό 50 δουκάτων, ενώ το 1577 εξελέγη καθηγητής στην έδρα της Ηθικής Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, την οποία κατείχε μέχρι τον θάνατό του το 1590. Κατά την παραμονή του στη Βενετία και στην Πάδοβα, ο Giason δημοσίευσε έναν αξιόλογο αριθμό έργων. Ιδιαίτερα ψυχοφθόρα για τον Giason αποτέλεσε η έντονη λογοτεχνική διαμάχη του με τον λόγιο Giovanni Battista Guarini (1538-1612), σχετικά με την εγκυρότητα των λογοτεχνικών ειδών της τραγικοκωμωδίας και

⁴⁶⁵ Perbellini, “Le fortificazioni del regno di Cipro”, σελ. 193-225· Grivaud G., “Nicosie remodelée (1567). Contribution à la topographie de la ville médiévale”, *EKEE* 19 (1992), σελ. 112. Η καταστροφή της οικίας του Giason επιβεβαιώνεται από αίτηση που κατέθεσε στη βενετική Σύγκλητο η σύζυγός του Lucretia Benedetti για παροχή οικονομικής βοήθειας (28 Μαρτίου 1599). Βλ. A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 153 χ.α. (βλ. παραρ. εγγ. 5).

⁴⁶⁶ Collenberg, “Recherches sur quelques familles Chypriotes”, σελ. 52. Τα στοιχεία για τις δύο γυναίκες, τη Lucretia Benedetti και τη Caterina Singlitico μας γίνονται γνωστά από αιτήσεις τους που προς τη βενετική διοίκηση για οικονομική βοήθεια βλ. αντίστοιχα A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 153 χ.α. (28 Μαρτίου 1599)· A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 91 χ.α. (8 Ιουνίου 1581)

⁴⁶⁷ Κακλαμάνης και Γιαλαμά, «Νέες ειδήσεις», σελ. 152-153, παραρ. 37.

του ποιμενικού δράματος⁴⁶⁸. Το έναυσμα για τη μεταξύ τους διαμάχη υπήρξε ένα έργο του Guarini με τίτλο *Il Pastor fido*. Η αντιπαράθεση των δύο ανδρών στα τέλη του 16^{ου} αιώνα αποτέλεσε μία από τις γνωστότερες φιλολογικές έριδες που διαδραματίστηκαν στην Ιταλία κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα. Η εν λόγω διαμάχη κλόνησε αρκετά την εύθραυστη υγεία του υπερήλικα Giason και έληξε με το θάνατο του τελευταίου αναδεικνύοντας νικητή τον μοντερνιστή Guarini⁴⁶⁹.

Ο Giason αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες κυπρίων λογίων της διασποράς, που σημάδεψε με τα έργα του τη λογοτεχνική παραγωγή της Ιταλίας τον 16^ο και 17^ο αιώνα. Η πνευματική κληρονομία που άφησε αποτελείται από δεκαπέντε δημοσιευμένα βιβλία, που περιέχουν δεκαεπτά έργα γραμμένα σε ιταλική (14) και σε λατινική (3) γλώσσα αναδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο την πολυγλωσσία του συγγραφέα (γαλλικά, αρχαία ελληνικά, ιταλικά, λατινικά, κυπριακή διάλεκτο), ενώ παράλληλα καλύπτουν ποικίλα θέματα όπως τη ρητορική, τη γεωγραφία, την κοσμογραφία, τη φιλοσοφία, τους πολιτειακούς θεσμούς και τη λογοτεχνική θεωρία. Τα περισσότερα από τα βιβλία του τα αφιέρωσε σε ευγενείς της Πάδοβας και της Βενετίας που τον είχαν βοηθήσει ή αποσκοπούσε στην εύνοια τους⁴⁷⁰.

Παρόλη την αγάπη του για τη Βενετία, ο Giason δεν ξέχασε τους συμπατριώτες του που πήραν τον δρόμο της προσφυγιάς και εγκαταστάθηκαν στη βενετική μητρόπολη. Στον πανηγυρικό του λόγο που εκφώνησε το 1577 στον νεοεκλεγέντα δόγη Sebastian Venier, τον οποίο παρομοίασε με τον Μέγα Αλέξανδρο και τον Θεμιστοκλή εξαιτίας της νίκης του στη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571, τον παρακάλεσε να νουθετήσει για τους συμπατριώτες του που ήταν εγκατεστημένοι στην πόλη παραχωρώντας τους γη στη βενετική επικράτεια προς καλύτερευση της ζωής τους⁴⁷¹.

Στην πόλη των δόγηδων, ο Giason δεν ασχολήθηκε με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας ούτε εγγράφη μέλος της. Παρόλα αυτά, οι δύο του κόρες, Laura και Lugretia,

⁴⁶⁸ Grendler, *The Universities*, σελ. 400-407.

⁴⁶⁹ Perella, *The Critical Fortune of Battista Guarini*, σελ. 9-20, 159-165, 185-187, 202· Collenberg, “Recherches sur quelques familles Chypristes”, σελ. 51-52· Παναγιωτάκης, «Ιάσων Δενόρες», σελ. 14-22· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοσύνη*, σελ. 125-128· Nicolaou-Konnari, “L’ identité dans la diaspora”, σελ. 332-336· η ίδια, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 227-228.

⁴⁷⁰ Budd F., “A Minor Italian Critic of the Sixteenth Century: Jason Denores”, *MLR* 22/4 (1927), σελ. 421-434. Για τον κατάλογο των δημοσιευμένων έργων του βλ. Legrand É, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en Grec par des Grecs au XVe et XVIe siècles*, v. IV, Paris 1963², αρ. 560, 681, 698, 726, 731, 754, 765, 782, 784, 804, 813, 819, 829, 830, 851. Για πληρέστερο κατάλογο, καθώς επίσης και των διασωθέντων χειρόγραφων έργων του Giason βλ. προσεχώς το υπό δημοσίευση έργο της Nicolaou-Nonnari A., *Two Cypriots of the Diaspora: Pietro and Giorgio de Nores*.

⁴⁷¹ Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 228, παραπ. 36.

εντοπίζονται ως μέλη της Αδελφότητας. Η πρώτη εγγραφή το 1585 μέχρι το 1592 πληρώνοντας κάθε χρόνο τη συνδρομή της και μετά από μία μικρή παύση για δύο χρόνια επανέρχεται και πληρώνει συνδρομής της έως το 1604. Η δεύτερη, η Lucretia de Nores, εγγράφηκε το 1575 και μετά από δέκα χρόνια εμφανίζεται και πάλι να εγγράφεται από το 1585 έως το 1593⁴⁷².

Ένα δυσάρεστο γεγονός συντάραξε την οικογένεια του Giason το 1588 και πιθανόν να αποτέλεσε την αιτία θανάτου του. Ο υιός του Pietro de Nores ενεπλάκη στη Βενετία σε μια περιπέτεια σκοτώνοντας ένα βενετό ευγενή, τον Antonio da Mosto. Ο Antonio, ενώ βρισκόταν στο σπίτι του, δέχθηκε από τον Pietro κτύπημα στο κεφάλι, που του επέφερε τον θάνατο. Την υπόθεση επιλήφθηκε το Συμβούλιο των Δέκα και μετά από εξέταση της υπόθεσης ο Pietro κρίθηκε ένοχος. Στις πλείστες των περιπτώσεων η θανάτωση ενός βενετού πατρικίου επέσυρε τον θάνατο στο θύτη. Ωστόσο, η ετυμηγορία του Συμβουλίου ήταν επιεικής, αφού δεν του επιβλήθηκε η ποινή του θανάτου ή της φυλάκισης, αλλά της εξορίας. Έτσι από την ημέρα της ετυμηγορίας του Συμβουλίου των Δέκα ο Pietro εθεωρείτο εξόριστος (*bandito*) τόσο από το *Stato da Mar* όσο και από το *Stato da Terra*. Σύμφωνα με την απόφαση της 18^{ης} Αυγούστου 1590, ο Pietro, εάν δεν εγκατέλειπε άμεσα τη βενετική επικράτεια, θα συλλαμβανόταν και θα εκτελείτο στην πλατεία του Αγίου Μάρκου ανάμεσα στις δύο κολώνες. Η επιεικής απόφαση της βενετικής διοίκησης πιθανόν να οφειλόταν στις διασυνδέσεις και στην αναγνωρισιμότητα που έχαιρε ο πατέρας του Giason στην πόλη, καθώς επίσης και ότι καταγόταν από ένα ευγενή οίκο της Κύπρου⁴⁷³.

Το δυσάρεστο αυτό γεγονός επιβάρυνε ακόμη περισσότερο την υγεία του υπερήλικου Giason, που είχε ως αποτέλεσμα να αποβιώσει το 1590. Μετά τον θάνατο του Giason, η σύζυγός του Lucretia απευθύνθηκε στη βενετική Σύγκλητο ζητώντας να της χορηγηθεί βοήθημα εξαιτίας της ένδειας της (28 Μαρτίου 1599). Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε στην αίτησή της, εκτός από ότι απεβίωσε ο σύζυγός της έχασε και όλα της τα περιουσιακά της στοιχεία στην Κύπρο εξαιτίας του πολέμου («...io povera et infelice Lucretia di Benedetti moglie del quondam Jason de Nores fidelissimo servo di questo Serenissimo Dominio et ultimamente lettore pubblico della morale nel loro studio di Padova ricorro a loro piedi per notificarle la gran miseria et estrema povertà, nella qual mi trovo con dirle, come, vivendo mio marito se bene havevamo perso insieme con la patria tre mila ducati d'entrata quando di più ci

⁴⁷² A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 317r.

⁴⁷³ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Raspe, reg. 3687 (1588-90), φ. 37r-v (olim 24r-v). Για την απόφαση της 18^{ης} Αυγούστου 1590 βλ. A.S.V., *Consiglio di Dieci*, Proclami, flz. 9 (1588-90), χ.α.

fu distrutto un bellissimo palazzo perche impediva la fortezza di Nicosia...»). Μετά από εξέταση του αιτήματός της, η Σύγκλητος αποφάνθηκε στις 27 Ιανουαρίου 1600 (*m.v.* 1599) την παραχώρηση μηνιαίου επιδόματος 2 δουκάτων για το υπόλοιπο της ζωής της⁴⁷⁴.

Προτού, όμως, αποβιώσει ο Giason μερίμνησε και εμπιστεύτηκε την οικογένεια του στον λόγιο φίλο του Giovanni Vincenzo Pinelli (1535-1601). Ο τελευταίος, με καταγωγή από την Γένοβα, είχε εγκατασταθεί στην Πάδοβα από το 1558 και κατάφερε να έχει στην διάθεσή του την πληρέστερη βιβλιοθήκη της Ιταλίας στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα. Ο Pinelli συνδέθηκε με τον Giason κατά την διάρκεια που ο τελευταίος δίδασκε στο πανεπιστήμιο και οι δύο άνδρες ανέπτυξαν στενή φιλία⁴⁷⁵. Ο Pinelli, μετά τον θάνατο του Giason, φρόντισε να στείλει τον υιό του τελευταίου, τον Pietro de Nores, στη Ρώμη μετά την καταδικαστική απόφαση της βενετικής διοίκησης για το αδίκημα που διέπραξε το 1590. Έτσι, στις 29 Νοεμβρίου 1591, ο Pietro έφτασε στη Ρώμη και παρουσιάστηκε ενώπιον του ιησουίτη Claudio Acquaviva (1543-1615). Έκτοτε παρέμεινε στη Ρώμη και μέσω των γνωριμιών του Pinelli συνδέθηκε με σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, όπως τους καρδινάλιους Cinzio Aldobrandini (1551-1610) και Ippolito Aldobrandini (1536-1605). Για την σταδιοδρομία του Pietro στην παπική αυλή καθοριστικό γεγονός αποτέλεσε η εκλογή του καρδινάλιου Ippolito σε πάπα στις 30 Ιανουαρίου 1592. Ο νεοεκλεχθείς πάπας, που έλαβε το όνομα Κλήμης Η΄ Aldobrandini, διόρισε το ίδιο έτος τον νεαρό Κύπριο στη θέση του γραμματέα εξ απορρήτων του. Στην απόφαση αυτή του πάπα συνέβαλε από τη μία η σχέση που είχε με τον Pinelli και από την άλλη οι οικογενειακοί δεσμοί με την εκ πατρός γιαγιά του, που καταγόταν από την κυπριακή οικογένεια Flatro και είχε συγγενικές σχέσεις με τη οικογένεια των de Nores. Οι δεσμοί αυτοί του νέου πάπα με την Κύπρο χαροποίησαν τους κύπριους πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στη Ρώμη, όπως χαρακτηριστικά σημείωσε σε επιστολή του ο Pietro την 1^η Φεβρουαρίου 1592⁴⁷⁶.

Η σταδιοδρομία του Pietro δεν περιορίστηκε μόνο εκεί, αφού μετέπειτα ανέλαβε καθήκοντα γραμματέα στους ανιψιούς του ποντίφικα, στους καρδινάλιους Cinzio και Pietro Aldobrandini. Εξαιτίας της θέσης του συσχετίστηκε με ισχυρές προσωπικότητες, τόσο από το

⁴⁷⁴ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 69 (1599), φ. 211v (olim 188v) A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 153, χ.α. (28 Μαρτίου 1599).

⁴⁷⁵ Για τον Pinelli βλ. Rivolta A., *Catalogo dei codici pinelliani dall'Ambrosiana*, Milano 1933, σελ. xvii-xxx' Capellini A., "Un mecenate Genovese a Padova: Gianvincenzo Pinelli", *GSLI* 13/2 (1937), σελ. 129-148' Grendler M., "A Greek Collection in Padua: the Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601)", *RQ* 33/3 (1980), σελ. 386-416.

⁴⁷⁶ Collenberg, "Les litterae hortatoriae accordées par les papes", σελ. 43-44' Nicolaou-Konnari, "Francesco Patrizi's Cypriot Connections", σελ. 163-167' η ίδια, «Φιλίες του πνεύματος», σελ. 4-5.

εκκλησιαστικό όσο και από το πολιτικό περιβάλλον, καθώς επίσης και με πνευματικούς ανθρώπους, όπως ήταν ο φημισμένος ιταλός ποιητής Torquato Tasso. Παρότι ο Tasso διατηρούσε στενές σχέσεις με τον Giovanni Battista Guarini, αντίπαλο του Jason στη θεωρητική διαμάχη που έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1580, εντούτοις το γεγονός αυτό δεν αποτέλεσε εμπόδιο στην ανάπτυξη της φιλίας τους⁴⁷⁷.

Η εκτίμηση που έχαιρε ο Pietro από τους ανώτερους κληρικούς φαίνεται στην αίτηση που απέστειλε από τη Ρώμη ο καρδινάλιος Giorgio στο *Consiglio di Dieci* στη Βενετία στις 6 Ιουλίου 1601. Σε αυτήν ζητούσε να απαλλαγεί για μερικούς μήνες ο πιστός του γραμματέας από την τιμωρία που του είχε επιβληθεί το 1590, δηλαδή να θεωρείται *bandito* από τη βενετική επικράτεια. Όπως σημειώνει ο καρδινάλιος για τον Pietro, πρόκειται για έναν πιστό υπήκοο της Γαληνοτάτης και της Λατινικής Εκκλησίας και για αυτό το λόγο ζητούσε την ανάκληση για τρεις ή τέσσερις μήνες της τιμωρίας που του είχε επιβληθεί, ούτως ώστε να μπορέσει να μεταβεί τόσο στην Πάδοβα όσο και στη Βενετία για προσωπικές του υποθέσεις. Παράλληλα, ο καρδινάλιος εκθείασε την ευγενή καταγωγή της οικογένειάς του, καθώς επίσης και τον Giason de Nores, που είχε διατελέσει καθηγητής στο πανεπιστήμιό της Πάδοβας. Εν τέλει, στις 9 Ιουλίου 1601 το *Consiglio* αποφάσισε να επιτρέψει στον Pietro την παραμονή του στα βενετικά εδάφη για τέσσερις μήνες μόνο⁴⁷⁸.

Ο Pietro καθ' όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του στην παπική αυλή διετέλεσε γραμματέας ισχυρών κληρικών και δημοσίων ανδρών και παράλληλα συνδέθηκε με τους ρωμαϊκούς κύκλους των γραμμάτων και των τεχνών. Επίσης, συνέταξε πλειάδα έργων με ιστορικό, θρησκευτικό, πολιτικό, φιλοσοφικό και αστρονομικό περιεχόμενο, καθώς επίσης και πολλές επιστολές. Εξαιτίας, όμως, της μετριοφροσύνης του, κανένα έργο του δεν εκδόθηκε, παρά μόνο ένα έργο του δύο αιώνες μετέπειτα. Παρόλο που στη διασωθείσα επιστολογραφία του είναι διάχυτο το ενδιαφέρον του για την ιδιαίτερη πατρίδα του, εντούτοις δεν συνέγραψε κάποιο έργο που αφορά την Κύπρο. Εν τέλει, ο κυπριακής καταγωγής λόγιος της διασποράς απεβίωσε στη Ρώμη σε προχωρημένη ηλικία, μετά το 1646/48⁴⁷⁹.

Ιδιαίτερη αγάπη φαίνεται πως είχε ο Pietro στον ανιψιό του Giorgio de Nores, του οποίου την ανατροφή ανέλαβε από μικρή ηλικία και στον οποίο κατόρθωσε να εμφυσήσει τον πνευματικό και θρησκευτικό του ζήλο. Ο Giorgio γεννήθηκε το 1619 και ήταν υιός της Laura de Nores. Ο Pietro προσπάθησε να μεταδώσει στον νεαρό ανιψιό του την αγάπη για τα

⁴⁷⁷ Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 228-230· η ίδια, «Φιλίες του πνεύματος», σελ. 3-10, όπου και εκτενείς βιβλιογραφία.

⁴⁷⁸ A.S.V., *Consiglio di Dieci*, Parti Secrete, Roma, flz. 4 (1594-1607), χ.α.

⁴⁷⁹ Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 230-231.

γράμματα και την πατρίδα του. Σε μικρή ηλικία ο Giorgio εντάχθηκε στις πολεμικές σχολές στη Γερμανία, για να λάβει όλες τις απαιτούμενες γνώσεις και εμπειρίες, με σκοπό να προσεγγίσει τους δυτικούς ηγεμόνες και να εξασφαλίσει την απαιτούμενη βοήθεια για απελευθέρωση της Κύπρου, την οποία, ως σημειωθεί, ότι δεν είχε επισκεφτεί ποτέ. Για τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του και για την οργάνωση μίας σταυροφορία, ο Giorgio συνέλεξε πληροφορίες από τους συμπατριώτες του που βρήκαν καταφύγιο στη Ρώμη και αφορούσαν την αμυντική οργάνωση της Κύπρου, στις οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις που στάθμευαν στο νησί, καθώς επίσης και στις διαθέσεις των γηγενών για αντίσταση. Ωστόσο, δεν κατάφερε να υλοποιήσει τα σχέδιά του, αφού απεβίωσε σε νεαρή ηλικία, αυτή των δεκαεννέα ετών στο σπίτι του θείου του Pietro στη Ρώμη (25 Ιανουαρίου 1638). Όπως σημειώνει ο θείος του, ο Giorgio συνέταξε αρκετά κείμενα και από αυτά διασώζεται μόνο μία πραγματεία, στην οποία σημειώνει αναλυτικά τα δικαιώματα των κατά καιρούς διεκδικητών του βασιλικού θρόνου της Κύπρου. Το έργο αυτό ο Giorgio το αφιέρωσε στον δούκα της Τοσκάνης, αποσκοπώντας στην έμπρακτη συνδρομή του για απελευθέρωση της πατρίδας του⁴⁸⁰.

⁴⁸⁰ Nicolaou-Konnari, "L'identité dans la diaspora", σελ. 336-337, 342-346· η ίδια, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 231-2321· η ίδια, «Φιλίες του πνεύματος», σελ. 26-27· Kitromilides P. (επιμ.), *Giorgio Denores. A Discourse on the Island of Cyprus*, Βενετία 2006.

2. Οικογενειακός κλάδος του **Alvise de Nores**, δεύτερου **conte di Tripoli**, υιού του **Giovanni de Nores**.

Ο Zuanne de Nores, υιός του Zaco, όπως ήδη αναφέρθηκε, υπήρξε ο πρώτος *conte di Tripoli* και απέκτησε δυο υιούς, τους Cesare και Alvise. Ο πρώτος δεν απέκτησε παιδιά, ενώ ο δεύτερος απέκτησε πέντε υιούς (Giacomo, Francesco Maria, Ottavio, Zuanne, Cesare) και έξι θυγατέρες (Margarita, Laura, Emilia, Costanza, Elena, Maria). Κατά τη διάρκεια του πολέμου, τέσσερα από τα άρρενα παιδιά του Alvise έχασαν την ζωή τους στις μάχες και ο μόνος που σώθηκε ήταν ο Cesare de Nores.

Συγκεκριμένα, ο Giacomo de Nores υπήρξε τρίτος *conte di Tripoli*, πολέμησε γενναία στη Λευκωσία, όπου και έχασε τη ζωή του. Ο Francesco Maria ακολούθησε εκκλησιαστική καριέρα, σπούδασε στην Πάδοβα, διετέλεσε αρχιδιάκονος Πάφου και σκοτώθηκε το 1570. Ο Ottavio πολέμησε στη Λευκωσία, όπου έχασε τη ζωή του (6 Αυγούστου 1570) και ήταν παντρεμένος με τη Lucia, κόρη του Pietro Flatro⁴⁸¹. Απέκτησε δύο κόρες, οι οποίες με την κατάληψη της Λευκωσίας αιχμαλωτίστηκαν και μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί η πρώτη παντρεύτηκε τον Mehmed III και η δεύτερη έναν αρνησίθρησκο από την κυπριακή οικογένεια Flangin που έλαβε το αξίωμα του βοεβόδα⁴⁸². Με τις δύο αυτές ευγενείς κύπριες διατηρούσε στενές σχέσεις ο Jason Bustron, εξαιτίας των συγγενικών δεσμών που τους ένωναν, αφού η μητέρα του ήταν αδελφή της Lucia Flatro. Ο Jason, μετά τον πόλεμο, εντάχθηκε στο κατασκοπευτικό δίκτυο των Ισπανών στην Κωνσταντινούπολη, αντικαθιστώντας τον Marc'Antonio Estanga το 1595. Εξαιτίας της σχέσης του με τις δύο εξαδέλφες του κατάφερνε να λαμβάνει σημαντικές πληροφορίες από τα οθωμανικά σεράγια, τις οποίες διαβίβαζε στους Ισπανούς⁴⁸³.

⁴⁸¹ Ο Collenberg δεν σημειώνει τη σύζυγο του Ottavio de Nores. Αντίθετα σημειώνει ότι ο αδελφός του Zuanne de Nores έλαβε ως σύζυγος την Lucia Flatro. Ωστόσο, φαίνεται ότι ο Zuanne νυμφεύθηκε την Elena (άγνωστο παραμένει το επίθετό της) και η Lucia Flatro έλαβε ως σύζυγό της τον Ottavio de Nores. Η επισημάνση αυτή πιστοποιείται από τη συμβολαιογραφική πράξη που συνέταξε η Elena το 1577, βλ. A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4853, φφ. 104v-105v (7 Αυγούστου 1577). Για τα όσα σημειώνει ο Collenberg βλ. “Recherches sur quelques familles Chyprïotes”, σελ. 49’ ο ίδιος, “Les “Custodi” de la Marciana”, σελ. 9-10.

⁴⁸² Για το αξίωμα του αρχηγού του στρατού (βοεβόδα – *vojevoda*) βλ. Adanir F., “Woywoda”, στο: P. Bearman, T. Bianquis κ.ά. (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam*, v. XI, Leiden 2002, σελ. 215.

⁴⁸³ Collenberg, “Recherches sur quelques familles Chyprïotes”, σελ. 17’ Χασιώτης, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 29-32. Ο Mehmed III έλαβε τρεις συζύγους (την Halime Sultan, την Handan Sultana (1605) και της τρίτης παραμένει άγνωστο το όνομά της). Ωστόσο, δεν έγινε κατορθωτό να εντοπιστεί και να ταυτιστεί το όνομα της κόρης του Ottavio de Nores και της Lucia Flatro. Για τη δράση του Mehmed III και των συζύγων του βλ. Peirce L., *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York 1993, σελ. 99-109’ Bökercî G. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Factions and Favorites at the courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and his Immediate Predecessors*, Ohio 2010.

Ακόμη, ο Zuanne de Nores νυμφεύθηκε την Elena και ο ίδιος απεβίωσε στις μάχες της Λευκωσίας. Επίσης, από τα δεσμά της αιχμαλωσίας δε γλίτωσε ένας υιός του, που παρέμεινε στις φυλακές του Mustaffa Bassa στην Κύπρο⁴⁸⁴. Είναι πιθανόν και η σύζυγός του να αιχμαλωτίστηκε και να ταυτίζεται με την Hellena Flatro, η οποία ανέκτησε την ελευθερία της το 1575 και συνέλεξε το ποσό των 1.200 zechini, για να απελευθερώσει τον υιό της Alvise⁴⁸⁵. Η ταύτιση των ονομάτων της συζύγου (Helena) και των παιδιών (Margarita, Alvise, Maria) του Zuanne μας γίνονται γνωστά από νοταριακές πράξεις, που συντάζαν τα πρόσωπα αυτά στη Βενετία. Για παράδειγμα, στα κατάστιχα του βενετού συμβολαιογράφου Giovanni-Nicolò Doglionι εντοπίζεται η Hellena σύζυγος του αποθανόντος «Ioannis de Nores nobili Cipri» να αφήνει διαχειριστή των διαφόρων υποθέσεών της τον Ioannes Macchies του αποθανόντος Aloysi. Παράλληλα, στο κείμενο αναφέρεται και η κόρη της Margarita (7 Αυγούστου 1577). Στη δεύτερη συμβολαιογραφική πράξη, που πραγματοποιήθηκε λίγους μήνες αργότερα, ο «signor conte Alvise de Nores fo del signor Zuanne» πιστοποιεί ενώπιον του παραπάνω νοτάριου ότι ο Emanuel Flangino, πατέρας του «miser Benedetto Flangino medico ciprioto», είχε συμβάλει έμπρακτα στην άμυνα της Λευκωσίας κατά τη διάρκεια του πολέμου (29 Νοεμβρίου 1577). Συγκεκριμένα, ο Emanuel υπήρξε «capitano de cento huomeni nella città di Nicosia», προσέφερε ποσότητες βαμβακιού για την προστασία των προμαχώνων και γενικότερα υπηρέτησε πιστά τη Γαλινοτάτη. Εν τέλει, ο Emanuel έχασε τη ζωή του, ενώ οι υιοί του μετά την κατάληψη της πόλης αιχμαλωτίστηκαν⁴⁸⁶.

Μοναδικός διασωθείς από τους υιούς του Alvise de Nores υπήρξε ο Cesare, ενώ από τις έξι θυγατέρες του εντοπίζονται οι τέσσερις εγκατεστημένες στη Βενετία (Elena, Laura, Emilia και Maria). Ο Cesare de Nores ακολούθησε εκκλησιαστική καριέρα και κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας στο νησί διετέλεσε αρχιδιάκονος Πάφου (1547). Μετά το τέλος του πολέμου, ο Cesare κατέφυγε στη Βενετία και έπειτα στην Πάδοβα, όπου εκεί έλαβε τον τίτλο του διδάκτορα των δύο δικαίων της νομικής σχολής του πανεπιστημίου της Πάδοβας (*dottor iuris utrisque*). Επίσης, στις 9 Φεβρουαρίου 1573 χρίστηκε επίσκοπος του Parenzo, στην Ίστρια της Δαλματίας⁴⁸⁷.

⁴⁸⁴ Collenberg, “Recherches sur quelques familles Chyprïotes”, σελ. 49-50· Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 237·

⁴⁸⁵ Collenberg, “Les litterae hortatoriae accordées par les papes”, σελ. 55.

⁴⁸⁶ Για τις συμβολαιογραφικές πράξεις βλ. αντίστοιχα A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4853, φφ. 104v-105v (7 Αυγούστου 1577) και φ. 219v (29 Νοεμβρίου 1577).

⁴⁸⁷ Collenberg, “Recherches sur quelques familles Chyprïotes”, σελ. 49· Socol C., *La visita apostolica del 1584-85 alla diocesi di Aquileia e la riforma dei regolari*, Udine 1986, σελ. 43.

Κατά τη διακονία του στην επισκοπική του έδρα, εφάρμοσε με αυστηρό τρόπο τις αποφάσεις της συνόδου του Τρέντο, και λίγα χρόνια αργότερα, στις 25 Ιανουαρίου 1584, επιφορτίστηκε με ένα *breve* από τον πάπα Γρηγόριο , για να επισκεφθεί τις περιοχές της Aquileia, του Treviso, της Concordia, του Belluno και του Feltre. Μέσω του *breve* αυτού ο Cesare αποκτούσε διευρυμένες εξουσίες και καθορίζονταν αναλυτικά τα καθήκοντά του ως προς τον έλεγχο εκκλησιαστικών θεμάτων στις περιοχές αυτές. Συγκεκριμένα, θα έπρεπε να προβεί σε έλεγχο των τόπων λατρείας, από τους καθεδρικούς ναούς μέχρι και τα μικρά ξωκλήσια, τον τρόπο λειτουργίας τους και της τέλεσης των μυστηρίων και να λάβει αποφάσεις σε τυχόν διενέξεις μεταξύ πιστών και κληρικών. Τέλος, θα έπρεπε να θέσει σε εφαρμογή τις μεταρρυθμίσεις της συνόδου του Trento και να επιβάλει κυρώσεις στις περιπτώσεις που δεν εφαρμόζονταν αυτές. Κατά την διάρκεια της περιόδου του, διενήργησε έλεγχο σε αρκετά μοναστήρια, σε διακόσιες είκοσι δύο εκκλησίες και σε επτά νοσοκομεία⁴⁸⁸.

Ο λατίνος επίσκοπος, πριν από την αναχώρησή του για την περιοδεία που τον επιφόρτισε ο πάπας Γρηγόριος στις πόλεις της βενετικής ενδοχώρας, φρόντισε να συντάξει την πρώτη του διαθήκη, στις 4 Οκτωβρίου 1583. Ως εκ τούτου, κάλεσε στο σπίτι του στη Βενετία, στην ενορία του San Rafaele στο Dorsoduro, τον συμβολαιογράφο Vittore Maffei, για να τακτοποιήσει τα περιουσιακά του στοιχεία. Όπως σημειώνει ο ίδιος, βρισκόταν ακόμη σε καλή σωματική και πνευματική κατάσταση και για αυτό το λόγο ήθελε να του εκφράσει τις τελευταίες του επιθυμίες. Αρχικά, κατά την καταγραφή του ονόματός του δηλώνει τους τίτλους που είχε «Cesare de Nores, conte de Tripoli per gratia d’Iddio et della santa sede apostolica vescovo di Parenzo». Έπειτα, απευθύνεται στα Θεία, ζητώντας συγχώρεση, και ορίζει ως επιτρόπους της διαθήκης του τους «illustrissimo signor Paulo Tiepolo Cavalier et Procuratore de San Marco et il illustrissimo miser Marcantonio Falier fo del clarissimo miser Zuane». Επίσης, όρισε τον τόπο ενταφιασμού του και συγκεκριμένα στο εσωτερικού του ναού του San Sebastiano στο Dorsoduro. Το ζήτημα της ταφής απασχολούσε ιδιαίτερα τους κατοίκους της Βενετίας εξαιτίας της έλλειψης χώρου. Ιδιαίτερα, η ταφή εντός του ναού αποτελούσε προνόμιο της ανώτερης κοινωνικής τάξης της Βενετίας, καθώς επίσης και των οικονομικά εύρωστων αστών, που ευελπιστούσαν να περάσουν στην αιωνιότητα⁴⁸⁹. Συνεπώς,

⁴⁸⁸ Για την δράση του Cesare de Nores ως επισκόπου στο Parenzo και την περιοδεία που έκανε το 1584 στην βενετική ενδοχώρα βλ. Vergottin B., *Breve saggio d’istoria antica e moderna della città di Parenzo nell’Istria*, Venezia 1796, σελ. 79-80· Marin E., *Il capitolo cattedrale di concordia nella prima età moderna*, Roma 2005, σελ. 53-62.

⁴⁸⁹ Molmenti, *La Storia di Venezia*, σελ. 353. Για τον τρόπο αντιμετώπισης του θανάτου από μέρους των Βενετών στον ύστερο Μεσαίωνα βλ. Cecchetti B., “Funerali e sepolture dei veneziani antichi”, *ArV* 34/2 (1887), σελ. 265-284.

ο Cesare κληροδότησε 500 δουκάτα στον ναό του San Sebastiano για την κατασκευή του ταφικού του μνημείου και της μνημόνευσης της ψυχής του από τους εκεί εφημέριους. Ως διαχειριστή του ποσού όρισε τον Lorenzo Hierusalem, ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος για την υλοποίηση της επιθυμίας του. Επίσης, στη διαθήκη του σημείωσε τη διαδικασία της τελετής που θα ακολουθείτο μέχρι την ταφή του. Συγκεκριμένα, όρισε ότι ήθελε το άψυχο σώμα του να μεταφερθεί από το σπίτι του στο ναό υπό τη συνοδεία κληρικών και έξω από τον San Sebastiano να τον υποδεχτούν οι ιερείς, που θα τελούσαν τη νεκρώσιμη ακολουθία. Με το πέρας της τελετής, το σώμα του θα ενταφιαζόταν στον χώρο που θα είχε δημιουργηθεί ειδικά για αυτόν.

Εκτός από τη φροντίδα του σώματός του ο Cesare μερίμνησε και για το ποίμνιό του στην Ίστρια κληροδοτώντας σημαντικά ποσά στους άπορους κατοίκους του Parenzo (115 δουκάτα), της Orsera (115 δουκάτα) και του San Vincenti (100 δουκάτα). Παράλληλα, φρόντισε και για την οικογένειά του, που μέλη της βρίσκονταν εγκατεστημένα στην πόλη των δόγηδων. Συγκεκριμένα, μνημονεύονται οι τρεις αδελφές του και κάποια από τα ανίψια του. Στις δύο του αδελφές, Laura και Elena, κληροδότησε 100 δουκάτα στην κάθε μία και στην τρίτη του αδελφή, την Emilia, 25 δουκάτα το χρόνο. Το συγκεκριμένο ποσό θα καταβαλλόταν από την Caterina Singlítico και τον ανιψιό του Giacomo de Nores, οι οποίοι είχαν οριστεί ως διαχειριστές αυτού του κληροδοτήματος⁴⁹⁰. Στον ανιψιό του, *conte* Alvise canonico di Padova, άφησε 300 δουκάτα, στην ανιψιά του Cecilia 800 δουκάτα και στους ανιψιούς και στις ανιψιές του από τις οικογένειες Podocataro και Benedetti από 25 δουκάτα. Επίσης, δεν λησμόνησε το υπηρετικό προσωπικό του, που, όπως σημειώνει, τον υπηρέτησε πιστά, κυρίως οι Lorenzo και Jacomo, τους οποίους ευχαριστεί ιδιαίτερα και εξουσιοδοτεί τον ανιψιό του, *conte* Alvise, να μεριμνήσει για αυτούς. Στο τέλος της διαθήκης, πληροφορούμαστε ότι κατά τη συγγραφή της παρευρίσκονταν οι «Alvise Doltris, clerico veneto και ο Polidoro Ralli, dottor e clerico veneto», οι οποίοι υπέγραψαν ως μάρτυρες⁴⁹¹.

Με την παρέλευση τεσσάρων χρόνων, ο Cesare de Nores προχώρησε στη σύνταξη μίας δεύτερης διαθήκης, καλώντας τον ίδιο νοτάριο στο σπίτι του στις 16 Μαρτίου 1587. Η παρούσα διαθήκη ακύρωνε την πρώτη, που είχε συνταχθεί το 1583, και στη νέα παρατηρούνται αρκετές διαφοροποιήσεις σε σύγκριση με την προηγούμενη. Αρχικά, πληροφορούμαστε ότι άλλαξε ο τόπος κατοικίας του και από την ενορία του San Raffaele στο Dorsoduro εγκαταστάθηκε κεντρικότερα, στην περιοχή του San Polo. Όρισε διαχειριστές της

⁴⁹⁰ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4948 (1599), φφ. 243r-v (18 Δεκεμβρίου 1599).

⁴⁹¹ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 657, αρ. 221.

διαθήκης του νέα πρόσωπα, που ήταν οι «*Illustrissimo et Reverendissimo monsignor Agostino Valerio, cardinale di Verona, il clarissimo miser Agostino Barbarigo, Procurator di San Marco et il clarissimo miser Zacaria Contarini fo del clarissimo miser Polo*». Επίσης, άλλαξε τον τόπο ενταφιασμού του και από το ναό του San Sebastiano στο Dorsoduro όρισε ως χώρο της τελευταίας του κατοικίας τον καθεδρικό ναό στο Parenzo. Κατά τη νεκρώσιμη ακολουθία του, ζήτησε να πραγματοποιηθεί έρανός για τους άπορους του Parenzo και της Orsera, να διαβαστούν προσευχές για τη σωτηρία της ψυχής του και κάθε χρόνο κατά την ημέρα του θανάτου του να τελείται θεία λειτουργία.

Όσον αφορά την οικογένειά του, κληροδότησε στις δύο αδελφές του, Laura και Elena, από 100 και 80 δουκάτα αντιστοίχως, ενώ στη Cecilia, κόρη της τελευταίας, 20 δουκάτα. Στον ανιψιό του αποθανόντος Lorenzo Hierosalem κληροδότησε 25 δουκάτα και στον συγγενή του conte Luigi de Nores άφησε όλη την κινητή και ακίνητη περιουσία του. Ωστόσο, δεν έγινε κατορθωτό να εντοπιστεί η συγγένεια μεταξύ του Cesare de Nores και του Luigi, αλλά για να του αφήσει ολόκληρη την περιουσία του φαίνεται να ήταν στενή. Ως μάρτυρες κατά τη συγγραφή της διαθήκης του παρέστησαν οι «*Fabritio Beatiano de miser Giulio και ο Zuane di Scudi de miser Andrea*»⁴⁹².

Εκτός από τις δυο παραπάνω διαθήκες, ο Cesare συνέταξε και μία τρίτη ιδιόχειρη αυτή τη φορά διαθήκη στις 15 Ιουλίου 1593, ενώ βρισκόταν στο Rovigo. Εντύπωση προκαλούν τα μεγάλα ποσά που είχε στη διάθεσή του και τα οποία κληροδοτεί στους οικείους του, που στις δύο προηγούμενες διαθήκες δεν σημειώνονται. Στις τρεις αδελφές του ο Cesare άφησε, στη Laura 1.500 δουκάτα, στη Elena 2.000 δουκάτα και στη Emilia 200 δουκάτα. Στον Giacomo, υιό της Maria (τέταρτης αδελφής του), παραχώρησε 300 δουκάτα, και στον Cornelio Podocataro, abbate de Colle, 100 δουκάτα. Ακόμη, παρέθεσε ένα κατάλογο με εκκλησίες (San Pietro in Baratto, San Michele a Valle, San Giorgio nello Scoglio d'Orsara, San Michele de Parenzo) και μοναστήρια (monasterio d'Orsera, monasterio de San Elisabetta), στα οποία κληροδότησε από 100 δουκάτα. Κατά τις δύο μεγάλες εορτές της Χριστιανοσύνης, των Χριστουγέννων και του Πάσχα, παραχώρησε ένα ποσό για ελεημοσύνη των φτωχών, που ωστόσο δεν αναγράφεται. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί και στις τρεις του διαθήκες η μη αναφορά στα υλικά αγαθά που είχε στη διάθεσή του ο Cesare. Η μοναδική νύξη που σημειώνεται βρίσκεται στην ιδιόχειρη διαθήκη του και αφορά τρία πολύτιμα δακτυλίδια, τα οποία άφησε στους τρεις επιτρόπους του, στους βενετούς πατρικούς Marin Grimani, Lunardo

⁴⁹² Για τις δύο διαθήκες του Cesare de Nores βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 657, αρ. 221.

Donado και Zaccaria Contarini. Εκτός από τους προαναφερθέντες, όρισε ακόμη ένα επίτροπο και αυτός ήταν ο λατίνος πατριάρχης της Βενετίας. Τελικά, ο Cesare de Nores, *conte di Tripoli e vescovo di Parenzo*, απεβίωσε στις 12 Δεκεμβρίου 1597.

Την τρίτη και τελευταία διαθήκη του Cesare κατέθεσε στις βενετικές αρχές μετά τον θάνατό του ο ανιψιός του Giacomo de Nores (2 Ιανουαρίου 1598 [*m.v.* 1597]) και για την αυθεντικότητα της διαθήκης παρουσιάστηκαν, επίσης, ενώπιον του βενετού συμβολαιογράφου πέντε πρόσωπα, τα οποία πιστοποίησαν την αυθεντικότητά της ιδιόχειρης διαθήκης του Cesare και αυτά ήταν οι «*abbate Cornelio Podocataro, Livio de Nores canonico di Padoa, Marcantonio Corner fo de signor Piero, Juan Falier figlio de Marcantonio et Juan Antonio Soderini figlio di Francesco*»⁴⁹³.

Μετά από τα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω παρατηρούμε ότι ο λατίνος επίσκοπος Cesare de Nores διατηρούσε στενές σχέσεις τόσο με τους ανώτερους εκκλησιαστικούς κύκλους της Λατινικής Εκκλησίας όσο και με τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της Βενετίας. Ωστόσο, εξαιτίας της θέσης που κατείχε, δεν ανέπτυξε δεσμούς με την ελληνική Αδελφότητα και γενικότερα με το ελληνικό στοιχείο της πόλης, αλλά μόνο με τα συγγενικά του πρόσωπα, που κατέφυγαν στη Βενετία μετά τον Πόλεμο. Από τη διαθήκη του εξάγεται ότι ο Cesare ανελίχθηκε στους κόλπους της Λατινικής Εκκλησίας, απέκτησε σημαντική χρηματική περιουσία, ενίσχυσε οικονομικά τις αδελφές του και προσπάθησε να τους χορηγήσει κάθε δυνατή βοήθεια.

Όπως ήδη έχει σημειωθεί, στην πόλη των δόγηδων εγκαταστάθηκαν τέσσερις από τις έξι αδελφές του Cesare. Κάτω από την ίδια στέγη διέμεναν η Laura, η Emilia και η Elena στην ενορία του San Stin, στην περιοχή του San Polo (1593). Και οι τρεις τους είχαν παντρευτεί, πιθανότατα πριν από τον πόλεμο, γόνους ευγενών οικογενειών της Κύπρου, η Emilia de Nores τον Scipio Costanzo, η Laura de Nores τον Alvise Podocataro και η Elena de Nores τον Bernardo Bustron. Οι επιγαμίες μεταξύ ευγενών οικογενειών του νησιού ήταν ένα συχνό φαινόμενο στην τοπική κοινωνία του νησιού και αντικατοπτρίζεται ξεκάθαρα στην περίπτωση των de Nores.

Η «*Emilia de Nores relicta del illustre quondam signor Scipio Costanzo*» θέλησε στις 3 Μαρτίου 1593 να συντάξει τη διαθήκη της στην οικία της στη Βενετία, όπου συγκατοικούσε με τις υπόλοιπες αδελφές της. Για αυτό τον σκοπό, μετέβη εκεί ο νοτάριος «*Galeazzo Secco cancelier del Serenissimo Principe di Venetia*». Πρώτη της επιθυμία ήταν να ταφεί εκεί όπου

⁴⁹³ Για την τρίτη διαθήκη του Cesare de Nores βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 1190, αρ. 142.

βρισκόταν θαμμένος ο σύζυγός της, στο «monasterio del reverendi padri del Santo di Padoa», και όρισε διαχειριστή της ταφής και της διαθήκης της τον Livio Elia Ginti από την Πάδοβα. Έτσι πληροφορούμαστε ότι ο Scipio Costanzo έφυγε και αυτός πρόσφυγας από την Κύπρο. Από την διαθήκη της αντλούνται και άλλες σημαντικές πληροφορίες, όπως τα ονόματα των τεσσάρων θυγατέρων της, οι σύζυγοί τους, τα ποσά που τους κληροδοτεί και γενικά τα περιουσιακά της στοιχεία. Ειδικότερα, οι τρεις κόρες της, η Isabella έλαβε ως σύζυγο τον Ruberto Papafava, η Camila τον Ruberto Malatesta, η Creusa τον Hieronimo Canosa, ενώ η τέταρτη η Costanza χρίστηκε το μοναχικό σχήμα. Το ποσό που τους παραχώρησε ήταν αρκετά μεγάλο, ύψους 1000 δουκάτων, ενώ στον γαμπρό της, Ruberto Papafava, άφησε την επιμέλεια των αγροτεμαχίων που είχε στη βενετική ενδοχώρα, στο San Vido και στο Riese (περιοχές που βρίσκονταν κοντά στο Treviso). Στην Costanza επειδή βρισκόταν σε κάποιο μοναστήρι, το οποίο δεν σημειώνεται, της άφησε 10 δουκάτα τον χρόνο. Τέλος, η Emilia de Nores δεν ξέχασε το υπηρετικό προσωπικό της, αφήνοντας στην Caterina 10 δουκάτα, στον Biasio Moser και στη σύζυγό του 30 δουκάτα, στον Carlo, υιό του Biasio, 100 δουκάτα και διάφορα άλλα υλικά αγαθά. Ακόμη, κληροδότησε σε δύο ευαγή ιδρύματα της Πάδοβας 30 δουκάτα και για τα ορφανά της πόλης 25 δουκάτα⁴⁹⁴.

Η Emilia, εκτός από τις τέσσερις θυγατέρες, που σημειώνονται στη διαθήκη της, είχε αποκτήσει και ένα υιό, τον Giovanni Tomaso Constanzo. Αυτός έπεσε στα χέρια των Οθωμανών, όταν προσπάθησε το 1571 να επιστρέψει στην Κύπρο, με σκοπό να βοηθήσει στην άμυνα του νησιού. Μετά από τέσσερα χρόνια αιχμαλωσίας, απελευθερώθηκε με τη μεσολάβηση του αποστολικού νούντσιου στη Βενετία, το 1575. Αμέσως εντάχθηκε στις βενετικές στρατιωτικές δυνάμεις της Κρήτης και έπειτα της Κέρκυρας. Αργότερα, κατατάχθηκε στον ισπανικό στρατό και έλαβε μέρος στους θρησκευτικούς πολέμους, όπου έχασε τη ζωή του σε ηλικία είκοσι επτά ετών στη γαλλική πόλη Valenciennes (21 Σεπτεμβρίου 1581). Ο Scipio προς τιμήν του υιού του έστησε μία προτομή στον καθεδρικό του San Antonin στην Πάδοβα. Επίσης, ο ουμανιστής Gianfrancesco Mussato εμπνεύστηκε από την πολυτάραχη και σύντομη ζωή του νεαρού Giovanni Tomaso Constanzo και συνέταξε μια ελεγεία στην ελληνική γλώσσα⁴⁹⁵.

Δύο χρόνια αργότερα από τη σύνταξη της διαθήκης της Emilia, η αδελφή της, Elena, έπραξε το ίδιο, ενώ βρισκόταν κλινήρης στην οικία του «illustrissimo et reverentissimo

⁴⁹⁴ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 1191, αρ. 219.

⁴⁹⁵ Pontani F., “Il Greco di Gianfrancesco Mussato Peritoso umanista”, *RSBS* 1 (1981), σελ. 148-153· Collenberg, “Les litterae hortatoriae accordées par les papes”, σελ. 54· ο ίδιος, “Recherches sur quelques familles Chypriotes”, σελ. 48· Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 221.

monsignor Cesare de Nores vescovo di Parenzo, mio honorandissimo fratello in contra di San Barnaba». Έτσι, το 1595 η «Elena de Nores, figliola del quondam illustrissimo signor conte Alvise et relicta dell'illustrissimo et cavalier Bernardo Bustron nobile di Cipro» εξαιτίας της ασθένειάς της που την ταλαιπωρούσε και την είχε καθηλώσει στο κρεβάτι, προσκάλεσε τον βενετό συμβολαιογράφο Fabritio Bevazzano, για να του παραδώσει τη διαθήκη της, την οποία είχε συντάξει παλαιότερα στην Πάδοβα. Σύμφωνα με τη διαθήκη της, παραχωρεί 100 δουκάτα στους «reverendi padri di San Nicolò di Tolentino» με σκοπό ο ναός αυτός να αποτελέσει την τελευταία της κατοικία. Στην κόρη της Cecilia κληροδότησε 400 δουκάτα, καθώς επίσης και όλη την ακίνητη περιουσία της. Συνήθης πρακτική αποτελούσε η παραχώρηση χρημάτων για αγαθοεργεία σκοπούς και σε ευαγή ιδρύματα για την ανάπαυση της ψυχής και της συγχώρεσης των αμαρτημάτων τους. Για αυτό το λόγο, η Elena άφησε 100 δουκάτα, ώστε χρησιμοποιηθούν για την απελευθέρωση ενός αιχμαλώτου που βρισκόταν στα χέρια των Οθωμανών, καθώς επίσης και 200 δουκάτα σε επτά ευαγή ιδρύματα της βενετικής μητρόπολης (λ.χ. «all'hospedali di San Zuanne Polo, de gl'Incurabili, Pietà, cassa del Socorso, roveri Catecumeni» κ.ά.). Μάρτυρες στη διαθήκη της Elena προσυπογράφουν οι «pre Zuanne Gebi primo prete in San Barnaba» και Francesco Solibo (12 Σεπτεμβρίου 1595)⁴⁹⁶.

Εν τέλει, η Elena de Nores Bustrona ανάρρωσε από την ασθένειά της και δέκα χρόνια αργότερα ανέθεσε στον ανιψιό της, Livio de Nores, να συγγράψει μία νέα διαθήκη, αυτή τη φορά λόγω του προχωρημένου της ηλικίας της (23 Φεβρουαρίου 1605 [m.v. 1604]). Όπως φαίνεται από το έγγραφο, η Elena παρέμεινε στην κατοικία του αδελφού τους Cesare στην ενορία του San Barnaba στο Dorsoduro, ενώ ο ίδιος είχε ήδη αποβιώσει από το 1597. Ο Livio πιθανόν να διέμενε στο ίδιο σπίτι με τη θεία του και για αυτόν τον λόγο ανέλαβε να καταθέσει το συγκεκριμένο έγγραφο στον βενετό συμβολαιογράφο Francesco Erizzo, στη *Cancellaria Ducale*. Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη του εγγράφου, η Elena δεν άλλαξε τα όσα σημείωσε στην πρώτη της διαθήκης (1595)⁴⁹⁷.

Εν αντιθέσει, με τα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω για τα μέλη των δύο κλάδων της οικογένειας de Nores σχετικά με τη θρησκευτικότητά τους και τις σχέσεις που ανέπτυξαν με την ελληνική Αδελφότητα, υπήρχαν και περιπτώσεις μελών της οικογένειας de Nores που ακολουθούν το ορθόδοξο δόγμα και αναπτύσσουν στενές σχέσεις με το ελληνικό στοιχείο

⁴⁹⁶ Ο Collenberg σημειώνει ότι μία από τις κόρες του Alvise de Nores έλαβε ως σύζυγο τον Jason Bustron. Ωστόσο, από τη διαθήκη της Elena de Nores διαπιστώνεται ότι αυτή είχε λάβει ως σύζυγό της ένα άλλο μέλος της οικογένειας Bustron, τον Bernardo. Βλ. Collenberg, “Recherches sur quelques familles Chypriotes”, σελ. 44-45 και πίνακα οικογένειας Nores. Για τη διαθήκη της Elena de Nores βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 56, αρ. 168.

⁴⁹⁷ A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 1177, αρ. 141.

στην πόλη των δόγηδων. Χαρακτηριστική είναι περίπτωση της «Paula de Nores del quondam miser Hercole de Nores, nobili di Cipro et consorte del quondam signor Claudio Bragadin de Venetia», που εγγράφεται μέλος της ελληνικής Αδελφότητας από το 1581 έως το 1608⁴⁹⁸.

Στις 15 Δεκεμβρίου οι *Cinque Savi alla Mercanzia* μελέτησαν την αίτηση της Paula de Nores για παροχή οικονομικής βοήθειας εξαιτίας της ένδειάς της και των δεινών που βίωσε με την κατάληψη της Κύπρου και αποφάνθηκαν ότι θα μπορούσε να λαμβάνει από 2 ή 3 δουκάτα μηνιαίως για το υπόλοιπο της ζωής της. Εν τέλει, στις 26 Ιουλίου 1584, η Σύγκλητος τής ενέκρινε το ποσό των 2 δουκάτων μηνιαίως. Αξιοσημείωτη είναι η πληροφορία που αντλείται από την εν λόγω απόφαση ότι η Paula εκτός από την απώλεια των συγγενικών τις προσώπων και των περιουσιακών της στοιχείων, υπήρξε αιχμάλωτη και με την απελευθέρωσή της εγκαταστάθηκε στη Βενετία, όπου διαβίωσε μέσα στη φτώχεια⁴⁹⁹.

Η Paula, ευγενικής καταγωγής, ήταν κόρη του Hercole de Nores και νυμφεύθηκε τον Claudio Bragadin, επώνυμο που παραπέμπει σε οικογένεια βενετών πατρικών, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται ακόμη μια επιγαμία της οικογένειας de Nores. Την 1^η Φεβρουαρίου 1592 (m.v. 1591) η Paula εξαιτίας μίας ασθένειάς που την κρατούσε κλινήρη στην οικία της, στην περιοχή του Ponte Lungo στη Giudecca, θέλησε να συντάξει τη διαθήκη της. Πρωταρχικό μέλημά της ήταν ο τόπος ενταφιασμού της και για αυτό τον λόγο όρισε ότι ήθελε να ταφεί εντός του ορθόδοξου ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Για να είναι, όμως, βέβαιη ότι η επιθυμία της θα πραγματοποιηθεί, όρισε ως υπεύθυνους της ταφής τον «reverendissimo Arcivescovo di Filadelfia» (την περίοδο αυτή ήταν ο Γαβριήλ Σεβήρος) και τον «reverendo protopapa Nicola de Cipro», κληροδοτώντας τους από 10 δουκάτα. Έπειτα από την τακτοποίηση του θέματος της τελευταίας της κατοικίας, η διαθέτρια προχώρησε στον διαχωρισμό των περιουσιακών της στοιχείων. Η Paula είχε οικονομικές δοσοληψίες με τον Marco Corner di Cipro που της όφειλε 150 δουκάτα. Από το ποσό αυτό έλαβε τα 30 δουκάτα, καθώς επίσης αρκετό κρασί, αλεύρι και διάφορα άλλα προϊόντα. Από τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας και τον πρωτοπαπά Nicola ζήτησε να αναλάβουν και να παραδώσουν στην κόρη της Leonora το υπολειπόμενο ποσό που είχε στα χέρια του ο Marco Corner, δίνοντάς τους επιπλέον 20 δουκάτα. Επίσης, η Paula σημείωσε ότι, εάν κατά την ώρα της δημοσιοποίησης της διαθήκης της η κόρη της Leonora βρισκόταν εν ζωή, θα λάμβανε τα 100 δουκάτα. Αν, όμως, η Leonora είχε αποβιώσει, η Paula όρισε ότι το ποσό αυτό θα

⁴⁹⁸ A.E.I.B., A'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 347r (Paula de Nores).

⁴⁹⁹ A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, Prima Serie, b. 137 (1579-86), φ. 15v (15 Δεκεμβρίου 1581) A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 55 (1584) φ. 90v (26 Ιουλίου 1584).

διαμοιραζόταν σε προσφιλή της πρόσωπα και αλλού. Έτσι από 10 δουκάτα θα λάμβαναν οι εξής:

- «madonna Laura de Nores moglie de miser Balian Sosomeno mia germana».
- «madonna Andriana moglie de miser Demetrio Gonneme mia cugina».
- «madonna Matina moglie de miser Zuan Negrin mia cugina».
- «madonna Laura moglie de miser Matio de Matio per le due sue figliuole».
- «madonna Violante moglie di miser Zuane depentor greco de Cipro»
- «Costanza figliola del miser Matio Costanzo».
- «Lugretia figliola del suddetto signor Marco Corner».
- «Laura fiola de miser Tomaso Flatro de Cipro mia fiozza».
- Η μοναδική που έλαβε 20 δουκάτα ήταν η «madonna Laura mia socera in secondo voto consorte de miser Martin Ceroico di Cipro».

Εκτός από το διανομή των παραπάνω χρημάτων, η Paula άφησε ένα στρώμα μαζί με τα σεντόνια του («un stramazzo con lenzuoli») στη βαφτιστήρα της Laura, κόρη του Tomaso Flatro. Για την συντροφιά που της παρείχε στο σπίτι της η «madonna Helena moglie de miser Ambrosio Babi de Cipro» της άφησε 5 δουκάτα. Τέλος, ένα χρηματικό ποσό άφησε στους φτωχούς της γειτονιάς της και στους φυλακισμένους. Επιτρόπους της διαθήκης της όρισε τους Mutio Costanzo και Marco Corner.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πρόσωπα που σημειώνει η Paula, αφού οι περισσότεροι είναι γόνιμοι ευγενών οικογενειών αποκαλύπτοντας παράλληλα και τις μεταξύ τους συγγενικές σχέσεις. Επίσης, η Paula φαίνεται ότι διατηρούσε σχέσεις με τη Violante, τη σύζυγο ενός κύπριου ζωγράφου, του Zuanne. Όπως ήδη σημειώθηκε, η ελληνική Αδελφότητα το 1589 ανέθεσε την εικονογράφηση του τρούλου του Αγίου Γεωργίου στον «maestro Zuanne Cypriotto». Όπως προκύπτει από τις ημερομηνίες ανάθεσης της εικονογράφησης του ναού (9 Νοεμβρίου 1589) και της διαθήκης της Paula (1^η Φεβρουαρίου 1592), φαίνεται ότι ο Zuanne αποτελεί το ίδιο πρόσωπο⁵⁰⁰. Παράλληλα, την ίδια περίοδο είχε ξεκινήσει η ανοικοδόμηση του καμπαναριού του ορθόδοξου ναού και για το λόγο αυτό η διαθέτρια συνεισέφερε 10 δουκάτα.

Όπως διαπιστώνεται, η Paula δεν απεβίωσε από την αρρώστια της και επανέρχεται μετά από μία σχεδόν εικοσαετία να καλεί και πάλι στο σπίτι της, αυτή τη φορά στην ενορία

⁵⁰⁰ Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, «Κύπριοι ζωγράφοι στη Βενετία», σελ. 353-368.

του San Cancian στο Cannaregio, τον ίδιο νοτάριο, για να της συντάξει την τελική της διαθήκη. Έτσι, στις 5 Απριλίου 1609, η Paula κλινήρης λόγω ασθένειας και πάλι, παραχώρησε όλα της τα υπάρχοντα στην «madonna Marina, figliola del quondam miser Giacomo Galatà, che fu moglie del quondam miser Zuan Negrin». Αυτό πιθανόν να οφείλεται σε διάφορους λόγους, όπως στον πιθανό θάνατο των προσώπων που ανέφερε στην πρώτη της διαθήκης, στην οικονομική της δυσπραγία, στη φροντίδα που πιθανόν να έλαβε από την Marina κτλ. Η Paula απεβίωσε μία μέρα μετά στις 6 Απριλίου 1609, σύμφωνα με τη σημείωση που παρέθεσε ο νοτάριος κατά την ημέρα δημοσιοποίησης της διαθήκης της⁵⁰¹.

Το στίγμα της στη βενετική κοινωνία άφησε και η δεύτερη γενιά των προσφύγων de Nores, η οποία ανδρώθηκε στη βενετική κοινωνία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι αδελφοί Giovanni (1578-1633) και Jason (1580-;), υιοί του Balian Sozomeno και της Laura de Nores. Οι δύο νέοι σπούδασαν περίπου την ίδια περίοδο στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης, ο μιν πρώτος το διάστημα 1592-1602 και ο δεύτερος 1593-1608⁵⁰². Ο Giovanni συνέχισε τις σπουδές του στην Πάδοβα, παραδίδοντας παράλληλα μαθήματα αρχαίας ελληνικής γλώσσας και το 1593 εξέδωσε μία ελληνική γραμματική. Το 1604 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ νομικής (*iuris utriusque*) και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου για μικρό χρονικό διάστημα στη Βενετία, όπου το 1609 διορίστηκε επιμελητής των ελληνικών βιβλίων της Μαρκιανής βιβλιοθήκης. Λίγα χρόνια αργότερα (1614), οι *Riformatori di Studio di Padova*, τον διόρισαν επόπτη όλων των βιβλίων που εκδίδονταν προς εξασφάλιση του σεβασμού προς τους νόμους και την ποιότητα της έκδοσης, ενώ παράλληλα έλεγχε και την εισαγωγή ξένων βιβλίων στην πόλη. Το 1626 δημιουργήθηκε για πρώτη φορά η θέση του βιβλιοφύλακα ή διευθυντή (*custode*) της Μαρκιανής βιβλιοθήκης, την οποία κατέλαβε ο Giovanni. Επιπλέον, η βενετική διοίκηση του απένειμε τον τίτλο «του δημόσιου καθηγητή των Ελληνικών Γραμμάτων» (*Publicus Graecarum Literarum Professor Venetiis*). Τέλος, κατά τη θητεία του ο Giovanni καταλογογράφησε όλο το υλικό της βιβλιοθήκης (*Catalogus librorum bibliothecae Venetae*) και έγινε γνωστός για το μεταφραστικό του έργο (από την αρχαία ελληνική γλώσσα στη λατινική) και τα φιλολογικά του σχόλια. Λίγο πριν από τον θάνατό του, έλαβε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας μια έδρα ηθικής φιλοσοφίας με ειδίκευση στον Αριστοτέλη. Εξαιτίας της εξέχουσας θέσεώς του στη βενετική κοινωνία και των πνευματικών του αναζητήσεων κατάφερε να αναπτύξει ένα ευρύ φάσμα γνωριμιών μεταξύ των βενετών πατρικών και των διανοουμένων της εποχής, όπως ήταν ο ιστορικός Andrea

⁵⁰¹ Για τις δύο διαθήκες της Paula de Nores βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 344, αρ. 533.

⁵⁰² Τσιρπανλής, *Ελληνικό Κολλέγιο Ρώμης*, σελ. 327-328 (Giovanni) και 335-336 (Jason).

Morosini (*pubblico storiografo*), ο κληρικός Paolo Sarpi, ο Girolamo Bruno, ο λατίνος επίσκοπος Alvise Lollino κ.ά.⁵⁰³. Από την άλλη, ο αδελφός του, Jason, ακολούθησε εκκλησιαστική καριέρα και το 1624 εγκατέλειψε τη Βενετία, για να μεταβεί στην Κέρκυρα, όπου εκεί υπηρέτησε ως εφημέριος του λατινικού καθεδρικού ναού και θησαυροφύλακας της λατινικής αρχιεπισκοπής μέχρι το τέλος της ζωής του⁵⁰⁴.

Όπως συνάγεται από τα όσα έχουν αναφερθεί, τα μέλη της οικογένειας των de Nores μπόρεσαν με ιδιαίτερη ευκολία να ενταχθούν στη βενετική κοινωνία. Παρόλες τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν μετά τη φυγή τους από την Κύπρο και την απώλεια των σημαντικών περιουσιακών τους στοιχείων, κατάφεραν να ορθοποδήσουν, ενώ κάποιοι εξ αυτών ανήλθαν σε σημαντικές θέσεις στον εκκλησιαστικό και στον πνευματικό χώρο. Καθοριστικό ρόλο στην ένταξη και στην ανέλιξή τους, κυρίως στη βενετική μητρόπολη, διαδραμάτισαν οι επιγαμίες που είχαν συνάψει οι de Nores τόσο κατά τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας στο νησί τους όσο και κατά την παρουσία τους στην πόλη των δόγηδων. Ακόμη, η προσήλωσή τους στο λατινικό δόγμα υπήρξε καθοριστικός παράγοντας στην κοινωνική τους ανέλιξη, όπως επίσης και οι διασυνδέσεις τους με σημαντικές προσωπικότητες τόσο στη μητρόπολη όσο και γενικότερα στον ιταλικό χώρο. Επιπλέον, η φοίτησή τους στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης τους παρείχε όλα τα εχέγγυα για την επαγγελματική τους αποκατάσταση στη βενετική κοινωνία και κατ' επέκταση στον ιταλικό χώρο. Η οικογένεια επιβίωσε μέχρι τα νεότερα χρόνια και προφανώς ένας κλάδος της εγκαταστάθηκε στην Αγγλία, όπου εντοπίζεται το επώνυμο de Nores με διάφορες παραλλαγές με επικρατέστερη αυτή των Nor(r)is⁵⁰⁵.

⁵⁰³ Zorzi M., *La libreria di San Marco. Libri, lettori, società nella Venezia dei Dogi*, Milano 1987, σελ. 207-208· ο ίδιος, «Κύπριοι βιβλιοθηκάριοι στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη», στο: Β. Καραγιώργης, Λ. Χατζηγαβριήλ και Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Κύπρος Πετράδι στο Στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, σελ. 83-87· Collenberg, “Les “custodi” de la Marciana” σελ. 28-32· Μπίρταχας Σ. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Ο Paolo Sarpi και οι ελληνορθόδοξοι βενετοί υπήκοοι ανάμεσα στη Ρώμη και στη Βενετία*, Κέρκυρα 2001· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 82-86.

⁵⁰⁴ Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 149· Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία», σελ. 225-226.

⁵⁰⁵ Παραλλαγές του ονόματος de Nores συναντώνται μέχρι και σήμερα στην Αγγλία και αυτές είναι: Norris, Noris, Norres, Nores, Norreys βλ. Lee S. (επιμ.), *Dictionary of National Biography*, v. XLI, London 1895, σελ. 115-146.

3.2.1.3. Οικογένεια Podocataro.

Μία ακόμη σημαντική οικογένεια του βασιλείου της Κύπρου που συγκαταλέγεται στους ευγενείς φεουδαρχικούς οίκους του νησιού είναι αυτή των Podocataro (ή Podocattaro, Podochataro, Podocatharo, Apodochator, Apodocator. ελλ. απόδοση Ποδοκάταρο). Η ελληνοκυπριακής καταγωγής οικογένεια των Podocataro εμφανίζεται στα δρώμενα του νησιού από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα και έκτοτε επιδεικνύει μία πολυσχιδή παρουσία στον πολιτικό, κοινωνικό, εκκλησιαστικό και πνευματικό βίο της Κύπρου. Παράλληλα, η οικονομική της ευρωστία την ενέτασσε στις πλουσιότερες οικογένειες του νησιού με φέουδα και με *palazzo* στην πρωτεύουσα. Παρόλο που η οικογένεια δεν απέκτησε κάποιο τίτλο κόμητα, όπως έλαβαν οι Singlitico, Nores, Contarini και Giustiniani, εντούτοις η υψηλή της θέση στην τοπική κοινωνία είναι εμφανής καθόλη τη διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας στο νησί. Αδιάψευστη μαρτυρία της κοινωνικής της θέσης αποτελεί η ονοματοθεσία, λίγο πριν την έκρηξη του βενετοτουρκικού πολέμου, ενός από τους προμαχώνες της Λευκωσίας με το επώνυμό της.

Η Podocataro ήταν οικογένεια ελληνικής καταγωγής, που συμμετείχε στη φραγκική γραφειοκρατία και το εμπόριο και μέλη της αναρριχήθηκαν στη αριστοκρατία του βασιλείου ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, ασπαζόμενοι οι περισσότεροι το λατινικό δόγμα, ενώ άλλοι παραμένουν ορθόδοξοι. Αρχικά, τα μέλη της οικογένειας ακολουθούν το ορθόδοξο δόγμα, εντούτοις από πολύ νωρίς είναι εμφανής η μεταστροφή τους στον καθολικισμό, με αποτέλεσμα την ανέλιξή τους στην ανώτερη κοινωνική βαθμίδα και στα διοικητικά του βασιλείου⁵⁰⁶. Η φοίτηση μελών της οικογένειας στα ιταλικά πανεπιστήμια και η απόκτηση τίτλου σπουδών τους έδωσε τη δυνατότητα να ακολουθήσουν είτε εκκλησιαστική καριέρα στους κόλπους της Λατινικής Εκκλησίας είτε να αναλάβουν σημαντικές διοικητικές θέσεις στο κυπριακό βασίλειο⁵⁰⁷. Η πολιτισμική αφομοίωση της οικογένειας των Podocataro στα δρώμενα του βασιλείου είναι εμφανής ήδη από τον 15^ο αιώνα, με μέλη της να καταλαμβάνουν σημαντικές θέσεις στη λατινική ιεραρχία, όπως χαρακτηριστικά έπραξαν οι Ludonico, Livio και Cesare Podocataro, ενώ άλλα να αναπτύσσουν σχέσεις με πνευματικούς κύκλους στη Δύση.

Στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, το πρώτο μέλος της οικογένειας των Podocataro που γίνεται γνωστό μέσα από τις πηγές είναι ο Nicolò, ο οποίος ασχολήθηκε με τον δημόσιο βίο και διετέλεσε για περισσότερο από μια δεκαετία (1385-1398) σύμβουλος του φράγκου βασιλιά

⁵⁰⁶ Costantini, *Il Sultano e l'Isola Contesa*, σελ. 99-100.

⁵⁰⁷ Αρκετά ήταν τα μέλη της οικογένειας των Podocataro που φοίτησαν στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας όπως οι: Hugo (1439), Ludonico ή Louis (1460), Scipion (1550), Mario (1552), Prosperus (1554), Giovanni (1559), Giovanni Paolo (1560) βλ. Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού», σελ. 1212-1214.

της Κύπρου Ιακώβου Α΄ Λουζινιάν (1382-1398). Παράλληλα, οι εμπορικές ασχολίες του Nicolò τού έδωσαν τη δυνατότητα να αποκτήσει μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Από τον γάμο του απέκτησε τρία παιδιά, τους Filippo, Chiramarina και Giovanni. Έτσι, το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας των Podocataro, με τα μέχρι σήμερα ερευνητικά δεδομένα, άρχεται από τον Nicolò.

Το παράδειγμα του πατέρα του ακολούθησε ο Giovanni (1414-1437/9), που ασχολήθηκε τόσο με τον διοικητικό τομέα όσο και με τα φέουδα της οικογένειάς του. Παράλληλα, ανέπτυξε εμπορικές δραστηριότητες στη Βενετία, όπου μετέφερε ζάχαρη και διάφορα άλλα εμπορεύματα. Ως πρέσβης του βασιλιά Ιανού, ο Giovanni ανέλαβε διπλωματικές αποστολές στην Αίγυπτο και το 1426 διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις διαβουλεύσεις για την απελευθέρωσή του Ιανού. Ο τελευταίος είχε συλληφθεί και μεταφερθεί στην Αίγυπτο μετά από επίθεση των Μαμελούκων στο νησί⁵⁰⁸. Την περίοδο εκείνη ο Giovanni ως υπεύθυνος για τα οικονομικά του βασιλείου συμμετείχε στη συλλογή των απαιτούμενων λύτρων για την απελευθέρωση του βασιλιά. Παράλληλα, συνεισέφερε και ο ίδιος ένα σημαντικό χρηματικό ποσό από τα οικογενειακά του εισοδήματα⁵⁰⁹.

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση του Giovanni, αυτός απέκτησε οκτώ παιδιά από τα οποία διασώθηκαν τα ονόματα επτά εξ αυτών (Piero, Hugo, Giorgio, Carolo, Ludonico/Louis, Filippo και Maria). Κάποια από τα άρρενα παιδιά του σπούδασαν στην Ιταλία και ακολούθησαν εκκλησιαστική καριέρα, ενώ άλλα ανέλαβαν διοικητικές θέσεις και ασχολήθηκαν παράλληλα με το εμπόριο και τα φέουδα της οικογένειας. Η οικογένεια του Giovanni συνδέθηκε με επιγαμίες με άλλες ευγενείς οικογένειες του βασιλείου της Κύπρου, όπως των de Nores, Babin, Calergi, Salagha⁵¹⁰.

Σημαντικές πληροφορίες για την οικογενειακή κατάσταση της οικογένειας του αντλούνται από την διαθήκη ενός εκ των γιών του Giovanni Podocataro, του Hugo (ή Ugo). Ο Hugo είναι πιθανόν να γεννήθηκε το 1410 και το 1432 μετέβη για σπουδές στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, όπου έλαβε τον τίτλο του *doctor iuris utriusque* (των δύο δικαίων, 1432-1439)⁵¹¹. Με την επιστροφή του στην Κύπρο εντάχθηκε στις διοικητικές υπηρεσίες του

⁵⁰⁸ Collenberg, “Études de prosopographie généalogique”, σελ. 650-651.

⁵⁰⁹ Collenberg de Rudt H. W., “Les premiers Podocataro. Recherches basées sur le testament de Hugues”, *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σελ. 136.

⁵¹⁰ Από τα άρρενα παιδιά του Giovanni οι τρεις ακολούθησαν εκκλησιαστική καριέρα (Giorgio, Carolo και Ludonico), ενώ οι υπόλοιποι τρεις ανέλαβαν διοικητικές θέσεις (Pietro, Hugo και Filippo). Όσον αφορά τις θυγατέρες του η Maria νυμφεύθηκε τον Zuan Babin και η δεύτερη τον Giacomo de Nores. Βλ. Collenberg, “Les premiers Podocataro”, σελ. 153-158 και ο πίνακας με το οικογενειακό δέντρο της οικογένειας.

⁵¹¹ Betto, “Nuove ricerche sui studenti Ciprioti”, σελ. 55.

βασιλιά Ιωάννη Β΄ Λουζινιάν και ανέλαβε διπλωματικές αποστολές τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση (1440-1454)⁵¹².

Όσον αφορά την οικονομική και την οικογενειακή κατάσταση του Hugo, τα περισσότερα στοιχεία αντλούνται από την πολυσέλιδη διαθήκη του που συντάξε στη Λευκωσία στις 14 Δεκεμβρίου 1452. Έτσι, πληροφορούμαστε τα ονόματα αρκετών εκ των συγγενών του, την οικονομική του κατάσταση και τα περιουσιακά του στοιχεία, τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, καθώς επίσης και τις σχέσεις που ανέπτυξε με τα μέλη των άλλων ευγενών οικογενειών του νησιού (μερικοί εξ αυτών υπέγραψαν ως μάρτυρες στην διαθήκη του, όπως οι Pietro Bustron, Iohanne Strambali, Pier de Rames, Nicolò Salacha, Perrin Urri κ.ά.)⁵¹³.

Αρχικά, από το έγγραφο της διαθήκης του μας γνωστοποιείται ότι ο Hugo νυμφεύθηκε την Melissina και απέκτησαν τέσσερα νόμιμα παιδιά, τους Ioanne, Ianus, Helena, Medea. Επιπλέον, απέκτησε ακόμη μία νόθα κόρη, την Isabetta. Το *palazzo* της οικογένειας βρισκόταν κοντά στον ναό του Αγίου Αυγουστίνου στη Λευκωσία και στα φέουδά του συμπεριλαμβάνονταν οι περιοχές Pathna (Πάχνα), Pelendria, Santo Euresio (πιθανόν Santo Ambrosio), Stremata, Fandia (Afandia) και οι αλυκές της λίμνης της Λεμεσού (Iago de Limisso). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αδελφός του Hugo, ο Pietro, κατείχε ως φέουδα τις περιοχές Chirsifano, Cato Chiedares, Farango, San Tharapo και Limisso⁵¹⁴.

Όσον αφορά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Hugo, αυτός πιθανόν ακολουθούσε το λατινικό δόγμα και ο γάμος του με την Melissina έγινε σύμφωνα με το τυπικό αυτό. Ωστόσο, η θρησκευτική του υβριδικότητα φαίνεται στην επιθυμία του να ενταφιασθεί σε ορθόδοξο γυναικείο μοναστήρι της Λευκωσίας, εκεί όπου βρισκόταν θαμμένος ο πατέρας του. Για να πραγματοποιηθεί, όμως, αυτό προϋπέθετε την εξασφάλιση άδειας από τοπική Λατινική Εκκλησία, εξαιτίας του γάμου που είχε τελέσει σύμφωνα με το λατινικό τυπικό. Για αυτό τον λόγο παρακάλεσε τον ίδιο τον βασιλιά και τη βασίλισσα να μεσολαβήσουν στις εκκλησιαστικές αρχές του νησιού για την εξασφάλιση της άδειας. Παράλληλα, ο Hugo ζήτησε από τον ευγενή Pol Zacharia να είναι μάρτυρας στη διαθήκη του, επειδή και ο ίδιος είχε νυμφευθεί δύο φορές με γυναίκες ευγενικής καταγωγής σύμφωνα με το λατινικό τυπικό και έλαβε το προνόμιο από τη Λατινική Εκκλησία του νησιού να κηδευθεί τόσο ο ίδιος όσο και οι

⁵¹² Αναλυτικά για τις διπλωματικές αποστολές του Hugo βλ. Collenberg, “Études de prosopographie généalogique”, σελ. 609-610, 652· ο ίδιος, “Les premiers Podocataro”, σελ. 139-141· Balletto L., “Ethnic Groups, Cross-Social and Cross-Cultural Contacts on Fifteenth-Century Cyprus”, *MHR* 10:1-2 (1995), σελ. 41.

⁵¹³ Collenberg, “Les Premiers Podocataro”, σελ. 143-153.

⁵¹⁴ Grivaud G. (εισ.), *Florio Bustron. Historia overo commentary de Cipro*, Λευκωσία 1998, σελ. 420.

υιοί του με τον ορθόδοξο τρόπο. Ήδη από την αρχιερατεία του πάπα Μαρτίνου Ε΄ (1417-1431) επιτρεπόταν στην Κύπρο η τέλεση γάμων με γυναίκες διαφορετικού δόγματος⁵¹⁵.

Σε περίπτωση, όμως, που δεν θα εξασφάλιζε την άδεια, ο Hugo σημείωσε στη διαθήκη του ότι επιθυμούσε να ενταφιασθεί στο ναό του Αγίου Αυγουστίνου στη Λευκωσία, μπροστά στην αγία τράπεζα ή μπροστά στα πόδια του αγάλματος του Sancto Nicola de Tolentino ή κάτω από το μεγάλο παράθυρο. Τέλος, κληροδότησε χρηματικά ποσά σε διάφορα εκκλησιαστικά ιδρύματα (λ.χ. σε ορθόδοξη μονή 50 βυζαντινά, στον Santo Augustino, στην capella de la Crose κ.ά), καθώς επίσης και για τη μνημόνευση της ψυχής του (π.χ. 25 βυζαντινά σε ορθόδοξες μοναχές κ.ά.)⁵¹⁶.

Εκτός από τον Hugo, σημαντική προσωπικότητα αποτέλεσε ο έτερος αδελφός του, ο Ludovico ή Louis Podocataro (1429-1504), ο οποίος ακολούθησε εκκλησιαστική καριέρα. Ο Ludovico σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Φερράρας κλασικά γράμματα και ιατρική και έπειτα φοίτησε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας στον τομέα της ιατρικής και της φιλοσοφίας. Με το πέρας των σπουδών του, το 1460, επέστρεψε στην Κύπρο, για να αναχωρήσει και πάλι σε σύντομο χρονικό διάστημα για την Ιταλία (1463). Ο Ludovico εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Ρώμη και εντάχθηκε στις υπηρεσίες του καρδινάλιου Rodrigo Borgia ως γραμματέας και ιατρός. Στις 14 Νοεμβρίου 1483 έγινε επίσκοπος του Capaccio (Caputacquensis) υπό την αρχιεπισκοπή του Salerno και διορίστηκε αρχίατρος και γραμματέας του πάπα Ιννοκέντιου Η΄ (1484-1492). Με τον θάνατο του τελευταίου η εκκλησιαστική καριέρα του Ludovico έφτασε στο απόγειό της εξαιτίας της εκλογής του Borgia σε πάπα με το όνομα Αλέξανδρος ΣΤ΄ (1492-1503). Ο κύπριος ιεράρχης Ludovico διετέλεσε γραμματέας του ποντίφικα και είχε έντονη διπλωματική δραστηριότητα, βιώνοντας από κοντά σημαντικές διεθνείς υποθέσεις, όπως για παράδειγμα την υπογραφή της συνθήκης της Τορδεσίγιας ανάμεσα στους Πορτογάλους και τους Ισπανούς υπό τη διαιτησία του πάπα (1494), την ακύρωση του γάμου του γάλλου βασιλιά Louis ΙΒ΄ (1498), ενώ έλαβε μέρος στην επιτροπή για τη μεταρρύθμιση της Λατινικής Εκκλησίας (1497). Επίσης, ο Ludovico πριν από τον θάνατό του έλαβε και άλλα αξιώματα, αφού ορίστηκε καρδινάλιος της Santa Agatha (1500) και αρχιεπίσκοπος του Benevento (1503). Η εκκλησιαστική του καριέρα διακόπηκε στις 25 Αυγούστου 1504, όταν απεβίωσε στο Μιλάνο. Το σώμα του ενταφιάσθηκε στη Ρώμη και έπειτα τα οστά του μεταφέρθηκαν εντός του ναού της Santa Maria del Popolo, όπου ανεγέρθη μνημείο προς τιμή του που κοσμεί μέχρι και σήμερα τον ναό. Ο Ludovico, ενόσω ζούσε, δημιούργησε μία

⁵¹⁵ Collenberg, «Δομή και προσέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 819.

⁵¹⁶ Για το κείμενο της διαθήκης του βλ. Collenberg, “Les Premiers Podocataro”, σελ. 143-153, για το θέμα της ταφής του σελ. 160-162.

σημαντική βιβλιοθήκη, την οποία κληροδότησε στον ανιψιό του, Livio Podocataro, μελλοντικό αρχιεπίσκοπο Κύπρου⁵¹⁷.

Τα χνάρια του θείου τους Ludovico ακολούθησαν οι Livio (1474-1556) και Cesare (1475-1557), υιοί του Filippo Podocataro και της Maria Calergi⁵¹⁸. Οι δύο άνδρες ανελίχθηκαν στην ιεραρχία της Λατινικής Εκκλησίας καταλαμβάνοντας σημαντικές θέσεις τον 16^ο αιώνα. Ενόσω βρισκόταν εν ζωή ο θείος τους Ludovico, ο Livio Podocataro διετέλεσε κληρικός στην Πάδοβα (1502), αναλαμβάνοντας διάφορα άλλα αξιώματα στις γειτονικές πόλεις του Τρεβίζου και του Φριούλι. Έπειτα, στις 5 Οκτωβρίου 1524 χρίστηκε λατίνος αρχιεπίσκοπος της Κύπρου και, παρόλο που ήταν υποχρεωμένος να μεταβεί στην έδρα του, προτίμησε να παραμείνει στην Ιταλία και να διοικεί την αρχιεπισκοπή του από μακριά⁵¹⁹. Η τακτική αυτή αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο στη Λατινική Εκκλησία ήδη από τον 15^ο αιώνα. Η μη κατάληψη της θέσεως από τους λατίνους κληρικούς και τους ιεράρχες οφειλόταν κυρίως στη γενικότερη παρακμή της Λατινικής Εκκλησίας και το πρόβλημα αυτό απασχόλησε αρκετές φορές τον εκάστοτε ποντίφικα, με αποτέλεσμα να εκδίδονται βούλλες καλώντας τους ιεράρχες να μεταβούν στις έδρες τους, αλλιώς θα τους επιβάλλονταν κυρώσεις (λ.χ. κατάργηση θέσεων και εισοδημάτων).

Στην Κύπρο η απουσία τόσο του αρχιεπισκόπου όσο και των επισκόπων παρουσιάζεται αρκετά έντονη και, όπως χαρακτηριστικά σημείωσε το 1483 ο δομινικανός μοναχός Felix Faber κατά την επίσκεψή του στο νησί, αρκετοί ήταν οι ιεράρχες που απουσίαζαν από τις έδρες τους (*absenteismus*) και τους αναπλήρωναν οι βικάριοι ή οι τοποτηρητές τους. Παράλληλα, ο μοναχός τούς κατηγορήσε ότι με την απουσία τους οι έδρες τους γίνονταν αντικείμενο αγοραπωλησίας. Την ίδια κατάσταση τόνισε η Caterina Cornaro το 1488 σε έκκλησή της προς τον πάπα Ιννοκέντιο Η΄ που του ζητούσε να στείλει ιεράρχες στο νησί, για να αναλάβουν τις κενές επισκοπικές έδρες⁵²⁰.

⁵¹⁷ Mas Latric L., “Histoire des archevêques latins de l’île de Chypre”, *AOL* 2 (1884), σελ. 320-322· Martini M., *Il carne Giovanile di Giovanni Sulpizio Verolano “de moribus puerorum in mensa serrandis”: con una lettera inedita a Ludovico Podocataro, Vescovo di Capaccio*, Sora 1980, σελ. 65-68· Ghersi L., “Opere di architettura e scultura per il cardinale Ludovico Podocataro, Vescovo di Cipro”, στο: M. Chiabò, S. Maddalo, M. Miglio and A. Oliva (επιμ.), *Roma di fronte all’Europa al tempo di Alessandro VI. Atti del convegno (città del Vaticano-Roma, 1-4 Dicembre 1999)*, v. I, Roma 2002, σελ. 873-894· Parlato E., “Memorie romane del cardinale Ciprota Ludovico Podocataro è dei suoi Eredi”, στο: E. Chayes (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance, 1450-1650*, Belgium 2012, σελ. 67-96.

⁵¹⁸ Ο Filippo Podocataro σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και στην Κύπρο εργάστηκε ως γραμματέας και πρέσβης. Από το γάμο του απέκτησε τρία παιδιά τους Pietro, Livio και Cesare. Τα φέουδα που είχε στην κατοχή του ο Filippo ήταν οι περιοχές Doro, Vassilacqui, Afdime και Vassa. Βλ. Betto, “Nuove ricerche sui studenti Ciproiti”, σελ. 56-59· Grivaud, *Florio Bustron*, σελ. 420.

⁵¹⁹ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 1096.

⁵²⁰ Setton K., *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, v. IV, Philadelphia 1984, σελ. 755-756· Αριστείδου, «Ορθόδοξη εκκλησία της Κύπρου», σελ. 187· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 129-132. Πριν από τον Livio Podocataro, έπραξαν το ίδιο δύο ακόμη ιεράρχες, ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Sebastiano Priuli και ο επίσκοπος Λεμεσού Nicolò Dolce, που κατά την αρχιερατεία τους διέμεναν μόνιμα στη Ρώμη, όπου

Ο Livio Podocataro κατά την παραμονή του στην Ιταλία ανέπτυξε σημαντικές σχέσεις με πεπαιδευμένους άνδρες, όπως ήταν ο λόγιος και ουμανιστής καρδινάλιος Pietro Bembo. Ο Livio κινείται ανάμεσα στη Βενετία, στη Ρώμη και στην Πάδοβα, στις οποίες διατηρούσε οικίες. Κατά την εποχή που λάμβανε χώρα η σύνοδος του Τρέντο (1545), παρόλο που αυτός βρισκόταν στην Ιταλία, δεν έλαβε μέρος σε αυτήν, με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί από μία μερίδα ιεραρχών. Ως εκ τούτου, ο πιστός του φίλος Bembo προσπάθησε να τον υπερασπιστεί, τονίζοντας το προχωρημένο της ηλικίας του και την ευάλωτη υγεία του. Λίγο πριν από τον θάνατό του, ο Livio παραιτήθηκε από το αξίωμα του αρχιεπισκόπου (24 Αυγούστου 1553) και αντικαταστάθηκε από τον αδελφό του Cesare Podocataro, ο οποίος ανήκε στο τάγμα του Αγίου Ιωάννου της Ιερουσαλήμ. Ο Livio συνέταξε τη διαθήκη του στην οικία του στην ενορία του San Raphael στη Βενετία στις 10 Ιανουαρίου 1555. Μεταξύ άλλων παραχώρησε υποτροφία ύψους 15.000 δουκάτα σε τρεις σπουδαστές για φοίτηση στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας⁵²¹.

Απεβίωσε μετά από δέκα ημέρες σε βαθιά γεράματα (82 ετών) και μετά από επίσημη τελετή στη βασιλική του Αγίου Μάρκου ενταφιάστηκε στον ναό του San Sebastiano, όπου ο Jacopo Sansovino κατασκεύασε ταφικό μνημείο με την επιγραφή «Livius Podocatarus Cyprius Archiepiscopus Levcosien[sis]...»⁵²². Ο Cesare Podocataro παρέμεινε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο για μερικά ακόμη χρόνια μέχρι που απεβίωσε και αυτός στις 20 Νοεμβρίου 1557. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο αυτοί ιεράρχες, ο Livio και ο Cesare, ήταν οι μόνοι Κύπριοι στην καταγωγή που έλαβαν τον τίτλο του αρχιεπισκόπου κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο⁵²³.

Η ανοδική πορεία της οικογένειας των Podocataro, τόσο στον διοικητικό όσο και στον εκκλησιαστικό τομέα της Κύπρου, διακόπηκε απότομα με την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά και πριν, η οικογένεια συνεισέφερε με κάθε δυνατό τρόπο στη βενετική διοίκηση. Στον αμυντικό τομέα οι Podocataro δαπάνησαν σημαντικά χρηματικά ποσά για την ολοκλήρωση των οχυρωματικών έργων της Λευκωσίας και για αυτό τον λόγο η βενετική διοίκηση παραχώρησε το όνομα της οικογένειας σε έναν από τους προμαχώνες. Εκτός από τη συμμετοχή αρκετών μελών της οικογένειας στην άμυνα του νησιού, επιστρατεύτηκαν παράλληλα και άτομα από τα φέουδά τους, όπως

και απεβίωσαν, ο μεν πρώτος το 1502 και ο δε δεύτερος το 1514. Βλ. Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα», σελ. 293· Αριστείδου, «Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου», σελ. 187.

⁵²¹ Στεργέλλης, *Τα δημοσιεύματα των ελλήνων σπουδαστών*, σελ. 49.

⁵²² Κιτρομηλίδης, *Κυπριακές πηγές*, σελ. 18· Nadin L., “La chiesa di San Sebastiano a Venezia, Paolo Veronese, le implicazioni Albanesi: Una storia tutta da riscrivere”, *Palaver* n.s. 4 (2015), σελ. 244-249.

⁵²³ Setton, *The Papacy and the Levant*, σελ. 756· Fedalto G., «Η λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον-Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 721-722· Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού», σελ. 1213-1214.

χαρακτηριστικά έπραξε ο Alessandro Podocataro, ο οποίος ενίσχυσε την άμυνα της Αμμοχώστου με 300 στρατεύσιμους άνδρες πεζικάριους (*fanti*), στους οποίους παραχώρησε ρουχισμό αξίας 341 ½ δουκάτων, και, εκτός αυτού, συνέλεξε τρόφιμα για τη σίτιση της πόλης από τα κτήματά του⁵²⁴.

Κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων αρκετά μέλη της οικογένειας έχασαν τη ζωή τους, ενώ άλλα με την κατάληψη του νησιού σύρθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Όσοι γλίτωσαν από την αιχμαλωσία και κατάφεραν να εγκαταλείψουν την πατρίδα εγκαταστάθηκαν στις υπό βενετική κυριαρχία περιοχές του ελλαδικού χώρου και στην ιταλική χερσόνησο⁵²⁵. Δεν έλειψαν, όμως, και οι περιπτώσεις μελών της οικογένειας που κατά την εισβολή των οθωμανικών στρατευμάτων δήλωσαν υποταγή στον Lâla Mustafâ Pacha εξασφαλίζοντας μέρος των φέουδων τους, όπως χαρακτηριστικά έπραξαν και άλλα μέλη ευγενών οικογενειών της Κύπρου όπως οι de Nores (2), Costanzo (1), Muscornio (1), Flatro (1), Bustron (1), Lusignan (1). Εκτός από τη διαφύλαξη των περιουσιακών τους στοιχείων, τα άτομα αυτά εντάχθηκαν στη νέα διοίκηση αναλαμβάνοντας διάφορα αξιώματα. Επιπλέον, ασχολήθηκαν με την εμπορικοοικονομική, τη θρησκευτική και την πνευματική ζωή της Κύπρου και το πιθανότερο ασπάζτηκαν τον μουσουλμανισμό⁵²⁶.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου τα γνωστά μέλη της οικογένειας των Podocataro που έχασαν τη ζωή τους ανέρχονται σε οκτώ και ήταν: ο Eugenio (υιός του Aurelio)· οι Scipion⁵²⁷, Tuzio και Cesare (υιοί του Filippo)· οι Giovanni Paolo και Lodovico (υιοί του Ercole)· ο Hector· ο Giulio (υιός του Cesare). Εκτός από τους νεκρούς που αριθμεί η οικογένεια, αρκετοί ήταν και αυτοί που βίωσαν την αιχμαλωσία. Τα ονόματά τους μας γίνονται γνωστά από διάφορες πηγές, όπως από αιτήσεις τους προς τη Γαλινοτάτη, στον ισπανό βασιλέα και στον πάπα για καταβολή των λύτρων και την απελευθέρωσή τους. Ιδιαίτερα, από τις αιτήσεις που απέστειλαν μέλη της οικογένειας Podocataro στον ποντίφικα γίνονται γνωστά τόσο τα ονόματά τους όσο και των οικείων προσώπων τους που αιχμαλωτίστηκαν, ο τόπος και ο χρόνος της αιχμαλωσίας τους, καθώς επίσης και το ποσό που χρειαζόταν για την αποπληρωμή

⁵²⁴ A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 55 (1573), χ.α.

⁵²⁵ Hill, *A History of Cyprus*, v. III, σελ. 955· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 54.

⁵²⁶ Collenberg, «Δομή και προσέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 838· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνοισλαμικός διασποράς*, σελ. 311.

⁵²⁷ Ο Scipion Podocataro είχε παντρευτεί τη Lucia Bustron, κόρη του Hieronimo. Η Lucia φαίνεται ότι κατά την περίοδο του πολέμου ήταν έγκυος και με την κατάληψη της Λευκωσίας έγινε σκλάβο του Murad Re'is. Κατά την μεταφορά της, πιθανόν στην Κωνσταντινούπολη, η Lucia γέννησε μέσα στην τουρκική γαλέρα και έπειτα η τύχη της αγνοείται. Βλ. Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 238· Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, σελ. 69.

των λύτρων. Συγκεκριμένα, πέντε μέλη της οικογένειας απευθύνθηκαν στον πάπα για βοήθεια⁵²⁸.

1. Ο Pietro Podocataro (1 Απριλίου 1571).
2. Ο Livio Podocataro και τέσσερις υιοί του (5 Δεκεμβρίου 1571), ένας εκ των οποίων ήταν ο Filippo.
3. Ο Angelo Podocataro (22 Ιουλίου 1573) αιχμάλωτος στην Ρόδο. Η σύζυγος και οι κόρες του εξαγοράστηκαν και ήταν αιχμάλωτες ενός εβραίου. Ο πάπας Γρηγόριος ΙΓ΄ έδωσε 100 δουκάτα και παρότρυνε τον δούκα της Τοσκάνης να πράξει το ίδιο για την απελευθέρωση της οικογένειας. Το ποσό που θα έπρεπε να μαζευτεί ήταν 1.124 δουκάτα⁵²⁹.
4. Η Caterina Podocataro (3 Ιουλίου 1576) αιχμάλωτη μαζί με την κόρη της Maria και τον υιό της Alessandro στην Κωνσταντινούπολη. Τα λύτρα ανέρχονταν στα 1.100 τσεκίγια.
5. Η Ludovica Podocataro (23 Οκτωβρίου 1578) αιχμάλωτη με τις πέντε κόρες της στην Κωνσταντινούπολη. Τα λύτρα ανέρχονταν στα 5,000 τσεκίγια.

Από διάφορες άλλες πηγές πληροφορούμαστε και για άλλους αιχμαλώτους της οικογενείας⁵³⁰.

1. Ο Hercole (ή Ercole) Podocataro, υιός του Ettore, παρέμεινε αρχικά στις φυλακές του Mustaffa Bassa στην Κύπρο και έπειτα μεταφέρθηκε αιχμάλωτος ενός *spachi* στην Κωνσταντινούπολη⁵³¹.
2. Οι Giovanni και Cesare, αδελφοί του Livio Podocataro και υιοί του Filippo.
3. Ο Alessandro Podocataro, υιός του Filippo. Αιχμαλωτίστηκε στις 6 Αυγούστου 1571, παρέμεινε υπό αιχμαλωσία τριάντα επτά ημέρες, απελευθερώθηκε από τον γάλλο πρόξενο και κατέφυγε στη Βενετία⁵³².
4. Τρεις γυναίκες της οικογένειας που δεν κατονομάζονται, αιχμαλωτίστηκαν και εξαγοράστηκαν την 1^η Απριλίου 1571⁵³³.

⁵²⁸ Για αιτήσεις μελών της οικογένειας Podocataro στον πάπα βλ. αντίστοιχα Collenberg, "Les litterae hortatoriae accordées par les papes", σελ. 104-105, 108-109, 132-133, 140-141.

⁵²⁹ A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 61, χ.α. (18 Νοεμβρίου 1574).

⁵³⁰ Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 237-239· Περδίκης, *Λογίζου Σκεοφύλακος Κρονικά*, σελ. 344· Κακλαμάνης, *Andrea Cornaro. Historia Candiana*, σελ. 487-489.

⁵³¹ Ο Hercole Podocataro είχε πολεμήσει γενναία στη Λευκωσία και στις 9 Σεπτεμβρίου 1570. Όταν οι οθωμανοί στρατιώτες εισέβαλαν στην πόλη, αυτός με την ομάδα του συνέχισε να μάχεται γύρω από το *palazzo* του κόμητα της Τρίπολης μέχρι το βράδυ. Έπειτα, από σκληρές μάχες δέχθηκε να παραδώσουν τα όπλα υπό δύο όρους, να προστατευθεί η τιμή των γυναικόπαιδων και οι αιχμάλωτοι να έχουν το δικαίωμα της άμεσης εξαγοράς τους. Βλ. Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 84.

⁵³² Ο Alessandro Podocataro συνέταξε στη Βενετία μία έκθεση (*relazione*) για τον πόλεμο με αρκετές ανακρίβειες και παραλείψεις. Βλ. Podocataro A., *Relazione di Alessandro Podocataro de' Successi di Famagosta dell'Anno 1571*, Venezia 1876· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 18.

⁵³³ Gatto A., *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου*, Λάρνακα 1972², σελ. 51-52· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 98.

5. Ο Tomaso Podocataro.
6. Ο Giulio Podocataro.
7. Zuanne Podocataro, υιός του cavalier Filippo⁵³⁴.
8. Margarita Podocataro⁵³⁵

Οι ιστορίες όσων είχαν την τύχη να ελευθερωθούν, γίνονται γνωστές μέσα από τις αιτήσεις τους προς τη βενετική διοίκηση και από τυχόν εκθέσεις που συνέταξαν οι ίδιοι για την περίοδο της αιχμαλωσίας τους. Από τις εξιστορήσεις τους αποκαλύπτονται τα δεινά του πολέμου και τα όσα βίωσαν κατά τη διάρκειά του, καθώς επίσης και οι κακουχίες τόσο των ιδίων όσων και των συγγενικών τους προσώπων.

Από τα κείμενα αυτά, μαθαίνουμε την ιστορία δύο προσώπων της οικογένειας Podocataro, του Ettore (ή Hettor) και του Livio, που έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών. Ο Ettore συνελήφθη στη Λευκωσία και μεταφέρθηκε με το πρώτο κύμα των αιχμαλώτων σε φυλακές της Κωνσταντινούπολης. Σε επιστολή που απέστειλε στο βενετό βάλιο της πόλης, Marc'Antonio Barbaro, παρουσιάζει τα δεινά των συμπατριωτών του, σημειώνοντας ότι σκοτώθηκαν 40.000 άτομα και 15.000 αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στην οθωμανική πρωτεύουσα από τον Riyale Pasha. Παράλληλα, τόνισε με υπερβολικό τρόπο ότι για τα επόμενα 300 χρόνια η Κύπρος θα ήταν κατεστραμμένη πληθυσμιακά και αποδιοργανωμένη οικονομικά. Με την απελευθέρωσή του, ο Ettore προσπάθησε να φροντίσει και για τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του που βρίσκονταν ακόμη αιχμάλωτα στην πόλη, όπως ήταν η αδελφή του και ο υιός της⁵³⁶.

Ο Livio Podocataro, υιός του Filippo, βρέθηκε αιχμάλωτος του Musli Celebi rais μαζί με τον υιό του και τον αδελφό του, Cesare. Ο Livio κατάφερε να ελευθερωθεί, αφήνοντας ομήρους τους δύο συγγενείς του και μετέβη στη Βενετία, με σκοπό τη συλλογή των απαιτούμενων χρημάτων (24 Φεβρουαρίου 1571). Οι προσπάθειες του δεν επικεντρώθηκαν μόνο στη βενετική διοίκηση, αλλά απευθύνθηκε και στον ισπανό πρεσβευτή που βρισκόταν

⁵³⁴ Στην Κωνσταντινούπολη βρέθηκε αιχμάλωτος μετά τον πόλεμο ο κύπριος *stradioto* Γεώργιος Λιβιάδης. Μετά την απελευθέρωσή του προσπάθησε σε συνεργασία με το βενετό βάλιο να ελευθερώσει αρκετούς συμπατριώτες του, μεταξύ αυτών ήταν και ο «Zuanne Podocattaro, del cavalier Filippo». Βλ. A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 66, χ.α. (11 Μαρτίου 1576).

⁵³⁵ Η «donna Margarita Padacataro cipriotta» αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί απελευθερώθηκε από τον βενετό βάλιο Antonio Tierolo στις 31 Δεκεμβρίου 1573 έναντι του ποσού των 21 τσεκινίων. Το ποσό για την εξαγορά της το παραχώρησε ο Χανιώτης Francesco Meraviglia, ο οποίος αργότερα την παντρεύτηκε και εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη. Βλ. Πλουμίδης Γ., «Μνείες για Κύπριους στα τέλη του 16^{ου} αιώνα», *Δωδώνη* 29 (2000), σελ. 88· ο ίδιος, *Αιτήματα και πραγματικότητες (1554-1600)*, σελ. 64, αρ. 223· Τσικνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 204.

⁵³⁶ Για την κωδικοποιημένη επιστολή του Ettore Podocataro προς τον βάλιο Marc'Antonio Barbaro στην Κωνσταντινούπολη στην οποία θρηνεί για την απώλεια της Κύπρου και του πληθυσμού της βλ. A.S.V., *Senato*, Dispacci, Dispacci degli Ambasciatori e residenti Costantinopoli, flz. 5 (1570-71), φφ. 282r-286r (15 Νοεμβρίου 1570)· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 171· Costantini, «Famagusta», σελ. 5-7.

στη βενετική μητρόπολη, ο οποίος του παραχώρησε συστατική επιστολή για παροχή κάθε δυνατής βοήθειας προς συγκέντρωση των απαιτούμενων λύτρων. Από την επιστολή που του χορηγήθηκε γίνεται ακόμη γνωστό ότι δυο υιοί του βρίσκονταν και αυτοί αιχμάλωτοι των Οθωμανών⁵³⁷. Φαίνεται ότι ο Livio κατάφερε να συλλέξει τα απαιτούμενα χρήματα και να απελευθερώσει τους συγγενείς του, γιατί ο Cesare εντοπίζεται στη Βενετία το 1579 να εγγράφεται μέλος της ελληνικής Αδελφότητας⁵³⁸.

Ένας ακόμη υιός του Filippo Podocataro, ο Alessandro υπήρξε αιχμάλωτος και κατάφερε να απελευθερωθεί. Ο Alessandro μαζί με τον πατέρα και τον αδελφό του, Tuzio, ήταν οι μόνοι ευγενείς που δέχθηκαν να εγκαταλείψουν τη Λευκωσία πριν το ξέσπασμα του πολέμου, για να μεταβούν στην Αμμόχωστο, με σκοπό να προσφέρουν εκεί τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες και να ενισχύσουν την άμυνα της πόλης. Ο Alessandro κατά τη διάρκεια της πολιορκίας υπήρξε διοικητής λόχου γηγενών οπλοφόρων και αιχμαλωτίστηκε κατά την παράδοση της πόλης, ενώ ο αδελφός του, Tuzio, σκοτώθηκε στις μάχες. Μετά από τριάντα επτά ημέρες αιχμαλωσίας και την καταβολή 325 δουκάτων, ο Alessandro, κατάφερε να ελευθερωθεί με τη βοήθεια του γάλλου προξένου, που είχε αφίχθει στο νησί από την Τρίπολη της Συρίας, επιφορτισμένος με τη απελευθέρωση των γάλλων υπηκόων⁵³⁹. Μετά την παρέμβαση του προξένου, ο Alessandro κατέφυγε στη Βενετία (24 Δεκεμβρίου 1571), όπου εκεί συντάξε μία *relazione* για τα γεγονότα του πολέμου, ύστερα από παραίνεση του ευγενούς Melchior Michiel (είχε διατελέσει διοικητής της Αμμοχώστου το 1540)⁵⁴⁰.

Ο Alessandro στην έκθεσή του περιέγραψε τα όσα διαδραματίστηκαν κατά τις πολεμικές προπαρασκευές, τα οχυρωματικά έργα, τις μάχες στις οποίες έλαβε μέρος και παράλληλα τη στρατιωτική συμμετοχή της οικογένειάς του σε αυτές, τις θέσεις των οθωμανικών στρατευμάτων έξω από την πόλη, τη στρατιωτική δύναμη των επιτιθέμενων και των αμυνόμενων κ.ά. Παρόλο που η *relazione* του Alessandro περιέχει λανθασμένες χρονολογήσεις και αρκετές ανακρίβειες, εντούτοις η αξία της είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού εντάσσει τον αναγνώστη στο πολεμικό κλίμα της πολιορκίας της Αμμοχώστου και περιγράφει τα συναισθήματα των υπερασπιστών της πόλης κατά τη διάρκεια των μαχών⁵⁴¹.

Στη Βενετία ο Alessandro κατέφυγε στη βενετική διοίκηση, για να εξασφαλίσει κάποια οικονομική βοήθεια. Στην αίτησή του, εκτός από τη συνεισφορά του ιδίου και της

⁵³⁷ Collenberg, "Les litterae hortatoriae accordées par les papes", σελ. 60-61· Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 238· Χασιώτης, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 3-4· Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, σελ. 67-69· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 138.

⁵³⁸ A.E.I.B., A'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 38v.

⁵³⁹ Σημαντικά στοιχεία για τη συνεισφορά του Alessandro στην άμυνα της Αμμοχώστου εξάγονται από τη αίτησή του στη βενετική Σύγκλητο βλ. A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 50 (1571), χ.α. (16 Φεβρουαρίου 1571).

⁵⁴⁰ Podocataro A., *Relazione di Alessandro Podocataro de' Successi di Famagosta dell' Anno 1571*, Βενετία 1876.

⁵⁴¹ Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και γραμματολογία», σελ. 1173-1174· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοσύνη*, σελ. 225-226· ο ίδιος, *Κυπριακές πηγές*, σελ. 22-31.

οικογένειάς του στην άμυνα της Αμμοχώστου, σημείωσε ότι ο ίδιος βίωσε τα δεσμά της αιχμαλωσίας και κατάφερε να ελευθερωθεί, ενώ μία αδελφή του με τον ανιψιό του, καθώς επίσης και ένας ακόμη συγγενής του, βρίσκονταν ακόμη στα χέρια των Οθωμανών. Στις 16 Φεβρουαρίου 1571, η βενετική Σύγκλητος του παραχώρησε το ποσό των 100 δουκάτων για τις πρώτες του ανάγκες και παράλληλα του χορήγησε συστατική επιστολή, για να μεταβεί στον γενικό διοικητή της Θάλασσας (*Capitano General da Mar*), Giacomo Foscarini. Στη γαλέρα του τελευταίου, ο Alessandro παρέμεινε δέκα μήνες προσφέροντας τις υπηρεσίες του⁵⁴².

Ωστόσο, ο Alessandro εξαιτίας της δεινής οικονομικής του θέσης κατέφυγε και πάλι στη βενετική Σύγκλητο, ζητώντας την παραχώρηση γης στην Κρήτη. Τότε η διοίκηση αναγνωρίζοντας την ευγενή του καταγωγή, την αφοσίωσή του στη Γαληνοτάτη και τις υπηρεσίες που προσέφερε τόσο ο ίδιος όσο και η οικογένειά του σε αυτήν, καθώς επίσης και την απώλεια των περιουσιακών του στοιχείων και τη δύσκολη οικονομική του κατάσταση, εξέτασε θετικά το αίτημά του και του παραχώρησε μία καστελλανία στην Κρήτη. Έτσι, στις 8 Αυγούστου 1573, ο Alessandro έλαβε την κρητική ευγένεια και τη δεκαετή διοίκηση της καστελλανίας της Πεδιάδας. Μετά τον θάνατό του, τα δικαιώματα της καστελλανίας θα περνούσαν κληρονομικά στον υιό του, Giulio, και στους εγγονούς του, Alessandro και Nicolò⁵⁴³.

Με την παραχώρηση της καστελλανίας, ο Alessandro Podocataro διατήρησε τις επαφές του με τη Βενετία και τις σχέσεις του με το ελληνικό στοιχείο της πόλης και το 1579 εγγράφηκε μέλος της ελληνικής Αδελφότητας. Παράλληλα, μαζί με τον Alessandro, έγιναν μέλη της Αδελφότητας το ίδιος έτος δύο γυναίκες της οικογένειας Podocataro, η Ludonica και η Lucrezia, οι οποίες δεν αποκλείεται να είχαν κάποια συγγενική σχέση με τον Alessandro⁵⁴⁴. Επίσης, η Ludonica είναι το ίδιο πρόσωπο που μέχρι το 1578 βρισκόταν αιχμάλωτη μαζί με τις πέντε της κόρες στην Κωνσταντινούπολη και με επιστολή της στον πάπα ζητούσε βοήθεια για την απελευθέρωσή τους⁵⁴⁵.

Ο Alessandro Podocataro φαίνεται ότι έχαιρε τον σεβασμό και την εμπιστοσύνη των συμπατριωτών του και εντοπίζεται να συμμετείχε σε διάφορες νοταριακές πράξεις στη βενετική μητρόπολη, που αφορούσαν κυρίως στην απελευθέρωση αιχμαλώτων. Σε νοταρική πράξη που συντάχθηκε στις 23 Μαρτίου 1581 ο Alessandro ανέλαβε για λογαριασμό του fra Avertanto Pavia δύο υποθέσεις για την απελευθέρωση δύο αιχμαλώτων. Η πρώτη αφορούσε

⁵⁴² A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 40 (1571), φφ. 190r-v (olim 156r-v) A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 50 (1571), χ.α. (16 Φεβρουαρίου 1571) Τσικνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 175-176.

⁵⁴³ Αυτόθι, σελ. 176-177.

⁵⁴⁴ A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 7r (Alessandro), 38v (Cesare), 317r (Ludonica και Lucrezia).

⁵⁴⁵ Collenberg, "Les litterae hortatoriae accordées par les papes", σελ. 140-141.

τον ανιψιό του, Giacomo Corner, και τα λύτρα ανέρχονταν σε 200 τσεκίνια και η δεύτερη τον Zuan Renier που το ποσό ήταν 300 τσεκίνια. Η κατάθεση των χρημάτων θα έπρεπε να γίνει άμεσα, εντός έξι ημερών. Δεν γίνεται, όμως, γνωστό αν ο Alessandro Podocataro κατάφερε να πληρώσει τα παραπάνω ποσά και να εξαγοράσει τους δύο αιχμαλώτους⁵⁴⁶. Οι δοσοληψίες μεταξύ του Alessandro και του fra Avertanto Pavia συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια. Ωστόσο, η συνεργασία των δύο ανδρών δεν έληξε αρμονικά, αφού το 1586 ο Alessandro διόρισε ως πληρεξούσιό του στις προσωπικές του υποθέσεις τον Leonardo Sulluani και κυρίως για να τον εκπροσωπήσει στη διένεξη που είχε με τον παραπάνω μοναχό (7 Φεβρουαρίου 1586)⁵⁴⁷.

Επίσης, στις 16 Ιουλίου 1581, ο Alessandro ορίστηκε επίτροπος (commissario) του Theochari Sarachinopoulo στις δοσοληψίες που είχε με τον κύπριο ευγενή Jacobo Cornelio. Στη σύνταξη της πράξης παρίσταντο ως μάρτυρες ο «Eugenius Lascari, quondam Alexandri Megaduca» και ο «Andreas Muschio»⁵⁴⁸. Ο Theochari Sarachinopoulo ήταν «cittadino di Famagosta» και πριν από τον πόλεμο της Κύπρου είχε υπηρετήσει για δύο χρόνια στη γραμματεία του βενετού προξένου στο Aleppo, στη Συρία. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Αμμοχώστου, συμμετείχε στην άμυνα της πόλης μαζί με τον αδελφό του, ο οποίος σκοτώθηκε στις μάχες. Ως πρόσφυγας ο Theochari εγκαταστάθηκε στη Βενετία μαζί με τους υιούς του, όπου ζούσαν σε μεγάλη οικονομική ένδεια, με αποτέλεσμα αυτός να απευθυνθεί στους *Cinque Savi alla Mercanzia* για βοήθεια (24 Νοεμβρίου 1581)⁵⁴⁹. Η φιλία των δύο υπερασπιστών της Αμμοχώστου, του Theochari και του Alessandro, και η κοινή τους μοίρα τους ένωσε και πάλι στη βενετική μητρόπολη. Όπως διαπιστώνεται από τις νοταριακές πράξεις, οι περισσότεροι πρόσφυγες επιζητούσαν στους χώρους εγκατάστασής τους γνωστά τους πρόσωπα, είτε για να λάβουν κάποια βοήθεια είτε για να επιβεβαιώσουν στις βενετικές αρχές την ταυτότητά τους και τις υπηρεσίες που προσέφεραν τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου και γενικότερα στη Γαληνοτάτη.

Τέλος, όσον αφορά τον Alessandro, εκτός από τη διοίκηση της καστελλανίας της Πεδιάδας στην Κρήτη (1573), ανέλαβε στρατιωτικές υπηρεσίες ως «capitano de San Felice di Verona». Το 1590 με αίτησή του στη βενετική διοίκηση ζήτησε αύξηση του μηνιαίου μισθού του από 20 σε 25 δουκάτα. Ως αναγνώριση των υπηρεσιών η Σύγκλητος έκανε αποδεκτό το αίτημά του στις 27 Ιανουαρίου 1590⁵⁵⁰.

⁵⁴⁶ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4859 (1581), φφ. 97v-98v.

⁵⁴⁷ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4865 (1586), φ. 16v.

⁵⁴⁸ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4859 (1581), φφ. 149v-151r.

⁵⁴⁹ A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, Prima Serie, b. 137 (1579-86), φ. 49v.

⁵⁵⁰ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 59, φ. 200v (olim 170v), (βλ. παράρτ. εγγρ. 4)

Οι αιτήσεις για οικονομική βοήθεια ή επαναπρόσληψη των στρατεύσιμων ανδρών μετά τον πόλεμο ήταν ένα σύνηθες φαινόμενο για τη βενετική διοίκηση και για αυτό εξέταζε επισταμένως τα όσα υποστήριζε ο κάθε αιτητής και αυτή καλούσε προς πιστοποίηση των όσων ισχυριζόταν ο αιτητής διάφορα πρόσωπα. Όσοι έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών και κατάφεραν να αποπληρώσουν τα λύτρα με τη βοήθεια των συγγενικών τους ή άλλων προσώπων, ευελπιστούσαν στην αρωγή της Γαληνοτάτης, για να μπορέσουν να οργανώσουν τη ζωή τους και να ξεχρεώσουν το χρέος της απελευθέρωσής τους. Έτσι, ένα από τα μέτρα που έλαβε η βενετική διοίκηση ήταν να εντάξει για ευνόητους λόγους τους μάχιμους άνδρες στα στρατιωτικά της τμήματα, κυρίως για την αποφυγή αναταραχών, τη διασάλευση της κοινωνικής σταθερότητας και το σημαντικότερο για την ενίσχυση των στρατιωτικών της δυνάμεων. Αυτό συνέβη στην περίπτωση της Κρήτης, όταν έφτασε το πρώτο κύμα των κυπρίων προσφύγων. Τότε ο γενικός προνοητής Luca Michiel (1573-74) ενέταξε τους ικανούς για υπηρεσία Κύπριους στις πολεμικές γαλέρες ως κωπηλάτες χωρίς αλυσίδες (*scapoli*). Συνεπώς, από τη μία αυτοί εξασφάλισαν μία πρόσκαιρη απασχόληση και φαγητό και από την άλλη οι Βενετοί επάνδρωσαν τις πολεμικές τους γαλέρες με νέο προσωπικό⁵⁵¹.

Αίτηση για επαναπρόσληψή τους στο βενετικό στρατό κατέθεσαν τρία αδέρφια από τη Μεθώνη που υπηρέτησαν στις στρατιωτικές δυνάμεις της Αμμοχώστου. Έτσι, στις 11 Οκτωβρίου 1574, ο *stradioto* Angelo Podocataro⁵⁵² παρουσιάστηκε στο δουκικό παλάτι, για να πιστοποιήσει ότι οι τρεις αδελφοί *stradioti* Belissario, Marco και Vico συμμετείχαν στα στρατιωτικά τμήματα του Astore Baglione και του Andrea Rontachi στην Αμμόχωστο και αιχμαλωτίστηκαν μαζί με τις οικογένειές τους μετά την παράδοση της πόλης. Για τη συγκέντρωση των 360 τσεκινίων που χρειάζονταν για την εξαγορά της ελευθερίας τους, κρατήθηκαν όμηροι η σύζυγος και τα παιδιά ενός εξ αυτών, του Βελισάριου, μέχρι την αποπληρωμή των λύτρων. Με τη συγκέντρωση των χρημάτων και την απελευθέρωση της οικογένειας του τελευταίου, τα τρία αδέρφια απευθύνθηκαν στις βενετικές αρχές για την επανατοποθέτησή τους στο στράτευμα. Προς επιβεβαίωση των όσων ισχυρίζονταν παρουσιάστηκαν στις αρχές δώδεκα πρόσωπα⁵⁵³. Τελικά, τα τρία αδέρφια τοποθετήθηκαν στις στρατιωτικές μονάδες της Κεφαλονιάς, όπου εκεί εντόπισαν μία εύπορη Κύπρια, την κόρη του Νέστορα Χριστοφόρου, με την οποία τους ένωνε στενή φιλία από τον καιρό που

⁵⁵¹ Τσικνάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 185.

⁵⁵² Ο Angelo Podocataro υπήρξε αιχμάλωτος στη Ρόδο μαζί με την οικογένειά του. Μετά από αίτηση του στον πάπα (22 Ιουλίου 1573) εξασφάλισε τα λύτρα και απελευθερώθηκε. Κατέληξε στη Βενετία και εκεί ασχολήθηκε με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας παρόλο που δεν εντοπίστηκε στο μητρώο μελών της Αδελφότητας το όνομά του. Στις 15 Ιανουαρίου 1581, μετά από εκλογική διαδικασία εκλέγει αντιπρόσωπος της κυπριακής πατρίδας μαζί με τους Nicolò Negroponte, Thomaso Polo και Gliassin Siro. Βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 166-167.

⁵⁵³ A.S.V., *Senato*, Mar, flz. 61, χ.α. (18 Νοεμβρίου 1574), όπου συνημμένες και οι μαρτυρίες.

υπηρετούσαν στην Κύπρο. Η τελευταία τους βοήθησε οικονομικά παραχωρώντας τους χαμηλότοκο δάνειο για το νέο τους ξεκίνημα⁵⁵⁴.

Στη Βενετία εντοπίζεται ένα ακόμη μέλος της οικογένειας των Podocataro η Emilia. Στις 6 Νοεμβρίου 1572, η Emilia κάλεσε στο σπίτι της στην περιοχή του San Antonin στο Castello τον βενετό συμβολαιογράφο Vettor Maffei, για να συντάξει τη διαθήκη της. Αυτό που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι η ταυτότητα της Emilia, όπως σημειώνεται στις πρώτες γραμμές της διαθήκης της και μας πληροφορεί ότι «io Emilia fo figliola del buona memoria lo illustrissimo et reverentissimo monsignor Cesare Podocataro fo arcivescovo di Nicosia et consorte del magnifico miser Antonio Michiel fo del clarissimo miser Salvador». Συνεπώς, όπως εξάγεται από τα παραπάνω, ήταν κόρη του αποθανόντος Cesare Podocataro, αρχιεπισκόπου της Λευκωσίας (1553-1557), και σύζυγος του Antonio Michiel. Ο Cesare έλαβε το αξίωμα αυτό μετά τον θάνατο του αδελφού και αρχιεπισκόπου Livio Podocataro. Ως εκ τούτου, η Emilia ήταν νόθα κόρη του Cesare, γιατί ως γνωστό οι κληρικοί του λατινικού δόγματος ήταν άγαμοι. Ωστόσο, στην Κύπρο, ήδη από τον 15^ο αιώνα, εξαιτίας της παρακμής της Λατινικής Εκκλησίας παρατηρείται το φαινόμενο να νυμφεύονται και να αποκτούν παιδιά οι λατίνοι κληρικοί και μοναχοί. Παράλληλα, υπήρχαν και περιπτώσεις κληρικών που ασπάζονταν το ορθόδοξο δόγμα με σκοπό το γάμο. Αυτή την παρατυπία και την παρακμή της Λατινικής Εκκλησίας διαπίστωσε κατά την επίσκεψή του στο νησί ο δομινικανός μοναχός Felix Faber το 1483. Η κατάσταση αυτή όπως φαίνεται δεν άλλαξε σχεδόν καθόλου, αφού εκατό χρόνια αργότερα ο γενικός προνοητής Bernardo Sagredo σημείωνε με αγανάκτηση στην έκθεσή του προς τη βενετική διοίκηση (1562) τα όσα παράδοξα συνάντησε στο νησί και που αφορούσαν τους λατίνους κληρικούς και τις επισκοπές⁵⁵⁵.

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση της Emilia, σημείωσε ότι είναι «patritia veneta», γεγονός που το δηλώνει και το επώνυμο του συζύγου της που παραπέμπει σε ευγενή οικογένεια της Βενετίας, τη Michiel⁵⁵⁶. Είναι πιθανόν ο Cesare να φρόντισε να αποκαταστήσει τη νόθα κόρη του με ένα μέλος από τον ευγενή αυτόν οίκο της πόλης. Από το γάμο της η Emilia απέκτησε μια κόρη, την Elisabetta. Μετά από την παρουσίαση της οικογενειακής της κατάστασης, η διαθέτρια μερίμνησε για την τοποθεσία του ενταφιασμού της σημειώνοντας στη διαθήκη της ότι επιθυμεί το ταφικό της μνημείο να βρίσκεται εντός του

⁵⁵⁴ A.S.V., *Notarile, Atti*, b. 4854 χ.α. (5 Μαΐου 1579).

⁵⁵⁵ Παπαδόπουλλος, «Εκκλησία Κύπρου», σελ. 655-661.

⁵⁵⁶ Ο οίκος των Michiel ανήκει στην παλαιά τάξη των ευγενών βενετικών οικογενειών (*case vecchie*) που εκτός από τους βενετούς αξιωματούχους έδωσε και ένα δόγη. Επίσης, λίγο μετά τον πόλεμο της Κύπρου ένα μέλος αυτής της οικογένειας ο Luca Michiel (1573-74) είχε διατελέσει γενικός προνοητής στην Κρήτη και ο οποίος επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για το κύμα των προσφύγων που κατέλυσαν στο νησί. Βλ. Τσιγκάκης, «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη», σελ. 185-186. Για τους ευγενείς οίκους της Βενετίας βλ. Raines D., *L'invention du mythe aristocratique. L'image de soi du patriciat vénitien au temps de la Sérénissime*, v. I-II, Venezia 2004.

καθολικού της μονής της Santa Catterina, στο Mazzorbo (νησάκι πλησίον της Βενετίας)⁵⁵⁷. Για το σκοπό αυτό κληροδότησε 300 δουκάτα στην εν λόγω μονή και από 4 δουκάτα ετησίως στις μοναχές Lisabetta Querini, Michaela Michile και Maria Querini. Παράλληλα, χρηματικό ποσό παραχώρησε στον εξομολογητή της fra Grabriel, ο οποίος βρισκόταν στο μοναστήρι του San Domenico στο Castello. Συνεπώς, είναι φανερό ότι η Emilia ακολουθούσε το λατινικό δόγμα, όπως και η κόρη της Elisabetta στην οποία παραχωρούσε 1.000 δουκάτα, εάν ήθελε να γίνει μοναχή. Επίσης, κληροδότησε στον υιό του συζύγου της, από τον πρώτο του γάμο, τον fra Michel Angelo που βρισκόταν εγκατεστημένος στη μονή του San Anzolo di Ferrara, όλα τα λατινικά βιβλία που είχε στη διάθεσή της και ένα χρηματικό ποσό. Όσον αφορά την τελετή της κηδείας της, ζήτησε να συνοδεύσουν το άψυχο σώμα της οι κληρικοί των ναών του San Sebastiano και του San Domenico στη Βενετία και τους άφησε από 30 δουκάτα. Τέλος, στους κουνιάδους της, Luca και Zuan Michiel, κληροδότησε από 500 και 100 δουκάτα αντίστοιχα, ενώ στους υπόλοιπους κουνιάδους της από 50 δουκάτα⁵⁵⁸.

Η διαθήκη της Emilia, είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί, εκτός από την οικογενειακή και οικονομική κατάσταση της διαθέτριας, παρουσιάζεται και μία άγνωστη πτυχή της ζωής του αρχιεπισκόπου της Κύπρου, Cesare Podocataro. Ιδιαίτερα, η απόκτηση μιας νόθας κόρης από μέρους ενός υψηλόβαθμου κληρικού της Λατινικής Εκκλησίας, που διέμενε στη βενετική μητρόπολη και όχι σε κάποια απομακρυσμένη κτήση, μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό πρόβλημα στην εκκλησιαστική του καριέρα. Επίσης, η κατοχή λατινικών βιβλίων από μέρους της Emilia καταδεικνύει μια παιδεία, που πιθανόν μεταλαμπαδεύτηκε από τον πατέρα της ή που έλαβε από την παραμονή της σε κάποιο γυναικείο μοναστήρι ή από κάποιον οικοδιδάσκαλο.

Το μοναχικό λατινικό σχήμα φαίνεται πως ενεδήθησαν δύο ακόμα μέλη της οικογένειας των Podocataro που βρήκαν καταφύγιο στη Βενετία μετά τον πόλεμο. Ο πρώτος ήταν ο λατίνος μοναχός Atanasio Podocataro, ο οποίος ανέθεσε στην «clarissima signora Pulissena Martinengo, relicta del quondam clarissimo signor conte Horatio» την πώληση τριών αγροτεμαχίων στα περίχωρα της Πάδοβας, που ανήκαν στη θεία του, Lugretia Bustrona, έναντι του ποσού των 150 δουκάτων. Η συμβολαιογραφική πράξη συντάχθηκε στο βενετό νοτάριο Giovanni-Nicolò Doglioni στις 9 Αυγούστου 1610⁵⁵⁹. Ο δεύτερος ήταν ο λατίνος μοναχός Cornelio abbate Podocataro, υιός του Ettore, που κατοικούσε στην ενορία του San Maurizio, στην περιοχή του San Marco. Εξαιτίας της εύθραυστης υγείας του ο Cornelio κάλεσε στην οικία τους, στις 23 Απριλίου 1627, τον βενετό συμβολαιογράφο Zuanne Chiaro,

⁵⁵⁷ Οι μοναχές της μονής ανήκαν στο τάγμα των Βενεδικτίνων βλ. Corner F., *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia e di Torcello tratte dalle chiese veneziane e torcellane*, Padova 1758, σελ. 597-598.

⁵⁵⁸ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 658, αρ. 287.

⁵⁵⁹ A.S.V., *Notarile*, Atti. b. 4901 (1610), φφ. 271r-272r.

για να του εκφράσει τις τελευταίες του επιθυμίες, ακυρώνοντας παράλληλα μια διαθήκη που είχε συντάξει παλαιότερα στη Ρώμη. Στη νέα του διαθήκη όρισε ως αποκλειστικούς κληρονόμους της κινητής και ακίνητης περιουσίας του τον αδελφό του Hercole με την σύζυγό του Leonora. Όπως σημειώθηκε αρκετές φορές, ένα από τα κυριότερα προβλήματα που απασχολούσαν τους ανθρώπους στη Βενετία ήταν ο χώρος ενταφιασμού τους. Για το λόγο αυτό, ο Cornelio στη διαθήκη του μετά από παράκληση στα Θεία για τη συγχώρεση των αμαρτημάτων του όρισε τον τόπο ενταφιασμού του και συγκεκριμένα τον ναό της «madonna Maria della Gratie» (chiesa di Santa Maria delle Grazie), όπου σύμφωνα με τα λεγόμενά του ήταν θαμμένοι ενάρετοι λατίνοι πατέρες. Ο εν λόγω ναός ανήκε στη γυναικεία μονή των Carruccino και βρίσκεται στο νησάκι Mazzorbo απέναντι από τη Βενετία⁵⁶⁰.

Με την τακτοποίηση του χώρου ταφής του θέλησε να φροντίσει τις εκκρεμότητές του και να διαμοιράσει στα οικεία του πρόσωπα τα υπόλοιπα περιουσιακά του στοιχεία. Έτσι, σημειώνει ότι μετά τον θάνατό του θέλει να εξοφληθεί το ποσό των 200 δουκάτων που του όφειλε ο Giovanni Battista Noris. Επίσης, ο Cornelio μας πληροφορεί ότι είχε στην κατοχή του δυο εικόνες. Η μία απεικονίζει την Παναγία, που ήταν αντίγραφο της εικόνας της madonna di Santa Maria Maggiore, φτιαγμένη από το χέρι του San Luca («Lasso alla chiesa santissima della Madonna della Gratie, la mia Madonna, copia della Madonna di Santa Maria Maggiore dipinta di mano di San Luca») και την οποία παραχωρεί στη μονή της Santa Maria delle Grazie. Η δεύτερη, με τον Χριστό, την κληροδοτεί στην αδελφή του, Creusa Podocataro. Ωστόσο, σημειώνει ότι η εικόνα αυτή θα έπρεπε να περάσει κληρονομικά μετά τον θάνατο της Creusa στην ανιψιά του Maria, κόρη του Hercole. Επίσης, δεν ξεχνά το υπηρετικό προσωπικό του παραχωρώντας στον πιστό του υπηρέτη Impolito 10 δουκάτα και κάποια από τα ενδύματά του («un vestito di calce, giurone et tutte le mie calcette di setta»), στη μαγείρισσά του αύξησε το μισθό της από 1 ½ ρεάλι σε 1 δουκάτο και το ίδιο έπραξε και στον προσωπικό του κωπηλάτη Zuanne⁵⁶¹. Στους υπόλοιπους υπηρέτες του, όπως σημειώνει ο ίδιος, δεν παραχώρησε κάτι, αφού δεν διέμεναν μαζί του και δεν είχαν κάποια ανάγκη. Τέλος, μετά από την στερεότυπη ερώτηση του συμβολαιογράφου, εάν προτίθετο να παραχωρήσει κάποια βοήθεια σε ευαγή ιδρύματα της πόλης, ο Cornelio απάντησε καταφατικά παραχωρώντας από 25 δουκάτα στα τέσσερα νοσοκομεία της πόλης, καθώς επίσης και για την

⁵⁶⁰ Corner, *Notizie storiche delle chiese e monasteri*, σελ. 599.

⁵⁶¹ Γόνδολα ή κάποιο άλλο είδος βάρκας ήταν είδος πολυτελείας και επίδειξη πλούτου και το μέσο των πλούσιων βενετών πατρικίων ή πλούσιων *cittadini*. Οι κωπηλάτες είτε κατάγονταν από τη βενετική ενδοχώρα, Δαλματία και Αλβανία είτε ήταν δούλοι από την Αφρική. Για τη χρήση της γόνδολας και της ανάδειξης της οικονομικής επιφάνειας των κατόχων της βλ. Romano D., “The Gondola as a Marker of Station in Venetian Society”, *RS* 8/4 (1994), σελ. 359-374.

απελευθέρωση αιχμαλώτων. Δέκα ημέρες μετά τη σύνταξη της διαθήκης του ο Cornelio απεβίωσε, στις 20 Μαΐου 1627⁵⁶².

Από την διαθήκη του Cornelio abbate Podocataro εξάγεται ότι δεν ήταν ένας απλός λατίνος μοναχός, αλλά μάλλον είχε κάποιο εκκλησιαστικό αξίωμα, πιθανόν αυτό του ηγούμενου (*abate*). Ως εκ τούτου, θα έπρεπε να διαμένει στη μονή του και όχι όπως σημειώνεται στη διαθήκη του σε οικία στην κεντρική συνοικία της Βενετίας (*sestiere di San Marco*), εκεί όπου βρίσκονταν τα περισσότερα *palazzi* των βενετών πατρικίων. Επιπλέον, είχε υπηρετικό προσωπικό και ιδιωτικό κωπηλάτη, με αποτέλεσμα να υποδηλώνεται με τον τρόπο αυτό η οικονομική του ευμάρεια. Αρνητικό για τους ερευνητές αποτελεί το γεγονός ότι δεν προσδιόρισε την κινητή και ακίνητη περιουσία που είχε στη διάθεσή του και την οποία κληροδότησε στον αδελφό του.

Με τα όσα έχουν σημειωθεί παραπάνω, φαίνεται ότι τα περισσότερα μέλη της οικογένειας των Podocataro εντάχθηκαν άμεσα και χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα στη βενετική κοινωνία. Οι σχέσεις που ανέπτυξαν με τη μητρόπολη πολύ πριν από την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς, το καθολικό δόγμα που ακολουθούσαν και η ευγενική τους καταγωγή ήταν αρκετά, για να μπορέσουν να ενσωματωθούν χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες στην τοπική κοινωνία και να αναπτύξουν σχέσεις με τη βενετική ελίτ. Αναπόφευκτο γεγονός αποτελεί η επιγαμία μεταξύ μελών της οικογένειας Podocataro και οικογενειών βενετών πατρικίων. Αυτό ίσως αποτελούσε ζητούμενο κάθε ευγενικής κυπριακής οικογένειας που κατέληγε στη Βενετία, γεγονός που θα βοηθούσε στην ανοδική της πορεία στην πόλη των δόγηδων και παράλληλα στην οικονομική της ενίσχυση.

Ωστόσο, για να επιτευχθεί μία επιγαμία δύο οικογενειών με διαφορετικό κοινωνικό *status* (βενετών πατρικίων με μη ευγενείς), θα έπρεπε, σύμφωνα με το βενετικό δίκαιο, το ζευγάρι να λάβει σχετική άδεια από τη βενετική διοίκηση. Χρειάζεται εδώ να σημειωθεί ότι οι Podocataro, παρόλο που θεωρούνταν ευγενείς του βασιλείου της Κύπρου, δεν ήταν ισάξιοι με τους βενετούς πατρικίους που λάμβαναν μέρος στο Μεγάλο Συμβούλιο (*Maggior*

⁵⁶² A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 227, αρ. 100 και codicillo b. 229, αρ. 163 (φφ. 217v-219r). Οι βενετοί νοτάριοι πριν από το κλείσιμο μίας διαθήκης ήταν υποχρεωμένοι να ρωτήσουν τον διαθέτη εάν ήθελε να αφήσει κάτι στα ευαγή ιδρύματα της μητρόπολης ή για την απελευθέρωση αιχμαλώτων πολέμου. Τα τέσσερα μεγάλα ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας στη βενετική μητρόπολη ήταν τα ιδρύματα των «Ανιάτων» (*ospedale degli Incurabili* ή *chiesa e ospedale del Santissimo Salvatore*), της Παναγίας των «Εγκαταλειμμένων» του ναού των Αγίων Ιωάννη και Παύλου (*chiesa e ospedale dei Derelitti ai Santi Giovanni e Paolo*), της περιθαλψής έκθετων παιδιών ή του Ελέους (*ospedale della Pietà* ή *chiesa e ospedale di Santa Maria della Visitazione*) και τέλος του Αγίου Λαζάρου των «Επαϊτών» (*ospedale dei Mendicanti* ή *chiesa e ospedale di San Lazzaro*). Βλ. Meihers D. A., *Nel regno dei poveri. Arte e storia dei grandi ospedali Veneziani in età moderna 1474-1797*, Venezia 1989, σελ. 131-189 Σταυρουλάκης Ε. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνη της Βενετίας κατά την πρώτη (1666-1797) και κατά τη μεταβατική (1797-1845) περίοδο λειτουργίας του*, Ιωάννινα 2010, σελ. 233-307.

Consiglio)⁵⁶³. Έτσι, στην περίπτωση της Maria, θυγατέρας του Hercole Podocataro (αδελφός του abbate Cornelio), που προοριζόταν να παντρευτεί τον ευγενή πατρίκιο Giovanni Minio, έπρεπε να ακολουθηθεί η συγκεκριμένη διαδικασία (*prova di nobiltà*). Επειδή, όπως σημειώθηκε, ο Hercole δεν ανήκε στις οικογένειες των πατρικίων της Βενετίας, αλλά σε ευγενή οικογένεια μίας απομακρυσμένης αποικίας της Γαληνοτάτης, ήταν ανάγκη να λάβει από τη βενετική διοίκηση τη σχετική άδεια που να του επιτρέπει να παντρεύει την κόρη του με τον ένα βενετό ευγενή και τα παιδιά τους να θεωρούνται νόμιμα. Τη σχετική άδεια θα εξέδιδε η *Avogaria di Comun*, θεσμικό όργανο που έδρευε στο δουκικό παλάτι κοντά στην γέφυρα των στεναγμών (*ponte dei Sospiri*)⁵⁶⁴.

Η σχετική νομοθεσία που επέβαλε τη συγκεκριμένη διαδικασία καθιερώθηκε στις 30 Ιουνίου 1589 και ονομάστηκε *prova di nobiltà*⁵⁶⁵. Ο νόμος αυτός αποτελούσε συνέχεια παλαιότερων νόμων που εξέδωσε το Μεγάλο Συμβούλιο. Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα παρατηρήθηκε το φαινόμενο αρκετοί βενετοί πατρίκιοι να παντρεύονται γυναίκες κατώτερης κοινωνικής τάξης (λ.χ. σκλάβες, αστές, υπηρέτριες, κοινές γυναίκες κ.ά.). Εξαιτίας του γεγονότος αυτού, η βενετική διοίκηση εξέδωσε το 1422 έναν αυστηρό νόμο, που απέκλειε τη συμμετοχή στο Μεγάλο Συμβούλιο νεαρών πατρικίων που οι μητέρες τους δεν ήταν ευγενικής καταγωγής. Μέχρι τότε η εισδοχή των νεαρών πατρικίων στο Μεγάλο Συμβούλιο ήταν απλή και γινόταν μόνο με την απόδειξη ότι ο πατέρας τους ήταν ευγενής. Έτσι, νόμιμα ή νόθα παιδιά πατρικίων γίνονταν αποδεκτά σε αυτό και μπορούσαν να διεκδικήσουν διοικητικές θέσεις. Η νομοθεσία του 1422 αποσκοπούσε στο να εμποδίσει τη σύναψη γάμων ευγενών πατρικίων με μη ευγενείς συζύγους, καθώς επίσης και της απόκτησης παιδιών εκτός γάμου. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλιζόταν η «καθαρότητα» και η διαιώνιση του αίματος των ευγενών. Για ακόμη μεγαλύτερο έλεγχο, το Συμβούλιο των Δέκα θέσπισε το *Libro d'Oro* για

⁵⁶³ Στο Μεγάλο Συμβούλιο (*Maggior Consiglio*) λάμβαναν μέρος όλες οι οικογένειες ευγενών πατρικίων της Βενετίας, που είχαν «κλειδώσει» με τη λεγόμενη *Serrata del Maggior Consiglio* την περίοδο 1297-1323. Μέχρι τότε η εισχώρηση οικογενειών σε αυτό ήταν σχετικά εύκολη. Ωστόσο, η επιθυμία των ισχυρών βενετικών οικογενειών να διασαφηνίσουν και να θέσουν τα όρια μεταξύ ευγένειας και μη ευγένειας, οδήγησαν σε πολιτειακές εξελίξεις με καίρια αποτελέσματα όπως ήταν το «κλείσιμο» (*serrata*) του Συμβουλίου. Στόχος της μεταρρύθμισης αυτής ήταν να αποκρυσταλλωθεί ο αριθμός των ευγενών βενετικών οικογενειών που θα μετείχαν στο *Maggior Consiglio* και η εισδοχή άλλων να ήταν απαγορευτική. Εκτοτε δεν εντάχθηκαν άλλες οικογένειες παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις κυρίως σε περιόδους πολέμου. Για παράδειγμα, το 1381 όταν τριάντα νέες οικογένειες εντάχθηκαν στο Συμβούλιο ως αντάλλαγμα για τη χρηματική βοήθεια που παρείχαν στον Πόλεμο της Chioggia εναντίον της Γένοβας. Επίσης, με τον Κρητικό Πόλεμο (1645-1669) το Συμβούλιο άνοιξε τις πόλες του για την εισδοχή νέων μελών, εξαιτίας των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε η *Γαληνοτάτη*. Βλ. Maranini G., *La Costituzione di Venezia dopo la serrata del Maggior Consiglio*, Firenze 1932, σελ. 45· Lane F., “The Enlargement of the Great Council of Venice”, στο: J. Rame and W. Stockdale (επιμ.), *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, Toronto 1971, σελ. 237-274· ο ίδιος, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, σελ. 170-174· Cowan, “New Families in the Venetian Particiate”, σελ. 55-75.

⁵⁶⁴ Για την υπόθεση του Hercole Podocataro βλ. A.S.V., *Avogaria di Comun*, Processi di Nobiltà, b. 342.

⁵⁶⁵ Tiepolo F. M., «Archivio di Stato di Venezia». *Guida generale degli Archivi di Stato Italiani*, v. IV, Roma 1994, σελ. 921· Cowan A., *Marriage, Manners and Mobility in Early Modern Venice*, Hampshire 2007, σελ. 29-31.

τους γάμους (31 Αυγούστου 1506), τη σύσταση δηλαδή ενός βιβλίου στο οποίο καταχωρούνταν οι γάμοι των πατρικίων, τα ονόματα των άρρενων παιδιών τους, καθώς επίσης και η ταυτότητα της μητέρας. Έτσι, δεν θα χρειαζόταν η επιβεβαίωση της ευγενικής καταγωγής των νέων πατρικίων, που στα είκοσι πέντε τους χρόνια θα εντάσσονταν στο Μεγάλο Συμβούλιο. Η ένταξή τους σε αυτό αποτελούσε ένδειξη κοινωνικής και πολιτικής ωρίμανσης⁵⁶⁶.

Με τη θεσμοθέτηση της *prova di nobiltà* το 1589, έπρεπε να κατατεθεί από την οικογένεια της μέλλουσας νύφης γραπτή αίτηση (*supplica*) στην *Avogaria di Comun* με συνημμένες αποδείξεις, που θα αποδείκνυαν την καταγωγή της και ένα κατάλογο από διάφορα πρόσωπα που θα πιστοποιούσαν τα όσα υποστήριζε. Τα στοιχεία που επιβεβαίωναν τα όσα ισχυριζόταν η οικογένεια μπορούσε να ήταν ποικίλα έγγραφα, όπως μητρώα ενοριών στα οποία ήταν καταγεγραμμένος ο γάμος των γονέων της νύφης και της βάφτισης της. Ιδιαίτερα το τελευταίο αποτελούσε ένα επιπρόσθετο πλεονέκτημα στην αίτηση, γιατί εάν ο πνευματικός της πατέρας ήταν ευγενής, καταδείκνυε τις σημαντικές κοινωνικές διασυνδέσεις που είχε η οικογένειά της. Μετά την παραλαβή της αίτησης, οι *Avogadori* ήταν υπεύθυνοι για την εξέταση των κατατεθέντων στοιχείων και της κλήτευσης των μαρτύρων. Παράλληλα, οι εξεταστές, εκτός από τους μάρτυρες που σημειώνονταν στην αίτηση, μπορούσαν να κλητεύσουν επιπλέον άτομα και των δύο φύλων (λ.χ. συγγενείς, γείτονες, κληρικούς, υπηρετικό προσωπικό κ.ά.) προς εξασφάλιση της αλήθειας. Οι ερωτήσεις των εξεταστών ήταν αρκετά προσωπικές, αλλά και γενικού περιεχομένου, όπως το όνομα της μελλοντικής νύφης και του συζύγου της, του πατέρα και του παππού της, εάν αυτή γεννήθηκε από νόμιμο γάμο, για την ευγενική της καταγωγή, για τη μη άσκηση χειρωνακτικών επαγγελμάτων (*arte meccanica et manuale*) του πατέρα και του παππού της και σε χρονική διάρκεια τριών γενεών, καθώς επίσης και για την μη ύπαρξη βεβαρυμένου ποινικού μητρώου από τα στενά συγγενικά της πρόσωπα. Επίσης, θέτονταν ερωτήσεις σχετικές με τα περιουσιακά στοιχεία και την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, τις ενδυματολογικές τους συνήθειες, τον τρόπο ζωής τους εντός και εκτός της οικίας τους, τις διαπροσωπικές τους σχέσεις με άλλους ευγενείς, την κοινωνική τους θέση, την ενάρετη ζωή τόσο της μέλλουσας νύφης όσο και της ίδιας της μητέρας της σύμφωνα πάντα με τα πρότυπα ηθικής της βενετικής κοινωνίας, βεβαίωση ότι ακολουθούσαν το λατινικό δόγμα κ.ά. Η ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής

⁵⁶⁶ Chojnacki S. "Identity and Ideology in Renaissance Venice: The Third Serrata", στο: J. Martin and D. Romano (επιμ.), *Venice Reconsidered. The History and Civilization of an Italian City-State 1297-1797*, Baltimore-London (2000), σελ. 271-277.

μπορούσε να διαρκέσει από μερικές εβδομάδας ή και χρόνια. Την τελική απόφαση λάμβανε το *Collegio* μετά από τη γνωμάτευση της *Avogaria di Comun*⁵⁶⁷.

Τη συγκεκριμένη διαδικασία ακολούθησε ο Hercole Podocataro, για να θεωρηθεί νόμιμος ο γάμος της κόρης του με τον βενετό πατρίκιο Giovanni Minio, προσκομίζοντας στα γραφεία της *Avogaria di Comun* (4 Μαρτίου 1630) την αίτηση κατά την οποία θα προσπαθούσε να αποδείξει την ευγενική καταγωγή της οικογένειάς του και κατ' επέκταση της κόρης του Maria. Ο Hercole με καταγωγή από την Λευκωσία σημείωσε στην αίτησή του ότι τόσο ο ίδιος όσο και η οικογένειά του υπήρξαν πιστοί υπηρέτες της *Serenissima Signoria* και ότι ήθελε να αποκαταστήσει την κόρη του Maria με ένα βενετό πατρίκιο («matrimonio una mie figliola per nome Maria con un nobile del Serenissimo Maggior Consiglio»). Στην αίτησή του παραθέτει τα οικογενειακά του στοιχεία σημειώνοντας τα εξής:

«– Che Maria Podocattaro è figliola leggitima et naturale, è di leggitimo matrimonio procreata di me Hercole Podocattaro et di donna Leonora figliola di domino Simon Florio, gentiluomo della città di Nicosia.

– Che io Hercole Podocattaro sono figliolo leggitimo et naturale è di leggitimo matrimonio procreato dal quondam magnifico illustrissimo signor Hettore Podocatato, cavallier e feudatario della Serenissima Republica nel Regno di Cipro et ho vivuto semper conforme alla mia nascita honoratamente e civilmente ne ho fatto mai arte mecanica e meno son stato notaro d'infamia.

– Che il detto quondam Hettor mio padre visse sempre civilmente et honoratamente ne fu mai notato d'alcuna infamia.

– Che cosi Maria sopradetta mia figliola come donna Leonora sono sempre vissute con quella molestia et honestà che si contiene à gentildonne ben nate».

Επίσης, από τα όσα έχουν σημειωθεί στο πρώτο έγγραφο της αίτησης, πληροφορούμαστε ότι ο Hercole ήταν ο υιός του Ettore Podocataro. Με την κατάληψη της Λευκωσίας οι δύο αιχμαλωτίστηκαν και μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Hercole κατάφερε να απελευθερωθεί και να καταφύγει στη Βενετία, όπου εκεί παντρεύτηκε την Leonora, κόρη των κυπρίων ευγενών Simon Florio και Maria Muxia. Με τον τρόπο αυτό, ο Hercole παρουσιάζει την οικογενειακή του κατάσταση και παράλληλα γίνεται γνωστή ακόμη μία επιγαμία της οικογένειας των Podocataro, με αυτήν των Florio. Όπως φαίνεται, οι σχέσεις και οι επιγαμίες των ευγενών της Κύπρου δεν διακόπηκαν από τον πόλεμο, αλλά συνεχίστηκαν και έξω από τα στενά όρια του νησιού, στη βενετική μητρόπολη. Επίσης, στο δεύτερο συνημμένο φύλλο, αντλούνται πληροφορίες για την τέλεση του γάμου του Hercole

⁵⁶⁷ Chojnacki S., *Women and Men in Renaissance Venice. Twelve Essays on Patrician Society*, Βαλτιμόρη 2000, σελ. 56-75· Cowan, *Marriage, Manners and Mobility*, σελ. 23-45.

και της Leonora, που έγινε στις 11 Ιουνίου 1594 στο σπίτι της νύφης, στην ενορία του San Antonin στο Castello. Η γαμήλια πράξη καταχωρήθηκε στο βιβλίο γάμων του παραπάνω ναού και με αυτόν τον τρόπο ο Hercole εξασφάλισε και επισύναψε στην αίτηση της κόρης του τη βεβαίωση της γαμήλιας τελετής, που έλαβε από τον εφημέριο του ναού.

Έπειτα, ακολουθούν οι ανακρίσεις των προσώπων που κλητεύθηκαν από τους *Avogadori* με σκοπό την εξακρίβωση στοιχείων για την οικογένεια της Maria. Η υπόθεσή εξετάστηκε άμεσα, σε είκοσι ημέρες μετά την κατάθεση της αίτησης (23 Μαρτίου 1630), όπως φαίνεται από τον πρώτο κληθέντα που παρουσιάστηκε στα γραφεία της *Avogaria*. Συνολικά παρουσιάστηκαν δώδεκα πρόσωπα εκ των οποίων και μία γυναίκα. Οι ερωτήσεις μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις κατηγορίες: η πρώτη αφορούσε πληροφορίες γενικές για τη μελλοντική νύφη, τη Maria, αν δηλαδή την γνωρίζουν και αν γεννήθηκε από νόμιμο γάμο· η δεύτερη για την καταγωγή του πατέρα και την οικογενειακή του κατάσταση· η τρίτη για την άσκηση του επαγγέλματος τόσο του πατέρα όσο και του παππού της νύφης· και η τέταρτη αν ζούσαν τα μέλη της οικογένειας και δη η νύφη ενάρετη ζωή. Τα περισσότερα πρόσωπα που κλητεύθηκαν ήταν Κύπριοι, αλλά και Βενετοί από τους οποίους μαθαίνουμε σημαντικά στοιχεία για τη ζωή της συγκεκριμένης οικογένειας. Οι Κύπριοι που παρουσιάστηκαν ενώπιον των αρχών ήταν όλοι γνωστών οικογενειών του νησιού και της τοπικής βενετικής κοινωνίας («Tommaso Flangini avvocato, Giovanni Sosomeno quondam domino Ballian, Nicolo Goneme quondam signor Bernardo»).

Συγκεκριμένα, από τους μάρτυρες πληροφορούμαστε ότι η Maria ήταν «figlia leggitima e de leggitimo matrimonio nata», ο πατέρας της ήταν ανιψιός του αρχιεπισκόπου της Κύπρου Livio, που ήταν θαμμένος στον ναό του San Sebastiano, η οικογένεια της ενοικίαζε σπίτι στο Cà Dolfin, ο Hercole υπήρξε αιχμάλωτος των Οθωμανών μαζί με τον πατέρα του, η Eleonora παντρεύτηκε τον Hercole σε ηλικία δεκατριών ετών και απέκτησαν τέσσερις κόρες, τις Maria, Francescina, Chiara και Margarita, εκ των οποίων οι δύο τελευταίες είχαν αποβιώσει. Επίσης, μια λεπτομέρεια που αφορά το όνομά της ήταν ότι η Maria το έλαβε από τον ενοριακό ναό της Santa Maria Formosa. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κατά την ημέρα της γέννησής της το 1610 υπήρξαν επιλοκές και κίνδυνος να μην επιζήσει και για αυτό το λόγο οι γονείς της κάλεσαν αμέσως στο σπίτι τους τον εφημέριο της Santa Maria Formosa. Αυτός της έδωσε το όνομα Maria, γιατί μετά από λίγες μέρες ο ναός γιόρταζε. Ακόμη, μαθαίνουμε ότι η Maria πριν από τον γάμο της παρέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα στο «monasterio dello Spirito Santo» και κατά την κατάθεση της αίτησης βρισκόταν στο σπίτι της, περιμένοντας να παντρευτεί τον ευγενή Giovanni Minio. Εν τέλει, η θετική απόφαση για τον γάμο και την αναγνώριση των τέκνων που θα αποκτούσε το ζευγάρι εκδόθηκε στις 7 Νοεμβρίου 1630 από το *Collegio*. Ο Hercole, όμως, δεν κατάφερε να δει την

κόρη του νύφη, γιατί στην απόφαση σημειώνεται ως αποθανών («*donna Maria Podocattaro filia legitima quondam domino Herculis et donna Eleonore quondam domino Simeonis Florio*»)⁵⁶⁸.

Από την εξέταση αυτής της αίτησης διαπιστώνονται αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία που αναπλάθουν τη ζωή των προσφύγων στη βενετική κοινωνία και την προσπάθειά τους να προσαρμοστούν στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Η περίπτωση της οικογένειας του Podocattaro δεν ήταν η μόνη από τις κυπριακές ευγενείς οικογένειες που ενώθηκαν με οικογένειες βενετών πατρικίων. Ήδη από την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο αρκετές ευγενείς οικογένειες του νησιού σύναψαν επιγαμίες με βενετικές οικογένειες πατρικίων. Το γεγονός αυτό συνεχίστηκε και μετά το 1571 με την εγκατάστασή τους στη Βενετία. Ο γάμος αποτελούσε ένα σημαντικό δίαυλο για την ένταξη και την αποδοχή των κυπριακών οικογενειών στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της πόλης, γεγονός που θα βοηθούσε τη δυναμική εισδοχή τους στα δρώμενα της πόλης και την απόκτηση της παλιάς τους αίγλης.

Η οικογένεια των Podocattaro, παρόλο που αναγόταν στις ελληνικής καταγωγής οικογένειες της Κύπρου και αρχικά ακολουθούσε το ορθόδοξο δόγμα, εντούτοις από πολύ νωρίς μεταστράφηκε στον καθολικισμό και εκλατινίστηκε στο μεγαλύτερο της μέρος. Παρόλα αυτά, δεν λείπει και η θρησκευτική υβριδικότητα από κάποια μέλη της, που, ενώ ακολουθούν το λατινικό δόγμα, ζητούν να ενταφιασθούν σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό. Ακόμη, όσον αφορά τον επαγγελματικό τομέα, τα περισσότερα μέλη της οικογένειας κατάφεραν να διεισδύσουν στον κρατικό μηχανισμό του φραγκικού βασιλείου και να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στα κοινωνικά και πολιτικά του δρώμενα. Από τον 15^ο αιώνα, μέλη της οικογένειας κατάφεραν να αναρριχηθούν στη φραγκική αριστοκρατία του νησιού. Επιπλέον, η ανάμειξη της οικογένειας με τη Λατινική Εκκλησία είχε ως αποτέλεσμα αρκετά μέλη της να ακολουθήσουν εκκλησιαστική καριέρα με αποκορύφωμα την κατάληψη του αρχιεπισκοπικού θρόνου της Λευκωσίας από τους αδελφούς Livio και Cesare. Η οικογένεια χαρακτηρίζεται από μια γενικότερα μακρά εκκλησιαστική παράδοση τόσο κατά τη διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας στην Κύπρο όσο και αργότερα με την εγκατάστασή της στη βενετική μητρόπολη.

Όσον αφορά τις επιγαμίες, οι Podocattaro σύναψαν γάμους με γνωστές οικογένειες του νησιού που ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική τάξη. Ήδη από τον 15^ο αιώνα συνδέθηκαν με

⁵⁶⁸ Οι πληροφορίες αντλούνται από τα πρόσωπα που κλητεύθηκαν στα γραφεία της *Avogaria* ήταν αυτά ήταν οι: «*Francesco Dandolo fu de signor Alvise, Lorenzo Barbarigo fu de signor Francesco, Costanzo da Pesaro fu del nobil homo signor Bartolamio, Tomaso Flangini avocato, Giovanni Sosomeno quondam domino Ballian, Zorzi Baseggio piovan della Chiesa de San Basso, Domenego Zotto dei salvoldi quondam Bortollo traghetta a Santa Maria Sobenigo, Marina de Menego barcaruol Zotto, Livio quondam Battista dalla Riva, Livio quondam Battista dalla Riva, Nicolo Goneme quondam signor Bernardo, Zaccaria Georgian da Giorgia quondam Gregorio servitor nobil homo signor Francesco Trivisan a San Barnaba*». Βλ. A.S.V., *Avogaria di Comun*, Processi di Nobiltà, b. 342.

τους ευγενείς οίκους των Urry, Calergi, Salaha, Fabrice, Lusignan, Nores, Singlitico, Sosomeno, Costanzo. Παράλληλα, ενώθηκαν και με οικογένειες βενετών πατρικίων, όπως των Pesaro, Querini, Michiel και Minio, γεγονός που τους έδωσε τη δυνατότητα να ενταχθούν ευκολότερα στο βενετικό περιβάλλον. Επίσης, φαίνεται ότι κατέλαβαν εξέχουσα θέση στην τοπική κοινωνία και ο ενταφιασμός μελών της οικογένειας σε μεγάλες εκκλησίες της Βενετίας υποδηλώνει, εκτός από το δόγμα που ακολουθούσαν, και την οικονομική τους ευμάρεια.

Τέλος, με τα όσα έχουν σημειωθεί παραπάνω για την οικογένεια Podocataro, διαπιστώνεται ότι εκλατινίστηκε ήδη από πολύ νωρίς και ακολουθούσε από πριν την κατάκτηση τον δυτικό τρόπο ζωής γεγονός που διευκόλυνε την εγκατάστασή τους στην υδάτινη πολιτεία. Η κυπριακή τους ταυτότητα τονιζόταν μόνο, όταν αιτούνταν βοήθεια από τη βενετική διοίκηση, σημειώνοντας την πίστη τους στη Γαληνοτάτη, τις υπηρεσίες που προσέφεραν οι πρόγονοί τους σε αυτήν, καθώς επίσης και την ευγενική κυπριακή καταγωγή τους. Στη Βενετία διαμένουν σε κεντρικά σημεία της πόλης και όχι στις φτωχές γειτονιές του Castello, εκεί όπου βρισκόταν εγκατεστημένο το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων. Ιδιαίτερες σχέσεις με την ελληνική Αδελφότητα δεν αναπτύσσουν ούτε και λαμβάνουν ενεργό μέρος στα κοινά της Αδελφότητας. Μέσω των διαθηκών τους διακρίνονται οι διαπροσωπικές τους σχέσεις, καθώς επίσης και η οικονομική τους επιφάνεια. Η οικογένεια παρουσιάζει μια συνέχεια μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς κυρίως στη Βενετία, η οποία όμως φθίνει μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

3.2.2. Παραδείγματα οικογενειών αστικής προέλευσης.

3.2.2.1. Οικογένεια Fini.

Στη βενετική μητρόπολη εκτός από τους κύριους φεουδάρχες ευγενείς που βρήκαν εκεί καταφύγιο μετά την απώλεια του νησιού, εγκαταστάθηκαν και οικογένειες εύπορων αστών, ελληνοκυπριακής προελεύσεως ως επί το πλείστον, που η οικονομική τους ευμάρεια σχετιζόταν είτε με την κατοχή και εκμετάλλευση γης, είτε με αστικές και εμπορικές δραστηριότητες. Στην ταξική διαστρωμάτωση της κυπριακής κοινωνίας αυτοί ανήκαν στη μεσαία τάξη και διέμεναν στα αστικά κέντρα της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου. Στον ιταλικό χώρο, η τάξη αυτή έφερε τον τίτλο *cittadini* και είχε τη σημασία είτε του κατοίκου της πόλης είτε εκείνου που ασχολείτο με αστικές οικονομικές δραστηριότητες. Στην Κύπρο, σημειώνονται με τον ίδιο τρόπο ως *cittadini*, και η κοινότητα *università* ή *comunità* των *cittadini*. Σε κάποιες περιπτώσεις, οι *cittadini* του νησιού ήταν κάτοχοι μεγάλων γαιοκτησιών με σημαντικά εισοδήματα, που ξεπερνούσαν αυτά των ευγενών φεουδαρχών.

Μια τέτοια περίπτωση αστικής οικογένειας αποτελούν η Fini και για την προέλευση του επωνύμου της υπάρχουν διάφορες εκδοχές. Αρχικά, μέχρι και σήμερα υπάρχει στην Κύπρο χωριό με το όνομα Φοινί (Foini), που βρίσκεται βορειοδυτικά της πόλης της Λεμεσού, στην οροσειρά του Τροόδου. Στις πηγές το χωριό εντοπίζεται πολύ πρόσφατα το 1825, ενώ μεταξύ του 1303 έως το 1460 υπήρχε στην περιοχή οικισμός με τον ονομασία Πετριά (Petria-Foini). Επίσης, στην περιοχή του Αγίου Μάμαντος στη Λεμεσό υπήρχε από το 1565 οικισμός με την ονομασία Φοινίκι (Finichi), που εγκαταλείφθηκε το 1825⁵⁶⁹.

Όσον αφορά μέλη της οικογένειας των Fini, εντοπίζονται σε διάφορα χρονικά, όπως του Λεόντιου Μαχαιρά που αναφέρει τον «σιρ Τζουάν τε Φενίου ή Φυνίου ή Φηνούε», όταν βασίλευε ο Πέτρος Α΄ και Πέτρος Β΄⁵⁷⁰. Επίσης, ο Strambali στο χρονικό του σημειώνει τον Zuan de Finio, ο οποίος αναχώρησε το 1362 μαζί με τον ρήγα Πιέρο για τη Γαλλία και ο Στέφανος Λουζινιάν συμπεριλαμβάνει την οικογένεια de Fini στους ευγενείς οίκους του

⁵⁶⁹ Grivaud, “Villages désertés à Chypre”, 226-227, 231, 346. Με βάση την εμφάνιση του τοπωνυμίου Φοινί επί Τουρκοκρατίας, ο Grivaud καταρρίπτει τους ισχυρισμούς του Μενάνδρου ότι το όνομα του χωριού προέρχεται από το όνομα της ομώνυμης φραγκικής οικογένειας που αναφέρει στο χρονικό του ο Λεόντιος Μαχαιράς. Βλ. Μενάνδρος Σ., *Τοπωνυμικά και λαογραφικά μελέται*, Λευκωσία 2001, σελ. 70, 74.

⁵⁷⁰ Οι παραλλαγές του ονόματος στα τρία χειρόγραφα είναι: «σιρ Τζουάν τε Φενίου ή Φυνίου ή Φηνούε» (χφ. Βενετίας) / «σιρ Τζουάν τε Φηνιόν ή Φηνιού ή Φινιέ» (χφ. Οξφόρδης) / «σιρ Τζουάν τε Φινίου ή Φινουνε» (χφ. Ραβέννας). Βλ. Πιερής Μ. και Νικολάου-Κονναρή Α. (έκδ. και εισαγ.), *Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικό της Κύπρου. Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων*, Λευκωσία 2003, σελ. 132, 362, 393.

Regno di Cipro. Την αναφορά του Λουζινιάν ακολουθεί και ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός⁵⁷¹. Το ίδιο πράττουν και σύγχρονοι μελετητές, που μνημονεύουν την οικογένεια ως De Fini και ότι εμφανίζεται στα κυπριακά δρώμενα τον 15^ο αιώνα και μετά χάνεται⁵⁷².

Ωστόσο, όμως, όπως σημειώνουν σε διάφορες αιτήσεις τους προς τη βενετική διοίκηση τα ίδια τα μέλη της οικογένειας Fini, που εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες στη Βενετία το 1570-71, οι πρόγονοί τους ήταν ευγενείς του βασιλείου της Κύπρου και ήταν εγκατεστημένοι στην πρωτεύουσα του νησιού. Κατά τη διάρκεια του πολέμου βίωσαν από κοντά τα γεγονότα, συμβάλλοντας με κάθε δυνατό τρόπο στην άμυνα της πόλης. Ειδικότερα, ο Demetrio Fini και τέσσερα από τα παιδιά του, οι Leondio, Manuel, Florio και Luigio, συμμετείχαν ενεργά στις πολεμικές επιχειρήσεις στο πλευρό των Βενετών προσφέροντας, εκτός από την ίδια τους τη ζωή, σημαντικά χρηματικά ποσά, πεζούς και έφιππους στρατιώτες⁵⁷³.

Από την οικογένεια του Demetrio Fini κατάφεραν να επιβιώσουν μόνο η σύζυγός του, Julia, και δυο υιοί τους, ο Alvisè και ο Emanuel, οι οποίοι κατέληξαν στη βενετική μητρόπολη. Όπως οι περισσότεροι κύπριοι πρόσφυγες, έτσι και η οικογένεια των Fini εγκαταστάθηκε αρχικά στην περιοχή του Castello, εκεί όπου βρισκόταν συγκεντρωμένο το ελληνικό στοιχείο, προσπαθώντας να αναδιοργανώσουν τη ζωή τους στο νέο περιβάλλον.

⁵⁷¹ Lusignan E., *Description de toute l'Isle de Cypre*, Paris 1580, φ. 82v· Mas Latrè de R., *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, Paris 1893, σελ. 50, 125· Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1902, σελ. 406.

⁵⁷² Bettinelli G., *Dizionario storico-portatile di tutte le venete patrizie famiglie*, Βενετία 1780, σελ. 72· Schröder F., *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle provincie venete*, v. I, Venezia 1830, σελ. 327· Collenberg, «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 833 και πίνακα σελ. 847. Επίσης, ο Temple-Leader αναφέρει για την οικογένεια Fini ότι, εκτός από *nobili di Cipro* είχαν «...bottega in Famagosta di Grassina, sotto il palazzo de' Signori Agapiti, ricchi già e potenti Cipriotti et erano mercanti, bensì commodi, ma di bassa condizione». Βλ. Temple-Leader J., *Libro dei nobili veneti ora per la prima volta messo in luce*, Firenze 1889, σελ. 39.

⁵⁷³ Οι πληροφορίες για τη συμμετοχή της οικογένειας Fini στη άμυνα της Λευκωσίας αντλούνται από την αίτηση του υιού του Emanuel Fini, του Vincenzo προς τον δόγη για την απόκτηση της βενετικής ευγένειας (1649) καθώς επίσης και του αξιώματος του *Procuratore di San Marco* (1658): «...Obbliando le memorie più antiche e brevemente restringendosi a questi ultimi tempi, sempre memorabile per le lagrime sempre fresche in piangerne l'eccidio, furono il padre e l'avo miei che difesero col petto e con l'oro Nicosia che sostennero a proprie spese numero grande di milizie a piedi ed a cavallo e che somministrarono più volte somme grandi di denaro à rappresentanti eccellentissimi in sovvegno di quegli urgentissimi disastri. Fu pure l'avo istesso, furono quattro i suoi figliuoli, che fra gl'incendi di quelle armi sulla mura della città assediate e combattute imprimerono col sangue i cavatteri sopra i loro benemeriti sepolevi...». Επίσης, στη συνέχεια σε έγγραφο με ημερομηνία 29 Αυγούστου 1658 (χρονολογία που ο Vincenzo ανέλαβε το αξίωμα του *Procuratore di San Marco*) αναφέρονται τα εξής: «Questa ricchissima casa è orionda del Regno di Cipro, ove ha goduto nobiltà e titoli qualificati e nell'aggressione di quel Regno mostrò una generosissima fede verso la Serenissima Repubblica, avendo con milizie a piedi e a cavallo condotte a proprie spese, sostenuto gran parte della difesa più agli ultimi periodi di Nicosia resosi il predetto Vincenzo in Venetia dopo la perdita dal Regno ha continuato lo stesso zelo al pubblico servizio e merito li predetti onori...». Βλ. Biblioteca Museo Civico Correr (στο εξής: B.M.C.C.), *Cod. Cicogna* 1064, χ.α.

Ωστόσο, η Julia σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την εγκατάστασή της στην πόλη αρρώστησε με πυρετό, που την ταλαιπώρησε για δεκαοκτώ ημέρες. Πιθανόν από τις κακουχίες του πολέμου και την ταλαιπωρία του ταξιδιού τους, καθώς επίσης και από την μεγάλη της ηλικίας (70 ετών) απεβίωσε στις 23 Νοεμβρίου 1573 στο σπίτι της στην ενορία της Santa Maria Formosa, στο Castello («Adi 23 Novembre 1573. Magnifica Julia relicta del quondam miser Fini da perglio de anni 70 amalada fa febre gia giorni 18 visistata per l'eccellente domino miser Riberio Barbaro. Licentiata»)⁵⁷⁴.

Η οικογένεια Fini, όπως σημειώθηκε, εγκαταστάθηκε στην περιοχή του Castello αναπτύσσοντας σχέσεις τόσο με τους συμπατριώτες της όσο και με το ελληνικό στοιχείο. Στις 29 Απριλίου 1580, ο Alvise ανέλαβε ως επίτροπος όλες τις υποθέσεις του συμπατριώτη του Juan Antonio Soderini, υιού του Francesco. Έκτοτε, τα ίχνη του Alvise χάνονται και δεν εντοπίζεται σε κάποιο άλλο έγγραφο. Από την άλλη, ο Emanuel εμφανίζεται είκοσι χρόνια αργότερα, στην αυγή του 17^{ου} αιώνα, να συμμετέχει σε διάφορες εμπορικές πράξεις. Από τότε ο Emanuel παρουσιάζει ιδιαίτερη κινητικότητα τόσο στα εμπορικά δρώμενα της πόλης όσο και στα ενδοκοινοτικά της ελληνικής Αδελφότητας.

Η ασχολία του Emanuel Fini με το εμπόριο δεν ήταν τυχαία, αφού αρκετοί συμπατριώτες του μετά την εγκατάστασή τους στη βενετική μητρόπολη ασχολήθηκαν με ανάλογες δραστηριότητες, αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η Κύπρος κατά τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας αποτελούσε σημαντική βάση για τη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου των Βενετών με την Ανατολή. Έτσι, αρκετοί κύπριοι υπήκοοί τους συμμετείχαν τότε στη διαδικασία αυτή και ταξίδευαν συχνά στη μητρόπολη, αναπτύσσοντας εκεί σημαντικές εμπορικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Μετά την αποχώρηση των Βενετών από το νησί, το 1571, οι Κύπριοι συνέβαλαν στη συνέχιση αυτού του δικτύου αναλαμβάνοντας εξ ολοκλήρου τη διεξαγωγή του εμπορίου μεταξύ Κύπρου και Βενετίας. Η βενετική αγορά εξακολούθησε να προμηθεύεται εμπορεύματα από το νησί μέσω των βενετοκυπριακών συναλλαγών, γεγονός που διατήρησε ανοικτούς τους δρόμους με τα εμπορικά κέντρα της Μέσης Ανατολής⁵⁷⁵.

Τα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα του νησιού κατά τον 16^ο αιώνα ήταν το αλάτι, το βαμβάκι, η ζάχαρη, το κρασί και τα σιτηρά. Εξαιτίας της πληθώρας σιτηρών που παρήγαγε το νησί, οι Βενετοί αξιωματούχοι εύστοχα σημείωναν στις εκθέσεις τους ότι η Κύπρος

⁵⁷⁴ A.S.C.P., *Parrocchia Santa Maria Formosa*, Registro dei Morti, reg. 1 (1568-1575), χ.α.

⁵⁷⁵ Μαλτέζου, «Κύπριοι στην πόλη του Αγίου Μάρκου», σελ. 78· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 207-208.

αποτελούσε τον σιτοβολώνα της Βενετίας⁵⁷⁶. Επίσης, σημαντική φήμη είχαν και τα κυπριακά υφάσματα, τα χρυσοϋφαντα⁵⁷⁷, τα μεταξωτά, τα καμηλωτά και οι σάμιτες. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ένα μέρος της αξίας του ετήσιου υποτελικού φόρου, που ήταν υποχρεωμένοι οι Βενετοί να καταβάλλουν στους Μαμελούκους από το 1426, αλλά και αργότερα στους Οθωμανούς, αποπληρωνόταν με κυπριακά υφάσματα⁵⁷⁸. Καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, τα κυπριακά προϊόντα αποτελούσαν πηγή πλουτισμού τόσο για τους Βενετούς όσο και για τους Κύπριους εμπόρους. Μετά την πτώση του νησιού, η εμπορία των προϊόντων αυτών δεν σταμάτησε, όπως αποδεικνύεται, άλλωστε, και από τις ασχολίες του Emanuel Fini και των κυπρίων συνεργατών του. Σύμφωνα με τις εμπορικές πράξεις του Emanuel, διαπιστώνεται ότι αυτός επικεντρωνόταν στην εμπορία πρώτων υλών, ανεπεξέργαστων υφασμάτων, βαμβακιού, επεξεργασμένου μαλλιού και στύρακα από την Κύπρο, επεξεργασμένων υφασμάτων από τη Βενετία, καθώς επίσης και στη μεταφορά χρημάτων για λογαριασμό άλλων στην Κύπρο.

Για την ομαλότερη διεξαγωγή του θαλάσσιου εμπορίου συστήνονταν ενώπιον συμβολαιογράφου συμβάσεις που στόχευαν στη διαφύλαξη των εταίρων, για την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού, τις πωλήσεις, τις αγορές και τις οποιεσδήποτε συναλλαγές που λάμβαναν χώρα. Τα οφέλη των συνιδιοκτητών της ναυτιλιακής επιχείρησης ήταν η κατανομή των κερδών της εταιρείας, ανάλογα με τα ποσοστά που κατείχαν στην κάθε περίπτωση. Ο συνεταιρισμός ήταν μια διαδεδομένη μορφή στον εμπορικό κόσμο, αφού έδινε τη δυνατότητα στα συμβαλλόμενα μέρη να διαχειρίζονται σημαντικά κεφάλαια περισσότερα από όσα θα μπορούσε να διαθέσει από μόνος του ένας έμπορος. Στις περισσότερες επιχειρήσεις τα συμβαλλόμενα μέρη αποτελούνταν από άτομα του ευρύτερου συγγενικού περιγύρου και συμπατριώτες ή ξένους σχηματίζοντας εταιρείες (*compagnie*) που διέθεταν μια σταθερή έδρα και αρκετές διασπαρμένες θυγατρικές. Τα πρόσωπα αυτά για την ομαλή διεξαγωγή του θαλάσσιου εμπορίου κατέθεταν χρηματικά ποσά σε τρέχοντες λογαριασμούς (*depositi*), συμμετέχοντας έτσι με μερίδιο στα κέρδη (*partecipazione*). Για τη διευκόλυνση

⁵⁷⁶ Για τα εξαγωγικά προϊόντα της Κύπρου βλ. Αριστείδου Α., «Η καλλιέργεια του ζαχαροκάλαμου και η παραγωγή ζάχαρης στην Κύπρο κατά το Μεσαίωνα», *Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας*, Ιωάννινα 1984, σελ. 63-80, 155-156· η ίδια, «Τα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα της Κύπρου κατά τις πρώτες δύο δεκαετίες του 16ου αιώνα», *EKEE* 22 (1996), σελ. 93-112· Arbel B., «The Economy of Cyprus during the Venetian Period (1473-1571)», στο: V. Karageorghis and D. Michaelides (επιμ.), *The Development of the Cypriot Economy from the Prehistoric Period to the Present Day*, Nicosia 1996, σελ. 185-192· Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση*, σελ. 75-81.

⁵⁷⁷ Ήδη από το Μεσαίωνα η χρησιμοποίηση της χρυσής κλωστής ήταν αρκετά διαδομένη στην Κύπρο. Η κλωστή αυτή ήταν λινή και ειδικά επιχρυσωμένη. Βλ. Heyd W., *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge*, (μτφ. Raynaud F.), Leipzig 1923², σελ. 677· Αριστείδου, «Τα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα», σελ. 102.

⁵⁷⁸ Αυτόθι, σελ. 102-103.

των εμπορικών συναλλαγών τα συμβαλλόμενα μέρη διόριζαν στις πλείστες των περιπτώσεων εμπορικούς αντιπροσώπους/πράκτορες σε διάφορα λιμάνια. Ο κύκλος των επιχειρήσεων έκλεινε κατά κανόνα στην έδρα όπου είχε συσταθεί η συμβολαιογραφική πράξη. Εκεί οι εταίροι τακτοποιούσαν ενώπιον του νοτάριου τους σχετικούς λογαριασμούς τους, που αφορούσαν τα κέρδη ή τις ζημιές⁵⁷⁹.

Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του Emanuel Fini που το 1600 ξεκίνησε τις εμπορικές του δραστηριότητες στη βενετική μητρόπολη, αναπτύσσοντας σημαντικές σχέσεις τόσο με κύπριους όσο και με βενετούς εμπόρους⁵⁸⁰. Οι συμβολαιογραφικές του πράξεις εντοπίζονται κυρίως στα κατάστιχα του βενετού συμβολαιογράφου Giovanni-Nicolò Doglionì, στον οποίο κατέφευγαν αρκετοί Έλληνες της πόλης προς διεκπεραίωση των προσωπικών τους υποθέσεων⁵⁸¹. Έτσι, το 1600 παρουσιάστηκαν ενώπιον του παραπάνω νοτάριου ο Emanuel Fini και ο συμπατριώτης του Hieronimo Curzazer, για να ολοκληρώσουν μία εμπορική συνεργασία τους⁵⁸². Οι δύο άνδρες συνέχισαν μαζί τις εμπορικές τους δραστηριότητες για μία δεκαετία και, όπως σημειώνεται σε συμβολαιογραφική πράξη το 1609, τερμάτισαν την εμπορική εταιρία που είχαν συστήσει το 1600. Με τη λήξη της συνεργασίας τους, ο Curzazer κατέβαλε στον Fini το ποσό των 700 δουκάτων, 21 λιρών και 11 σολδίων, εξοφλώντας με αυτόν τον τρόπο τις οικονομικές του υποχρεώσεις (16 Φεβρουαρίου 1609)⁵⁸³.

Επίσης, ο Emanuel είχε εμπορικές σχέσεις και με άλλους συμπατριώτες του, όπως τους Vincenzo Muscornò και Giacomo Chiriachi. Στις 20 Ιουνίου 1601, οι τρεις τους σύναψαν εμπορική εταιρία προς διακίνηση διαφόρων εμπορευμάτων, που η σύμβασή τους ολοκληρώθηκε το 1605. Στις πράξεις αυτές δεν καταγράφονται τα προϊόντα που διακινούσαν ούτε και οι τόποι δραστηριοποίησής τους⁵⁸⁴.

Οι δύο αυτοί συνεργάτες του Emanuel, ο Vincenzo και ο Giacomo, ανήκαν σε γνωστές οικογένειες του νησιού και διέθεταν σημαντικά περιουσιακά στοιχεία. Ο μεν πρώτος, ο Vincenzo Muscornò, στην πόλη των δόγηδων ασχολήθηκε με εμπορικές δραστηριότητες, καθώς επίσης και με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας καταφέροντας το 1602 να ανέλθει

⁵⁷⁹ Παγκράτης Γ., «Οργάνωση και διαχείριση της ναυτιλιακής επιχείρησης στην Κέρκυρα στο πρώτο ήμισυ του 16^{ου} αιώνα», *Μνήμων* 30 (2009), σελ. 12-14, 20.

⁵⁸⁰ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4899, primo libro, φ. 60r-v.

⁵⁸¹ Pedani-Fabris M., «*Veneta Auctoritate Notarius*». *Storia del Notariato Veneziano (1514-1797)*, Milano 1996, σελ. 170-172, 202-203.

⁵⁸² A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4880, φ. 136r-v.

⁵⁸³ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4899, primo libro, φ. 60r-v.

⁵⁸⁴ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4883, secondo libro, φφ. 207r-208r' A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4890 (1605), φφ. 323v-3234r.

στο υψηλότερό της αξίωμα, του προέδρου⁵⁸⁵. Ως μέλος της Αδελφότητας εγγράφη την χρονική περίοδο 1591 έως το 1621⁵⁸⁶. Ο δε δεύτερος, ο Giacomo Chiriachi του Chinacchi, εγκαταστάθηκε στη Βενετία στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Μετά την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς, ο Giacomo παρέμεινε στο νησί για αρκετό χρονικό διάστημα καταφέροντας να ελευθερώσει αρκετούς συμπατριώτες του, ενώ κάποιους άλλους τους φυγάδευσε εκτός Κύπρου. Το 1587 όταν ο σουλτάνος εξέδωσε φερμάνι για την πώληση ορθόδοξων εκκλησιών, ο Giacomo προχώρησε στην αγορά δύο ναών, του Αγίου Ρωμανού και της Αγίας Μαρίας, τους οποίους και επισκεύασε και παραχώρησε στους συμπατριώτες του, για να τελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Εξαιτίας, όμως, των δυσμενών συνθηκών που επικρατούσαν στο νησί και της επικινδυνότητας για την οικογένειά του ο Giacomo πήρε την απόφαση να εγκαταλείψουν την Κύπρο και να εγκατασταθούν στην Βενετία στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Για τον Giacomo η πόλη αυτή αποτελούσε ένα γνώριμο περιβάλλον, αφού εκεί είχε αναπτύξει εμπορικές δραστηριότητες πριν και μετά τον Πόλεμο. Έτσι, ασχολήθηκε και πάλι με το εμπόριο αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη. Η οικογένειά του εντάχθηκε εύκολα στη βενετική κοινωνία και ο υιός του Giacomo, ο Marco Antonio, εργάστηκε ως γραμματέας στις υπηρεσίες βενετών ευγενών, ως λογιστής και ως διερμηνέας της τουρκικής γλώσσας. Ακολούθησε το καθολικό δόγμα, παρόλο που ο πατέρας ήταν ορθόδοξος, και εξαιτίας της μεταστροφής του αυτής ο Marco Antonio έγινε αντιπαθής από τους συμπατριώτες του⁵⁸⁷. Ο τελευταίος, το 1634, ενώ βρισκόταν στην ηλικία των σαράντα ετών, κατηγορήθηκε από την ίδια του τη σύζυγο ότι ασκούσε τη μαγεία και ότι είχε στη διάθεσή του μαγικά αντικείμενα και βιβλία. Εν τέλει, ο κατηγορούμενος αθωώθηκε⁵⁸⁸.

Όπως κάθε έμπορος, ο Emanuel είχε να αντιμετωπίσει το ρίσκο, τις δυσκολίες και τις ατυχείς εκβάσεις ενός ταξιδιού, όπως καταδεικνύεται από τρεις συμβολαιογραφικές πράξεις των ετών 1609-1610. Στην πρώτη από αυτές (5 Μαρτίου 1609) δηλώνεται ότι το πλοίο (*berton*) Moresini με καπετάνιο τον Bernardin de Zuane και προορισμό τις αλυκές της

⁵⁸⁵ Στις 4 Αυγούστου 1602 διεξήχθη ψηφοφορία για την ανάδειξη νέου προέδρου μετά την ολοκλήρωση της θητείας του Spiliotti Tarinou. Υποψηφιότητα για τη θέση υπέβαλαν εννέα πρόσωπα εκ των οποίων τα τρία ήταν Κύπριοι (οι Vincenzo Muscornο, Julio Soderino, Zuane Sosomeno). Την θέση τελικά κατέλαβε ο Muscornο με 25 θετικές και 8 αρνητικές ψήφους. Βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 41. Για μέλη της οικογένειας Muscornο βλ. Collenberg, “Les litterae hortatoriae accordées par les papes”, σελ. 59. Χασιώτης, *Πηγές της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 144-148.

⁵⁸⁶ Α.Ε.Ι.Β., Α΄. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 214r (Vincenzo Muscornο).

⁵⁸⁷ Κατά την ανάκριση διαφόρων προσώπων σχετικά με την υπόθεση του Marco Antonio Chiriachi, ο pater fra Franciscus δήλωσε ότι παρόλο που ο πρώτος ήταν Έλληνας ακολουθούσε το λατινικό δόγμα και για αυτό έγινε αντιπαθής από τους συμπατριώτες του, «so che lui è Greco di natione, vive però secondo il rito della Santa Chiesa Cattolica Romana». Βλ. Γιαλαμά, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία*, σελ. 419.

⁵⁸⁸ Αυτόθι, σελ. 98, 419.

Λάρνακας έπεσε στα χέρια κουρσάρων. Ως εκ τούτου ο Emanuel ζήτησε αποζημίωση από τους ασφαλιστές του, Moresini, Giustinian και Roberto Storzzi. Σύμφωνα με τις αποδείξεις που σημειώνονται στην πράξη, ο Emanuel είχε αποστείλει στο νησί χρήματα τόσο για λογαριασμό του ιδίου (50 σκούδα), όσο και για λογαριασμό των Battar della Vella (87 σκούδα), Andrea Marcangelo (217 τσεκίνια), Scipion Logara (22 τσεκίνια) και Alvisè de Zegno (1040 δουκάτα και 644 λίρες)⁵⁸⁹.

Στη δεύτερη πράξη που συντάχθηκε στις 2 Απριλίου 1610 το πλοίο (*berton*) Nantin με καπετάνιο τον Zorzi Lefteri βυθίστηκε στο ανοικτά της Ραγούζας και περιείχε εμπορεύματα του Emanuel και του Francesco Negroponte⁵⁹⁰. Οι δύο συνεργάτες απέστειλαν ακριβά υφάσματα στη Σμύρνη, τα οποία είχαν προηγουμένως εγκριθεί και σφραγιστεί από τα αρμόδια όργανα της Βενετίας, προκειμένου να πιστοποιηθεί η υψηλή τους ποιότητα («*pani de paragon*»). Τα υφάσματα ήταν με υφαντό διάκοσμο («*tabini a opera con oro*»), μεταξωτά («*gasi, σατέν*») και μάλλινα («*panni de lana*»)⁵⁹¹. Η Σμύρνη ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα αποτελούσε σημαντικό εμπορικό κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πόλη φημιζόταν κυρίως για τα υψηλής ποιότητας βαμβάκι, δέρμα και μετάξι, τα οποία αντλούνταν από την ενδοχώρα και για αυτό το λόγο συναθροίζονταν εκεί έμποροι από τη Γαλλία, Αγγλία, Βενετία, Ολλανδία κ.α. Οι λόγοι που συνέβαλαν στην οικονομική της άνθιση ήταν η ίδρυση ξένων προξενείων στο λιμάνι της, καθώς επίσης και οι διομολογήσεις που συμφωνήθηκαν από την Αυτοκρατορία και τις ευρωπαϊκές χώρες. Η σύμβαση αυτή ευνοούσε τους ευρωπαίους εμπόρους έναντι των ντόπιων, με ανταπόδοση τη κρυφή υποστήριξη του σουλτάνου από τα ευρωπαϊκά κράτη⁵⁹².

Στην τρίτη και τελευταία πράξη, το πλοίο Balba⁵⁹³ με καπετάνιο τον Carlo de Zuanne βυθίστηκε στα ανοικτά της Κρήτης, προερχόμενο από την Κύπρο και με προορισμό τη Βενετία. Το καράβι μετέφερε για λογαριασμό του Emanuel κυπριακά βαμβακερά υφάσματα

⁵⁸⁹ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4899, primo libro, φφ. 76r-78r Tenenti, *Naufraiges, corsaires et assurances*, σελ. 17-18. Για τη χρησιμοποίηση του χρήματος ως εμπορεύματος, βλ. ενδεικτικά Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα*, σελ. 47-53. Για τις πειρατικές επιδρομές στην Κύπρο μετά την κατάληψή της βλ. Χασιώτης, «Η αμφισβήτηση της οθωμανικής κυριαρχίας», σελ. 193-197.

⁵⁹⁰ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4901, φφ. 121r-123r. Ο Κύπριος Francesco Negroponte ήταν εγγεγραμμένος στο μητρώο της Αδελφότητας από τις 23 Απριλίου 1607 μέχρι το 1629. Βλ. Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώα μελών, Κ. 19, φ. 66r. Επίσης, διετέλεσε δύο φορές πρόεδρος της ελληνικής Αδελφότητας (1647 και 1665) και ήταν εξάδελφος του Θωμά Φλαγγίνη. Βλ. Kyrris, "Cypriote Scholars in Venice", σελ. 229-231. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 92-93, 323-324. Καραθανάσης, *Η Βενετία των Ελλήνων*, σελ. 54, 76, 85.

⁵⁹¹ Vitali A., *La moda a Venezia attraverso i secoli. Lessico ragionato*, v. II, Venezia 1992, σελ. 275-276, 373-374.

⁵⁹² Φραγκάκη-Syrett, *Το εμπόριο της Σμύρνης*, σελ. 2010, σελ. 19-40.

⁵⁹³ Το 1605 το καράβι αυτό είχε αιχμαλωτιστεί από κουρσάρους στη διαδρομή του προς την Τρίπολη της Συρίας. Βλ. Tenenti, *Naufraiges, corsairs et assurances*, σελ. 456.

(«gottoni bianchi ciprioti») και κυπριακό μαλλί («lana lavade cipriote»). Ο τελευταίος προσκόμισε τις αποδείξεις της φορτωτικής, προκειμένου να λάβει αποζημίωση από την ασφάλιση των εμπορευμάτων του (8 Ιουλίου 1610). Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στην πράξη αυτή ήταν η σχεδίαση πάνω στο έγγραφο των σημάτων με τα αρχικά ονόματα των συμβαλλόμενων προσώπων που συνεργαζόταν ο Fini. Με τα σήματα αυτά οι έμποροι σφράγιζαν τα σακιά που περιείχαν τα προϊόντα τους, για να μπορούν να τα αναγνωρίζουν⁵⁹⁴.

Στις 5 Φεβρουαρίου 1611 ο Emanuel Fini διέλυσε την εμπορική εταιρία που είχε συσταθεί από τον ίδιο και τους κύπριους Andrea Marcangelo και Balian Giosifi. Με τη λήξη της συνεργασίας τους, ο Emanuel πλήρωσε στον Marcangelo το ποσό των 198 δουκάτων, 1 λίρα και 16 σολδία, καθώς επίσης και 3 σακιά στύρακα⁵⁹⁵. Οι εμπορικές δραστηριότητες του Emanuel συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια. Το 1623 ο Emanuel είχε ορίσει ως επιτρόπους και πληρεξούσιους του σε μια συμβολαιογραφική πράξη τούς Bernardo Magi και ο Antonio Singlitico, οι οποίοι τη δεδομένη στιγμή βρίσκονταν στην Κύπρο. Αυτοί ανέλαβαν να διευθετήσουν τα χρηματικά ποσά και τα εμπορεύματα που είχε στη διάθεσή του ο αποθανών Zuanne Marini, ο οποίος ήταν ο αντιπρόσωπος του Emanuel στην Κύπρο. Οι Magi και Singlitico παρουσιάστηκαν ενώπιον του βενετού προξένου στην Κύπρο, για να διεκπεραιώσουν το ζήτημα που προέκυψε⁵⁹⁶. Συμπερασματικά, από τις προαναφερθείσες πράξεις καταδεικνύεται ότι ο Emanuel και οι συνεργάτες του είχαν αναπτύξει σημαντικές δραστηριότητες στον εμπορικό τομέα διακινώντας ως επί το πλείστον είδη πολυτελείας, που έβρισκαν αγοραστικό κοινό στην Κύπρο, στη Σμύρνη και στη Βενετία.

Παράλληλα με τις εμπορικές του δραστηριότητες, ο Emanuel συμμετείχε στα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας. Λάμβανε μέρος συστηματικά στις συνελεύσεις της και είχε ενεργό ρόλο στις αρχαιρεσίες για την κατάληψη των διαφόρων αξιωμάτων. Μάλιστα, στις 3 Ιουλίου 1608, στη συνέλευση του Συμβουλίου των Σαράντα για την εκλογή των δύο *governatori*, ο Emanuel έλαβε 24 θετικές ψήφους και εκλέχθηκε στο αξίωμα αυτό μαζί με τον Lucio de Tadio. Εντούτοις, σύμφωνα με τη σημείωση που παρατίθεται στο περιθώριο του πρακτικού, ο Emanuel αρνήθηκε να αναλάβει τα καθήκοντά του⁵⁹⁷. Για την πλήρωση της

⁵⁹⁴ Ασφαλιστές των εμπορευμάτων του Fini ήταν οι Roberto Strozzi, Bernardo Giustignan, Vansili, Iseppo και Domenico Nandi. Ο Fini συνεργάζεται για την αποστολή των εμπορευμάτων του με τους Roberto de Sur, Andrea mercante, Rafael Dinetti, Francesco de Gasparo, Francesco Pegolotto, Marco Zamppe και Horattio Cappa. Οι αγορές των εμπορευμάτων είχαν γίνει 20 και 24 Απριλίου 1610 στις Αλυκές της Λάρνακας και την 1^η Μαΐου στη Λεμεσό. Βλ. A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4901, φφ. 249r-251r.

⁵⁹⁵ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4902, φφ. 26r-27r.

⁵⁹⁶ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 5002, φφ. 145r-146r.

⁵⁹⁷ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 127-128 (αρ. 55). Για τη θέση του *governatore* υπέβαλε υποψηφιότητα ακόμη δύο φορές: στις 14 Ιουλίου 1613 (17 θετικές και 21 αρνητικές ψήφοι) και στις 19

κενής θέσης, το Συμβούλιο των Σαράντα συνήλθε στις 21 Αυγούστου του ίδιου έτους και εξέλεξε τον επίσης Κύπριο Μιχαήλ Δημάρικο⁵⁹⁸. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Emanuel, ενώ συμμετείχε στις συνελεύσεις της Αδελφότητας, δεν ήταν εγγεγραμμένος στο μητρώο των μελών της⁵⁹⁹. Σύμφωνα με το καταστατικό της, όμως, δεν μπορούσε κανείς να λαμβάνει μέρος στις συνελεύσεις, εάν δεν ήταν εγγεγραμμένος και δεν είχε προηγουμένως τακτοποιήσει τις χρηματικές του υποχρεώσεις (ετήσια συνδρομή, *luminaria*)⁶⁰⁰. Η ενεργή συμμετοχή του στα δρώμενα της Αδελφότητας φαίνεται ότι διήρκεσε μέχρι το 1625. Κατά τα έτη αυτά, εκτός από την προαναφερθείσα εκλογή του στο αξίωμα του *governatore*, έθεσε ομοίως υποψηφιότητα για την κατάληψη και άλλων αξιωμάτων: μίας από τις 12 θέσεις των *decani* (την οποία και έλαβε)⁶⁰¹, του αντιπροσώπου της κυπριακής *πατρίδας*⁶⁰², του προέδρου (*guardian grande*)⁶⁰³ και του μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου⁶⁰⁴. Επίσης, το 1618 υπέβαλε υποψηφιότητα για την τετραμελή επιτροπή που θα διαχειριζόταν την περιουσία του αποβιώσαντος μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου⁶⁰⁵. Ωστόσο, δεν κατόρθωσε να καταλάβει κάποιο από τα παραπάνω αξιώματα, εκτός βέβαια από αυτό του *governatore*, το οποίο για άγνωστους λόγους αρνήθηκε.

Οκτωβρίου 1614 (16 θετικές και 15 αρνητικές ψήφοι. Αυτόθι, σελ. 231-235 (αρ. 101) και 307-310 (αρ. 123). Για το θεσμό του *governatore* βλ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 21-24.
⁵⁹⁸ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 129 (αρ. 56). Για τον Μιχαήλ Δημάρικο βλ. Βλάσση Δ., «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικο του Πέτρου στην Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας (1608-1614)», στο: επιμ. Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 217-237.

⁵⁹⁹ Μετά από συστηματική έρευνα στο μητρώο της Αδελφότητας δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί το όνομά του.

⁶⁰⁰ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 52-53· Μαλτέζου, *Οδηγός του Αρχείου*, σελ. 73-74· Καραθανάσης, *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 27-28.

⁶⁰¹ Στις 30 Αυγούστου 1608 ο Emanuel Fini έλαβε μέρος στην ψηφοφορία για την εκλογή των *decani* (3 θετικές και 29 αρνητικές ψήφοι). Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 130-131 (αρ. 57). Επίσης, έλαβε και πάλι μέρος στην ψηφοφορία για το αξίωμα αυτό στις 7 Δεκεμβρίου 1621 και εκλέγει. Βλ. Α.Ε.Ι.Β, Α΄. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 3. Πρακτικά Συνεδριάσεων (Capitolari 1618-1639), Κ. 3, φ. 25ν (π.α. 30ν).

⁶⁰² Για το αξίωμα των εκπροσώπων της κυπριακής *πατρίδας* υπέβαλε υποψηφιότητα τρεις φορές: α) στις 29 Απριλίου 1612 (43 θετικές και 18 αρνητικές ψήφους), β) στις 4 Αυγούστου 1613 (52 θετικές και 36 αρνητικές ψήφοι), γ) στις 15 Νοεμβρίου 1615 (50 θετικές και 28 αρνητικές ψήφοι). Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 189-192 (αρ. 81), 239-244 (αρ. 103), 350-356 (αρ. 135).

⁶⁰³ Για τη θέση του *guardian grande* υπέβαλε υποψηφιότητα τέσσερις φορές: α) στις 18 Οκτωβρίου 1615 (9 θετικές και 24 αρνητικές ψήφοι), β) στις 12 Φεβρουαρίου 1616 (7 θετικές και 26 αρνητικές ψήφοι), γ) στις 7 Μαΐου 1617 (12 θετικές και 26 αρνητικές ψήφοι). Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 340-343 (αρ. 132), 398-401 (αρ. 147), 414-421 (αρ. 150). Η τελευταία υποψηφιότητα υποβλήθηκε στις 3 Αυγούστου 1625 (14 θετικές και 24 αρνητικές ψήφοι). Α.Ε.Ι.Β, Α΄. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 3. Πρακτικά Συνεδριάσεων, Κ. 3, φ. 55r (π.α. 60r).

⁶⁰⁴ Για μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου έθεσε υποψηφιότητα στις 13 Αυγούστου 1617 και έλαβε 15 θετικές και 29 αρνητικές ψήφους. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 440-443 (αρ. 156).

⁶⁰⁵ Η συνεδρίαση πραγματοποιήθηκε την 1^η Απριλίου 1618 και ο Emanuel έλαβε 13 θετικές και 17 αρνητικές ψήφους. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β΄*, σελ. 460-465 (αρ. 163). Για τη διαθήκη και τη διαχείριση της περιουσίας του Γαβριήλ Σεβήρου βλ. Στεργέλλης, «Η διαθήκη του Γαβριήλ Σεβήρου», σελ. 182-200.

Ο Emanuel από τη στιγμή της δραστηριοποίησής του στη βενετική μητρόπολη ανέπτυξε σημαντικές σχέσεις τόσο με το ελληνικό όσο και με το βενετικό στοιχείο στην πόλη, όπως διαπιστώνεται με τα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω. Ιδιαίτερα, με τις εμπορικές του ασχολίες κατάφερε να αποκτήσει σημαντική χρηματική περιουσία, ενώ με τη συμμετοχή του στα κοινά της αδελφότητας συνδέθηκε τόσο με τους πρόσφυγες συμπατριώτες του όσο και με τους υπόλοιπους Έλληνες της παροικίας. Οι σχέσεις αυτές τον βοήθησαν στις εμπορικές του ασχολίες, καθώς επίσης και στις προσωπικές του υποθέσεις, όπως συνέβη χαρακτηριστικά στις 8 Ιανουαρίου 1626, όταν παρουσιάστηκαν ενώπιον του βενετού νοτάριου Fausto Doglionι διάφορα πρόσωπα, για να πιστοποιήσουν την ευγενική καταγωγή του Emanuel. Κατά την μέρα αυτή εμφανίστηκαν και πιστοποίησαν οι Gieronimo Zustignan, Laurentis υιός του Bernardo Acri (quondam Jacobi), Nicolo Careno, Allesandro Soranzo υιός του Mattio, Alvice Alcain, Nicolo και Antonio Merta ότι ο Emanuel Fini ήταν «gentil huomo Ciprioto et che qui in Venetia è sempre vivuto honoratamente et di mercante honorator»⁶⁰⁶.

Οι διασυνδέσεις του Emanuel δεν περιορίζονταν μόνο στη Βενετία, αλλά επεκτείνονταν και στην Κύπρο, όπου εκεί διατηρούσε σχέσεις με εμπόρους, καθώς επίσης και με σημαντικές προσωπικότητες του νησιού. Έτσι, το Σεπτέμβρη του 1627 ο Emanuel κατάφερε να εξασφαλίσει συστατική επιστολή γραμμένη στα λατινικά από τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χριστόδουλο, με την οποία πιστοποιούσε την ευγενική καταγωγή του Emanuel Fini από τη Λευκωσία. Επίσης, το έγγραφο υπέγραψαν δεκατέσσερα πρόσωπα, κληρικοί και λαϊκοί. Επιπλέον, υπέγραψαν οι «Demetrius Cigala protonotarius» και ο εμπορικός πρόξενος «Alexander Goneme consule Regni Cipri». Τα πρόσωπα που υπέγραψαν την επιστολή ήταν οι κάτωθι:

- Ioannes, presbiter et magnus economus ita testor.
- Matheus, presbiter et monacus magnus sacellarius ita testor.
- Parchenius, presbiter et monacus et magnus protosiigilliter ita testor.
- Doratheus, presbiter et monacus et magnus archimandrita ita testor.
- Athanasius, presbiter et monacus siigilliter et abbas Santi Mamantis mart: etc.
- Costantinus, presbiter sciophilax ita testor.
- Phiilipus, presbiter et magnus cartophilax ita testor.
- Phiilipus, archipresbiter ita testor.
- Parthenius, presbiter et monacus et magnus legotheta.

⁶⁰⁶ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 5005 (1626), φφ. 15v-16r.

- Ego Fridericus Villaraon ita testor.
- Ego Raphael Deneti ita testor.
- Ego Petrus Cecchini ita testor.
- Ego Jacobus Murcius ita testor.
- Ego Staurianus de Vicentio ita testor.

Από τα ονόματα των κληρικών που σημειώνονται, καθώς επίσης και από τις ιδιότητές τους συμπεραίνεται ότι κατείχαν σημαντικές θέσεις στην Ορθόδοξη Εκκλησία του νησιού και ένας εκ των οποίων ήταν ο ηγούμενος του μοναστηριού του Αγίου Μάμα στη Μόρφου⁶⁰⁷.

Τα παραπάνω συστατικά γράμματα θα χρησίμευαν στον Emanuel ως αποδεικτικά στοιχεία της ευγενικής του καταγωγής σε πιθανές υποθέσεις του με τη βενετική διοίκηση. Παράλληλα, ο τελευταίος χρησιμοποίησε τα έγγραφα αυτά, για να αποδείξει στον αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας Φερδινάνδο Β΄ ότι καταγόταν από ευγενή οίκο της Κύπρου, όταν αγόρασε δύο περιοχές που βρίσκονταν υπό την κατοχή του αυτοκράτορα στο κράτος του Cragno (σημερινή Kranjska), στη Δαλματία⁶⁰⁸. Ο Emanuel αγόρασε τις περιοχές Jablanaz και Gotenich (σήμερα Jablanac και Gutenegg)⁶⁰⁹ και σύμφωνα με το έγγραφο που του χορήγησε ο Φερδινάνδος Β΄ για τον τίτλο ιδιοκτησίας των περιοχών αυτών του παραχώρησε παράλληλα και διάφορα προνόμια, όπως για παράδειγμα τον τίτλο του ελεύθερου βαρόνου (*libero baron*), να φέρει δικό του οικόσημο, το δικαίωμα να διορίζει δημόσιους λειτουργούς (π.χ. νοτάριους, τακτικούς δικαστές), να νομιμοποιεί νόθα παιδιά, ο τίτλος του βαρόνου θα ήταν κληρονομικός κ.ά. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό παρουσιάζεται το οικόσημό που παραχωρήθηκε στην οικογένεια, στο οποίο εμφανίζονται δύο όρθια χρυσά λιοντάρια να κρατούν μία διακοσμημένη ασπίδα. Τα δύο άκρα της κοσμούνται με μία διαμαντένια κορώνα και με μία γυναικεία μορφή. Επιπλέον, η ασπίδα χωρίζεται σε τέσσερα μέρη, δύο με χρυσό και δύο με ασημένιο φόντο. Στο πρώτο από αυτά εικονίζεται ένα όρθιο εστεμμένο χρυσό λιοντάρι να φέρει κόκκινη κορδέλα με τρία χρυσά αστέρια· στο δεύτερο είναι ζωγραφισμένα δύο ροζ λουλούδια· στο ασημένιο φόντο, αποτυπώνονται δύο όρθια φίδια με χρυσό στέμμα στο κεφάλι και στο τελευταίο ένα άσπρο φτερό. Επιπροσθέτως, στη μέση της ασπίδας δεσπόζει ένας μαύρος δικέφαλος αετός με χρυσές κορώνες (εικ. 6)⁶¹⁰.

⁶⁰⁷ ÖSTA/AVA/ADELSALCHN/FINI 1820, φ. 12r-v

⁶⁰⁸ Schröder, *Repertorio genealogico delle famiglie nobili*, σελ. 327· Bassi E., *Tre palazzi veneziani della regione veneto: Balbi, Flangini-Morosini, Molin*, Venezia 1980, σελ. 147· Sabbadini, *L'acquisto della tradizione*, σελ. 109.

⁶⁰⁹ Maranelli C., *Dizionario geografico dell'alto Adige, del Trentino, della Venezia, Giulia e della Dalmazia*, Bari 1915, σελ. 45· Rizzi A., *Guida della Dalmazia. Arte, storia portolano*, Trieste 2007, σελ. 291.

⁶¹⁰ A.S.V., *Commissione Araldica*, Atti, b. 106, χ.α. (φак. Fini). (βλ. παραρ. εγγ. 9).

Το πολυσέλιδο έγγραφο της εκχώρησης από τον Φερδινάνδο Β΄ στον Emanuel των δύο περιοχών στη Δαλματία, των Jablanaz και Gotenich, καθώς επίσης και των προνομίων που θα απολάμβανε ο τελευταίος στην αυτοκρατορία, εκδόθηκε στις 30 Απριλίου 1635⁶¹¹. Για την αγορά των περιοχών αυτών ο Emanuel δανείστηκε από τον υιό του Vincenzo 20.495 δουκάτα και 13 γρόσια. Σημειωτέον ότι τον 17^ο αιώνα παρατηρούνται ανάλογες περιπτώσεις αγοράς περιοχών εκτός της βενετικής επικράτειας από διάφορες οικογένειες, όπως παράδειγμα εκείνες των Widmann⁶¹², Giovanelli⁶¹³, Flangini⁶¹⁴ (κυπριακής καταγωγής) κ.ά., οι οποίες εν συνεχεία αποκτούν και τη βενετική ευγένεια⁶¹⁵.

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση του Emanuel Fini, τα περισσότερα στοιχεία αντλούνται από τη διαθήκη του, που κατέθεσε ο ίδιος στην *Cancellaria Inferiore* στις 26 Απριλίου 1639 (εικ. 5)⁶¹⁶. Σύμφωνα με αυτήν, ο Emanuel νυμφεύθηκε τη Cornelia, κόρη του Κύπριου Vincenzo Negroponte⁶¹⁷, και απέκτησαν οκτώ παιδιά: τους Fiorenza, Anzola, Dionisi, Vincenzo, Demitrio, Zuanne, Girolamo και Elena⁶¹⁸. Ωστόσο, τρία από τα παιδιά τους απεβίωσαν σε πολύ μικρή ηλικία, τα δύο από ασθένεια (η Fiorenza, 14 ετών από φυματίωση

⁶¹¹ Για την έκδοση του εγγράφου για την απονομή των προνομίων και την παραχώρηση των δύο περιοχών στη Δαλματία βλ. Παπαδάμου, «Κύπριοι στη Βενετία», σελ. 243-250.

⁶¹² Ο γερμανικής καταγωγής Giovanni Widmann εγκαταστάθηκε στη Βενετία το 1586 και ασχολήθηκε με το εμπόριο μετάλλων αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη. Από δάνειο που παραχώρησε ο ίδιος στην αυτοκρατορία της Αυστρίας τα παιδιά του επωφελήθηκαν με τον τίτλο του βαρόνου. Τους παραχωρήθηκαν, επίσης, δύο περιοχές: οι Sommeregg και Paternion. Στις 19 Αυγούστου 1646 οι Widmann εξαγόρασαν τη βενετική ευγένεια έναντι του ποσού των 100.000 δουκάτων. Βλ. Sabbatini, *L'acquisto della tradizione*, σελ. 45· Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, v. II, σελ. 675, 677, 708, 710, 773-774, 77. Γενικά για την οικογένεια Widmann βλ. Widmann R., *I Widmann. Le vicende di una famiglia veneziana dal cinquecento all'ottocento*, Venezia 1980.

⁶¹³ Στην οικογένεια Giovanelli παραχωρήθηκε το 1668 ο τίτλος ευγένειας του βασιλείου της Ουγγαρίας, του βαρόνου της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του κόμη των περιοχών του Maregno και Carpenendo. Η οικογένεια Giovanelli εντάχθηκε στον κατάλογο των πατρικών με την εξαγορά της βενετικής ευγένειας στις 30 Δεκεμβρίου 1668. B.M.C.C., *Mss. P. D.*, b. 613 c/IV· Sabbatini, *L'acquisto della tradizione*, σελ. 45, 172· Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, v. II, σελ. 586, 589-590, 677, 685, 689, 693.

⁶¹⁴ Ο Girolamo Flangini από την Κύπρο έλαβε τον τίτλο του *conte di San Odorico*. B.N.M., It. VII 544 (7940), φ. 38· Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, Αθήνα 1939, σελ. 9-10, σημ. 5· Sabbatini, *L'acquisto della tradizione*, σελ. 45.

⁶¹⁵ Για την ένταξη νέων οικογενειών στις τάξεις των πατρικών και την εξαγορά της βενετικής ευγένειας βλ. ενδεικτικά Lane, "The Enlargement of the Great Council", σελ. 237-274· Cowan, "New Families in the Venetian Particiate", σελ. 55· Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, v. II, σελ. 631-695.

⁶¹⁶ Η διαθήκη του καταχωρήθηκε στα κατάστιχα του Βενετού συμβολαιογράφου Angelo Alessandri. Βλ. A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 1138 αρ. 85 και κωδικέλλος στον ίδιο νοτάριο b. 1141, φφ. 56v-59v, (βλ. παραρ. εγγ. 10).

⁶¹⁷ Ο Vincenzo πρόσφυγας από την Κύπρο εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στη Βενετία. Ασχολήθηκε με εμπορικές δραστηριότητες και παράλληλα ενεπλάκη στα κοινά της Αδελφότητας λαμβάνοντας διάφορα αξιώματα (π.χ. *governatore*). Τις εμπορικές δραστηριότητες του Vincenzo ακολούθησε ο γιος του Francesco και συνεργάστηκε με τον Emanuel Fini. Για τις δραστηριότητες του Vincenzo στην Αδελφότητα βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α΄*, σελ. 313-314, 322-325, 333-338, 340-342, 350-354, 360-365, 371-374.

⁶¹⁸ Στα ληξιαρχικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας δεν μνημονεύεται η τέλεση του γάμου τους στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Σημειωτέον, βέβαια, ότι το πρώτο κατάστιχο γάμων της Αδελφότητας καθιερώθηκε το 1599 από τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρο. Βλ. Μανούσακας – Σκούλας, *Τα ληξιαρχικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας*, σελ. ιδ΄.

και ο Dionisi 1 ½ ετών από σπασμούς) και το τρίτο μόλις γεννήθηκε (Anzola). Οι πράξεις θανάτου τους καταχωρήθηκαν στο νεκρολόγιο του ναού του San Severo στο Castello⁶¹⁹.

Από τα υπόλοιπα παιδιά του Emanuel που επέζησαν μόνο ο Zuanne και η Elena βαπτίστηκαν σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό και η πράξη είναι καταγεγραμμένη στο μητρώο βαπτίσεων του ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Στις 20 Απριλίου 1609 βαπτίστηκε ο Zuanne από τον ιερομόναχο Θεοφάνη, χωρίς να αναγράφεται το όνομα του ανάδοχου «20 Απριλίου εν τῷ ἄνωθεν ἔτει [1609]. Ἰωάννης υἱός τοῦ κυρίου Ἐμμανοήλου τοῦ Φυνί καί Κορνηλίας ἐβαπτίσθη ὑπ ἐμοῦ Θεοφάνους ιερομονάχου καί ἐφημερίου τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου. Ἀνάδοχος»⁶²⁰ και στις 5 Ιουνίου 1616 η Elena βαπτίστηκε από τον ιερέα Νικόλαο Σοφιανό με ανάδοχο τον γιαννιώτη Γεώργιο Ηγούμενο «αχις μηνί ιουνίου ε. Ἐλένη θυγατέρα τοῦ μισέρ Μανουήλ Φυνί καί Κορνηλίας, ἐβαπτίσθη ὑπέ μοῦ Νικολάου ιερέως τοῦ Σοφιανοῦ ἐφημερίου τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τῶν Γραικῶν ἐν βενετί. Ἀνάδοχος μισέρ Τζόρτζις Ἰγούμενος ἀπέ τά Γιάννηνα»⁶²¹. Ο πνευματικός πατέρας της Elena, ο Γεώργιος, ήταν αδελφός του γνωστού και πλούσιου γιαννιώτη εμπόρου Επιφάνειου Ηγούμενου. Τα δύο αδέλφια ήταν εγκατεστημένα στη Βενετία και οι εμπορικές τους ασχολίες τους επέφεραν σημαντικά κέρδη⁶²².

Όσον αφορά τα υπόλοιπα παιδιά της οικογένειας, δεν εντοπίστηκαν στο μητρώο βαπτίσεων του ορθόδοξου ναού και πιθανόν να βαπτίστηκαν σύμφωνα με το λατινικό τελετουργικό σε κάποιο ναό της πόλης. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη Βενετία, αλλά και στις υπό βενετική κυριαρχία περιοχές, σύνηθες φαινόμενο αποτελούσε η τέλεση μεικτών γάμων μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών⁶²³, τα τέκνα των οποίων βαπτίζονταν άλλοτε κατά το ορθόδοξο και άλλοτε κατά το λατινικό τυπικό. Τα δύο αυτά μυστήρια (γάμος και βάπτισμα) αποτελούσαν πράξεις κοινωνικής ενσωμάτωσης και τις περισσότερες φορές οι οικογένειες χρησιμοποιούσαν τη διπολική τους θρησκευτική

⁶¹⁹ Στο βιβλίο θανάτων του ναού του San Severo σημειώνονται τα εξής: α) «Adi 5 genero 1609. Fiorenza fia del signor Manuel Fini d'anni 14 amalata mesi cinque à ettica», β) «Adi 17 maggio 1612. Anzola nasente fia del singor Manuel Fini cipriotto morta subito fuora del corpo. Licentiata», γ) «Adi 25 maggio 1615. Dionisi fio del signor Manuel Fini d'un anno e mezzo amalato da spasmo mesi quatro. Licentiato». Βλ. A.S.C.P., *Parrocchia San Severo*, Registro dei morti, reg. 1 (1576-1627), χ.α.

⁶²⁰ Α.Ε.Ι.Β., Β'. *Εκκλησία*, 5. Ληξιαρχικές πράξεις, Κ. 1, φ. 64r. Ο ιερομόναχος Θεοφάνης είναι ο μετέπειτα μητροπολίτης Φιλαδελφείας Θεοφάνης Ξενάκης (1617-1632). Βλ. Βελούδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων*, σελ. 76-77. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοσύνη*, σελ. 141-143.

⁶²¹ Α.Ε.Ι.Β., Β'. *Εκκλησία*, 5. Ληξιαρχικές πράξεις, Κ. 1, φ. 40v.

⁶²² Μέρτζιος Κ., «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεῖον», *HX* 11 (1936), σελ. 29-64' Παπακώστα Χ., «Ηπειρώτες ἔμποροι στη Βενετία (16^{ος} – 19^{ος} αι.)», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 439-441.

⁶²³ Orlando E., «Matrimoni misti "more grecorum" a Venezia nel basso Medioevo», στο: Γ. Βαρζελιώτη – Κ. Τσικνάκης (επιμ.), *Γαληνοτάτη. Τιμή στη Χρύσα Μαλτέζου*, Αθήνα 2013, σελ. 561-574. Όσον αφορά τους μεικτούς γάμους που τελούνταν στη λατινική εκκλησία βλ. Bucciero M., *I matrimoni misti. Aspetti storici, canonici e pastorali*, Roma 1997.

ταυτότητα, για να εντάξουν τα μέλη τους ευκολότερα στο βενετικό κοινωνικό καθεστώς με απώτερο σκοπό την κοινωνική και οικονομική τους άνοδο⁶²⁴. Είναι πιθανόν αυτό να ισχύει και στην περίπτωση της οικογένειας Fini.

Στη διαθήκη του ο Emanuel όρισε ως διαχειριστή της περιουσίας του την σύζυγό του, Cornelia⁶²⁵, στην οποία άφησε όλη την κινητή και ακίνητη περιουσία του με την υποχρέωση να φροντίζει τα παιδιά τους. Μετά το θάνατό της, η μισή περιουσία θα μοιραζόταν στους τρεις υιούς τους Vincenzo, Zuanne και Girolamo, ενώ η υπόλοιπη θα διανεμόταν και πάλι σε αυτούς από κοινού με την αδελφή τους Elena. Στην τελευταία σύζυγο του, Andrea Oler, παραχώρησε επιπλέον 50 φιορίνια με την υποχρέωση να μην ενοχλήσει τους αδελφούς της, διεκδικώντας περισσότερα περιουσιακά στοιχεία. Ακόμη, ο Emanuel ζήτησε να αποπληρωθεί το ποσό του προαναφερθέντος δανείου που είχε λάβει από τον Vincenzo (20.495 δουκάτα και 13 γρόσια), προκειμένου να προβεί στην αγορά των περιοχών Jablanaz και Gotenich. Τέλος, όρισε να δοθούν 50 φιορίνια στον εγγονό του Zuanne, υιό του αποβιώσαντος Demetrio, με την προϋπόθεση ότι θα αυτός γινόταν μοναχός.

Εκτός από την οικογένειά του, στη διαθήκη του ο Emanuel δεν ξέχασε την πιστή του οικονόμο Βασιλού, την οποία έφερε από την Κύπρο σε μικρή ηλικία. Είναι πιθανόν η Βασιλού να αντικατέστησε την αποθανούσα Isabella, η οποία απεβίωσε σε ηλικία δώδεκα ετών⁶²⁶. Οι δύο αυτές περιπτώσεις είναι ενδεικτικές των γυναικών που από μικρή ηλικία εντάσσονταν ως υπηρετικό προσωπικό σε εύπορες οικογένειες. Κάποιες από αυτές γίνονταν ψυχοκόρες, αναπτύσσοντας στενούς δεσμούς με την οικογένεια, και άλλες μεγάλωναν τα παιδιά μίας ή και δύο συνεχόμενων γενιών της οικογένειας, όπως χαρακτηριστικά συνέβη στην περίπτωση της Βασιλούς, η οποία μετά τον θάνατο του Emanuel υπηρέτησε την οικογένεια του υιού του Girolamo⁶²⁷.

⁶²⁴ Κουτμάνης Σ., «Το τρίτο είδος. Θρησκευτική υβριδικότητα και κοινωνική αλλαγή στην ορθόδοξη κοινότητα της Βενετίας (τέλη 17ου- αρχές 18ου αι.)», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 389-420· Μαλτέζου Χ., «Ταυτότητα και συνείδηση ιστορικής συνέχειας μετά την άλωση: η ιδεολογική συμπεριφορά των Ελλήνων της Βενετίας», *ΠΑΑ* 87 (2012), σελ. 131-153· Γριμάνης Σ., «Ο Μεθώδιος Μορώνης και οι αιτιάσεις των Καθολικών εναντίον των Ορθοδόξων της Βενετίας (1677-1679)», *Θησαυρίσματα* 43 (2014), σελ. 304-306.

⁶²⁵ Η Cornelia απαντάται στην πρώτη διαθήκη της Κύπριας Μαργαρίτας Μουξία (22 Αυγούστου 1620). Η Μαργαρίτα κληροδότησε στην Cornelia μία εικόνα του πρωτοπαπά Γεωργίου από το χωριό Βατυλή της Κύπρου. Βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 329, αρ. 416· Παταπίου, «Η Μαργαρίτα Μούξια», σελ. 72.

⁶²⁶ «Adi 15 Febrero 1610. Isabella serva del signor Manuello Finil Cipriotto d'anni dodesi amalata d'apillatione già un mese. Licentiata». Βλ. A.S.C.P., *Parrocchia San Severo*, Registro dei morti, reg. 1 (1576-1627), χ.α.

⁶²⁷ Για τις γυναίκες υπηρέτριες βλ. Παπαδία-Λάλα Α., «Οικιακή εργασία στο αστικό περιβάλλον της κρητικής κωμωδίας. Λογοτεχνικές απεικονίσεις και ιστορική πραγματικότητα», στο: Ι. Βιβιλάκης (επιμ.), *Δάφνη. Τιμητικός τόμος για τον Σπύρο Α. Ευαγγελάτο*, Αθήνα 2001, σελ. 241-250· Groppi A. (επιμ.), *Il lavoro delle donne*, Roma-Bari 1996, σελ. 247-268· Χάφτον Ο., *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500-1800)*, Αθήνα 2003, σελ. 92-112· Βαρζελιώτη Γ., *Κρητική κωμωδία και καθημερινή ζωή. Σχέση σκηνικής εικόνας και κοινωνίας στο βενετοκρατούμενο Χάνδακα*, Αθήνα-Βενετία 2011, σελ. 83-111, όπου και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

Στη διαθήκη του, ο Emanuel κληροδότησε στη Βασιλού 500 δουκάτα, τα οποία ήταν κατατεθειμένα στην *zessa* με επιτόκιο 10/100 εφ' όρου ζωής. Επιπλέον, ο διαθέτης μερίμνησε και για τις ψυχές των αποθανόντων συγγενών του, παραχωρώντας στον πατριάρχη Ιεροσολύμων 100 ρεάλια για τη μνημόνευση των ονομάτων «Demetrio, Leondio, Leondio reverendo, Manuel, Agustin, Florio και Luiggio»⁶²⁸. Καταλήγοντας, όρισε ως τόπο ενταφιασμού του τον πύργο του στη Jablanaz, όπου βρισκόταν θαμμένος και ο υιός του Demetrio. Η επιθυμία του τελικά δεν εκπληρώθηκε, μιας και ενταφιάστηκε στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων σύμφωνα με τα λεγόμενα της πιστής του υπηρέτριας Βασιλού, η οποία σημείωνε σε μια από τις διαθήκες της ότι ήθελε να ενταφιασθεί στον Άγιο Γεώργιο στον τάφο του αφέντη της Emanuel Fini⁶²⁹. Στο τέλος της διαθήκης του, ο Emanuel επισήμαινε ότι συνέταξε δύο ίδιες διαθήκες, έτσι ώστε η μία να παραμείνει στη Βενετία και η άλλη να σταλεί στην «*cancellaria del capitaniato di Cragno*». Μάρτυρες στη διαθήκη του, που δημοσιοποιήθηκε μετά τον θάνατό του (27 Απριλίου 1657), υπογράφουν επτά πρόσωπα τα οποία σφραγίζουν τη διαθήκη με κόκκινο λιωμένο κεριά και τη σφραγίδα τους (εικ. 5)⁶³⁰.

Από τα παιδιά του, ιδιαίτερη αναγνωρισιμότητα απέκτησαν οι δύο υιοί του, Vincenzo (1606-1659) και Girolamo (1621-1685)⁶³¹. Καθολικοί στο δόγμα, ενσωματώθηκαν πλήρως στη βενετική κοινωνία και απέκτησαν μεγάλη οικονομική και κοινωνική επιφάνεια. Ο Vincenzo σπούδασε νομική στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου στη Βενετία με ιδιαίτερη επιτυχία αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη. Ο Girolamo, ακολουθώντας το παράδειγμα του πατέρα του, καταπιάστηκε με τις εμπορικές επιχειρήσεις, που του απέφεραν τεράστια κέρδη. Παράλληλα, ο Girolamo αγόρασε διάφορα ακίνητα στη Βενετία, καθώς επίσης και στη βενετική ενδοχώρα ακολουθώντας με τον τρόπο αυτό την τάση των βενετών πατρικίων από τον 16^ο αιώνα να αποποιούνται τις εμπορικές τους

⁶²⁸ Την περίοδο που συντάσσεται η διαθήκη του Emanuel τον πατριαρχικό θρόνο των Ιεροσολύμων κατείχε ο Θεοφάνης Γ' (1609-1644). Βλ. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Στ', Αθήνα 1965, σελ. 370-373. Όσον αφορά τα ως άνω ονόματα πιθανότατα πρόκειται για τους εξής: τον Demitrio, πατέρα ή/και υιό του, και τους Leondio, Manuel, Florio και Luiggio, αδέρφια του που πέθαναν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Λευκωσίας. Για τους reverendo Leondio και Agustin δεν διαθέτουμε περαιτέρω πληροφορίες. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 1138, διαθήκη αρ. 85' Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 147.

⁶²⁹ Η διαθήκη της αυτή έφερε ημερομηνία 16 Ιουλίου 1664. Βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 1004, αρ. 177.

⁶³⁰ A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 1138, αρ. 85 και κωδικοκελλος στον ίδιο νοτάριο χωρίς διαφοροποιήσεις ή συμπληρώσεις στη διαθήκη, ό.π., b. 1141, φφ. 56v-59v.

⁶³¹ A.S.V., *Miscellanea Cod. I – (Storia Veneta)*, 19 – serie M. Barbaro: Arbori de patritii Veneti, reg. III /c-f/, φφ. 475-477' Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 147. Τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας Fini δεν αναφέρονται στις πηγές, παρά μόνο στις διαθήκες των Emanuel, Vincenzo και Girolamo. Για παράδειγμα με τη διαθήκη του στις 29 Φεβρουαρίου 1659 ο Vincenzo κληροδότησε στην αδελφή του Elena 50 δουκάτα. Βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 152, αρ. 123' Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 199-201. Με τη δική του διαθήκη στις 22 Δεκεμβρίου 1684 ο Girolamo παραχώρησε στην Elena έναν ασημένιο δίσκο βάρους 400 *onze*. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 175, αρ. 158.

δραστηριότητες και να επενδύουν στη γη. Ο Girolamo αγόρασε εκτάσεις γης και σπίτι στην Πάδοβα⁶³².

Σημαντικό σταθμό στη ζωή των αδελφών Vincenzo και Girolamo αποτέλεσε η ένταξή τους στους κόλπους των πατρικίων. Το 1646, κατά τη διάρκεια της βενετοτουρκικής σύρραξης στην Κρήτη, το Μεγάλο Συμβούλιο, εξαιτίας της έλλειψης ρευστότητας και προκειμένου να καλύψει μέρος των πολεμικών δαπανών, αποφάσισε να απονείμει τη βενετική ευγένεια σε όποιον ήταν διατεθειμένος να καταβάλει στο κράτος το ποσό των 100.000 δουκάτων. Η απόφαση αυτή εφαρμόστηκε κατά καιρούς και σε άλλες δύσκολες περιστάσεις. Έτσι, από το 1646 μέχρι και το 1718 απέκτησαν τη βενετική ευγένεια εκατό είκοσι επτά οικογένειες⁶³³. Ως εκ τούτου, στις 2 Δεκεμβρίου 1649, οι Fini έλαβαν τον τίτλο του πατρικίου⁶³⁴. Επιπλέον, λίγα χρόνια αργότερα (29 Αυγούστου 1658), ο Vincenzo εξαγόρασε με άλλα 100.000 δουκάτα το αξίωμα του *Procuratore di San Marco*. Εντύπωση προκάλεσε στην τοπική κοινωνία το γεγονός ότι η εξαγορά του αξιώματος αυτού ανερχόταν κανονικά σε 20.000 δουκάτα, ενώ ο Vincenzo κατέβαλε το ποσό των 100.000⁶³⁵.

Παράλληλα, οι αδελφοί Vincenzo και Girolamo διατήρησαν κάποιες σχέσεις με την ελληνική παροικία. Ο μεν Vincenzo, παρόλο που δεν ήταν εγγεγραμμένος στο μητρώο της Αδελφότητας, εμφανίζεται στο κατάστιχο των *Debitori di San Giorgio* να οφείλει τις συνδρομές των ετών 1634 και 1635 (5 λίρες κατ' έτος)⁶³⁶. Ο δε Girolamo παντρεύτηκε το 1650 την Andriana, κόρη του κερκυραίου δικηγόρου Tomaso Zanfornari και της Κύπριας

⁶³² Για παράδειγμα είχε ένα μαγαζί κάτω από το γραφείο της *Procuratie Vecchie*, που το ενοικίαζε σε κάποιο βιβλιοπώλη, ένα σπίτι στην περιοχή του San Maurizio κ.ά. Βλ. Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 147, 201.

⁶³³ Lane, "The Enlargement of the Great Council", σελ. 237-274' Cowan, "New Families in the Venetian Particiate", σελ. 55-75' Zannini A., "La presenza borghese", στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 264' Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, σελ. 601.

⁶³⁴ B.N.M., It. VII 947 (7429), φφ. 20v-21r' B.N.M., It. VII 183 (8161), φφ. 39v-40v' B.M.C.C., *Mss. P. D.*, b. 613 c/IV, Fini' Cowan, "New Families in the Venetian Particiate", σελ. 55-75' Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, σελ. 679-680, 682.

⁶³⁵ B.M.C.C., Cod. Cic. 1064, χ.α. (29 Αυγούστου 1658) B.N.M., It. VII 183 (8161), φφ. 80v-81r' Molmenti P., *Curiosità di storia veneziana*, Bologna 1919, σελ. 399' Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 147' Cowan, "New Families in the Venetian Particiate", σελ. 66' Puppi L. and Rugolo R., "Un' ordinaria forma non alletta. Arte, riflessione sull'arte e società", στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 640' Sabbatini, *L'acquisto della tradizione*, σελ. 109' Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, σελ. 212. Ο Vincenzo συνέταξε στην οικία του στην περιοχή του San Fantin, τη διαθήκη του στις 29 Φεβρουάριου 1659 και κληροδοτούσε στην κουνιάδα του Andriana 100 ασημένια σκούδα το μήνα μέχρι το τέλος της ζωής της, στην αδελφή του Elena 50 δουκάτα, στους υπηρέτες του Pasqualin και Santo 300 δουκάτα το χρόνο, στον αδελφό του Gerolamo και στην υπηρέτρια Vassilù από 100 δουκάτα το μήνα. Βλ. A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 152, αρ. 123.

⁶³⁶ A.E.I.B., A'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώα Μελών, Κ. 8, φ. 18r.

Cecilia Soderini, κόρης του Zuan Antonio⁶³⁷. Από το γάμο αυτό απέκτησαν τρεις υιούς: τους Tomaso, Vincenzo και Tomaso⁶³⁸. Ακόμη, ο Girolamo αγόρασε το 1661 την ακίνητη περιουσία της Marietta Soranzo, κόρης του Tommaso Flangini, έναντι του ποσού των 120.000 δουκάτων⁶³⁹. Σε αυτή συμπεριλαμβανόταν και το μέγαρο Flangini στην ενορία της Santa Maria Zobenigo, το οποίο ακόμα και σήμερα διατηρείται σε άριστη κατάσταση και δεσπόζει στο Ganal Grande (εικ. 9)⁶⁴⁰.

Ο Girolamo, εγκατεστημένος στο μέγαρο Flangini-Fini, στις 19 Απριλίου 1668 υπέβαλε αίτηση στο *Collegio di San Moisè*, να διακοσμήσει την πρόσοψη του εν λόγω ναού, προσφέροντας το ποσό των 800 δουκάτων⁶⁴¹, για λόγους κοινωνικής προβολής, αλλά και για να τιμήσει τον αδελφό του Vincenzo που είχε αποβιώσει μερικά χρόνια νωρίτερα (1660)⁶⁴². Παράλληλα, ζήτησε από το *Collegio* να του παραχωρηθεί οικογενειακός τάφος στο κέντρο του ναού (εικ. 8). Ύστερα από τη θετική απάντηση του *Collegio*, η πρόσοψη του ναού διακοσμήθηκε από τον αρχιτέκτονα Alessandro Tremignon και τον γλύπτη Enrico Meyring. Η πρόσοψη έχει φιλοτεχνηθεί σε στυλ μπαρόκ, έχει διακοσμηθεί με μάρμαρο από την Ίστρια και φέρει αγάλματα και θέματα από το φυτικό και ζωικό βασίλειο. Στο μέσο της υπάρχει οβελίσκος-πυραμίδα που συμβολίζει τη δόξα, στην κορυφή της οποίας δεσπόζει η προτομή

⁶³⁷ Ο Tomaso (1609-1656) ήταν ο τρίτος υιός του γνωστού κερκυραίου ζωγράφου Emanuel Zanfornari και της Elena (κόρης του Κύπριου Tomaso Soderini). Εκλέχθηκε τρεις φορές πρόεδρος της ελληνικής Αδελφότητας και απέκτησε τον τίτλο του Εξοχότατου. Στις 10 Αυγούστου 1633 ο Tomaso παντρεύτηκε την Cecilia στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και κουμπάροι ήταν οι Κύπριοι Tomaso Flangini και Bernardo Acri. Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 236-237· Bassi, *Tre Palazzi Veneziani*, σελ. 147, 150· Βλάσση Δ., «Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας», *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, σελ. 93.

⁶³⁸ B.M.C.C., *Mss Cicogna 2498-2504* (v. III), M. Barbaro, *Discendenze patrizie Venezia*: A.S.V., *Miscellanea Cod. I – (Storia Veneta)*, 19 – serie M. Barbaro: Arbori de patritii Veneti, reg. III /c-f/, φφ. 475-477· Bassi, *Tre Palazzi Veneziani*, σελ. 144.

⁶³⁹ A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 729 (22 Απριλίου 1664), χ.α.· Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 12· Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 148-150· Καραθανάσης, *Η Βενετία των Ελλήνων*, σελ. 65.

⁶⁴⁰ Αρχικά το παλάτι ανήκε στην οικογένεια Contarini (Ca' Contarini). Το 1638 ο Θωμάς Φλαγγίνης αγόρασε το ακίνητο (Ca' Flangini), το οποίο πέρασε στη συνέχεια στην κυριότητα του Girolamo Fini (Ca' Flangini-Fini). Μεταγενέστερα πέρασε στην οικογένεια Ferro (Ca' Ferro-Fini) και σήμερα στεγάζει το *Consiglio Regionale del Veneto*. Βλ. Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 225-226· Donatis C. (επιμ.), *Ferro Fini un palazzo veneziano per l'assemblea legislativa dei Veneti*, Venezia 2010.

⁶⁴¹ B.M.C.C., *Cod. Cicogna 3236* χ.α. (φακ. San Moisè)· Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 150.

⁶⁴² Η διαθήκη του συντάχθηκε στις 29 Φεβρουαρίου 1659 από το βενετό συμβολαιογράφο Francesco Beaciani και δημοσιοποιήθηκε μετά τον θάνατό του (1 Μαρτίου 1660). A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 152, αρ. 123· Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 199-200.

του Vincenzo με αφιερωματική επιγραφή⁶⁴³. Αριστερά και δεξιά την πλαισιώνουν οι προτομές του Girolamo και του υιού του Vincenzo (εικ. 7)⁶⁴⁴.

Εν τέλει, ο Girolamo απεβίωσε το 1685 και ενταφιάστηκε στο κέντρο του εν λόγω ναού, όπου ήταν θαμμένη και η σύζυγός του Andriana⁶⁴⁵. Στη διαθήκη του, που συντάχθηκε στις 22 Δεκεμβρίου 1684, κληροδότησε σημαντικά ποσά για τη μνημόνευση της ψυχής του σε δύο ναούς της πόλης, στον San Moisè και στη Santa Maria Zobenigo (50 δουκάτα), στον ναό των καπουτσίνων μοναχών (100 δουκάτα), στο ίδρυμα των «Ανιάτων» («ospedali degli Incurabili ή chiesa e ospedale del Santissimo Salvatore» 200 δουκάτα). Επίσης, άφησε από 50 δουκάτα στα ιδρύματα περίθαλψης έκθετων παιδιών («ospedale della Pietà ή chiesa e ospedale di Santa Maria della Visitazione») και του Αγίου Λαζάρου των «Επαιτών» («ospedale dei Mendicanti ή chiesa e ospedale di San Lazzaro»), καθώς επίσης και διάφορα άλλα χρηματικά ποσά σε οικεία του πρόσωπα⁶⁴⁶.

Γενικότερα, η οικογένεια των Fini συνεχίζει την πορεία της και τον 18^ο αιώνα όσο και μετά την κατάληψη της Βενετίας από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα (12 Μαΐου 1797). Το 1711 ο υιός του Girolamo, Vincenzo αγόρασε το αξίωμα του *procuratore* και εντάχθηκε στην *Procuratoria de Ultra*⁶⁴⁷, ενώ το 1850 ένας απόγονος της οικογένειας ο Girolamo, υιός του Girolamo Fini και της Bianca Zane, έλαβε το διοικητικό αξίωμα *Imperial Regio Delegato*

⁶⁴³ «D.O.M. OMNE FASTIGIUM VIRTUTE IMPLET VINCENTIUS FINI VENETAЕ NOBILITATIS HONORE AC PROCURATORIA D. MARCI DIGNITATE AMPLISSIMUS TANTO FRATRI CONSILIO ELOQUENTIA BENEFICENTIA DE CUNCTIS OPTIME MERITO HIERONYMI FRATRIS PIETAS PER ENNE H.M.P. ANNO MDCLXXXIII OBIIT ANNO MDCLX AETATIS LV». Βλ. και χειρόγραφο Β.Μ.С.С., Cod. Cicogna 3236 χ.α. (φακ. San Moisè).

⁶⁴⁴ Κάτω από τι προτομές των Girolamo και Vincenzo αναγράφονται τα εξής: «D.O.M. HIERONIIMUS FINI VINCENTII D.M. PROCURATORIS FRATER OBIIT ANNO MDCLXXXV AETATIS LXIV» και «D.O.M. VINCENTIUS FINI D. M. PROCURATOR HIERONIIMI FILIUS VICENTII PROCURATORIS NEPOS OBIIT ANNO MDCCXV AETATIS LXIII». Β.Μ.С.С., Cod. Cicogna 3236 χ.α. (φακ. San Moisè)· Coleti N., *Monumenta ecclesiae venetae Sancti Moysis ex ejus tabulario potissimum, atque aliunde, ac secundum antistitum seriem, deprompta, digesta, hodiernoque illius praesuli Joanni Baptistae Moscheni Dicata*, Venezia 1758, σελ. 247-248· Fontana G., *Cento palazzi fra i più celebri di Venezia sul canalgrande e nelle vie interne dei sestieri: Descritti quali monumenti d'arte e di storia*, Venezia 1865, σελ. 197-198· Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 150-151· Puppi and Rugolo, “Un’ordinaria forma non alletta”, σελ. 638-640· Costantini A., *Chiesa di San Moisè*, Genova 2007², σελ. 2-4.

⁶⁴⁵ Πάνω στον τάφο υπάρχει η επιγραφή: «D.O.M. MEMOR SUI HIERONYMUS FINI CERTAM HANNO DOMUM SIBI ET POSTERIS CON DI IUSSIT ANNO SALUTIS MDCLXXX». Βλ. και χειρόγραφο Β.Μ.С.С., Cod. Cicogna. 3236 χ.α. (φακ. San Moisè)· Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 151, 191.

⁶⁴⁶ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 175, αρ. 158.

⁶⁴⁷ Το αξίωμα του *Procuratore* ήταν ένα από τα σημαντικότερα στη βενετική διοικητική πυραμίδα και βρισκόταν κάτω από αυτό του δόγη. Το αξίωμα του *procuratore* θεσπίστηκε τον 9^ο αιώνα και από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα οι *Procuratorie* χωρίστηκαν σε τρεις: α) *Procuratoria de Supra* που ήταν υπεύθυνη για την λειτουργία της βασιλικής του Αγίου Μάρκου. β) *Procuratoria de Citra* που ήταν υπεύθυνη για τον έλεγχο των διαθηκών (testamenti) και των επιτροπών (commissarie) για τις συνοικίες του San Marco, Castello και Canareggio. γ) *Procuratoria de Ultra* ήταν και αυτή υπεύθυνη για τις διαθήκες και τις επιτροπές για τις συνοικίες Dorsoduro, San Polo και Santa Croce. Βλ. Da Mosto A., *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, v. I, Roma 1940, σελ. 25.

Dirigente από τις αυστριακές αρχές⁶⁴⁸. Μέχρι και σήμερα το επώνυμο Fini διατηρείται στη Βενετία.

Η περίπτωση των Fini συνιστά παράδειγμα κυπριακής οικογένειας προσφύγων στην πόλη της λιμνοθάλασσας ύστερα από τον Πόλεμο της Κύπρου, που ενσωματώθηκε δίχως ιδιαίτερες δυσχέρειες στη βενετική κοινωνία. Η ομαλή και επιτυχής κοινωνική ένταξη της οικογένειας οφείλεται αρχικά στη δραστήρια εμπορική παρουσία του Emanuel και στη συνακόλουθη οικονομική ευρωστία που απέκτησε. Καταγόμενος πιθανότατα από αστική οικογένεια της Λευκωσίας, ο Emanuel κατόρθωσε σε σύντομο χρονικό διάστημα να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την ανέλιξη τόσο του ιδίου όσο και των παιδιών του. Ιδιαίτερη εντύπωση προκάλεσε στους βενετικούς κύκλους το γεγονός ότι η οικογένεια των Fini –όπως βέβαια και εκείνη των Flangini– απέκτησε τεράστια περιουσία, αλλά και προνόμια, όπως αυτό της βενετικής ευγένειας⁶⁴⁹.

Σημαντικός σταθμός στην πορεία της οικογένειας προς την οικονομική εδραίωση και την κοινωνική ολοκλήρωση στάθηκε σε πρώτο χρόνο η σχέση της με την ελληνική παροικία. Έχοντας χαρακτήρα εμποροναυτιλιακής σύναξης, η τελευταία προσέφερε στον Emanuel διασυνδέσεις και εργαλεία για την επιχειρηματική του σταδιοδρομία και άνοδο. Οι εμπορικές πράξεις που υπογράφει με μία σειρά από Έλληνες και Κύπριους εμπόρους πιστοποιούν αυτήν την πραγματικότητα.

Επίσης η παροικία, ως ένας μικρόκοσμος της βενετικής κοινωνίας με ανάμεικτα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, ευνοούσε τα πιο εύρωστα οικονομικά μέλη της και προσέφερε σε αυτά προνομιούχες θέσεις μέσα στην Αδελφότητα του Αγίου Νικολάου. Έτσι, με την πάροδο του χρόνου, ο Emanuel άρχισε να λαμβάνει μέρος στα κοινά και να διεκδικεί κατά καιρούς κάποια αξιώματα.

Εντούτοις, η σχέση αυτή δεν περιόρισε κοινωνικά και χωρικά την οικογένεια Fini. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ταυτότητάς της ήδη από την πρώτη γενιά υπήρξε η θρησκευτική υβριδικότητα. Ο ορθόδοξος Emanuel βάπτισε δύο από τα παιδιά του (έναν υιό και μία κόρη) ορθόδοξα, ενώ τα υπόλοιπα τρία (τρεις υιούς) καθολικά. Επίσης, ο ίδιος ενταφιάσθηκε στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Ωστόσο, όπως ήδη υπαινιχθήκαμε, η επιλογή του καθολικού δόγματος για τα παιδιά του είχε ως στόχο την άρση των κοινωνικών φραγμών που θα αντιμετώπιζαν παρά την οικονομική τους ευρωστία. Έτερο

⁶⁴⁸ Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 188.

⁶⁴⁹ Pezzolo L., “L’economia”, στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 393.

διαφοροποιητικό στοιχείο της οικογένειας από την πλειονότητα των μελών της ελληνικής παροικίας ήταν ο τόπος κατοικίας της. Ο Emanuele άφησε την περιοχή γύρω από τον ναό του Αγίου Γεωργίου, δηλαδή τη συνοικία των Ελλήνων στο Castello, και εγκαταστάθηκε στην ενορία της Santa Maria Zobenigo μετά την οικονομική του άνοδο. Υπ' αυτές τις συνθήκες και προϋποθέσεις, η σταδιακή είσοδος ενός μετανάστη πρώτης γενιάς, του Emanuele, και της οικογένειάς του στα βενετικά κοινωνικά και οικονομικά δίκτυα ήταν εξασφαλισμένη. Δεν ήταν τυχαίο ότι οι άρρενες γόνοι τους θα αποκτούσαν μία ημέρα το αξίωμα του *Procuratore di San Marco*.

Ασφαλώς η εξέλιξη αυτή συνέβαλε στη διαφοροποίηση της ταυτότητας της οικογένειας μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης γενιάς. Ο πατέρας εντάχθηκε και δραστηριοποιήθηκε ποικιλότροπα στο πλαίσιο της ελληνικής παροικίας: υπήρξε μέλος της ελληνικής Αδελφότητας και κατ' επέκταση της κυπριακής *πατρίδας* της, οι επιχειρήσεις του επικεντρώνονταν στην εμπορία αγαθών από και προς την Κύπρο και οι περισσότεροι συνεργάτες του ήταν Κύπριοι. Ο ίδιος δεν παρέλειπε, άλλωστε, να δηλώσει την καταγωγή του στη διαθήκη του. Από την άλλη, τα παιδιά του Vincenzo και Girolamo –όπως επίσης και τα ορθόδοξα αδέλφια τους– δεν ασχολήθηκαν με τα κοινά της παροικίας και δεν λάμβαναν μέρος στις συνελεύσεις της Αδελφότητας. Θυμούνται την κυπριακή τους καταγωγή μόνον όταν έχουν πλέον πλουτίσει και πρόκειται να διεκδικήσουν την ένταξή τους στη βενετική αριστοκρατία. Ειδικότερα, στην αίτησή τους προς το δόγη για την απόκτηση της βενετικής ευγένειας τόνιζαν την κυπριακή καταγωγή τους, τις υπηρεσίες που προσέφεραν οι πρόγονοί τους κατά την υπεράσπιση της Λευκωσίας και την αφοσίωση της οικογένειάς τους στη Γαληνοτάτη. Εντούτοις, θα οικοδομούσαν την οικογενειακή τους μνήμη σε τόπους μακριά από το *campo dei Greci* και τις «χαμένες πατρίδες» των προγόνων τους.

3.2.2.2. Οικογένεια Flangini.

Μια ακόμη προσφυγική οικογένεια ελληνοκυπρίων που εγκαταστάθηκε στη βενετική μητρόπολη και κατάφερε να αφήσει το στίγμα της εκεί είναι η Flangini (Flangin, Flanchi, Flanginus, Flanghyni, Flanchino, ελλ. απόδοση Φλαγγίνη). Η οικογένεια ανήκε στην αστική τάξη του βασιλείου της Κύπρου και κατάφερε να ενσωματωθεί άμεσα και χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες στο νέο κοινωνικό περιβάλλον της Βενετίας. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η συνεισφορά μελών της οικογένειας στον ελληνισμό της πόλης με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον δικηγόρο Tommaso Flangini (Θωμά Φλαγγίνη), που με τα κληροδοτήματά του ιδρύθηκε νοσοκομείο για τους άπορους Έλληνες της Βενετίας, καθώς επίσης και το πρώτο ελληνικό σχολείο εκτός του ελλαδικού χώρου, που στόχο είχε την ενίσχυση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και της ελληνικής παιδείας στον παροικιακό ελληνισμό. Το *palazzo*, όπου στεγάστηκε το Φλαγγινειανό Κολλέγιο, κοσμεί μέχρι και σήμερα το *campo dei Greci* και στεγάζει το ερευνητικό κέντρο που φέρει την επωνυμία Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας (εικ. 1-2).

Το όνομα της οικογένειας Flangini, σύμφωνα με μια εκδοχή, προέρχεται από τη λέξη φλαντζίν (ή φλανκίν, βλανζίν), που στην κυπριακή διάλεκτο δηλώνει το πλευρό, το ήπαρ (συκώτι). Για πρώτη φορά η λέξη φλανκί εμφανίζεται στη μετάφραση στην κυπριακή διάλεκτο των *Ασσιζών της Αυλής των Αστών* (τέλος 13^{ου} – πρώτο μισό 14^{ου} αιώνα)⁶⁵⁰. Εξαιτίας της γλωσσικής ώσμωσης που διαμορφώθηκε στο νησί κατά τη λατινική περίοδο είναι πιθανόν η προέλευσή της να εξάγεται από τη γαλλική λέξη *flanc*, που σημαίνει το πλευρό και κατ' επέκταση κατά τη βενετική περίοδο το επώνυμο της οικογένειας να αποδόθηκε με τις παραλλαγές Flangini ή Flangin⁶⁵¹.

Στις πηγές η οικογένεια Flangini εντοπίζεται στο νησί από τον 15^ο αιώνα και, σύμφωνα με αυτές, αρκετά μέλη της διακρίθηκαν κυρίως στον θρησκευτικό τομέα, καθώς επίσης και στον κρατικό μηχανισμό του βασιλείου⁶⁵². Παράλληλα, μέλη της ασχολήθηκαν με

⁶⁵⁰ Χαρακτηριστικά σημειώνεται «και έπειτα γίνεται ότι δίδει του βότανα προφορητικά, ου πράγματα θερμά δια τα ποία το συκώτιν του σέπεται, και πάγει ετεσαντόν η κοιλία του ότι πάγει το φλανκίν του». Βλ. Σάθας Κ., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ή Συλλογή ανέκδοτων μνημείων της ελληνικής ιστορίας*, τ. ΣΤ', Βενετία 1877, σελ. 434.

⁶⁵¹ Συμεωνίδης Χ., *Ιστορία της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2006, σελ. 145' Παταπίου Ν., «Νέα στοιχεία για την κυπριακή οικογένεια Φλαγγή (Flangin)», στο: Θ. Πυλαρινός και Π. Τζαβάρα (επιμ.), *Κερ.Χ* 8 (2015), σελ. 678-679.

⁶⁵² Ο Barbaro, στη γενεαλογία του για τους βενετούς πατρικούς σημειώνει ότι οι Flangini ήταν «famiglia nobile in Cipro» και το 1376 ο Alvisè Flangini έχασε τη ζωή του στη Λευκωσία. Ωστόσο, η πληροφορία αυτή δεν έγινε κατορθωτό να επαληθευτεί μέσω άλλων πηγών. Βλ. A.S.V., *Miscellanea Codici*, Storia Veneta (Genealogie Barbaro), reg 3, φ. 481.

το εμπόριο και με αστικά επαγγέλματα, όπως του χρυσοχόου, του κουρέα κ.ά.⁶⁵³. Το 1505 ο Nicolò Flangin διεκδίκησε μαζί με άλλους επτά Κυπρίους την παραχώρηση φέουδων από τη βενετική διοίκηση του νησιού⁶⁵⁴. Επίσης, το 1517 ο Nicolò ζήτησε από το Συμβούλιο των Δέκα να του παραχωρηθεί η διοίκηση της περιοχής του Μαζωτού για οκτώ χρόνια με την υποχρέωση να καταβάλει 100 δουκάτα. Στην αίτησή του, ο Nicolò σημείωνε πως ήταν υιός του αιιδίμου ορθοδόξου επισκόπου της Λευκωσίας Ioanni («Nicolini Flangi filii quondam episcopi greci Leucosie Ioanni»)⁶⁵⁵.

Εκκλησιαστική καριέρα ακολούθησε ο αδελφός του Nicolò, ο Stephano, που ανήλθε το 1548 στον επισκοπικό θρόνο των Λευκάρων (Λεμεσού). Όπως ήδη σημειώθηκε, με την εγκαθίδρυση της Λατινικής Εκκλησίας στο νησί οι ορθόδοξες επισκοπές μειώθηκαν σε τέσσερις και οι έδρες τους μεταφέρθηκαν από τις πόλεις στην ύπαιθρο, μετά τη σύνοδο της Αμμοχώστου το 1222⁶⁵⁶. Η βενετική Σύγκλητος επικύρωσε την κατάληψη του επισκοπικού θρόνου από τον Stephano Flangin στις 5 Ιουνίου 1548 και, σύμφωνα με την απόφαση, αυτός αντικαθιστούσε τον Jani Smerlin («...del reverendo padre papà Stephano Flangin in episcopo grego di Lescara in loco del quondam reverendo papà Jani Smerlin...»)⁶⁵⁷. Στην θέση αυτή παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του το 1567. Λίγο πριν αποβιώσει, ο Stephano ζήτησε με αίτησή του προς τις βενετικές αρχές να θεωρηθεί αστός, προνόμιο που είχε λάβει ο αδελφός του, Nicolò, στις 25 Νοεμβρίου 1505. Για τα όσα ισχυριζόταν ο Stephano επισύναψε και το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειάς του⁶⁵⁸.

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση του Stephano, αυτός είχε αποκτήσει πέντε υιούς και μια θυγατέρα (Zuane, Marco, Piero, Francesco, Nicolò και Margarita). Οι δυο εξ αυτών, ο Zuane και ο Marco, έγιναν κληρικοί και ενεπλάκησαν ενεργά στα εκκλησιαστικά

⁶⁵³ Χατζηψάλτης, «Εκ της ιστορίας της Κύπρου κατά την Φραγκοκρατίαν», σελ. 19' Collenberg, «Les litterae hortatoriae accordées par les papes», σελ. 63-64' Παταπίου, «Κυπριακή οικογένεια Φλαγγή», σελ. 677-678.

⁶⁵⁴ Οι επτά Κύπριοι ήταν οι: «Calceran Janus, Zacho quondam Gossan Gonem, Nicolò Flangia, Zuan Philatropino, Hercules Palo, Philippo Strambali, Philippo Torcello, Piero de Rames, tuti boni cittadini et burgesi de Cypro, rimasti senza phued, come per lettere del Regimento nostro de Cypri in diversi tempi ne vien attestato...». Βλ. A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 16, φ. 100r (olim 88r).

⁶⁵⁵ Παταπίου, «Κυπριακή οικογένεια Φλαγγή», σελ. 682-683.

⁶⁵⁶ Οι ορθόδοξες επισκοπές μεταφέρθηκαν από τις πόλεις στην κυπριακή ύπαιθρο με αποτέλεσμα: η έδρα της Λευκωσίας στη Σολέα, της Λεμεσού στα Λεύκαρα, της Πάφου στην Αρσινόη και της Αμμοχώστου στην Καρπασία. Βλ. Χατζηψάλτης Κ., «Μητροπόλεις και επισκοπές της Εκκλησίας Κύπρου και το σχετικό κείμενο τριών κωδίκων», ΚΣ 13 (1949) σελ. 29-37' Παπαδόπουλλος, «Εκκλησία Κύπρου», σελ. 562-565' Κύρρης, «Οργάνωση Ορθοδόξου Εκκλησίας», σελ. 164-168.

⁶⁵⁷ A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 29, φφ. 197v-198r (olim 176v-177r). Η Παταπίου εκ παραδρομής σημειώνει ότι ο Stephano αντικατέστησε τον επίσκοπο Πέτρο Generin. Βλ. Παταπίου, «Κυπριακή οικογένεια Φλαγγή», σελ. 681.

⁶⁵⁸ Στην αίτηση που κατέθεσε ο επίσκοπος Stephano Flangi στο *Collegio* στις 14 Ιανουαρίου 1557 (m.v. 1556) ζητούσε να θεωρηθεί αστός και σημείωσε ότι ήταν ο «Stefano vescovo de Limissò, fratello del detto Nicolò et figliuoli de' quondam reverendissimo episcopo de Nicosia Janni Flangi fidelissimo servitor de Vostra Sublimità», βλ. Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες (1554-1600)*, σελ. 4, αρ. 12.

δρώμενα του νησιού. Ο Zuanne υπηρέτησε ως πρωτοπαπάς του επισκόπου Λευκάρων και το 1567 οδηγήθηκε σε δίκη από τον λατίνο αρχιεπίσκοπο Filippo Mocenigo. Η έντονη πολεμική του λατίνου ιεράρχη έναντι του ορθόδοξου ποιμνίου της Κύπρου είχε ξεκινήσει ήδη με το πέρας της συνόδου του Τρέντο. Ο Mocenigo θέλοντας να εφαρμόσει τις αποφάσεις της συνόδου, άσκησε πιεστικό έλεγχο στους Ορθόδοξους του νησιού, με αποτέλεσμα να προκαλέσει σφοδρές αντιδράσεις. Το 1567 ο Mocenigo κατηγορήσε τον Zuanne ότι είχε στη διάθεσή του αγιασμένους λίθους και άλλα καθαγιασμένα αντικείμενα τα οποία προσκόμισε για την εγκαινίαση ενός ορθόδοξου ναού. Σύμφωνα με τον πρώτο, ο ορθόδοξος κληρικός παραβίασε τους ιερούς κανόνες και έπρεπε να καθαιρεθεί. Προς απάντηση των κατηγοριών ο Zuanne υποστήριξε αρχικά ότι η τακτική αυτή ήταν σύμφωνη με το εκκλησιαστικό τυπικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας και κατά δεύτερον ότι ο λατίνος αρχιεπίσκοπος δεν είχε καμία δικαιοδοσία πάνω στους ορθόδοξους κληρικούς, και δη να τους προσάγει σε δίκη. Εν τέλει, ο Zuanne καταδικάστηκε και αντικαταστάθηκε από τον πρωτοπαπά Matteo Meftachà⁶⁵⁹.

Ο έτερος αδελφός του Zuanne, ο Marco, υπέβαλε υποψηφιότητα δύο φορές για την κατάληψη των επισκοπικών θρόνων της Αμμοχώστου και της Λευκωσίας. Η μεν πρώτη, πραγματοποιήθηκε το 1556, όταν ο επίσκοπος της Αμμοχώστου Christophoro Smerlin είχε αποβιώσει (τη θέση έλαβε ο παρὰ Lazaro Famagostan) και η δε δεύτερη το 1568 για την κενωθείσα επισκοπική έδρα του Νεόφυτου Λογαρά (εξελέγη ο ηγούμενος της μονής Κύκκου Simeon)⁶⁶⁰.

Μετά τον πόλεμο, ο Marco Flangin κατέληξε πρόσφυγας στη Βενετία, όπου εκεί συνέταξε τη διαθήκη του. Στις 24 Απριλίου 1573 ο «Marco Flangi, ciprioto, fo del quondam reverendissimo domino Steffano veschovo de Lefchara» κατοικούσε στην ενορία του San Antonin και, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, ήταν ο μόνος από την οικογένειά του που κατέφυγε στην υδάτινη πολιτεία. Ο Marco, επειδή αγνοούσε για την τύχη των αδελφών του (Zuane, Piero, Francesco, Nicolò και Margarita), έδωσε εντολή στους δύο κύπριους επιτρόπους της διαθήκης του (Pietro Minà και Jacumino Gallatà) να χρησιμοποιήσουν το ποσό που άφησε (103 χρυσά δουκάτα, 4 χρυσά σκούδα, 200 λίρες κ.ά.) για την απελευθέρωσή τους, εάν αυτοί ήταν αιχμάλωτοι. Επιπλέον, όρισε να πουληθούν όλα τα υπάρχοντά του, καθώς επίσης και τα βιβλία του, για τη λύτρωση των οικείων προσώπων του. Τέλος, εάν οι συγγενείς του δεν ήταν αιχμάλωτοι και εμφανίζονταν στη Βενετία, να τους παραδίδονταν όλα

⁶⁵⁹ Για την υπόθεση βλ. Παταπίου, «Κυπριακή οικογένεια Φλαγγή», σελ. 682.

⁶⁶⁰ Ο Marco σημειώνεται στις 29 Ιουλίου 1556 ανάμεσα στους υποψηφίους για την κατάληψη του επισκοπικού θρόνου της Αμμοχώστου («Marco Flangin del reverendo episcopo di Leuchara»). Βλ. Παταπίου, «Νέα στοιχεία για την ορθόδοξη επισκοπή», σελ. 144' η ίδια, «Κυπριακή οικογένεια Φλαγγή», σελ. 681.

τα περιουσιακά του στοιχεία. Τέλος, δηλώνει ότι ήθελε να ενταφιασθεί εντός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και για το σκοπό αυτό άφησε 5 δουκάτα για την προετοιμασία του τάφου του, καθώς επίσης και 5 δουκάτα στους φτωχούς για την ανάπαυση της ψυχής του. Παρόντες στη σύνταξη της διαθήκης του ήταν οι συμπατριώτες του «Luca Scuota, dottor fisico et cyprियो» και ο «Christoforo de Michiel Setecha»⁶⁶¹. Η σημείωση που παραθέτει ο διαθέτης σχετικά με την κατοχή βιβλίων δηλώνει ότι είχε λάβει κάποια εκπαίδευση. Παράλληλα, τα χρηματικά ποσά, που σημειώνονται στη διαθήκη του είναι φανερό ότι τα έφερε μαζί του από την Κύπρο, γεγονός που καταδεικνύεται η οικονομική του ευρωστία.

Ένας ακόμη υιός του Stephano Flangi, ο Francesco, μνημονεύεται στην επιτύμβια πλάκα της συζύγου του Ακυλίνας, κόρης του επισκόπου Λευκάρων Zuanne Smerlino, που, σύμφωνα με την επιγραφή, απεβίωσε το 1556⁶⁶². Ο σύζυγός της υπήρξε φεουδάρχης της περιοχής του Αγίου Ανδρονίκου στην Καρπασία. Όσον αφορά τον πατέρα της Ακυλίνας, τον Zuanne Smerlino, τον διαδέχθηκε στον επισκοπικό θρόνο των Λευκάρων ο πατέρας του Francesco, ο Stephano Flangi. Πιθανόν η σύνδεση των δύο οικογενειών, που επισφραγίστηκε με τον γάμο της Ακυλίνας και του Francesco, να βοήθησε τον Stephano Flangi, να καταλάβει τον επισκοπικό θρόνο των Λευκάρων⁶⁶³.

Ένα ακόμη μέλος της οικογένειας Flangi που ανήλθε σε επισκοπικό θρόνο της Κύπρου ήταν ο Costantinos Flangi, που μνημονεύεται ως ο τελευταίος επί βενετικής κυριαρχίας επίσκοπος Αρσινόης (Πάφου). Παράλληλα, υπήρξε συνθέτης εκκλησιαστικών ύμνων. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πρωτεύουσας, ο Κωνσταντίνος μαζί με τον επίσκοπο Σολέας (Λευκωσίας) και τους λατίνους ιεράρχες εμψύχωναν τους υπερασπιστές της πόλης. Τελικά, έχασε τη ζωή του στη Λευκωσία. Ο Κωνσταντίνος είχε ένα αδελφό, τον Pietro Flangi, ο οποίος μετά την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς κατέφυγε στην αυλή του γερμανού αυτοκράτορα Φερδινάνδου Γ'. Εκεί εξιστόρησε στον τελευταίο τις περιπέτειες που βίωσε τόσο ο ίδιος όσο και η κόρη του Κατερίνα. Η τελευταία, κατά την είσοδο του εχθρού

⁶⁶¹ Για τη διαθήκη του Marco Flangi βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 210, αρ. 409· Παταπίου, «Κυπριακή οικογένεια Φλαγγή», σελ. 683-684.

⁶⁶² Η επιτύμβια πλάκα εντοπίστηκε στην κωμόπολη της Κυθρέας και σήμερα βρίσκεται στο μεσαιωνικό κάστρο της Λεμεσού. Στην επιγραφή σημειώνονται στα εξής: «ΕΝΤΑΥΘΑ ΔΗ ΚΕΚΟΙΜΗΤΑΙ ΘΥΓΑΤΗΡ ΑΚΥΛΙΝΑ, ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΕΠΟΠΤΟΥ ΤΩΝ ΛΕΥΚΑΡΩΝ, ΤΟΥ ΓΑΡ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΕΛΚΟΝΤΟΣ ΕΞΕΥΓΕΝ[ΩΝ] ΣΜΕΡΛΗΝ[ΩΝ] ΗΤΙΣ ΣΥΜΒΙΟΣ ΠΕΦΥΚΕ ΤΟΥ ΤΕ ΝΟΛΙΑ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΦΛΑΚΙ ΚΑΙ ΜΑΚΑΡΙΣΑΤΕ ΑΥΤΗΝ ΟΙ ΕΝΤΥΧΟΝΤΕ[Σ] ΑΦΝΣΤ. ΧΥ (1556)». Βλ. Περιστιάνης, *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, σελ. 877-878.

⁶⁶³ Παταπίου, «Κυπριακή οικογένεια Φλαγγή», σελ. 684-685.

στην πόλη, για να αποφύγει την ατίμωση, έκοψε τα μαλλιά της, ντύθηκε στρατιώτης και πολέμησε μέχρι τελικής πτώσεως⁶⁶⁴.

Στην οθωμανική πρωτεύουσα κατέληξε μετά τον πόλεμο ένα μέλος της οικογένειας Flangi, του οποίου το όνομα δεν είναι γνωστό. Αυτός ασπάστηκε τον μουσουλμανισμό και έλαβε το αξίωμα του βοεβόδα. Η πληροφορία αυτή αντλείται από τον Κύπριο Ιάσωνα Βουστρώνιο, ο οποίος είχε ενταχθεί στο κατασκοπευτικό δίκτυο των Ισπανών στην Κωνσταντινούπολη. Ο Βουστρώνιος στην οθωμανική πρωτεύουσα ανέπτυξε στενές σχέσεις με το περιβάλλον του σουλτάνου, εξασφαλίζοντας σημαντικές πληροφορίες για τους Ισπανούς. Εκεί είχαν μεταφερθεί αιχμάλωτες μετά τον πόλεμο δύο εξαδέλφες του, οι θυγατέρες της Lucia Flatro-de Nores (αδελφή της μητέρας του). Με αυτές ο Βουστρώνιος διατηρούσε επαφές λαμβάνοντας χρήσιμες πληροφορίες για διάφορα θέματα, αφού η μία είχε λάβει ως σύζυγό της τον Mehmed III και η δεύτερη έναν βοεβόδα αρνησίθρησκο της οικογένειας Flangi⁶⁶⁵.

Κατά τη διάρκεια του βενετοτουρκικού πολέμου η οικογένεια Flangi συνεισέφερε με κάθε δυνατό τρόπο στην άμυνα του νησιού. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η βοήθεια του Emanuel Flangi, υιού του Benedetto, ο οποίος συμμετείχε ενεργά στην άμυνα της Λευκωσίας. Συγκεκριμένα, ο Emanuel παραχώρησε στη βενετική διοίκηση αρκετά σακιά βαμβάκι για την προφύλαξη των τειχών και παράλληλα διετέλεσε διοικητής μίας μονάδας εκατό ανδρών (*cernite*). Πολέμησε γενναία και κατά την εισβολή των οθωμανικών δυνάμεων στην πόλη αιχμαλωτίστηκε μαζί με τα οκτώ του παιδιά. Έπειτα, κατάφερε να ελευθερωθεί και να καταφύγει πρόσφυγας στη βενετική μητρόπολη μαζί με κάποια από τα παιδιά του, χάνοντας παράλληλα όλα του τα περιουσιακά του στοιχεία. Ο Emanuel είχε και έναν αδελφό, τον Vincenzo Flangi, ο οποίος ήταν ο παππούς του γνωστού δικηγόρου Tommaso Flangini, που έδρασε στη Βενετία και για τον οποίο θα γίνει ιδιαίτερη μνεία παρακάτω.

Στη βενετική μητρόπολη, ο Emanuel εντοπίζεται με πέντε από τα παιδιά του, τους Benedetto, Hieronimo, Bonaventura, Pietro και Elena. Είναι πιθανόν τα υπόλοιπα παιδιά του είτε παρέμειναν στην αιχμαλωσία είτε απεβίωσαν. Η πληροφορία για τη συμμετοχή του Emanuel στον πόλεμο και την εγκατάστασή του στη βενετική μητρόπολη αντλείται από μία συμβολαιογραφική πράξη, που συντάχθηκε στις 13 Μαΐου 1575. Την ημέρα εκείνη παρουσιάστηκαν ενώπιον του συμβολαιογράφου Giovanni-Nicolò Doglioni ο ένας εκ των

⁶⁶⁴ Αυτόθι, σελ. 686.

⁶⁶⁵ Adanir F., “Woywoda”, στο: P. Bearman, T. Bianquis, E. Donzel, W. Heinricus (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam*, v. XI, Leiden 2002, σελ. 215. Χασιώτης, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 29-32.

γιων του, ο Benedetto Flangi, μαζί με τον «Zuane Macchies fo del signor Alvise uno de nobili di Nicosia del Regno di Cipro», για να επιβεβαιώσει ο τελευταίος τα όσα συνεισέφερε στον κυπριακό πόλεμο ο αποβιώσας Emanuel. Την ίδια μέρα προσήλθε, για να μαρτυρήσει, και ο «Mutio Costanzo nobile di Cipro fo del quondam signor Giacomo», που δήλωσε ότι ο Emanuel ήταν διοικητής μιας ομάδας υπερασπιστών στη Λευκωσία και κατά την κατάληψη της πόλης αιχμαλωτίστηκε. Τρεις ημέρες αργότερα, για την ίδια υπόθεση κατέθεσε και ο Lunardo Sulluani αναφέροντας ότι αρκετές φορές χορήγησε χρηματικά ποσά ο Emanuel στη βενετική διοίκηση και κατά την διάρκεια του πολέμου παραχώρησε ξυλεία και κρασί⁶⁶⁶. Ο Emanuel φαίνεται πως απεβίωσε ανάμεσα στα έτη 1574 και 1575. Αυτό προκύπτει από τη συμβολαιογραφική πράξη που συμμετείχε ο έτερος υιός του, ο Hieronimo και, σύμφωνα με την οποία ο Emanuel βρισκόταν εν ζωή «dominum Hieronimum Flanginum filium dominum Emanuelis Ciprii» (7 Ιουνίου 1574)⁶⁶⁷.

Στην πόλη των δόγηδων αναδείχθηκε σε σημαντική προσωπικότητα ο ένας εκ των υιών του Emanuel, ο Benedetto Flangi⁶⁶⁸, ο οποίος άσκησε το επάγγελμα του ιατρού. Ο Benedetto πραγματοποίησε σπουδές στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, όπου το 1573 σημειώνεται ως *prorector* των ιατροφιλοσόφων (προστάτης – *vice rector artistarum medicinaeque scholarorum Patavini Gymnasii*) και από όπου ένα χρόνο αργότερα έλαβε τον τίτλο του *doctoris nomen et insignia publice* (12 Σεπτεμβρίου 1574)⁶⁶⁹. Στη Βενετία ως ιατρός ο Benedetto επισκεπτόταν τους ασθενείς στα σπίτια τους και το όνομά του σημειώνεται σε διάφορες πράξεις θανάτων στα νεκρολόγια αρκετών εκκλησιών της πόλης, όπως χαρακτηριστικά συνέβη στην περίπτωση της συμπατριώτισσάς του Marietta (1601)⁶⁷⁰.

⁶⁶⁶ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4851, φφ. 169r-170r. Ακόμη, στις 20 Νοεμβρίου 1577 παρουσιάστηκε ενώπιον του ίδιου νοτάριου ο «signor conte Alvise de Nores fo del signor Zuane» για να επιβεβαιώσει ότι ο Emanuel, πατέρας του «Benedetto Flangino medico ciprioto», υπήρξε διοικητής μιας ομάδας εκατό ανδρών στη Λευκωσία και ότι με την κατάληψη της πόλης τόσο ο ίδιος όσο και τα παιδιά του έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών. Βλ. A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4853, φ. 219v.

⁶⁶⁷ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4850, φφ. 315r-317v.

⁶⁶⁸ Μέχρι σήμερα οι πληροφορίες για το πρόσωπο του Benedetto ήταν αρκετά φειδωλές. Τα μόνα γνωστά στοιχεία αποτελούσαν η φοίτησή του στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και η ασχολία τους ως ιατρός στη Βενετία. Επίσης, όπως ισχυρίζονται οι μέχρι σήμερα ερευνητές ο Benedetto δηλωνόταν ως αδελφός της μητέρας του Θωμά Φλαγγίνη (Tommaso Flangini), Maria Flangini-Auloniti. Ο Θωμάς υιοθέτησε το επίθετο Flangini εξαιτίας της μητέρας του και της ιδιαίτερης αγάπης που είχε στον θείο του Benedetto. Ωστόσο, όπως θα αποδειχθεί παρακάτω ο Benedetto Flangini δεν ήταν αδελφός της Maria, αλλά εξάδελφός της.

⁶⁶⁹ Καραθανάσης, *Φλαγγίνειος Σχολή*, σελ. 36 και παραπ. 7. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 117 και παραπ. 6.

⁶⁷⁰ Στο νεκρολόγιο του ναού San Antonin σημειώνεται η πράξη θανάτου της Marietta που απεβίωσε στις 9 Δεκεμβρίου 1601. «Adi 9 dicembre (1601). Marietta quondam Andrea da Cipri, di anni 40, amalata di punta già giorni 8. Visitata da miser Zuane de Medici et medico Flangini. Licentiata». Βλ. Μαλτέζου – Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 41, αρ. 159.

Ο Benedetto είχε συνάψει δύο γάμους και άγνωστο παραμένει το όνομα της πρώτης του συζύγου. Ως δεύτερη σύζυγο έλαβε την Cesana, κόρη του βενετού *cittadino* Basegio Cesana, με την οποία απέκτησαν τέσσερις θυγατέρες, τη Lucietta, τη Marina, τη Marietta και τη Anzola (Angela). Από τη διαθήκη του Benedetto γίνεται γνωστή μία ακόμη κόρη του, η Apollonia, που πιθανόν να προερχόταν από τον πρώτο του γάμο. Όσον αφορά την Marina, αυτή έγινε μοναχή και βρισκόταν στο μοναστήρι των Santi Cosmà e Damiano στη Giudecca, ενώ η Marietta και η Anzola έλαβαν ως συζυγούς τους δύο βενετούς ευγενείς. Η πρώτη νυμφεύθηκε στις 15 Απριλίου 1603 τον Paolo Rimondo (ή Arimondo), υιό του Nicolò, και η δεύτερη στις 12 Ιανουαρίου 1605 τον Zaccaria, υιό του Matteo Soranzo⁶⁷¹.

Σημαντικά στοιχεία για τη ζωή τόσο του Benedetto όσο και των δύο του θυγατέρων (Marietta και Anzola) αντλούνται από την αίτηση (*supplica*) που κατέθεσε ο Benedetto στα γραφεία της *Avogaria di Comun*, για να εξασφαλίσει τη σχετική άδεια γάμου, την *prova di nobiltà*⁶⁷². Όπως ήδη αναφέρθηκε, η διαδικασία αυτή ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τη νομιμότητα του γάμου ενός πατρικίου και την αναγνώριση των τέκνων, που θα προέρχονταν από αυτόν. Έτσι, στις 27 Δεκεμβρίου 1602 ο Benedetto υπέβαλε αίτηση στην *Avogaria di Comun* δηλώνοντας ότι οι δύο του κόρες, Marietta και Anzola, γεννήθηκαν από τον νόμιμο γάμο του με τη βενετή αστή Cesana («due mie figliole nate di legitimo matrimonio da me et da madonna Cesana fu figliola del quondam signor Basegio Cesana cittadin originario di questa città»)⁶⁷³. Παράλληλά, ο Benedetto σημείωσε ότι και ο ίδιος γεννήθηκε από αντάξια γενιά, όπως η σύζυγός του Cesana, και ότι ο πατέρας του ήταν αστός της Λευκωσίας. Με τον τρόπο αυτό προσπάθησε να ενισχύσει την αίτησή του με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση της άδειας γάμου. Επιπλέον, ανέφερε ότι ο πατέρας του, ο Emanuel, συνεισέφερε με κάθε δυνατό τρόπο στη βενετική διοίκηση της Κύπρου τόσο πριν από την εισβολή των οθωμανικών

⁶⁷¹ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Martimoni Patrizi per Nome di Donna, reg. 3, φ. 267r.

⁶⁷² Cowan, *Marriage, Manners and Mobility*, σελ. 24-29.

⁶⁷³ Η κοινωνική διαστρωμάτωση της Βενετίας *απαρτιζόταν* από τρία νομοκατεστημένα στρώματα, τους ευγενείς, τους πολίτες και το λαό. Οι βενετοί πατρικοί ήταν το ανώτερο κοινωνικό στρώμα και οι οικογένειές τους αποτελούσαν τα μόνιμα μέλη του *Maggior Consiglio*. Το δεύτερο στρώμα ήταν οι πολίτες (*cittadini*) που χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: οι *cittadini originari* ήταν οι βενετοί πολίτες που εργαζόνταν στη δουκική καγκελαρία (ως γραμματείς, συμβολαιογράφοι, λογιστές) και είχαν στενές σχέσεις με τους πατρικούς, οι *cittadini de intus* που ήταν οι μη Βενετοί που διέμεναν στην πόλη για μια δεκαπενταετία και δεν ασκούσαν χειρωνακτικά επαγγέλματα. Για το λόγο αυτό τους παραχωρείτο η μισή ιθαγένεια απολαμβάνοντας με τους Βενετούς τα ίδια δικαιώματα εμπορίου στην πόλη. Τέλος, οι *cittadini de intus et extra* ήταν αυτοί που βρίσκονταν στην πόλη πάνω από είκοσι πέντε χρόνια και έλαβαν πλήρη δικαιώματα ιθαγένειας. Παράλληλα, λογίζονταν ως Βενετοί στην αποστολή εμπορευμάτων και στην αποπληρωμή των δασμών. Τελευταίο κοινωνικό στρώμα ήταν ο υπόλοιπος πληθυσμός της πόλης. Ενδεικτικά βλ. Raines D., “Strategie d’ascesa sociale e giochi di potere a Venezia nel seicento: Le aggregazioni alla nobiltà”, *SV* n.s. 51 (2006), σελ. 279· Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, σελ. 225, 382, 548· Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σελ. 35-38, όπου και εκτενείς βιβλιογραφία.

δυνάμεων όσο και κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Λευκωσίας. Κατέθεσε, επίσης, ότι κανένα μέλος της οικογένειάς του δεν άσκησε χειρωνακτική εργασία (*arte mecanica et manuale*) και ουδέποτε κανείς καταδικάστηκε για κάποιο αδίκημα. Τέλος, τόνισε τη σωστή διαπαιδαγώγηση των θυγατέρων του, αφού μεγάλωσαν με ευσεβή τρόπο και με βάση τα βενετικά πρότυπα. Κάθε σύζυγος έπρεπε να διαφυλάξει την τιμή και την παρθενία των θυγατέρων του, την αγνότητα της συζύγου του, την αξιοπρέπεια και την απόκρυψη τους από τις δημόσιες εμφανίσεις. Η επισήμανση των αξιών αυτών αποτελούσαν σημαντικά στοιχεία σε μία αίτηση, γιατί η αγνότητα κάθε μέλλουσας νύφης είχε από τη μία συμβολική βαρύτητα στις γαμήλιες πρακτικές και από την άλλη η νύφη αυτή θα κυοφορούσε αργότερα έναν μελλοντικό πατρίκιό⁶⁷⁴. Συνεπώς, το αγνό γυναικείο σώμα αντικατόπτριζε την πολιτική ανεξαρτησία της Γαληνοτάτης και κατ' επέκταση το «ανόθευτο» πολιτικό σώμα των βενετών ευγενών. Δεν είναι τυχαίο ότι η εικαστική αναπαράσταση της Βενετίας αποδιδόταν ως παρθένος και η επίσημη ημερομηνία ιδρύσεως της πόλης εορταζόταν στις 25 Μαρτίου, εορτή του Ευαγγελισμού⁶⁷⁵.

Μετά την κατάθεση της αίτησης του Benedetto, κλήθηκαν στα γραφεία της *Avogaria di Comun* διάφορα πρόσωπα προς εξέταση. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, από της 27^{ης} Δεκεμβρίου 1602 μέχρι της 8^{ης} Ιανουαρίου 1603. Το γεγονός αυτό προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση, αφού σε ανάλογες περιπτώσεις η διαδικασία εξέταση μιας υπόθεσης διαρκούσε από μερικές εβδομάδες έως και χρόνια, για να παρθεί η τελική απόφαση. Πιθανόν αυτό να οφείλεται σε ποικίλους λόγους, όπως η αναγνωρισιμότητα που έχαιρε ο Benedetto στην τοπική κοινωνία ως ιατρός, οι γνωριμίες που είχε στην πόλη, η οικονομική του ευμάρεια και η σύναψη γάμου με τη βενετή αστή Cesana κ.ά.

⁶⁷⁴ Για τις θεωρήσεις της τιμής και της ντροπής βλ. ενδεικτικά Campbell J., *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford 1964· Peristiany J. (επιμ.), *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Chicago 1966· Lindisfarne N., “Variant Masculinities, Variant Virginites: Rethinking ‘honour and Shame’”, στο: A. Cornwall and N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating Masculinity. Comparative Ethnographies*, London 1994, σελ. 82-96.

⁶⁷⁵ Η τέχνη διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και προώθηση του μύθου της Βενετίας, προσωποποιώντας την με διάφορους τύπους όπως ως προστάτιδα παρθένος Θεοτόκος που το αγνό της σώμα αντικατόπτριζε την ακεραιότητα της Γαληνοτάτης· ως η προσωποποίηση της δικαιοσύνης της ευσπλαχνίας και της ειρήνης (μαρμάρινα αγάλματα του τύπου αυτού κοσμούν το καμπαναριό του Αγίου Μάρκου και την Porta della Carta στο δουκικό παλάτι, έργα του Jacomo Sansovino)· ως αναδυόμενη Αφροδίτη που συμβόλιζε την θεά του έρωτα (επίδραση από την ουμανιστική και νεοπλατωνική φιλοσοφία) και την κυρίαρχο των θαλασσών που συνοδεύεται με δύο άλλους ολύμπιους θεούς, τους Ποσειδώνα και Άρη που συμβολίζουν ο πρώτος το *Stato da Mar* και ο δεύτερος το *Stato da Terra* κ.ά. Βλ. Διαλέτη Α., «Ο βενετικός μύθος στο παρελθόν και το παρόν: συμβολισμοί, αφηγήσεις, ιστοριογραφικές διαδρομές», στο: Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός, Α. Πούπου (επιμ.), *Ιστορία της Βενετίας και της βενετικής αυτοκρατορίας, 11^{ος}-18^{ος} αι. Κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός*, Αθήνα 2015, σελ. 18-19.

Στα γραφεία της *Avogaria* κλήθηκαν αρκετοί μάρτυρες με καταγωγή από την Κύπρο (οι «Simon quondam domino Florido di Zuane di Cipro, Ettore Mustadusi, Hierinimus Zachari quondam domino Philipi di Nicosia, Phippo Emanuel quondam Ambrosio di Cipro, Enardin Cules di Cipro quondam Marco»), καθώς επίσης και από τη Βενετία (οι «il clarissimo signor Zuane Arimondo quondam signor Polo, il clarissimo signor Marco Pasqualigo quondam signor Angelo, Joannes Nicolòs Dolionis (Doglioni) notarius publicus venetum quondam Joannes»). Οι συμπατριώτες του πιστοποίησαν κυρίως την οικογενειακή του κατάσταση στην Κύπρο και ότι ο πατέρας του, ο Emanuel, ήταν εξέχουσα προσωπικότητα του νησιού και αστός (*cittadino*) της Λευκωσίας. Επίσης, για τον Benedetto δήλωσαν ότι σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, γεγονός που πιστοποίησε και ο βενετός νοτάριος Giovanni-Nicolò Doglioni. Χαρακτηριστικά, ο τελευταίος σημείωσε ότι υπήρξε συμφοιτητής του Benedetto και ότι στο πανεπιστήμιο φοιτούσε και ο έτερος αδελφός του Benedetto, ο Hieronimo. Επιπλέον, προσέθεσε ότι με το πέρας των σπουδών τους ο Benedetto εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Βενετία και κατά την περίοδο της μεγάλης πανώλης (1575-77), που έπληξε την πόλη, έχασε την πρώτη του σύζυγο. Έπειτα, ο Benedetto έλαβε ως δεύτερη σύζυγό του την Cesana και οι δύο τους κόρες, η Marietta και η Anzola, αποκτήθηκαν από νόμιμο γάμο και γαλουχήθηκαν με χρηστές αρχές. Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας από τους *Avogatori*, ο Benedetto έλαβε στις 12 Ιανουαρίου 1603 (*m.v.* 1602) την έγκριση, να προχωρήσουν στην τέλεση των γάμων τους οι δύο του θυγατέρες με τους βενετούς ευγενείς⁶⁷⁶.

Εκτός από τα στοιχεία που αντλούνται από την παραπάνω αίτηση του Benedetto, οι περισσότερες πληροφορίες για την οικογενειακή και την οικονομική του κατάσταση εξάγονται από τη διαθήκη του. Στις 25 Μαρτίου 1610 ο Benedetto κάλεσε στην οικία του στην ενορία του San Vido τον παλαιό του συμφοιτητή, νοτάριο Giovanni-Nicolò Doglioni, για να του παραδώσει την ιδίόχειρη διαθήκη του. Συνεπώς, με τα όσα σημείωσε, μας γίνονται γνωστά σημαντικά στοιχεία για τη ζωή του, όπως για τα συγγενικά του πρόσωπα, τα περιουσιακά του στοιχεία, τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, τον χώρο ενταφιασμού του, τη φροντίδα για τη μεταθανάτια τύχη του, το υπηρετικό του προσωπικό κ.ά.⁶⁷⁷.

Αρχικά, ο Benedetto δήλωσε στη διαθήκη του την επιθυμία του τόπου ενταφιασμού του σημειώνοντας τρεις διαφορετικούς χώρους στη Βενετία, είτε στον ναό του San Rocco είτε

⁶⁷⁶ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Processi di Nobiltà, b. 317 (φακ. Flangini)· Cowan, *Marriage, Manners and Mobility*, σελ. 56.

⁶⁷⁷ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 343, αρ. 115.

στη Santa Margarita είτε στο San Cosmà (Santi Cosmà e Damiano)⁶⁷⁸, όπου εκεί βρισκόταν μοναχή η κόρη του Marina. Στον πρώτο ναό είχε ήδη ετοιμάσει ένα τάφο, ωστόσο, εάν δεν ενταφιαζόταν σε αυτόν, ήθελε να ταφεί στο μοναστήρι του San Cosmà, εκεί όπου βρισκόταν η κόρη του. Στη μονή αυτή είχε αγοράσει από τις μοναχές έναν τάφο στο μέσο της εκκλησίας και παράλληλα ήθελε να μνημονεύεται η ψυχή του από αυτές.

Ως επιτρόπους της διαθήκης του ο Benedetto όρισε την σύζυγό του Cesana («dilettissima consorte»), την κόρη του Anzola με τον σύζυγό της Zaccaria Soranzo και τέλος τον έτερο γαμπρό του Paolo Rimondo (σύζυγο της Marietta). Εκτός από την κατανομή των περιουσιακών του στοιχείων τούς επιφόρτισε να φροντίσουν αμέσως μετά τον θάνατό του για τις επιμνημόσυνες δεήσεις, που θα τελούνταν για τη σωτηρία της ψυχής του. Από τους καπουτσίνους μοναχούς ζήτησε να τελέσουν ένα αριθμό λειτουργιών (*messe*), σύμφωνα με τις «messe della Madona et quelle anco di San Gregorio». Στη Λατινική Εκκλησία ο αριθμός των μεταθανάτιων λειτουργιών για την ανάπαυση της ψυχής ενός αποθανόντα κυμαινόταν από μία έως τριακόσιες. Έτσι εκτός από τα *funera*, που τελούνταν κατά την ημέρα της νεκρώσιμης ακολουθίας, εποίκειτο ένας κύκλος μεταθανάτιων θρησκευτικών ακολουθιών, των *exequiae*⁶⁷⁹. Ιδιαίτερα, οι «messe di San Gregorio» διαρκούσαν τριάντα ημέρες (γρηγοριανά τριανταλείτουργα) και η προέλευσή τους οφείλεται στην ακολουθία της τριακοστής ημέρας που τελούσαν οι καθολικοί για τη δέηση υπέρ των κεκοιμημένων. Οι ιεροτελεστίες αυτές έλκουν την καταγωγή τους από τον Μεσαίωνα, αφού τότε υπήρχε η συνήθεια των τριαντάμερων, δηλαδή της τελετουργίας της τριακοστής ημέρας, που κατέληξε να σημαίνει τριανταλείτουργα, δηλαδή μια σειρά από τριάντα λειτουργίες που είχε ως στόχο τη συγχώρεση και την εξασφάλιση της σωτηρίας του νεκρού. Η εμμονή αυτή για τα γρηγοριανά τριανταλείτουργα (*Gregorianische messe, misse de San Gregorio*), στα οποία απέδιδαν οι πιστοί μαγικές ιδιότητες για τη σωτηρία και την ανάπαυση της ψυχής των προσφιλών τους προσώπων, εξαγόταν από τις προτροπές του αγίου Γρηγορίου για την τέλεση λειτουργιών, αγαθοεργιών και προσκυνημάτων, ώστε αυτά να βοηθήσουν τις ψυχές τους στη μεταθανάτια πορεία τους⁶⁸⁰.

Ο Benedetto, ακολουθώντας τις συνήθειες των καθολικών για την ανάπαυση της ψυχής του, κληροδότησε στους καπουτσίνους μοναχούς 25 δουκάτα για την τέλεση των

⁶⁷⁸ Corner, *Notizie storiche delle chiese e monasteri*, σελ. 427 (Santa Margarita), 475 (San Rocco), 531 (Santi Cosmà e Damiano).

⁶⁷⁹ Vovelle M., *Piété baroque et déchristianisation en provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments*, Paris 1973, σελ. 107.

⁶⁸⁰ Αυτόθι, σελ. 204-205.

λειτουργιών, καθώς επίσης και ιερά μετάλλια (*medaglie benedette*)⁶⁸¹ της εποχής του πάπα Παύλου Ε΄ (1605-1621). Παράλληλα, παραχώρησε διάφορα ποσά στους φτωχούς της συνοικίας του (20 δουκάτα) και σε ευαγή ιδρύματα της πόλης (π.χ. 40 δουκάτα στο Ospedale dei Medicanti, από 30 δουκάτα στο Ospedale dei Santi Giovanni e Paolo και στο Ospedale degli Incurabili, από 20 δουκάτα στα: Ospedale della Pietá, στους ευαγείς οίκους των Citelle/Zitelle στην Giudeca, του Converite, του Croce di Vergine Maria Maggior, της Fraternità dei poveri vergognosi, της Fraternità di presonieri, της Santa Maria Formosa⁶⁸².

Επίσης, στα πρόσωπα που προσέφεραν τις υπηρεσίες του σε αυτόν και στην οικογένειά του κληροδότησε μικρά ποσά, όπως χαρακτηριστικά στη Dorothea 20 δουκάτα, για να παντρευτεί ή να μονάσει (εάν δεν την είχε τακτοποιήσει, πριν αποβιώσει, θα έπρεπε να της παραχωρηθούν άλλα 100 δουκάτα), στη Lucia τη μαγείρισσά του 5 δουκάτα, στον οδηγό του μεταφορικού του μέσου και κωπηλάτη του Bortolo Rosso τον λογαριασμό που είχαν μεταξύ τους, στην Agnesina και στην κόρη της που βρισκόταν μοναχή στη μονή Santa Maria Maggior από 5 δουκάτα και τέλος 10 δουκάτα στην Cinthia, σύζυγο του μαραγκού Christofforo.

Όσον αφορά την οικογένειά του, στην σύζυγό του Cesana κληροδότησε 200 δουκάτα (100 δουκάτα ανά εξάμηνο), ψωμί και κρασί από τα κτήματά του από την περιοχή του Tembelle (Tombelle), που βρίσκεται στα περίχωρα της Πάδοβας, καθώς επίσης και όλα τα υπάρχοντα του σπιτιού τους, τα οποία θα μπορούσε να κληροδοτήσει στους απογόνους της. Στην κόρη του Marina, η οποία ενεδύθει το μοναχικό σχήμα, παραχώρησε τους τόκους από ένα ενυπόθηκο δάνειο αξίας 500 δουκάτων, το οποίο είχε παραχωρήσει στις μοναχές της Santa Maria della Celestia, καθώς επίσης και μια ασημένια λειψανοθήκη, για να την έχει μέχρι το τέλος της ζωής της. Για τις ανάγκες του μοναστηριού στο οποίο ήταν ενταγμένη, δώρισε 60 δουκάτα, τα οποία προέρχονταν από τους τόκους που λαμβάνονταν από τα

⁶⁸¹ Τα *medaglie benedette* χρησιμοποιούνταν από τους λατίνους κληρικούς για την άφεση αμαρτιών. Αυτά ήταν είτε μεμονωμένα μετάλλια είτε ενσωματωμένα πάνω σε ροζάριο, κατασκευάζονταν από απλό μέταλλο ή άλλο πολύτιμο υλικό και έφεραν πρίγκιπες και Θεία πρόσωπα (Χριστό, Παναγία και Αγίους). Εκτός από τους κληρικούς τα *medaglie benedette* τα λάμβαναν κοσμικοί για ευλογία. Ιδιαίτερα, όσων κοσμικών τα μετάλλια ήταν κατασκευασμένα από πολύτιμο υλικό είχαν το προνόμιο να μεταβούν στον πάπα και να λάβουν από αυτόν άφεση αμαρτιών. Επίσης, οι ανώτεροι κληρικοί έδιναν ως ευλογία τα *medaglie benedette* σε επισκέψεις τους σε ευαγή ιδρύματα (νοσοκομεία, ορφανοτροφεία), τα οποία όμως ήταν κατασκευασμένα από ευτελές υλικό. Βλ. Romano G. (επιμ.), *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni*, v. XLIII, Venezia 1847, σελ. 69-73.

⁶⁸² Ειδικότερα, το Ospedale dei Medicanti ήταν το νοσοκομείο των επαιτών, το Ospedale degli Incurabili των Ανιάτων, το Ospedale della Pietá του Ελέους, ευαγής οίκος των Citelle/Zitelle στην Giudeca ήταν για τις γεροντοκόρες, η Fraternità dei poveri vergognosi ήταν Αδελφότητα για την περίθαλψη φτωχών ευγενών, η Fraternità di presonieri ήταν Αδελφότητα για τους φυλακισμένους, της Santa Maria Formosa Αδελφότητα για την απελευθέρωση αιχμαλώτων. Γενικότερα για τα νοσοκομεία της πόλης βλ. Σταυρουλάκης, *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνης*, σελ. 233-307, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

κτήματά του στην περιοχή του Tembelle. Ακόμη, στον αδελφό του Bonaventura, ο οποίος ήταν λατίνος κληρικός, άφησε 20 δουκάτα, με σκοπό να προσεύχεται για αυτόν και για τους κεκοιμημένους συγγενείς τους. Τέλος, στην αδελφή του Helena κληροδότησε 60 δουκάτα για το υπόλοιπο της ζωής της, καθώς επίσης και το χρηματικό ποσό από την κληρονομιά που άφησε ο θείος τους Hieronimo Sarandaftero.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σημείωση του Benedetto ότι είχε λάβει από το δημόσιο ταμείο του Rovigo ένα οφίκιο το οποίο του αναγνωρίστηκε από το *Maggior Consiglio* της Βενετίας. Έπειτα, στις 12 Απριλίου 1602 έλαβε από το *Consiglio dei Dieci* το δικαίωμα να κληρονομείται το οφίκιο αυτό είτε σε δύο του κόρες είτε σε δύο υιούς του. Έτσι, όρισε αυτό να περάσει στην κόρη του Anzola και στον υιό της Mathietto. Εάν, όμως, πέθαιναν τα δύο αυτά πρόσωπα, το οφίκιο ήθελε να μεταβιβασθεί στην κόρη του Elena ή στην εγγονή του Mariettina (κόρη της αποθανούσης Marieta Rimondo). Τέλος, το οφίκιο έπρεπε να μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά σε δύο μόνο πρόσωπα ούτως ώστε να μην χαθεί.

Άσβηστη παρέμεινε η ελπίδα του Benedetto για τη σωτηρία των αδελφών, που αιχμαλωτίστηκαν κατά την κατάληψη της Λευκωσίας το 1570. Μετά από σαράντα χρόνια, η μνήμη τους παρέμεινε ανεξίτηλη στη σκέψη του Benedetto, που ευελπιστούσε ότι βρίσκονταν ακόμη εν ζωή. Για αυτό το λόγο, ζήτησε από τους επιτρόπους της διαθήκης του να φροντίσουν, εάν αυτοί εμφανιστούν στην Βενετία και δεν έχουν αλλαξοπιστήσει, να τους χορηγηθεί η διαχείριση ενός ποσού 4.000 δουκάτων, το οποίο θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τόσο οι ίδιοι όσο και τα παιδιά τους. Επιπλέον, αυτοί θα μπορούσαν να λάβουν το ποσοστό που τους αναλογούσε από την κληρονομιά που τους άφησε ο θείος τους Francesco Sarandaftero. Ο τελευταίος με καταγωγή από την Κύπρο είχε αποκτήσει σημαντική περιουσία, όπως φαίνεται από τα ποσά που κληροδότησε στα συγγενικά και στα φιλικά του πρόσωπα. Αυτό εξάγεται από τη συμβολαιογραφική πράξη της 1^{ης} Μαρτίου 1583, όπου παρουσιάστηκαν ενώπιον του βενετού νοτάριου Doglioni διάφορα άτομα, για να λάβουν το ποσό που τους αναλογούσε, σύμφωνα με τις παρακαταθήκες του Sarandaftero. Το ποσό αυτό ανερχόταν σε 6.543 δουκάτα και ο διαθέτης το χώρισε σε διάφορα μέρη. Από το ποσό αυτό, το ένα τρίτο θα το λάμβανε ο Benedetto Flangini, που αντιστοιχούσε σε 2.181 δουκάτα. Τα υπόλοιπα χρήματα θα διαμοιράζονταν σε άλλα οικεία πρόσωπα του Sarandaftero. Από τη συμβολαιογραφική αυτή πράξη παρατηρείται ότι όλα τα πρόσωπα που σημειώνονται είναι κυπριακής καταγωγής και γόννοι γνωστών οικογενειών του κυπριακού βασιλείου, που ανήκαν κυρίως στην αστική τάξη. Παράλληλα, από αυτές τις συμβολαιογραφικές πράξεις

διαφαίνονται οι σχέσεις και οι στενοί δεσμοί που αναπτύχθηκαν μεταξύ των κυπρίων προσφύγων στο νέο τους κοινωνικό περιβάλλον⁶⁸³.

Ακόμη, ότι απόμεινε από την κινητή και ακίνητη περιουσία του, ο Benedetto το χώρισε σε τρία μέρη: το πρώτο θα ανήκε στην αγαπημένη του κόρη Anzola, το δεύτερο μέρος στον εγγονό του Mathietto (υιός της Anzola), στην Helena και στους υιούς της και το τρίτο και τελευταίο μέρος στην εγγονή του Mariettina (κόρη της Marieta Rimondo).

Όσον αφορά, το μερίδιό που κατείχε ο Benedetto από την περιοχή του Tembelle και που ανερχόταν σε τριάντα τρία αγροτεμάχια, τα κληροδότησε στον καθεδρικό του San Antonio στην Πάδοβα και στα ευαγή ιδρύματα της Βενετίας, όπως τα σημείωσε στην αρχή της διαθήκης του. Τα αγροτεμάχια αυτά πέρασαν στην κατοχή του ως κληρονομιά από τον αποβιώσαντα Agostin Niasio από την Πάδοβα⁶⁸⁴.

Ο Benedetto δεν αρκέστηκε σε μία μόνο διαθήκη, αλλά προχώρησε σε διάφορες συμπληρώσεις (κωδίκελλο/*codicillo*) ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Έτσι, ένα χρόνο αργότερα (25 Μαρτίου 1611) κάλεσε τον ίδιο νοτάριο, για να συμπληρώσει στην προηγούμενη του διαθήκη. Συγκεκριμένα, εξουσιοδοτούσε τους επιτρόπους του να παραχωρούν κάθε χρόνο 25 δουκάτα στον εφημέριο του ναού του San Vido, για να ψάλλει αρκετές προσευχές την εβδομάδα για τη σωτηρία της ψυχής τόσο του ιδίου όσο και των συγγενικών του προσώπων. Το ίδιο επιθυμούσε και από τους εφημέριους του ναού του San Cosmà e Damiano, εκεί όπου θα βρισκόταν ενταφιασμένο το σώμα του. Επίσης, από 20 δουκάτα άφησε στους κατηχούμενους και στους άπορους της πόλης.

Επιπλέον, ακόμα μία συμπληρωματική διαθήκη παρέδωσε ο Benedetto την 1^η Νοεμβρίου 1614 στον ίδιο νοτάριο, που τον επισκέφτηκε στο σπίτι του στην ενορία του San

⁶⁸³ Στην συμβολαιογραφική αυτή πράξη παρατίθεται ένας αναλυτικός κατάλογος των εξόδων και των τελικών χρημάτων που έλαβαν οι κληρονόμοι. Το συνολικό ποσό ανερχόταν σε 6.543 δουκάτα και τη διαχείριση και τη διανομή των χρημάτων ανέλαβαν οι Marco Balbiani και Benedetto Ziblethi. Οι τελευταίοι, χρειάστηκε να αφαιρέσουν από το αρχικό ποσό περίπου 300 δουκάτα για τα έξοδα που πραγματοποίησαν. Το υπολειπόμενο ποσό χωρίστηκε αρχικά σε τρία μέρη και από αυτά θα λάμβαναν οι κάτωθι τα εξής: ένα τρίτο ο Benedetto Flangini, ένα τρίτο ο Zuanne Galata στο όνομα του Mattio Agarito (αυτός διαχειριζόταν την περιουσία των ανιψιών του Filarete και Agnese στους οποίους ανήκε το μερίδιο αυτό). Τα δυο ανίψια του Mattio ήταν παιδιά της αδελφής του Caterina Agarito και του Galeazzo Filarete. Η Caterina βρισκόταν αιχμάλωτη στους Οθωμανούς και ο σύζυγός της είχε αποβιώσει. Το τελευταίο ένα τρίτο ο διαθέτης το χώρισε σε έξι μέρη από τα οποία: το 1/6 θα έπαιρνε ο Zuan Maria Lion da Nicosia, πατέρας της Giustiniana, και τη διαχείρισή του ανέλαβε ο Francesco Soderino, το 1/6 ο Simon de Florio πληρεξούσιος της Margarita Muxia και σύζυγός της από τον πρώτο της γάμο ο Bernardin Curasser. Τα υπόλοιπα 4/6 θα διαμοιράζονταν σε διάφορα άλλα πρόσωπα. Βλ. A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4861, φφ. 40r-43v.

⁶⁸⁴ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 343, αρ. 115. Για τη βασιλική του San Antonio στην Πάδοβα βλ. Cavagna Sangiuliani A., *La basilica di Sant'Antonio di Padova et i principali monumenti ch'essa racchiude*, Padova 1852' Pertoldi L., *La cappella dell'arca di Sant'Antonio nella basilica di Padova. Marmi antichi, storia e restauro*, Padova 2011.

Vido και Modesto. Τον κωδিকেλλο αυτό τον είχε συντάξει στις 10 Φεβρουαρίου 1613 εξαιτίας μιας ασθένειας που τον καθήλωσε στο κρεβάτι και φοβούμενος για τη ζωή του προχώρησε στη σύνταξή του. Στη διαθήκη αυτή είναι εμφανής η αγωνία του για το μεταθανάτιο ταξίδι, καθώς ζητά από τους εφημέριους του ναού του San Antonio στην Πάδοβα να τελούν αρκετές λειτουργίες κάθε εβδομάδα για αυτόν και για τους κεκοιμημένους συγγενείς του. Μία ιδιαίτερα σημαντική πληροφορία που αντλείται από τον παρόντα κωδিকেλλο είναι η σημείωση που παραθέτει ο Benedetto σχετικά με την τύχη ορισμένων ευγενών Κυπρίων, τις οποίες όμως δεν κατονομάζει. Χαρακτηριστικά, αναφέρει ότι στην ενορία του San Martino βρισκόνταν εγκατεστημένες σε μία οικία οι «rovere gentildonne cipriotte» στις οποίες κληροδότησε 25 δουκάτα για την επιβίωσή τους. Η πληροφορία αυτή καταδεικνύει τη δεινή κατάσταση που βρέθηκαν μετά τον πόλεμο όλοι οι πρόσφυγες ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης. Στο νέο κοινωνικό περιβάλλον που βρέθηκαν οι πρόσφυγες ήταν αναμενόμενο να έρθουν σε επαφή με τους συγγενείς τους ή με τους συμπατριώτες τους και να στριμωχτούν όλοι κάτω από την ίδια στέγη, για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Εντύπωση, όμως, προκαλεί ότι μετά από σαράντα τέσσερα χρόνια αυτές οι γυναίκες, οι οποίες ήταν ευγενικής καταγωγής, δεν κατάφεραν να ορθοποδήσουν και ζούσαν μέσα στη φτώχεια όλες μαζί σε ένα σπίτι. Τέλος, ο κωδিকেλλος αυτός αποτέλεσε την τελευταία διαθήκη του Benedetto, αφού απεβίωσε στις 27 Νοεμβρίου 1614⁶⁸⁵.

Η διαθήκη του είναι ιδιαίτερα σημαντική και κατατοπιστική για την οικογενειακή και οικονομική του κατάσταση. Ο Benedetto Flangini εγκαταστάθηκε πρόσφυγας στη βενετική μητρόπολη και κατάφερε να ενταχθεί και να ανελιχθεί στην τοπική κοινωνία. Σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και εξάσκησε το επάγγελμα του ιατρού στη Βενετία με μεγάλη επιτυχία. Ο γάμος του με τη βενετή *cittadina* Cesana και η αφοσίωσή του στο λατινικό δόγμα τον ελευθέρωσαν από τους κοινωνικούς φραγμούς και τον ενέταξαν στην τοπική κοινωνία ως αναπόσπαστο κομμάτι της. Ιδιοποιήθηκε τις συνήθειες των Βενετών τόσο σε θρησκευτικό όσο και σε κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο. Η απόκτηση από μέρος του σημαντικής περιουσίας τόσο στη Βενετία όσο και στη βενετική ενδοχώρα τού έδωσαν τη δυνατότητα να αισθάνεται και να ενεργεί σαν βενετός πολίτης.

Η κυπριακή του ταυτότητα αποκαλύπτεται μόνο σε δύο σημεία της διαθήκης του. Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην πλειονότητα των διαθηκών παρατίθεται μετά το όνομα του διαθέτη και η καταγωγή του, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει στις διαθήκες των κυπρίων

⁶⁸⁵ A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 345 (codicillo αρ. 4), φφ. 5v-10v.

προσφύγων (da/di Cipro), με αποτέλεσμα να γίνεται γνωστό στους ερευνητές η καταγωγή τους. Ωστόσο, στην περίπτωση του Benedetto δεν αναγράφεται πουθενά η κυπριακή καταγωγή του. Από το πολυσέλιδο έγγραφο, η αναφορά για τη μακρινή του πατρίδα σημειώνεται, μόνο όταν ενθυμείτο τους χαμένους αδελφούς του που έπεσαν αιχμάλωτοι στα χέρια των Οθωμανών το 1570-71. Επίσης, η δεύτερη μνεία γίνεται, όταν παραχώρησε χρηματική εισφορά στις «provere gentildonne cipriotte», που ζούσαν όλες μαζί σε μια οικία στην ενορία του San Martino. Γενικότερα, ο Benedetto δεν ανέπτυξε ιδιαίτερες σχέσεις με το ελληνικό στοιχείο της πόλης και ούτε με την ελληνική Αδελφότητα. Δεν εγγράφηκε ως μέλος της και ούτε ασχολήθηκε με τα κοινά της. Επίσης, στη διαθήκη του δεν ανέφερε άλλα συγγενικά του πρόσωπα, εκτός από αυτά της οικογένειάς του, γεγονός που προκαλεί κάποιες απορίες⁶⁸⁶. Τελικά, ο Benedetto Flangini ενταφιάστηκε στη μονή του San Cosmà e Damiano στην Giudecca, εκεί που βρισκόταν μοναχή η κόρη του Marina⁶⁸⁷.

Ένας ακόμη κλάδος της οικογένειας Flangini που εγκαταστάθηκε στη βενετική μητρόπολη, εκτός από την οικογένεια του Benedetto, ήταν του Vincenzo Flangini. Ο τελευταίος, θείος του Benedetto, εγκαταστάθηκε στη Βενετία μετά τον πόλεμο με τις τρεις του θυγατέρες, Angela, Agnesina και Maria⁶⁸⁸. Οι πρώτες δύο νυμφεύθηκαν τους κυπριακής καταγωγής Vincenzo και Francesco Negroponte, ενώ η τελευταία έλαβε για σύζυγό της τον Κερκυραίο Apostolo Avloniti. Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στην οικογένεια της Maria, αφού υπήρξε η μητέρα του επιφανούς και μεγάλου ευεργέτη της ελληνικής Αδελφότητας, Tommaso Flangini (Θωμά Φλαγγίνη). Με τα μέχρι σήμερα ερευνητικά δεδομένα υποστηριζόταν ότι ο προαναφερθείς ιατρός Benedetto Flangini και η Maria ήταν αδέρφια. Ωστόσο, όπως αποδεικνύεται, τα δύο αυτά πρόσωπα ήταν πρώτα ξαδέρφια, αφού πατέρας του Benedetto ήταν ο Emanuel και πατέρας της Maria ο Vincenzo. Επίσης, οι δύο αυτοί άνδρες (Emanuel και Vincenzo) ήταν αδέρφια και πατέρα τους ήταν ο Benedetto Flangini.

Στην πόλη των δόγηδων, η Maria Flangini έλαβε ως δεύτερο σύζυγό της τον Κερκυραίο Apostolo του ιερέα Tomaso Avloniti (Αυλωνίτη). Η πληροφορία για τον πρώτο γάμο της Maria παρέμενε άγνωστη μέχρι σήμερα. Εντούτοις, σε συμβολαιογραφική πράξη

⁶⁸⁶ Ο γνωστός ευεργέτης της ελληνικής Αδελφότητας Tomaso Flangini, υιός της Maria Flangini (πρώτης εξαδέλφης του Benedetto Flangini), μιλά με ιδιαίτερη αγάπη και ευγνωμοσύνη στη διαθήκη του για τον θείο του Benedetto, ο οποίος τον ευεργέτησε. Είναι περιεργο το γεγονός ότι ο Benedetto δεν αναφέρεται στον Tomaso στη διαθήκη του και ούτε του κληροδοτεί κάτι από τα περιουσιακά του στοιχεία.

⁶⁸⁷ A.S.V., *Miscellanea Codici*, Storia Veneta (Cittadinanze Tassini), reg. 9, φφ. 884-885.

⁶⁸⁸ Από αίτηση της Maria, κόρης του Vincenzo, το 1584 μας γνωστοποιείται ότι εκτός από τις δύο της αδελφές είχε και ένα αδελφό τον Fabritio, όπου είχε λάβει μέρος στην άμυνα της Λευκωσίας. Βλ. A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 91, χ.α. (17 Απρίλη 1584).

στην οποία έλαβε μέρος η Maria, στις 26 Απριλίου 1573, σημειώνεται ότι ο πατέρας της Vincenzo βρισκόταν ακόμη εν ζωή, ενώ ο σύζυγός της Gabriel Sciro από τη Λευκωσία είχε αποβιώσει («*donna Maria figliola domini Vincentii Flangi Ciprii et relicta quondam domino Gabrielis Sciro Ciprii de Nicosia*»)⁶⁸⁹. Συνεπώς, καταδεικνύεται ότι ο γάμος της με τον Apostolo Avloniti έγινε μεταξύ των ετών 1573 και 1578, γιατί τότε γεννήθηκε ο υιός τους Tommaso Flangini (1578-1648).

Όσον αφορά την οικογένεια Avloniti, αυτή συγκαταλέγεται στο αρχοντολόγιο της Κέρκυρας. Η οικογένεια του Apostolo μετοίκησε μόνιμα στη Βενετία το 1551, όταν ο πατέρας του, ο ιερέας Tomaso Avloniti, εκλέχθηκε εφημέριος του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων το 1551, οπού και παρέμεινε εφημέριος του ναού μέχρι το 1557. Ο πατήρ Tomaso είχε ήδη εγκατασταθεί στη Βενετία από το 1547 και εντοπίζεται για πρώτη φορά ως μέλος της ελληνικής Αδελφότητας στις 2 Οκτωβρίου 1547. Ενεργό μέλος της παρέμεινε μέχρι το 1563. Ο υιός του, ο Apostolo Avloniti, εγγράφει μέλος της Αδελφότητας το 1563 και κατάφερε να εκλεγεί δύο φορές αντιπρόσωπος της κερκυραϊκής πατρίδας (1578 και 1580) και για μία φορά έλαβε μία εκ των δώδεκα θέσεων των *decani* της *Banca* (1581)⁶⁹⁰.

Στη Βενετία, ο Apostolo ασχολήθηκε με το εμπόριο αναπτύσσοντας σημαντικές δραστηριότητες με την Κύπρο και τη Συρία. Συνεργάστηκε τόσο με κύπριους εμπόρους, όπως ήταν ο Vincenzo Negroponte (σύζυγο της Angela, αδελφής της Maria) και κάποια μέλη της οικογένειας Soderini, όσο και με βενετούς, όπως ήταν ο Zuan Andrea Trevizan. Όμως, κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του με προορισμό την Κύπρο ο Apostolo έχασε τη ζωή του (1581), αφήνοντας σε δεινή οικονομική κατάσταση την οικογένειά του⁶⁹¹. Η άσχημη οικονομική κατάσταση της χήρας Maria Flangini επιβεβαιώνεται από την ίδια το 1584, όταν αιτείται οικονομική βοήθεια με επιστολή της προς τη βενετική διοίκηση (17 Απρίλη 1584). Από τα γραφόμενα της, η «*rovera Maria Flangini*» γνωστοποιεί την άσχημη οικονομική της θέση, την απώλεια των περιουσιακών της στοιχείων, την οικογενειακή της κατάσταση αφού βρίσκεται χήρα στη Βενετία κ.ά. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός που αναφέρει στην αίτησή της ότι ο δεύτερος της σύζυγος Apostolo κατά την περίοδο της πολιορκίας της Αμμοχώστου προσέφερε βοήθεια στους πολιορκημένους με το πλοίο *Cornera* («*patron della nave Cornera*»). Η

⁶⁸⁹ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4849, φ. 34r-v.

⁶⁹⁰ Βελούδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων*, σελ. 180· Καραθανάσης, *Φλαγγίνειος Σχολή*, σελ. 35-36· Μαλτζέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 27-29· Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 136-138, 152-156.

⁶⁹¹ Σύμφωνα με τα λεγόμενα του υιού του, του Tommaso Flangini, ο πατέρας του ήταν φτωχός και δεν του άφησε κάποια κληρονομιά, παρόλο που η οικογένεια Avloniti συγκαταλεγόταν στις αρχοντικές οικογένειες της Κέρκυρας. Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 16· Κορρέ Κ., “Per una biografia di Tommaso Flangini”, *Collegio Flangini-350 anni*, Atene-Venezia 2016, σελ. 291-292.

βενετική διοίκηση αναγνωρίζοντας την προσφορά του αποθανόντος συζύγου της χορήγησε στη Maria ένα δουκάτο το μήνα (30 Ιουνίου 1584)⁶⁹².

Από τον γάμο της Maria Flangini και του Apostolo Avloniti προήλθε ο Tommaso Flangini. Όπως ο τελευταίος σημειώνει σε μία από τις διαθήκες του, προτίμησε να κρατήσει το επώνυμο της μητέρας του και όχι του πατέρα του. Αυτό αποτελεί σπάνιο φαινόμενο, γιατί στην πλειονότητά τους τα παιδιά υιοθετούν το επώνυμο του πατέρα, όπως συνηθίζεται μέχρι και σήμερα. Παρόλο που έλαβε το όνομα του παππού του (Tomaso Avloniti), η προτίμηση του επωνύμου Flangini πιθανόν να δικαιολογείται από το γεγονός ότι δεν γνώρισε τον πατέρα του που απεβίωσε το 1581. Τότε ο Tommaso, που βρισκόταν σε πολύ μικρή ηλικία, μόλις τριών ετών, ανατράφηκε από την μητέρα του, στην οποία έτρεφε ιδιαίτερη αγάπη. Επιπλέον, ένας ακόμη λόγος που πιθανόν να ενίσχυσε την απόφασή του να κρατήσει το επώνυμο Flangini, ήταν οι συγγενικοί δεσμοί που είχε με τον γνωστό στην τοπική κοινωνία ιατρό Benedetto Flangini, ο οποίος ήταν θείος του. Ο Benedetto ήταν πρώτος εξάδελφος της μητέρας του και για αυτόν ο Tommaso σημειώνει στην πρώτη του διαθήκη (1611) ότι του οφείλε αρκετά και ότι τον είχε ευεργετήσει⁶⁹³.

Ιδιαίτερα στοιχεία για την οικογενειακή κατάσταση της Maria και του Apostolo δεν είναι γνωστά και τα περισσότερα αντλούνται κυρίως από τις διαθήκες της Maria και του υιού της Tommaso. Με την φυγή της από την Κύπρο και το θάνατο του συζύγου της, η Maria Flangini βρέθηκε στη Βενετία σε δεινή οικονομική θέση, όπως διαπιστώνεται από αίτησή της προς τις βενετικές αρχές για οικονομική βοήθεια.

Η Maria, όπως διαπιστώνεται από τη διαθήκη της που συνέταξε το 1615, κατοικούσε μαζί με τον υιό της στην κεντρικότερη συνοικία της πόλης (San Marco), στην ενορία του San Moisè και όχι στις φτωχές γειτονίες του Castello, εκεί που βρισκόταν συγκεντρωμένο το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού στοιχείου. Αυτό οφείλεται από το γεγονός ότι ο υιός της Tommaso είχε ήδη αποκτήσει σημαντική περιουσία τόσο από τις νομικές όσο και από τις εμπορικές του ασχολίες. Έτσι, στις 16 Οκτωβρίου 1615, η Maria Flangini κάλεσε στο σπίτι της τον συμβολαιογράφο Zuanne Draghi, για να του εκφράσει τις τελευταίες της επιθυμίες, γιατί όπως αναφέρει η ίδια βρισκόταν στο κρεβάτι ασθενής στο σώμα και όχι στο μυαλό. Η παραμικρή επιδείνωση της υγείας ενός προσώπου το ανάγκαζε να συντάξει τη διαθήκη του

⁶⁹² A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 91, γ.α. (17 Απρίλη 1584) A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 55 (1584), φ. 81v-82r. (βλ. παραρ. εγγ. 2-3)

⁶⁹³ Για την πρώτη διαθήκη του Tommaso Flangini βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 15-20.

και όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Maria είχε τα λογικά της και ασθενούσε μόνο το σώμα. Νομικά η πληροφορία αυτή ήταν αρκετά σημαντική, για να είναι έγκυρη η διαθήκη.

Ως επίτροπο της διαθήκης της η Maria όρισε τον υιό της Tommaso, στον οποίο αναφέρεται με ιδιαίτερη αγάπη και τρυφερότητα. Όσον αφορά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις της Maria, από τα συμφραζόμενα της συμπεραίνεται ότι ακολουθούσε το ορθόδοξο δόγμα και όχι το λατινικό, όπως σημειώνουν παλαιότεροι ερευνητές και αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι ζητά από τους εφημέριους του Αγίου Γεωργίου να τελέσουν ένα αριθμό από λειτουργίες προς ανάπαυση της ψυχής της κληροδοτώντας τους 5 ή 10 δουκάτα στον καθένα. Επίσης, εκφράζει την επιθυμία να ενταφιασθεί εντός του ναού, εκεί όπου βρισκόταν θαμμένη η νύφη της Pavana (Παγόνα, πρώτη σύζυγος του υιού της), παραχωρώντας 50 δουκάτα για το σκοπό αυτό, καθώς επίσης και άλλα 20 δουκάτα στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρο.

Εκτός από τη μέριμνα για τη σωτηρία της ψυχής της η Maria φρόντισε και το υπηρετικό προσωπικό που είχε στη διάθεσή της. Οι διαθέτες κυρίως με οικονομική επιφάνεια δεν λησμονούσαν τα πρόσωπα που τους παρείχαν τις υπηρεσίες τους. Έτσι, η διαθέτρια παραχώρησε 20 δουκάτα στην πιστή της οικονόμο Maria, που την φρόντιζε όλα αυτά τα χρόνια, καθώς επίσης δύο βαρέλια κρασί και δυο *stara* (μονάδα μέτρησης) αλεύρι για το υπόλοιπο της ζωής της. Στην μικρότερη ηλικιακά υπηρέτρια παραχώρησε 20 δουκάτα και ρουχισμό, ενώ 5 δουκάτα στον υπηρέτη της Zorzi με την προϋπόθεση ότι θα τα λάμβανε μόνο, εάν δεν παρενοχλούσε τον μάγειρα. Τέλος, από τα συγγενικά της πρόσωπα σημείωσε μόνο την αδελφή της Agnesina και την κόρη της στις οποίες κληροδότησε από 5 δουκάτα⁶⁹⁴. Εν τέλει, η Maria Flangini απεβίωσε στις 6 Νοεμβρίου 1615 σε ηλικία εξήντα έξι ετών και αιτία θανάτου της αποτέλεσε ο πυρετός που την ταλαιπωρούσε για είκοσι τρεις ημέρες («Adi 6 detto (Novembris 1615). La signora Maria Flangini d'anni 66 da febre già giorni 23, visita del eccellentissimo Fiacanza. Licentiata»)⁶⁹⁵.

Όσον αφορά τον υιό της, τον Tommaso Flangini (εικ. 11), αυτός αναδείχθηκε σε μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της ελληνικής παροικίας στη Βενετία και αποτέλεσε το πρότυπο του μεγαλύτερου ευεργέτη της ελληνικής διασποράς κατά τον 17^ο αιώνα. Ο Tommaso γεννήθηκε το 1578 και μαθήτευσε κοντά στον Μάξιμο Μαργούνιο, που εκείνη την περίοδο βρισκόταν στη Βενετία (1585-1602) και παρέδιδε μαθήματα ελληνικής και λατινικής

⁶⁹⁴ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 334, αρ. 81, φ. 208r-v' Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 74-76.

⁶⁹⁵ Η πράξη θανάτου της Maria εντοπίστηκε στο νεκρολόγιο του ναού του San Moisè. Βλ. A.S.C.P., *Parrocchia di San Moise, Libri dei Morti*, reg. 3 (1612-1617), φ. 28v.

γλώσσας. Έπειτα, ο Tommaso φοίτησε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και έλαβε τον τίτλο των δύο δικαίων (αστικού και κανονικού). Κατά τη διάρκεια της δικηγορικής του σταδιοδρομίας, συνδέθηκε με βενετούς πατρικούς, όπως ήταν ο Girolamo Trevisan (βάιλος στην Κωνσταντινούπολη το 1639-40), ο Carlo Belegno (φιλόσοφος και ρήτορας, *Procuratore di San Marco* το 1649), ο Lorenzo Marcello (υπήρξε επικεφαλής του *Consiglio di Dieci*) κ.ά. Ιδιαίτερα, τα τρία αυτά πρόσωπα, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει στις διαθήκες του, τον ευεργέτησαν και τους όφειλε τεράστια ευγνωμοσύνη⁶⁹⁶.

Με το πέρας των σπουδών του, κατάφερε σε σύντομο χρονικό διάστημα να προσληφθεί αρχικά ως άμισθος δικηγόρος στην υπηρεσία των *Procuratori all'Armar* (1609). Μετά από εννέα χρόνια δικηγορίας εκεί οι *Procuratori* έκαναν αποδεκτή την αίτησή του για έμμισθη υπηρεσία, όπως ήταν οι υπόλοιποι *Avocati Fiscali* και το ποσό ορίστηκε στα 10 δουκάτα μηνιαίως. Έπειτα, μετατέθηκε στους *Magistrado del Sale*, όπου εκεί υπηρέτησε για είκοσι πέντε χρόνια. Το επάγγελμα του δικηγόρου το εξάσκησε σχεδόν πενήντα χρόνια με ευσυνειδησία και σύνεση, όπως σημείωσε ο ίδιος σε μια από τις διαθήκες του, υπηρετώντας τη Γαλινοτάτη με πίστη και φροντίζοντας πάντα το δημόσιο συμφέρον. Το κύρος, οι νομικές και οι ρητορικές ικανότητες του Flangini δεν εκθειάζονται μόνο από τους βενετούς αξιωματούχους, αλλά και από τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Αθανάσιο Βαλλεριανό. Συγκεκριμένα, με επιστολή του το 1646, ο Βαλλεριανός ζητούσε από τον Tommaso να μεσολαβήσει στις βενετικές αρχές με την ευγλωττία που τον διακατείχε και που ξεπερνούσε τους αρχαίους αθηναίους ρήτορες, να τον συνδράμουν ώστε να επιστρέψει στη Βενετία από την πολιορκούμενη από τους Οθωμανούς Κρήτη (1645-1669)⁶⁹⁷.

Ο Tommaso, εκτός από τη δικηγορία ασχολήθηκε με εμπορικές δραστηριότητες και συνεργαζόταν στενά με τον πρώτο του εξάδελφο Francesco Negrofonte, αποστέλλοντας υφάσματα και άλλα προϊόντα στην Κύπρο. Ο Tommaso αναφέρει συχνά τον Francesco στις διαθήκες που κατά καιρούς συνέταξε κληροδοτώντας του ως ένδειξη της αγάπης του διάφορα προσωπικά του αντικείμενα (λ.χ. το δακτυλίδι του και τα ενδύματά του) και χρηματικά ποσά. Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι οι σχέσεις των δύο ανδρών διαταράχθηκαν λίγα χρόνια πριν από

⁶⁹⁶ Για αυτούς τους τρεις πατρικούς ο Tommaso αναφέρεται στις διαθήκες του με μεγάλη αγάπη και ευγνωμοσύνη. Τον Girolamo Trevisan τον θεωρεί μέγα προστάτη του («gran patron») και του παραχωρεί το καλό του γραφείο (1611). Τον Lorenzo Marcello, τον θεωρεί αυθέντη και επίσης μεγάλο του ευεργέτη «mio signore et cusi gran benefattore» κληροδοτώντας του ένα τραπεζάκι με ψηφιδωτό διάκοσμο, το μελανοδοχείο του και τα αργυρά εξαρτήματά του (1614). Τέλος, για τον Carlo Belegno σημειώνει ότι ο «grandissimo signor» τον βοήθησε πολύ και του αφήνει τη μαρμάρινη κεφαλή του για να κοσμεί το γραφείο του (1644). Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 19-20, 22, 25.

⁶⁹⁷ Καραθανάσης, *Φλαγγίνιος Σχολή*, σελ. 37-38· ο ίδιος, *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 54-55· Korrè, “Biografia Tommaso Flangini”, σελ. 295-298.

τον θάνατο του Tommaso, πιθανόν λόγω εμπορικών διαφωνιών, γιατί στην τελευταία διαθήκη του ο Tommaso (1645) ανακάλεσε τα όσα κληροδοτούσε στον Francesco με τις προηγούμενες διαθήκες του. Ο Tommaso, εκτός από τις εμπορικές δραστηριότητες που ανέπτυξε με την Κύπρο, απέστειλε προϊόντα και στη Σμύρνη, πόλη με ιδιαίτερη εμπορική σημασία. Εκεί, μετέφερε υφάσματα μεγάλης αξίας και το 1614 σημείωσε στη διαθήκη του ότι ο Paulo Damiani, που παρελάμβανε τα υφάσματά του, του όφειλε 900 δουκάτα. Έτσι, ο Tommaso τόνιζε ότι, εάν απεβίωνε, οι επίτροποί του θα ήταν υπεύθυνοι να αναλάβουν την είσπραξη του ποσού αυτού από τον Damiani και όφειλαν να το παραδώσουν στην σύζυγό του⁶⁹⁸.

Οι γαμήλιες πρακτικές απάρτιζαν ένα κομμάτι των στρατηγικών κοινωνικής και οικονομικής ανόδου μεταξύ των εύπορων οικογενειών. Ιδιαίτερα, στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις της Βενετίας ο γάμος αποτελούσε πατρική βούληση και προϊόν «ανταλλαγής» μέσω της προικοδοσίας⁶⁹⁹. Τα πρότυπα αυτά δεν θα μπορούσαν να αποποιηθούν τα εύπορα μέλη της ελληνικής παροικίας, η οποία αποτελούσε ένα μικρόκοσμο της βενετικής κοινωνίας. Ιδιαίτερα, οι πλούσιοι έμποροι της παροικίας ακολουθούσαν αυτήν την πρακτική, γιατί θα τους ενίσχυε οικονομικά και θα ανέπτυξε ακόμη περισσότερο τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Έτσι, κατά το πρώτο μισό του 17^ο αιώνα το φαινόμενο αυτό παρατηρείται εντονότερο με το δεσμό του γάμου από οικογένειες με καταγωγή από την Κύπρο (όπως οι Gonemi, Flangini, Negroponte, Muscornio, Zimbleti, Giustinian) και το Ναύπλιο (όπως Manolessio, Londano κ.ά.), ενώ από το δεύτερο μισό από οικογένειες με καταγωγή από την Ήπειρο και την Κρήτη (π.χ. Κοθώνηδες-Σάρος, Κότζης-Καλλέργης, Χαλκιάπουλοι-Καφιάνης κ.ά)⁷⁰⁰.

Όσον αφορά την οικογενειακή του κατάσταση, ο Tommaso Flangini έλαβε αρχικά ως σύζυγό του μία από τις τέσσερις κόρες του πρωτοσπαθάρη της Βλαχίας Zotto Cigara (Ζότο Τσιγαρά), την Ravona (Παγώνα ή Πασολίνα). Ως προίκα έλαβε για τον γάμο του 5.030 δουκάτα και αλυκές στην Ίστρια. Ωστόσο, ο έγγαμος βίος τους δεν διήρκεσε πολύ, γιατί η Ravona απεβίωσε σε νεαρή ηλικία κατά την ώρα του τοκετού (11 Ιανουαρίου 1613 [m.v. 1612])⁷⁰¹.

⁶⁹⁸ Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 23, 60.

⁶⁹⁹ Outhwaite R. (επιμ.), *Marriage and Society: Studies in the Social History of Marriage*, London 1981· Cowan, *Marriage, Manners and Mobility*, σελ. 15· Bellavitis A., “La famiglia “cittadina” veneziana nel XVI secolo: Dote e successione. Le leggi e le fonti”, *SV* 30 (1995), σελ. 59-63· Grasby R., *Kinship and Capitalism. Marriage, Family and Business in the English-Speaking World, 1580-1740*, Cambridge 2001· Βλάμη Δ., «Γυναίκες, οικογένεια, κοινωνία της εμπορικής διασπορά, 18ος-19^{ος} αιώνας», *Τα Ιστορικά* 45 (2006), σελ. 265-267.

⁷⁰⁰ Κουτμάνης, *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710)*, σελ. 227, παραπ. 57.

⁷⁰¹ Για τη διαθήκη της Ravona Cigara βλ. A.E.I.B., *Ε'. Οικονομική Διαχείριση*, 1, Κ 9, 44v-45v (olim 23v-25v). Όσον αφορά τον γάμο του ζευγαριού οι περισσότεροι ερευνητές αναφέρουν ότι έλαβε χώρα το 1599. Ωστόσο, είναι πιο πιθανή η επισήμανση του Μέρτζιου ότι ο γάμος έγινε το 1611 και αυτό εξάγεται από το γεγονός ότι η

Μετά την παρέλευση μερικών ετών, ο Tommaso προχώρησε στη σύναψη δεύτερου γάμου (1616), αυτή τη φορά με την Κύπρια Maria Gonemi, κόρη του γνωστού μεγαλέμπορα υφασμάτων Bernardo Gonemi, με την οποία απέκτησαν μία κόρη, την Marietta (1623-1661)⁷⁰².

Από το δεύτερο του γάμο ο Tommaso πήρε ως προίκα 6.000 δουκάτα και η συμφωνία μεταξύ των δύο οικογενειών έμοιαζε με στείρα εμπορική συναλλαγή, αφού σημειώθηκαν επακριβώς οι μέθοδοι αποπληρωμής του κεφαλαίου και των τόκων σε περίπτωση καθυστέρησης της καταβολής της προίκας. Μέσω του γάμου του ο Tommaso κατάφερε να αναπτύξει περισσότερο τις εμπορικές του δραστηριότητες, συνεργαζόμενος με τους αδελφούς της συζύγου του, Zuanne, Demetrio και Nicolò Gonemi⁷⁰³. Οι δεσμοί που αναπτύχθηκαν μεταξύ του Tommaso και της οικογένειας Gonemi ήταν ιδιαίτερα στενοί και για αυτό το λόγο στην τελευταία του διαθήκη (1644) όρισε τον Nicolò Gonemi ως τον καταλληλότερο, για να τηρεί το βιβλίο εσόδων και εξόδων της περιουσίας του παραχωρώντας του ετήσιο μισθό 120 δουκάτα. Επίσης, στην αγαπημένη του πεθερά, Catterina Gonemi, της κληροδότησε 30 δουκάτα ετησίως θέλοντας έτσι να της εκφράσει την ευγνωμοσύνη του. Εκτός από τις παρακαταθήκες που άφησε στις διαθήκες του ο Tommaso συνεισέφερε οικονομικά την οικογένεια Gonemi, όταν υπήρχε ανάγκη, όπως χαρακτηριστικά συνέβη κατά τη σύναψη γάμου της Eleni Gonemi με τον κυπριακής καταγωγής Filippo Zimbleti. Εξαιτίας της μεγάλης προίκας που έπρεπε να παραδώσει ο πατέρας της νύφης (Pietro Gonemi) δανείστηκε ένα ποσό από τον Tommaso Flangini, με αποτέλεσμα να γίνει χρεώστης του, υποθηκεύοντας στη βενετική ενδοχώρα την ακίνητη περιουσία του. Η συνήθης αυτή τακτική είχε ως αποτέλεσμα την ανακύκλωση του πλούτου μεταξύ των οικογενειών. Σχετικά με το παραπάνω δάνειο ο Tommaso σημείωσε στη διαθήκη (1644) του ότι δεν επιθυμούσε να ασκηθεί καμία πίεση από τους επιτρόπους του στην οικογένεια Gonemi για την αποπληρωμή του⁷⁰⁴.

Ravona πέθανε το 1613 σε ηλικία εικοσιτεσσάρων ετών. Εάν ο γάμος του ζευγαριού έγινε το 1599 τότε η Ravona θα ήταν δέκα ή έντεκα ετών. Βλ. Καραθανάσης, *Φλαγγίνιος Σχολή*, σελ. 39 και παραπ. 4.

⁷⁰² Ο Bernardo Gonemi κατέληξε πρόσφυγας στη Βενετία μετά τον πόλεμο του 1570-71. Είχε αποκτήσει έξι παιδιά τους: Zuanne, Demetrio, Achille, Marco, Nicoletto (ή Nicolò) και Maria. Ο Bernardo διετέλεσε πρόεδρος της ελληνικής Αδελφότητας το 1606 και υπήρξε μέλος της από το 1579 έως το 1614. Από τα παιδιά του εγγεγραμμένα μέλη της Αδελφότητας εντοπίζονται οι εξής: Demetrio (1585-1625 και το 1614 εκλέχθηκε πρόεδρος Αδελφότητας), Zuanne (1606-1642), Marco (1613-1642), Nicolò (1617-1669), και Maria («Maria Goneme relicta del quondam eccellentissimo singor Tomaso Flangini per bona intrada adi 3 maggio 1650»). Βλ. Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώα μελών, Κ. 19, φφ. 50v (Demetrio), 245r-v (Zuanne), 125v (Marco), 136r-v (Nicolò), 326v (Maria).

⁷⁰³ Korrà, «Biografia Tommaso Flangini», σελ. 305, 310-311.

⁷⁰⁴ Στις 28 Φεβρουαρίου 1627 πραγματοποιήθηκε ο γάμος της Eleni Gonemi και του Filippo Zimbleti, από τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Θεοφάνη Ξενάκη. Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 35-36 Μανούσακας και

Ο Tommaso Flangini, από τις νομικές και τις εμπορικές του δραστηριότητες, καθώς επίσης και από τις προίκες που έλαβε από τους δύο του γάμους, κατάφερε να δημιουργήσει μια αξιόλογη περιουσία. Αυτό του έδωσε τη δυνατότητα να επενδύσει σε ακίνητα τόσο στην πόλη της Βενετίας όσο και στην ενδοχώρα, ακολουθώντας το παράδειγμα των βενετών πατρικίων. Τη στροφή των Βενετών από τις εμπορικές δραστηριότητες στη επένδυση των κεφαλαίων τους στη γη, ακολούθησαν αρκετοί εύποροι Έλληνες της πόλης, οι οποίοι προχώρησαν στην αγορά ακινήτων εντός και εκτός Βενετίας, καθώς επίσης και σε εκμισθώσεις φόρων, σε αγορές διαφόρων αξιωμάτων κτλ⁷⁰⁵. Συνεπώς, η διείσδυση των Ελλήνων στο βενετικό κοινωνικό περιβάλλον τούς έδωσε τη δυνατότητα να ενστερνιστούν το πρότυπο του εισοδηματία, που ασχολήθηκε με αστικό επάγγελμα, του παρείχε κοινωνική καταξίωση και παράλληλα τον διασφάλιζε από τις ατυχείς εκβάσεις του εμπορίου. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται ο Flangini, ο οποίος παρόλο που ασχολείται με τη δικηγορία και το εμπόριο, επένδυσε μεγάλα χρηματικά ποσά σε ακίνητα και στις δημόσιες τράπεζες της Βενετίας, όπως για παράδειγμα αγοράζοντας το 1611 εβδομήντα κτήματα στην περιοχή της villa del Grunello (2.000 δουκάτα), το 1626 απέκτησε μέσω δημόσιου πλειστηριασμού την οικία της βενετής Savina di Sacchi (2.500 δουκάτων), επένδυσε 4.000 δουκάτα στη νεοσύστατη δημόσια τράπεζα *Banco del giro* το 1619⁷⁰⁶, την ίδια χρονιά υπήρξε δανειστής του βενετού πατρικίου Venier (2.000 δουκάτα)⁷⁰⁷ κ.ά. Συνολικά ο Tommaso σύναψε περίπου

Σκουλάς, *Τα ληξιαρχικά βιβλία*, σελ. 161-162, αρ. 639· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 55-56.

⁷⁰⁵ Για παραδείγμα, ο Κύπριος Nicolò Gonemi, ο οποίος κατείχε το αξίωμα του λογιστή το μίσθωνε στον Dimitri Calogera έναντι 336 δουκάτων ετησίως. Επίσης, ο Ανδρέας Χαλικιόπουλος είχε αγοράσει έναντι 1.200 δουκάτων από την Franceschina Bazarò, οικήματα τα οποία ενοικίαζε για 57 δουκάτα το χρόνο. Παράλληλα, αγόρασε ένα δημόσιο αξίωμα (*la fiscalaria a Cinque Savi della Mercanzia*), το οποίο και παραχώρησε κληρονομικά στον υιό του. Βλ. Κουτμάνης, *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710)*, σελ. 160-161, αναφορά και σε άλλα παραδείγματα.

⁷⁰⁶ Η νεοσύστατη τράπεζα *Banco del giro* άνοιξε της πύλες της το 1619 καταφέροντας να αποκαταστήσει την πίστη των εμπόρων στον χρηματοπιστωτικό τομέα και είχε ως κύριο στόχο της ήταν να διαχειριστεί το κρατικό χρέος της Βενετίας. Παράλληλα, διασφάλιζε τα κεφάλαια όσων κατέθεταν χρήματα σε αυτήν από την υποτίμηση του νομίσματος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να οδηγήσει τους καταθέτες σε κερδοσκοπικές πρακτικές και να αποκαταστήσει τη νομισματική σταθερότητα της Βενετίας. Το όνομα *giro* που δόθηκε στην τράπεζα δήλωνε τη μεταφορά των καταθέσεων από τον έναν έμπορο στον άλλον, διευκολύνοντας τις συναλλαγές και προστατεύοντας τα κεφάλαια από τους κινδύνους του πληθωρισμού, της μεταφοράς των χρημάτων και του κίβδηλου νομίσματος. Βλ. Pullan B. (επιμ.), *Crisis and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries*, London 1968, σελ. 19· Van Der Wee H., “Monetary, Credit and Banking Systems”, *The Cambridge Economic History of Europe*, v. V, London 1977, σελ. 313· Tucci U., “Monete e banche”, στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia Barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 581-585· Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα*, σελ. 23-25· Perini S., “La ripresa dell’economia veneziana dopo la pestilenza del 1630-1631”, *SV* 59 (2010), σελ. 212.

⁷⁰⁷ Στο ενυπόθηκο δάνειο (*livello francabile*) που σύναψαν ο Flangini και ο Venier ορίστηκε ρητά ο τόκος και ο χρόνος αποπληρωμής του. Ωστόσο, ο Venier δεν κατάφερε να καταβάλει το ποσό με αποτέλεσμα να εκχωρήσει μέρος αυτού στον Marcantonio Michiel. Ο τελευταίος ξεχρέωσε τον Flangini. Βλ. Korre, “Biografia Tommaso Flangini”, σελ. 305-306.

σαράντα συμβόλαια αγοράς και πώλησης κτημάτων και επτά κατοικιών (τριών αγροικιών και τεσσάρων αστικών οικιών). Ιδιαίτερα, τα κτήματα και οι αγροικίες του εντοπίζονται στα περίχωρα της Πάδοβας, όπως π.χ. στην villa della Guizza (153 *campi*), στο Fiesso d'Artico⁷⁰⁸, στα Mira⁷⁰⁹, στην Terra Negra, στην Guizza, στο Fosso Lovara κ.α.⁷¹⁰.

Όπως ήδη σημειώσαμε, ο ενστερνισμός του τρόπου ζωής των Βενετών από μέρους μίας μερίδας των Ελλήνων υπήρξε αναπόφευκτη εξαιτίας της οικονομικής τους ανόδου. Έτσι, εκτός από τα κτήματα που κατείχε στη βενετική ενδοχώρα, ο Flangini θέλησε να αποκτήσει οικία στην κεντρικότερη συνοικία της πόλης, που θα αντικατόπτριζε την κοινωνική και οικονομική του άνοδο και αίγλη⁷¹¹. Στις 20 Νοεμβρίου 1620, προχώρησε στη σύναψη συμβολαίου έντεκα χρόνων με την οικογένεια του Marin Contarini που αφορούσε το *palazzo* της οικογένειας στην ενορία της Santa Maria Zobenigo (del Giglio). Με τη σύνταξη του συμβολαίου ο Tommaso πλήρωσε ολόκληρο το ποσό που αναλογούσε για τα έντεκα χρόνια, καθώς επίσης και ένα ποσό για τις διάφορες επισκευές που χρειαζόταν. Έπειτα, μετά από μερικά χρόνια το επιβλητικό *palazzo* με πρόσοψη στο Canal Grande πέρασε στην κυριότητα του Flangini⁷¹². Στη Βενετία ο Tommaso είχε επίσης στην κυριότητά του ένα ακόμη *palazzo* στην περιοχή του Cannaregio. Κατά το πρότυπο των βενετών πατρικίων ο Tommaso διέθετε υπηρετικό προσωπικό, το οποίο σε όλες του τις διαθήκες δεν λησιμονούσε να του παραχωρεί χρηματικά ποσά και υλικά αγαθά⁷¹³. Επίσης, ο Tommaso διέθετε το δικό του πλεούμενο για τις καθημερινές του ανάγκες και τον κωπηλάτη του. Όλα αυτά συνθέτουν μια προσωπικότητα

⁷⁰⁸ Στην περιοχή αυτή εκτός από τον Flangini είχαν κτήματα οι ελληνικής καταγωγής Γρηγόριος Μαράς, Αντώνιος Μπός και μέλη των κυπριακών οικογενειών Gonemi και Giustinian. Βλ. Κουτμάνης, *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710)*, σελ. 90. Ο Flangini φαίνεται ότι διατηρούσε ιδιαίτερες σχέσεις με τους κατοίκους τις περιοχής του Fiesso και κυρίως με τους ανθρώπους που είχε στα κτήματά του, γιατί στη διαθήκη του το 1644 παραχώρησε κληροδότημα 100 δουκάτων στους άπορους της πόλης και για την αποκατάσταση νεαρών κορασίδων (πρώτα θα ευεργετούνταν αυτές που δούλευαν σε αυτόν και μετά οι υπόλοιπες). Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 33.

⁷⁰⁹ Μια ακόμη κυπριακή οικογένεια που διατηρούσε αγροκτήματα και οικία στα Mira ήταν των Fini. Βλ. Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 131.

⁷¹⁰ Εκτενείς κατάλογος με κάποια από τα περιουσιακά του στοιχεία παραθέτονται στην Korrà, "Biografia Tommaso Flangini", σελ. 305-310, έγγραφο αρ. 2.

⁷¹¹ Εκτός από τον Flangini ιδιόκτητη οικία κατείχαν στην πόλη και άλλοι κύπριοι πρόσφυγες όπως π.χ. ο Francesco Negroponte, ο Girolamo Fini, ο Giulio Soderini, καθώς επίσης και άλλοι Έλληνες, όπως ήταν ο Γεώργιος Καρβελάς, ο Νικόλαος Αναστάσης κ.ά. Βλ. Κουτμάνης, «Οψεις της εγκατάστασης των Ελλήνων», σελ. 335.

⁷¹² Bassi, *Tre palazzi veneziani*, σελ. 130-137. Μετά τον θάνατο του Flangini και της κόρης του Marietta Soranzo εκποιήθηκε η περιουσία του με αποτέλεσμα το *palazzo* Flangini να αγοραστεί από τον κυπριακής καταγωγής Girolamo Fini. Βλ. υποκεφάλαιο οικογένειας Fini.

⁷¹³ Στις διαθήκες του αναφέρετε με ιδιαίτερη αγάπη στα πρόσωπα που φρόντιζαν την οικογένειά του. Σε όλους ανεξαιρέτως παραχωρεί χρήματα είτε για να παντρευτούν είτε να συνεχίσουν μετά τον θάνατό του να φροντίζουν τη γυναίκα του. Για παράδειγμα, στη μαγείρισσα του Μαργαρίτα κληροδότησε ένα μικρό αγρόκτημα που είχε στο Fiesso, στον γονδολιέρη του 10 δουκάτα για να υπηρετεί τη σύζυγό του και να μπορεί αυτή να ζει ως ευγενής κυρία όπως της άξιζε κ.ά. Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 30-31.

που ενσωματώθηκε πλήρως στη βενετική κοινωνία, απέκτησε σημαντική περιουσία και ενστερνίστηκε τον βενετικό τρόπο ζωής των ευγενών. Κατ' επέκταση όλα αυτά αντικατοπτρίζουν ένα βενετό πατρικό και όχι ένα «ξένο» που εγκαταστάθηκε στην πόλη λόγω δυσμενών ή άλλων συνθηκών.

Παρόλο που ο Flangini υιοθέτησε πλήρως τα βενετικά πρότυπα και απέκτησε μεγάλη χρηματική περιουσία, δεν αποκόπηκε από το ελληνικό στοιχείο της πόλης. Διατήρησε στενές επαφές τόσο με την ελληνική παροικία όσο και με την Αδελφότητα στην οποία λάμβανε ανελλιπώς μέρος στις αρχαιρεσίες της μέχρι τον θάνατό του (1598-1648). Για πρώτη φορά εντοπίζεται στα κατάστιχα της Αδελφότητας το 1598 και ένα χρόνο αργότερα εκλέγεται ένας από τους αντιπροσώπους της κερκυραϊκής *πατρίδας*. Θα περίμενε κανείς ότι ο Tommaso θα έθετε υποψηφιότητα με την κυπριακή *πατρίδα* και όχι με την κερκυραϊκή, αφού ανδρόθηκε μέσα στον κύκλο των Κυπρίων, λόγω της μητέρας του, και συνεργάστηκε παράλληλα με πολλούς συμπατριώτες του, κυρίως με κύπριους εμπόρους. Ωστόσο, όπως παρατηρείται από τα πρακτικά των συνελεύσεων της Αδελφότητας ο Tommaso έθετε υποψηφιότητα πάντα με την κερκυραϊκή *πατρίδα*. Από την πεντηκονταετή ανάμειξή του στα κοινά της *Confraternità di San Nicolò dei Greci* ο Tommaso έλαβε διάφορα αξιώματα με κορυφαίο αυτό του προέδρου της (*guardian grande*), στο οποίο ανήλθε δύο φορές (20 Νοεμβρίου 1623 και 25 Μαρτίου 1642)⁷¹⁴. Επίσης, παράδοξο για μία ακόμη φορά αποτελεί το γεγονός, ότι ενώ ένα μέλος της Αδελφότητας συμμετείχε στα δρώμενά της, δεν εντοπίζεται στο επίσημο μητρώο μελών της. Αυτό ισχύει και στην περίπτωση του Tommaso Flangini, ο οποίος παρόλο που κατέλαβε για δύο φορές το ανώτατο αξίωμα της Αδελφότητας (*guardian grande*) και είχε ενεργή συμμετοχή στα κοινά της για πενήντα χρόνια, δεν είναι σημειωμένο το όνομά του στον επίσημο κατάλογο των μελών της.

Εκτός από την ενεργή του δράση στην Αδελφότητα, ο Flangini επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για τους Έλληνες της πόλης όχι μόνο όσο βρισκόταν εν ζωή, αλλά και αργότερα με τον θάνατό του. Η μέριμνά του κυρίως για την ελληνική παροικία, καθώς επίσης και για ολόκληρο τον Ελληνισμό, υπήρξε τεράστια για τα δεδομένα της εποχής και οι παρακαταθήκες που άφησε μέσω των κληροδοτημάτων ευεργετικές. Σύμφωνα με τις τελευταίες του επιθυμίες, ο Tommaso διέθεσε την τεράστια περιουσία του για το συμφέρον της Αδελφότητας και γενικότερα όλων των Ελλήνων.

⁷¹⁴ Από το 1598 έως το 1648 ο Tommaso έλαβε μέρος σε εξήντα δύο συμμετοχές σε διάφορες εκλογές της Αδελφότητας. Από αυτές, στις τριάντα οκτώ έλαβε κάποιο αξίωμα, ενώ είκοσι τέσσερις ήταν ανεπιτυχείς. Βλ. Καραθανάσης, *Φλαγγίνειος Σχολή*, σελ. 40-41.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, ο Tommaso Flangini σύνταξε συνολικά τρεις αυτόγραφες διαθήκες και αρκετές προσθήκες (κωδίκελλους/*codicillo*). Η πρώτη του διαθήκη συντάχθηκε πολύ νωρίς στις 4 Ιουνίου 1611 και συμπληρώθηκε με τρεις προσθήκες, η δεύτερη στις 30 Νοεμβρίου 1640 με οκτώ προσθήκες και η τελευταία στις 11 Σεπτεμβρίου 1644 με δέκα προσθήκες⁷¹⁵.

Το 1611 ο Tommaso έγραψε την πρώτη του διαθήκη, γιατί τότε βρέθηκε κλινήρης εξαιτίας μίας ασθένειας που τον ταλαιπωρούσε. Φοβούμενος έτσι για τη ζωή του, κάλεσε στην οικία του στην ενορία του San Moisè τον συμβολαιογράφο Zuanne Draghi. Εκεί του παρέδωσε την ιδιόχειρη διαθήκη του, την οποία, όμως, ακύρωσε μετά από λίγο καιρό λόγω καλυτέρευσης της υγείας του. Στην πρώτη του διαθήκη ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η σημείωση που παρέθεσε σχετικά με τον επιθυμητό τρόπο ενταφιασμού του. Συγκεκριμένα ζήτησε από τους επιτρόπους του, όταν αποβιώσει, να τον ντύσουν ως καπουτσίνο μοναχό και να συνοδεύσουν το άψυχο του σώμα στην τελευταία του κατοικία ορθόδοξοι κληρικοί και ησούιτες μοναχοί⁷¹⁶. Οι παρακαταθήκες αυτές μπορεί να αποτέλεσαν επηρεασμό από τον θείο του ιατρό Benedetto Flangini, που ακολουθούσε το λατινικό δόγμα. Ο τελευταίος, είχε συντάξει ένα χρόνο νωρίτερα τη διαθήκη του (1610) και επιθυμούσε να ενταφιασθεί σε λατινικό ναό της πόλης και οι μεταθανάτιες λειτουργίες για τη ψυχή του να γίνονται σύμφωνα με το λατινικό δόγμα. Ωστόσο, η μεταστροφή του θρησκευτικού αισθήματος του Tommaso στον καθολικισμό δεν απαντάται στις υπόλοιπες διαθήκες που συνέταξε σχεδόν τριάντα χρόνια μετά. Αντίθετα, η προσκόλλησή του στο ορθόδοξο δόγμα ήταν εντονότερη και εκφραζόταν μέσα από αρκετές παρακαταθήκες που άφησε στους επιτρόπους του (λ.χ. ενταφιασμό εντός του Αγίου Γεωργίου, συντήρηση δύο ορθόδοξων εκκλησιών στην Κέρκυρα, επιμνημόσυνες δεήσεις για τη ψυχή του από τους ορθόδοξους εφημέριους κ.ά.).

Γενικότερα στη Βενετία, η προσκόλληση στο λατινικό δόγμα αποτελούσε μία επιπλέον προϋπόθεση για την ευκολότερη ένταξη μίας οικογένειας μεταναστών ή προσφύγων στην τοπική κοινωνία. Για να γίνει αποδεκτή και να ανελιχθεί κοινωνικά, έπρεπε να ακολουθήσει κάποια κοινωνικά πρότυπα, με κυριότερα το λατινικό δόγμα και τον βενετικό

⁷¹⁵ Οι προσθήκες της πρώτης διαθήκης (1611) συντάχθηκαν στις: 27 Αυγούστου 1614, 1 Σεπτεμβρίου 1614, 20 Οκτωβρίου 1629. Της δεύτερης διαθήκης (1640) στις: 26 Δεκεμβρίου 1640, 1 Μαρτίου 1641, 6 Μαρτίου 1641, 8 Μαρτίου 1641, 29 Μαρτίου 1641, 18 Οκτωβρίου 1642, 19 Οκτωβρίου 1642, 21 Ιουνίου 1643. Της τρίτης διαθήκης (1644) στις: 4 Απριλίου 1644, 19 Απριλίου 1644, 27 Σεπτεμβρίου 1644, 12 Οκτωβρίου 1644, 4 Μαρτίου 1645, 18 Μαρτίου 1645, 3 Φεβρουαρίου 1645, 9 Μαρτίου 1647, 21 Μαρτίου 1648, 13 Φεβρουαρίου 1648. Βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 333, αρ. 349, b. 329, αρ. 541, b. 1139, αρ. 267, 268, b. 155, αρ. 202' Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 26-74' Korrà, "Biografia Tommaso Flangini", σελ. 228-229, 332-335.

⁷¹⁶ A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 333, αρ. 349' Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 15-20.

τρόπο ζωής, όπως χαρακτηριστικά συνέβη με την περίπτωση της προσφυγικής κυπριακής οικογένειας Fini. Η περίπτωση, όμως, του Tommaso Flangini παρουσιάζει μία κοινωνική υβριδικότητα, αφού από τη μία ιδιοποιήθηκε τον βενετικό τρόπο ζωής και τις συνήθειες των πατρικών, εργάζεται ως δημόσιος δικηγόρος στον κρατικό μηχανισμό της Βενετίας, συνάπτει σχέσεις με εξέχουσες προσωπικότητες της πόλης, ο θείος του Benedetto Flangini είναι γνωστός ιατρός στην τοπική κοινωνία και νυμφευμένος με βενετή αστή και παράλληλα ακολουθούσε το λατινικό δόγμα κ.ά. Από την άλλη, ο Tommaso δεν λησμόνησε την καταγωγή του, αναμείχθηκε με το ελληνικό στοιχείο της πόλης, συμμετέχει στα δρώμενα της ελληνικής Αδελφότητας, δεν απεκδύθηκε το ορθόδοξο δόγμα, πάλεψε για τα συμφέροντα της Αδελφότητας και φρόντισε για τους άπορους Έλληνες.

Ιδιαίτερα, η προσήλωσή του Tommaso στην ορθόδοξη πίστη παρουσιάζεται ισχυρή και εντοπίζεται κυρίως στις διαθήκες του, καθώς επίσης και σε ένα υπόμνημα που συντάξε ο ίδιος προς το δόγη στις 24 Δεκεμβρίου 1625, υπερασπιζόμενος τους ορθοδόξους στον ελλαδικό χώρο. Σε αυτό ο Tommaso εκφράστηκε με έντονο τρόπο κατά των ιησουϊτών μοναχών που δρούσαν ανεξέλεγκτα στην Ελλάδα και προσηλύτιζαν τους γηγενείς στον καθολικισμό και ζητούσε από τον δόγη την έξωσή τους από τις υπό βενετική κυριαρχία περιοχές. Επίσης, τόνισε ότι η Βενετία έπρεπε να απαγορεύσει τη φοίτηση των Ελλήνων στα κολλέγια των ιησουϊτών, γιατί, εκτός από τις θρησκευτικές τους διδαχές, προωθούσαν και την ανυπακοή στη Βενετία. Προς απάντηση των προσηλυτιστικών τακτικών των ιησουϊτών μοναχών, ο Tommaso ζητούσε να ιδρυθεί ελληνικό σχολείο στη Βενετία, που θα προωθούσε την ελληνική παιδεία και θα εκκόλαπτε ικανούς ορθοδόξους κληρικούς, που θα ανέκοπταν την δράση των ιησουϊτών στον ελληνικό χώρο⁷¹⁷. Οι ορθόδοξοι κληρικοί που θα γαλουχούνταν στη Βενετία θα ήταν φιλικά προσκείμενοι σε αυτήν και θα μπορούσαν να εκλέξουν πατριάρχη αφοσιωμένο στη Γαληνοτάτη. Παράλληλα, σημείωνε ο Tommaso ότι η αφοσίωση των Ελλήνων στη Βενετία οφειλόταν κυρίως στο έργο που επιτελούσαν οι ορθόδοξοι κληρικοί. Τέλος, το ελληνικό σχολείο έπρεπε να τελεί υπό βενετική προστασία και παράλληλα η λειτουργία του θα συντελούσε στην αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας των Ελλήνων στην πόλη. Ο Tommaso τονίζει το επιχείρημα αυτό, γιατί οι Έλληνες κατείχαν σημαντική θέση στις εμπορικές δραστηριότητες της Βενετίας. Επιπλέον, πρότεινε την επιβολή

⁷¹⁷ Γενικά για τη δράση λατίνων στον ελλαδικό χώρο βλ. Ρούσσο-Μηλιδώνης Μ., *Έλληνες Ιησουϊτες, 1560-1773*, Αθήνα 1973· Παπαδόπουλος Θ., «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», *ΕΕΚΜ* 15 (1994), σελ. 134-197· Παγκράτης Γ., *Εκκλησία και κράτος στα βενετικά νησιά του Ιονίου Πελάγους. Μαρτυρίες για τη δράση των Ιταλών Φραγκισκανών Μισσιοναρίων από τα αρχεία της Propaganda Fide*, Αθήνα 2009.

φορολογίας στους έλληνες εμπόρους και υπογράμμιζε τη σημασία της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου για την ελληνική διασπορά.

Το παραπάνω υπόμνημα του Tommaso Flangini παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την αίτηση των ελλήνων *stradioti* που κατέθεσαν στη βενετική διοίκηση έναν αιώνα νωρίτερα για την ανέγερση ορθόδοξου ναού στην πόλη (1511). Και στις δύο περιπτώσεις, επισημαίνεται η αφοσίωση των Ελλήνων στη Γαληνοτάτη και η συνεισφορά τους σε αυτήν. Παρόλα αυτά, η βενετική διοίκηση απάντησε διπλωματικά στο υπόμνημα του Flangini, σημειώνοντας ότι αναγνώριζαν την αφοσίωση των Ελλήνων στη Βενετία και αντιμετώπιζαν με θετικό τρόπο την πρότασή του για ίδρυση ελληνικού σχολείου στην πόλη. Ωστόσο, ανέφεραν ότι η υλοποίηση του σχολείου θα επιτυγχανόταν στο προσεχές μέλλον και μόνο αν συνέτρεχε ειδικός λόγος⁷¹⁸.

Ο Tommaso Flangini, εκτός από τις διαθήκες και τους κωδিকেλλους, έδωσε εντολή μετά τον θάνατό του να καταγραφεί όλη του η κινητή περιουσία που είχε στην οικία του. Ο κατάλογος των υπαρχόντων του αποτελεί ένα σημαντικό θησαυρό για τους ερευνητές, γιατί αναδεικνύεται ο υλικός πλούτος που είχε στη διάθεσή του. Έτσι, ο Tommaso γνωρίζοντας την σημαντική οικονομική του επιφάνεια, όρισε να συνταχθεί ένα *inventario* από τη σύζυγό του, Maria Gonemi, το οποίο θα βοηθούσε στην ορθή διαχείριση των περιουσιακών του στοιχείων. Ως δικηγόρος κατανοούσε τη σημασία και την αναγκαιότητα της καταγραφής των υλικών αγαθών ενός διαθέτη προς αποφυγή δυσάρεστων καταστάσεων από τους κληρονόμους του. Παράλληλα, αυτό αποτελούσε μία συνήθης τακτική στους κύκλους των ευγενών και των μεγαλοαστών της Βενετίας που διέθεταν αρκετά υλικά αγαθά⁷¹⁹. Ο διττός χαρακτήρας των διαθηκών είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τους μελετητές, γιατί από τη μία προβάλλουν το προσωπικό ύφος του διαθέτη, τη μόρφωσή, την οικονομική, την οικογενειακή, την σωματική και τη ψυχολογική του κατάσταση και τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και από την άλλη τα *inventari* παρουσιάζουν λεπτομερειακώς τα υλικά στοιχεία και τον εσωτερικό διάκοσμο της οικίας ή του δωματίου του διαθέτη, που συνδέεται άμεσα με μία συγκεκριμένη δυσάρεστη

⁷¹⁸ Παρόμοια επιστολή με του Flangini είχε αποστείλει στο δόγη λίγα χρόνια πριν ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρος (18 Ιουνίου 1612). Ο ορθόδοξος ιεράρχης ζητούσε από τον τελευταίο τη βοήθειά του έναντι των ιησουιτών που προσηλύτιζαν νεαρά ελληνόπουλα και την απαγόρευση της διδασκαλίας τους στις βενετικές περιοχές. Χαρακτηριστικά σημείωσε ότι οδηγούσαν τα παιδιά στην αναρχία, στην ασέβεια και στην ανυπακοή. Βλ. Καραθανάσης, *Φλαγγίνιος Σχολή*, σελ. 40, 45 και για το υπόμνημα που κατέθεσε ο Flangini σελ. 317-322.

⁷¹⁹ Συγκεκριμένα στη τελευταία διαθήκη του ο Flangini (1644) όρισε τη σύζυγό του υπεύθυνη για τη σύνταξη του *inventario*, διευκρινίζοντας ότι ήθελε να καταγραφούν ξεχωριστά τα χρήματα, τα χρυσά και τα ασημένια αντικείμενα, τα έπιπλα, τα κοσμήματα και η έγγραφη περιουσία του. Η Maria θα κατέγραφε όλα αυτά σε δύο βιβλία, το ένα θα παρέμενε για δική της χρήση και το άλλο θα το κατέθετε στους *Provveditori Sopra Ospedali e Luoghi Pii*. Επίσης, ο Flangini φρόντισε η «signora Maria, mia amatissima consorte» να λάβει σύμφωνα με το *inventario* όλα όσα ήταν αντάξια της κοινωνικής της θέσης, με βάση το προσωπικό της γούστο («a suo gusto») και την χρησιμότητα των υπαρχόντων του, χωρίς να δίνει λογαριασμό σε κανένα. Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 33-34.

χρονική στιγμή, τον θάνατό του. Η χρησιμότητα των καταγραφών αυτών οφειλόταν κυρίως στην αποφυγή προστριβών και στη δυνατότητα εκποίησης των περιουσιακών στοιχείων του διαθέτη σε δημοπρασίες και την κατανομή του συγκεντρωθέντος ποσού στους δικαιούχους⁷²⁰.

Από τα περιουσιακά στοιχεία του Flangini που σημειώνονται στον μακροσκελή κατάλογο των υλικών στοιχείων της οικίας του αξίζει να αναφερθούν η πλουσιότερη βιβλιοθήκη του που αριθμούσε πάνω από 1.200 βιβλία (κλασσικής φιλολογίας, νομικά, θεολογικά κ.ά)⁷²¹, γραμμένα σε ελληνική και λατινική γλώσσα και οι πίνακές του που αποτελούσαν έργα φημισμένων βενετών ζωγράφων, όπως του Giacomo Tintoretto (1518-1594) και του Giacomo Palma il Giovane (1544-1628). Όλα αυτά αντικατοπτρίζουν την φιλομάθειά του και την υιοθέτηση από τον Flangini των συνηθειών των ανώτερων κοινωνικών τάξεων της Βενετίας, που συνέλεγαν πίνακες μεγάλης οικονομικής αξίας και υψηλής αισθητικής⁷²². Παράλληλα, η χρήση ιδιόκτητης γόνδολας, προσωπικού κωπηλάτη και υπηρετικού προσωπικού αναδεικνύουν την οικονομική του επιφάνεια και διαγράφουν τη συνειδητή επιλογή του Flangini να ενστερνιστεί τον τρόπο ζωής των βενετών πατρικών και να ενταχθεί στην τοπική κοινωνία ως αναπόσπαστο κομμάτι της.

Μετά τον θάνατο του Tommaso Flangini (1648) και αργότερα της κόρης του Marietta Soranzo (1661)⁷²³, τα περιουσιακά τους στοιχεία εκποιήθηκαν σύμφωνα με την επιθυμία του πρώτου, αφού η μοναχοκόρη του δεν απέκτησε κληρονόμους. Από τη ρευστοποίηση της περιουσίας τους το ποσό που συλλέχθηκε έφτασε περίπου τις 200.000 δουκάτα και κατατέθηκε στη δημόσια τράπεζα (*zecca*) με τόκο 5%. Το ποσό που θα αποταμιευόταν θα επενδυόταν σε κοινωφελείς σκοπούς τους οποίους ο Tommaso όρισε ως εξής: την ίδρυση του Φλαγγινειανού Κολλεγίου και του νοσοκομείου για τους άπορους Έλληνες, τη

⁷²⁰ Τσελέντη Ν., «Υλικός πολιτισμός των Ελλήνων της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (16ος-18ος αι.)», *Τεχνογνωσία στη λατινοκρατούμενη Ελλάδα* (Ημερίδα, 8 Φεβρουαρίου 1997), Αθήνα 2000, σελ. 89-95.

⁷²¹ Ο Flangini αγόρασε μέρος της βιβλιοθήκης του αποβιώσαντος μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου. Βλ. Στεργέλλης, «Η διαθήκη του Γαβριήλ Σεβήρου», σελ. 182-200.

⁷²² Ιοαννου Ρ., «Palma il Giovane e Giovanni Bilivert nella collezione dell'Istituto Ellenico di Venezia», *Θησαυρίσματα* 32 (2002), σελ. 155-159, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

⁷²³ Ο Flangini πάντρεψε την κόρη του Marietta με τον Benedetto Soranzo, γόνου ευγενούς οικογένειας της Βενετίας. Ο Benedetto το 1649 αγόρασε το αξίωμα του *Procuratore di San Marco* καταβάλλοντας το ποσό των 20.000 δουκάτων (5 Απριλίου 1649). Μετά τον θάνατο της συζύγου του (28 Ιουνίου 1661) ο Benedetto παντρεύτηκε λίγους μήνες αργότερα την Chiara Bondumier. Εν τέλει, απεβίωσε στις 15 Οκτωβρίου 1671. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο οικογενειών, Soranzo και Flangini, φαίνεται ότι ήταν στενές, αφού και ο θείος του Tommaso, ο ιατρός Benedetto Flangini πάντρεψε μία από τις κόρες του με ένα Soranzo. Η οικογένεια Soranzo ανάγεται από τις παλαιότερες βενετικές οικογένειες και μέλη της ανέλαβαν διάφορα αξιώματα, ένας εκ των οποίων ανήλθε στο ανώτατο αξίωμα της αυτό του δόγη (Giovanni Soranzo, 1312-1328) και άλλος κατέλαβε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου την περίοδο 1480-1495 (Benedetto Soranzo). Βλ. Santa dalla G., *Benedetto Soranzo patrizio veneziano, arcivescovo di Cipro, e Girolamo Riario. Una pagina nuova della guerra di Ferrara degli anni 1482-1484*, Venezia 1914' Da Mosto., *L'Archivio di Stato di Venezia*, σελ. 19, 56.

χρηματοδότηση ετησίως δέκα φτωχών νεαρών Ελληνίδων με σκοπό το γάμο (100 δουκάτα έκαστη)⁷²⁴, την απελευθέρωση αιχμαλώτων (500 δουκάτα) και τέλος την οικονομική ενίσχυση των δύο εφημέριων του Αγίου Γεωργίου. Τη διαχείριση των κληροδοτημάτων του Flangini ανέλαβαν οι *Pronveditori Sopra Ospedali e Luoghi Pii* και ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας, ενώ από τη διαδικασία αυτή αποκλείστηκε η Αδελφότητα. Αυτό οφείλετο, γιατί μετά την πενήντακονταετή δράση του στα κοινά της Αδελφότητας ο Flangini γνώριζε από κοντά τις έριδες και τις αδυναμίες που ταλάνιζαν τα μέλη της και για αυτό προτίμησε ως διαχειριστή της περιουσίας του τη βενετική διοίκηση⁷²⁵. Ωστόσο, στις 17 Ιουλίου 1661 η Αδελφότητα εξέλεξε έξι μέλη της που θα διαχειρίζονταν κάποια ποσά από τη ρευστοποίηση της περιουσίας του Flangini και ένας εξ αυτών ήταν και ο Κύπριος Πέτρος Χρυσσαφίδα⁷²⁶.

Το όραμα του Tommaso Flangini για την ίδρυση σχολείου υλοποιήθηκε το 1665 με το Φλαγγινειανό Κολλέγιο⁷²⁷, όπου εκεί διδάσκονταν σε έλληνες σπουδαστές (8-12) τα ελληνικά και λατινικά γράμματα. Εξαιτίας της διττής καταγωγής του, ο Tommaso όρισε κατά την εκλογή των μαθητών να προτιμώνται πρώτα δύο με καταγωγή από την Κέρκυρα και δύο από την Κύπρο και έπειτα από τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές⁷²⁸. Με την ίδρυσή του, ο Flangini αποσκοπούσε κυρίως στο να αποφοιτούν πεπαιδευμένοι ορθόδοξοι νέοι που θα μπορούσαν να ακολουθήσουν είτε εκκλησιαστική καριέρα είτε να εργαστούν ως δάσκαλοι στον υπόδουλο ελληνισμό, μεταλαμπαδεύοντας με αυτόν τον τρόπο τις γνώσεις τους. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι είχε ένα όραμα «εθνικής αφύπνισης» των Ελλήνων που βρίσκονταν κάτω από οθωμανική κυριαρχία. Επίσης, πίστευε ότι με την ίδρυση του σχολείου θα αναπτυσσόταν ακόμη περισσότερο το εμπόριο της Βενετίας με την ελληνική Ανατολή και οι εμπορευόμενοι

⁷²⁴ Παρόμοιο κληροδότημα για την προικοδότηση ανύπαντρων ελληνίδων γυναικών άφησε στην Αδελφότητα μέσω της διαθήκης του ο κύπριος πρόσφυγας Vincenzo Muscornio (31 Οκτωβρίου 1621). Σύμφωνα με την θέλησή του τρεις νεαρές ελληνίδες τις οποίες θα επέλεγε η Αδελφότητα θα λάμβαναν βοήθημα ως προίκα για να παντρευτούν. Βλ. Α.Ε.Ι.Β., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση* 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Κ. 8, φ. 79r-v.

⁷²⁵ Έριδες ταλάνισαν αρκετές φορές την ελληνική Αδελφότητα. Ακόμη και κατά το άνοιγμα του Φλαγγινειανού, ειπώθηκαν κατηγορίες σχετικά με την επιλογή των τεσσάρων μαθητών του, αφού τρεις ήταν γόνοι επιφανών οικογενειών της Αδελφότητας (ένας εκ των οποίων ήταν και ο υιός του Κύπριου Πέτρου Χρυσσαφίδα). Επίσης, ότι υπήρξαν παρανομίες στη διαδικασία της εξέτασης και ότι ο Βουστρώνιος υπέστη πιέσεις για να μεροληπτήσει. Ένα ακόμη παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των ηπειρωτών εμπόρων. Όταν εξέλεγα πρόεδρο της Αδελφότητας δεν έδιναν λογαριασμό για την οικονομική του διαχείριση, ενώ παράλληλα επιβάλλονταν στην Αδελφότητα δημιουργώντας κοινωνική ανισότητα και αναταράξεις στους κόλπους της. Βλ. Καραθανάσης, *Φλαγγίνειος Σχολή*, σελ. 59· Παπακάστα, «Ηπειρώτες έμποροι», σελ. 435-448· Κουτμάνης, «Το τρίτο είδος», σελ. 413.

⁷²⁶ Καραθανάσης, *Βενετία των Ελλήνων*, σελ. 65.

⁷²⁷ Απαντώνται διάφορες ονομασίες του *Φλαγγινειανού Κολλεγίου*: Από τους *Riformatori* καλείται ως Collegio Flangini, Collegio Greco di Venetia, Collegio Greco Flangini και Collegio San Zorzi dei Greci. Από ελληνικής πλευράς σημειώνεται ως Φλαγγινειανό Ελληνομουσείο, Collegio Flanginiano, Seminario, Accademia Flanginiana. Βλ. Καραθανάσης, *Φλαγγίνειος Σχολή*, σελ. 60.

⁷²⁸ Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 47-48.

θα έστελναν τα παιδιά τους στην υδάτινη πολιτεία, για να φοιτήσουν στο Φλαγγινειανό. Για την εποπτεία και την καλή λειτουργία του *Κολλεγίου*, όρισε από πλευράς Βενετίας υπεύθυνους τους *Riformatori dello Studio di Padova* (υπεύθυνη για τη λειτουργία του) και τους *Proveditori Sopra Ospedali e Luoghi Pii* (υπεύθυνο για τα οικονομικά του), και από πλευράς Ελλήνων τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας και τους εφημέριους του ναού. Το Φλαγγινειανό Κολλέγιο άνοιξε τις πύλες του στις 7 Αυγούστου 1665 μέσα σε πανηγυρικό κλίμα με την παρουσία των *Riformatori*, του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιου Τυπάλδου και άλλων επισήμων. Όπως όριζε το καταστατικό της σχολής, οι υποψήφιοι μαθητές που θα εισάγονταν σε αυτό έπρεπε να επιτύχουν σε εξετάσεις στην ελληνική και λατινική γλώσσα. Τη διενέργεια των εξετάσεων των πρώτων υποψηφίων ανέλαβε ο κυπριακής καταγωγής βιβλιοθηκάριος της Μαρκιανής βιβλιοθήκης Giovanni Matteo Bustron (1659-1667)⁷²⁹.

Από τη χρονιά που άνοιξε τις πύλες του το Φλαγγινειανό (1665) μέχρι το κλείσιμό του το 1797 (κατάληψη πόλης από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα) δέχθηκε στους κόλπους της πεντακόσιους δεκαεπτά μαθητές. Ο μέγιστος αριθμός των υποτρόφων έφτανε τους δώδεκα και αρκετοί από αυτούς συνέχιζαν τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Οι κύπριοι σπουδαστές που φοίτησαν στο Φλαγγινειανό ήταν ελάχιστοι και ο αριθμός τους ανέρχεται μόλις στους δέκα⁷³⁰. Αυτό οφείλεται σε ποικίλους λόγους. Ήδη η Κύπρος διένυε ένα αιώνα οθωμανικής κατοχής και για τους Βενετούς το θέμα αυτό είχε κλείσει με τη συμφωνία του 1573, που σύναψαν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επίσης, οι δεσμοί των κατοίκων του νησιού με τη Βενετία και με τους κύπριους πρόσφυγες, που κατέφυγαν σε αυτήν μετά τον πόλεμο (1570-71), είχαν εξασθενήσει, αφού δεν ήταν οι ίδιες συνθήκες όπως παλαιότερα που το νησί αποτελούσε βενετική αποικία. Ιδιαίτερα, η δεύτερη γενιά προσφύγων ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ενσωματώθηκε πλήρως στη βενετική κοινωνία και η πατρίδα τους αποτελούσε παρά μόνο μία μακρινή ανάμνηση της οικογένειάς τους και αρκετοί από αυτούς δεν την επισκέφθηκαν ποτέ.

Το εκπαιδευτικό όραμα του Flangini, παρόλο που πραγματοποιήθηκε μετά τον θάνατό του, είχε τροχοδρομηθεί, ενώσω βρισκόταν εν ζωή. Ήδη από το 1629 ο Flangini είχε

⁷²⁹ Καραθανάσης, *Φλαγγίνειος Σχολή*, σελ. 57-60. Για τον Giovanni Matteo Bustron βλ. Collenberg, “Les “custodi” de la Marciana”, σελ. 33-64.

⁷³⁰ Οι κύπριοι σπουδαστές του *Φλαγγινειανού Κολλεγίου* ήταν οι εξής: Ανδρέας Ανδρούτσος (1667), Αντώνιος Χριστοφή του Χριστοφή (1677), Κάρολος Γονέμης του Στέφανου (1680), Παύλος Μελίγαλος του Ιωάννη από τη Λευκωσία (1680-81), Πέτρος Γιαφόνης του Πέτρου (1688), Γεώργιος Χρυσσιφίδας του Δημητρίου (1688), Αντώνιος του Ιωάννη (1695-98), Δημήτριος Σενέκας του Λορέντζου (1701), Πέτρος Γιαφόνης του Γεωργίου (1739), Γεώργιος Βελούδης (1773). Για τον κατάλογο των σπουδαστών του *Φλαγγινειανού* βλ. Καραθανάσης, *Φλαγγίνειος Σχολή*, σελ. 159-174.

πρωτοστατήσει για λογαριασμό της Αδελφότητας στην αγορά των οικημάτων των βενετών πατρικίων Marco και Lorenzo Foscarini, που βρίσκονταν πλησίον του ναού του Αγίου Γεωργίου⁷³¹. Μετά την καταβολή των 9.000 δουκάτων και την αγορά των σπιτιών, η Αδελφότητα όρισε τετραμελή επιτροπή (1640), για να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες προς ανέγερση νέων οικημάτων που θα στέγαζαν το νοσοκομείο και το σχολείο. Την τετραμελή επιτροπή απάρτιζαν οι κυπριακής καταγωγής Tommaso Flangini, Zuanne Gonemi, Francesco Negroponte και Bernardo Acris (οι τρεις πρώτοι συνδέονταν μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς). Τελικά, η Αδελφότητα μετά από διαγωνισμό ενέκρινε τα αρχιτεκτονικά σχέδια του Βενετού Baldassare Longhena στις 11 Αυγούστου 1641. Ωστόσο, μετά από αρκετές κωλυσιεργίες και οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε τότε η Αδελφότητα, η ανέγερσή των οικημάτων ματαιώθηκε και ξεκίνησε μετά από σαράντα χρόνια⁷³². Έτσι, το 1680 οικοδομήθηκαν στον χώρο όπου σήμερα στεγάζονται το Ελληνικό Ινστιτούτο και το κτήριο του μουσείου εικόνων, το Φλαγγεινιανό Κολλέγιο και το Νοσοκομείο Φλαγγίνη. Για την ολοκλήρωση των νέων κτηρίων δαπανήθηκαν πάνω από 14.000 δουκάτα. Το νοσοκομείο πριν δεχθεί τους πρώτους ασθενείς έλαβε έγκριση από τους *Provveditori Sopra Ospedali e Luoghi Pii*, οι οποίοι πρώτα εξέτασαν την καταλληλότητα του χώρου. Με τον τρόπο αυτό εκπληρώθηκε και η δεύτερη επιθυμία του Flangini μετά την ίδρυση του Κολλεγίου και πλέον τα κληροδοτήματά του τέθηκαν σε εφαρμογή⁷³³.

Η επιθυμία του Flangini για ίδρυση νοσοκομείου για τους Έλληνες οφειλόταν κυρίως στην ευαισθησία που έδειχνε για τους άπορους συνανθρώπους του και για αυτό εξάλλου κληροδότησε σημαντικά ποσά σε διάφορα ευαγή ιδρύματα της πόλης⁷³⁴. Ο Tommaso βίωσε από κοντά το πένθος και τη δυστυχία που προκλήθηκε από τους δύο μεγάλους λοιμούς που έπληξαν την Βενετία και ξεκλήρισαν σημαντικό μέρος του πληθυσμού της. Η πρώτη πανώλη

⁷³¹ Μαλτέζου, «Από τα ερείψιμα σπίτια των Foscarini», σελ. 295-296.

⁷³² Τα δύο αυτά ιδρύματα ξεκίνησαν τη λειτουργία τους σε διάφορα οικήματα της Αδελφότητας πολύ πριν από την οριστική τους θέση στα σημερινά οικήματα, που στεγάζονται το Ελληνικό Ινστιτούτο και το μουσείο εικόνων του Ινστιτούτου. Αρχικά, το Νοσοκομείο Φλαγγίνη ξεκίνησε τη λειτουργία του στις 6 Ιουνίου 1666 για την περίθαλψη των «*roveri Greci amalati*» σε οικία της Αδελφότητας, που ενοικίαζε τότε ο Francesco Manestra. Το νοσοκομείο έλαβε διάφορες ονομασίες, όπως *Ospedale Flangini*, *Ospedal de' Schiavi a San Giorgio dei Greci*. Βλ. Σταυρουλάκης, *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνης*, σελ. 141-142.

⁷³³ Για την ιστορία του νοσοκομείου βλ. Σταυρουλάκης, *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνης*, σελ. 94-107.

⁷³⁴ Στις διαθήκες που συνέταξε κατά καιρούς ο Flangini δείχνει ιδιαίτερη μέριμνα για τους ασθενούντες και για αυτό κληροδοτεί διάφορα ποσά σε νοσοκομεία της πόλης όπως στο «*ospital de Galeoti*» (30 δουκάτα ετησίως και για δέκα χρόνια τα έξοδα διατροφής των ασθενών), στο νοσοκομείο του Ελέους (*della Pietà* - 12 δουκάτα ετησίως) και των Ανιάτων (*Incurabili* – ποσό από ένα ενυπόθηκο δάνειο). Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 33, 52. Σταυρουλάκης, *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνης*, σελ. 87-89.

έγινε το 1575-77 (46.721 θύματα/180.000) και η δεύτερη το 1630-31 (46.420 θύματα)⁷³⁵. Γνωρίζοντας τον πόνο που επέφεραν οι ασθένειες αυτές στον πληθυσμό της πόλης, ανεξαρτήτως εθνικής και κοινωνικής προέλευσης, προσπάθησε να συνεισφέρει οικονομικά στα ευαγή ιδρύματα της Βενετίας.

Από τους πρώτους ιατρούς που διορίστηκαν στο νοσοκομείο Φλαγγίνη υπήρξε ο Κύπριος Dimitrio Cigalla, που σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας την περίοδο 1656-1659. Το 1667 ο Cigalla αντικατέστησε τον ιατρό του νοσοκομείου Pietro Zeno⁷³⁶, ενώ λίγο αργότερα εξάσκησαν την ιατρική δύο ακόμα Κύπριοι, οι Tomaso Senacchi και Ioannes Chrissafida⁷³⁷.

Με τις παρακαταθήκες του ο κυπριακής καταγωγής Tommaso Flangini ευεργέτησε τόσο την ελληνική Αδελφότητα και την παροικία όσο και ολόκληρο τον ελληνισμό. Για αυτό δίκαια αναδεικνύεται ο μεγαλύτερος ευεργέτης της ελληνικής παροικίας της Βενετίας και προστάτης της ελληνικής παιδείας. Ο Flangini είχε το προφίλ ενός μεγαλοαστού δικηγόρου που σταδιοδρόμησε στον κρατικό μηχανισμό της Βενετίας και ορθοπόδησε με απόλυτη άνεση τόσο στη βενετική τοπική κοινωνία και κουλτούρα όσο και στον ελληνικό τρόπο ζωής, στη νοοτροπία και στον πολιτισμό, καθώς αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους εκφραστές της ελληνικής παροικίας και της Αδελφότητας συμμετέχοντας ενεργά στα κοινά της. Παρόλο που δεν κατάφερε να αποκτήσει κάποιο βενετικό αξίωμα (λ.χ. του *Procuratore di San Marco*), όπως έπραξαν άλλοι συμπατριώτες του (λ.χ. οι Girolamo και Vincenzo Fini), γιατί απεβίωσε το 1648, εντούτοις ενσωματώθηκε στη βενετική κοινωνία και απέκτησε την αναγνωρισιμότητα και τον σεβασμό από τους πατρικούς. Μετά τον θάνατό του, ενταφιάστηκε σύμφωνα με την τελευταία του επιθυμία στο εσωτερικό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και μέχρι σήμερα η επιτάφια πλάκα του βρίσκεται μπροστά από το εικονοστάσι και την εικόνα του Αγίου Νικολάου, θυμίζοντάς μας το έργο του και τα όσα προσέφερε στους Έλληνες. Στην επιτάφια πλάκα σημειώνονται τα εξής:

⁷³⁵ Weiner G., "The Demographic Effects of the Venetian Plaque of 1575-1577 and 1630-1631", *Genus* 26 n. 1/2 (1970), σελ. 41-57· Preto P., "Peste e demografia. L' età moderna: le due pesti del 1575-77 e 1630-31", *Venezia e la peste 1348-1797*, Venezia 1979, σελ. 97-98. Η μολυσματική ασθένεια της πανώλης αποδεκάτισε δύο φορές τη Βενετία και τα περίχωρά της τον 17^ο αιώνα. Το 1630 και το 1679 χάθηκαν αντίστοιχα 82.175 και 140.516 ψυχές. Βλ. Σταυρουλάκης, *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνης*, σελ. 219-220.

⁷³⁶ Αυτόθι, σελ. 116.

⁷³⁷ Ο «D. Ioannes Chrissafidas cyprius pupillus 6 mai dicto (1666), numero 288» πραγματοποίησε το 1666 τις σπουδές του στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας στον τομέα της ιατρικής. Βλ. Πλουμίδης, «Αι πράξεις εγγραφής των ελλήνων σπουδαστών (Μέρος Α΄), σελ. 273, αρ. 346.

THOMAE FLANGINO
PATRONORUM DISERTISSIMO
MARIA VXOR
VIRO BENEM. H.M.P.
EX TESTAM
OBIIT ANN. AB. INCARN.
M.DC.XLVIII
AET. LXX

Ως ελάχιστο αντάλλαγμα, η Αδελφότητα αποφάσισε στις 28 Ιανουαρίου 1648 να τιμάται η μνήμη του κάθε χρόνο στις 2 Μαΐου. Με την παρέλευση δύο αιώνων η μνήμη του παρέμεινε άσβηστη και η Αδελφότητα αποφάσισε στις 18 Μαρτίου 1840 να τελείται η επιμνημόσυνη δέηση τόσο του ίδιου του Tommaso Flangini όσο και των συγγενών του τη δεύτερη Κυριακή του Ιανουαρίου. Επιπλέον, η Αδελφότητα τίμησε τον σημαντικό της ευεργέτη με διάφορους τρόπους και επιγράμματα που εγκωμιάζουν τις αρετές του και το έργο του⁷³⁸.

Εκτός από τα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω για τους γόνους της οικογένειας Flangini, που απέκτησαν στην πόλη των δόγηδων αξιόλογη περιουσία και ανελίχθηκαν κοινωνικά, υπήρξαν και άλλοι που κατάφεραν να πράξουν το ίδιο. Χαρακτηριστικό παραδείγματα αποτελεί η οικογένεια του Alvisè Flangini και των παιδιών του (Geronimo, Antonio, Andrea) που κατάφεραν να αποκτήσουν σημαντική χρηματική περιουσία και να λάβουν τον τίτλο του *conte di San Odorico*⁷³⁹. Ιδιαίτερα στοιχεία για την οικογενειακή τους κατάσταση πριν τον πόλεμο της Κύπρου και τον χρόνο εγκατάστασής τους στη Βενετία δεν είναι γνωστά. Συνεπώς, οι πληροφορίες είναι λιγοστές και στις πηγές σημειώνεται ότι η οικογένεια ασχολήθηκε με τις εμπορικές δραστηριότητες, αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη⁷⁴⁰.

Στις 20 Νοεμβρίου 1638, ο Alvisè Flangini εξαγόρασε έναντι του ποσού των 7.000 δουκάτων τον τίτλο του *conte di San Odorico* και το ομώνυμο φέουδο που βρίσκεται στο

⁷³⁸ Καραθανάσης, *Βενετία Ελλήνων*, σελ. 57-58.

⁷³⁹ Sabbatini, *L'acquisto della tradizione*, σελ. 45' Zoccoletto G., *Il feudo di Sant'Odorico presso Sacile al tempo dei Flangini*, Sacile 2000. Παρόμοιες περιπτώσεις με αυτή του Alvisè Flangini αποτελούν οι Widmann, Giovanelli κ.ά. Βλ. B.M.C.C., *Mss. P. D.*, b. 613 c/IV' Sabbadini, *L'acquisto della tradizione*, σελ. 45, 172' Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, σελ. 586, 589-590, 675, 677, 685, 689, 693, 708, 710, 773-774, 77. Γενικά για την οικογένεια Widmann βλ. Widmann R., *I Widmann. Le vicende di una famiglia veneziana dal cinquecento all'ottocento*, Venezia 1980.

⁷⁴⁰ B.N.M., It. VII 544 (7940), φ. 38.

Sacile, περιοχή κοντά στο Friuli. Το φέουδο αυτό παράμεινε στην κυριότητα των Flangini μέχρι το 1804 και μέχρι σήμερα διασώζεται το *palazzo* της οικογένειας. Πριν από τους Flangini, το φέουδο αυτό το είχαν στην κυριότητά τους διάφορες βενετικές οικογένειες, όπως των Ragazzoni (1575-1627), Sagredo και Tiepolo (1627-1638). Στις 27 Απριλίου 1664, εξαιτίας του βενετοτουρκικού πόλεμο στην Κρήτη, ο *conte* Girolamo Flangini εξαγόρασε τη βενετική ευγένεια έναντι του ποσού των 100.000 δουκάτων⁷⁴¹. Ο Girolamo απέκτησε τέσσερις υιούς, δύο εκ των οποίων ακολούθησαν εκκλησιαστική καριέρα (Giulio και Sigismondo), ένας στρατιωτική (Lodovico) και για τον τέταρτο τον Costantino δεν σημειώνονται περαιτέρω πληροφορίες. Η καριέρα του Lodovico ήταν ιδιαίτερα σημαντική, αφού έγινε διοικητής της βενετικής αρμάδας και κατατρόπωσε σε δύο ναυμαχίες τον οθωμανικό στόλο και εν τέλει απεβίωσε μαχόμενος το 1717. Στα μέσα του 18^ο αιώνα γεννήθηκε στη Βενετία ο Ludovico Flangini ο οποίος υπήρξε ο τελευταίος *conte di San Odorico* (1733-1804). Ως βενετός πατρίκιος υπηρέτησε σε διάφορες διοικητικές θέσεις, όπως στην *Quarantia Criminal* και *Avogaria di Comun*, ωστόσο στα τέλη του αιώνα έκανε στροφή και ακολούθησε εκκλησιαστική καριέρα. Ο πάπας Πίος Στ' τον έστειψε το 1789 καρδινάλιο των Santi Cosmà e Damiano και έλαβε μέρος σε διάφορα εκκλησιαστικά συμβούλια. Ο Ludovico είχε έντονη συγγραφική δραστηριότητα, συντάσσοντας διάφορα έργα θρησκευτικού, φιλολογικού και λογοτεχνικού περιεχομένου. Λίγο πριν από τον θάνατό του, έγινε πατριάρχης Βενετίας (1801) και εν τέλει απεβίωσε το 1804⁷⁴².

Όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, τα μέλη της προσφυγικής οικογένειας των Flangini ενσωματώθηκαν στη βενετική κοινωνία χωρίς ιδιαίτερες δυσχέρειες. Στην Κύπρο, η αστική αυτή οικογένεια παρόλο που κατείχε αξιόλογη περιουσία και διατηρούσε κατοικία στην πρωτεύουσα, εντούτοις δεν συγκαταλέγεται στους ευγενείς οίκους του νησιού. Επιπλέον, οι επαφές της οικογένειας με τη μητρόπολη και τους βενετικούς κύκλους υπήρξαν αναπόφευκτες κατά τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Όσον αφορά το θρησκευτικό αίσθημα των Flangini στην Κύπρο, τα περισσότερα μέλη τους ακολουθούν το ορθόδοξο δόγμα και κάποιοι εξ αυτών κατάφεραν να ανέλθουν σε εκκλησιαστικά αξιώματα (π.χ ορθόδοξοι επίσκοποι). Ωστόσο, υπήρξαν και περιπτώσεις μελών της οικογένειας που ακολούθησαν το λατινικό δόγμα.

⁷⁴¹ Για την ένταξη νέων οικογενειών στις τάξεις των πατρικίων και την εξαγορά της βενετικής ευγένειας βλ. ενδεικτικά Lane, "The Enlargement of the Great Council", σελ. 237-274· Cowan, "New Families in the Venetian Patriciate", σελ. 55-75· Raines, *L'invention du mythe aristocratique*, σελ. 631-695.

⁷⁴² Για τη ζωή και το συγγραφικό έργο του Ludovico Flangini βλ. Preto P., "Flangini Ludovico", *Dizionario biografico degli Italiani* 48 (1997), http://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-flangini_%28Dizionario-Biografico%29/

Με την έκρηξη του κυπριακού πολέμου αρκετοί Flangini πολέμησαν στο πλευρό των Βενετών και είτε αιχμαλωτίστηκαν είτε έχασαν τη ζωή τους στις μάχες. Όσοι εγκατέλειψαν το νησί και εγκαταστάθηκαν στην πόλη του Αγίου Μάρκου κατάφεραν με την πάροδο των χρόνων να ενσωματωθούν στην τοπική κοινωνία και κάποιοι εξ αυτών κατάφεραν να ανελιχθούν τόσο επαγγελματικά όσο και οικονομικά. Οι περιπτώσεις των Benedetto Flangini και του Tommaso Flangini είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές. Ο μεν πρώτος εντάχθηκε ολοκληρωτικά στη βενετική κοινωνία, ακολούθησε το λατινικό δόγμα και τον βενετικό τρόπο ζωής και παντρεύτηκε μία Βενετή *cittadina*. Γενικότερα, ο Benedetto έζησε τη ζωή του σαν Βενετός και ο τρόπος ζωής του δεν θυμίζει έναν ξένο που εγκαταστάθηκε στην πόλη λόγω δυσμενών ή άλλων συνθηκών. Κατάφερε να ανελιχθεί στην τοπική κοινωνία και να σχετιστεί με τους βενετικούς κύκλους, ενώ μηδαμινές παρέμειναν οι σχέσεις του με το ελληνικό στοιχείο και την Αδελφότητα. Η κυπριακή καταγωγή του αποκρύπτεται και η πρώτη νύξη για τη μακρινή του πατρίδα σημειώνεται μόνο στην αίτησή του που κατέθεσε στις βενετικές αρχές για εξασφάλιση της σχετικής άδειας γάμου (*prova di nobiltà*) για τις δύο του θυγατέρες που θα λάμβαναν για συζύγους τους δύο βενετούς πατρικούς. Η δεύτερη μνεία στη διαθήκη του υπήρξε, όταν ενθυμήθηκε τα αιχμάλωτα αδέρφια στα οποία κληροδότησε ένα χρηματικό ποσό.

Η προσκόλλησή του Benedetto στο λατινικό δόγμα είναι ιδιαίτερα εμφανής στη διαθήκη του και η έντονη θρησκευτικότητα του πιθανόν να ξεκίνησε ήδη από τον καιρό που βρισκόταν στην Κύπρο ή κατά την περίοδο των σπουδών του στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Το καθολικό περιβάλλον επηρέαζε ασφαλώς την κοινωνική του εξέλιξη και για αυτό οι θρησκευτικές του πεποιθήσεις τον βοήθησαν να ενταχθεί άμεσα και χωρίς περιορισμούς στην τοπική κοινωνία. Ακόμη, ο γάμος του με τη Βενετή Cesana αποτέλεσε ένα επιπλέον μέσο για την οικονομική και την κοινωνική του άνοδο.

Από την άλλη, ο Tommaso Flangini αποτελεί εντελώς διαφορετική περίπτωση από αυτήν του θείου του, του Benedetto Flangini. Ο Tommaso γεννήθηκε στην προσφυγιά από κύπρια μητέρα και κερκυραίο πατέρα και ανδρώθηκε στο βενετικό περιβάλλον. Συνδέθηκε με σημαντικές προσωπικότητες της πόλης, κατάφερε να σταδιοδρομήσει στον κρατικό μηχανισμό της Βενετίας και ανήλθε οικονομικά εξαιτίας των νομικών του υπηρεσιών και των εμπορικών του δραστηριοτήτων. Ιδιοποιήθηκε τον βενετικό τρόπο ζωής, αγόρασε κατοικία στην κεντρική συνοικία της Βενετίας, επένδυσε χρήματα στη βενετική ενδοχώρα, όπως έπρατταν χαρακτηριστικά τον 17^ο αιώνα οι βενετοί πατρίκιοι και συνεργάστηκε τόσο με έλληνες όσο και με βενετούς εμπόρους.

Παρόλα αυτά, ο Tommaso δεν αποποιήθηκε την καταγωγή του, συνδέθηκε με το ελληνικό στοιχείο της πόλης και ιδιαίτερα με τους κύπριους συμπατριώτες του. Γαλουχήθηκε με τις ελληνικές αξίες και δεν απεκδύθηκε το ορθόδοξο δόγμα, παρόλο που στην πρώτη του διαθήκη σημείωσε ότι ήθελε να ενταφιασθεί ως καπουτσίνο μοναχός, επιθυμία που πιθανόν να οφείλετο στις θρησκευτικές πεποιθήσεις του θείου του Benedetto Flangini.

Η παρουσία του Tommaso στα κοινά της Αδελφότητας υπήρξε αρκετά σημαντική. Συμμετείχε ενεργά στις αρχαιρεσίες της και έλαβε μέρος σε σημαντικές για την Αδελφότητα αποφάσεις, κατάφερε δύο φορές να εκλεγεί στο ανώτατο αξίωμά της και τέλος με τα κληροδοτήματά του ευεργέτησε την Αδελφότητα και ολόκληρο το ελληνικό στοιχείο της πόλης, με τη δημιουργία του ελληνικού σχολείου και του νοσοκομείου. Τέλος, η ευαισθησία του και η μέριμνά του για τους άπορους συνανθρώπους του ήταν ιδιαίτερα εμφανείς στις μεταθανάτιες παρακαταθήκες του και για αυτό το λόγο παραχώρησε σημαντικά ποσά σε ευαγή ιδρύματα της πόλης.

Όσον αφορά την ταυτότητά του, αυτή μοιράζεται ανάμεσα στην Κέρκυρα και στην Κύπρο. Στην Αδελφότητα συμμετέχει με την κερκυραϊκή *πατρίδα* και όχι με την κυπριακή όπως θα ήταν αναμενόμενο. Πιθανόν αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι μετά την θεσμοθέτηση των *πατριδών* στην Αδελφότητα η κυπριακή *πατρίδα* αντιπροσωπευόταν από άτομα γνωστών οικογενειών της Κύπρου (λ.χ. Sosomeno, Soderini, Negroponte κ.ά.). Ως εκ τούτου, πιθανόν να μην επέλεξε την κυπριακή *πατρίδα* γιατί δεν θα είχε την ίδια εξέλιξη στην Αδελφότητα με αυτή που θα είχε εάν αντιπροσώπευε την κερκυραϊκή. Επιπλέον, η οικογένειά του, από την πλευρά του πατέρα του, συμπεριλαμβανόταν στο αρχοντολόγιο της Κέρκυρας, στοιχείο που θα επηρέασε την απόφασή του να εμπλακεί με την κερκυραϊκή *πατρίδα*. Επίσης, στο κληροδοτήμα που άφησε ο Tommaso και που αφορούσε το σχολείο, σημείωσε ότι από τους μαθητές που θα εντάσσονταν σε αυτό προτεραιότητα θα είχαν αρχικά δύο Κερκυραίοι, έπειτα δύο Κύπριοι και μετά οι υπόλοιποι έλληνες μαθητές. Συνεπώς, όπως παρουσιάζεται από τα παραπάνω, φαίνεται ότι η σχέση του με το κερκυραϊκό στοιχείο ήταν στενή, εντούτοις στον καθημερινό του βίο παρατηρείται ότι η σχέση του με τους κύπριους συμπατριώτες του ήταν εντονότερη. Ο Tommaso συνεργάζεται κυρίως με κύπριους εμπόρους και ιδιαίτερα με μέλη της οικογένειας Gonemi (λόγω των συγγενικών δεσμών που είχε εξαιτίας της δεύτερης συζύγου του), στενός του συνεργάτης ήταν ο Αμμοχωστιανός Massimiliano Tronco⁷⁴³,

⁷⁴³ Ο Massimiliano Tronco εγκαταστάθηκε στη Βενετία μετά τον πόλεμο (1570-71). Το 1607/8 απέστειλε επιστολή στον πάπα παρακαλώντας τον να οργανώσει επιχείρηση ανακατάληψης της Κύπρου, σημειώνοντας ότι το εγχείρημα αυτό δεν θα ήταν και τόσο δύσκολο. Υπήρξε στενός συνεργάτης του Tommaso Flangini και

δραστηριοποιήθηκε εμπορικά με την Κύπρο, ενίσχυσε μέσω των διαθηκών του άπορες οικογένειες από την Κύπρο και φρόντισε για την απελευθέρωση αιχμαλώτων κτλ.

Τέλος, με την ανάλυση των παραπάνω στοιχείων για την οικογένεια Flangini καταδεικνύεται η ομαλή και η επιτυχής κοινωνική ένταξη και ανέλιξη των μελών της στο βενετικό περιβάλλον. Οι αναφορές για τη συνέχιση του ονόματος της οικογένειας Flangini φτάνουν μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα⁷⁴⁴. Η πολυεθνική βενετική κοινωνία έδωσε την ευκαιρία στους κύπριους πρόσφυγες να εισχωρήσουν σε αυτήν, να γίνουν αποδεκτοί στο νέο περιβάλλον και να εξελιχθούν. Η Βενετία τους παρείχε όλες τις κατάλληλες συνθήκες, για να το επιτύχουν αυτό και χωρίς να προτάσσει ιδιαίτερους φραγμούς, παρόλες τις θρησκευτικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις που ξεχώριζαν τους βενετούς πολίτες από τις διάφορες εθνοτικές ομάδες που ζούσαν στη υδάτινη πολιτεία.

απεβίωσε το 1664. Με τη διαθήκη του κληροδότησε μικρά ποσά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, για την απελευθέρωση αιχμαλώτων, την προικοδότηση άπορων ελληνίδων και τέλος στις ορθόδοξες μοναχές της Βενετίας. Βλ. Kypris, "The Cypriot Patriot Massimi(li)an(o) Tronchi or Tronco", σελ. 148-161. Τσιφτανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 46, 306-307.

⁷⁴⁴ Βλ. γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας Flangini στο A.S.V., *Miscellanea Codici*, Storia Veneta (Genealogie Barbaro), reg 3, φ. 487. Επίσης, βλ. παράρτ. γενεαλογικό δέντρο οικογένειας Flangini.

3.2.2.3. Οικογένεια de Marico.

Μία ακόμη κυπριακή οικογένεια, η de Marico (Demarico, Demaricho, di Marico, di Maricho, Marico, ελλ. μεταφ. Δημάρικο), επέλεξε να εγκαταλείψει το νησί και να εγκατασταθεί στη Βενετία. Η οικογένεια αυτή ενσωματώνει με χαρακτηριστικό τρόπο την επιτυχημένη ένταξη μίας προσφυγικής μη αριστοκρατικής οικογένειας στη βενετική κοινωνία μετά την οθωμανική κατάκτηση της Κύπρου.

Η παρουσία της οικογένειας de Marico στα δρώμενα του νησιού εντοπίζεται κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας, με αρκετά μέλη της να ακολουθούν στρατιωτική καριέρα, προσφέροντας σημαντικές υπηρεσίες στη Γαληνοτάτη. Ειδικότερα, στις βενετικές δυνάμεις του νησιού υπηρέτησαν τα αδέλφια Pietro και Filippo de Marico με την ειδικότητα του πυροβολητή ελαφρού ιππικού («archibugiero à cavallo alla legiera»). Παράλληλα, ανάλογη πορεία ακολούθησαν οι δύο υιοί του Pietro, ο Costantino και ο Michiel (ή Michelin), οι οποίοι υπηρέτησαν στο βενετικό ναυτικό ως πυροβολητές. Ο τελευταίος ξεκίνησε τη στρατιωτική του σταδιοδρομία στις 12 Μαρτίου 1562, μετά την εγγραφή του στην Αδελφότητα των πυροβολητών (*confraternità dei bombardieri*) στην Αμμόχωστο, λαμβάνοντας την απαιτούμενη εκπαίδευση υπό την αρχηγία του Antonio Carara⁷⁴⁵.

Κατά την οθωμανική επίθεση, μέλη της οικογένειας de Marico έλαβαν ενεργό μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις. Τα αδέλφια Filippo και Pietro συμμετείχαν στις μάχες της Λευκωσίας, όπου έμελλε να χάσουν τη ζωή τους. Αντίθετα, οι δύο υιοί του τελευταίου, οι Michiel και Costantino, κατάφεραν να επιβιώσουν από τις μάχες και να συνεχίσουν να παρέχουν τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες στο βενετικό ναυτικό. Μετά την κατάληψη της Κύπρου, τα δύο αδέλφια έλαβαν μέρος στη ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571), ο μιν Michiel υπηρετώντας «sopra la galea del magnifico miser Zuane Zen di Candia» και ο δε Costantino «sopra la galea del magnifico miser Zuan Bembo». Η συνεισφορά του Michiel στη μάχη βεβαιώνεται από τον κυβερνήτη του, τον Zuane, που τόνισε ότι κατά τη διάρκεια της μάχης η γαλέρα του συγκρούστηκε με δύο τουρκικά πλοία και χάρη στη δυναμικότητα του πληρώματός κατάφεραν να τα αντικρούσουν («miser Michiel de Piero di Marico ciprioto sia

⁷⁴⁵ «Facio fede io Antonio Carara capo di bombardierii in Famagosta come ozi e intrato nella scola nostra di bombardierii per scolaro Michiel de Piero et a pagato la sua instrata et luminaria et pero justa caporte puol tirar al palio et portar le sue arme licite et oneste in cor fidem, die 12 marzo 1562». Βλ. A.E.I.B., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφ. 4, φ. 43r (olim 45r) Παταπίου Ν., «Ο πυροβολητής Angelo da Lago Trivisiano. Ειδήσεις από τη μικροϊστορία του πολέμου της Κύπρου (1570-1571)», *EKEE* 34 (2008), σελ. σελ. 182.

ritrovato sopra la mia galera l'anno 1571 nel giorno della felice giornata ... ha fato in quella hoccasione il debito suo da bon soldato»)746.

Με το πέρας των πολεμικών επιχειρήσεων, τα δύο αδέρφια, Michiel και Costantino, κατέληξαν στη Βενετία, όπου ζήτησαν από διάφορα πρόσωπα να πιστοποιήσουν ενώπιον συμβολαιογράφου τη συνεισφορά τόσο των ιδίων όσο και της οικογένειάς τους στον κυπριακό πόλεμο. Έτσι, στις 7 Μαΐου 1574 ο Thomaso Musachi, ο οποίος διετέλεσε διοικητής ομάδας ιππικού στο νησί, και τα αδέρφια Nicolò και Vincenzo (υιοί του «quondam singor Limbiti Ciprii») παρουσιάστηκαν στη βενετική καγκελαρία στο γραφείο του νοτάριου Jacobo Gensile και διηγήθηκαν τα όσα γνώριζαν για την οικογένεια de Marico. Χαρακτηριστικά ο Musachi δήλωσε «...che il quondam miser Piero di Marico che fù padre de Michiel et Constantino qui presenti mentre viveva era archibugiero à cavallo alla legiera stipendiato da questa Serenissima Signoria di Venetia nella compagnia del capitaneo Mercurio Masculori al governo di me Thomaso governatore nel Regno di Cipro il quale servite sempre fidelmente et quale Piero fù morto combatendo nella presa de Nicosia insieme con il quondam Philippo ch'era fratello di esso quondam Piero...»747.

Ο Michiel de Piero de Marico δε σταμάτησε τις στρατιωτικές του δραστηριότητες και στις 23 Φεβρουαρίου 1575 εξετάστηκε από την αρμόδια αρχή του ναυστάθμου στη Βενετία και κρίθηκε ικανός, να αναλάβει τα καθήκοντα αρχηγού των πυροβολητών, λαμβάνοντας το πιστοποιητικό του δίπλωμα από τον ίδιο τον δόγη Alvise Mocenigo. Το σχετικό αυτό δίπλωμα διασώθηκε και βρίσκεται στον προσωπικό φάκελο του Michiel, ο οποίος είναι κατατεθειμένος στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου στη Βενετία748. Έπειτα, ο Michiel, στις 17 Οκτωβρίου 1579, τοποθετήθηκε στις στρατιωτικές δυνάμεις του Χάνδακα υπό τις διαταγές του ανθυπολοχαγού Pasqualin di Pelegriani και άγνωστο παραμένει πότε εγκατέλειψε την ενεργή του δράση και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Βενετία. Όσον αφορά τον αδελφό του, τον Costantino, τα ίχνη του χάνονται μετά το 1574749.

⁷⁴⁶ Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου», σελ. 217-218.

⁷⁴⁷ Α.Ε.Ι.Β., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφ. 4, φ. 41r (olim 43r).

⁷⁴⁸ «Si fa fede per l'officio dell'arsenal come maistro Michielin de Cipro bombardier è stato diligentemente esaminato circa l'arte sua per maistro Zacharia Schiavina capo di bombardieri et compagni à questo deputati alla presentia del magnifico miser Filippo Lion patron all'arsenal alla cassa dell'artellarie et havendo ben risposo, tutti d'accordo lo hanno laudato et approbato per bon et sufficiente capo bombardier come per le loro deposition nell'officio appar. In quorum fidem etc. Data in l'officio dell'arsenal adi xxiii frever MDLXXV» Α.Ε.Ι.Β., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφ. 4, φ. 44r (olim 46r) Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου», σελ. 218, παραπ. 5.

⁷⁴⁹ Αυτόθι, σελ. 218.

Στην υδάτινη πολιτεία ο Michiel de Marico δεν εγκαταστάθηκε –όπως θα περίμενε κανείς– στη συνοικία των Ελλήνων στο Castello, αλλά στην περιοχή του Cannaregio, στην ενορία των Santi Apostoli, όπως μαρτυρείται από την πρώτη του διαθήκη (1598)⁷⁵⁰. Κατά την παραμονή του εκεί παντρεύτηκε την Κερκυραία Eleni (Helena Corfiota), χωρίς ωστόσο να αποκτήσουν απογόνους⁷⁵¹. Παρόλο που η οικία του δεν βρισκόταν στην περιοχή όπου ήταν συγκεντρωμένο το ελληνικό στοιχείο, εντούτοις διατηρούσε στενές σχέσεις με την ελληνική παροικία και την Αδελφότητα. Ως μέλος της *Confraternità di San Nicolò dei Greci* ο Michiel εγγράφηκε το 1578 και πλήρωσε για δύο έτη τη συνδρομή του. Έπειτα παρατηρείται μία παύση δεκαεπτά ετών και πιθανόν να οφείλετο στον διορισμό του από τις βενετικές αρχές στις στρατιωτικές δυνάμεις του Χάνδακα. Επανεμφανίζεται και πάλι στα κατάστιχα της Αδελφότητας το 1596 πληρώνοντας την ετήσια συνδρομή του, ενώ από το 1599 έως το 1613 φρόντιζε ανελλιπώς τις οικονομικές του υποχρεώσεις προς την Αδελφότητα. Την περίοδο 1599-1613 φαίνεται πως διέμενε πλέον μόνιμα στην πόλη και για αυτό τον λόγο η συμμετοχή του στα κοινά και στις αρχαιρεσίες της Αδελφότητας ήταν συστηματική⁷⁵².

Η πρώτη εμπλοκή του Michiel στις εκλογικές διαδικασίες της ελληνικής Αδελφότητας εντοπίζεται στις 3 Αυγούστου 1600, όταν θέτει υποψηφιότητα για αντιπρόσωπος της κυπριακής *πατρίδας*, χωρίς όμως επιτυχία (θέσεις τις οποίες κατέλαβαν οι Jeronimo Coracer, Antonio Singlitico και Dimitrio Gonemi). Έπειτα, δύο χρόνια μετά, υπέβαλε για πρώτη φορά υποψηφιότητα για τη θέση του αντιπροέδρου (*vicario*) του Διοικητικού Συμβουλίου (18 Αυγούστου 1602). Παρόλο που απέτυχε την πρώτη φορά, δύο μήνες αργότερα (13 Οκτωβρίου 1602) έθεσε και πάλι υποψηφιότητα για την ίδια θέση καταλαμβάνοντάς την με είκοσι τέσσερις θετικές ψήφους έναντι εννέα αρνητικών. Αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο αυτή πρόεδρος της Αδελφότητας ήταν ο Vincenzo Muscornio και αντιπρόεδρος ο Michiel de Piero di Marico, και οι δύο ήταν κύπριοι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία μετά το 1570-71. Όταν έληξε η θητεία του Michiel, η ψηφοφορία που διεξήχθη για την αντικατάστασή του,

⁷⁵⁰ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 158, αρ. 680 (23 Απριλίου 1598).

⁷⁵¹ Στις 23 Απριλίου 1599, εντοπίζεται στο μητρώο μελών της ελληνικής Αδελφότητας η Elena de Michiel de Cipro να εγγράφεται και να πληρώνει την ετήσια συνδρομή της μέχρι το 1608. Πιθανόν αυτή ήταν η σύζυγος του Michiel de Marico, γιατί και ο ίδιος την περίοδο αυτή βρίσκεται στη Βενετία, συμμετέχει στα κοινά της Αδελφότητας και πληρώνει κάθε φορά την ετήσια συνδρομή του. Βλ. A.E.I.B., A'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 294r.

⁷⁵² Στο μητρώο μελών της Αδελφότητας σημειώνονται κατά την πρώτη αναφορά του ονόματός του τα εξής: «signor Michellin de Piero Cipriotto dimarico 1578, 79, 96, 99, 1600». Έπειτα, ως «signor Michiel de Piero di Marico per la festa de San Nicolò 1601-1609», «Michiel detto per la festa di San Zorzi 1602-1607» και τέλος ως «Michiel de Piero de Maricho 1610-1613». Την ετήσια συνδρομή του την καταβάλλει δύο φορές κάθε έτος, κατά τις εορτές των Αγίων Νικολάου και Γεωργίου. Βλ. A.E.I.B., A'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 126r και φ. 126v.

απέβη άκαρπη (31 Αυγούστου 1603). Τότε ο νέος πρόεδρος της Αδελφότητας, ο Κύπριος Julio Soderini, εισηγήθηκε την παραμονή του Michiel στη θέση αυτή. Η πρόταση του προέδρου έγινε αποδεκτή από όλα τα μέλη του Συμβουλίου, με αποτέλεσμα να ανανεωθεί για ακόμη έναν χρόνο η θητεία του. Στην ίδια συνεδρία, τη θέση του βοηθού αντιπροέδρου κατέλαβε ένας ακόμη κύπριος πρόσφυγας, ο Zuanne de Sur. Τεκμαίρεται συνεπώς αβίαστα ότι την περίοδο εκείνη οι Κύπριοι μονοπωλούσαν τις υψηλότερες ιεραρχικά θέσεις της Αδελφότητας⁷⁵³.

Εκτός από αντιπρόεδρος, ο Michiel κατέλαβε και άλλες χαμηλότερες ιεραρχικά θέσεις όπως: δύο φορές μία εκ των δώδεκα θέσεων του Διοικητικού Συμβουλίου (*Banca* 1602, 1611)⁷⁵⁴, τρεις φορές μέλος της προσθήκης του Συμβουλίου των Σαράντα (*Zonta*, 1606, 1607, 1612)⁷⁵⁵, μία φορά ελεγκτής των λογαριασμών του προέδρου (*governatore* 1608)⁷⁵⁶ και μία φορά αντιπρόσωπος της κυπριακής πατρίδας (1606)⁷⁵⁷. Παρόλα αυτά, η επιθυμία του και η επιμονή του για ανάρρηση στο ανώτερο αξίωμα της *Confraternità di San Nicolò dei Greci*, αυτό του προέδρου (*guardian grande*), υλοποιήθηκε μετά την υποβολή πέντε υποψηφιοτήτων σε διάστημα δέκα ετών. Ήδη από το 1603 προσπάθησε να αναλάβει τα ηνία της Αδελφότητας και τα κατάφερε λίγο πριν από τον θάνατό του. Έτσι, στις 7 Ιουλίου 1613, κατά τη συνέλευση του Συμβουλίου των Σαράντα για την αντικατάσταση του απερχόμενου προέδρου Zuane Aggioranditti, ο Michiel έλαβε τις περισσότερες ψήφους από τους συνυποψηφίους του, τον Zuane Gribetto και τους Κύπριους Demetrio Gonemi, Vincenzo Muscornio και Simon de Florio⁷⁵⁸.

Κατά την περίοδο της προεδρίας του, ο Michiel de Marico προσπάθησε να ενισχύσει τα οικονομικά της Αδελφότητας. Δεν δίστασε, ακόμη, να καταφύγει στη δικαιοσύνη εναντίον όσων όφειλαν χρηματικά ποσά σε αυτήν. Το συνολικό ποσό ανερχόταν σε 3.000 δουκάτα και θα επενδύετο με σκοπό την αύξηση των εσόδων της Αδελφότητας. Παράλληλα, θέλησε να

⁷⁵³ Συνολικά, ο Michiel υπέβαλε τρεις φορές για τη θέση του αντιπροέδρου. Βλ. αντίστοιχα Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 48-49 (13 Οκτωβρίου 1602), 56-58 (31 Αυγούστου 1603), 107-108 (30 Μαρτίου 1607).

⁷⁵⁴ Για μία θέση εκ των δώδεκα μελών του Διοικητικού Συμβουλίου (*Banca*) ο Michiel έθεσε υποψηφιότητα τέσσερις φορές εκ των οποίων εκλέχθηκε δυο. Βλ. αντίστοιχα αυτόθι σελ. 41-44 (18 Αυγούστου 1602), 71-72 (7 Νοεμβρίου 1604), 108-100 (31 Μαρτίου 1607), 177-179 (19 Μαρτίου 1611).

⁷⁵⁵ Αυτόθι, σελ. 100-103 (6 Ιουλίου 1606), 110-113 (26 Απριλίου 1607), 189-192 (29 Απριλίου 1612).

⁷⁵⁶ Για τη θέση του *governatore* υπέβαλε τρεις φορές υποψηφιότητα και εκλέχθηκε μία μόνο φορά στις 21 Αυγούστου 1608. Βλ. αντίστοιχα αυτόθι, σελ. 98-99 (15 Απριλίου 1606), 127-128 (3 Ιουλίου 1608), 129 (21 Αυγούστου 1608).

⁷⁵⁷ Αυτόθι, σελ. 100-103 (6 Ιουλίου 1606).

⁷⁵⁸ Για τις υποψηφιότητες που υπέβαλε για πρόεδρος της ελληνικής Αδελφότητας βλ. αντίστοιχα αυτόθι, σελ. 55 (17 Αυγούστου 1603), 106-107 (27 Μαρτίου 1607), 123-126 (5 Ιουνίου 1608), 174-177 (9 Μαρτίου 1611), 100 (7 Ιουλίου 1613).

εξαλείψει το φαινόμενο της συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες μελών που δεν είχαν τακτοποιήσει πρώτα τις οικονομικές τους υποχρεώσεις στην Αδελφότητα. Συγκεκριμένα, ο Michiel πρότεινε στη Γενική Συνέλευση να μην έχει το δικαίωμα εκλογής σε κάποιο αξίωμα όποιο μέλος όφειλε πάνω από 5 δουκάτα. Για τον σκοπό αυτό θα έπρεπε ο εκάστοτε γραμματέας της Αδελφότητας να συντάσσει, τον πρώτο μήνα από την ανάληψη των καθηκόντων του, κατάλογο των μελών που όφειλαν την ετήσια συνδρομή τους. Οι προτάσεις του Michiel έγιναν αποδεκτές από τη Γενική Συνέλευση και καταχωρήθηκαν στο επίσημο καταστατικό της, στη *mariegola* (22 Δεκεμβρίου 1613)⁷⁵⁹.

Εκτός από την οικονομική ενίσχυση της Αδελφότητας, ο Michiel ενδιαφέρθηκε και για την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, φροντίζοντας με δική του πρωτοβουλία να καλυφθεί η οροφή του ναού με μολύβι για την αποφυγή εισροής υδάτων. Επίσης, στις 18 Αυγούστου 1613 με τη σύμφωνη γνώμη του προέδρου και του Συμβουλίου των Σαράντα εγκρίθηκε η πρόταση του Κύπριου Bernardo Gonemi, ο οποίος κατείχε το αξίωμα του συνδίκου (*sindico*), για αύξηση του ετήσιου μισθού των δύο εφημερίων του ναού κατά 2 δουκάτα⁷⁶⁰.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η παρότρυνση του Michiel προς τη Γενική Συνέλευση να εγκρίνει τη δημιουργία ενός πολυτελούς περγαμηνού κώδικα (294 φύλλων), στον οποίο θα καταγράφονταν όλες οι διαθήκες και οι δωρεές των μελών της Αδελφότητας (*Catastico de tutti li testamenti et benefici et aquisiti*)⁷⁶¹. Εν τέλει, η Συνέλευση έκανε πράξη την πρόταση του προέδρου της. Ο κώδικας αυτός έχει χρονική διάρκεια σχεδόν δύο αιώνων (1563-1743) και η ιστορική αξία του αρχαιακού αυτού τεκμηρίου είναι ανεκτίμητη, αφού αποτελεί μία αστείρευτη πηγή πληροφοριών. Μέσα από τις σελίδες του αναδεικνύεται ο υλικός πολιτισμός των Ελλήνων της Αδελφότητας, οι κοινωνικές τους σχέσεις, τα οικογενειακά τους στοιχεία κ.ά.

Επιπλέον, ως πρόεδρος ο Michiel ζήτησε από τη Γενική Συνέλευση στις 24 Φεβρουαρίου 1614 (*m.v.* 1613) να επικυρωθεί η εκλογή δύο προσώπων που θα επέβλεπαν την κατασκευή των ταφικών μνημείων εντός του Αγίου Γεωργίου. Όπως ήδη σημειώθηκε, οι Έλληνες της Βενετίας ενταφιάζονταν είτε εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου είτε στον περίβολό του σε κοινούς τάφους λόγω έλλειψης χώρου, χωρίς να αναγράφεται το όνομά τους

⁷⁵⁹ Αυτόθι, σελ. 259-269 (22 Δεκεμβρίου 1613).

⁷⁶⁰ Αυτόθι, σελ. 244-247 (18 Αυγούστου 1613), 259-269 (22 Δεκεμβρίου 1613).

⁷⁶¹ Α.Ε.Ι.Β., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Κ. 8.

στις επιτύμβιες πλάκες παρά μόνο ένας αύξοντας αριθμός και η Αδελφότητα είχε το απόλυτο δικαίωμα κατοχής των ταφικών αυτών μνημείων⁷⁶².

Το θέμα αυτό της ταφής απασχόλησε ιδιαίτερα τα μέλη της Αδελφότητας και υπήρξε αιτία προστριβών. Άλλωστε, η Γενική Συνέλευση την 1^η Νοεμβρίου 1599 είχε παραχωρήσει το δικαίωμα κατασκευής ταφικών μνημείων εντός του ναού σε εύπορα μέλη της Αδελφότητας, καθώς επίσης και το δικαίωμα επιλογής του σημείου ενταφιασμού τους έναντι μεγάλης δωρεάς. Οι τάφοι αυτοί έπρεπε να πληρούν διάφορα κριτήρια, τα οποία έθεσε η Αδελφότητα, ούτως ώστε να είναι ομοιόμορφοι και εναρμονισμένοι με το χώρο. Το ποσό που θα συγκεντρωνόταν από κάθε δωρεά η Αδελφότητα θα το επένδυε και θα χρησιμοποιούσε τους τόκους για την προικοδότηση άπορων νεαρών ελληνίδων, καθώς επίσης για τη μισθοδοσία του δασκάλου της ελληνικής γλώσσας⁷⁶³.

Για το συγκεκριμένο θέμα ο Michiel ήρθε σε αντιπαράθεση με την Αδελφότητα το 1608 και αυτή προκλήθηκε από την επιθυμία του να αποκτήσει ιδιόκτητο τάφο εντός του ναού, έμπροσθεν του ιερού βήματος πάνω από τον τάφο του Spilioti Tarino. Εξαιτίας της οικονομικής του δυνατότητας, ο Michiel προσέφερε ένα διόλου ευκαταφρόνητο ποσό για την αγορά τάφου, όπως έπραξαν στο παρελθόν οι Ζώτος Τσιγαράς και Ιάκωβος Καραβέλλας. Έτσι, στις 2 Νοεμβρίου 1608, ο Michiel, εφορμούμενος από την απόφαση του 1599, ζήτησε με αίτησή του στην Αδελφότητα την άδεια να κατασκευάσει το δικό του ταφικό μνημείο, στο οποίο θα ενταφιάζονταν μόνο μέλη της οικογένειάς του και στην επιτάφια πλάκα θα χαρασσόταν μόνο το δικό του όνομα⁷⁶⁴. Σημείωσε παράλληλα ότι, εάν το αίτημά του γινόταν αποδεκτό από την Αδελφότητα, θα προσέφερε ως αντάλλαγμα το ποσό των 1.500 δουκάτων ενόσω βρισκόταν εν ζωή και άλλα 500 δουκάτα μετά τον θάνατό του. Ωστόσο, για την υλοποίηση της παραπάνω δωρεάς ο Michiel έθεσε ορισμένους όρους. Αρχικά, θα έπρεπε να διατεθούν 300 δουκάτα για την προικοδότηση άπορων γυναικών και για τον μισθό του δασκάλου της ελληνικής γλώσσας. Έπειτα, θα έπρεπε να τελείται τρεις φορές την εβδομάδα (Δευτέρα, Τετάρτη, Παρασκευή) θεία λειτουργία για την ανάπαυση της ψυχής τόσο του ιδίου όσο και των συγγενικών του προσώπων. Παράλληλα, τις υπόλοιπες ημέρες και στις διάφορες εορτές οι κληρικοί του ναού θα έπρεπε κατά την ώρα της προσκομιδής να βγάζουν επιπλέον μια μερίδα από τον άρτο προς μνημόνευσή του. Όρισε ακόμη και την ευχή που θα έψαλλαν οι

⁷⁶² Λιάτα, «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 204, 207, 210· Δεσποτάκης, «Το ζήτημα της ταφής των Ελλήνων της Βενετίας», σελ. 116-118.

⁷⁶³ Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου», σελ. 222.

⁷⁶⁴ Η αίτησή του είναι καταχωρημένη σε μικρό περγαμινό βιβλιάριο. Βλ. Α.Ε.Ι.Β., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφ. 3 (*Scrittura-Michiele di Pietro dal Marico di Cipro per offerte alla chiesa*).

ιερείς, ενόσω αυτός βρισκόταν εν ζωή («έτι δεόμεθα υπερ σωτηρίας επισκέψεως και αφέσεως των αμαρτιών του δούλου του Θεού Μιχαήλ»), καθώς επίσης και τη μεταθανάτια ευχή προς αυτόν («έτι δεόμεθα υπερ αναπαύσεως και αφέσεως της ψυχής του δούλου του Θεού Μιχαήλ και των γονέων αυτού»). Ζήτησε, επίσης, μετά τον θάνατό του σε κάθε κυριακάτικη λειτουργία οι εφημέριοι του Αγίου Γεωργίου να τελούν έμπροσθεν του τάφου του τρισάγιο, τα καντήλια νυχθημερόν να είναι αναμμένα μπροστά στο εικόνισμα της Παναγίας και της ωραιάς πύλης και κάθε βράδυ να εκφωνείται μετά τον εσπερινό μια επιμνημόσυνη δέηση. Για να δελεάσει την Αδελφότητα και να γίνει αποδεκτή η προσφορά του, σημείωσε ότι θα μπορούσε να παραχωρήσει επιπλέον άλλα 1.500 δουκάτα, με σκοπό να τελείται έμπροσθεν της Πρόθεσης ή στο Διακονικό μια μικρή λειτουργία για τη σωτηρία της ψυχής του και των κεκοιμημένων συγγενών του. Δήλωσε ακόμη λεπτομερώς τις ημέρες κατά τις οποίες θα απαλλάσσονταν οι ιερείς από αυτήν τη λειτουργία, όπως για παράδειγμα τη Σαρακοστή και σε μεγάλες εορτές (Χριστούγεννα, Θεοφάνια, Ευαγγελισμό, Υπαπαντής, Αγίων Γεωργίου και Νικολάου).

Εάν τελικά η ελληνική Αδελφότητα αποδεχόταν τους όρους που έθεσε ο Michiel και για κάποιο λόγο αυτή αθετούσε κάποιον από αυτούς, θα έπρεπε να του επιστραφεί το ποσό των 2.000 δουκάτων, εάν βρισκόταν εν ζωή. Σε περίπτωση, όμως, που θα είχε αποβιώσει, το ποσό αυτό θα έπρεπε να σταλεί στη μονή της Κυράς των Αγγέλων στο Αργάσι της Ζακύνθου, όπου οι εκεί μοναχοί θα τελούσαν επιμνημόσυνες δεήσεις για τη σωτηρία της ψυχής του και των συγγενών του. Επίσης, ο τάφος του που θα κατασκευαζόταν εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία θα παρέμενε στην κατοχή του και στους συγγενείς του. Τέλος, εάν οι παρακαταθήκες του Michiel παραβιάζονταν για οποιοδήποτε λόγο από τον πρόεδρο της Αδελφότητας ή κάποιο άλλο μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου, τότε οι *Provveditori di Comun*, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τον έλεγχο και την ορθή λειτουργία της Αδελφότητας, θα έπρεπε να επιβάλουν στον παραβάτη πρόστιμο 300 δουκάτων⁷⁶⁵.

Μετά την κατάθεση της αίτησης του Michiel στη Γενική Συνέλευση, το Συμβούλιο των Σαράντα, εξέτασε την αίτηση και αποφάσισε αυθημερόν (2 Νοεμβρίου 1608) την αποδοχή της δωρεάς με σκοπό την είσπραξη των 2.000 δουκάτων. Συγκεκριμένα, ο Michiel de Marico θα λάμβανε το σημείο που επιθυμούσε έμπροσθεν του ιερού βήματος για την κατασκευή του ταφικού του μνημείου και όλες οι παρακαταθήκες του θα υλοποιούνταν. Για να είναι έγκυρη η συμφωνία των δύο συμβαλλόμενων μερών, ο πρόεδρος της Αδελφότητας,

⁷⁶⁵ Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου», σελ. 224-225.

Zuane Gribetto, επιφορτίστηκε με τη σύνταξη μίας συμβολαιογραφικής πράξης, που θα σφράγιζε τη δωρεά του Michiel και τους όρους της. Ακολούθως, θα έπρεπε να κατατεθεί στους *Provveditori di Comun*, οι οποίοι θα επικύρωναν την απόφαση της Αδελφότητας. Στις 9 Νοεμβρίου 1609, μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής, οι *Provveditori* ενέκριναν και επικύρωσαν τη δωρεά του Michiel de Marico.

Στη συνέχεια, ο Michiel προχώρησε στην καταβολή ολόκληρου του ποσού των 2.000 δουκάτων και όχι μόνο των 1.500 δουκάτων, όπως αρχικά είχε συμφωνηθεί. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρος, ζήτησε από την Αδελφότητα στις 29 Μαρτίου 1609 δάνειο 800 δουκάτων, υποθηκεύοντας ως εγγύηση τα βιβλία του. Προς διευκόλυνση του μητροπολίτη και της Αδελφότητας, ο Michiel προχώρησε αυθόρμητα στην καταβολή ολόκληρου του ποσού. Έτσι, στις 8 Ιουνίου 1609 ο πρόεδρος Zuane Gribetto δήλωσε ότι παρέλαβε από τον Michiel το συνολικό ποσό των 2.000 δουκάτων και την απόδειξη παραλαβής θα αναλάμβανε να την συντάξει ένας συμβολαιογράφος.

Ωστόσο η πράξη αυτή δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, με αποτέλεσμα ο διαθέτης να κινηθεί νομικά εναντίον της Αδελφότητας, απευθυνόμενος στους *Provveditori di Comun*. Η δικαστική διαμάχη κράτησε κάτι περισσότερο από τρία χρόνια (25 Νοεμβρίου 1612) και έληξε με την απόφαση του Συμβουλίου της Αδελφότητας να αναθέσει στον νέο πρόεδρό της, Zuane Agiorantiti, την χορήγηση στον Michiel των απαιτούμενων δικαιολογητικών για την καταβολή των 2.000 δουκάτων. Εν τω μεταξύ, το 1610 ο Michiel προχώρησε στην καταβολή ακόμη 200 δουκάτων για την προικοδότηση άπορων παιδιών («a beneficio delli figlioli delli roveri fratelli»)⁷⁶⁶.

Ένας από τους λόγους της χρονοτριβής της Αδελφότητας να διεκπεραιώσει το ζήτημα που προέκυψε με τον Michiel ήταν η έντονη δυσαρέσκεια των κατώτερων λαϊκών στρωμάτων για την κατασκευή ταφικών μνημείων εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου από διακεκριμένα μέλη της⁷⁶⁷. Η αντιπαράθεση αυτή κορυφώθηκε στις 22 Ιουλίου 1609, όταν ναυτικοί και πλοιοκτήτες δημιούργησαν σοβαρά επεισόδια κατηγορώντας το διοικητικό συμβούλιο της Αδελφότητας ότι μεροληπτούσε υπέρ διακεκριμένων και εύπορων μελών της, παραχωρώντας τους το δικαίωμα απόκτησης ιδιόκτητων ταφικών μνημείων. Η επιθυμία αυτή των εύπορων

⁷⁶⁶ Αυτόθι, σελ. 227, παραπ. 46.

⁷⁶⁷ Μία ακόμη έντονη αντιπαράθεση των λαϊκών στρωμάτων με την Αδελφότητα προκλήθηκε το 1613, όταν η τελευταία αποφάσισε να παραχωρήσει μόνο στα επιφανεί μέλη της *candele benettete* (ευλογημένα κεριά) και όχι σε όλους τους πιστούς, όπως γινόταν μέχρι τότε. Βλ. Κουτμάνης Σ., «Η οικονομία της ευλάβειας. Η κατανάλωση του κεριού στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία (17^{ος}-18^{ος} αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006), σελ. 386-387.

μελών τής ήταν αναμενόμενη λόγω της οικονομικής τους ανόδου και της αυτοπροβολής που επιδίωκαν στον κοινωνικό τους περίγυρο. Αυτό ήταν απόρροια και του γενικότερου κλίματος που επικρατούσε στη Βενετία λόγω της θρησκευτικής επίδειξης από μέρους των πιστών του λατινικού δόγματος⁷⁶⁸. Παρόμοιες εντάσεις και κοινωνικές αναταραχές απαντούσαν στις περιοχές της βενετικής ενδοχώρας, εξαιτίας της εκμετάλλευσης και του παραγκωνισμού που υφίσταντο τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα από τα ανώτερα για το συγκεκριμένο θέμα⁷⁶⁹.

Συνεπώς, εξαιτίας του περιορισμένου χώρου της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και της μεροληψίας της Αδελφότητας υπέρ των εύπορων μελών, τα λαϊκότερα στρώματα θα αποκλείονταν από τον ενταφιασμό τους εντός του ναού, αφού πλέον δεν θα υπήρχε επαρκής χώρος για ταφή σε συνάρτηση με το αυξανόμενο πλήθος των Ελλήνων της πόλης. Επίσης, οι διαμαρτυρόμενοι επικαλέστηκαν το διάταγμα του δόγη Leonardo Lorendan το 1514 για τον ενταφιασμό των Ελλήνων στον ιδιόκτητο τους χώρο (εντός και εκτός του Αγίου Γεωργίου). Παράλληλα, η απόφαση της Αδελφότητας να επιτρέψει την κατασκευή ιδιωτικών τάφων ήταν ενάντια στους θεσμούς της και κυρίως στην ισότητα μεταξύ των μελών της. Από την άλλη, όμως, η Αδελφότητα θέλησε να ακολουθήσει την πολιτική αυτή, για να ενισχύσει τα οικονομικά της, αφού οι εύποροι διαθέτες θα παραχωρούσαν γενναιόδωρα ποσά, για την απόκτηση τάφου, όπως χαρακτηριστικά έπραξε ο Michiel de Marico και άλλοι Έλληνες (π.χ. Spilioti Tarino, Tommaso Flangini). Τα αποτελέσματα της ταραχής αυτής ήταν η προσωρινή ακύρωση όλων των αδειών που παραχώρησε η Αδελφότητα για ιδιωτικούς τάφους (2 Αυγούστου 1609) και η επιστροφή των χρημάτων στους δικαιούχους ή στους κληρονόμους τους. Πλέον ο χώρος του ναού θα προοριζόταν για τον ενταφιασμό όλων των Ελλήνων⁷⁷⁰.

Τώρα ήταν η σειρά των εύπορων μελών της Αδελφότητας, που είχαν κληροδοτήσει χρηματικά ποσά για την απόκτηση τάφου στο εσωτερικό του ναού, να αντιδράσουν. Ένα εξ αυτών ήταν και ο Michiel de Marico, που είχε ήδη καταβάλει το ποσό των 2.000 δουκάτων, είχε ήδη κατασκευάσει τον τάφο του και εκεί είχε ενταφιάσει τη σύζυγο και την πεθερά του. Ο Michiel με έγγραφη διαμαρτυρία του ζήτησε την παρέμβαση του ίδιου του δόγη για την επίλυση του προβλήματος που προέκυψε στους κόλπους της Αδελφότητας. Για το θέμα εξέφρασε την άποψή του και ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρος, τονίζοντας με επιστολή του στη Γενική Συνέλευση (19 Απριλίου 1610) ότι θα ήταν ιδιαίτερα επιζήμιο για τα οικονομικά της Αδελφότητας η απόφασή της να απαγορεύσει την κατασκευή ιδιωτικών

⁷⁶⁸ Karagianni, "Le arche dei Greci nel campo di San Giorgio dei Greci", σελ. 157-180.

⁷⁶⁹ Sella D., *Commerci e Industrie a Venezia nel Secolo XVII*, Roma 1961, σελ. 90.

⁷⁷⁰ Για την απόφαση της Αδελφότητας να ακυρώσει την απόκτηση ιδιωτικών τάφων βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β*, σελ. 153-158.

τάφων. Εν τέλει, με τη διαμεσολάβηση του μητροπολίτη και τη διαλλακτικότητα του Michiel, συμφωνήθηκε η Αδελφότητα να μην επιστρέψει το χρηματικό ποσό στον τελευταίο, να παραμείνει ως έχει το ταφικό του μνημείο και οι όροι που έθεσε για τις τελετουργίες να μην είναι τόσο αυστηροί (π.χ. η λειτουργία της Παρασκευής να μετατεθεί το Σάββατο, οι ιερείς του ναού να ψάλλουν χαμηλόφωνα τις ευχές προς ανάπαυση της ψυχής του κ.ά.). Επίσης, ο Michiel συμφώνησε να ενταφιάζονται στον τάφο του εκτός από τα συγγενικά του πρόσωπα και πλοιοκτήτες που θα κληροδοτούσαν στον ναό του Αγίου Γεωργίου ποσό άνω των 25 δουκάτων. Η μόνη ρήτρα που έθεσε ήταν να μην αναγράφονται τα ονόματά τους πάνω στην επιτάφια πλάκα και, όταν ο τάφος γέμιζε, να έκλεινε μια για πάντα ούτως ώστε και να μην γίνεται αλόγιστη χρήση του. Παρόλη τη γενική αναστάτωση που προκλήθηκε, η Γενική Συνέλευση στις 19 Απριλίου 1610 ακύρωσε την απόφαση της απαγόρευσης κατασκευής ιδιόκτητων ταφικών μνημείων εντός του ναού από τους εύπορους Έλληνες, χωρίς ωστόσο άλλες εντάσεις⁷⁷¹. Παράλληλα, την απόφαση της Αδελφότητας επικύρωσαν οι *Pronveditori di Comun* δύο χρόνια αργότερα μετά από τον νενομισμένο έλεγχο που διεξήγαγαν (23 Φεβρουαρίου 1611)⁷⁷².

Παρόλο που η υπόθεση του Michiel υπήρξε αιτία, για να δημιουργηθεί ένταση στους κόλπους της Αδελφότητας, αυτός συνέχισε ανελλιπώς να συμμετέχει στις αρχαιρεσίες της Αδελφότητας καταφέροντας να εκλεγεί πρόεδρος της (7 Ιουλίου 1613). Θα ανέμενε κανείς ότι, μετά τα δυσάρεστα γεγονότα που προηγήθηκαν και την αντιπαράθεση του Michiel με την Αδελφότητα, η δημοτικότητά του θα είχε περιοριστεί. Τουναντίον, φαίνεται ότι η κατάσταση αυτή δεν επηρέασε αρνητικά τη δημοτικότητά του και τη σχέση του με τους υπόλοιπους αδελφούς και το 1613 τον εξέλεξαν *guardian grande*.

Από πού, όμως, προήλθε η οικονομική ευμάρεια του Michiel de Marico, που του έδωσε τη δυνατότητα να αγοράσει ιδιωτικό τάφο εντός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και να παραχωρήσει σημαντικές δωρεές στην Αδελφότητα; Όπως ήδη σημειώθηκε, ο Michiel καταγόταν από οικογένεια στρατιωτικών, αφού τόσο ο πατέρας του, Pietro, όσο και ο θείος του, Filippo, υπηρέτησαν ως πυροβολητές ελαφρού ιππικού στις στρατιωτικές βενετικές δυνάμεις της Κύπρου. Το 1562 ο Michiel εντάχθηκε στις τάξεις των πυροβολητών και συνέχισε να παρέχει τις στρατιωτικές του υπηρεσίες μέχρι την αποστράτευσή του, η οποία υπολογίζεται περίπου την τελευταία δεκαετία του 16^{ου} αιώνα. Έκτοτε φαίνεται πως εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Βενετία, το 1596 πλήρωσε την ετήσια συνδρομή του στην

⁷⁷¹ Αυτόθι, σελ. 165-177.

⁷⁷² Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου», σελ. 228-229, παραπ. 52.

Αδελφότητα, δύο χρόνια αργότερα συνέταξε την πρώτη του διαθήκη (1598) στον νοτάριο Zuanne Draghi και από την αυγή του 17^{ου} αιώνα συμμετέχει ενεργά στα δρώμενα της ελληνικής Αδελφότητας. Η οικονομική του ευμάρεια, ωστόσο, δεν οφειλόταν στη στρατιωτική του σταδιοδρομία αλλά στην ενασχόλησή του με το εμπόριο.

Ο Michiel στην υδάτινη πολιτεία, όπως και αρκετοί άλλοι κύπριοι πρόσφυγες, ασχολήθηκε με εμπορικές δραστηριότητες αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη. Οι επιχειρηματικές του ασχολίες εκτεινόταν μεταξύ Βενετίας, Κύπρου, Συρίας, Μήλου, Κωνσταντινούπολης και Ιονίων νήσων, όπου εμπορευόταν βαμβάκι, κρασιά, υφάσματα (βαμβακερά και μεταξωτά), καθρέφτες, σταφίδα, τυρί, χαβιάρι κ.ά. Στις εκτός Βενετίας περιοχές, ο Michiel εργοδοτούσε εμπορικούς αντιπροσώπους που διεκπεραίωναν τις υποθέσεις του πουλώντας τα εμπορεύματα που τους έστελνε. Από την άλλη, αυτοί με τη σειρά τους διοχέτευαν τα προϊόντα στην εγχώρια αγορά και με το κεφάλαιο που εισέπρατταν αγόραζαν νέα προϊόντα, τα οποία έστελναν στον Michiel στη Βενετία.

Ιδιαίτερα σημαντική πηγή αποτελεί το διασωθέν προσωπικό αρχείο του Michiel –που βρίσκεται κατατεθειμένο στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας– και από το οποίο γίνονται γνωστά, μεταξύ άλλων, τα είδη των εμπορευμάτων, οι ποσότητες που διακινούσε και τα πρόσωπα με τα οποία συνεργαζόταν. Το αρχείο περιλαμβάνει επίσης μέρος της προσωπικής του αλληλογραφίας. Από τα αρχειακά αυτά τεκμήρια διαπιστώνεται ότι διατηρούσε σχέσεις με την ιδιαίτερη πατρίδα του και κυρίως με πρόσωπα από το στενό οικογενειακό του περιβάλλον, που παρέμειναν το νησί μετά τον πόλεμο. Λόγου χάρη, από την Κύπρο εισάγει στη βενετική μητρόπολη βαμβάκι και άλλα κυπριακά προϊόντα και οι συνεργάτες του ήταν ο εξάδελφός του Giacomo de Marico, ο βαφτισμιός του, ο Piero, και ο πατέρας του τελευταίου Fiorin⁷⁷³.

Η εμπορική έδρα του Michiel βρισκόταν στη Βενετία και εκεί συνέτασσε τις εμπορικές του συμβολαιογραφικές πράξεις συστήνοντας εταιρείες άλλοτε μικρής και άλλοτε μεγάλης διάρκειας. Από τις πράξεις που εντοπίστηκαν στο προσωπικό του αρχείο, ο «Michiel del quondam Piero de Marico cyprius» φαίνεται να δραστηριοποιείτο με το εμπόριο ήδη από την δεκαετία του 1580, ενόσω ακόμη υπηρετούσε στις βενετικές στρατιωτικές δυνάμεις. Ωστόσο, στα κατάστιχα του βενετού νοτάριου Zuanne Draghi η πρώτη εμπορική του πράξη που εντοπίστηκε φέρει ημερομηνία 22 Ιουνίου 1601. Τότε ο Michiel κατέφυγε στον βενετό συμβολαιογράφο, για να διευθετήσει την αντιπαράθεσή του με τον Gierolamo quondam

⁷⁷³ Μαλτέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 22.

Steffano Lovara da Corfù και να διακόψει την εμπορική συνεργασία που είχε με τον συνεργάτη του. Αυτό οφείλετο στα ελαττωματικά προϊόντα που έλαβε ο Michiel από την Κέρκυρα και για αυτό ζητούσε αποζημίωση. Μετά από εξέταση των εγγράφων από τον βενετό νοτάριο η υπόθεση παραπέμφθηκε στον βενετό δικηγόρο Francesco Querini για περαιτέρω εξέταση εξαιτίας των ενστάσεων που προέκυψαν. Εν τέλει, αποφασίστηκε ο Michiel να λάβει την αποζημίωση που του αναλογούσε και η λήξη της συνεργασίας των δύο ανδρών ολοκληρώθηκε ένα μήνα αργότερα, στις 25 Ιουλίου 1601⁷⁷⁴.

Τότε ο Michiel αναζήτησε νέο συνεργάτη στην Κέρκυρα και στις 3 Αυγούστου 1601 συνέστησε ενώπιον του νοτάριου Zuanne Draghi μία μικρή εμπορική εταιρεία διάρκειας ενός έτους με τον Zuanne Aliberando και με χρηματικό κεφάλαιο 200 δουκάτα. Ο πρώτος θα αγόραζε προϊόντα από τη μητρόπολη, τα οποία θα πωλούνταν στην Κέρκυρα από τον Aliberando και με το εισπραχθέν ποσό αυτός θα αγόραζε ντόπια είδη, για να τα στείλει στη Βενετία, ούτως ώστε να τα διοχετεύσει στην τοπική αγορά ο Michiel⁷⁷⁵.

Η δεύτερη εμπορική εταιρεία του Michiel είχε διάρκεια τρία χρόνια και αρχικό κεφάλαιο 2.000 δουκάτα. Η συμφωνία πραγματοποιήθηκε στις 4 Ιουνίου 1608 ενώπιον του νοτάριου Francesco Zambelli και τα συμβαλλόμενα μέρη ήταν ο Michiel και ο Κεφαλονίτης Antonio Moro, οι οποίοι κατέθεσαν από 1.000 δουκάτα έκαστος. Ο κύπριος έμπορος κατέθεσε ένα μέρος του ποσού σε μετρητά και τα υπόλοιπα σε εμπορεύματα⁷⁷⁶. Η συμφωνία των δύο εμπόρων ήταν, από τη μία, ο Moro να αγοράζει από την Κεφαλονιά διάφορα προϊόντα όπως λινάρι, σταφίδα και κρασί (κυρίως μοσχάτο και ρόμπολα), και να τα αποστέλλει στον Michiel στη Βενετία. Από την άλλη, ο Michiel θα έστελνε στην Κεφαλονιά βαμβακερά υφάσματα. Η εμπορική τους συνεργασία συνεχίστηκε για μερικά χρόνια. Τις εμπορικές δραστηριότητες με τον Michiel συνέχισε μετά τον θάνατό του Antonio Moro ο υιός του, Bernardo⁷⁷⁷.

Όπως φαίνεται από την επιχειρηματική δραστηριότητα του Michiel, αυτός εισήγαγε συχνά εμπορεύματα από την Κεφαλονία, αφού εκεί υπήρχαν ακόμα δύο αντιπρόσωποί του, που διεκπεραίωναν τις υποθέσεις του, οι Nicolò Pilica και Baldi di Stefani. Στα δύο αυτά

⁷⁷⁴ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4950, φφ. 187r-188r.

⁷⁷⁵ A.E.I.B., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφak. 4, φ. 18r.

⁷⁷⁶ Αυτόθι, φφ. 7r-7v.

⁷⁷⁷ Ο Bernardo Moro συνέχισε τις εμπορικές δραστηριότητες του πατέρα και συνεργάστηκε με διάφορους κύπριους εμπόρους. Εκτός από τον Michiel de Marico, ο Bernardo συνεργάστηκε και με τον Zorzi Brachimi. Ο τελευταίος στη διαθήκη του που συνέταξε στις 26 Αυγούστου 1667, κληροδότησε στον Bernardo το ποσό των 200 δουκάτων και παράλληλα τον όρισε ως έναν εκ των επιτρόπων του Βλ. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 399-340.

πρόσωπα ο Michiel είχε απόλυτη εμπιστοσύνη, εφόσον τους έστελνε σημαντικά χρηματικά ποσά, τα οποία επένδυαν σύμφωνα με τη δική τους κρίση. Τους έστελνε επίσης βενετσιάνικα καπέλα, τα οποία αντάλλασσαν με ντόπια τυριά που προωθούσαν στη μητρόπολη. Επίσης, στην Κεφαλονιά ο Michiel συνεργαζόταν και με τον «Galazio quondam Constantin Caramani» (1608-1610), που του προωθούσε κρασί (ποικιλίας μοσχάτο), πιατικά, κεριά κ.ά.⁷⁷⁸.

Ακόμη, ο Michiel είχε συναλλαγές με ένα ακόμη νησί του Ιονίου πελάγους, τη Ζάκυνθο. Εκεί εμπορικός αντιπρόσωπός του ήταν ο Francesco Scudi, που λάμβανε τα προϊόντα που του έστελνε από τη Βενετία και τα διοχέτευε στην τοπική αγορά. Συγκεκριμένα, από τη Βενετία ο Michiel έστελνε καπέλα και υφάσματα, βαμβακερά και μεταξωτά. Έπειτα, ο Francesco με τα χρήματα που αποκόμιζε από την πώληση των προϊόντων αγόραζε ντόπια κρασιά και τα προωθούσε στον κύριο έμπορο.

Τέλος, ο Michiel δραστηριοποιήθηκε και στην οθωμανική πρωτεύουσα, όπου είχε ως εμπορικό αντιπρόσωπό του τον Zorzi di Gianna. Ο Michiel προμήθευε τον τελευταίο με καθρέφτες και αυτός τους διέθετε στην αγορά της Κωνσταντινούπολης. Με την πώληση των προϊόντων, ο Zorzi έστελνε στον Michiel τα κέρδη, καθώς επίσης χαβιάρι, για να το διαθέσει στην αγορά της Βενετίας. Με αυτές τις εμπορικές δοσοληψίες γίνεται εμφανής η οικονομική ευμάρεια του Michiel, αφού εμπορευόταν ακριβά και εύθραυστα αντικείμενα, όπως οι καθρέφτες, που απευθύνονταν σε κοινό με οικονομική επιφάνεια και κυρίως στην ανώτερη κοινωνική τάξη της οθωμανικής πρωτεύουσας⁷⁷⁹.

Στη Βενετία, ήδη από τον 15^ο αιώνα, είχε αναπτυχθεί στο νησάκι Murano μία τοπική βιομηχανία παραγωγής μεγάλων καθρεφτών αρίστης ποιότητας. Η βενετική διοίκηση κατάφερε να διατηρήσει το μονοπώλιο των καθρεφτών περισσότερο από ενάμιση αιώνα και οι τεχνίτες τους απολάμβαναν σημαντικά προνόμια, διατηρώντας μυστική την τεχνική κατασκευής τους. Σε περίπτωση που διέρρηε η τεχνική τους, οι υπαίτιοι τιμωρούνταν με θάνατο, δήμευση της περιουσίας τους και φυλάκιση των συγγενικών τους προσώπων. Μόλις το 1665 ο Jean-Baptiste Colbert, υπεύθυνος των οικονομικών του γάλλου βασιλιά Λουδοβίκου ΙΔ', κατάφερε να προσελκύσει βενετσιάνους τεχνίτες και να ιδρύσει την *Manufacture Royale des Meubles de la Couronne* (*Compagnie du Noyer*) στη Γαλλία, με αφορμή την επιθυμία του Λουδοβίκου να διακοσμήσει το ανάκτορο των Βερσαλλιών με

⁷⁷⁸ Α.Ε.Ι.Β., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφακ. 4, φ. 19r.

⁷⁷⁹ Αυτόθι, φφ. 9v-10r.

καθρέφτες⁷⁸⁰. Στον ελλαδικό χώρο, η εμπορία καθρεφτών από τη Βενετία μαρτυρείται ήδη από τον 16^ο αιώνα και οι τιμές τους, όπως και των υπόλοιπων εμπορευμάτων, αυξομειώνονταν ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν ανάμεσα στη Γαληνοτάτη και την Υψηλή Πύλη⁷⁸¹. Με το εμπόριο καθρεφτών φαίνεται πως ασχολήθηκαν αρκετοί Έλληνες της Βενετίας, ακόμη και ο ίδιος ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρος, όπως μαρτυρείται μέσα από τα σημειωματάριά του⁷⁸².

Όπως είναι φυσικό, σε κάποιες περιπτώσεις, κατά τη διάρκεια των εμπορικών συνεργασιών προέκυπταν διάφορα προβλήματα που οδηγούσαν τα συμβαλλόμενα μέρη είτε στη συναινετική διακοπή των συνεργασιών τους είτε σε προσφυγή στους βενετούς συμβολαιογράφους προς επίλυση των διαφωνιών τους. Οι έμποροι ή οι αντιπρόσωποί τους προσκόμιζαν τα σχετικά έγγραφα και ο νοτάριος, μετά από εξέταση των εγγράφων και των μαρτύρων, εξέδιδε την απόφασή του ή παρέπεμπε την υπόθεση στους νομικούς για επίλυση του προβλήματος που προέκυπτε. Οι Έλληνες, εκτός από την επίλυση των εμπορικών τους διαφορών ενώπιον βενετού συμβολαιογράφου, κατέφευγαν πολλές φορές και σε κάποια εξέχουσα προσωπικότητα της Αδελφότητας, όπως ήταν ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας. Ιδιαίτερα, ο Γαβριήλ Σεβήρος, πρόσωπο σεβαστό τόσο από τους Έλληνες της παροικίας όσο και από τους Βενετούς, αποτέλεσε σε αρκετές περιπτώσεις «διαιτητής» σε διενέξεις των Ελλήνων της παροικίας. Έτσι, και ο Michiel τον Απρίλιο του 1611 μετέβη μαζί με τους «Constantin Tapino, fratello del quondam Nicolò Tapino et in sua compagnia era miser Zuane Agioparditi, et il figliolo del quondam miser Nicolò Tapino», για να επιλύσουν το οικονομικό πρόβλημα που προέκυψε στη μεταξύ τους εμπορική συνεργασία. Τα συμβαλλόμενα μέρη μάλλον δεν κατέφυγαν στις βενετικές αρχές, γιατί τους συνέδεαν στενές φιλικές σχέσεις, αφού ο Michiel, εκτός από τις εμπορικές σχέσεις που διατηρούσε με την οικογένεια Tapino, υπήρξε και κουμπάρος στον γάμο του Nicolò Tapino τον Απρίλιο του 1607⁷⁸³. Όπως φαίνεται από το έγγραφο του 1611, ο Nicolò Tapino είχε ήδη αποβιώσει, όταν

⁷⁸⁰ Oates P., *The Story of Western Furniture*, Chicago 1981, σελ. 88-91.

⁷⁸¹ Luzzatto G., *Storia economica di Venezia dall' XI al XVI secolo*, Venezia 1995², σελ. 68-69. Δημητρόπουλος Δ., «Στοιχεία για τον οικιακό εξοπλισμό στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας: η περίπτωση του καθρέφτη», *Τα Ιστορικά* 13 (1996), σελ. 42-57. Τσελέντη Ν., «Υλικός πολιτισμός των Ελλήνων της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (16^{ος}-18^{ος} αι.)», στο: *Τεχνογνωσία στη λατινοκρατούμενη Ελλάδα. Ημερίδα (Αθήνα, 8 Φεβρουαρίου 1997)*, Αθήνα 2000, σελ. 91-92, 95.

⁷⁸² Παναγιωτοπούλου, «Το τελευταίο αυτόγραφο σημειωματάριο», σελ. 130.

⁷⁸³ Στο ληξιαρχικό βιβλίο γάμων της Αδελφότητας σημειώνονται τα εξής: «1607 απριλιώ. Νικόλαος Ταπεινός εστεφανώθη την Ζαμπέλα θυγατέρα του κυρίου Λουτζίου Ταδίου υπο του πανιερωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Γαβριήλ Σεβήρου. Κουμπάροι, κύριος Ιωάννης Γριμπέτος και Μικελ δε Πιερο δε Μάρικου Κύπριος». Βλ. Μανουσάκας – Σκουλάς, *Τα ληξιαρχικά βιβλία*, σελ. 119-120, αρ. 476.

ο Michiel μαζί με τους Constantin Tapino και Zuane Agioparditi κατέφυγαν στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας για την επίλυση της διαφοράς τους⁷⁸⁴.

Οι εμπορικές δραστηριότητες του Michiel di Marico, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, απλώνονταν σε ένα ευρύ δίκτυο περιοχών στον μεσογειακό χώρο και, παρόλους τους κινδύνους που ελλόχευαν στα ταξίδια και στις αγορές, κατάφερε να αποκομίσει σημαντικά κέρδη. Το ύψος των κερδών του φαίνεται από τα μεγάλα ποσά που σημειώνονται στις εμπορικές του πράξεις και από τα είδη των εμπορευμάτων που διακινούσε. Παράλληλα, η επιθυμία του για απόκτηση ιδιωτικού τάφου εντός του Αγίου Γεωργίου και η γενναιόδωρη δωρεά του προς την ελληνική Αδελφότητα υποδηλώνουν την ευμάρειά του.

Ένα ακόμη στοιχείο που επιβεβαιώνει την οικονομική ευρωστία του Michiel είναι η δεύτερή του διαθήκη (19 Απριλίου 1614)⁷⁸⁵. Στο πολυσέλιδο αυτό έγγραφο, εκτός από τα χρηματικά ποσά που κληροδοτεί σε συγγενικά και φιλικά του πρόσωπα, παραθέτει έναν κατάλογο (*inventario-καταγραφή*) των αντικειμένων που βρίσκονταν στην οικία του. Τα *inventari* αποτελούσαν μια λεπτομερή καταγραφή των αντικειμένων της οικίας ή του δωματίου του διαθέτη και η σύνταξή τους αποσκοπούσε στη θέλησή του να κατανεμηθούν δίκαια όλα τα περιουσιακά του στοιχεία, όπως ο ίδιος θα όριζε, ούτως ώστε να αποφευχθούν δυσάρεστα κληρονομικά ζητήματα μετά τον θάνατό του.

Τα *inventari* άρχισαν να συντάσσονται από τους Έλληνες της Βενετίας σταδιακά από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και συστηματικά μετά τη δεύτερη τριακονταετία του 17^{ου} αιώνα ως απόρροια της εντονότερης εναρμόνισης τους με τις βενετικές συνήθειες⁷⁸⁶. Σε αυτά αποκαλύπτεται για μία ακόμη φορά η υιοθέτηση βενετικών προτύπων στον καθημερινό βίο (λ.χ. στο ντύσιμο, στην επίπλωση και διακόσμηση των οικιών κ.ά.) από τους Έλληνες της πόλης και ιδιαίτερα από τα μέλη των εύπορων ομάδων. Για το κατώτερο κοινωνικό στρώμα των Ελλήνων, τα *inventari* απέκτησαν μαζικό χαρακτήρα από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Οι καταγραφές αυτές σε συνδυασμό με τις διαθήκες αναδεικνύουν τον υλικό πολιτισμό των Ελλήνων, την οικονομική, την επαγγελματική και την πνευματική τους κατάσταση, καθώς επίσης και τις αισθητικές τους προτιμήσεις. Παράλληλα, εκτός από τα *inventari* που

⁷⁸⁴ A.E.I.B., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφак. 2, φ. 14r.

⁷⁸⁵ Την πρώτη του διαθήκη ο Michiel συνέταξε στις 23 Απριλίου 1598, είναι λιτή και αποτελείται από μόνο ένα μόνο φύλλο. Τη δεύτερη πολυσέλιδη διαθήκη του συνέταξε στις 19 Απριλίου 1614. Βλ. αντίστοιχα A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 158, αρ. 680 (23 Απριλίου 1598) και b. 333, αρ. 434 (19 Απριλίου 1614).

⁷⁸⁶ Palumbo-Fossati I., "L'interno della casa dell'artigiano e dell'artista nella Venezia del cinquecento", *SV* 8 (1984), σελ. 109-153· η ίδια, "La casa veneziana", στο: G. Toscano and F. Valcanover (επιμ.), *Da Bellini a Veronese. Temi di arte veneta*, Venezia 2004, σελ. 443-491· Bernardi D., "Interni di case veneziane nella seconda metà del XVIII secolo", *SV* 20 (1990), σελ. 163-249.

συντάσσονταν πριν από τον θάνατο του διαθέτη, αναπτύχθηκαν και τα *post-mortem inventari*, οι μεταθανάτιες δηλαδή καταγραφές των περιουσιακών στοιχείων του νεκρού, διαδικασία που αναλάμβανε ένας βενετός νοτάριος ή οι επίτροποί του⁷⁸⁷.

Ο «Michielin de Piero di Maricho de Cipro, della contra de Santi Apostoli» συντάξε την πρώτη του διαθήκη στις 23 Απριλίου 1598. Αυτή είναι ιδιαίτερα λιτή αφού αποτελείται από ένα μόνο φύλλο και δεν σημειώνεται καμία ιδιαίτερη πληροφορία παρά μόνο ότι άφησε την κινητή και ακίνητη περιουσία του στην σύζυγό του, Helena Corfiota⁷⁸⁸.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η δεύτερη πολυσέλιδη διαθήκη του, την οποία συντάξε αρκετά χρόνια αργότερα στις 19 Απριλίου 1614, και στην οποία παραθέτει έναν εκτενή κατάλογο με τα υπάρχοντα του, ώστε να κατανεμηθούν δίκαια όλα του τα περιουσιακά του στοιχεία μετά τον θάνατό του⁷⁸⁹. Την απόφασή του αυτή θα ενίσχυσε η μη απόκτηση απογόνων και ο θάνατος της συζύγου του. Συγκεκριμένα, στις 19 Απριλίου 1614, κάλεσε στην οικία του, στην ενορία των Santi Apostoli, τον συμβολαιογράφο Zuanne Draghi, για να του εκφράσει τις τελευταίες του επιθυμίες ενώπιον μαρτύρων, ώστε να είναι έγκυρη η διαθήκη του. Όπως σημειώνει ο ίδιος, ήταν ασθενής στο σώμα και όχι στο μυαλό και για αυτό τον λόγο ήθελε, από τη μία, να μεριμνήσει για τον διαμοιρασμό της περιουσίας του και, από την άλλη, να ακυρώσει την πρώτη του διαθήκη του, που είχε συντάξει το 1598. Όπως διαπιστώνεται από τις δύο του διαθήκες, η σύζυγός του θα απεβίωσε μεταξύ των ετών 1598 και 1614.

Ο Michiel όρισε ως επιτρόπους του τον πρόεδρο της ελληνικής Αδελφότητας, το Διοικητικό Συμβούλιο και τους δύο συνδίκους. Κατά την ημέρα του θανάτου του, αυτοί θα ήταν επιφορτισμένοι να ανακοινώσουν ενώπιον της Γενικής Συνέλευσης της Αδελφότητας το περιεχόμενο της διαθήκης του. Κύρια μέριμνά του ήταν η δήλωση του τόπου ενταφιασμού του, στον ιδιόκτητό του τάφο εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου. Εκτός από τη μέριμνα για την κήδευση του σώματός του φρόντισε και για τη σωτηρία της ψυχής του, κληροδοτώντας 25 δουκάτα στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας και από 5 δουκάτα στους εφημέριους του Αγίου Γεωργίου, για να τελούν λειτουργίες προς ανάπαυση της ψυχής του. Παράλληλα,

⁷⁸⁷ Schuurmann A., “Gli inventari “post mortem” come fonte per lo studio della cultura materiale. Un programma olandese di ricerca”, *QS* 15/43 (1980), σελ. 210-218· Zanata F., “L’inventario come fonte per lo studio della storia della ricchezza privata: Venezia nel 1661», *SV* 34 (1997), σελ. 199-223. Για την υιοθέτηση των *post-mortem inventari* από τους Έλληνες της Βενετίας, βλ. Καραγιάννη Ο., «Εικόνες, πίνακες και έργα μικροτεχνίας σε καταγραφές κινητής περιουσίας Ελλήνων της Βενετίας (β΄ μισό 16ου-17ος αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006), σελ. 290-291.

⁷⁸⁸ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 158, αρ. 680.

⁷⁸⁹ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 333, αρ. 434.

κληροδότησε από 2 δουκάτα σε κάθε μοναχή της ορθόδοξης μονής, για να του ψάλλουν καθημερινά κατά την ώρα του εσπερινού, το «Πάτερ ημών» και έναν ύμνο προς τη Θεοτόκο («Ave Maria»). Ο Michiel επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για την συγκεκριμένη ορθόδοξη μονή κατά την περίοδο της ενασχόλησής του με τα κοινά της Αδελφότητας. Για παράδειγμα, στις 25 Ιουλίου 1604, μετά από εισήγησή του στη Γενική Συνέλευση, πέτυχε να περιφέρεται κάθε δεύτερη Κυριακή του μήνα κατά την ώρα της θείας λειτουργίας δίσκος προς ενίσχυση των οικονομικών της μονής. Το ποσό θα παραδίδετο στις μοναχές κάθε Χριστούγεννα και Πάσχα. Με την πάροδο, όμως, των χρόνων η διαδικασία αυτή παραγκωνίσθηκε μέχρι την ανάληψη του αξιώματος του προέδρου από τον Michiel (1613), ο οποίος φρόντισε να εφαρμοστεί συστηματικά με μόνη διαφορά ο δίσκος να ακολουθείται από μία μοναχή. Έπειτα, το συγκεντρωθέν ποσό θα παραχωρείτο στις μοναχές στις τρεις μεγαλύτερες εορτές των Ορθοδόξων, τα Χριστούγεννα, το Πάσχα και τον Δεκαπενταύγουστο⁷⁹⁰.

Ο Michiel, εκτός από τα 2.200 δουκάτα που παραχώρησε το 1608 στην Αδελφότητα για την απόκτηση ιδιωτικού τάφου, κληροδότησε μέσω της διαθήκης του επιπλέον 1.500 δουκάτα με την υποχρέωση η Αδελφότητα και οι εφημέριοι του ναού να τελούν κάθε μέρα λειτουργία στη μνήμη του. Εάν η πρότασή του αυτή γινόταν αποδεκτή, τότε θα ενίσχυε το παραπάνω ποσό με άλλα 500 δουκάτα, με σκοπό να ενισχυθεί ο ετήσιος μισθός των ιερέων του ναού και να τελούν για την ανάπαυση της ψυχής του ετήσιο μνημόσυνο με κόλλυβα («con un piatto di colliva»). Ωστόσο, εάν η επιθυμία του δεν γινόταν αποδεκτή από την εκκλησία, τότε η Αδελφότητα θα λάμβανε μόνο 1.200 δουκάτα, θα ήταν υποχρεωμένη να τα επενδύσει και με τα κέρδη να προικοδοτεί κάθε χρόνο δύο άπορες Ελληνίδες (24 δουκάτα έκαστη) κατά την εορτή του εν Χωναίς θαύματος του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (6 Σεπτεμβρίου). Οι νεαρές κοπέλες που θα λάμβαναν το οικονομικό βοήθημα θα έπρεπε να ενημερωθούν για το όνομα του δωρητή και θα είχαν την υποχρέωση να προσεύχονται για τη σωτηρία της ψυχής του. Εάν η Αδελφότητα δεν αποδεχόταν ούτε αυτή του την επιθυμία, το ποσό των 1.200 δουκάτων θα έπρεπε να σταλεί στο «il reverendo monasterio della gloriosa vergine delli Angeli dal Zante», με σκοπό να τελούν οι εκεί μοναχοί εβδομαδιαίως τρεις λειτουργίες για την ψυχή του. Είναι πιθανόν ο Michiel να αναφέρεται στη μονή της Κυράς των Αγγέλων που βρισκόταν στο χωριό Αργάσι, η οποία ιδρύθηκε το 1588 από τον μοναχό Ακάκιο Σκληρό⁷⁹¹. Εν τέλει, η Αδελφότητα αποδέχτηκε όλες τις επιθυμίες του διαθέτη και εξασφάλισε το συνολικό ποσό των 4.700 δουκάτων. Παράλληλα, ο Michiel όρισε πως τα ποσά που θα συγκεντρώνονταν από

⁷⁹⁰ Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 38-39, 173.

⁷⁹¹ Ζώης Λ., *Λεξικόν ιστορικών και λαογραφικών Ζακύνθου*, τ. Α', Αθήνα 1963, σελ. 336.

τις επενδύσεις που είχε κάνει εν ζωή θα τα λάμβανε η Αδελφότητα με την υποχρέωση να παραχωρεί στον νεωκόρο του ναού 6 δουκάτα το χρόνο για το κτύπημα της καμπάνας και τα υπόλοιπα για την προικοδότηση άπορων κοριτσιών (20 δουκάτα έκαστης).

Η ανησυχία του Michiel για το μεταθανάτιο ταξίδι και τη σωτηρία της ψυχής του παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονη, όπως φαίνεται από τη διαθήκη του. Για αυτό τον λόγο φροντίζει μέσω αυτής να κληροδοτήσει διάφορα χρηματικά ποσά σε καθολικά ιδρύματα, αν και ορθόδοξος. Εναποθέτει, έτσι, την ελπίδα του για τη σωτηρία της ψυχής του τόσο στους ορθόδοξους όσο και στους καθολικούς. Συγκεκριμένα, κληροδότησε 800 δουκάτα σε δύο εκκλησιαστικά ιδρύματα της Βενετίας, όπως στο Convertite (Μετανοημένων)⁷⁹² και στο Santo Sepolcro, για να τελούν εβδομαδιαίως λειτουργία στη μνήμη του, καθώς επίσης και από 5 δουκάτα σε δύο ευαγή ιδρύματα της πόλης, τα Ospedale della Pietà (νοσοκομείο του Ελέους) και Ospedale degli Incurabili (νοσοκομείο Ανιάτων)⁷⁹³.

Η ανησυχία του αυτή πιθανόν να συνδέεται με το δόγμα του καθαρτηρίου, που όπως σημειώνει ο Novelle, «ο μπαρόκ 17^{ος} αιώνας» υπήρξε η εποχή της μεγάλης έξαρσης του καθαρτηρίου⁷⁹⁴. Ειδικότερα, το καθαρτήριο δόγμα καθιερώθηκε στη Λατινική Εκκλησία ήδη από τον 12^ο αιώνα και αποκρυσταλλώθηκε από τις συνόδους της Λυών (1274), της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1445) και του Τρέντο (1545-1563). Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, οι ψυχές των νεκρών που πέθαιναν μερικώς μετανοημένοι και όχι εντελώς απαλλαγμένοι από τα αμαρτήματά τους, μετέβαιναν σε ένα τρίτο χώρο, στο καθαρτήριο, και όχι στον παράδεισο ή στην κόλαση, δηλαδή σε μία μέση κατάσταση μεταξύ θανάτου και τελικής κρίσης. Στο καθαρτήριο, μετά από επίπονες τιμωρίες (λ.χ. το καθαρτήριο πυρ) εξαγνίζονταν και λάμβαναν την αγιότητα που θα τους οδηγούσε στον παράδεισο. Ο χρόνος παραμονής της κάθε ψυχής στο καθαρτήριο ήταν ανάλογος με τις αμαρτίες που είχε διαπράξει ο άνθρωπος, ενόσω βρισκόταν εν ζωή. Αυτός μπορούσε να μειωθεί μόνο από τις επιμνημόσυνες δεήσεις των ζώντων, τις μεταθανάτιες αγαθοεργίες και κυρίως την τέλεση λειτουργιών προς ανάπαυση της ψυχής του νεκρού (υπήρχαν συγκεκριμένες προσευχές που μείωναν την παραμονή της ψυχής

⁷⁹² Η μονή βρισκόταν στην Giudecca και ανήκε στο γυναικείο τάγμα των Αυγουστίνων μοναχών. Αυτές φρόντιζαν να δημιουργηθεί ένα ίδρυμα των Convertite, δηλαδή των μετανοημένων γυναικών, όπου φιλοξενούνταν απροστάτευτα κορίτσια, γυναίκες ελευθέρων ηθών και άπορες γυναίκες που η δεινή οικονομική τους κατάσταση δεν τους επέτρεπε να ενταχθούν σε κάποιο μοναστήρι. Το μοναστήρι συντηρείτο κυρίως από κληροδοτήματα βενετών πατρικίων. Βλ. Pullan, *Rich and Poor*, σελ. 391-394· Black, *Italian confraternities*, σελ. 212-213.

⁷⁹³ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 333, αρ. 434.

⁷⁹⁴ Novelle M., *Ο θάνατος και η Δύση από το 1300 ως τις μέρες μας*, Κουρεμένος Κ. (μτφρ.), τ. Α', Αθήνα 2000, σελ. 362.

στο καθαρτήριο, από εκατό έως χίλιες ημέρες)⁷⁹⁵. Έτσι, για τους καθολικούς οι επιμνημόσυνες δεήσεις και οι μεταθανάτιες αγαθοεργίες βοηθούσαν τις ψυχές να οδηγηθούν γρηγορότερα στον παράδεισο απαλλαγμένες από τα αμαρτήματά τους. Από την άλλη, οι ορθόδοξοι πίστευαν πως η σωτηρία της ψυχής και η μετάβασή της στον παράδεισο μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με την παρέμβαση και την ευσπλαχνία του Θεού και οι μεταθανάτιες δεήσεις ήταν απλά βοηθητικές και είχαν χαρακτήρα παρηγορητικό⁷⁹⁶.

Μετά τη φροντίδα για την ανάπαυση της ψυχής του, ο Michiel μερίμνησε στη διαθήκη του για τα άτομα που βρίσκονταν στο στενό οικογενειακό του περιβάλλον. Έτσι, στην οικονόμο του σπιτιού του, την Anfusa Colovienena από την Κεφαλλονιά⁷⁹⁷, κληροδότησε το ποσό των 200 δουκάτων, καθώς επίσης και άλλα αντικείμενα από τον οικιακό του εξοπλισμό. Αυτά θα τα λάμβανε, μόνο εάν βρισκόταν στην υπηρεσία του μέχρι την ημέρα θανάτου του, διαφορετικά θα εξασφάλιζε μόνο το παραπάνω ποσό και τα υπάρχοντά της που βρίσκονταν σε τρεις διακοσμημένες κασέλες. Χαρακτηριστικά ο Michiel σημείωσε ότι της αφήνει από την οικοσκευή του κάποια από τα προσωπικά έπιπλα της κρεβατοκάμαράς του (camera), όπως το σιδερένιο πλαίσιο του κρεβατιού του το οποίο ήταν επιχρυσωμένο, ένα ασημένιο μικρό κύπελλο, ένα μικρό τραπεζάκι κατασκευασμένο από καρυδιά, καθώς επίσης και δύο κιβώτια φτιαγμένα από καρυδιά («la lettiera di ferro dorada ch'io dormo, la tazza di argento piccola, la tavuola piccola di noghera ch' è nella mia camera et doi casse di noghera lavorande di quelle della mia camera»).

⁷⁹⁵ Αυτόθι, σελ. 361-368

⁷⁹⁶ Ombres R., “Latins and Greeks in Debate over Purgatory”, 1230-1439», *JEH* 35 (1984), σελ. 11. Η φιλολογία περί του καθαρτηρίου έφτασε στο απόγειό της την εκατονταετία 1580-1680, ως εικονογραφικό θέμα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές την περίοδο αυτή, ενώ στην πόλη των δόγηδων δημιουργήθηκαν κατά τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ειδικές αδελφότητες που είχαν ως σκοπό την μεσιτεία για τις ψυχές των τεθνεώτων (*scuole dei suffragi*). Παράλληλα, ενδεικτική είναι επιρροή του δόγματος του καθαρτηρίου που αντικατοπτρίζεται στις διαθήκες της εποχής, με τους διαθέτες να σημειώνουν με ακρίβεια τις επιμνημόσυνες δεήσεις και λειτουργίες που επιθυμούν να τελούνται για την ανάπαυση της ψυχής τους, τα κληροδοτήματά που αφήνουν και τον αριθμό των κεριών που θα πρέπει να διανέμονται, γεγονός που οφείλεται στην αντίληψη ότι ο Θεός ικανοποιείται από τις υλικές προσφορές. Η συστηματική προσφορά κεριού και προσευχών σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα αντιστοιχούσε στην αποδέσμευση ποινών από το καθαρτήριο. Βλ. Zarri G., “Purgatorio “particolare” e ritorno dei morti tra Riforma e Controriforma. L’area italiana”, *QS* 17/50 (1982), σελ. 466-467 Lavarda S., *L’anima a Dio e il copro alla terra scelte testamentarie nella Terraferma Veneta (1575-1631)*, Venezia 1998, σελ. 252-332 Novelle, *Ο θάνατος και η Δύση*, τ. Α’, σελ. 362-367.

⁷⁹⁷ Λίγο μετά τον θάνατο του Michiel η υπηρέτριά του Anfusa (ενν. Ανθούσα) νυμφεύθηκε στον ναό του Αγίου Γεωργίου τον Πέτρο Ντεφερίς και ένας από τους κουμπάρους ήταν ο Κύπριος Παρμενίος Πάλμα. Η γαμήλια πράξη καταχωρήθηκε στο ληξιαρχικό βιβλίο γάμων της Αδελφότητας, όπου σημειώνονται τα εξής: «1614 μην Ιούνιος εις τας 19. Πέτρος Ντεφερίς εστεφανώθη την Ανθούσα Νικολοβιάνενα υπ’ εμού Νικολάου ιερέως του Σοφιανού, ευφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάρι ο μισέρ Ματθαίος Φιόκας απού την Κεφαλονιά, μισέρ Παρμενίος Πάλμα Τζιπρισις και μισέρ Αλβίτζες ντε Βενέτζια σπετζέρις». Βλ. Μανουσάκας – Σκουλάς, *Τα ληξιαρχικά βιβλία*, σελ. 145, αρ. 570.

Γενικότερα, η κρεβατοκάμαρα (camera) αποτελούσε ένα ιδιαίτερο μέρος της κατοικίας, της οποίας το σημαντικότερο έπιπλο ήταν το κρεβάτι. Σε αυτό εκτυλίσσονταν ιδιαίτερες στιγμές του προσωπικού βίου των ανθρώπων, όπως η γέννηση, η ασθένεια και ο θάνατος⁷⁹⁸. Η κλίνη, αποτελείτο από την lettiera/littera (ο σκελετός του κρεβατιού), η οποία αρχικά ήταν κατασκευασμένη από ξύλο, ενώ από τον 17^ο αιώνα εξελίχθηκε σε σιδερένια (κάποιες φορές επιχρυσωμένη και με διάφορες άλλες διακοσμήσεις), επάνω της τοποθετούνταν ξύλινες τάβλες και στο τέλος τα στρώματα⁷⁹⁹. Εκτός από το κρεβάτι, τις χρηστικές ανάγκες των ατόμων συμπλήρωναν μικρά τραπεζάκια, κασέλες, καθίσματα και πιθανόν ένα μικρό γραφείο. Οι κασέλες (casse) χρησίμευαν για την αποθήκευση των ενδυμάτων, των οικιακών σκευών και των πολύτιμων αντικειμένων και κατασκευάζονταν κυρίως από ξύλο καρυδιάς (di noghera). Γενικότερα, μέσα στις οικίες βρίσκονταν διάσπαρτες κασέλες που χρησίμευαν ως καθίσματα και ως αποθηκευτικός χώρος, αφού η χρήση της ντουλάπας (armadio) άρχισε να εμφανίζεται από τον 17^ο αιώνα⁸⁰⁰.

Ο Michiel, εξαιτίας των εμπορικών του δραστηριοτήτων, φαίνεται μέσω της διαθήκης του ότι είχε στη διάθεσή του αρκετά ενδύματα (drappi), τόσο ανδρικά όσο και γυναικεία. Εξαιτίας της μη απόκτησης απογόνων, θέλησε μέσω της διαθήκης του να τα διανεμίσει σε διάφορα συγγενικά και φιλικά του πρόσωπα. Έτσι, τα περισσότερα πουκάμισά (camise) του τα παραχώρησε στον εξάδελφό του που δούλευε στο δημόσιο σφαγείο της πόλης «Zuanne fante alle beccarie» (εννέα), στον γαμπρό του Alvise (έξι μαζί με άλλα ενδύματα), στον εξάδελφό του Giacomo de Marico (δώδεκα), στον βαφτισμιό του «Piero, figliolo de miser Fiorin de Cipro» (δώδεκα) και σε έλληνες άπορους της παροικίας. Τα γυναικεία ενδύματα, που πιθανόν κάποια να ανήκαν στη σύζυγό του και την πεθερά του που είχαν ήδη αποβιώσει, τα κληροδότησε στην ανιψιά του «Zannetta, figliola di miser Zuanne fante alle beccarie»

⁷⁹⁸ Στα δυτικού τύπου εγχειρίδια της εποχής η έννοια του ιδανικού θανάτου εικονογραφήθηκε με ιδιαίτερα ηθικοδιδασκτικό τρόπο. Ο ετοιμοθάνατος απεικονίζεται ξαπλωμένος στο κρεβάτι, ενώ γύρω του είναι συγκεντρωμένα τα μέλη της οικογένειάς του, το υπηρετικό του προσωπικό και οι στενοί του φίλοι. Παράλληλα, ένας ιερέας του δίνει την θεία μετάληψη διαβάζοντάς του ευχές για τη σωτηρία της ψυχής του. Βλ. Vovelle, *Ο θάνατος και η Δύση*, τ. Α', σελ. 239-253.

⁷⁹⁹ Για τους διάφορους τύπους των lettiera βλ. Thornton P., *The Italian Renaissance Interior, 1400-1600*, London 1991, σελ. 113-120· Sarti R., *Vita di casa. Abitare, mangiare, vestire nell'Europa moderna*, Roma-Bari 2000, σελ. 45-48, 138-143. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επίχρυση σιδερένια lettiera που είχε στην κατοχή του ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γεράσιμος Βλάχος (1679-1685). Στο inventario με τα αντικείμενά του μαζί με την lettiera καταγράφηκαν τα εγκάρσια δοκάρια για τη στήριξη των στρωμάτων, το προσκέφαλο και τα μαξιλάρια («una lettiera di ferro dorata vecchia con sue tolle, con un strammazo, unpaizzo, cavazzal e due cussini»). Βλ. Καραγιάννη, *Κοινωνία και πολιτισμός*, σελ. 89-90.

⁸⁰⁰ Brown P., *Private Lives in Renaissance Venice. Art, Architecture and the Family*, London 2005², σελ. 100-112.

(πέντε) και στη donna Paula (τέσσερα)⁸⁰¹. Στην τελευταία άφησε επιπλέον ένα πουπουλένιο στρώμα, ένα ζευγάρι σεντόνια από λεπτό ύφασμα και μια φούστα μεταξωτή («quattro delle dette camise da donna et anco un letto di piuma et un paro di lenzuoli di tela di fontigo et una carpetta di seda di broccadello rosso»). Ο Michiel φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερες σχέσεις με τον παραπάνω εξάδελφό του, Zuanne, ο οποίος είχε εγκατασταθεί πρόσφυγας στη Βενετία μαζί με την οικογένειά του. Η αγάπη του Zuanne για το πρόσωπο του Michiel ήταν αμοιβαία, αφού όταν αυτός συνέταξε τη διαθήκη του (27 Ιουνίου 1600), όρισε ως διαχειριστές της περιουσίας του τους, Michiel, την Eleni (σύζυγό του τελευταίου) και την donna Todo, πεθερά του Michiel⁸⁰².

Όπως φαίνεται από τα υφάσματα που είχε στην κατοχή του ο Michiel ήταν καλής ποιότητας κατασκευασμένα από μετάξι. Για παράδειγμα, το broccadello ήταν μεταξωτό ύφασμα το οποίο παραγόταν στη Βενετία και ήταν κατάλληλο κυρίως για γυναικεία ενδύματα, ενώ χρησιμοποιείτο παράλληλα για την επένδυση τοίχων και επίπλων. Επίσης, το broccado ήταν μία ιδιαίτερη τεχνική υφαντικής διακόσμησης που έλκει την καταγωγή του από την Ασία (πιθανόν από την Κίνα, 3^{ος} αι. π.Χ.) και στον ευρωπαϊκό χώρο εμφανίστηκε τον 12^ο αιώνα. Η διαδικασία της πλέξης ήταν αρκετά πολύπλοκη και η διακόσμηση ήταν εξογκωμένη πάνω από το ύφασμα. Τα μεταξωτά υφάσματα που έφταναν στην Κύπρο από τη Βενετία έφεραν αρκετά συχνά αυτού του τύπου την διακόσμηση. Πιθανόν η carpetta (φούστα) που κληροδότησε ο Michiel στην Paula να έφερε αυτόν τον τύπο της διακόσμησης. Τέλος, τα σεντόνια ήταν κατασκευασμένα από απλό ύφασμα tela το οποίο χρησίμευε για υφάσματα καθημερινής χρήσης και από βαμβάκι, λινό και κάνναβη. Χώροι παραγωγής τους ήταν η Βενετία, η Κύπρος, η Αντιόχεια και η Ολλανδία. Ο χρωματικός τους διάκοσμος ήταν ποικίλος, όπως λευκός, μπλέ, τυρκουάζ, κόκκινος και καφέ. Από tela ράβονταν πουκάμισα, παντελόνια, σάκοι, γιλέκα, ζωνάρια, πετσέτες, σεντόνια, σάβανα, μαξιλαροθήκες κ.ά.⁸⁰³.

Όσον αφορά τις εμπορικές συνεργασίες που είχε ακόμη σε εκκρεμότητα, ο Michiel ζήτησε από τους επιτρόπους του να φροντίσουν μετά τον θάνατό του, συμβουλευόμενοι τα βιβλιάρια τόσο των λογαριασμών του όσο και των εμπορικών του πράξεων, να εισπράξουν από τους οφειλέτες του τα χρηματικά ποσά που υπολείπονταν. Ο Michiel όρισε να λάβει η Αδελφότητα και να το χρησιμοποιήσει όπως αυτή ήθελε το ποσό των 500 δουκάτων που του

⁸⁰¹ Η Zanneta ήταν νόθα κόρη του Zuanne, όπως διαπιστώνεται από τη διαθήκη του τελευταίου. Σε αυτήν κληροδότησε το ποσό των 100 δουκάτων. Για τον Zuanne και τη διαθήκη του βλ. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 46· Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου», σελ. 219, παραπ. 10.

⁸⁰² Αυτόθι, σελ. 219-220.

⁸⁰³ Vitali, *La moda a Venezia*, σελ. 78, 127.

όφειλε ο Andrea Contarini. Επίσης, όρισε, εάν ο εμπορικός του αντιπροσώπου στη Ζάκυνθο, Francesco Scudi, είχε ακόμη χρήματα τα οποία του έστειλε ο Michiel για να τα επενδύσει, σύμφωνα πάντα με το βιβλίο λογαριασμών του και την αλληλογραφία τους, θα έπρεπε να αποστείλει στη Βενετία το κεφάλαιο αυτό και το 10% των κερδών από την πώληση των κρασιών. Σημείωσε, ακόμη, ότι ο Francesco Scudi τού απέστειλε κρασί με το πλοίο Marciliana («patron ο Matthio di Teodoro») και δεν του παραδόθηκε όλη η ποσότητα, για αυτό τον λόγο θα έπρεπε να του επιστρέψει 25 με 30 δουκάτα. Ακόμη, ο Michiel έστειλε στον Balti di Stefani στην Κεφαλονιά μεγάλη ποσότητα «capelli» (καπέλα) και θα έπρεπε να του αποστείλει πίσω τυρί. Όσον αφορά την εμπορική εταιρία που είχαν συστήσει, τα μισά από τα 700 δουκάτα τού ανήκαν. Επίσης, ο Michiel έστειλε από τη Βενετία στον Zorzi di Gianna στην Κωνσταντινούπολη καθρέφτες και ο τελευταίος του όφειλε 2.000 δουκάτα. Επιπλέον, στην οθωμανική πρωτεύουσα απέστειλε στον Francesco Zanchi «caratelli doi di caviaro» (δύο βαρέλια χαβιάρι) αξίας 226 δουκάτων από τα οποία θα έπρεπε να λάβει το χρηματικό αντίτιμο. Στην Κύπρο, ο Michiel είχε ως αντιπροσώπους του τους Fiorin και τον υιό του Pietro, που του απέστειλαν βαμβάκι αξίας 360 δουκάτων και αυτός τους έστειλε διάφορα προϊόντα από τη Βενετία, όπου περίμενε την εξέλιξη από την πώλησή τους. Ακόμη, ο ξάδελφος του Michiel, ο Giacomo de Marico που βρισκόταν στην Κύπρο τού έστειλε βαμβάκι («sacchi di gottoni»). Στην τελευταία τους συνεργασία υπολείπονταν επτά σακιά βαμβάκι για τα οποία ήταν ήδη πληρωμένα τα ναύλα. Ο Michiel σημείωσε στη διαθήκη του λεπτομερώς τα ποσά που του όφειλαν οι συνεργάτες του, επειδή ήθελε μετά τον θάνατό του οι επίτροποί του να μεριμνήσουν, να συλλέξουν και να διευθετήσουν τυχόν εκκρεμότητες που θα είχε.

Κλείνοντας τη διαθήκη του, ο Michiel παραθέτει ένα αναλυτικό κατάλογο (*inventario*) των κινητών αγαθών του. Εκτός από τα υφάσματα, τα ενδύματα και τα αντικείμενα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η κατοχή θρησκευτικών έργων, μίας εικόνας του Αγίου Νικολάου και δύο της Παναγίας («quardi tre, uno di San Nicolò, doi della Madonna»). Αξίζει να επισημανθεί ότι συχνά στις οικίες των Ελλήνων εντοπίζονταν λατρευτικού τύπου εικόνες, τόσο για προστατευτική σημασία για τους κατόχους τους αλλά και για τα νοικοκυριά τους. Για παράδειγμα, η κατοχή από μέρος του Michiel εικόνας του Αγίου Νικολάου παραπέμπει είτε στις ασχολίες του με το υγρό στοιχείο, αφού αρχικά υπηρέτησε ως πυροβολητής στο βενετικό ναυτικό και έπειτα ασχολήθηκε με τις εμπορικές δραστηριότητες, είτε στον προστάτη άγιο της ελληνικής Αδελφότητας (*Confraternità di San Nicolò dei Greci*). Ιδιαίτερα στις οικίες των εύπορων Ελλήνων συναντούνται τόσο βυζαντινές εικόνες όσο και πίνακες δυτικής κοσμικής εικονογραφίας, όπως πορτρέτα (ιδιαίτερα αγαπητά και περιζήτητα), πίνακες

με μυθολογικά και ιστορικά πρόσωπα, απεικονίσεις τοπίων, νεκρής φύσης κ.ά.⁸⁰⁴. Αυτά δείχνουν ότι συνδύαζαν τόσο τη θρησκευτική τους ευλάβεια όσο και την ανάγκη τους για την αισθητική διακόσμηση της οικίας τους σύμφωνα με την τάση της εποχής τους, προβάλλοντας παράλληλα την κοινωνική τους θέση, την οικονομική τους ευμάρεια και το πνευματικό και μορφωτικό τους επίπεδο⁸⁰⁵.

Ως τελευταία επιθυμία μετά τον θάνατό του ο Michiel ζήτησε να διαβαστεί το έγγραφο έμπροσθεν της Γενικής Συνέλευσης της Αδελφότητας («publicar nel capitolo generale detta la nationi de Greci della Chiesa de San Zorzi di Greci»). Ο Michiel απεβίωσε στις 13 Μαΐου 1614 και την ίδια ημέρα ο βενετός νοτάριος Zuanne Draghi ανέγνωσε τη διαθήκη του νεκρού στο σπίτι του παρουσία του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου, των ιερέων του ναού και άλλων Ελλήνων. Πέντε ημέρες αργότερα συνεκλήθη Γενική Συνέλευση της Αδελφότητας και ανακοινώθηκε από τον βικάριο Apostolo Cigarà η διαθήκη του (18 Μαΐου 1614)⁸⁰⁶.

Την άσβηστη ανάμνηση του Michiel de Piero de Marico di Cipro, εκτός από τα αρχαιολογικά τεκμήρια που διασώζονται στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας και στο Ελληνικό Ινστιτούτο, διατηρεί μέχρι και σήμερα το ταφικό του μνημείο, που βρίσκεται στο πίσω μέρος του ιερού βήματος του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Εκεί, αναγράφεται στην επιτάφια πλάκα του κύριου πρόσφυγα, η επιγραφή «Προσδοκώ και ζώην του μέλλοντος αιώνας. Μιχαήλ του Πέτρου Δημάρικου του Κύπρου και των κληρονόμων αυτού α.χ.η» (εικ. 12)⁸⁰⁷. Από το 1614 έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο τάφος του βρισκόταν εντός του ναού, έμπροσθεν της δεσποτικής εικόνας του Χριστού, εκεί όπου ο ίδιος είχε δηλώσει ότι ήθελε να ταφεί. Στη

⁸⁰⁴ Cecchini I., *Quadri e commercio a Venezia durante il seicento. Uno studio sul mercato dell'arte*, Venezia 2000, σελ. 44-48. Για παράδειγμα, στο *inventario* του Nicolò Calergi σημειώνονται από το νοτάριο ότι είχε στην κατοχή του πίνακες με το θάνατο του Κικέρωνα, το θάνατο της Κλεοπάτρας, καθώς επίσης και τέσσερα έργα με απεικόνιση μαχών. Βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 1049, αρ. 214. Πρβλ. Καραγιάννη, *Κοινωνία και πολιτισμός*, σελ. 48.

⁸⁰⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Tomaso Flangini, ο οποίος στο *inventario* του κατέγραψε όλους τους πίνακες που είχε στη κατοχή του, μεταξύ αυτών και γνωστών ζωγράφων, όπως ήταν του Giacomo Palma il Giovane και του Giacomo Tintoretto. Μέσα από το *inventario* του αναδεικνύεται η οικονομική του ευμάρεια και η υιοθέτηση συνηθειών των βενετών πατρικίων. Επίσης, στην περίπτωση των πορτρέτων που απεικονίζονταν ο ίδιος ο κάτοχός του, η οικονομική ευρωστία του τονίζεται από τα ακριβά ρούχα που έφερε, τα κοσμήματα, τα αγαπημένα του αντικείμενα, τα έπιπλα και γενικότερα από τον εσωτερικό διάκοσμο του χώρου στο βάθος του πίνακα. Χαρακτηριστικό είναι το πορτρέτο του Tomaso Flangini. Βλ. Μέρτζιος, *Θωμάς Φλαγγίνης*, σελ. 33-34. Καραγιάννη, *Κοινωνία και πολιτισμός*, σελ. 48.

⁸⁰⁶ A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 333, αρ. 434. Αντίγραφο της διαθήκης φυλάσσεται στον κώδικα διαθηκών και δωρεών στο αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας. Βλ. Α.Ι.Ε.Β., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Κ. 9, φφ. 55-61 (olim 35-41).

⁸⁰⁷ Στην επιτάφια πλάκα το έτος που σημειώνεται είναι το 1608, ενώ απεβίωσε το 1614. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το 1608 έκανε τη δωρεά στην Αδελφότητα και κατασκεύασε το δικό του ταφικό μνημείο.

συνέχεια, μετά από εργασίες συντήρησης του ναού τη δεκαετία του 1950 ο τάφος του μεταφέρθηκε στη σημερινή του θέση.

Η ζωή και η πολιτεία του Michiel de Piero de Marico αποτελεί ακόμη μία περίπτωση κύπριου πρόσφυγα που εγκαταστάθηκε στην πόλη των δόγηδων και κατάφερε να αφήσει το στίγμα της στη Βενετία και κατ' επέκταση στην ελληνική παροικία και την Αδελφότητα. Ο Michiel καταγόμενος από αστική κυπριακή οικογένεια του νησιού κατάφερε να ενταχθεί και να ανελιχθεί στον βενετικό στρατό. Υπηρέτησε πιστά τη Γαληνοτάτη για αρκετά χρόνια, πριν και μετά την κατάληψη της πατρίδας του από τους Οθωμανούς.

Με το πέρας των στρατιωτικών του υπηρεσιών ασχολήθηκε με το εμπόριο και οι δραστηριότητές του εκτεινόταν τόσο σε βενετοκρατούμενες και οθωμανοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου όσο και σε άλλες περιοχές της Ανατολής. Στις περιοχές αυτές, ανέπτυξε ένα ευρύ δίκτυο συνεργατών, στους οποίους προωθούσε εμπορεύματα από τη Βενετία, σε αρκετές περιπτώσεις υψηλής χρηματικής αξίας (λ.χ. καθρέφτες), και από τους οποίους λάμβανε τοπικά και άλλα προϊόντα. Επίσης, δεν ξέχασε τη μακρινή του πατρίδα, όπου παρέμεναν συγγενικά του πρόσωπα με τους οποίους διατηρούσε στενές σχέσεις και με μερικούς από αυτούς ανέπτυξε εμπορικές συνεργασίες. Μέσω των εμπορικών συμβολαιογραφικών του πράξεων και του προσωπικού του αρχείου –που διασώζεται μέχρι σήμερα–, αποκαλύπτονται αρκετά στοιχεία, όπως οι περιοχές στις οποίες εμπορευόταν, τα ονόματα των συνεργατών του, οι ονομασίες των πλοίων και των καπετάνιων τους, τα είδη των εμπορευμάτων που διακινούσε, τις ανησυχίες για την έκβαση των εμπορικών του δραστηριοτήτων, τα χρηματικά ποσά που δαπανούσε κάθε φορά κ.ά.

Επίσης, από την προσωπική του αλληλογραφία διαπιστώνεται ότι ο Michiel ήταν καλός γνώστης της ελληνικής και ιταλικής γλώσσας. Στη Βενετία, η οικονομική του ευμάρεια τού έδωσε τη δυνατότητα να εγκατασταθεί μακριά από τα στενά όρια των υποβαθμισμένων περιοχών του Castello, όπου βρισκόταν συγκεντρωμένο το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων. Ωστόσο, παρέμεινε άρρηκτα συνδεδεμένος με την ελληνική παροικία και την Αδελφότητα, συμμετέχοντας ανελλιπώς στις συνεδριάσεις και τις αρχαιρεσίες της, καταφέροντας συχνά να εκλεγεί σε κάποιο από τα αξιώματά της, με αποκορύφωμα αυτό του προέδρου. Ιδιαίτερα σημαντική αποτέλεσε η συνεισφορά του στην Αδελφότητα, κυρίως με τη χρηματική του δωρεά ύψους σχεδόν 5.000 δουκάτων. Παράλληλα, με τον τρόπο αυτό, κατάφερε να εξασφαλίσει οικογενειακό τάφο εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου, καθώς επίσης και τις μεσιτείες κληρικών και λαϊκών για ανάπαυση της ψυχής του.

Παρόλο που ακολουθούσε το ορθόδοξο δόγμα και κύρια μέριμνά του ήταν να ενταφιασθεί εντός του ορθόδοξου ναού του Αγίου Γεωργίου, εντούτοις δεν αρκείτο μόνο στις προσευχές των ορθοδόξων. Επιθυμούσε να προσεύχονται για αυτόν καθολικοί κληρικοί/μοναχοί και για αυτόν τον λόγο παραχώρησε σημαντικές χρηματικές δωρεές σε λατινικά εκκλησιαστικά ιδρύματα της πόλης. Ανεξαρτήτως από τα παραπάνω, η συμβίωση των κυπρίων προσφύγων, αλλά και όλων των Ελλήνων στη Βενετία αποδεικνύει την χωρίς μισαλλοδοξία συμβίωσή τους με τους καθολικούς. Κατά την ύστατη ώρα του θανάτου, η αγωνία τους για τη σωτηρία της ψυχής τους, τους ωθούσε να φροντίσουν ποικιλοτρόπως για το μεταθανάτιο ταξίδι. Για αυτό το λόγο, ο Michiel μερίμνησε σχολαστικά μέσω της διαθήκης του για τις λειτουργίες και τις προσευχές που θα τελούνταν στην μνήμη του, τόσο από τους ορθόδοξους όσο και τους καθολικούς κληρικούς. Ωστόσο, είναι δύσκολο να αντιληφθούμε εάν αυτοί οι άνθρωποι μπορούσαν να κατανοήσουν τα βαθιά αυτά θεολογικά ζητήματα, όπως για παράδειγμα το δόγμα του καθαρτηρίου. Μέσω των διαθηκών τους μας δίδεται η δυνατότητα να μελετήσουμε τη στάση τους απέναντι στα ζητήματα αυτά και κυρίως στο θέμα της σωτηρίας της ψυχής τους. Ο θάνατος, ως κομβικό σημείο στη ζωή των ανθρώπων τους οδηγούσε σε θρησκευτικές πρακτικές που πίστευαν ότι θα τους βοηθούσαν για την ανάπαυση της ψυχής τους. Έτσι, όπως ήταν αναμενόμενο, η συμβίωση ορθοδόξων και καθολικών οδηγούσε αναπόφευκτα σε υιοθετήσεις θρησκευτικών πρακτικών από μέρος των πρώτων, χωρίς ωστόσο να απαρνιούνται το δόγμα τους.

3.2.3. Παραδείγματα λοιπών κατηγοριών.

3.2.3.1. Κύπριοι Κληρικοί.

Η θρησκευτική πολιτική της βενετικής διοίκησης από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα άλλαξε ευνοϊκά προς τους ορθόδοξους Έλληνες και αυτό οφειλόταν σε οικονομικούς, στρατιωτικούς, πολιτικούς και εκκλησιαστικούς παράγοντες. Η οικονομική κρίση που υφίστατο η Γαληνοτάτη την περίοδο αυτή υπήρξε απόρροια της εξασθένησης της εμπορικής της δραστηριότητας, της έντονης παρουσίας Γάλλων, Ολλανδών, Άγγλων, Φλωρεντινών και άλλων εμπόρων στον μεσογειακό χώρο, της στροφής των βενετών ευγενών από τη θάλασσα στη στεριά επενδύοντας και μετατοπίζοντας το κέντρο βάρους των οικονομικών τους δραστηριοτήτων στη βενετική ενδοχώρα και σε άλλους παράγοντες. Στον στρατιωτικό τομέα, οι συνεχείς στρατιωτικοί εξοπλισμοί και οι συγκρούσεις των βενετικών δυνάμεων με τις οθωμανικές, καθώς επίσης και η απώλεια σημαντικών κτήσεων στο βενετικό Κράτος της Θάλασσας (π.χ. Μονεμβασιά, Ναύπλιο, νησιά Αρχιπελάγους) δυσχέραιναν ακόμη περισσότερο την οικονομική κατάσταση της Γαληνοτάτης.

Παράλληλα, εσωτερικοί τριγμοί δημιουργήθηκαν στη βενετική διοίκηση και στις τάξεις της αριστοκρατίας από την ανερχόμενη ομάδα των πατρικίων, των *giovani* (νέων), οι οποίοι αντιτάχθηκαν στην παλαιά παράταξη, των *vecchi* (πρεσβύτερων). Οι *giovani* προέρχονταν κυρίως από τις *case nuove* της Βενετίας, από τα στρώματα, δηλαδή, των βενετών πατρικίων με χαμηλότερη οικονομική επιφάνεια, που διακρίνονταν για το φιλελεύθερο και ανανεωτικό τους πνεύμα, ενώ από την άλλη, οι *vecchi* προέρχονταν από τις παραδοσιακά συντηρητικές οικογένειες, τις *case vecchie*, και κατείχαν τα υψηλότερα πολιτικά αξιώματα. Οι διαφορές των δύο μερών επικεντρώνονταν κυρίως στις πολιτικές θέσεις που υποστήριζαν, στις αντιλήψεις τους για τις σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας και στον ρόλο που ήθελαν να διαδραματίζει η Βενετία στην πολιτική σκηνή της ιταλικής χερσονήσου και κατ' επέκταση του μεσογειακού και ευρωπαϊκού χώρου. Οι *giovani* διακατέχονταν από ένα ανανεωτικό πνεύμα και προσπάθησαν να αναδιαμορφώσουν την παλαιά κατάσταση και να αντικαταστήσουν στα αξιώματα και στις διοικητικές θέσεις τους *vecchi*⁸⁰⁸.

⁸⁰⁸ Todesco M., “Andamento demografico della nobiltà veneziana allo specchio delle votazioni nel Maggior Consiglio (1297-1797)”, AV 176 (1989), σελ. 119-165· Μπίρταχας, *Paolo Sarpi*, σελ. 39-54· Raines D., “Cooptazione, aggregazione e presenza al Maggior Consiglio: Le casate del patriziato veneziano, 1297-1797”, *Storia di Venezia*, v. I, Firenze 2003, σελ. 1-51.

Η σταδιακή επικράτηση των *giovani* στη βενετική διοίκηση ήγειρε έντονες αντιδράσεις και από τους εκκλησιαστικούς κύκλους, εξαιτίας της αντικληρικής τους στάσης και της απείθειάς τους προς τις εκκλησιαστικές αρχές. Οι *giovani* αμφισβήτησαν τα προνόμια και τα κυριαρχικά δικαιώματα του ποντίφικα στο βενετικό Κράτος και προσπάθησαν να ανακόψουν την εμπλοκή του στα κοινωνικά δρώμενα, γεγονός που επιδείνωσε τις σχέσεις ανάμεσα στη Βενετία και την Αγία Έδρα. Τη γενικότερη κατάσταση δυσχέραινε ακόμη περισσότερο η δραστηριότητα της Ιεράς Εξέτασης στα βενετικά εδάφη, η οποία δημιουργούσε σημαντικά προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ της Βενετίας και των ετερόδοξων και αλλόθρησκων υπηκόων της, ενώ ο κατάλογος των απαγορευμένων βιβλίων (*index librorum prohibitorum*) του 1557 από τον πάπα Παύλο Δ΄ έπληττε σημαντικά τη βενετική τυπογραφία. Ακόμη, η Αγία Έδρα παρακολουθούσε με ιδιαίτερη προσοχή τους διπλωματικούς χειρισμούς των *giovani* στον ευρωπαϊκό χώρο, αφού η θρησκευτική έριδα μεταξύ καθολικών και προτεσταντών βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη και μία πιθανή επικράτηση των προτεσταντών θα σηματοδοτούσε τον περιορισμό της παπικής εξουσίας στην ιταλική χερσόνησο.

Συνεπώς, η Ρώμη επιζητούσε μία αφορμή, για να εμπλακεί δυναμικά στα εσωτερικά της Βενετίας μετά την αντιπαπική πολιτική των *giovani*. Η αφορμή δόθηκε από την ίδια τη βενετική διοίκηση, όταν αυτή προχώρησε στη λήψη δύο αποφάσεων (10 Ιανουαρίου 1604 και 26 Μαρτίου 1605), σύμφωνα με τις οποίες απαγορεύονταν ρητά η ανέγερση ναών και η αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της ακίνητης εκκλησιαστικής περιουσίας χωρίς την έγκριση της βενετικής Γερουσίας. Την κατάσταση αυτή επιβάρυνε η φυλάκιση και η προσαγωγή δύο καθολικών ιερέων, που είχαν διαπράξει ποινικά αδικήματα, στο πολιτικό δικαστήριο της Βενετίας. Τα γεγονότα αυτά εξαγρίωσαν τον νεοεκλεγέντα πάπα Παύλο Ε΄ (Μάιο 1605), ο οποίος απέστειλε δύο *brevi* στη Βενετία και ζητούσε την αναθεώρηση των παραπάνω αντιεκκλησιαστικών αποφάσεων και την παράδοση των ιερέων στις εκκλησιαστικές αρχές. Η αρνητική και προκλητική στάση της Βενετίας στο αίτημα του ποντίφικα είχαν ως αποτέλεσμα τον αφορισμό και τον πνευματικό αποκλεισμό ολόκληρης της βενετικής επικράτειας⁸⁰⁹.

Η διένεξη ανάμεσα στη Βενετία και τη Ρώμη και η επιβολή του *Interdetto* (1605-1607) συγκλόνισε ολόκληρο τον καθολικό κόσμο. Τόσο η Ισπανία όσο και η Γαλλία προσπάθησαν να εμπλακούν και να εκτονώσουν την κρίση που προέκυψε ανάμεσα στα δύο μέρη.

⁸⁰⁹ Cozzi G., "Stato e chiesa: Vicende di un confronto secolare", *Venezia e la Roma dei papi*, Milano 1987, σελ. 32-34· Μπίρταχας, *Paolo Sarpi*, σελ. 39-45.

Προτεσταντικοί κύκλοι εξέφρασαν τον θαυμασμό τους για τη δύναμη των Βενετών να αντιταχθούν στον ποντίφικα και ήλπιζαν στην ανανέωση του δυτικού χριστιανισμού μετά από αυτή τη σοβαρή διένεξη. Εν τέλει, η κρίση εκτονώθηκε τον Απρίλιο του 1607 με την Αγία Έδρα να σταματά τον πνευματικό αποκλεισμό της Βενετίας πλήττοντας με αυτό τον τρόπο το γόητρό της. Από την άλλη, στη Βενετία ξέσπασαν έντονες διαμάχες ανάμεσα στις δύο πολιτικές παρατάξεις εξαιτίας της ανούσιας περιπέτειας που ενεπλάκη το κράτος.

Συνεπώς, καθ' όλη τη διάρκεια των θρησκευτικών και πολιτικών ζυμώσεων του 16^{ου} αιώνα και των αρχών του 17^{ου} αιώνα, η βενετική διοίκηση προσπάθησε να διατηρήσει μια ήπια πολιτική έναντι των άλλων ομολογιών και θρησκευμάτων (ελληνορθόδοξων, εβραίων, μουσουλμάνων) που διαβιούσαν στο βενετικό Κράτος, ούτως ώστε να αποφεύγονται οι αναταραχές και οι προστριβές με τους γηγενείς. Η Βενετία γνώριζε καλά τον κίνδυνο και τις συνέπειες μιας γενικευμένης δυσαρέσκειας των υπηκόων της, ειδικά τη στιγμή που ο οθωμανικός κλοιός στένευε γύρω από το *Stato da Mar*. Η διατήρηση των κτήσεών της στη Μεσόγειο και η εξασφάλιση της καλής λειτουργίας των εμπορικών της δραστηριοτήτων της επέβαλλαν να συνεργαστεί με τους υπηκόους της και ιδιαίτερα να κρατήσει μία διαλλακτική θρησκευτική πολιτική έναντι των ορθόδοξων. Έτσι, η πολιτική της εξομάλυνσης των σχέσεων λατίνων και ορθόδοξων που ακολουθούσε στις κτήσεις της η Βενετία ήταν αρκετά συνηθισμένη, όπως συνέβη στις αρχές του 16^{ου} αιώνα στην Κεφαλονιά. Παράλληλα, όμως, για να μειώσουν την επιρροή του Οικουμενικού Πατριαρχείου, υποστήριζαν και τους λατίνους υπηκόους τους, προσπαθώντας να αποφύγουν σκάνδαλα και εχθρότητες ανάμεσα στα δύο δόγματα⁸¹⁰.

Επίσης, χαρακτηριστικό παράδειγμα της ήπιας θρησκευτικής της πολιτικής που ακολουθούσε η Βενετία ήταν η κρίση που προκλήθηκε στην Κύπρο τη δεκαετία του 1560, όταν ο βενετός λατίνος αρχιεπίσκοπος Filippo Mocenigo επιχείρησε να εφαρμόσει τις αποφάσεις της συνόδου του Τρέντο (1545-1563). Ο Mocenigo το 1564 δημοσίευσε τις διατάξεις της συνόδου καλώντας όλους τους ιερείς της Κύπρου, λατίνους και ορθόδοξους να συμμορφωθούν με αυτές. Η επιμονή του για την εφαρμογή των αποφάσεων προκάλεσε την έντονη αντίδραση των ορθόδοξων επισκόπων, που αρνήθηκαν να συμμορφωθούν και ζήτησαν την προστασία των βενετικών αρχών. Τότε, η διοίκηση του νησιού ενημέρωσε το Συμβούλιο των Δέκα για τις ενέργειες του Mocenigo, αφού η διαμάχη ανάμεσα στους ιεράρχες λάμβανε σοβαρές διαστάσεις και απειλούσε την κρατική ασφάλεια. Μετά τη διερεύνηση του θέματος

⁸¹⁰ Βλάσση Δ., «Νέα στοιχεία για τον ορθόδοξο κλήρο της Κεφαλονιάς κατά τη Βενετοκρατία», *Θησαυρίσματα* 22 (1992), σελ. 332-344.

που προέκυψε, το Συμβούλιο έδωσε εντολή στις βενετικές αρχές της Κύπρου να εμποδίσουν τον λατίνο αρχιεπίσκοπο να εφαρμόσει τις αποφάσεις της συνόδου και να εμποδίσουν την οποιαδήποτε πληροφόρηση της Αγίας Έδρας επ' αυτού. Ωστόσο, ο Mocenigo δεν συμμορφώθηκε και το 1567 συγκάλεσε σύνοδο στην οποία έλαβαν μέρος οι λατίνοι κληρικοί, οι ιεράρχες των μικρότερων δογμάτων και τέλος ο ορθόδοξος επίσκοπος Σολέας Νεόφυτος Λογαράς, ο οποίος αντέδρασε σθεναρά στις καινοτομίες που ήθελε να επιβάλει ο λατίνο αρχιεπίσκοπος. Εν τέλει, το 1568 η βενετική Γερουσία εξαιτίας της αναταραχής που σημειώθηκε στην Κύπρο προειδοποίησε τον Mocenigo να συμμορφωθεί με τις εντολές της μητρόπολης, αλλιώς θα είχε επιπτώσεις. Ιδιαίτερα ενοχλημένη από την έκβαση των γεγονότων και του άμεσου κινδύνου εισβολής των οθωμανικών στρατευμάτων στο νησί, η Βενετία στις 27 Φεβρουαρίου 1568 αποφάσισε τη μη εισαγωγή καινοτομιών που θα αναστάτωναν τον ορθόδοξο πληθυσμό της Κύπρου, γιατί είχε την πεποίθηση ότι τα δύο δόγματα θα έπρεπε να ζουν αρμονικά. Συνεπώς, η βενετική διοίκηση τάχθηκε υπέρ των ορθόδοξων υπηκόων της, προσπαθώντας με κάθε μέσο να διατηρήσει την ειρήνη στο νησί και να αποτρέψει κάθε πιθανή προσέγγιση των γηγενών στους Οθωμανούς. Επίσης, το Συμβούλιο των Δέκα εκχώρησε στον Νεόφυτο Λογαρά 200 δουκάτα, για να καλύψει τα έξοδα του ταξιδιού του στη Βενετία⁸¹¹.

3.2.3.1.1. Εφημέριοι στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων.

Οι Έλληνες της Βενετίας εξαιτίας των πολιτικοθησκευτικών ζυμώσεων του 16^{ου} αιώνα και της θρησκευτικής ανέχειας της βενετικής διοίκησης πέτυχαν να οικοδομήσουν στο *sestiere* του Castello το δικό τους χώρο λατρείας (1539-73), επικουρούμενοι από τα δουκικά διατάγματα και τις παπικές βούλες (1514, 1526, 1549). Στον ναό του San Giorgio dei Greci οι Έλληνες μπόρεσαν να τελούν απρόσκοπτα τις ιεροτελεστίες τους χωρίς να υπόκεινται στον πιεστικό έλεγχο των λατίνων κληρικών και ιεραρχών της πόλης. Από το 1573 ο ναός του Αγίου Γεωργίου αποτέλεσε το σημείο συνάντησης και συσπείρωσης όλων των Ελλήνων της πόλης⁸¹².

Πώς όμως ο ναός του San Giorgio dei Greci μετατράπηκε, κατά το τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα, από απλός ναός της *Confraternità di San Nicolo dei Greci* σε μητροπολιτική

⁸¹¹ Αριστείδου Α., «Ορθόδοξη Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σελ. 202-205· Ντόκος, «Η εφαρμογή των αποφάσεων της Συνόδου του Trento», σελ. 213-214.

⁸¹² Μανουσάκας, «Η εν Βενετία ελληνική κοινότητα», σελ. 177-181.

έδρα του παροικιακού ελληνισμού της Βενετίας; Η αρχή έγινε το 1575 από τον πλούσιο κρητικό έμπορο Λεονίνο Σέρβο, έμπιστο φίλο του εφημέριου του Αγίου Γεωργίου Γαβριήλ Σεβήρου, ο οποίος βρισκόταν εγκατεστημένος στην Κωνσταντινούπολη. Ο Λεονίνος με υπόμνημά του στη βενετική διοίκηση πρότεινε την τοποθέτηση ορθόδοξου αρχιεπισκόπου στην Κρήτη ως επικεφαλής μίας πενταμελούς επισκοπικής συνόδου, που θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες των ορθοδόξων, αφού μέχρι τη στιγμή εκείνη υπήρχαν μόνο πρωτοπαπάδες στο νησί⁸¹³. Το Συμβούλιο των Δέκα έκανε αποδεκτό το αίτημα του Σέρβου (29 Δεκεμβρίου 1575), εξαιτίας των τραγικών γεγονότων της απώλειας της Κύπρου και της δυσμενούς συμφωνίας ειρήνης που είχαν συνάψει οι Βενετοί με τους Οθωμανούς το 1573. Η ύπαρξη της πενταμελούς συνόδου στην Κρήτη θα εμψύχωνε το φρόνιμα των Κρητικών για την άμυνα του νησιού και θα ενίσχυε με έμψυχο υλικό τα βενετικά στρατεύματα σε πιθανή επίθεση των Οθωμανών. Αν αυτό υλοποιείτο, επικεφαλής της επιτροπής θα αναλάμβανε ο Γαβριήλ Σεβήρος, γεννημένος στη Μονεμβασιά (1540), αλλά ανατραφείς στην Κρήτη όπου ζούσε η μητέρα του με τις δύο αδελφές του.

Ωστόσο, ο γενικός προβλεπτής της Κρήτης, Giacomo Foscarini (1575-77), καθώς ήταν συντηρητικός και πιστός καθολικός, αντιτάχθηκε σθεναρά στην υλοποίηση της απόφασης του Συμβουλίου των Δέκα και με υπόμνημά του προς αυτό κατάφερε να ακυρώσει την παραπάνω απόφαση. Ο Λεονίνος Σέρβος, όμως, δεν σταμάτησε τις προσπάθειές του και κατάφερε στις 18 Ιουλίου 1577 να χειροτονήσει ο πατριάρχης Ιερεμίας Β΄ τον εφημέριο του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία, Γαβριήλ Σεβήρο σε μητροπολίτη Φιλαδελφείας. Μετά τη χειροτονία του, ο Σεβήρος δεν μετέβη στην μητρόπολή του, στη Μικρά Ασία⁸¹⁴, αλλά στην Κρήτη, ευελπιστώντας να υλοποιηθεί το σχέδιο του Σέρβου και να εγκατασταθεί εκεί ως αρχιεπίσκοπος. Ο Giacomo Foscarini με τη λήξη της θητείας του ανάγκασε τον Σεβήρο να τον ακολουθήσει στη Βενετία και να ματαιώσει κατ' αυτόν τον τρόπο τα σχέδια τού νεοεκλεγέντα μητροπολίτη. Εν τέλει, η βενετική διοίκηση απέρριψε το αίτημα του Σεβήρου να εγκατασταθεί στην Κρήτη ως αρχιεπίσκοπος (20 Αυγούστου 1578) και ως αντάλλαγμα τού

⁸¹³ Το αξίωμα του πρωτοπαπά πρωτοεμφανίστηκε στην Κρήτη το 1268. Γενικά για τους πρωτοπαπάδες βλ. ενδεικτικά Τωμαδάκης Ν., «Η θρησκευτική πολιτική της Βενετίας εν Κρήτη έναντι των Ορθοδόξων Κρητών από τους ΙΓ΄ έως του ΙΕ΄ αιώνας», *ΕΕΦΣΠΑ* 20 (1969-1970), σελ. 21-38΄ ο ίδιος, «Πρωτοπαπάδες Κρήτης (1210-1669)», *Κρητολογία* 4 (1977), σελ. 39-48΄ Δεσποτάκης Ε. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Ενωτικοί Έλληνες στη Βενετία και το δίκτυο των φιλενωτικών της Κρήτης (15^{ος} αι.)*, Αθήνα 2015, σελ. 62-67 όπου εκτενείς βιβλιογραφία.

⁸¹⁴ Η πόλη της Φιλαδελφείας βρισκόταν στη Μικρά Ασία και το 1283 επί βασιλείας του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328) αναδείχθηκε σε μητροπολιτική έδρα. Ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας είχε υπό τον έλεγχό του τις περιοχές της Σμύρνης, της Παλαιάς Φώκαιας και από το 1368 τη διοίκηση της μητροπόλεως Σαρδέων. Έκτοτε ο Φιλαδελφείας έφερε τον τίτλο: *υπέριμος και έξαρχος πάσης Λυδίας*. Βλ. Σταυρίδης Β., *Επισκοπική ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου: αι εντός της Τουρκίας μητροπόλεις κατά τον 20^{ον} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2010², σελ. 339-363.

προσέφερε να γίνει ποιμενάρχης των ελληνορθόδοξων της πόλης με μηνιαίο μισθό δώδεκα δουκάτα και παράλληλα θα τον διευκόλυνε στα ποιμαντικά του καθηκόντων. Επίσης, θα γνωστοποιείτο στις βενετικές αρχές της Κρήτης η θρησκευτική ελευθερία των ορθοδόξων του νησιού και οι χειροτονίες των κληρικών τους δεν θα ελέγχονταν από τον λατίνο αρχιεπίσκοπο του νησιού. Η θετική αυτή έκβαση ματαιώσε την εσωτερική βούληση του Σεβήρου και του Σέρβου και παράλληλα υπήρξε ευνοϊκή τόσο για τους Έλληνες της Βενετίας, που απόκτησαν τον δικό τους μητροπολίτη, όσο και για τους ορθοδόξους στην Κρήτη, οι οποίοι θα μπορούσαν να τελούν με σχετική ελευθερία τις θρησκευτικές τους τελετές.

Εξαιτίας της διπλωματικής ικανότητας του Σεβήρου και της εκτίμησης που έχαιρε από τις βενετικές αρχές, κατάφερε να εξασφαλίσει διάφορα προνόμια και να παγιώσει τη θέση του στα πολιτικά δρώμενα της Βενετίας. Έκτοτε η ελληνική παροικία της Βενετίας απέκτησε τον δικό της μητροπολίτη, που έφερε τον τίτλο του *υπέρτιμου και εξάρχου πάσης Λυδίας*, και αποκαλείτο *εξάρχος* ή *επίτροπος* ή *τοποτηρητής πατριαρχικός*. Ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας υπαγόταν απευθείας στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και παράλληλα ήταν ο εκπρόσωπος του πατριαρχείου στις βενετικές αρχές. Εκτός από τον Γαβριήλ Σεβήρο που εκλέχθηκε απευθείας από τον πατριάρχη, οι υπόλοιποι μητροπολίτες Φιλαδελφείας θα εκλεγόταν πρώτα από την ελληνική Αδελφότητα και έπειτα, για να καταστεί έγκυρη η εκλογή τους, θα έπρεπε να μεταβούν είτε στην Κωνσταντινούπολη, για να χειροτονηθούν από τον πατριάρχη, είτε στα Επτάνησα για να χειροτονηθούν από τρεις αρχιερείς, εξουσιοδοτημένους από το πατριαρχείο. Στη συνέχεια, για την εγκυρότητα της εκλογής τους, ο πατριάρχης θα έπρεπε να αποστείλει πατριαρχικό σιγίλλιο από την Κωνσταντινούπολη στη Βενετία τόσο στην ελληνική Αδελφότητα όσο και στη βενετική Γερουσία (εικ. 14)⁸¹⁵.

Διοικητικά ο ναός του Αγίου Γεωργίου ανήκε εξ ολοκλήρου στην ελληνική Αδελφότητα και η Γενική Συνέλευση ήταν επιφορτισμένη να εκλέγει τους εφημέριους του ναού, να μεριμνά για τη μισθοδοσία και τα καθήκοντά τους, να έχει πλήρη κυριότητα των αντικειμένων του ναού και να φροντίζει για ό,τι άλλο αφορούσε την εκκλησία. Με απόφαση της Αδελφότητας το 1534, ο αριθμός των κληρικών που θα ιερουργούσαν στον ναό θα ανερχόταν σε δύο και η θητεία τους θα διαρκούσε δύο χρόνια. Η εκλογή τους θα γινόταν με ψηφοφορία από την Αδελφότητα και δικαίωμα υποψηφιότητας είχαν όλοι οι ορθόδοξοι έγγαμοι και άγαμοι κληρικοί εγκατεστημένοι στη Βενετία και στον ελλαδικό χώρο. Οι

⁸¹⁵ Μανούσακας, «Η εν Βενετία ελληνική κοινότης», σελ. 184-209· Μπίρταχας, «Ο Έλληνας κληρικός στη Βενετία», σελ. 84-88· ο ίδιος, Birtachas S., "Un "secondo" vescovo a Venezia: Il metropolita di Filadelfia (secoli XVI-XVIII)", στο: M. F. Tiepolo and E. Tonetti (επιμ.), *I Greci a Venezia. Atti del convegno internazionale di studio (Venezia, 5-7 novembre 1998)*, Venezia 2002, σελ. 103-121· Bukre, *The Greeks of Venice*, σελ. 134-135.

εφημέριοι δεν αμείβονταν με μηνιαίο μισθό από την Αδελφότητα, αλλά με ένα ποσό από κάθε τελετουργία που τελούσαν (π.χ. γάμο, βάφτιση, κηδεία κ.ά.). Τέλος, η Αδελφότητα προς διευκόλυνση των κληρικών της τους παρείχε τη δυνατότητα διαμονής στις ιδιόκτητες κατοικίες της που βρίσκονταν πλησίον του ναού⁸¹⁶.

Στο κύμα των κυπρίων προσφύγων που κατέληξαν στη Βενετία συμπεριλαμβάνονταν αρκετοί κληρικοί, οι οποίοι θέλησαν να συνεχίσουν το ποιμαντικό τους έργο ως εφημέριοι στον ναό του Αγίου Γεωργίου. Εκτός από την τέλεση των λειτουργικών τους καθηκόντων, αρκετοί εξ αυτών διακρίθηκαν ως επιμελητές και διορθωτές εκκλησιαστικών έργων. Πρώτη μνεία κύπριου εφημέριου στον ναό του San Giorgio dei Greci σημειώνεται στις 20 Αυγούστου 1570, όταν ο κύπριος πρόεδρος της Αδελφότητας Cabriel Curasser ζήτησε από τη Γενική Συνέλευση να ανανεωθεί η θητεία του Costantin Cicala (Cichalla ή Zicalà) για δύο ακόμη έτη. Όπως φαίνεται, ο Cicala βρισκόταν στη Βενετία πριν την κατάληψη της Κύπρου, αφού όπως αναφέρθηκε, η θητεία των εφημέριων ήταν διετής. Εντούτοις, όπως σημειώνεται στο περιθώριο του πρακτικού, ο Cicala αρνήθηκε να παραμείνει στη θέση του, με αποτέλεσμα να διεξαχθεί ψηφοφορία για την πλήρωση της κενωθείσας θέσης του (29 Αυγούστου 1570). Στους υποψήφιους κληρικούς που υπέβαλαν αίτηση για εκλογή σημειώνεται και ο «miser padre Agustin de Cipro», ο οποίος ωστόσο δεν κατάφερε να καταλάβει τη θέση. Παρόλα αυτά, όπως προκύπτει από τα πρακτικά της Γενικής Συνέλευσης, ο Cicala εξακολούθησε να ιεραουργεί στον ναό μαζί με τον «padre Giovanni Nathanail» μέχρι τις 5 Ιουλίου 1571, ημερομηνία κατά την οποία η Αδελφότητα ζήτησε την απομάκρυνση των δύο κληρικών από τα λειτουργικά τους καθήκοντα εξαιτίας της διάπραξης ορισμένων παραπτωμάτων, που όμως δεν σημειώνονται⁸¹⁷.

Δύο χρόνια αργότερα, το 1573, εκλέχθηκαν εφημέριοι του Αγίου Γεωργίου ο ιερομόναχος Θεοφάνης («reverendo fra Theofanio, ieromonaco di Cipro»), ο οποίος δεν ήταν άλλος από τον γνωστό λόγιο Theofani Logarà (Θεοφάνης Λογαράς), επιμελητή και διορθωτή εκκλησιαστικών βιβλίων,⁸¹⁸ και ο Γαβριήλ Σεβήρος, ο μετέπειτα μητροπολίτης Φιλαδελφείας

⁸¹⁶ Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 32-38.

⁸¹⁷ Κύρρης, «Κύπριοι λόγιοι της Ενετίας», σελ. 87. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α΄*, σελ. 61-66, 75-77, 79-80.

⁸¹⁸ Η οικογένεια Loara ή Logara συγκαταλέγεται στις αντόχθονες ευγενείς οικογένειες της Κύπρου κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας. Μέλη της έλαβαν σημαντικά εκκλησιαστικά αξιώματα κατά τον 16^ο αιώνα, όπως ήταν ο Νεόφυτος Λογαράς επίσκοπος Σολέας (Λευκωσίας), καθώς επίσης και ο Θεοφάνης Λογαράς στη Βενετία. Βλ. Kyrris C., “The Noble Family of Logaras of Lapethos, Cyprus: Some New Information about their Careers, Activities and Landed Properties”, *RSBN* n.s. 14 (1967), σελ. 107-149. Χατζηψάλτης Κ., «Το εν Ελλάδι και Κύπρω οικογενειακόν όνομα Λογαράς κατά την βυζαντινήν και μεταβυζαντινήν περίοδον», *EKEE* 6 (1972-73), σελ. 133-168.

(«reverendo fra Gabriel Sfiro (Sviro) da Malvasia»). Με την πάροδο των δύο ετών (7 Αυγούστου 1575), ανανεώθηκε μόνο η θητεία του ιερομόναχου Θεοφάνη, ενώ για τη θέση του Γαβριήλ Σεβήρου υπέβαλαν υποψηφιότητα μεταξύ άλλων οι κύπριοι κληρικοί «reverendo fra Filaretto di Cipro» και «reverendo fra Machario, fu vescovo di Famagosta»⁸¹⁹.

Εν τέλει, τη θέση κατέλαβε ο fra Filaretto, ο οποίος όμως μετά την παρέλευση οκτώ μηνών ως εφημέριος του ναού παραιτήθηκε για άγνωστο λόγο, όπως ανέφερε ο Theofani Logarà («reverendo fra Filaretto de Cipro che ha refudado, come disse il reverendo fra Theofani Logarà, al presente nostro capellan» – 24 Μαρτίου 1576). Τη θέση του κατέλαβε ο Augustin Stavrianò από την Κρήτη, ο οποίος απεβίωσε ένα χρόνο αργότερα. Για τη θέση του Augustin υπέβαλε υποψηφιότητα στις 10 Μαρτίου 1577 μεταξύ άλλων και ο «reverendo padre fra Proforo de Cipro» (ενν. Prochoro/Procoro)⁸²⁰. Ο τελευταίος δεν επιλέχθηκε για εφημέριος του Αγίου Γεωργίου, εντούτοις το 1589 εντοπίζεται να ιεουργεί στον ορθόδοξο ναό του Αγίου Νικολάου στην Πόλα της Ίστριας και να προσάγεται ενώπιον της Ιεράς Εξέτασης. Κατηγορήθηκε από τις βενετικές αρχές για προτεσταντικές ιδέες και ως εκ τούτου ανακρίθηκε από τους ιεροεξεταστές στο παρεκκλήσι του Αγίου Θεοδώρου στο δουκικό παλάτι⁸²¹.

Η Αδελφότητα, στις 17 Μαρτίου 1577, ανανέωσε για τρίτη συνεχόμενη φορά τη θητεία του ιερομόναχου Theofani⁸²². Η σημαντική αυτή προσωπικότητα έδρασε στη Βενετία μετά την πτώση της Κύπρου και για πρώτη φορά εντοπίζεται στην πόλη το 1573 ως εφημέριος του Αγίου Γεωργίου⁸²³. Κατά τη δεκαετία του 1570, επιμελήθηκε μία σειρά από εκκλησιαστικά βιβλία που εκδόθηκαν τόσο από έλληνες εκδότες (π.χ. ο Αντώνιος Βεργής), όσο και από ιταλούς, όπως οι Giacomo Leoncini και Cristoforo Zanetti⁸²⁴. Ιδιαίτερα οι

⁸¹⁹ Πιθανόν ο «Machario, fu vescovo di Famagosta» να αποτελεί το ίδιο πρόσωπο με τον «gieromonaco Macario Arcoleo, iconomo di San Simeon, persona molto religiosa», ο οποίος εκλέχθηκε επίσκοπος από την *università* της Αμμοχώστου μετά τον θάνατο του ορθόδοξου επισκόπου της πόλης. Την απόφαση επικύρωσε η βενετική Σύγκλητος την 1 Φεβρουαρίου 1571. Βλ. A.S.V., *Senato*, Mar, reg. 39, φ. 333r (olim 287r)· Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», σελ. 137.

⁸²⁰ Για τις παραπάνω πράξεις βλ. αντίστοιχα Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α΄*, σελ. 82-83, 105-107, 117-118, 120-122.

⁸²¹ Κιτρομηλίδης, «Κύπριοι στη Βενετία», σελ. 211.

⁸²² Στις 17 Μαρτίου 1577, «fu confermato il reverendo padre fra Teofani Logarà cypriotto, per altri anni doi, doppoi compiti il primi che sarà alli 7 agosto prossimo». Βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α*, σελ. 122-124, 139-140 (λήξη θητείας ιερομόναχου Theofani).

⁸²³ Στις 9 Οκτωβρίου 1573 ο «reverendus dominus pater frater Theophanius Logaras calloierus» συντάξε μία συμβολαιογραφική πράξη μαζί με τον Basilii de Cipro, Βλ. A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4849 (1573), φφ. 114v-115r.

⁸²⁴ Ο Theofani Logarà επιμελήθηκε στον εκδοτικό οίκο του Αντώνιου Βεργή: ένα Ψαλτήριον (1578) του Giacomo Leoncini: ένα Ευαγγέλιον (1575), ένα Τυπικόν (1577) και Θείες Λειτουργίες (1578) του Cristoforo Zanetti: ένα Ευαγγέλιον (1575), τρεις Θείες Λειτουργίες (1575), ένα Ανθολόγιο (1578), μία Οκτώηχο, ένα Ευχολόγιο, Θείες Λειτουργίες (1579-80) και τέλος ένα Ευαγγέλιον (1581). Βλ. Layton E., *The Sixteenth Century Greek Book in Italy. Printers and Publishers for the Greek World*, Venice 1994, σελ. 369-371· Φιλίππου

τελευταίοι ειδικεύονταν στην παραγωγή ελληνικών εκκλησιαστικών βιβλίων (1560-1585) και σε αυτούς εργάστηκαν αρκετοί έλληνες λόγιοι, όπως κύπριος μοναχός Συμεών Βερίβελος, ο ιερέας Ιωάννης Ναθαναήλ κ.ά. Η Βενετία ως σημαντικό εκδοτικό και βιβλιοπαραγωγικό κέντρο αποτέλεσε για τους εγγράμματους Έλληνες χώρο απασχόλησης και οικονομικής εξασφάλισης⁸²⁵.

Στις 12 Ιουνίου 1578, ο ιερομόναχος Theofani εμφανίστηκε μπροστά στον βενετό συμβολαιογράφο Giovanni-Nicolò Doglioni μαζί με δύο άλλους Κυπρίους, τους «Galeazzo de Rames di quondam Jannatio» και «Bernardin de Fabris di quondam Giacomo», με σκοπό να πιστοποιήσουν ότι ο κύπριος πρόσφυγας ιερομόναχος Γαβριήλ ήταν «veramente di nation ciprioto». Ο τελευταίος, πριν από τον πόλεμο, διαβιούσε στη μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων στη Λευκωσία και με την κατάληψη της πόλης εγκατέλειψε το νησί με προορισμό το Άγιο Όρος («Monte Santo, presso Salonichi»), όπου ήθελε να περάσει το υπόλοιπο της ζωής του. Για άγνωστο, όμως, λόγο βρέθηκε στη Βενετία και ζήτησε από τους παραπάνω συμπατριώτες του να πιστοποιήσουν την καταγωγή του, πιθανόν για να λάβει κάποια οικονομική βοήθεια. Παράλληλα, μέσω της συμβολαιογραφικής αυτής πράξης καταδεικνύεται ότι το Άγιο Όρος είχε γίνει καταφύγιο χριστιανών αιχμαλώτων και ως εκ τούτου τα μοναστήρια συχνά αποτελούσαν στόχο των οθωμανικών επιδρομών, προξενώντας τους σοβαρές ζημιές⁸²⁶.

Σημαντικές, επίσης, πληροφορίες για την οικογενειακή και την οικονομική κατάσταση του Theofani Logarà μάς γνωστοποιούνται μέσω της διαθήκης του, που συνέταξε στις 23 Δεκεμβρίου 1579⁸²⁷. Αρχικά, μας πληροφορεί ότι έφτασε στη Βενετία μόνος από την οικογένειά του, αφού τα υπόλοιπα τρία αδέρφια του είχαν αιχμαλωτιστεί κατά τη διάρκεια του πολέμου. Επειδή δεν γνώριζε για την τύχη των συγγενών του, προχώρησε στη σύναψη ιδιωτικής συμφωνίας με συγγενικό του πρόσωπο, τον «reverendo frà Hieremia Logara, caloiero»⁸²⁸, με σκοπό να κληρονομήσει ο ένας τον άλλο μετά το θάνατό τους.

Λ., *Τα ελληνικά γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σελ. 43-45. Για τους Giacomo Leoncini και Cristoforo Zaneti βλ. Layton, *The Sixteenth Century Greek Book*, σελ. 358-368 και 522-535. Παπαδάκη Ε., «Συνέταιροι και έμποροι: η οργάνωση μίας εταιρείας για την έκδοση ελληνικών βιβλίων στα τέλη του 16^{ου} αιώνα», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 193-198.

⁸²⁵ Μαλτέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 19-20.

⁸²⁶ A.S.V., *Notarile, Atti*, b. 4854 (1578), γ.α. (12 Ιουνίου 1578).

⁸²⁷ A.S.V., *Testamenti, Notarile*, b. 344, αρ. 584. Μέρτζιος Κ., «Μικρός Ελληνομνήμων – τεύχος Γ'», *HE* 19 (1970), σελ. 668-670. Μαλτέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 16-25.

⁸²⁸ Ο «reverendo frà Hieremia Logara» πιθανόν να αποτελεί το ίδιο πρόσωπο με τον Hieremia Logara nobile di Cipro που αιχμαλωτίστηκε μαζί με την αδελφή του και τους τρεις γιούς της στη Λευκωσία. Ο Hieremia απελευθερώθηκε στις 23 Ιανουαρίου 1576. Βλ. Collenberg, «Les litterae hortatoriae accordées par les papes», σελ. 64, 128.

Ωστόσο, ο Theofani με τη διαθήκη του ακύρωσε την παραπάνω συμφωνία, αφού η αδελφή του Lucia εμφανίστηκε στη Βενετία, με αποτέλεσμα να την καταστήσει κληρονόμο της κινητής και ακίνητης περιουσίας του. Ευελπιστώντας στην απελευθέρωση των δύο αδελφών του, ο Theofani έθεσε ως όρο στη Lucia να τους παραχωρήσει από 100 δουκάτα στον καθένα τους από τα χρήματά του, με την προϋπόθεση, όμως, να μην είχαν αλλαξοπιστήσει. Παράλληλα, σημείωσε ότι, εάν απεβίωνε η Lucia πριν από αυτόν, όλη του η περιουσία θα παραχωρείτο στους δύο κύριους επιτρόπους της διαθήκης του, τον «Francesco Sidereno» (ενν. Francesco Soderini) και τον συγγενή του «reverendo Filarete hieromonaco», με σκοπό να τη διαμοιράσουν, όπως αυτός θα όριζε μέσω της διαθήκης του⁸²⁹.

Επίσης, κατά την ύστατη ώρα της ζωής του, ο Theofani Logarà δεν ξέχασε την ιδιαίτερη πατρίδα του, κληροδοτώντας χρηματικά ποσά για τη μνημόνευση της ψυχής του σε δύο ναούς στο χωριό Κοιλάνι (πιθανόν ο τόπος καταγωγής του), σε αυτόν της Παναγίας (μερικά δουκάτα) και της Αγίας Μαύρης (δώδεκα τσεκίνια)⁸³⁰. Ιδιαίτερες σχέσεις φαίνεται να είχε με το Άγιο Όρος, αφού παραχώρησε στους εκεί μοναχούς εκατό δουκάτα για τη σωτηρία της ψυχής του.

Επιπλέον, στον σύζυγο της αδελφής του Lucia, «Georgius Smirlino de Cipro, figlio reverendi domini Christophori eppiscopi olim grecorum civitatis Famaugustae»⁸³¹, άφησε 30 δουκάτα, όλα του τα βιβλία, χρηματικό ποσό για ένα χρόνο προς κάλυψη των εξόδων διατροφής του και τέλος όλα του τα άμφια σε περίπτωση που θα ήθελε να καρεί μοναχός⁸³². Ο Georgius Smirlino (ή Zorzi Miriliù) φαίνεται πως είχε αποβιώσει μέχρι το 1595, αφού η σύζυγός του Lucia κατονομάζεται ως χήρα στη νοταριακή πράξη που συνήψε η ίδια στις 30 Δεκεμβρίου 1595⁸³³. Σε αυτήν η Lucia ζητούσε από τη βενετική υπηρεσία *Camera degli Imprestiti del Monte Nuovo* να αποδεσμεύσει τα υποθηκευμένα 100 δουκάτα, που είχε αφήσει στη διαθήκη του ο αδελφός της Theofani για τους αδελφούς τους, και να τα χρησιμοποιήσει η ίδια ως δάνειο, επειδή υπήρχε μεγάλη ανάγκη στο σπίτι της μέχρι να απελευθερωθεί ο αδελφός της Νικόλαος. Για αυτό τον λόγο εγγυητής οριζόταν ο διαχειριστής της διαθήκης του

⁸²⁹ Ο «reverendo Filarete hieromonaco» είναι το ίδιο πρόσωπο με τον προαναφερθέντα ιερομόναχο Filaretto, ο οποίος εκλέχθηκε εφημέριος του Αγίου Γεωργίου στις 7 Αυγούστου 1575. Ωστόσο, μετά την παρέλευση οκτώ περίπου μηνών παραιτήθηκε από τα καθήκοντά του (24 Μαρτίου 1576). Βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 105-107, 117-118.

⁸³⁰ Παπαγεωργίου Α., «Μαύρης Αγίας εκκλησία, Κοιλάνι», *ΜΚΕ*, τ. Θ' (1988), σελ. 354-355.

⁸³¹ Στοιχεία για την οικογένεια Smirlino βλ. στο Παταπίου, «Νέα στοιχεία για την ορθόδοξη επισκοπή», σελ. 133-134.

⁸³² A.S.V., *Testamenti, Notarile*, b. 344, αρ. 584 και *codicello* Χατζηψάλτης, «Το εν ελλάδι και Κύπρω οικογενειακόν όνομα Λογαράς» σελ. 153-157.

⁸³³ A.S.V., *Notarile, Atti*, b. 4875 (1595), *χ.α.*

Theofani Logarà, ο Francesco Soderini. Η Lucia είχε εξουσιοδοτήσει και παλαιότερα τον «Francesco Soderini fu del magnifico signor Antonio», στις 2 Αυγούστου 1581, με συμβολαιογραφική πράξη που συνέταξε στον νοτάριο Doglioni, και σημείωνε ότι ο Soderini θα έπρεπε να κρατήσει τα 100 δουκάτα που αναλογούσαν στον αδελφό της Νικόλαο, ευελπιστώντας ότι θα ελευθερώνονταν και θα μετέβαινε στη Βενετία⁸³⁴. Όπως φαίνεται από τη νοταριακή πράξη του 1595, ο Νικόλαος βρισκόταν ακόμη υπό αιχμαλωσία στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, το πιθανότερο είναι ότι αυτός απεβίωσε στην αιχμαλωσία και άξιο απορίας αποτελεί το γεγονός ότι η Lucia, ενώ γνώριζε που βρισκόταν ο αδελφός της, δεν χρησιμοποίησε τα 100 δουκάτα για την απελευθέρωσή του⁸³⁵.

Ακόμη, ο Theofani δήλωσε στη διαθήκη του ότι δεν γνώριζε καλά την ιταλική γλώσσα και για τον λόγο αυτό ζήτησε κατά την συγγραφή της να παραστούν ως μάρτυρες ο Θεόδωρος Ευδαιμονογιάννης και ο ράφτης Λουνάρδος Νομικός, οι οποίοι θα εκτελούσαν και χρέη μεταφραστή. Εν τέλει, ο Theofani απεβίωσε στις 19 Δεκεμβρίου 1580 («adi 19 ditto. È morto Theofani, calogero, di anni 40 incircha, amalato zà uno anno»)⁸³⁶.

Εκτός από τα αδέλφια του Theofani Logarà, εντοπίζεται στη Βενετία και η ανιψιά του, η «Veronica nezza del reverendo Theophanio», κόρη της Lucia και του Georgius Smirlino (ή Zorzi Miriliù). Η Veronica φαίνεται πώς ήταν σε ηλικία γάμου και για αυτό υπέβαλε στις 6 Δεκεμβρίου 1589 αίτηση στη Αδελφότητα, μαζί με άλλες νεαρές ανύπαντρες Ελληνίδες, με σκοπό τη διεκδίκηση του ποσού των 15 δουκάτων, τα οποία θα τους παραχωρούνταν ως προίκα από το κληροδότημα του Ανδρόνικου Κουβλή. Από αυτό ευεργετήθηκαν δέκα νεαρά κορίτσια, εκ των οποίων τρία είχαν καταγωγή από την Κύπρο («Andriana de Margarita cipriota, Elena Gimbletti cipriotta, Marietta del quondam Zorzi Vatica»). Η Veronica, ωστόσο, δεν κατάφερε να λάβει το χρηματικό ποσό, όπως επίσης και πέντε άλλες συμπατριώτισσές της που υπέβαλαν αίτηση («Laura quondam Flatro, Florù quondam Celio cipriotto, Prudentia Muscornò, Isabetta de Vincenzo cipriotta, Prudentia de Benetto sartor»)⁸³⁷. Εν τέλει, η Veronica σύναψε γάμο με τον Κύπριο «Marco di Liassini, marangon» και η μητέρα της τους παραχώρησε το ποσό των 100 δουκάτων, το οποίο ήταν κατατεθειμένο στο ταμείο του *Monte Vecchio*. Το ποσό αυτό αποτελούσε μέρος της κληρονομιάς που άφησε ο Theofani Logarà στους αιχμάλωτους αδελφούς του⁸³⁸.

⁸³⁴ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4860 (1581), φφ. 132v-133v.

⁸³⁵ Μαλτέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία*, σελ. 16-25.

⁸³⁶ Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις των Ελλήνων*, σελ. 20, αρ. 29.

⁸³⁷ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 255-259.

⁸³⁸ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4874 (1594), χ.α. (5 Ιουλίου 1594).

Ένας ακόμη κύπριος κληρικός, λόγιος και επιμελητής βιβλίων, που έθεσε υποψηφιότητα για εφημέριος του Αγίου Γεωργίου ήταν ο «padre Zorzi ή parà Jorgio de Cipro». Στις 16 Δεκεμβρίου 1593, η Γενική Συνέλευση της Αδελφότητας διεξήγαγε ψηφοφορία για την πλήρωση της θέσης του κερκυραίου ιερέα Αντώνιου Φρόνιμου, ο οποίος αδυνατούσε να μεταβεί στη Βενετία και να αναλάβει τα καθήκοντά του, όπως σημείωσε χαρακτηριστικά ο ίδιος σε επιστολή του προς τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρο. Τότε, ο κύπριος ιερέας Zorzi έθεσε εαυτόν υποψήφιο για την θέση λαμβάνοντας 23 θετικές και 19 αρνητικές ψήφους. Εντούτοις, η ψηφοφορία που διεξήγαγε η Γενική Συνέλευση δεν εξέλεξε εφημέριο και επαναλήφθηκε η διαδικασία μία εβδομάδα αργότερα. Αυτήν τη φορά ο κύπριος κληρικός έλαβε τις ίδιες ψήφους, ωστόσο δεν κατάφερε να πάρει τη θέση. Εντύπωση προκαλεί η αναφορά μετά το όνομά του στο πρακτικό της Συνέλευσης, όπου σημειώνεται ότι ο «parà Jorgio de Cipro stà a Costantinopoli»⁸³⁹. Πιθανόν να βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη τη δεδομένη στιγμή και δεν κατάφερε να επιστρέψει έγκαιρα στη Βενετία. Στην πόλη των δόγηδων φαίνεται ότι ο para Zorzi σχετιζόταν με λογίους, όπως ήταν ο Μανουήλ Γλυτζούνη, τον οποίο και παρότρυνε να εκδώσει το *Βιβλίον λεγόμενον «Αναγνωστικόν»* (1595-96)⁸⁴⁰.

Μία ακόμη σημαντική προσωπικότητα κυπριακής καταγωγής με συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα, που υπηρέτησε και ως εφημέριος του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, ήταν ο Ματθαίος Κιγάλας («parà Matio Zigala ή Cigala»). Αυτός γεννήθηκε στην Κύπρο το 1580, νυμφεύθηκε την Αιμιλία και μαζί απέκτησαν τρεις υιούς, τον Δημήτριο, τον Ιωάννη και τον Ιερώνυμο-Ιλαρίωνα (μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Κύπρου, 1674-78)⁸⁴¹. Στην Κύπρο, ο Matio Cigala υπηρέτησε ως πρωτονοτάριος στην ορθόδοξη αρχιεπισκοπή της Λευκωσίας και στη δεκαετία του 1620 κατέληξε στη Βενετία. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1629 εντοπίζεται να θέτει υποψηφιότητα για εφημέριος του Αγίου Γεωργίου, θέση την οποία κατέλαβε ο Marco Liassin. Λίγους μήνες αργότερα, με τον θάνατο του τελευταίου, ο Cigala υπέβαλε για δεύτερη φορά υποψηφιότητα για εφημέριος στον εν λόγω ναό καταλαμβάνοντας

⁸³⁹ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α΄*, σελ. 292-296.

⁸⁴⁰ Legrand É, *Bibliographie Hellénique ou Description Raisonnée des Ouvrages Publiés en Grec par des Grecs au XVe et XVIe Siecles*, v. IV, Paris 1963², σελ. 112-114· Κύρρης, «Κύπριοι λόγιοι της Ενετίας», σελ. 92· Φιλίππου, *Τα ελληνικά γράμματα εν Κύπρω*, σελ. 42-43· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογιόσυνη*, σελ. 117-118· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 66.

⁸⁴¹ Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογιόσυνη*, σελ. 152-155, όπου και εκτενείς βιβλιογραφία.

τη θέση στις 19 Μαΐου 1630⁸⁴². Την ίδια περίοδο είχε εκλεγεί ως δεύτερος εφημέριος του ναού ο συμπατριώτης του «παρὰ Petro Costa de Cipro» (14 Ιουλίου 1630)⁸⁴³.

Ο Matio Cigala κατά την παρουσία του στη Βενετία προχώρησε στην έκδοση του συγγραφικού του έργου, που είχε θεολογικό και ιστορικό χαρακτήρα, ενώ επιμελήθηκε μια σειρά από άλλα κείμενα. Αρχικά, εξέδωσε το 1631 δύο βιβλία, το *Συνταγματίον* και το *Πασχάλιον Αιώνιον*, τα οποία έτυχαν ευρείας διάδοσης, όπως αποδεικνύεται από τις πολλές επανεκδόσεις τους (π.χ. 1635, 1662, 1681, 1682, 1688 και 1646, 1679, 1681, 1688, 1691). Εν συνεχεία, μετά την παρέλευση έξι ετών, δημοσίευσε τη *Νέα σύνοψιν διαφόρων ιστοριών* (1637), ένα ιστορικό κείμενο 528 σελίδων που προοριζόταν για σχολικό εγχειρίδιο και περιείχε μια χρονογραφία από κτίσεως κόσμου μέχρι το έτος εκδόσεώς του⁸⁴⁴. Το εν λόγω σύγγραμμα είχε ιδιαίτερη απήχηση στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και μεταφράστηκε στη ρουμανική γλώσσα από ντόπιους χρονογράφους. Επίσης, ο λόγιος Matio Cigala επιμελήθηκε το 1637 την πρώτη έκδοση της *Ερωφίλης* του Κρητικού Γεώργιου Χορτάτση, επεμβαίνοντας μάλιστα στο κείμενο αμβλύνοντας τον κρητικό του χαρακτήρα και αλλάζοντας αρκετές λέξεις και τύπους. Ακόμη, επιμελήθηκε το 1639 το *Ειρμολόγιον* και την ίδια χρονιά μετέφρασε σε δημώδη γλώσσα τα συναξάρια του Νικηφόρου Καλλίστου του Ξανθοπούλου⁸⁴⁵. Το έργο του διακόπηκε απότομα, όταν τον βρήκε ο θάνατος σε ηλικία εξήντα ετών στις: «3 Agosto 1640. Il reverendo padre pre Matthio Cigala, Greco, de anni sessanta, amalato già mesi tre d'infirmità incurabile di piaghe; medico l'eccellente Agapitò, barbier il signor Antonio Giavanelli»⁸⁴⁶.

Ο Cigala, ήδη από την εποχή που βρισκόταν στην Κύπρο, συνδέθηκε με άτομα προσκείμενα στον προτεσταντισμό, όπως τον Antonio Leger, εφημέριο της ολλανδικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, τον οποίο πιθανόν να προμήθευε με κυπριακά χειρόγραφα από μοναστήρια του νησιού. Φαίνεται ακόμη ότι οι σχέσεις των δύο ανδρών διατηρήθηκαν και κατά την περίοδο της παρουσίας του κύπριου κληρικού Θεοφάνη στη

⁸⁴² Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 3. Πρακτικά Συνελεύσεων, Capitolare, v. III (1618-1639) φ. 112r.

⁸⁴³ Αυτόθι, φ. 113r. Ο «παρὰ Petro Costa de Cipro απεβίωσε στις 13 Νοεμβρίου 1665: «Adi detto. Παρὰ Pietro Costa, Greco di Cipro, d'anni 90 incirca, da vecchiezza amalato due anni nel letto, senza medico; Lo fa seppellir li signori capellani di San Zorzi de Greci per l'amor di Dio. Licentiatò. Zorzi nodaro. Il controschritto è stato sepolto a San Zorzi de Greci, accompagnato dal reverendo padre Pietro Cosmi e un chierico». Βλ. Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 114, αρ. 556.

⁸⁴⁴ Κιγάλας Μ., *Νέα σύνοψις διαφόρων ιστοριών αρχομένη από κτίσεως κόσμου και λήγουσα εως τη νυν εχρονία*, Βενετία 1673. Για την έκδοση βλ. Σκλαβενίτης Τ., «Βιβλιολογικά Α'», *Μνήμων* 8 (1980-82), σελ. 348-349.

⁸⁴⁵ Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 68-70 και παράρτημα σελ. 339-344.

⁸⁴⁶ Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 80, αρ. 394.

Βενετία, όταν ο τελευταίος ζήτησε από τον Leger να μεσολαβήσει στους Οθωμανούς, για να αποφευχθεί ο σφετερισμός ενός ορθόδοξου ναού στην Κύπρο από λατίνους μοναχούς⁸⁴⁷.

Αξιοπερίεργο είναι ότι ο Cigala, παρόλο που ήταν ορθόδοξος κληρικός, συνδέθηκε, αναπόφευκτα, με το βενετικό καθολικό στοιχείο της πόλης και πιθανόν να τον επηρέασε, για να πάρει την απόφαση να στείλει τους τρεις υιούς του, Ιωάννη, Ιερώνυμο-Ιλαρίωνα και Δημήτριο, να μαθητεύσουν στο παπικό Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης. Διαβλέποντας ότι η προσκόλλησή τους στον καθολικισμό ήταν αναγκαία για την καλύτερη ανέλιξη των υιών του τους ώθησε προς την Ρώμη.

Έτσι, ο Ιωάννης (1622-1687) σε νεαρή ηλικία μετέβη στο Κολλέγιο, όπου παρέμεινε για δεκαπέντε χρόνια, ασπάστηκε τον καθολικισμό, σπούδασε γραμματική, ρητορική, φιλοσοφία και κλασσικά γράμματα (αρχαία και λατινικά) και αναγορεύτηκε διδάκτορας της Φιλοσοφίας-Θεολογίας. Στις 4 Ιουλίου 1651 αιτήθηκε στην Προπαγάνδα να μεταβεί στην Κύπρο για ιεραποστολή, ενώ ένα χρόνο αργότερα, το 1666, διορίστηκε καθηγητής στις έδρες της Λογικής και της Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας⁸⁴⁸.

Ο έτερος υιός του, ο Ιερώνυμος-Ιλαρίωνας (1624-1681) παρέμεινε στο Ελληνικό Κολλέγιο δεκατέσσερα χρόνια (1634-1648), υπέγραψε ομολογία πίστεως στην Καθολική Εκκλησία και χειροτονήθηκε ιερέας κρατώντας ένα από τα ονόματά του, αυτό του Ιλαρίωνα (1648). Έπειτα, ως καθολικός μισιονάριος, περιηγήθηκε σε διάφορα μέρη της οθωμανοκρατούμενης Ελλάδας προκαλώντας σφοδρές αντιδράσεις. Επίσης, μετά από πρόσκληση του Ιωάννη Κωττούνιου ανέλαβε επί μια τριετία τη διεύθυνση του Κωττουνιανού Κολλεγίου στην Πάδοβα (1657-1660). Η δράση του δεν σταμάτησε μέχρι εκεί και το 1661 επεδίωξε να διορισθεί δάσκαλος στο σχολείο της ελληνικής Αδελφότητας στη Βενετία, όπου δεν έγινε δεκτός. Παρόλα αυτά, η θρησκευτική του υβριδικότητα παρουσιάζεται έντονη και αποτελεί αμφιλεγόμενη προσωπικότητα εξαιτίας των θρησκευτικών του δογματικών πεποιθήσεων. Ειδικότερα, υπηρέτησε την Ορθόδοξη Εκκλησία στον αγώνα της κατά των Καλβινιστών και της Καθολικής Εκκλησίας. Το 1668, κατά την παραμονή του στην Κύπρο, συμμετείχε σε μια επαρχιακή σύνοδο κατά των Καλβινιστών, που έλαβε χώρα στη Μονή του Αρχαγγέλου. Την ίδια περίπου περίοδο (1666-1670), υπέγραψε ομολογία πίστεως αντικρούοντας τις κατηγορίες που του πρόσαπταν για λατινοφροσύνη. Το 1671 βοήθησε τον πατριάρχη Νεκτάριο για την συγγραφή του έργου του κατά του πρωτείου του ποντίφικα.

⁸⁴⁷ Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του νέου Ελληνισμού. Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι αγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 456-459, 467. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 70.

⁸⁴⁸ Για την επιστολή βλ. Τσιρπανλής, *Ανέκδοτα έγγραφα*, σελ. 145, αρ. 96.

Επίσης, το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως τον τίμησε με τον τίτλο του μεγάλου θεολόγου και εξελέγη για μία τετραετία αρχιεπίσκοπος της Κύπρου (1674-78). Το 1674 κατέλαβε τον αρχιεπισκοπικό τίτλο της Κύπρου έως το 1678, που εγκατέλειψε το νησί και μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου απεβίωσε το 1681 από την επιδημία της πανούκλας που έπληξε την πόλη, αφήνοντας ως παρακαταθήκη ένα σημαντικό συγγραφικό έργο⁸⁴⁹.

Τέλος, ο μικρότερος υιός του Matio Cigala, ο Δημήτριος (1630-1681) μαθήτευσε, όπως και τα αδέρφια του, από νεαρή ηλικία στο Ελληνικό Κολλέγιο και χειροτονήθηκε διάκονος το 1651, λίγο πριν την αποφοίτησή του. Έπειτα, το 1665 φοίτησε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας στη σχολή των ιατροφιλοσόφων και με το πέρας των σπουδών του εξάσκησε το επάγγελμα του ιατρού στη Βενετία. Εκεί συνδέθηκε με οικογένειες βενετών πατρικών και διετέλεσε κατά τη διάρκεια του κρητικού πολέμου σύμβουλος του αρχιστράτηγου Francesco Morosini. Επίσης, για μικρό χρονικό διάστημα (1667-73) εγκαταστάθηκε στην Κύπρο και με την ιδιότητα του ιατρού υπηρέτησε στον μεγάλο βεζίρη, Köprülü'Zade Ahmed Fadil (1665-76). Μετά από διάφορες περιπλανήσεις ανάμεσα στο Παρίσι, τη Βενετία, την Κύπρο, την Μολδοβλαχία, ο Δημήτριος κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και απεβίωσε το ίδιο έτος με τον αδελφό του Ιλαρίωνα (1681)⁸⁵⁰.

3.2.3.1.2. Ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Θεοφάνης Ξενάκης.

Την ανώτερη βαθμίδα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας των ορθοδόξων στη Βενετία κατέλαβε το πρώτο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα ένας κύπριος κληρικός, ο Θεοφάνης Ξενάκης («fra Theofanio Xenachi»)⁸⁵¹. Γεννημένος πιθανόν λίγο πριν ή μετά τον πόλεμο της Κύπρου, ο Θεοφάνης κατέληξε με τους γονείς του αρχικά στη Βενετία και έπειτα στην Πόλα της Ίστριας⁸⁵². Η οικογένειά του ανήκε στις πενήντα οικογένειες των κυπρίων προσφύγων που

⁸⁴⁹ Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοισόνη*, σελ. 152-155· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 128-136, 170-184.

⁸⁵⁰ Για περαιτέρω πληροφορίες και εκτενή βιβλιογραφία για τη πολυτάραχη ζωή των τριών γιών του Ματθαίου Κιγάλα βλ. Τσιρπανλής, *Ελληνικό Κολλέγιο Ρώμης*, σελ. 527-531· ο ίδιος, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 110-113, 170-187· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοισόνη*, σελ. 152-156.

⁸⁵¹ Kyrris, "Cypriots Scholars in Venice", σελ. 218-219· Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 309.

⁸⁵² Στο έγγραφο της εκλογής του Ξενάκη σημειώνεται ότι «Il reverendo Theofani Xenachii, nato a Pola, de nation Cyprioto, predicator et già nostro capellano et allievo della felice memoria dell'nostro Illustrissimo et Reverendissimo Archiepiscopo suddetto». Συνεπώς, οι πλείστοι μελετητές σημειώνουν ότι γεννήθηκε στην Πόλα της Ίστριας, όταν οι γονείς του εγκαταστάθηκαν εκεί μαζί τις υπόλοιπες πενήντα προσφυγικές κυπριακές οικογένειες (1578). Ωστόσο, για πρώτη φορά εμφανίζεται στη Βενετία ως κληρικός το 1593. Συνεπώς, εάν δηλαδή γεννήθηκε στην Πόλα το 1578 ή μετά από την ημερομηνία αυτή, πιθανόν να ήταν δύσκολο να διατελέσει

μεταφέρθηκαν στη Δαλματία το 1578 μετά από απόφαση της βενετικής διοίκησης, όπου και τους παραχωρήθηκαν γαίες⁸⁵³. Ο πατέρας του Θεοφάνη, «Constantino Xenachi quondam di Dimitri nobile di Famagosta», απέκτησε δύο υιούς, τον Δημήτριο και τον Θεοφάνη. Στις 24 Σεπτεμβρίου 1574, ο Constantino αναφέρεται μαζί με άλλους δέκα ευγενείς Κυπρίου της Αμμοχώστου στο *Libro de Ciprioti delle Cinque Saggi alle Mercantie*, πράξη που πιθανόν να αφορούσε κάποια εμπορική συνεργασία των προσώπων αυτών, αφού ο Constantino ασχολείτο με εμπορικές δραστηριότητες⁸⁵⁴. Φαίνεται, μάλιστα, ότι ο τελευταίος κινείτο ανάμεσα στη Βενετία και την Ίστρια και εντοπίζεται σε διάφορες συμβολαιογραφικές πράξεις που συντάχθηκαν στη Βενετία⁸⁵⁵.

Για παράδειγμα, ο Constantino στις 11 Ιανουαρίου 1601 (*m.v.* 1600) παρουσιάστηκε ενώπιον του βενετού συμβολαιογράφου Giovanni-Nicolò Doglioni μαζί με άλλους τρεις συμπατριώτες του, με σκοπό να πιστοποιήσουν οι τελευταίοι του λόγου το αληθές ότι ο «...miser Costantin Xenachi fù veramente figliuolo legitimo et naturale del quondam miser Demetri Xenachi, qual era del Consiglio di Famagosta nel Regno di Cipro...». Τα τρία πρόσωπα που πιστοποίησαν την καταγωγή του Costantin Xenachi είχαν όλοι καταγωγή από την Αμμόχωστο και ήταν οι «miser Giacomo Milano Fortebraccoi quondam miser Antonio Maria, miser Hieronimo Rofino quondam miser Nicolo, miser Pier'Antonio Brachimi quondam miser Luca»⁸⁵⁶. Ο τελευταίος πιθανόν να ήταν ο *capitano* Pietro Antonio Brachimi, ο οποίος κατά την περίοδο του πολέμου της Κύπρου υπηρέτησε στο πλευρό του Nestor Martinengo στην Αμμόχωστο. Μετά την κατάκτηση της πόλης, κατέφυγε με την οικογένεια του στην Κέρκυρα, όπου εκεί ανέλαβε στρατιωτικές υπηρεσίες στο Νέο Φρούριο του Αγίου Μάρκου μαζί με τους δύο υιούς του. Το 1589 κατηγορήθηκε από τις βενετικές αρχές της

εφημέριος του Αγίου Γεωργίου το 1593, αφού ηλικιακά θα ήταν δεκαπέντε ετών (1578 έως το 1593). Ως εκ τούτου, πιθανόν ο Ξανάκης να γεννήθηκε λίγο πριν ή μετά την κατάκτηση του νησιού και στο έγγραφο της εκλογής του η σημείωση «nato a Pola» να υποδηλώνει ότι εκεί ανδρώθηκε. Για τους μελετητές που σημειώνουν ότι γεννήθηκε στην Πόλα βλ. Μανούσακας, «Συλλογή ανέκδοτων εγγράφων», σελ. 34' Kyrris, "Cypriots Scholars in Venice", σελ. 218-219' Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοσύνη*, σελ. 141' Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 60.

⁸⁵³ Για την απόφαση της βενετικής διοίκησης για την μεταφορά των οικογενειών στην Πόλα βλ. A.S.V., *Senato*, *Mag.*, flz. 72 χ.α. (20 Δεκεμβρίου 1578).

⁸⁵⁴ Στο έγγραφο σημειώνονται οι εξής: «Il reverendo Giacomo Zaccharia, l'eccellentissimo domino Michiel Angelo Gallodotto, miser Francesco Calergi, miser Baldissera Tronco, miser Dimitri Cacavi, miser Nicolò d'Ralli, miser Giacomo da Ponte, miser Constantin Xenacchi, miser Vincenzo Vecchia, miser Filippo Vital. Tratta del libro de Ciprioti esse ... nel magnifico dell' Cinque Saggi alla Mercantia». A.S.V., *Avogaria di Comun*, Civile, b. 382, αρ. 6, χ.α. Ο κατάλογος αυτός παρουσιάζεται ιδιαίτερα σημαντικός γιατί μας γίνονται γνωστά ονόματα αστών ή ευγενών κατοίκων της Αμμοχώστου που ανήκαν σε γνωστές οικογένειες της Κύπρου και μετοίκησαν ως πρόσφυγες στη Βενετία.

⁸⁵⁵ *Notarile*, Atti, b. 4872 (1592), χ.α.

⁸⁵⁶ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Civile, b. 4143.

πόλης για συνωμοσία με τους Οθωμανούς με σκοπό την πρόκληση δολιοφθοράς στις πυριτιδαποθήκες του φρουρίου σε επικείμενη εμφάνιση του τουρκικού στόλου, με αποτέλεσμα ο Brachimi να διευκολύνει κατ' αυτόν τον τρόπο το έργο των επίδοξων κατακτητών. Συνελήφθη και εστάλη μαζί με τους δύο υιούς του στις φυλακές της Βενετίας. Ωστόσο, δεν καταδικάστηκε λόγω έλλειψης στοιχείων και το 1592 εντοπίστηκε να υπηρετεί και πάλι στη φρουρά της Κέρκυρας μέχρι το 1599. Έπειτα, φαίνεται πως εγκατέλειψε την Κέρκυρα και εγκαστάθηκε στη Βενετία⁸⁵⁷.

Επίσης, σε μία άλλη συμβολαιογραφική πράξη (1594) που συνήψε στον ίδιο νοτάριο, ο Costantin Xenachi όρισε ως διαχειριστές της περιουσίας του τους δύο υιούς του (Dimitrio και Theofani) και τον Κύπριο Bernardo Martinengo⁸⁵⁸.

Όσον αφορά τον πρώτο υιό του Costantin, τον Dimitrio, αυτός νυμφεύθηκε την Cornelia, κόρη του Κύπριου Zuanne Negrini και απέκτησαν πέντε παιδιά: τους Angelo (Anzolo), Toderò, Zuanne, Tomaso και Pietro. Κατά την παραμονή του στην πόλη, ο Dimitrio εγγράφη μέλος της ελληνικής Αδελφότητας το 1603 λαμβάνοντας μέρος στις αρχαιρεσίες της και φαίνεται να πληρώνει κανονικά την ετήσια συνδρομή του μέχρι το 1656⁸⁵⁹. Παράλληλα, φαίνεται ότι διατηρούσε σχέσεις με μέλη γνωστών οικογενειών του νησιού, που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία, και για αυτό τον λόγο στις 8 Απριλίου 1642 ζήτησε από τους συμπατριώτες του «Francesco Soderini, Bernardo di Giacomo Acris, Vincenzo di Emanuel Fini, Gerolamo di Antonio Giustinian» να πιστοποιήσουν ενώπιον των βενετικών αρχών ότι γνώριζαν καλά το ποιόν της οικογένειάς του⁸⁶⁰.

Με την ενηλικίωσή τους, τα παιδιά του Dimitrio αιτήθηκαν στις βενετικές αρχές το 1644 (16 Δεκεμβρίου) να τους παραχωρηθεί η βενετική υπηκοότητα (*cittadinanza*), σημειώνοντας στην αίτησή τους ότι ο πατέρας τους γεννήθηκε στην Pola και ο παππούς τους Costantin Xenachi είχε καταγωγή από την Αμμόχωστο. Αρχικά, η αίτησή τους απορρίφθηκε (12 Μαρτίου 1645), ενώ τρία χρόνια αργότερα έκαναν δεύτερη προσπάθεια που τελικά έγινε αποδεκτή από τις αρχές (18 Σεπτεμβρίου 1648). Από τα επισυναπτόμενα έγγραφα αντλούνται διάφορες πληροφορίες για την οικογενειακή τους κατάσταση, όπως για παράδειγμα ότι βαφτίστηκαν στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων: ο Anzolo στις 3 Ιουλίου 1617, ο

⁸⁵⁷ Papadamou, "A Secret War", σελ. 362-364.

⁸⁵⁸ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4874 (1594), χ.α.

⁸⁵⁹ A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 50r.

⁸⁶⁰ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Civile, b. 4546, fasc. O.

Teodoro στις 25 Αυγούστου 1620, ο Zuanne στις 28 Αυγούστου 1523, ο Piero στις 27 Αυγούστου 1629 και τέλος ο Tomaso στις 14 Αυγούστου 1631⁸⁶¹.

Όσον αφορά τον δεύτερο υιό του Costantin, τον Θεοφάνη Ξενάκη (fra Theofanio Xenachi), αυτός προτίμησε τη μοναχική ζωή και σε νεαρή ηλικία εγκαταστάθηκε στη Βενετία, όπου μαθήτευσε σε δύο σημαντικούς λόγιους της εποχής, στον Θεόφιλο Κορυδαλλέα και στον Γαβριήλ Σεβήρο. Αρχικά, ο Θεοφάνης φαίνεται ότι ιερούργουσε ήδη στο ναό του Αγίου Γεωργίου πριν από τις 23 Φεβρουαρίου 1595 (*m.v.* 1594), αφού σύμφωνα με το πρακτικό της Γενικής Συνέλευσης της Αδελφότητας την ημέρα εκείνη διενεργήθηκε ψηφοφορία για την αντικατάστασή του, θέση την οποία κατέλαβε ο κερκυραίος ιερέας Αντώνιος Φρόνιμος. Εντούτοις, μετά από ένα χρόνο επανεκλέγεται εφημέριος του ναού ο Θεοφάνης εξαιτίας της άρνησης του παραπάνω κερκυραίου κληρικού να αναλάβει τα καθήκοντά του (16 Απριλίου 1596). Η θητεία του κύριου κληρικού ανανεώθηκε για ακόμη μια διετία το 1599 και μαζί με τον εφημέριο «Dionisio fimerio» συλλειτουργούσαν στον ναό⁸⁶².

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, ο Θεοφάνης Ξενάκης εργάστηκε και ως επιμελητής εκδόσεων λειτουργικών βιβλίων στο τυπογραφείο του Antonio Pinelli⁸⁶³. Επιμελήθηκε διάφορα κείμενα, όπως την *Παρακλητική συν Θεω Αγίω περιέχουσα την πρόπουσαν αυτού ακολουθίαν* (1604), το *Ευλογιστάριον περιέχον την των Ευαγγελιστών διαδοχήν...* (1606), τα *Μηναία* (1606-1614), το *Ευχολόγιον* (1609), το *Ωρολόγιον* (1611) και το *Θείον και Ιερόν Ευαγγέλιον* (1614). Τέλος, επιμελήθηκε τον *Νέον Θησαυρόν* (1608), που τυπώθηκε από τον Giovanni Cerutto⁸⁶⁴.

Εκτός από επιμελητής εκδόσεων, ο Θεοφάνης εξάσκησε το επάγγελμα του διδασκάλου στην Ελληνική Σχολή Βενετίας, που ιδρύθηκε στην πόλη το 1593 μετά από πρόταση του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου στην Αδελφότητα (1593-1699)⁸⁶⁵. Πρώτος καθηγητής της εν λόγω σχολής διετέλεσε ο Νικόλαος Λάσκαρης και ακολούθησαν αρκετοί άλλοι, όπως ο Θεόφιλος Κορυδαλλέας, ο Νικόλαος Βλαστός, ο Θεοφάνης Ξενάκης, Ναθαναήλ Χίκας, Νικόλαος Σοφιανός κ.ά.⁸⁶⁶. Μαθητές του Ξενάκη υπήρξαν οι Νικηφόρος

⁸⁶¹ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Civile, b. 382, fasc. L6.

⁸⁶² Για τα πρακτικά των παραπάνω συνελεύσεων βλ. αντίστοιχα Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 309, 317-318, 355-356.

⁸⁶³ Layton, *The Sixteenth Century Greek Book*, σελ. 429-432.

⁸⁶⁴ Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοσύνη*, σελ. 141-143· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 61-62.

⁸⁶⁵ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Α'*, σελ. 292-294.

⁸⁶⁶ Βελούδης, *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία*, σελ. 109-112.

Πασχαλεύς (εφημέριος του Αγίου Γεωργίου και διορθωτής εκδόσεων)⁸⁶⁷, Βελισσάριος Δονάτος (μετέφρασε τον βίο του Αγίου Αντωνίου), Πρόχορος Γιαλούρης κ.ά. Σημαντικό μάθημα της σχολής ήταν η εκκλησιαστική ρητορική μέσω της οποίας αναδείχθηκαν σημαντικοί ρήτορες της εποχής, που κήρυξαν τόσο στον ναό του Αγίου Γεωργίου όσο και στις εκκλησίες του οθωμανοκρατούμενο ελληνικού χώρου⁸⁶⁸.

Ο Θεοφάνης, εκτός από διδάσκαλος της εκκλησιαστικής ρητορικής, διετέλεσε και ιεροκήρυκας στον ναό του Αγίου Γεωργίου. Σύμφωνα με το πρακτικό της Αδελφότητας, την 31^η Μαρτίου 1607, πραγματοποιήθηκε έρανος για τη συλλογή χρημάτων, τα οποία θα παραχωρούνταν στον Θεοφάνη ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή του στις τελετουργίες της Σαρακοστής. Ένα χρόνο αργότερα (5 Ιουνίου 1608) διενεργήθηκε και πάλι έρανος προς οικονομική ενίσχυση του ιερομόναχου, ο οποίος ήταν άρρωστος και είχε ανάγκη να μεταβεί σε τόπο με ήπιο κλίμα. Η Αδελφότητα, εκτιμώντας τις υπηρεσίες του Θεοφάνη, θεώρησε υποχρέωσή της να συνδράμει τον εφημέριο και ιεροκήρυκά της, ώστε να έχει γρήγορη ανάρρωση. Το βοήθημα αυτό θα του καταβαλλόταν για τα επόμενα δύο χρόνια⁸⁶⁹. Όπως σημειώνεται στο πρακτικό της συνεδρίασης, η απουσία του εφημέριου Θεοφάνη αποτελούσε μεγάλο πλήγμα για το χριστεπώνυμο ορθόδοξο πλήρωμα του ναού, γιατί με τα κηρύγματά του μεριμνούσε για τη σωτηρία της ψυχής τους («a qual sua partenza viene ad esser in gran nostro danno per le sue molte virtù et bontà et per le solite prediche et sermoni con che va ammaestrandone nella santa fede di nostro Signor Jesu Christo...»)⁸⁷⁰.

Φαίνεται πως η υγεία του Θεοφάνη βελτιώθηκε και δύο χρόνια αργότερα εγκαταστάθηκε και πάλι στη Βενετία. Στις 20 Μαΐου 1612, επανεκλέγεται στη θέση του ιεροκήρυκα με διετή θητεία, ενώ λίγους μήνες αργότερα ανέλαβε τα καθήκοντα και του εφημέριου του ναού (6 Αυγούστου 1612). Η Αδελφότητα, εκτός από τα 50 δουκάτα που του παραχώρησε για τις υπηρεσίες που προσέφερε ως εφημέριος και ιεροκήρυκας, διενήργησε έρανο στον ναό προς ενίσχυση του παραπάνω ποσού. Ωστόσο, ο Θεοφάνης για άγνωστη αιτία εγκατέλειψε και πάλι την πόλη, με αποτέλεσμα στη θέση του να εκλεγεί ο ιερέας Νικόλαος Σοφιανός (19 Μαΐου 1613). Πιθανόν λόγω της εύθραυστης υγείας του εγκατέλειψε τη Βενετία

⁸⁶⁷ Ο Νικοφόρος Πασχαλεύς υπήρξε διορθωτής και επιμελητής ελληνικών βιβλίων στο τυπογραφείο του Antonio Pinelli. Ο Πασχαλεύς υπήρξε ο αντικαταστάτης του Θεοφάνη Ξενάκη, όταν ο τελευταίος χειροτονήθηκε μητροπολίτης Φιλαδελφείας το 1617. Βλ. Καραθανάσης Α., «Η εκκλησιαστική ρητορική στον Άγιο Γεώργιο των Ελλήνων της Βενετίας (1534-1788)», *Θησαυρίσματα* 9 (1972), σελ. 152.

⁸⁶⁸ Αυτόθι, σελ. 137-179.

⁸⁶⁹ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 108-110, 123-126.

⁸⁷⁰ Καραθανάσης, «Η εκκλησιαστική ρητορική», σελ. 148' Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 123-126.

για μικρό χρονικό διάστημα, αφού εντοπίζεται και πάλι στην πόλη το 1614 να επιμελείται το *Θείον και Ιερόν Ευαγγέλιον*, το οποίο εκδόθηκε από τον Antonio Pinelli⁸⁷¹.

Ένα δυσάρεστο γεγονός, όμως, ήρθε να ταράξει τόσο την ελληνική παροικία της Βενετίας όσο και την ελληνική Αδελφότητα και αυτό ήταν ο ξαφνικός θάνατος του μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρου. Στις 4 Οκτωβρίου 1616 ο Σεβήρος είχε αναχωρήσει από την πόλη για μια περιοδεία στις περιοχές της Δαλματίας, σκοπεύοντας να φτάσει μέχρι και τα νησιά του Ιονίου. Κατά την παραμονή του στη Ζάρα, αρρώστησε, με αποτέλεσμα την 31^η Οκτωβρίου 1616 να τον βρει ο θάνατος στο Μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής, στο νησί Lesina⁸⁷².

Ιδιαίτερα για τον Θεοφάνη Ξενάκη η απώλεια του αγαπημένου του διδασκάλου έμελλε να του αλλάξει τη ζωή, αφού λίγο αργότερα θα επιφορτιζέτο με το δύσκολο έργο της ποιμαντορίας των ορθοδόξων της μητρόπολης Φιλαδελφείας. Μετά την αναγγελία του θανάτου του Σεβήρου, η Αδελφότητα φρόντισε να μεταφερθεί το νεκρό σώμα του ιεράρχη της στη Βενετία, για να ενταφιασθεί με τις πρέπουσες τιμές⁸⁷³. Τον επικήδειο λόγο εκφώνησε ο στενός φίλος του Σεβήρου, πατριαρχικός πρωτοσύγκελος Ναθαναήλ Χίκας: *Ναθαναήλ ιερομονάχου εξ Αθηνών του Χυκός και πρωτοσυγκέλλου πατριαρχικού μονωδία εις τόν θάνατον του πανιερωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Γαβριήλ του Σεβήρου (1616)*⁸⁷⁴.

Στη συνέχεια, η Αδελφότητα με γοργούς ρυθμούς προχώρησε στην πλήρωση της θέσης του θανόντος χαρισματικού ποιμενάρχη της Γαβριήλ Σεβήρου. Πριν, όμως, την εκλογή του νέου μητροπολίτη, η Γενική Συνέλευση θέλησε να περιορίσει τις δικαιοδοσίες του εκάστοτε Φιλαδελφείας, γιατί ο Σεβήρος κατά την ποιμαντορία του είχε αποκτήσει αρκετά προνόμια τόσο από τη βενετική διοίκηση όσο και από την ελληνική Αδελφότητα⁸⁷⁵.

⁸⁷¹ Αυτόθι, 193-196, 198-200.

⁸⁷² Μανούσακας, «Συλλογή ανέκδοτων εγγράφων», σελ. 30-32. Στην πράξη θανάτου του στο νεκρολόγιο του San Antonino σημειώνονται τα εξής: «adi 18 zugno 1618. Monsignor Gebriel Svirò, arcivescovo di Filadelfi<a> de anni 75, morto già mesi 20 a Lessina et condoto il suo cadavere in questa citade». Βλ. Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 63 αρ. 285.

⁸⁷³ Στις 25 Δεκεμβρίου 1616 η Αδελφότητα έλαβε την απόφαση να μεταφερθεί η σωρός του Σεβήρου στη Βενετία και στο πρακτικό σημειώνονται τα εξής: «Essendo giusto et conveniente di far venir a Venetia il copro della buona memoria dell'quondam illustrissimo et reverendissimo nostro monsignor arcivescovo de Filadelfia, per farlo sotterrar in questa chiesa, acciò resti honorata con le ceneri di un tal soggetto, come in vita sua fo honorata dalla sua presenza; et gli siano fate le sue esseguitie dalla nostra chiesa con quella maggior splendidezza che si conviene et alla persona dell'defonto et alla honorevolezza della natione...» Βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 398.

⁸⁷⁴ Μανούσακας Μ., «Ναθαναήλ Χίκας, ο Αθηναίος και τα ανέκδοτα έργα αυτού», *ΕΜΑρχ.* 4 (1951), σελ. 3-48, για την ομιλία κυρίως 33-39.

⁸⁷⁵ Για τα προνόμια που έλαβε τόσο από τη βενετική Σύγκλητο όσο και από την Αδελφότητα βλ. Μανούσακας, «Η εν Βενετία ελληνική κοινότης», σελ. 189-193.

Έτσι, με την απόφαση της 14^{ης} Μαρτίου 1617, ο Πρόεδρος και η Γενική Συνέλευση της *Confraternità di San Nicolo dei Greci* ήταν, πλέον, οι αρμόδιοι τόσο για τα πολιτικά όσο και για τα εκκλησιαστικά θέματα. Ως εκ τούτου, η ίδια η Αδελφότητα θα εξέλεγε τον ποιμενάρχη της και τους εφημέριους του ναού και σε περίπτωση που υπέπεταν σε κάποιο παράπτωμα, αυτή είχε το δικαίωμα να τους απαλλάξει από τα καθήκοντά τους. Ο μητροπολίτης δεν θα είχε καμία δικαιοδοσία στην εκκλησία και στον τρόπο λειτουργίας της, στους κληρικούς, στη μισθοδοσία, στη διενέργεια εράνων και στη μονή των ευγενών ελληνίδων μοναχών. Ακόμη, ο μητροπολίτης δεν θα είχε δικαίωμα συμμετοχής στις συνεδριάσεις της Γενικής Συνέλευσης, όπως έπραττε παλαιότερα ο Γαβριήλ Σεβήρος. Με την παραπάνω απόφαση της Αδελφότητας, οι διευρυμένες αρμοδιότητες που είχε αποκτήσει ο Γαβριήλ Σεβήρος, ένεκα της ισχυρής προσωπικότητάς του και των διοικητικών και εκκλησιαστικών του χαρισμάτων, παύονταν και οι δικαιοδοσίες του μητροπολίτη Φιλαδελφείας περιορίζονταν μόνο στα λειτουργικά και ποιμαντικά του καθήκοντα⁸⁷⁶. Επίσης, στην ίδια συνεδρίαση ανακοινώθηκαν και τα ονόματα των πέντε υποψηφίων για τη θέση του μητροπολίτη Φιλαδελφείας και αυτά ήταν:

1. «Il monsignior illustrissimo Patriarca de Alessandria domino Chyrilo Lucari de Candia, havendo deliberato di refudar quella sedia».
2. «Il reverendissimo Dionissio Cattelano dal Zante, vescovo di Cerigo, già nostro capellano et allievo della felice memoria dell'illustrissimo e reverendissimo archijepiscopo de Filadelfia nostro domino Gabriel Sviro».
3. «Il reverendo Theofani Xenachi, nato a Pola, de nation cipriotto, predicator et già nostro capellano et allievo della felice memoria dell nostro illustrissimo e reverendissimo archijepiscopo sudetto».
4. «Il reverendo Meletio Vlasto, predicator nel Regno di Candia».
5. «Il reverendo Dionisio Macri, predicator al Zante, a San Nicolo al Molo».
6. «Il reverendo Ieremia Zancarolo dalla Canea, predicator et abbate».

Από τους παραπάνω ιερωμένους ξεχωρίζει η υποψηφιότητα του πατριάρχη Αλεξανδρείας, Κύριλλου Λούκαρη (Chyrilo Lucari), ο οποίος την περίοδο εκείνη βρισκόταν στη Βενετία. Η επιθυμία του Λούκαρη να παραμείνει στη Βενετία και να διεκδικήσει μία κατώτερη εκκλησιαστική θέση πιθανόν να δικαιολογείται από τις στενές επαφές που είχε

⁸⁷⁶ Μανούσακας, «Συλλογή ανέκδοτων εγγράφων», σελ. 32-34· Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 401-406.

αναπτύξει με σημαντικούς κύκλους λογίων κατά την παραμονή του στη Βενετία και στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, όταν ήταν φοιτητής⁸⁷⁷.

Κατά τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας για την ανάδειξη του νέου μητροπολίτη, στις 16 Απριλίου 1617, η Γενική Συνέλευση θέλοντας να εκφράσει τον σεβασμό της προς το πρόσωπο του ευσεβούς πατριάρχη και εξαιτίας του υψηλού του εκκλησιαστικού του αξιώματος απέσυρε αυτοβούλως την υποψηφιότητά του. Εν τέλει, νέος μητροπολίτης Φιλαδελφείας αναδείχθηκε ο Θεοφάνης Ξενάκης με 142 θετικές και 55 αρνητικές ψήφους⁸⁷⁸. Συνολικά στην εκλογική διαδικασία έλαβαν μέρος 199 ψηφοφόροι, εκ των οποίων τριάντα ήταν Κύπριοι. Από αυτούς ξεχωρίζουν σημαντικά μέλη γνωστών οικογενειών του νησιού, όπως ήταν οι: «Piero, Dimitri και Zuane Goneme, Francesco Negroponte, Nicolò Muscornò, Bernardo Acris, Thomaso Flanghini, Franscesco Sosomeno, Dimitri Xenachi, Maximilian Tronco». Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Dimitri Xenachi ήταν ο αδελφός του νέου μητροπολίτη⁸⁷⁹.

Κατά την αναγόρευση του Θεοφάνη σε μητροπολίτη Φιλαδελφείας ήχησαν έντονα οι καμπάνες του Αγίου Γεωργίου και εορτάστηκε με ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια το χαρμόσυνο αυτό γεγονός («sonar tante campane et far tanta festa»), με αποτέλεσμα ο παπικός νούντσιος της πόλης να διαμαρτυρηθεί έντονα στο *Collegio* για την εκλογή και την τελετή που πραγματοποίησαν οι Έλληνες στις 28 Απριλίου 1617. Οι βενετικές αρχές απάντησαν με διπλωματικό τρόπο στον νούντσιο θέλοντας να αποφύγουν οποιαδήποτε ένταση. Αρκέστηκαν σε απλή επεξήγηση των όσων συνέβησαν, απαντώντας ότι δεν συζήτησαν με τους Έλληνες για την εκλογή νέου μητροπολίτη. Παράλληλα, δικαιολόγησαν τις εκδηλώσεις των Ελλήνων, διότι δεν ήταν ένα αξιόλογο γεγονός, απλά μια συνηθισμένη τακτική τους όταν εξέλεγαν έναν απλό εφημέριο του ναού («...per la elezione di un semplice pievano si fanno dal popolo

⁸⁷⁷ Ο Κύριλλος Λούκαρης, ήλκε την καταγωγή από την Κρήτη. Σε ηλικία δώδεκα ετών μετέβη στη Βενετία, όπου και μαθήτευσε κοντά στο λόγιο και μητροπολίτη Κυθήρων Μάξιμο Μαργούνιο παρακολουθώντας τα μαθήματα της ελληνικής, της λατινικής και της ιταλικής γλώσσας και της θεολογίας. Από το 1589 ο Λούκαρης φοίτησε φιλοσοφία και θεολογία στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας και συγκαταλέγεται στους μαθητές του Paolo Sarpi και του Cesare Cremonini. Στην Πάδοβα παρέμεινε τρία χρόνια εγκαταλείποντας τις σπουδές του για να μεταβεί στην Αλεξάνδρεια, όπου θα υπηρετούσε τον θείο του Μελέτιο Πηγά, πατριάρχη Αλεξανδρείας. Με τον θάνατο του θείου ανέλαβε τον πατριαρχικό θρόνο το 1601. Βλ. Hering G., *Οικουμενικό πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική 1620-1628*, (Κουρτοβικ Δ. μτφρ.), Αθήνα 1992, σελ. 30-47 (όπου και εκτενείς βιβλιογραφία).

⁸⁷⁸ Ο «reverendissimo Dionissio Cattelano» έλαβε 56 θετικές και 143 αρνητικές ψήφους, ο «reverendo Meletio Vlasto» 82 θετικές και 117 αρνητικές ψήφους, ο «reverendo Dionisio Macri» 43 θετικές και 156 αρνητικές ψήφους και τέλος ο «reverendo Ieremia Zancarolo» 47 θετικές και 152 αρνητικές ψήφους. Βλ. Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 406-474.

⁸⁷⁹ Αυτόθι, σελ. 408-413.

fuochi di gioia col suono delle campane·ben potevano anco i Greci far lo stesso per un suo vescovo»)»⁸⁸⁰.

Ο κύριος κληρικός Θεοφάνης Ξενάκης υπήρξε ο πρώτος αιρετός μητροπολίτης Φιλαδελφείας που εκλέχθηκε από την *Confraternità di San Nicolo dei Greci* και η εκλογή του έγινε αποδεκτή τόσο από τις βενετικές αρχές της πόλης όσο και από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Τιμόθεο Β'. Επίσημα, το ποιμαντικό έργο του Ξενάκη ξεκίνησε το 1618, όταν μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και χειροτονήθηκε μητροπολίτης από τον πατριάρχη. Τότε, παρέλαβε το πατριαρχικό σιγγίλιο με το διορισμό του, το οποίο και παρέδωσε στην ελληνική Αδελφότητα και στις βενετικές αρχές της πόλης. Η βενετική Γερουσία συνέβαλε και αυτή με τον δικό της τρόπο στην ευόδωση της χειροτονίας του Ξενάκη, αφού απέστειλε έγγραφο στον βάιλο στην Κωνσταντινούπολη, για να μεσολαβήσει για την ομαλή διαδικασία και χειροτονία του Ξενάκη (1 Δεκεμβρίου 1617). Στην απάντησή του ο βάιλος διαβεβαίωνε τη Σύγκλητο ότι θα προχωρούσε σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες για τη γρήγορη χειροτονία του κύριου ιερέα. Εν τέλει, στις 9 Ιουνίου 1618, ο βάιλος ενημέρωσε και πάλι τη Σύγκλητο ότι ο «*monsignor Theofani Xenachi, eletto alla prelatura della chiesa Greca di codesta città, è stato espedito da questo reverendissimo patriarca con il titolo di arcivescovo di Philadelfia. Io l'ho favorito in quanto ho potuto conforme al desiderio di Vostra Signoria*»⁸⁸¹.

Η ελληνική Αδελφότητα με την επιστροφή του νέου της μητροπολίτη από την Κωνσταντινούπολη αποφάσισε την χορήγηση 114 δουκάτων ετησίως για τα πάγια έξοδά του, τα οποία θα του καταβάλλονταν σε τέσσερις δόσεις. Επιπλέον, η βενετική Γερουσία συνέχισε τη μηνιαία μισθοδοσία των 10 δουκάτων στον νέο μητροπολίτη, ποσό το οποίο λάμβανε και ο αποθανών Γαβριήλ Σεβήρος⁸⁸².

Στην πρώτη αρχιερατεία του νεοεκλεγέντα μητροπολίτη Φιλαδελφείας Θεοφάνη Ξενάκη στον ναό του Αγίου Γεωργίου, τον εγκωμιαστικό λόγο εκφώνησε ο Κερκυραίος Θεόδωρος Τζανφουρνάρης (μετέπειτα εφημέριος Θεοφύλακτος), υιός του γνωστού ζωγράφου Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη. Τον λόγο αυτό συνέγραψε και πάλι ο λόγιος και ιερωμένος Ναθαναήλ Χίκας: *Ναθαναήλ ιερομονάχου ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ Χυκός καί πρωτοσυγκέλλου πατριαρχικοῦ ὁμιλία ποιηθεῖσα εἰς τήν παρουσίαν τοῦ πανιερωτάτου καί σοφωτάτου*

⁸⁸⁰ A.S.V., *Collegio*, Esposizioni Roma, reg. 18, φφ. 139v-140r· A.S.V., *Inquisitori di Stato*, b. 883, φ. 21· Κουτμάνης, *Ἑλληνας στη Βενετία (1620-1710)*, σελ. 267.

⁸⁸¹ Μανούσακας, «Ἡ ἐν Βενετία ἐλληνική κοινότης», σελ. 209-210.

⁸⁸² Αυτόθι, σελ. 36-37· Τσικνάκης, «Ὁ Ἑλλητισμός της Βενετίας», σελ. 539-541.

μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Θεοφάνους τοῦ Ξενακίου. Ἐρρέθη δέ ὑπό Θεοδώρου Τζανφουρνάρη (1619)⁸⁸³.

Κατά τη διάρκεια της ποιμαντορίας του ως μητροπολίτης, ο Ξενάκης, δεν αντιμετώπισε σημαντικές δυσκολίες, παρά μόνο σε δύο περιπτώσεις που αφορούσαν κύπριους πρόσφυγες. Το ιδιαίτερο στις υποθέσεις αυτές ήταν η εμπλοκή του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Κύριλλου Λούκαρη. Η πρώτη αφορούσε τα περιουσιακά στοιχεία της αποθανούσης Μαριέττας, κόρης του ποτέ Αλεξάνδρου («quondam Alessandro da cha Franco Padoan»), η οποία έλαβε ως δεύτερο σύζυγό της τον κύπριο έμπορο «Marco Califonari di Cipro». Η Μαριέττα κατοικούσε στην ενορία του San Antonin και διέθετε σημαντική χρηματική περιουσία, όπως φαίνεται από τις τρεις διαθήκες που συνέταξε⁸⁸⁴.

Σύμφωνα με την πρώτη της διαθήκη που συνέταξε στις 15 Μαρτίου 1601 στον νοτάριο Valaresso Pasqualin, κληροδοτούσε σημαντικά ποσά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (600 δουκάτα), στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρο (100 δουκάτα), στον σύζυγό της Marco Caliphonari (100 δουκάτα), στις ελληνίδες μοναχές (50 δουκάτα), στους ιερομόναχους του ναού για τη μνημόνευση της ψυχής της (10 δουκάτα), καθώς επίσης και σε άλλα πρόσωπα. Μεταξύ των διαχειριστών της διαθήκης της Μαριέττα υπήρξε και ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρος. Δύο χρόνια μετά συνέταξε μια συμπληρωματική διαθήκη (codicillo-13 Σεπτεμβρίου 1603) της οποίας η μόνη διαφορά ήταν οι εκτελεστές της (ο Lorenzo Cubli και οι γαστάλδοι της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου). Στην τελευταία της διαθήκη (16 Μαρτίου 1619), που συνέταξε λίγο πριν τον θάνατό της, κληροδοτούσε στον ναό του Αγίου Γεωργίου 300 δουκάτα, στον monsignor Arcivescovo 200 δουκάτα για τη μνημόνευση της ψυχής της, καθώς επίσης διάφορα άλλα ποσά σε οικεία της πρόσωπα.

Ωστόσο, με τον θάνατό της στις 10 Φεβρουαρίου 1621⁸⁸⁵ και την δημοσιοποίηση της διαθήκης της, ο σύζυγός της Marco Califonari προσέβαλε τη διαθήκη κατηγορώντας τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας ότι εξαπάτησε τη θανούσα με τέτοιο τρόπο, ώστε να της αποσπάσει τα περιουσιακά της στοιχεία⁸⁸⁶. Μάλιστα, ο Califonari απέστειλε επιστολή στον

⁸⁸³ Μανούσακας, «Ναθαναήλ Χίκας ο Αθηναίος», σελ. 33-46.

⁸⁸⁴ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 1021, αρ. 508.

⁸⁸⁵ Στις αποβιωτήριες πράξεις του ναού San Antonin σημειώνεται στις 10 Φεβρουαρίου 1621 (*m.v.* 1620) η πράξη θανάτου της Μαριέττας: «Adi 10 Febraro 1620. Marula, molie di ser Marco Calafona, di anni 70, amalata gia giorni X, senza medico, di gataro. Licentiata». Βλ. Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 66, αρ. 305.

⁸⁸⁶ Σύνηθες φαινόμενο αποτελούσε η παραχώρηση χρηματικών ποσών ή αντικειμένων μέσω διαθηκών στον εκάστοτε μητροπολίτη Φιλαδελφείας και στους ιερείς του ναού με σκοπό την μνημόνευση της ψυχής του αποθανόντος προσώπου. Η συνήθεια αυτή αντικατόπτριζε από τη μία την οικονομική επιφάνεια του διαθέτη και,

πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, συκοφαντώντας τον μητροπολίτη Θεοφάνη Ξενάκη και ζητώντας ακύρωση της διαθήκης της συζύγου του. Επίσης, σημείωσε ότι παρόλο που η διαθήκη ήταν νόμιμη, αφού συντάχθηκε ενώπιον βενετού συμβολαιογράφου και μαρτύρων και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να καταργηθεί, εντούτοις η πράξη αυτή του μητροπολίτη να εξαπατήσει ένα μέλος του ποιμνίου του για δικό του όφελος ήταν αξιόμητη. Τότε, ο πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης απέστειλε γράμμα στη Βενετία αφορίζοντας όσους σφετερίστηκαν την περιουσία της Μαριέττας, κληρικούς και λαϊκούς (5 Μαρτίου 1622). Επιπλέον, ο παραπονούμενος παρουσίασε στην Αδελφότητα στις 9 Ιουνίου 1622 επιστολή γραμμένη σε απλή ελληνική γλώσσα («una scrittura volgarmente in questo nostro idioma»), όπου φαίνεται ότι η Μαριέττα παραχώρουσε στον σύζυγό της 1500 δουκάτα και αντίγραφο της απέστειλε στον πατριάρχη. Η άδικη, ωστόσο, συκοφαντία εναντίον του μητροπολίτη αποκαλύφθηκε λίγο αργότερα από τον ίδιο τον Califonari, ο οποίος ομολόγησε εγγράφως το λάθος του και ζήτησε συγγνώμη για την αναστάτωση που προκάλεσε⁸⁸⁷.

Όσον αφορά τη δεύτερη υπόθεση, αυτή αφορούσε τη σοβαρή κρίση που ξέσπασε το 1622 στους κόλπους της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου με κύριους πρωταγωνιστές τον κύπριο εφημέριο του ναού «παρὰ Marco Liassi» και τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας Θεοφάνη Ξενάκη⁸⁸⁸. Ο Liassi είχε διοριστεί με απόφαση της Αδελφότητας εφημέριος του Αγίου Γεωργίου στις 6 Μαΐου 1618, ενώ παλαιότερα είχε διατελέσει εφημέριος του ορθόδοξου ναού στην Πόλα της Ιστρίας, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία που είχε με τον μητροπολίτη Γαβριήλ Σεβήρο (1609). Ο Liassi για άγνωστο μέχρι σήμερα λόγο έγραψε το 1621 μία επιστολή με υβριστικό περιεχόμενο προς το πρόσωπο του Ξενάκη την οποία και διάβασε ενώπιον του ποιμνίου του. Εξαιτίας της ασεβούς συμπεριφοράς του ιερωμένου προς τον μητροπολίτη του, η Αδελφότητα με την δικαιοδοσία που είχε να διορίζει ή να απολύει τους εφημέριους του ναού, αποφάσισε στις 25 Απριλίου 1621 να απαλλάξει τον εφημέριο Liassi από τα καθήκοντά του. Επιπλέον, η Αδελφότητα διέταξε το σκίσιμο και το κάψιμο της επιστολής του ενώπιον του εκκλησιάσματος εντός της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου («la

από την άλλη, τον φόβο του θανάτου και της μεταθανάτιας ζωής, λόγος για τον οποίο άφηναν χρηματικά ποσά προς μνημόνευση. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα προσώπων που παραχώρησαν χρηματικά ποσά ήταν οι Κύπριοι Μιχαήλ Δημάρικος και πρωτοπαπάς Γεώργιος από τη Βατυλή. Βλ. Kyrris, “Prosopographical Data”, σελ. 85-104’ ο ίδιος, “Documents Relating to Giorgio Protorapa”, σελ. 57-66’ Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου», σελ. 217-237.

⁸⁸⁷ Μανούσακας, *Ανέκδοτα πατριαρχικά γράμματα*, σελ. 57-60.

⁸⁸⁸ Για τα έγγραφα της υπόθεσης βλ. Α.Ε.Ι.Β., *Β’ Εκκλησία*, 3. Μητρόπολη Φιλαδελφείας, Θ. 2α-β.

predetta scrittura sii straciata et abrusata nel mezo mezzo chiesa si che non ne resti memoria»)⁸⁸⁹.

Από την πλευρά, του ο μητροπολίτης Ξενάκης έθεσε αρχικά σε αργία τον ιερέα και έπειτα σε καθαίρεση εξαιτίας της άνομης αυτής πράξης του. Στα παραπάνω γεγονότα, ενεπλάκη ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Λούκαρης, ο οποίος με επιστολές του προς την ελληνική Αδελφότητα έκρινε αθώο τον Liassi. Παράλληλα, όρισε οι επιστολές του να εκφωνηθούν εντός του ναού, γεγονός που δεν υλοποιήθηκε μετά από παρέμβαση του Ξενάκη. Ακόμη, ο Κύριλλος ανέφερε ότι ο Liassi έπρεπε να συνεχίσει να ιερουργεί ως εφημέριος του ναού και όποιος τον εμπόδιζε θα αφοριζόταν. Επίσης, ο πατριάρχης σε έτερη επιστολή του τον Ιανουάριο του 1623 εξήγησε τους λόγους που αθώωσε τον Liassi, σημειώνοντας ότι η τιμωρία που του επιβλήθηκε από την Αδελφότητα ήταν αρκετή και η επιπλέον τιμωρία του από τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας υπερβολική. Επιπλέον, ο πατριάρχης ακύρωσε την καθαίρεση του Liassi, τον προήγαγε σε πνευματικό και ζήτησε από την Αδελφότητα την επαναπρόσληψή του ως εφημέριο του ναού. Η Αδελφότητα, για να καταλαγιάσει τη γενική αναστάτωση που προκλήθηκε, απέστειλε επιστολή στον πατριάρχη δηλώνοντας ότι δεν είχε αντίρρηση στην αποκατάσταση του συγκεκριμένου ιερέα και εν τέλει το θέμα έληξε (4 Ιουνίου 1623).

Ωστόσο, ο Liassi δεν επανήλθε στα καθήκοντά του, όμως εντοπίζεται μερικά χρόνια αργότερα να υποβάλλει υποψηφιότητα για εφημέριος του Αγίου Γεωργίου και να αναλαμβάνει καθήκοντα στις 2 Σεπτεμβρίου 1629 επί αρχιερατείας Ξενάκη⁸⁹⁰. Εν τέλει, λίγους μήνες αργότερα απεβίωσε σε ηλικία εξήντα ετών (13 Απριλίου 1630)⁸⁹¹ και αντικαταστάθηκε από δύο κύπριους ιερείς, τους Ματθαίο Κιγάλα και Πέτρο Κώστα (19 Μαΐου 1630)⁸⁹². Ο λόγος της αντιπαράθεσης των δύο ιερωμένων παραμένει άγνωστος, αλλά όπως φαίνεται από τη μία η Αδελφότητα στήριζε εμφανώς τον μητροπολίτη της και από την δεν ήθελε να έρθει σε ρήξη με τον πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη και για αυτό με διπλωματικό τρόπο απάντησε στις επιστολές του.

⁸⁸⁹ Α.Ε.Ι.Β., Β' Εκκλησία, 3. Μητρόπολη Φιλαδελφείας, φ. 4.

⁸⁹⁰ Μανούσακας, *Ανέκδοτα πατριαρχικά γράμματα*, σελ. 60-63· ο ίδιος, «Συλλογή ανέκδοτων εγγράφων», σελ. 38-39.

⁸⁹¹ Στην πράξη θανάτου του Marco Liassi σημειώθηκε στα κατάστιχα του ναού του San Antonin και σημειώνονται τα εξής: (13 Απριλίου 1630) «Di detto. Il reverendo papà Marco, capellano della chiesa si San Giorgio di Greci, d'anni 60 incirca, da febre maligna giorni 10; medico l'Agapito». Βλ. Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 73, αρ. 345.

⁸⁹² Βελούδης., *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία*, σελ. 181.

Οι σχέσεις των δύο εκκλησιαστικών ιεραρχών, του Θεοφάνη Ξενάκη και του Κύριλλου Λούκαρη, διασαλεύθηκαν ακόμη περισσότερο από τις ενέργειες του φιλενωτικού αρχιμανδρίτη Ευθυμίου, ο οποίος είχε υπηρετήσει στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως επί αρχιερατείας του Τιμόθεου Β΄ (1612-1620). Ο αρχιμανδρίτης μετά τον θάνατο του πατριάρχη ήρθε σε μυστικές συνεννοήσεις με το Βατικανό, με σκοπό να προκαλέσει την καθαίρεση του νέου ανθενωτικού πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη. Η Αγία Έδρα, θορυβημένη από τη φιλοκαλβινική και αντιπαπική πολιτική του Λούκαρη, αποφάνθηκε ότι ήταν ένας επικίνδυνος «αιρετικός» και θα έπρεπε να εκδιωχθεί από τον πατριαρχικό θρόνο. Έτσι, η Αγία Έδρα συνεργάστηκε στενά με τον γάλλο βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ΄ με σκοπό την προστασία των καθολικών μισιονάριων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την εξεύρεση ενός δόλιου τρόπου για καθαίρεση του Κύριλλου Λούκαρη και την ανάδειξη ενός νέου φιλενωτικού πατριάρχη με επικρατέστερο για τη θέση αυτή τον μητροπολίτη Αμασειάς Γρηγόριο.

Τα σχέδια αυτά προσπάθησαν να υλοποιήσουν ο αρχιμανδρίτης Ευθύμιος και ο γάλλος πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη, Philippe de Harlay, Comte de Césy. Στις 22 Δεκεμβρίου 1622, ο Ευθύμιος φτάνοντας στην Κωνσταντινούπολη παρέδωσε στον γάλλο πρόξενο συστατικά επιστολές και οδηγίες της *Propaganda Fide* για την επικείμενη συνεργασία τους. Οι δύο εντολοδόχοι προσπάθησαν με αθέμιτα μέσα να εμπλέξουν τον πατριάρχη Λούκαρη σε ένα διπλωματικό και θεολογικό παιχνίδι με σκοπό την απομάκρυνσή του από τον θρόνο ή την εξόντωσή του. Σε επιστολή του προς τον Ουρβανό Β΄ ο αρχιμανδρίτης Ευθύμιος σημείωσε στις 8 Μαρτίου 1628 ότι συνεργαζόταν στενά με τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Θεοφάνη Ξενάκη για όσα αφορούσαν την καθαίρεση του Λούκαρη, πληροφορία κατά πάσα πιθανότητα πλαστή, αφού ο Ξενάκης καθ' όλη τη διάρκεια της ποιμαντορίας του δεν παρουσίασε φιλενωτικές τάσεις.

Επίσης, κατά τη δύσκολη αυτή περίοδο της καταδίωξης του Λούκαρη, σύμμαχοί του στην οθωμανική πρωτεύουσα υπήρξαν ο άγγλος και ο ολλανδός πρόξενος (Roe και Haga), καθώς επίσης και ο βενετός βάλιος Zorzi Giustinian. Ειδικότερα, η βενετική διοίκηση θεωρούσε τις υπηρεσίες του Λούκαρη σημαντικότερες από το γενικότερο συμφέρον της καθολικής Εκκλησίας και η κατάληψη του πατριαρχικού θρόνου από έναν ενωτικό ιεράρχη, υποχείριο της Αγίας Έδρας και του γάλλου προξένου Philippe de Harlay θα ήταν επιζήμιο για τα συμφέροντα της Γαληνοτάτης⁸⁹³. Από τα παραπάνω, διαφαίνεται ότι υπέβασκε μία

⁸⁹³ Hering, *Οικουμενικό πατριαρχείο*, σελ. 91-143, 164 παραπ. 24 (για την επιστολή του Ευθυμίου στον Ουρβανό Η΄). Η επιθετική πολιτική της *Propaganda Fide* απέναντι στον Λούκαρη έγινε εντονότερη όταν ο τελευταίος δημιούργησε το πατριαρχικό τυπογραφείο. Βλ. Hering, *Οικουμενικό πατριαρχείο*, σελ. 194-212. Τσακίρης Β., «Ο

ένταση στη σχέση μεταξύ του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλου Λούκαρη και του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Θεοφάνη Ξενάκη, η οποία ήταν γνωστή στους εκκλησιαστικούς κύκλους. Είναι πιθανόν οι προστριβές να ξεκίνησαν στη Βενετία από την εποχή της εκλογικής διαδικασίας για κατάληψη του μητροπολιτικού θρόνου της Φιλαδελφείας το 1618, τον οποίο είχαν διεκδικήσει και οι δύο.

Η ποιμαντορία του κύριου μητροπολίτη Φιλαδελφείας Θεοφάνη Ξενάκη στο ορθόδοξο ελληνικό πλήρωμα της Βενετίας έκλεισε στα εξήντα δυο του χρόνια. Μετά από επτάμηνη καταπόνηση της υγείας του από χρόνια άσθμα και καταρροή, απεβίωσε στις 29 Φεβρουαρίου 1632 (*m.v.* 1631). Στο κατάστιχο με τις αποβιωτήριες πράξεις θανάτων του ναού του San Antonin σημειώνονται τα εξής: «Adi 29 detto. Il monsignor illustrissimo et reverendissimo Te<o>patri [= Teofani Xenachi], arcivescovo da Filla<delfia> a San Zorzi di Greci, di anni 62, amalato mesi 7 de asmo, catarro <e> apoplezia; medico l'Agapito»⁸⁹⁴. Μετά τον θάνατο του Ξενάκη, κανείς άλλος κύριος κληρικός δεν κατάφερε να ανέλθει στο ανώτερο εκκλησιαστικό αξίωμα της ελληνικής παροικίας της Βενετίας, παρά τις σημαντικές προσωπικότητες των κυπρίων ιερέων που έδρασαν στην πόλη των δόγηδων.

3.2.3.1.3. Ιερωμένοι και ασχολίες τους στη Βενετία.

Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, στο κύμα των κυπρίων προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία συγκαταλεγόταν ένα πλήθος ιερωμένων, αρκετοί από τους οποίους θέλησαν να ασκήσουν τα λειτουργικά τους καθήκοντα στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, συνδράμοντας με αυτόν τον τρόπο στο ορθόδοξο ποιμνίο της πόλης. Ωστόσο, υπήρξαν και περιπτώσεις κυπρίων ιερέων που είτε δεν κατάφεραν να εκλεγούν εφημέριοι στον ορθόδοξο ναό είτε ασχολήθηκαν με άλλου είδους δραστηριότητες. Ιδιαίτερα η Βενετία, ως σημαντικός βιβλιοπαραγωγικός χώρος, ώθησε μερικούς εξ αυτών να ασχοληθούν με την επιμέλεια εκκλησιαστικών και φιλολογικών βιβλίων, άλλους με εμπορικές δραστηριότητες.

Στη χορεία των κυπρίων ιερωμένων και επιμελητών εκδόσεων συγκαταλέγεται ο μοναχός Συμεών Βερίβελος, ο οποίος εγκαταστάθηκε στη Βενετία πριν από τον βενετοτουρκικό πόλεμο του 1570-71 και εργάστηκε στο τυπογραφείο του Giacomo Leoncini την περίοδο 1560-80. Εκεί επιμελήθηκε μία σειρά από εκκλησιαστικά βιβλία όπως τα: *Ιερών*

ρόλος του τυπογραφείου του Λούκαρη στην ίδρυση του ελληνικού τυπογραφείου της Propaganda Fide», *Ερανιστής* 27 (2009), σελ. 53-67.

⁸⁹⁴ Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 76, αρ. 369.

Ευαγγέλιο (1560), *Πεντηκοστάριον* (1565, 1575, 1579), *Οκτώηχο* (1565), *Τριώδιο* (1565, 1573-74, 1580), *Ευχολόγιο* (1566, 1570), *Ωρολόγιο* (1569) κ.ά.⁸⁹⁵

Επίσης, στο τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα έδρασε στην πόλη του Αγίου Μάρκου ο πρόσφυγας ιερέας Νικόλαος ο Κύπριος, όπου επιμελήθηκε το 1582 το *Ανθολόγιον του όλου ενιαυτού πλουσιώτατον...επιμέλεια δε και επιδιορθώσει υπό εμού Νικολάου ιερέως Κυπρίου*, στο τυπογραφείο του Christoforo Zanetti⁸⁹⁶.

Ένας ακόμη σημαντικός λόγιος και επιμελητής εκδόσεων υπήρξε ο κληρικός Ματθαίος Γαλατιανός, από το χωριό Γαλάτα. Αυτός σπούδασε στην Ιταλία και με την επιστροφή του στο νησί δίδαξε τα ελληνικά γράμματα. Αργότερα, το 1603 έδρασε στη Βενετία και επιμελήθηκε στο τυπογραφείο του Αντώνιου Βεργή την έκδοση των *Μηναιών* Δεκεμβρίου και Ιανουαρίου στο τυπογραφείο του Antonio Pinelli. Ο Ματθαίος διατηρούσε αλληλογραφία με τον γερμανό λόγιο David Hoeschel στο Augsburg και σε μία από τις επιστολές του εξέφρασε τη λύπη του για την πνευματική και πολιτική υποδούλωση των Ελλήνων. Επίσης, από την ίδια επιστολή φαίνεται η ιδιαίτερη φιλία που είχε με τον κρητικό λόγιο και επίσκοπο Κυθήρων, Μάξιμο Μαργούνιο. Τέλος, ο Ματθαίος μετέβη στη Γερμανία, για να διδαχθεί από τους εκεί λόγιους⁸⁹⁷.

Από τη Βενετία πέρασε για μικρό χρονικό διάστημα και ο Κύπριος επίσκοπος Αμαθούντος ή Λευκάρων, Γερμανός Κουσκουνάρης. Για μία τριακονταετία διετέλεσε ηγούμενος του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου και κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Αμμοχώστου έλαβε ενεργό μέρος στην άμυνά της εμψυχώνοντας τους υπερασπιστές της. Μετά την κατάληψη της πόλης, ο Γερμανός αιχμαλωτίστηκε και οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, από όπου ελευθερώθηκε ένα χρόνο αργότερα (1572). Με την απελευθέρωσή του, επέστρεψε στο ποίμνιο του και χειροτονήθηκε επίσκοπος Αμαθούντος. Ωστόσο, το 1580 φοβούμενος διώξεις από την οθωμανική διοίκηση εξαιτίας της εκτεταμένης θρησκευτικής του δράσης, εγκατέλειψε το νησί και κατέφυγε αρχικά στην Κρήτη. Εκεί γνώρισε τον επίσκοπο Κυθήρων, Μάξιμο Μαργούνιο, ο οποίος του έδωσε συστατική επιστολή προς τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρο. Μετά το σύντομο πέρασμά του από τη Βενετία, ο Γερμανός εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, δίδαξε στο Ελληνικό

⁸⁹⁵ Layton, *The Sixteenth Century Greek Book*, σελ. 506-507· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 64.

⁸⁹⁶ Layton, *The Sixteenth Century Greek Book*, σελ. 522-535.

⁸⁹⁷ Σχίζας Θ., «Ο Ματθαίος Γαλατιανός και το υμνογραφικό έργο του», στο: Θ. Παπαδόπουλλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982)*, Μεσαιωνικόν Τμήμα, τ. Β', Λευκωσία 1986, σελ. 353-359· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοισύνη*, σελ. 110-111· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 64-65.

Κολλέγιο της πόλης, υπέγραψε ομολογία πίστεως στην Καθολική Εκκλησία, έλαβε το 1595 το εκκλησιαστικό αξίωμα *prelatus ordinans* (επίσκοπος υπεύθυνος για τις χειροτονίες των ελληνόρυθμων της Ιταλίας) από τον πάπα Κλήμη Η΄ και το 1600 έγινε επίσκοπος των ελληνόρυθμων της Σικελίας. Ακόμη, το 1600 υπηρέτησε ως εφημέριος στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Παλέρμο και παράλληλα διατήρησε τον κυπριακό του τίτλο ως επίσκοπος Αμαθούντος. Το 1602 βρέθηκε στην Ισπανία, όπου και αιτήθηκε στον βασιλέα να τον συνδράμει οικονομικά εξαιτίας της ένδειάς του με σκοπό να επιστρέψει στο Παλέρμο. Τότε, ο ισπανός βασιλέας τού χορήγησε 500 δουκάτα για τα έξοδα του ταξιδιού. Ο Κουσκουνάρης παρέμεινε στο Παλέρμο μέχρι το θάνατό του (2 Ιουλίου 1610) και αποτελεί τον πρώτο κύπριο ορθόδοξο επίσκοπο που μεταστράφηκε στον καθολικισμό ως «ουνίτης», απέκτησε διάφορα εκκλησιαστικά αξιώματα και εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Δύση μετά την πτώση της Κύπρου στους Οθωμανούς. Τα πιθανά αίτια της μεταστροφής του στον καθολικισμό αφορούν κυρίως τις προσωπικές του φιλοδοξίες για εκκλησιαστική καριέρα. Μετά τη φυγή του από το νησί και την εγκατάστασή του σε καθολικές περιοχές της Δύσης, κυρίως της Ιταλίας, η ομολογία πίστεως στον πάπα θα του εξασφάλιζε αξιώματα και ανέλιξη στη Λατινική Εκκλησία⁸⁹⁸.

Ένας άλλος κύπριος κληρικός και λόγιος, που ξεκίνησε από τους ορθόδοξους κόλπους της Κύπρου και κατέληξε στους λατινικούς ενστερνιζόμενος την ένωση των δύο Εκκλησιών ήταν ο Νεόφυτος Ροδινός (1576/77-1659). Στα τέλη της δεκαετίας του 1590, μετέβη στην Κρήτη, όπου και εκάρη μοναχός στο σιναϊτικό μετόχι της Αγίας Αικατερίνης στον Χάνδακα. Ως νεαρός μοναχός, μαθήτευσε κοντά στον λόγιο επίσκοπο Κυθήρων, Μάξιμο Μαργούνιο και μετά τον θάνατο του διδασκάλου του εγκαταστάθηκε στη Βενετία, όπου επιμελήθηκε το τελευταίο βιβλίο του Μαργούνιου (1602). Κατά την περίοδο της διαμονής του στη Βενετία, σχετίστηκε με συμπατριώτες του, όπως τον πρωτοπαπά Γεώργιο από το χωριό Βατυλή, για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω⁸⁹⁹, ενώ βίωσε από κοντά τη βαθιά κρίση που ξέσπασε ανάμεσα στον δόγη Leonardo Dona και τον πάπα Paolo V.

Αποκορύφωμα της θρησκευτικής αυτής κρίσης αποτέλεσε ο αφορισμός του δόγη από τον ποντίφικα και η διακοπή των μεταξύ τους σχέσεων, το γνωστό *Indertetto Veneziano*. Το τεταμένο αυτό κλίμα πιθανόν να επηρέασε τον Ροδινό και το 1607 εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα του παπικού κράτους. Εξαιτίας της ακόρεστης δίψας του για μάθηση φοίτησε

⁸⁹⁸ Χατζηψάλτης Κ., «Ο κύπριος επίσκοπος Αμαθούντος ή Λευκάρων Γερμανός (1572-1595; μ.Χ.). Ανέκδοτος επιστολή προς τον καρδινάλιο Σιφλέτο (1565-1585)», ΚΣ 29 (1965), σελ. 63-69· Χασιώτης, *Πηγές της κυπριακής ιστορίας*, σελ. 87-89, αρ. 16· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογιόσση*, σελ. 116-117 με εκτενή βιβλιογραφία.

⁸⁹⁹ Σε μια από τις διαθήκες που συνέταξε στο βενετό νοτάριο Giovanni-Nicolò Doglioni ο πρωτοπαπάς Γεώργιος κληροδότησε στον Noefito Rodino ierodiasco 20 δουκάτα (15 Σεπτεμβρίου 1606). Βλ. A.S.V., *Testamenti, Notarile*, b. 343, αρ. 285.

στο Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου (1607-1610) και εκεί έγινε η μεταστροφή του στον καθολικισμό. Κατά την παρουσία του στο Κολλέγιο, παρακολούθησε μαθήματα αρχαίων ελληνικών και λατινικών, λογικής και ρητορικής από τον κύπριο καθηγητή Ιάσωνα Σωζόμενο. Η ακόρεστη επιθυμία του για γνώση τον ώθησε να συνεχίσει τις σπουδές του στο πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκας στην Ισπανία, παρακολουθώντας θεολογικές και φιλοσοφικές σπουδές (1610-16). Με το πέρας των σπουδών του ο Ροδινός εγκαταστάθηκε στην Πολωνία (1616-1620), χειροτονήθηκε λατίνος ιερέας από τον επίσκοπο Ρουθίνο και από εκεί αναχώρησε για τον ελλαδικό χώρο με σκοπό τον προσηλυτισμό ορθοδόξων στον καθολικισμό. Έπειτα, επέστρεψε στην περιοχή του Mezzojus της Σικελίας, όπου ίδρυσε σχολείο στην ελληνοαλβανική παροικία (1625) και το 1628 η παπική προπαγάνδα τον εξουσιοδότησε να πραγματοποιήσει επίσημη ιεραποστολή στη Χιμάρα της Ηπείρου.

Κατά την περιπλάνησή του στον ελλαδικό χώρο, ίδρυσε σχολεία και δημιούργησε κύκλο μαθητών, ωστόσο, εξαιτίας της καθολικής του προπαγάνδας εκδιώχθηκε από τις περιοχές αυτές. Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Κύριλλος Λούκαρης, αποκάλεσε τον Ροδινό απατεώνα και προέτρεψε τους πιστούς να τον αποφεύγουν, ενώ ο μητροπολίτης Ιωαννίνων, Θεόκλητος, τον αποκάλεσε «*papista eretico*», τον ταπείνωσε δημοσίως και τον έδιωξε από την Ήπειρο⁹⁰⁰.

Τότε, ο Ροδινός ζήτησε από την Προπαγάνδα να επανέλθει στην Ιταλία, γιατί, όπως σημείωνε, είχε εξαντληθεί τόσο ηλικιακά όσο και από τις ταλαιπωρίες και τους διωγμούς. Στην Ιταλία, η παρουσία του ήταν έντονη και συχνά βρισκόταν στη Νεάπολη της Σικελίας (1630, 1643, 1645/46, 1655), όπου δίδασκε τα ελληνικά γράμματα, ενώ για μικρό χρονικό διάστημα διετέλεσε εφημέριος της ορθόδοξης εκκλησίας του Otranto και του Lecce. Το συγγραφικό του έργο ογκώδες, με περίπου είκοσι βιβλία και η πρώτη του έκδοση έγινε στη Ρώμη το 1628 (*Σύνοψιν των θείων και ιερών της Εκκλησίας Μυστηρίων*). Οι περισσότερες μελέτες του επανεκδόθηκαν από το τυπογραφείο της Προπαγάνδας. Ορισμένα έργα του είναι: *Περί εξομολογήσεως-λόγος εξηγητικός-ευχή κατανυκτική* (1630), *Πανοπλία πνευματική* (1630, 1671), *Εξήγησις εις την ωδήν της Θεοτόκου-ομιλία εις την κοίμησιν της Παναγίας-μαρτύριον του αγίου ενδόξου μάρτυρος Νεοφύτου* (1636) κ.ά. Η αξία τους είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί ο Ροδινός προσπάθησε να συγγράψει έργα εκλαϊκευμένα και χρήσιμα που απευθύνονταν στον απλό άνθρωπο, ενώ παράλληλα μετέφρασε έργα στην κοινή γλώσσα των Ρωμαίων. Εξαιτίας

⁹⁰⁰ Μέρτζιος Κ., *Πατριαρχικά, ήτοι ανέκδοτοι πληροφορίες σχετικά προς τους πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως από του 1556-1702*, Αθήνα 1951, σελ. 54· Τσιρπανλής Ζ., «Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο (άμισό 17^{ου} αι.)», *Δωδώνη* 1 (1972), σελ. 320-322.

της εκλαΐκευσης της γλώσσας των κειμένων που αφορούν δύσκολα δογματικά ζητήματα, τα βιβλία του βρήκαν ευρεία διάδοση και αποδοχή στους πληθυσμούς των απομακρυσμένων περιοχών της Βορείου Ηπείρου. Η πολυποίκιλη και περιπετειώδης ζωή του Ροδινού έκλεισε το 1659 αφήνοντας ένα σημαντικό συγγραφικό έργο και ανυλοποίητο το όνειρό του για λύτρωση των υπόδουλων Ελλήνων με τη βοήθεια του πάπα και του ισπανού βασιλέα⁹⁰¹.

Μία διαφορετική περίπτωση κύπριου κληρικού που δεν ασχολήθηκε με εκκλησιαστικά καθήκοντα ή με την επιμέλεια και συγγραφή βιβλίων στη Βενετία ήταν αυτή του «protopapa Georgio di Zorzi da Vatili del Regno di Cipro fu del quondam protopapa Sava de Vatili». Όσον αφορά τον όρο «πρωτοπαπά», αυτός είναι ταυτόσημος με αυτόν του «πρωτοπρεσβύτερου» ή του «πρωτοϊερέα». Τα καθήκοντά του περιορίζονταν σε μικρές σε έκταση περιοχές ή σε χωριά ή σε ναούς. Ο πρωτοπαπάς διοριζόταν από τον εκάστοτε επίσκοπο, με τη θητεία του να είναι ισόβια και κληρονομική σε κάποιες περιπτώσεις, όπως θα φανεί παρακάτω, αφού ο πατέρας του πρωτοπαπά Γεωργίου είχε το ίδιο αξίωμα στο χωριό του, στη Βατυλή («protopapa Sava de Vatili»). Οι προϋποθέσεις ανάληψης του αξιώματος αυτού δεν είναι γνωστές. Είναι πιθανόν το αξίωμα να εξαγοραζόταν ή να αποδίδετο σε εγγράμματους ή εύπορους κληρικούς. Επίσης, στην απογραφή των παροίκων στην περιοχή του Τροόδους το 1549 παρατηρείται κληρονομική παράδοση μερικών οικογενειακών ονομάτων που προέρχονται από αξιώματα όπως του ιερέα, του νομικού κ.ά. Μεταξύ αυτών εντοπίζεται και το επώνυμο Protopapa (άλλα ήταν Protopsalti, Anthipatu, Demesticu, Logotheti)⁹⁰².

Στην Κύπρο, με την εγκαθίδρυση της Λατινικής Εκκλησίας διατηρήθηκαν τέσσερις επισκοπικές έδρες, με αποτέλεσμα οι εκάστοτε ορθόδοξοι επίσκοποι να παραχωρούν σε κληρικούς το αξίωμα αυτό για τον καλύτερο έλεγχο των επισκοπικών τους περιοχών. Αντίθετα, σε βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου (π.χ. Κρήτη, Επτάνησα), όπου οι ορθόδοξες επισκοπές καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από λατινικές, τα διοικητικά καθήκοντα των επισκόπων ανέλαβαν οι πρωτοπαπάδες. Ωστόσο, οι πρωτοπαπάδες

⁹⁰¹ Brunello A., "Neofito Rodino, missionario e scrittore ecclesiastico Greco del secolo XVII", *BGG* 5 (1951), σελ. 148-171, 201-219· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογιόσυνη*, σελ. 230· Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνοισμός της διασποράς*, σελ. 153-170· Murzaku I., *Returning Home to Rome. The Basilian Monks of Grottaferrata in Albania*, Grottaferrata 2009, σελ. 72-75· Καπλάνης Τ., «Νεόφυτος Ροδινός-Ιωακείμ Κύπριος: Λογοτεχνικές αποτυπώσεις της Κύπρου και ταυτότητες στο 17^ο αι.», *EKEE* 37 (2013-14), σελ. 283-310.

⁹⁰² Nicolaou-Konnari, "Greeks", σελ. 24-26, 53-57· η ίδια, «Συνέχειες και ασυνέχειες», σελ. 59.

δεν μπορούσαν να χειροτονούν και για αυτό το λόγο όσοι λαϊκοί ήθελαν να χειροτονηθούν έπρεπε να μεταβούν σε περιοχές όπου υπήρχαν ορθόδοξοι επίσκοποι⁹⁰³.

Έτσι και ο protoparà Georgio κατείχε το αξίωμα του πρωτοπαπά του χωριού του, όπως και ο πατέρας του. Ωστόσο, μετά την κατάληψη της Κύπρου, ο protoparà Georgio (1547-1608), προσδοκώντας για την οικογένειά του μία καλύτερη τύχη, εγκατέλειψε το νησί για τη Βενετία. Ήδη από το 1565 βρισκόταν εκεί εγκατεστημένος ο αδελφός του, ο Francesco, με την οικογένειά του, γεγονός που βοήθησε στην ομαλότερη ένταξη της οικογένειας του πρωτοπαπά στη βενετική μητρόπολη. Στην πόλη, ο protoparà Georgio εγκαταστάθηκε με τη σύζυγό του, Αχελουήσ/(Χ)ελοΐζ (Chieluis), και τον γιό του, Λοΐζο (Aloisio), στην ενορία του San Antonin, σε οικία «in calle dei furlani», που βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από τον ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Ο πρωτοπαπάς σημειώνεται ως μέλος της ελληνικής Αδελφότητας από το 1600 μέχρι το 1608, έτος κατά το οποίο και απεβίωσε. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι είναι ο μόνος κύπριος κληρικός ο οποίος ήταν μέλος της Αδελφότητας. Την ίδια χρονιά ενεγράφη ως μέλος της Αδελφότητας και η σύζυγος του πρωτοπαπά, η Chieluis, από το 1600 μέχρι το 1612⁹⁰⁴. Ενδεχομένως ο protoparà Georgio και η σύζυγός του να εγκαταστάθηκαν στη Βενετία στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, γεγονός που εξάγεται τόσο από την εγγραφή του ζεύγους στην Αδελφότητα το 1600 όσο και από την πρώτη εμπορική πράξη που συνέταξε ο protoparà Georgio στη Βενετία στις 6 Νοεμβρίου 1600 (η οποία θα αναλυθεί παρακάτω)⁹⁰⁵.

Κατά την παραμονή του στην πόλη, ο πρωτοπαπάς ανέπτυξε σημαντικές εμπορικές δραστηριότητες κυρίως με μέλη γνωστών κυπριακών οικογενειών, όπως των Soderini, Gonemi, Chiriachi, καθώς επίσης και με βενετούς εμπόρους. Οι πρώτες εμπορικές πράξεις στις οποίες εντοπίζεται ο πρωτοπαπάς ανάγονται στο 1600 και σε αυτές σημειώνονται σημαντικά χρηματικά ποσά να δαπανούνται τόσο από τον πρωτοπαπά όσο και από τα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέρη. Οι εμπορικές τους δραστηριότητες επικεντρώνονταν στην εμπορία αγροτικών προϊόντων και ανεπεξέργαστων υφασμάτων από την Κύπρο στη Βενετία, καθώς επίσης και στη Σμύρνη. Φαίνεται πως ο πρωτοπαπάς διατηρούσε σχέσεις με

⁹⁰³ Γενικότερα για το αξίωμα του πρωτοπαπά βλ. Τωμαδάκης Ν., «Οφφικίων διάκρισις: Περί πρωτοπαπάδων, χωροεπισκόπων και των συναφών αυτοίς», *Αθήνα* 76 (1976-77), σελ. 3-40· ο ίδιος, «Πρωτοπαπάδες Κρήτης», σελ. 39-48· Λεονταρίτου Β., *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα 1996, σελ. 483-499· Coureas Ν., “The Latin and Greek Churches in Former Byzantine Lands under Latin Rule”, στο: Ν. Tsougarakis and Ρ. Lock, *A Companion to Latin Greece*, Leiden-Boston 2015, σελ. 150-156. 148-184.

⁹⁰⁴ Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19, φ. 81v («reverendo Georgio primoprete Vatilin de Cipro») και 280v-281r («Chelui consorto de reverendo protopapa de Vatili de Cipro»).

⁹⁰⁵ Α.Σ.Υ., *Notarile*, Atti, b. 4880, φφ. 206v-209v.

συμπατριώτες του στην Κύπρο, που του διευκόλυναν τις εμπορικές του δραστηριότητες, με αποτέλεσμα να αποκομίζει σημαντικά κέρδη (λ.χ. 4.000 δουκάτα). Επίσης, όπως κάθε έμπορος, ο πρωτοπαπάς, είχε να αντιμετωπίσει το ρίσκο, τις δυσκολίες και τις ατυχείς εκβάσεις ενός ταξιδιού, όπως συνέβη το 1607, όταν το καράβι που περιείχε εμπορεύματά του ναυάγησε κατά την πορεία του στη Σμύρνη. Το απολεσθέν εμπόρευμα του *protopapà Georgio* αποτελείτο από είκοσι δύο σακιά βαμβάκι που το καθένα αναλογούσε σε 80 δουκάτα⁹⁰⁶. Όπως ήδη σημειώθηκε, η Σμύρνη αποτελούσε σημαντικό εμπορικό κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η πόλη φημιζόταν για τα υψηλής ποιότητας βαμβάκι, δέρμα και μετάξι⁹⁰⁷.

Ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία για τη ζωή και τον κοινωνικό περίγυρο του πρωτοπαπά μαθαίνουμε από τις δύο διαθήκες που συνέταξε στη Βενετία το 1605 και το 1607. Σύμφωνα με την πρώτη, που συντάχθηκε στις 28 Μαρτίου 1605, ο πρωτοπαπάς σημείωσε ότι μετέβη ο ίδιος στο γραφείο του νοτάριου Doglioni, που βρισκόταν στην *piazza di San Marco*, για να του παραδώσει το έγγραφο της διαθήκης του⁹⁰⁸. Από αυτή πληροφορούμαστε ότι ο πατέρας του ήταν και αυτός πρωτοπαπάς στο χωριό Βατυλή με το όνομα Σάββας και είχε ήδη αποβιώσει («*quondam protopapà Sava de Vatili*»). Ως εκ τούτου, η προσφώνηση «*protopapà Georgio di Zorzi da Vatili*» δηλώνει ότι ήταν ο πρωτοπαπάς Γεώργιος του ναού του Αγίου Γεωργίου στη Βατυλή στον οποίο ιερουργούσε και όχι το όνομα του πατέρα του, όπως σημειώνεται από διάφορους ερευνητές μέχρι σήμερα. Στη διαθήκη αυτή εξέφρασε την αγωνία του για τον χώρο ενταφιασμού του, δηλώνοντας ότι ήθελε να ταφεί στο εσωτερικό του Αγίου Γεωργίου σε συγκεκριμένο σημείο που θα υποδείκνυε ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας. Έπειτα, όρισε επιτρόπους της διαθήκης τους (*commissarii*) τους αδελφούς Soderini, Giulio και Nicolò, με τους οποίους φαίνεται πώς τον συνέδεε στενή φιλία και παράλληλα είχε αναπτύξει μαζί τους σημαντικές εμπορικές δραστηριότητες. Στη σύζυγό του Cheluis κληροδότησε 2.000 δουκάτα, για να τα χρησιμοποιήσει, όπως αυτή ήθελε. Επίσης, στα παιδιά του αδελφού του Francesco παραχώρησε σημαντικά ποσά όπως: 300 δουκάτα στον Hieronimo, 200 στον Nicolò, 500 στον Antonio, 200 στην Anastasia και 50 στην Helena. Επιπλέον, κληροδότησε 100 δουκάτα στην Catellina, κόρη του Paolo Carreri και επιπλέον 200 για τον γάμο της. Στο μητροπολίτη Φιλαδελφείας και στους ιερείς του ναού παραχώρησε διάφορα ποσά για αγορά λαδιού και κεριού για να προσεύχονται για τη σωτηρία της ψυχής του, καθώς επίσης και στον ιεροψάλτη του ναού «*Ierossimo Horbo che canta in Chiesa di San Zorzi*» 10 δουκάτα και

⁹⁰⁶ Tenenti, *Naufraiges, corsaires et assurances*, σελ. 490, αρ. 863 (7 Μαΐου 1607).

⁹⁰⁷ Φραγκάκη-Syrett, *Το εμπόριο της Σμύρνης*, σελ. 23-25.

⁹⁰⁸ A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 343, αρ. 285.

ρούχα⁹⁰⁹. Ακόμη, σε κοινωφελή ιδρύματα της Βενετίας άφησε διάφορα μικρότερα ποσά (π.χ. «alli hospedali San Zuane Polo, Incurabili, Pietà et Mendicanti» κ.ά.).

Στην ιδιαίτερη πατρίδα του θέλησε να αφήσει διάφορα ποσά σε μονές και ναούς, όπως 5 δουκάτα στο «monasterio di San Mamo di Morfù di Cipro» για την μνημόνευση της ψυχής του από τους μοναχούς εκεί, από 15 δουκάτα στα «al monasterio di San Neofito di Englistra a Baffo, della Mantona di Chico in contra di Lefca, di Bibi a Nicosia, alla chiesa di San Emoliota fuori di Nicosia ove e sepolto mio filgiolo», και 20 δουκάτα στην εκκλησία του χωριού του («alla chiesa de San Zorzi de Vatali»). Συνεπώς, από την τελευταία του σημείωση πληροφορούμαστε ότι ο υιός του πέθανε στην Κύπρο και ενταφιάσθηκε στον ναό των Αγίων Ομολογητών έξω από τη Λευκωσία. Επίσης, όρισε να αποσταλούν στη μονή Κύκκου τα βιβλία του, ελληνικά και λατινικά, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν μόνο από τους μοναχούς της εν λόγω μονής. Στον Nicolò Soderini άφησε 100 δουκάτα για να αγοράσει στην κόρη του «una cadenella d'oro» ή ό,τι άλλο είχε προτίμηση, στον Giulio Soderini κληροδότησε 50 δουκάτα και στην εγγονή της Catelina, contessa di Rochas, 20 δουκάτα. Επίσης, δεν λησμόνησε τις άπορες κύπριες προσφυγοπούλες που βρίσκονταν στη Βενετία στις οποίες κληροδότησε το ποσό των 40 δουκάτων.

Τέλος, στον κωδিকেλλο (*codicillo*) της πρώτης διαθήκης του ένα χρόνο αργότερα, ο πρωτοπαπάς (15 Σεπτεμβρίου 1606), σημείωσε ότι παραχωρεί στην υπηρέτρια του Cesina 50 δουκάτα, ποσό που θα της καταβαλλόταν μετά το θάνατο της συζύγου του Cheluis, στον «Neofito Rodino ierodiasco» 20 δουκάτα και στον «Nicolò figliolo de Agostin ciprioto marangon in Arsenale» 10 δουκάτα. Παρόντες ως μάρτυρες κατά τη συγγραφή της διαθήκης και του κωδিকেλλού του ήταν οι «Nicolò Partiono quondam Francesco, Paulo Zanizza libraro και Antonio Friceoni»⁹¹⁰.

Όσον αφορά τη δεύτερη διαθήκη του, ο πρωτοπαπάς αυτή τη φορά κάλεσε στο σπίτι τον νοτάριο Doglionι για να καταγράψει τις τελευταίες του επιθυμίες, γιατί όπως σημειώνει βρισκόταν ασθενείς στο κρεβάτι («del copro amalato nel letto»). Με τον τρόπο αυτό σπεύδει να δηλώσει ότι ήταν ασθενής στο σώμα και όχι στο πνεύμα, αφού η πνευματική υγεία τού διαθέτη ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκυρότητα μίας διαθήκης. Έτσι, εξαιτίας της

⁹⁰⁹ Ο Γεράσιμος (Ierossimo/Gerassimo) ήταν ψαλτής στο ναό του Αγίου Γεωργίου και με απόφασή της η Αδελφότητα στις 27 Σεπτεμβρίου 1615 ο μισθός του αυξήθηκε κατά μισό δουκάτο εξαιτίας της ένδειάς του: «attrovandosi il povero fra Gerassimo Orbo, cantor della nostra chiesa, in estrema povertà et bisogno da anni et sottoposto a diverse infirmità; et essendo meritevole apresso questo magnifico cappittolo per la continua servitù che presta alla chiesa giorno e notte». Βλ. Κορρέ, *Πρακτικά συνελεύσεων. Βιβλίο Β' (1601-1618)*, σελ. 338-340.

⁹¹⁰ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 343, αρ. 285' Kyrris, "Prosopographical Data", σελ. 85- 104' ο ίδιος, "Documents Relating to Giorgio Protopapa", σελ. 57-66.

αρρώστιας του, ο πρωτοπαπάς κάλεσε στις 28 Αυγούστου 1607 τον νοτάριο και του εξέφρασε τις τελευταίες του επιθυμίες.

Με την τελευταία του διαθήκη και την προσθήκη της (codicillo), που έκανε δύο μήνες αργότερα (8 Νοεμβρίου 1607), διαφοροποίησε μερικώς τον διαμοιρασμό της χρηματικής του περιουσίας σε σχέση με την πρώτη του διαθήκη που συντάξε το 1605. Στην διαθήκη αυτή ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα ποσά που σημειώνει. Συγκεκριμένα στο βενετικό ταμείο είχε κατατεθειμένα 4.000 δουκάτα από τα οποία τα 2.000 δουκάτα τα αφήνει στην σύζυγό του. Τα υπόλοιπα 2.000 δουκάτα θα τα επένδυαν οι επίτροποι της διαθήκης του και θα λάμβαναν τους τόκους. Σημαντικά ποσά άφησε σε διάφορα πρόσωπα, όμως αυτή τη φορά είναι πιο λίγα τα χρήματα που τους κληροδοτεί και συγκεκριμένα από 100 δουκάτα στους Gieronimo, Nicolò, Antonio, Anastasia και στην Elena, που μόλις είχε παντρευτεί 50 δουκάτα. Επίσης, κάποια από τα πρόσωπα που σημειώνονται στην πρώτη διαθήκη του πρωτοπαπά δεν αναφέρονται στη δεύτερη (π.χ. οι μοναχοί του Αγίου Μάμα, ο Νεόφυτος Ροδινός, η Cesina και ο Νικόλαος, υιός του «Agostin ciprioto maragon in arsenal»). Τα υπόλοιπα στοιχεία της διαθήκης παραμένουν τα ίδια με την διαθήκη του 1605. Εν τέλει, ο πρωτοπαπάς, σύμφωνα με την αποβιωτήρια πράξη θανάτου του ταλαιπωρήθηκε τέσσερις μήνες από πυρετό μέχρι να αποβιώσει (8 Ιανουαρίου 1608): «Adi 8 genaro. D. Diorgio de Zorzi protopara Greco de Cipro di età de anni 61, amalato di febre già mesi 4 in letto. Licenziato»⁹¹¹.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια αναθηματική εικόνα των αρχών του 17^{ου} αιώνα, που διασώζεται μέχρι σήμερα και μας αποκαλύπτει τα πρόσωπα της οικογένειας του πρωτοπαπά Γεωργίου και της οικογένειας του αδελφού του, Francesco. Η εικόνα παριστάνει τη Θεοτόκο να κάθεται σε μαρμάρινο θρόνο και εκατέρωθέν της όρθιοι οι δύο Άγιοι Νικόλαος και Γεώργιος. Στο κάτω μέρος της εικόνας απεικονίζονται οι οικογένειες του protopara Georgio και του αδελφού του Francesco. Η επιλογή των δυο αγίων δεν είναι τυχαία, αφού παραπέμπει στους δύο προστάτες αγίους των Ελλήνων της Βενετίας, ο μεν Νικόλαος της ελληνικής Αδελφότητας (*Confraternità di San Nicolo dei Greci*) και ο δε Γεώργιος της εκκλησίας (*San Giorgio dei Greci*). Επίσης, ο ναός όπου ιερούργουσε ο πρωτοπαπάς στο χωριό του τη Βατυλή ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Γεώργιο, ενώ ο Άγιος Νικόλαος είναι ο προστάτης των ναυτικών και, όπως σημειώθηκε παραπάνω, ο πρωτοπαπάς ασχολήθηκε με εμπορικές δραστηριότητες στη Βενετία. Στο κάτω αριστερό μέρος της εικόνας απεικονίζεται ο protopara Georgio μαζί με τη σύζυγο του, Cheluis, και τον υιό τους, Aloisio,

⁹¹¹ Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 48, αρ. 201.

ενώ στο δεξιό μέρος βρίσκεται ο Francesco με τη σύζυγό του Fiorenza και τους δύο υιούς του. Τις δύο οικογένειες χωρίζει ένα ανοικτό βιβλίο με επιγραφή, το οποίο κρατούν από τη μία ο Aloisio και από την άλλη ο εξάδελφός του, Γεώργιος. Από την επιγραφή πληροφορούμαστε ότι ο Aloisio ήταν ήδη νεκρός πριν τη σύνταξη τις διαθήκες του πατέρα του και για αυτό δεν αναφέρεται στα έγγραφα αυτά. Επίσης, αποθανόντες σημειώνονται στην επιγραφή ο Francesco και η σύζυγός του Fiorenza⁹¹². Στην επιγραφή σημειώνονται τα εξής (εικ. 13):

«ΚΥΡΙΕ ΊΥΣΟΫ ΧΡΙΣΤ[Ε]/ ΥΠΕΡΆΓΑΘΕ ΆΝΑΠΑΥΣ[ΟΝ]/ ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ ΤΟΫ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΑΛΟΊ[ΖΟΥ] ΤΟΥ ΥΙΟΥ΄ΜΟΥ. ΉΜΟΙ ΔΕ ΤΟ ΠΡΩΤ[Ο]/ΠΑΠΑ΄ ΓΕΩΡΓΙ΄Ω ΚΑΙ ΄ΑΧΕΛΟΥΗ/ ΤΑΙΣ ΟΙΚΕΤΑΙΣ ΣΟΥ ΣΥΓΧ[Ω]ΡΙΣΩΝ.// Ο ΆΛΟΊΖΙΟΣ ΆΝΕΠΑΥΘΗ 15[.]/ Ο ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ ΓΕΩΡΓΙΟΣ/ ΆΝΕΠΑΥΘΗ Ιανουαρίω 8 16[08]. Στη δεξιά πλευρά: Ο ΔΕΣΠΟΤΑ Φ[ΙΛ]Ε[ΥΣ]Π[ΙΛ]Α[Χ]ΝΕ Κ(ΑΙ΄) ΠΑΝΥΜΝΗΤΕ [ΜΗ]ΤΕΡ// ΤΟΥ ΓΛΥΚΥΤΑΤΟΥ ΊΥΣΟΫ ΣΥΓΧΩ΄/[ΡΗ]ΣΟΝ Κ(ΑΙ΄) ΆΝΑ΄ΠΑΥΣΟΝ ΤΑ΄Σ/[Ψ]ΥΧΑΣ΄/ ΉΜΩΝ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ/ [Σ]ΟΥ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΦΛΩΡΕΝΤ/ΖΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΗΜΕΤΕ΄ΡΩΝ/ [ΤΕΚ]ΝΩΝ ΓΕΩΡΓΙ΄ΟΥ. 1604/ [ΦΡΑΓΚ]ΙΣΚΟΣ ΆΝΕΠΑΥ΄ΘΗ μαΐου 2/ [ΦΛΩΡ]ΕΝΤΖΑ ΆΝΕΠΑΥ΄ΘΗ σεπτεμβρίω 1 1582/ [ΓΕΩ]ΡΓΙΟΣ ΆΝΕΠΑΥΘΗ μαρτίω 2 1604».

Εκτός από τις περιπτώσεις των κυπρίων κληρικών που αναφέρθηκαν παραπάνω υπήρξαν και κληρικοί οι οποίοι μας γίνονται γνωστοί μόνο από τις πράξεις θανάτου τους. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα νεκρολόγια των καθολικών εκκλησιών της πόλης από τα οποία αντλούμε διάφορες πληροφορίες, όπως την αιτία και την ημερομηνία θανάτου ενός προσώπου, την ηλικία και την ενορία που ανήκε. Με τον τρόπο αυτό δίνεται στον ερευνητή η δυνατότητα εντοπισμού προσώπων που παρέμειναν αφανείς τόσο από την ελληνική Αδελφότητα όσο και από την τοπική κοινωνία. Έτσι, από την μελέτη αυτών των κατάστιχων εντοπίστηκαν εκτός από τα ονόματα γνωστών ιερωμένων που αναφέρθηκαν στην ενότητα αυτή και άλλα ονόματα κυπρίων κληρικών που εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες στην πόλη των δόγηδων. Παρακάτω σημειώνονται όσα ονόματα εντοπίστηκαν:

Νεκρολόγιο San Antonin:

- «1582, adi 31 Mazo. È stato ammazato il papà Antonio, prete Grecho Ciprioto de anni sesanta. Licentiato».

⁹¹² Παπαγεωργίου Α., «Η βυζαντινή τέχνη της Κύπρου (15^{ος} – 18^{ος} αι.)», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 236-237, όπου παρουσιάζονται κάποιες λανθασμένες ενδείξεις.

- «22 ditto (Novembre 1591). Achachio, monacho Ciprioto, di anni 60 di mal da flusso già giorni 20. Licenziato».
- «19 ditto (Settembre 1593). Papà Neofitto Greco, Cipriotto, di età de anni 62 amalato da febre già giorni 15. Licenziato».
- «4 ditto (Febraio 1596). Papà Joanni da Cipro, de anni 50, amalato di flusso, già cinque mesi in letto».
- «Adi detto (19 Settembre 1609). Papà Thomà Cipriotto, de anni 90 incirca, amalato già un mese di flusso e morto. Licenziato».
- «Di detto (13 Aprile 1630). Il reverendo papà Marco, capellano della chiesa di San Giorgio di Greci, d'anni 60 incirca, da febre maligna giorni 10. Medico l'Agapito».
- «Adi 16 detto (Febraio 1635). Eufemio Gimbletti, callogiero Ciprioto, de anni 90 da febre giorni 10, senza medico».
- «Adi 3 agosto 1640. Il reverendo padre per Matthio Cigala, Greco, de anni sessanta, amalato già mesi tre d'infirmità incurabile di piaghe; medico l'eccellente Agapitò, barbier il signor Antonio Giavanelli».
- «Adi detto (13 Nevenbre 1665). Papà Pietro Costa, Greco di Cipro, d'anni 90 incirca, da vecchiezza amalato due anni nel letto, senza medico; lo fa seppellir li signori capellani di San Zorzi de Greci per l'amor di Dio. Licenziato. Zorzi nodaro. Il controscritto è stato sepolto a San Zorzi de Greci, accompagnato dal reverendo padre Pietro Cosmi e un chierico»⁹¹³.

Νεκρολόγιο Santa Maria Sobenigo:

- «1584 adi 22 Marzo. Il reverendo monsignor d'i Francechi Vescovo di Famagosta di età d'anni 77 caduto da molesia già giorni 3. Licentia»⁹¹⁴.

Με τα όσα έχουν σημειωθεί, μπορούμε να πούμε ότι η παρουσία των κυπρίων κληρικών στο ναό του Αγίου Γεωργίου και γενικότερα στην ελληνική παροικία και Αδελφότητα του Αγίου Νικολάου υπήρξε αρκετά έντονη μετά τον πόλεμο. Ιδιαίτερα,

⁹¹³ Βλ. αντίστοιχα Μαλτέζου και Πλουμίδης, *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων*, σελ. 20, 29, 30, 34, 51, 73, 77, 80, 114.

⁹¹⁴ ASPV, *Parrocchia di Santa Maria Sobenigo di Venezia*, Registro dei Morti (1570-1643), χ.α. Όσον αφορά τον «reverendo monsignor Francechi Vescovo di Famagosta», όπως φαίνεται από την ιδιότητά του αυτός σημειώνεται ως επίσκοπος Αμμοχώστου. Όμως δεν έχει γίνει κατορθωτή η ταύτιση του προσώπου αυτού, ούτε ποιο δόγμα ακολουθούσε.

σημαντική ήταν η δραστηριοποίησή τους στον ναό ως εφημέριοί του, γεγονός που υποδηλώνει την άμεση ενσωμάτωση και αποδοχή τους από το υπόλοιπο ελληνικό στοιχείο της παροικίας. Αποκορύφωμα, υπήρξε η ανέλιξη ενός κύπριου εφημέριου στον μητροπολιτικό θρόνο της Φιλαδελφείας, του Θεοφάνη Ξένακη, του μοναδικού Κύπριου που έλαβε αυτό το εκκλησιαστικό αξίωμα στη Βενετία καθόλη την ύπαρξη της ελληνικής παρουσίας εκεί. Επίσης, αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι η εγγραμματοσύνη αρκετών κυπρίων κληρικών που αναφέρθηκαν, αφού οι περισσότεροι ασχολήθηκαν με την επιμέλεια ή την έκδοση διαφόρων βιβλίων.

Η φυγή των παραπάνω κληρικών προς τη Βενετία αποτελεί μία ενσυνείδητη πράξη, αφού στην Κύπρο, παρόλο που οι οθωμανικές αρχές αποκατέστησαν την ορθόδοξη εκκλησία, τον αρχιεπίσκοπο, και γενικότερα επέτρεψαν να τελούν οι ορθόδοξοι ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, εντούτοις οι αυθαιρεσίες των Οθωμανών έναντι των ορθοδόξων ήταν ιδιαίτερα σκληρές. Αυτό φαίνεται από τις εκκλήσεις των Κυπρίων και ανώτερων ιεραρχών προς τη Δύση για απελευθέρωση της πατρίδας τους λίγο μετά την κατάληψή της. Χαρακτηριστικά, ο πρώτος ορθόδοξος αρχιεπίσκοπος μετά την κατάληψη, ο Τιμόθεος (1572-87), ζήτησε με επιστολή του προς τον ισπανό βασιλέα την απελευθέρωση του νησιού εξαιτίας των δεινών που επέφερε η κατάκτηση. Στο έγγραφο με ημερομηνία 24 Οκτωβρίου 1587 σημείωσε τα δεινά των συμπατριωτών του, τις αυθαιρεσίες των οθωμανών διοικητικών υπαλλήλων, τη λήστευση των χριστιανικών οικιών και την ατίμωση των γυναικών, τη λεηλάτηση των μοναστηριών και των εκκλησιών, τους εξισλαμισμούς, τη βαριά φορολογία, το παιδομάζωμα κ.ά.⁹¹⁵. Συνεπώς, για τους ορθόδοξους κληρικούς η φυγή, ακόμα και σε μία καθολική περιοχή, όπως ήταν η Βενετία ήταν για αυτούς λυτρωτική.

⁹¹⁵ Μιτσίδης Α., «Η Εκκλησία Κύπρου επί τουρκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ', Λευκωσία, σελ. 524-527.

3.2.3.1.4. Κύπριες μοναχές στο ορθόδοξο γυναικείο μοναστήρι της Βενετίας.

Στην πόλη των δόγηδων, εκτός από τους ορθόδοξους κληρικούς εγκαταστάθηκαν και μοναχές, τόσο από τον ελληνικό χώρο όσο και την Κύπρο, εξαιτίας των διώξεων που υφίσταντο στις υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχές. Η ελληνική Αδελφότητα προσπάθησε με κάθε μέσο να φροντίσει τη συντήρησή τους, αφού δεν υπήρχε οργανωμένος χώρος από την Αδελφότητα για τη φιλοξενία τους. Μέχρι το 1599 στη Βενετία οι ορθόδοξες μοναχές βρίσκονταν εγκατεστημένες σε οικίες σε διάφορα σημεία της πόλης και συντηρούνταν από φιλανθρωπίες και από το ταμείο τόσο της Αδελφότητας όσο και του μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρου. Ο τελευταίος, στις 10 Ιουνίου 1599, αποφάσισε και ανέλαβε την πρωτοβουλία να οργανώσει ένα «monasterio delle moneche greche, cioè calogrien» σε οίκημα πλησίον του ναού του αγίου Γεωργίου⁹¹⁶. Εξαιτίας, όμως, των δυσχερειών που αντιμετώπιζαν οι μοναχές, η Αδελφότητα μετά από πρόταση του Κύπριου *vicario* Michiel de Piero Demarico (25 Ιουλίου 1604) έλαβε την απόφαση να περιφέρεται κάθε δεύτερη Κυριακή του μήνα δίσκος στο ναό υπέρ της ενισχύσεώς τους. Το συνολικό ποσό θα παραδίδετο στις μοναχές τρεις φορές το χρόνο στις μεγαλύτερες θρησκευτικές εορτές, αυτές των Χριστουγέννων, του Πάσχα και του Δεκαπενταύγουστου⁹¹⁷.

Ημερομηνία ορόσημο για τη μονή αποτέλεσε η 6^η Μαρτίου 1613 κατά την οποία ο πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Αδελφότητας, ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας και οι τέσσερις επίτροποι της μονής (εκ των οποίων οι δύο ήταν Κύπριοι, ο Bernardo Gonemi και ο Giulio Soderini) συγκεντρώθηκαν στο ναό και ανακοίνωσαν στις δεκατέσσερις μοναχές το καταστατικό της μονής. Λίγες ημέρες αργότερα διεξήχθη ψηφοφορία για την ανάδειξη ηγουμένης με υποψήφιες την Κύπρια Eugenia Flatro-Singlitico και την Sofronia Paleologa, με την τελευταία να αναλαμβάνει την πρωτοκαθεδρία της μονής.

Η διαδικασία που θα ακολουθείτο για την ένταξη των μοναχών στη μοναστική αυτή κοινότητα ήταν αρχικά η κατάθεση του αιτήματος της ενδιαφερομένης στην Αδελφότητα, η έγκριση ή μη της εισδοχής της στη μονή και τέλος η καταβολή 100 δουκάτων ως δώρο προς την Αδελφότητα. Από το ποσό αυτό εξαιρούνταν μόνο όσες γυναίκες ήταν αποδεδειγμένα άπορες. Ο συνολικός αριθμός των μοναχών δεν θα υπερέβαινε τις δεκατρείς και από τις

⁹¹⁶ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 360-365.

⁹¹⁷ Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 39-44· Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 247-253.

πρώτες μοναχές που επάνδρωσαν το μοναστήρι οι τρεις ήταν Κύπριες, η Eugenia Flatro-Singlitico, η Elissavet cipriota και η Agathi cipriota⁹¹⁸.

Η Eugenia Flatro-Singlitico ήταν γόνος της γνωστής οικογενείας Flatro και κατέληξε στη Βενετία ως πρόσφυγας, ενώ ο σύζυγός της, Marco Singlitico, είχε αποβιώσει. Το μοναχικό σχήμα πιθανόν να το έλαβε μετά την εγκατάστασή της στη Βενετία, αφού σε αίτησή της στη βενετική διοίκηση για οικονομική βοήθεια αναφέρεται ως «provera donna Elena Flatro». Έπειτα, στις 23 Ιουνίου 1584 εξασφάλισε από τη βενετική διοίκηση το μηνιαίο βοήθημα 1.5 δουκάτου μέχρι το τέλος της ζωής της. Στην απόφαση της Συγκλήτου σημειώνεται ως μοναχή με το όνομα «Eugenia monacha dell'ordine di San Basilio»⁹¹⁹.

Παρόλο που δεν είχε εκλεγεί ηγουμένη το Μάρτιου το 1613, έθεσε μετά από τρία χρόνια και πάλι υποψηφιότητα, καταλαμβάνοντας τη θέση στις 23 Ιανουαρίου 1616, με τη θητεία της να διαρκεί μέχρι το 1620. Το παράδοξο στην περίπτωση της αποτελεί η διαμονή της εκτός της μονής, για άγνωστους μέχρι τώρα λόγους, γεγονός που απαγορευόταν ρητά από τον κανονισμό του μοναστηριού⁹²⁰. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1616, όταν ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρος συνέταξε τη διαθήκη του, κληροδότησε μεταξύ άλλων και «της κυράς της ηγουμένης της Φλάραινας δουκάτα διακόσια και της καλογραίας της Αγάθης της Κυπριώτισσας δουκάτα εκατόν τριάντα». Η Αδελφότητα, μετά το θάνατο του Σεβήρου (31 Οκτωβρίου 1616) και τη δημοσιοποίηση της διαθήκης του, παραχώρησε στην ηγουμένη Eugenia Flatro-Singlitico και στη μοναχή Agathi από τριάντα δουκάτα. Το υπολειπόμενο ποσό θα τους καταβαλλόταν από την Αδελφότητα σταδιακά, στη μεν ηγουμένη δώδεκα δουκάτα το χρόνο και στη δε Agathi πέντε δουκάτα το χρόνο εφ' όρου ζωής. Εν τέλει, η ηγουμένη Eugenia απεβίωσε τον Μάρτιο του 1627, ενώ η μοναχή Agathi μαρτυρείται εν ζωή μέχρι το 1645.

Κατά τη λειτουργία της ορθόδοξης μονής αρκετές ήταν οι Κύπριες που εντάχθηκαν στους κόλπους της, είτε αυτοβούλως είτε μέσω της μεσολάβησης κάποιου συγγενικού τους προσώπου, όπως χαρακτηριστικά έπραξε στις 23 Ιουνίου 1613 ο «Giacomo Purgis, cipriotto barbiere», ο οποίος ήταν φτωχός και είχε πέντε θυγατέρες με τη μεγαλύτερη είκοσι τεσσάρων ετών («povero e carico di famiglia per havere cinque figliole nubile, la maggior de quali sono di etta de anni 24»). Στην αίτησή του ο Purgis παρακάλεσε την Αδελφότητα να κάνει δεκτές

⁹¹⁸ Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 48-49· Στεργέλλης, «Η διαθήκη του Γαβριήλ Σεβήρου», σελ. 187-197.

⁹¹⁹ A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 55 (1584), φ. 78v (olim 50v).

⁹²⁰ Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 48-50· Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων – Βιβλίο Β'*, σελ. 211-217, 362-366.

στη μονή δύο από τις κόρες του, την Betta και την Gnesina. Επίσης, ζήτησε να απαλλαγεί από την υποχρέωση της καταβολής του ποσού των 100 δουκάτων για κάθε μία εξ αυτών, εξαιτίας της οικονομικής του δυσπραγίας («la gratia dunque che io povero ricerco da questo magnifico capittolo è che vogliano in gratia special accettare per monache nel loro monasterio doi di dette cinque mie figlie, cioè Betta e Gnesina, essendo ispiratte del Singor Dio di voler venir la loro vitta in statto religioso; con assolvermi dal obligo delli ducati cento che dispone la parte di questo magnifico capittolo di 4 marzo 1613»). Το ίδιο έπραξε και στις 8 Φεβρουαρίου 1614 ο «povero Zuane quondam Nicolò di Cipro» που είχε μια κόρη την Elena, η οποία ήταν χήρα ήδη τέσσερα χρόνια, και διέμενε μαζί του στο σπίτι του. Ο Zuane ζητούσε από την Αδελφότητα να ενταχθεί η κόρη του στη γυναικεία μονή «riverente servo di questo magnifico capittolo, una figliola nominate Elena, quale da quattro anni fa rimanendo vedoa, mi è ritornata in casa. Sichè convegno, nonostante la mia povertà, socorerla di quanto le fa bisogno. Hora essendo che ella ispiratta dal Signor Idio, si dispone di voler monacare et rico<e>rarssi nel monasterio di questa veneranda scola et nation nostra»⁹²¹. Επίσης, αρκετά χρόνια αργότερα, στις 12 Νοεμβρίου 1662, ζήτησε να ενταχθεί στους κόλπους της μονής η Κύπρια Πρεζού, χήρα του Κώστα. Αυτή διέμενε με τον υιό της στη Βενετία, ο οποίος και τη συντηρούσε. Ωστόσο, ο υιός της εξαιτίας της υπηρεσίας του στο βενετικό ναυτικό έχασε τη ζωή του με αποτέλεσμα η Πρεζού να μείνει μόνη και χωρίς καμία βοήθεια. Για αυτό το λόγο ζήτησε από την Αδελφότητα να αποδεχθεί το αίτημά της και να γίνει μοναχή⁹²².

Η μονή των ευγενών ελληνίδων Βενετίας εκτός από θρησκευτικό χαρακτήρα είχε και εκπαιδευτικό, αφού εκεί μπορούσαν να μαθητεύσουν τα νεαρά κορίτσια της ελληνικής παροικίας. Αρκετοί ήταν αυτοί που αιτήθηκαν στην Αδελφότητα να ενταχθούν τα παιδιά τους στο μοναστήρι, για να αποκτήσουν τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Το οίκημα της μονής βρισκόταν πλησίον του ναού San Giorgio dei Greci και στεγαζόταν στην οικία του ευγενή Κοκκίνη. Με διάρκεια ζωής περίπου δύομιση αιώνων (1599-1829), η μονή φιλοξένησε στους κόλπους της αρκετές μοναχές και αποτέλεσε μία ακόμη πνευματική κοιτίδα των Ελλήνων της πόλης, καθώς επίσης και καταφύγιο των άπορων κορασίδων. Η μονή ευεργετήθηκε από τους Έλληνες της πόλης, αφού αρκετοί κατά την ύστατη ώρα της ζωής τους και κυρίως κατά τη συγγραφή της διαθήκης τους κληροδοτούσαν άλλοτε μικρά και άλλοτε μεγάλα ποσά με σκοπό την ενίσχυσή της.

⁹²¹ Κορρέ, *Πρακτικά Συνελεύσεων - Βιβλίο Β'*, σελ. 219-223, 321-326.

⁹²² Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 65.

Αυτό έπραξαν και αρκετοί κύπριοι πρόσφυγες, όπως ο Francesco Soderini, που στο κληροδότημά του προς την Αδελφότητα μερίμνησε και για τις μοναχές (14 Οκτωβρίου 1600). Συγκεκριμένα, άφησε το ποσό των 1.000 δουκάτων, το οποίο θα μοιράζονταν σε δύο ίσα μέρη και θα διανέμονταν στους «monaci carpuccini» της Βενετίας και στις ορθόδοξες μοναχές του Αγίου Γεωργίου⁹²³. Ωστόσο, το παραπάνω ποσό δεν παραδόθηκε στους δικαιούχους σύμφωνα με την παρακαταθήκη του Soderini, αλλά επενδύθηκε από τον υιό του, τον Julio, σε ακίνητα στην περιοχή της Marghera στη Βενετία. Ωστόσο, η ύπαρξη του κληροδοτήματος αποκαλύφθηκε αρκετά χρόνια αργότερα, το 1682, και έκτοτε οι μοναχές άρχισαν να λαμβάνουν 124 δουκάτα τον χρόνο μέχρι να καλυφθεί το ποσό των 500 δουκάτων. Επίσης, ένας ακόμη κύπριος ο πρωτοπαπάς Γεώργιος από το χωριό Βατυλή της Κύπρου άφησε στη μονή μέσω της διαθήκης του 25 δουκάτα (8 Ιανουαρίου 1607)⁹²⁴.

Επίσης, στις 19 Απριλίου 1614, ο Michiel de Piero de Marico όρισε στη διαθήκη του να παραχωρηθούν 2 δουκάτα σε κάθε μοναχή με σκοπό την εκφώνηση κατά την ώρα του εσπερινού προς ανάπαυση της ψυχής του το «Πάτερ Υμών» και ένα ύμνο προς την Παναγία «Ave Maria»⁹²⁵. Σημαντική ήταν και δωρεά της ηγουμένης του μοναστηριού Eugenia Flatro-Singlitico που επιφόρτισε τους διαχειριστές της διαθήκης της (25 Μαρτίου 1616) να παραδώσουν τον τόκο από τα 400 δουκάτα, που παραχώρησε στους επίτροπους της μονής για επένδυση. Ο τόκος αυτός θα διανεμόταν αρχικά στη μοναχή Μακαρία Σνάτη, ενόσω βρισκόταν εν ζωή και έπειτα στις υπόλοιπες μοναχές της ορθόδοξης μονής. Επίσης, ο Κύπριος Bernardo de Acris ή Acris (7 Απριλίου 1656) άφησε στην ελληνική Αδελφότητα κληροδότημα 1.200 δουκάτων και ο τόκος επί του ποσού αυτού θα αποδιδόταν ετησίως στις ελληνίδες μοναχές κατά τις εορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Ακόμη, για τη σωτηρία της ψυχής τους και την τέλεση επιμνημόσυνων δεήσεων οι Κύπριοι Massimiano Tronco (5 Μαΐου 1660) και Georgio Brachimi (19 Αυγούστου 1667) διέθεσαν το ποσό των 31 και 14 δουκάτων αντίστοιχα. Ο μεν πρώτος εξέφρασε την επιθυμία να τελείται από τις μοναχές επιμνημόσυνη δέηση εις μνήμην του κατά την εορτή του Αγίου Αντωνίου (17 Ιανουαρίου) και ο δεύτερος κατά την εορτή των αποστόλων Πέτρου και Παύλου (29 Ιουνίου)⁹²⁶. Η συνήθης αυτή πρακτική, κυρίως των εύπορων Ελλήνων της πόλης, να κληροδοτούν κατά την ύστατη ώρα της ζωής τους σημαντικά ποσά σε πρόσωπα (άπορα ή μη)

⁹²³ Για τη διαθήκη του Soderini βλ. A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 328, αρ. 217.

⁹²⁴ Kyrtis, "Prosopographical Data", σελ. 97. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς* σελ. 50-52.

⁹²⁵ Βλάσση, «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ», σελ. 229-230.

⁹²⁶ Κούκκου, *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων*, σελ. 173-175. Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 389.

και σε ευαγή ιδρύματα, αποσκοπούσε στη συγχώρεση της ψυχής τους, την «εξαγορά» των αμαρτημάτων τους, καθώς επίσης και της επιθυμίας τους για τέλεση επιμνημόσυνων δεήσεων προς τη μνήμη τους.

3.2.3.2 Παραδείγματα προσφύγων από τα λαϊκά στρώματα και περιθωριακών στοιχείων.

Με στόχο μια ολοκληρωμένη μελέτη του μικρόκοσμου των κυπρίων προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία, το παρόν κεφάλαιο θα μελετήσει άτομα από το κατώτερο κοινωνικό στρώμα της Κύπρου, τα οποία, εκτός από τα μέλη της ανώτερης και μεσαίας κοινωνικής τάξης, επίσης εκπατρίστηκαν. Ο εντοπισμός των προσώπων αυτών είναι ιδιαίτερα δύσκολος, εξαιτίας της «σιγής των πηγών» αναφορικά με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα των κυπρίων προσφύγων. Το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στην οικονομική τους δυσπραγία να συντάξουν σε βενετούς συμβολαιογράφους διάφορες νοταριακές πράξεις. Τα περισσότερα στοιχεία αντλούνται από δικογραφίες που τυχόν συντάχθηκαν εναντίον τους, καθώς επίσης και από αιτήσεις τους προς τις βενετικές αρχές για οικονομική βοήθεια. Επίσης, εξαιτίας της έλλειψης πληθώρας υλικών αγαθών τα άτομα αυτά δεν προχωρούσαν στην σύνταξη διαθηκών και πιθανόν από μόνοι τους τακτοποιούσαν τα περιουσιακά τους στοιχεία. Έτσι, δεν έχει εντοπιστεί μεγάλος αριθμός διαθηκών σε σύγκριση με τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Ακόμη, πληροφορίες για τα πρόσωπα των λαϊκών στρωμάτων αντλούνται από τα κατάστιχα των λατινικών εκκλησιών της Βενετίας, όπου καταγράφονται οι πράξεις βαφτίσεων, γάμων και θανάτων. Ειδικότερα, μέσα από τις πράξεις θανάτων αναδύονται τα ονόματα αρκετών Κυπρίων, γιατί, όπως ήδη σημειώθηκε, οι λατίνοι κληρικοί της ενορίας του αποθανόντος (ανεξαρτήτως δόγματος), ήταν υποχρεωμένοι να καταχωρούν την ημερομηνία θανάτου του και διάφορα άλλα στοιχεία σε ειδικά βιβλία, τα νεκρολόγια (π.χ. ονοματεπώνυμο, τόπο καταγωγής, αιτία θανάτου, ηλικία κ.ά.).

Στην πόλη του Αγίου Μάρκου, ένα αξιοσημείωτο ρεύμα προσφύγων από τα λαϊκά στρώματα της Κύπρου κατέληξε εκεί ταλαιπωρημένο ευελπιστώντας σε μία καλύτερη ζωή. Όσοι επέλεξαν τη βενετική μητρόπολη, με την αποβίβασή τους στη riva degli Sciaonì, κατέφυγαν στην περιοχή του Castello, εκεί όπου βρισκόταν συγκεντρωμένο το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού στοιχείου. Μακριά από την πατρίδα τους και έχοντας χάσει οι πλείστοι τις οικογένειές τους και τα υπάρχοντά τους, θεωρούσαν την ελληνική Αδελφότητα σανίδα σωτηρίας. Η αρωγή της ελληνικής παροικίας, και κυρίως της Αδελφότητας, υπήρξε καθοριστική για το νέο τους ξεκίνημα, τόσο σε οικονομικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο. Παράλληλα, το πρόβλημα της γλώσσας, το οποίο αποτελούσε έναν ανασταλτικό παράγοντα στη γρήγορη ενσωμάτωσή τους στο βενετικό περιβάλλον, εξομαλύνθηκε με τη βοήθεια των εγκατεστημένων εκεί Ελλήνων.

Τα στενά σοκάκια του Castello αποτέλεσαν για τον κύριο όγκο των κυπρίων προσφύγων τόπος διαμονής (εξαιτίας των υπόλοιπων Ελλήνων που βρίσκονταν εκεί και του χαμηλού κόστους των ενοικίων) και εργασιακός χώρος (κυρίως λόγω του βενετικού ναυπηγείου)⁹²⁷. Η συσπείρωσή τους με τους υπόλοιπους Έλληνες στις γειτονιές αυτές δημιούργησε μεταξύ τους μια εσωστρέφεια και έναν στενό δεσμό στην κοσμοπολίτικη κοινωνία της Βενετίας. Αυτό οφείλεται και στη γεωγραφική ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζει την πόλη εξαιτίας της οικοδόμησής της σε ένα σύμπλεγμα νησιών της λιμνοθάλασσας, που δίνει την εντύπωση του «αστικού χωριού». Συνέπεια του διαμελισμού του αστικού χώρου σε μικρότερες χωροταξικές μονάδες, οι οποίες ήταν οργανωμένες διοικητικά γύρω από την ενορία, ήταν η διαμόρφωση ενός ιδιότυπου χαρακτήρα για κάθε γειτονιά. Εν αντιθέσει με τις υπόλοιπες πόλεις της καθολικής Ευρώπης, όπου το επίκεντρο ήταν οι μεγάλες και ανοικτές πλατείες, στη Βενετία το επίκεντρο κάθε συνοικίας ήταν η πολύ μικρή πλατεία (*campo*) με το πηγάδι (*pozzo*) στο κέντρο. Στον χώρο αυτό διαμορφωνόταν η συλλογική κοινωνική ζωή των ανθρώπων με διάφορες εκδηλώσεις, θρησκευτικού και λαϊκού χαρακτήρα, με τα παζάρια, τις θεατρικές παραστάσεις, τις λιτανείες κ.ά. Έτσι, στο μικρόκοσμο της κάθε πλατείας και ανάμεσα στα στενά σοκάκια (*calle*) διαπλάθεται ένας εσωστρεφής κλειστός χώρος, που ήταν ανοικτός στους κατοίκους του και κλειστός στους «άλλους», τους ξένους⁹²⁸.

Στη Βενετία αυτό που διαφοροποιεί τους Έλληνες από τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες (λ.χ. Οθωμανούς, Πέρσες, Γερμανούς) ήταν ότι αυτές ήταν συγκεντρωμένες κυρίως σε ξεχωριστά οικήματα τα *fondaci* (π.χ. *fondaco dei Turchi*, *fontaco dei Tedeschi*)⁹²⁹. Οι χώροι αυτοί αποτελούσαν την οικονομική βάση των εμπόρων τους στην πόλη με μόνη εξαίρεση τους Εβραίους που βρίσκονταν συγκεντρωμένοι στο *ghetto*, όπως χαρακτηριστικά συνέβαινε τον 16^ο αιώνα τόσο στη Βενετία όσο και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις⁹³⁰.

Το ελληνικό στοιχείο, από την άλλη, κατάφερε εκούσια να συγκεντρωθεί κυρίως στην περιοχή του Castello γύρω από τον ορθόδοξο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, με

⁹²⁷ Davis R., *Shipbuilders of the Venetian Arsenal. Workers and Workplace in the Pre Industrial City*, Baltimore 1991, σελ. 93.

⁹²⁸ Casini M., “Cerimoniali”, στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima, La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 134-138· Wheeler J. “Neighbourhoods and Local Loyalties in Renaissance Venice”, στο: A. Cowan (επιμ.), *Mediterranean Urban Culture, 1400-1700*, Exeter 2000, σελ. 31-36.

⁹²⁹ Ενδεικτικά βλ. Preto P., *Venezia e i Turchi*, Florence 1975· Lupprian K., “Il fondaco dei Tedeschi e la sua funzione di controllo del commercio Tedesco a Venezia”, *Quaderni* 6 (1978), σελ. 3-20· Concina E., *Fondaci: Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venezia 1997.

⁹³⁰ Cecil R., *The History of the Jews in Venice*, New York 1975²· Pullan B., *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice 1550-1670*, London 1997, σελ. 153· Chauvard J. F., “Scale di osservazione e inserimento degli stranieri nello spazio veneziano tra XVII e XVIII secolo”, στο: D. Calabi and P. Lanaro (επιμ.), *La città italiana e i luoghi degli stranieri XIV-XVIII secolo*, Roma-Bari 1998, σελ. 96.

αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένας κλειστός αστικός χώρος που αποτελούσε το διοικητικό και το θρησκευτικό του κέντρο. Αυτό επιτεύχθηκε μετά την επιδίωξη της Αδελφότητας να αγοράσει τα οικήματα που βρίσκονταν γύρω από τον ναό του Αγίου Γεωργίου και με τις αρχιτεκτονικές της παρεμβάσεις να δημιουργήσει τη συνοικία των Ελλήνων. Από το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα η ελληνική συνοικία ολοκληρώθηκε με τη δημιουργία του Φλαγγινειανού Κολλεγίου και του νοσοκομείου.

Με την εγκατάσταση των κυπρίων προσφύγων στις φτωχογειτονιές του Castello, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες προσπάθησαν με κάθε δυνατό τρόπο, είτε ασκώντας το επάγγελμα που ασκούσαν στην Κύπρο είτε με οποιαδήποτε άλλη ασχολία, να εξασφαλίσουν την οικονομική τους αυτάρκεια και να εναρμονιστούν στα νέα δεδομένα. Από τη μία, συναντούμε τους άνδρες να ασκούν διαφόρων ειδών επαγγέλματα, όπως του μαραγκού, του κουρέα, του βαρελοποιού, του ράφτη, του εργάτη στο κρατικό ναυπηγείο της πόλης (*arsenale*), του υπηρέτη, του τεχνίτη, του γονδολιέρη κ.ά. Από την άλλη, οι γυναίκες εργάζονται ως υπηρέτριες στα σπίτια εύπορων Ελλήνων και Βενετών, πλύστρες, παραδουλεύτρες, μαίες, τροφοί, χορεύτριες, πόρνες, θεραπεύτριες κ.ά. Δεν έλειψαν, όμως, και οι περιπτώσεις των προσφύγων που κατέληξαν στην παρανομία.

Οι γραπτές μαρτυρίες για τα πρόσωπα της κατώτερης κοινωνικής τάξης είναι φειδωλές, όπως έχει επισημανθεί πρωτύτερα, και αντλούνται κυρίως: από τις διαθήκες τους, από αναφορές σε διαθήκες τρίτων προσώπων και ιδιαίτερα των κυρίων τους στις περιπτώσεις των υπηρετών/τριών, από τις επίσημες απογραφές της βενετικής διοίκησης και τα ληξιαρχικά κατάστιχα βαπτίσεων-γάμων-θανάτων των καθολικών εκκλησιών και του ναού του San Giorgio dei Greci, από δικογραφίες της Ιεράς Εξέτασης (*Sant'Ufficio*) και της *Avogaria di Comun*. Όλες αυτές οι ομάδες πηγών φωτίζουν από διάφορες σκοπιές την εγκατάσταση του ελληνικού στοιχείου στη Βενετία. Η σύνδεση των προσώπων με την κυπριακή τους καταγωγή επιτυγχάνεται μόνο από τον τοπικό προσδιορισμό που σημειωνόταν μετά το ονοματεπώνυμό τους και το γεγονός αυτό καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό τους, αφού δεν αναγραφόταν πάντα ο τόπος προέλευσής τους.

Από τα παραπάνω αρχειακά τεκμήρια, ο μικρός αριθμός των διαθηκών που εντοπίστηκαν για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα οφείλεται, όπως ήδη σημειώθηκε, στην οικονομική τους ένδεια που δεν τους επέτρεπε να καταφύγουν σε κάποιο νοτάριο ως προς τη σύνταξη της διαθήκης τους, καθώς επίσης και των λιγοστών υπαρχόντων που είχαν στη διάθεσή τους. Περισσότερο υλικό εντοπίζεται σε δικογραφίες που αφορούν άτομα που προσάχθηκαν είτε ενώπιον του εκκλησιαστικού δικαστηρίου της Ιεράς Εξέτασης

(*Sant'Ufficio*) για μαγικές πρακτικές είτε του ποινικού δικαστηρίου (*Avogaria di Comun-Penale*). Επίσης, ένας ακόμη παράγοντας που περιορίζει τον εντοπισμό αρχειακών τεκμηρίων για τα πρόσωπα της κατώτερης κοινωνικής ομάδας των προσφύγων ήταν οι ασθένειες και κυρίως η επιδημία της πανώλης που έπληξε την πόλη το 1575-76 και το 1630-31, με αποτέλεσμα τον θάνατο μεγάλου μέρους του πληθυσμού της, συμπεριλαμβανομένων και αρκετών κυπριακής καταγωγής.

Όσον αφορά τις ασχολίες των ανδρών, οι περισσότεροι πρόσφυγες εργάστηκαν στο βενετικό ναυπηγείο ως μαραγκοί, καλαφάτηδες, κατασκευαστές κουπιών, πριονιστές, τορνευτές κ.ά.⁹³¹. Οι αυξημένες ανάγκες για εργατικά χέρια οδήγησαν στη μισθολογική άνοδο των χειρωνακτών κατά τον 17^ο αιώνα, γεγονός που οφειλόταν στην επιδημία της πανώλης που κατακερμάτισε τον πληθυσμό της πόλης το 1630-1631, την έλλειψη εργατικού δυναμικού, καθώς επίσης και στην επιθυμία της Βενετίας να καλύψει τις αυξημένες της ανάγκες λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων κατά τους τελευταίους βενετοτουρκικούς πολέμους⁹³². Συνεπώς, οι εργάτες στο ναυπηγείο απολάμβαναν σημαντικά οφέλη από τη βενετική διοίκηση τόσο μισθολογικά όσο και κοινωνικά⁹³³.

Παρόλο που οι συνθήκες στο βενετικό ναυπηγείο ήταν ευνοϊκές για τους εργάτες, υπήρξαν και περιπτώσεις προσφύγων που παρανόμησαν εξαιτίας της ένδειάς τους εντός του χώρου του ναυπηγείου και τιμωρήθηκαν. Χαρακτηριστικά, το 1598 ο Κύπριος Zuan Antonio υπέπεσε στο παράπτωμα της κλοπής. Ο τελευταίος διέμενε με τη χήρα μητέρα του, Zuana, στην περιοχή του Castello, αφού ο πατέρας του, ο Constantin cipriotto, ο οποίος υπηρετούσε στον βενετικό στρατό, συνελήφθη από τους Οθωμανούς και απεβίωσε στις φυλακές τους. Ο Zuan Antonio κατά την υπηρεσία του στο *arsenale*, ως μαθητευόμενος ναυπηγός συνελήφθη να μεταφέρει εκτός του ναυστάθμου ένα κομμάτι σίδηρο. Γενικότερα, η ληστεία στον χώρο του ναυπηγείου θεωρείτο μεγάλο παράπτωμα και τιμωρείτο με παραδειγματικό τρόπο προς αποφυγή παρόμοιων καταστάσεων. Έτσι, ο Zuan Antonio μετά τη σύλληψή του πέρασε από δίκη και καταδικάστηκε σε τριετή υπηρεσία στις γαλέρες. Η ποινή της γαλέρας ήταν μία από τις πιο επίπονες και απάνθρωπες καταδίκες, εξαιτίας των δυσμενών συνθηκών διαβίωσης που επικρατούσαν στα πλοία. Η σκληρή εργασία, η αλμύρα και η υγρασία της θάλασσας και η κακή διατροφή εξασθενούσαν τα σώματα των κωπηλατών και εύκολα τους οδηγούσαν στο

⁹³¹ Κουτμάνης, «Όψεις της εγκατάστασης των Ελλήνων», σελ. 337.

⁹³² Davis, *Shipbuilders of the Venetian Arsenal*, σελ. 11-12· Pezzolo, “L'economia”, σελ. 375.

⁹³³ Davis, *Shipbuilders of the Venetian Arsenal*, σελ. 28-30· Iordanou, *Maritime Communities*, σελ. 40-49. Κατά τον 16^ο αιώνα οι εργάτες του ναυπηγείου στην πλειονότητά τους ήταν Έλληνες και Σλάβοι. Βλ. Lane F., “Wages and Recruitment of Venetian Galeotti, 1470-1580”, *SV* n.s. 6 (1982), σελ. 18.

θάνατο. Επειδή δεν έβρισκε εύκολα εθελοντές, η Βενετία χρησιμοποιούσε ευρέως τους καταδίκους για τις θέσεις αυτές, αποσυμφορίζοντας έτσι και τις φυλακές. Η μητέρα του Zuan Antonio φοβούμενη για τη ζωή του υιού της προέβη σε αλλεπάλληλα διαβήματα προς τη βενετική διοίκηση με σκοπό την απελευθέρωσή του, προβάλλοντας ως επιχειρήματα το νεαρό της ηλικίας του, τον καλό του χαρακτήρα, την οικονομική τους ένδεια («per la mia estrema povertà») και το γεγονός ότι ο σύζυγός της έχασε τη ζωή του υπερασπιζόμενος τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Επιπλέον, η χήρα Zuana, καθώς ήταν ορθόδοξη, κατέφυγε και στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρο, ο οποίος έχαιρε την εκτίμηση των βενετικών αρχών, για να της χορηγήσει συστατική επιστολή επισημαίνοντας την καλή διαγωγή του υιού της. Εν τέλει, οι εκκλήσεις της είχαν ως αποτέλεσμα η ποινή του Zuan Antonio να μειωθεί από τρία χρόνια σε δεκαοκτώ μήνες⁹³⁴.

Επίσης, εκτός από εργάτες στο βενετικό ναυπηγείο οι Κύπριοι, όπως ήδη σημειώθηκε, εξασκούσαν και διάφορα άλλα επαγγέλματα στην πόλη των δόγηδων. Έτσι, πληροφορούμαστε από τη διαθήκη του Demetri Stoio (3 Μαΐου 1592) ότι παραχώρησε ως κληρονομιά χρηματικό ποσό στον Pari cipriotto που εργαζόταν ως οικονόμος στην οικία του Giacomo Soranzo⁹³⁵. Επίσης, ο Zuanne του ποτέ Tomaso (εξάδελφος του γνωστού εμπόρου Michiel de Marico) εργαζόταν στο δημόσιο σφαγείο της πόλης, ο Massimiliano Tronco ήταν ο πιστός υπηρέτης του Tommaso Flangini⁹³⁶, ο Francesco, υιός του Pietro cipriotto, ήταν γονδολιέρης και οι Constantin Paragiani και Marco Tomaso ήταν ναυτικοί⁹³⁷.

Ιδιαίτερα οι ναυτικοί είχαν να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους των εμπορικών ταξιδιών. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή του Marco Tomaso ο οποίος καταθέτει στις αρχές της Βενετίας την περιπέτεια που έζησε στο Αλγέρι επεξηγώντας παράλληλα την αιτία του θανάτου του συντρόφου του, Battista Gorisono. Συγκεκριμένα, το πλοίο Pelegri di Rossi, στο οποίο εργάζονταν οι δύο ναύτες, αιχμαλωτίστηκε και το πλήρωμα του караβιού (τριάντα έξι στον αριθμό ναύτες, μεταξύ των οποίων και οι προαναφερθέντες) πουλήθηκε στο Αλγέρι. Το συμβάν αυτό έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1620. Στο Αλγέρι ο Battista Gorisono δούλευε στους κήπους του αφέντη του και απεβίωσε από την επιδημία της πανώλης που έπληξε εκείνη την περίοδο την περιοχή. Στο Αλγέρι μεταφέρθηκε και ο Marco Tomaso που εργαζόταν σε μια ταβέρνα και για καλή του τύχη κατάφερε να επιβιώσει από την ασθένεια. Στην κατάθεσή του προς τις βενετικές αρχές μετά την απελευθέρωσή του, περιέγραψε με

⁹³⁴ A.S.V., *Avogaria di Comun*, Penale, b. 74, αρ. 2 (1598, Furto in Arsenale).

⁹³⁵ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 10, αρ. 129.

⁹³⁶ Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 46.

⁹³⁷ Ιορδάνου, *Maritime Communities*, σελ. 179, 240.

γλαφυρό τρόπο τη δύσκολη περίοδο της πανώλης που έπληξε το Αλγέρι και συγκεκριμένα δήλωσε ότι πέθαιναν πάνω από 6.000 άτομα την ημέρα και ότι από τους τριάντα έξι συντρόφους του μόνο οι έξι επιβίωσαν⁹³⁸.

Εκτός από τους πρόσφυγες που άσκησαν διάφορα επαγγέλματα στην πόλη υπήρξαν και οι περιπτώσεις που κατέφυγαν στην παρανομία με αποτέλεσμα είτε να εκτελεστούν ανάμεσα στις δύο κολώνες στην πλατεία του Αγίου Μάρκου είτε να φυλακιστούν είτε να λάβουν άλλου είδους ποινή (λ.χ. την ποινή της γαλέρας, εξορία κ.ά.). Για παράδειγμα, το 1614 ο Teodorin Cipriotto, ηλικίας σαράντα τεσσάρων ετών, οδηγήθηκε στην γκιλοτίνα και αποκεφαλίστηκε μετά την απόφαση του Συμβουλίου των Δέκα. Έπειτα, το νεκρό του σώμα το έκαψαν⁹³⁹.

Επίσης, στην κατηγορία των παρανόμων ανήκε ο Hieronimo, ο ανιψιός μίας σημαίνουσας και πολυσχιδούς κυπριακής προσωπικότητας, που έδρασε κυρίως στη Βενετία, αυτής του Michiel Membre (1509-1594). Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθούμε εν συντομία στη σημαντική αυτή προσωπικότητα του Michiel Membre. Προερχόμενος από οικογένεια ελληνικής καταγωγής, ο Michiel γεννήθηκε το 1503 και από νεαρή ηλικία συναναστράφηκε με τους κύκλους των βενετών αξιωματούχων του νησιού, με αποτέλεσμα να ανελιχθεί και να καταλήξει από το 1550 επίσημος διερμηνέας της Γαληνοτάτης. Αρχικά, στην Κύπρο υπήρξε έμπορος και εμπορικός αντιπρόσωπος του φεουδάρχη Bernardo Benedetti⁹⁴⁰. Έπειτα, ο Membre εξαιτίας της άριστης γνώσης της ελληνικής γλώσσας, καθώς επίσης της τουρκικής, αραβικής και περσικής, επιφορτίστηκε το 1539 από τη βενετική διοίκηση να μεταβεί στον σάχη Ταχμάσπ της Περσίας και να εξασφαλίσει τη συμμαχία του έναντι των Οθωμανών (1539-1541). Μετά από ένα δύσκολο ταξίδι, έφτασε τον Αύγουστο του 1539 στην αυλή του σάχη, όπου παρέμεινε για ένα ολόκληρο χρόνο. Ιδιαίτερα σημαντικό αποτελεί το ημερολόγιο το οποίο κράτησε καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού του και της διαμονής του

⁹³⁸ Κουτμάνης, *Ελληνες της Βενετίας (1620-1710)*, σελ. 184.

⁹³⁹ Το όνομά του εντοπίστηκε σε ονομαστικό κατάλογο θανατοποινητών σε κώδικα της Μαρκανής Βιβλιοθήκης χωρίς ωστόσο να αναγράφεται το αδίκημα στο οποίο υπέπεσε. Βλ. B.N.M., Ms. It. Cl. VII 502 (7313), χ.α.

⁹⁴⁰ Η οικογένεια Benedetti είχε εγκατασταθεί στη Κύπρο κατά τον 15^ο αιώνα και ήταν ιταλικής καταγωγής. Συγκαταλεγόταν στις ευγενείς οικογένειες του νησιού και μέλη της υπήρξαν κάτοχοι ή μισθωτές χωριών και κτημάτων. Για παράδειγμα, ο Antonio Benedetti ενοικίασε για μία εικοσαετία το χωριό Άσσια της Μεσαορίας. Επίσης, ο Bernardo Benedetti το Μάιο του 1525 αγόρασε το χωριό Περιστερώννα της Μόρφου, μετά από την καταβολή των 8.000 δουκάτων στη βενετική διοίκηση. Το χωριό αυτό υπήρξε η γενέτειρα του Michiel Membre. Βλ. Παταπίου, «Μιχαήλ Μεμπρέ», σελ. 139. Για τα ετήσια εισοδήματα της οικογένειας Benedetti στις αρχές του 16^{ου} αιώνα βλ. Mas Latrie, *Histoire de l'île de Cypre*, v. III, σελ. 500.

στην Περσία. Η εμπειριστατωμένη διήγησή του αποτελεί μέχρι και σήμερα μία σημαντική πηγή για την Περσία του 16^{ου} αιώνα⁹⁴¹.

Με την ολοκλήρωση της αποστολής του ο Membre διορίστηκε το 1550 επίσημος διερμηνέας της Γαληνοτάτης, ασχολήθηκε με την χαρτογραφία εκτυπώνοντας χάρτες με τις πόλεις και τα βασίλεια της Ασίας, δίδαξε την ελληνική γλώσσα σε γόνους ευγενών Βενετών κ.ά. Παρέμεινε για το υπόλοιπο της ζωής του στην πόλη των δόγηδων και παρόλο που κατέλαβε υψηλή θέση στη βενετική διοίκηση, εντούτοις δραστηριοποιήθηκε με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας και υπήρξε μέλος της από το 1533 έως το 1562. Συνεπώς, διαπιστώνεται ότι ο τελευταίος είχε σχέσεις με τη Βενετία και με το εκεί ελληνικό στοιχείο πολύ πριν από την οριστική του εγκατάσταση στην πόλη⁹⁴². Επίσης, ένα αξιοπερίεργο γεγονός αποτελεί ότι, ενώ ο Membre είχε ανέλθει σε ένα υψηλό αξίωμα, αυτό του επίσημου διερμηνέα της Γαληνοτάτης, και θα ήταν λογικό να ακολουθεί το λατινικό δόγμα, εντούτοις εμφανιζόταν ως μέλος της ελληνικής Αδελφότητας. Προϋπόθεση για την έγγραφη ενός Έλληνα ως μέλος της Αδελφότητας ήταν το ορθόδοξο δόγμα. Θα μπορούσαμε να κάνουμε διάφορες σκέψεις, είτε ότι ήταν ορθόδοξος μέχρι το 1562 που σημειώνεται η τελευταία έγγραφη του στην Αδελφότητα και μετά μεταστράφηκε στον καθολικισμό είτε εξαιτίας της ιδιότητάς του η Αδελφότητα παράκαμψε τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και τον δέχθηκε στους κόλπους της.

Μετά την κατάληψη του νησιού, εγκαταστάθηκε στη Βενετία η αδελφή του Michiel Membre, η Milisina με τα τέσσερα παιδιά της (Filippo, Hieronimo, Laura, Giulia), καθώς επίσης και τα ξαδέλφια του (Catterina Patticha, Michiel και Alvisè Milan). Τα πρόσωπα αυτά μας γίνονται γνωστά κυρίως από την πρώτη διαθήκη του Membre, που συνέταξε στις 28 Οκτωβρίου 1594⁹⁴³. Περισσότερα στοιχεία έχουμε στη διάθεσή μας για τους δύο ανιψιούς του, τον Filippo και τον Hieronimo. Ο πρώτος κατείχε από το 1564 θέση επίσημου διερμηνέα της βενετικής διοίκησης της Κύπρου και το 1570 αιχμαλωτίστηκε κατά την κατάληψη της Λευκωσίας, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στις φυλακές της Κωνσταντινούπολης («Filippo de Manuel, nepote di domino Michiel Membre, è schiavo»)⁹⁴⁴. Κατά το χρονικό διάστημα που παρέμεινε εκεί, συνέταξε στην ιταλική γλώσσα μία έκθεση (*relazione* – 18 Απριλίου 1571)

⁹⁴¹ Membre M., *Relazione di Persia (1542)*, G. Scarcia (εισ.) and G. Cardona (επιμ.), Napoli 1969· Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία», σελ. 1140-1143· Παταπίου, «Μιχαήλ Μεμπρέ», σελ. 144-150.

⁹⁴² Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας*, σελ. 95-97· Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία», σελ. 1139-1143.

⁹⁴³ Ο Membre απεβίωσε το 1594 σε ηλικία ογδόντα πέντε ετών και ενταφιάστηκε στο ναό του San Felice στη Βενετία. Για τις διαθήκες του βλ. Παταπίου, «Μιχαήλ Μεμπρέ», σελ. 157-167.

⁹⁴⁴ Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου βενετού», σελ. 238.

που περιέγραφε την κατάληψη της πόλης όντας μάρτυρας των γεγονότων. Λίγο αργότερα, πιθανόν με την παρέμβαση του θείου του, κατάφερε να απελευθερωθεί και να καταφύγει στη Βενετία. Το ιταλικό κείμενο της έκθεσής του δεν έχει εντοπιστεί, ενώ διασώζονται αντίγραφα της που μεταφράστηκαν στη γερμανική γλώσσα (1571) και έπειτα στα πολωνικά⁹⁴⁵.

Ο αδελφός του Filippo, ο Hieronimo, ακολούθησε διαφορετική πορεία από αυτήν του θείου του και του αδελφού του. Με την εγκατάστασή του στη Βενετία, ο «Hieronimo Ciprioto nevodo de Michiel Membrè» μαζί με τους «Martin Grego, Redolfo avogadro fo de signor Gabriel, Filipo Crivelletti da Montagnana» συνέστησαν μία συμμορία και επιχειρούσαν ληστρικές επιδρομές τόσο στην πόλη όσο και στη βενετική ενδοχώρα. Στη Βενετία, οι άνδρες αυτοί με τους συνεργούς τους, οπλισμένοι με διαφόρων ειδών όπλα («armati de archibusi et altri instrumenti guerra et fuoghi artificiadì») και εφοδιασμένοι με τέσσερις βάρκες εισέβαλλαν κρυφά στα κανάλια της πόλης τα βράδια και λήστευαν σπίτια ευγενών. Οι βενετικές αρχές κατάφεραν να τους εντοπίσουν και να τους συλλάβουν, μετά από τις καταγγελίες των θυμάτων τους. Έτσι, στις 5 Ιανουαρίου 1583 οι συλληφθέντες βρέθηκαν στις φυλακές του Αγίου Μάρκου και λίγες ημέρες αργότερα τους επιβλήθηκε η ποινή της εξορίας (*bandito*) από τα βενετικά εδάφη (18 Ιανουαρίου). Ως εκ τούτου, εάν συλλαμβάνονταν στην επικράτεια της Γαληνοτάτης, θα απαγχονίζονταν ανάμεσα στις δύο κολώνες στην πλατεία του Αγίου Μάρκου. Η ποινή που τους επιβλήθηκε από τις βενετικές αρχές ήταν ιδιαίτερα ελαστική, αφού οι ένοχοι τέτοιων παραπτωμάτων είτε θανατώνονταν είτε φυλακίζονταν για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Αυτό πιθανόν να οφείλετο σε παρέμβαση του θείου του Hieronimo, του Michiel Membrè, ο οποίος έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τη διοίκηση και παράλληλα κατείχε το σημαντικό αξίωμα του μεταφραστή. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Hieronimo απαλλάχθηκε από το *bando*, με αποτέλεσμα να μπορεί να εισέλθει ελεύθερα στη βενετική επικράτεια χωρίς να του επιβληθεί οποιαδήποτε ποινή (19 Σεπτεμβρίου 1590). Η αλλαγή της ποινής του από τη διοίκηση πιθανόν να οφείλετο και πάλι σε παρέμβαση του Membrè, αφού γενικότερα η ανάκληση μίας τέτοιας απόφασης ήταν αρκετά δύσκολη⁹⁴⁶.

⁹⁴⁵ Grivaud, «Ο πνευματικός βίος και γραμματολογία», σελ. 1173-1174· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογοισόνη*, σελ. 201· Κιτρομηλίδης Π. και Τορναρίτου-Μαθιοπούλου Ε. (επιμ.), *Μεμπρέ Φίλιππος. Αξιοπίστη και λεπτομερής περιγραφή των γεγονότων, πώς οι Τούρκοι άρchiσαν την επίθεσή τους με ισχυρές δυνάμεις εναντίον του λαμπρού Βασιλείου και της νήσου Κύπρου και εξεπορθησαν βίαια την πρωτεύουσα αυτού Λευκωσία*, Αθήνα 2013.

⁹⁴⁶ Στη σχετική απόφαση σημειώνονται τα εξής: «Che Hieronimo ciprioto nepote di Michele Membrè qual fu bandito dal detto Illustrissimo Consiglio sotto 18 Zener 1583, sia et s'intendi libero et assolto da detto suo bando, si che non ostate quello, possa esso il ciprioto andar, star et tornar da per tutto, come poteva fare innanti che fosse bandito». Βλ. A.S.V., *Consiglio di Dieci*, Proclami, b. 9, γ.α.

Ο Hieronimo επέστρεψε στη Βενετία, όπου κατοικούσε η οικογένειά του, χωρίς ωστόσο να συμμορφωθεί μετά τα όσα είχε περάσει, όπως μας πληροφορεί ο Michiel Membrè στη διαθήκη του. Ο τελευταίος σημειώνει για τον Hieronimo ότι τον Σεπτέμβριο του 1594 είχε εισβάλει κρυφά με αντικλείδι στην οικία του, στη συνοικία του San Severo, και μαζί με τους δύο συντρόφους του ήθελε να τον φονεύσει, για να κληρονομήσει την περιουσία του⁹⁴⁷. Ωστόσο, ο Michiel Membrè απουσίαζε τη στιγμή εκείνη από το σπίτι, με αποτέλεσμα να αρκεστούν στο να τον ληστέψουν. Για το λόγο αυτό ο Membrè στην πρώτη του διαθήκη (1594) αποκλήρωσε τόσο την αδελφή του (Milisina) όσο και τους δύο υιούς της, Hieronimo και Filippo. Λίγες ημέρες αργότερα, πιεζόμενος πιθανόν από την οικογένειά του, ο Membrè συνέταξε δεύτερη διαθήκη (21 Νοεμβρίου 1594) στην οποία συμπεριέλαβε την αδελφή του και τον ένα εκ των γιών της, τον Filippo, κληροδοτώντας τους χρηματικά ποσά. Τον Hieronimo, όμως, τον απέκλεισε και πάλι από την διαθήκη του σημειώνοντας ότι τον συγχώρεσε για την άνομη εκείνη πράξη του και εύχεται να λάβει άφεση αμαρτιών από τον Θεό⁹⁴⁸. Εν τέλει, ο Michiel Membrè απεβίωσε στις 28 Νοεμβρίου 1594 σε ηλικία ενενήντα ενός ετών («adi 28 Novembrio 1594. E morto miser Michel Membrè amalato di gotta e caduto d'i propesia gia giorni 24 di età d'anni 91») ⁹⁴⁹.

Μια ακόμη ενδιαφέρουσα περίπτωση που αξίζει να αναφερθεί είναι αυτή τυχοδιώκτη Marcantonio Bragadin, υιός του Μαμουνά (Mamugnà/Mamgnà). Αυτός έφυγε από νεαρή ηλικία από την Κύπρο και μεγάλωσε στο Torbiato. Ο Marcantonio ισχυριζόταν ότι ήταν φιλόσοφος και αλχημιστής και ότι μπορούσε να φτιάξει χρυσάφι και τις γνώσεις του αυτές θέλησε να τις εφαρμόσει προς όφελος της Βενετίας. Για αυτό τον λόγο το 1589 κατέθεσε αίτηση στις βενετικές αρχές για αναλάβει την κατασκευή χρυσού αποκομίζοντας σημαντικά προσωπικά οφέλη. Παράλληλα, εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι είχε καταγωγή από την Κύπρο δανείζετο χρήματα τα οποία σκορπούσε για προσωπικές απολαύσεις. Ωστόσο, όταν συνειδητοποίησε ότι δεν μπορούσε να ξεγελάσει με τα πειράματά του τους Βενετούς το έσκασε από την πόλη⁹⁵⁰.

⁹⁴⁷ Ο Membrè διέθετε σημαντική χρηματική, κινητή και ακίνητη περιουσία. Έξω από τη Βενετία, στην περιοχή του Piove de Sacho, είχε ιδιόκτητη εξοχική κατοικία με κτήματα και ζώα. Βλ. Παταπίου, «Μιχαήλ Μεμπρέ», σελ. 153, 157-167. Επίσης, η ενορία του San Severo στην οποία κατοικούσε ο Membrè, αποτελούσε την αριστοκρατική συνοικία του Castello, και εκεί βρίσκονταν εγκατεστημένοι αρκετοί έλληνες έμποροι. Βλ. Κουτμάνης, «Όψεις της εγκατάστασης των Ελλήνων», σελ. 325-326.

⁹⁴⁸ Παταπίου, «Μιχαήλ Μεμπρέ», σελ. 154.

⁹⁴⁹ A.S.C.P., *Parrocchia San Severo*, Registro dei Morti, reg. 1 (1576-1627), χ.α.

⁹⁵⁰ Μαλτέζου, «Κύπριοι στην πόλη του Αγίου Μάρκου», σελ. 75.

Όσον αφορά τις γυναίκες, αυτές βρέθηκαν σε δυσμενέστερη θέση από τους άνδρες, παρόλα αυτά κατάφεραν να επιβιώσουν και οι περιπτώσεις που εξετάζονται παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σημαντικά στοιχεία για μία μερίδα γυναικών εμφανίζονται στις δικογραφίες της Ιεράς Εξέτασης, αφού ορισμένες κύπριες προσφυγοπούλες κατηγορήθηκαν για μαγεία⁹⁵¹. Από τις δικογραφίες αυτές δίνεται η δυνατότητα στον ερευνητή να μελετήσει τον ιδιωτικό βίο των κατηγορούμενων γυναικών, αφού μέσα από τα αρχειακά αυτά τεκμήρια αναδιπλώνεται με αποκαλυπτικό τρόπο η ζωή τους, οι δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν στο νέο κοινωνικό περιβάλλον και οι προσδοκίες τους για μία καλύτερη ζωή. Στη βενετική μητρόπολη, ο χώρος εγκατάστασής τους στο υποδεέστερο διαμέρισμα της πόλης (στο Castello και κυρίως στις ενορίες San Giovanni in Bragora, San Martin και San Antonin) και η κακή φήμη της συνοικίας αυτής τούς στιγματίζε τη ζωή. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε το 1635 ο εφημέριος του ναού του San Procoro (Pronolo), στην ενορία του San Giovanni in Bragora διέμεναν Ελληνίδες ελευθέρων ηθών («*donne di malfare greche*»), ενώ την ίδια άποψη εκφέρει το 1671 ο Gasparo Paniglio για την κακόφημη αυτή συνοικία⁹⁵².

Στο κοσμοπολίτικο περιβάλλον της υδάτινης πολιτείας οι Ελληνίδες, μεταξύ αυτών και οι Κύπριες, προσπάθησαν να εξασφαλίσουν με κάθε δυνατό τρόπο την επιβίωσή τους παραμερίζοντας κάθε αίσθημα ντροπής και κανόνα ηθικής, τόσο σε θρησκευτικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Για βιοποριστικούς λόγους, θέλοντας να αυξήσουν τα οικονομικά τους, άσκησαν και τη μαντική τέχνη. Μέσα από τις δικογραφίες αναδύεται η εικόνα των γυναικών αυτών, το επάγγελμά τους, ο χώρος διαμονής τους, οι αντιλήψεις τους για το θέμα της μαγείας, οι κοινωνικές τους διασυνδέσεις, οι μαντικές τους ασχολίες κτλ.

Η πρώτη υπόθεση αφορά την προσφυγοπούλα Bernardina από την Αμμόχωστο, κόρη του αποθανόντος Francesco, κατασκευαστή χτενών («*Bernardina fiola di un Francesco petener da Famagosta sta ai crosigieri in corte di sartori, persona publica striga del giorno e note*»). Η Bernardina ακολουθούσε το ορθόδοξο δόγμα και κατοικούσε με τον σύζυγό της,

⁹⁵¹ Στη Βενετία η πρώτη προσαγωγή ορθόδοξου Έλληνα ενώπιον της Ιεράς Εξέτασης πραγματοποιήθηκε στις 27 Απριλίου 1412. Τότε ο παπά-Μιχάλης από την Εύβοια κατηγορήθηκε ότι τελούσε παράνομα διάφορα μυστήρια στον ναό του San Giovanni in Bragora σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό. Βλ. Moschonas, "I Greci a Venezia", σελ. 109-110· Μπίρταχας, «Ο Έλληνας κληρικός στη Βενετία», σελ. 77-78. Η Ιερά Εξέταση ιδρύθηκε τον 13^ο αιώνα από τον πάπα Γρηγόριο Θ'. Ωστόσο, η μεσαιωνική Ιερά Εξέταση ανασυγκροτήθηκε στις 21 Ιουλίου 1542 με τη βούλλα του πάπα Παύλου Γ' («*Licet ab initio*»), μετονομάστηκε σε ρωμαϊκή και σηματοδότησε την έναρξη της περιόδου της Αντιμεταρρύθμισης. Για την εξέλιξη της ρωμαϊκής Ιεράς Εξέτασης βλ. Grendler P. F., *The Roman Inquisition and the Venetian Press, 1540-1605*, Princeton-New Jersey 1977, σελ. 35-42· Prosperi A., "L'inquisizione in Italia", στο: M. Rosa (επιμ.), *Clero e società nell'Italia moderna*, Roma-Bari 1997³, σελ. 296-308. Για την οργάνωση και τη λειτουργία της Ιεράς Εξέτασης στη Βενετία, βλ. ενδεικτικά Γιαλαμά, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία*, σελ. 67-82, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

⁹⁵² Αυτόθι, σελ. 409.

Antonio Romano, και τις δύο τής αδελφές, Isabetta και Fiorenza, στο calle di sartori στο Castello. Για την επιβίωσή της η Bernardina ασχολείτο με την κατασκευή κλινοσκεπασμάτων, τα οποία πουλούσε σε διάφορους εμπόρους, με κυριότερο αγοραστή τον Constantino από την Κρήτη. Σύμφωνα με τον ανώνυμο μηνυτή της, η Bernardina, εκτός από την παραπάνω της ασχολία, ασκούσε και τη μαντική τέχνη χρησιμοποιώντας κυρίως οστά νεκρών. Η καταγγελία για τις διαβολικές της δραστηριότητες εξετάστηκε στις 18 Δεκεμβρίου 1584 και μέσα από την δικογραφία της εξάγονται πληροφορίες για την προσωπική και την οικογενειακή της ζωή, λεπτομέρειες που όπως φαίνεται γνώριζε αρκετά καλά ο μηνυτής της. Συνεπώς, πληροφορούμαστε για την κακομεταχείριση που υφίστατο από τον σύζυγό της και για την ανηθικότητα που κυριαρχούσε εντός της οικίας της, αφού οι δύο αδελφές της, η Isabetta και η Fiorenza, διατηρούσαν ερωτικές σχέσεις με τον σύζυγό της, με τον οποίον απέκτησαν απογόνους. Προς επιβεβαίωση των πληροφοριών αυτών ο μηνυτής παρέθεσε ένα κατάλογο ατόμων που θα μπορούσαν να κληθούν ως μάρτυρες και να πιστοποιήσουν τα όσα υποστήριζε.

Αξίζει να σημειωθούν τα ονόματα που αναγράφονται στην καταγγελία της και τα οποία είναι οι: «miser Francesco Marin del quondam miser Francesco innocent sarali marcate ciprioto che alle piare si troverano, miser Pietro Antonio Brachimi sta con il clarissimo miser Zuane Zustinian sta al ponte del arhco sta alla sua villa, miser Scilio Valdetio a San Antonin, miser Francesco Gulino si trovera a domanda ai ciprioti, miser Nufrio ciprioto depentor stà a Santa Ternita, miser Cesaro Muxie grego ciprioto, madona Mari Psilo alla Ternita in corte, madona Flaminia Valderio consorte del quondam miser Zilio dalatore a San Antonin και signor Constantin candioto fa le coltre a San Antolin et sua moglie». Σύμφωνα με αυτά, καταδεικνύεται ότι η Bernardina συνδεόταν με αρκετούς συμπατριώτες της. Από αυτούς ξεχωρίζουν δύο ονόματα του «clarissimo miser Zuane Zustignian» και του «miser Cesaro Muxie grego ciprioto», που ανήκαν στα ανώτερα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας, ήταν πρόσωπα γνωστά στην ελληνική παροικία, ακολουθούσαν το λατινικό δόγμα και στη Βενετία απέκτησαν σημαντική οικονομική επιφάνεια λόγω των εμπορικών τους δραστηριοτήτων. Επίσης, τα πρόσωπα που σημειώνονται πιθανόν να αποτελούσαν πελάτες της και για αυτό τον λόγο ο μηνυτής της τα παραθέτει στην καταγγελία του. Συνεπώς, από το πελατολόγιό της φαίνεται ότι την επισκέπτονταν άνδρες και γυναίκες (Βενετούς, Κυπρίους και Κρητικούς), ορθόδοξοι και λατίνοι, διαφόρων επαγγελμάτων, όπως ο ζωγράφος «miser Nufrio ciprioto depentor» και όπως ο έμπορος «miser Francesco Marin del quondam miser Francesco innocent sarali marcate ciprioto»). Η οικονομική επιφάνεια των προσώπων αυτών είναι

ενδεικτική, αφού καταφεύγουν σε αυτήν για συμβουλές. Επίσης, η Bernardina είναι πιθανόν να συνεργάστηκε εμπορικά με ορισμένους από αυτούς, αφού κατασκεύαζε κλινοσκεπάσματα. Ωστόσο, η εξέλιξη της υπόθεσης της Bernardina παραμένει άγνωστη αφού διασώθηκε μόνο η καταγγελία εναντίον της⁹⁵³.

Επίσης, από τη δίκη μίας άλλης Κύπριας, της Angela, πληροφορούμαστε ότι δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις των κυπρίων γυναικών που κατέληξαν στην πορνεία. Εξαιτίας της οικονομικής τους δυσπραγίας, εγκαταλελειμμένες από τους άνδρες τους ή χήρες προσπάθησαν να επιβιώσουν καταφεύγοντας σε αυτού του είδους τις δραστηριότητες. Εδώ, όμως, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι Ελληνίδες που εξασκούσαν το επάγγελμα αυτό στη Βενετία δεν είχαν καμία σχέση με τις φημισμένες σε όλη την Ευρώπη βενετσιάνες *cortigiane*, δηλαδή τις πόρνες πολυτελείας που διακρίνονταν για το μορφωτικό τους επίπεδο και τα όμορφα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά⁹⁵⁴. Σε αντίθεση με αυτές, οι ελληνίδες ιερόδουλες ανήκαν στην περιθωριακή ομάδα της ελληνικής παροικίας, ήταν συνήθως ορφανές και άπορες και ασκούσαν το επάγγελμα αυτό για βιοποριστικούς λόγους. Αποκαλυπτικοί είναι όροι με τους οποίους χαρακτηρίζουν τις γυναίκες αυτές οι κάτοικοι της πόλης («*donne del mondo*», «*donne triste*», «*donne di partito*», «*di mal condition*», «*meretrici*»)⁹⁵⁵.

Όσον αφορά τη βενετική διοίκηση, αυτή εξέδωσε το 1543 έναν νόμο ορίζοντας ως γυναίκες ελευθέρων ηθών τις ανύπαντρες κοπέλες που είχαν ερωτικές σχέσεις με έναν ή περισσότερους άντρες. Στην κατηγορία αυτή εντάχθηκαν και οι παντρεμένες γυναίκες που έπρατταν μοιχεία. Στον γενικό αυτό νόμο παρατηρείται ότι δεν αναφέρεται η οικονομική συνδιαλλαγή, η οποία όμως συμπεριλαμβάνεται στη λέξη *meretrice* με την οποία χαρακτήριζαν τις πόρνες. Η λέξη *meretrice* προέρχεται από το λατινικό *merere*, που δηλώνει την απόκτηση κέρδους με την εργασία. Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω, στην ομάδα των ελευθέρων ηθών γυναικών συμπεριλαμβάνονταν τόσο οι γυναίκες που ασκούσαν την πορνεία όσο και οι γυναίκες που συζούσαν με αρκετούς άντρες, με αποτέλεσμα να θεωρούνται όλες αμαρτωλές (*donne di peccato*), αφού η μοιχεία ήταν μια αμαρτωλή και κατακριτέα πράξη⁹⁵⁶.

⁹⁵³ A.S.V., *Sant'Ufficio*, Processi, b. 52, χ.α.

⁹⁵⁴ Ενδεικτικά για τις βενετσιάνες *cortigiane* βλ. Barzagli A., *Donne o cortigiane? La prostituzione a Venezia. Documenti di costume dal XV al XVIII secolo*, Verona 1980· Zorzi A., *Cortigiana veneziana. Veronica Franco e i suoi poeti*, Milano 1986· Lawner L., *Le cortigiane. Ritratti del Rinascimento*, Milano 1988· Berger C. and Coletti F. (επιμ.), *Les figures du féminin "en rupture" à Venise: Courtisanes, actrices, épouses, servants et putte (XVIe – XVIIIe siècles)*, Toulouse 2016.

⁹⁵⁵ Γιαλαμά, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία*, σελ. 146.

⁹⁵⁶ Scarabello G., "Per una storia della prostituzione a Venezia tra il XIII e il XVIII sec.", *SV* 47 (2004), σελ. 15-101.

Επανερχόμενοι στην υπόθεση της Angela, εκτενή στοιχεία πληροφορούμαστε από τη δικογραφία που συντάχθηκε εναντίον της το 1590. Γεννήθηκε στο Castello από πρόσφυγες γονείς, ακολουθούσε το λατινικό δόγμα («alla latina»), ο πατέρας της είχε καταδικαστεί για κάποιο ποινικό αδίκημα και βρισκόταν στη φυλακή, είχε νυμφευθεί τον Pietro cipriotto, ο οποίος όμως είχε αποβιώσει. Για να επιβιώσει, η Angela έδινε χορευτικές παραστάσεις σε σπίτια και επιδιδόταν στην πορνεία. Για να αυξήσει την πελατεία της, ζήτησε από την συμπατριώτισσά της, Betta, να τη βοηθήσει με μάγια με σκοπό τη σαγήνευση των ανδρών και την αύξηση της πελατείας της. Η τελευταία, χήρα του Κρητικού Constantino και μητέρα δύο παιδιών, εργαζόταν στη Βενετία στην παραγωγή μεταξωτών νημάτων και ως υπηρέτρια, ενώ, όσο ήταν νέα, επιδιδόταν στην πορνεία. Λόγω της προχωρημένης της ηλικίας και για να ενισχύσει τα έσοδά της, διέθετε το σπίτι της για χορευτικές παραστάσεις, μετά από τις οποίες αυτό μετατρεπόταν σε οίκο ανοχής.

Οι δύο Κύπριες ανέπτυξαν στενή συνεργασία και η αιτία που κλήθηκαν σε απολογία από την Ιερά Εξέταση ήταν η χρήση της μαγείας, που σκοπό είχε την ερωτική προσέλκυση ανδρών κυρίως για λογαριασμό της Angela. Όπως χαρακτηριστικά υποστήριξε μία εκ των μαρτύρων κατηγορίας, η κυριότερη μαντική πρακτική που ακολουθούσε η Betta ήταν το πλύσιμο των παραθύρων ή της πόρτας των ελευθέρων ηθών γυναικών με ειδικές αλοιφές με σκοπό την αύξηση της πελατείας τους. Η επάλειψη της εξώπορτας με αγιασμένο λάδι ή κάποιο άλλο υγρό ήταν ευρέως διαδεδομένη μαντική πρακτική και αποσκοπούσε στο «δέσιμο» ενός άντρα με την γυναίκα που τον ποθούσε ή το αντίθετο. Την πρακτική αυτή εφάρμοσε και η Angela, που μία φορά τον μήνα έπλενε την εξώπορτά της με ευλογημένο νερό και έφελνε λόγια που της τα έμαθε η Betta με σκοπό την αύξηση του πελατολογίου της.

Από τα πρόσωπα που προσήλθαν για να καταθέσουν, πληροφορούμαστε ακόμη για τις αντιλήψεις που επικρατούσαν γενικότερα για τις γυναίκες αυτές και τις πρακτικές που ακολουθούσαν. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση της Βενετσιάνας Claretta ενώπιον των ιεροεξεταστών ότι αυτές ήταν αμαρτωλές γυναίκες και θα έπρεπε το δικαστήριο να τους απαγορεύσει να ζουν με αυτόν τον προκλητικό τρόπο, γιατί διέλυαν οικογένειες και ήταν επικίνδυνες για την διασάλευση των ηθικών αξιών, της τάξης και της κοινωνίας. Εν τέλει, η Angela κρίθηκε ένοχη, φυλακίστηκε και σε σύντομο χρονικό διάστημα κατάφερε να αποφυλακιστεί καταβάλλοντας το ποσό των 200 δουκάτων. Μόνη της υποχρέωση ήταν να παρουσιάζεται σε προκαθορισμένα χρονικά διαστήματα στην Ιερά Εξέταση⁹⁵⁷.

⁹⁵⁷ Για την υπόθεση της Angela βλ. Γιαλαμά, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία*, σελ. 90-91.

Επίσης, δύο ακόμη Κύπριες που απασχόλησαν την Ιερά Εξέταση και κατηγορήθηκαν για μαντικές πρακτικές ήταν η Marietta Cadida και η Marchesina greca. Η πρώτη ήταν κόρη του αποθανόντος Antonio Caditi και είναι πιθανόν να καταγόταν από τη γνωστή ορθόδοξη συριακής καταγωγής οικογένεια των Cadit, που εμφανίζεται στην Κύπρο από τον 14^ο αιώνα⁹⁵⁸. Αυτή είχε ένα μακροχρόνιο δεσμό με τον συμπατριώτη της Agnolino Ioannes από την Αμμόχωστο με τον οποίο απέκτησε δύο παιδιά. Ως πλοηγός εμπορικού караβιού ο Agnolino απουσίαζε από την οικία τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα και για τον λόγο αυτό απέφευγε να συνάψει γάμο μαζί της. Η Marietta προσπάθησε με διάφορα τεχνάσματα να τον πείσει να την παντρευτεί, πριν καταφύγει στη Marchesina, για να την βοηθήσει με τις μαντικές τις γνώσεις. Χαρακτηριστικά, όπως κατέθεσε ο Angolino στην Ιερά Εξέταση, κατά την επιστροφή του από ένα ταξίδι η Marietta του παρουσίασε ένα μικρό παιδί για υιό του, που τελικά αποδείχθηκε ότι το είχε πάρει από το ορφανοτροφείο της Pietà. Επιπλέον, αυτός τόνισε ότι κάθε φορά που επέστρεφε από ταξίδι, κατέληγε παρά τη θέλησή του στην αγκαλιά της Marietta, γεγονός που το απέδιδε στα μάγια με τα οποία τον είχε δέσει.

Η αντίληψη του Agnolino είναι ενδεικτική για το πώς ερμήνευαν οι άνθρωποι της εποχής κάποιες καθημερινές καταστάσεις, αφού απουσιάζει κάθε ορθολογικό κριτήριο στην επεξήγηση των πράξεών τους. Ακόμη και όταν τα θέματα αυτά συνδέονταν με την ανθρώπινη συμπεριφορά, οι πλείστοι παρασύρονταν από τον απλοϊκό τρόπο επεξήγησης των πραγμάτων συσχετίζοντας τις αυθόρμητες ανθρώπινες εκδηλώσεις με τις επίβουλες και δαιμονικές πράξεις της μαγείας. Για παράδειγμα, όταν ένα ζευγάρι αντιμετώπιζε έντονα προβλήματα στη σχέση του, ο κόσμος απέδιδε την κατάσταση αυτή στα μάγια που πιθανόν άσκησε ο ένας σύντροφος στον άλλο.

Έτσι, ως ύστατη λύση η Marietta πίστευε ότι τα μάγια της Marchesina, θα επέφεραν λύση στο πρόβλημά της και με αυτά θα έπειθε τον Agnolino να την παντρευτεί. Όσον αφορά τη Marchesina, αυτή ήταν σύζυγος του αποθανόντος Marco Bon από την Αμμόχωστο, ακολουθούσε το ορθόδοξο δόγμα, δεν γνώριζε την ιταλική γλώσσα και διέμενε στην ενορία San Martino, στο calle del forno. Όπως κατέθεσαν αρκετοί μάρτυρες, η Marchesina, παρείχε τις μαντικές τις υπηρεσίες σε όποιον τις επιθυμούσε έναντι αμοιβής. Παρόλο που και η Marietta γνώριζε και ασκούσε την μαντική τέχνη, εντούτοις κατέφυγε στην Marchesina ως πιο έμπειρη, για να την βοηθήσει να δέσει με τα δεσμά του γάμου τον σύντρόφό της, τον Agnolino. Τελικά, το δικαστήριο τιμώρησε μόνο την Marchesina με κατ' οίκον περιορισμό

⁹⁵⁸ Collenberg, «Δομή και προσέλευση της τάξεως των ευγενών», σελ. 856.

για ένα έτος, με μόνη εξαίρεση τις αργίες και τις Κυριακές, κατά τις οποίες μπορούσε να μεταβαίνει στην εκκλησία⁹⁵⁹.

Ένα ακόμη επάγγελμα που έκαναν οι Κύπριες ήταν αυτό της θεραπεύτριας, το οποίο ασκούσε η Angela Refiletti, σύζυγος του πλοηγού, πολεμικού πλοίου Zorzi Refiletti. Η Angela, όπως μας πληροφορεί η ίδια, είχε γεννηθεί στην Κρήτη από πρόσφυγες γονείς από την Κύπρο και κατέληξε στη Βενετία σε νεανική ηλικία. Κατά την παραμονή της στα Χανιά έμαθε από έναν μοναχό του λατινικού δόγματος τα μυστικά της θεραπείας διαφόρων ασθενειών, πρακτική που άσκησε στη Βενετία αποκτώντας ένα μεγάλο αριθμό πελατών. Για τις θεραπευτικές-μαγικές μεθόδους που ακολουθούσε συντάχθηκαν εναντίον της δυο δικογραφίες από την Ιερά Εξέταση, η μία το 1635 και η άλλη το 1638⁹⁶⁰.

Η περίπτωση της Angela Refiletti είναι άκρως ενδιαφέρουσα εξαιτίας των στοιχείων που έρχονται στο φως. Αρχικά, πληροφορούμαστε τον χώρο κατοικίας της, στην ενορία του San Martin in corte nuona, περιοχή που συνορεύει με την είσοδο του βενετικού ναυστάθμου⁹⁶¹. Διέθετε τη δική της γόνδολα, είχε προσωπικό κωπηλάτη, για να επισκέπτεται τους ασθενείς της σε διάφορα μέρη της πόλης, ήταν αρκετά δημοφιλής και με πλούσιο πελατολόγιο. Κατά τις επισκέψεις της, φρόντιζε πολύ την εξωτερική της εμφάνιση φορώντας όμορφα ενδύματα, μεταξωτά και γούνινα. Για τις κατ' οίκον υπηρεσίες της, εκτός από το ποσό που ζητούσε, χρέωνε τους πελάτες της και με μία επιπλέον λίρα ως έξοδο για την επίσκεψή της. Παράλληλα, αν έπρεπε να αγοράσει υλικά για την παρασκευή κάποιου φαρμάκου, τα έξοδα τα επωμιζόταν ο ασθενείς. Το ποσό της αμοιβής της θεραπεύτριας-μάγισσας καθοριζόταν ανάλογα με τη φήμη που είχε και την οικονομική επιφάνεια του πελάτη. Για παράδειγμα, το 1581 η «Agnessina filia quondam Antonii Ciprii» ομολόγησε στους ιεροεξεταστές ότι έριχνε τα κουκιά και άλλοτε οι πελάτες της έδιναν δύο σολδία και άλλοτε τέσσερα. Δήλωσε ακόμη ότι σταμάτησε να ασχολείται με αυτές τις μαγικές δραστηριότητες, γιατί δεν εξασφάλισε την απαιτούμενη πελατεία και δεν είχε ενισχύσει σημαντικά τα οικονομικά της⁹⁶².

Η Angela Refiletti ακολουθούσε τον δικό της θεραπευτικό τρόπο, αφού γενικότερα δεν υπήρχε ένας προκαθορισμένος τρόπος αντιμετώπισης των ασθενειών, με αποτέλεσμα αυτή να συνδυάζει τις προϋπάρχουσες θεραπευτικές πρακτικές με τις δικές της επινοήσεις

⁹⁵⁹ Αυτόθι, σελ. 88-89.

⁹⁶⁰ A.S.V., *Sant'Ufficio*, Processi, b. 95, γ.α.

⁹⁶¹ Για τις κακόφημες περιοχές κοντά στο βενετικό *arsenale* βλ. Davis, *Shipbuilders of the Venetian Arsenal*, σελ. 106-107.

⁹⁶² Γιαλαμά, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία*, σελ. 295.

χρησιμοποιώντας διάφορα άλλα υλικά. Για παράδειγμα, αγόραζε λιβάνι με το οποίο θυμιάτιζε τον ασθενή και ταυτόχρονα οι συγγενείς του έψελναν γονυκλινείς τον ύμνο *Salve Regina*, ενώ σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιούσε πασχαλινό κερί, το οποίο αγόραζαν αποκλειστικά οι πελάτες της από κάποιον μοναχό Francesco. Ακόμη, από τις καταθέσεις των μαρτύρων πληροφορούμαστε ότι στην περίπτωση μίας πελάτισσάς της που ονομαζόταν Clara, η οποία ήθελε να θεραπεύσει τον σύζυγό της, η Angela την συμβούλευσε να ρίξει αγιασμένο νερό της εορτής των Θεοφανείων («aqua santa del Epifania») στο φαγητό του. Επίσης, σε κάποιον άλλον ασθενή της, τον Joseph Biondi, που υπέφερε από πέτρα στα νεφρά, η Angela έφτιαξε δικό της λάδι με το οποίο άλειψε σταυρωτά το σώμα του, προφέροντας στα ελληνικά ακαταλαβίστικα για αυτόν λόγια. Η χρήση της ελληνικής γλώσσας από τις θεραπεύτριες αποσκοπούσε στο να προσδώσει στην όλη διαδικασία έναν μυστηριώδη χαρακτήρα και να εντυπωσιάσει τους ιταλόφωνους πελάτες τους⁹⁶³.

Στις περιπτώσεις που δεν μπορούσε η ίδια η Angela να παρευρεθεί για να κάνει τις επαλείψεις σε κάποιον ασθενή της, έστελνε την υπηρέτριά της με την πρόφαση ότι τα κακά πνεύματα που τον στοίχειωναν της επιτέθηκαν και την τραυμάτισαν, όπως χαρακτηριστικά συνέβη στην περίπτωση της Clara, όταν ο σύζυγός της ήταν άρρωστος. Επίσης, η Angela κατέφευγε σε αυτές τις δικαιολογίες, όταν δεν εντόπιζε την αιτία της ασθένειας του πελάτη της, όπως συνέβη με την αδελφή της, Antonia Zuffo. Η Angela ισχυρίστηκε ότι η ασθένεια της κοπέλας θα εξαφανιζόταν, μόνο όταν αυτή θα παντρευόταν, γιατί η αιτία του κακού ήταν τα πνεύματα που την στοίχειωναν. Οι μεταφυσικές διαστάσεις που έδινε η θεραπεύτρια στις ασθένειες των πελατών της αποσκοπούσαν στην εξύψωση της αξίας της και της φήμης της. Παράλληλα, όλες αυτές οι δεισιδαιμονικές πρακτικές βοηθούσαν τη θεραπεύτρια στις περιπτώσεις που είτε δεν μπορούσε να κατανοήσει την αιτία της ασθένειας του πελάτη της είτε δεν καλύτερευε η υγεία του. Αυτό συνέβη με τον ασθενή Joseph Biondi. Μετά από τέσσερις ημέρες συνεχών επαλείψεων, η πέτρα διαλύθηκε και σταμάτησαν οι κωλικοί που τον ταλαιπωρούσαν, αλλά του παρουσιάστηκε ακατάσχετη αιμορραγία, την οποία απέδωσε στους κακούς χειρισμούς της Angela. Γενικότερα, αυτός ήταν και ένας λόγος που ο ασθενής ή οι συγγενείς του αποφάσισαν, μετά την επιδείνωση της υγείας του, να καταγγείλουν τη θεραπεύτρια-μάγισσα στην Ιερά Εξέταση.

Εν τέλει, η Angela παρουσιάστηκε στην Ιερά Εξέταση δύο φορές, στις 7 Απριλίου 1635 και 13 Σεπτεμβρίου 1638. Κατά την παρουσία της ενώπιον των ιεροεξεταστών, η

⁹⁶³ Αυτόθι, σελ. 330.

Angela εξέφρασε την απορία της για την σύλληψή της. Όπως τόνιζε συνεχώς, οι κατηγορίες που της πρόσαψαν για μαγικές-διαβολικές πρακτικές δεν ίσχυαν, αφού θεράπευε τους ασθενείς της με μέσα αποδεκτά από την Εκκλησία, αλλά οι πελάτες της παρερμήνευαν τις ενέργειές της. Επίσης, αρνήθηκε την κατηγορία ότι ζητούσε από τους ασθενείς της προσωπικά τους αντικείμενα προκειμένου να διαγνώσει την αιτία του προβλήματος, ενώ υποστήριξε με θέρμη ότι δεν θεράπευε αυτούς που είχαν προσβληθεί από μάγια, αλλά αυτούς που υπέφεραν από σωματικές ασθένειες. Κατά τη διάρκεια της δίκης, εκτός από τους μάρτυρες κατηγορίας, παρουσιάστηκαν και αρκετοί που υποστήριζαν την Angela Rifeletti και τις ορθές θεραπευτικές της ενέργειες. Οι πλείστοι από αυτούς ήταν βενετοί πολίτες, οι οποίοι θέλησαν με τον τρόπο αυτό να δείξουν την υποχρέωσή τους στην κύπρια θεραπεύτρια και να εκφράσουν έμπρακτα την ευαρέσκειά τους για τις υπηρεσίες και τη θεραπεία που τους παρέσχε. Ωστόσο, σύμφωνα με την ετυμηγορία των δικαστών, η Angela θεωρήθηκε αιρετική, της απαγορεύθηκε η έξοδος από το σπίτι για περίοδο τεσσάρων μηνών και η άσκηση θεραπευτικών πρακτικών, καθώς επίσης και η καταβολή 100 δουκάτων. Επιπλέον, για την εξιλέωσή της υποχρεώθηκε σε τακτά χρονικά διαστήματα να εξομολογείται, να κοινωνεί και να ψάλλει ευχές προς την Παναγία.

Όπως συνάγεται από τα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω, οι γυναίκες αυτές, εξαιτίας των δυσμενών συνθηκών ζωής τους, προσπάθησαν να επιβιώσουν με κάθε δυνατό τρόπο και να υπερκεράσουν τα καθημερινά προβλήματα, εκμεταλλευόμενες κάθε δεξιότητά τους, ακόμα και την άσκηση μαντικών πρακτικών. Όπως τονίζουν όλες οι κατηγορούμενες στις απολογίες τους, η μαγεία που ασκούσαν δεν είχε καμία σχέση με τις υπερφυσικές δυνάμεις και τον διάβολο, αλλά ήταν καθαρά επαγγελματική και ο κυριότερός τους στόχος ήταν το κέρδος. Για αυτό τον λόγο δεν δίσταζαν να ομολογήσουν ενώπιον των εξεταστών το επάγγελμά τους και τις πρακτικές που ακολουθούσαν.

Οι άνθρωποι κατέφευγαν στις υπηρεσίες των γυναικών που ασκούσαν την μαντική τέχνη θέλοντας να ξεπεράσουν τους καθημερινούς τους φόβους, τις ανησυχίες τους, τις ασθένειές τους, τις ερωτικές απογοητεύσεις τους, τις οικονομικές καταστροφές τους ή να ικανοποιήσουν τις ανεκπλήρωτες επιθυμίες τους (ερωτικές, οικονομικές κ.ά.). Η μαγεία και η εικόνα της μάγισσας στη Βενετία απείχε κατά πολύ από την κλασική αντίληψη της μάγισσας, όπως παρουσιάζονταν στα πρώτα δαιμονολογικά κείμενα των ιεροεξεταστών και δεν έχει καμία ομοιότητα με την άσκηση της μαγείας και της δαιμονολατρίας που αναπτύχθηκε στις περιοχές της υπόλοιπης Ευρώπης. Επομένως, στη Βενετία σοβαρές διώξεις εναντίων των γυναικών που εφάρμοζαν μαντικές πρακτικές δεν υπήρξαν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι η

βενετική διοίκηση γνώριζε τον απώτερο σκοπό των πρακτικών αυτών που ήταν το οικονομικό όφελος, καθώς επίσης και ότι δεν αποτελούσαν σοβαρό κίνδυνο για την πολιτεία και την κοινωνία. Επίσης, η έλλειψη φανατισμού από μέρους των βενετών ιεροεξεταστών και ο έλεγχος που ασκούσε η βενετική διοίκηση στο έργο τους εξομάλυνε την όλη διαδικασία, ενώ δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις συγκάλυψης τέτοιων θρησκευτικών παραπτώματων. Εντούτοις, η διοίκηση επιθυμούσε για λόγους ευταξίας την πάταξη αυτού του φαινομένου⁹⁶⁴.

Αυτό οφείλετο κυρίως στη φιλελεύθερη πολιτική της Βενετίας, όπου οι πρακτικές και οι θρησκευτικές επιταγές της Ρώμης δεν έβρισκαν έναν θερμό σύμμαχο. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αρκετές φορές αιτία να διασαλευτούν οι σχέσεις της πόλης με το Βατικανό και να οδηγηθούν σε ρήξη (π.χ. 1606 με το *Inderdetto*). Σύμφωνα με τις επιταγές του πάπα, οι πολιτικές αρχές ήταν υποδεέστερες από τις θρησκευτικές και υπεράνω όλων βρισκόταν ο ποντίφικας. Όμως, η λογική αυτή δεν μπορούσε να ισχύσει στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, η οποία προσπαθούσε με κάθε δυνατό τρόπο να παραμένει ανεξάρτητη από κάθε εξωτερική πολιτικό-θρησκευτική δύναμη, αποτρέποντας κάθε παρέμβαση στα εσωτερικά της. Για αυτό τον λόγο στα ανώτερα εκκλησιαστικά αξιώματα της πόλης προωθούσε πρόσωπα της εμπιστοσύνης της (κυρίως βενετούς πολίτες), αλλά παράλληλα και αρεστά στον πάπα. Επιπλέον, στις 22 Απριλίου 1547 ο δόγης Francesco Donà διόρισε τρεις εκπροσώπους του Κράτους, τους *Tre Savii Sopra l'Eresia*, οι οποίοι θα συμπλήρωναν το έργο του δικαστηρίου της Ιεράς Εξέτασης στη Βενετία. Συνεπώς, το δικαστήριο απαρτιζόταν πλέον από τους τρεις *Savii*, τον πατριάρχη της Βενετίας, τον παπικό εκπρόσωπο (*nuncio*) και τέλος τον ιεροεξεταστή (*inquisitore*), ο οποίος εκλεγόταν απευθείας από τον πάπα. Η οργάνωση του δικαστηρίου με αυτόν τον τρόπο αποσκοπούσε στη μετριοπαθή του στάση απέναντι στους κατηγορουμένους προς αποφυγή δυσάρεστων για την πολιτεία καταστάσεων, καθώς επίσης και για τη διατήρηση χαμηλών τόνων⁹⁶⁵.

Οι Βενετοί γενικότερα ήθελαν να αποφύγουν τις ακραίες εκδηλώσεις βίας που συνέβαιναν στην υπόλοιπη Ευρώπη σχετικά με το «κυνήγι των μαγισσών», για αυτό τα βενετικά μέλη του δικαστηρίου φρόντιζαν στις δίκες να μην επιβάλλονται σκληρές ποινές⁹⁶⁶. Το ιεροδικαστήριο της Βενετίας ελάχιστες φορές επέβαλε τη θανατική ποινή σε μάγισσα και σε περίπτωση που επιβαλλόταν η εκτέλεσή της γινόταν με άκρα μυστικότητα. Οι πλείστες

⁹⁶⁴ Molmenti P., *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della Repubblica*, v. II, Bergamo 1928, σελ. 450-451.

⁹⁶⁵ Pullan, *The Jews of Europe*, σελ. 55-65.

⁹⁶⁶ Για την Ιερά Εξέταση στην Ιταλία και γενικότερα στην Ευρώπη βλ. Col del A., *L'inquisizione in Italia dal XII al XXI secolo*, Milano 2010⁹, σελ. 221-302.

ποινές επιβάλλονταν απλά για συμμόρφωση, γιατί οι εξεταστές θεωρούσαν ότι οι εκεί «μάγισσες» της Βενετίας δεν απειλούσαν την ισορροπία της πολιτείας, όπως πιστευόταν στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές περιοχές. Παράλληλα, η βενετική διοίκηση μέσω των *Tre Savii Sopra l'Eresia* έλεγχε το δικαστήριο και ανέκοπτε κάθε έκφραση φανατισμού και ασυδοσίας του⁹⁶⁷.

Ως εκ τούτου, η ποινή που επιβλήθηκε στις Ελληνίδες που προσήχθησαν στην Ιερά εξέταση αποσκοπούσε μόνο στη συμμόρφωσή τους. Ποιό ήταν, όμως, το ενοχοποιητικό στοιχείο που τις στοχοποιούσε ως μάγισσες; Η ανατολική τους προέλευση, η διαφορετική κουλτούρα, τα ήθη και τα έθιμα, η αλλόκοτη γλώσσα και το δόγμα κυρίως για τις ορθόδοξες Ελληνίδες αποτελούσαν καθοριστικούς παράγοντες, για να προσλάβουν τη φήμη της μάγισσας και της γυναίκας ελευθέρων ηθών. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί και οι προκαταλήψεις ήταν συνδεδεμένοι με την περιθωριακή θέση των γυναικών αυτών, που διέμεναν κυρίως στις κακόφημες συνοικίες του Castello. Ήδη από τον 16^ο αιώνα ήταν διάχυτη η γνώμη ότι οι Έλληνες, και ιδιαίτερα οι γυναίκες, που προέρχονταν από τις οθωμανικές περιοχές, είχαν γαλουχηθεί στον μυστηριώδη κόσμο της μαγείας. Όπως αναφέρουν το 1581 δύο βενετιάνες μάγισσες ενώπιον των ιεροεξεταστών, οι Ελληνίδες γνώριζαν καλά τα μαγικά («*queste greche sano per assai*») και για αυτό ζήτησαν την αρωγή της «*Mariettas greca*», για να τις βοηθήσει με τις μαντικές της γνώσεις. Τρία χρόνια αργότερα, το 1584, ο ανώνυμος μηνυτής της *Elena greca* δήλωνε με έντονο ύφος στις αρχές ότι και μόνο η ελληνική της καταγωγή την καθιστούσε ένοχη για μαγεία⁹⁶⁸.

Μέσα από τις παραπάνω δικογραφίες παρακολουθήσαμε τον μικρόκοσμο των κακόφημων κυρίων γυναικών που εγκαταστάθηκαν στις υποβαθμισμένες περιοχές του Castello, εξαιτίας των βίαιων πολιτικών συνθηκών που έλαβαν χώρα στην πατρίδα τους. Αυτές προσπάθησαν με μεθόδους και επαγγέλματα που βρισκόντουσαν στα όρια της παρανομίας να επιβιώσουν στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Ωστόσο, υπήρξαν και οι γυναίκες που έτυχαν καλύτερης τύχης, εγκατεστημένες σε σπίτια εύπορων Ελλήνων και Βενετών στους

⁹⁶⁷ Tedeschi J., *The Prosecution of Heresy. Collected Studies of the Inquisition in Early Modern Italy*, New York 1991, σελ. 147-150' Col, *L'inquisizione in Italia*, σελ. 342-364. Στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας διασώθηκαν από τον 16^ο αιώνα 1.550 δικογραφίες από τις οποίες το 1/8 αφορά υποθέσεις μαγείας, 800 λουθηρανισμού και 10% εμπορίας/κατοχής παράνομων βιβλίων. Αντιθέτως, τον 17^ο αιώνα από τις 1.480 δικογραφίες οι 695 είναι για υποθέσεις μαγείας (50%), 125 για λουθηρανισμός, 12% για καλβινισμό, 4% για εμπορία/κατοχή απαγορευμένων βιβλίων, 10% για αιρετικές αντιλήψεις. Η αλλαγή αυτή οφείλεται στις αποφάσεις της Συνόδου του Τρέντο (1565) και στην επιδίωξη της Ιεράς Εξέτασης για την καταπολέμηση της μαγείας και της δεισιδαιμονίας, καθώς επίσης στην μετατόπιση του κέντρου βάρους του δικαστηρίου από την καταστολή του κινήματος της Μεταρρύθμισης στην καταπολέμηση της λαϊκής μαγείας. Βλ. Γιαλαμά, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία*, σελ. 75-82.

⁹⁶⁸ A.S.V., *Sant'Ufficio*, Processi, b. 52, χ.α. πρβλ. Γιαλαμά, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία*, σελ. 408 σημ. 8.

οποίους παρείχαν τις υπηρεσίες τους ως ψυχοκόρες ή υπηρέτριες⁹⁶⁹. Αυτές μπόρεσαν να ζήσουν μια πιο άνετη ζωή από τις υπόλοιπες προσφυγοπούλες χάρη στην οικονομική άνεση των κυρίων τους και μας γίνονται γνωστές είτε από τα κληροδοτήματα που έλαβαν μέσω των διαθηκών τους είτε από τις δικές τους διαθήκες.

Χαρακτηριστική και ιδιαίτερη είναι η περίπτωση της serva Vassilù (Βασιλού) da Cipro, η οποία έζησε σχεδόν μίαν ολόκληρη ζωή στην υδάτινη πολιτεία υπηρετώντας την κυπριακής καταγωγής προσφυγική οικογένεια των Fini. Όπως η ίδια αναφέρει, εγκαταστάθηκε στην πόλη σε πολύ νεαρή ηλικία, αφού την έφερε από το νησί ο έμπορος Emanuel Fini⁹⁷⁰. Η παρουσία της ως υπηρέτριας-ψυχοκόρης στην οικία αυτή της έδωσε τη δυνατότητα να συνδεθεί στενά με το οικογενειακό τους περιβάλλον συμμετέχοντας ως αναπόσπαστο μέλος στην εξέλιξη της οικογενειακής τους ζωής και των σημαντικότερων γεγονότων του κύκλου της ζωής τους, όπως της γέννηση, του θανάτου, του γάμου, της βάφτισης κτλ.⁹⁷¹.

Η Vassilù μάς γίνεται αρχικά γνωστή από το κληροδοτήμα που έλαβε από τον κύριο της, τον Emanuel Fini, το 1639 στη διαθήκη του και, στη συνέχεια, από την πρώτη διαθήκη που συνέταξε η ίδια το 1660 ενώπιον του βενετού συμβολαιογράφου Simone Porta⁹⁷². Από τα αρχαιακά αυτά τεκμήρια, πληροφορούμαστε ότι εργάστηκε από νεαρή ηλικία στην οικία των Fini και ότι παρέμεινε πιστή οικονόμος μαζί τους για όλη της τη ζωή, υπηρετώντας όχι μόνο την οικογένεια του πρώτου κυρίου της, του Emanuel Fini, αλλά και την οικογένεια του υιού του τελευταίου, του Girolamo Fini. Η ιδιαίτερη αγάπη, η οικειότητα και τα βαθιά αισθήματα ευγνωμοσύνης που νιώθει η διαθέτρια για τους Fini εκδηλώνονται με διάφορους τρόπους στην διαθήκη της, όπως με την επιθυμία της να ενταφιασθεί στον τάφο του Emanuel εντός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και με τον διορισμό του Girolamo (τον οποίο και ανέθρεψε) ως επίτροπο της διαθήκης της. Παράλληλα, από τα συμφραζόμενά της φανερώνεται ο συναισθηματικός δεσμός που είχε με τα μέλη της οικογένειας, δηλώνοντας ότι ο Emanuel την είχε σαν κόρη του και ότι τα παιδιά του τα μεγάλωσε σαν να ήταν δικά της.

⁹⁶⁹ Για το γυναικείο υπηρετικό προσωπικό βλ. Παπαδία-Λάλα Α., «Οικιακή εργασία στο αστικό περιβάλλον της κρητικής κωμωδίας: λογοτεχνικές απεικονίσεις και ιστορική πραγματικότητα», στο: Ι. Βιβιλάκης (επιμ.), *Δάφνη. Τιμητικός τόμος για τον Σπύρο Α. Ευαγγελάτο*, Αθήνα 2001, σελ. 241-250· Χάρφτον Ο., *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500-1800)*, Αθήνα 2003, σελ. 92-112.

⁹⁷⁰ Για την οικογένεια Fini βλ. τη σχετική ενότητα.

⁹⁷¹ Για τα ψυχοπαίδια βλ. Μαλτέζου Χ., «Το παιδί στην κοινωνία της βενετοκρατούμενης Κρήτης», *KX* 17 (1987), σελ. 214-227· Ζαρίδη Κ., «Η παρουσία της ψυχοκόρης και της υπηρέτριας σε νοταριακά έγγραφα του 16ου αιώνα στην Κέρκυρα. Μια πρώτη προσέγγιση», *Πρακτικά Στ' Διεθνούς Πανιωνίου Συνεδρίου (Ζάκυνθος, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997)*, τ. Γ', Αθήνα 2002, σελ. 255-267· Βαρζελιώτη Γ., *Κρητική κωμωδία και καθημερινή ζωή. Σχέση σκηνικής εικόνας και κοινωνίας στο βενετοκρατούμενο Χάνδακα*, Αθήνα-Βενετία 2011, σελ. 41-62.

⁹⁷² A.S.V., *Notarile, Testamenti*, b. 761, αρ. 192 και b. 762, φφ. 8v-9r (βλ. παραρ. εγγ. 11).

Από την άλλη, τα αισθήματα αγάπης είναι αμοιβαία, δεδεδεμένου ότι στις διαθήκες τους οι Fini δεν παραλείπουν να κληροδοτήσουν διάφορα ποσά στην πιστή τους οικονόμο, Vassilù.

Στις 17 Απριλίου 1660, ευρισκόμενη σε προχωρημένη ηλικία και καθηλωμένη στο κρεβάτι εξαιτίας μίας ασθένειας που την ταλαιπωρούσε, η Vassilù θέλησε να συντάξει την πρώτη της λιτή διαθήκη στην ιταλική γλώσσα. Όπως ήδη σημειώθηκε, η ασθένεια αποτελούσε ένα σοβαρό κίνητρο για τους ανθρώπους της εποχής να εκφράσουν τις τελευταίες τους επιθυμίες και να διευθετήσουν την κατανομή των περιουσιακών τους στοιχείων. Εντούτοις, η υγεία της Vassilù φαίνεται πως βελτιώθηκε, αφού τέσσερα χρόνια αργότερα συνέταξε μία δεύτερη διαθήκη (1664). Εν τέλει, απεβίωσε στις 9 Μαρτίου 1669.

Στην πρώτη της διαθήκη, η Vassilù επικαλείται τα Θεία για συγχώρεση των αμαρτημάτων της και δηλώνει τον επιθυμητό χώρο ενταφιασμού της, εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου, στο ταφικό μνημείο όπου βρισκόταν θαμμένος ο κύριός της, ο εκλαμπρότατος Emanuel Fini. Για τη μνημόνευση της ψυχής της και για την τέλεση της κηδείας της κληροδότησε στον ναό 50 δουκάτα. Παράλληλα, παραχώρησε χρηματικά ποσά για την ανάπαυση της ψυχής της στον εξομολόγο της, τον «reverendo pappia Pietro cipriotto» (4 δουκάτα), στο «monasterio del reverende monache greche» (10 δουκάτα), στα τέσσερα ευαγή ιδρύματα της πόλης (από 2 δουκάτα), στους εφημέριους του Αγίου Γεωργίου (από 4 δουκάτα) και σε διάφορα πρόσωπα, κυρίως μέλη του υπηρετικού προσωπικού που εργαζόνταν στο *palazzo* των Fini. Χαρακτηριστικά κληροδοτεί στη μαγείρισσα της οικίας, Margarita Veronese, 14 δουκάτα, τη μάλλινή της φούστα και δύο πουκάμισα, στην «Cornelia figliola di miser Santo Vio» 10 δουκάτα, στη «Laura figliola di signor Pasqualin Bettini» 10 δουκάτα, στη «Maria Grega che era suo Mario Orbo et hora e vedova» 4 δουκάτα, στην Chiara υπηρέτρια του σπιτιού 4 δουκάτα, στην Cintia 4 δουκάτα, στην «Giustina moglie di Pasqualin» 4 δουκάτα και τέλος στους Santo και Pasqualin, που επίσης, εργάζονταν στην οικία των Fini, από 4 δουκάτα. Από τα χρηματικά ποσά που αναφέρονταν στη διαθήκη, υποδηλώνεται ότι κατά την πολυετή υπηρεσία της στην οικία των Fini η Vassilù κατάφερε να αποταμιεύσει ένα σημαντικό ποσό⁹⁷³.

Τέσσερα χρόνια μετά, η Vassilù ακύρωσε την πρώτη της διαθήκη και υπαγόρευσε μία δεύτερη σε έμπιστό της πρόσωπο, την οποία και παρέδωσε στον συμβολαιογράφο Velano Nicolò στις 16 Ιουλίου 1664. Η πολυσέλιδη αυτή διαθήκη συντάχθηκε στην ελληνική γλώσσα και παρουσιάζει αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία, σχετικά με τα περιουσιακά της στοιχεία, τις

⁹⁷³ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 761, αρ. 192 και b. 762, φφ. 8v-9r.

θηρσκευτικές της ανησυχίες και τις κοινωνικές της διασυνδέσεις. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι μια υπηρέτρια, η Vassilù, ορίζει ως επιτρόπους της διαθήκης της τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας και από την ελληνική Αδελφότητα τον *gastaldo* και τα μέλη της *Banca*. Αυτό, μάλλον, οφείλεται, πρώτον, στο κληροδότημα που άφησε στον μητροπολίτη και, δεύτερον στις διασυνδέσεις που πρέπει να ανέπτυξε κατά την πολυετή υπηρεσία της στην οικία των Fini, χάρη στην αναγνωρισιμότητα της οικογένειας τόσο στη βενετική κοινωνία όσο και στην ελληνική παροικία. Έτσι, εξουσιοδότησε τους επιτρόπους της να διαχειριστούν τα περιουσιακά της στοιχεία και να κάνουν πράξη τις τελευταίες της επιθυμίες.

Αρχικά, επιθυμεί να αγοράσουν έναντι του ποσού των 200 δουκάτων μία αρχιερατική στολή στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας για τις λειτουργικές του ανάγκες και τον παρακαλεί να τελεί επιμνημόσυνες δεήσεις για την ψυχή της. Επιπλέον, του παραχωρεί 15 δουκάτα, για να της κάνει ετήσιο μνημόσυνο κατά την ημέρα του θανάτου της. Επίσης, η Vassilù φρόντισε για το υπηρετικό προσωπικό της οικίας των Fini, αφήνοντάς τους μικρά κληροδοτήματα και ενδύματα: στις Ναδαλίνα, Άντζουλα, Λάουρα και Λουτζιέττα από 5 δουκάτα και δύο πουκάμισα έκαστης, στον Πασχάλη 5 δουκάτα το χρόνο, ποσό που θα χορηγούταν στην κόρη του Λάουρα μετά τον θάνατό του, και στην Άντζουλα, θυγατέρα του «μισερ Πασχάλη του δουλευτή μας», 5 δουκάτα. Ακόμη, παραχώρησε διάφορα ποσά σε οικεία της πρόσωπα⁹⁷⁴, στον εξομολόγο της ιερέα Πέτρο 10 δουκάτα⁹⁷⁵ και στον παπά Μπουμπούλη 10 δουκάτα τον χρόνο, για να τελούν δεήσεις για την ψυχή της, στο «σεμινάριο των ρωμαίων όπου ορδινίασεν ο ποτέ Φλαγκίνης» (ενν. Φλαγγινειανό Κολλέγιο) 50 δουκάτα και στην ορθόδοξη γυναικεία μονή 10 δουκάτα το χρόνο για επιμνημόσυνες δεήσεις. Εντύπωση, πάντως, προκαλεί το γεγονός ότι μία αμόρφωτη γυναίκα κληροδοτεί ένα σημαντικό ποσό για τη λειτουργία του ελληνικού κολλεγίου. Η πράξη της αυτή δείχνει τη θέλησή της να ενισχύσει την παιδεία των νεαρών ελληνόπουλων στη Βενετία και την πίστη της ότι φεύγοντας από εκεί οι μαθητές θα είχαν όλα τα εφόδια που χρειάζονταν, για να ενισχύσουν την εκπαίδευση στις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές, όπως άλλωστε ήταν και ένας από τους σκοπούς του Κολλεγίου.

⁹⁷⁴ Η Vassilù παραχώρησε διάφορα ποσά σε φιλικά της πρόσωπα όπως: στη Μαρία Κουρατζέρενα (10 δουκ.), στη Μαρία την υπηρέτρια του miser Τζουάνε Ξιγκοκερά (10 δουκάτα και δύο πουκάμισα), στον Χριστοφή κυπριώτη (5 δουκ.), στη «Μαρίνα κυπριώτισσα τη διακονίστρα γερόντισσα» (5 δουκ.), στη πολίτισσα Μαρία που μένει στο σπίτι του Τζόρτζη του μαλαφάρα (5 δουκ.). Βλ. A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 1006, φ. 61r.

⁹⁷⁵ Μετά τον θάνατο του πνευματικού της, παπά Πέτρου, η Vassilù ορίζει τα 10 δουκάτα που του παραχωρούσε κάθε χρόνο να δοθούν «εις το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής της λέξενας, μετά τούτο να είναι κρατημένοι οι πατέρες να μνημονεύουσι τα κάτωθεν ονόματα, ήγουν, Βιτζέντζου, Εμμανουήλ, Βασιλίου, Ζαφίρας, Μαρίας, Νικολάου, Λοϊζου, Κορηλίας και Βασιλούς». A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 1006, φ. 61r.

Επίσης, η Vassilù ακολουθώντας τα πρότυπα της εποχής επέδειξε ιδιαίτερη μέριμνα για τη ψυχή της και φρόντισε, όπως οι εφημέριοι του Αγίου Γεωργίου να τελούν λειτουργίες δύο φορές την εβδομάδα (Δευτέρα και Παρασκευή), καθώς επίσης και τρισάγιο στον τάφο της, μνημονεύοντας όχι μόνο την ίδια αλλά και τα μέλη της οικογένειας Fini («Βιτζέντζου, Εμμανουήλ, Βασιλίου, Ζαφίρας, Μαρίας, Νικολάου, Λοϊζου, Κορνηλίας, Βασιλούς»). Για τον σκοπό αυτό παραχώρησε 10 δουκάτα σε κάθε εφημέριο⁹⁷⁶.

Επιπλέον, ο φόβος του επικείμενου θανάτου και η μέριμνα για τη σωτηρία της ψυχής της δεν σταμάτησε εκεί. Το όνομα της Vassilù εντοπίζεται στον περγαμινό κώδικα μνημόνευσης «ζώντων και τεθνεώτων» («Πρόθεσις θεία και ιερά» ή αλλιώς «Παρρησία») που βρισκόταν στον ναό του Αγίου Γεωργίου το 1641. Τα ονόματα των τεθνεώτων είναι καταχωρημένα ανά *πατρίδα* και μνημεύονταν από τους ιερείς του ναού κατά τη θεία λειτουργία, την ώρα της Μεγάλης Εισόδου (εικ. 15-16)⁹⁷⁷.

Η στενή σχέση της διαθέτριας με τα μέλη της οικογένειας Fini και η αγάπη που ένιωθε για αυτά φαίνεται και από την εντολή που έδωσε στους επιτρόπους της να αγοράσουν ένα δακτυλίδι με διαμάντι ή άλλο πολύτιμο λίθο αξίας 100 δουκάτων και να το δώσουν στην κυρά της, signora Αντριάνα Φίνη («ακόμι θέλω ότι οι κομεσαριοί μου από εκείνα όπου θέλουσι σκοδάρη να ξοδιάσουσιν εκατό δουκάτα εις ένα δακτυλίδι δεμένο σε ένα διαμάντε ή άλλω τζόγια όπου να ξίζη τα εκατόν δουκάτα, το οποίο αφίνω τζι καιράς μου τζι signora ανδριάνας φίνη, διανά το φορεί να μου θυμάται»). Από τα γραφόμενά της παρατηρείται ότι ελληνοποιεί ιταλικές λέξεις (*commissario*) και χρησιμοποιεί την κυπριακή διάλεκτο. Ακόμη, τα ενδύματά της ορίζει να δοθούν σε φτωχούς Έλληνες, καθώς επίσης και να προικοδοτείται κάθε χρόνο με ένα ποσό μία άπορη γυναίκα. Τέλος, τονίζει για ακόμη μία φορά την επιθυμία της να ενταφιασθεί εκεί που βρισκόταν θαμμένος ο Emanuel Fini («Επειτα θέλω μετά τον θανατόν μου να με θάψουσιν εις την εκκλησία του αγίου Γεωργίου των ρωμαίων εδώ εις την Βενετία, εκεί όπου είναι θαμένος ο ποτέ αφέντης ο signor Εμμάνουελ Φίνης»)⁹⁷⁸.

Πώς όμως δικαιολογείται η οικονομική ευμάρεια μίας υπηρέτριας, της Vassilù, που την διαφοροποιούσε από τις υπόλοιπες γυναίκες της επαγγελματικής της τάξης και την καθιστούσε οικονομικά ανεξάρτητη, δίνοντας της τη δυνατότητα να κληροδοτεί σημαντικά χρηματικά ποσά και αντικείμενα/ρούχα σε διάφορα πρόσωπα; Όπως ειπώθηκε, ο δεσμός που τη συνέδεε με τους Fini ήταν αρκετά στενός και ισχυρός, αφού έζησε ολόκληρη της τη ζωή

⁹⁷⁶ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 1006, φ. 58v.

⁹⁷⁷ Τσιρπανλής, *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς*, σελ. 345-356. Για τα κυπριακά ονόματα βλ. παράρ. εικ. 16.

⁹⁷⁸ A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 1004, αρ. 178, φ. 1r.

στο οικογενειακό τους περιβάλλον, αποτελώντας αναπόσπαστο κομμάτι του. Η αμφίδρομη αυτή σχέση παρουσιάζεται καθαρά στη διαθήκη του κυρίου της Emanuel Fini το 1639, ο οποίος την εξασφάλισε οικονομικά κληροδοτώντας της το ποσό των 500 δουκάτων, κατατεθειμένο στην *zecca* με επιτόκιο 10/100 εφ' όρου ζωής. Η Vassilù μερίμνησε και για το ποσό αυτό στη διαθήκη της, εξουσιοδοτώντας τους επιτρόπους της να το επενδύσουν όπου και όπως αυτοί θεωρούσαν καλύτερα και τους τόκους να τους χρησιμοποιήσουν για κοινωφελείς σκοπούς, καθώς επίσης και για να υλοποιήσουν τις τελευταίες παρακαταθήκες της. Πηγή εισοδημάτων υπήρξε φυσικά και ο μισθός και τα άλλα ωφελήματα που λάμβανε όλα τα χρόνια που εργάστηκε για την οικογένεια.

Κατά την ημέρα του θανάτου της, ο Girolamo Fini στο σπίτι του οποίου διέμενε η Vassilù, κατέγραψε τα περιουσιακά της στοιχεία που βρίσκονταν στην κάμαρά της ενώπιον του νοτάριου. Το *post-mortem inventario* είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί αποκαλύπτονται τα προσωπικά αντικείμενα της υπηρέτριας Vassilù. Αρχικά, από τον κατάλογο απουσιάζουν τα ιδιωτικά έπιπλα, αφού προφανώς η επίπλωση της κρεβατοκάμαράς της ανήκε στην οικία των Fini. Τα προσωπικά της αντικείμενα ήταν τοποθετημένα σε μικρά και μεγάλα κιβώτια, χωρίς ζωγραφικό ή γλυπτό διάκοσμο (*schietta*), τα οποία ήταν κατασκευασμένα από ξύλο έλατου (*d'albeo*) και καρυδιάς (*noghera*). Σε αυτά ήταν τοποθετημένα τα είδη ένδυσής της και τα εξαρτήματά τους σε διάφορους χρωματισμούς, καθώς επίσης και τα υποδήματά της. Ως επί το πλείστον όλα χαρακτηρίζονται χρησιμοποιημένα ή παλιά (*vecchia/e* ή *usada/e*). Χαρακτηριστικά, η πρώτη κασέλα περιέχει μία κόκκινη φούστα («*una carpetta de panno rosso vecchia*») και ένα ζεύγος από εσώρουχα χωρίς φόδρα («*un paro de braghese vecchie de pano desfodrate*») και ένα ακόμη κόκκινο και φοδραρισμένο («*un'altro detto di polana rossa, fodra de fustagno, vecchie*»), ένα ζεύγος από κόκκινα μανίκια («*un paro de maneghe di polana, rosse vecchie*»), δύο παλιά πουκάμισα το ένα μωβ και το άλλο κόκκινου χρώματος («*una camisiola di panno ravnazzo vecchia*» και «*un'altra detta di sarzetta rossa vecchia*») και ένα ζεύγος από χρησιμοποιημένες κάλτσες φτιαγμένες από κίτρινο νήμα («*un paro di calze di stame zallo usade*»). Η αποβιώσασα επίσης κατείχε διάφορα είδη υπόδησης, όπως δύο ζευγάρια μάλλινα παπούτσια εσωτερικού χώρου («*doi para di scarpette di lanna vecchie*»)⁹⁷⁹, δύο ζεύγη υποδημάτων, τα χαρακτηριστικά τσόκαρα (*mule*), καθώς επίσης υποδήματα

⁹⁷⁹ Εκτός από υπόδημα η *scarpetta* περιγράφει και ένα είδος μάλλινου ή λινού εξαρτήματος σε σχήμα παπουτσιού, το οποίο κάλυπτε το πόδι κατάσαρκα κάτω από την κάλτσα. Βλ. Boerio G., *Dizionario del dialetto veneto*, Venezia 1856², σελ. 621. Επίσης, ο τύπος των παπουτσιών *mule* και *mulete* χρησίμευε αρχικά για τις καθημερινές ανάγκες του σπιτιού, ενώ αργότερα από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα οι γυναίκες της πόλης τα φορούσαν και στις κοινωνικές τους εξόδους. Βλ. Virali, *La Moda a Venezia Attraverso i Secoli*, σελ. 92-93.

κλειστού τύπου («un paro di strazze di mule vecchie et un paro di scarpe vecchie»). Τα είδη ένδυσης και υπόδησης που σημειώνονται υποδεικνύουν ότι η Vassilù χρησιμοποιούσε τα άκρως απαραίτητα για τις καθημερινές ανάγκες του σπιτιού και για τις μάλλον λιγοστές εξόδους της στην πόλη. Εκτός από ενδύματα και υποδήματα, η διαθέτρια είχε στην κατοχή της ένα πουγκί (sachetto) που περιείχε διαφόρων ειδών νομίσματα για τις καθημερινές της ανάγκες («ducati d'argento da lire 6:4 l'uno, numero vinti sei, scudi d'argento numero disdotto, cecchini ruspi numero nove»)⁹⁸⁰.

Τέλος, το μοναδικό κόσμημα που είχε στην κατοχή της βρισκόταν φυλαγμένο σε ένα μικρό κουτάκι και ήταν ένα χρυσό δακτυλίδι που έφερε τον άγιο Κάρολο («un'anelletto di san Carlo d'oro in una scattolletta»). Ο san Carlo Borromeo έζησε τον 16^ο αιώνα και ήταν υιός του conte Giberto και της Margherita de' Medici, η οποία ήταν αδελφή του Giovanni Angelo, του μετέπειτα πάπα Πίου Δ'. Η εκκλησιαστική καριέρα του Carlo ξεκίνησε και τελείωσε στο Μιλάνο, όπου το 1560 εκλέχθηκε αρχιεπίσκοπός του. Εξαιτίας του έργου του η καθολική Εκκλησία προχώρησε μετά τον θάνατό του στην αγιοποίησή του το 1610. Η λατρεία του υπήρξε ιδιαίτερα έντονη και με μεγάλη απήχηση στους κύκλους των καθολικών, όπως φαίνεται από την πληθώρα μικροαντικειμένων που κυκλοφορούσαν, κυρίως κοσμήματα και εικονίσματα με τη μορφή του. Τα δακτυλίδια αυτά χρησίμευαν για καθημερινή χρήση ως φυλακτά και για προσευχή⁹⁸¹. Τα μικρά αυτά αντικείμενα (πιθανόν μικρής χρηματικής αξίας) βρήκαν κοινό και μεταξύ των ορθοδόξων της πόλης, όπως παρατηρείται σε διάφορα άλλα ευρητήρια περιουσιακών τους στοιχείων και σε διαθήκες. Για παράδειγμα, στην καταγραφή των υπάρχοντων του γνωστού ιωαννίτη εμπόρου Επιφάνειου Ηγούμενου, που έδρασε στη Βενετία κατά το πρώτο μισό του 17ου αιώνα, σημειώνονται διάφορα κοσμήματα, μεταξύ των οποίων και ένα δακτυλίδι με αναπαράσταση του San Carlo⁹⁸².

Παράδοξο αποτελεί το γεγονός ότι, ενώ η Vassilù φρόντισε επιμελώς για την ανάπαυση της ψυχής της ορίζοντας επακριβώς τις επιθανάτιες τελετές, εντούτοις δεν εντοπίστηκε στην κάμαρά της κατά την καταγραφή των προσωπικών της αντικειμένων κάποιο

⁹⁸⁰ A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 11189, φφ. 5r-6v (βλ. παραρ. εγγ. 12).

⁹⁸¹ Για τον San Carlo: Keogh W., "St. Charles Borromeo", *The Catholic Encyclopedia*, v. III, New York 1908: <http://www.newadvent.org/cathen/03619a.htm> Galbiati G., «Carlo Borromeo, san», *Dizionario Biografico degli Italiani* 20 (1977), σε ηλεκτρονική μορφή http://www.treccani.it/enciclopedia/san-carlo-borromeo_%28Enciclopedia-Italiana%29/.

⁹⁸² Καραγιάννη, *Κοινωνία και πολιτισμός του ελληνορθόδοξου κόσμου της Βενετίας*, σελ. 208. Για τον Επιφάνειο Ηγούμενο βλ. Μέρτζιος Κ., «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείων», *HX* 11 (1936), σελ. 29-64 Παπακώστα Χ., «Ηπειρώτες έμποροι στη Βενετία (16^{ος} – 19^{ος} αι.)», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 439-441.

εικόνισμα. Αυτό μπορεί να δικαιολογείται από το ότι η επίπλωση του δωματίου της και η διακόσμησή του με πίνακες ή εικόνες ανήκε στην οικογένεια Fini.

Η περίπτωση της Vassilù είναι ενδεικτική των γυναικών που από νεαρή ηλικία ενσωματώθηκαν ως ψυχοκόρες ή υπηρέτριες σε εύπορες οικογένειες της Βενετίας. Η Vassilù κατείχε υψηλή θέση στο υπηρετικό προσωπικό της οικογένειας και κινείτο ανάμεσα σε δύο κόσμους, σε αυτόν της οικογένειας και σε αυτόν του προσωπικού, αναλαμβάνοντας την φροντίδα του κυρίου της και παράλληλα την ανατροφή των νέων μελών της οικογένειάς του. Ο ουσιαστικός δεσμός που αναπτύχθηκε ανάμεσα σε αυτήν και τα μέλη της οικογένειας Fini την καθιστούσε αναπόσπαστο μέλος της και αυτό φαίνεται τόσο από τις κληροδοσίες που έλαβε από την οικογένεια όσο και από αυτά που η ίδια τους παραχωρούσε στη διαθήκη της. Παράλληλα, η κοινωνική και οικονομική διαφοροποίηση που χαρακτηρίζει τα δύο μέρη υπερκεράστηκε και υπερίσχυσε ο οικογενειακός δεσμός με μια αμφίδρομη σχέση στοργής και αγάπης, όπως δείχνουν οι εκφράσεις που χρησιμοποιεί στη διαθήκη της (λ.χ. σημειώνει χαρακτηριστικά ότι κληροδοτεί ένα ποσό στις θυγατέρες του «miser Πασχάλη του δουλευτή μας»). Όσον αφορά τα περιουσιακά της στοιχεία, στη διαθήκη της παρουσιάζεται ένα ολοκληρωμένο ενδυματολογικό σύνολο που χρησίμευε για τις ασχολίες της στο σπίτι (κατασκευασμένα από ανθεκτικά υφάσματα και απλό υλικό επεξεργασίας χωρίς διακόσμηση), ενώ δε λείπουν και τα πιο επίσημα ενδύματα, που θα της χρησίμευαν για τις επίσημες τελετές ή εορτές της οικογένειας. Ιδιαίτερη φροντίδα επιδείκνυε για τη σωτηρία της ψυχής της, παραχωρώντας χρηματικά ποσά στους κληρικούς του ναού και στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας, για να της τελούν επιμνημόσυνες δεήσεις. Επιπλέον, η κατοχή ενός δακτυλιδιού με τον San Carlo φανερώνει από τη μία την υιοθέτηση καθολικών θρησκευτικών συνηθειών από τους ορθόδοξους και από την άλλη την άγνοια που πιθανόν είχαν οι άνθρωποι αυτοί για τις θρησκευτικές-εκκλησιαστικές διαφορές μεταξύ Ορθόδοξης και Λατινικής Εκκλησίας. Η υιοθέτηση τέτοιων στοιχείων από μέρος της Vassilù οφείλετο και στο γεγονός ότι η οικογένεια που υπηρετούσε ακολουθούσε αρχικά το ορθόδοξο δόγμα (λ.χ. Emanuel Fini), ενώ οι απόγονοι του Emanuel προσκολλήθηκαν στον καθολικισμό (Girolamo και Vincenzo), κάτι που τους βοήθησε για την κοινωνική τους ανέλιξη. Όπως διαπιστώνεται με τα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω, η serva Vassilù είχε τη μεγαλύτερη δυνατή εξέλιξη που θα μπορούσε να έχει μια γυναίκα που εγκατέλειψε την πατρίδα της λόγω των συνεπειών του πολέμου και εγκαταστάθηκε σε μία αλλόγλωσση πόλη με όλους τους κινδύνους που ελλόχευαν.

Όσον αφορά τη σχέση των κυπρίων προσφύγων προερχομένων από την κατώτερη κοινωνική τάξη με την *Confraternità di San Nicolo dei Greci*, αυτό που διαπιστώνεται από τη μελέτη του τρίτου μητρώου μελών της (1563-1701) είναι ότι ελάχιστα άτομα από τα λαϊκά στρώματα ήταν εγγεγραμμένοι ως μέλη της. Οι πλείστοι που εντοπίζονται ανήκουν κυρίως σε εύπορες αστικές οικογένειες του νησιού, καθώς επίσης και στην ανώτερη κοινωνική τάξη. Αυτό πιθανόν να οφείλετο στην οικονομική δυσπραγία των λαϊκών στρωμάτων και της αδυναμίας τους να καταβάλουν κάθε χρόνο τη συνδρομή τους προς την Αδελφότητα, παρόλο που αυτοί βρίσκονταν εγκατεστημένοι στην περιοχή του Castello και γύρω από την καρδιά της ελληνικής παροικίας στον ναό του Αγίου Γεωργίου. Όπως καταδεικνύεται από τον κατάλογο, ελάχιστα έως ανύπαρκτα είναι τα ονόματα των κυπρίων, ανδρών και γυναικών, των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων που εγγράφηκαν μέλη της ελληνικής Αδελφότητας⁹⁸³.

Επίσης, αρκετοί Κύπριοι τόσο των αστικών όσο και των λαϊκών στρωμάτων εντοπίζονται στα ληξιαρχικά βιβλία γάμων του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (1599-1815). Από τις πράξεις αυτές παρουσιάζονται οι θρησκευτικές αντιλήψεις τους, αφού παντρεύονταν στον ναό του Αγίου Γεωργίου σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό, καθώς επίσης και από τις επιγαμίες τους με άλλους ελληνορθόδοξους της πόλης. Όπως φαίνεται δεν έλειψαν και επιγαμίες Κυπρίων με πιθανόν ιταλικής προέλευσης πρόσωπα, όπως ο «Αντζουλος Καρνούζας Κύπριος εστεφανώθη την Κατερίνα, θυγατέρα του ποτέ Τζώρτζη από το Τριέστη» (2 Αυγούστου 1599)⁹⁸⁴. Ακόμη, παρατηρείται ότι γνωστές κυπριακές προσωπικότητες εντοπίζονται σε αρκετές περιπτώσεις να σημειώνονται στις πράξεις γάμων ως κουμπάροι των ζευγαριών, όπως ήταν για παράδειγμα οι «Φρανζέσκος Συδερίνης, Δημήτρης Γοννέμης, Βιτζέντζος Μουσκόρνος, Τωμάζος Φλαγγίνης» κ.ά.⁹⁸⁵. Αυτό αποτελούσε τιμή για κάθε ζευγάρι να έχει για κουμπάρο τους πρόσωπα της ανώτερης κοινωνικής τάξης και με οικονομική επιφάνεια. Επίσης, στις κουμπραριές αυτές δεν ήταν απαραίτητο το ζευγάρι να είχε καταγωγή από την Κύπρο, με αποτέλεσμα να διαφαίνονται οι σχέσεις που ανέπτυξαν οι Κύπριοι με το υπόλοιπο ελληνικό στοιχείο της παροικίας. Τέλος, στο πρώτο ληξιαρχικό βιβλίο γάμων της Αδελφότητας (1599-1700) εντοπίστηκαν εξήντα εννέα πράξεις που είτε ένας εκ του ζευγαριού ήταν Κύπριος ή και οι δύο, είτε ο κουμπάρος ήταν κυπριακής

⁹⁸³ Α.Ε.Ι.Β., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19. Για τους Κύπριους που υπήρξαν μέλη της Αδελφότητας βλ. πίνακα παραρτημάτων.

⁹⁸⁴ Βλ. παράρτ. πίνακα: *Ληξιαρχικές πράξεις γάμων Κυπρίων από το ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (1599-1700)*, πράξη 1.

⁹⁸⁵ Μανουσάκας Μ. και Σκουλάς Ι., *Τα ληξιαρχικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας. Α' πράξεις γάμων (1599-1815)*, Βενετία 1993.

καταγωγής. Μέσα από τις πράξεις γάμων εντοπίζονται και οι κύπριοι κληρικοί που διετέλεσαν εφημέριοι του ναού⁹⁸⁶.

Επίσης, για τον εντοπισμό των Κυπρίων σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα κατάστιχα των λατινικών εκκλησιών και κυρίως αυτά των αποβιωτήριων πράξεων. Παρόλο που ήταν ορθόδοξοι έπρεπε η πράξη θανάτου τους να καταγραφεί στην ενορία που κατοικούσαν. Για αυτό το λόγο οι λατίνοι κληρικοί σημείωναν την πράξη θανάτου τους με αποτέλεσμα να μας γίνονται γνωστά η ενορία που κατοικούσαν, η ημερομηνία και η αιτία θανάτου τους, η ηλικία τους, ο ιατρός που τους επισκέφθηκε κατά την ύστατη ώρα κ.ά. Μετά από μία δειγματοληπτική μελέτη αποβιωτήριων πράξεων διαφόρων ναών της πόλης εντοπίστηκαν διακόσιες τριάντα επτά αποβιωτήριες πράξεις για το χρονικό διάστημα που εξετάζεται. Οι περισσότεροι θάνατοι προήλθαν από ασθένεια και οι ηλικίες των αποθανόντων ποικίλλου, από νεογνά μέχρι υπερήλικες⁹⁸⁷.

Εν κατακλείδι, η προσπάθεια των λαϊκών στρωμάτων των κυπρίων προσφύγων να ανασυγκροτήσουν τον βίο τους και να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους στην υδάτινη πολιτεία δεν υπήρξε εύκολη υπόθεση. Ο κάθε πρόσφυγας προσπάθησε με κάθε δυνατό τρόπο να επιβιώσει, ασκώντας οποιοδήποτε επάγγελμα θα μπορούσε να του εξασφαλίσει οικονομική αυτάρκεια. Συγκεντρωμένοι κυρίως στον μικρόκοσμο του Castello, οι πλείστοι ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα και συναναστρέφονται κυρίως με τους υπόλοιπους Έλληνες. Δηλωτικό του δεσίματος των Ελλήνων είναι η ομολογία του ναυτικού Κωνσταντίνου από τον Χάνδακα για τον στενό του φίλο Γιάννη Καλούδη ότι: «στη Βενετία κάνουμε παρέα αρκετό καιρό και είμαστε πάντα σε αυτές τις γειτονιές του Καστέλλο. Τρώμε και πίνουμε μαζί σαν αδέρφια συζητώντας με άλλους κοινούς φίλους ναυτικούς...»⁹⁸⁸. Παράλληλα, οι κύπριοι πρόσφυγες προσπαθούν να συμβιώσουν με το ιταλικό στοιχείο και τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες που βρίσκονταν εγκατεστημένες εκεί. Η συνύπαρξη τόσων ετερόκλητων πολιτιστικών στοιχείων είχε ως αποτέλεσμα τον επηρεασμό τους, αφού αναπόφευκτα ιδιοποιούνται στοιχεία από την τοπική κοινωνία και τον τρόπο ζωής της. Παράλληλα, η εγκατάστασή τους στην υποδεέστερη συνοικία του Castello αυτομάτως τους διαχώριζε από τον υπόλοιπο αστικό ιστό της πόλης.

⁹⁸⁶ Βλ. παράρτ. πίνακα: *Αηξιαρχικές πράξεις γάμων Κυπρίων από το ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (1599-1700)*, πράξη 1.

⁹⁸⁷ Βλ. παραρτ. πίνακα: *Αποβιωτήριες πράξεις θανάτων Κυπρίων από ενοριακούς ναούς της Βενετίας*.

⁹⁸⁸ Κουτμάνης, *Έλληνες της Βενετίας (1620-1710)*, σελ. 45.

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας υπήρξε η διερεύνηση του προσφυγικού ρεύματος, που κατέληξε στη βενετική μητρόπολη μετά την κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς (1570-71). Η μελέτη βασίστηκε κυρίως σε άγνωστες, ανέκδοτες αρχειακές πηγές, που αναδεικνύουν την κυπριακή παρουσία στη βενετική κοινωνία το χρονικό διάστημα 1570-1650. Η υπό εξέταση περίοδος, από πλευράς προσβάσιμου αρχειακού υλικού, είναι αρκετά τεκμηριωμένη χάρη στην πληθώρα των αρχειακών μαρτυριών που έχουν διασωθεί και βοηθούν στην ανασύσταση της ζωής των κυπρίων προσφύγων στη Βενετία.

Οι κύπριοι πρόσφυγες, προερχόμενοι κυρίως από τα δύο αστικά κέντρα του νησιού, τη Λευκωσία και την Αμμόχωστο, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα γη εξαιτίας της οθωμανικής εισβολής και κατάκτησης και της συνακόλουθης απώλειας των περιουσιακών τους στοιχείων. Η Βενετία, ως ένας χώρος φιλόξενος και πρόσφορος για ειρηνική διαβίωση μακριά από τον φόβο της οθωμανικής απειλής, αποτέλεσε για τους Κυπρίους πόλο έλξης και τόπο μόνιμης εγκατάστασης. Η πόλη αποδείχθηκε για τους περισσότερους Κύπριους ένας γνώριμος χώρος εξαιτίας των επαφών που είχαν αναπτύξει πριν τον πόλεμο με το μητροπολιτικό κέντρο καθώς επίσης με το ήδη εγκατεστημένο εκεί, ακμάζον ελληνικό στοιχείο.

Οι Κύπριοι που βρήκαν καταφύγιο στη Βενετία ανήκαν σε ποικίλες κοινωνικές κατηγορίες και ανάλογα με τις δυνατότητες που προσέφερε στον καθένα το προσωπικό, οικογενειακό, πνευματικό, κοινωνικό και οικονομικό του καθεστώ, εντάχθηκαν με διάφορους τρόπους και με διαφορετικό βαθμό επιτυχίας στη βενετική κοινωνία, χαράσσοντας ο καθένας τη δική του πορεία. Η υδάτινη πολιτεία για τους περισσότερους αποτέλεσε έναν δρόμο χωρίς επιστροφή, αλλά το αίσθημα της ξενιτιάς μετριάστηκε από την παρουσία του μεγάλου αριθμού συμπατριωτών τους και, ιδιαίτερα για τους Έλληνες, της ελληνικής παροικίας. Παράλληλα, η συνύπαρξή τους με το βενετικό στοιχείο επηρέασε άμεσα τη ζωή τους και τη μετέπειτα εξέλιξή τους στην τοπική κοινωνία.

Υποψήφιοι για φυγή μετά από τα τραγικά γεγονότα του Πολέμου της Κύπρου υπήρξαν κυρίως τα μέλη της ανώτερης και της μεσαίας κοινωνικής ομάδας, που προτίμησαν, αντί να εξισλαμιστούν και να διατηρήσουν μέρος των κτημάτων τους, να καταφύγουν στη Δύση. Αυτοί που πήραν τον δρόμο της προσφυγιάς απώλεσαν με την κατάληψη του νησιού τα φέουδά τους και την κινητή και ακίνητη περιουσία τους, με αποτέλεσμα να περιπέσουν σε

δεινή οικονομική κατάσταση. Το γεγονός αυτό πιστοποιείται με αποκαλυπτικό τρόπο στις αιτήσεις που κατέθεσαν στη βενετική Σύγκλητο για οικονομική ενίσχυση. Μέσα από αυτές, αναπλάθεται η ζωή τους πριν από τον πόλεμο, η συνεισφορά των οικογενειών τους στην άμυνα του νησιού και η δεινή τους θέση στην πόλη των δόγηδων.

Οι ευγενείς οικογένειες που μελετήθηκαν διέθεταν κατά τον 16^ο αιώνα μεγάλη οικονομική επιφάνεια, σημαντικούς τίτλους και αξιώματα στην Κύπρο και ανήκαν στο λατινικό δόγμα. Ειδικότερα, οι Singlitico και οι Podocataro (απότατης ελληνοκυπριακής καταγωγής) και οι de Nores (πιθανόν αγγλο-νορμανδικής καταγωγής) διαδραμάτισαν εξέχοντα ρόλο στα δρώμενα του βασιλείου των Λουζινιανών της Κύπρου και κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας κατέλαβαν υψηλές διοικητικές και στρατιωτικές θέσεις (π.χ. *conte di Tripoli* Zuanne de Nores, *conte de Rochas* και *collateral generale* Eugenio Singlitico), καθώς επίσης και ανώτερα εκκλησιαστικά αξιώματα (π.χ. Livio και Cesare Podocataro, λατίνοι αρχιεπίσκοποι Λευκωσίας). Κατά την περίοδο των πολεμικών προπαρασκευών, η συνεισφορά τους στην άμυνα της Λευκωσίας υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική τόσο σε έμπυχο όσο και σε άψυχο υλικό. Με την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων και της πολιορκίας της πρωτεύουσας, αρκετά μέλη των οικογενειών αυτών έχασαν τη ζωής τους στις μάχες, ενώ άλλα βίωσαν τα δεσμά της αιχμαλωσίας. Όσα μέλη κατάφεραν να γλιτώσουν εγκατέλειψαν το νησί και κατέφυγαν στη βενετική μητρόπολη, εξαιτίας των στενών δεσμών που είχαν αναπτύξει εκεί οι οικογένειές τους καθόλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα.

Στη βενετική μητρόπολη, τα πλείστα μέλη των ευγενών οικογενειών εγκαταστάθηκαν σε διάφορες συνοικίες της πόλης και δεν συγκεντρώθηκαν στις φτωχές γειτονιές του Castello, όπου βρισκόταν εγκατεστημένο το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων και ο κύριος όγκος των κυπρίων προσφύγων. Στην προσπάθεια ένταξής τους και ανασυγκρότησης του βίου τους σημαντική υπήρξε η αρωγή της βενετικής διοίκησης, η οποία τους αντιμετώπισε με ευνοϊκό τρόπο, αναγνωρίζοντας την αριστοκρατική τους προέλευση και τη συνεισφορά τους στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Ως εκ τούτου, στις αιτήσεις τους για οικονομική βοήθεια η ανταπόκριση της Βενετίας ήταν άμεση και αποτελεσματική, αφού τους χορήγησε χρηματικά ποσά για την επιβίωσή τους και διάφορες διοικητικές και στρατιωτικές θέσεις. Παράλληλα, οι διασυνδέσεις τους με εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής, τόσο στη μητρόπολη όσο και στον ευρύτερο ιταλικό χώρο, οι επιγαμίες και οι σχέσεις που ανέπτυξαν με το βενετικό στοιχείο αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για την επιτυχημένη ένταξή τους στη βενετική κοινωνία. Επίσης, η προσήλωσή τους στο λατινικό δόγμα διαδραμάτισε καίριο παράγοντα στην εξέλιξή τους στην τοπική κοινωνία.

Ωστόσο, οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις φαίνεται ότι επηρέασαν τις σχέσεις τους με την ελληνική Αδελφότητα, όπως παρατηρείται από τη μελέτη των καταστίχων της Αδελφότητας (μητρώο μελών, *capitolari*, πράξεις γάμων κ.ά.). Δεδομένου ότι προϋπόθεση για την ένταξη στην Αδελφότητα ήταν το ορθόδοξο δόγμα, η συμμετοχή τους στο λατινικό δόγμα υπήρξε εμπόδιο για την ενασχόλησή τους με τα κοινά της Αδελφότητας και η σύνδεσή τους με το ελληνικό στοιχείο και τους ορθόδοξους συμπατριώτες τους δεν υπήρξε στενή. Ωστόσο, υπήρξαν και περιπτώσεις μελών ευγενών οικογενειών που δε λησμόνησαν τους πρόσφυγες συμπατριώτες τους και προσπάθησαν να συμβάλουν στην αποκατάστασή τους, όπως χαρακτηριστικά έπραξε το 1577 ο Giason de Nores στον εγκωμιαστικό του λόγο προς τον νεοεκλεγέντα δόγη Sebastiano Venier.

Το ένδοξο παρελθόν και η μεγάλη οικονομική επιφάνεια των ανώτερων στρωμάτων της Κύπρου, και δη αυτών που μελετήθηκαν, έσβησαν με την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς. Αν και στην πόλη των δόγηδων βρήκαν ένα πρόσφορο έδαφος για την ανασυγκρότηση του βίου τους, εντούτοις δεν κατάφεραν να επανακτήσουν την παλαιά τους αίγλη και ισχύ. Προς τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, τα στοιχεία για τις οικογένειες αυτές λιγοστεύουν και, όπως δείχνει η πορεία τους, οδεύουν προς την αφομοίωση ή εξαφάνισή τους, αφήνοντας έτσι το ένδοξο παρελθόν τους στην Κύπρο. Παρόλα αυτά, η θύμησή τους είναι εμφανής μέχρι και σήμερα τόσο στην Κύπρο (λ.χ. ονόματα στους προμαχώνες της Λευκωσίας) όσο και σε διάφορα σημεία της Βενετίας (λ.χ. ταφικά μνημεία) και της Πάδοβας (λ.χ. οικόσημα στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας).

Σε αντιδιαστολή με τις ευγενείς οικογένειες που εξετάστηκαν, η εξέλιξη στη βενετική κοινωνία των οικογενειών αστικής προέλευσης υπήρξε εντελώς διαφορετική. Ενδεικτικά μελετήθηκαν τρεις οικογένειες, των Fini, Flangini και de Marico, οι οποίες ανήκαν στην εύπορη αστική τάξη της Λευκωσίας και τα περισσότερα μέλη τους ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα. Ειδικότερα, κατά τον 16^ο αιώνα, δύο μέλη της οικογένειας Flangini κατάφεραν να ανέλθουν σε ορθόδοξες επισκοπικές έδρες της Κύπρου. Γενικότερα, όμως, η παρουσία των τριών αυτών οικογενειών στα δρώμενα του νησιού πριν τον Πόλεμο δεν παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονη, παρόλο που απόγονοί τους σημειώνουν σε αιτήσεις προς τις βενετικές αρχές, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, το ένδοξο παρελθόν των οικογενειών τους και τη συνεισφορά τους στη βενετική διοίκηση (π.χ. Fini).

Κατά την διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων, οι οικογένειες των Fini, Flangini και de Marico συμμετείχαν ενεργά στην άμυνα της Λευκωσίας, προσφέροντας σημαντική βοήθεια στις στρατιωτικές δυνάμεις της πόλης. Και σε αυτή την περίπτωση, οι οικογένειες απαριθμούν

αρκετά θύματα και αιχμαλώτους. Με τη φυγή τους από το νησί, η Βενετία αποτέλεσε έναν πρόσφορο χώρο για κοινωνική και οικονομική άνοδο, με αποτέλεσμα σε σύντομο χρονικό διάστημα να καταφέρουν να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες για την ανέλιξη τόσο των ιδίων όσο και των παιδιών τους. Σημαντικός σταθμός στην πορεία των οικογενειών αυτών προς την οικονομική εδραίωση και την κοινωνική ολοκλήρωση στάθηκε η σχέση τους με την ελληνική παροικία, αφού εγκαταστάθηκαν αρχικά στην περιοχή του Castello. Έχοντας χαρακτήρα εμποροναυτιλιακής σύναξης, η παροικία τους προσέφερε τις διασυνδέσεις και τα εργαλεία για την επιχειρηματική τους σταδιοδρομία και άνοδο. Οι εμπορικές πράξεις που αναλύθηκαν πιστοποιούν αυτήν την πραγματικότητα.

Ταυτόχρονα, η ενασχόλησή τους με την ελληνική Αδελφότητα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξελικτική τους πορεία. Η Αδελφότητα του Αγίου Νικολάου υπήρξε ένας χώρος συσπείρωσης των Ελλήνων της πόλης και κατ' επέκταση των Κυπρίων. Στην υπό εξέταση εποχή, η Αδελφότητα είχε αποκτήσει σταθερότητα, εφόσον είχαν επιλυθεί βασικά ζητήματα διοικητικής και θρησκευτικής φύσεως. Συνεπώς, οι Κύπριοι εντάχθηκαν σε αυτήν χωρίς περιορισμούς και αυτό μαρτυρείται από απόφαση της Αδελφότητας, που λήφθηκε λίγο μετά τον Πόλεμο, το 1572, να δημιουργηθούν οι έξι *πατρίδες*, όρος με τον οποίο δηλώνονταν οι γεωγραφικές περιοχές από τις οποίες κατάγονταν τα μέλη της Αδελφότητας. Πρώτη σημειώθηκε η κυπριακή *πατρίδα* και αυτό είναι δηλωτικό της αριθμητικής υπεροχής των κυπρίων προσφύγων που κατέληξαν στους κόλπους της Αδελφότητας μετά τον Πόλεμο. Επίσης, με την παραπάνω απόφαση οι Κύπριοι απέκτησαν μεγαλύτερη πρόσβαση στα κοινά της Αδελφότητας και το δικαίωμα να εκλέγουν επτά Αδελφούς στα διοικητικά όργανα του σωματείου. Κατά την παρουσία τους στα κοινά της Αδελφότητας, αρκετοί ήταν αυτοί που κατάφεραν να αναλάβουν διάφορα αξιώματα και ιδιαίτερα το ύπατο αξίωμά της, δηλαδή αυτό του προέδρου.

Έτσι, δύο μέλη από τις αστικές οικογένειες που εξετάστηκαν κατάφεραν να καταλάβουν την προεδρία της Αδελφότητας και αυτοί ήταν ο Michiel de Marico (1613) και ο Tommaso Flangini (1623, 1642). Το ενδιαφέρον τους για την Αδελφότητα και η φροντίδα που επέδειξαν γι' αυτήν υπήρξαν καθοριστικής σημασίας για τη μετέπειτα πορεία της. Αυτό φαίνεται και μέσα από τις γενναιόδωρες δωρεές που παραχώρησαν οι δύο αυτές προσωπικότητες στην Αδελφότητα. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις παρακαταθήκες που άφησε ο Tommaso Flangini στη διαθήκη του, η Αδελφότητα έλαβε το ποσό των 200.000 δουκάτων μετά τη ρευστοποίηση της περιουσίας του, με αποτέλεσμα να ιδρυθεί το Φλαγγινειανό

Κολλέγιο και το νοσοκομείο για τους άπορους Έλληνες. Γι' αυτό δικαίως ο Tommaso Flangini θεωρείται ο μεγαλύτερος ευεργέτης της Αδελφότητας.

Η μεγάλη οικονομική ευμάρεια των τριών οικογενειών αστικής προέλευσης που εξετάστηκαν οφείλετο κυρίως στις εμπορικές δραστηριότητες που ανέπτυξαν στη Βενετία. Συνεργαζόμενοι τόσο με έλληνες όσο και με βενετούς εμπόρους, δραστηριοποιήθηκαν στον μεσογειακό χώρο και κυρίως στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, όπου διατηρούσαν δεσμούς με συγγενικά ή φιλικά τους πρόσωπα. Έτσι, με τις εμπορικές τους ασχολίες κατάφεραν να αποκομίσουν σημαντικά κέρδη, με αποτέλεσμα να αποκτήσουν τεράστια κινητή και ακίνητη περιουσία, ακολουθώντας το παράδειγμα των βενετών πατρικίων. Τη στροφή των Βενετών από τις εμπορικές δραστηριότητες στην επένδυση των κεφαλαίων τους στη γη ακολούθησαν αρκετοί εύποροι Έλληνες της πόλης, οι οποίοι προχώρησαν στην αγορά ακινήτων εντός και εκτός Βενετίας, καθώς επίσης και σε εκμισθώσεις φόρων, σε αγορές διαφόρων αξιωμάτων κτλ. Αυτή η διείσδυση των Ελλήνων στο βενετικό κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον τους έδωσε τη δυνατότητα να ενστερνιστούν το πρότυπο του εισοδηματία, που ασχολείτο με αστικό επάγγελμα το οποίο του παρείχε κοινωνική καταξίωση και παράλληλα τον διασφάλιζε από τις ατυχείς εκβάσεις του εμπορίου. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται ο Tommaso Flangini, ο οποίος παρόλο που ασχολήθηκε με τη δικηγορία και το εμπόριο, επένδυσε μεγάλα χρηματικά ποσά σε ακίνητα και στις δημόσιες τράπεζες της Βενετίας. Επίσης, μια ακόμη απόδειξη της μεγάλης οικονομικής επιφάνειας που απέκτησαν τα μέλη των οικογενειών που εξετάστηκαν, αποτελεί η περίπτωση του Emanuel Fini, ο οποίος μεταξύ άλλων κατάφερε το 1635 να αγοράσει δύο περιοχές στο κράτος του Cragno (σημερινή Kranjska), στη Δαλματία, και να λάβει από τον αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, Φερδινάνδο Β', τον τίτλο του βαρόνου, οικόσημο και διάφορα άλλα προνόμια.

Συνακόλουθα, εξαιτίας της κοινωνικής και οικονομικής τους ανέλιξης, μεταφέρθηκε ο χώρος διαμονής αυτών των ευπόρων οικογενειών, εφόσον πλέον δεν διέμεναν στις υποβαθμισμένες περιοχές του Castello και την περιοχή του λιμανιού, αλλά εγκαταστάθηκαν στις κεντρικότερες περιοχές της Βενετίας (San Marco, San Polo), εκεί όπου βρίσκονταν τα επιβλητικά μέγαρα των βενετών πατρικίων. Στις περιοχές αυτές, τόσο η οικογένεια των Flangini όσο και εκείνη των Fini κατάφεραν να αγοράσουν το δικό τους επιβλητικό *palazzo* με πρόσοψη στο Canal Grande. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η σταδιακή είσοδός τους στα βενετικά κοινωνικά και οικονομικά δίκτυα ήταν εξασφαλισμένη.

Παράλληλα, η κοινωνική και οικονομική τους άνοδος συνέβαλε στη διαφοροποίηση της ταυτότητας μεταξύ της πρώτης και δεύτερης γενιάς, με χαρακτηριστική περίπτωση την

οικογένεια Fini. Από τη μία, ο Emanuel Fini εντάχθηκε και δραστηριοποιήθηκε ποικιλότροπα στο πλαίσιο της ελληνικής παροικίας, υπήρξε μέλος της ελληνικής Αδελφότητας και κατ' επέκταση της κυπριακής *πατρίδας* της, οι επιχειρήσεις του επικεντρώνονταν στην εμπορία αγαθών από και προς την Κύπρο και οι περισσότεροι συνεργάτες του ήταν Κύπριοι. Ο ίδιος δεν παρέλειψε, άλλωστε, να δηλώσει το ορθόδοξο δόγμα του και την καταγωγή του κατά τη σύνταξη της διαθήκης του. Από την άλλη, τα παιδιά του, κυρίως ο Vincenzo και ο Girolamo, ακολούθησαν το λατινικό δόγμα και εντάχθηκαν δυναμικά στη βενετική κοινωνία ως αναπόσπαστο κομμάτι της. Ο Vincenzo σπούδασε νομική στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου στη Βενετία με ιδιαίτερη επιτυχία, αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη, ενώ ο Girolamo ακολούθησε το παράδειγμα του πατέρα του και καταπιάστηκε με τις εμπορικές επιχειρήσεις, που του απέφεραν τεράστια κέρδη. Τη σημαντικότερη εξέλιξη στην κοινωνική ζωή των δύο αδελφών αποτέλεσε η εξαγορά της βενετικής ευγένειας έναντι του ποσού των 100.000 δουκάτων, καθώς επίσης και του αξιώματος του *Procuratore di San Marco* έναντι άλλων 100.000 δουκάτων (1649). Το γεγονός αυτό προκάλεσε εντύπωση στην τοπική κοινωνία, ιδιαίτερα τα ποσά που κατατέθηκαν από τους Fini στη βενετική διοίκηση. Ακόμη, ακολουθώντας τα βενετικά πρότυπα και για λόγους κοινωνικής προβολής, ο Girolamo διακόσμησε μετά τον θάνατο του αδελφού του την πρόσοψη του ναού του San Moisè, και ο τάφος της οικογένειάς τους βρίσκεται ακόμα και σήμερα στο μέσο του εν λόγω ναού.

Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των οικογενειών αυτών χαρακτηρίζονται από ανεκτικότητα και αποδοχή κλάδων της ίδιας οικογένειας που ασπάζονταν το λατινικό δόγμα. Τα περισσότερα μέλη της πρώτης γενιάς ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα, ωστόσο υπήρχαν και περιπτώσεις, όπως η οικογένεια του Benedetto Flangini, που ακολούθησαν το λατινικό δόγμα. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις παρατηρείται μια θρησκευτική υβριδικότητα, που οφείλετο κυρίως στη συμβίωσή τους με το λατινικό στοιχείο. Για παράδειγμα, τόσο ο Michiel de Marico όσο και ο Tommaso Flangini ιδιοποιήθηκαν διάφορα βενετικά στοιχεία όχι μόνο στον προσωπικό και κοινωνικό τους βίο αλλά και στον θρησκευτικό. Παρόλο που ήταν ορθόδοξοι, κατά την ύστατη ώρα του θανάτου τους και λόγω της αγωνίας τους για τη σωτηρία της ψυχής τους, φρόντισαν ποικιλοτρόπως για το μεταθανάτιο ταξίδι τους. Συγκεκριμένα, επιζήτησαν τις μεσιτείες τόσο των λατίνων όσο και των ορθόδοξων κληρικών, γεγονός που καταδεικνύει τη χωρίς μισαλλοδοξία συμβίωσή τους με τους καθολικούς. Η πιθανή άγνοια κατανόησης βαθιών θεολογικών ζητημάτων τούς οδηγούσε στην υιοθέτηση πρακτικών που πίστευαν ότι θα συνέβαλλαν στην ανάπαυση της ψυχής.

Συμπερασματικά, οι τρεις αστικές οικογένειες της Κύπρου, των Fini, Flangini και de Magico, που μελετήθηκαν παρουσιάζουν μια σημαντικότερη εξελικτική πορεία στη βενετική κοινωνία σε σύγκριση με την κοινωνική ομάδα των ευγενών. Μέσω των εμπορικών τους ασχολιών αποκόμιζαν τεράστια κέρδη, με αποτέλεσμα τη δημιουργία σημαντικών περιουσιακών στοιχείων, ασχολούνταν με τα κοινά της ελληνικής Αδελφότητας και γενικότερα το αίσθημα της κυπριακής τους ταυτότητας ήταν αρκετά έντονο, κυρίως στους πρόσφυγες της πρώτης γενιάς. Τη θύμηση της μακρινής τους πατρίδας δηλώνουν πάντα στις διαθήκες τους και φροντίζουν μέσω αυτών για την αρωγή των συμπατριωτών τους και για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων του κυπριακού πολέμου. Την καταγωγή τους θυμούνται και οι δεύτερης γενιάς πρόσφυγες, όμως, μόνο όταν πρόκειται να διεκδικήσουν κάποιο αξίωμα ή βοήθημα, όπως έπραξαν οι Vincenzo και Girolamo Fini. Ειδικότερα, στην αίτησή τους προς τον δόγη για την απόκτηση της βενετικής ευγένειας το 1649 τόνιζαν συνεχώς την κυπριακή τους καταγωγή, τις υπηρεσίες που προσέφεραν οι πρόγονοί τους κατά την υπεράσπιση της Λευκωσίας και την αφοσίωσή της οικογένειάς τους στη Γαληνοτάτη, παρόλο που οι ίδιοι δεν είχαν σχέσεις με το νησί.

Η τρίτη κοινωνική ομάδα που μελετήθηκε αφορά άτομα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων της Κύπρου, τα οποία επίσης βρήκαν καταφύγιο στην πόλη της Βενετίας. Οι πλείστοι ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα και συναναστρέφονταν κυρίως με το ελληνικό στοιχείο. Αυτομάτως, οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και ο χώρος εγκατάστασής τους, στις φτωχογειτονιές του Castello μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες, τους διαχωρίζουν από τον υπόλοιπο αστικό ιστό της πόλης. Μακριά από την πατρίδα τους και έχοντας χάσει οι πλείστοι τις οικογένειές τους και τα υπάρχοντά τους, θεωρούσαν την ελληνική Αδελφότητα σανίδα σωτηρίας. Η αρωγή της ελληνικής παροικίας, και κυρίως της Αδελφότητας, υπήρξε καθοριστική για το νέο τους ξεκίνημα, τόσο σε οικονομικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο. Επιπλέον, αμέτοχη δεν θα μπορούσε να παραμείνει η βενετική διοίκηση στο κύμα αυτό των προσφύγων που εγκαταστάθηκε στην πόλη. Γι' αυτόν τον λόγο φρόντισε με διάφορα διατάγματα να τους παράσχει κάθε δυνατή οικονομική βοήθεια και παραχώρηση κτημάτων σε παραμεθόριες περιοχές (π.χ. Ίστρια).

Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες προσπάθησαν με κάθε δυνατό τρόπο, είτε ασκώντας το επάγγελμα που γνώριζαν στην Κύπρο είτε με οποιαδήποτε άλλη ασχολία, να εξασφαλίσουν την οικονομική τους αυτάρκεια και να εναρμονιστούν με τα νέα δεδομένα. Η προσπάθεια ανασυγκρότησης του βίου τους στην υδάτινη πολιτεία δεν υπήρξε εύκολη υπόθεση. Από τη μία, οι άνδρες ασκούσαν διάφορα επαγγέλματα, όπως του μαραγκού, του

κουρέα, του βαρελοποιού, του ράφτη, του εργάτη στο κρατικό ναυπηγείο της πόλης (*arsenale*), του υπηρέτη, του τεχνίτη, του γονδολιέρη κ.ά. Από την άλλη, οι γυναίκες εργάζονταν ως υπηρέτριες στα σπίτια εύπορων Ελλήνων και Βενετών, πλύστρες, παραδουλεύτρες, μαίες, τροφοί, χορεύτριες, πόρνες, ασκούσαν τη μαγεία για βιοποριστικούς λόγους, θεραπεύτριες κτλ. Δεν έλειψαν, όμως, και οι περιπτώσεις των προσφύγων που κατέληξαν στην παρανομία.

Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας για τις οικογένειες αυτές είναι φειδωλά εξαιτίας της οικονομικής τους δυσπραγίας και της αδυναμίας τους να συντάξουν νοταριακής φύσεως έγγραφα (διαθήκες, εμπορικές πράξεις). Γι' τον λόγο αυτό, η έρευνά μας επικεντρώθηκε κυρίως σε δικαστικές υποθέσεις, στις οποίες οι κατηγορούμενοι ήταν κυπριακής καταγωγής. Τα παρεχόμενα στοιχεία αναπλάθουν με αποκαλυπτικό τρόπο τη ζωή αυτής της κατώτερης κοινωνικής ομάδας, τις θρησκευτικές της πεποιθήσεις και τις κοινωνικές της διασυνδέσεις.

Επίσης, ειδική αναφορά έγινε στους κύπριους κληρικούς που εγκαταστάθηκαν στη Βενετία. Αρκετοί ήταν αυτοί που επέδειξαν ενδιαφέρον να καταστούν εφημέριοι του ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Μάλιστα ένας εξ αυτών, ο Θεοφάνης Ξενάκης, κατέλαβε το 1617 τον επισκοπικό θρόνο των ελληνορθόδοξων της Βενετίας (μητροπολίτης Φιλαδελφείας). Ακόμη, έγινε λόγος για την ορθόδοξη μονή την οποία επάνδρωσαν, από τις απαρχές της ίδρυσής της, αρκετές κύπριες μοναχές και δεύτερη ηγουμένη της υπήρξε η Κύπρια Eugenia Flatro-Singlitico.

Εν κατακλείδι, η παρουσία των κυπρίων προσφύγων στην υδάτινη πολιτεία, υπήρξε αρκετά έντονη τόσο στην ελληνική Αδελφότητα όσο και στη βενετική κοινωνία. Από τις τρεις κοινωνικές ομάδες που εξετάστηκαν, αυτή που είχε την μεγαλύτερη ανέλιξη κατά την πρώτη γενιά ήταν η αστική ομάδα. Ιδιαίτερα το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα—αποτέλεσε γι' αυτήν περίοδο μεγάλης ακμής, αφού τα μέλη της εδραιώθηκαν στην τοπική κοινωνία, ενστερνίστηκαν τον βενετικό τρόπο ζωής και εξελίχθηκαν με γοργούς ρυθμούς, λόγω της οικονομικής τους ευμάρειας που προήλθε κυρίως από τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Το αίσθημα της κυπριακής τους ταυτότητας ήταν αρκετά έντονο και δεν λησμονούσαν τους συμπατριώτες τους. Η δεύτερη γενιά προσφύγων, η οποία μεγάλωσε στο βενετικό περιβάλλον, ιδιοποιήθηκε τον τρόπο ζωής της τοπικής κοινωνίας και με την πάροδο του χρόνου αφομοιώθηκε. Για την άρση των κοινωνικών φραγμών και την ανέλιξή τους ενστερνίστηκαν το λατινικό δόγμα, το οποίο αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την κοινωνική τους άνοδο. Το αίσθημα της κυπριακής τους ταυτότητας σβήνει με την πάροδο του

χρόνου και την Κύπρο την θυμούνταν μονάχα όταν επρόκειτο να διεκδικήσουν κάποιο αξίωμα ή βοήθημα. Γενικότερα, με τη δύση του 17^{ου} αιώνα οι Κύπριοι αφομοιώνονται πλήρως, δεν επιστρέφουν ποτέ στη οθωμανοκρατούμενη Κύπρο και οι δεσμοί τους πλέον με το νησί φθίνουν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Archivio di Stato di Venezia

- A.S.V., *Avogaria di Comun*, Civile, b. 382, 4143, 4546.
A.S.V., *Avogaria di Comun*, Matrimoni Patrizi per Nome di Donna, reg. 3.
A.S.V., *Avogaria di Comun*, Penale, b. 74, 4041.
A.S.V., *Avogaria di Comun*, Raspe, reg. 3687.
A.S.V., *Avogaria di Comun*, Processi di Nobiltà, b. 317, 342.
A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, b. 136, 137, 139.
A.S.V., *Collegio*, Relazioni, b. 84.
A.S.V., *Collegio*, Supplice di Dentro, flz. 5, 7.
A.S.V., *Collegio*, Supplice di Fuori, flz. 335.
A.S.V., *Collegio*, Supplice, Comesse ai Savi, b. 549.
A.S.V., *Collegio*, Esposizioni Roma, reg. 18.
A.S.V., *Commissione Araldica*, Atti, b. 106.
A.S.V., *Consiglio di Dieci*, Proclami, b. 9.
A. S.V., *Consiglio di Dieci*, Deliberazioni, Parti Secrete, flz. 24.
A. S.V., *Consiglio di Dieci*, Deliberazioni, Parti Secrete, Roma, flz. 4.
A.S.V., *Miscellanea Cod. I – (Storia Veneta)*, 19 – serie M. Barbaro: Arbori de patritii Veneti, reg. 3.
A.S.V., *Miscellanea Codici*, Storia Veneta (Genealogie Barbaro), reg 3.
A.S.V., *Miscellanea Codici*, Storia Veneta (Cittadinanze Tassini), reg. 9.
A.S.V., *Notarile*, Testamenti, b. 10, 46, 56, 152, 155, 158, 175, 210, 329, 333, 334, 343, 345, 191, 328, 329, 343, 344, 657, 761, 1004, 1004, 1006, 1021, 1049, 1138, 1139, 1177, 1190, 1191.
A.S.V., *Notarile*, Atti, b. 4849, 4850, 4851, 4853, 4854, 4859, 4860, 4861, 4865, 4868, 4872, 4874, 4875, 4880, 4881, 4882, 4883, 4890, 4899, 4901, 4902, 4948, 5002, 5005, 11189.
A.S.V., *Santo Ufficio*, b. 10, 12, 52.
A.S.V., *Senato*, Dispacci degli Ambasciatori e residenti Costantinopoli, flz. 5, 28.
A.S.V., *Senato*, Dispacci dei Rettori Cipro, flz. 3.
A.S.V., *Senato*, Mar. reg. 16, 29, 39, 40, 44, 57.
A.S.V., *Senato*, Mar. flz. 50, 55, 61, 66, 72, 73, 77.
A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 51, 54, 55, 59, 61, 69, 83.
A.S.V., *Senato*, Terra, flz. 87, 89, 91, 119, 153, 205, 729.

2. Archivio Storico della Curia Patriarcale

- A.S.C.P., *Parrocchia Santa Maria Formosa*, Registro dei Morti, reg. 1 και 3.
A.S.C.P., *Parrocchia San Severo*, Registro dei morti, reg. 1 (1576-1627).

A.S.C.P., Parrocchia di Santa Maria Sobenigo di Venezia, Registro dei morti (1570-1643).

A.S.C.P., *Parrocchia di San Moise*, Libri dei Morti, reg. 3 (1612-1617).

3. Biblioteca Nazionale Marciana

B.N.M., Ms. It. Cl. VII 502 (7313).

B.N.M., It. VII 183 (8161).

B.N.M., It. VII 544 (7940).

B.N.M., It. VII 947 (7429).

4. Biblioteca Museo Civico Correr

B.M.C.C., *Cod. Cicogna* 1064.

B.M.C.C., *Cod. Cicogna* 3236 χ.α. (φακ. San Moisè).

B.M.C.C., *Mss. P. D.*, b. 613 c/IV.

B.M.C.C., *Mss Cicogna* 2498-2504 (v. III).

5. Αρχείο Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία* 3, Capitolari III-VII.

A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 1. Νομικό Καθεστώς, Κ.1 (Mariegola).

A.E.I.B., Α. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώο Μελών, Κ. 19.

A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 2. Μητρώα Μελών, Κ. 8.

A.E.I.B., Α'. *Οργάνωση-Λειτουργία*, 3. Πρακτικά Συνεδριάσεων (Capitolari 1618-1639), Κ. 3.

A.E.I.B., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση* 1 Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Κ. 8.

A.E.I.B., Ε'. *Οικονομική Διαχείριση*, 1. Διαθήκες, κληροδοτήματα, διαχείριση, δωρεές, Θ. 36, υποφακ. 4.

A.E.I.B., Β'. *Εκκλησία*, 3. Μητρόπολη Φιλαδελφείας, Θ. 2α-β.

A.E.I.B., Β'. *Εκκλησία*, 5. Ληξιαρχικές πράξεις, Κ. 1.

6. Österreichisches Staatsarchiv.

ÖSTA/AVA/ADELSALCHN/FINI 1820.

7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mâliyeden Müdevver, defter 221 bis.

ΠΗΓΕΣ

- Κιγάλας Μ., *Νέα σύννομις διαφόρων ιστοριών αρχομένη από κτίσεως κόσμου και λήγουσα εως τη νυν εχρονία*, Βενετία 1673.
- Κορρέ Κ. (εκδ.), *Τα πρακτικά των συνελεύσεων της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας: Εκλογές και Αποφάσεις. Βιβλίο Α' (1558-1601)*, Αθήνα-Βενετία 2012.
- Κορρέ Κ. (εκδ.), *Τα πρακτικά των συνελεύσεων της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας: Εκλογές και Αποφάσεις. Βιβλίο Β' (1601-1618)*, Αθήνα-Βενετία 2013.
- Λεοντίου Μαχαιρά, *Χρονικό της Κύπρου. Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων*, έκδοση και εισαγωγή Μ. Πιερής και Α. Νικολάου-Κονναρή, Λευκωσία 2003.
- Μαλτέζου Χ. και Πλουμίδης Γ., *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων στο αρχείο του ναού του Αγίου Αντωνίνου Βενετίας (1569-1810)*, Βενετία 2001.
- Μαλτέζου Χ., «*ire debeas in rettoem Canaee*». *Η εντολή του δόγη Βενετίας προς τον ρέκτορα Χανίων 1589*, Βενετία 2002.
- Μανούσακας Μ. και Σκουλάς Ι., *Τα ληξιαρχικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας. Α' πράξεις γάμων (1599-1815)*, Βενετία 1993.
- Τζαβάρια Α. (εκδ.), *Θάνατοι Ελλήνων στη Βενετία. Οι αποβιωτήριες πράξεις στο αρχείο του ναού του San Pietro di Castello (1582-1802)*, Αθήνα-Βενετία 2012.
- Τζαβάρια Α. (εκδ.), *Θάνατοι Ελλήνων στη Βενετία. Οι αποβιωτήριες πράξεις στα αρχεία των ναών του San Giovanni in Bragora και του San Biagio (1556-1806)*, Αθήνα-Βενετία 2016.
- Τσιρπανλής Ζ., *Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων του Βατικανού (1625-1667)*, Λευκωσία 1973.
- Χασιώτης Ι. (επιμ.), *Πηγές της κυπριακής ιστορίας από το ισπανικό αρχείο Simancas. Από τη μικροϊστορία της κυπριακής διασποράς κατά τον ΙΣΤ' και ΙΖ' αιώνα*, Λευκωσία 2000.
- Χασιώτης Ι. (επιμ.), *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας (15τ'-15' αι.)*, Λευκωσία 2003².
- Altomira F., *Narratione della guerra di Nicosia, fatta nel Regno di Cipro da' Turchi l'anno 1570, compilata sulle narrazioni di Giovanni Sozomeno, nobile cipriotto*, Bologna 1571.
- Bettinelli G., *Dizionario storico-portatile di tutte le venete patrizie famiglie*, Venezia 1780.
- Bustron F., *Chronique de l'île de Chypre*, R. de Mas Latrie (εκδ.), Paris, 1886·(ανατύπ. Λευκωσία, 1998).
- Calepio A., *Vera et fidelissima narratione del successo dell'espugnatione e defensione del Regno di Cipro*, μτφρ στο: *Chorografia et breve historia universale dell'isola di Cipro, di frate Stefano Lusignano*, Bologna 1573.
- Coleti N., *Monumenta ecclesiae venetae Sancti Moysis ex ejus tabulario potissimum, atque aliunde, ac secundum antistitum seriem, deprompta, digesta, hodiernoque illius praesuli Joanni Baptistae moscheni dicata*, Venezia 1758.
- Comnenus Papadopoli N., *Historia gymnasii patavini*, v. I, Venice 1726.
- Corner F., *Notizie storiche delle Chiese e Monasteri di Venezia e di Torcello tratte dalle chiese veneziane e torcellane*, Padova 1758.
- Coureas N. and Schabel C., *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, Nicosia 1997.
- Coureas N. (μτφρ.), *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*, Nicosia 2002.

- De Nores G., *Oratione di Iason Denores al Serenissimo Principe di Venetia Sebastian Veniero*, Padova 1578, (αναδημ.) Ν. Παναγιωτάκης, *Κρητικό Θέατρο. Μελέτες*, Αθήνα 1998.
- De Nores G., *Apologia contra l'auttor del verato di Iason de Nores [...]*, Padova 1590.
- Grivaud G. and Patapiou N. (εκδ.), *Pietro Valderio. La guerra di Cipro*, Nicosia 1996.
- Grivaud G. (εισ.), *Florio Bustron. Historia overo commentary de Cipro*, Nicosia 1998.
- Lusignan E., *Chorograffia et breve historia universale dell'isola de Cipro principiando al tempo di Noè per in sino al 1572*, Bologna 1573 (ανατυπ. Αμμόχωστος 1973 και Λευκωσία 2004).
- Lusignan E., *Description de toute l'isle de Cypre*, Paris 1580 (ανατυπ. Αμμόχωστος 1968 και Λευκωσία 2004).
- Martinengo N., *L'assedio et presa di Famagosta dove s'intende minutissimamente tutte le scaramucchie et batterie, mine et assalti dati a essa fortezza*, Verona 1572.
- Mas Latrie de L. M., *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison du Lusignan*, Paris 1861.
- Mas Latrie de L. M., *Chroniques d'Amadi*, Paris 1891.
- Mas Latrie de L. M., *Chroniques de Strambaldi*, Paris 1893.
- Podocataro A., *Relatione di Alessandro Podocataro de' Successi di Famagosta dell'Anno 1571*, Venezia 1876.
- Possevino A., *Risposta di Teodoro Eugenio di Famagosta all'Aviso Mandato Fuori dal sig. Antonio Quirino Senatore Veneto, circa le Ragioni che Hanno Mosso la Santità di Paolo V Pontefice a Publicare l'Interdetto sopra tutto il Dominio Venetiano*, Bologna 1607.
- Schabel C., *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373*, Nicosia 2001.
- Sozomeno G., *Narratione della guerra di Nicosia, fatta nel regno di Cipro da'Turchi l'anno MDLXX*, Bologna 1571.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αριστείδου Α., «Ο κυπριακός πόλεμος (1571-1573) και η κατάληψη της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου από τους Τούρκους σύμφωνα με ανέκδοτες πηγές του ιστορικού αρχείου της Ραγούζας», *ΕΜΑ* 1 (1979), σελ. 12-48.
- Αριστείδου Α., «Η καλλιέργεια του ζαχαροκάλαμου και η παραγωγή ζάχαρης στην Κύπρο κατά το Μεσαίωνα», *ΠΣΚΙ* (1984), σελ. 63-80, 155-156.
- Αριστείδου Α., «Μεχμέτ πασά Σοκόλοβιτς και Κυπριακός Πόλεμος», *ΚΣ* 51 (1987), σελ. 67-83.
- Αριστείδου Α., «Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σελ. 183-205.
- Αριστείδου Α., «Τα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα της Κύπρου κατά τις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα», *ΕΚΕΕ* 22 (1996), σελ. 93-112.
- Αριστείδου Α., «Ενοικιάσεις και πωλήσεις φεουδών επί Βενετοκρατίας στην Κύπρο κατά την περίοδο 1509-1517», *ΕΚΕΕ* 23 (1997), σελ. 115-123.
- Αριστείδου Α., «Η καταβολή φόρου υποτέλειας της Κύπρου στο Μαμελούκο και αργότερα στον Τούρκο σουλτάνο», *ΕΚΕΕ* 24 (1998), σελ. 153-160.
- Αριστείδου Α., «Πλούσιοι και φτωχοί στη βενετοκρατούμενη Κύπρο», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 373-386.
- Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1902.
- Ασδραχά Α., «Η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς (Β΄)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Βυζαντινή Κύπρος*, τ. Γ΄, Λευκωσία 2005, σελ. 384-412.
- Angold M., *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μια πολιτική ιστορία*, Αθήνα 1997.
- Arbel B., «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ΄, Λευκωσία 1995, σελ. 455-535.
- Arbel B., «Κύπρος: Επαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας. Συνέχειες και Ασυνέχειες», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 161-168.
- Βαγιακάκος Δ., *Οι Μανιάται της Κορσικής*, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1970.
- Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του νέου Ελληνισμού. Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι αγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, τ. Γ΄, Θεσσαλονίκη 1968.
- Βαρζελιώτη Γ., *Κρητική κωμωδία και καθημερινή ζωή. Σχέση σκηνικής εικόνας και κοινωνίας στο βενετοκρατούμενο Χάνδακα*, Αθήνα-Βενετία 2011.
- Βελούδης Ι., *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία εν Βενετία. Ιστορικόν υπόμνημα*, Βενετία 1893.
- Βεντούρα Λ., «Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20^ο αιώνα», στο: Χ. Μπάγκαβος και Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα 2006, σελ. 83-126.
- Βλάμη Δ., «Γυναίκες, οικογένεια, κοινωνία της εμπορικής διασποράς, 18^{ος} -19^{ος} αιώνας», *Ιστορικά* 45 (2007), σελ. 243-280.
- Βλάμη Δ., «Η οικογένεια των ελλήνων εμπόρων της διασποράς: Μερικές παρατηρήσεις για την περίπτωση του Λιβόρνου», *Τα Ιστορικά* 24-25 (1996), σελ. 177-204.

- Βλάσση Δ., «Νέα στοιχεία για τον ορθόδοξο κλήρο της Κεφαλονιάς κατά τη Βενετοκρατία», *Θησαυρίσματα* 22 (1992), σελ. 332-344.
- Βλάσση Δ., «Η δωρεά του Κύπριου μεγαλέμπορα Μιχαήλ Δημάρικου του Πέτρου στην Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας (1608-1614)», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: Κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 217-237.
- Βλάσση Δ., «Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας», *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, σελ. 93-127.
- Baurain C., «Σχέσεις Κύπρου και Εγγύς Ανατολής», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, Αρχαία Κύπρος, τ. Α', Λευκωσία 1997, σελ. 431-464.
- Braudel F., *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄*, τ. Β΄-Γ΄, Αθήνα 2002.
- Γάσπαρης Χ., «Βυζάντιο και Βενετία: Η βενετική διείσδυση στην Ανατολή», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 81-117.
- Γάσπαρης Χ., «Βυζάντιο και Βενετία: Η βενετική κυριαρχία στα βυζαντινά εδάφη», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 119-172.
- Γάσπαρης Χ., «Εμπόριο και φορολόγηση προϊόντων», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, Βενετία 2010, σελ. 253-274.
- Γεδεών Μ., *Τυπάλδου-Στάη Συμμορία. Σημείωμα περί των εν Βενετία Θρησκευτικών Ταραχών 1686-1712*, Κωνσταντινούπολη 1913.
- Γεωργής Γ., *Ισπανία-Κύπρος: Στους αντίποδες της Μεσογείου. Διαχρονικές σχέσεις*, Λευκωσία 2010.
- Γιαλαμά Δ., *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας. Με βάση τις δικογραφίες της Ιεράς Εξέτασης της Βενετίας*, Αθήνα 2009.
- Γιαννακόπουλος Ι., *Έλληνες λόγιοι εις την Βενετίαν: Μελέται επί της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων από του Βυζαντίου εις την Δυτικήν Ευρώπην*, Αθήνα 1965.
- Γιαννόπουλος Ι., *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1571)*, Αθήνα 1978.
- Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Ε., «Οι Τούρκοι στην Κέρκυρα. Επιπτώσεις στη μορφή της πόλης από τις τουρκικές πολιορκίες», στο: Ε. Concina και Α. Νικηφόρου-Testone (εκδ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική 14ος-19ος αι.*, Κέρκυρα 1994, σελ. 49-58.
- Γριμάνης Σ., «Ο Μεθόδιος Μορώνης και οι αιτιάσεις των Καθολικών εναντίον των Ορθοδόξων της Βενετίας (1677-1679)», *Θησαυρίσματα* 43 (2014), σελ. 277-344.
- Carpentier J. και Lebrun F. (επιμ.), *Ιστορία της Μεσογείου*, Αθήνα 2009².
- Cipolla C., *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία 1000-1700*, Αθήνα 1988².
- Coldstream N. και Ιακώβου Μ., «Βενετικές οχυρώσεις», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997.
- Collenberg de Rudt H. W., «Δομή και προσέλευση της τάξεως των ευγενών», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, τ. Δ΄, Λευκωσία 1995, σελ. 785-862.

- Δεσποτάκης Ε., «Το ζήτημα της ταφής των Ελλήνων της Βενετίας (τέλη 15^{ου} – αρχές 16^{ου} αιώνα)», *Θησαυρίσματα* 41-42 (2011-2012), σελ. 115-137.
- Δεσποτάκης Ε. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Ενωτικοί Έλληνες στη Βενετία και το δίκτυο των φιλενωτικών της Κρήτης (15^{ος} αι.)*, Αθήνα 2015.
- Δημητρόπουλος Δ., «Στοιχεία για τον οικιακό εξοπλισμό στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας: η περίπτωση του καθρέφτη», *Τα Ιστορικά* 13 (1996), σελ. 37-62.
- Διαλέτη Α., «Ο βενετικός μύθος στο παρελθόν και το παρόν: συμβολισμοί, αφηγήσεις, ιστοριογραφικές διαδρομές», στο: Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός και Α. Πούπου (επιμ.), *Ιστορία της Βενετίας και της βενετικής αυτοκρατορίας, 11^{ος}-18^{ος} αι. Κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός*, Αθήνα 2015, σελ. 9-38.
- Ducellier A., «Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα από τα τέλη του Μεσαίωνα στη νεώτερη εποχή», *Ιστορικά* 3/5 (1986), σελ. 19-44.
- Ευαγγελάτος Σ., «Χρονολόγηση του “Στάθη”», *ΠΓ’ΔΚΣ (Ρέθυμνο, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971), Βυζαντινοί και Μέσοι Χρόνοι*, τ. Β’, Αθήνα 1974, σελ. 84-93.
- Edbury P., «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού βασιλείου από τη βασιλεία του Ούγου Δ’ μέχρι τη βασιλεία του Ιανού», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, τ. Δ’, Λευκωσία 1995, σελ. 51-158.
- Edbury P., «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον -Ενετοκρατία*, τ. Δ’, Λευκωσία 1995, σελ. 177-258.
- Edbury P., «Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των Σταυροφόρων και των προσκυνητών», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 27-33.
- Edbury P., «Το Μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου: Φεουδαρχική Δύση – Βυζαντινή Ανατολή», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 35-50.
- Edbury P., *Το Βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες, 1191-1374*, Νικολάου Κονναρή Α. (μτφρ.), Αθήνα 2003.
- Fedalto G., «Η Λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ’, Λευκωσία 1995, σελ. 667-732.
- Franzoi U., «Η γοητεία της βασιλείας», στο: *Αικατερίνη Κορνάρο η τελευταία βασίλισσα της Κύπρου, 1473-1489*, Λευκωσία 1995, σελ. 17-31.
- Gatto A., *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου Αμμοχώστου (Narratione del terribile assedio e della resa di Famagosta)*, Λάρνακα 1972².
- Greene M., «Η αναγέννηση του Ισλάμ: 1500-1700», στο: D. Abulafia (επιμ.), *Η Μεσόγειος στην Ιστορία*, Αθήνα 2004, σελ. 219-251.
- Grivaud G., «Δίκαιον - Οικονομία», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ’, Λευκωσία 2011, σελ. 269-379.
- Grivaud G., «Η κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ’, Λευκωσία 2011, σελ. 1-182.

- Grivaud G., «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Ε', Λευκωσία 1996, σελ. 863-1207.
- Guillou A., «Η επικοινωνία στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (εισηγητές, αποδέκτες, μηνύματα και κώδικες)», στο: Ν. Μοσχονάς (επιμ.), *Η επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1993, σελ. 31-49.
- Hering G., *Οικουμενικό πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική 1620-1628*, Κουρτοβικ Δ. (μτφρ.), Αθήνα 1992.
- Hobsbawm E., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1994.
- Ζαρίδη Κ., «Η παρουσία της ψυχοκόρης και της υπηρέτριας σε νοταριακά έγγραφα του 16ου αιώνα στην Κέρκυρα. Μια πρώτη προσέγγιση», *ΠΣΤ' ΔΠΣ*, τ. Γ', Αθήνα 2002, σελ. 255-267.
- Ζώης Λ., «Κρήτες πρόσφυγες του 1667», *KX* 10 (1956), σελ. 346-352.
- Ζώης Λ., *Λεξικόν ιστορικών και λαογραφικών Ζακύνθου*, τ. Α', Αθήνα 1963.
- Θεοχαρίδης Ι., *Οθωμανικά έγγραφα, 1572-1839*, τ. Α', Λευκωσία 1993.
- Ιακώβου Μ., «Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Μια κατάθεση», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 19-24.
- İnalçik H., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, Κοκολάκης Μ. (μτφρ.), Αθήνα 1995³.
- Irwin R., «Οι εισβολές των Μαμελούκων στην Κύπρο», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 159-176.
- Καζανάκη Μ., «Ειδήσεις για τον ζωγράφο Θωμά Μπαθά (1554-1599) από το νοταριακό αρχείο Κέρκυρας», *ΔΙΑ* 1 (1976), σελ. 124-138.
- Καιροφύλας Κ., «Έλληνες εν Ρώμη κατά τον Μεσαίωνα», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, τ. Ε', Αθήνα 1926, σελ. 363-366.
- Κακλαμάνης Σ. και Γιαλαμά Δ., «Νέες ειδήσεις για τον Πέτρο και τον Ιάσονα Δενόρες», στο: Σ. Κακλαμάνης, Α. Μαρκόπουλος και Γ. Μαυρομάτης (επιμ.), *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο 2000, σελ. 141-170.
- Κακλαμάνης Σ., *Andrea Cornaro. Historia Candiana: μια αφήγηση του Δ' Βενετοτουρκικού Πολέμου (1570-1573). Κύπρος-Ναύπακτος*, Λευκωσία 2017.
- Καπλάνης Τ., «Νεόφυτος Ροδινός-Ιωακείμ Κύπριος: Λογοτεχνικές αποτυπώσεις της Κύπρου και ταυτότητες στο 17^ο αι.», *EKEE* 37 (2013-14), σελ. 283-310.
- Καραγιάννη Ο. (αδ. διδ. διατρ.), *Κοινωνία και πολιτισμός του ελληνορθόδοξου κόσμου της Βενετίας τον 17^ο αιώνα: έργα τέχνης και αντικείμενα υλικού βίου από αρχειακές πηγές*, Αθήνα 2014.
- Καραγιάννη Ο., «Εικόνες, πίνακες και έργα μικροτεχνίας σε καταγραφές κινητής περιουσίας Ελλήνων της Βενετίας (β' μισό 16ου-17ου αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006), σελ. 287-308.
- Καραθανάσης Α., «Ο Αλοΐσιος-Αμβρόσιος Γραδενίγος στη Βενετία (1650-1680)», *Θησαυρίσματα* 7 (1970), σελ. 139-150.
- Καραθανάσης Α., «Η εκκλησιαστική ρητορική στον Άγιο Γεώργιο των Ελλήνων της Βενετίας (1534-1788)», *Θησαυρίσματα* 9 (1972), σελ. 137-179.
- Καραθανάσης Α., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη, 1975.
- Καραθανάσης Α., *Η Βενετία των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 2010.
- Κατσιαρδή-Hering O., *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, Αθήνα 1986.

- Κατσιαρδή-Hering O., «Η διακίνηση των ανθρώπων και των αγαθών. Μια τυπολογία των μετακινήσεων», στο: Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. Α', Αθήνα 2003, σελ. 219-247.
- Κατσιαρδή-Hering O., «Από τις “ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού” στην ιστοριογραφία του μεταναστευτικού φαινομένου (15^{ος}-19^{ος} αι.)», στο: Π. Κιτρομηλίδης και Τ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002. Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνέδριου Ιστορίας*, τ. Β', Αθήνα 2004, σελ. 223-250.
- Κατσιαρδή-Hering O., «Από την οθωμανική κατάκτηση ως την εδραίωση του νεοελληνικού κράτους», στο: Ι. Χασιώτης, Ο. Κατσιαρδή-Hering και Ε. Αμβατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος} – 21^{ος} αι.*, Αθήνα 2006, σελ. 35-52.
- Κατσιαρδή-Hering O., «Έλλην, Γραικός, Ρωμικός: από το πολυεθνικό στο εθνικό», στο: Ο. Κατσιαρδή-Hering, Α. Παπαδία-Λάλα, Κ. Νικολάου και Β. Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έλλην, Ρωμικός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα 2018, σελ. 19-35.
- Κιτρομηλίδης Π., «Βιβλία και ανάγνωση στη Λευκωσία της Αναγέννησης. Η μαρτυρία της βιβλιοθήκης του Μάρκου Ζαχαρία», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 263-275.
- Κιτρομηλίδης Π., *Κυπριακή Λογισύνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002.
- Κιτρομηλίδης Π., «Κύπριοι στη Βενετία», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 207-217.
- Κιτρομηλίδης Π. (επιμ.), *Κυπριακές πηγές για την άλωση της Αμμοχώστου*, Αθήνα 2011.
- Κιτρομηλίδης Π. και Τορναρίτου-Μαθιοπούλου Ε. (επιμ.), *Μεμπρέ Φίλιππος. Αξιόπιστη και λεπτομερής περιγραφή των γεγονότων, πώς οι Τούρκοι άρχισαν την επίθεσή τους με ισχυρές δυνάμεις εναντίον του λαμπρού Βασιλείου και της νήσου Κύπρου και εξεπορθησαν βίαια την πρωτεύουσα αυτού Λευκωσία*, Αθήνα 2013.
- Κολυβά-Καραλέκα Μ. και Μοάτσος Ε., «Αποκατάσταση Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών προσφύγων στην Κρήτη το 1548», *BNJ* 22 (1979-1985), σελ. 375-453.
- Κολυβά-Καραλέκα Μ., «*Varii siano li animi de li abitanti*. Προσφυγικοί πληθυσμοί στη Ζάκυνθο (16^{ος} αιώνας)», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 419-427.
- Κορρέ Κ., (αδ. διδ. διατρ.), *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας. Πολεμική και κοινωνική λειτουργία (15^{ος}-16^{ος} αιώνας)*, Κέρκυρα 2017.
- Κούκκου Ε., *Η ορθόδοξος μονή ευγενών Ελληνίδων Βενετίας (1599-1829)*, Αθήνα 1965.
- Κουμαριανού Α., *Ενημερωτικά Δυτικά Φύλλα (1570-1572). Ο Πόλεμος της Κύπρου*, Λευκωσία 2004.
- Κουρέας Ν., «Η διαμόρφωση της σύγχρονης λατινικής κοινότητας στην Κύπρο», *EKEIS* 6 (2003), σελ. 137-150.
- Κουτμάνης Σ., «Οψεις της εγκατάστασης των Ελλήνων στη Βενετία το 17^ο αιώνα», *Θησαυρίσματα* 35 (2005), σελ. 309-339.
- Κουτμάνης Σ., «Η οικονομία της ευλάβειας. Η κατανάλωση του κεριού στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία (17^{ος}-18^{ος} αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006), σελ. 369-398.

- Κουτμάνης Σ., «Το τρίτο είδος. Θρησκευτική υβριδικότητα και κοινωνική αλλαγή στην ορθόδοξη κοινότητα της Βενετίας (τέλη 17ου- αρχές 18ου αι.)», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 389-419.
- Κουτμάνης Σ. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Έλληνες στη Βενετία (1620-1710). Κοινωνικό Φύλο-Οικονομία-Νοοτροπίες*, Αθήνα 2013.
- Κύρρης Κ., «Κύπριοι λόγιοι της Ενετίας κατά τους XVI και XVII αιώνες», *ΔΟΠΕΚ* 6 (1967), σελ. 81-95.
- Κύρρης Κ., «Ανατομία του οθωμανικού καθεστώτος στην Κύπρο 1570-1878», *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Λευκωσία 1984, σελ. 65-83.
- Κύρρης Κ., «Η οργάνωση της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους δύο πρώτους αιώνες της Φραγκοκρατίας» *ΕΚΜΙΜΚ* 2 (1993), σελ. 149-185.
- Κωνσταντινίδης Μ., «Η άλλοτε εν Πόλα της Ίστριας ελληνική κοινότης και οι εν τη περιφέρεια αυτής ελληνικοί συνοικισμοί (1540-1796)», *ΕΦ* 12 (1913), σελ. 508-524.
- Κωνσταντινίδου Κ., «Η γυναικεία παρουσία στην ελληνική παροικία της Βενετίας», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Δημόσια Γλαρία*, Βενετία 1999, σελ. 185-203.
- Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδη Μ. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Μιχαήλ Δαμασκηνός (1530/35-1592/93). Συμβολή στη Μελέτη της Ζωγραφικής του*, Αθήνα 1989.
- Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ., «Κύπριοι ζωγράφοι στη Βενετία στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Αρχαιακές μαρτυρίες και καλλιτεχνική παραγωγή», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία. Κοινές ιστορικές τύχες*, Βενετία 2002, σελ. 353- 368, πίν. 1-12.
- Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ., «Όψεις της ζωγραφικής των εικόνων στην Κύπρο κατά τη βενετική περίοδο και οι σχέσεις με τη Βενετία», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη: Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 157-193.
- Λεονταρίτου Β., *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα 1996.
- Λιάτα Ε. (επιμ.) και Τσικνάκης Κ. (μεταγρ.), *Με την Αρμάδα του Μοριά 1684-1687. Ανέκδοτο ημερολόγιο με σχέδια*, Αθήνα 1998.
- Λιάτα Ε., «Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας από τα ταμειακά βιβλία της ελληνικής Αδελφότητας των ετών 1536-1576», *Θησαυρίσματα* 11 (1974), σελ. 191-239.
- Λιάτα Ε., «Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας από το 1412-1558. Κατάλογος και έγγραφα», *Θησαυρίσματα* 13 (1976), σελ. 85-110.
- Λιάτα Ε., *Φλωριά δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στο βενετοκρατούμενο και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.*, Αθήνα 1996.
- Lane F., *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, Αθήνα 2007.
- Luttrell A., «Τα στρατιωτικά τάγματα», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν βασιλείον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 733-757.
- Μάλλιαρης Α., *Η Πάτρα κατά τη βενετική περίοδο (1687-1715). Γη, πληθυσμοί, κοινωνία στη Β. Δ. Πελοπόννησο*, Βενετία 2008.
- Μαλτέζου Χ., «Πρόσφυγες από την Κρήτη στα Κύθηρα. Άγνωστες πληροφορίες από το αρχείο των Κυθέρων», *ΕΕΒΣ, Λειμών. Τιμητική προσφορά στον καθηγητή Ν. Τωμαδάκη*, Αθήνα 1973, σελ. 518-526.

- Μαλτέζου Χ., «Νέαι ειδήσεις περί του Ευγενίου Συγκλητικού εκ των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας», στο: Α. Παπαγεωργίου (επιμ.), *ΠΑ΄ΔΚΣ, Νεώτερον Τμήμα*, τ. Γ΄, Λευκωσία 1973, σελ. 227-244.
- Μαλτέζου Χ., «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου Βενετού της Κύπρου (1571)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *ΠΒ΄ΔΚΣ, Μεσαιωνικόν Τμήμα*, τ. Β΄, Λευκωσία 1986, σελ. 215-239.
- Μαλτέζου Χ., «Το παιδί στην κοινωνία της βενετοκρατούμενης Κρήτης», *ΚΧ* 17 (1987), σελ. 214-227.
- Μαλτέζου Χ., «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού και η πνευματική του δράση κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας (1489-1571)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Ε΄, Λευκωσία 1996, σελ. 1209-1227.
- Μαλτέζου Χ., *Η Βενετία των Ελλήνων*, Αθήνα 1999.
- Μαλτέζου Χ., «Η τύχη των τελευταίων βενετών ευγενών της Κρήτης», στο: Σ. Κακλαμάνης, Α. Μαρκόπουλος και Γ. Μαυρομάτης (επιμ.), *Ενθύμησις Ν. Μ. Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο 2000, σελ. 447-458.
- Μαλτέζου Χ., *“Stradioti”*: *Οι προστάτες των συνόρων*, Αθήνα 2003.
- Μαλτέζου Χ., «Κύπριοι στην πόλη του Αγίου Μάρκου μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού (1571)», *Κατάλογος έκθεσης: Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, σελ. 75-82.
- Μαλτέζου Χ., *Από την Κύπρο στη Βενετία: Κύπριοι στη Γαληνοτάτη μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού*, Λευκωσία 2003.
- Μαλτέζου Χ., «Από τα ερείψιμα σπίτια των Foscari στην ελληνική γειτονιά της Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 34 (2004), σελ. 292-307.
- Μαλτέζου Χ., *Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά, μία τραγική μορφή ανάμεσα στον βυζαντινό και τον νέο ελληνικό κόσμο*, Βενετία 2004.
- Μαλτέζου Χ., «Οι Έλληνες μέτοικοι στη Βενετία μετά την άλωση. Ταυτότητα και εθνική συνείδηση», *Θησαυρίσματα* 35 (2005), σελ. 175-184.
- Μαλτέζου Χ., *Οδηγός του Αρχείου*, Βενετία-Αθήνα 2008.
- Μαλτέζου Χ., «Ταυτότητα και συνείδηση ιστορικής συνέχειας μετά την άλωση: η ιδεολογική συμπεριφορά των Ελλήνων της Βενετίας», *ΠΑΑ* 87 (2012), σελ. 131-153.
- Μανούσακας Μ., «Ναθαναήλ Χίκας, ο Αθηναίος και τα ανέκδοτα έργα αυτού», *ΕΜΑΑΑ* 4 (1951), σελ. 3-48.
- Μανούσακας Μ., «Αλοΐσιος – Αμβρόσιος Γραδενίγος (1616 ci - 1690)», *ΕΜΑΑΑ* 5 (1959), σελ. 102-108.
- Μανούσακας Μ., «Η πρώτη άδεια (1456) της βενετικής Γερουσίας για τον ναό των Ελλήνων της Βενετίας και ο καρδινάλιος Ισίδωρος», *Θησαυρίσματα* 1 (1962), σελ. 109-118.
- Μανούσακας Μ., *Εκκλήσεις (1453-1535) των ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους Ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1965.
- Μανούσακας Μ., *Ανέκδοτα πατριαρχικά γράμματα (1547-1806) προς τους εν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας και την ορθόδοξον ελληνικήν Αδελφότητα*, Βενετία 1968.

- Μανούσακας Μ., «Η εν Βενετία ελληνική κοινότης και οι μητροπολίται Φιλαδελφείας», *ΕΕΒΣ* 37 (1969-70), σελ. 170-210.
- Μανούσακας Μ., «Συλλογή ανέκδοτων εγγράφων (1578-1685) αναφερομένων εις τους εν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας», *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σελ. 7-112.
- Μανούσακας Μ., «Τα κυριώτερα έγγραφα (1536-1599) για την οικοδομή και τη διακόσμηση του Αγ. Γεωργίου των Ελλήνων της Βενετίας», *Τόμος εις μνήμην Π.Α. Μιχελή*, Αθήνα 1971, σελ. 334-355.
- Μανούσακας Μ., «Έλληνες ζωγράφοι εν Βενετία μέλη της Ελληνικής Αδελφότητος κατά τον ΙΣ΄ αιώνα», *Μνημόσυνον Σοφίας Αντωνιάδη*, Βενετία 1974, σελ. 212-226.
- Μανούσακας Μ., «Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας της Βενετίας (1498-1953)», *Τα Ιστορικά* 6/11 (1989), σελ. 243-264.
- Μανούσακας Μ., «Οι μεγάλες ελληνικές παρουκίες της Ιταλίας (Βενετία, Νεάπολη, Λιβόρνο, Τεργέστη) από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) έως σήμερα», στο: J. Fossey and J. Morin (επιμ.), *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora: from Antiquity to Modern times*, v. II, Amsterdam 1991, σελ. 1-12
- Μαντούβαλος Ι., «“Έλληνες” διαθέτες και πρακτικές κληροδοσίας στην Τεργέστη: μια πρώτη προσέγγιση σε σχέση με την περίπτωση της Βιέννης και της Πέστης (19^{ος} αιώνας)», *Μνήμων* 30 (2009), σελ. 107-140.
- Μαστροδημήτρης Π., «Γεώργιος Τριβίζιος (προ του 1423-1485) κωδικογράφος του Βησσαρίωνος και ιερέυς των εν Βενετία Ελλήνων», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 49-62.
- Μαυροειδή Φ., «Οι πρώτοι πρόεδροι της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (1498-1558)», *Θησαυρίσματα* 7 (1970), σελ. 172-181.
- Μαυροειδή-Πλουμίδη Φ., «Έγγραφα αναφερόμενα στις έριδες των Ελλήνων της Βενετίας στα τέλη του ΙΕ΄ αι.», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 115-187.
- Μαυροειδή Φ., *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας στο ΙΣΤ΄ αι. Έκδοση του Β΄ μητρώου εγγράφων (1533-1562)*, Αθήνα 1976.
- Μαυροειδή-Πλουμίδη Φ., «Νέες ειδήσεις για την ελληνική παρουκία της Βενετίας (1493-1499)», *Θησαυρίσματα* 15 (1978), σελ. 66-79.
- Μένανδρος Σ., *Τοπωνυμικά και λαογραφικά μελέται*, Λευκωσία 2001.
- Μέρτζιος Κ., «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεΐον», *ΗΧ* 11 (1936), σελ. 29-64.
- Μέρτζιος Κ., *Θωμάς Φλαγγίνης και ο μικρός ελληνομνήμων*, Αθήνα 1939.
- Μέρτζιος Κ., *Πατριαρχικά, ήτοι ανέκδοτοι πληροφορία σχετικά προς τους πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως από του 1556-1702*, Αθήνα 1951.
- Μέρτζιος Κ., «Μικρός Ελληνομνήμων – τεύχος Γ΄», *ΗΕ* 19 (1970), σελ. 668-670.
- Μιτσιδής Α., «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ΄, Λευκωσία 2011, σελ. 519-823.
- Μιχαήλ Μ., *Η εκκλησία της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο (1571-1878). Η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας*, Λευκωσία 2005.
- Μιχαήλ Μ., *Το τσιφλίκι (çiftlik) της οθωμανικής περιόδου. Μοναστηριακά τσιφλίκια στους κώδικες 49 (1813-1841) και 51 (1818-1881) της Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λευκωσία 2005.
- Μοσχονάς Ν., «Πρακτικά συμβουλίου κοινότητας Κεφαλονιάς, βιβλίο Α΄ (19 Μαρτίου – 19 Απριλίου 1953)», *Σύμμεικτα* 3 (1979), σελ. 265-350.

- Μοσχονάς Ν. (επιμ.), *Οι ναυτικές πολιτείες της Ιταλίας. Αμαλφί, Πίζα, Γένοβα, Βενετία και η ανατολική Μεσόγειος*, Αθήνα 2008.
- Μοσχόπουλος Γ., «Η κυπριακή οικογένεια Στράμπαλη στην Κεφαλονιά (16^{ος}-17^{ος} αι.)», *ΠΒ' ΔΚΣ, Μεσαιωνικόν Τμήμα*, τ. Β', Λευκωσία 1986, σελ. 249-258.
- Μπίρταχας Σ., «Ο Έλληνας κληρικός στη Βενετία. Από τον παπά Μιχάλη και τον Άγιο Βλάση στη μητρόπολη Ιταλίας», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Δημόσια Γλαρία*, Βενετία 1999, σελ. 75-103.
- Μπίρταχας Σ. (αδ. διδασκ. διατρ.), *Ο Ραολο Σαρρι και οι ελληνορθόδοξοι βενετοί υπήκοοι ανάμεσα στη Ρώμη και στη Βενετία*, Κέρκυρα 2001.
- Μπίρταχας Σ., «Στα χνάρια ενός υποψηφίου Βησσαρίωνα ή θρησκευτικές και πολιτικές ζυμώσεις στη Ρώμη και στη Βενετία στα χρόνια του Μελέτιου Τυπάλδου», *ΠΙ 4* (2003), σελ. 167-181.
- Μπίρταχας Σ., «Μορφές πρόσληψης της Μεταρρύθμισης και μηχανισμοί πειθάρχησης στην Ιταλία στα μέσα του 16^{ου} αιώνα: Κύπριοι βενετοί υπήκοοι στη Ρωμαϊκή Ιερά Εξέταση», *ΚΣ 73* (2011), σελ. 157-169.
- Μπίρταχας Σ., «Ουμανισμός, Μεταρρύθμιση και Αντιμεταρρύθμιση στη βενετική Κύπρο: αφομοίωση, αντίσταση και νέες ταυτότητες», στο: Κ. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, τ. Γ', Αθήνα 2011, σελ. 665-674.
- Μπίρταχας Σ., *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση στο βενετικό κράτος της θάλασσας. Το παράδειγμα της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2011.
- Μπόμπου-Σταμάτη Β., «Αναφορά Ελλήνων της Βενετίας στον Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο Β' για τον Μελέτιο Τυπάλδο (1700)», *Θησαυρίσματα 15* (1978), σελ. 98-105.
- Μπόμπου-Σταμάτη Β., *Τα κατάστιχα του σωματείου (nazione) των Ελλήνων φοιτητών του πανεπιστημίου της Πάδοβας (17^{ος}-18^{ος} αι.)*, Αθήνα 1995.
- Μπρούσκαρη Ε., *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία*, Αθήνα 1995.
- Moennig U., «Κύπριοι Επισκέπτες στο σπίτι του Martinus Crusius στο Tübingen», στο: Α. Chatzisavas (επιμ.), *La Langue – la Littérature – l'Histoire et l' Civilisation Chypriotes. XIIIe Colloque International des Néo-hellénistes des Universités Francophones*, Nancy 1995, σελ. 260-279.
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Σχέσεις αλληλεπίδρασης και φαινόμενα αλλοτρίωσης στην Κύπρο των Λουζινιάν (1192-1489): το παράδειγμα της εκπαίδευσης», *ΕΚΜΙΜΚ 2* (1993), σελ. 311-327.
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Η γλώσσα στην Κύπρο κατά τη Φραγκοκρατία (1192-1489). Μέσο έκφρασης φαινομένων αλληλεπίδρασης και καθορισμού εθνικής ταυτότητας», *Βυζαντικά 15* (1995), σελ. 349-387.
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Η διασκευή του χειρογράφου της Ραβέννας της *Εξήγησης* του Λεοντίου Μαχαιρά και η *Narratione* του Διομήδη Strambali», στο: Π. Αγαπητός και Μ. Πιερής (επιμ.), *«Τ' άδόνιν κείνον που γλυκά θλιβᾶται». Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημόδους ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση (1400-1600)*, Ηράκλειον 2002, σελ. 287-315.
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Η Κύπρος στις απαρχές της Τουρκοκρατίας: τα ιστορικά σημειώματα στα φφ. 239ν-240γ του κώδικα Ven. Marc. Gr. VII, 16, 1080», *ΕΚΕΕ 31* (2005), σελ. 193-238.

- Νικολάου-Κονναρή Α., «Η ονοματολογία στα χειρόγραφα του *Χρονικού* του Λεόντιου Μαχαιρά», στο: Ε. Jeffreys και Μ. Jeffreys (επιμ.), *Αναδρομικά και Προδρομικά: Approaches to Texts in Early Modern Greek*, Oxford 2005, σελ. 327-371.
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Φιλίες του πνεύματος στους ιταλικούς λογοτεχνικούς κύκλους του Cinquecento: ο Torquato Tasso (1544-1595), ο Pietro de Nores (πριν από το 1570 (;) – μετά από το 1646/8 και οι άλλοι», *Δ΄ Διεθνές Κυπριολογικό Συνέδριο* (Λευκωσία, 29 Απριλίου-3 Μαΐου 2008), (υπό δημοσίευση).
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία μετά το 1570/1: η περίπτωση της οικογένειας Δενόρες», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 218-239.
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Όλος ο τόπος ήταν γεμάτος Ρωμαίοι: αυτό-/ετεροπροσδιορισμοί και ταυτότητα/-ες στην Κύπρο κατά τη λατινική κυριαρχία (1191-1571)», στο: Ο. Κατσαρδής-Hering, Α. Παπαδία-Λάλα, Κ. Νικολάου και Β. Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα 2018, σελ. 145-162.
- Νικολάου-Κονναρή Α., «Συνέχειες και ασυνέχειες στη δουλοπαροικιακή πολιτική της βενετικής διοίκησης στην Κύπρο», στο: Κ. Λαμπρινός (επιμ.), *Κοινωνίες της υπαίθρου στον βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο: διάρθρωση, εξουσίες, αντιθέσεις (13^{ος}-18^{ος} αι.)*, Αθήνα 2019 (υπό δημοσίευση).
- Ντόκος Κ., «Η μετοικεσία των Αθηναίων στην Πελοπόννησο και η πρώτη φάση του επαναπατρισμού τους (1688-1691)», *Μνήμων* 10 (1985), σελ. 96-138.
- Ντόκος Κ., «Οι κοινότητες των λαϊκών τάξεων στη βενετοκρατούμενη Κύπρο», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία 1998*, σελ. 387-394.
- Ντόκος Κ., «Η εφαρμογή των αποφάσεων της Συνόδου του Trento και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Κύπρος-Βενετία κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 209-216.
- Norwich J., *Ιστορία της Βενετίας*, Αθήνα 1982³.
- Ξανθοπούλου-Κυριακού Α., *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866): διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1978.
- Ορφανίδης Γ., «Πειρατικές επιδρομές στην Κύπρο στα χρόνια της Βενετοκρατίας», *ΚΙ* 55-56 (1978), σελ. 12-26.
- Παγκράτης Γ., «Οργάνωση και διαχείριση της ναυτιλιακής επιχείρησης στην Κέρκυρα στο πρώτο ήμισυ του 16^{ου} αιώνα», *Μνήμων* 30 (2009), σελ. 9-36.
- Παλιούρας Α., «Η εικονογράφηση του τρούλλου του Αγίου Γεωργίου Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 63-86.
- Παλιούρας Α., «Τα ψηφιδωτά του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων της Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 15 (1978), σελ. 144-176.
- Παναγιωτάκης Ν., «Ϊάσων Δενόρες: Κύπριος θεωρητικός του θεάτρου (c. 1510-1590)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *ΠΒ΄ΔΚΣ, Μεσαιωνικόν Τμήμα, τ. Β΄*, Λευκωσία 1986, σελ. 467-486.
- Παναγιωτοπούλου Κ., «Έλληνες ναυτικοί και πλοιοκτήτες από τα παλαιότερα οικονομικά βιβλία της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (1536-1576)», *Θησαυρίσματα* 11 (1974), σελ. 284-352.

- Παναγιωτοπούλου Κ., «Το τελευταίο αυτόγραφο σημειωματάριο (1613-1616) του Γαβριήλ Σεβήρου», *Θησαυρίσματα* 13 (1976), σελ. 111-151.
- Πανοπούλου Α., «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα: διοικητική, εκκλησιαστική, οικονομική οργάνωση», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχειακά τεκμήρια*, Αθήνα 1993, σελ. 277-370.
- Πανοπούλου Α., *Συντεχνίες και θρησκευτικές αδελφότητες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Αθήνα-Βενετία 2012.
- Παπαγεωργίου Α., «Μαύρης Αγίας εκκλησία, Κοιλάνι», *ΜΚΕ*, τ. Θ', Λευκωσία 1988, σελ. 354-355.
- Παπαγεωργίου Α., «Η βυζαντινή τέχνη της Κύπρου (15^{ος} – 18^{ος} αι.)», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος: Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, σελ. 207-256.
- Παπαδάκη Ε., «Συνέταιροι και έμποροι: η οργάνωση μίας εταιρείας για την έκδοση ελληνικών βιβλίων στα τέλη του 16^{ου} αιώνα», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 193-249.
- Παπαδάμου Χ., «Κύπριοι στη Βενετία μετά τον Πόλεμο της Κύπρου (1570/1). Προσωπογραφικές προσεγγίσεις: η περίπτωση της οικογένειας Fini», *Θησαυρίσματα* 44 (2014), σελ. 225-255.
- Παπαδία-Λάλα Α., «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα: ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 177-276.
- Παπαδία-Λάλα Α., *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Βενετία 1996.
- Παπαδία-Λάλα Α., «Οι “φτωχοί” στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Ορολογία, αντιλήψεις, πραγματικότητες», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 91-99.
- Παπαδία-Λάλα Α., «Οικιακή εργασία στο αστικό περιβάλλον της κρητικής κωμωδίας: λογοτεχνικές απεικονίσεις και ιστορική πραγματικότητα», στο: Ι. Βιβιάκης (επιμ.), *Δάφνη. Τιμητικός τόμος για τον Σπύρο Α. Ευαγγελάτο*, Αθήνα 2001, σελ. 241-250.
- Παπαδία-Λάλα Α., *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13^{ος} – 18^{ος} αι.). Μια συνθετική προσέγγιση*, Βενετία 2008².
- Παπαδία-Λάλα Α., «Εγκαταστάσεις πληθυσμών στην ελληνοβενετική ανατολή (13ος-18ος αιώνας). Μία όψη του μεταναστευτικού φαινομένου», στο: Γ. Βαρζελιώτη και Κ. Τσικνάκης (επιμ.), *Γαληνοτάτη. Τιμή στη Χρύσα Μαλτέζου*, Αθήνα 2013, σελ. 619-632.
- Παπαδία-Λάλα Α. «Οι *Greci* στον ελληνοβενετικό κόσμο (13^{ος} – 18^{ος} αι.). Ο λόγος των πολλαπλών εξουσιών», στο: Ο. Κατσιαρδή-Hering, Α. Παπαδία-Λάλα, Κ. Νικολάου και Β. Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έλλην, Ρωμός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα 2018, σελ. 165-179.
- Παπαδόπουλλος Θ., «Ο θρήνος της Κύπρου», *ΚΣ* 44 (1980), σελ. 1-78.
- Παπαδόπουλος Θ., «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», *ΕΕΚΜ* 15 (1994), σελ. 134-197.
- Παπαδόπουλλος Θ., «Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Βενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 543-665.
- Παπαδοπούλου Ε., «Οι πρώτες εγκαταστάσεις Βενετών στην Κύπρο», *Σύμμεικτα* 5 (1983), σελ. 303-332.

- Παπακώστα Χ., «Ηπειρώτες έμποροι στη Βενετία (16^{ος} – 19^{ος} αι.)», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σελ. 435-448.
- Παπουλίδης Κ., «Η Ελληνεμπορική Σχολή της Οδυσσού (1817-1917)», *ΑΠ* 37 (1982), σελ. 142-152.
- Παπουλίδης Κ., «Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *ΒΣ* 4 (1992) σελ. 109-140
- Πάρδος Α., «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας κατά το κατάστιχο 129 (1498-1530). Α΄ Άνδρες (πιν. ΛΓ΄)», *Θησαυρίσματα* 16 (1979), σελ. 294-386.
- Πάρδος Α., «Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498-1530). Β΄ Γυναίκες», *Θησαυρίσματα* 17 (1980), σελ. 149-205.
- Παταπίου Ν., «Περί των συμβάντων στην Αμμόχωστο (1570-1571). Ημερολόγιο ενός σύγχρονου», *ΕΚΕΕ* 23 (1997), σελ. 125-166.
- Παταπίου Ν., «Η κάθοδος των ελληνοαλβανών *stradioti* στην Κύπρο (ΙΣΤ΄ αι.)», *ΕΚΕΕ* 24 (1998), σελ. 154-209.
- Παταπίου Ν., «Οι οχυρώσεις της Αμμοχώστου επί βενετοκρατίας (ΙΣΤ΄ αι.)», *ΕΚΕΕ* 25 (1999), σελ. 79-130.
- Παταπίου Ν., «Μιχαήλ Μεμπρέ. Από την Περιστερώνα Μόρφου διερμηνέας στη Γαλινοτάτη», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία. Κοινές ιστορικές τύχες* (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001), Βενετία 2002, σελ. 137-165.
- Παταπίου Ν., «Η διαθήκη του Ευγένιου Συγκλητικού του Θωμά (1538). Νέες ειδήσεις για τη βενετοκρατούμενη Κύπρο», *ΚΣ* 67-68 (2003-2004), σελ. 219-244.
- Παταπίου Ν., «Ο Κύπριος έμπορος Fiorio Audet. Συμβολή στην προσωπογραφία Κυπρίων επί βενετοκρατίας», *ΕΚΕΕ* 31 (2005), σελ. 143-176.
- Παταπίου Ν., «Κανονισμοί του διαμερίσματος Καρπασίας. Ένα νέο μνημείο της κυπριακής διαλέκτου του έτους 1563», *ΕΕΚΕΙΣ* 8 (2008), σελ. 23-28.
- Παταπίου Ν., «Ο πυροβολητής Angelo da Lago Trivisiano. Ειδήσεις από τη μικροϊστορία του πολέμου της Κύπρου (1570-1571)», *ΕΚΕΕ* 34 (2008), σελ. 181-192.
- Παταπίου Ν., «Η Μαργαρίτα Μούζια και η Διαθήκη της. Νέα στοιχεία για τον κυπριακό ελληνισμό στη Βενετία (16^{ος} -17^{ος} αι.)», *ΕΕΚΕΙΣ* 9 (2010), σελ. 67-84.
- Παταπίου Ν., «Νέα στοιχεία για την ορθόδοξη επισκοπή Αμμοχώστου-Κωνσταντίας κατά τα χρόνια της βενετικής κυριαρχίας στην Κύπρο», *ΕΕΚΕΙΣ* 10 (2012), σελ. 129-148.
- Παταπίου Ν., «Η σφαγή στα Λεύκαρα τον Ιούλιο του 1570. Αρχαιακές μαρτυρίες», *Θησαυρίσματα* 44 (2014), σελ. 157-198.
- Παταπίου Ν., «Νέα στοιχεία για την κυπριακή οικογένεια Φλαγγή (Flangin)», στο: Θ. Πυλαρινός και Π. Τζαβάρα (επιμ.), *Κερ.Χ* 8 (2015), σελ. 675-692.
- Περδίκης Σ., *Λογίζου Σκεοφύλακος Κρονικα ήγουν χρονογραφία του νησιού της Κύπρου*, Λευκωσία 2004.
- Πηλείδης Γ., «Morire per Honor di la Signoria. Οι έλληνες *stradioti* στη Βενετία», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Δημόσια Ιλαρία*, Βενετία 1999, σελ. 27-46.
- Πλουμίδης Γ., «Αι πράξεις εγγραφής των Ελλήνων σπουδαστών του Πανεπιστημίου της Παδούης (Μέρος Α΄. Artisti 1634-1782)», *ΕΕΒΣ* 37 (1969-1970) σελ. 84-195.

- Πλουμίδης Γ., «Αι βούλλαι των παπών περί των ελλήνων ορθοδόξων της Βενετίας (1445-1782)», *Θησαυρίσματα* 7 (1970), σελ. 228-266.
- Πλουμίδης Γ., «Αι πράξεις εγγραφής των Ελλήνων σπουδαστών του Πανεπιστημίου της Παδούης (Μέρος Β'. Legisti 1591-1809)», *ΕΕΒΣ* 38 (1971), σελ. 84-208.
- Πλουμίδης Γ., «Σχολεία στην Ελλάδα συντηρούμενα από κληροδοτήματα Ελλήνων της Βενετίας (1603-1797)», *Θησαυρίσματα* 9 (1972), σελ. 236-249.
- Πλουμίδης Γ., *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554-1600)*, Ιωάννινα 1985.
- Πλουμίδης Γ., «Μνείες για Κύπριους στα τέλη του 16^{ου} αιώνα», *Δωδώνη* 29 (2000), σελ. 87-92.
- Ράλλης Γ. και Πότλης Μ., *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων τών τέ αγίων και πανεύφημων αποστόλων, και τών ιερών οικουμενικών και τοπικών συνόδων, και τών κατά μέρος αγίων πατέρων. Εκδοθέν, σύν πλείσταις άλλαις τήν εκκλησιαστικήν κατάστασιν διέπουσαις διατάξεσι, μετά τών αρχαίων εξηγητών και διαφόρων αναγνωσμάτων*, τ. Β', Αθήνα 1992².
- Richard J., «Η σύσταση και οι βάσεις του μεσαιωνικού βασιλείου (1192-1205)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 1-19.
- Richard J., «Οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί του μεσαιωνικού βασιλείου», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 333-374.
- Richard J., «Το δίκαιο του μεσαιωνικού βασιλείου», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ενετοκρατία*, τ. Δ', Λευκωσία 1995, σελ. 375-386².
- Runciman S., *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Γ', Αθήνα 2006, σελ. 94-96.
- Ρούσσοσ-Μηλιδώνης Μ., *Έλληνες Ιησουΐτες, 1560-1773*, Αθήνα 1973.
- Σάθας Κ., *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη ή συλλογή ανέκδοτων μνημείων της ελληνικής ιστορίας*, τ. ΣΤ', Βενετία 1877.
- Σειρηνίδου Β., «Βαλκάνιοι έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αιώνα). Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμηχανίες», στο: Μ. Α. Στασινοπούλου και Μ. Χ. Χατζηϊωάννου (επιμ.), *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*, Αθήνα 2005, σελ. 53-81.
- Σειρηνίδου Β., *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αι.)*, Αθήνα 2011.
- Σκλαβενίτης Τ., «Βιβλιολογικά Α'», *Μνήμων* 8 (1980-82), σελ. 337-369.
- Σταυρίδης Β., *Επισκοπική ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου: αι εντός της Τουρκίας μητροπόλεις κατά τον 20^{ον} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2010².
- Σταυρουλάκης Ε. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Το ελληνικό νοσοκομείο Φλαγγίνη της Βενετίας κατά την πρώτη (1666-1797) και κατά τη μεταβατική (1797-1845) περίοδο λειτουργίας του*, Ιωάννινα 2010.
- Στεργέλλης Α., «Η διαθήκη του Γαβριήλ Σεβήρου (1616) και η ρύθμιση των χρεών του (1617-1647)», *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σελ. 182-200.
- Στεργέλλης Α. *Τα δημοσιεύματα των Ελλήνων σπουδαστών του Πανεπιστημίου της Πάδοβας τον 17^ο και 18^ο αι.*, Αθήνα 1970.
- Συμεωνίδης Χ., *Ιστορία της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2006.

- Σχίζας Θ., «Ο Ματθαίος Γαλατιανός και το υμνογραφικό έργο του», στο: Θ. Παπαδόπουλλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *ΠΒ' ΔΚΣ, Μεσαιωνικών Τμήμα, τ. Β'*, Λευκωσία 1986, σελ. 353-359.
- Stoianovich T. και Κατσιαρδή-Hering O., «Εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο. Κέντρα, δίκτυα, πηγές», στο: Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας, τ. Α'*, Αθήνα 2003, σελ. 423-481.
- Τσελέντη Ν., «Υλικός πολιτισμός των Ελλήνων της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (16ος-18ος αι.)», στο: *Τεχνογνωσία στη λατινοκρατούμενη Ελλάδα (Ημερίδα 8 Φεβρουαρίου 1997)*, Αθήνα 2000, σελ. 89-95.
- Τσελίκας Α., «Επτά επίσημα κυπριακά εκκλησιαστικά έγγραφα (1578-1771) (πιν. ΚΓ'-ΚΣΤ')», *Θησαυρίσματα* 14 (1977), σελ. 251-274.
- Τσελίκας Α., «Η διαθήκη του Petro de Gafrano και οι πράξεις εκλογής Κυπρίων φοιτητών για το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας (1393, 1436-1569)», *ΕΚΕΕ* 17 (1988-1989), σελ. 261-292.
- Τσικνάκης Κ., «Ο Ελληνισμός της Βενετίας (13^{ος}-18^{ος} αιώνας)», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*, Αθήνα 1993, σελ. 523-596.
- Τσικνάκης Κ., «Περιθωριακά στοιχεία στην Κρήτη στα τέλη του 16^{ου} αι.», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία 1998*, σελ. 245-261.
- Τσικνάκης Κ., «Η Κύπρος στη δίνη του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων (15^{ος}-16^{ος} αιώνας)», στο: Ν. Μοσχονάς (επιμ.), *Κύπρος. Σταυροδρόμι της Μεσογείου*, Αθήνα 2001, σελ. 83-107.
- Τσικνάκης Κ., «Κύπριοι πρόσφυγες στην Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα. Προβλήματα εγκατάστασης», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος – Βενετία: κοινές ιστορικές τόχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, σελ. 175-208.
- Τσικνάκης Κ., «Ατασθαλίες βενετών αξιωματούχων στο διαμέρισμα της Σητείας στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Η περίπτωση του ρέκτορα Zuan Antonio Diedo», *ΠΘ' ΔΚΣ*, Ηράκλειο 2004, σελ. 243-256.
- Τσιρπανλής Ζ., «Εκλογή Μητροπολίτη Ιταλίας από τους Έλληνες της Αγκώνας 1543-1548)», *Δωδώνη* 2 (1973), σελ. 63-76.
- Τσιρπανλής Ζ., «Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο (ά μισό 17^{ου} αι.)», *Δωδώνη* 1 (1972), σελ. 320-322.
- Τσιρπανλής Ζ., «Οι Μανιάτες της Τοσκάνης και της περιοχής του Τάραντα», *ΑΣ* 4 (1979), σελ. 105-159.
- Τσιρπανλής Ζ., *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700). Συμβολή στη μελέτη της μορφωτικής πολιτικής του Βατικανού*, Θεσσαλονίκη 1980.
- Τσιρπανλής Ζ., «Από τη Ρόδο στη Μάλτα (1523-1530). Οι Ροδίτες πρόσφυγες και οι βυζαντινές εικόνες της Παναγίας Δαμασκηνής και της Παναγίας Ελεημονήτριας», *Δωδώνη* 17 (1988), σελ. 197-236.
- Τσιρπανλής Ζ., *Η Μεσαιωνική Δύση (5ος-15^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Τσιρπανλής Ζ., *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου – Βατικανού (1571-1878)*, Θεσσαλονίκη 2006.

- Τσιρπανλής Ζ., «Σχέσεις Κύπρου και καθολικής εκκλησίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σελ. 825-860.
- Τυλληρίδης Α., «Από την ιστορία των εξισλαμισμών στην Κύπρο», *ΚΣ* 51 (1987), σελ. 111-146.
- Τωμαδάκης Ν., «Ναοί και θεσμοί της ελληνικής κοινότητας του Λιβόρνου», *ΕΕΕΒΣ* 16 (1940), σελ. 84-102.
- Τωμαδάκης Ν., «Η εν Ιταλία έκδοσις ελληνικών εκκλησιαστικών βιβλίων (κυρίως λειτουργικών) γενομένη επιμέλεια Ελλήνων Ορθοδόξων κληρικών κατά τους ιε'-ιζ' αιώνες», *ΕΕΒΣ* 37 (1969-70), σελ. 3-33.
- Τωμαδάκης Ν., «Η θρησκευτική πολιτική της Ενετίας εν Κρήτη έναντι των Ορθοδόξων Κρητών από τους ΙΓ' έως του ΙΕ' αιώνας», *ΕΕΦΣΠΑ* 20 (1969-1970), σελ. 21-38.
- Τωμαδάκης Ν., «Οφθικίων διάκρισις: Περί πρωτοπαπάδων, χωροεπισκόπων και των συναφών αυτών», *Αθήνα* 76 (1976-77), σελ. 3-58.
- Τωμαδάκης Ν., «Πρωτοπαπάδες Κρήτης (1210-1669)», *Κρητολογία* 4 (1977), σελ. 39-48.
- Traverso C., «Συντεχνίες και Αδελφότητες», στο: Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, τ. Β', Αθήνα-Βενετία 2010, σελ. 787-804.
- Novelle M., *Ο θάνατος και η Δύση από το 1300 ως τις μέρες μας*, Κουρεμένος Κ. (μτφρ.), τ. Α', Αθήνα 2000.
- Φιλίππου Λ., *Τα ελληνικά γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Λευκωσία 1930.
- Φιλίππου Λ., *Η Εκκλησία Κύπρου επί τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975.
- Φραγκάκη-Syrett E., *Το εμπόριο της Σμύρνης τον 18^ο αιώνα (1700-1820)*, Αθήνα 2010².
- Φωτιάδης Κ., *Ο ελληνισμός της Κριμαίας. Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη*, Αθήνα 1990.
- Χαραλαμπίδης Κ., «Η ελληνική κοινότης Ρώμη κατά τον ζ'-ι' αιώνα», *ΓΠ* 56 (1973), σελ. 258-263.
- Χασιώτης Ι., *Σχέσεις Ελλήνων και Ισπανών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1969.
- Χασιώτης Ι., «Ελληνικοί εποικισμοί στο βασίλειο της Νεάπολης κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα», *Ελληνικά* 22 (1969), σελ. 116-162.
- Χασιώτης Ι., *Οι Έλληνες στις παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου. Εκκλήσεις, επαναστατικές κινήσεις και εξεγέρσεις στην ελληνική χερσόνησο από τις παραμονές ως το τέλος του κυπριακού πολέμου (1568-1571)*, Θεσσαλονίκη 1970.
- Χασιώτης Ι., «Η Πελοπόννησος στο πλαίσιο της μεσογειακής πολιτικής του Καρόλου Ε'», *Πελοποννησιακά* 15 (1984), σελ. 218-225.
- Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Χασιώτης Ι., «Εισαγωγή», στο: Ε. Αμπατζή, Ο. Κατσαρδής-Hering και Ι. Χασιώτης (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος}-21^{ος} αι.*, Αθήνα 2006, σελ. 13-31.
- Χασιώτης Ι., «Η αμφισβήτηση της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο και η πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων (1571-1878)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σελ. 183-268.
- Χατζηδάκης Μ., «Το έργο του Θωμά Βαθά ή Μπαθά και η *divota maniera greca* (πιν. ΙΒ'-ΚΒ')», *Θησαυρίσματα* 14 (1977), σελ. 239-250.
- Χατζηψάλτης Κ., «Μητροπόλεις και επισκοπές της Εκκλησίας Κύπρου και το σχετικό κείμενο τριών κωδίκων», *ΚΣ* 13 (1949) σελ. 29-37.

- Χατζηψάλτης Κ., «Εκ της ιστορίας της Κύπρου κατά την Φραγκοκρατίαν. Α΄. Τρόπος εκλογής ελλήνων επισκόπων. Β΄. Έλληνες επίσκοποι Λευκάρων, Αμαθούντος, Νεμεσού και Κουρίου», *ΚΣ* 22 (1958), σελ. 11-26.
- Χατζηψάλτης Κ., «Ο κύπριος επίσκοπος Αμαθούντος ή Λευκάρων Γερμανός (1572-1595-; μ.Χ.). Ανέκδοτος επιστολή προς τον καρδινάλιο Σιρλέτο (1565-1585)» *ΚΣ* 29 (1965), σελ. 63-69
- Χατζηψάλτης Κ., «Το εν Ελλάδι και Κύπρω οικογενειακόν όνομα Λογαράς κατά την βυζαντινήν και μεταβυζαντινήν περίοδον», *ΕΚΕΕ* 6 (1972-73), σελ. 133-168.
- Χάφτον Ο., *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500-1800)*, Αθήνα 2003.
- Χοτζάκογλου Χ., *Αγ. Λάζαρος Λάρνακος. Ιστορία - αρχιτεκτονική και τέχνη του ιερού ναού του Αγ. Λαζάρου Λάρνακος*, Λευκωσία 2004.
- Ψηρούκη Ν., *Το ελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, Αθήνα 1983.
- Zorzi M., «Κύπριοι βιβλιοθηκάριοι στη Μαρκανή Βιβλιοθήκη», στο: Β. Καραγιώργης, Λ. Χατζηγαβριήλ και Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, σελ. 83-89.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Adams J., *The Familial State. Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe*, New York 2005.
- Adanir F., “Woywoda”, στο: P. Bearman, T. Bianquis κ.ά. (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam*, v. XI, Leiden 2002, σελ. 215.
- Ambrasi D., “La comunita Greca di Napoli e la sua chiesa. In margine all’immigrazione Greca nell’Italia meridionale nei secoli XV e XVI”, *Asprenas* 8 (1961), σελ. 156-185.
- Ambrosini F., *Storie di patrizi e di eresia nella Venezia del cinquecento*, Milano 1999.
- Apostolopoulos G. (επιμ.), *Gavriil Seviros, Archivescovo di Filadelfia a Venezia e la sua epoca. Atti della giornata di studio dedicata alla memoria di Manussos Manussacas (Venezia, 26 settembre 2003)*, Venezia 2004.
- Arbel B., “Cypriot Population Under Venetian Rule (1473-1571). A Demographic Study”, *MY* 1 (1984), σελ. 183-215.
- Arbel B., “Urban Assemblies and Town Councils in Frankish and Venetian Cyprus”, στο: Θ. Παπαδόπουλλος και Β. Εγκλεζάκης (επιμ.), *ΠΒ΄ΔΚΣ Μεσαιωνικόν Τμήμα*, τ. Β΄, Λευκωσία 1986, σελ. 203-213.
- Arbel B., “The Cypriot Nobility from the Fourteenth to the Sixteenth Century: A New Interpretation”, στο: Β. Arbel, Β. Hamilton and D. Jacoby (επιμ.), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, London 1989, σελ. 175-197.
- Arbel B., “Greek Magnates in Venetian Cyprus: The Case of the Singlitico Family”, *DOP* 49 (1995), σελ. 325-347.

- Arbel B., “The Economy of Cyprus during the Venetian Period (1473-1571)”, στο: V. Karageorghis and D. Michaelides (επιμ.), *The Development of the Cypriot Economy from the Prehistoric Period to the Present Day*, Nicosia 1996, σελ. 185-192.
- Arbel B., “A Royal Family in Republican Venice: The Cypriot Legacy of the Corner della Regina”, *SV* n.s. 15 (1998), σελ. 138-142.
- Arbel B., “Roots of Poverty and Sources of Richness in Cyprus under Venetian Rule”, στο: X. Μαλτέζου (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σελ. 351-360.
- Arbel B., *Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th centuries*, Great Britain 2000.
- Arbel B., “The Venetian Domination of Cyprus: Cui Bono?”, στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 45-55.
- Arbel B., “Venice’s Maritime Empire in the Early Modern Period”, στο: E. Dursteler (επιμ.), *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Leiden-Boston 2013, σελ. 125-254.
- Arbel B., “Translating the Orient for the Serenissima: Michiel Membrè in the Service of Sixteenth-Century Venice”, στο: A. Fuess, B. Heyberger and P. Vendrix (επιμ.), *La Frontière Méditerranéenne du XVe au XVIIe Siècle. Échanges, Circulations et Affrontements*, Turnhout 2014, σελ. 253-281.
- Ariès P, *Storia della morte in Occidente dal Medioevo ai giorni nostri*, Milano 1978.
- Ayalon D., “The End of the Mamlūk Sultanate: why did the Ottomans Spare the Mamlūks of Egypt and Wipe out the Mamlūks of Syria”, *SI* 65 (1987), σελ. 125-148.
- Bacchion E., *Il dominio veneto su Corfù (1386-1797)*, Venezia 1956, σελ. 69-81.
- Bade K., *L’Europa in movimento. Le migrazioni dal settecento a oggi*, Roma 2001.
- Ball J. (αδ. διδακτ. διατρ.), *The Greek Community in Venice: 1470-1620*, London 1985.
- Balletto L., “Ethnic Groups, Cross-Social and Cross-Cultural Contacts on Fifteenth-Century Cyprus”, *MHR* 10/1-2 (1995), σελ. 35-48.
- Barzagli A., *Donne o cortigiane? La prostituzione a Venezia. Documenti di costume dal XV al XVIII secolo*, Verona 1980.
- Bassi E., *Tre palazzi veneziani della regione veneto: Balbi, Flangini-Morosini, Molin*, Venezia 1980.
- Beihammer A. (εκδ.), *Griechische briefe und urkunden aus dem Zypern der Kreuzfahrerzeit. Die Formularsammlung eines königlichen sekretärs im Vaticanus Palatinus Graecus 367*, Nicosia 2007.
- Bellavitis A., “La famiglia “cittadina” veneziana nel XVI secolo: Dote e successione. Le leggi e le fonti”, *SV* 30 (1995), σελ. 55-68.
- Bellingeri G., “Un prospetto geografico di Michele Membré (1581)”, στο: U. Marazzi (επιμ.), *Turcica et islamica. Studi in memoria di Aldo Gallotta*, Napoli 2003, σελ. 15-36.
- Benzoni G., “La fortuna, la vita, l’opera di Enrico Caterino Davila”, *SV* 16 (1974), σελ. 279-442.
- Berger C. and Coletti F. (επιμ.), *Les figures du féminin “en rupture” à Venise: courtisanes, actrices, épouses, servants et putte (XVIe – XVIIIe siècles)*, Toulouse 2016.
- Bernardi D., “Interni di case veneziane nella seconda metà del XVIII secolo”, *SV* 20 (1990), σελ. 163-249.

- Beltrami D., *La composizione economica e professionale della popolazione di Venezia nei secoli XVII e XVIII*, Padova 1951.
- Beltrami D., *Storia della popolazione di Venezia dalla fine del secolo XVI alla caduta della Repubblica*, Padova 1954.
- Betto B., “Nove ricerche sui studenti Ciprioti all’Università di Padova (1393-1489)”, *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σελ. 40-80.
- Birtachas S., “Un “secondo” vescovo a Venezia: Il metropolita di Filadelfia (secoli XVI-XVIII)”, στο: M. F. Tiepolo and E. Tonetti (επιμ.), *I Greci a Venezia. Atti del convegno internazionale di studio (Venezia, 5-7 novembre 1998)*, Venezia 2002, σελ. 103-121.
- Birtachas S., “La memoria degli stradioti nella letteratura italiana del tardo Rinascimento”, στο: Z. Zografidou (επιμ.), *Tempo, spazio e memoria nella letteratura italiana. Omaggio ad Antonio Tabucchi*, Salonicco 2012, σελ. 124-142.
- Birtachas S., “Stradioti, cappelletti, compagnie or milizie Greche: “Greek” mounted and foot mercenary companies in the Venetian State (fifteenth to eighteenth centuries)”, στο: G. Theotokis and A. Yildiz (επιμ.), *A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War and Military Elites*, Leiden-Boston 2018, σελ. 325-346.
- Black C., *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge 1989.
- Börekçi G. (αδ. διδακτ. διατρ.), *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and his Immediate Predecessors*, Ohio 2010.
- Bragadin Dissera G., *Venezia da mar. Città diffusa su cinque mari*, Venezia 2004.
- Brawn P., “Le “scuole””, στο: A. Tenenti and U. Tucci (επιμ.), *Storia di Venezia, Il Rinascimento: Società ed economia*, v. V, Roma 1996, σελ. 307-354.
- Brown P., *Private Lives in Renaissance Venice. Art, Architecture and the Family*, London 2005².
- Brouscari E., “La chiesa di San Giorgio dei Greci a Venezia e l’architettura”, στο: M. F. Tiepolo and E. Tonetti (επιμ.), *I Greci a Venezia. Atti del convegno internazionale di studio (Venezia, 5-7 novembre 1998)*, Venezia 2002, σελ. 533-554.
- Brunello A., “Neofito Rodino, missionario e scrittore ecclesiastico Greco del secolo XVII”, *BGG* 5 (1951), σελ. 148-171, 201-219.
- Boerio G., *Dizionario del dialetto veneto*, Venezia 1856².
- Bucciero M., *I matrimoni misti. Aspetti storici, canonici e pastorali*, Roma 1997.
- Budd F., “A Minor Italian Critic of the Sixteenth Century: Jason Denores”, *TMLR* 22/4 (1927), σελ. 421-434.
- Bugh G., “Andrea Gritti and the Greek Stradiots of Venice in the Early 16th Century”, *Θησαυρίσματα* 32 (2002), σελ. 81-96.
- Burke E., *The Greeks of Venice, 1498-1600. Immigration, Settlement and Integration*, Turnhout 2016.
- Calabi D., “Gli stranieri e la città”, στο: A. Tenenti and U. Tucci (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima, Il Rinascimento: Società ed economia*, v. V, Roma 1996, σελ. 913-946.
- Campbell J., *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford 1964.

- Candio P., “L’antico cimitero ebraico del Lido nei contratti tra la comunità ebraica ed il Monastero Benedettino di S. Nicolo (XIV-XVIII sec.)”, *AV* 29 (1991), σελ. 109-139.
- Capellini A., “Un mecenate genovese a Padova: Gianvincenzo Pinelli”, *GSSL* 13/2 (1937), σελ. 129-148.
- Casini M., “Cerimoniali”, στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 107-160.
- Cavagna Sangiuliani A., *La basilica di Sant’Antonio di Padova ed i principali monumenti ch’essa racchiude*, Padova 1852.
- Cecchetti B., “Funerali e sepolture dei veneziani antichi”, *AV* 34/2 (1887), σελ. 265-284.
- Cecchini I., *Quadri e commercio a Venezia durante il seicento. Uno studio sul mercato dell’arte*, Venezia 2000.
- Cecil R., *The History of the Jews in Venice*, New York 1975².
- Chassiotis I., “La comunità greca di Napoli e i moti insurrezionali nella penisola balcanica meridionale durante la seconda metà del XVI secolo”, *BS* 10/2 (1969), σελ. 279-288.
- Chassiotis I., “Venezia e i domini veneziani tramite di informazioni sui Turchi per gli Spagnoli nel sec. XVI”, στο: G. Beck, M. Manoussakas and A. Pertusi (επιμ.), *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (Secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, v. I, Firenze 1977, σελ. 117-136.
- Chassiotis I., “Sull’organizzazione, incorporazione sociale e ideologia politica dei Greci a Napoli (dal XV alla metà del XIX sec.)”, *ΕΕΦΣΑΠΘ* 20 (1981), σελ. 409-452.
- Chaudhuri K., *The Trading World of Asia and the English East India Company 1660-1760*, New York 2006².
- Chauvard J., “Scale di osservazione e inserimento degli stranieri nello spazio veneziano tra XVII e XVIII secolo”, στο: D. Calabi and P. Lanaro (επιμ.), *La città italiana e i luoghi degli stranieri XIV-XVIII secolo*, Roma-Bari 1998, σελ. 85-107.
- Chojnacki S., *Women and Men in Renaissance Venice. Twelve Essays on Patrician Society*, Baltimore 2000.
- Chojnacki S., “Identity and Ideology in Renaissance Venice: The Third Serrata”, στο: J. Martin and D. Romano (επιμ.), *Venice Reconsidered. The History and Civilization of an Italian City-State 1297-1797*, Baltimore-London (2000), σελ. 263-294.
- Chotzakoglou C., “Unveiling the Venetian Art-Image: Remarks on the Painting and its Religious Background of Cyprus During the Period of the Venetian Rule (1498-1571)”, στο: C. Maltezos, A. Tzavara and D. Vlassi (επιμ.), *I Greci Durante la Venetocrazia: Uomini, Spazio, Idee (XIII-XVIII Sec.). Atti del Convegno Internazionale di Studi (Venezia, 3-7 Dicembre 2007)*, Venezia 2009, σελ. 427-439.
- Coco C. and Manzonetto F., *Baili veneziani alla Sublime Porta: Storia e caratteristiche dell’ambasciata veneta a Costantinopoli*, Venezia 1985.
- Cohen A., “Miri”, στο: C. Bosworth, E. Van Donzel, W. Heinrichs and C. Pellat (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. VII, Leiden- New York 1993, σελ. 125-126.
- Col del A., *L’Inquisizione in Italia dal XII al XXI secolo*, Milano 2010⁹.
- Collenberg de Rudt H. W., “L’empereur Isaac de Chypre et a fille (1155-1207)”, *Byzantion* 38 (1968), σελ. 123-179.
- Collenberg de Rudt H. W., “Les Lusignan de Chypre”, *EKEE* 10 (1979-1980), σελ. 85-319.

- Collenberg de Rudt H. W., “Les litterae hortatoriae accordées par les papes en faveur de la rédemption des Chypriotes captifs des Turcs (1570-1597) d’après les fonds de l’Archivio Segreto Vaticano”, *EKEE* 11 (1981-1982), σελ. 13-167.
- Collenberg de Rudt H. W., “Recherches sur quelques familles Chypriotes Au pape Clément VIII Aldobrandini (1592-1605): Flatro, Davila, Sozomeno, Lusignan, Bustron et Nores”, *EKEE* 12 (1983), σελ. 5-68.
- Collenberg de Rudt H. W., “Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnés dans les registres du Vatican, 1378-1471”, *MY* 1 (1984), σελ. 521-678.
- Collenberg de Rudt H. W., “Les “custodi” de la Marciana Giovanni Sozomenos et Giovanni Matteo Bustron. Relations familiales, sociales, culturelles et politiques au sein de la communauté Chypriote”, *MM* 5 (1990), σελ. 9-76.
- Collenberg de Rudt H. W., “Les premiers Podocataro. Recherches basées sur le testament de Hugues”, *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σελ. 130-182.
- Concina E., *Fondaci: Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venice 1997.
- Constantinides N. and Browning R., *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the Year 1570*, Washington 1993.
- Constantini V., “Destini di guerra. L’inventario ottomano dei prigionieri di Nicosia (settembre 1570)”, *SV* n.s. 45 (2003), σελ. 229-241.
- Costantini V., *Il sultano e l’isola contesa. Cipro tra eredità veneziana e potere ottomano*, Milano 2009.
- Costantini V., “Famagusta in Early Ottoman Sources”, στο: M. Walsh (επιμ.), *City of Empires. Ottoman and British Famagusta*, Newcastle 2015, σελ. 2-12.
- Costantini A., *Chiesa di San Moisè*, Genova 2007².
- Constantinidou N. and Walsby M. (επιμ.), *Documenting the Early Modern Book World. Inventories and Catalogues in Manuscript and Print*, Leiden-Boston 2013.
- Constantinidou N., “Printers of the Greek Classics in the 16th Century and Market Distribution: the Case of France and the Low Countries”, στο: R. Kirwan and S. Mullins (επιμ.), *Specialist Markets in Early Modern Europe*, Leiden-Boston 2015, σελ. 275-293.
- Constantinidou N., *Responses to Religious Division, c. 1580-1620: Public and Private, Divine and Temporal*, Leiden-Boston 2017.
- Constantinidou N. and Lamers H., *Receptions of Hellenism in Early Modern Europe*, Leiden-Boston, (υπό δημοσίευση).
- Coureas N. and Schabel C., *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, Nicosia 1997.
- Coureas N., *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, Ashgate 1997.
- Coureas N., “Piracy in Cyprus during the Late Lusignan and Venetian Periods, 15th-16th Centuries”, *EKEE* 33 (2007), σελ. 112-162.
- Coureas N., *The Latin Church in Cyprus, 1313-1378*, Nicosia 2010.
- Coureas N., “The Latin and Greek Churches in Former Byzantine Lands under Latin Rule”, στο: N. Tsougarakis and P. Lock (επιμ.), *A Companion to Latin Greece*, Leiden-Boston 2015, σελ. 148-184.
- Cowan A., “New Families in the Venetian Patriciate 1646-1718”, *AV* 23/1-2 (1985), σελ. 55-75.
- Cowan A., *Marriage, Manners and Mobility in Early Modern Venice*, Hampshire 2007.

- Cozzi G., “Stato e chiesa: Vicende di un confronto secolare”, *Venezia e la Roma dei papi*, Milano 1987, σελ. 11-56.
- Curtin P., *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge 1984.
- Da Mosto A., *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, v. I, Roma 1940.
- Darrouzès J., “Les manuscrits originaires de Chypre à la Bibliothèque Nationale de Paris”, *REB* 8 (1950), σελ. 162-197.
- Davis R., *Shipbuilders of the Venetian Arsenal. Workers and Workplace in the Pre Industrial City*, Baltimore 1991.
- Delcambre A., “Mawat”, στο: C. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis and C. Pellat (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. VI, Leiden 1991, σελ. 869-870.
- Despotakis E., “La vendita del terreno per la costruzione della Chiesa di San Giorgio dei Greci a Venezia (1526-1528). Il documento originale”, *Θησαυρίσματα* 44 (2014), σελ. 151-155.
- Donatis C. (επιμ.), *Ferro Fini un palazzo veneziano per l'assemblea legislativa dei Veneti*, Venezia 2010.
- Eickhof E., *Venezia, Vienna e i Turchi. Bufera nel sud-est Europeo 1645-1700*, Milano 1991.
- Enlart C., *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, Hunt D. (μτφρ.), London 1987.
- Erdoğru M., “The Servants and Venetian Interest in Ottoman Cyprus in the Late Sixteenth and the Early Seventeenth Centuries”, *QSA* 15 (1997), σελ. 97-120.
- Epstein S., *Freedom and Growth. The Rise of States and Markets in Europe, 1300-1750*, London-New York 2000.
- Fabris G., “Professori e scolari Greci all'università di Padova”, *AV* n.s. 5/30-31 (1942), σελ. 121-165.
- Favero G., Moro M., Spinelli P., Trivellato F., Vianello F., “Le anime dei dimografi. Fonti per la rivelazione dello Stato della popolazione di Venezia nei secoli XVI e XVII”, *BDS* 15 (1992), σελ. 23-119.
- Fedalto G., *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI*, Firenze 1967.
- Fedalto G., “Appunti inediti sulla comunità dei Greci Veneziani nella corrispondenza dell'oratoriano, padre Gimbattista Bedetti (1623-1697)”, *Μνημόσυρον Σοφίας Αντωνιάδη*, Βενετία 1974, σελ. 329-335.
- Fedalto G., “Stranieri a Venezia e a Padova”, *Storia della cultura veneta dal primo quattrocento al Consiglio di Trento*, Padova 1978, σελ. 499-535.
- Fenlon L., *The Ceremonial City. History, Memory and Myth in Renaissance Venice*, London 2007.
- Fontana G., *Cento palazzi fra i più celebri di Venezia sul canalgrande e nelle vie interne dei sestieri: Descritti quali monumenti d'arte e di storia*, Venezia 1865.
- Ganchou T., “Les tribulations vénitiennes de la Ca'Notara (1460/1490). À la recherche du Plutarque d'Anna”, στο: A. Binggeli, A. Boud'Hors, M. Cassin (επιμ.), *Manuscripta graeca et orientalia. Mélanges monastiques et patristiques en l'honneur de Paul Gehin*, Leuven-Paris-Bristol 2016, σελ. 383-442.
- Gazioğlu A., *The Turks in Cyprus: a Province of the Ottoman Empire, 1571-1878*, London 1990.

- Geanakoplos D., *Bizanzio e il Rinascimento. Umanisti Greci a Venezia e la diffusione del Greco in Occidente (1400-1535)*, Roma 1967.
- Gherzi L., “Opere di architettura e scultura per il cardinale Ludovico Podocataro, Vescovo di Cipro”, στο: M. Chiabò, S. Maddalo, M. Miglio and A. Oliva (επιμ.), *Roma di fronte all’Europa al tempo di Alessandro VI. Atti del convegno (città del Vaticano-Roma, 1-4 Dicembre 1999)*, v. I, Roma 2002, σελ. 873-894.
- Gill J., “The Tribulations of the Greek Church in Cyprus, 1196-1280”, *BF* 5 (1977), σελ. 73-93.
- Gibb H. and Bowen H., *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of the Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, v. I, London 1950.
- Goffman D., *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, New York 2002.
- Grasby R., *Kinship and Capitalism. Marriage, Family and Business in the English-Speaking World, 1580-1740*, Cambridge 2001.
- Grendler M., “A Greek Collection in Padua: the Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601)”, *RQ* 33/3 (1980), σελ. 386-416.
- Grendler P. F., *The Roman Inquisition and the Venetian Press, 1540-1605*, New Jersey 1977.
- Grendler P.F., *The Universities of the Italian Renaissance*, Baltimore 2002.
- Grendler P. F., “The Universities of the Renaissance and Reformation”, *RQ* 57/1 (2004), σελ. 1-42.
- Grivaud G., “Nicosie remodelée (1567). Contribution à la topographie de la ville médiévale”, *EKEE* 19 (1992), σελ. 281-306.
- Grivaud G., “Villages désertés à Chypre (fin XIIe - fin XIXe Siècles)”, *MY* 3 (1998), σελ. 1-604.
- Grivaud G., “Une société en guerre: Chypre face à la conquête ottomane», στο: Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *Η Γαληνοτάτη και η Ευγενεστάτη. Η Βενετία στην Κύπρο και η Κύπρος στη Βενετία*, Λευκωσία 2009, σελ. 194-203.
- Grivaud G., *Venice and the Defence of the Regno di Cipro. Giulio Savorgnan’s Unpublished Cyprus Correspondence (1557-1570)*, Nicosia 2016.
- Groppi A. (επιμ.), *Il lavoro delle donne*, Roma–Bari 1996.
- Grunebaum-Ballin P., *Joseph Naci, duc de Naxos*, Paris 1969.
- Hadjikyriacou A., “Economic Geography”, στο: B. Struck, R. Bavaj and K. Lawson (επιμ.), *Doing Spatial History*, London 2019 (υπό δημοσίευση).
- Hale J., “From Peacetime Establishment to Fighting Machine: the Venetian Army and the War of Cyprus and Lepanto”, στο: J. Benzoni (επιμ.), *Il Mediterraneo nella seconda metà del ‘500 alla luce di Lepanto*, Firenze 1974, σελ. 163-185.
- Heyd W., *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge*, Raynaud F. (μτφρ.), Leipzig 1923².
- Hill G., *A History of Cyprus*, v. I-IV, Cambridge 1972.
- Hughes D., “Bodies, Disease and Society”, στο: J. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance*, New York 2004, σελ. 103-123.
- Hunwick J., “Wakf”, στο: P. Bearman, T. Bianquis, C. Bosworth, E. Van Donzel and W. Heinrichs (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. XI, Leiden 2002, σελ. 59-99.
- Imhaus B., *Le Minoranze Orientali a Venezia 1300-1500*, Roma 1997.
- İnalçik H., *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*, Ankara 1969.

- İnalçik H., “Timar”, στο: P. Bearman, T. Bianquis, C. Bosworth, E. Van Donzel and W. Heinrichs (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. X, Leiden 2000, σελ. 502-507.
- Ioannides G., “La constitution o Bulla Cypria Alexandri Papae IV del Barberinianus Graecus 390”, *OCP* 66/1 (2000), σελ. 335-372.
- Ioannou P., “Palma il Giovane e Giovanni Bilivert nella collezione dell’Istituto Ellenico di Venezia”, *Θησαυρίσματα* 32 (2002), σελ. 153-165.
- Iordanou I. (αδ. διδασκ. διατρ.), *Maritime Communities in Late Renaissance Venice: The Arsenalotti and the Greeks, 1575-1600*, Warwick 2008.
- Jenkins R., *Social Identity*, London-New York 2008³.
- Jennings R., *Village Life in Cyprus at the Time of the Ottoman Conquest*, Istanbul 2009.
- Kahane H., Kahane R. and Tietze A., *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana 1958.
- Karaghianni U., “Le arche dei Greci nel campo di San Giorgio dei Greci come espressione del loro adeguamento ai modelli della società veneziana (seconda metà del XVI sec. – XVII sec.)”, *Θησαυρίσματα* 31 (2001), σελ. 157-180.
- Katsiardi-Hering O., “Migrationen von bevölkerungsgruppen in südosteuropa vom 15. Jahrhundert bis zum Beginn des 19 jahrhunderts”, *SF* 59-60 (2000/1), σελ. 125-148.
- Katsiardi-Hering O. and Stassinopoulou M., “The Long 18th Century of Greek Commerce in the Habsburg Empire”, στο: H. Heppner, P. Urbanitsch and R. Zedinger (επιμ.), *Social Change in the Habsburg Monarchy*, Bochum 2011, σελ. 191-213.
- Kazhdan A. (εκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. III, New York 1991.
- Kitromilides P. (επιμ.), *Giorgio Denores. A Discourse on the Island of Cyprus*, Venezia 2006.
- Kontoura-Galaki E. and Koutrakou N., “Local vs “Foreigners”: Criteria for the Formation of Local Identities in Late Byzantium. An Approach to Modern Graecitas Through Late Byzantine Writers”, στο: K. Dimadis (επιμ.), *Identities in the Greek World (From 1204 to the Present Day)*, v. V, Athens 2014, σελ. 1-21.
- Korrè K., “Per una biografia di Tommaso Flangini”, *Collegio Flangini-350 anni*, Atene-Venezia 2016, σελ. 287-340.
- Kyrris C., “The Noble Family of Logaras of Lapethos, Cyprus: Some New Information about their Careers, Activities and Landed Properties”, *RSBN* n.s. 14 (1967), σελ. 107-149.
- Kyrris C., “Prosopographical Data Relating to Georgio Protopapa da Vatili”, *EKEE* 1 (1967-1968), σελ. 85-104.
- Kyrris C., “Cypriots Scholars in Venice in the XVI and XVII Centuries”, στο: J. Irmischer and M. Mineemi (επιμ.), *Ο Ελληνισμός εις το εξωτερικόν. Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der Neueren Zeit*, Berlin 1968, σελ. 183-272.
- Kyrris C., “Documents Relating to Georgio Protopapa da Vatili and Michiel Favro Cyprio”, *EKEE* 2 (1968-1969), σελ. 57-84.
- Kyrris C. P., “Further Documents Relating to Cypriot Immigrants in Venice (XVI-XVII Centuries)”, *EKEE* 3 (1969-1970), σελ. 147-150.
- Kyrris C., “Works and Days of the Cypriot Patriot Massimi(li)an(o) Tronchi or Tronco”, *EKEE* 5 (1971-72), σελ. 145-187.

- Kyrris C., “Modes de survivance de transformation et d’adaptation du régime colonial latin de Chypre après la conquête ottomane”, *EKEE* 13-16 (1984-87), σελ. 255-268.
- Kyrris C., *History of Cyprus. With an Introduction to the Geography of Cyprus*, Nicosia 1985.
- Laidlaw C., *The British in the Levant Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, London 2010.
- Lamansky V., *Secrets d’état de Venise: Documents extraits notices et études*, v. I, New York 1968.
- Lane F., “The Enlargement of the Great Council of Venice”, στο: J. Rame and W. Stockdale (επιμ.), *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, Toronto 1971, σελ. 237-274.
- Lane F., “Wages and Recruitment of Venetian Galeotti, 1470-1580”, *SV* n.s. 6 (1982), σελ. 15-43.
- Lanfranchi F., “Giulio Savorgnano a Nicosia. Nascita di una fortezza “alla moderna” (1567-1570)”, *SV* 71 (2015), σελ. 277-444.
- Lavarda S., *L’anima a Dio e il copro alla terra scelte testamentarie nella Terraferma Veneta (1575-1631)*, Venezia 1998.
- Lawner L., *Le cortigiane. Ritratti del Rinascimento*, Milano 1988.
- Layton E., *The Sixteenth Century Greek Book in Italy. Printers and Publishers for the Greek World*, Venice 1994.
- Lee E., “A Theory of Migration”, *Demography* 3 (1966), σελ. 47-57.
- Lee S. (επιμ.), *Dictionary of National Biography*, v. XLI, London 1895.
- Legrand É., *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en Grec par des Grecs au XVe et XVIe siècles*, v. IV, Paris 1963².
- Lenoci L. (επιμ.), *Confraternite, chiese e società. Aspetti e problemi dell’associazionismo laicale europeo in età moderna e contemporanea*, Fasano 1994.
- Lindisfane N., “Variant Masculinities, Variant Virginites: Rethinking ‘honour and Shame’”, στο: A. Cornwall and N. Lindisfarne (επιμ.), *Dislocating Masculinity. Comparative Ethnographies*, London 1994, σελ. 82-96.
- Lorenzetti G., *Venezia e il suo estuario. Guida storico-artistica*, Trieste 1980.
- Lupprian E.K., “Il fondaco dei Tedeschi e la sua funzione di controllo del commercio Tedesco a Venezia”, *Quaderni* 6 (1978), σελ. 3-20.
- Luttrell A., “The Hospitallers in Cyprus after 1191”, στο: Α. Παπαγεωργίου (επιμ.), *ΠΑ’ΔΚΣ, Μεσαιωνικόν Τμήμα*, τ. Β’, Λευκωσία 1972, σελ. 161-171.
- Luzzatto G., *Storia economica di Venezia dall’ XI al XVI secolo*, Venezia 1995
- Luzzatto A., *La comunità ebraica di Venezia e il suo antico cimitero*, v. I-II, Milano 2000.
- Mallett M. and Hale J., *Military Organization of a Renaissance State Venice c. 1400 to 1617*, Cambridge 1984.
- Manno A., “Politica e architettura militare: le difese di Venezia (1557-1573)”, *SV* n.s. 11 (1986), σελ. 91-139.
- Mantran R., “L’ impero Ottomano, Venezia e la guerra (1570-1670)”, *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia 1570-1670*, Venezia 1986, σελ. 227-233.
- Maranelli C., *Dizionario geografico dell’alto Adige, del Trentino, della Venezia, Giulia e della Dalmazia*, Bari 1915.
- Maranini G., *La costituzione di Venezia dopo la serrata del Maggior Consiglio*, Firenze 1932.

- Marin E., *Il capitolo cattedrale di concordia nella prima età moderna*, Roma 2005.
- Martin J. and Romano D., “Reconsidering Venice”, *Venice Reconsidered. The History and Civilization of an Italian City-State 1297-1797*, Baltimore 2000, σελ. 1-39.
- Martini M., *Il Carme Giovanile di Giovanni Sulpizio Verolano “de moribus puerorum in mensa serrandis”*: con una lettera inedita a Ludovico Podocataro, Vescovo di Capaccio, Sora 1980.
- Mas Latrè de L. M., “Histoire des archevêques latins de l’île de Chypre”, *AOL* 2 (1884), σελ. 207-328.
- Mauro F., “Merchant Communities 1350-1750”, στο: J. Tracy (επιμ.), *The Rise of Merchant Empires. Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750*, New York-Sydney 1990, σελ. 255-286.
- Mavroidi F., “I Serbi e la confraternità greca di Venezia”, *BS* 24/2 (1983), σελ. 511-529.
- Mavroidi F., *Aspetti della società veneziana del’500. La confraternità di S. Nicolo dei Greci*, Ravenna 1989.
- Meihers D. A., *Nel regno dei poveri. Arte e storia dei grandi ospedali veneziani in età moderna 1474-1797*, Venezia 1989.
- Membrè M., *Relazione di Persia (1542)*, G. Scarcia (εισ.) and G. Cardona (επιμ.), Napoli 1969.
- Moch P. L., *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington-Indianapolis 2003².
- Molmenti P., *Curiosità di storia veneziana*, Bologna 1919.
- Molmenti P., *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della Repubblica*, v. II, Bergamo 1928.
- Monello G., *Accadde a Famagosta. L’assedio Turco ad una fortezza veneziana ed il suo sconvolgente finale*, Cagliari 2006.
- Moro F., *Venezia in guerra. Quattordici secoli di storia politica e battaglie*, Venezia 2011.
- Moschonas N., “I Greci a Venezia e la loro posizione religiosa nel XV° secolo”, *Ερανιστής* 5 (1967), σελ. 105-137.
- Murzaku I., *Returning Home to Rome. The Basilian Monks of Grottaferrata in Albania*, Grottaferrata 2009.
- Nadin L., “La Chiesa di San Sebastiano a Venezia, Paolo Veronese, le implicazioni Albanesi: Una storia tutta da riscrivere”, *Palaver* n.s. 4 (2015), σελ. 185-254.
- Nicol D., *The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250-1500*, Cambridge 1994.
- Nicolaou-Konnari A., “The Conquest of Cyprus by Richard the Lionheart and its Aftermath: A Study of Sources and Legend Politics and Attitudes in the Year 1191-1192”, *EKEE* 26 (2000), σελ. 25-123.
- Nicolaou-Konnari A., “Greeks”, στο: A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005, σελ. 13-62.
- Nicolaou-Konnari A., “L’identité dans la diaspora: Travaux et jours de Pierre (avant 1570 (?)-après 1646) et Georges de Nores (1619-1638)”, στο: S. Fourrier and G. Grivaud (επιμ.), *Identités croisées en un milieu Méditerranéen: Le cas de Chypre (Antiquité – Moyen Âge)*, Mont-Saint-Aignan 2006, σελ. 329-353.

- Nicolaou-Konnari A., “Francesco Patrizi’s Cypriot Connections and Jason and Pietro de Nores”, στο: B. Arbel, E. Chayes and H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, σελ. 157-203.
- Nicolaou-Konnari A. and Schabel C., “Limassol under Latin Rule”, στο: A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Lemesos. A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, Newcastle 2015, σελ. 195-361.
- Nicolaou-Konnari A., “Women in Medieval Famagusta: Law, Family, and Society”, στο: G. Grivaud, A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (επιμ.), *Medieval Famagusta*, v. II, *Society and Politics* (Turnhout, υπό δημοσίευση).
- Nicolaou-Konnari A., “Affinità elettive nei circoli letterari italiani del Cinquecento: Torquato Tasso, Pietro de Nores e gli altri”, *ST* (υπό δημοσίευση).
- Oates P., *The Story of Western Furniture*, Chicago 1981.
- Ombres R., “Latins and Greeks in Debate over Purgatory”, 1230-1439”, *JEH* 35 (1984), σελ. 1-14.
- Orlando E., “Matrimoni misti “more grecorum” a Venezia nel basso Medioevo”, στο: Γ. Βαρζελιώτη και Κ. Τσικνάκης (επιμ.), *Γαληνοτάτη. Τιμή στη Χρύσα Μαλτέζου*, Αθήνα 2013, σελ. 561-574.
- Ortalli F., “*Per salute delle anime e delli corpi*”, *scuole piccole a Venezia nel tardo Medioevo*, Venezia 2001.
- Outhwaite R. (επιμ.), *Marriage and Society: Studies in the Social History of Marriage*, London 1981.
- Palumbo-Fossati, “L’internò della casa dell’artigiano e dell’artista nella Venezia del cinquecento”, *SV* 8 (1984), σελ. 109-153.
- Palumbo-Fossati, “La casa Veneziana”, στο: G. Toscano and F. Valcanover (επιμ.), *Da Bellini a Veronese. Temi di arte veneta*, Venezia 2004, σελ. 443-491.
- Pancieria W., “Giulio Savorgnan e la costruzione della fortezza di Nicosia (1567-1570)”, στο: E. Skoufari (επιμ.), *La Serenissima a Cipro. Incontri di culture nel cinquecento*, Viella 2013, σελ. 135-138.
- Panta L., *Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV–XIX)*, Torino 1980.
- Papadamou C., “A Secret War: Espionage in Venetian Corfu during the Construction of the San Marco Fortress”, στο: G. Theotokis and A. Yildiz (επιμ.), *A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War and Military Elites*, Leiden-Boston 2018, σελ. 347-370.
- Papadopoullos T., *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Brussels 1952.
- Parlato E., “Memorie romane del cardinale Cipriota Ludovico Podocataro è dei suoi eredi”, στο: E. Chayes (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance, 1450-1650*, Belgium 2012, σελ. 67-96.
- Pedani P., “Tra Economia e geo-politica: La vision ottomana della guerra di Cipro”, *AIRCROU* 5 (2003), σελ. 287-298.
- Pedani-Fabris M., “*Veneta auctoritate notarius*”. *Storia del notariato veneziano (1514-1797)*, Milano 1996.
- Peirce L., *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York 1993.
- Perbellini G., “Le fortificazioni del Regno di Cipro nello Stato Veneto (XV-XVI sec.)”, *KΣ* 50 (1986), σελ. 193-225.

- Perbellini G., *The Fortress of Nicosia, Prototype of European Renaissance Military Architecture*, Nicosia 1994.
- Perella N., *The Critical Fortune of Battista Guarini's "Il Pastor Fido"*, Florence 1973.
- Peristiany J. (επιμ.), *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Chicago 1966.
- Perocco D. (επιμ.), *Storia di Caterina Corner regina di Cipro. La prima biografia*, Padova 2012.
- Perini S., "La ripresa dell'economia veneziana dopo la pestilenza del 1630-1631", *SV* 59 (2010), σελ. 121-223.
- Pertoldi L., *La cappella dell'arca di Sant'Antonio nella basilica di Padova. Marmi antichi, storia e restauro*, Padova 2011.
- Pertusi A., "Cultura bizantina a Venezia", *Storia della cultura veneta dalle origini al Trecento*, v. I, Vicenza 1976, σελ. 326-349.
- Petersen W., "A general typology of migration", *ASR* 23/3 (1958), σελ. 256-266.
- Pezzolo L., "L'economia", στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 369-434.
- Plessner M., "Mulk", στο: C. Bosworth, E. Van Donzel, W. Heinrichs and C. Pellat (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam*, v. VII, Leiden- New York 1993, σελ. 546-547.
- Plumidis G., "Gli scolari Greci nello studio di Padova", *QSUP* 4 (1971), σελ. 127-141.
- Plumidis G., "Considerazioni sulla popolazione Greca a Venezia nella seconda metà del 500", *SV* 14 (1972), σελ. 219-226.
- Pontani A., "La filologia", στο: G. Cambiano, L. Canfora and D. Lanza (επιμ.), *Lo spazio letterario della Graecia antica. La ricezione e l'attualizzazione del testo*, v. II, Roma 1995, σελ. 307-351.
- Pontani F., "Il Greco di Gianfrancesco Mussato Peritosa umanista", *RSBS* 1 (1981), σελ. 131-163.
- Preto P., *Venezia e i Turchi*, Florence 1975.
- Preto P., "Peste e demografia. L'età moderna: le due pesti del 1575-77 e 1630-31", *Venezia e la peste 1348-1797*, Venezia 1979.
- Prosperi A., "L'inquisizione in Italia", στο: M. Rosa (επιμ.), *Clero e società nell'Italia moderna*, Roma-Bari 1997³, σελ. 275-320.
- Pullan B. (επιμ.), *Crisis and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries*, London 1968.
- Pullan B., *Rich and Poor in Renaissance Venice. The Social Institutions of a Catholic State to 1620*, Oxford 1971.
- Pullan B., *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice 1550-1670*, Oxford 1983.
- Puppi L. and Rugolo R., "Un'ordinaria forma non alletta. Arte, riflessione sull'arte e società", στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 595-699.
- Quarti G., *La guerra contro il Turco a Cipro e a Lepanto: 1570-1571. Storia documentata*, Venezia 1935.
- Raines D., "Cooptazione, aggregazione e presenza al Maggior Consiglio: le casate del patriziato veneziano, 1297-1797", *Storia di Venezia*, v. I, Firenze 2003, σελ. 1-64.
- Raines D., *L'invention du mythe aristocratique. L'image de soi du patriciat vénitien au temps de la Sérénissime*, v. I-II, Venezia 2006.

- Raines D., “Strategie d’ascesa sociale e giochi di potere a Venezia nel seicento: Le aggregazioni alla nobiltà”, *SV* n.s. 51 (2006), σελ. 279-317.
- Richard J., “Pairie d’ Orient latin: Les quatre baronnies des royaumes de Jerusalem et de Chypre”, *RHDFÉ* 27 (1950), σελ. 67-88.
- Richard J., *Orient et Occident au Moyen Age: Contacts et relations XIIe-XIVe siecles*, London 1976.
- Richard J., “A propos de la “Bulla Cypria” de 1260”, *BF* 22 (1996), σελ. 19-31.
- Richard J., “Les révoltes Chypriotes de 1191–1192 et les inféodations de Guy de Lusignan”, στο: B. Kedar, J. Riley-Smith and R. Hiestand (επιμ.), *Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Leicester 1997, σελ. 123-28.
- Riley-Smith J., *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, London 2002².
- Rivolta A., *Catalogo dei codici Pinelliani dall’Ambrosiana*, Milano 1933.
- Rizzi A., *Guida della Dalmazia. Arte, storia portolano*, Trieste 2007.
- Romano D., “The Gondola as a Marker of Station in Venetian Society”, *RS* 8/4 (1994), σελ. 359-374.
- Romano G. (επιμ.), *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni*, v. XLIII, Venezia 1847.
- Rossetti L. (επιμ.), *Gli stemmi dello studio di Padova*, Padova 1983.
- Roth C., *The House of Nasi: The Duke of Naxos*, Philadelphia 1948.
- Roussopoulos T. (αδημ. διδακτ. διατρ.), *The Archbishop Meletios Typaldos and his Conflicting Relations with the Greek Confraternity of Venice*, Edinburg 2014.
- Sabbadini R., *L’acquisto della tradizione. Tradizione aristocratica e nuova nobiltà a Venezia (sec. XVII-XVIII)*, Udine 1995.
- Santa dalla G., *Benedetto Soranzo patrizio veneziano, arcivescovo di Cipro, e Girolamo Riario. Una pagina nuova della guerra di Ferrara degli anni 1482-1484*, Venezia 1914.
- Scarabello G., “Per una storia della prostituzione a Venezia tra il XIII e il XVIII sec.”, *SV* 47 (2004) 15-101.
- Schabel C., “The Greek Bishops of Cyprus, 1260-1340, and the Synodikon Kypriou”, *KΣ* 64-65 (2000-2001), σελ. 217-234.
- Schabel C., “Queen Plaisance of Cyprus and the Bulla Cypria”, στο: S. Edginton and H. Nicholson (επιμ.), *Deeds Done Beyond the Sea: Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders Presented to Peter Edbury*, Farnham 2014, σελ. 155-168.
- Schröder F., *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle provincie venete*, v. I, Venezia 1830.
- Schuermann A., “Gli inventari “post mortem” come fonte per lo studio della cultura materiale. Un programma olandese di ricerca”, *QS* 15/43 (1980), σελ. 210-218.
- Sarti R., *Vita di casa. Abitare, mangiare, vestire nell’Europa moderna*, Roma-Bari 2000.
- Sella D., *Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII*, Roma 1961.
- Sella D., “L’economia”, στο: G. Gozzi and P. Prodi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. Dal Rinascimento al barocco*, v. VI, Roma 1994, σελ. 651-712.
- Setton K., *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, v. IV, Philadelphia 1984.
- Setton K., *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991.

- Skoufari E., *Il regno della Repubblica. Continuità istituzionali scambi interculturali a Cipro durante la dominazione veneziana (1473-1570)*, Padova 2008.
- Skoufari E., *Cipro veneziana (1473-1571). Istituzioni e culture nel regno della Serenissima*, Roma 2011.
- Socol C., *La visita apostolica del 1584-85 alla diocesi di Aquileia e la riforma dei regolari*, Udine 1986.
- Tasoto S., *Fortezze veneziane dall'Adda all'Egeo. La difesa della Repubblica di Venezia nei disegni della biblioteca Comunale di Treviso (secoli XVI-XVIII)*, Venezia 2014.
- Tedeschi J., *The Prosecution of Heresy. Collected Studies of the Inquisition in Early Modern Italy*, New York 1991.
- Temple-Leader J., *Libro dei nobili veneti ora per la prima volta messo in luce*, Firenze 1889.
- Tenenti A., *Naufrages, corsairs et assurances maritimes à Venise 1592-1609*, Paris 1959.
- Thornton P., *The Italian Renaissance Interior, 1400-1600*, London 1991.
- Tiepolo F. M. (επιμ.), “Archivio di Stato di Venezia”, *Guida generale degli Archivi di Stato Italiani*, v. IV, Roma 1994.
- Todesco M., “Andamento demografico della nobiltà veneziana allo specchio delle votazioni nel Maggior Consiglio (1297-1797)”, *AV* 176 (1989), σελ. 119-164
- Tucci U., “Monete e banche”, στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 569-591.
- Kirshner J., “Family and Marriage: a Socio-Legal Perspective”, στο: J. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance*, New York 2004, σελ. 82-102.
- Van Der Wee H., “Monetary, Credit and Banking Systems”, *The Cambridge Economic History of Europe*, v. V, London 1977, σελ. 290-392.
- Vergottin B., *Breve saggio d'istoria antica e moderna della città di Parenzo nell'Istria*, Venezia 1796.
- Vio G., *Le scuole piccole nella Venezia dei Dogi. Note d'archivio per la storia delle confraternite veneziane*, Vicenza 2004.
- Vitali A., *La moda a Venezia Attraverso i secoli, lessico ragionato*, v. II, Venezia 1992.
- Vovelle M., *Piété Baroque et déchristianisation en provence au XVIIIe Siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments*, Paris 1973.
- Vries de J., *The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750*, Cambridge 1976.
- Ward K., *Networks of Empire. Forced Migration in the Dutch East India Company*, New York 2009 2009.
- Weiner G., “The Demographic Effects of the Venetian Plaque of 1575-1577 and 1630-1631”, *Genus* 26 n. 1/2 (1970), σελ. 41-57.
- Wheeler J., “Neighbourhoods and Local Loyalties in Renaissance Venice”, στο: A. Cowan (επιμ.), *Mediterranean Urban Culture, 1400-1700*, Exeter 2000, σελ. 31-42.
- Widmann R., *I Widmann. Le vicende di una famiglia veneziana dal cinquecento all'ottocento*, Venezia 1980.
- Wood A., *A History of the Levant Company*, London 1997².
- Zanata F., “L'inventario come fonte per lo studio della storia della ricchezza privata: Venezia nel 1661”, *SV* 34 (1997), σελ. 199-223.

- Zannini A., “Flussi d’immigrazione inedito del primo seicento sociali Urbane. Il caso dei Bergamaschi a Venezia”, *BDS* 19 (1994), σελ. 207-216.
- Zannini A., “Un censimento inedito del primo seicento e la crisi demografica ed economica di Venezia”, *SV* 26 (1993), σελ. 87-116.
- Zannini A., “La presenza borghese”, στο: G. Benzoni and G. Gozzi (επιμ.), *Storia di Venezia, dalle origini alla caduta della Serenissima. La Venezia barocca*, v. VII, Roma 1997, σελ. 225-272.
- Zannini A., “L’economia veneta nel seicento. Oltre il paradigma della ‘crisis generale’”, *La popolazione italiana nel seicento*, Bologna 1999, σελ. 473-502.
- Zarri G., “Pugratorio “particolare” e ritorno dei morti tra riforma e controriforma. L’area italiana”, *QS* 17/50 (1982), σελ. 466-497.
- Zernatto G., “Nation: The History of a Word”, *RP* 6/3 (1944), σελ. 351-366.
- Ziada M., “The Mamluk Conquest of Cyprus in the Fifteenth Century”, *BFAUE* 1/1 (1933), σελ. 90-113 και 2/1 (1934), σελ. 37-57.
- Ziada M., “The Mamluk Sultans, 1219-1517”, στο: M. Setton (επιμ.), *A History of the Crusades*, v.III, *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Madison 1975, σελ. 486-512.
- Zorzi A., *Cortigiana veneziana. Veronica Franco e i suoi poeti*, Milano 1986.
- Zorzi M., *La libreria di San Marco. Libri, lettori, società nella Venezia dei Dogi*, Milano 1987.

1.

A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, Prima Serie, b. 136, φφ. 66v-67r.

1575

1 Δεκεμβρίου

Παρουσιάζονται τα παράπονα μεγάλου αριθμού Κυπρίων, οι οποίοι δεν ευεργετήθηκαν ακόμη με την καταβολή του ποσού που προέβλεπαν τα διατάγματα του Μεγάλου Συμβουλίου και της Γερουσίας αναφορικά με τους Κύπριους μετά την απώλεια του νησιού. Η άποψη των savi είναι ότι, παρ' όλο που τα προβλεπόμενα χρήματα δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες των αναξιοπαθόντων Κυπρίων, θα πρέπει να τηρηθούν τα όσα προβλέπουν τα εν λόγω διατάγματα.

||^{66v}

[1575] Adì primo Dicembre

Ciprioti

Habbiamo noi etc. veduta la supplicatione presentata alla serenità vostra sì come in quella è detto da gran numero de ciprioti, i quali si dolgono non esser stati compresi nella compartita da prossimi nostri precessori fatta del danaro deputato alli proveditori de commun et che richiedendo di esser anco essi admessi sì come in quella si contiene, la qual essendo stato da noi considerata, et sopra le cose in quella narrate havutane piena information da essi nostri precessori uno de quali ancor è nell' officio nostro collega si vede, che le magnificentie loro hanno havuto l'occhio ad esequir quanto gli è stato commesso dalle leggi del mazor consiglio et senato, cioè, che considerata la qualità delle persone, i meriti, i beni lassati per la perdita de Cipro, la gravezza di figliuoli, et famiglia così fatti danari ||^{67r} fosseno distribuiti a quelli, che secondo le conscientie loro paresse, et accostandosi le loro signorie a queste considerationi, quanto si è potuto sono divenuti a quella compartita che si è fatta non admittendo quella sorte di persone, che essendo soliti viver in Cipro con diversi essercitii possono medesimamente qui vivere delle loro fatiche, che se anco questi tali fossero stati posti in compartita, il poco danaro, che si traze di questa ragione non basterebbe a gran gionta, et essi nostri precessori nelli ordeni sopra ciò non havendo però tolto il modo a quelli, che non sono comparsi di poter esser uditi, et admessi al detto beneficio sì come parerà convenir al merito loro, considerate le sopradette conditioni, et questo è il modo, che si è proceduto con quella maggior diligentia, che si è potuto per quello che si vede, il qual rapresentamo alla serenità vostra dicendole riverentemente con nostro giuramento, che il parer nostro è che detto ordine sia servato et esequito, riportandosi etc.

b. Zuan Francesco Zustignan

b. Fantin Michiel

ab il clarissimo Querini

b. Zacharia Contarini
b. Ferigo Sanudo

2.

A.S.V., Senato, Terra, filza 91 (1584), χ.α.

1584

17 Απριλίου

Αίτηση της Maria Flangini για οικονομική βοήθεια. Σε αυτήν παραθέτει τη δεινή της οικονομική κατάσταση, καθώς της και της υπηρεσίες που προσέφερε η οικογένειά της κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Serenissimo Principe Illustrissima Signoria

La consueta pietà et benignità di Vostre Signorie Illustrissime verso i poveri suoi sudditi arbadonati da ogn'altro aiuto humano et quelli massime che con le fedelissime operationi de suoi maggiori verso questa Serenissima et sempre felicissima Republica, s' hanno acquistato giusti meriti d'esser duffragati dalla misericordia del Principe. Ha persuasa me povera et infelissima Maria Flangina di Cipro relitta del quondam miser Apostolo de Tomaso, a venir a buttarmi ai piedi di Vostre Signorie Illustrissime per esser da loro riguaedata con l'occhio della misericordia, confidata prima nelli meriti de miei maggiori et di tutta casa mia, la quale non solamente nell'ultima guerra di Cipro, ma in ogn'altro tempo per inanci con ogni dimostrazione possibile di fedeltà si è mostrata fedelissima a questa inclita Reppublica nella qual guerra, Vincenzo mio padre et Fabritio mio fratello et Gabriel Siro mio primo che era capitano di un bellouardo della città di Nicossia, consecrarono le proprie vite alla difesa della patria, combattendo finche furono crudelmente tracidati da Turchi. Doppo la qual guerra io infelicissima donna per la misericordia de Dio miracolosamente fui liberata di servitù et venuta in questa città fui per moglie del quondam miser Apostolo de Thomaso patron di nave con il quale ho havuto un figliuolo ma la mia avversa fortuna non contenta de mie primi stratii ha voluto non solamente ritornarmi nel primo stato di miseria in che capitai dopo la perdita dell'infelicissima mia patria, ma in più infelice stato, perciò che gia un anno et mezzo mi ha levato di vita il quondam miser Apostolo mio secondo marito ritrovandosi patron sopra la nave Lipomana et per ritrovarsi nel tempo di morte in viaggio non pote disponer delle cose sue le quali però son andate cosi di male come e notorio in questa città ch'io povera vedova sua moglie non ho potuto mai da quel tempo in qua recuperar cosa alcuna del suo per sostentar le mie miserie et quel povero figliuolo di età de anni quattro che mi e rimasto con lui, il qual figliuolo essendo di padre molto meritevole con questa incilta et felicissima Reppublica come quello che non ha sparagnato mai la sua vita in tempo dell'ultima guerra per beneficio di sua Serenità come appar per fede delli clarissimi miser Agostin Barbarigo Proveditor General dell'Armada, del clarissimo miser Marc'Antonio Bragadin fu capitano di Famagosta et del clarissimo miser Pasqual Cicogna et de altri clarissimi senatori per li meriti di suo padre, merita esser soccorso dalla pietà di Vostre Signorie Illustrissime. A piedi delle quali buttada humilmente le supplico io infelicissima Maria a conciedermi qualche tratenimento in vita mia et del preditto Thomaso mio figliuolo la

qual misericordia che si degneranno di farmi sarà prima accetta et grattissima alla maesta d'Iddio come fatta a persone di estremi bisogni, le quali sua maesta raccondada a voi altri Signori et Principi per la quale anco io saro obligata eternamente pregar il Singor Dio per la felicità prima di questo Illustrissimo Dominio et delle case particolar di Vostre Signorie Illustrissime et la quale evittara sempre il sudetto mio figliuolo, come sii in età maggiore di seguitar investigii de suoi maggiori paterni et materni in spender il sangue et la vita per beneficio di cosi pietoso et misericordioso Principe. Et alla gratia et benignità di Vostre Signorie Illustrissime genuflesè[.]mi raccomando.

1584 17 April

Che sia concesso alli eccellentissimi signori Savi del'una et l'altra mano

-----/-----4

-----0

-----0

Consiglieri

Signor Daniel di Prioli

Signor Alvise Giustinian

Signor Francesco Correr

Signor Pietro Pisani

3.

A.S.V., Senato, Terra, reg. 55 (1584), φφ. 82v-81r.

1584

30 Ιουνίου

Μετά από εξέταση του αιτήματος για οικονομική ενίσχυση της Maria Flangini, συζύγου του Apostolo de Tomaso, αποφασίστηκε από το Συμβούλιο η μηνιαία καταβολή 1^{ος} δουκάτου.

1584 30 giugno

||^{81v} Dalla supplicatione hora letta questo Consiglio ha inteso la molta povertà di Maria Flangina di Cipro, relictà del quondam Apostolo de Tomaso, et la fede et devotione con la quale ha diverse volte servito il detto suo marito nelle carichi che il furono imposti da diversi rapresentanti nostri come dalle fede hora lette si e inteso et specilamente nell'andar in Famagost nel tempo dell'assedio patron della nave Cornera con il soccorso de soldati monitioni et viveri come particolarmente questo ||^{82r} Consiglio ha inteso dalla fede del dilitissimo nobile nostro Marc'Antonio Bragadin capitano del Regno di Cipro per; convenendo alla benignità della Signoria nostra darli qualche trattamento.

L'andera parte, che alla povera Maria Flangini sia concesso in vita sua ducato uno al mese delli danari della Signoria nostra.

-----/-----174

-----6

-----7

1584 a 26 maggio -----/-----18

In Collegio -----1 5/4

-----1

4.

A.S.V., Senato, Terra, reg. 59, φ. 200v

1589

27 Ιανουαρίου

O Alessandro Podocataro αναλαμβάνει στρατιωτικές υπηρεσίες ως «capitano de San Felice di Verona», στις 27 Ιανουαρίου 1589, μετά από απόφαση της βενετικής διοίκησης με μηνιαίο μισθό μηνιαίου 25 δουκάτα.

Che atteso l'antiquo merito della famiglia Podocataro de Cipro per li molti et continuati servitii prestati alla Serenità Nostra et tutti l' tempi et in quello particolarmente della prossima passata guerra Turchesca nella qual il stradioto Alessandro Podocataro resto privo di tutti li suoi beni et fu anco fatto schiavo, aggiunto al particolar servitio prestato da lui già tanti anni nella custodia delle fortezze del stato nostro et che tuttavia continua a prestatni in quella del castel di San Felice di Verona con ogni maggior cura et diligenza siano accresciuti ad esso stradioto Alessandro per certo testimonio del suo valore et mento appresso alli ducati vinti, chà egli ha la presente, altre ducati cinque si che nell'avenire haver debba vinticinque ducati per paga acciò che con essi possa sostentarsi di quel modo che ricerca il molto suo bisogno.

----- 168

----- 8

----- 6

1589, 28 dicembre in Collegio

----- 16

----- 3 4/5

----- 1

4 gennaio

5.

A.S.V., Senato, Terra, filza 153, γ.α.

1599

28 Μαρτίου

Αίτηση της Lucretia Benedetti, συζύγου του Jason de Nores, για οικονομική ενίσχυση.

Serenissimo Prencipe et Illustrissimi Signori

Astretta dalla necessità io povera et infelice Lucretia di Benedetti moglie del quondam Jason de Nores fidelissimo servo di questo Serenissimo Dominio et ultimamente lettore publico della

morale nel loro studio di Padoa ricorro a loro piedi per notificarle le gran miseria et estrema povertà nella qual mi trovo con dirle come vivendo mio marito se bene havevamo perso insieme con la patria tre mila ducati d'entrata quando di più ci fu distrutto un bellissimo palazzo, perchè impediva la fortezza di Nicosia, con tutto ciò con lo stipendio che si tirava dalla sudetta lattura della morale concessa a mio marito per benignità della Serenità Vostra delle Serenissimi Vostri Illustrissime ci sostentavamo in qualche modo lui et io con quattro figlioli ma di poi successa la sua morte et per tal conto non solo rimasti privi di tal soccorso, ma di vantaggio essendomi sopraggiunte diverse infermità che mi tengono quasi sempre appressa et in letto mi trovo caduta in quelle utlime calamità che sa et può riferire ogn'uno che ha punto notizia dell stato mio, la onde non sapendo più che mi fare ne come sostentarmi vedea, povera, vecchia et inferma dopo d'haver stracchi per tant'anni gl'amici et parenti vengo alli piedi della Serenità Vostra et delle Signorie Vostre Illustrissime per supplicarle ad haver compassione del infelice stato mio et insieme adegnerdi per loro innata bonta a farmi assignare un poco di provissione in vita mia solamente in quel modo che parrà a la Serenità Vostra alle Signorie Vostre Illustrissime che di ogni loro beneplacito restarò sodisfatissima com pregare di continuo Sua divina Maesta aconservargli sempre in ogni maggior felicità etc.

6.

A.S.V., Consiglio di dieci, Parti Secrete, filza 24, χ.α.

1589

3 Μαρτίου

Ο *Provveditore* και *Capitano* της Κέρκυρας ενημερώνει το Δόγη ότι ο βάιλος της Κωνσταντινούπολης τον πληροφόρησε για τις ενέργειες ενός Κύπριου *capitano*. Σχετικά, του ανέφερε ότι ο συγκεκριμένος *capitano* υπηρετεί στη φρουρά του κάστρου της πόλης και έστειλε στην Κωνσταντινούπολη ένα πρόσωπο με επικίνδυνα σχέδια για το εν λόγω φρούριο. Ο *Provveditore* προχώρησε στη σύλληψη ενός Κύπριου *capitano*, του *Pietro Antonio da Famagosta*, που υπηρετούσε στη φρουρά της *Nuova Cittadella*. Για λόγους ασφαλείας τον στέλνει με επιτήρηση στους *Capi del Consiglio di Dieci*, αποπλίζει και φυλακίζει τους δύο γιούς του που υπηρετούν στην ίδια *Cittadella*. Επίσης, στέλνει ένα σακίδιο με έγγραφα τα οποία απέσπασε από το σπίτι του *capitano*. Τέλος, εισηγείται τη λήψη μέτρων για την καλύτερη φύλαξη του φρουρίου.

Serenissimo Principe,

Per lettere del clarissimo Bailo in Constantinopoli de 19 dicembre, ricevute non prima che alli 3 del presente, son avisato, che da un Capitano Cipriotto, che si trova in questa custodia nella fortezza di sopra, sia stato mandato un' huomo à chi con offerta di far molte cose in pregiudizio di questo luoco, quando fosse mandata de qui qualche banda di galee, si come dalle medesime lettere che trovano con queste la Serenità Vostra intenderà. Onde, sapendo

io benissimo non ritrovarsi in questo presidio alcuno capitano, che sia Cipriotto, ma che in questa Nova Cittadella di San Marco vi c'è uno Cipriotto che in universale vien chiamato capitano Piero Antonio da Famagosta, per esser stato in Cipro, come intendo, capo de cernede, il quale si trovare messo per soldato dal conte Constanzo Cauriol, come è stato prima nel tempo del conte Nestor Martinengo nella sua compagnia, ho giudicato, che questo, sia, se bene non chiarisse il suo nome proprio, massime per il particolare, che dice nella fortezza di sopra et tanto più in confermo in questa opinione quanto che intendo egli esser persona di spirito et che fù professione / de fortezze et di esser instruitissimo anchora del stato di essa Cittadella. Non dovendo io per quel zelo, che porta il servitio della Serenità Vostra restar di assicurarmi in casi di questa sorte più che sia possibile et levarmi ogni sorte di suspetto, ho risoluto di non fare moto alcuno de qui della persona di detto capitano, ma così consigliando anchora li clarissimi Bailo et Provveditore dell'Armata, lo mando hora all' illustrissimi signori Capi dell'eccelso Consiglio di Dieci consignato in buona custodia al magnifico misser Paulo Tiepolo sopracomito, che viene à li disarmare insieme con due suoi figlioli giovani, che nella medesima Cittadella servivano per soldati per levarmi totalmente ogni pensiero delle persone loro, anchora à fine che della Serenità Vostra sia deliberato di loro quanto parerà alla molta prudentia Sua. Mando anco alli predetti illustrissimi signori Capi un sacchetto con scritture bollato levato improvvisamente della casa di detto capitano che per brevità di tempo non ho potuto vedere. Mi resto a soggionger reverentemente à Vostra Serenità, che si come di occulti pensieri di huomini tristi non è possibile guardarsi, così {{se}} con buoni ordini non si manca di far ben custodie / queste fortezze, facendo io tuttavia continuare in mutar le guardie ogni secondo giorno, conforme alle opinione dell' Illustrissimo Signore Giovanni Batista dal Monte et alle Artellarie che si trovano nelle sue poste nelle Nova et Vecchia fortezza, ho fatto farle sue braghe di ferro per tener coperte le lumiere loro per ogni buon fine, facendole visitar di giorno in giorno dalli bombardieri, che à questo fine faccio stare di guardia, perché quanto alle munizioni delle polvere parmi che si li usa ogni diligenza per la buona custodia loro. Sarebbe anco bene, che alla custodia della Nova Cittadella, dove stanno di continuo cento fanti sotto un governatore et così anco della Vecchia che si trova il Capitano Candido Canal con ottanta, per esser tutte due membri principalissimi et imprestantissimi più di tutto il resto, non dovessero esser admessi per soldati persone suddite di altri principi che del stato solamente della Serenità Vostra di natione italiana, il che dovesse andar continuando, / però se questo mio pensiero paresse à Vostra Serenità considerabile, si potrebbe con quel minor moto possibile regolare alle giornate queste due compagnie, levando li forestieri di quelle et rimettendo sudditi di Vostra Serenità per ridurle à tal perfettione. Gratie.

Da Corfù, li 3 di marzo 1589

Marco Molino Provveditore et Capitano

A.S.V., *Consiglio di dieci, Deliberazioni, Parti Secrete, filza 24, γ.α.*

Αίτηση της συζύγου του *capitano Pietro Antonio Brachimi* προς το Συμβούλιο των Δέκα, σύμφωνα με την οποία ζητά να μην εγκαταλείψουν το σύζυγο και τους δυο γιούς της στη φυλακή. Ο θάνατός τους θα οδηγούσε και την υπόλοιπη οικογένεια στο θάνατο, λόγω της δεινής κατάστασής τους.

1589

Illustrissimi et Excellentissimi Signori Capi dell'Eccelso Consiglio di Dieci,

Il continuo travaglio, che spesso ardisco di dar alle Signore Vostre Excellentissime, io povera Prudenza del Capitano Piero Antonio Brachimi Cipriotto, mi spinge di ricorrere nanti gli clementissimi piedi loro et ricordarle con le lacrime agl'occhi, si degnino dar' ispeditione al caso del detto mio consorte et delli dui miserabili figliuoli, li quali furono mandati da Corfù alle forze de Vostre Signorie Excellentissime, il cui processo havendolo veduto il clarissimo avogador Donado, secondo l'ordine loro. Le supplico con quella debita summissione, che merita l'infelice stato nostro à non li lassar morir in pregione di disaggio, ne meno noi altri tre, che si ritrovamo qui al conspetto benignissimo di Vostre Signorie Excellentissime, li quali patimo molto miseramente, non sapendo dove chinare il nostro capo nè avere alcuno sostengo da nissuno ; et questo sii per quelle viscere del Nostro Signor Jesu Christo, il quale conservar preghia[mo] per la longa conservation et salute di Vostre Signorie Excellentissime et per la esaltation di questo Suo Gloriosissimo Dominio alla gratia loro tutti prostrati si raccomandiamo.

8.

A.S.V., *Senato*, Terra, reg. 83, φ. 47r.

1613

29 Μαρτίου

Η Caterina Singlitico ζητά από τη βενετική διοίκηση ως ελάχιστη ανταπόδοση των όσων έπραξε η οικογένειά της να εισακουστεί το αίτημά της και το ποσό των 5 δουκάτων να μεταβιβαστεί μετά τον θάνατό της στην ανιψιά της, Cecilia de Nores. Η διοίκηση αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες και τις θυσίες της οικογένειάς της ενέκρινε το αίτημά της και δια βίου η Cecilia θα λάμβανε αυτό το βοήθημα.

Vive così degna la memoria della fedele servitù prestata alla Signoria Nostra dalla famiglia Singlitico, con haver speso le facultà et le vite stesse nelle occorrente nostre, massime dal conte Eugenio Colateral General, che ad imitatione dell'avo sigillo di tutta la casa con la morte di se stesso, et di quattro suoi fratelli seguita nello assedio di Nicosia, che molto ben conviene alla benignità di questo Consiglio riconoscer tanti benemeriti nella persona di Catterina Singlitico restata vedova del signor Vernin de Nores già feudatario nel Regno di Cipro, et sorella di esso conte Eugenio, la quale spera solo per sustentamento della sua povera famiglia nel grande che possi haver di essa la Serenità Nostrà pero.

L'andrea parte, che alla predetta Catterina sia concesso, che la previsione de ducati cinque il mese goduta da lei continui doppo la sua morte in Cecilia de Nores, sua nepote per sustentation della sua povera casa, acciò non ca da nell'ultima miseria senza sentir il solievo della publica munificenza.

-----/-----181

-----1

-----6

9.

A.S.V., *Commissione Araldica*, Atti, b. 106, γ.α. (φακ. Fini).

1635

30 Απριλίου

Στις 30 Απριλίου 1635 ο αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας Φερδινάνδος ΙΙ παραχώρησε στον Emanuel Fini την κυριότητα δύο περιοχών στη Δαλματία, των Iablanaz και Guetenich. Επίσης, παραχωρήθηκαν στον Emanuel διάφορα προνόμια όπως για παράδειγμα ο τίτλος του ελεύθερου βαρόνου, να φέρει δικό του οικόσημο, το δικαίωμα να διορίζει δημόσιους λειτουργούς, να νομιμοποιεί νόθα παιδιά κ.ά.

FERDINANDUS .II.
DIVINA FAVENTE CLEMENTIA
ELECTUS ROMANORUM IMPERATOR

semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae ecc. Rex Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae et Thecae, Princeps Sveviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Feretis, Kyburgi et Goritiae, Landtgravius Alsatiae, Marchio Sacri Romani Imperii Burgoviae, ac Superioris et Inferioris Lusatiae, Dominus Marchiae, Slavonicae, Portus Naonis et Salinarum ecc.

/ Nobili fideli nobis dilecto Emanueli Fini gratiam nostram caesaream et omne bonum. Cum nihil sit inter mortales sublimius Imperiali Majestate et Celsitudine, quam DEUS optimus maximus coeteris humanis dignitatibus eminere voluit, ut micantissimis radiis suis terrarum orbem et commissum imperium illustret, pare quidem est, ut quem supremus Monarcha DEUS ad fastigium hoc evexit, is etiam dignitatem et munus sibi demandatum ita administret, ut quantum fieri potest in hac vita, quam proxime accedat ad exemplum Divinae Majestatis a cuius nutu tota hujusmundi machina dependet, nullisque finibus clementiam et liberalitatem suam teneat circumscriptam, sed in omnes eam exercent, illos praecipue quos praeter antiquam familiae nobilitatem ac praeclara majorum, tam in Rempublicam Christianam, quam Sacrum Romanum Imperium merita propria etiam virtus, prudentia, integritas, aliaeque insignes animi dotes prae coeteris claros reddiderunt omnem in eo operam et diligentiam adhibendo, ne virtutem debitis proemijs destituisse videantur. Et si enim illa se ipsa facile sit contenta neque magnopere indigeat alienae laudis adminiculo, quam alioquin etiam bonas, amplitudo et gloria uti certissima proemia, sponte plerumque sequuntur. Fit tamen ut si quando illa summorum Imperatorum et Regum iudicio, atque decreto comprobetur, multo illustrior et clarior evadat et alios quoque non tam ad admirationem, quam imitationem et praeclarum aemulationis studium accendat, fruaturque beneficio posteritatis. Quo sane diligenter respexerunt divi praedecessores nostri Romanorum Imperatores ac Reges omni cura adhibita, ne virtus debitis proemijs destitueretur. Nos vero | hunc eorum laudatissimum morem secuti in eandem semper curam et diligentiam incubuimus ut optimorum virorum de Nobis atque Republica benemeritorum, quique Priscae familiae et generis nobilitate clariessent, virtus amplissimis a nobis titulis cohonestaretur. Quamobrem fide dignis relationibus et testimoniis edocti, te EMANUELEM FINI, ex antiqua et nobili familia progenitum ac semper omnes tuas actiones eo collocasse, quo acceptum et a majoribus inter derivatum decus non modo conservares sed et quatenus fieri posset, magis magisque illustratum ad posteritatem transmitters, nobisque ita omnino persuasum habeamus, te deinceps nullam de nobis, Sacro Imperio, ac inclyta domo nostra Austriaca benemerendi occasionem esse praetermissurum, caesarae nostrae munificentiae convenire indicavimus ut te ad eminentionem dignioremque gradum et statum eveheremus.

Motu itaque proprio et ex certa nostra scientia animoque bene deliberato, sano accedente consilio, ac caesarea nostra auctoritate ejusdemque potestatis plenitudine, te praefatum EMANUELEM FINI, tuosque liberos, haeredes et successores legitimo matrimonio natos et nascituros utriusque sexus et ex eis in infinitum descendentes ac descensuros, Liberos Barones

fecimus, creavimus, ereximus, ac tenore praesentium facimus, creamus, erigimus et ad Liberum Baronum statum; atque gradum clementer evehimus et attolimus, ac Baronalis honoris dignitatisque titulo per praesentes gratiose insignimus: nec non aliorum Liberorum Baronum vere natorum ordini numero consortio, caetuique favorabiliter adscribimus et aggregamus, decernentes et hoc nostro edicto firmissime | statuentes, quod tu EMANUEL FINI, ac legitimi liberi, haeredes ac posterii tui utrisque sexus, Liberorum Baronum, nomen et dignitatem assequi et obtinere, actam in litteris, quam nuncupatione verbali, nec non in rebus spiritualibus, ac temporalibus, ecclesiasticis et prophanis et in quibuscunque negotiis et actionibus a nobis et successoribus nostris, aliisque omnibus et singulis cujus cunque status gradus, ordinis, dignitatis et conditionis extiterint, proveris Liberis Baronibus, haberi, teneri, dici, nominari et honorari possitis et debeatis pro ut Nos ipsis vos eosdemque legitimos haeredes, ac posteras vestros utriusque sexus, Liberos Barones nominamus et appellamus, proinde ac si a quatuor avis paternis et maternis tales nati essetis. Volentes et decernentes ulterius eadem auctoritate et potestate nostra, quod omnibus et singulis privilegiis, indultis, immunitatibus, libertatibus, juribus, consuetudinibus, honoribus, dignitatibus, praerogativis, exemptionibus, gratius et favoribus, uti, frui, gaudere et potiri valeatis, ubique locorum et terrarum, quibus coeteri Liberi Barones in Sacro Romano Imperio, regnisque et dominiis nostris haereditariis, uti, frui, gaudere, ac potiri solent et possunt, jure et consuetudine omni contradictione et impedimento postposito. Deinde cupientes te EMANUELEM FINI uberiori beneficentia prosequi, tuamque nobilitatem insigni aliquo ornamenti genere, augere, tibi omnibusque tuis posteris utriusque sexus natis et legitime nascituris, hanc quoque specialem gratiam fecimus, concessimus et elargiti sumus, facimusque, concedimus et elargimur per praesentes ut ab arcibus Iablanaz et Guetenekh tu EMANUEL FINI cum omnibus a te descendentes, ac unus quislibet eorum conjunctim, ac | divisim, de jam dictis arcibus, denominari, ac hujusmodi denominatione loci, tam scripto quam viva voce intra et extra judicium ubivis terrarum et gentium in quibuscunque spiritualibus et ecclesiasticis, sive saecularibus et politicis pro necessitate et arbitrio vestro libere ac citra cujusquam impedimentum, uti possitis et valeatis non minus ac si ea denominatione progenitores et majores vestri ab immemorabili tempore usi fuissent, eamque ad vos successionis jure propagassent. Praeterea quo nostram erga te EMANUELEM beneficentiam uberius sentias, supradicta auctoritate nostra caesarea gentilitia et avita armorum tuorum insignia additione aliqua exornanda et locupletanda duximus, pro ut harum vigore exornamus et locupletamus inque hunc qui sequitur modum post hac gestanda ac deferenda concedimus et clementer elargimur, ita nimirum ut in medio eorundem tuorum armorum gentilitiorum scuti, coerulei coloris in forma vero cordis facti Aquila nigra biceps, Scutum vero Diademate, seu Corona regia ornatum conspiceatur quem ad modum haec omnia in medio praesentis diplomatis manu pictoris accuratius elaborata cernuntur. Volentes, ac decernentes quod tu EMANUEL Liber Baro de Iablanaz et Guetenekh, tuique liberi, haeredes et descendentes legitimi, utriusque sexus in omnem posteritatem hujusmodi arma, sic a nobis exornata et locupletata ex hoc tempore deincepsin perpetuum in omnibus et singulis honestis ac decentibus actibus, exercitiis et expeditionibus tam serio, quam joco in hastilibus ludis, seu hastatorum dimicationibus, pedestribus | vel equestribus, bellis, duellis, certaminibus et quibuscunque pugnis eminus cominus in scutis, vexillis, tentoriis, sepulchris, sigillis, monumentis, annulis,

aedificiis, suppellectilibus, tam in rebus spiritualibus, quam temporalibus et mixtis in locis omnibus prout vobis libitum fuerit, aut necessitas vestra postulaverit, habere, gestare et deferre, ac simul quibus libet privilegiis, immunitatibus libertatibus et juribus uti, frui, ac gaudere possitis, quibus alii quoque armigeri seu armorum hujuscemodi vel insignium ornamentis decorati utuntur, fruuntur et gaudent jure vel consuetudine. Vt autem constas tuus serga Nos augustissimam que domum nostram Austriacam animus, ac devotio eo magis magisque inflammetur et exardescat, a nobis quoque benigne, clementerque aestimari, certo alioquo et ad posteritatem duraturo testimonio publice innotescat de et ex caesarea nostrae potestatis plenitudine te EMANUELEM Liberum Baronem de Iablanaz et Guetenekh, Sacri Lateranensis Palatii, Aulaeque nostrae Caesareae et Imperialis Consistorii Comitem fecimus, creavimus, ereximus et Comitatus Palatini | titulo clementer insignivimus, prout tenore praesentium facimus, creamus, erigimus, attollimus et insignimus, aliorum que comitum palatinorum numero, ordini et consortio gratiose et favorabiliter aggregamus et adscribimus, decernentes et hoc nostro Imperiali statuente edicto, quod ex nunc in antea omnibus et singulis privilegiis, gratiis, iuribus, insignibus, praerogativis, immunitatibus, honoribus, exemptionibus et libertatibus, uti, frui et gaudere possis et valeas quibus coeteri Sacri Lateranensis Palatii Comites hactenus potiti sunt, seu quomodo libet potiuntur consuetudine vel de jure, dantes et concedentes tibi EMANUELI Libero Baroni de Iablanaz et Guetenekh, amplam auctoritatem et facultatem, qua possis et valeas per totum Romanum Imperium et ubique terrarum, facere et creare notarios publicos, seu tabelliones et iudices ordinarios ac universis personis, quae fide dignae, habiles et idoneae fuerint (super quo conscientiam tuam oneramus) notariatus, seu tabellionatus et iudicatus ordinarii officium concedere et dare ac eos et eorumquem libet per pennam et calamarium, prout moris est de praedictis investire, dummodo tamen ab ipsis notariis publicis, seu tabellionibus et iudicibus ordinariis per te creandis et eorum quolibet vice et nomine nostro et Sacri Romani Imperii et pro ipso Romano Imperio debitum fidelitatis recipias corporale et proprium juramentum in hunc modum. Quod erunt Nobis et Sacro Romano Imperio, omnibusque successoribus nostris Romanorum Imperatoribus et Regibus legitime intransibus fideles, necunquam erunt in Consilio ubi nostrum periculum tractetur, sed bonum et salutem nostram defendent et fideliter promovebunt, damnaque nostra pro sua possibilitate vetabunt et avertent. Praeterea | instrumenta omnia, tam publica, quam privata, ultimas voluntates codicillos testaments, quaecunque iudiciorum acta, ac omnia alia et singula, quae illis et cuilibet ipsorum ex debito dictorum officiorum facienda occurrerint vel scribenda, juste, pure, fideliter, omni simulatione, falsitate et doloremotis, scribent, legent, facient, atque dictabunt non atendendo odium, pecuniam, vel munera, aut alias passiones vel favores scripturas vero et actus quos debent in publicam formam redigere in membranis, mundis, non cartis abrasis, aut papyreis fideliter secundum locorum consuetudinem conscribent, legent, facient, atque dictabunt. Causas hospitalium et miserabilium personarum, nec non pontes et stractas publicas pro viribus promovebunt, sententiasque et dicta testium donec publicata fuerint et approbata sub secreto fideliter retinebunt, ac omnia alia et singula recte et juste facient quae ad dicta officia quomodolibet pertinebunt consuetudine vel de jure. Quodque hujusmodi notarii publici seu tabellionis et iudices ordinarii per te creandi possint et valeant per totum Romanum Imperium et ubilibet locorum et terrarum facere, scribere et publicare contractus iudiciorum, acta,

instrumenta et ultimas voluntates, decreta et auctoritates interponere in quibus cunque constructibus, requirentibus illa, vel illas, ac omnia alia facere publicare et exercere, quae ad officium publici notarii, seu tabellionis et iudicis ordinarii pertinere et spectare noscuntur. Decernentes ut omnibus instrumentis et scripturis hujusmodi tabelliones, notarios publicos, sive iudices ordinarios fiendis plena fides ubique adhibeatur in iudicio et extra, constitutionibus, statutis et aliis in contrarium facientibus, non obstantibus quibuscunque. In super tibi praefato EMANUELI / Baroni de Iablanaz et Guetenekh concedimus et elargimur plenam facultatem, quod possis et valeas naturales, bastardos, spurios, manseres, nothos, incestuosos, copulative vel disjunctive et quoscunque alios ex illicito et damnoso cojtu procreatos et procreandos masculos et faeminas cujuscunque status, gradus et praeminentiae existant, etiamsi infantes fuerint, praesentes vel absentes, ex illicito et damnoso cojtu procreatos existentibus, vel non existentibus, aliis filiis legitimis, eis etiam aliter non requisitis viventibus, vel etiam mortuis eorum parentibus (illustrium tamen Principum, Comitum et Baronum filiis duntaxat exceptis) legitimare, ac eos et eorum quemlibet ad omnia et singula iura legitima, restituere et reducere, omnemque geniturae maculam penitus abolere. Ipsos restituendo et habilitando ad omnia et singula iura successionum et haereditatum bonorum paternorum et maternorum tam communia, etiam feudalia et emphyteutica, quam locorum quoruncunque specialia, etiam si de filiis tantum legitime, ac legitimo matrimonio natis, loquerentur, nec non abinte stato agnatorum et cognatorum et ad honores, feuda, dominia, vassalagia, dignitates et singulos actus legitimos tam ex contractu, ultima voluntate, quam alio quocunque modo, ac si essent de legitimo matrimonio procreali, obiectione prolis illegitimae penitus quiescente. Et quod ipsorum legitimatio, ut suprafacta pro legitime facta maxime teneatur et habeatur, ac si cum omnibus iuris solennitatibus, quarum defectus specialiter auctoritate Imperiali suppleri volumus et intendimus facta foret. Dummodo tamen legitimaciones hujusmodi per te fiendae non praejudicent | filiis haeredibus legitimis et naturalibus. Qui quidem legitimandi postquam ut supra per te legitimati fuerint, sint et esse censeantur ac nominentur et nominari possint, ac debeant ubique locorum tanquam legitimi et legitime nati, de domo, famiglia et agnatione parentum suorum ac arma et insignia eorum portare etiam integra absque ulla ruptura ac deferre possint et valeant admillanturque ad omnes actus legitimos, officia, iura, honores, ac dignitates tam ecclesiasticas quam saeculares, uti vere legitimi, quin etiam efficiantur Nobiles, si parentes eorum Nobiles fuerint, possintque et debeant omnibus actibus publicis et privatis, officiis, iuribus, honoribus et dignitatibus uti, frui et gaudere, quibus vere legitimi in iudicio et extra utuntur, fruuntur et gaudent. Non obstantibus aliquibus legibus quibus cavetur quod naturales, bastardi, spurii manseres, nothi incestuosi, copulative vel disiunctive vel alii quicunque ex illicito et damnato concubitu procreati, vel procreandi, non possint nec debeant legitimari, liberis, naturalibus legitimis existentibus vel sine consensu et voluntate filiorum naturalium et legitimorum, aut agnatorum aut feudi Dominorum et specialiter in auth quib. mod. nat. eff. legit et quib. mod. nat. eff. sui per totum et etc. Naturales si de feud. fuerit cont. int Dom. et agnat. Et L. Jubemus C. de emancipat lib. et aliis similibus quibus legibus et cui libet ipsarum volumus expresse et ex certa nostra scientia derogari. Et etiam non obstantibus in praefatis aliquibus contrahentium dispositionibus et testatorum ultimis voluntatibus aut legibus aliis et locorum statutis ac consuetudinibus etiam si tales forent de quibus specialis hic fieri mentio deberet.

Quibus obstantibus et obstare | valentibus in hoc duntaxat casu, ex certa scientia et de Caesarea potestatis plenitudine totaliter derogamus et derogatam esse volumus per praesentes. Indulgemus quoque tibi praenominato EMANUELI Libero Baroni de Iablanaz et Guetenekh scientia motu et autoritate quibus supra ut possis et valeas Doctores, tamen medicina et philosophia quam utroque jure nec non licentiatos in omni licita facultate, Magistros, Baccalaureos atque Poetas Laureatos creare, promovere, ordinare, constituere et facere adhibitis tamen in cuius libet Doctoris vel licentiati creatione Doctoribus eximiis de professione creandi ad minustribus, qui doctorandum vel licentiandum examini subiiciant etsi quem idoneum invenerit, sufficientumque comprobaverint, tu auctoritatem interponendo Doctoratus, Licentiae Magisterii, Baccalaureatus et Laureae Poeticae insignia ut moris est; conferas qui quidem Doctoratus, Licentiae Magisterii, Baccalaureatus ac Laureae Poeticae titulo a te donati libere possint et valeant in omnibus civitatibus, terris ac locis Sacri Romani Imperii et ubilibet terrarum, omnes actus Doctorales, legendi, docendi, interpretandi, Cathedram ascendendi et glossandi de iure disputandi, consulendi advocandi et coeteros actus Doctorales, vel Licentiae nec non Magisterii et Baccalaureatus, atque Laureae Poeticae facere et exercere, omnibusque et singulis gaudere et uti privilegiis, praerogativis exemptionibus libertatibus, concessionibus honoribus praesistentibus, favoribus, indultis et gratiis ac aliis quibuscunque, quibus coeteri Doctores, vel Licentiati nec non Magistri, Baccalauri, ac Poetae Laureati, qui in Gymnasio Parisiensi, Bononiensi, Patavino, Perusiensi, Pisano, Senensi; | Coloniensi, Viennensi, Ingolstadiensi et quolibet alio publico et privilegiato Gymnasio promoti, vel etiam a Nobis ac Divis praedecessoribus nostris, Romanorum Imperatoribus, ac Regibus insigniti, seu aliter quocunque modo talia insignia acceperint, gaudent, utuntur, fruuntur, quomodolibet, consuetudine, vel de iure. Et quia usu compertum est huius privilegia et diplomata non semper posse sine periculo corruptionis, vel amissionis de loco ad locum transportari, propter frequentes temporis et rerum mutationes, volentes etiam hac in parte tibi EMANUELI Libro Baroni de Iablanaz et Guetenekh consulere, ne quoties praesentium concessionum beneficio uti volueris, necesse habeas, originale hoc nostrum diploma producere, id circo ordinamus ut inde plura exempla sub authentico alicuius Praelati, Principis, Comitum, Baronum, Magistratus provincialis, aut Municipalis, vel etiam alterius alicuius Egregiae et fide dignae personae sigillo transsumere, vel transumi, sive per Notarium legalem copiam authenticam et collationatam in praesentia duorum testium fide dignorum subscribi et subsignare facere possis quibus parem fidem in iudicio et extra ad alias ubicunque adhiberi volumus ac si hae originales litterae producerentur et si quo casu eveniret, quod vetustate temporis characteres, seu litterulae huius diplomatis oculos legentium fugerent, nec agnosci possent et vel sigillum frangeretur, vel membrana quocunque modo corrumperetur, vel incendio consumeretur vel etiam tibi nominato EMANUELI Libero Baroni de Iablanaz et Guetenekh, eriperetur tunc memorata transumpta, modo quo supra demonstratum est facta eandem quam Architypus fidem et roboris firmitatem ubique locorum et | terrarum nec in nullis actibus aut negotiis tam ecclesiasticis quam prophanis ac mixtis, minus ac praesens originale valere debebunt postremo permittimus etiam tibi EMANUELI Libero Baroni de Iablanaz et Guetenekh ut quoties huiusmodi gratia per Nos concessa te uti contigerit non opus habeas integrum praesentis diplomatis tenorem literis tuis quas desuper expediri feceris inserere, sed articulum ad hoc pertinentem una cum parte Exordii et

annotatione loci et diei quo ipsum diplomatum est in ipsis commemorare et speciatim exprinere tibi sufficiat non obstantibus in praefatis omnibus et singulis quibuscunque legibus, constitutionibus, decretis, consuetudinibus, ordinationibus, reformationibus, privilegiis, exemptionibus, gratiis et praerogativis, quocunque nomine censeantur et cuiuscunque tenoris, munitionis existant, tam factis quam fiendis per Nos, vel praedecessores aut successores nostros aut per quoscunque Principes, Duces, Marchiones, Comites, Universitates, Civitates, Communitates, vel alias cuiuscunque generis, vel conditionis sub quibuscunque clausulis et verborum expressionibus, etiam si talia forent de quibus de verbo ad verbum necesse esset hic fieri mentionem specialem in contrarium facientibus. Quibus omnibus et singulis Caesarea auctoritate et potestatis nostrae, plenitudine, motuque et scientia supramemoratis per praesentes in quantum huic nostrae concessioni et indulto obstarent, vel obstare possent, derogamus et derogatum esse volumus. Qua propter mandamus universis et singulis Archiepiscopis, Episcopis, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, | Militibus, Nobilibus, Clientibus, Capitaneis, Vicedominis, Praefectis, Castellanis, Locumtenentibus et Heroaldis, Caduceatoribus, Burgimagistris, Iudicibus, Consulibus, Civibus et generaliter omnibus et singulis nostris et Sacri Romani Imperii, Regnorumque et Provinciarum nostrarum haereditariarum subditis ac fidelibus dilectis, cuiuscunque dignitatis, gradus, ordinis et conditionis existant, ut te antedictum EMANUELEM FINI Liberum Baronem ad Iablanaz et Guetenekh tuosque filios haeredes et posteros legitimos ut riusque sexus in infinitum ex vobis descendentes, ac decensuros in dicto Liberi Baronatus, statu, ordine et dignitate permanere, ac dictis armis et Insigniis a Nobis sicuti praemittitur exornatis et locupletatis nec non omnibus et singulis praememoratis privilegiis, indultis, immunitatibus, libertatibus, iuribus, consuetudinibus honoribus, dignitatibus, praerogativis, exemptionibus, gratiis et favoribus, vobis in hoc nostro diplomate concessis ubicunque et quandocunque libere, quiete et absque ullo impedimento, uti, frui, gaudere et potiri sinant, adeoque vos in iis omnibus et singulis defendant, conservent et manuteneant et alios ne quid in contrarium attentent, vel moliantur, proviribus prohibeant et impediunt in quantum indignationem nostram gravissimam et poenam centum marcarum auri puri, prodimidia fisco nostro, reliqua vero parte tibi saepedicto EMANUELI Libero Baroni de Iablanaz et Guetenekh seu filiis haeredibus et descendentes tuis irremissibiliter solvendam evitare voluerint. Harum testimonio literarum manu nostra subscriptarum et sigilli nostri appensione munitarum. DATUM in civitate nostra Vienna | die ultima mensis aprilis, anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo quinto. Regnorum nostrorum ROMANI decimo sexto HUNGARICI decimo septimo, BOEMICI vero decimo octavo.

Ferdinandus

Io Baptista Comes de Verdenberg

Ad mandatum Sacrae Caesarea Maiestatis proprium

Io Mich[ele] Schletius ministrus plenipotenziarius

1639

26 Απριλίου

O *libero barron* Emanuel Fini, υιος του ποτέ Demetrio, με τη διαθήκη του που συντάσσει στις 26 Απριλίου 1639 ορίζει τα εξής: Επικαρπώτρια της περιουσίας του ορίζει τη σύζυγό του Cornelia. Επιθυμεί μετά το θάνατό της η μισή περιουσία να μοιραστεί στους τρεις υιούς του Vincenzo, Zuanne και Girolamo, ενώ η υπόλοιπη να διανεμηθεί και πάλι σε αυτούς από κοινού με την αδελφή τους Elena. Επίσης αφήνει το ποσό των 100 ρεαλίων στον πατριάρχη Ιεροσολύμων για τη μνημόνευση των κεκοιμημένων συγγενών του. Επιθυμεί να ενταφιαστεί στον πύργο του στην Jablanaz εκεί που είναι θαμμένος ο υιός του Demetrio. Τέλος, συνέταξε δύο ίδιες διαθήκες, η μία για να παραμείνει στη *Cancellaria Inferiore* στη Βενετία και η άλλη να σταλεί στο *Capitaniato di Cragno* όπου ανήκαν οι δύο περιοχές, Jablanaz και Gotenich, που είχε αγοράσει. Η διαθήκη του δημοσιοποιήθηκε μετά τον θάνατό του στις 27 Απριλίου 1657.

Volendo io Emanuel Fini libero barron quondam Demetrio, nativo del Regno di Cipro, in questo tempo, che per la Iddio gratia m'attrovo sano della mente, corpo et intelletto, disporre et ordinare l'ultima volontà mia; perciò ho voluto far scrivere il presente mio testamento da persona a me confidente. Raccomando prima l'anima mia al Sommo Creatore, alla gloriosa Vergine et a tutti i santi; il mio corpo voglio sii sepolto nel mio castello di Jablanaz in una cassa, ove s'attrova sepolto il quondam Demetrio mio figliolo. Taglio, revoco et annullo qualsivoglia testamento et ordinatione, che prima da me fosse in qualsivoglia modo et in qualsivoglia loco stato fatto et voglio che solo la presente ordinatione sia quella, che habbi essecutione. A Vassilu mia serva per servitù prestatami per il corso di tutta la sua vita lascio il prò delli ducati cinquecento, che si attrovano in cecca di Venetia, da me posti in sua vita alle dieci per cento, del qual capitale e pro, che seguirà, voglio che sii patrona et che possi disponer di quelli a suo piacere. Voglio, che sia mandato al reverendissimo patriarca di Gierusalemme al Santo Sepolcro reali cento per esser scritti per la celebratione delle messe li nomi di Demitri, Leondio, Leondio reverendo, Manuel, Agustin, Florio e Luigio. Usufruttuaria de tutti miei beni così mobili come stabili presenti e futuri di qualsivoglia sorte niuna eccettuata, lasso e voglio che sia Cornelia mia diletteissima consorte sino viverà, così che delli usufrutti di tutta la mia facoltà ne sii libera patrona et possi di essi disponer a suo piacere sino viverà, con obligo però di dovere con gli usufrutti, che caverà da miei beni, sustentare li nostri communi figliuoli maschi, quali voglio, che sia obediendi et così li prego a voler sempre dependere dal volere di sua madre, conoscendo io quanto sempre prudente sia stata. Et perché per le comprede delle due signorie di Jablanaz et Gotenich, che hora apparono in mio nome acquistate, ho havuto imprestito da Vincenzo mio figliuolo maggiore ducati vinti mille quattrocento nonanta cinque, grossi tredici, come per scrittura di mio pugno sottoscritta

appar, de quali mi son valso per il pagamento così di dette signorie, come per il pagar la dote et donatione data a Elena mia figliuola. Perciò voglio, che avanti tutte le cose, detto Vincenzo possi a suo piacere pagarsi sopra li miei beni et particolarmente sopra dette signorie del detto suo credito, come denari suoi da lui acquistati nella professione di avvocato in Venetia, ove sta et è stato tanto tempo e a sue sole spese, senza danno o spesa alcuna della mia casa, che intendo segui, havendo li suoi denari servito per l'acquisto di essi beni et per aggrandimento della mia casa et famiglia, havendo quelli detto Vincenzo acquistati con suoi sudori. Et perché io son partito già dalla mia patria, ove già ero de primi soggetti di quel Regno et son venuto non per altro, che per la cattolica fede in christianità, ricovratomi / finalmente sotto gli auspicii felicissimi dell' augustissima casa d' Austria, nel stato della quale in Cragno ho acquistato le due sopranominate signorie, così con li miei denari come con quelli, che di sopra ho detto havere havuto imprestito da mio figliolo Vincenzo, perciò voglio et ordino, che doppo la morte di detta mia consorte usufruttuaria, come di sopra, restino li miei beni tutti, che resteranno (detracto here alieno, ut supra) sotto perpetuo fideicomisso in linea masculina solamente senza che possino mai essere venduti o alienati, ma debbino sempre passare di herede in herede maschio, ut supra. Et perché mia intentione è che li tre miei figliuoli maschi, che sono Vincenzo, Zuanne e Girolamo, restino con quel maggior comodo, che è possibile et che si conviene al loro stato et, massimamente, perché resti adempita con più facilità la mia dispositione, che è di tenere uniti e conservati li miei beni et non siino alienati nè di essi disposto, perciò voglio, che essi tre miei figliuoli maschi habbino iure spetialis prelegati l'intiera metà di tutti i miei beni, mobili, stabili, niun eccettuato, senza che in detto prelegato di essa medietà possi alcuno pretendere minima cosa. Nell'altra restante mettà di detti miei beni (detratta però prima la sopradetta medietà, come di sopra, lasciata iure prelegati ài prenominati miei figliuoli maschi) instituisco heredi li quattro miei figliuoli, cioè li sopradetti tre et Elena mia figliuola, hora consorte del signor Andrea Oler egualmente (detratto però prima l'infrascritto legato, che è fiorini cinquanta all'anno, che voglio siano dati a Zuanne figliolo naturale del quondam Demetrio mio figliolo, quali voglio li siano dati, in caso li monacasse, et li facesse religioso per sua commodità, et non in altro modo). Et perché nel divider la metà di detti beni, de quali ho instituito heredi tutti quattro li miei figliuoli, si sappi la volontà mia, dichiaro et voglio, che nella portione di Elena sia connumerato a conto della sua parte tutto quello, che ella et suo marito haverà havuto a conto di dote o di donatione con espressa dichiarazione, che le nelle divisioni, che saranno fatte dell'heredità mia sopradetta (non compreso anzi espressamente eccettuato il prelegato sopradetto), non toccasse in portione tanto a miei figlioli maschi, quanto fosse quello, che avesse havuto di dote donatione o altro detta mia figliuola debbi et sia tenuta rifar li maschi miei figliuoli sopradetti. Et se bene molto ben so, che la dote et donatione da me fatta a Elena mia figliola, come per contratto nuptial appar, è molto più di quello, che legittimamente li può aspettare per sua portione de miei beni, tuttavia in segno d'amore lascioli ancora per una volta tanto fiorini cinquanta con espressa dichiarazione, che non intendo, né voglio, che mai posti in modo alcuno molestare suoi fratelli, né che possi pretendere o consequire alcun altra cosa imaginabile dalla mia heredità sotto alcun pretesto imaginabile. / Questa è l'ultima volontà mia, la qual intendo, et voglio, che sii essequita et che haver debbi loco in qualsivoglia loco niuno eccettuato. Et se di qualche solennità di legge statuto, municipale o altro mancasse,

voglio, che habbi loco come testamento fatto inter liberos o donatione causa mortis, codicilli o in altra più valida ultima volontà e forma, che imaginar si possa, pregando qualsivoglia giudice et magistrato di qualsivoglia loco per l'intiera et puntuale essecutione di questa mia ultima volontà, in fede della quale sarà di mio proprio pugno affermata e sottoscritta et con il mio sigillo sigillata. Et per maggior corroboratione ho voluto et pregato gl'infrascritti testimonii, che li sottoscrivino di mano propria. Et perché o per qualche accidente o per qualche fraude d'huomini, questa mia testamentaria dispositione non perisca, ne ho fatto doi simili tutte doi di mio pugno sottoscritte in autentica forma, una delle quali sarà da me hora posta nella cancellaria di Venetia, et l'altra sarà poi posta nella cancellaria del capitaniato di Cragno, perché sicure siino preservate per essere doppo la mia morte come stanno essequite, essendo questa l'ultima mia volontà et ogni altra già fatta l'intendi annullata.

Venetia 26 Aprile 1639. In nomine domini.

Io Manuel Fini libero baron, de mano propria affermo questo esser il mio testamento et ultima volontà, volendo quando in questo scritto che inviolabilmente la sue parte eseguido.

Io Giovanni Andrea Resio quondam Luca fu testimonio alla soprascritta ordinatione testamentaria, essendo stato pregato dal sudetto signor Emanuel Fini a sottoscrivermi di proprio pugno et insieme a far il mio sigilo.

Io Bernardo Galia dottor quondam Hippolito fui testimonio alla sottoscri[ione del] presente testamento et in fede mi sono sottoscritto, apposto il mio sigilo ad laudem D.O.M.

Io Giulio Balanzan del quondam Priamo fui testimonio alla sottoscrizione del presente testamento, fatto dal sudetto Emanuel et in fede mi son sottoscritto come testimonio et ò posto il mio sigilo.

Io Gasparo Acerbi quondam Marin fui testimonio alla sottoscrizione del presente testamento, fatto dal sudetto signor Emanuel Fini essendo stato pregato a sottoscrivermi da esso signore di proprio pugno et insieme a far il mio sigillo.

Io Gianni Finetti quondam Ottavio fu testimonio alla sottoscrizione del presente testamento, fatto dal detto signor Emanuel, essendo stato pregato a sottoscrivermi come testimonio di proprio pugno et sigilarlo con il mio sigillo.

/

Io Giovan Battista de signore Fontana fui testimonio alla sottoscrizione del presente testamento, fatto dal detto signor Manuel esendo statto pregato a sottoscrivermi come testimonio per proprio pugno sigilarlo con il mio sigillo.

Io Leonardo Fezio son testimonio a quanto di sopra et ho sotto scritto di mano propria et sigilato con il mio sigilo.

Anno ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi millesimo sexcentesimo trigesimo nono, indictione septima, die vero jovis nono, mensis junii. Rivoalti. Io Emanuel Fini, libero baron de Jablanase et Gotenich, quondam Dimitri, della contra di San Moise sanno per gracia di Dio, di mente, senso et intelletto et ancho del corpo et volendo ordinar et disponer del mio, ho fatto chiamar et venir a me Zuanne Chiaro nodaro di Venetia in casa della mia habitatione, posta in contra sudetta, al quale in presentia delli infrascritti testimonii ho presentato ad esso nodaro la presente mia cedula testamentaria, che per non esser scritta di mia mano ma di persona a me confidente, fatti prima uscir di (detti) testimoni della camera ove eravamo, mi è stata per esso nodaro ...essendo io solo con lui. Et di novo fatti intrar detti testimonii in essa camera, gli ho presentato essa cedula et dettoli che io approbo et confermo quanto con in essa si contiene perché contiene in se la mia ultima volontà et questo ho ordinato et perché si sappi la causa perche ho fatto sottoscriver detta cedula da sette testimoni con loro sigilli, ho ciò fatto perché possedendo io doi castelli nella provincia del Cragno ho voluto che conforme l' uso di quel paese, anco sii con le solennita stabilita per le leggi di quel paese, acciò così quo come di la sii eseguito nel modo che stà et l' ho pregato a serarla et portarla alla cancellaria inferiore, perché ivi la sii custodita poiche per l' amonitione fattamo da esso nodaro giusta la legge non ho voluto farne altra conforme et ho occorrendo il caso della morte mia a ripigliarla, aprirla, compirla et robborarla con le clausule solite secondo l'uso della città et darla a chi la pervenirà. Dimandatomi da detto nodaro delli hospedali et luochi pii della città et riscatto de schiavi, ho risposto haver ordinato quanto mi è parso né voler ordinar altro cuius quidem cedula testamentaria tenor in tuo talis est et sequitur de verbo ad verbum ut in fra videlicet.

Io Francesco Bonfi quondam Preti di Capodistria fui testimonio presente alla presentatione di questa cedula testamentaria giurato et pregato.

Io Anzolo Xenachi da Venetia, avvocato, figliolo di domino Demetrio fui testimonio presente alla presentatione di questa cedula testamentaria giurato et pregato.

Die 27 mensis Aprile 1657 publicatur et relevatur per clarissimum dominum Angelum Alexandri, ducalem cancelarium, vigore ordinis magistratus excellentissimi sapientium et essecutorium Aquari.

1660

18 Απριλίου

Διαθήκη της Βασιλούς από την Κύπρο, υπηρέτριας στην οικία των Fini.

In Dei Eterni Nomine Amen. Anno ab Incarnatione Domini Nostri Jesù Christi, millesimo sexagesimo sexagesimo, indictione decima tertia, die Domenico, decimo octavo, mensis Aprilis, Rivoalti. Io Vassilu di Cipro, servente nella casa dell'illustrissimo signor Gieronimo Fini, nobile venetiano, sana per gratia del signor Dio di mente, sensi et intelletto ma del corpo amalata et di grave età, stando à letto in una camera della habitatione di esso illustrissimo signor Gieronimo della contrà di San Fantin di questa città di Venezia, dove ho fatto chiamar e venir a me domino Simon Porta, nodaro veneto, al quale alla presenza delli sottoscritti testimonii ho dato e presentato la presente, qual è il mio testamento e mia ferma volontà fata da confidente persona scriver, che come tale mi fù per esso letta da solo à sola, e fattogli gionger per detto nodaro, quello m'è parso, ho di novo à detto nodaro alla detta presenza data, et in tutto e per tutto confermata et l'ho pregato la vogli ricever, custodir et conservar et caso della mia morte che segua quando piacerà à Sua Divina Maestà l'apri, publichi, compischi e robori conforme l'ordini e leggi di questa città. Interrogata d'altra simile e delli quattro ospitali della città, riscato de schiavi, poveri vergogniosi, prigionieri et altri luoghi pii della città, gl'ho detto non voler far altra ne lasciar altro, solo ducati quaranta al vescovo di Greci, acciò canti l'essequio e pregi Dio per suo signor Padre e per me e per tutti li morti, et tutti li miei drappi siino dati à poveri Greci e Italiani che Venetian a dimandar gli siino dati e fu per detto nodaro alla mia e de testimonii presenza sigilata. Preterea [...] siquis [...] signum.

Testes iurati ad presentum iuerunt.

Domino Ioannes di Savii, filius Claudi de Vincentia de domo contrascritta et domino Nicolaus da Monte de Francisco de Vincentia, de detta domo.

Intus tenor est [...]

Laus Deo 1660 adi 17 Aprile in Venetia

Considerando Io Vassilù di Cipro alla certezza della morte et all'incertezza dell' hora di quella, essendo massime in età decrepita ho voluto perciò sana per gratia del signor Iddio di mente, corpo et intelletto, fare il presente mio testamento et ultima volontà per mano di persona mia confidente, il qual testamento voglio sii pontualmente doppo la mia morte, che segua quando piacia à Sua Divina Maestà, pontualmente essequito. Raccomando prima l'anima mia all'omnipotente Iddio, suo creatore Padre, Figliolo e Spirito Santo et alla Beatissima Vergine Maria, mia advocata che divotamente prego intercedi gratia per la misericordia et perdono dei miei peccati. Voglio esser sepolta nella chiesa d San Giorgio dei Greci et supplico l'illustrissimo signor Gieronimo Fini, mio padrone et figliolo in amore, mi faci ripponere nell'arca dov'è sepolto l'illustrissimo signor Emmanuel, suo padre e mio affattuosissimo padrone, dal quale sono stata allevata, mantenuta et edducata nella propria

casa, come se fosse stata sua propria figlia. |φ. 9r Lascio alla detta chiesa di San Giorgio di Greci ducati cinquanta per l'anima mia e per la mia sepoltura et questi per una volta tanto. Lascio al reverendo pappà Pietro, cipriotto, mio confessore et padre spirituale, ducati quattro per una volta tanto, pregandolo pregare Sua Divina Maestà per l'anima mia. Al monasterio del reverende monache greche, lascio ducati dieci per una volta tanto, pregandole pregare il Signore per l'anima mia.

Alli quatro ospedali di questa città, lascio ducati due per cadauno per una volta tanto e alli cappelani della chiesa di San Giorgio di Greci, che s'attroveranno essere al tempo della mia morte, lascio ducati quattro per cadauno per l'anima mia.

Al Malgarita Veronese, cuoga, lascio ducati quattordici et la mia vesture di mocagiario et doi camise.

Al resto delle done che si troverano in casa al tempo della mia morte, lascio ducati quattro per cadauna.

A Cornelia, figliola di miser Santo Vio, lascio ducati dieci per una volta tanto.

A Laura, figliola di signor Pasqualin Bettini, lascio ducati dieci per una volta tanto.

A Maria Grega che era suo marito {orbo} et hora è vedova, essendo la medesima viva doppoi la mia morte, lascio ducati quattro per una volta tanto.

Dichiaro esser sodisfatta tanto dell'illustrissimo signor Emmanuel soprannominato, mio patron vecchio, quanto dal quondam illustrissimo et eccellentissimo signor Vincenzo Fini, procuratore suo figliolo, così di ogni mio salario come d'ogni altro conto niuno eccettuato, che perciò ne faccio ampla e solente quietanza.

Il residuo di tutto il mio che quovis modo aspettar ò pervenir mi potesse, lascio all'illustrissimo signor Geronimo Fini, soprannominato, da me amato et arlevato come figliolo.

Commissario et essecutore del presente mio testamento, lascio detto illustrissimo signor Gieronimo et questa è la mia ultima volontà et testamento che doverà in tutte le sue parti esser essequito.

Lasciando anco al nonzolo della chiesa di Greci ducati quattro per una volta tanto.

A madona Chiara ch'è stata qui in casa per nena, lasso ducati quatro per una volta tanto et madona Cintia di casa lasso ducati quatro à tutti per una volta tanto et à miser Santo e Pasqualin parimente lasso ducati quatro per cadauno per segno d'amor et una volta tanto.

Et hic ets finis.

Ego Simeon Porta quondam excellentes domino Melchioris, civis originalis et publicus Venetiarum Notaro rogans scripti subscripti et sig[...]ve in fidem.

Adi 9 Marzo 1669

Fù publicato per me, nodaro, stante la morte della domina quondam Vassilù, testatrice à me nota ad instantia del nobil homo signor Gieronimo Fino, herede et commissario et per me, nodaro, data notitia della Parte del'Aque.

Η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων της Βασιλούς στην οικία των Fini

Laus Deo M. Adi 12 Marzo 1669

Inventario delli mobili et robba della quondam Vassillù di Cipro, servente nella casa del nobil homo signor Gerolamo Fini, morta in sua casa nella ||^{5v} contrà di Santa Maria Zobenigo di questa città, fatto per me nodaro alla presenza delli sottoscritti testimonii ad instantia del detto nobil homo signor Gerolemo, herede et commissario della medesima per sua cedula testamentaria de di 17 April 1660, presentata à me nodaro adi 18 April detto et publicata stante la sua morte adi 9 Marzo 1669 sudetto, esistenti in una cassa de noghera vecchia, et prima:

Una cassa de noghera vecchia schietta, numero 1
Una carpetta de panno rosso vecchia, numero 1
Un paro de braghese vecchie de pano desfodrate, numero 1
Un'altra detto di polana rossa, fodra de fustagno, vecchie, numero 1
Un paro de maneghe di polana, rosse vecchie, numero 1
Una camisiola di panno pavonazzo vecchia, numero 1
Un'altra detta di sarzetta rossa vecchia, numero 1
Un paro di calze di stame zallo usade, numero 1
Tre para dette di lanna vecchie, numero 3
Doi para di scarpette di lanna vecchie, numero 2
Doi para di manizette di panno rosse, un paro fodrà et un paro senza fodra
Una cotolla d'erbazzo paonazzo vecchia rotta, numero 1
Una detta di scotto roan vecchia, numero 1
Una detta di scotto roan usada, numero 1
Una detta di scotto nero usada, numero 1
Un casso roan vecchio, numero 1
Una vestina di moccagiario paonazzo e rosso, fodra de dossi, vecchia, numero 1
Un'altra vestina di pella bianche senza fodrà vecchia, numero 1
Una pelizza di pella bianche senza fodrà vecchia, numero 1
Un cendal usà schietto, numero 1
||^{6r} Una cassa d'albeo vecchia con:
Camise da donna schiette vecchie, numero 12
Traverse diverse vecchie schiette, numero 6
Camisiola de bombaso usada, numero 1
Scarpette diverse vecchie, para undese, para 11
Fazzoletti a naso vecchi cinque, numero 5
Pezze da spalle vecchie, numero 2
Velli doi de bombaso vecchi, numero 2
Dette de bavelle doi vecchi, numero 2
Una cestella de diverse strazze di niun valor

Un'anelletto di san Carlo d'oro in una scattoletta, numero 1
Una manizza de dossi vecchia, numero 1
In una scatola be[...]oni, soldi numero 48
In un sachetto
Cecchini ruspi numero nove, numero 9
Detti scarsi numero uno, numero 1
Doppie scarse numero mezza, numero ½
Ducati d'argento da lire 6:4 l'uno, numero vinti sei, numero 26
Scudi d'argento numero disdotto, numero 18
Un paro di strazze di mule vecchie et un paro di scarpe vecchie, numero 2
In un'altra casselletta de noghera schietta
Camise da homo schietta di tella ordinaria vecchia, numero 1
Doi boccasini di tella usadi, numero 2
Doi para di braghese, un paro di bottana et un paro di tella vecchie, para numero 2
Un paro di maneghe di bombaso vecchie, numero 1
Doi fazzolletti et una pezza da spalle vecchi, in tutto tre, numero 3
||^{6v} Doi traverse schiette usade
Et qui è il fine di detto inventario delli mobili e denari di ragione della detta quondam Vassillù, come afferma detto nobile commissario.
Testis maestro Zuane Zambon, callegher in detta contrà, quondam Dominico et signor Nicoletto Pampagnin quondam Andrea, servente l'eccelescente signor Pietro Imberti.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ληξιαρχικές πράξεις γάμων Κυπρίων από το ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (1599-1700)⁹⁸⁹.

Μανούσακας Μ. και Σκουλάς Ι., *Τα ληξιαρχικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας. Α' πράξεις γάμων (1599-1815)*, Βενετία 1993.

<i>A/A</i>	<i>Αρ. πράξης</i>	<i>Πράξεις γάμων</i>
1.	1	<i>1599 2 Αυγούστου εις την Βενετίαν Άντζουλος Καρνούζας Κύπριος εστεφανώθη την Κατερίνα, θυγατέρα του ποτέ Τζώρτζη από το Τριέστη υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου και εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάροι Ο μα. Μισέρ Τζώρτζις Γριμάνης από τους Κορφούς και Γιανάς Κυσαμίτης Κορφιώτης και Λουνάρδος Κύπριος.</i>
2.	8	<i>1602 Απριλλίω ιβ Ανδρέας ο Τζαχάκης, Κύπριος, εστεφανώθη την Μαργαρίτα θυγατέραν του Μουσή υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου εν των ναώ του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου. Κουμπάροι sr Ιωάννης ο Αγιωπαντίτης και sr Ιερώνυμος δε Ρούσης.</i>
3.	11	<i>1620 Αυγούστου 29 κατά τω παλαιώ Αντώνιος ο Κατηχιμένος εστεφανώθη την κυράν Πανώριαν υπ εμού παπα Μάρκου Λιασή και εφημερίου του αγίου μεγάλου μάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάρος ο σηνίορ Φραντζέσκος Σνδερίνης ομού και η κυρά Διάνα.</i>
4.	15	<i>1607 Ιουλίω 6 Θωμάς Περδικάρης από το Τζιρίγο έλαβε γυναίκα την Μαρίαν θυγατέρα του Αλεβίζου του Κυπρίου οποίος ήτον πανδρεμένος εις τα Χανιά και εστεφανώθη υπ' εμού Διονυσίου και εφημερίου του Αγίου Γεωργίου. Κουμπάροι Μισερ Τζουάννε Δεκυγγάλλας, κυρ Θεόδωρον Κυπριον, Μαργιέτα γυνή του μισέρ Αντωνίου Φράγγου.</i>
5.	17	<i>1610 Οκτωβρίου 15</i>

⁹⁸⁹ Να σημειωθεί ότι κάποιες περιπτώσεις έχουν σημειωθεί πράξεις γάμων στις οποίες Κύπριοι ήταν ο κουμπάρος ή ο ιερέας που τέλεσε το μυστήριο και όχι το ζευγάρι (λ.χ. πράξη 3, 5 κ.ε.).

		<p><i>Ανιμπάλης Παπής εστεφανώθη την Πολόνιαν Βερνήνα υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου.</i></p> <p><i>Κουμπάροι</i></p> <p><i>κύριος Βιτζέντζος Μουσκόρνος και Παναγιώτης (vacat) και Φραγκήσκος Κύπρος υιός της Μορφίας.</i></p>
6.	20	<p><i>αχίε μηνί ιουλίω κδ</i></p> <p><i>μισέρ Αντώνιος Σπενζέρι κατοικούμενος εν Βενετίαις εστεφανώθη την κερά Ελένα θυγατέρα του μισέρ Ανδρέα Βατράμο.</i></p> <p><i>Κουμπάρος</i></p> <p><i>ο μισέρ Δημήτρης Γοννέμης Κύπριος.</i></p> <p><i>Υπ' εμού Νικολάου ιερέως του Βλαστού, εφιμερίου του ναού του αγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i></p>
7.	21	<p><i>Δικεμβρίου 20 κατα τω παλαιόν</i></p> <p><i>Αντώνιος ο Γράψας Κερκυρέως εστεφανώθη την κυράν Ζαμπέτα Κερκυρέα και αυτή υπ' εμού παπά Μάρκου Λιασή και εφιμερίου του ναού του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i></p> <p><i>Κουμπάρος των αυτών</i></p> <p><i>ο σηνιόρ Μηκέλ Δαμιλάν Κίπιρος και κάτοικος εδώ εις την Βενετίαν.</i></p>
8.	25	<p><i>1630 ιουλίω αη</i></p> <p><i>Αναστάσιος Μελάνδρος εστεφανώθη την κυρίαν Ανεζήνα θυγατέρα του ποτέ Αγγέλου Τζαγκαρόλου και Αικατερίνης υπό του πανιερωτάτου και σοφωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Θεοφάνους του Ξενακίου.</i></p> <p><i>Κουμπάροι</i></p> <p><i>ο εκλαμπρότατος Δομένεγος Τιέπολος, κύριος Τωμάζος Φλαγγίνης, κύριος Νοτζέντες Γιράρδι, κύριος Ανδρέας Σαβογηάνος.</i></p>
9.	27	<p><i>1632 εν μινί αυγούστου 21</i></p> <p><i>Αντώνιος Βροτός Ζακινθιανός εστεφανώθη τιν κира Πασκέττα θυγατέρα του μαραγγού Κιπρέου και Γρατζιωζας υπ' εμού παπα Πέτρου Κιπρέου.</i></p> <p><i>Κουμπάρι</i></p> <p><i>Ιακουμος Σίμος.</i></p>
10.	33	<p><i>1650 ιουνίου 16</i></p> <p><i>Αναστάσιος Μοθονιός εστεφανώθη την Μαρία Κηπριότητα υπ' εμού Αντωνίου ιερέος του Μπουμπούλη, εφιμερίου εν τω ναώ του Αγίου Γεωργίου.</i></p> <p><i>Κουμπάροι</i></p> <p><i>Γιούλιος Καμιναρης Τζακηθηνός, Ευθίμιος Θεοδωρής Τζακηθηνός, Μιχελής Χιότης, Λορέντζο του Πολιου, Μαρίνα</i></p>

		<i>Μιλιότση.</i>
11.	75	<p><i>1699 Σεπτεμβρίου 28 εις Βενετίαν</i> <i>Ο κύρ Αλέξανδρος υιός του κύρ Γεωργίου Καντζελιέρη εστεφανώθη την κυρίαν Κορνέλιαν, θυγατέρα του κύρ Φαντζέσκου Μπό εις γάμον πρώτον παρ' εμού Μεθοδίου ιερέως Ανθρακίτου, εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών εδώ εις Βενετίαν.</i></p> <p><i>Παρήσαν δε αυτό κομπάροι οίδε</i> <i>Ο κύρ Μιχαήλ Περούλης, ο κύρ Θωμάς Ξενάκης, ο κύρ Νικόλαος Καραϊωάννης, ο κύρ Μιχαήλ Λάλος, ο κύρ Θωμάς Ιερνούμου, ο κύρ Πάνος Στράτης, ο κύρ Διαμαντής Μπούφησης, ο κύρ Ιωάννης Παπά.</i></p>
12.	86	<p><i>1599 Ιουλίου 16 εν Βενετία</i> <i>Γερωννμος Τζουσιανιάνος του ποτέ υιού κυρίου Αντονίου και Φιορεντζας εστεφανώθη την κυρίαν Μαρία θυγατηρ του σηνιόρ Βιτζεντζου Νεγροπόντε του Κυπρίου υπο χειρός του πανιερωτάτου ημών αυθεντός και δεσπότη Φιλαδελφείας κυρίου Γαβριήλ.</i></p> <p><i>Κομπάροι</i> <i>ser Φιλίππος Ντεμανοέ Κύπριος, και κυρία Μπέτα γυνή του σηνιόρ Λουρέντζου Κούβλη.</i></p>
13.	87	<p><i>Ιουλλίου 14</i> <i>Γιαννούτζος Ντεραμες Κύπριος εστεφανώθη την Αναστασίαν θυγάτηρ του Τζιμπλέτη του Βιτζέντζου υπ' εμού Διονυσίου ιερομονάχου.</i></p> <p><i>Κομπάροι</i> <i>ser Τζουάννε Καλαθάς, ser Μπενέτος Μπελαβιτζι.</i></p>
14.	90	<p><i>Οκτωβρίου 13</i> <i>Γεώργιος ντέ Τζουάννε Σαντωριναίος εστεφανώθη την Πάουλαν θυγατέρα του ποτέ Μηκέλι ντέ Τζώρτζη Κορφιάτου υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου.</i></p> <p><i>Κομπάροι</i> <i>Κυρ Ιάκωβος Κυργιάκης Κύπριος, ser Βιτζέντζος Μουσκορνος Κύπριος.</i></p>
15.	94	<p><i>1603 Αυγούστου 28</i> <i>Γεώργιος του Ιωάννου από την Κύπρον εστεφανώθη την Λάουραν θυγατέρα της Μαρίας Κυπριώτσησας υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου και εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i></p> <p><i>Κομπάροι</i> <i>μισέρ Ιερώννμος του Φραντζέσκο Κυπριώτης και Νικολός.</i></p>
16.	96	<i>1605 Ιουλίου 31</i>

		<p>Γεώργιος του παπα Ιακώβου από την Πάρω εστεφανώθη την Τζαννέτα την Ζακηνθία υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου και εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάροι Τζώρτζης Σαντορνηαίος, Νικόλαος Κυπριότης και Μηχελής Μηληώτης.</p>
17.	106	<p>αχίς μηνί απριλλιω ι' Γεώργιος Στεριανός από τα Τρίκαλα από τα Δαμάσα εστεφανώθη την Γρατζιόζα θυγατηρ του μισερ Φράνγκο Μελέτι του Αναπλιότι και της μαντόνας Μπέτας. Η κουμπάρι μισερ Αλβίζες Κύπριος γραμπελαδωρος και Γιανούτζος Αναγνώστις από το Ρέθεμνος.</p>
18.	115	<p>1635 νοευρίου 12 Γεώργιος υιός Μιχελή και Ελένης εστεφανώθη την Νικολεττα θυγατέρα του ποτε Ιακώβου Κιπρέου και ραυτι και Ααγγελικας ειπ εμου παπα Πέτρου Κόστα. Κουμπάρι sr Νικολος Καρις.</p>
19.	162	<p>1599 νοεμβρίου 16 Δημήτριος Σκιριότης εκ της Χίου εστεφανώθη την Μπενέτα θυγάτηρ του ποτέ Πιέρου ντε Αλεβίζη υπ' εμού Διονυσίου ιερομονάχου. Κομπάροι ser Ντάντολον Νταμιλάν, ser Ανδρέας ο Κλόνης Ζακίνθιος, ser Ελευθέριος από την Σαντορίνη, Αντώνιος Μιτάρας Κύπριος.</p>
20.	164	<p>1601 ιανουαρίου 1η Δράκος Γλυγορόπουλος Κρητικός εστεφανώθη την Λουτζιέτα του Τζώρτζη θυγατέραν ντέ Μηλω υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου. Κουμπάροι μισέρ Μάρκος Καλοφουνάρης Κύπριος, μισέρ Αντώνιος ντέ Καμπρόζη από την Βενετία, μισέρ Αντώνιος Αντριώτης.</p>
21.	169	<p>1606 δεκεμβρίου 4 Δημήτριος του Ιωάννου του Κυπρίου εστεφανώθη την Ανέτα του ποτέ Δημητρίου υπ' εμού Διονυσίου και εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου. Κουμπάροι (desunt cetera)</p>
22.	170	<p>1606 Δημήτριος Φαγκότης εξ Αθηνών έλαβε διά γυναίκα νόμιμον</p>

		<p>και ευλογητικὴν την κυρίαν Εφημίαν Καβατζήνα καθὼς ορίζει η αγία του Θεού Εκκλησία. Κομπάρη ήτασιν ο σινιόρ Ιωάννης ο Γριμπέτος και Ιωάννης ο Αγιοπαντήτης. Γαβριήλ ο Φιλαδελφείας.</p>
23.	174	<p>1629 Διμίτριος Ραφτις εστεφανοθιν την Παρασκεβί θυγατέρα του μισέρ Πενεττου Ραφτι Κιπρεου και Φλουρετζας υπ εμού παπα Πέτρου Κυπρεου, εφιμεριου εν το ναω του αγιου μεγαλο(μαρ)τιρος Γεοργγιου τον Ρομεον τις Βενετίας. Κουμπάρι (desunt cetera)</p>
24.	179	<p>1630 αγουόστω 30 Δημήτριος Θεοδωρίνης εστεφανώθη την κυρίαν Πολόνιαν θυγατέρα του ποτέ κυρου Ιωανναντωνίου Συδερίνου και Ανδριάνας υπό του πανιερωτάτου και σοφωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Θεοφάνους του Ξενακίου εν ταις κλειναις Βενετίαις. Κουμπάροι κυρ Τωμάζος Φλαγγίνης, κυρ Φιλίππος Τζιμπλέτης.</p>
25.	182	<p>1634 γεναρίου 10 Μισέρ Δημοσ Κορφιάτις του Χριστωδουλου Αηγνού εστεφανόθη την Πεττα θιγατέραν του μισέρ Γιακουμου ραυτι και Αγγελικας υπ εμου Πετρου ιερεος Κιπρέου. Κουμπαρι sr Αντώνιος Καβαλιερι Ροτα, sr Ρουγιο Μικεντο.</p>
26.	208	<p>1599 7 ιανουαρίου εν Βενετiais Ελευθέρης Νταμειος, Σαντωρινιος, εστεφανώθη την Αλεσάντρα Νταμιονοπούλα υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου. Κουμπάροι Ιακουμής Ιακουνόπουλος караβοκύρης, sr Τωμάζος Φλανκίνης Κύπριος.</p>
27.	209	<p>1625 φευρουαρίου 2 Ευστάθιος Χάτος εστεφανώθη την Ιουσινιαναν θυγατέρα του κυρου Ιερωνύμου Ιουστινιάνου του Κυπρίου υπό του πανιερωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Θεοφάνους του Ξενακίου. Κουμπάροι. Γεώργιος Ηγούμενος.</p>
28.	225	<p>1600 μαΐου 15 εις την Βενετίαν Τζουάννες ντέ Νικολό Κύπριος εστεφανώθη την Τζουάνα από</p>

		<p>την Κρήτη υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου, εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάρος Μισέρ Αγουστής Πασκαλίγος Κύπριος.</p>
29.	258	<p>1599 Σεπτεβρίου 13 Ιωάννης Σωζόμενος ο Κύπριος εστεφανώθη την κυρίαν Χρηστήνα θυγάτηρ του σηγιόρ Τζουάννε ντε Φιάντρα και κυρίας (vacat) υπό χειρός του πανιερωτάτου ημών δεσπότη κυρίου Γαβριήλ. Κουμπάροι σηγιόρ Φίλιππος ντε Μονοέ Παλαιολόγος και σηγιόρ Αντώνιος ο Σηδερέης.</p>
30.	261	<p>1601 Απριλίου κς' Ιωάννης Κουτριος από τους Κορφούς εστεφανώθη την Αικατερίνην του Ιακώβου ντά Βιάνα υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου, εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάροι Λούκας Ράδος Παστροβίκιος, Σάντος ντέ Αλμπέρτο Βενετζιάνος, Σταματέλα Καβάκα Κύπρια.</p>
31.	263	<p>1602 Μαΐου 24 Ιωάννης υἱος του Παύλου του Γεράρδι από την Κεφαληνίαν εστεφανώθη την Αντζολα του Λουκα του Πάφου εκ της Κύπρου. Ανάδοχοι μισέρ Σφόρτζα Καρναρουτη από την Τζάρα, Αικατερίνα ντε Τζανμπατίστα Σκιέτι, Λέος Κόκαλη από τους Κορφούς.</p>
32.	265	<p>1604 Ιανουαρίου 26 Ιάκωβος Κρητόπουλος Κορφιάτης εστεφανώθη την Ελένην θυγατέραν του Τζουαννε του Λευκαρίτη από την Κύπρον υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου, εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάροι κύριος Δημήτριος ο Γουνέμης και (vacat) και κυρία Λουγκρέτζια Λαζήνα.</p>
33.	282	<p>1610 Φεβρουαρίω 4 Ιερώνυμος (vacat) εστεφανώθη την Βιένα την Αθηναία υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου και εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών. Κουμπάρος ο κύριος Ιούλιος ο Σηδερίνος και η κυρία η Πριόρα.</p>
34.	283	<p>αχίς' . μην Απρίλλιος κα'</p>

		<p><i>Ιωάννης Ντακορός του ποτέ Αντόνιου από την Κρήτη εστεφανώθη την Παουλίνα θυγατέρα του ποτέ μισέρ Μανέα Μαγκκανάρι υπ' εμού Νικολάου ιερέως του Σοφιανού και εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i> <i>Κουμπάρος</i> <i>ο μισέρ Αντόνιος Κεφαλονίτις, μισέρ Αντόνιος Τζιντίλις</i> <i>Κυπριότις και μισέρ Τζανέτος ο Παργιανός.</i></p>
35.	297	<p><i>1634 οκτωβρίου 5</i> <i>Ιωάννης Λάσκαρις Ζακηθηνός εστεφανώθη την Μαρία του Νικολέτου Ιεροσολημίτη θυγατέρα Κυπρέου και Μαντελούς Μεταζά Κυπριότη υπ' εμού Μανουήλ ιερέος του Πορφυριου, εφιμεριου του αγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i> <i>Κομπάρι</i> <i>μισερ Λάζαρος Ραύτης, Νικολός Ακριπαντήτης, Κωνσταντής</i> <i>Μιλιώτης, Αντώνις Παρπαριγος, Νικολός Τζιοτης.</i></p>
36.	298	<p><i>1634</i> <i>Τζουβάνις του Αντρεα Κιπιροτι εστεφανοθην την Μαρία Κεφαλονίτισσα υπ εμού Πετρου ιερεος, εφιμεριου εν το ναώ του αγίου μεγαλομάρτυρος Γεοργιου τον Ρομεον τις Βενετίας.</i> <i>Κουμπαρι</i> <i>sr Τώμηος Τζαφουρναρις, sr Παβλος Καλογεράς Κορφιότις.</i></p>
		9
37.	305	<p><i>1639 ιανουαρίω 7</i> <i>Ιωάννης Μησιριώτης εστεφανώθη *την Λουκίαν Παδουβάναν υπ' εμού Θεοφυλακτου ιερομονάχου του Τζανφουρνάρου, εφημερίου εν τω ναω του αγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i> <i>Κουμπάροι</i> <i>Χρηστοφίς Κυπριώτης, Φραγγίσκος Μιλιώτης.</i></p>
38.	306	<p><i>1643 γεννουαρίου 16</i> <i>Ιωάννης του Ανδρέα Βενετζάνος εστεφανώθη την Κατερίνα θηγαντηρ Μαντελούς Κιπριώτισας χηρια υπ' εμου παπά Πέτρου Κοστα Κιπριότη εν τω ναω του αγίου μεγαλομαρτυρος Γεωργίου τον Ρομέων.</i> <i>Κουμπάρι</i> <i>Δημητρης Σκιριανός, Τζρωζις Τζηριότος και Μαρία του</i> <i>Ακρασου.</i></p>
39.	307	<p><i>1643 γεννουαριου 20</i> <i>Ιωάννης Αγιωμαβρίτις εστεφανώθη την Πετταν Αναπλιοτήσα χηρα υιπ εμου παπά Πέτρου Κοστα Κιπρηότι.</i> <i>Κουμπάρι</i> <i>Τουμαζις απο τιν Χιον, Δημητρης καραβοκιρις Μαρμαρίνος,</i> <i>Ιωαννης Δρακος Μαρμαρίνωσ, Αντόνιως Πεταλάς απο την</i> <i>Αγιαν Μαβρα, Διωνισηωσ απο την Αθήνα.</i></p>

40.	329	<p>1660 ιουνίου 20 στο παλαιόν</p> <p>Ο εξοχώτατος κύριος Ιωάννης Τζιγάλας ντοτόρες εστεφανώθη την κυρίαν Νικολόζα Καγιανοπούλα υπό του πανιερωτάτου και σοφωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφίας κυρίου Μελετίου Χορτακίου.</p> <p>Κουμπάροι</p> <p>ο εξοχώτατος κύριος Νικόλαος Αινεας Μπαρτολίνης από την Σιέναν και αφέντης Φραγκίσκος Αγγελίς εις τόπον του εξοχωτάτου κυρίου Ιωσήφ αροματάριου του θείου του.</p>
41.	341	<p>Σεπτεμβρίου α΄</p> <p>Κυριακός από την Αρμενίαν εστεφανώθη την Αντζουλα θιγατέρα του ποτέ Σαραντάπτερου Κυπριου υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου.</p> <p>Κουμπάρος</p> <p>Τζουάννες του ποτέ Αλεξάνδρου από την Αρμενίαν.</p>
42.	343	<p>1611 μαΐου 10</p> <p>Κτωρος ο Μαστατουσις εστεφανώθη την Μαργέτα Κρητική υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου και εφιμεριου του μεγαλομαρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</p> <p>Κουμπάροι</p> <p>Κύριος Βιτζέντζος Μουσκόρνος και Λούτζιος Τάδιος.</p>
43.	367	<p>1659 φεβρουαρίου 3 S.V.</p> <p>Κωνσταντίνος Θεοδωράκης από το τερριτόριο των Σελίνων Σαρακίνας Κεφάλι της Κυδωνίας εστεφανώθη την Ροδούν Κατζαλαδοπούλαν από την Τίλισον του Κάστρου Κρήτης υπό του ποτέ πατρός Θεοφυλάκτου του Τζανφουρνάρη, τότε εφημερίου, με ορισμόν του πανιερωτάτου μητροπολίτου Μελετίου του Χορτακίου.</p> <p>Κουμπάροι</p> <p>ο ευλαβέστατος παππας Πέτρος Κόστας και Χριστοφής Κυπριότης.</p> <p>Εγώ Αντώνιος ιερέυς ο Μπουμπούλης στέργω ως άνωθι.</p> <p>Το ανοθι εγράφη κατόπη δια την κρατισιν της χιρός του ποτέ πατρός Τζανφουρνάρη.</p>
44.	375	<p>1695 φεβρουαρίου 3 στο παλαιόν</p> <p>Κωνσταντίνος του ποτέ Δημητρίου από την Ρουμελιν εστεφανώθη Μαρίαν την ποτέ Τουρκαν από την Κορωνην παρ εμού Μαρκου ιερέως Μαρά, εφημερίου εν τω ναω του τροπαιοφόρου Γεωργίου τον Γραικών.</p> <p>Κουμπάροι</p> <p>Γεώργιος ιερέυς ο Τζήπριος, Μανόλις του Μιχαήλ, Κωνσταντης Κότζης, Τζουάννες Παπαδόπουλος, Παναγιώτης του Μιχαήλ, Χριστόφορος Βιτζέντζης, Αντριάνα Μεταξού.</p>

		<i>Εγώ Μάρκος ιερέυς ο Μαράς βεβαιώνω τα άνωθεν.</i>
45.	380	<i>1608 20 Ιουλίου Λωρέντζος Κύπριος ο Ρηγίνος εστεφανώθη υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου την Αικατερίναν την Μηλιώτησα. Κουμπάροι Αλβήζες Κορφιάτης και μαστρο Γιωργάκης ο ραύτης και Μαρούλα Χρυσή και (vacat).</i>
46.	396	<i>αχιε' μηνί Ιανουαριω ζ' Μιχελίς Κριτικός ραντις εστεφανώθηκε Ελένη θυγατέρα του μισέρ Μπενέτο Κυπριότου ενταύθα κατοικουμένου (desunt cetera).</i>
47.	397	<i>1619 Ιανουαριου 31 κατά τω παλαιω Μάρκος υίος του μισέρ Τουμάζου Κυπριου εστεφανόθει την κυράν Αικατερίνα θυγάτηρ του ποτέ Τζουάννη Φάβρο κάτικος εδώ εις την Βενετήαν υπ εμού παπα Μάρκου Λιασή. Κουμπάροι ο κυριος Ιωάννης εκ το νησίν της Πάτνου ομου και η κυρά Μαγδαληνή γηνί του μισέρ Πιέρου του Καλαφά κάτικος εδώ εις την Βενετήαν. Μάρτυς ο αυτός άνωθεν μισέρ Πιέρος παρόν.</i>
48.	400	<i>1607 Ιουλλίου 26 Μανουήλ υίος του Τζόρτζι του Κυπριού εστεφανώθη υπ' εμού Διονυσίου και εφημερίου του Αγίου Γεωργίου την Μπασκβα θυγατέρα του μισέρ Τζουάννε του Κυπριού. Κουμπάροι Λάουρα.</i>
49.	407	<i>1625 Σεπτεβριου 6 Μανώλης της Μπόνας εστεφανώθη την Άνα θυγάτηρ του ποτέ Πιέρου Παριανού υπ' εμου Προχώρου ιερομονάχου και εφημερίου του Αγίου Γεωργίου. Κουμπάροι μισέρ Τζώρτζης Κυπριος του Ληζωου και ο Στράμπαλοις.</i>
50.	411	<i>1628 Ιαννουαρίω 28 Μαρίνος Φιγετος απο την Κρίτι εστεφανόθη την Ιουστήνα θυγατέρα του Γιακοβου δε Μικελ και Σταματελας υπ εμού παπα Πέτρου Κοστα Κιπρισι, εφιμερου εν τω ναω του αγίου μεγαλομαρτιρος Γεωργιου τον Γρεκόν. Κουμπάρος Νικολο δε Πγερο.</i>
51.	412	<i>1629 Απριλίω 6 Μιχελίς Βασάλος Κριτικός εστεφανόθη τιν κира Κατερίνα</i>

		<i>(vacat) υιεπ εμού παπα Πέτρου Κόστα Κιπρέου, εφμεριου του αγιου μεγαλομάρτιρος Γεωργιου τον Γρεκόν. Κουμπάρι Μιχελίς Σαντορινιος, Φραγγιας Απταλης, Γεωργιος του Περγάλου, Ιωαννις απο τιν Μίλο.</i>
52.	415	<i>1632 οκτωβρίο 28 Μιχάλις Σαντωρινός εστεφανόθη την Μαρία απο το Τζιρίο υιπ εμου Πέτρου ιερεος, εφμεριου εν το ναω του αγίου μεγαλομάρτιρος Γεωργίου τον Ρομεον τις Βενετιάς. Κουμπαρι sr Τζανέττος, Μαθίος του Νικολός, Δεμένιγος Νικόλο, sr Ανεζίνα.</i>
53.	444	<i>1674 ιουνίου 8 Μαρίς Μαρούλις απο την Κεφαλονιαν εστεφανώθη την Ατζουλαν Κράβαρι απο την Καιφαλονιαν υπ' εμού Γεωργίου ιερέος Γιαφούνι του Κυπρίου, εφμεριού της αικλισίας του μεγαλομάρτιρος Γεωργίου τον Ρωμαίων. Κουμπάρι οι κάτωθεν sr Νικολέττος τι Πίκολοι και λουστρίσιμα Κιαρέττα Φαλλιέρα.</i>
54.	452	<i>αχπε' φευρουαρίου κβ' κατά τον νέον Μάριος ο ευγενής υίός του ποτέ Ανδρέου του εντημοτάτου αυθέντη Μπότζα και της ευγενεστάτης κυρίας Πετήνας Προτονοταροπουλας από το Κάστρο της Κρίτης έλαβε δια γυνέκα του την κυρίαν Αντώνια θυγατέρα του ποτέ διδάσ(κα)λου ζωγράφου Κωνσταντίνου Τζάνε λεγομένου Μπουνιαλή απο το Ρέθεμνος και εστεφανώθη υπ' εμού εφημερίου Εμμανουήλ ιερέως του Τζάνε του θίου αυτή εν το ναω του μεγαλωμάρτυρος Γεωργίου. Κουμπάροι ο λογιotaτος και σοφότατος διδάσκαλος ιερευς Ματθαίος ο Τιπάλτος, ο εκκλαπρότατος αυθέντης Περναρδης Πρεμαρίς, ο εκκλαπροτατος αυθέντης Τζουάνες Παρώτζης, ο εκκλαπροτατος αυθέντης Φρατζέσκος Τεμέτζος, ο σοφότατος αυθέντης τοτόρες Ιωάννης Τζιγάλας, ο ιατροσοφηστής αυθέντης Εμμανουήλ Βαρθας, ο εκκλαπρότατος αυθέντης Τζουάνες Πρεμαρίς, ο αυθέντης τοτορες Ρύτζος ο Γεώργιος, ο πανευγενέστατος αυθέντης Πάνος ο Ηερομνήμω, ο ευγενεστατος αυθέντης Ανδρέας ο Χαλκιοπουλος, ο αυθέντης Απόστολος Σεβαστός, ο αυθέντης Τζόρτζης Φλαμίνης, ο πανευγενής αυθέντης Μάρκος Καγιάνης, αυθέντης τοτορες Μπενέτος Σακελάριος, ο τοτορες αυθέντης Μαρκατονιος, Αχέλης, η κυρία Αικατερηνα Τζαγκαρόλο.</i>
55.	453	<i>1685 σεπτεμβρίου 6 S.V.</i>

		<p><i>Μάρκος Ληκούδης από την Κεφαλονία υιός του ποτέ Μάρκο έδωσε δακτηλίδι με ταις ευχαις της Μαρίας Καλογνομοπούλας από την Κρήτη παρ' εμου Γρηγορίου ιερέως του Μαρα, εφημερίου εν τω ναω του αγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i></p> <p><i>Κονπάροι</i> <i>η εκλαμπροτάτη κυρία Φραδέλενα, ο κύριος Νικόλαος Τρηγόνης, ο κύριος Κωνσταντήνος Ξενάκης καπετάνιος.</i></p>
56.	469	<p><i>1599 ιανουαρίου η' εν Βενετία</i> <i>Νικόλαος Σκαρβέλης εστεφανώθη την Ελένην Καλεργιοπούλα Κρητική και οι δύο υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου.</i></p> <p><i>Κουμπάροι</i> <i>ser Φρανκίας Ατζαλής Κρητικός και ser Ιωάννης (vacat) Κρητικός.</i></p>
57.	470	<p><i>Μαρτίου λ'</i> <i>Νικόλαος Ποντικός Κύπριος εστεφανώθη την Μπέλα του Νικίου Κυπριώτισα υπ' εμού Θεοφάνους ιερομοναχου.</i></p> <p><i>Κουμπάροι</i> <i>Στέλιος ντε Φλορις Κορφιάτις, Θεοφίλης Επαρχος από τους Κορφούς, Τζώρτζης Λεόνδης από την Κρήτην.</i></p>
58.	471	<p><i>1600 ιαννουαρίου 4</i> <i>Νικόλαος Αγρίμης Ζακύνθιος εστεφανώθη την Χρισθήναν θυγατεραν του Ιερωνύμου Φανουρι Κυπρίου υπ' εμού Θεοφάνους ιερομοναχου, εφημερίου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γραικών.</i></p> <p><i>Κουμπάροι</i> <i>sr Ιωάννης Αγιωπαντίτης, κυρ Αντζουλος Συριάνος, capitano sr Nicolo Λούζη Κεφαλονίτης.</i></p>
59.	476	<p><i>1607 απριλίω</i> <i>Νικόλαος Ταπεινός εστεφανώθη την Ζαμπέλα θυγατέρα του κυρίου Λουτζίου Ταδίου υπο του πανιερωτάτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας κυρίου Γαβριήλ Σβηρού.</i></p> <p><i>Κουμπάροι</i> <i>κύριος Ιωάννης Γριμπέτος και Μικέλ δε Πιέρο δε Μάρικου Κύπριος.</i></p>
60.	492	<p><i>1634 εν μηνή ιουλίω 6</i> <i>Νυικολός του Πενέτου του ραύτη εκ της νήσιου Κύπρου εστεφανόθη την Νικολόζα δι εμού Πέτρου ιερέος, εφιμερίου του εν τω ναω του αγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Ρωμαίων.</i></p> <p><i>Κουμπάρος</i> <i>ο μισερ Σταμάτης από την Βλαχίαν.</i></p>

61.	494	<p>1635 μαρτιω 30</p> <p>Νικολος Παριανος εστεφανοθην Φισέτζα θυγατέραν του Γιουζέπου τε Δομένκου υιπ έμου Πετρου ιερεος Κόστα Κιπριότι.</p> <p>Κουμπάρι</p> <p>sr Γεοργις Μανιάτις, sr Μυκελ Σααβέλα, Τζνετος τε Ουρλαντο, μισέρ Μανολις Σάντορινος.</p>
62.	564	<p>1697 νοεμβρίου 21 S.V.</p> <p>Γεώργιος του ποτέ Αλβήζε Κουστοπάνη από την Κήπρο εστεφανόθη την Μαργαρήτα θυγατέρα του ποτέ Ζαφήρη από την Κωνσταντινούπολι παρ' εμου Γρηγορίου ιερέως του Μαρα, εφημερίου.</p> <p>Κονπάροι</p> <p>Νικόλαος του Δημίτρη από τη Γαρήτζα, Ιωάννης του Γήοργο από τη Χίο και η Αγουστίνα Παπαδόπουλου.</p>
63.	568	<p>1601 δεκεμβρίου 6</p> <p>Παύλος Γριβιέτζης Ζακήνθιος εστεφανώθη την Αλεξάνδρα του ποτέ Αλβιζε του Κυπριου θυγατέρα υπ' εμού Θεοφάνους ιερομονάχου εν τω ναω του Αγίου Γεωργίου των Γραικών.</p> <p>Κομπάρος</p> <p>Μανόλης Λυκούδης Κεφαλωνήτης και Αικατερίνα Κορφιάτσησα.</p>
64.	570	<p>αχιδ' μην ιούνιος εις τας ιθ'</p> <p>Πέτρος Ντεφερίς εστεφανώθη την Ανθούσα Νικολοβιάνενα υπ' εμού Νικολάου ιερέως του Σοφιανού, ευφημεριου του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου των Γρεκών.</p> <p>Κουμπάρι</p> <p>ο μισέρ Ματθαίος Φιόκας απού την Κεφαλονιά, μισέρ Παρμένιος Πάλμα Τζιπριότις και μισέρ Αλβιζες ντε Βενέτζια σπετζέρις.</p>
65.	604	<p>Μηνί απριλλίω ζ' αχισ εστεφανόσαμεν.</p> <p>Σταματέλος Σπηρίς εστεφανόθη την κερά Μαρίαν θυγατέρα του μισέρ Αλβίζε ντα Κύπρω γραμπηλαδωρου υπ' εμού Νικολάου ιερέως του Σοφιανού και ευφυμερίου του μεγάλου Γεωργίου.</p> <p>Η κουμπάρι</p> <p>Μισέρ Ανδρέας από την Ζάκινθο άνδρας της Χριστήνης, μισέρ Λουρέντζος Νταλιαπιέρας από την Βενετιάν.</p>
66.	664	<p>αχος' απριλίου ια' κατά το ναιον</p> <p>Φραγγίσκος Καλογεράς από τους Κορφους εστεφανώθη την κυριαν Μπουμπουλοπούλαν υπ' εμού Εμμανουήλ ιερέως του Παντουβά, εφημερίου εν τω ναω του μεγαλομάρτυρος Γεωργίουτων Γραικών.</p>

		<p><i>Κομπάρος</i> <i>Ο ευγενέστατος κυριος Γεώργιος Σκορδήλης από τα Χανιά.</i> <i>Κομπάρισα</i> <i>Κυρία Ιππόλητα Καναριζή.</i> <i>Ευρέθηκαν παρόντες</i> <i>Ο ευλαβέστατος παπα κυρ Γεώργιος Γιαφουνιτης Κύπριος, ο</i> <i>ευλαβεστατος παπά κυρ Γρηγοριος Μαράς από την Κρήτην, ο</i> <i>ευγενέστατος κύριος Ιακωβος Τζαντήρης απο Κορφούς και</i> <i>αλοι ετεροι.</i></p>
67.	678	<p><i>1669 δεκεμβρίου 26 S.V.</i> <i>Ιωάννης Κοντολέος εστεφανόθη την κυρία Αννεζήνα</i> <i>Παντουβά θυγατέρα του ευλαβεστάτου Εμμανουήλ ιερέος υπό</i> <i>του πανιεροτάτου και σοφωτατου αυθεντός ημών και</i> <i>δεσπότου κυρίου Μελετίου του Χορτάτζη.</i> <i>Κομπάροι.</i> <i>ο πανεντιμότατος αυθέντης Νικολός Γονέμης και οι</i> <i>ευγενεστάτοι αυθένται κύριος Νικολός Σάρος, κύριος</i> <i>Τζουάννες Φωτινός, κύριος Μηκέλες Περουλης, κύριος</i> <i>Δημήτριος Παλεολόγος.</i></p>
68.	685	<p><i>1670 ιανουαρίου 20</i> <i>Ιωανης Μπατίστας του Κλαουντιου Μαντιγάντζη εστεφανόθη</i> <i>την κυρία Ελένη του ποτέ Τζουάνε Κορατζέρη Κιπρίου υπ’</i> <i>εμού Αντόνιου ιερέως.</i> <i>Ιταν κονπάρι</i> <i>ο εκλαμπρώτατος κυριος Αλβίζες Μαρτζέλος και Ιερώνιμος</i> <i>Μαρτζέρης.</i></p>
69.	710	<p><i>1695 απριλίου 14 S.V.</i> <i>Ιάκωβος του Ιωάννου Γούναρη από την Κύπρο εστεφανόθη</i> <i>την Μαργαρήτα του ποτέ Μηχαήλ Αλβάντζο παρ’ εμού</i> <i>Γρηγορίου ιερέως του Μαρά, εφημερίου του άνωθι.</i> <i>Κονπάροι</i> <i>ο κύριος Νικόλαος Βερόνας από την Κρήτη και ο κύριος</i> <i>Φραντζέσκος του Τζουάννε από τα Μπούδουβα.</i></p>

Αποβιωτήριες πράξεις θανάτων Κυπρίων από ενοριακούς ναούς της Βενετίας

1. Ναός του San Antonino, Castello.

Μαλτέζου Χ. και Πλουμίδης Γ., *Οι αποβιωτήριες πράξεις Ελλήνων στο αρχείο του ναού του Αγίου Αντωνίνου Βενετίας (1569-1810)*, Βενετία 2001.

<i>A/A</i>	<i>Αρ. πράξης</i>	<i>Πράξεις θανάτων</i>
1.	12	1572 (βεν. ετ. 1571), Φεβρουαρίου 21 Adi 21 ditto. È morta Maria Cipriotta, de anni 36, amalata zà sei mesi da mal de fluso, senza esser visitata da medico. Licentiata.
2.	25	1579, 24 octubrio (Οκτωβρίου). È morto Zuane Psora Ciprioto, di anni trentaquattro, amala 'da eticho zà doi mesi. Licentiato.
3.	26	1580, 12 ditto (Ιανουαρίου). È morta Maria, nasente fiola de miser Piero Ciprioto. Licentiata.
4.	33	1582, Maggio 31 1582, adì 31 mazo. È stato ammazato il papà Antonio, prete Crecho, Ciprioto, de anni sesanta. Licentiato
5.	35	1582, Agosto 28 Adì 28 avosto. È morta Marieta Cipriota, amalata de variole zà zorni [ot]to, de anni otto. Licentiata
6.	36	(βεν. ετ. 1582), Φεβρουαρίου 16 Alli 16 ditto. È morto Nicolò, fiol de Cesaro Ciprioto, da zorni doi. Licentiato.
7.	37	1583, Μαρτίου 31 Adì 31 ditto. È morto miser Benetto Silvani, Cipriotto, de anni novantatre, amallato da vechieza zà un messe incircha. Licentiato
8.	38	1583, Απριλίου 14 1583, adì 14 april. È morta Margaritta, fiolla del signor Balgian Sosomeno, Ciprioto, de anni uno, ammallata dalla bruta zà messi doi. Licentiata
9.	39	1583, Ιουνίου 4 Adì 4 zugno. È morta madona Chaterina Flatra, de anni sesanta, amalata da tropesia zà mesi quatro. Licentiata
10.	40	1583, Ιουνίου 10 Adì 10 zugno '83. È morta dona Teodulli Chalogerà, de anni ottantaquattro, amalata da vechieza zà un messe. Licentiata
11.	42	1583, Οκτωβρίου 25 Adì 25 ditto. È morto Zorzi, fiol de Agustin Ciprioto, de mesi quatro, amalato dal nasimento fine hora. Licentiato
12.	43	1584, Μαρτίου 6 Adì 6 marzo. È morta madona Paula Cipriota amalata da febre zà zorni vintido ani do, anni 70. Licentiata
13.	47	1584, Ιουνίου 24 Adì 24 zugno. È morta Angelina da Cipro, amalata da febre za

		mesi tre, de anni 15. Licentiata
14.	49	1586, Φεβρουαρίου 26 Adi 26 febraro 1596. È morta Agniesina, fiola di Matio Ziprioto, de mesi disdoto, amalata da vermin. Licentiada.
15.	55	1586, Οκτωβρίου 2 Adi 2 octubrio 1586. È morto Vincenzo, fiol de Thomaso Ciprioto, di ani otto, infermo zà mesi otto. Licentiata
16.	60	1587, Αυγούστου 21 Adi 21 agosto 1587. È morto miser Galliazo Ciprioto, di ani cinquantaquattro, amalato di febre già ziorni diese. Licentiato
17.	62	1587, Σεπτεμβρίου 20 20 settemrio '88. Dona Laura Cipriota, di anni setanta incirca, amalata longamente. Licentiata
18.	66	1589, Μαρτίου 2 2 marzo. Andrea, putto nasente de zorzi quindese, fio de ser Andrea Ciprioto. Licentiato
19.	89	1593, Ιανουαρίου 3. Adi 3 gienaro 1593. Madona Fulvia, consorte de miser Vektor Flatro, Cipriotto, di anni 35, amalata da intropesia già mesi tre. Licentiata.
20.	91	1593, Σεπτεμβρίου 19 19 ditto. Papà Neofitto Greco, Cipriotto, di età de anni 62, amalato da febre già giorni 15. Licentiato
21.	93	1593, Νοεμβρίου 4 Adi 4 novenbrer. Dona Margarita Cipriotta, di età di anni 75, amalata già ani uno di febre. Licentiata
22.	99	1594, Μαρτίου 12 12 marzo, Gabrielle, fio di miser Alvise Ciprioto, putto di noi anni, amalato già 3 mesi di flusso. Licentiato
23.	106	1594, Οκτωβρίου 15 15 ditto. Dona Maria Bonaver, Cipriotta, de anni 45, amalata di etico già mesi 6. Licentiato
24.	108	1595, Σεπτεμβρίου 30 Adi 30 setenbrio. Crestina, fia di miser Constantin Ciprioto, di ettà de ani 3, amalata di febre già uno ano.
25.	112	1596 (βεν. ετ. 1595), Ιανουαρίου 13 13 ditto. Zanetto de Cipro, de anni 60, amalato già Quattro mesi di etico. Licentiato.
26.	114	1596 (βεν. ετ. 1595), Φεβρουαρίου 4 4 ditto. Papà Joanni da Cipro, de anni 50, amalato di flusso, già cinque mesi in letto. Licentiato.
27.	115	1596, Απριλίου 23 23 ditto. Stilietto, de anni 3, fiol de Alvise Ciprioto, amalato zà un anno di febre. Licentiato.
28.	117	1596, Ιουλίου 16 16 luglio 1596. Gabriel, fiol de miser Alvise Rosso de Cipro, putto de anno uno, amalato già 8 mesi de malcaduco. Licentiato
29.	119	1596, Σεπτεμβρίου 25

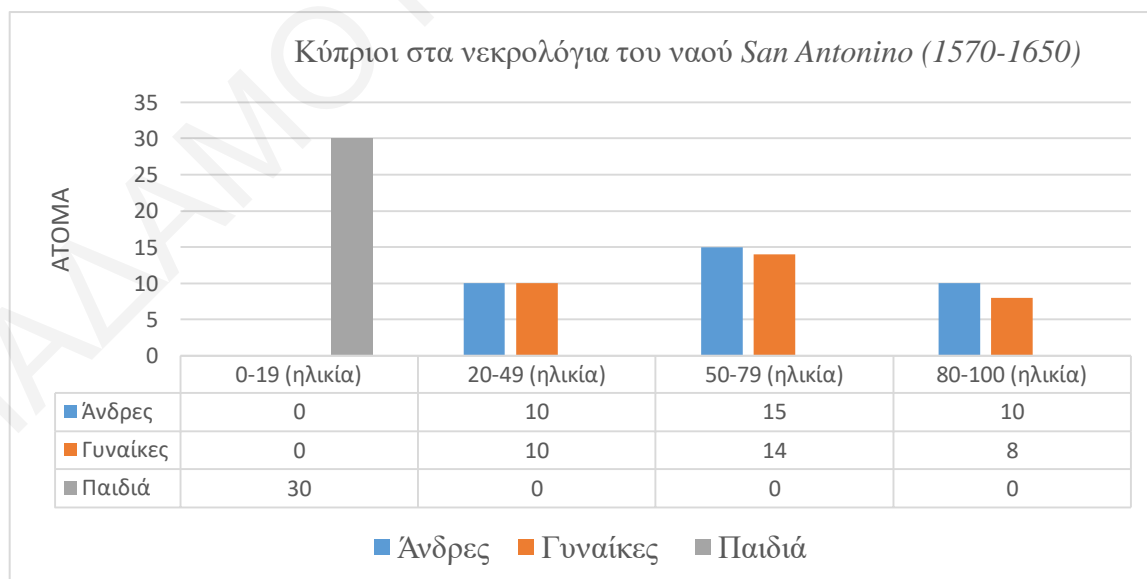
		Adi 25 ditto. Miser Piero Agapitò, Ciprioto, de anni 50, amalato già dieci mesi da debolezza di stomaco. Licenziato
30.	120	1596, Σεπτεμβρίου 28 28 ditto. Andriana Cipriotta, de anni 90, amalata longhissimo tempo di tropisia. Licenziata
31.	121	1596, Σεπτεμβρίου 29 Adi 29 ditto. Momolo, fio de maestro Andrea, sartor Cipriotto, putto de mesi 16, amalato già alcuni mesi da vermin. Licenziato
32.	124	1597 (βεν. ετ. 1596) Φεβρουαρίου 6 6 febraro 1596. Maria, fia de Ambrosio Cipriotto, putta de anni doi, amalata de vermi già un mese. Licenziata
33.	127	1596 Απριλίου 10 Adi 10 ditto. Maria, di anni 70, Cipriota, amalata zà zorni 15 da febre et vecchiezza. Licenziata
34.	128	1597, Οκτωβρίου 11 Adi 11 octobre. Dona Christiana Greca, Cipriotta, de anni 50, amalata de febre etica già mesi sie in letto. Licenziata
35.	133	1598, Μαρτίου 31 Adi ditto. Michielin, fio de miser Alvise Rosso de Cipro, de anni 8, amalato già giorni 24 di febre. Licenziato.
36.	136	1598, Ιουλίου 4 Adi 4 luglio. Piero, fio de mastro Andrea, sartor Ciprioto, de uno anno, da var«i»ole già g«i»orni sei. Licenziato.
37.	138	1598, Οκτωβρίου 28 Adi 28 ditto. Dona Franceschina, moglie di miser Hettor Logorà, Cipriotto, de anni 50, amalata da flusso già giorni 16. Licenziata.
38.	139	1598, Νοεμβρίου 8 Adi 8 novembre. Maria, fia de miser Alvise Cipriotto, de mesi 20, amalata di febre già doi mesi. Licenziata.
39.	142	1599 Απριλίου 4 Adi 4 april. Pasqualin, fio de Constantin Cipriotto, putto de anni 3, amalato di febre già giorni 15. Licenziato.
40.	150	1600, Αυγούστου 1. Adi primo agosto. Madona Elena Greca, Cipriota de anni 60, amalata di febre già un mese. Licenziata.
41.	157	1601 Οκτωβρίου 7. Adi 7 ditto. Bernardina Cipriotta, Greca, d' anni 45, ammalata di febre già doi mesi. Licenziata
42.	159	1601 Δεκεμβρίου 9 Adi 9 decembre. Marietta quondam Andrea da Cipri, di anni 40, amalata di punta già giorni 8; visitata da miser Zuanne de Medici et medico Flangini. Licenziata
43.	161	1602 Απριλίου 9 Adi 9 april. Giacomo Cipriotto, caligher, di anni 36, amalato già giorni 12 di mal di flusso; visitato dal eccellente medico Buccari. Licenziato
44.	162	1602, Απριλίου 13 Adi 13 ditto. È morto Mattio Calogieropolo, figliolo di Nicolò di

		Cipro, Greco, d' anni 15, ammalato di febre quartana già giorni 17. Licenziato
45.	163	1602, 11 zugno. Dona Margarita, ditta commare Cimbletti, Cipriotta de anni 55, amalata di punta già giorni 7. Licenziata
46.	169	1603 (βεν. ετ. 1602), Φεβρουαρίου 29 Adi 29 ditto. Signor Piero Zebetton, Cipriotto, de anni 80, ammalato già giorni sette di mal di punta. Licenziato
47.	173	Adi 11 agosto 1603. Simon, figlio di Andrea Seriato, Cipriotto, sartor, di anni dieci, amalato di flusso et fever già giorni 8, è morto. Licenziato.
48.	176	1603, Σεπτεμβρίου 12 Adi 12 ditto. Fiorenza Greca, Cipriotta, d' anni 50 incirca, ammalata di flusso et fever già mesi tre. Licenziata
49.	180	Adi 2 agosto 1604. Margarita Greca, vedoa, Cipriotta, di età <di> 100 anni incirca, amalata già mesi 4 di vecchiezza et percrosia; morta. Licenziata
50.	187	1605, Αυγούστου 13 Adi 13 ditto. Margarita Cipriotta, moglie di Luca, sartor, d' anni 54, amalata già giorni 15 petecchi, è morta. Licenziata
51.	189	12 ottobre 1605. Miser Ambroso Cipriotto, de anni 25, amalato di febre già un mese. Licenziato
52.	190	Adi 29 dicembre 1605. Polo Cipriotto, de età di anni 90, amalato già un mese fa di febre e strettura di petto, è morto. Licenziato
53.	194	Adi 19 settembre 1606. Alvise d' Antonio, Cipriotto, d' anni 60 incirca, amalato già un mese di mal di postema, è morto. Licenziato
54.	196	Adi primo decembrio 1606. Maria, fia di Nicolò Palma, Cipriotto, d' età di giorni 20, amalata giorni 20 di spasmo, è morta. Licenziata
55.	199	1607, Ιουνίου 5 Adi detto. Belogna Cipriota, de anni 80, amalata già un anno da vechiezza, è morta. Licenziata.
56.	201	1608 (βεν. ετ. 1607) Adi 8 genaro. D. Giorgio de Zorzi Protopapa Greco de Cipro, di età di anni 61, amalato di febre, già mesi 4 in letto. Licenziato
57.	202	1608 (βεν. ετ. 1607), Ιανουαρίου 26 26 ditto. Zacco di Cipro, de anni 60 incirca, morto nel campanil de San Zorzi di Greci. Licenziato
58.	204	Adi 10 marzo 1608. Agnesina Cipriotta, de anni 25 incirca, amalata un anno fa; mal in una gamba; è morta. Licenziata
59.	205	1608, Μαρτίου 12 Adi 12 detto. Lauretta, fiola de Constantin Cipriotto, de mesi 8, è morta dal spasemo, già 15 giorni. Licenziata
60.	208	Adi 27 maggio 1608.

		Regina, figliola di Madalena Cipriota, di anni cinque, strigada già mesi tre, è morta. Licentiata.
61.	210	1608, Ιουνίου 6 Adi 6 zugno. Constantin, fiol de dona Madalena Cipriotta, de anni 10 amalato di etico già mesi quattro. Licentiato
62.	211	1608, Ιουλίου 31 Adi 31 detto. Caterina, fia di Constantin Ciprioto, de anni 4 e mezzo incirca, amalata già dieci giorni di variole, storioli et petechie, è morta. Licentiata
63.	213	Adi 2 marzo 1609. Cornelia Cuolina Greca, Cipriota de età de anni 58, orta stropiata, amalata già 4 mesi in letto del mal della lova. Licentiata.
64.	216	1609, Σεπτεμβρίου 19 Adi 19 detto. Papà Thomà Cipriotto, de anni 90 incirca, amalato già un mese di flusso, è morto. Licentiato
65.	218	1609, Νοεμβρίου 28 Adi 28 detto. Pulisena, vedoa, Cipriotta, de anni cento e diese, amalata già doi mesi da vechiezza. Licentiata.
66.	219	Adi 22 dicembre 1609. Constantin Ciprioto, d' anni 40 incirca, amalato de punta già giorni quarto, è morto. Licentiato
67.	224	1610, Μαΐου 11 Adi 11 detto. Todorin, fiol di dona Fior, vedoa, Cipriotta, de mesi diese, amalato già giorni 6 di fersa è morto. Licentiato
68.	227	1610, Ιουλίου 19 Adi detto. Regina, fia di Marieta, vedoa, Cipriotta, de ani 17 incirca, amalata già sei mesi, etica, è morta. Licentiata.
69.	238	1612 (βεν. ετ. 1611), Φεβρουαρίου 10 Adi 10 detto. Geronimo, fio di Nicolò Ciprioto, di anni 22 incirca, scapolo sopra la fusta, è cascato in aqua et si è anegato. Licentiato
70.	241	Adi 2 novembre 1612. Justiniana Cipriota, de anni 80 incirca, amalata già messi doi di febre et vecchezza, senza medico. Licentiata
71.	243	1613 (βεν. ετ. 1612), Adi 22 genaro 1612. Nicolò Ciprioto, d' anni 60 incirca, amalato già mesi doi di febre. Licentiato
72.	248	1613, Ιουνίου 24 Adi 24 ditto. Isabetta Cipriotta, vedoa, de anni 80, amalata di idropisia già molti mesi. Licentiata
73.	251	Adi 7 marzo 1614. La magnifica signora Alvisa Fratta, Cipriota, de anni 75 incirca, amalata già giorni otto de febre et cattaro; visitata dall' eccellentissimo Agapito. Licentiata
74.	252	1614, Αυγούστου 26 Adi 26 detto. Madona Maria Martinenga, Cipriota, de anni 80, amalata già un mese di cataro et febre. Licentiata
75.	258	Adi 29 zugno 1615, figliolo di Jacimo di Cipro, sartor, di anni 3 incirca, amalato di

		varole già giorni 12. Licenziato
76.	259	1615, Ιουλίου 5 Adi 5 detto. Dimitri, figliolo di Jacomo di Cipro, d' un anno incirca, amalato già giorni 14 di varole. Licenziato
77.	269	1617 (βεν. ετ. 1616), Adi 11 genaro 1616. Dona Maria, vedoa, Cipriota, de anni 100 incirca, amalata già mesi 3 di vecchiezza. Licenziata
78.	270	1617 (βεν. ετ. 1616), Adi primo febraro 1616. Antonio Cipriotto, de anni 100, amalato di vecchiezza già giorni quindese. Licenziato.
79.	273	1617, Μαΐου 27 Adi 27 maggio. Zorzi Contarato, soldado Ciprioto, de anni 24 di una archibusada. Licenziato
80.	284	1618, Μαΐου 8 Adi 8 detto. Il capitano Nicolò Romdachi di Cipro, di anni 70, amalato già giorni otto di una resipilla nella faccia. Licenziato.
81.	289	1619 (βεν. ετ. 1618), Ιανουαρίου 25 Adi 25 detto. Piero di Cipro, di anni 80 incirca, amalato di cattaro longo tempo et in giorni sei. Licenziato
82.	302	Adi XI decembre 1620. Alvise Sulano, Ciprioto, d' anni 90, amalato già giorni 20 di mal d' orina et gotte, senza medico. Licenziato
83.	308	Adi 15 april 1621. Antonio, fio de Thomaso de Cipro, de anni 12 amalato già un anno d' una scontraura. Licenziato
84.	310	1622, Απριλίου 11 Adi 11 aprile 1622. Nicolò Ciprioto, de anni 70 incirca, amalato da febre et doglia di schena già mesi due, senza medico. Licenziato
85.	313	Adi 18 agosto 1622. Madalena Cipriota, vedova, d'anni 60 incirca, amalata già mesi tre di mal di questa marea. Licenziata
86.	325	1624 (βεν. ετ. 1623), Adi 8 zanaro 1623. Lucretia Cipriota, d'anni 60 amalata già un mese di cataro. Licenziata
87.	333	1626, Μαρτίου 18 18 detto. Giorgio Ciprioto, de anni 80 incirca, amalato da vecchiezza longamente. Licenziato
88.	338	1629, Μαΐου 13 13 detto. Madona Lugretia Laxe, Cipriota de anni 75 incirca, da febre e vecchiezza mesi 5. Licenziata
89.	344	1630 (βεν. ετ. 1629), Adi primo febraro 1629. Lugratia Cipriota, de anni 50 incirca, da incurabile anni uno. Licenziata
90.	358	1630, Νοεμβρίου 7 Di detto. Florian Cipriotta, d' anni 30, da febre e un tumor. Licenziata
91.	369	1632 (βεν. ετ. 1631), Φεβρουαρίου 29 Adi 29 detto. Il monsignor illustrissimo et reverentissimo

		Te<o>patri [=Teofani Xenachi], arcivescovo da Filla<delfia> a San Zorzi di Greci, d'anni 62, amalato mesi 7 de asmo, cattaro <e> apoplezia; medico l'Agapitò. Licenziato
92.	374	1634 (βεν. ετ. 1633), Φεβρουαρίου 16 Adi 16 detto. Eufemio Gimbletti, callogiero Ciprioto, de anni 90, da febre giorni 10, senza medico. Licenziato
93.	391	27 maggio 1640. Zuane, figliolo del quondam Piero de Cipro, era calegher, d' anni 34 incirca, amazzato al ponte della Madona per venir a Sant' Antonino. Licenziato.
94.	397	Adi 24 novembre 1641. Zuane, figliolo del quondam signor Giacomo Lusi, orese, de anno uno, da spasemo et rottura et febre dal nascimento. Licenziato
95.	398	Adi 26 dicembre 1641. Nicolò Corazzeri, Greco de Cipro, de anni 40 incirca, amalato già un mese di febre et postema; ceroico il signor Antonio Giavanelli. Licenziato.
96.	403	Adi 18 giugno 1643. Giustina, figliota di miser Zuane Greco Cipriotto, quondam Andrea, de mesi sedeci, da variolle in giorni otto. Licenziato.
97.	409	Adi 29 april 1644. Giustin, figliolo de Zuane Cipriotto, di giorni 40 incirca, di spasemo in giorni 4. Licenziato
98.	430	1650 (βεν. ετ. 1649), Ιανουαρίου 25 Adi 25 detto. Zaffira, figliota di miser Zuane Cipriotto quondam Andrea, segator, de anni n° 10, di febre maligna in giorni n° 15; medico l' eccellente Squadrom. Licenziata.

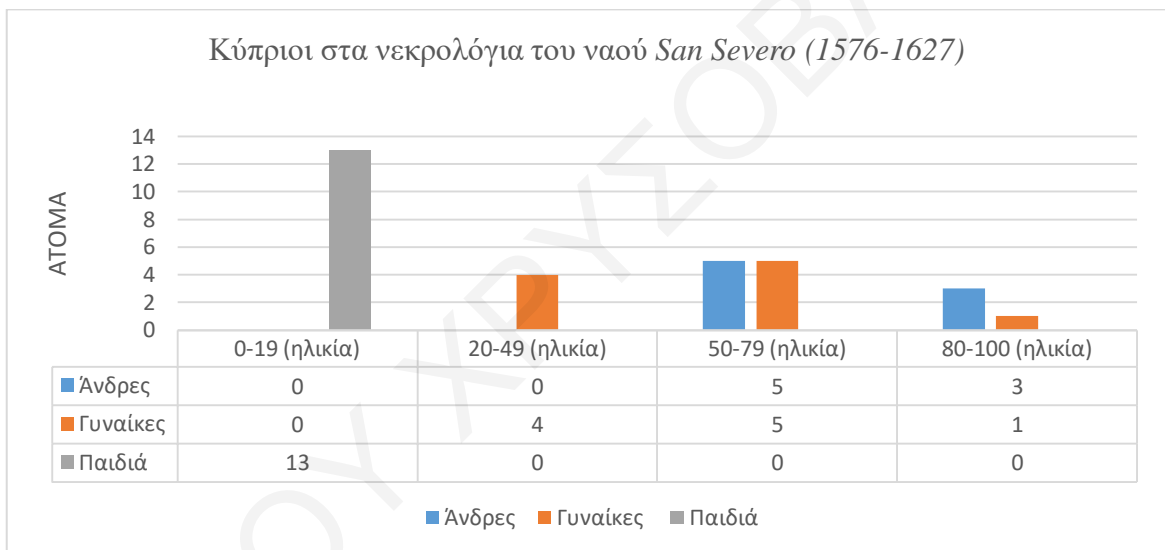

2. *Naός του San Severo, Castello.* (A.S.C.P., *Parrochia San Severo*, Registro dei morti, reg. 1 (1576-1627).

A/A	<i>Πράξεις θανάτων</i>
1.	Adi 6 luio 1582 E morta Vassilichi grecha massera in Casa del magnifico miser Andronico Cubli amalata anni de rotura et mesi sie in letto de febre et doglie de etta de anni 50. Licentiata
2.	Adi 31 dicembrio 1583 E morto miser IanAntonio Bragadin Ciprioto amalato tre anni de mal de vechiecca di anni 75. Licentiato.
3.	Adi 6 novembre 1585 E morta Livia fiola de quondam Zan Antonio Bragadin De etta di anni 18 amalata di febri mesi tre Licantiata.
4.	Adi 16 Dicembre 1586 Fanziagin Tiunbin (??) sanser Fu amalato dei lari in casa del signor Michel Membre de etta De anni 43 et suo figliolo fu amalato nome Agustin de etta anni 8. Licentiati
5.	Adi 18 Agosto 1587 Le morta donna Menega massera de miser Michiel Membre torcimano d'etta d'anni 45 in circa amalata gia tre anni di febre et di mal mazacco Licentiato
6.	Adi 4 Novembre 1588 E morta madona Fiurenza Cermena zentildona cipriota de etta de anni 40 amalata la cinque mesi. Licentiata.
7.	Adi 24 Aprile 1589 E morta Lucia schiavona da fidre continua in giorni diese d'anno 70 sta nella casa de miser Alvise ciprioto senser. Licantiata
8.	Adi 10 1590 E morta Maria fia de signor Ambrosio cipriotto nacque [...] giorni fa Licentiato
9.	Adi 12 ottobre 1590 Gnese fia de signor Am[bros]io cipriotto naque gia [gio]rni quatro. Licantiato
10.	Adi 2 Febraro 1591 E morto Allissandro cipriotto vecchio medico, amalato gia un mese di febre et di necchiezza d'anni 80. Licantiato
11.	Adi 3 ottobre 1592 E morto miser Francesco buon nava Cipriote de malatia del lasso de uno anno in letto continuo de eta anni 60 incirca. Licentiato.
12.	Adi 6 decembre 1592 E morto Pantasilea cypriota Sta in casa del vicario d torzello de etta de anni 86 amalata de vecchia gia a giorni 20. licentiata
13.	Adi 28 Novembrio 1594 E morto miser Michel Membre amalato Di gotta e caduto d'i propesia gia giorni 24 di età d'anni 91.
14.	Adi 23 novembre 1595 E morta madona Cecilia Cubli d' ani 60 amalata da cinque o sei mesi incirca de febre licentiata.
15.	Adi 8 genaro 1595 E morta madona Zudovica Cubbli Relitta del quondam miser Amoro Fineti di eta

	d'anni 44 in circa amalata gia giorni 9 di febre maligari.
16.	Adi 3 maggio 1597 E morta madonna Zarla de Marco cipriotta da nicosia di anni 90 in circa amalata gia anni doi de vechieza et febre. Licentiato.
17.	Adi 29 marzo 1599 E morto miser Benetto Justinian de etta de anni 80 amalato za giorni 15 de febre et catavo Licentiato.
18.	Adi 20 febraro 1600 E morta Marci fiol del signor Giulio Sozomeno de anni 13 in circa amalata di Varole gia giorni 15. Licentiato
19.	Adi 27 Giugno 1605 Piero filgiolo del signor Bernardo Gonemo de mesi 14 in circa amalato de febre continua giorni ottobre. Licentiato.
20.	Adi 12 Ottobre 1607 Ellena fia de miser Alvise Rosse cipriotto d' anni cinque amalata da flusse giorni quindeci licantiata.
21.	Adi 22 ottobre 1607 Nicoletto fio de miser Alvise Rossi cipriotto d'un anno amalato da flusse gia un mese licentiato.
22.	Adi 17 novembre 1607 E morta Paulina consorte de miser Carstoforo Surian d'etta d'anni 37 amala de febre giorni 28 Licantiata.
23.	Adi 5 Genero 1609 Fiorenza fia del signor Manuel Fini d' anni 14 amalata mesi cinque ettica (???) Licantiata
24.	Adi 15 febrero 1610 Isabella serva del signor Manuello Fini cipriotto d'anni dodese amalata d'opillatione gia un mese Licentiata
25.	Adi 30 giugno 1611 Lucia serva del magnifico signor Bernardo Goneme d'anni cinquanta in circa amalata da dolori artetici et febre mesi quatordeze. Licentiata
26.	Adi 17 maggio 1612 Anzola nesente fia del signor Manuel Fini cipriotto morta subito fuori del corpo. Licentiata
27.	Adi 25 ottobre 1612 Bettina fia del magnifico signor Nicolo Soderini di mesi sei amalata gia giorni dodici de febre Licentiata
28.	Adi doi genero 1612 Zentto fio del signor Piero Gonema d'anni diciasette amalato da febre continua e daglia di testa gia un mese visitato dall'eccellente Flangini. Licentiato
29.	Adi cinque Aprile 1614 Ellena fia de miser Alvise cipriotto nasente de giorni otto da spasmo. Licentiata
30.	Adi 25 maggio 1615 Dionissi fio dal signor Manuel Fini d'un anno e mezzo amalato da spasmo mesi quatro. Licentiato
31.	Adi 20 Agosto 1615 Il magnifico signor Bernardino Gonemo d'ella d'anni sesantatre amalato d'febre maligua giorni disdote visitato dall' eccellente Bucaro.

32.	Adi 3 novembre 1615 Leonora serva del quondam miser Bernardo Gonemo de anni Sessanta amalata da febre et cattaro mesi tre. Licentiata.
33.	Adi 20 Genero 1617 Zuante dall'aglio da este fator dal magnifico signor Nicolo Soderino di anni sesanta in circa amalato da febre ma ligna giorni sei visitato dall'eccellente Susomine. Licentiato
34.	Adi 27 genero 1621 Il magnifico signor Nicolo Soderini quondam signor Francesco d'anni cinquant'uno amalato di febre continua mesi tre visitata dall' eccellente Pallaziol.
35.	Adi 4 aprile 1626 La signora Isabella Flatra d'anni ottanta in circa amalata continuamente gia un anno da febre et cattarro. Licentiata

3. Ναός του San Moisè, San Marco. (A.S.P.V., *Parrocchia di San Moisè di Venezia*,
Registri dei morti, reg. 3 και 6.)

<i>A/A</i>	<i>Αρ. Σελ.</i>	<i>Πράξεις θανάτων</i>
1	28v	Adi 6 detto (Novembris 1615) La signora Maria Flangini d'anni 66 da febre già giorni 23 visita del eccellentissimo Fiacanza. Licentiata
2	19r	adi 18 novembre 1636. Madonna Lugrecia moglie de miser Francesco Strambali de anni 32 da febre giorni 20 in cao frezzaria. Licentiata
3	49r	adi 6 genaro 1642 Donà de miser Bortolo Cigala casariol di mesi 5 da spasemo sempre : corte da calle Giustinian. Licentiata

3. Ναός της Santa Maria Sobenigo, San Marco. (A.S.C.P., *Parrocchia di Santa
Maria Sobenigo di Venezia*, Registro dei morti (1570-1643).

<i>A/A</i>	<i>Πράξεις θανάτων</i>
1	1568 addi 19 marso Morse Alessandro de Cipro servitor del signor conte del Carpasso qual e sta amalato. Licentiato
2	adi 10 febrer 1564 Morse Piero Ciprioto amalato da febre za molti zorni. Licentiato
3	1584 adi 22 marzo Il Reverendo Monsignor d'i Francechi Vescovo da Famagosta di età d'anni 77 caduto da Molesia già giorni 3. Licentiato.

3. Ναός της Santa Maria Formosa, Castello. (A.S.C.P., *Parrocchia Santa Maria Formosa*,
Registro dei Morti, reg. 1 και 3).

<i>A/A</i>	<i>Πράξεις θανάτων</i>
1	Adi 17 marzo 1574 Andriana de mesi tre fiola de signor Zuanne Ciprioto amalata da gia uno mese. Licentiata
2	Adi 23 Novembre 1573 Magnifica Julia relicta del quondam miser Fini da perglio de anni 70 amalada fa febre gia giorni 18 visistata per l'eccellente domino miser riberio Barbaro. Licentiata

<i>A/A</i>	<i>Πράξεις θανάτων</i>
1	Adi 7 novembre 1587 Christofolo cipriotto di anni 32 amalado da petechis giorni 20 in circa. Licentiato.

2	Adi primo settembre 1585. Zuane fio de signor Galiazo ciprioto de meis quattrodese amalato gia giorni vintidoi. Licentiato
---	---

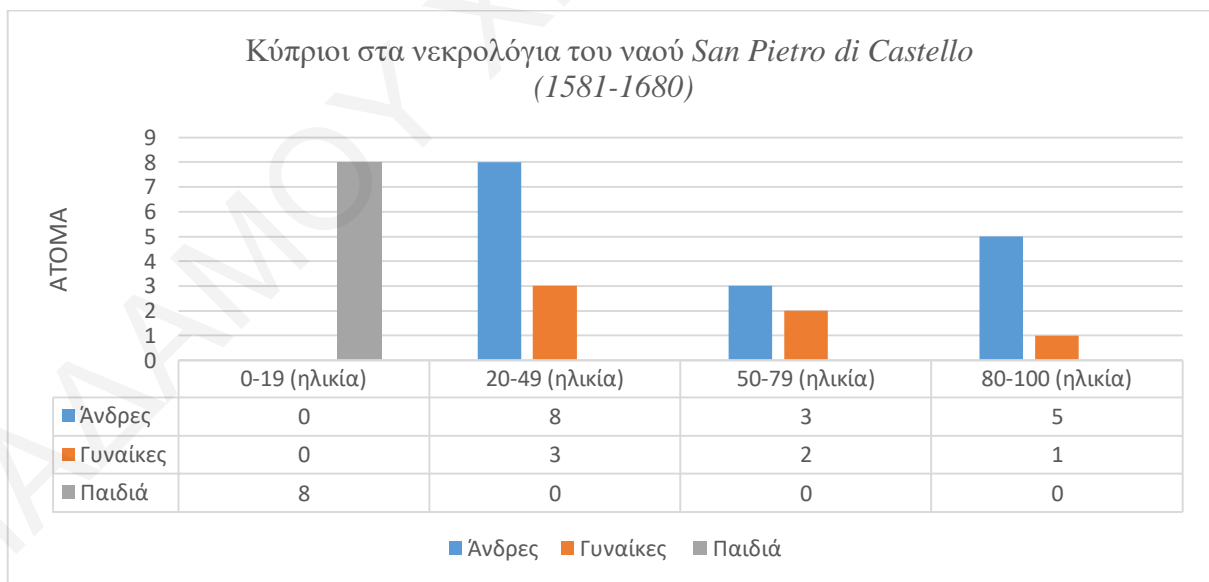
4. Ναός του San Pietro di Castello.

Τζαβάρα Α. (έκδ.), *Θάνατοι Ελλήνων στη Βενετία. Οι αποβιωτήριες πράξεις στο αρχείο του ναού του San Pietro di Castello (1582-1802)*, Αθήνα-Βενετία 2012.

<i>A/A</i>	<i>Αρ. πράξης</i>	<i>Πράξεις θανάτων</i>
1.	2	1582 (βεν. έτ. 1581), 23 Φεβρουάριου <i>Ditto. Alvise, cipriotto, di anni 36. In Corte delle Anchore.</i>
2.	13	1582, 8 Νοεμβρίου <i>8 ditto. Gregorio di Paulo, ciprioto, di anni 3. Drio la Tanna.</i>
3.	19	1583 (βεν. έτ. 1582), 19 Φεβρουάριου <i>Ditto. Alvise da Cypro, di anni 28, sforzato sopra la detta galia [Veniera]</i>
4.	20	1583, 5 Μαρτίου <i>5 ditto. Mathio, cipriotto, di anni 32. Alle Case Nuove</i>
5.	30	1583, 8 Αυγούστου <i>Ditto. Zuane di ser Zorzi da Cypro, di mesi 6. Sta in Corte di Cha Coppo.</i>
6.	53	1585 (βεν. έτ. 1854), 16 Ιανουαρίου <i>Ditto. Ser Nicolo da Cypro, galioto, di anni 35. Sopra la galia del Priuli.</i>
7.	56	1585, 29 Μαρτίου <i>29 ditto. Donna Thodora, moglie di ser Manoli da Cypro, di anni 40. Sta in Cale del Forno.</i>
8.	74	1585, 12 Δεκεμβρίου <i>Ditto. Ellena, fiola di ser Alvise, cipriotto, di anni 4. Sta in Corte di Cha Coppo.</i>
9.	76	1585, 28 Δεκεμβρίου <i>28 dicembre 1585. Zorzi, ciprioto, di anni 30. Nel Hospedal di Santi Pietro et Paulo.</i>
10.	106	1587, 26 Σεπτεμβρίου <i>Ditto. Dona Paula, moglie d Andrea, ciprioto, di anni 36. Sta a Sant'Iseppo</i>
11.	135	1588, 15 Ιουλίου <i>Ditto. Piero, fiol di ser Alessandro Gianitti di Cypro, di anni 8. Sta in Corte delle Anchore.</i>
12.	146	1591, 22 Μαρτίου <i>Ditto. Nicolo di Cypro, di anni 50. Sopra la galia Bonna.</i>
13.	162	1592, 23 Σεπτεμβρίου <i>Ditto. Paulina, fiola di ser Zuane, cipriotto, di anno uno. Sta a San</i>

		<i>Domenego.</i>
14.	203	1595,26 Ιουνίου 26 ditto. Donna Euphemia di misser Zuane Famagosta. di anni 40. Sta [in] alle Case Nuove.
15.	236	1609,29 Μαΐου Adi 29 ditto. Ser Cristofolo de Cipro, d 'anni 80, da febre già giorni 10. Sta in Corte delle Collone. Licenziato.
16.	250	1612,19 Νοεμβρίου Detto. Antonio, fiol de ser Zuanne da Nicossia, d 'anni 2, da febre già giorni 15. In Hospedalleto de Sant'Iseppo. Licenziato.
17.	255	1613, 2 Απριλίου 2 ditto. Ser Domenego de Famagosta, d 'anni 70, dalla percossia già un mese. Nell'Hospedal de Sant'Antonio. Non ha havuto medico. Licenziato.
18.	281	1615,12 Ιουνίου 12 ditto. Vittoria, fiola de misser Nicoletto, cipriotto, d 'anni 2, da varuole gici giorni 13. Sta alie Verzene. Licenziata.
19.	363	1620, 11 Μαρτίου Detto. Ser Stefano di Cipro, soldato nella compagnia del capitano signor Zuan Maria Lombardo, d 'anni 25 incirca, già un mese amalato di febre. Sta sul Lido. Licenziato.
20.	374	1621,20 Αυγούστου Detto. Lugretia, fia di ser \\Piero\\ [Zuanne], cipriotto, manoale alla Tanna, di anno uno incirca, già 15 giorni dalle variole. Sta dietro la Tanna, in Corte Contarina. Licenziata.
21.	401	1623.25 Νοεμβρίου Detto. Misser Lorenzo Vegini, cipriotto, de anni 70 incirca, da febre già un mese. Sta in Corte del Tagliacalze. Il medico Scarpa. Licenziata.
22.	443	1629, 7 Αύγουστου 7 ditto agosto 1629. Signora Maria, cipriota, moglie de ser Zorzi, ciprioto, d'anni 80 incirca, da febre gid 10 giorni. Sta in Corte del Tagliacalze. Non ha hauto il medico. Licenziata.
23.	493	1630, 8 Νοεμβρίου Madonna Margarita Singlitico et relicta del quondam Stefano Pistachi, anni 70, da flusso mesi tre et cascata dala percossia. Vesitata dall'ecceellentissimo Rovere. Arente Corte delle Ancore. Licenziata liberamente.
24.	555	1634, 11 Αύγουστου Adi ditto. Ser Piero Tronco de Zane, cipriotto, de anni 85, da percossia già 9 mesi. Nell'Hospedal dei Vecchi, a Sant'Antonio. Licenziato.
25.	595	1640,13 Μαΐου Detto. Madonna Antonia, vedoa, cipriota, d'anni 48 incirca, inferma da febre et ponta giorni 22. Sta drio la chiesa di San Domenego. Licenziata.
26.	603	1643.13 Οκτωβρίου A di 13 ditto. Ser Zorzi de Cipro, d 'anni 100, amalato da febre

		<i>gia un mese. Sta nel Hospedal, a Sant'Antonio. Licenziato.</i>
27.	635	1647 (βεν. έτ. 1646), 27 Ιανουαρίου <i>27 detto. Madonna Prudentia, cipriota, vedova, d 'anni 80 incirca, da febre et cattaro gia giorni otto. Sta in Corte delle Donne. Licenziato. In nostro cemitero.</i>
28.	680	1651 (βεν.έτ. 1650), 25 Φεβρουάριου <i>25 detto. Donna Chrestina quondam Nicold de Cipro, d 'anni 60 incirca, da febre gia 12 giorni. Sta dietro la Tana. 11 medico Basegio. Licenziato. (δυσαν. υπογρ.)</i>
29.	717	1656,8 Μαρτίου <i>Adi 8 marzo suddetto. Misser Zorzi de Nicolo de Cipro, calafa dell'Arsenal, d 'anni 100 incirca, da gotte gia un anno et febre et vecchiezza gia giomi 15. Il medico Baseggio. Fa sepelir madonna Andriana, sua figliola. Sta duo la Tana, appresso Corte Bassa. Licenziato. Fu sepolto net nostro cimitero.</i>
30.	852	1671,4 Οκτωβρίου <i>Adi 4 ottobre 1671. Signor Giacomo quondam Antonio, cipnotto, barbier, de anni 36 incirca, da febre maligna gia tre mesi. Il medico Musalo. Fa sepelir sua madre. Sta dietro la Tana. Licenziato. Pace.</i>
31.	926	1680, 1η Αυγούστου <i>Adi primo agosto 1680. Misser Christofolo, cipriotto, mariner, d 'anni 82 incirca, da vecchiezza et questa notte gli sopragiunse un accidente, morse. Fa sepelir ser Zorzi, suo genero. Sta in Corte delle Collonne. Licenziato. (δυσαν. υπογρ.)</i>

5. Ναός του San Giovanni in Bragora.

Τζαβάρια Α. (έκδ.), *Θάνατοι Ελλήνων στη Βενετία. Οι αποβιωτήριες πράξεις στα αρχεία των ναών του San Giovanni in Bragora και του San Biagio (1556-1806)*, Αθήνα-Βενετία 2016.

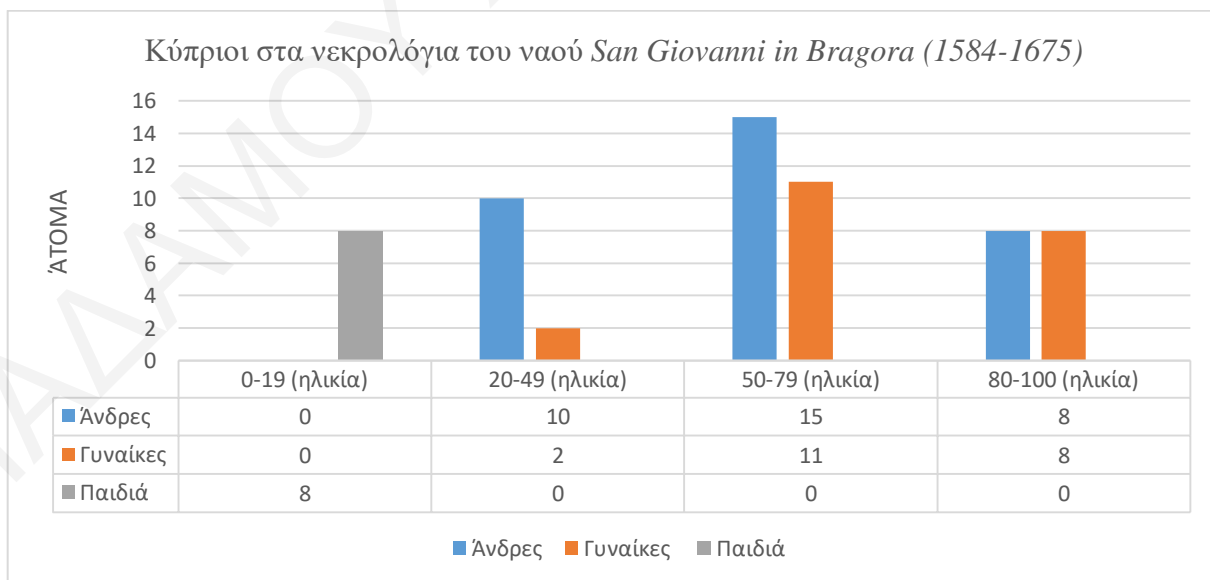
A/A	Αρ. πράξης	Πράξεις θανάτων
1.	34	1584, 11 Οκτωβρίου <i>Adì 11 ottobre. È morta Cornelia, fia di ser Manoli, cipriotto, di mesi dieci, amalada da variolle già 22 dì. Licenziata.</i>
2.	42	1585, 11 Μαρτίου <i>1585, adì 11 marzo. È morta donna Andriana, cipriota, di anni 36 incirca, amalada da mal franzosso già 6 mesi. Licenziata.</i>
3.	45	1585, 17 Αυγούστου <i>Adì 17 agosto. È morto Nicoletto di ser Manolli da Cipro, di anni tre, amalado da febre già dieci giorni. Licenziato.</i>
4.	49	1585, 10 Νοεμβρίου <i>Adì 10 novembrio. È morto ser Hieronimo, cipriotto, di anni 40, amalado da una postiema già 5 mesi. Licenziato.</i>
5.	50	1585, 17 Νοεμβρίου <i>Adì 17 novembrio. È morto da morte subittanea ser Iacomo, cipriotto, di anni 40 incirca. Licenziato.</i>
6.	52	1585, 28 Δεκεμβρίου <i>Adì 28 dicembre. È morto il reverendo misser pre Allesandro Barzani, cipriotto, di anni 80, amalado da febre e cattaro già uno mese. Licenziato.</i>
7.	56	1586, 13 Μαρτίου <i>1586, adì 13 marzo. È morto Piero, fiol di ser Dimitri, cipriotto, di anni sei, amalado da variolle già giorni 15. Licenziato.</i>
8.	65	1586, 12 Δεκεμβρίου <i>Adì 12 dicembre. È morto ser Costantin Pappà, cipriotto, d'anni 50, amalado da una postiema in la cossa già doi anni. Licenziato.</i>
9.	69	1587, 13 Μαρτίου <i>1587, 13 marzo. È morto ser Constantin da Cipro, di anni 60, amalado da punta già dieci giorni. Licenziato.</i>
10.	74	1587, 29 Μαΐου <i>1587, adì 29 mazo. È morto Nicolò de Cipro, galioto sopra la gallia del clarissimo misser Alvise Bragadin, di anni 18, amalado da febre già giorni 20. Licenziato.</i>
11.	75	1587, 13 Οκτωβρίου <i>Adì 13 ottobre. È morto Fragià, ciprioto, d'anni 80, amalado da vechiezza già giorni 8. Licenziato.</i>
12.	80	1587, 3 Δεκεμβρίου <i>Adì 3 dito 87. È morto Zorzi de Cipro, mariner, d'anni 50, amalado da febre già 3 mesi. Licenziato.</i>
13.	89	1588, 27 Οκτωβρίου

		<i>Adì 27 ottobre 88. È morta Polonia, fia di Manoli, ciprioto, di mesi 15, amalada da variole già giorni 10. Licenziata.</i>
14.	91	1588, 28 Νοεμβρίου <i>Adì 28 novembre 88. È morta Lucieta, fia <di> ser Manoli, ciprioto, d'anni doi, da storioli già giorni otto. Licenziata.</i>
15.	94	1589 (βεν. έτ. 1588), 4 Ιανουαρίου <i>Adì 4 zener 1588. Tomaso de Cipro, galeoto del clarissimo Contarini, de anni 36, da febre già giorni 8.</i>
16.	111	1590, 8 Οκτωβρίου <i>Adì 8 ottobre 90. Madalena Volina, cipriota, d'anni 70, da febre già otto mesi. Licenziata.</i>
17.	117	1591 (βεν. έτ. 1590), 11 Ιανουαρίου <i>1590, alli 11 genaro. Piero, ciprioto, di anni 23 incirca, amalato da febre già mesi tre incirca. Licenziato.</i>
18.	124	1591, 15 Απριλίου <i>1591, adì 15 ditto. Zen de Cipro, d'anni 60, da febre già un mese. Licenziato.</i>
19.	129	1591, 15 Ιουλίου <i>1591, adì 15 luglio. Giacomo, ciprioto, sforzato nella fusta, d'anni 60, da febre già 2 mesi. Licenziato.</i>
20.	137	1591, 23 Δεκεμβρίου <i>1591, adì 23 dicembre. Nicolò, ciprioto, d'anni 40, da febre già giorni 8. Licenziato.</i>
21.	144	1592, 6 Οκτωβρίου <i>Adì 6 ottobre 1592. Michiel, barbier, ciprioto, d'anni 40, da febre giorni 12. Licenziato.</i>
22.	152	1593, 3 Απριλίου <i>1593, adì 3 april. Todaro da Cipro, d'anni 40, da febre un mese. Licenziato.</i>
23.	166	1594, 19 Σεπτεμβρίου <i>1594, adì 19 settembre. Il signor Matio Sinclitico di Cipro, de anni 55, amalato da una ferita nella testa già giorni 5. Licenziato.</i>
24.	169	1595 (βεν. έτ. 1594), 14 Ιανουαρίου <i>14 zener 94. Zorzi, fiol de mastro Bernardo, cipriotto, mistro di scrittura, nascente. Licenziato.</i>
25.	175	1595, 2 Μαΐου <i>1595, adì 2 mazo. Beneto, cipriotto, de anni 50, da ettico et febre già 6 mesi. Licenziato.</i>
26.	187	1596, 23 Νοεμβρίου <i>1596, adì 23 novembre. Fior de Cipro, de anni 70, amalata da febre et vechieza già giorni 15. Licenziata.</i>
27.	191	1597 (βεν. έτ. 1596), 4 Φεβρουαρίου <i>1596, adì 4 ditto. Nicolò de Cipro, de anni 30 incirca, da febre et inbriagezo già giorni 15. Licenziato.</i>
28.	205	1597, 20 Οκτωβρίου <i>1597, adì 20 ottobre. Anna de Cipro, di anni 60, da plopletico già un anno. Licenziata.</i>

29.	206	1597, 24 Οκτωβρίου <i>Adì 24 ottobre. Presota da Cipro, de anni 60, amalada da febre già dui mesi. Licenziata.</i>
30.	207	1597, 3 Νοεμβρίου <i>Adì 3 novembre. Ambroso Babin, cipriotto, de anni 34, da fluso già anno uno. Licenziato.</i>
31.	230	1600, 28 Σεπτεμβρίου <i>Adì 28 settembre. Maria da Cipro, vedova, di anni 80 incirca, amalata de longo male et morta da vechiezza. Licenziata.</i>
32.	234	1601 (βεν. έτ. 1600), 13 Ιανουαρίου <i>Adì 13 genaro 1600. Salvador, ciprioto, de anni 40 incircha, amalato da febre continua già anni 2. Licenziato.</i>
33.	249	1602, 26 Μαΐου <i>Adì 26 mazo 1602. Anastasia, cipriota, de anni 36 incirca, amalata di febre zorni 9. Licenziata.</i>
34.	262	1603, 7 Απριλίου. <i>Adì 7 april 1603. Lefter, greco da Cipro, de anni 25, da febre già giorni 15. Licenziato.</i>
35.	264	1603, 16 Ιουλίου <i>Adì 16 lugio 1603. Manoli, ciprotto, de anni 65, amalatto da mal franzoso già mesi quatro. Licenziato.</i>
36.	282	1605, 23 Ιανουαρίου <i>23 zener 1605. Thomaso, cipriotto, de anni 60 incirca, da pettechie et febre giorni 18. Licenziato.</i>
37.	285	1605, 21 Απριλίου <i>Adì 21 aprile 1605. Faustina, cipriotta, de anni 74 incirca, amalada da febre et vechiezza giorni 4. Licenziata.</i>
38.	292	1606, 15 Μαρτίου <i>Adì 15 marzo 1606. Doretta, cipriotta, d'anni 70 incirca, amalata da vechiezza et febre gior<n>i 20. Licenziata.</i>
39.	328	1610 (βεν. έτ. 1609), 26 Ιανουαρίου <i>1609, adì 26 genaro. Suor Caritiri, cipriotta, monacha in San Zorzi di Grechi, di anni 96, amalada da vecchiezza già anni do. Licenziata.</i>
40.	334	1610, 5 Ιουλίου <i>1610, allì 5 lugio. Donna Madalena, cipriotta, di anni ottanta, amalata da febre e plopesia già giorni dieci. Licenziata.</i>
41.	335	1610, 3 Αυγούστου <i>1610, {alii} allì 3 agosto. Marieta, fia del quondam Giacomo, cipriotto, di mesi doi, amalata da spasemo già giorni vintidoi. Licenziata.</i>
42.	338	1611 (βεν. έτ. 1610), 29 Ιανουαρίου <i>Adì 29 ditto 1610. Ser Bastian, ciprioto, de anni 60 incirca, amalato da febre già giorni 26. Licenziato.</i>
43.	340	1611, 28 Μαΐου <i>1611, adì 28 maggio. Ettor Mustatusi, capitano cipriotto, amalato de cataro già 22 giorni, de anni 70 incirca. Licenziato.</i>
44.	345	1611, 16 Δεκεμβρίου

		<i>Adì 16 dicembre 1611. Sofrodisia, cipriotta, monega grega, di anni 70 incirca, da cattaro et vechieza giorni otto. Licenziata.</i>
45.	358	1614, 27 Μαΐου <i>1614, adì 27 maggio. Madalena, cipriotta, monega grega, de ani 60, amalata da flusso già giorni 15. Senza medico. Licenziata.</i>
46.	359	1615, 8 Ιουνίου <i>1615, adì 8 zugno. Bela, vedoa, cipriota, de anni 60, amalata da febre et cataro già un mese. Senza medicho. Licenziata.</i>
47.	360	1615, 23 Ιουλίου <i>Adì 23 luglio 1615. Bastian, ciprioto, vechio di 90 anni, è morto di vechiezza. Licenziato.</i>
48.	367	1616, 17 Νοεμβρίου <i>Adì {16} 17 novembre 1616. Giacomo Sosomino, ciprioto, di ani 94 incirca amalato da cataro già giorni 15. Visitato dal eccellentissimo medico Agarito. Licenziato.</i>
49.	395	1621 (βεν. έτ. 160), 8 Φεβρουαρίου <i>1620, adì 8 febraro. Manoli, ciprioto, d'anni 90 incirca, amalado da vecchieza et povertà già mesi tre. Zago. Licenziato.</i>
50.	400	1621, 12 Σεπτεμβρίου <i>1621, adì 12 settembre. Andrea Sula, cipriotto, de anni 72 incirca, amalato da carnolita et mal di pietra già mesi tre. Senza medico. Licenziato.</i>
51.	405	1622 (βεν. έτ. 1621), 10 Φεβρουαρίου <i>1621, adì 10 febraro. Malgarita, cipriotta, de anni 60 incirca, di febre giorni 40. Visitata de l'eccellentissimo Constantini. Zago. Licenziata.</i>
52.	418	1623, 21 Ιουλίου <i>1623, adì 21 luglio. Laura, cipriotta, de anni 90 incirca, di febre et veggeza giorni {.....} 10 incirca. Senza medico. Licenziata.</i>
53.	439	1627, 24 Μαρτίου <i>1627, adì 24 marzo. Suor Eugenia {monacha grecha} Flatra, cipriotta, monacha grecha, d'anni 90 incirca, da vecchiezza sempre. Licenziata.</i>
54.	455	1630, 1 Οκτωβρίου <i>Laus Deo, 1630, 1 ottobre. Capo Giacomo, cipriotto, de anni 95 incirca, da febre, flusso et decrepità già giorni quattro. Visitato dall'eccellentissimo Giustini. Licenziato.</i>
55.	457	1630, 12 Οκτωβρίου <i>1630, 12 ottobre. Catarina, cipriota, de anni 95 incirca, da vecchiezza già giorni otto. Licenziata.</i>
56.	562	1644, 29 Απριλίου <i>1644, adì 29 aprile. Misser Giacomo Purgi, ciprioto, barbier, de anni 96 incirca, da febre et vilda di corpo in giorni 15. Licenziato.</i>

57.	564	1644, 14 Ιουνίου <i>1644, adì 14 zugno. Zaccaria, figliolo de misser Nicolò quondam Benetto, ciprioto, d'anni 3 incirca, de mal in golla già sei giorni. Licenziato.</i>
58.	581	1645, 11 Δεκεμβρίου <i>1645, adì 11 dicembre. Emilia, grecha di Cipro, de anni 90 incirca, da vecchiezza già molto tempo cioè anni 5 in letto, serva in casa del clarissimo signor Nicolò Gonemi. Licenziata.</i>
59.	625	1653, 2 Μαΐου <i>Adì 2 maggio. Madonna Margarita Pangali, relicta de Chiriachi de Cipro, d'anni 60 incirca, da febre maligna giorni 20. Visitata dal medico Cortazzi, greco. Licenziata. In chiesa di Greci. Prete e zago.</i>
60.	689	1670, 18 Οκτωβρίου <i>Adì 18 ottobre 1670. Madonna Marieta, cipriotta, relicta del quondam Zuanne dal Zante, d'anni 81 incirca, da febre in un mese. Medico Musalo. La dà in nota e fa sepelir madonna Elena, relicta del quondam Zorzi da Corron, sua nuora. Licenziata. Pace. A San Giovanni di Furlani. Prete, zago.</i>
61.	701	1675 (βεν. έτ. 1674), 6 Ιανουαρίου <i>Adì detto. La nobildonna Appolonia Soderini, relicta del quondam clarissimo Demetrio Soderini, d'anni 70 incirca, d'hidropisia con febre in mesi 4. Medico Xenacchi. Così la dà in nota et fa sepelir l'ecelente signor Andrea Porini, agente dell'illustrissimo signor Giovanni Antonio Antonini, consolo in Cipro, della signora sudetta. Licenziata. Alli Miracoli. Capitolo, mans....</i>

*Ονόματα Κυπρίων από το μητρώο μελών της ελληνικής Αδελφότητας 1563-1701
(Vaccheta Vecchia dei Confratelli per Depito li Luminarie)*

<i>A/A</i>	<i>Ονοματεπώνυμο</i>	<i>Περίοδος Εγγραφής</i>
	ΑΝΔΡΕΣ	
	A	
1	Aluise Flangi de Cypro fo de miser Hieronimo	23 Aprile 1576/ 77/ 78/ 79/80/ 81/ 82 /83/ 84
2	Alessandro Fafuri/Taturi ciprioto	1577
3	Alisandro Podocataro	1579
4	Andrea Xiuta de Cipro	1590
5	Antonio Singlitico	6 dicembre 1589
6	Aluise de Fac (mo) di Cipro	23 Aprile 1590/ 91/ 92/ 93/ 96
7	Ambrosio Babin	23 Aprile 1591/ 92/ 93/ 94/95/96
8	Anibal Babin de Cipro	23 Aprile 1599/1601/02/03/04/05/06/07
9	Aresti de Janni de Cipro	ad 23 Aprile 1599
10	Agustin de Pasqualigo de Cipro	1601-1609 & 1611-1623
11	Anzolo de Micael Surian	1601-1607
12	Allessandro Gonemi	1609-1623 (+)
13	Andrea de Marcantonio de Cipro	1614
14	Antonio Giustinian	1619-1629
15	Anzolo Xenachi del signor Dimitri si portada qui sopra	1642-1647
	B	
16	Borttolamio de Nicolo cyprioto	-----

17	Bernardo Gonneme	1579-1585 & 1588-1605 & 1605-1614
18	Benetto Belna de Cipro	1579-1589
19	Ballian Sozomeno	A di 23 aprile 1581- 1604
20	Bernardo Martinengo	A di dicembre 1590-1596 & 1599-1615
21	Battista Zimbleti	A di 22 aprile 1595-98 & 1600-1603
22	Baldi de Stefano Pistachi ciprioto per bona intrata del 1691	1619-1630
23	Bernardo Acris	a di 6 dicembre 1640-1660
	C	
24	Cabriel Cuduna di Cipro	1577-1585
25	Cristofi Negri	1575 & 1577-1578
26	Christo...(li) de Sur Zoglieghier Cipriotto	1578-1582 & 1608
27	Cesaro Podocattaro	1579
28	conte Oratio Marttenigo	a di 23 aprile 1584
29	Christofolo de Cipro pra (ή fra) a Bembo	23 Aprile 1577-1604
30	Cristofforo quondam Francesco Negrofonte	1602 & 1604-1608
31	Constatnin Tapino piccolo	1605-1607
32	signor Costantin de Cipro quondam Filippo	1610
33	Christofolo Castrofilaca quondam Ettore de Cipro	1618
34	Costantin quondam Anzolo Xenachi	1621-1634 & 1635-1638
35	Carzera de Costantin de Cipro per bona intrada	11 novembre 1674

	D	
36	signor Domenego ciprioto de signor Zorzi	-----
37	signor Dimo de Nicolò de Cypro	29 Aprile 1576
38	Dimitri Gonemi	1585-1592 & 1594-1597 & 1601-1617 & 1621-1625
39	Dimitri Xenachi	1603-1617 & 1619-56
	F	
40	Francesco de Cypro	-----
41	Fabritio Negroponte ciprioto	-----
42	Ferando cyprioto	-----
43	Francesco de Nicollo de Cipro	1656-1566 & 1575-1596
44	Francisco Negroponte de Cipro quondam Vicenzo	23 Aprile 1607-1629 & 1630-1677
45	signor Francesco Ramis	1612-1628
46	Francesco Soderini per bona intrata per l'anno 1619	1619
	G	
47	signor Giulio Soderino de Cipro	1589-1613 & 1615-1632
48	Gabriel di rossi di Cipro	-----
49	Georgio primo rete Vatilin de Cipro	1600-1608
50	Giacomo di Rossi da Cipro <i>governator</i>	22 aprile 1615
51	Gerolimo Cechini de Cipro	26 dicembre 1644
	J	
52	Jacomo Vatica	1574-1578
53	Jacomo Ciprioto	1575
54	Julio quondam Benedetto de Prioli de Cipro	6 dicembre 1578-1583
55	Hieronimo de Cipro	1583-1585
56	Jason Bustron de signor Piero de Cipro	6 dicembre 1589-1608
57	Jeronimo Zachari Ciprioto	6 dicembre 1590
58	Jane di Dimitris de Cipro	23 Aprile 1594 1594

59	Janucio de Rames	6 decembre 1598-1601
60	Jacomo alamani quondam Piero Ciprioto	1600
61	Jeronimo Cadditti cipriotto	16 dicembre 1613-1623
62	Jerolimo Giustinian	1637-1659
	L	
63	Luca Sutta D. de Cipro	1574
64	Lazarin di Lazarini	1575-1576
65	Liassin Scriro di Cipro	25 marzo 1576-1604
66	Lorenzo Zachari de Cipro	23 aprile 1576
67	Lorenzo de pappa de Cipro	23 aprile 1592-1621 & 1623
68	Luca de Constantin de Cipro	23 Aprile 1592-1604
69	Loiso de Dimitri de Cipri	23 Aprile 1594-95 & 1601-1607 & 1609-1615 & 1617
70	Lorenzin de Cipro	23 aprile 1645
	M	
71	signor Michiel Barzo cyprioto	-----
72	Michael Membre	(1549)
73	Marco Suro cyprioto	1564-1565
74	signor Marcho Antonio Negroponte	1564-1565 & 1579
75	Marco de Sur	1571 & 1574-1575
76	1) Michellino de Piero Ciprio Dimarico 2) signor Michiel de Piero di Marico per la festa de San Nicolo 3) Michiel de Piero demaricho	1)1578-1579 & 1596 & 1599-1600 2) 1601-1609 3) 1610-1613
77	Marco Antonio Coletti Ciprioto	1580-1581
78	Michiel de Cipro quondam miser Piero Smirigliu	1580-1595 & 1597-99
79	signor Michiel detto per la festa de San Zorzi reportato qui sotto	1602-1611
80	Marco Califonari Cipro	1603-1625
81	Manoel Negreponte Cipro	1604-1606
82	Marco Gonene [Goneme]	6 dicembre 1613-1642
83	Maximia Tronco de Cipro	1618-1633
84	Marco Mutti de Cipro	1624-1625
85	Maximia Tronco sudetto	1633-1662
	N	

86	Nicolo de Argiro cyprioto	-----
87	signor Nicolo Millonopulo de Cipro	1573 & 1575-1577
88	Nicolo Negroponte	1582-1590
89	Nicolo Tumasi de Cipro	1589-1595
90	Nicoli Surbi Albanese de Cipro	23 septembre 1590 1590
91	Nicolo de Zuane de Cipro	6 dicembre 1598-1611
92	Nicolo Palma da Cipro	23 aprile 1600-1605 & 1608-1614
93	Nicolo Goneme fu de Bernardo	1617-1629 & 1617-1631 & 1632-1642 & 3 Maggio 1658-1665 & 1668-69
	P	
94	Pietro Mina ciprioto	-----
95	Pietro Tutistra de Cypro	-----
96	Polo de Nicolo de Cipro	1575 & 1577 & 1578
97	Pietro Bustron de Cipro	6 dicembre 1589-1599
98	Piero da Andrea de Cipro	1612
99	Piero Goneme	1617
100	+Parminio Parma quondam Nicolo de Cipro	23 aprile 1624-1640
101	Piero Xenachi de Dimitri	6/16 dicembre 1632 & 1633-49
102	Pietro Crisafida d' Cipro al presente scrivano della scuola anno 1653	3 maggio 1653-1658 & 1680-1694 & 23 aprile 1695-1700
103	Pietro Crissaffida	1659-79
104	Paulo Crisafida	16 dicembre 1682-1687 & 13 maggio 1697-1700
105	Piero de Paulo Crissafida	1700
	R	
106	miser Raffael Sosomeno	1584-1597
107	Raffael Soderini	1618
	S	
108	signor Simon de Florio	1563 & 1579-1587 & 1589-1598 & 1600-1621
109	signor Stephano di Rossi de Cipro	1574-83

110	signor Silvestro Cipriotto	1574-1575
111	Sava Contedulogi de Cipro	23 aprile 1592-1609
	T	
112	signor Thomaso Pollo de Cipro	1578-80 & 1583-1611
113	1) signor Todorin Xenachi de signor Dimitri de San Nicolo. 2) Thodorin Senachi 3) Thodoro Xenachi 4) Theodoro Xenachi sudetto per luminarie d'anni 2	1) 1624-1647 2) 20 aprile 1645-55 3) 1648-1674 4) 1676-82
114	Tomaso Xenachi	1665
	V	
115	Vasili de Cipro	6 marzo 1576
116	Vicenzo Muscorno	23 aprile 1591-1621
117	signor Vincenzo Negreonte	1595-1603+
118	signor Verni Costanzo	16 dicembre 1626-1629
119	Vicenzo Giustinian de Cipri	1640-1669+
	Z	
120	signor Zuanne Antonio Goneme	
121	signor Zuanne Muscorno	
122	signor Zorzi Vatticha	1575
123	signor Zuane Galata de Cypro	1572 & 1575-1589
124	signor Zuan de Sur de Cipro 6 dicembre 1577	1577-1597 & 1599-1615
125	Zuan Poletti de Cipro 6 dicembre 1578	1578
126	signor Zuan de Manoli Savogniano	1579
127	miser Zuane Buston	1582-1583 & 1589-1609
128	Zunetto Goneme	1585-1586 & 1590-1594 & 1596-1605
129	signor Zuanne Negroponte	1585
130	signor Zuanne Sosomeno	1586-95
131	signor Zorzi de Cipro	1587-1593 & 1599-1601
132	Zorzi de Cipro	1593-1596
133	Zuanne de Cipro	23 aprile 1594-1610
134	Zuane de Nicolo de Cipro.	dicembre 1578-1629
135	Zorzi Galata	1605-1610
136	Zuanne Goneme (Gonemi)	1606-1625 & 1625-1641

137	Zentil de Gerolamo de Cipro	1606-1634
138	Zuane Costanzo de Cipro	1608-1629 & 1644
139	signor Zorzi Lisgio de Cipro	1631-1640
140	Zorzi de Marco de Cipro	6 dicembre 1638-1641
141	signor Zorzi d' Brachimi de Cipro	3 maggio 1661-1668 & 1669-1672 & 1674 & 1676
142	Zuan Antonio Giustinian de signor Vincenzo	3 maggio 1665-1677
143	Zaccharia Sedova de Cipro	1674
144	Zuane Chrissafida	16 dicembre 1678
	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
	A	
1	signora Agnese Strambali	1583-1592 & 1602-1614
2	Agathi monachi de Cipro	23 aprile 1594-1595 & 1599-1601 & 1620-11645
3	Anzola Negroponte	1602-1619 & 1621-1632
4	Alessave monachi de Cipro	23 Aprile 1605-1620
5	Anzoleta Cubli	1605
6	Andriana Sozomena	1605-1607 & 1613
7	Andriana Soderini	23 aprile 1625-1635
8	Anastasia de Giacomo Purghe de Cipro	1621-1634
9	Andriana Zanfornari	23 aprile 1635 1635-1645
10	Anastasia de Giacomo Purghe de Cipro	1636-1648
11	Anzola Giustigniana Loredana quondam Gerolamo	3 maggio 1665-1667
	B	
12	donna Beatrice de Cipro	1596 & 1599
	C	

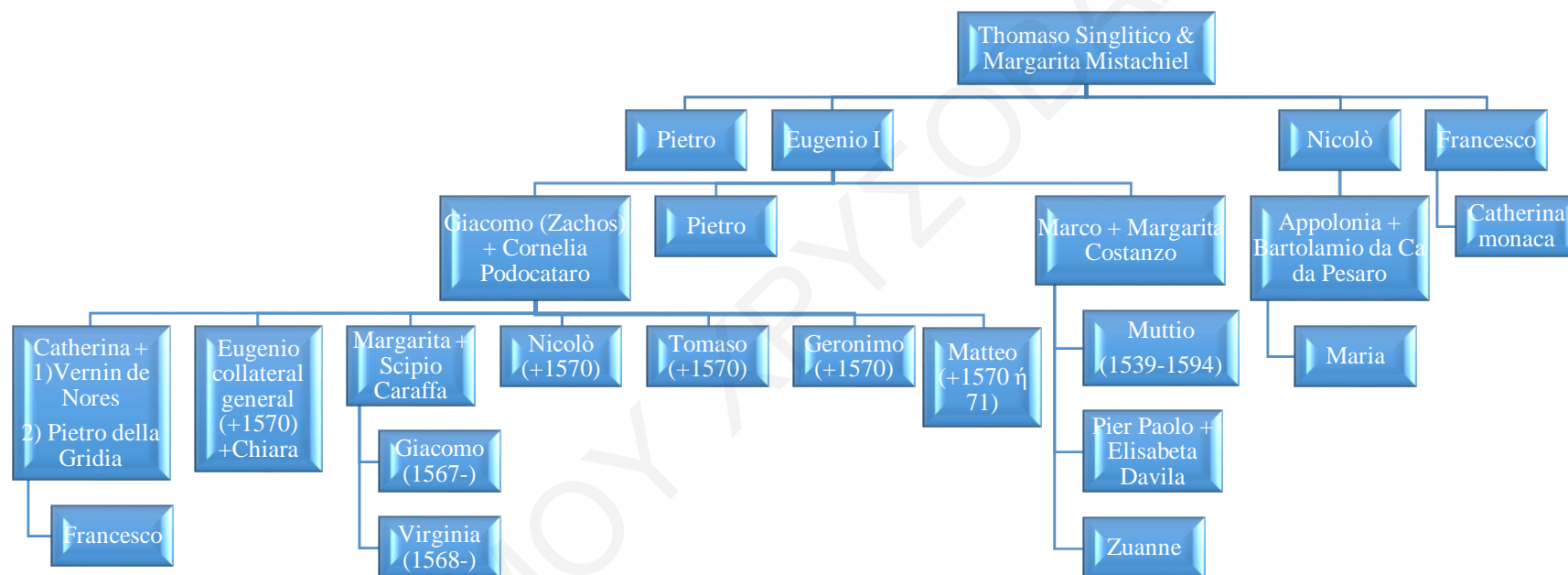
13	donna Clementia Zachari de Cipro	1572 & 1575-1576 & 1578-1581 & 1583-1607
14	donna Cornelia de Florio	cipriotta 23 aprile 1578-1583
15	donna Catterina Buchari Stranbali de Cipro	1579-96
16	donna Cecilia Bustron	1582-83
17	donna Chinaci de Sur cipriotta	1583
18	donna Catterina Gonneme	1584-90 & 1596-1605
19	Ereusa Demenego Agabito de Cipro	23 Aprile 1590
20	Chelusina Sossomeno de Cipro (a hora Staretini monachi)	23 aprile 1592 1592-1600
21	Cecilia di Rossi de Cipro	23 aprile 1599-1619
22	Calea Soderina	1600-1604
23	1) Chelun consorte de reverendo primo prete de Pietro de Cipro 2) Chelun consorte del preverendo protopappa Vattili	1) 1600-1608 2) 1607-1612
24	Catterina Goneme	1606-1636
25	Caterina de Pompilio de Cipro hora detta Agatthi de Pompilio	1609-1619 (de Agathi monachi de Cipro)
26	Catterina de Giacomo de Sur	1610-1629
27	Cornelia del signor Dimitri Xenachi	6 dicembre 1613-1638
28	Christa dulli de Rossi	1620-1630
29	Catarina consorte de signor Giacomo de Suro 1629	1629
30	Caterina Goneme	1637-1645
31	Cornelia Xenachi del signor Dimitri	1639-1651 & 15 dicembre 1659- 1665 & 16 dicembre 1666-1678 & 1681-1682
	D	
32	donna Diela de Zuane Surbi de Cipro 1590	23 aprile 1590
	E	
33	signora Helena consorte de signor Lazarin de	1574-1576

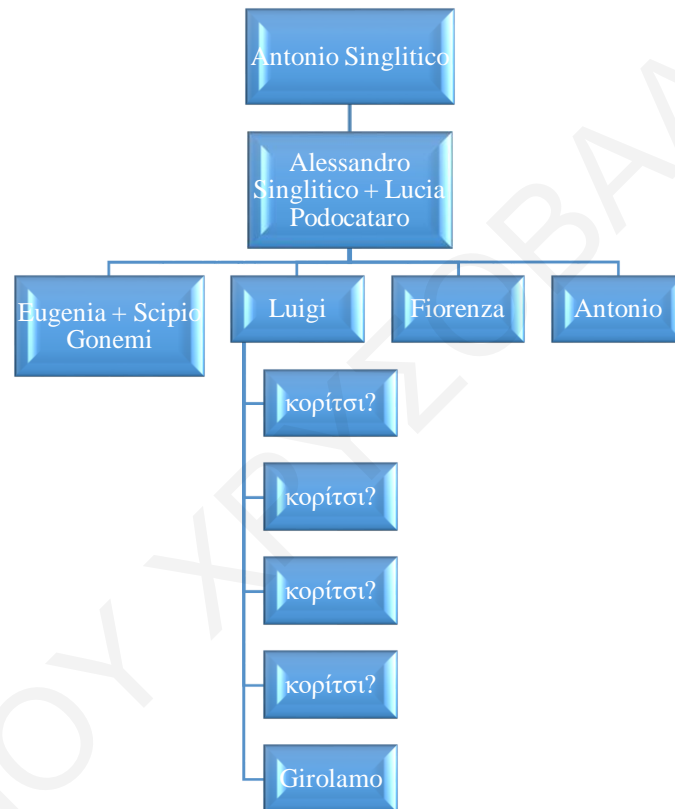
	Cypro	
34	donna Helena Stranballi	1575
35	Elena de Cipro 1590 (fatta monaca e posta in nome Alessave monaca)	23 aprile 1590-1595 & 1597-1598 & 1600-1604
36	Elena de Paracherega de Cipro	23 aprile 1591-1593
37	Elena de Michiel de Cipro	23 april 1599-1608
38	Fiorenza de Cypro	1596-1600
39	Fiorenza Goneme	16 dicembre 1642 & 1644-1657 & 1659-67 & 3 maggio 1665-1687
	G	
40	donna Giustiniana da Cipro	1589 & 1595 & 1600
41	Isabetta Cubli	1581-1586 & 1589-1599 & 1601-1612
42	Isabetta Ficarda Flatro consorte di Antonio	1606-1625
43	Jsabella Cubli	1611-1620 & 1623-24
44	Jugliana Cipria	1689-1698
	L	
45	donna Lucretia de Nores	1575 & 1585-15 90 & 23 aprile 1591 & 1593
46	donna Lodovicha Podocatora	1579
47	donna Lucrezia Podocattora	1579
48	donna Laura de Nores	1585-92 & 1594-1604
49	Lucia de Bianchi	23 aprile 1590-95 & 1597 & 1600
50	Laura figliola del quondam magnifico Nicolo Muscorno, consorte del eccellentissimo Etor Agapito	1624-1638
	M	
51	donna Maria cipriotta	-----
52	donna Margeritta del signor Simon de Florin	1579 & 1581-1621
53	donna Maria di Rossi consorte de signor Steffo	1574-1600 & 1602-1607

54	donna Maria Jafiori cipriotta	1577
55	donna Maria Masena albanese de Cipro	23 aprile 1590
56	Maria del quondam signor Michel Fuaro	23 aprile 1594-1611
57	Maria de Zuane	6 dicembre 1598-99
58	Maria Singlitico	1602
59	Martta Gonneme monacha	1604-1608
60	Marietta Stranballi	1619-1634
61	Maria Veggia de Cipro	6 dicembre 1622-1627
62	Marieta Negrini intrada di 1624	6 dicembre 1624-1656
63	Marina figliola de Dimitri Xenachi	1632-51
64	Maria Goneme relicta del quondam eccellentissimo singor Tomaso Flangini per bona intrada adi 3 maggio 1650	1650
65	Metrodea Negrini	16 dicembre 1659-70
66	Marieta figliola di Zorzi Brachimi	16 dicembre 1669-1681
	P	
67	donna Paula de Nores	1581-1601 & 1601-1608
68	Paulina Giustigniana quondam Gerolamo	3 maggio 1665-76
69	Paulina Giustiniana	15 dicembre 1676-1694 & 1695-1701
	R	
70	donna Ru[...]. Sosomeno	1582-1585
	Z	
71	donna Zuana Cipriotta	1587-1600
72	Zarla de Cipro	23 aprile 1592

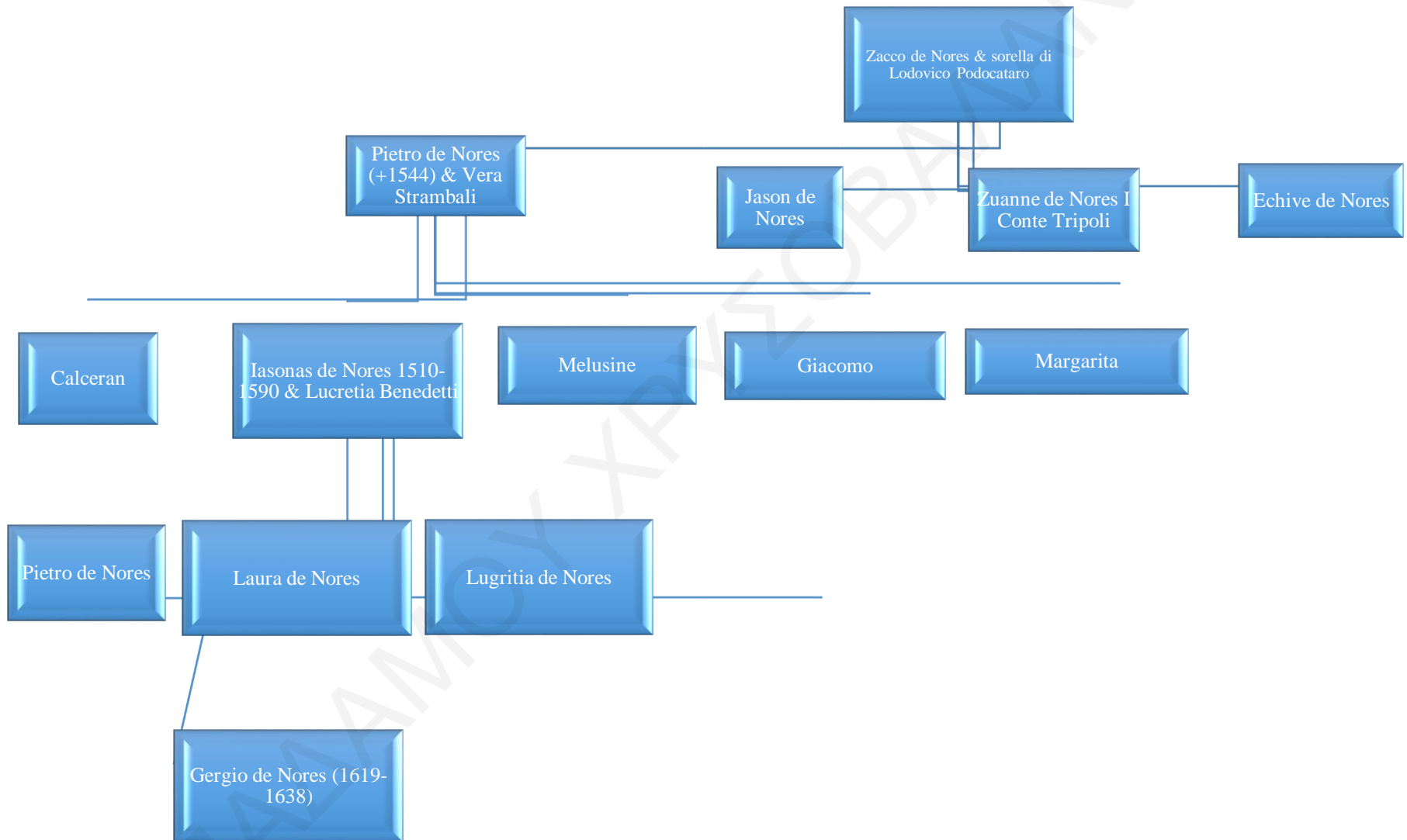
ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ ΔΕΝΤΡΑ

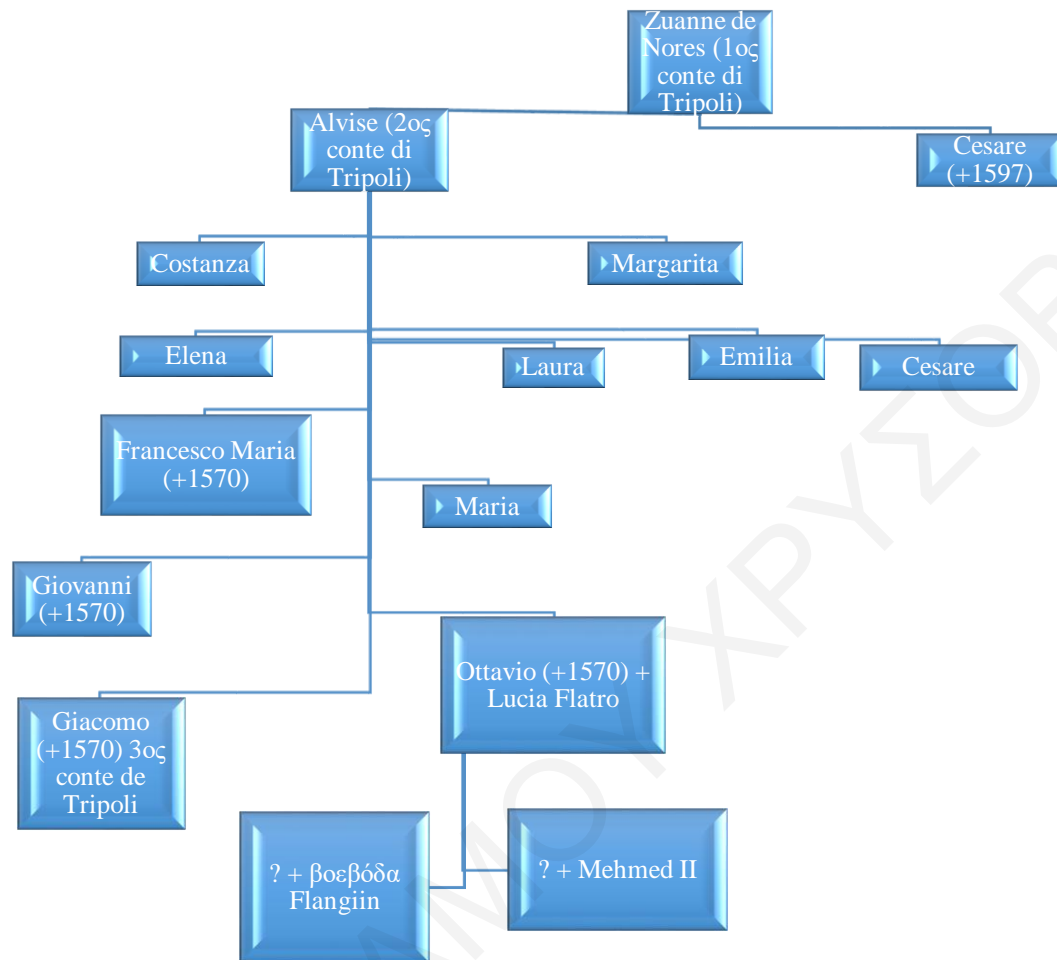
Γενεαλογικό Δέντρο Οικογένειας Singlitico

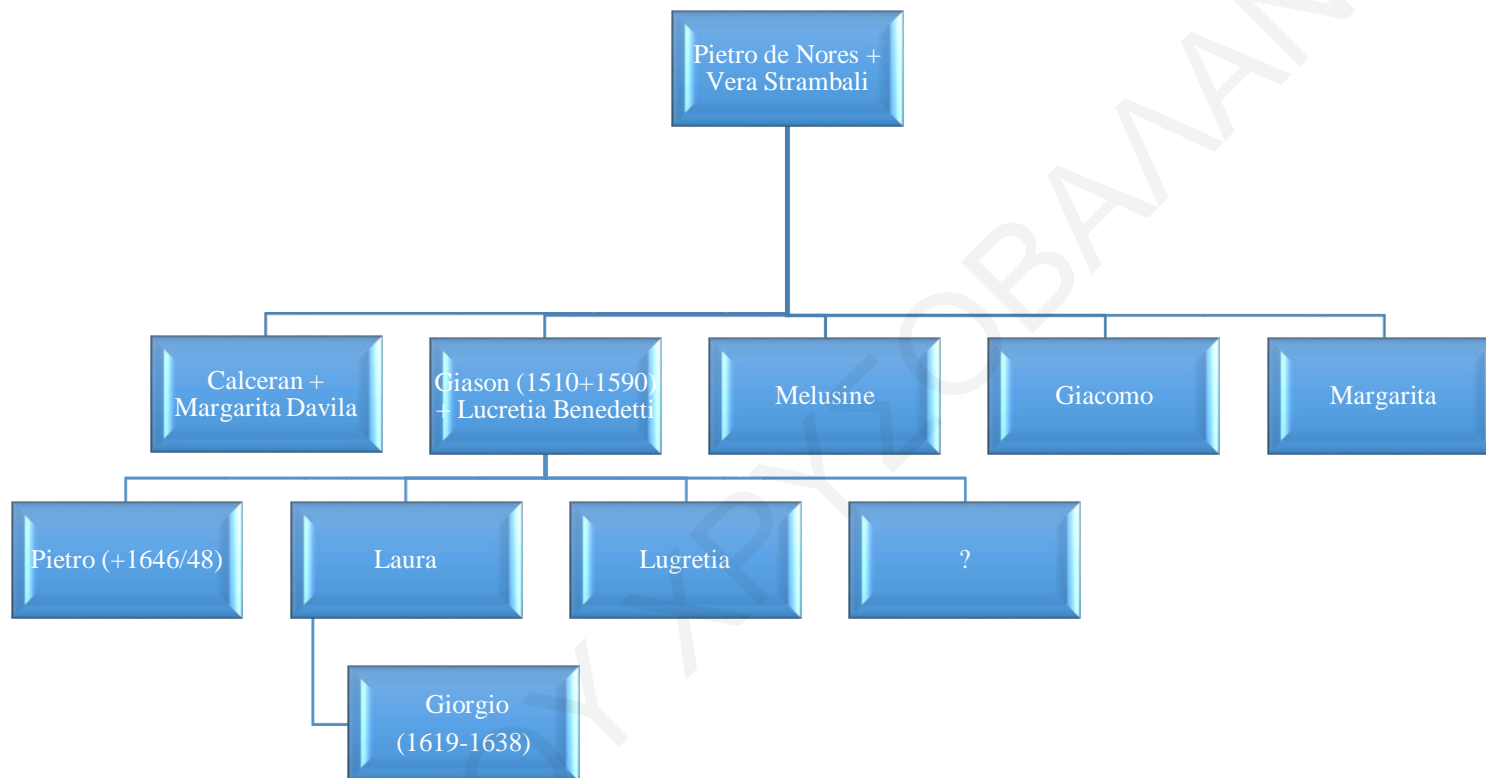

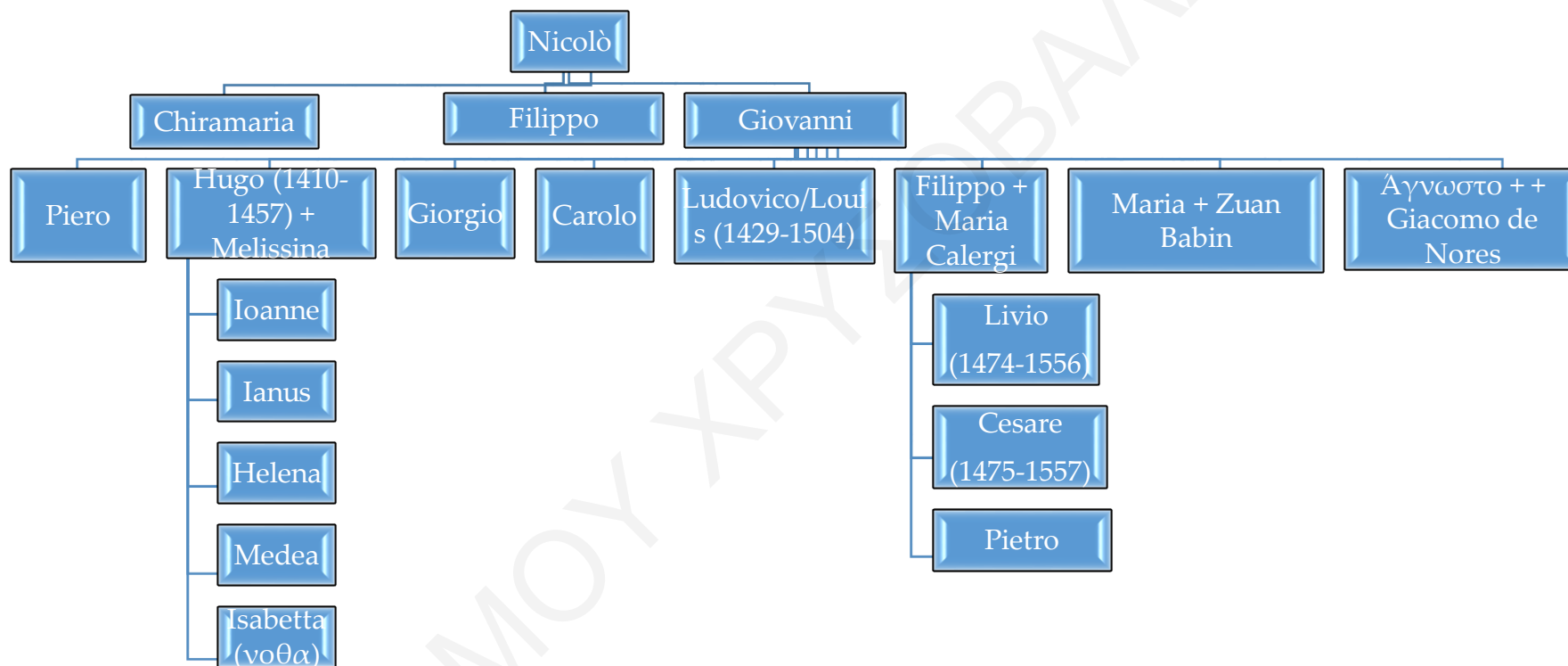
Γενεαλογικό Δέντρο Οικογένειας de Nores

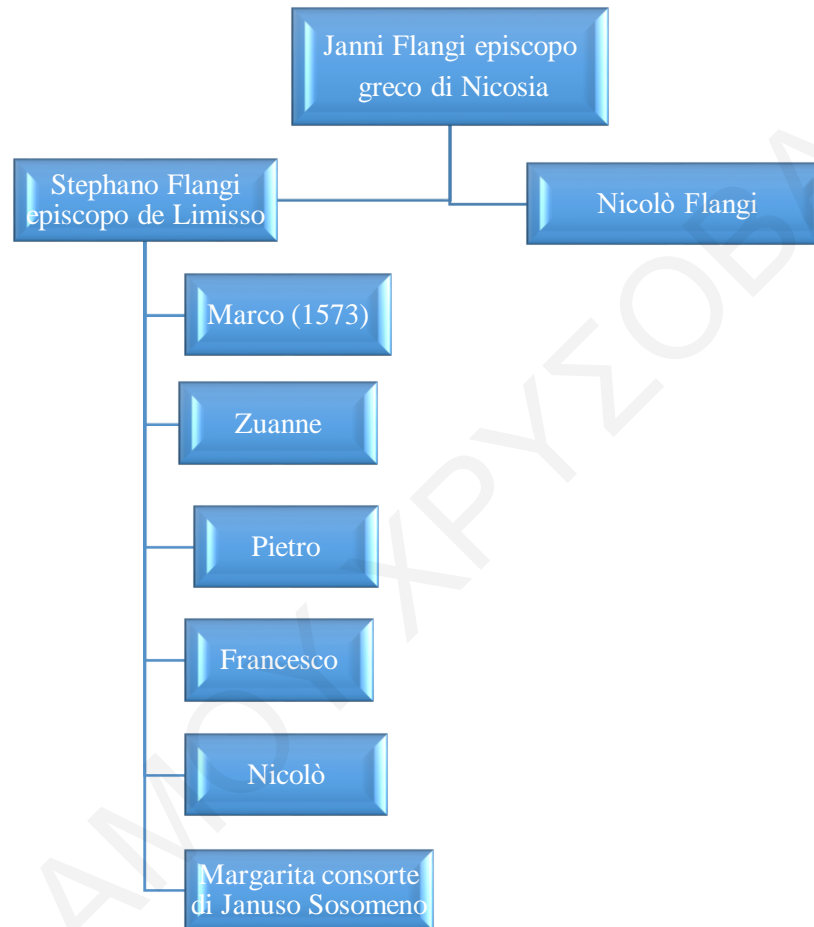

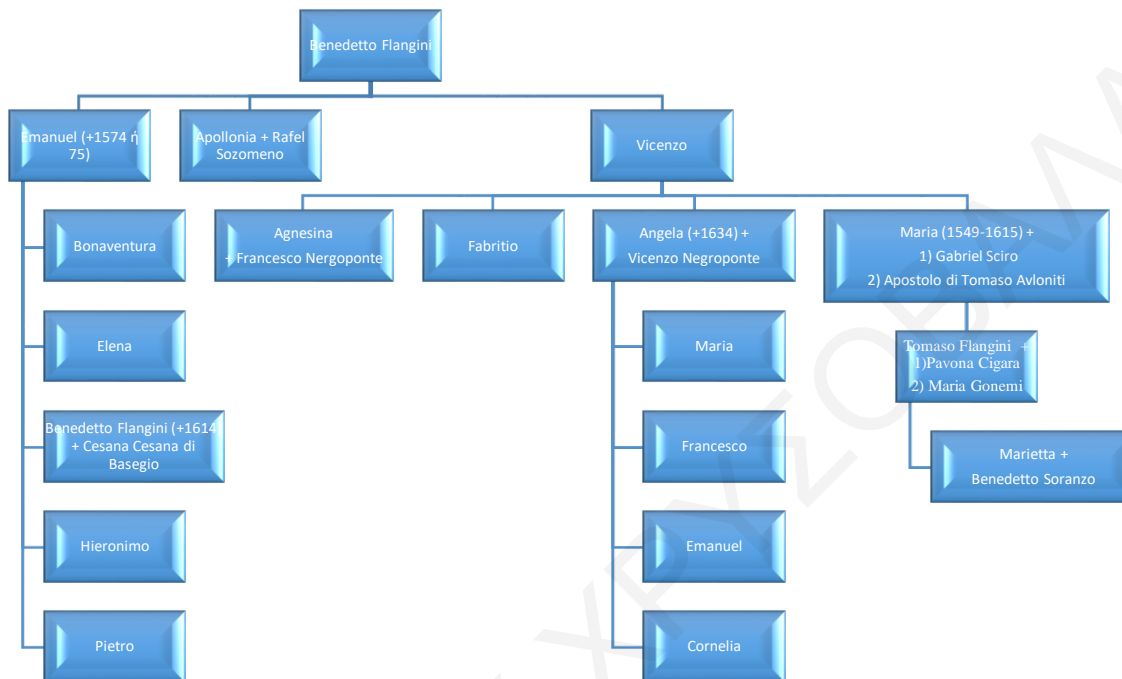

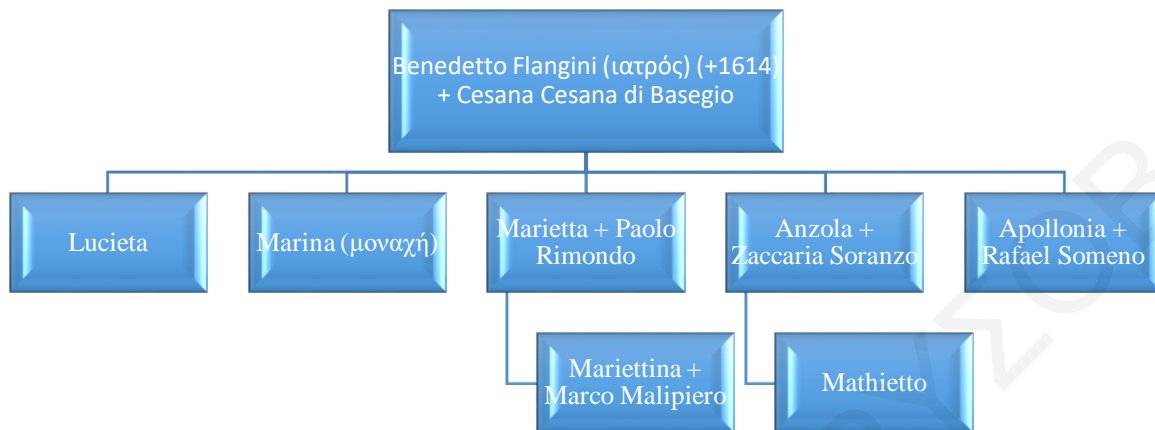
Γενεαλογικό Δέντρο Οικογένειας Podocataro

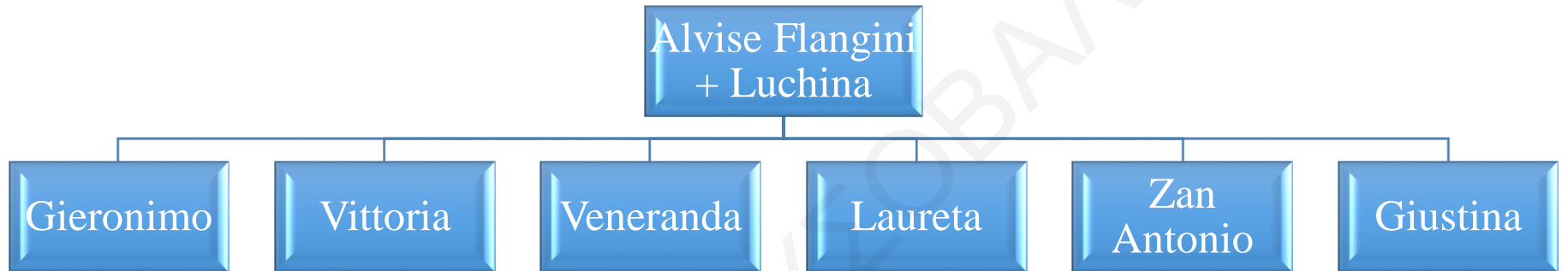

Γενεαλογικό Δέντρο Οικογένειας Flangini

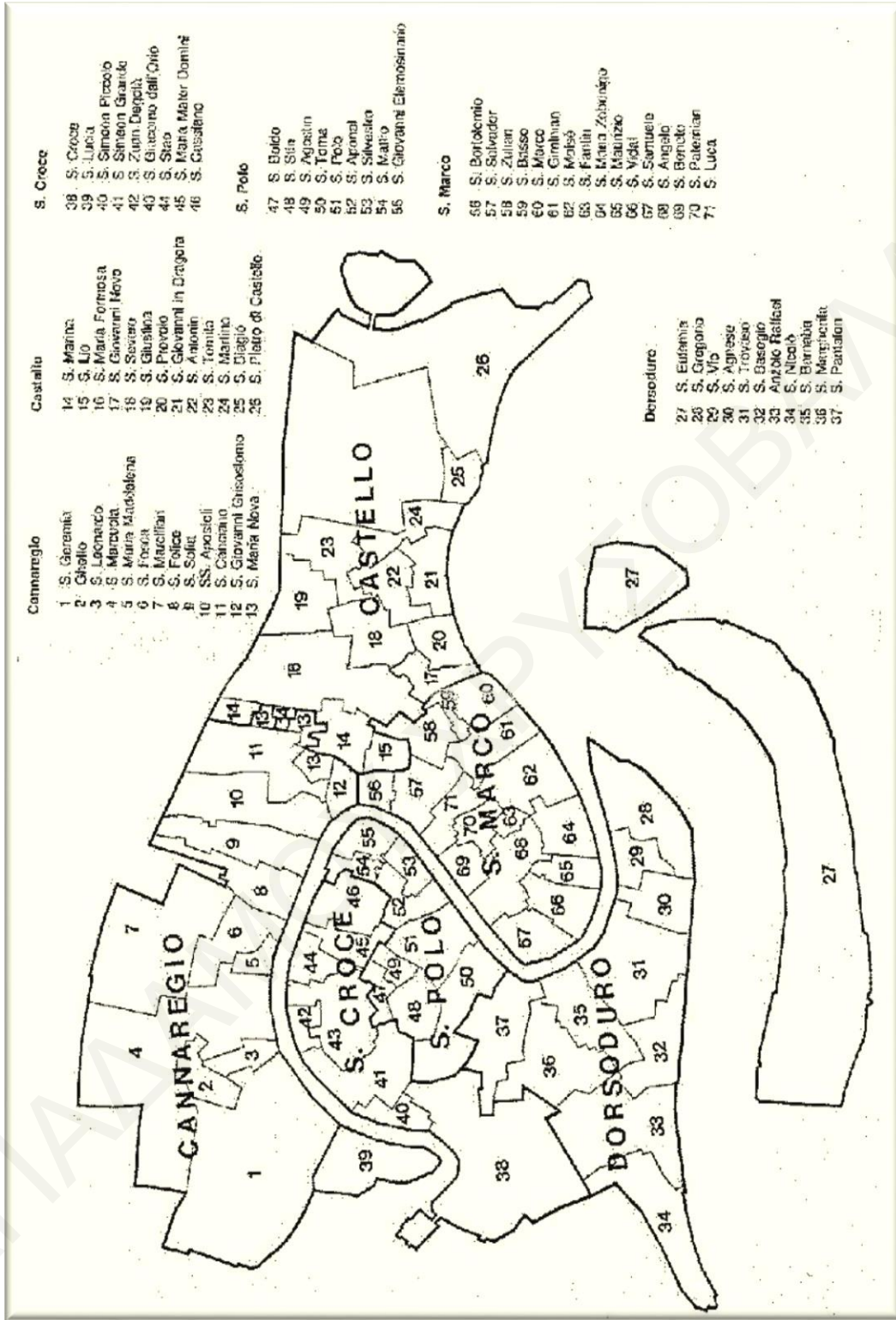

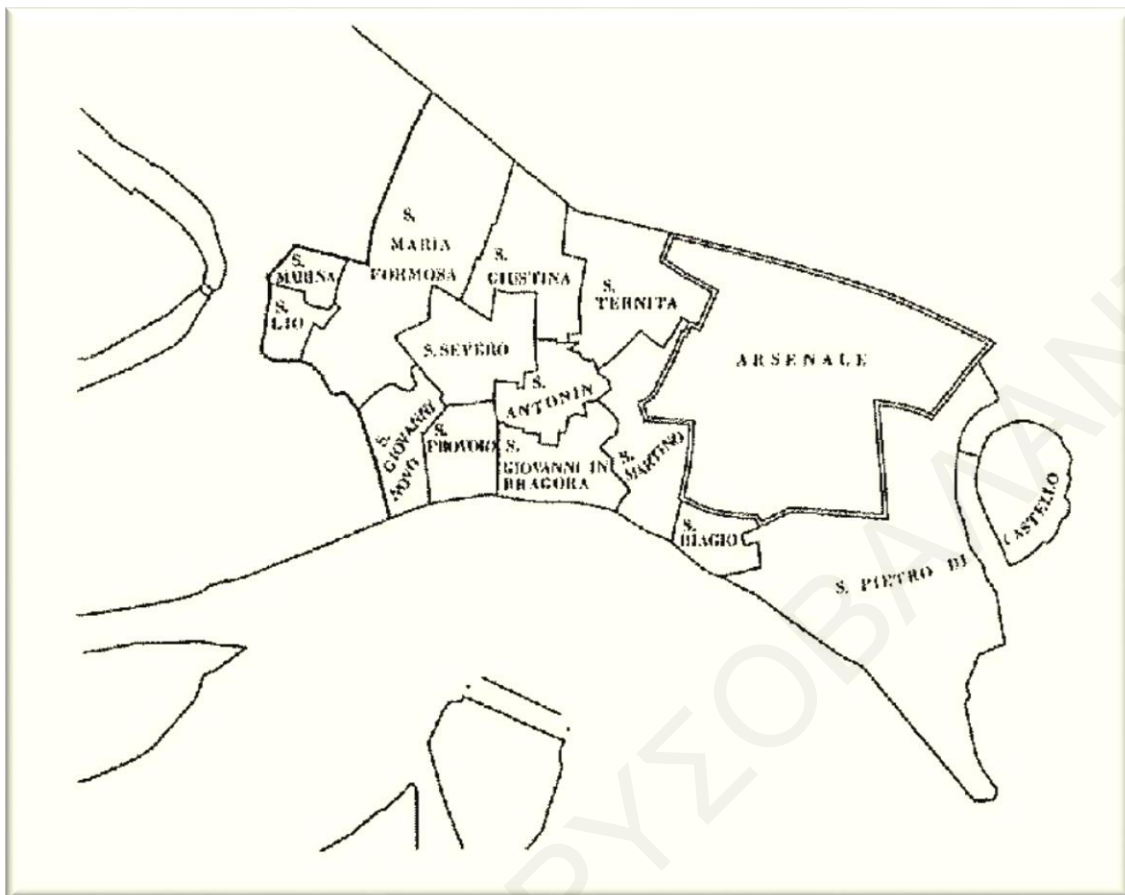

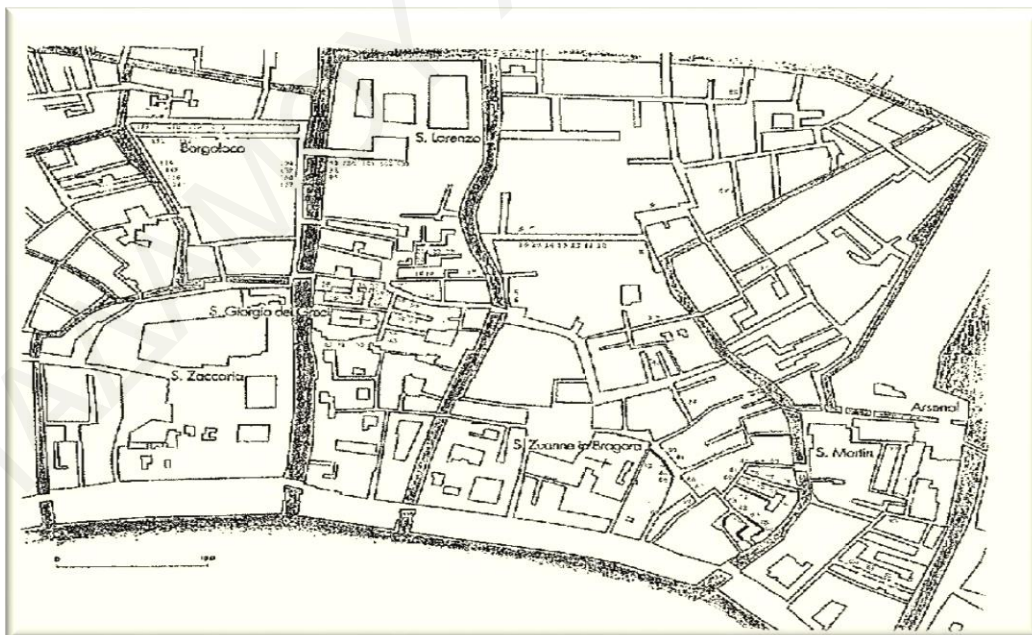
XAPTEΣ

Χαρ. 1. Τα sestieri και οι ενορίες της Βενετίας. Βλ. Palumbo Fossati Casa I., *Dentro le case. Abitare a Venezia nel Cinquecento*, Venezia 2013², παρ. πιν. 1.

Χαρ. 2. Οι ενορίες της περιοχής του Castello. Davis R., *Costruttori di navi a Venezia*, Vicenza 1997, σελ. 151.

Χαρ. 3. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Βλ. Κουτμάνης, *Έλληνες της Βενετίας*, σελ. 275.

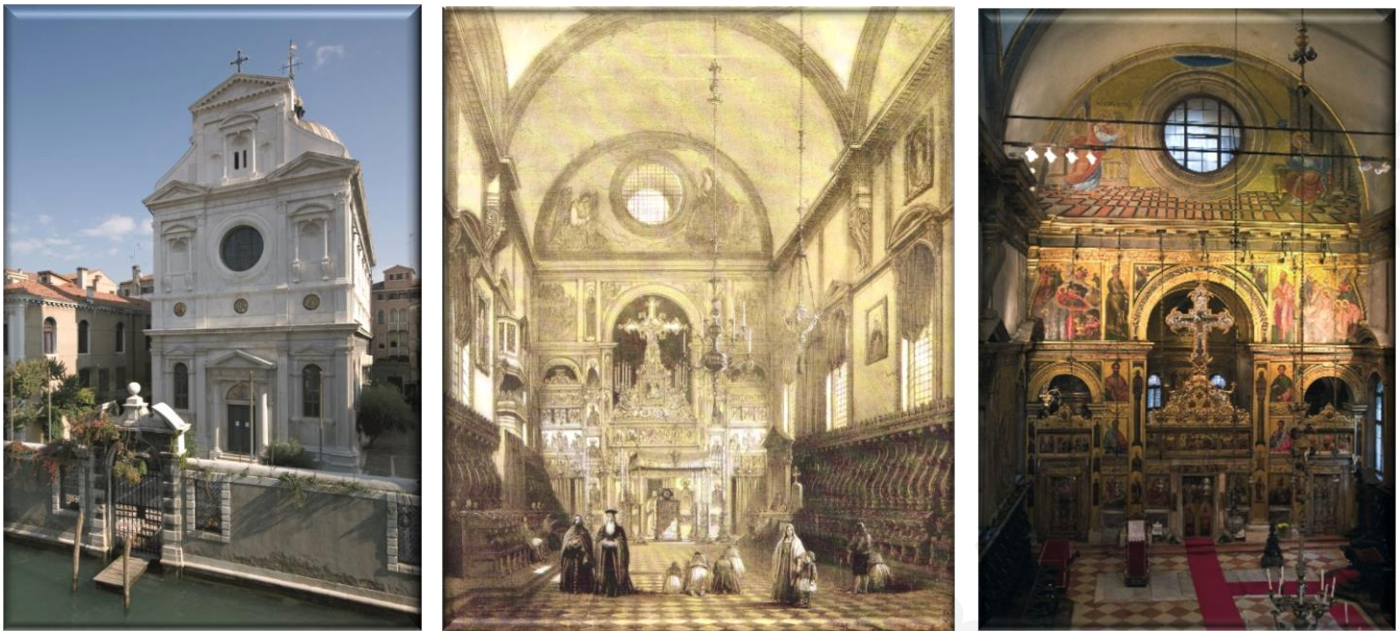
ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1. Το Φλαγγινειανό Κολλέγιο, το νοσοκομείο και ο ναός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Χαρακτικό, έργο του Domenico Lovisa (βλ. Βλάσση Δ., «Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας», Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας, Λευκωσία 2003, σελ. 126).

Εικόνα 2. Σήμερα το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, το Μουσείο Βυζαντινών Εικόνων και ο ναός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (φωτ. Παπαδάμου Χρυσοβαλάντης).

Εικόνα 3. Η πρόσοψη και το εσωτερικό του ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, Βενετία. Για το χαρακτηριστικό βλ. Βλάσση Δ., «Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας», Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας, Λευκωσία 2003, σελ. 127.

Εικόνα 4. Ο τρούλος του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία. Έργο του ζωγράφου Ιωάννη του Κύπριου. Μαλτέζου Χ., «Κύπριοι στην πόλη του Αγίου Μάρκου μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού (1571)», Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας, Λευκωσία 2003, σελ. 81.

Εικόνα 5. Η διαθήκη του Emanuel Fini και οι σφραγίδες των μαρτύρων κατά τη συγγραφή της διαθήκης. A.S.V., Notarile, Testamenti, b. 1138, αρ. 85 (φωτ. εγγρ. Παπαδάμου Χρυσοβολάντης).

Εικόνα 6. Το οικοσύμμο του Emanuel Fini που έλαβε από τον αυτοκράτορα Φερδινάνδο Β' (1635). A.S.V., Commissione Araldica, Atti, b. 106 (φωτ. εγγρ. Παπαδάμου Χρυσοβολάντης).

Εικόνα 7. Η πρόσοψη του ναού του *San Moisè* και οι προτομές της οικογένειας *Fini*. Βενετία (φωτ. Παπαδάμου Χρυσοβαλάντης).

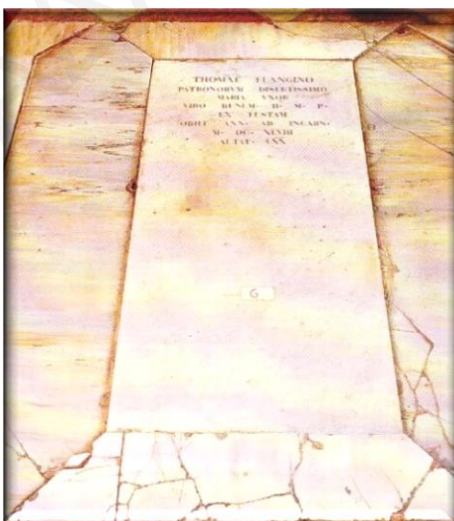
Εικόνα 8. Το ταφικό μνημείο του *Girolamo Fini* εντός του ναού του *San Moisè*, Βενετία (φωτ. Παπαδάμου Χρυσοβαλάντης).

Εικόνα 9. Το palazzo των Fini με πρόσοψη στο Canal Grande, Βενετία.

Εικόνα 10. Προσωπογραφία του Tommaso Flangini. Στο κάτω μέρος του πίνακα αναγράφεται απόσπασμα της διαθήκης του που αφορά την ίδρυση του Φλαγγινειανού Κολλεγίου (17ος αι.) βλ. Βλάσση Δ., «Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας», Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας, Λευκωσία 2003, σελ. 125.

Εικόνα 11. Επιτάφια πλάκα του Tommaso Flangini εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, Βενετία. Βλ. Μαλτζέζου Χ., «Κύπριοι στην πόλη του Αγίου Μάρκου μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού (1571)», Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας, Λευκωσία 2003, σελ. 81.

Εικόνα 12. Επιτάφια πλάκα του Michiel de Marico στο κοιμητήριο πίσω από το ιερό βήμα του ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, Βενετία. Μαλτέζου Χ., «Κύπριοι στην πόλη του Αγίου Μάρκου μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού (1571)», *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, σελ. 80.

Εικόνα 13. Εικ. Η Θεοτόκος μεταξύ των Αγίων Νικολάου και Γεωργίου. Στο κάτω μέρος παριστάνονται οι οικογένειες του Γεώργιου πρωτοπαπά και του αδελφού του. Βυζαντινό Μουσείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου.

Εικόνα 14 Επιτύμβια πλάκα με τα ονόματα των μητροπολιτών Φιλαδελφείας. Καμπαναριό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (φωτ. Παπαδάμου Χρυσοβαλάντης).

A	B	Γ
1. Άγαθή μοναχη	1. Άγγελος Ξενάκης	1. Ιωάννου Ξενάκη
2. Φιλίππου	2. Τζιντιλης Σάββας	2. Μαρία Γεωργιου
3. Φιορέντζας	3. Έλένη Χίοτος	3. Βραχήμη
4. Έλένης	4. Μαρήνα Νεγρήνη	4. Μιχαήλ Γαρόφαλο
5. Μαργαρίτας	5. Λουτζιέτα Κολέτη	5. Άλεσάντρο Ρεσκάλα
6. Μασιμιάνου	6. Δημήτριος Ξενάκης	6. Σάντος Ξενάκης
7. Πέτρος Ιωάννου	7. Θεόδωρος Ξενάκης	7. Θωμάς
8. Ανδριάνης	8. Γεωργίος ντε Νικολό	8. Τζητζηλīs
9. Μασιμιάνου Τρόνκου	9. Φρανγγίσκου	9. Φραγκίσκου
10. καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ	10. Κιπριανής Νομικό	10. Άλβέρτας
11. Σοφρωνίας μοναχης	11. Κωρνέλια Ξενάκι	11. Μωρεζήνας
12. Πέτρος Ῥάμης καὶ	12. Ἄντζολα Λοριντάν	12. Κατερίνας
13. Φραγγίσκος, ὁ πατήρ αὐτοῦ	13. Ἰουστηνιάνα	13. Ἐλένας
14. Ιουστινιάνα Χίοτος	14. Βητζέντζος Ιουστηνιανός	14. Πέτρου
15. Νικόλαος } υἱοὶ αὐτῆς	15. Ἰούλιος Τζιμπλέτις	15. Πέτρου
16. Πέτρος }	16. Γεωργίος Φραντζή	16. Ιερωνίμο και
17. Πέτρος Ξενάκης	17. 1662	17. Κωνσταντίνου Ξενάκιδες
18. Ανδριάνα καὶ	18. Μητροδώρα Νεγρί-	18. Ζαχαρίας Σένεκας
19. Ῥηγγήνα θυγάτηρ αὐτῆς	19. νη, ἡγουμένησα	19. Σπεράντζας
20. Βασιλοῦ	20. 1669	20. Ιωάννου } Χρήσα-
	21. Προυδέντζα	21. Πέτρου } φίδα
	22. Χρηστοφή του ποτέ Γιάκουμου	22. Φρανγγίσκου Κούρτη
	23. Παρασκευή μοναχή του ποτέ	23. Ῥηγγήνα ντα Κύπρω
	24. Τζουανε Κοστάντζο	24. Κωσμᾶ Πολίτζη
	25. Κοσταντίς Ξενάκης	25. Νικολάου Πολίτζη
		26. Νικολόζας Πολίτζη

Εικόνα 16. Για τη μεταγραφή των κυπριακών ονομάτων της «Παρησίας» βλ. Τσιρπανλής Ζ., *Ο κυπριακός ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου – Βατικανού (1571-1878)*, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 347.

Εικόνα 17. Το οικόσημο του Αλέξανδρου Συγκλητικού, στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, βλ. Rossetti L. (επιμ.), *Gli stemmi dello studio di Padova*, Padova 1983, σελ. 22, αρ. 70.